

XALQARO

KONFERENSIYA

FAN, TA'LIM VA
INNOVATSIYALAR: NAZARIYA,
AMALIYOT, NATIJALAR

2024-YIL, 15-MAY

TASHKILOTCHI:
BUXORO
INNOVATSIYALAR
UNIVERSITETI

**TASHKILOTCHI VA HAMKOR
OLIV T'ALIM MUSSASALARI**

Aloqa:

Tel: +998 95 220 07 37

Email: innedu2024@gmail.com

Web: www.bui.uz

Hurmatli...!

Sizni Buxoro innovatsiyalar universitetida (BIU) kutib olishdan mamnunmiz. **“Fan, ta’lim va innovatsiyalar: nazariya, amaliyot, natijalar”** mavzusida ilmiy-nazariy anjumanda ijodiy va samarali faoliyat olib borishingizni tilab qolamiz!

Anjuman tashkilotchilari

Buxoro innovatsiyalar universiteti

Buxoro davlat universiteti

Buxoro davlat pedagogika instituti

Muxtor Auezov nomidagi Janubiy Qozog'iston universiteti

Janibekov nomidagi Janubiy Qozog'iston pedagogika universiteti

Belgorod davlat universiteti

Garbiy Buyuk Britaniya universiteti

Necmettin Erbakan universiteti

Ege universiteti

Istanbul universiteti

Toshkent pediatriya tibbiyot instituti

ISBN 978-9910-07-020-4

9 789910 070204

2024-yil, 15-may
Buxoro

MUNDARIJA

1. ЭКОЛОГИЯ И ЗЕЛЁНЫЕ ФИНАНСЫ	1
2. ANALYSIS OF POPULATION EMPLOYMENT AND ECONOMIC GROWTH INDICATORS IN THE DEVELOPMENT OF MACROECONOMIC INDICATORS OF THE REGIONS.....	18
3. THE ROLE OF INTERNATIONAL MARKETING IN THE DEVELOPMENT OF SMALL ENTERPRISES	25
4. РЕАЛИЗАЦИЯ ПРИНЦИПОВ МЕТОДИКИ ПРЕДМЕТНО-ЯЗЫКОВОГО ИНТЕГРИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ (CLIL) В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ: ДЛЯ СТУДЕНТОВ-ФИЛОЛОГОВ СТАМБУЛЬСКОГО УНИВЕРСИТЕТА	31
5. TÜRK DİLLERİNDE KOLAY DİL İHTİYACI.....	37
6. ТАРАҚҚИЙПАРВАР ЖАДИДНИНГ МАЪРИФАТПАРВАРЛИК ҒОЯЛАРИ	46
7. İKİ DİL, ÜÇ DÜNYA: TEOLOJİ VE BİLİMSEL BİLGİNİN “DÜNYALARI”	49
8. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОУЧ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИЕ КРЕАТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ	55
9. BOSHLANG‘ICH SINFLARDA BADIY ASARLARNING KOMPOZITSION QURILISHI, MAZMUN VA SHAKL UYG‘UNLIGI MASALASI.....	61
10. ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND EDUCATION: A PEDAGOGICAL CHALLENGE FOR THE 21ST CENTURY	65
11. ONA TILI DARSLARIDA O‘QIB TUSHUNISH MALAKASINI RIVOJLANTIRISH	72
12. TEACHING LANGUAGE FOR SPECIFIC SOCIAL CONTEXTS	79
13. THERETICAL APPROACH OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES.....	82
14. SOCIAL LINGUISTIC PROBLEMS OF TEACHING VOCABULARY FOR ESP STUDENTS.....	86
15. SÖZLÜKBİLİM ÇALIŞMASI VE İLKOKUL SÖZLÜKLERİNİN DÜNYA SÖZLÜKBİLİMİNDEKİ ROLÜ	90
16. EQUIVALENCE ISSUES OF ENGLISH AND UZBEK PROVERBS WITH MEDICAL TERMS.....	97
17. LINGUACULTURAL ANALYSIS OF WOMEN’S JEWELRY LEXICON IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES.....	103
18. MENTAL KATEGORIYALARINING TIL BIRIKMALARIDA VOQEALANISHI	107
19. LINGVOKULTUROLOGİK TADQIQOTLARNING NAZARIY-METODOLOGİK ASOSLARI VA TADQIQ USULLARI.....	111
20. SOCIALINGUISTIC PROBLEMS OF TEACHING VOCABULARY FOR ESP STUDENTS.....	114
21. CORPUS CONCEPT AND CORPUS LINGUISTICS ANALYSIS.....	117
22. АДАПТАЦИЯ УЗБЕКСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЙ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ	119

23. СЛОЖНОЕ СИНТАКСИЧЕСКОЕ ЦЕЛОЕ (ССЦ) В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ.....	124
24. АВТОРСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ НАИМЕНОВАНИЙ В ГАЗЕТНОЙ РЕЧИ.....	129
25. UZLUKSIZ TA'LIMDA AL-HAKIM AT-TERMIZIY TA'LIMOTIDAN FOYDALANISH	132
26. KAR BOLALAR MAKTABIDA YAKKA MASHG'ULOTLARDA QO'LLANUVCHI INTERFAOL USULLAR FOYDALANISH TAMOYILLARI	136
27. PEDAGOGIK JARAYONNI BOSHQARISHDA KASBIY MADANIYAT VA PEDAGOGIK DEONTOLOGIYA	145
28. BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA TANQIDIY FIKRLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH.....	151
29. KICHIK YOSHDAGI BOLALARNING NUTQINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI.....	155
30. O'SMIRLIK DAVRIDA SHAXSNING RIVOJLANISHI VA SHAKLLANISHI. (HARBIY AKADEMIK LITSEYI O'QUVCHILARI MISOLIDA)	159
31. TALABALARNING KREATIV QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHDA MASOFAVIY TA'LIMNING O'RNI	162
32. SOME INTERACTIVE ACTIVITY IDEAS FOR TEACHING ENGLISH	169
33. "TEMURBEKLAR MAKTABI" HARBIY AKADEMIK LISEYI O'QUVCHILARNI HARBIY-VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASH MASKANI.	172
34. MEDIA COMPETENCE IN EDUCATION.....	175
35. BOSHLANG'ICH SINIF MQTEMATIKA DARSLARIDA "HARAKATGA" DOIR MASALALAR YECHISH METODIKASI	178
36. UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA MATEMATIKA FANINING O'QITILISHINING ASOSIY MAQSADLARI.....	183
37. DEVELOPMENT OF ARTISTIC AND AESTHETIC CULTURE OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS IN FINE ARTS CLASSES	186
38. BOSHLANG'ICH TA'LIM JARAYONIDA O'QUVCHILARDA EKOLOGIK TARBIYANI RIVOJLANTIRISH.....	191
39. EKVIVALENTLIK MUNOSABATI MAVZUSINI O'QITISH METODIKASI	195
40. "NATURAL KO'RSATKICHLI DARAJANING ARIFMETIK ILDIZI VA UNING XOSSALARI" MAVZUSINI O'QITISHNING O'ZIGA XOS USULLARI.....	199
41. BINAR MUNOSABATLAR O'QITISH METODIKASI.....	203
42. KASB-HUNAR MAKTABLARIDA AXBOROT-KOMMUNIKATSION TEXNOLOGIYALARI FANINI O'QITISHNING O'ZIGA XOS METODLARI.....	207
43. MUSTAQILLIK YILLARIDA DONLI EKIHLAR TARIXI	211
44. FUNKSIYA MAVZUSINI INTERFAOL METODLAR YORDAMIDA O'QITISH.....	214
45. XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR.....	220

46. JAHONNING RIVOJLANGAN DAVLATLARIDA VA MAKTABLARIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR HAMDA UNING INSON TAFAKKURIGA TASIRI	223
47. IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYA QILISH SHAROITIDA KORXONALAR FAOLIYATINI BOSHQARISHNING MAZMUNI VA MOHIYATI.....	225
48. ALGEBRAIK KASRLARNI KO'PAYTIRISH VA BO'LISH MAVZUSINI O'QITISH.	234
49. NATURAL SONLAR VA NOL MAVZUSINI O'QITISHDA INTERFAOL METODLAR.	238
50. POSSIBILITIES OF FORMING PRAGMATIC CONCEPTS IN STUDENTS.....	241
51. CROSS-CULTURAL COMMUNICATION COMPETENCE IN TEACHING ENGLISH	244
52. BOLANING RIVOJLANISH DAVRI PSIXOLOGIYASI.	247
53. OLIY TA'LIM TIZIMIDA GENDER TENGLIK SIYOSATI	250
54. YOSHLARNING ETNIK O'ZLIKNI ANGLASHNING TARKIBIY KOMPOONENTLARI.	255
55. AHASLIDES VA KAHOOT DASTURLARIDAN DARS O'TISHDA FOYDALANISH	259
56. MALAKAVIY VA PEDAGOGIK AMALIYOT O'QITUVCHI KASBIY TAYYORGARLIGINING YETAKCHI BO'G'INI SIFATIDA.....	263
57. MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA AXLOQIY SIFATLARINI SHAKILLANTIRISHDA PSIXOLOGIK YONDASHUV	266
58. SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA O'QUVCHILARNING O'QUV FAOLIYATINI FAOLLASHTIRISHNING SHAKL, METOD VA VOSITALARI	272
59. HARBIY TA'LIM SIFATI VA SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'NALISHIDA VUJUDGA KELAYOTGAN ZAMONAVIY TALABLAR.....	276
60. METHODS OF STUDYING SOCIO-PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF FOREIGN STUDENTS TO THE EDUCATIONAL SYSTEM OF UZBEKISTAN.....	280
61. YOSHLARNING ONGIGA SALBIY TA'SIR ETUVCHI G'OYALARGA QARSHI SAMARALI KURASH OLIB BORISHNING MA'NAVIY-MA'RIFIY USHLUBLARI	284
62. TALABALARDA – ALTRUIZM – O'ZIGA XOS PSIXOLOGIK XUSUSIYATLAR	289
63. BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASH.....	294
64. OLIY TA'LIMDA JISMONIY TARBIYA VA SPORT TURLARINI INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA RIVOJLANTIRISH STRATEGIYALARI.....	302
65. TA'LIM JARAYONIDA SMART TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH METODIKASI	305
66. NUQTANI KOORDINATALAR BOSHIDA BURISH MAVZUSINI O'QITISHDA INTERFAOL METODLAR.....	308
67. QAT'IY VA NOQAT'IY TENGSIZLIKLARNI O'QITISH	312

68. TUB VA MURAKKAB SONLAR MAVZUSINI O‘QITISH	316
69. ARALASH SONLARNI QO‘SHISH VA AYIRISH MAVZUSINI O‘QITISHDA INTERFAOL METODLAR.....	320
70. INFORMATIKANI O‘QITISHDA DIDAKTIK TAMOYILLAR.....	324
71. THE ROLE OF MODERNITY AND INNOVATION IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING.....	328
72. OLIY TA‘LIM MUASSASALARIDA TA‘LIM OLUVCHI XORIJIY TALABALARNING MOSLASHUV JARAYONLARINING O‘ZIGA XOS PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI ...	333
73. RAQAMLI TA‘LIM TEXNOLOGIYALARINI TA‘LIM TIZIMLARIGA INTEGRATSIYA QILISH IMKONIYATLARI.....	337
74. CONTRASTING APPROACHES IN TEACHING CADETS AND STUDENTS	342
75. INGLIZ TILI TA‘LIMIDA AKT- QISQA VAQT ICHIDA NATIJAGA EGA BO‘LISHNING BOSH OMILLARIDAN BIRI	346
76. GLOBALLASHUV DAVRIDA MILLIY O‘ZLIKNI SAQLASH SHART-SHAROITI...350	
77. O‘QUVCHILARNI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHNING DIDAKTIK VA PEDAGOGIK TIZIMLARIDA AMALGA OSHIRILISHI.....	353
78. BO‘LAJAK INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANI O‘QITUVCHILARI UCHUN KOMPETENSIYAVIY YONDASHUVGA ASOSLANGAN O‘QITISHNING ASOSIY MOHIYATI	357
79. TALABALAR KREATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING MAVJUD HOLATI VA TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI.....	360
80. MATEMATIKA DARSLARIDA O‘QUVCHI FAOLLIGINI OSHIRISHGA YO‘NALTIRILGAN TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASH.....	367
81. KELAJAKDAGI MAQSADLARGA ERISHISHDA PSIXOLOGIK MOTIVATSIYANING O‘RNI VA AHAMIYATI.	371
82. TEXNOLOGIK TA‘LIM O‘QITUVCHILARINI TAYYORLASHDA MUSTAQIL TA‘LIMNI TASHKIL QILISHNING INNOVATSION SHAKLI.....	374
83. FIZIKA DARSLARIDA TA‘LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA FIZIKA VA INGLIZ TILI FANLARI INTEGRATSIYASINING ROLI.....	377
84. TA‘LIM JARAYONIDA VR VA AR TEXNOLOGIYALARINING O‘RNI	381
85. BO‘LAJAK ZAXIRADAGI OFITSERLARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHGA TA‘SIR ETUVCHI PEDAGOGIK OMILLAR	385
86. ИННОВАЦИОН ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ ПСИХОЛОГИК АСОСИ	390
87. MALAKALI KADRLAR TAJRIBASI ASOSIDA HARBIY AVIATSIYA MUTAXASSISLARINI TAYYORLASHNING KONSEPTUAL ASOSLARI	394
88. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОУЧ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИЕ КРЕАТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ	398

89. OLIY HARBIY TA'LIM MUASSASASI KURSANTLARIDA FUQAROLIK KOMPETENSIYASINI TAKOMILLASHTIRISHDA PEDAGOGIK JARAYONNING ZARURATI.....	403
90. KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK BOJXONA XIZMATI ORGANI XODIMLARINING KREATIV QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH AHAMIYATI.....	409
91. ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ В НАЦИОНАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАУКЕ	412
92. THE IMPORTANCE OF INCREASING ENVIRONMENTAL EDUCATION AND THINKING OF THE YOUNGER GENERATION.	418
93. RAHBARLARNING NIZOLI VAZIYATLARNI HAL ETISHDAGI SAMARALI BOSHQARUV FAOLYATINI TAKOMOLLASHTIRISH.....	422
94. ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕНИЯ У БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА, ОСНОВАННОГО НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ	425
95. АДАПТИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: БУДУЩЕЕ ОБУЧЕНИЯ?	429
96. FAN, HARBIY TA'LIM VA INNOVATSIYALAR YORDAMIDA BO'LAJAK ZAXIRADAGI OFITSERLARNI MILLIY VA JANGOVAR RUHDA TARBIYALASH.....	435
97. ПРИЁМЫ ТРИЗ И РКМ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА.....	443
98. QORAQALPOG'ISTON RESPUBLIKASI TALABALARIDA EKOLOGIK ONGI VA MAS'ULIYATINI RIVOJLANTIRISHDA TABIIY RESURLARDAN BARQAROR FOYDALANISHNING AXAMIYATI.....	449
99. KIMYO FANINI O'QITISHDA NAZARIY BILIMLAR VA AMALIY KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRISHNING METODOLOGIK ASOSLARI.....	453
100.TA'LIM JARAYONIDA LOYIHA TEXNOLOGIYASINING QO'LLANILISHINING IJOBIY TOMONLARI	459
101.“ELEKTROTEXNIKA” FANIGA OID MOBIL DASTURIY TA'LIM VOSITASINI TAYYORLASH VA AMALIYOTDA QO'LLASH	462
102.MAKTABDA TURLI YOSH GURUHLARI VA O'QUV FANLARI UCHUN ONLAYN RESURLARNI TANLASH VA MOSLASHTIRISHNI TAHLIL QILISH VA OPTIMALLASHTIRISH	467
103.BIR XIL MAXRAJLI KASRLARNI QO'SHISH VA AYIRISH METODIKASI	474
104.PIFAGOR TEOREMASI VA UNING TURLI ISBOTLARI.....	479
105.VEKTORLAR MAVZUSIGA DOIR MASALALAR YECHISH MAVZUSINI O'QITISH XUSUSIYATLARI	484
106.KO'PHAD REZULTANTINING TENGLAMALAR SISTEMASINI YECHISHGA TADBIQLARI.....	488
107.O'TA O'TKAZUVCHANLIK ENERGETIKASI.	491
108.O'TA O'TKAZGICHLARNING AMALIYQO'LLANILISHI.....	497

109.SLINDRIK KOORDINATALAR SISTEMASI VA DEKART KOORDINATALAR SISTEMASI ORASIDAGI BOG‘LIQLIKNI IFODALASH MASALASI.....	501
110.XOTIRA VA AXBOROTNI SAQLASH QURILMALARI	506
111.MAVZU: LOKAL KAMPYUTER TARMOG‘IGA KIRISH.....	510
112.BURCHAKNING RADIAN O‘LCHOVI.....	513
113.FAZODA TO‘G‘RI CHIZIQLAR VA TEKISLIKLAR.....	517
114.UCHBURCHAKLI PANJARADA ANIQLANGAN DISKRET SHRYODINGER OPERATORINING CHEGARALANGANLIGI	521
115.THE PLACE AND IMPORTANCE OF THE ENGLISH LANGUAGE IN THE FIELD OF PROGRAMMING, ONE OF THE MODERN PROFESSIONS	525
117.MAKTABDA VEKTOR VA VEKTOR MIQDORI TUSHUNCHALARI HAQIDA	534
118.UMUMLASHGAN FRIDRIXS MODELI KVADRATIK SONLI TASVIRINING KOMPONENTLARI VA XOS QIYMATI.....	538
119.PANJARADAGI KO‘PI BILAN BITTA FOTONLI SPIN-BOZON MODELI.....	543
120.PARAMETRLI CHIZIQLI TENGLAMALARGA KELITIRILADIGAN INTEGRAL TENGLAMALAR.....	548
121.KO‘P O‘LCHAMLI TORDA ANIQLANGAN FUNKSIYALAR	553
122.O‘NLI KASLARNI QO‘SHISH VA AYIRISH	557
123.TIRIGONOMETRIK AYNİYATLAR HAQIDA BOSHLANG‘ICH TUSHUNCHALAR	561
124.MATEMATIKA DARSLARIDA SONNING QISMINI TOPISH	566
125.“TA’LIMNI SHAXSIYLASHTIRISH VA MAKTABLARDA QAROR QABUL QILISHNI QO‘LLAB QUVVATLASH UCHUN SUN‘IY INTELEKT VA MA’LUMOTLAR TAHLILIDAN FOYDALANISH”	570
126.MAKTAB FIZIKA TA’LIMIDA SUN‘IY INTELEKTDAN FOYDALANISH BO‘YICHA XORIJ TAJRIBASI VA ASOSIY YO‘NALISHLAR.....	578
127.UZBEKISTAN'S INNOVATION JOURNEY - A LOOK THROUGH THE LENS OF THE GII: ANALYZING UZBEKISTAN’S PERFORMANCE BASED ON GLOBAL INNOVATION INDEX.....	583
128.TA’LIMDA ZAMONAVIY MEDODLARDAN FOYDALANISHNING KREATIV USULARI.....	592
129.МУЎТАБАР АЁЛНИ ЭЪЗОЗЛАЙЛИК	596
130.MEDIA TA’LIM VOSITALARI ORQALI O‘SMIRLARNI KREATIV FIKRLASHGA O‘RGATISH MEXANIZMLARI.	599
131.ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLIGINI O‘QITISH JARAYONIDA O‘QUVCHILARGA QO‘YILADIGAN TALABLAR VA ULARNI SHAKLLANTIRISH OMILLARI.....	603

132.BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QUVCHILARIDA TASVIRIY SAN'AT FANINI O'QITISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	606
133.TALABALARDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA O'QITUVCHINING ESTETIK MAHORATI.....	609
134.КРЕАТИВНО-ТВОРЧЕСКИЙ ПОДХОД СОТРУДНИКОВ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ.	613
135.XALQARO VAZIYATLARNING MILLIY MA'NAVIYATGA TA'SIRI.....	616
136.UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA TARBIYA DARSLARIDA O'QUVCHILARDA JAMOAVIYLIK SIFATLARINI SHAKLLANTIRISH.	620
137.UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA TARBIYA DARSLARIDA O'QUVCHILARDA JAMOAVIYLIK SIFATLARINI SHAKLLANTIRISH.	625
138.PEDAGOGIKA NAZARYASI TARIXI VA RIVOJLANISHI	630
139.PEDAGOGIKA SOHASIDAGI SIFATLI TA'LIMNI SHAKLLANTIRISH.	636
140.BOSHLANG'ICH SINFLARDA JISMONY TARBIYA DARSLARIDA O'QUVCHILARNI SOG'LOMLASHTIRISH VA SALOMATLIGINI MUSTAHKAMLASH MALAKALARIGA O'RGATISHNING PEDAGOGIK JIHATLARI.	641
141.ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ УМЕНИЙ И НАВЫКОВ УЧИТЕЛЯ РУССКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ УЗБЕКСКОЙ ШКОЛЫ	644

1. ЭКОЛОГИЯ И ЗЕЛЁНЫЕ ФИНАНСЫ

Гулямов Саидахрор Саидахмедович,

Институт повышения квалификации кадров и статистических исследований при
Агентстве по статистике при Президенте Республики Узбекистан,
заведующий кафедрой «ИКТ и цифровая экономика», академик, д.э.н., профессор,
заслуженный деятель науки Республики Узбекистан

Gulamov Saidahrur Saidahmedovich

Institute of Advanced Training and Statistical Research at the Agency for Statistics under the
President of the Republic of Uzbekistan
Head of the Department of ICT and Digital Economy, Academician, Doctor of Economics,
Professor, Honored Scientist of the Republic of Uzbekistan.

Шермухамедов Аббас Таирович

Совместный Белорусско-Узбекский межотраслевой институт технической квалификации
г. Ташкента, доктор физико-математических наук, профессор кафедры «Экономико-
математическое моделирование»

Shermukhamedov Abbas Tairovich

Joint Belarusian-Uzbek Interdisciplinary Institute of Applied Technical Qualifications in
Tashkent. PhD, Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor of the Department of
Economic and Mathematical Modeling,

Под «зелёными» финансами понимают совокупность финансовых продуктов и услуг, разработка, производство и использование которых ориентировано на снижение их экологических и климатических рисков. Основными задачами внедрения принципов «зеленой экономики» является минимизация негативных последствий бизнес-деятельности на окружающую среду, достижение высокого уровня экологической безопасности процессов производства.

При помощи энергоэффективных современных технологий снижаются расходы не только на производство электричества и тепловой энергии, но и обеспечивается уменьшение загрязнения атмосферы. С ростом численности населения страны объём выработки электроэнергии будет возрастать и вопросы борьбы с загрязнением атмосферы является насущной проблемой.

Инструментами повышения энергоэффективности на производстве в ракурсе со снижением загрязнения атмосферы является использование высокотехнологичного оборудования, применение инноваций и современных технологий, что соответствует

концепция «зеленой экономики». Одной из наиболее важных проблем является проблема загрязнения атмосферного воздуха, где основными источниками загрязнения является промышленность.

Узгидромет Республики Узбекистан (РУз) проводит мониторинг загрязнения атмосферного воздуха в соответствии Постановлением Кабинета Министров РУз № 737 от 05.09.2019г. «О совершенствовании системы мониторинга окружающей природной среды в РУз» в 25 городах на 53 стационарных пунктах наблюдения.

В атмосферном воздухе на пунктах наблюдения контролируются до 12 загрязняющих веществ. Программа мониторинга качества атмосферного воздуха в городе охватывает пять основных загрязнителей: пыль (твердые взвешенные частицы), диоксид серы, оксид углерода (угарный газ), диоксид азота и оксид азота. Другие параметры добавляются к программам измерений в зависимости от состава промышленных выбросов и особенностей близлежащих предприятий и прилегающих территорий (аммиак, фенол, формальдегид, озон, хлор, твердые фториды, фтористый водород, тяжелые металлы).

Показателем уровня загрязнения атмосферного воздуха является комплексный индекс загрязнения атмосферы (ИЗА), который рассчитывается в основном по пяти приоритетным загрязняющим ингредиентам (пыль, оксид углерода (угарный газ), диоксид азота, диоксид серы и оксид азота). Значения ИЗА менее 5 баллов соответствует пониженному уровню загрязнения. Уровень загрязнения воздуха считается низким — при ИЗА 0–4, повышенным при ИЗА 5–6, высоким при ИЗА 7–13, очень высоким при ИЗА >14. За показателем общей запыленности атмосферы ведется контроль в 18 промышленных городах Узбекистана. Повышенная запыленность воздуха наблюдается в крупных городах Узбекистана, в которых проживает более 41 % городского населения [4].

Важным загрязнителям атмосферного воздуха относятся оксиды азота, которые поступают в атмосферу с антропогенными выбросами от промышленности, электростанций и транспорта. Они образуются в процессе сгорания органического топлива при высоких температурах в виде оксида азота (NO) и диоксида азота (NO₂). В воздухе оксид азота (NO) трансформируются в диоксид азота (NO₂). Средняя концентрация оксидов азота в атмосферном воздухе в городах республики изменялась от 0,01 до 0,05 мг/м³.

В 6-и городах РУз - Бекабаде, Ташкенте, Намангане, Фергане, Маргилане и Навои содержание диоксида азота в атмосферном воздухе превысило ПДК в 1,3 раза.

Средняя концентрация оксидов азота в атмосферном воздухе в городах республики изменялась от 0,01 до 0,05 мг/м³.

Основным источником диоксида серы в воздухе городов являются электростанции, котельные и предприятия металлургии. Диоксид серы поступает в атмосферу при сгорании

топлива, содержащего серу, а также при переработке сульфидных руд. Средняя концентрация диоксида серы в атмосферном воздухе городов в 2021 году была в пределах от 0,001 до 0,057 мг/м³.

Во всех городах отсутствуют случаи, когда концентрация превышала значения ПДК, кроме г. Алмалык, где ПДК_{сс} составило 1,1 ПДК. Загрязнение атмосферного воздуха оксидом углерода (CO). Оксид углерода поступает в атмосферу от промышленных предприятий в результате неполного сгорания топлива. Оксид углерода в больших количествах содержится в выбросах предприятий металлургии и нефтехимии, но главным источником оксида углерода является автомобильный транспорт.

Средняя концентрация оксида углерода в атмосферном воздухе городов в 2021 году наблюдалась в пределах от 1 до 4 мг/м³.

В городах Ангрен и Наманган концентрация оксида углерода превысил ПДК в 1,3 раза. Загрязнение атмосферного воздуха твердыми взвешенными веществами (пылью). Твердые взвешенные вещества включают пыль, золу, сажу, цемент, сульфаты, нитраты и другие взвешенные вещества, которые образуются в результате сгорания всех видов топлива и при производственных процессах. Твердые взвешенные вещества в атмосферу поступают от антропогенных и природных источников.

Антропогенные взвешенные вещества — производственная пыль и твердые частицы от различных предприятий, твердые частицы в выбросах автотранспорта и др. Природные взвешенные вещества образуются в результате поднятия ветром частиц почвы в воздух. В настоящее время огромные стройки жилых домов охватили все крупные города. От деятельности строителей атмосфера получает загрязненный воздух в виде множества мелких и крупных потоков взвешенных веществ, которые возникают при земляных работах.

В атмосферу поступает цементная пыль, выбросы от сжигаемого строительного мусора и многие газовые примеси, выделяемые различными строительными агрегатами. В результате этого в крупных городах средние концентрации взвешенных веществ в атмосферном воздухе выше предельно допустимых концентраций.

Содержание пыли в атмосферном воздухе городов наблюдалось в пределах от 0,10 до 0,25 мг/м³.

Превышение ПДК в 1,3 раза зафиксировано в городах Ташкент, Наманган, Бухара, Самарканд и Нукус.

С марта 2021 г. начаты непрерывные наблюдения за мелкодисперсными частицами PM₁₀ и PM_{2,5} в г. Эти частицы составляют обычно 40–70 % от общего числа взвешенных частиц.

В Узбекистане в настоящее время действуют СанПиН 0293–11, в котором приняты нормативы только для взвешенных частиц PM₁₀, нормативы на содержание мелкодисперсных частиц PM_{2,5} в атмосферном воздухе ещё не разработаны. За счет пыльной бури в ноябре 2021 г. наблюдалось превышение среднемесячной ПДК по взвешенным частицам PM₁₀ в 2,3 раза.

Озон образуется в загрязненной атмосфере в результате фотохимических реакций, происходящих в атмосфере под воздействием интенсивной солнечной радиации. Содержание озона в городах республики наблюдалось в пределах от 0,010 до 0,083 мг/м³.

Превышения ПДК отмечены в городах Ангрен (1,2 ПДК), Ташкент (1,9 ПДК), Фергана (2,8 ПДК). В 2021 году экстремально высокое и высокое загрязнения атмосферного воздуха наблюдались в городах Алмалык в январе и марте по диоксиду серы — от 8,9 до 13,7 ПДКсс,

Ташкент в июле и октябре по пыли — 9,3 и 6,0 ПДКсс соответственно, Чирчик в августе и ноябре по аммиаку — 7,0 и 6,0 ПДКсс, соответственно.

В Узбекистане для комплексной оценки состояния атмосферного воздуха применяется Индекс загрязнения атмосферы (ИЗА), который рассчитывают по 5 веществам, имеющим наиболее высокие концентрации.

По данным мониторинга Узгидромета РУз в 2021 году на территории Узбекистана сохранялась стабильная ситуация по загрязнению атмосферного воздуха (г. Андижан — ИЗА — 3,52, Алмалык — 4,85, Ангрен — 4,41, Бухара — 4,34, Коканд — 2,83, Маргилан — 1,51, Сариасия — 1,38, Ташкент — 4,67, Навои — 4,03, Нукус — 3,37, Ургенч -1,95, Чирчик — 3,56, Самарканд — 3,13).

В РУз загрязнение атмосферы в городах РУз связано с выбросами оксидов азота, серы и углерода, а также пылью и дымом. Помимо выбросов от промышленных предприятий и автотранспорта, существуют и другие источники загрязнения атмосферы. Например, в период пылевых бурь, которые происходят с осени до весны, концентрация пыли в атмосфере существенно увеличивается. Кроме того, сжигание мусора на свалках также является значительным источником загрязнения атмосферы, особенно в летний период.

В промышленном секторе России это: металлургия – на неё приходится 44% выбросов сектора, из них 39% – на производство чугуна и стали; химическая промышленность – она обеспечивает 32% выбросов сектора, из них 16% приходится на производство аммиака; производство минеральных материалов – на него приходится ещё 15% выбросов сектора, из которых 8% являются результатом производства цемента.

Под загрязнением атмосферного воздуха понимается образование в нем вредных веществ в концентрациях, превышающих установленные государством гигиенические и

экологические нормативы качества атмосферного воздуха. На законодательном уровне охрана атмосферного воздуха регулируется Федеральным законом от 04.05.1999 № 96-ФЗ «Об охране атмосферного воздуха» [5].

Общепринятого определения "зеленых" финансов (green finance) пока нет, но в целом под ними подразумевают средства, направляемые на финансирование экологических проектов. Сюда, в частности, относятся инвестиции в программы в области рационального природопользования, в создание и совершенствование природоохранных технологий, в систему управления отходами, в ликвидацию последствий нефтяных разливов, в развитие низкоуглеродных технологий.

Методы анализа. При написании статьи нами были рассмотрены статьи по вопросам экологии, использованы методы синтеза и анализа результатов по данному вопросу.

Обсуждение результатов. Концепция «зеленой экономики» в странах ЕС предусматривает, что экономическая и природоохранная политика может стимулировать зеленый рост и повышать энергетическую эффективность и эффективность использования материалов, одновременно сберегая природные активы и улучшая качество жизни людей.

Одним из принципиальных изменений в рамках существующей глобальной финансовой системы внесли МВФ, Всемирный банк и др. , где подсистемы так называемых «зелёных» финансов (green finance) играют чрезвычайно важную роль.

Компания Bloomberg, рассматривает «зелёные» финансы как синоним инвестиций в проекты экологически устойчивого развития и производство экологических товаров и услуг, включая и инвестиции в снижение выбросов парниковых газов, и адаптацию к изменению климата [1].

Pricewaterhouse Coopers (PwC), трактуют green finance с позиций банковского сектора как «разновидность финансовых услуг и продуктов, используемых при принятии решений о займах, мониторинге и управлении рисками с учетом экологических факторов и способствующих реализации экологически ориентированных инвестиций и низкоуглеродных технологий, проектов, производств и предприятий»[2].

«Зелёное» финансирование (green financing) включает расходы, на инвестиции из государственных и частных источников в разработку и осуществление проектов и программ;

- в области рационального природопользования, включая поддержание устойчивости производства экосистемных услуг (например, управление водными ресурсами, защита почв, сохранение биоразнообразия);

- в области производства экологических товаров и услуг (например, производство природосберегающего оборудования и технологий, управление отходами, ликвидация нефтяных разливов, развитие экологического туризма);

- развития низкоуглеродных технологий и снижения выбросов парниковых газов.

Экологическое предпринимательство предполагает целенаправленность мероприятий в области экологии. Это инициативная хозяйственная деятельность с определяющей долей экологических инноваций в целях достижения максимальной прибыли в сочетании с положительным экологическим эффектом.

Существует множество вариантов экологического предпринимательства, например, работа в сфере экотуризма, создание ферм по выращиванию экологически чистых продуктов и т. д.

Большинство предпринимателей заинтересованно в производстве экологически чистой продукции, что, возможно, со временем вытеснит ГМО, восстановит здоровье населения, и принесёт явный успех в реализации программы импортозамещения [3].

В мировой практике наблюдаются глубокие качественные изменения в подходах к решению экологических проблем, которые связаны с коммерческой деятельностью организаций подавляющего большинства сфер человеческой деятельности [4].

Сущность происходящих качественных изменений в самых разных подходах к решению экологических проблем состоит именно в отказе от преобладания уже традиционных административно-командных методов управления, одновременно с переходом преимущественно к современным рыночным механизмам экологического регулирования.

В качестве специфики этого процесса выступает;

- Рост экологической ответственности у бизнеса.

- Переход организаций от пассивной позиции в решении экологических проблем, к достаточно активной позиции, преимущественно определяемой собственными целями, задачами и перспективами в контексте «зеленой экономики».

- Инициативная экологическая деятельность уж действующих организаций и формирование «зеленых навыков» у начинающего предпринимателя.

- Установление прямой взаимосвязи именно экологической деятельности с потенциальными возможностями привлечения инвестиций, активным развитием самого производства, сопровождающиеся экономией и, соответственно, непосредственным сбережением ресурсов, уменьшением потерь, ростом качества продукции и ее конкурентоспособность.

- Максимальное применение как беззатратных, так и малозатратных методов и средств с целью решения экологических проблем.

- Сотрудничество со всеми заинтересованными в экологических аспектах деятельности лицами и организациями, начиная от самих инвесторов, акционеров, деловых партнеров, оканчивая потребителями, общественностью и даже конкурентами

В экологическом менеджменте ключевые цели и соответствующие критерии оценки их достижения плотно связаны с процессами непрерывного улучшения.

При этом последовательное улучшение обязано достигаться абсолютно во всех экологически значимых аспектах деятельности экономических субъектов. Такое улучшение невозможно как имитировать, так и фальсифицировать, что формирует необходимую основу с целью проведения оценки экологической состоятельности экономических субъектов.

Поэтому эффективный экологический менеджмент целенаправленно обеспечивает организации некий кредит доверия относительно всей совокупности заинтересованных в её деятельности сторон. Именно в подобном заключается ключевое преимущество экологического менеджмента относительно традиционных формальных систем управления. Поэтому эффективный экологический менеджмент не заменяет уже действующее государственное и административное экологическое управление, а исключительно дополняет его, при этом являясь самостоятельной инициативной деятельностью организации.

Экологический менеджмент принято рассматривать не исключительно в качестве рыночного инструмента, способствующего активному развитию производства и получению дополнительной прибыли, а именно в качестве наиболее характерного и значимого проявления современной промышленной экологической культуры, а также культуры как предпринимательства, так и рынка.

Воздействие на окружающую среду, определяется через фактические, соответствующие реальной действительности объемы выбросов загрязняющих веществ. Для производства российских организаций характерно увеличение воздействия на окружающую среду в разрезе жизненного цикла организации, что объясняется рядом причин:

1. Физический износ эксплуатируемого оборудования.
2. Рост технологических потерь.
3. Существенное уменьшение эффективности очистки как сточных вод, так и отходящих газов.
4. Рост количества как мелких, так и средних аварийных ситуаций.

5. Образование уже вторичных источников воздействия на окружающую среду, к примеру, которые четко связаны с размещением и захоронением производственных отходов, кроме того, складированием сырья, реагентов, готовой продукции.

6. Уменьшение как производственной, так и технологической дисциплины.

7. Низкая эффективность государственного экологического контроля, а также преобладание воздействия именно на окружающую среду, не включаемого в статистическую отчетность и т.д.

При этом непосредственная стабилизация удельного воздействия, которая является достаточно типичной именно для государственной экологической статистической отчетности обычно выступает только кажущейся, вследствие недостаточности, занижения или же фальсификации сведений организаций о фактическом воздействии на окружающую среду.

В то же время теоретически, такая реальная ситуация здесь обязана соответствовать абсолютной эффективности государственного экологического контроля, в рамках которого в полном объеме происходит нормирование фактического воздействия на окружающую среду и выполняются все установленные нормативы [5].

Деятельность организаций, ориентированных на применение механизмов, принципов и функций экологического менеджмента, включает в себя:

1. Сбережение, а также экономия материалов, сырья, энергетических ресурсов.

2. Последовательное уменьшение потерь материалов, сырья, реагентов, потребляемой энергии, в т.ч. технологических потерь, потерь при складировании и транспортировке, неучтенных потерь и т. д.

3. Уменьшение потребления чрезвычайно опасных и высоко-опасных материалов и веществ.

4. Применение вторичных ресурсов.

5. Совершенствование как основных, так и вспомогательных технологических процессов для снижения источников образования загрязняющих веществ, а также отходов и иных вредных факторов воздействия на окружающую среду.

6. Организация потоков загрязняющих веществ и отходов, в т.ч. уменьшение неорганизованного и распределенного воздействия на окружающую среду, кроме того, непосредственное разделение потоков, более организованное размещение и удаление отходов.

7. Уменьшение брака и увеличение качества продукции.

8. Переработка и использование отходов производства и потребления, производство побочной продукции на базе комплексного применения материалов и сырья.

9. Координация и кооперация с иными производствами, а именно деловыми партнерами, в области как сбережения, так и экономии сырья и энергетических ресурсов, активного использования вторичных ресурсов, переработки и использования отходов и т. д.

10. Рост как технологической, так и производственной дисциплины.

11. Уменьшение ситуаций с ростом экологического риска, аварийных ситуаций, а также аварий, в т.ч. аварийного воздействия на окружающую среду.

12. Подготовка к деятельности и деятельность в условиях аварийного воздействия на окружающую среду; ликвидация экологических последствий аварий.

13. Информирование и образование персонала организаций в области уменьшения воздействия на окружающую среду.

14. Уменьшение экологических рисков для персонала.

15. Развитие и увеличение эффективности производственного экологического мониторинга и контроля, в том числе мониторинга и контроля использования ресурсов, а также источников выделения загрязняющих веществ и образования отходов и т. д.

В Узбекистане начали проводить перспективные исследования, посвященные вопросам экологического управления организациями, как постепенный отказ от традиционных административно-командных методов и переход к современным рыночным механизмам экологического регулирования.

Уровень загрязнения воздух в столице Узбекистана повышен. По мнению экспертов, это вызвано как природными факторами, так и действиями человека.

Например, в период действия моратория на вырубку деревьев и кустарников было незаконно вырублено около 49 тыс. деревьев, рассказали в Министерстве экологии республики. Уровень загрязнения воздух в столице Узбекистана повышен. По мнению экспертов, это вызвано как природными факторами, так и действиями человека.

В результате исследований, проведенных нашими инспекторами, в 2020 году по республике выявлено 46 тыс. случаев вырубки деревьев. В 2023 году зафиксировано 41 тыс. таких случаев. Сюда входит вырубка деревьев, их повреждение, прекращение полива, отсутствие ухода за ними. В 2022 году было вырублено 1 777 ценных деревьев, в 2023 году — 1097. Это значит, что случаи вырубки деревьев сократились на 40-50% по сравнению с 2022 годом"

По результатам мониторинга, проведенного сотрудниками министерства, около 10 млн саженцев, посаженных в весенний сезон 2023 года и осенний сезон 2022 года, засохли. Из них около 7,5 млн — из-за нехватки воды".

Чтобы исправить ситуацию осенью прошлого года посадили 92 млн саженцев (планировалось высадить 85 тыс. 300 деревьев).

Еще одна проблема — застройка без утвержденного генплана. При этом застройщики незаконно вырубают деревья.

В последние два года деревья вырубают в основном на территории, где планируется строительство. Более 50% таких случаев наблюдаются в Ташкенте. Некоторые субъекты предпринимательства не боятся вырубать деревья, чтобы построить на этом месте жилые дома и другие здания. Грубо говоря, пытаются отделаться небольшим штрафом. Поэтому мы хотим ввести финансовые санкции в отношении юридических лиц: теперь те, кто вырубает деревья, будут дополнительно платить штраф от 100 до 300-кратного размера

Количество автомобилей в республике в 2021 году составляло 3,14 миллиона единиц, в 2023 году их число увеличилось до 4,5 млн", по Ташкенту передвигаются более 700 тыс. автомобилей. Ежедневно в столицу и из нее въезжают и выезжают от 150 тыс. до 300 тыс. авто. В транспортном потоке перемещаются около 7 тыс. тысяч грузовых автотранспортных средств. Автомобили, использующие бензин марки А-80, не соответствующий международным стандартам, становятся причиной загрязнения атмосферного воздуха.

Проблему усиливает растущий спрос на углеводороды. Так в 2019 году использовали 3,9 млн тонн голубого топлива, в 2022 году его потребление возросло до 5,3 млн тонн, а к концу 2023 года оно достигло 6,7 млн тонн. При этом, сжигание угля загрязняет не только воздух, но и на воду и почву.

В 2023 году мы проверили 109 предприятий, которые выбросили большое количество загрязняющих веществ в атмосферу и загрязнили сточные воды. Кроме того, ежемесячно проверяются 2 500 предприятий.

В результате проверок в 10-15% случаев выявлено несоблюдение установленных норм.

Чтобы уменьшить загрязнение, Минэкологии предлагает следующие меры:

- запретить использование топлива категории ниже Евро-4, включая бензин АИ-80;
- ограничить движение грузовых авто массой более 3,5 и 12 тонн в часы пик (с 7.00 до 10.00 и с 17.00 до 20.00) на территории Ташкента, чтобы уменьшить заторы на дорогах;
- запретить передвижение всех видов автотранспортных средств, выпущенных до 2010 года;
- предоставить льготы и субсидии при покупке современных автотранспортных средств, в том числе электромобилей;

- ввести в качестве эксперимента правила вождения автомобилей в "четные" и "нечетные" дни, чтобы оптимизировать автомобильное движение и уменьшить пробки на автомагистралях;

- организовать на центральных улицах зоны, свободные от автотранспорта;

- перевести общественный транспорт на электроэнергию, газ и другие альтернативные виды топлива;

строже контролировать соблюдение моратория на строительство всех видов объектов (кроме объектов социального и государственного значения);

- запретить промышленное использование угля в близких к столице районах;

- создать внутри Ташкента искусственные водоемы, а вокруг него высадить "зеленый" пояс;

- запретить использовать мазут, как резервное топливо на ТЭЦ;

- установить табло и мониторы, которые будут отображать индикаторы качества воздуха на базе данных со специальных станций.

Основными отраслями, загрязняющими атмосферу Узбекистана, являются тепловые электростанции и предприятия по производству цемента. Об этом сообщают СМИ со ссылкой на Министерство экологии, охраны окружающей среды и изменения климата.

Объём ежегодных выбросов промышленных предприятий в атмосферный воздух в Узбекистане в 2022 году составил 874 тысячи тонн. Основными отраслями, загрязняющими атмосферу Узбекистана, являются тепловые электростанции и предприятия по производству цемента. Об этом сообщают СМИ со ссылкой на Министерство экологии, охраны окружающей среды и изменения климата.

Из 360,5 тысяч тонн выбросов 40% приходится на нефтегазовую промышленность, 200 тысяч тонн (22,8%) - на энергетику, 185,5 тысяч тонн (21,2%) - на металлургию, 25 тысяч тонн (2,8%) - на строительный сектор и 103 тысячи тонн (11,7%) на другие отрасли.

ТЭС и предприятия по производству цемента являются основными отраслями, оказывающими влияние на атмосферу.

В Узбекистане в настоящий момент функционируют 12 ТЭС, крупнейшими из которых являются угольные тепловые электростанции «Ангрен» и «Янги Ангрен».

Кроме того, в стране действуют 36 цементных, 15 нефте- и газоперерабатывающих и четыре металлургических компании.

В целях сокращения выбросов промышленных предприятий в атмосферу Кабинетом Министров была принята специальная программа.

В столице создадут дополнительные 4 тысячи га зеленых насаждений, планируется также преобразовать парки культуры и отдыха, проспекты и бульвары.

Помимо этого, до 1 января 2027 года в порядке правового эксперимента будет введен порядок реализации инвестиционных проектов и улучшения городской инфраструктуры на основе взаимовыгодного сотрудничества государства и предпринимателей. Также создали акционерное общество «Ташкент Инвест Компания», которое выступит «мостом» между государством и предпринимателями.

Интенсивное использование агрохимикатов, отвод огромного количества поливной воды из двух рек, которые питают регион, и хроническое отсутствие водоочистных сооружений являются одними из факторов, которые вызвали огромные проблемы со здоровьем и окружающей средой. Опустошение окружающей среды в Узбекистане лучше всего иллюстрируется катастрофой Аральского моря. Из-за утечки Амударьи и Сырдарьи для выращивания хлопка и других целей то, что когда-то было четвертым по величине внутренним морем в мире, сократилось за последние тридцать лет до примерно одной трети его объема 1960 года и менее половины его географического размера 1960 года.

Высыхание и засоление озера вызвали сильные штормы соли и пыли с высушенного морского дна, нанося ущерб сельскому хозяйству и экосистемам региона, и здоровью населения. Опустынивание привело к крупномасштабной гибели растений и животных, потере пахотных земель, изменению климатических условий, истощению урожаев на обрабатываемых землях, которые остаются, и уничтожение исторических и культурных памятников. По сообщениям, каждый год многие тонны соли перевозятся на расстояние до 800 километров. Высыхание и засоление озера вызвали сильные штормы соли и пыли с высушенного морского дна, нанося ущерб сельскому хозяйству и экосистемам региона, и здоровью населения. Опустынивание привело к крупномасштабной гибели растений и животных, потере пахотных земель, изменению климатических условий, истощению урожаев на обрабатываемых землях, которые остаются, и уничтожение исторических и культурных памятников. По сообщениям, каждый год многие тонны соли перевозятся на расстояние до 800 километров.

Планируется создать инфраструктуру, направленную в первую очередь на обеспечение экологической устойчивости, сокращение загрязняющих воздух выбросов, улучшение системы общественного транспорта как качественно, так и количественно, отдавая приоритет на дорогах не автомобилям, а, прежде всего, пешеходам, за которыми следует общественный транспорт, и провести ряд изменений.

Региональные эксперты утверждают, что солевые и пыльные бури в Аральском море подняли уровень твердых частиц в земной атмосфере более чем на 5 процентов, что серьезно сказалось на глобальном изменении климата. Однако катастрофа Аральского моря является лишь наиболее заметным индикатором разрушения окружающей среды.

Советский подход к управлению окружающей средой привел к десятилетиям плохого управления водными ресурсами и нехватки водоочистных и очистных сооружений; чрезмерно интенсивное использование пестицидов, гербицидов, дефолиантов и удобрений на полях; и строительство промышленных предприятий без учета воздействия человека или окружающей среды. Эта политика ставит огромные экологические проблемы по всему Узбекистану.

Промышленные отходы и интенсивное использование удобрений и пестицидов в сельском хозяйстве способствовали серьезному загрязнению рек и озер Узбекистана. Загрязненная питьевая вода считается причиной многих нарушений здоровья человека. Сельскохозяйственные химикаты, включая ДДТ, также загрязнили почву в районах выращивания сельскохозяйственных культур. В 1992 году правительство учредило Государственный комитет по охране окружающей среды. Тем не менее, неправительственные организации (НПО) стали лидерами в реализации экологических инициатив, особенно в том, что касается сохранения и защиты региональных водных ресурсов.

Широкомасштабное использование химикатов для выращивания хлопка, неэффективные ирригационные системы и плохие дренажные системы являются примерами условий, которые привели к высокой фильтрации засоленной и загрязненной воды обратно в почву. Постсоветская политика стала еще более опасной, в начале 1990-х годов среднее применение химических удобрений и инсектицидов в республиках Центральной Азии составляло от двадцати до двадцати пяти килограммов на гектар по сравнению с прежним средним показателем в три килограмма на гектар для всего Советского Союза. В результате запас пресной воды получил дополнительные загрязнения. Промышленные загрязнители также повредили воду в Узбекистане. В Амударье концентрации фенола и нефтепродуктов были измерены намного выше приемлемых санитарных норм.

В 1989 году министр здравоохранения Туркменской ССР охарактеризовал Амударью как канализацию для промышленных и сельскохозяйственных отходов. Эксперты, которые проводили мониторинг реки в 1995 году, сообщили о еще большем ухудшении состояния. В начале 1990-х годов около 60 процентов средств, предназначенных для борьбы с загрязнением, направлялось на проекты, связанные с водой, но только около половины городов и около четверти деревень имеют канализацию. Системы коммунального водоснабжения не соответствуют санитарным нормам, большая часть населения не имеет систем питьевого водоснабжения и должна пить воду прямо из загрязненных ирригационных каналов, каналов или самой Амударьи. Согласно одному отчету,

практически все крупные подземные источники пресной воды в Узбекистане загрязнены промышленными и химическими отходами. По оценкам чиновника Министерства окружающей среды Узбекистана, около половины населения страны проживает в регионах, где вода сильно загрязнена. По оценкам правительства, в 1995 году только 230 из 8000 промышленных предприятий страны соблюдали стандарты контроля загрязнения.

Качество питьевой воды является серьезной проблемой, особенно в западной провинции Каракалпакстан, где вода не распределена должным образом, а источники подвержены различным типам поверхностного и подземного загрязнения. Неадекватная очистка сточных вод усугубляет проблему загрязнения воды в Узбекистане: только 40 процентов населения обслуживается системами канализации. Около 15 000 гектаров пастбищ ежегодно теряются из-за соли и пыли. Загрязнение почвы является самым высоким в сельскохозяйственных районах, которые подвергались ежегодным передозировкам удобрений и пестицидов. Неконтролируемая рубка леса поставила под угрозу несколько оставшихся лесных насаждений.

Дефолиаты, пестициды и удобрения хлопкового производства попали в реки, ручьи, озера и грунтовые воды. Промышленное загрязнение и отходы горнодобывающей промышленности также нашли свое применение в водоснабжении. Река Аму является важным источником питьевой воды, хотя она загрязнена неочищенными сточными водами, пестицидами и удобрениями.

Пестициды и удобрения (ДДТ и бутфос) загрязнили питьевую воду. Следы были обнаружены в молоке кормящих матерей. Люди, которые потребляли воду из Аму и Сыра, имели высокий уровень заболеваемости гепатитом, тифом, туберкулезом и другими заболеваниями.

Качество питьевой воды является серьезной проблемой, особенно в западной провинции Каракалпакстан, где вода не распределена должным образом, а источники подвержены различным типам поверхностного и подземного загрязнения. Неадекватная очистка сточных вод усугубляет проблему загрязнения воды в Узбекистане: только 40 процентов населения обслуживается системами канализации.

Около 15 000 гектаров пастбищ ежегодно теряются из-за соли и пыли. Загрязнение почвы является самым высоким в сельскохозяйственных районах, которые подвергались ежегодным передозировкам удобрений и пестицидов. Неконтролируемая рубка леса поставила под угрозу несколько оставшихся лесных насаждений.

Разлив нефти в Ферганской долине, также известный как разлив Мингбулакойл, был худшим разливом нефти на суше в истории Азии.

Разлив нефти был вызван выбросом 2 марта 1992 г. на нефтяном месторождении Мингбулак в Ферганской долине, Узбекистан, на скважине № 5. Сырая нефть, выпущенная из скважины, горела в течение двух месяцев. В результате выброса было выпущено 35 000 баррелей (5600 кубометров) до 150000 баррелей (24000 кубометров) в день. В общей сложности за аварийными дамбами было собрано 2 000 000 баррелей (320 000 кубических метров). Масло перестало течь само собой.

Всего было выпущено 285 000 тонн нефти, и это был пятый по величине разлив нефти в истории. Разлив считается крупнейшим внутренним разливом в истории.

Зеленые отрасли и технологии находятся на разных стадиях развития и, соответственно, требуют разных способов и источников финансирования. Выделяют обычно три источника: внутренние государственные финансовые ресурсы, средства международных финансовых организаций и средства частного сектора (как внутренние, так и зарубежные) [5]. Можно также констатировать, что «зеленые» финансы лежат в основе концепции низкоуглеродного («зеленого») экономического роста в силу того, что они лежат в спектре пересечения ключевых направлений развития [6]:

- финансовая индустрия;
- оздоровление окружающей среды;
- экономический рост.

Здесь они схожи с устойчивым развитием, где, по нашему мнению, также необходимо найти баланс интересов между социальными, экологическими и экономическими факторами развития, с одной стороны, и между интересами общества, бизнеса и власти, с другой стороны,

Как для нынешнего, так и для последующих поколений. «Зеленые» финансы являются тем звеном, которое позволяет реально осуществить переход к «зеленой» экономике. Все «зеленые» проекты требуют серьезного финансирования, в то время как в большинстве случаев «зеленые» бизнес-модели и проекты являются высокорисковыми [7].

Соответственно, традиционные методы финансирования могут оказаться коммерчески невыгодными. Тут есть вариант выхода на венчурных инвесторов, но им необходимо также доказать коммерческую эффективность в среднесрочной перспективе (в отличие от банков — где необходима краткосрочная эффективность). Долгие деньги в нашей стране можно получить только от государства или при поддержке государства. Зеленые отрасли и технологии находятся на разных стадиях развития и, соответственно, требуют разных способов и источников финансирования. Выделяют обычно три источника: внутренние государственные финансовые ресурсы, средства международных финансовых организаций и средства частного сектора (как внутренние, так и зарубежные). Можно также

констатировать, что «зеленые» финансы лежат в основе концепции низкоуглеродного («зеленого») экономического роста в силу того, что они лежат в спектре пересечения ключевых направлений развития: финансовая индустрия; оздоровление окружающей среды; экономический рост [8].

Здесь они схожи с устойчивым развитием, где, по нашему мнению, также необходимо найти баланс интересов между социальными, экологическими и экономическими факторами развития, с одной стороны, и между интересами общества, бизнеса и власти, с другой стороны, — как для нынешнего, так и для последующих поколений [9].

Заключение. Экологические проблемы страны в основном являются результатом злоупотребления природными ресурсами и неумелого управления ими, обусловленного политическими и экономическими приоритетами.

«Зеленые» финансы являются тем звеном, которое позволяет реально осуществить переход к «зеленой» экономике. Все «зеленые» проекты требуют серьезного финансирования, в то время как в большинстве случаев «зеленые» бизнес-модели и проекты являются высокорисковыми. Соответственно, традиционные методы финансирования могут оказаться коммерчески невыгодными.

Тут есть вариант выхода на венчурных инвесторов, но им необходимо также доказать коммерческую эффективность в среднесрочной перспективе (в отличие от банков — где необходима кратко срочная эффективность). Долгие деньги в нашей стране можно получить только от государства или при поддержке государства.

Повышение эффективности ресурсопотребления дает нам время для решения важнейшего вопроса: перехода на возобновляемые источники энергии и сырье. Солнечная, геотермальная энергия, ветер, энергия волн и водород должны стать основой будущего энергообеспечения; воспроизводимое сырье и биотехнологии - основой будущего промышленного производства.

Образец экономики будущего - производительность самой природы: преобразование солнечного света в биохимическую энергию, почти неисследованные еще микробиологические процессы, безотходные органические циклы [10]. Повышение эффективности ресурсопотребления дает нам время для решения важнейшего вопроса: перехода на возобновляемые источники энергии и сырье.

Солнечная, геотермальная энергия, ветер, энергия волн и водород должны стать основой будущего энергообеспечения; воспроизводимое сырье и биотехнологии - основой будущего промышленного производства. Образец экономики будущего — производительность самой природы: преобразование солнечного света в биохимическую

энергию, почти неисследованные еще микробиологические процессы, безотходные органические циклы [11]

Литературы:

1. Черняховский Э. Р. Перспективы развития экологического предпринимательства [Текст]/ Э. Р. Черняховский// Экономика природопользования. -2006. -№4. - 88–93 с.
2. Чечунова, Е. В. Эффективность экологического предпринимательства в условиях реализации экологических программ сфере : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. экон. наук / Е. В Чечунова; Урал. гос. техн. ун-т–УПИ. - Екатеринбург : УГТУ-УПИ, 2000. - 200 с.
77. Шипилов, В. Перечень навыков soft-skills и способы их развития [Электронный ресурс]. URL: http://www.cfin.ru/management/people/dev_val/soft-skills.shtml.
3. Экологические проблемы производства, использования и утилизации пластмасс [Электронный ресурс] / Polimery.ru: новые технологии переработки пластмасс. Режим доступа: [http://www.polymer.ru/letter.php?n_id=2960&cat_id=10]
4. Яндыганов, Я. Я. Экологическое предпринимательство в регионе (проблемы, перспективы, эффективность) [Текст]/ Я. Я. Яндыганов. -Екатеринбург : Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, 1998. - 312 с.
5. Agenda for Sustainable Development 2030.//URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>
6. Саломова, Ф. И. Мониторинг загрязнения атмосферного воздуха в Узбекистане / Ф. И. Саломова, Н. О. Ахмадалиева, Г. Ф. Шеркузиева, Х. А. Садуллаева. - Текст : непосредственный // Молодой ученый. - 2023. - № 16 (463). - 96-99 с.
7. Бобылев С. Н., Кудрявцева О. В., Соловьёва С. В. Индикаторы устойчивого развития для городов в журнале «Экономика региона». — 2014. - № 3. - 101 с.
8. «Зеленая» экономика. Новая парадигма развития страны / С. Н. Бобылев, В. С. Вишнякова, И. И. Комаров [и др.]; под общ. ред. А. В. Шевчука. - М.: СОПС, 2014. - 68с.
9. Никоноров С. М. Моногорода - новый вектор территориального развития в журнале «Проблемы теории и практики управления», издательство ООО «Международная Медиа Группа» (Москва). - 2014. - № 11 г. - 90 с.
10. Папенов К. В., Никоноров С. М., Земскова О. В. Социо-эколого-экономические проблемы крупных мегаполисов в журнале «Проблемы прогнозирования». - 2015. -№ 5.- 119 с.
11. Рубцов Б. Б. «Зеленые финансы» в мире и России: монография / Б. Б. Рубцов, И. А. Гусева, А. И. Ильинский, И. В. Лукашенко, С. А. Панова, А. Ф. Садретдинова, С. М. Алыкова; под. ред. Б. Б. Рубцова. - М.: РУСАЙНС, 2016. - 15 с.

2. ANALYSIS OF POPULATION EMPLOYMENT AND ECONOMIC GROWTH INDICATORS IN THE DEVELOPMENT OF MACROECONOMIC INDICATORS OF THE REGIONS.

Obidjon Khamidov, Dilshod Yavmutov

and Sardorjon Burkhanov

Bukhara State University, 11 Mukhammad

Iqbol St, 705018 Bukhara, Uzbekistan

Corresponding author:

buxdu_rektor@buxdu.uz

The main task of economic reforms in our country is to ensure macroeconomic stability, consistent and proportionate growth rates of production, strict continuation of structural changes due to the increase of attracted investments, modernization and renewal of the leading sectors of the economy.

As a result of the deepening of reforms and consistent implementation of economic liberalization measures in our country, the trend of stable economic growth, reduction of inflation and increase in the welfare of our people is strengthening.

Analyzing the main macroeconomic indicators, the balanced and regular growth of the economy attracts attention. In particular, in the new Development Strategy of Uzbekistan for 2022-2026, measures are taken to rapidly develop the national economy and ensure high growth rates, including reducing the annual inflation rate to 9% in 2022 and 5% in 2023 and the fiscal deficit to 3%. ensuring that it does not exceed the indicator, completing transformation processes in commercial banks with a state share, and releasing the share of the private sector in bank assets up to 60 percent by the end of 2026 is defined as one of the necessary conditions for further strengthening macroeconomic stability and maintaining high economic growth rates

Therefore, in the next five years, the gross domestic product per capita - 1.6 times, and by 2030, the per capita income will increase from 4 thousand US dollars and create the basis for entering the ranks of "countries with higher-than-average income", while managing the public debt. the goal is to ensure that the amount of newly attracted foreign debt does not exceed 4.5 billion US dollars per year.

Relevance of the study.

Among the main tasks facing the country in the formation of an innovative economy in Uzbekistan, such tasks as increasing social and economic stability, employment of labor resources and increasing its efficiency to accelerate economic growth are urgent.

On the initiative of the President of our country, Shavkat Mirziyoyev, consistent reforms aimed at further improving the welfare of our people and creating the necessary facilities for them in all areas are being implemented. In this regard, by increasing the employment of the population, convenient and effective methods are widely used to increase their income and well-being, to create the necessary conditions.

The effectiveness of employment can be expressed through indicators that reflect the ideology of state development. These are, first of all, distribution proportions based on the participation of labor resources in socially beneficial activities. They are expressed in indicators such as the growth rate of labor productivity, the satisfaction of the population's needs for work and the achievement of full employment. The higher the productivity of social labor, the higher the income and material conditions of employees in society.

Particular attention is paid to the goals and priorities of the budget policy for 2019-2021. In particular, the issues of improving the housing and social and household conditions of the population, improving the social support system, achieving sustainable economic growth that serves to further increase the standard of living of the people, and creating new jobs that ensure the increase of employment and income of the population were in the focus of the deputies.

If we analyze the structure of employment in Uzbekistan, we can see that the number of labor resources of the country is 18.8 million people, the number of economically active population is 14.6 million people, and the number of economically inactive population is 4.2 million people.

Currently, one of the main directions of the activity of the Employment Assistance Center is to ensure the employment of persons belonging to certain categories of the population who have difficulty finding a job and are unable to compete on equal terms in the labor market. 300 billion soums from the state budget of the Republic of Uzbekistan are planned to be allocated to the State Employment Assistance Fund in order to create additional conditions for the creation of new workplaces and the promotion of employment.

Such measures will ensure the employment of an additional 140,000 people every month, and improve the well-being of their families.

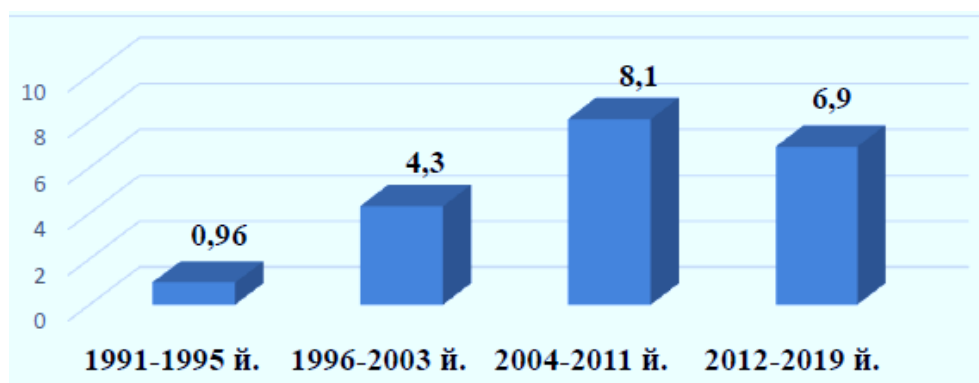
A number of regulatory and legal documents aimed at increasing the availability, quality and speed of public services to encourage the population's work activity and entrepreneurial initiatives, to ensure the employment of socially vulnerable groups, and to ensure the employment of the population were adopted.

Despite this, there is still a high level of tension in the labor market in the regions, the issues of establishing permanent jobs, ensuring employment of young people, women, members of low-income families, especially in rural areas, as well as regulating the processes of external labor migration are not being resolved.

In the field of employment, the level of credit, financial, consulting and other necessary services for the population and business entities remains low.

In 2012-2019, the average annual growth rate of economic development was equal to 6.9 percent. In particular, we can see that in 2012, the GDP growth rate decreased by 0.1 percentage point compared to 2011 and was 8.2%, in 2013 and 2014 - 8%, in 2015 and 2016 - 7.9 and 7.8% . The economic growth rate in 2017 fell to 4.5% due to 2 main factors: firstly, the policy of devaluation and liberalization of the national currency led to the acceleration of inflation and affected the general increase in the prices of goods and services, and secondly, as President Sh. Mirziyoev noted , we can explain it by the fact that we have abandoned ***the "unpleasant way of doing things like chasing after numbers, presenting unrealistic fantasies as reality "*** . It should also be noted that the rate of development of Uzbekistan's economy is much higher than that of other countries of the world.

Figur-1

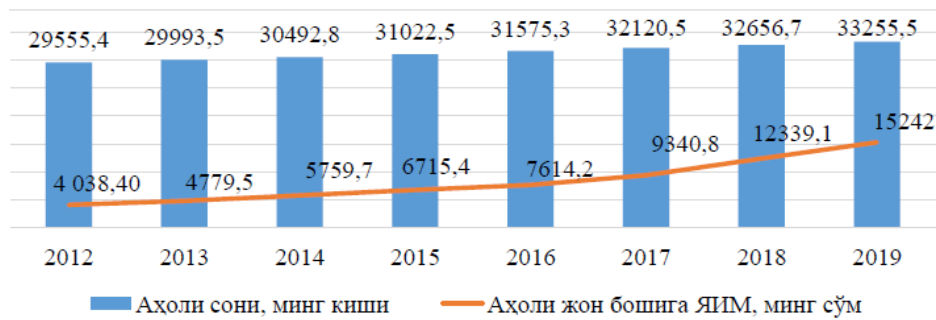

Average annual growth rates of GDP in the Republic of Uzbekistan in 1991-2019, in %

Gross domestic product per capita is an important indicator of macroeconomic stability. GDP per capita mainly reflects economic activity and standard of living, and is determined by dividing the total GDP at current prices by the average population of a country for a given period.

Despite the constant increase in the number of people in our country, the rate of continuous growth of GDP production per capita is maintained. According to statistics, the permanent population of Uzbekistan in 2012 was 29,555,400 people, and the GDP per capita was equal to 4,038,400 soums. According to the end of 2019, GDP per capita was 15 million 242 thousand soums (equivalent to 1724 US dollars), which is 3.8 times or 277.4% more than in 2012.

Figur-2

Dynamics of changes in population and GDP per capita in the Republic of Uzbekistan in 2012-2019

The rapid growth of GDP in the country is primarily due to the development of the basic sectors of the economy. In the Republic of Uzbekistan in 2012-2019, the value added to the main sectors of the economy made a positive contribution to GDP growth.

The dynamics of the development of the main sectors of the economy in the Republic of Uzbekistan in 2012-2019

Table 1

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Gross domestic product (GDP), at current prices, bln. sum	120 242.0	144 548.3	177 153.9	210 183.1	242 495.5	302 536.8	406 648.5	510 117.2
Gross value added of networks	105 925.2	128,619 .9	158,773 .5	190,036 .2	220,064 .0	267 744.8	361 072.7	464 854.5
Agriculture, forestry and fisheries	36,954 .6	42,636. 8	53 613.2	64 680.3	74 779.0	90,983 .9	113 660.7	130 306.9
Industry	20 462.7	25 388.7	32 136.7	38 466.6	45 397.9	59 570.4	95 803.9	136 103.2

Construction	5 601.4	7 258.2	9,098.2	11 382.6	13 148.0	15 228.6	22 101.1	30,595 .4
Shopping, accommodation and catering services	8 956.2	11 217.9	13,836. 3	16 145.3	18,755. 4	21 540.6	26,747 .9	32,501 .7
Transport and storage, information and communication	11 911.0	14,609. 1	17,003. 8	19 158.2	21 113.0	25 305.5	30 616.0	36,630 .4
Provision of other types of services	22,039 .3	27 509.2	33,085. 3	40 203.2	46,870. 7	55 115.8	72 143.1	98 716.9
Net taxes on products	14 316.8	15,928. 4	18 380.4	20 146.9	22 431.5	34,792 .0	45,575 .8	45 262.7

In terms of economic activities, the highest growth rates compared to the previous year corresponded to the construction sector and made 122.9%. "According to the analyzes of the International Monetary Fund and international rating agencies, despite this year's tests, Uzbekistan has maintained positive growth rates among the few countries in the world "

By the end of 2020, gross added value in the production of goods amounted to 341,467.5 billion soums, in the field of services - 194,363.5 billion soums, and net taxes on products amounted to 44,372.2 billion soums.

Curb inflation, conduct an effective budget and tax policy in Uzbekistan, reduce the tax burden, further optimize state budget expenditures, strengthen the stability of the banking system, increase the lending capacity of banks, increase the volume of investments involved in the modernization of the economy and the implementation of structural changes, increase the volume of exports and its diversification measures serve to ensure macroeconomic stability and achieve sustainable economic growth.

Conclusions and suggestions.

In conclusion, in order to effectively provide the population with work and reduce unemployment, it is appropriate to implement the following measures:

- ✓ We suggest that the Ministry of Economy and the Ministry of Employment and Labor Relations in Uzbekistan jointly implement activities related to effective employment of the population and reduction of unemployment;
- ✓ Forecasting periods for effective employment of the population and reduction of unemployment can be within 5-10 years, and adjustments can be made every 2-3 years;

New jobs are being created as a result of the structural changes, modernization of production, creation of a favorable investment and business environment, and the successful implementation of complex measures for the development of entrepreneurship in our country.

We believe that in the practice of our country, there is an opportunity to use the following features that are unique to ensure the stable development of the structure of the national economy:

- to ensure conducting scientific fundamental and applied research on a large scale aimed at innovative development of production industries;
- development of an effective mechanism for applying achievements in the field of science to the field of production;
- revision of the legal norms related to the development of the internal competitive environment in the country;
- establishing strict control over the efficiency of monopolistic enterprises and monitoring the price and quality of products produced by such enterprises, ensuring their participation in regular stock exchanges;
- development of a system of indicators that allows assessing the level of national competitiveness based on international standards;
- stimulating the production of innovative, new types of goods and services;
- expanding the nomenclature of goods and services produced by local producers, etc

REFERENCES

1. Address of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to the Oliy Majlis. 29.12.2020 // "Khalk sozi" newspaper, December 30, 2020, No. 276 (7778).
2. President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev's speech at the extended meeting of the Cabinet of Ministers on the main results of the socio-economic development of our country in 2016 and the most important priorities of the economic program for 2017 (January 14, 2017).
3. "Development Strategy of New Uzbekistan for 2022-2026" approved by the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-60 of January 28, 2022
4. Uzbekistan Republic Employment and work relations ministry and "Roadmap" on improving and increasing the efficiency of work on ensuring employment of the population, developed by the Ministry of Finance. <https://www.norma.uz>
5. Bekmurodov A. Sh., Gafurov He. V. _ Uzbekistan the economy modernization and reforms of deepening new and high stage on the way - T .: Economy , 2008. – 126 p .
6. Shoimardonkulovich, Y.D (2020). The importance of management in the field of service. Voprosy science and education, (14 (98)), 16-19.
7. Burkhanov, S.N (2022). Development of "green economy" in the sectors of the economy and its prospects. Academic Research in Educational Sciences, 3(5), 1332–1337
8. O. Khamidov. D. Sh. Yavmutov and SN Burkhanov Problems of the effective use of irrigated land in Bukhara region and ways to improve them. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202343101056>
9. <https://stat.uz>

3. THE ROLE OF INTERNATIONAL MARKETING IN THE DEVELOPMENT OF SMALL ENTERPRISES

Obidjon Khamidov, Dilshod Yavmutov and

Sardorjon Burkhanov

Bukhara State University, Bukhara, Uzbekistan

Having in consideration that almost all family businesses face with the problem of their growth after a period of time especially when they reach its maturity phase they need to enter new markets in order to continue its growth. These and lots of other reason influence family businesses to become part of globalization and follow the trend of most of the successful family businesses in the world who have internationalize their activities. This chapter focuses on the possible strategies that enterprises can use in order to perform in the international markets. The objectives of the study are to examine how to enter in new markets by using the best appropriate strategies in order to achieve competitive advantage in international markets. Expect theoretical analysis and suggestion on strategies for internationalization an empirical research has been done in 75 family businesses in Albania. The final results showed that as the best strategy for the Albanian family businesses for entering in international markets is export strategy, mainly because of the current economic situation in Albania (cheap working force, very qualified working force, etc.) this strategy can produce competitive advantage for Albanian family businesses in entering new markets.

During the last ten years, business has generally grown and the majority of companies have respectively expanded their service or product offerings in international market and different cultures. Moreover, the scientists have noted that in the challenge to hold a market share in the growing competition in international markets in addition to achieve benefits, multinational corporations (MNCs) continuously deal with the problem of economical survival by understanding which product strategy to choose while entering in international markets.

Companies choose to go global and enter international markets for different motives, and these diverse goals at the time of entering should generate special strategies, execution objectives, and even methods of market penetration. Yet companies frequently pursue a standard market entrance and development strategy³. The most common is sometimes referred to as the «increasing commitment» – method of market development, in which market entry is done via an independent local partner.

As business and confidence grows, a switch to a directly controlled subsidiary is often enacted. This internationalization approach results from a desire to build a business in the country-

market as quickly as possible and by an initial desire to mini-mize risk coupled with the need to learn about the country and market from a low base of knowledge. A few of the more wide-spread reasons are provided below.

1. **Increase sales.** If the company has a unique product or technological advantage not available to international competitors, then this advantage should result in major business success abroad. For example, if you run a software company and add a French and German language version, you are extending your total market by nearly 200 million.

2. **Improve profits.** Many export markets are not as competitive as the U.S. and therefore price pressures are far less – ever wonder why a Jaguar car made in Coventry, England costs more in Coventry than in California? It is a common practice for U.S. products to be sold at a higher price (and margin) in many export markets – software translated into German is much appreciated by users in Germany and they will become loyal customers and pay a premium. A U.S. company will often enjoy a far less competitive landscape if it goes to the trouble of localizing.

3. **Short-term security.** Your business will be less vulnerable to periodic fluctuations and downturns in the international markets and marketplace.

4. **Long-term security.** The international markets is a large, mature market with intense competition from domestic and foreign competitors. Additionally, the international markets currently has excess capacity so international business trade may become a necessity if you want to keep up in an increasingly global marketplace and enjoy the potential for cost savings.

5. **Increase innovation.** Extending your customer base internationally can help you finance new product development.

6. **Exclusivity.** Your company's management may have exclusive market information about foreign customers/prospects, marketplaces or market situations that are not known to others.

7. **Economies of scale.** Exporting is an excellent way to expand your business with products that are more widely accepted around the world. In many manufacturing industries, for example, internationalization can help companies achieve greater scales of economy, especially for companies from smaller domestic markets. In other cases a company may seek to exploit a unique and differentiating advantage (intellectual property), such as a brand, service model, or patented product.

8. **Education.** Under certain circumstances, a company might undertake an international market entry not solely for financial reasons, but to learn¹. In most sectors, participation in the «lead market» would be a prerequisite for qualifying as a global leader, even if profits in that market were low. Lead markets include: United States for software, Japan for consumer electronics, Italy for fashion, Germany for automobiles and so on. It should be noted that if a company is to maximize learning from a lead market, it should probably participate with its own

subsidiary. Learning indirectly, via a local distributor or partner, is obviously less effective and will contribute less to the company's development as a global player.

9. Competitive Strike. Market entry can prompt not by the positive characteristics of the country identified in a market assessment project, but as a reaction to competitors' moves. A common scenario is market entry as a follower move, where a company enters the market because a major competitor has done so. This is obviously driven by the belief that the competitor would gain a significant advantage if it was allowed to operate alone in that market. Another frequent scenario is «offense as defense», in which a company enters the home market of a competitor—usually in retaliation for an earlier entry into its own domestic market. In this case, the objective is also to force the competitor to allocate increased resources to an intensified level of competition.

10. Government Incentives (i.e., cash). It is common for governments to «incentivize» their country's companies to ex-port. This often results in many companies entering markets they would otherwise not have tackled. The U.S. government of-fers a wealth of help when a company decides to begin exporting. Export assistance centers provide a one-stop resource and can be found in over 100 U.S. Cities. The Small Business Administration (SBA) offers Export Working Capital Programs that include guaranteed loans of \$50,000 to \$100,000 to help exporters grow their business.

International marketing is the adoption and use of marketing principles into another country, by companies overseas or across national borders². The base of the international marketing is the expansion of local marketing plan especially concen-trated on international marketing concept and international targets. It may be realized when a company is exporting its product which can be fulfilled through licensing, franchising or direct investment in the target foreign country. The elaboration of the marketing mix for targeted country necessitates international marketing. This can be enabled by extension of current marketing strategies to international strategies and totally customizing the marketing mix (product, price, place and promotion) for target countries.

Global marketing occurs when a company looks at the entire world as one market and markets to almost all countries worldwide. A global company needs to understand the requirements to service country-specific customers with global standard solutions and products. The key to success is a worldwide marketing system that retains a strong local country customer focus along with a global marketing strategy.

Globalization has had an important influence on international marketing. Increasingly markets have become open to in-ternational organizations as the cost and complexity of overseas operating has been reduced by globalization³. Companies can access lower cost resources and

labor in developing countries. This permits companies to price their products lower and open up a broader market of people across various ranges of disposable income.

There are several factors that progressively drive international trade and marketing efforts. It is possible to increase market share by developing the business not only in domestic market, but also by expanding the activity abroad. In any case it requires respect to language, culture, market demand, economies, market infrastructure and laws. The extension of the activity in foreign markets finally precedes multinational companies to get a presence in all main regions of the world, to achieve large scale of international marketing experience and for some expansion within these regions to achieve a very broad breadth of international marketing. The last one gives to MNCs to build a global brand and a global marketing company.

In addition, a widespread customer base provides a hedge against the risks associated with only selling into a single market. For example, if the company only markets to domestic consumers and there is an economic downturn, many of the consumers may not be able to afford the product. Averaging the sales variance of the domestic and international markets reduces the company sales variance over time. This adds more stability to company performance and a more consistent flow of sales and earnings per share. In addition, as domestic markets mature, international markets can provide the added opportunity needed for a company to continue to grow.

Not all businesses enter international markets as part of a strategic market plan. As shown below, many businesses are forced to consider international markets due to global competition¹. The U.S. automotive and consumer electronics industries were forced to enter international markets reactively due to the competitive challenge of foreign brands; overproduction and excess capacity; and saturating domestic markets. If they had not made this move, many of these companies may not have survived a world of global competition. Others like McDonald's, Yum Brands, Starbucks and Apple have pursued a "proactive" international market strategy. They saw an opportunity to leverage their competitive advantage; to grow sales and profits; to take advantage of lower cost production; and to enjoy tax benefits. To succeed in global markets, however, depends heavily on knowledge accumulation and deployment of an efficient and effective global marketing strategy.

Table 1

Reactive and Proactive Market Entries	
Reactive Market Entry	Proactive Market Entry
• Competitive pressure and survival • Overproduction and excess capacity • Saturated domestic market	• Competitive advantage • Sales profit growth • Low cost production and tax benefits

Developing a globally recognizable brand provides a company with new opportunities to more easily enter new or emerging markets and build customer loyalty. Consumers are naturally drawn to and trust brands that they recognize and are more inclined to purchase from those brands.

A common first step in international marketing is to expand into an adjacent market as depicted below. For example, a U.S. company would expand into Canada or a German company would expand into Austria. Similarly, a Japanese company might expand into South Korea or China; a Brazilian company into Argentina; or Russia might enter a nearby country in East-ern Europe. The adjacent countries are generally more familiar to the domestic business, closer and better known with respect to market demand, language, economies, laws, culture and market infrastructure.

The next step is to enter other country markets within the region. For Europe, Asia and Latin America this includes a wide variety of countries. For North America there are only two choices for the domestic company.

For grown companies this will eventually lead to market entry into much more attractive countries outside the region of the domestic market. For multinational businesses this leads to a presence in all major regions of the world and for some, ex-pansion within these regions to achieve a very broad breadth of international marketing. As a company builds a greater breadth of international marketing it is in the position to build a global brand and a global marketing management system.

Conclusion

Thus, in the classification we propose, systematized and supplemented factors affecting the development of small businesses in international marketing. Two groups of factors are identified: environmental factors and factors of the internal environment. Among factors of the external environment are factors of indirect influence and factors of direct impact. Factors of direct impact are supplemented by items "support infrastructure" and "state support system". The factors of the

internal environment are divided into process and personal factors. Process factors include the necessary elements of the functioning of the enterprise. Personality factors include elements of interaction between employees of the enterprise, the head and the personnel.

References

1. Sh.M.Mirziyoyev Qonun ustivorligi va inson manfaatlarini ta'minlash-yurt taraqqiyoti va xalq farovonligi garovidir.Toshkent O'zbekiston. 2017 yil.
2. Sh.M.Mirziyoyev Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O'zbekiston”, 2017. – 488 b. 3.
3. “XXI asr pedagogikasining dolzarb vazifalari”Xalq ta'limi”, 2007-yil
4. Chkalova O.V. Classification of off-store forms of trade / O.V. Chkalov // Marketing in Russia and abroad. 2013. № 3. P. 43-51.
5. Economics of the organization: a textbook / V.P. Samarin, G.V. Cherezov, E.A. Karpov. - Moscow: KnoRus, 2014. - 319 s
6. Titov V.I. Analysis and diagnostics of financial and economic activity of the enterprise: Textbook / B.H. Titov .- M .: Publishing and Trading Corporation "Dashkov and Co", 2005.- 352 p.
7. The economy of the enterprise (firm) / Ed. O.I. Volkova, O.V. Devyatkin. 3rd
8. S. Kharin, O. Xamidov, G. Purij, O. Padalka, N. Sheludiakova, Investigation into International Innovative Management of Creating and Producing Electric Cars. In IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, IOP Publishing, 628(1), 012005 (2021)
9. Problems of the effective use of irrigated land in Bukhara region and ways to improve them SN Burxonov O Khamidov, D Sh Yavmutov E3S Web of Conferences 431 (01056), EDP Sciences
10. Development of" Green economy" in the sectors of the economy and its prospects SN Burxonov Academic research in educational sciences 3 (5), 1332-1337
11. <https://lex.uz/docs/-5297046#-5297465>

4. РЕАЛИЗАЦИЯ ПРИНЦИПОВ МЕТОДИКИ ПРЕДМЕТНО-ЯЗЫКОВОГО ИНТЕГРИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ (CLIL) В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ: ДЛЯ СТУДЕНТОВ-ФИЛОЛОГОВ СТАМБУЛЬСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Эльмира Салахатдинова

PhD, доцент

кафедра украинского языка и литературы

Стамбульский университет

В статье описывается применение основных принципов методики CLIL при обучении студентов-филологов.

Цель статьи состоит в анализе теоретических основ разработки учебных материалов для работы по методике предметно-языкового интегрированного обучения, опирающейся на создание, в первую очередь, педагогических и лингвистических условий, как совокупности объективных возможностей обучения, организационных форм, языковых условий реализации логичности речи на разных уровнях: лексико-семантическом, морфологическом, синтаксическом, для успешного усвоения будущими филологами знаний.

На современном этапе основными целями использования CLIL в академическом процессе являются: развитие мотивации студентов к изучению иностранных языков, углубление знаний о других культурах, возможность свободного общения на профессиональные темы на иностранном языке, развитие лингвистической и коммуникативной компетенций в ходе общения (с использованием изучаемого иностранного языка), а также моделирование ситуаций общения на различные темы в профессиональной сфере.

В 1994 году учёный Дэвид Марш (David Marsh), несколько десятилетий занимающийся разработкой стратегий и внедрением инноваций в области образования, работающий в сфере полилингвизма и билингвального обучения, сформулировал термин CLIL – интегрированное изучение содержания предмета и языка. Нужно заметить, что CLIL, по сути, не является новой формой изучения иностранного языка или предмета, скорее – это инновационная технология, которая сочетает в себе несколько методик, существовавших до CLIL.

В зарубежной методике целесообразность интеграции CLIL как компонента профессионально обучения языку отстаивали и другие учёные, среди которых D. Wolff

[Wolff, 2003] и D. Coyle [Coyle, 2007]. Для Украины это направление является более новым, среди исследователей можно назвать: Ю. Рудник [Рудник, 2013], Ю. Соболев [Соболев, 2013], О. Ходаковская [Ходаковская, 2016]. Но в основе этих исследований, скорее всего, лежат подходы к преподаванию иностранного языка с профессиональным направлением, чем предмета на иностранном языке.

В 2003 году CLIL был определен как один из успешно применяемых методов улучшения иноязычного образования в Action Plan for language learning and linguistic diversity, разработанном Европейской комиссией.

Исследователями CLIL технологии была обоснована модель четырех С (content, cognition, communication, culture), согласно положениям которой, она позволяет охватить следующие четыре аспекта обучения языку:

- содержание (content) – получение знаний, формирование умений и навыков в предметной сфере;

- общение (communication) – практическое применение иностранного языка в учебном процессе (в ходе урока), при этом студенты учатся, как использовать иностранный язык, а значит, задействованы все виды речевой деятельности: чтение, говорение, аудирование, письмо;

- познание (cognition) – развитие когнитивных и умственных способностей, формирующих общее представление, то есть развитие навыков мышления, понимания, решения проблемных ситуаций;

- культура (culture) – признание существования других культур и себя как части культуры, где язык помогает понимать культуру и менталитет носителей другого языка.

Материалы статьи посвящены теме имплементации методики CLIL в процессе преподавания учебных курсов «Комментированное чтение» и «Чтение и развитие речи» для студентов I курса Стамбульского университета по специальности «Украинский язык и литература».

Одной из целей обучения является синхронное преподавание профильного предмета (напр., «Вступ до мовознавства», «Література XVIII ст.» или «Синтаксис») и украинского языка как иностранного, при котором, соответственно, язык выступает не только объектом изучения, но и средством овладения другими предметами профессиональной направленности.

Наблюдения показывают, что применение методики CLIL позволяет сделать процесс изучения иностранного языка более целенаправленным, так как язык используется для решения определенных коммуникативных задач. Поскольку студент получает, безусловно, большой объем иноязычной информации, это можно рассматривать как

полноценное погружение в естественную речевую среду. Также необходимо отметить тот факт, что на практических занятиях, отрабатывая различные темы, он имеет возможность усвоить специфические термины и определенные лингвистические лексико-семантические конструкции, пополняя свой словарный запас предметной терминологией, которая готовит его к дальнейшему изучению и использованию приобретенных знаний и умений на практике.

Как показывает опыт, применение методики CLIL, с одной стороны, позволяет сделать процесс изучения украинского языка как иностранного более интересным, целенаправленным, способствует повышению мотивации изучения языка, развитию творческих, умственных способностей студентов, с другой, способствует усвоению ими лексических единиц различного структурного типа, углублению знаний по грамматике, которые будущие филологи будут использовать в своей профессиональной деятельности.

Важным элементом блока CLIL в основном является специально подготовленный учебный текст, который может сопровождаться иллюстративными материалами, а также видео или аудио записями (это важно ввиду того, что нередко нужно наглядно и объяснить значение терминов или объяснить особенности некоторых процессов, абстрактных понятий, явлений и т. п.). Именно посредством текста происходит знакомство изучающих язык с определенным фрагментом реальности. Характерной особенностью CLIL является его ориентированность на одновременное овладение языком (language) и определенной предметной отраслью (content).

Так, например, на наш взгляд, изучаемые тексты должны быть не только информативными, но и включать необходимую для профессиональной коммуникации лексику и грамматические конструкции, должны быть адаптированы по уровню сложности так, чтобы не снизить мотивацию студентов к изучению языка. Поэтому в процессе работы мы с коллегами стараемся соотносить темы лингвистического учебного материала с изучаемой по специальности тематикой.

К примеру, в курсе «Вступ до мовознавства» при изучении таких тем, как «Функції мови», «Походження мови», «Виникнення й розвиток письма» или «Лексикологія» параллельно в курсе «Коментоване читання» рассматриваются тексты «Хто дав нам слово», «Мова жестів» и т. п.

Послетекстовые задания направлены на закрепление лексического минимума. В зависимости от уровня подготовки студентов, целей и задач конкретного урока используются следующие задания:

- найти конкретную информацию (дата, место, время);
- заполнить пробелы в тексте, закончить предложения;

ПРОДОВЖІТЬ РЕЧЕННЯ

1. Кирило та Мефодій були
2. Мефодій працював
3. Кирило був
4. Брати жили
5. Головною метою їх життя
5. Треба було створити слов'янський алфавіт, ... щоб
6. «Кирилиця» набула у слов'янських країнах
7. Це письмо назвали
8. 24 травня відзначають

– расставитъ абзацы по порядку, соединитъ части предложений;

ПОЄДНАЙТЕ ЧАСТИНИ РЕЧЕНЬ

1. Більшість слов'янських народів точно знають	1. треба було створити слов'янський алфавіт.
2. Щоб перекласти книги з грецької та латинської мов	2. на території Київської Русі було інше письмо, яке називають «глаголиця».
3. Кирило працював в бібліотеці та дуже добре	3. відзначають День писемності і культури.
4. Поширення вчення Христа серед язичників	4. дату народження алфавіту та імена людей, які його створили.
5. Історичні документи свідчать, що у той час	5. володів усіма слов'янськими мовами, вільно розмовляв грецькою, латинською, арабською та єврейською мовами.

6. У Болгарії та інших слов'янських країнах 6. було головною метою життя братів.

– посмотреть видео (Святі брати Кирило та Мефодій // https://www.youtube.com/watch?v=iqyCHJnbb-8&ab_channel=ClaraStudio.tv) и рассказать, какую дополнительную информацию узнали;

– определить проблематику: вопрос – ответ (Як ви думаєте, навіщо людині мова?; Як ви думаєте, чому освічена людина повинна знати багато мов?);

– термин / слово – определение (найти соответствующую дефиницию) (Жест – рух (дія) для вираження емоції чи інформація замість розмови, або під час розмови. Діалект – різновид певної мови, наріччя.)

СЕМАНТИКА СЛОВА. ЗНАЙДІТЬ ВІДПОВІДНУ ДЕФІНІЦІЮ

Здібність – це	різновид певної мови, наріччя.
Діалект –	бути родом, вести рід.
Освічений –	велика дружба, єднання.
Братерство –	природні задатки.
Богослов'я –	частка, окрема одиниця.
Елемент –	який має освіту, різнобічні знання.
Походити –	який давно минув, колишній.
Вчення –	слово про Бога, вчення про Бога.
Давній –	те, про що говориться, розповідається де-небудь.
Зміст –	те, що вивчають, чи те, чому навчають.

К каждой теме подобраны средства стилистического выражения речи: эпитеты, синонимы (суспільство = спільнота, народ, громада; діалект = розмова, говір, наріччя; язичник = нехристиянин, ідоловірець, ідолопоклонник; створювати = виробляти, творити, заснувати, складати; походити = виникати, утворюватися, з'являтися), антоніми (давній ≠ сучасний; новий радіти ≠ сумувати), фразеологізми (Говорити на різних мовах (різними мовами); Дар мови втратити), поговорки и пословицы (Хто мови своєї цурається, хай сам себе стидається; Слово до слова – зложиться мова; Язык до Києва доведе, а в Києві заблудить; Де багато слів, там мало діла; На словах густо, а в голові пусто. Птицю пізнати

по пір'ю, а людину по мові. Мова – духовне багатство народу), которые раскрывают богатство украинского языка.

Можно сделать выводы, что интегрированное изучение иностранного языка по специальности является современным механизмом формирования профессиональной компетентности будущего высококвалифицированного специалиста и может использоваться как результативное средство достижения образовательных целей, а именно подготовки будущих специалистов-филологов, которые успешно могут конкурировать на рынке труда в условиях его интернационализации и глобализации.

Література

1. Редько, В. Г., Полонська, Т. К. Місія іноземної мови в сучасному полікультурному і мультилінгвальному світі. Компетентнісно орієнтоване навчання іншомовного спілкування. / Редько, В. Г., Полонська, Т. К. // Педагогічна газета України, 6 (286), – 2021, – С. 6.
2. Руднік Ю. В. Впровадження методики предметно-мовного інтегрованого навчання: за і проти (світовий досвід) // [Електронний ресурс] <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/2590/>.
3. Соболев Ю. О. Предметно-мовне інтегроване навчання в технічному університеті / Ю. О. Соболев // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Сер. Філологічна. – 2013. – Вип. 33. – С. 319-320. – [Електронний ресурс] http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2013_33_100.
4. Ходаковська О. Особливості методики предметно-мовного інтегрованого навчання / О. Ходаковська. – [Електронний ресурс] <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/63.pdf>
5. Coyle, D. Content and Language Integrated Learning: Towards a Connected Research Agenda for CLIL Pedagogies. The International Journal of Bilingual Education and Bilingualism. – 2007. – Vol.10, No.5. – P. 543–562.
6. Marsh, D. Profiling European CLIL Classrooms: Languages Open Doors. Jyväskylä: University of Jyväskylä. – 2001. – 253 p.
7. Wolff, D. Integrating language and content in the language classroom: Are transfer of knowledge and of language classroom ensured? Pratiques et recherches en Centres de langues. – 2003 (41–42), – P. 35 – 46. [Электронный ресурс] doi: <https://doi.org/10.4000/asp.1154>.

5. TÜRK DİLLERİNDE KOLAY DİL İHTİYACI¹

Prof. Dr. Murat Elmalı²

Istanbul universiteti professori

Giriş

Yazılı ilk kaynaklarımız olan Köktürk yazıtlarından itibaren Türk dilinin gelişimi her yönüyle ele alınabilmiş, Türk diline kaynaklık eden ana Türkçe ve en eski Türkçe hakkında karşılaştırmalı dilbilim çalışmalarının yapılma imkânı bulunabilmiştir. Yazıtlar ve karşılaştırmalı dilbilim çalışmalarından elde edilen verilerden en önemlisi Türkçenin konuşma dili olarak çok eski dönemlere dek uzandığıdır. Her ne kadar net bir tarih belirtmek mümkün olmasa da Türkçenin miladın başlangıcından (belki de daha eski dönemlerden) itibaren bildirişim için kullanıldığı söylenebilir. Diğer bir önemli veri ise en eski Türkçeden sonra bildirişim için kullanılan Türkçenin değişkelerinin, lehçelerinin olmasıdır. Bunun en güzel örneği bugünkü Çuvaşçanın atası olan Ana Bulgarcaya ait verilerdir. En eski devirlerinden bugüne kadar Türkçe tarih boyunca çok farklı aşamalardan geçmiş, çok farklı değişimler yaşamış, bu değişimler kimi zaman yeni aksanların, lehçelerin, dillerin oluşmasına kadar süregelmiştir.

Her dönemde farklı kollara ayrılmış olan Türk dilinin her bir kolunun farklı ağız, lehçe, değişkeleri olmuştur. Bu dil değişim süreci yeni yazı dillerinin oluşmasının da zeminini hazırlamış, 13. yüzyıldan sonra Türkçenin her dönemde farklı yazı dilleri olmuştur. Bu yazı dilleri kullanıldığı coğrafyaların aynı zamanda standart dili de olmuştur. Eğitim, edebiyat, iletişim de bu standart dil etrafında gelişmiştir. Tarihin bir döneminde tek bir ana dil olarak konuşulan en eski Türk dilinden türeyen çağdaş Türk dillerinin pek çoğunun kendi yazı dili bulunmaktadır ve bu diller kendi standart dillerini oluşturmuşlardır. Bu yeni standart dillerin kendi içinde ise farklı dil değişkeleri ortaya çıkmış, bu dil değişkeleri kendi içerisinde farklı dil kullanımlarını dolayısıyla da farklı dil durumlarını ortaya çıkarmıştır.

Esasında bu süreç her dilde görülen ve görülmeye devam edecek olan bir durumdur. Hemen her dilde görülen dil değişimleri dil ve dil ile ilgili pek çok kavramın, olgunun, durumun da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dilin en önemli görevi bildirişimi yani alıcı ve verici arasındaki bildirimin, bilgi aktarımının, iletişimin ve karşılıklı anlam aktarımının sağlanması olduğundan

1 Bu çalışma Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından “Türkçe Kolay Dilin Kuramsal Çerçevesi” başlıklı ve 123K021 numaralı proje ile desteklenmiştir. Projeye verdiği destekten ötürü TÜBİTAK'a teşekkürlerimi sunarım.

2 İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dilbilimi Bölümü. melmali@istanbul.edu.tr

dildeki deęişimler de çoęu zaman buna göre şekillenmiştir. Anlam aktarımında yani alıcı ve vericinin birbirini anlamasında ortaya çıkan engeller yeni dil durumlarını çıkarmış, anlaşılabilirlik sürecindeki yeterlilik ve yetersizlięin tanımlanması gerekmiştir. Bu gereklilikten dolayı ortaya çıkan, son yıllarda birçok dilde geliştirilmeye başlanan, iletişimi kolaylaştırmayı ve kapsayıcılığı artırmayı amaçlayan dil varyasyonlarından biri de KOLAY DİL'dir. Bu dil varyasyonu karmaşık sözcüklerden ve cümlelerden kaçınarak, görsel desteklerle zenginleştirilerek, engellilerin ve yetersiz dil seviyesine sahip insanların daha kolay iletişim kurabilmesi için tasarlanmıştır.

Batı dillerinde uzun yıllardır çeşitli isimlerle ve dilbilimsel yöntemlerle ele alınan bu dil olgusu Türk dilleri için yeni bir kavramdır. Diğer dillerle benzer dil deęişim süreçlerini yaşayan çağdaş Türk dillerin her birinin ağız, lehçe gibi bilinen dilbilimsel deęişkelerinin yanında bugün yeni bir dil deęişkesi olan *Kolay Dil*'i dikkate alması ve her bir Türk Dilinin kendi standart dilinin yanında kendi *Kolay Dili*'ni oluşturmaları türlü nedenlerden dolayı bir gerekliliktir.

Kolay Dil

En bilinen tanımıyla öğrenme güçlüğü çeken kişiler için iletişimsel engelleri azaltmak amacıyla bir dilin dil ve içerik açısından anlaşılır biçime dönüştürülmüş şekli olarak bilinen *Kolay Dil* (KD) bugün dil ve dilbilim alanında tartışılan önemli konulardan biri olarak yerini almıştır.

KD, doğal dilin türlerinden biridir. Okumayı ve anlamayı kolaylaştırmayı amaçlayan deęiştirilmiş standart dil biçimlerini ifade eder (Lindholm-Vanhatalo 2021: 11). Standart dilin bir türü olan KD kavramını tam olarak kavrayabilmek için standart dili, KD'yi ve diğer *anlaşılabilir dil* çatısı altında bulunan Basit Dili ve Kolay Okunur dili birlikte düşünmek gerekmektedir.

Standart Dil, iletişim için ortak bir araçtır. Resmî belgelerde veya kitle iletişim araçlarında kullanılabilecek kurumsallaşmış bir norm sağlayan ve prestij dili meydana getiren bir dildir. *Basit Dil* (Plain language) ise ifade, yapı ve tasarımı net bir biçimde ortaya çıkaran, hedef kitlenin ihtiyaç duyduğunu kolayca bulabildięi, bulduklarını anlayabildięi ve bu bilgileri kullanabildięi bir dildir. Sıradan insanların hayatını daha kolay ve daha etkili hâle getirmeyi amaçlar, uzmanlık dili içeren belgeleri veya edebi dilde yazılan eserleri daha çok sayıda kişi için anlaşılır hâle getirmeye çalışır. *Kolay Dil* (Easy Language) ise metinlerin en ileri düzeyde anlaşılmasını sağlayan ve etkileşim eşitliğini amaçlayan bir dildir. *Standart dil*'in hedef kitlesi bütün dil kullanıcılarıdır ve uzmanlık alanlarında, akademide ve terimlerin kullanıldığı alanlardaki dil konuşurları da bu dilin hedef kitlesi arasındadır. *Basit Dil*'in hedef kitlesi de yine genel dil konuşurlarıdır, bürokratik, tıbbi, idari veya yasal alanlar gibi uzmanlık alanlarında uygulanma eğilimindedir. Bununla birlikte KD'nin hedef kitlesi nöro-biyolojik nedenler, göçmenlik ve düşük okuryazarlık gibi sebeplerden kaynaklanan çeşitli dilsel sınırlamaları olan insanlardır. Tüm vatandaşların günlük yaşamlarında

kullandıkları günlük bilgilerin kullanılabilir olmasını sağlamak için ideal olarak hedef kitle ve ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak tüm olası uygulama alanları anlaşılır dil adı altında geliştirilmelidir. *Standart Dil*, doğal yapısından kaynaklanan karmaşık bir yapıya sahiptir. *Basit Dil*; basit kelimeler ve yapılardan oluşan, jargondan, mecazdan, teknik kavramlardan kaçınılan bir dil türüdür. KD; içerik, dilbilgisi, sözcükler açısından kasıtlı ve çoğu zaman her seviyede Basit Dilden daha da yoğun bir şekilde basitleştirilmiş dildir. *Standart Dil*; bütün kamusal iletişim, jargonlar, yazılı metin ve sözlü konuşmada kullanılır. *Basit Dil*; kanun, yönetmelik, resmî belgeler gibi daha çok devlete ait belgelerde kullanılsa da edebi metinlerde de uygulamaları bulunur. KD ise bilgilendirici metinler, kurgu ve kurgu dışı edebiyat, haber metinleri ve sözlü iletişim gibi dilin her alanında kullanılır (Lindholm-Vanhatalo 2021: 19-20).

Maaß (2020: 14) erişilebilir dil çeşitlerini kapsayan bir şema ortaya koymuştur. Bunlar, artan karmaşıklık sırasına göre veya daha doğrusu azalan anlaşılabilirlik sırasına göre şunları içerir: Maksimum anlaşılabilirlik seviyesini kapsayan KD, orta anlaşılabilirlik seviyesini kapsayan *Basit Dil*, standart anlaşılabilirlik seviyesine karşılık gelen *Standart Dil* ve son olarak en ayrıntılı anlaşılabilirlik seviyesini kapsayan *Özel Amaçlı Uzman Dili*'dir (ayrıca bkz. Perego 2020: 29-30).

Bütün bu bilgilerden hareketle KD nedir sorusuna cevap bulabilmek için bazı soruların cevaplanması gerekmektedir. Standart dili, KD yapmanın sürecini ne olarak adlandırmalıyız? Değiştirme, (dil içi) çeviri veya uyarılama terimleri bu sürecin tanımlanmasını kolaylaştırır mı? KD için çeşitli öneriler, talimatlar, yönergeler, kurallar veya standartlar belirlemeli miyiz? KD kimler içindir? Hedef gruplar, hedef kitleler, kullanıcı grupları, son kullanıcılar, alıcılar veya yararlanıcılar kimler olmalıdır? Bilişsel engelli ya da özel dilsel ihtiyaçları olanlar, bilişsel bozuklukları veya dil bozuklukları olan insanlar için KD bir gereklilik midir? Göçmen kökenli insanlara mı yoksa ikinci dil öğrenenlere mi yöneliktir? (Lindholm-Vanhatalo 2021: 20).

Daha *Easy-to-read* (Kolay Okuma) kavramı ile sınırları çizilmeye başlayan KD'de, insanlara yardımcı olmak esastır. Zor bilgilerin herkes tarafından okunması ve anlaşılması hedeflenmiştir. Okunması ve anlaşılması kolay bilgiler engelli bireylerin hayatı için önemlidir. Okunması kolay bilgiler, insanların bilmeleri gereken şeyleri bulmalarına, karar vermelerine ve seçimler yapmalarına yardımcı olur. Okunması kolay dil hayat boyu öğrenmeyi sağlar. Zihinsel engelli insanlar için problemlerle başa çıkmayı daha kolay hâle getirir (Perego 2021: 280). *Easy-to-read* (Kolay Okuma) teriminin yanı sıra kullanılan sonra kullanılan *Kolay Anlama* (E2U) (IFLA 2010; Inclusion Europe 2014), *Basit Dil* ve *Kolay Dil* gibi belirli ve yerleşik dili anlama, geliştirme biçimlerini kapsamak için kullanılan bir şemsiye terim olmuştur. *Kolay Anlama* üzerine yapılan çalışmalar, basitleştirmeye odaklanarak erişilebilir iletişim için çeşitli imkânlar sunacaktır. Bu çalışmalar, hayatımızın pek çok alanında, bilişsel veya zihinsel engelli bireyler de dâhil olmak

üzere sayısız kullanıcıları dilin kavrayıcılığına ve iletişime dâhil edilmesini sağlayacaktır (Perego 2020: 17-18).

KD'nin tanımı yapılırken ve KD dil öğretimi planlanırken kimi zaman uygulamalı dilbilimden faydalanılarak oluşturulan dil öğretim yöntem ve tasniflerinden de faydalanılmaktadır. Finlandiya'da dilin farklı zorluk seviyelerine göre farklı kategoriler önerilmiş, bu kategorilere göre de KD'nin tanımı yapılmaya çalışılmıştır. Avrupa Ortak Dil Çerçeve Programının (CEFR) A1–A2 seviyelerine yaklaşık olarak karşılık gelen ve çok ciddi okuma güçlüğü çeken, maksimum derecede basitleştirilmiş dile ihtiyaç duyan, muhtemelen kendi başlarına okuyamayan kullanıcılar için *En Kolay Fince* terimi kullanılmaktadır. Avrupa Ortak Dil Çerçeve Programının (CEFR) A2–B1 seviyelerine yaklaşık olarak karşılık gelen ve çoğunlukla kendi başlarına okuyabilen, ancak standart dil ile ilgili önemli sorunları olan kullanıcılar için *Temel Kolay Fince* terimi kullanılmaktadır. Avrupa Ortak Dil Çerçeve Programının (CEFR) B1-B2 seviyelerine yaklaşık olarak karşılık gelen ve küçük okuma zorlukları olan kullanıcılar için *Gelişmiş Kolay Fince* terimi kullanılmaktadır (Leskelä 2021: 164). Anlaşılabileceği üzere KD oldukça heterojen olan hedef kitlenin ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir. Bu durumda KD metinleri hangi kitleye yönelik kullanılacaksa o derece anlaşılır dil seviyesi kullanılmaktadır.

Kolay Dil'e Duyulan İhtiyaç

Birden fazla hedef grup Basit veya Kolay Dilden yararlanmaktadır. İlk olarak nörobilişsel gelişim bozukluğu olanlar, gelişimsel dil bozukluğu olan kişiler, işitme ve görme engeli olan çocuklar ve yetişkinler, motor problemleri olan kişiler başta gelmektedir. Demans hastası olanlar kademeli bir biçimde konuşma dilini ve yazılı metinleri anlamakta güçlük çekerler. Entelektüel sorunları olmasa bile, otizm spektrum bozukluğu olan insanlar yine de dilin sembolik kullanımlarında ve iletişimde zorluklar yaşayabilirler. Zihinsel engelli kişiler, farklılık gösterse de dili öğrenmekte ve kullanmakta, okumakta, yazmakta ve anlamakta daha fazla zorluk çekerler. Yeterli destek ve eğitim ile hafif veya orta derecede zihinsel engelli birçok kişi okumayı, yazmayı ve (rudimenter) aritmetik hesaplamalar yapmayı anlaşılabilir dillerle öğrenebilir. Bu gruplar dışında Avrupa dillerini ikinci dil olarak öğrenenler de dil engellerine takılabilirler, dolayısıyla yabancı dil öğretiminde de *Kolay Dil* veya *Basit Dil* gibi anlaşılabilir diller dilsel zorlukları ortadan kaldırılabılır (bkz. Moonen 2021: 355-356).

Duyusal ve bilişsel öğrenme güçlüğü çeken insanlar genellikle sınırlı okuryazarlığa sahiptir, yetersiz eğitim almışlardır ve dilsel içeriklere yalnızca ihtiyaçlarına özel olarak uyarlanan metinler olursa başarılı bir şekilde erişebilirler. Alzheimer ve parkinson, demans, depresyon ya da afazi gibi kronik hastalıklar da dâhil olmak üzere diğer iletişim engelleri, hafif ya da ciddi iletişimsel sınırlamalara neden olmaktadır. Bu nedenle, nüfusun önemli bir bölümünü oluşturan bu insanların

potansiyelini artırmak ve onlara çalışma ve topluma katılım imkânı verebilmek için çeşitli araçlar vermek kimi ülkelerde bir zorunluluk olarak hissedilmektedir (Perego 2021: 276). Toplumun önemli bir kesimini oluşturan bu insanlar için sözlü ya da yazılı metinlerin daha anlaşılır bir eş değere dönüştürülmesi ya da onların anlayabileceği bir biçimde çevrilmesi bir gerekliliktir.

Yapılan tanımların pek çoğu metinleri okumaya odaklanmaktadır ancak bugün KD kavramı konuşma dilini de içermektedir (Bohman 2021: 534).

KD ile ilgili son çalışmalar, dili anlaşılır kılmanın yalnızca okunacak metinler için değil, aynı zamanda bütün potansiyel kullanıcı gruplarının, bilişsel ve zihinsel engellilerin ve hatta aşırı basitleştirilmiş ürünlere kalıcı veya geçici ihtiyacı olan diğer dezavantajlı grupların da (çocuklar, genç yetişkinler veya yetişkinler) dahil edilmesi için okurların ötesine geçilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. İlk kategori; disleksi ve diğer okuma güçlüğü çeken kişiler, düşük dil becerisine sahip veya işitme engelli kişiler (hafif, orta, derin), zihinsel engelli kişiler, yaşlılar, anlama ihtiyaçları olan kişiler, çeşitli beyin hasarlarından kaynaklanan ve öğrenme sorunlarına yol açan nöropsikiyatrik engelli kişiler, dikkat eksikliği bulunan kişileri içermektedir. İkinci kategori; aşırı basitleştirilmiş materyalleri belirli bir süre yararlı bulabilecek olan ve dış faktörlerin neden olduğu sınırlı okuma becerisine sahip kişileri içermektedir. Bunlar çocuklar, yeni göçmenler, ana dili konuşucusu olmayan kişiler, turistler, değişim öğrencileri, dil öğrenenler, eğitim eksikliği olanlar, sosyal sorunlar veya akıl hastalığı nedeniyle işlevsel cehaletten mustarip okuyuculardır (Perego 2020: 32-33).

Erişilebilir iletişim, Erasmus+ Program Kılavuzu'nda (Erasmus + Programme Guide 2019) ayrıntılı bir biçimde belirlenen kavramların çoğunu kapsamakta ve bu kavramların içinde yer alan insanlar için erişilebilir iletişimin önünü açmaktadır.

Avrupa Birliği ülkelerinde KD'nin uygulanması, kamu kurumlarının resmî web sitelerinde AB yasalarına göre bir zorunluluktur ve kullanım ihtiyacını kolaylaştırarak toplumda giderek daha fazla tanınır hâle gelmektedir. Böylece KD kullanıcılarının çevresi genişlemekte ve buna göre KD talebi her geçen gün artmaktadır. AB ülkelerinde (Almanya dışında) henüz ulusal mevzuatlar, KD'yi bir iletişim biçimi olarak kullanmak için katı bir gereklilik içermese de çeşitli paydaşların aktif katılımı sayesinde KD kullanımının arttırılması hedeflenmektedir (Anča-Meļņika 2021: 308).

Anlaşılabilir dil varyantlarına duyarlılık yeni değildir. Anglofon ülkeler bu alanda çok önemli rol oynamışlardır. Bunun yanında basitleştirilmiş dil varyantları, zaman içinde farklı ülkelerde farklı boyutlarda ve farklı şekillerde uygulanmıştır. Yeni olan şey, çok modlu içerik de dâhil olmak üzere her zamankinden daha fazla içerik türüne basitleştirilmiş dil varyantlarını uygulama ihtiyacının artmasıdır (Perego 2020: 17).

KD'nin en çok üzerinde durduğu kavramlardan biri de 'erişebilirlik' kavramıdır. Daha çok fiziksel engellilerle ilişkilendirmeye alışkın olduğumuz "Erişilebilirlik" kavramı esasen erişilebilir olma, kullanılabilir olma düşüncesine dayanan evrensel ve kapsayıcı bir kavramdır ve sadece engelli kişilerle bağlantılı değildir. KD'de erişilebilir olma, anlamlandırma ve yeniden hatırlama süreçleri vardır. Günlük yaşamda ürün veya hizmetleri kullanma yeteneğine bağlı olarak herkes için geçerli olabilir. Erişilebilirlik, çok boyutlu iletişim dünyası da dâhil olmak üzere çeşitli alanlarda günlük hayatımızın bir parçası hâline gelmiştir. Fiziksel bir kavram olan erişilebilirlik, bir şeyin kullanıcı odaklı, bilişsel olarak etkili ve tatmin edici olduğu kullanılabilirlik ile karıştırılmamalıdır. İletişimde kullanılabilirlik, büyük ölçüde bir metnin anlaşılabilir olmasına bağlıdır ve bir dizi anlamı aktaran herhangi bir şey olarak düşünülmektedir. Bir metni kolay ve basite indirgeme süreci, bir metnin “daha anlaşılır bir eşdeğere” dönüştürülmesini veya çevrilmesini ifade eder (Saggion ve ark. 2010'dan akt. Perego 2020: 21). Anlaşılabilirlik, bir metnin bir bütün olarak anlaşıldığı, dolayısıyla büyük oranda kullanılabilir olduğu ve sonuç olarak da erişilebilir olduğudur (Perego 2020: 21). Dilsel bir alışverişin türlü engellerle yapılamaması aynı zamanda dilsel alışverişin iki karşıt tarafının birbirine erişebilir olmamasıdır. İletişimde alıcı ve verici arasında aktarılan bir şeyin anlaşılıyor olmaması onun aynı zamanda erişilebilir olmadığını da göstermektedir.

Günlük yaşamda herkes için erişilir olması beklenen metinler, yalnızca engelli insanlar için değil pek çok iletişim durumunda herkes için engel barındırabilir. Uzmanlık gerektiren bir metnin anlaşılması sürecinde sıradan dil kullanıcıları da metnin dışına itilebilir, metne nüfuz edemeyebilir ya da bu metinler baskı ve stres altında her bir dil kullanıcısı için başlı başına bir engel olabilir (Maaß 2020: 11-26). Bundan dolayı iletişimsel dışlanmanın önüne geçen herhangi bir kolay/basit veya kolaylaştırılmış/basitleştirilmiş iletişim biçimi için "erişilebilir iletişim" ifadesi tercih edilmektedir (Perego 2020: 21). Erişilebilir iletişim ise esasında doğal dilin herkes tarafından kullanılabilir olmasıdır. KD'nin en büyük amacı bilişsel, dilsel, veya entelektüel kısıtları olan bireyler için erişilebilir iletişimi sağlamaktır. Erişilebilir iletişim, farklı dilsel topluluk üyelerinin kendi içinde ya da diğer dilsel topluluklar arasında ortak göstergeler dizgesinin nasıl oluştuğunu ve kullanıldığını araştıran dilbilim ile KD'nin diğer bir kesişim noktasıdır.

En son PIAAC (The Programme for the International Assessment of Adult Competencies/Yetişkin Yeterliliklerinin Uluslararası Değerlendirmesi Programı) sonuçlarına göre, araştırmaya katılan ülkelerdeki yetişkinlerin %4,9 ila %27,7'si yalnızca en düşük okuryazarlık yeterliliğine sahiptir (OECD Skills Outlook 2013: 23). Bu sonuçlara dayanarak, çok sayıda insanın günlük yaşamlarında, örneğin yetkililerle etkileşimde bulunurken KD'ye ihtiyaç duyduğu sonucunu çıkarabiliriz. Bazı insanlar belirli bilgileri anlayamadığında, engelsiz iletişim

konusunda uzman olan kişiler bu bilgileri dil içi çeviri yapmak suretiyle anlaşılır kılmıştır. İnsanlar arasındaki etkileşimdeki bu tür insani faaliyetler, genel etik standartlar ve değerlerden oluşmaktadır. İletişime katılımı sağlamak ve dışlanmayı önlemek için yapılan gözlemler KD'ye olan ihtiyacı kendiliğinden ortaya koymuştur (Maaß-Rink 2019).

Modern toplumlar tamamen dilsel yapılara dayanmaktadır. Mevzuatlar, değerler, normlar, iş dünyası, din, eğitim, bilim, siyaset vb. her şey dil tarafından inşa edilir. Bütün insanlar, çeşitli sınırlamalara rağmen bilgi edinme ve sosyal katılım yönünden eşit haklara sahiptir. KD'nin amacı katılımı sağlamak ve dışlanmayı önlemektir (Lindholm-Vanhatalo 2021: 12). Her bir bireyin topluma katılımının sağlanması, dışlanmanın hiç kimse için söz konusu olmaması KD ile mümkündür.

Sonuç

On altı Avrupa ülkesinde ve ABD, Kanada, Brezilya gibi ülkelerde uygulanmaya başlanan KD'ye olan duyarlılık giderek artmakta, dünyanın farklı ülkelerinde de KD uygulanmaya başlamaktadır. Bütün bu ülkelerde *'Kolay Dil kimler içindir? Hedef gruplar, hedef kitleler, kullanıcı grupları, son kullanıcılar, alıcılar veya yararlanıcılar kimler olmalıdır? Bilişsel engelli, özel dilsel ihtiyaçları olanlar, bilişsel bozuklukları veya dil bozuklukları olan insanlar için Kolay Dil bir gereklilik midir? Göçmen kökenli insanlara mı yoksa ikinci dil öğrenenlere mi yöneliktir?'* gibi pek çok soruya cevap aranarak betimlenmeye çalışılan KD'nin birey-toplum ilişkisi için çok önemli bir gereklilik olduğu sonucuna varılmıştır.

Genelde insan hakları özelde ise engelli hakları açısından bugün pek çok toplumun önceliğinde yer alan KD çalışmaları dilbilim, çeviribilim, sosyoloji, psikoloji vb. bilim dallarının yeni bir çalışma konusudur. Disiplinler arası yapılan KD çalışmaları, birey-toplum ilişkisi çerçevesinde pek çok probleme çözüm getirme iddiasındadır.

Son dönemlerde engelli hakları ile ilgili konulara önem vermeye başlayan ve devlet geleneğinde bu konularda derin bir hassasiyete sahip olan Türk dünyası ülkelerinde KD çalışmalarının başlaması engelli hakları ile yeni bir farkındalığın oluşmasını sağlayacaktır.

Standart Özbekçe, standart Türkmence, standart Kazakçayı ve diğer standart Türk dillerini anlamakta zorlanan ve bundan dolayı toplumun pek çok alanında dışlanan bireyler KD sayesinde birey olarak kendini toplumun önemli bir parçası olarak görecektir.

Dünyanın birçok ülkesinde uzun süredir çalışma alanı bulan KD çalışmaları henüz Türk Dünyasında kendine yer bulamamıştır. Diğer ülkelerden geri kalmamak adına Türk Dünyası ivedi çalışmalara başlamalı ve KD çalışma ve uygulamalarını diğer ülkelerden daha da ileriye

taşımalıdır. Türk dünyası ülkelerinde KD uygulamalarının başlaması ile Türk cumhuriyetleri engelliler konusunda pek çok dünya ülkesine örnek olacak, onların önüne geçecek, imrenilecek bir duruş sergileyecektir.

Azericeden Kazakçaya, Özbekçeden Kırgızcaya bugün kendi dillerini öğretmek için yeni yöntem ve teknik arayışı içinde olan Türk cumhuriyetleri için KD uygulamaları yeni bir metot olacaktır. KD sayesinde Türk dili ailesinden herhangi bir Türk dilini konuşan bir kimse diğer bir Türk dilini daha hızlı bir biçimde öğrenebilecektir.

İletişim önündeki engellerin ne olduğunu anlamak ve bu engelleri ortadan kaldırmak için geliştirilen KD uygulamaları için her ülke farklı arayışlar içindedir. İlk KD uygulamalarında standart dilden hareketle KD kuralları benimsenmiş bununla birlikte son dönem uygulamalarında kurallardan daha çok yönergelerin belirlenmesi ve KD'nin yönergeler doğrultusunda uygulanması görüşü kabul görmüştür.

2023 yılında Marmara Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi akademisyenleri tarafından başlatılan ve TÜBİTAK tarafından desteklenen bir proje ile Türkiye'de KD çalışmaları başlamıştır. Bu uzman ekip tarafından standart Türkçenin dilbilgisi ve yazım kurallarına uyularak hazırlanmaya başlayan *Türkçe Kolay Dil* çalışmalarında bugün uygulama aşamasına geçilmek üzeredir. Türk dünyası ülkelerinde başlayacak olan KD çalışmalarına da rehber olabilecek *Türkçe Kolay Dil* Türk Dilleri için bir başlangıç olacaktır. Önümüzdeki yıllarda yapılacak olan ortak proje çalışmaları ile *Özbekçe Kolay Dil*, *Kazakça Kolay Dil*, *Azerice Kolay Dil*, *Kırgızca Kolay Dil*, *Türkmençe Kolay Dil*'in temelleri atılacak ve kısa sürede her bir Türk dünyası ülkesinde KD uygulamaları başlayacaktır.

Kaynakça

- Anča, G. and Melņika I. (2021). Easy Language in Latvia in Handbook of Easy Languages in Europe, Ed. Camilla Lindholm and Ulla Vanhatalo, Berlin: Frank and Timme, p. 305-326.
- Bohman, U. (2021). Easy Language in Sweden in Handbook of Easy Languages in Europe, Ed. Camilla Lindholm and Ulla Vanhatalo, Berlin: Frank and Timme, p. 527-568.
- Erasmus + Programme Guide, (2019). https://erasmus-plus.ec.europa.eu/sites/default/files/erasmus-plus-programme-guide-2019_en_1.pdf. Erişim tarihi: 03.05.2024.
- IFLA (International Federation of Library Associations and Institutions). Guidelines for easy-to-read materials. Revision by Misako Nomura, Gyda Skat Nielsen, and Bror Tronbacke. The

Hague: IFLA Headquarters, 2010. Print. IFLA Professional Reports 120. Also available at <<https://www.ifla.org/resources/?oPubId=6268>>. Erişim tarihi: 03.05.2024.

Inclusion Europe. Information for all European standards for making information easy to read and understand. <<https://www.inclusion-europe.eu/easy-to-read-standards-guidelines/>>. Erişim tarihi: 03.05.2024.

Leskelä, L. (2021). Easy Language in Finland in Handbook of Easy Languages in Europe, Ed. Camilla Lindholm and Ulla Vanhatalo, Berlin: 2021, Frank and Timme, , p. 149-190.

Lindholm, C. and Vanhatalo, U. (2021). Introduction in Handbook of Easy Languages in Europe, Ed. Camilla Lindholm and Ulla Vanhatalo, Berlin: Frank and Timme, p. 11-27.

Maaß, C. (2020). Easy Language-Plain Language-Easy Language Plus Balancing Comprehensibility and Acceptability, Berlin: Frank & Timme.

Maaß, C. and Rink, I. (2019), Über das Handbuch Barrierefreie Kommunikation in Handbuch Barrierefreie Kommunikation, Ed. Christiane Maaß und Isabel Rink, Berlin: Frank & Timme, p. 17-25.

Moonen, X. (2021). Easy Language in the Hetherlands in Handbook of Easy Languages in Europe, Ed. Camilla Lindholm and Ulla Vanhatalo, Berlin: Frank and Timme, p. 345-370.

OECD. Skills Outlook: First Results from the Survey of Adult Skills. Paris: OECD Publishing, 2013. < [https://www.oecd.org/skills/piaac/Skills%20volume%201%20\(eng\)--full%20v12--eBook%20\(04%2011%202013\).pdf](https://www.oecd.org/skills/piaac/Skills%20volume%201%20(eng)--full%20v12--eBook%20(04%2011%202013).pdf)>. Erişim tarihi: 03.05.2024.

Perego, E. (2020). Accessible Communication: A Cross-country Journey, Berlin: Frank and Timme.

Perego, E. (2021). Easy Language in Italy in Handbook of Easy Languages in Europe, Ed. Camilla Lindholm and Ulla Vanhatalo, Berlin: Frank and Timme, p. 275-304.

6. ТАРАҚҚИЙПАРВАР ЖАДИДНИНГ МАЪРИФАТПАРВАРЛИК ҒОЯЛАРИ

Аҳмадова Зебинисо Шавкатовна

Бухоро инновациялар университети доценти,
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Абдурауф Фитрат халқни маърифатли, илмли қилишнинг навбатдаги йўналишини кенг ислоҳ қилиш мақсадида Қозон ва Самарқанддан келган татарлар иштирокида ўзбек ва тожик ҳаваскорлари иштирокида театр ишларини ташкил қилиб ижрочи ҳамда ташкилотчи сифатида фаолиятини татар, озарбайжон ва турк драмаларини сахналаштиришдан бошлаган. Жамоага татар зиёлиси Ҳусайн Нажиб³ бошчилик қилган. У “Падаркуш” асарини сахналаштиришга ижозат сўраб Маҳмудхўжа Бехбудийга мурожаат қилиб, томошадан тушадиган фойдани ижтимоий ҳимояга муҳтож талабаларга тарқатилиши ҳақида маълумот берганида, ўзбек ойдини унга бажонидил рози бўлган. 1914 йил 5 март куни Бухоронинг “Торикистон” биносида “Падаркуш” драмаси намоиш этилган⁴.

1917 йил 19 майда Бухорода татар ва Кавказ ҳаваскор ижрочилари томонидан маданий кеча уюштирилиб, унда “Адашув” комедияси ва Шокир Анбулатнинг⁵ “Чингизхон қабрида” уч пардали тарихий драмаси қўйилган. Татар миллий кўшиқлари куйланиб, Кавказ рақслари намоиш этилган. Кечада “Туркистонни бошқариш муваққат қўмитаси” аъзоларидан Садри Мақсудий⁶ ҳам қатнашган ва томоша якунида сўзга чиқиб, ўзбек, татар ва озарбайжон халқларини бирлик ҳамда иттифокқа даъват этган⁷.

Бухоро жадиличилигининг маърифатпарварлик босқичи мактаблар ташкил қилиш, кутубхоналар сонини кўпайтириш, матбуотга асос солиш, театр ишларини ташкил қилишдан иборат эди. Улар тинимсиз ҳаракатлар билан барча йўналишларда ўз мақсадларига эришдилар. Бухоро шаҳри ва бекликларда жади́д мактаблари очдилар. Мактабларда дунёвий фанларни ўқитишни йўлга қўйдилар. Бухоро амирлигида илк бор

3 Ҳусайн Нажиб — татар зиёлиси; Самарқанд ва Бухорода театр гуруҳлари ташкил қилган, ўзбек, озар, турк ва татар драматурглари томонидан яратилган кўплаб сахна асарларини сахналаштирган.

4 Ш. Ризаев. Ўзбек жади́д драматургиясининг шаклланиш манбалари. Филология фанлари номзоди диссертацияси. Тошкент. 1995. 102 – 103-бетлар.

5 Шокир Анбулат — татар драматурги; кўплаб тарихий пьесалар муаллифи.

6 Садри Мақсудий (1880 – 1957) — татар давлат ва жамоат арбоби; Исмоилбек Ғаспарали мактаби, Қозон мадрасаси, 1901 – 1906 йиллари Париж университети ҳуқуқшунослик факултетида ўқиган; 1919 йили Парижда Тинчлик йиғинида қатнашган ва туркий халқлар ҳуқуқларини ҳимоя қилишга даъват этган; 1925 йили Туркияга жўнаб, Истанбул ва Анқара университетларида дарс берган; 1957 йил 20 февралда Туркияда вафот этган.

7 Бухорода театр жамияти // “Улуғ Туркистон” газетаси. 1917 йил 31 май.

матбуотга асос солдилар. “Бухоройи шариф” ва “Турон” газеталарида халқни фаровонлик, миллат ва Ватан тараққиётига даъват этдилар. Театр ишини ташкил қилиб, жамиятнинг оғриқли нуқталарини фош қилдилар.

“Турон” газетасининг шу сониди Ғиёсиддиннинг “15 август”⁸ ва “Талх бир ҳақиқат” номли мақолалари чоп этилган бўлиб, уларда ҳам жаҳид мактабларини ташкил этиш масаласи етакчилик қилади. “15 август” сарлавҳали мақоласида “Кўнглида зарра қадар Ватан ҳисси бўлган одам Бухоронинг бугунги ғафлат, жаҳолат уйқусини кўриб, гирён бўладир. Юз мингларча нуфузи бўлган, эскидан бери анъанаи илмия бўлган бу шаҳар бугун бир дона мунтазам мадрасага молик бўлмаса, инсон бу шаҳарнинг, бу Ватаннинг ҳолига йиғламай, кимнинг ҳолига йиғлар?”⁹, - деб ёзади. Ғиёсиддин “Талх бир ҳақиқат” номли мақоласида Бухоро қадимдан илм-маърифат шаҳри бўлгани, аммо кейинги пайтларда бундай мақомини йўқотгани ҳақида фикр юритади. Бухоро мадрасалари фақат диний илмлар ўқитиладиган жойга айланиб қолганини айтиб, “Асримизда бир миллатни олим ва бир шаҳарни илм еридир деб айтмоқ учун ул миллат ва ул шаҳарнинг ошнои илми илоҳий бўлмоқлиги кифоят қилмайдир”¹⁰, - деб ёзади. Бунинг учун замонавий тиб илми, ҳуқуқшунослик, табиатшунослик, муҳандислик, меъморлик каби мутахассисликларни ўргатадиган ўқув масканлари бўлиши кераклиги, шундагина Бухоро яна қадимдагидек илм-маърифат марказига айланиши мумкин, деган хулосага келади.

Газетанинг 46-сонидаги “Дорилфунун керакми ёки мактаб” номли мақолада Бухорода фаолият юритган дунёга машҳур мадрасалар фаолиятининг бу даврга келиб ўз аҳамиятини йўқотгани, ўқув ишларини ислоҳ қилиш зарурати ҳақида гапириб: “Туронликлар хоҳласалар 10 йилда илм халқини ҳайрон қилурлик тараққий ва толеъга етуша билурлар”¹¹, - деб ёзади. Таълим ислоҳига оид кичик мадрасаларни мактабга айлантириш; ўқитишни умумий ва мажбурий қилиш; вақф мулкларини суистеъмол қилмасдан ўринли ишлатиш каби тавсияларини бериб: “Туронликлар усули қадимдами, усули жаҳиддами, истаганларида таҳсил олсинлар, аммо мактаб бинолари талаб даражасида бўлиши керак. Чунки мактаблар бўлмаса, мадрасалар бўш қолади”, - деб ёзади.

“Турон” газетасида чоп этилган Нўширавон Ёвушевнинг “Усули таълим ва тарбиядан” номли мақоласида мактабларда “усули жаҳида” нинг қўллашнинг афзаллиги

8 Мақола номи эски мактабларда дарс жараёни 15 августда бошланиши муносабати билан шундай номланган.

9 Ғиёсиддин. 15 август // “Турон”, 1912 йил 15 август. - № 11.

10 Ғиёсиддин. Талх бир ҳақиқат // “Турон”, 1912 йил 15 август. - № 11.

11 Синиқ қалам. Дорилфунун керакми ёки мактаб // “Турон”, 1912 йил 24 декабрь. - № 46.

хақида маълумот берилиб, ибтидоий мактабларда ўқитишнинг 3 усули – “усули таҳажжий” (Қуръони каримни ўргатишда қўлланилган), “усули маддия” (ҳарфларни қўшиш йўли билан ўқитиш) ва “усули савтия” мавжудлигини ёзади. Усули савтияга таъриф бериб: “Аввало, бир калима зикр қилинур. Сўнгра мазкур калимада неча турли товуш борлигини билдирилур. Сўнгра ул товушларни зикр қилинган калимадаги ҳарфлар узра таҳлил қилинур ва қаю товуш қаю ҳарфдан чиқонликни тушундирилур... Мунда мухлис 3000 турли суратлари ила билувга ҳожат йўқдир. Фақат 33 турли ҳарфнигина ёд олиб, қуршоға билув керакдир. Уч усулнинг энг осони ушбудир”¹², - дейди. Усули жаид мактаблари динга қарши кофирлар мактаби бўлмай, балки савод чиқаришнинг осон йўли эканини таъкидлайди.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки илғор ғоялар тақдим қилинаётган, жамиятдаги муаммоларни бартараф этиш бўйича далил фикр билдирилаётган матбуотни улар тезлик билан ёпиб қўйиш ҳаракатига тушдилар ва ўз мақсадларига эришдилар. Энг ачинарлиси, бу ишни амир ҳукуматининг қўли билан амалга оширдилар.

Адабиётлар рўйхати

- 1.Ш. Ризаев. Ўзбек жаид драматургиясининг шаклланиш манбалари. Филология фанлари номзоди диссертацияси. Тошкент. 1995. 102 – 103-бетлар.
- 2.Шокир Анбулат — татар драматурги; кўплаб тарихий пьесалар муаллифи.
- 3.Ғиёсиддин. 15 август // “Турон”, 1912 йил 15 август. - № 11.
- 4.Ғиёсиддин. Талх бир ҳақиқат // “Турон”, 1912 йил 15 август. - № 11.
- 5.Синиқ қалам. Дорилфунун керакми ёки мактаб // “Турон”, 1912 йил 24 декабрь. - № 46.
- 6.Ёвушев Н. Усули таълим ва тарбиядан //“Турон”, 1912 йил 12 август. - № 9.

12 Ёвушев Н. Усули таълим ва тарбиядан // “Турон”, 1912 йил 12 август. - № 9.

7. İKİ DİL, ÜÇ DÜNYA: TEOLOJİ VE BİLİMSEL BİLGİNİN “DÜNYALARI”

Nadim Macit•

Özet

Dünya kavramı farklı anlamlar karşılığında ve nitelikler bağlamında kullanılır. Bu nedenle farklı dünyalardan, dünyanın farklı yüzlerinden bahsedilir. Hem varlık olarak dünya, kültürel olarak hem de bilinmeyen dünya bilimsel bilginin konusudur. Dinin bu noktada yeri, sadece hem teorik hem de pratik sorunlarla uğraşan bilimsel bilgiye ahlaki bir içerik kazandırmaktan ibarettir. İnsanın kültürel akıl yoluyla inşa ettiği dünya ile din arasında sıkı bir bağlantı vardır. Hatta bu anlamda dünyadan ve dünyevileşmeden dahi söz edebiliriz. Fakat burada bir imkânlar alanı olan dünya hayatı ile bir dünya kurma arasında ince ayrımlar yapmak, din ile insani etkinliğin kesişim noktalarını göstermek gerekmektedir. Gelecek perspektifi olarak öteki dünya ise doğrudan dini bilgiye dayanır. Bir imkân alanı olarak aklî, içerik olarak anlatının konusudur.

Anahtar Kelimeler: Dünya, Teoloji, Bilim, Kültür, Anlatı

Abstract

“World” as a concept is used with different meanings and in the context of attributes. For this reason, different worlds and different faces of the world are mentioned. Both the worlds, cultural world and the unknown world, are the subject of scientific knowledge. The mission of religion at this point is limited to giving a moral content to scientific knowledge that deals with both theoretical and practical problems. There is a close connection between religion and the world which is built by humanbeings through cultural mind. From this point of view, we can even talk about the world and becoming worldly. However, at this point it is necessary to make specific distinctions between worldly life, which is a field of possibilities, and establishing a world and to introduce the intersection areas of religion and human activity. The other world, as a future reflection, is directly based on religious knowledge. It is the subject of rationality as a field of facility, while it is the subject of expression as a content.

Keywords: World, Theology, Science, Culture, Narrative

Giriş

Dünya kavramı üzerinde ayrıntılı tahlil yapabilmek için iki dil-sistemi arasında ayrım yapmak ve bu ayrımların ne anlama geldiklerini belirlemek için, din dediğimiz zaman hangi dinden bahsediyor ve bundan ne anlıyoruz, sorusunu cevaplandırmamız gerekmektedir. Eğer bizzat dinin temeli olan vahiy, yani münzel dinden bahsediyorsak bu, anlamın dilselliğine başvurarak din-dünya ilişkisini bizzat Kur'ân açısından yeniden anlamlandırmayı içerir. Eğer vahyin tarihi tecrübe içerisindeki yorumu, yani müevvel dinden bahsediyorsak bu oldukça farklıdır, çünkü yorumu oluşturan bütün insani durumları dikkate almamızı, diğer bir deyişle geleneksel düşüncede din-dünya ilişkisini sorgulamamız gerekir. Yok, eğer dünya hayatının ve kurumsal yapıların dini gelenekte aşağılanması; daha doğrusu din ve dünya arasındaki kırılmalardan söz ediyorsak bu da daha farklı entelektüel ilgileri gerektirir.

Din-dünya ilişkisi derken sorun, modern dünya görüşü ile birlikte gelişen dünyevileşmenin dini açıdan anlamı ise burada yapılması gerekenler şunlardır: **(a)** Dünyevileşmenin, yani bu dünyaya ait olan işlerin bu dünya için konulmuş yasalarla yönetilmesi görüşünün anlamını ortaya çıkartmamız gerekmektedir. **(b)** Dünyevileşme fikrinin farklı sürümlerini ve özellikle XIX. yüzyılda geçerli ve yaygın olan bu fikrin, felsefi açıdan geldiği noktayı tartışmamız önem arz etmektedir. **(c)** Dünyevileşme fikrinin taşıyıcısı olan bilimsel bilgi, rasyonelleşme, sanayi kapitalizmi ve bunun dikte ettiği hayat biçiminin bu gün felsefi açıdan durumunu değerlendirmemiz gerekmektedir. Elbette ki bütün bunları yaparken de yine **(a)** din eksenli dünya görüşüne karşı duyulan tepkinin gerekçelerini, özellikle modern dönemde dine karşı oluşan tepkinin nedenlerini açıkça ortaya koymamız önem arz etmektedir. Soru şu: Ne oldu da, dine ve dini kurumlara bu kadar derin ve etkili fikri ve siyasi tepki oluştu? **(b)** XIX. yüzyılı kuşatan pozitivist dünya görüşünün dini ifadelerin anlamsız olduğu ve bu nedenle dinden arındırılmış bir bilgi ve dünya kurmanın gereğine ilişkin yapılan çözümlemelerin felsefi değerini ortaya koymamız gerekmektedir. **(c)** Bu iki aşırı tarihi ve aktüel ufkun dışında daha esnek, belki din ile dünya arasında bilimsel ve politik ilgilerin sınırlandırılması şeklinde dile getirilen ve içinde bulunduğumuz süreçte yeniden yapılan tanımlar eşliğinde geliştirilen görüşlerin dinin temel önermeleri açısından anlamını ortaya koymalıyız.

Burada sıraladığımız sorunları ayrı ayrı tartışıp ve bir sonuca ulaşamadığımız sürece meselenin bir ucunda dünyevileşmeyi derin sapıklık görenlerle, diğer ucunda dini, tarihi evresini tamamlamış bir kategori olarak görenler arasında yaşanan gerilime katkı yapmış oluruz. Böyle bir durumda, entelektüel ilgilerden daha çok karşılıklı olarak tanımlamaların daha geçerli olduğu bir retoriğin tuzağına düşeriz. Çünkü birbiriyle çelişen ve ayrışan iki önerme eşliğinde meselenin tartışılması birinden diğerini inkâr etmeyi gerektiren bir çıkarımla sonuçlanır. Burada hemen

belirtmem gerekir ki modern dünya görüşünün ortodoks formuna dayalı temaların zayıflığına vurgu yaparak dünyevileşmeyi, geleneksel düşüncede dünyayı aşağılayan ve telin eden temalara atıf yaparak da dini ve dindarlığı parantez içine alan yaklaşımlar ilmi dayanaklardan yoksundur. Çünkü böyle bir yaklaşımın temel özelliği, birini savunmak için diğerini inkâr etmek, bir başka deyişle birinin varlığını kabul etmeyi diğerinin yokluğuna, en azından aşağılanmasına bağlamaktır.

Dünyanın ibrasını amaçlamamış bir din anlayışı *dünyasız*, insan hayatını derinden etkileyen dinin anlamını ve fonksiyonunu parantez içine alan dünya anlayışının ise eşyaya hükmetme arzusunun ördüğü araçlar dünyasında *insansız* kalması kaçınılmazdır. Ve böyle bir okuma entelektüel kaygının ve fikri sorumluluğun bir sonucu değildir. Çünkü karşıtlık düzleminde yapılan nefy-ispat ikileminin biçimsizleştirdiği bir tartışmanın bir tarafında yer alanlar dini bilginin alanını genişletmekteler, diğer tarafında yer alanlar ise bilgiyi, olgusal içerikli önermelerle sınırlandırmaktadırlar. Bu karşıtlık entelektüel sorumluluktan daha çok kötülemeyi önceleyen ideolojik ve entegrist yaklaşımın ürünüdür. Oysa burada yapılması gereken insanla eşya arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiğini ortaya koymak ve dünyaya hükmetme fikrini kuvveden fiile geçiren eğilimlerin felsefi ve ahlaki ölçütlerini ortaya koymak olmalıdır.

Din dilinde ed-dünya ve el-ahire şeklinde adlandırılan ve acil, hazır olan dünyayı tercih ederek öteki dünyayı yok sayan bir dünyevileşmeden bahsediyorsak, hemen belirtmemiz gerekir ki bu, kökleri derinlere uzanan bir dünyevileşme türüdür. Böyle bir yaklaşımın ilahi gelenekle bağdaşması mümkün değildir. Öteki dünyayı inkâr anlamında dünyevileşme, dünya kurma ve dünyevileşme konusu içerisinde farklı bir yere sahiptir. Eğer dünyevileşme denilince kastedilen bu ise adı ve gerekçeleri açıkça ortaya konmalıdır. Bu noktada modernite= dünyevileşme eşitlemesine dayalı değerlendirmeler, yanlış olmazsa bile eksiktir. Çünkü modernite tek homojen akım değildir. O yoğun olarak birbiriyle çatışan pek çok akımın birlikte aktığı bir ırmak gibidir. Dolayısıyla modern dünya-dil sistemini tamamen dini reddeden ve hayatın her alanından dışlayan bir kalıp üzerine oturtmak gerçekçi bir yaklaşım değildir.

Tartışılması gereken diğer bir konu öteki dünyanın daha hayırlı ve sürekli, dünya hayatının ise fani, geçici, oyun ve eğlence olduğu şeklinde tanımlanmasıdır. Böyle bir ayırım ve tanımlama ister istemez dünya hayatını aşağılamayı besler. Hemen belirtelim ki öteki dünyanın daha hayırlı ve sürekli oluşuna yapılan göndermeler bizzat varlık ve kültürel dünyayı aşağılamayı gerektirmez. Bu bağlamda Kur'ân'ın dünya hayatının oyun ve eğlence ve geçici olduğuna ilişkin ifadeleri mümkün varlık olan dünya ile ferdi hayatın geçiciliğine ilişkindir. Sorumluluk bilincini, diğer bir deyişle öteki dünya hayatını inkâr eden bir dünya anlayışı ve dünyevileşme ile dış dünyayı anlama ve insanın hizmetine sunulan dünyayı keşfetme ve üretme anlamındaki dünyevileşme aynı şey değildir. İkisini aynı başlık altına alarak dünyevileşmeyi küfür kalıbına yerleştirenler, kapitalist

ilgi ve iştahın inşa ettiği dünyevileşmenin sınırlarını aşarak ‘kapitalist ötesi dünyevileşmeye’ adım atmalarını nasıl değerlendirmek gerekir?

Dünyevileşmenin bir başka anlamı, köken itibariyle, dinin meşru görmediği, haram saydığı alanı ibra etme, bir diğer anlamı ise dünyaya ait olan işlerin bu dünya için konulmuş kurallarla yönetilmesidir. İslâm dini dünyevileşmenin birinci anlamıyla hiçbir şekilde bağdaşmaz, ancak gerek siyasi gerekse hukuki anlamda İslâm düşüncesinin akla, örfe, maslahata ait çözümlemeleri ikinci tanım açısından tartışılabilir. Bir dünya kurma ve dünyevi olana değer verme açısından dünyevileşme ise meşrudur, hatta bu insanlığın üzerine düşen bir görevdir. D. Hocaoglu’nun ¹³ deyişiyle bu gün İslâm düşüncesinin iki amacı olmalıdır: Bunlardan birincisi dünyevileşme, ikincisi ise insanileşmedir. Bu anlamda dünyevileşme; dış dünya üzerinde egemenlik kurmak, daha doğrusu daha iyi bir dünya hayatı yaşamak kastıyla dünyaya, yani eşyaya hâkim olmak ve onu korumaktır. İnsanileşme ise insanın kendisini fethetmesi ve insanın kendine dönmesidir.

Dış dünyaya / maddi dünyaya hâkim olmanın gerçekleşmesi için öncelikle dış dünyanın meşrulaştırılması gerekir. Dünyaya hükmetmek, dünyevileşmektir. Bu dünyada insandan başka her şey dünyaya aittir, bizler, kendimizi ait olmayan bir varlık alanına hükmetme hakkımız bulunduğunu kanıtlamak ve bunun ahlaki temelini göstermekle sorumluyuz. Dış dünyaya hâkim olma bilgi ve ahlaki sorumlulukla gerçekleştirilmelidir. Bu ise dünyanın meşrulaştırılması ile mümkündür. Ahlaki ve insanî olan maddi fetih; İslâm referanslı bir dünya hâkimiyeti ile çatışmaz. Dünyayı telin eden, aşağılayan, onunla iştigali meşru görmeyen zahitlik, ulvi-süfli âlem ayrımı yaparak dünyayı aşağılayan geleneksel kozmolojik öğretisi, anlamı algısal içerikli önermelerle sınırlayan katı olguculuk gibi dini ve felsefi anlayışlar insanı Allah’a, tabiata ve insana karşı yabancılaştırır. Çünkü bunlar insan hayatı ile eşya arasında çelişki üreten ve insanı hayatın farklı formları içerisinde birine indirgeyen yaklaşımlardır. İnsanın varoluşsal kaygısını sadece dış dünyaya hâkim olma amacı ile sınırlamak gibi.

Bir eylem olarak dünya dediğimiz zaman bunun içine kültürel akıl, dünya-dil sistemleri girer. Dünyevileşme denildiğinde insanın dünyaya hükmetme idesinin kuvveden fiile geçirilmesiyle, insan-eşya münasebetlerinin yeniden düzenlenmesi anlaşılmalıdır. Bunun yanında toplum, siyasi teşkilat ve inanç sistemlerinin arasında bir uyum sağlanması, bütün amacın sosyal hayatın, bu güne kadar hep aşağılanan bu dünya hayatının, dünyaya uygunluğu, ya da dünya hayatının dünya hâkimiyeti idesine göre düzenlenmesi söz konusu olmalıdır. Sosyal bir varlık alanı olarak dünya sosyal bilimlerin konusu yapılarak daha iyi bir dünya arayışının mümkün formları

13 Durmuş Hocaoglu, *Laisizm’den Milli Sekülerizme*, Ankara: 1995, Selçuk Yayınları, 433.

oluşturulmalıdır. ¹⁴ Salt olarak dini metinlere göndermeler yaparak meseleyi açıklama ve eleştirme teşebbüsleri düşünceyi parantez içine almak anlamına gelir. İnsan hayatının farklı formlarını derinden etkileyen din, zihni ve ameli duyarlılığı besleyen ahlaki değerler sistemidir.

Dini salt ferdi iradeyi ve tutumları biçimlendiren bir iktidar aracı olarak görmek ve dini sosyal hayatın her alanını belirleyen modeller olarak algılamak dinin alanını genişletmek, akli ve içtihadî olanı, daha doğrusu düşüncenin alanını daraltmak anlamına gelir. Bu hem Kur'ân'ın mantığına aykırıdır hem de nakli delilin bilgi değerini ortaya çıkaran anlama ve yorumlama sürecine aykırıdır. Çünkü Kur'ân bir eylem alanı olarak sosyal hayatı kurma noktasında bazı esaslar ortaya koyar. Bu esasların bir modele dönüştürülmesini akla bırakır. Yani bu doğrudan sosyal bilimlerin konusudur. Çünkü anlam, genel anlamda söylenmiş bir sözde değil, anlamı belirleyen ve gösteren karineler çerçevesindedir. Yani aklın ve bilgi sistemlerinin devreye girmesi söz konusudur. İşte bu iki sebepten dolayı insanlık tarihi içerisinde oluşturulan sosyal modelleri bütünüyle dine aykırı görmekte hastalıklı bir tutumun ürünüdür.

Günümüzde oldukça yoğun biçimde tartışılan kamusal alanı belirleme konusuna da açıklama getirmeliyiz. Kamusal alanı belirleme konusunda farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bunlardan birincisi; kamusal alan bütünüyle dinden soyutlanmalıdır. Oldukça aşırı ve kendi sınırlarını aşan ve anlamsızlığa dönüşen bu görüş felsefi dayanaklardan yoksundur. Zira böyle bir anlayış itibarıyla kamu denildiği zaman, devlete ait olan ya da devlet kontrolünde yürütülen resmi bir alan kast edilir. Eğer kamusal kavramı sadece ve öncelikle devlet aygıtı ve erki için kullanılır ve bu durumda toplum özel sayılırsa; halkın hala teba olduğu mutlakiyet dönemindeki kullanımının ötesine geçilmemiş olur. Oysa kamusal alana yönelik böylesi bir belirleme çabası, bu alanın toplumsal yaşamla birlikte ortaya çıktığı düşüncesini göz ardı etmektedir ve bugün ifade edilen anlayış etkinliğini yitirmiş durumdadır.¹⁵ Çünkü kamusal alan üç halden ayrı olarak düşünülemez: Kamusal alan boş bir alan olmalıdır görüşü olabilir ki bu muhaldir. Bunu savunanlar dindar öteki üretmektedirler. Kaldı ki kamusal alan insan etkinliğinin bir alanıdır. İkincisi kamusal alan bir müdahale olmaksızın farklı düşüncelere ve yaşantı biçimlerine açık olmalıdır denilmektedir. Bu durumda da farklı inançlara bir sınırlama getirilmediği gibi dine de bir sınırlama getirilmemelidir. Bu ise entelektüel modernliğe giriştir. Yani bir arada yaşama kültürüne ve düşünce özgürlüğüne karşı bir saygıdır. Hem zihin hem de eylem alanında farklı ve bölünmüş bir dünyada bir arada yaşamanın başka bir yolu yoktur. Aynı zamanda da kamusal alan düşüncesi demokratik bir ilke

14 D. Hocaoglu, *Laisizm'den Milli Sekülerizme*, 436)

15 Zafer Yılmaz, *Hannah Arent'te Özel Alan- Kamusal Alan Ayrımı ve Modern Çağda Toplumsal Alan*, Ankara: 2009, MEB Yayınları, 12.

olarak “yurttaşların eşit ve özgür katılımı ile ortak meselelerini” çözümlemeye çalıştığı yeri ifade eder.

Tam bu noktada iki çağdaş düşünür atıf yapmamız gerekmektedir: H. Arent kamusal alan özel alan ayrımını insan problemleriyle ilişkilendirir ve der ki; İnsan kendini özel alandan ayırmış bir kamusal alan içinde ortaya koyar ve çevresine kim olduğunu duyurur.¹⁶ J.Rawls ise bu noktada şöyle bir ek yapar: Derin ahlaki, felsefi, dini farklılıkların bulunduğu toplumlarda kişilerin özel yaşamlarını etkileyen, hayatlarına anlam veren veya hayatlarını anlamlı kılan şeylerle, onlardan birer vatandaş olarak istenebilecek ve kabul etmeleri beklenebilecekler arasında önemli farklılıklar olabileceğinden, çağdaş demokrasilerde istikrar ve temel uzlaşma için adalet idesi dikkate alınarak ¹⁷ bir alan oluşturulmalıdır. Bazen aşırı uçlara taşınsa da gelinecek noktada ana eğilim budur. Bu da bir dünyevileşme türüdür, fakat laik-demokratik sistemde farklı inanç ve ideolojileri benimseyen insanların birlikte yaşamasını mümkün kılan bir çözümdür.

16 Z. Yılmaz, *Hannah Arent'te Özel Alan- Kamusal Alan Ayrımı ve Modern Çağda Toplumsal Alan*, 20.

17 John Rawls, *Halkların Yasası ve Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması*, İstanbul: 2006, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. XVI, XVII

8. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОУЧ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИЕ КРЕАТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ

Жолдасбеков А.А.

*Профессор Южно-Казахстанский университет
им.М.Ауэзова, г.Шымкент, Республика Казахстан*

Мырзабеков Е.Е

Доктор PhD

Жолдасбекова Б.А.

*Кандидат пед. наук, доцент,
Южно-Казахстанский университет
им.М.Ауэзова, г.Шымкент,
Республика Казахстан*

Специалисты с высшим профессиональным образованием должны быть подготовлены к решению новых профессиональных задач, требующих нестандартных креативных решений. Решению данной проблемы может способствовать ориентированная на формирование креативности образовательная среда современного высшего учебного заведения.

Креативность является главной предпосылкой создания инноваций в различных сферах деятельности. Креативность – высшая форма интеллекта человека, характеризующая его способность к творчеству и созданию нового в различных областях деятельности. Креативность не тождественна интеллекту, она является его высшей частью. Креативность – это в первую очередь рождение новых идей. Креативность предполагает способность к синтезу. Результатом креативного синтеза могут быть изобретения, разработки теории, понимание проблемы, произведения искусства.

Несмотря на многочисленные теоретические и экспериментальные исследования проблема развития креативности все еще требует дальнейшего изучения, так как в известных концепциях нет однозначного ответа на вопросы о природе, факторах развития креативности, нет единого взгляда на феноменологию, классификацию качеств креативной личности. Следовательно, необходим системный анализ научного знания о креативности, чтобы обобщить основные концепции и определить наиболее существенные факторы развития креативности.

Актуальность исследования обусловлена потребностью общей психологии и психологии личности в теоретическом осмыслении динамики развития креативности личности; терминологической неопределенностью понятия креативности, недостаточной изученностью в науке и практике образования психологических факторов, степени их

влияния на развитие креативность, а так же развитие креативности студентов использованием инновационных технологий в образовательном процессе вуза .

Основной целью высшего профессионального образования становится подготовка квалифицированного работника, конкурентоспособного на рынке труда, компетентного, способного применять на практике не только знания, умения и навыки, но и принимать оригинальные и нестандартные решения в ситуациях, требующих этого.

Анализируя научно-практическую литературу по проблеме развития креативности личности пришли к выводу, что в педагогических исследованиях вопрос использования технологий коучинга мало изучен.

Теоретический часть. Теоретическое значение данной статьи основано на исследовании и анализе психолого-педагогической литературы современных ученых, на формировании подготовки будущих специальных педагогов используя коучинговые технологии. Процесс формирования подготовки будущих специальных педагогов делает более эффективным использование содержательных элементов организационных форм и методов обучения за счет коучинговых технологий.

Анализ работ зарубежных и отечественных исследователей позволяет сделать вывод о том, что в современной психологической науке на сегодняшний день не существует однозначного интерпретации термина креативность.

Изучение креативности важно не только по указанным выше причинам – научные исследования этого феномена демонстрируют также развитие психологии как эпистемологической области. В теоретическом плане работы, показывают необходимость рассмотрения креативности с разных точек зрения [1].

Особое значение в креативном обучении и воспитании приобретают современные педагогические технологии, методики, формы, методы и средства. Отмечается, что современному обществу необходима творчески активная личность, способная предлагать креативные идеи, неординарные проекты и программы.

Показано, что творческий потенциал личности проявляется в способности самостоятельно видеть проблему или противоречие, находить для них адекватное решение; позволяет включить критическое и аналитическое мышление; внедрить способы учебной деятельности в новую ситуацию; дает возможность комбинировать и синтезировать ранее усвоенные способы деятельности в новые. Охарактеризованы интерактивные технологии и методы обучения (интерактивная лекция, работа в парах, работа в микро-группах, мозговой штурм, метод контрольных вопросов, тренинговые занятия, творческие задания, метод проектов, кейс-метод, технология Open Space), которые применяются как форма занятий, способствующих реализации креативности в учебно-воспитательном процессе[2].

Вопрос формирования креативности обучающихся особенно актуален для системы высшей школы при рассмотрении проблем образования таких как организация и управление процессом творческого обучения и воспитания и особенно получение результата – подготовка выпускника, обладающего новым типом мышления – креативным, в ходе которого развивается творческий потенциал личности и в целом креативность.

Вот почему сегодня так необходимо исследовать возможность развития креативности как личностной категории обучающегося в процессе обучения и воспитания. Формирование человека, обладающего креативным потенциалом, предполагает освоение им принципиально новой культуры мышления, суть которой заключается в развитии интеллекта человека с помощью современных педагогических технологий обучения.

В подобных технологиях акцент делается на порождение знаний, а не на их организацию и переработку. Образовательная деятельность в вузе культуры специфична, так как при подготовке студентов особое внимание уделяется формированию творчески способностей, находчивости, оригинальности в решении проблем, т. е. реализуется креативный подход к обучению, к организации познавательной деятельности[3].

В настоящее время исследователи активно решают проблемы, связанные с использованием коучинга в образовании. Коучинг - направлен на раскрытие способностей студента, чему способствуют установки на веру в свои силы и в свои возможности и входит в систему способов достижения намеченных целей.

Система образования ищет новые пути, методы, технологии, так как она не стоит на одном месте. Начались исследования применимости технологии обучения в этой системе. Коучинговая технология, в отличие от традиционных педагогических технологий помогает студентам и учителям раскрыть свои способности, внутренние ресурсы для развития личности, воспитывает их быть готовыми к изменениям и не заставляет «следовать за учителем», принимать его знания, умения и опыт.

Коучинг – это новый метод, создан на пересечении психологии, менеджмента, философии и логики, используется для улучшения продуктивности и обнаружения способности человека для решения личных и профессиональных задач. Она широко используется в сфере управления человеческими ресурсами и распространена во всех экономически развитых странах [4].

Этапы процесса коучинга:

- постановка цели
- осмысление реальности цели
- анализ составляющих успеха
- анализ имеющихся возможностей

- определение путей достижения цели
- выбор стратегии действий
- контроль достижения цели
- анализ результатов [5].

Следовательно, коучинговая технология является инновационной технологией повышения квалификации современных педагогов, и существует необходимость активного внедрения коучинговой технологии в образовательный процесс. Она поможет раскрыть личностный, интеллектуальный и творческий потенциал как студентов, так и преподавателей.

Во время эксперимента студенты и педагоги взаимодействовали через коучинг технологий. Коучинг технология использовалась в разных формах (индивидуальные, групповые, а также коллективные, парные, со сменным составом студентов), а также были различия коммуникативного характера между педагогом и студентами и между самими студентами (привлекательное по содержанию, творческое по характеру, социальное по направленности, толерантное по сути).

Была применена первичная психолого-педагогическая диагностика с применением метода устного опроса и интервью на этапе эмпирического исследования выявления наличия и уровня готовности будущих специальных педагогов к совершенствованию профессиональной деятельности. По данному методу группа является единицей исследования и представляет собой целенаправленную психолого-педагогическую групповую беседу.

На первом этапе научного эксперимента при проведении контрольной психолого-педагогической диагностики обучающихся был применен метод анкетирования. Сбор и обработка общей информации жизнедеятельности респондентов, анализа и подведения итогов по выявлению готовности обучающихся с применением инструмента «Колесо баланса» в коучинге является целью применения данного метода.

По итогам анализа количество студентов с низким и средним уровнем готовности к совершенствованию будущей профессиональной деятельности студентов, а также количество студентов, определяющих свою практическую непригодность к выполнению руководящих функций к концу обучения в высших учебных заведениях, уменьшилось. Значительное увеличение количества студентов с высоким уровнем подготовки привела к такому результату.

Результатом эксперимента было определение степени успешности каждого студента, решение проблемы правильного определения приоритетов в будущем и способов их реализации.

На данном этапе развития общества проблема формирования креативности студентов с использованием коуч технологий в процессе их социально-профессионального самоопределения, в педагогической теории и практике не является достаточно разработанной по оценке результатов данного эксперимента. Определены и описаны концептуальные пути изучения проблемы развития креативности студентов к совершенствованию своей профессиональной деятельности. Право принимать решения при организации их совместной деятельности и создании условий для конструктивного общения и обосновано важность методики с использованием коучинг-технологии признают за студентами, как авторитетным участником воспитательно-образовательного прогресса.

В связи с этим, целенаправленным педагогическим процессом с учетом создания определенных психолого-педагогических условий является подготовка и развитие студентов вуза с использованием коучинговой технологии. Правильно организованный педагогический процесс, эффективное использование инновационных форм и методов с использованием коучинговых технологий, задачей которых является воспитание подрастающего поколения с инновационным типом мышления, развитой мировоззренческой культурой, высокоразвитыми интеллектуальными и коммуникативными навыками и есть важный этап научных исследований по развитию креативности студентов.

На решение задачи подготовки тренеров-лидеров, которая предполагает овладение обучающим стилем руководства для использования в профессиональной деятельности может быть направлено дальнейшее изучение направлений и форм педагогического сопровождения формирования готовности будущих специалистов.

Литература

1. Философский словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://encdic.com/philosophy/Kreativnost-1154.html>
2. Kumar V.K., Kemmler D., Holman E.R. The creativity styles questionnaire – Revised. Creativity Research Journal, 10 (1). – P. 51-58.
3. Стернберг Р. Практический интеллект = Practical Intelligence in Everyday Life. – СПб.: Питер, 2002. — 272 с.
4. Оуэн Х. Технология «Открытое пространство»: Руководство для пользователя. – Новосибирск: Арт-Авеню, 2008. – 222 с.
5. Taruq A.M. Challenges of Inclusive Educational Reforms in Asian Countries. Asian Journal of Inclusive Education. – 2017. – № 5(1). – P. 1-4. Available at: http://ajie-bd.net/journal_year/july-2017 (accessed 18.03.2018). (In Eng.)

9. BOSHLANG'ICH SINFLARDA BADIY ASARLARNING KOMPOZITSION QURILISHI, MAZMUN VA SHAKL UYG'UNLIGI MASALASI

Jabbarova Aziza Shixnazarovna

Buxoro innovatsiyalar universiteti pedagogika,
psixologiya va sport kafedrası o'qituvchisi

Umumta'lim tizimida o'quvchilar epik asarlarning syujeti va kompozitsiyasi haqidagi boshlang'ich nazariy bilimlarni o'zlashtirib, badiiy asarning barcha unsurlari uzviy birlikda asarga qamrab olingan hayotiy obrazlar, qahramonlar, ijtimoiy-ma'naviy muammolarni boshqa janrdagi asarlarga qaraganda ko'lamliroq tasvirlash orqali salmoqli badiiy umumlashmalar yaratishdagi vazifani bajarishga ijodkor tomonidan yo'naltirilishini tushunib oladilar. Xilma-xil asarlarni o'rganish davomida ko'pincha voqealarni tashqi jihatdan syujet yo'nalishiga ko'ra kuzatib, reja tuzishni, ushbu reja asosida hodisalarni bayon qilishga (5-6– sinflarda); asar qahramonlariga xos sifatlarni tasvirlashga (7-8–sinfda); badiiy konfliktiga, syujet va kompozitsiya vositalariga e'tiborni qaratib, ular orqali yozuvchi ilgari surgan badiiy G'oya mohiyatini yoritishga muvaffaq bo'lganlar (8-9–sinflarda). Uzlaksiz ta'lim tizimining keyingi bosqichlarida esa hikoya, qissa, roman singari epik adabiy turjanrlarining farqli, o'ziga xos jihatlari bilan talab va imkoniyatlar doirasi mavjud ekanini o'quvchi yanada chuqurroq tushunib olishi zarur. Xususan epik janrdagi asarlar syujet va kompozitsiyasi yaxlit butunlikni hosil qilib, katta miqyosli, salmoqdor G'oyani – epik tafakkur tarzini yozuvchilar tanlagan hayotiy material asosida, uni san'atkorona qayta idrok etib, yaxlit badiiy asar tarzida yaratishi uchun imkon berishi; syujet unsurlari; voqeaga kirish, tugun, voqea rivoji, uning avj nuqtasi, echim, xotima; kompozitsiya vositalari: asar sarlavhasi, epilog, joy tasviri, voqealar sodirbo'ladigan makon, peyzaj, portret, badiiy detallar, asar qismlari (boblar, bo'limlar va h.q.) epizodlar, holatlar tasviri va boshqalar hayotning barcha dramatizmi hamda chigalliklarini o'ziga, o'z qalbiga singdirgan insonni, bir qancha insoniy taqdirларini syujetli-kompozitsion tizim asosida zamon va makondagi harakatini tasvirlashga xizmat qiladi. o'quvchilar katta miqyosli epik asar – romanga xos janr xususiyatlarini roman – epopeyadan farqlay olishlari, tarixiy romanni zamonaviy romandan farqlovchi janr sifatlarini, syujet – kompozitsiya unsurlarini badiiy vazifasi nimadan iborat ekanini adabiy ta'limning keyingi bosqichlarida chuqur tushunib olishlari talab qilinadi. Valter Skottning jahon adabiyoti taraqqiyotida muayyan davrni tashkil etgan tarixiy romanlariga baho berar ekan, Balzak shunday yozgan edi: «Valter Skott romanni tarix falsafasi darajasiga ko'tardi, u romanga o'tmish ruhini olib kirdi, romanda drama, dialoglar, portret, peyzaj, tasvirini birlashtirdi, unga eposning elementlari bo'lgan haqiqiy narsalarni kiritdi, hamda poeziyani eng oddiy so'zlarga xos bo'lgan samimiyat bilan mustahkamladi». [1.36]

O'zbek adabiyotining Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Oybek, A.Qahhor singari so'z

san'atkorlari ijodiga nazar tashlasak, ulardan har biri o'z asarining janr imkoniyatlaridan foydalanib yaxlit va uyushgan syujet va kompozitsiya usuldaridan salmoqli va keng miqiyosli epik tafakkur tarzini yaratishda va uni hayotiy hodisalar bilan betakror badiiy obrazlar timsolida tasvirlashga erishganliklarining guvohi bo'lamiz. O'tgan asrning 80-yillaridan boshlab o'zbek adabiyotida epik janrlarning murakkablashish holati yuz berdi. Hikoya, qissa, roman janrlarida yaratilgan asarlarining syujet va kompozitsiyasidan miflar, afsona hamda rivoyatlarga xos kichik syujet qatlamlari ham o'rin oladi. Bunday asarlarga xos bo'lgan murakkab obrazli kompozitsiyaning tuzilishidagi serqatlamlilik epik tafakkurning ko'lamdor, serma'no, ohang kasb etishiga sabab bo'lgan. Xususan, O.Yoqubovning «Ko'hna dunyo» romanini o'rganish jarayonida ana shunday jihatlarga o'quvchilar e'tiborini qaratish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Agar asar voqealari rivojiga e'tibor berilsa, syujet «o'qi» ham, konflikt ham mustabid sultop Mahmud G'aznaviy bilan ikki ulug' allomaga, sohta «Hakimi davron» Ibn Shahvoniya borib taqalganligining guvohi bo'lamiz. Asarning g'oyaviy mazmuni serqatlamligi bilan ajralib turadi.

Har bir qatlam murakkab syujet tarmoqlarining biri bilan bog'lanib, muhim ma'noni qamrab olgan. Roman voqealarining bir uchi jaholat girdobidagi g'aznaviy hayotiga borib taqalsa, ikkinchi uchi yuz berayotgan adolatsizliklar mohiyatini anglashga, sabablarini idrok etishga intilgan ulug' allomalarga ulanadi, boshqa bir uchi esa zulm va istibdod iskanjasidagi hayotda insoniy qadr-qimmatini toptalgan insonlar taqdiriga, insoniy fojealarga bog'lanadi. Mifologik qatlam esa qalamga olingan. Roman syujetining eng katta tarmog'ini ikki ulug' allomaning hayoti, kechinmalari, o'y-hayollari tashkil etadi, bir qancha syujet liniyalariga bo'linib ketadi (Beruniy va Ibn Sinoning yoshlik chog'lari, intim hayoti, ayrim asarlarining yozilish tarixiga oid voqealar va boshqalar). Biroq, bularning barchasi yagona g'oyani yoritishga yo'naltirilganligi tufayli yaxlit epik tafakkurni vujudga keltirgan. Yana shunisi muhimki, Odil Yoqubov diqqat markaziga ko'proq Mahmud Yaznaviy va sohta Ibn Sinoni chiqarib, ularning kirdikorlari, kabihiylarini ochishga qaratilgan voqealarni yoritadi. Bu voqealar avvalo, podsholar, ulamolarni fosh etishga qaratilgan, pirovard natijada har ikkala salbiy tip Ibn Sino, Beruniy singari

ulug' daholarning matonatini, adolat va haqiqat uchun kurashini ko'rsatishga safarbar etilgan. Roman voqealari Malikul-sharob mayxonasiga kirib kelgan ulug' hakim Ibn Sinoning sirli tashrifi bilan boshlanadi. Ikkinchi bobda sulton Mahmud G'aznaviyning bedavo dard azobidagi holati, vohimali xayollar girdobidagi ruhiyati yorqin aks ettirilgan. U saroyga barcha allomalarni to'plab dardiga shifo bo'lguvchi «ne'mati ilohiy»ni topib berishni talab etadi. Beruniy shoir Unsuriy kabi oddiy cho'pchakni haqiqat deb e'lon qilishdan bosh tortadi. O'z podshosiga yaxshilik qilish niyatida unga mo'jiza nihol in'om etib, boshidan judo bo'lgan to'ti haqidagi rivoyat ibratli cho'pchak ekanini ro'y-rost aytadi. Darg'azab bo'lgan sulton barcha allomalarni

saroydan haydaydi, ikki vazirga yo «ne'mati ilohiy»ni, yoki hakim Ibn Sinoni topib saroyga keltirishni buyuradi. Aks holda har ikkisining boshi olinishini ta'kidlaydi. haq so'zni so'zlagan Beruniy zindonband etiladi. Yozuvchi rivoyatda qo'llangan detalni asar voqealari ichiga mohirlik bilan olib o'tadi. «Ne'mati ilohiy»ga munosabat orqali asardagi personajlarning insoniy qiyofalari ochib berilgan. «Ne'mati ilohiy» ramziy ifoda tarzida haqiqat va adolatga bo'lgan munosabatni aks ettirib, asar g'oyasiga yondosh holda harakat qiladi. O'zicha voqealar rivojida ikkinchi «tugun»ni hosil qiladi. Voqealarning asosiy «tugun»i sirli hakimi davronning paydo bo'lishi bilan yuzaga keladi. hayoti xavf ostida qolgan ikki vazir Ibn Sinoni izlash va topish rejalarini tuzadilar. Malikul-sharob mayxonasida paydo bo'lgai Ibn Sino o'g'irlanadi. Ulug' Hakimga juda o'xshab ketadigan Abu Shilqim ibn Shahvoniy o'zini Ibn Sino deb avomni tunab yurib, behisob boylik orttirgan, endilikda Mahmud G'aznaviyning qo'l ostida suyuqli xotini va qizi qolib ketgan Amir Alitegin saroyida xizmat qilardi. Sulton G'aznaviyning Ibn Sinoni izlayotganligini eshitib, eski odati xuruj qilib, Ibn Shahvoniy G'aznaga o'tlanadi. Bir chekkasi, omadi kelib sultonning ishonchini qozonishni, shunda amir Aliteginning xotini va qizini qutqazib, birgalikda qochishni maqsad qilib qo'yadi. Maqsadi amalga oshsa, amirdan eng yuksak marhamatlar tilashni diliga tugadi. Ammo, kutilmaganda noma'lum kimsalar uni hibsga olishdi.

Qorong'u yerto'lada shularni xayoldan kechirgan Abu Shilqimning holati quyidagicha tasvirlanadi: «Xo'p, u yog'i-ku, shunday bo'ldi, endi bu yog'i ne bo'ladi? Taqdiri ne kechadi? O qarib quyulmagan nodon! Bir oyog'ing go'rda turganida hazrat Ibn Sino bo'lishni orzu qilgan miyasiz eshak!» Sirtidan qaraganda, Abu Shilqim tavbasiga tayangan kimsaga uxshab afsus chekadi, ammo ikki vazirning muddaolarini bilgach, yana aldamchilik yo'liga yuradi. Soxta Ibn Sino katta izzat-ikrom bilan saroyga keltiriladi. Ammo saroyda haqiqiy Ibn Sinoni ko'rgan, bilgan odamlar bor. Sultonning singlisi Xatlibegim ikki vazirning tadbirlaridan xabar topgach, Beruniydan haqiqiy, Ibn Sinoni saroyga chaqirishni so'raydi. Voqealar shiddat bilan rivojlana boshlaydi.

E'tiborga sazovor jihati shundaki, asar voqealarining shiddati oshgan sayin asar qahramonlaridan hap birining insoniy qiyofasi va maslagi mohiyati ham shunchalik yorqin namoyon bo'la boshlaydi. Roman voqealarining ritmik zarbi ham kuchayadi, ta'siri ham oshadi. Sokin ohanglar bilan mungli, faryodli tuyg'ular yo'g'rilgan ohanglar almashinib boradi, vujudimiz insoniy dardga to'lib- toshgan musiqa ta'sirida gohi qalqisa, gohida junbushga qoladi, goho bu tuyg'ular oqimini anglash, his etish qiyinlashadi. Shunday vaziyatlarga avtorning sodda, ravon nutqi vositasida aniqlik, yorqinlik kiritiladi, tasvir konkretlashtiriladi. Shu tariqa murakkab holatlar va manzaralarning badiiy tasviri bilan talqin, talqin bilan tadqiqu tahlil uyg'unlashib boradi.

Romanda ikki buyuk allomaning o'y-hayollari, kechinmalarining nozik, ta'sirchan, ayni

paytda, chuqur mazmunni ifodalashga qaratilgan badiiy tasviri etakchi o‘rinni egallaydi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, kichik epik asarlarni zamonaviy talablar asosida o‘quvchilarga tushintirish, PIRLS kabi interfaol usullar asosida dars jarayonlarini tashkil qilishning yana bir muhim tomoni shundan iboratki, o‘quvchilarni kun sayin takomillashib borayotgan axborot- ta’lim muhiti sharoitida mustaqil ravishda faoliyat ko‘rsata olishi, axborot oqimidan oqilona foydalanishga o‘rgatishdan iboratdir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

Balzak Onore. Asarlar. 1-tom. M., 1960

H.Hayitov, S. Amonova Ўзбек ҳикоя ва қиссаларида кулги маданиятининг илдиэлари. Journal of Integrated Education and Research 1 (2), 140-144

K.H.Ahmadovich, A.I.Nodirkulovna Theory of Fairy Tales in Primary Grades, The Nature of the Fairy Tale Genre American Journal of Social and Humanitarian Research 3(7), 130-133

K.H.Ahmadovich, A.G.Zokirovna The problem of human education and morality in folklore Gospodarka i Innowacje., 25, 133-137

XX Axmadovich Eng qadimgi ma’rifiy yodgorliklarni o‘rganishning ahamiyati PEDAGOGS jurnali, 1 (1),281-285

10. ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND EDUCATION: A PEDAGOGICAL CHALLENGE FOR THE 21ST CENTURY

Raman Gopal

Senior English Teacher of English,

Ministry of Secondary School Education, Tashkent,

The Republic of Uzbekistan,

ramlaxlit@gmail.com

Lakshmanan Gopal

Assistant Professor, Department of English, Sri Malolan Collage of Arts and Science,

Madurantakam, Chennai, India, laxramlit@gmail.com

ABSTRACT

In the 21st century, education faces numerous challenges, including the need to adapt to rapidly evolving technological landscapes. Among these challenges, the integration of artificial intelligence (AI) into educational settings stands out as a significant pedagogical hurdle. This article explores the role of AI in education, the challenges it presents, and the opportunities it offers for transforming teaching and learning practices. Through a comprehensive examination of current research and case studies, this article aims to provide insights into how educators can navigate the complexities of integrating AI into pedagogy to enhance student outcomes and prepare learners for success in the digital age.

Keywords – Artificial intelligence, education, didactics, pedagogy, sustainability.

Introduction

Artificial intelligence (AI) has surfaced in a number of suggestions in various academic, professional, and social contexts in recent years. Talking to Siri, saying "Ok Google," interacting with a chatbot to obtain a service, or posing queries on some automatically generated websites have become fairly commonplace in today's world. Though its use is still in its infancy, with only 6% of EU countries using AI-based technology on average, artificial intelligence is predicted to rise exponentially in the upcoming years (Eurostat, 2021). "Making a machine behave in ways that would be called intelligent if a human were behaving so" was the original definition of artificial

intelligence (McCarthy et al., 1955). Nowadays, artificial intelligence (AI) refers to systems that collect or use data and predict, recommend, or determine the best course of action, with varying degrees of autonomy. These systems use technologies like data mining, computer vision, language recognition, natural language generation, machine learning, and deep learning (Eurostat, 2021).

Software-Based Artificial Intelligence

Artificial intelligence can be based on purely software systems, for example:

- Chatbots and virtual assistants based on natural language processing;
- Facial recognition systems based on visual or language recognition systems;
- Software for machine translation;
- Data analysis based on machine learning; and,
- Neural Nets for Deep Learning, etc.

It appears that "the limits of artificial intelligence remain the limits of transposability of meaning into number" (Cope et al., 2020, p. 4) despite all of these advancements. In our view, artificial intelligence is founded on two fundamental principles: (1) "Autonomy" refers to the capacity to carry out activities in challenging circumstances without continual user supervision, and (2) "Adaptability" is the capacity to enhance task performance by experience. These two ideas serve as cornerstones for developing an educational paradigm that can effectively address the various AI-based suggestions that are being made today and in the future. Without a sure, rather than only knowing where to "click," the goal moving ahead will be to figure out better ways to incorporate AI into teaching.

The Promise of AI in Education

AI has the potential to revolutionize education by providing personalized learning experiences, automating administrative tasks, and facilitating innovative teaching methods. Through adaptive learning platforms, AI can tailor educational content to individual needs, allowing students to learn at their own pace and in their unique style. This personalization can lead to improved outcomes and greater engagement.

Additionally, AI can assist educators by automating routine tasks like grading and attendance tracking, allowing teachers to focus on what they do best: inspiring and guiding students. Furthermore, AI-powered tools can help educators analyze data to identify learning trends, enabling them to develop more effective teaching strategies.

The Challenges Ahead

However, as with any technological advancement, AI presents significant challenges. One of the foremost concerns is the potential for AI to exacerbate existing inequalities. While AI can democratize education by making resources more accessible, it can also widen the digital divide if access to technology is uneven. We must ensure that all students, regardless of their background, have equal opportunities to benefit from AI-driven educational tools.

Another challenge is the ethical implications of AI in education. As AI algorithms make decisions that impact learning outcomes, we must consider issues like data privacy, algorithmic bias, and transparency. The use of AI in education must prioritize the rights and well-being of students, ensuring that technology serves as a tool for empowerment rather than a source of discrimination or surveillance. Furthermore, the role of educators is evolving in an AI-driven world. Teachers must adapt to new technologies, learn to work alongside AI tools, and develop skills to leverage AI's potential while maintaining a human-centered approach to education. This shift requires ongoing professional development and support for educators as they navigate these changes.

In order to improve teaching-learning processes and help students develop the knowledge and skills they need to succeed in both their personal and professional lives as well as their civic duties, twenty-first-century pedagogy, like any other discipline, must modify its guiding principles to the new social and technological realities of the day. In the twenty-first century, educators confront a number of difficulties with didactics and expanding approaches for both in-person and virtual learning environments, where boundaries are getting more hazy. Thus, the early AI plans could be viewed as both optimistic and concerning, given the concerns they raise about sustainability, data security, and emotional concerns, among other things. All requiring careful thought Since the educational technology revolution, pedagogy and didactics have always taken a backseat to these developments and the abundance of digital resources. For this reason, a new conceptualization of didactics and pedagogy is required to facilitate the use of technology in the classroom and beyond. Without a strong didactic component, technology by itself cannot improve education; as a result, plans based on AI will necessitate considerable didactical revisions.

Pedagogy and artificial intelligence

Students in the 21st century have adopted a different approach to learning compared to their counterparts in the 20th century. This shift in learning methods has been observed throughout history and the development of education in society. However, with the advent of technology and the Internet, this change has become even more pronounced. The focus now lies not only on what is known, but also on "how it is known" and "how to implement AI" (Competency-based

Curriculum). Consequently, the future of AI-based pedagogy necessitates a reevaluation of educational methodologies and assessment models. AI has the potential to contribute to the creation of learning environments that are more immersive, personalized, and accommodating to diverse learning needs. This can be achieved through the utilization of various active methodologies such as learning analytics, big data, conversational agents, blockchain, multi-format contents, and gamification. Embracing AI presents an opportunity to enhance the quality of education and establish a more sustainable model that aligns with UNESCO's "2030 Agenda for Sustainable Development" (SDG 4).

Personalized learning paths

A suggestion for a more personalized and interactive design would involve empowering students to have control over their own study sequence through a learning pathway that can be customized to align with their learning objectives (Cohen, 2018). To accommodate non-linear sequences, the learning scenarios should be adaptable and favor a modular arrangement of content blocks. Consequently, students can choose the pathway that best suits their needs or combine modules from various pathways to create their own unique learning experience (Dewan et al., 2019). This decision-making process can enhance student engagement, increase motivation, and address the issue of high drop-out rates in certain courses. By allowing students to feel that their learning pathway is tailored to their interests rather than being confined to a rigid and standardized approach, flexibility and personalization can be achieved.

Machine learning

Prominent instances of machine learning can be observed in popular platforms like Netflix and Spotify, as well as in the responsiveness of virtual assistants like Siri and Alexa. Additionally, machine learning has made headlines by defeating world champions in games like Chess and Go. This particular form of machine learning relies on data analysis to identify patterns and draw inferences for new datasets that it hasn't been trained on before. It encompasses various techniques such as reinforced learning, supervised learning, and non-supervised learning. In reinforced learning, the machine learns through trial and error until it discovers the optimal solution to a problem. In supervised learning, the machine labels data, allowing it to recognize similar images or videos in other databases. Non-supervised learning involves the machine searching for similarities in databases to establish its own patterns, such as in facial recognition systems (Alenezi & Faisal, 2020; Ball et al., 2019; Carvalho et al., 2019).

Learning analytics

One of the simplest and most practical AI-based strategies to implement is the use of dashboards with learning analytics functionality. Recent experiments in this field have focused on techniques related to the k-nearest neighbor classifier, which is a supervised learning model that can be used for regression and prediction of success or drop-out rates. Additionally, collaborative filtering semantic analysis techniques have been utilized in experimentation. By leveraging learning analytics, it becomes possible to predict when a student might abandon their course and take steps to reduce high drop-out rates. Furthermore, learning analytics can analyze academic results to identify highly motivated students. This information can then be used to modify course design and offer alternatives that better cater to different student patterns. Data visualization, when presented as feedback to students, can be effective in helping them reflect on their academic progress. It also allows researchers and course designers to observe student behavior patterns, as demonstrated by the findings of Verbert et al. (2013, 2014) regarding the benefits of presenting results in the form of a dashboard.

Conversational and pedagogical agents

Conversational agents, also known as AI-based programs, utilize written or spoken code to facilitate interaction between humans and machines. Examples of such agents include Microsoft's Cortana and Apple's Siri, which serve as virtual assistants within their respective operating systems. These agents can also be employed for administrative tasks and information-related actions in discussion forums. By programming them for specific themes, a more dynamic environment with automated tutoring can be created. Pedagogical agents, on the other hand, are particularly useful for activities that require greater effort and dedication, such as forum filtering and promoting engagement. They can also assist in identifying planning and assessment errors. Additionally, this type of artificial orientation can be applied to other programs like Bazaar Collaborative Reflection, which supports pedagogical consultation activities in synchronous discussion forums.

Embracing the Future of Education

To meet these challenges, we must approach AI in education with a balanced perspective. It is crucial to harness the power of AI to enhance learning while addressing its limitations and potential risks. This requires collaboration among educators, technologists, policymakers, and the broader community. We must invest in digital infrastructure to ensure equitable access to technology. Educational institutions must implement robust data protection policies to safeguard student

privacy. And, we must promote transparency in AI algorithms to build trust among educators, students, and parents.

Moreover, the integration of AI in education should not diminish the importance of human interaction and creativity. Educators play a central role in fostering critical thinking, empathy, and a love for learning—qualities that AI cannot replicate. By combining the strengths of AI with the unique skills of educators, we can create a holistic educational experience that prepares students for the complexities of the modern world.

CONCLUSION

Artificial intelligence presents a significant pedagogical challenge for the 21st century, but it also offers a remarkable opportunity to transform education for the better. As we navigate this evolving landscape, let us work together to ensure that AI becomes a force for positive change, fostering inclusive, ethical, and innovative educational practices.

REFERENCES

- Alenezi, H. S., & Faisal, M. H. (2020). Utilizing crowdsourcing and machine learning in education: Literature review. *Education and Information Technologies*, 25, 2971- 2986.
- Ball, R., Duhadway, L., Feuz, K., Jensen, J., Rague, B., & Weidman, D. (2019). Applying machine learning to improve curriculum design. In *Proceedings of the 50th ACM Technical Symposium on Computer Science Education* (pp. 787-793). ACM.
- Carvalho, D. V., Pereira, E. M., & Cardoso, J. S. (2019). Machine learning interpretability: A survey on methods and metrics. *Electronics*, 8(8), Article 832.
- Cohen, J. N. (2018). Exploring echo-systems: How algorithms shape immersive media environments. *Journal of Media Literacy Education*, 10(2), 139-151.
- Colace, F., Santo, M. D., Lombardi, M., Pascale, F., Pietrosanto, A., & Lemma, S. (2018). Chatbot for E-Learning: A Case of Study. *International Journal of Mechanical Engineering and Robotics Research*, 7(5), 528-533.
- Dewan, M. A. A., Murshed, M., & Lin, F. (2019). Engagement detection in online learning: A review. *Smart Learning Environments*, 6, Article 1.
- Fryer, L. K., Nakao, K., & Thompson, A. (2019). Chatbot learning partners: Connecting learning experiences, interest and competence. *Computers in Human Behavior*, 93, 279-289.
- Lan, A. S., Waters, A. E., Studer, C., & Baraniuk, R. G. (2014). Sparse factor analysis for learning and content analytics. *Journal of Machine Learning Research*, 15, 1959-2008.
- McCarthy, J., Minsky, M. L., Rochester, N., & Shannon, C. E. (1955). A proposal for the Dartmouth summer research project on artificial intelligence. *AI Magazine*, 27(4), 12- 14.
- Verbert, K., Duval, E., Klerkx, J., Govaerts, S., & Santos, J. L. (2013). Learning analytics dashboard applications. *American Behavioral Scientist*, 57(10), 1500-1509.

11.ONA TILI DARSLARIDA O‘QIB TUSHUNISH MALAKASINI RIVOJLANTIRISH

Abdunazarov Otabek

Bojxona instituti O‘zbek va xorijiy
tillar kafedrası o‘qituvchisi

Maktab ta’limida umumta’lim fanlar doirasiga kiruvchi ona tili alohida o‘ringa ega. Bu xususida f.f.n I.Azimova shunday deydi: “Boshqa fanlarning o‘zlashtirilishi o‘quvchining o‘z ona tilida yozma matnni, og‘zaki matnni tushunish, o‘z fikrini yozma va og‘zaki shaklda izchil bayon eta olish ko‘nikmasi bilan bevosita bog‘liq. Aytish mumkinki, ona tili ta’limi har qanday bosqichdagi ta’limning negizini tashkil etadi. Tilning eng birinchi vazifasi ma’lumotni kodlash va dekodlashdir, ya’ni so‘zlovchi o‘z fikrini to‘g‘ri ifodalashi kerak va qabul qilingan nutqda berilgan ma’lumotni to‘g‘ri tushunishi kerak. O‘rta maktabda ona tili ta’limi tilning aynan shu – birlamchi funksiyasini qo‘llash malakasini shakllantirishga qaratilishi kerak” [Iroda Azimova. Global ta’lim va milliy metodika. Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallarining 215-224-betlari]. Ha, albatta o‘quvchi xoh matematikani, xoh biologiyani yaxshi o‘rganish uchun avvalo, yozma, og‘aki matnlarni to‘g‘ri idrok qila olishi, masala mohiyatini og‘zaki va yozma tushuntirib bera olishi lozim bo‘ladi. Bunday ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun o‘quvchida to‘rt lisoniy malakani: eshitib tushunish, fikrini og‘zaki bayon qilish, o‘qib tushunish, fikrini yozma bayon qilishni rivojlantirib boorish lozim bo‘ladi. I.Azimova insonning til qobiliyati to‘rt xil kognitiv malakaning o‘zaro bog‘liqligida rivojlanishini, Mazkur malakalarning har biri insonning turli a’zolari yordamida yuzaga chiqishi, ularning har biri o‘zaro bog‘liqligi bilan birga, bir-biridan farqli ekanligiga e’tibor qaratish zarurligini. Xususan, nutqni eshitib tushunish inson bosh miyasining chakka qismida joylashgan neyronlar ta’sirlanishi asosida amalga oshadi; o‘qib tushunish bosh miyaning ensa qismidagi neyronlar yordamida; gapirish bosh miyaning peshona bo‘limidagi nutq a’zolarini harakatlantiruvchi neyronlar yordamida; yozish esa bosh miyaning peshona bo‘limidagi qo‘lni harakatlantiruvchi neyronlar yordamida amalga oshirillishini aytib o‘tadi [Iroda Azimova. Global ta’lim va milliy metodika. Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. 215-224.]. Umuman olganda yuqoridagi farqlar muhim emasday tuyiladi. Lekin, I. Azimova farqlar muhim ahamiyat kasb etishini, sog‘lom o‘quvchida unchalik sezilmasa ham, yuqoridagi aytib o‘tilgan miya qismlarining shikastlanishi, yallig‘anishi ba’zi malakalarning orqada qolishiga sababchi ekanligini ilmiy isbotlab o‘tadi. Bundan tashqari, to‘rt malakaning har biriga to‘xtalib o‘tadi. Xususan, o‘quvchining o‘qib tushunish malakasini rivojlantirish 5-sinf ona tili darsligidan boshlab yo‘lga qo‘yilmaganligi, adabiyot darsligi bu vazifani bajarayotgani lekin u badiiy obrazlar bilan ish ko‘rar ekan, unda matnda qo‘llangan vositalarni to‘g‘ri dekodlash masalasiga alohida

e'tibor qaratilmasligi. Ona tili fani doirasida esa grammatik qonun-qoidalar matndan uzib olingan alohida gaplar misolida tushuntiriladi, matnni til birligi sifatida o'rganish, tahlil qilishga ko'p e'tibor qaratilmasligin haqli ravishda aytib o'adi.

Matnni o'qib tushunish haqida quyidagicha ta'rif beradi: "Matnni o'qib tushunish murakkab psixolingvistik jarayon bo'lib, grafemalarni tanish, so'zni o'qish, so'zning lug'aviy ma'nosini, kontekstual ma'nosini anglash, sintaktik strukturani to'g'ri hal etish (ya'ni so'zlarning o'zaro munosabati, qaysi so'z gapdagi asosiy tushunchani, qaysilari unga tobe tushunchalarni ifodalayotganini anglash), shuningdek, matn mazmuniy bloklarining o'zaro bog'lanishini tushunish kabi darajalardan iborat bo'ladi ". Hozirgi vaqtda o'quvchilarning o'qib tushunish malakarini aniqlashga qaratilgan tajriba-sinov tariqsida olib borilgan ishlar natijasida ushbu ilmiy qarashning amaldagi ifodasini ko'rsatadi. O'quvchilar grammatik bilimni yaxshi o'zlashtirganliklari bilan o'qib tushunish malakasini talaba darajisida egallamayotganliklariga guvoh bo'lamiz. Ushbu muamoning yechimi sifatida p.f.d. PhD. K. Mavlonova quyidagicha takliflarni ilgari suradi:

"1. O'quvchilarning yosh xususiyatlari, bilim darajalarini inobatga olgan holda matn tanlash (O'zbekistondagi gazeta, jurnal va boshqa manbalardan matnlar tanlanadi. Tarjima qilingan matnlar tanlanmaydi. Matndagi so'zlar sonini o'quv yili davomida bir xil hajmda belgilab olish lozim).

2. Matnning xususiyatidan kelib chiqqan holda topshiriq shaklini aniqlash.

3. Topshiriqlarni ishlab chiqish.

4. Mustahkamlash darslarining 20 daqiqasini o'qib tushunish mashqiga ajratish.

5. Matnni o'qib tushunishga qaratilgan sinovni o'tkazish.

6. Javoblarni taxminan belgilamaslik hamda bir-biridan ko'chirmaslikka e'tibor qaratish (Bunday yondashuv vaziyatni real baholashda juda muhim).

7. Natijalarni tahlil qilish hamda umumiy xulosalar chiqarish.

8. O'tkazilgan sinovlar monitoringini olib borish.

Bir o'quv yili davomida 6–8 ta matn bilan ishlagan o'quvchi har qanday uslubdagi ma'lumotni ongli idrok eta olish malakasiga ega bo'lib

boradi." [K. Mavlonova "Global ta'lim va milliy metodika taraqqiyoti" 149-150-betlar. Toshkent – 2020.]

Demak o'quvchi matanda ifodlangan so'zlarning lug'aviy ma'nosi va kontestdagi ma'nosini solishtirish, matiqiy fikrashiga kata e'tibor qaratish, ma'lumotlarning ichidan muhimini muhim emasdan ajaratib olish. Matn haqida xulosa berolsin. Bundan o'quvchilarni nafaqat ona tili fanini balki, har qanday fan, matnlarni to'g'ri o'qib tushunishi va shulardan olgan ma'lumotlarini og'zaki va yozma bayon qilishi uchun o'qib tushunish malakasini rivojlantirishimiz darkor. Quyida topshiriqlarning ayrim turlari bilan tanishamiz:

TOPSHIRIQLAR**1-topshiriq.**

Voqea...

Onamning faqat bir ko'zi bor edi. Narigi ko'zining o'rni chuqur bo'lib yotar, uni ko'rganimda jirkanib ketardim. Men aynan onamning bir ko'zi yo'qligi sababli tengdoshlarim oldida xijolat chekar, ochig'i undan or qilardim. Otam yoshligimda avtohalokat tufayli o'lib ketgandi. Oilamizni boqish onamning zimmasida edi. U bir maktab oshxonasida ishlardi. Maktabda boshlang'ich sinfda o'qib yurgan kezlarim onam mendan xabar olish uchun sinfimizga kirganida, uyatdan xuddi yerga kirib ketgudek bo'lardim. Shu-shu sinfdoshlarim meni "birko'z xotinning o'g'li" deb ustidan kuladigan bo'lishdi. O'sha paytda ochig'i, shu nogiron ayoldan tug'ilganim uchun o'z taqdirimga la'natlar o'qidim. Bir kuni onamning yuziga tik boqib unga shu gaplarni aytdim: "Qachongacha siz tufayli o'rtoqlarimga kulgi bo'lib yuraman? Sizdek onam borligidan or qilaman! Sizning borligingiz men uchun haqorat!". Onam indamadi. Yolg'iz ko'zi bilan menga termilib qoldi, keyin o'girilib nari ketdi. Men o'sha paytda aytgan gaplarimni mulohaza qiladigan holatda emasdim. G'azabdan o'zimni qo'ygani joy topolmasdim. Uning ko'ngli, his-tuyg'ulari meni umuman qiziqtirmasdi. Men u bilan bir uyda turishni istamasdim, zotan bu uy ham aslida ijaraxona edi. Maktabni bitirganimdan so'ng, til o'rganib, Singapurga o'qishga ketdim. Bir muddatdan so'ng o'sha yerdan uylandim. Tanish-bilishlarimdan qarz olib, o'zimga uy sotib oldim. Keyin bolalarimiz dunyoga keldi. Men hayotimdan mamnun edim. Onam yodimdan ham ko'tarilgan edi. Bir kun onam Singapurga mening uyimni so'roqlab keldi. U necha yildirki, meni ko'rmagandi. Eshik oldida o'ynab o'tirgan bolalarim avvaliga bir ko'zli kampirni ko'rib, qo'rquvga tushdilar, keyin kula boshlashdi. Men ularga "bu ayol buvingiz" deyolmadim. U ostonamdan hatlashi bilan "nega kelib bolalarimni qo'rqitasiz?" deb o'shqirdim. Onam gunohkorona bosh egib "men boshqa uyga kelib qolibman, uzr" dediyu, chiqib ketdi. Oradan yana yillar o'tdi. Bir kun sobiq sinfdoshlarimdan maktub oldim. Xotinimga "xizmat safariga ketyapman" dedim-u, o'shayoqqa uchdim. Uchrashuvdan chiqarkanman, nogoh eski ijara uyimiz esimga tushdi-yu, bolaligim o'tgan mahallaga yo'l oldim. Ijara uyimiz eshigini uy bekasi ochdi. U menga onamning vafot etganini aytdi. Avval xiyol yengil tortgandek bo'ldim. Keyin esa, yuragimni tushuniksiz bir mahzunlik chulg'adi. Uy bekasi uyidan bir konvert chiqarib berdi. Onam menga berib qo'yishlarini tayinlagan ekan. Darhol xatini o'qishga tutindim: "Jigarbandim, ko'zimning oqu qorasi! Omonmisan? Ertayu kech seni o'ylayman, seni duo qilaman, bolam. Singapurga borib, bolalaringni qo'rqitganim uchun men ahmoq onangni kechir. Sinfdoshlaring bilan uchrashuvga kelishingni eshitib, juda quvondim. Lekin qarilik qursin, sen kelar paytda xastalikka chalinib, o'rnimdan ham turolmay qoldim. Bolajonim, bir umr men, bir ko'z onangni deb xijolatda yashaganing uchun oldingda aybdorman. Lekin, bir sirni aytsam, balki bu majruh

onangning gunohidan o'tarsan? Sen kichkinaligingda otang bilan birga avtohalokatga uchraganding. Otang vafot etdi. Sen esa, bir ko'zingni yo'qotganding. Men bittayu bitta bolamning birko'z bo'lib o'sishini istamadim. Otangdan qolgan uyni sotib, ijara uyga ko'chib o'tdim. Uyning pulini jarrohlik amaliyoti xarajatlari uchun to'ladim. Jarrohlar bir ko'zimni o'yib, sening qorachiqalaring o'rniga joylashdi. Xayriyatki, ko'zlarimiz bir xil ekan. Hech kim sening bir ko'zing boshqa bir vujudan ko'chirilganini sezmasdi. Men shu paytga qadar "bolam sen mening ko'zim bilan dunyoni ko'rib yuribsan" deya olmadim. Deyolmasdim ham. Sening muvaffaqiyatlaringni eshitib, shu qadar g'ururga to'lardimki, bu olamdan men uchun boshqa baxt ham, quvonch ham yo'q edi. Dunyoda bir haqiqat bor: sen mening o'g'limsan! Menga shu yetadi. Seni jonidan yaxshi ko'rguvchi ONANG!

Berilgan matn yuzasidan savollar

1. Quyidagi mavuzlardan qaysi birini matnga sarlavha sifatida tanlaysiz va nima uchun aynan shuni tanladingiz!

- A) Bir ko'zli ona
- B) Badbaxt o'g'il
- C) Kech aytilgan sir
- D) Sen mening o'g'limsan!
- E) Mehribon ona

2. *"Men o'sha paytda aytgan gaplarimni mulohaza qiladigan holatda emasdim"* deganda qaysi paytni va gaplarni nazarda tutyapti, sizningcha keyingi paytda o'g'ilda o'zgarish bo'ldimi?

3. *"Bir kuni onamning yuziga tik boqib unga shu gaplarni aytdim: "Qachongacha siz tufayli o'rtoqlarimga kulgi bo'lib yuraman? Sizdek onam borligidan or qilaman! Sizning borligingiz men uchun haqorat!". Onam indamadi"* nima uchun shuncha haqoratlarsa ham onasi indamadi? Siz shu gaplarga guvoh bo'lib turganingizda (sirini bilmaysiz deb tasavvur qilamiz) qanday yo'l tutgan bo'ladingiz?

4. Singapurga o'g'lining uyiga borganda *"men boshqa uyga kelib qolibman, uzr"* deb chiqish ketish sababini nima deb o'ylasiz?

5. *"Bir kun sobiq sinfdoshlarimdan maktub oldim. Xotinimga "xizmat safariga ketyapman" dedim-u, o'shayoqqa uchdim"* ushbu parchadan o'g'ilning qanday xislatlari namoyon bo'lmoqda?

7. Nima uchun *"bir sirni aytsam, balki bu majruh onangning gunohidan o'tarsan?"* deya bor haqiqatni maktub orqali aytmoqda? Bor haqiqatni o'g'lining yuziga aytmaganligini izohlang!

8. Quyida berilgan hukmlarga munosabat bildiring.

9. Sizga eng ta'sir qilgan jumlani ayting va nima uchunligini tushuntiring!

Jumla matndagi ma'lumotga mos kelsa – to'g'ri

Jumla matndagi ma'lumotga qarama-qarshi kelsa – noto'g'ri

- 1) Onasining bir qo'li yo'qligi sababli tengdoshlarim oldida xijolat chekar, ochig'i undan or qilardi.
- 2) Onasi bola o'qiydigan makatbda ishlar edi.
- 3) Onasi Singapurga o'g'lini ko'rganida o'g'li onasini bolalari bilan tanishtirdi.
- 4) O'g'li onasini ko'rish maqsadida yurtiga uchib keldi.

2-topshiriq.

Alisher sinfdoshi Rustamga telefon qilib algebra fanidan mutaql bajarish uchun bergan misolni doskadan yozib olishga ulgurmaganlini, iloji bo'lsa aytib yuborishini iltimos qiladi.

Rustam esa quyidagi misolni yozib olgan edi: $\frac{2a^4+3a^3+2a+3}{(a^2-a+1)(2a+3)}=?$ Kasrni qisqartiring!

Aziz o'quvchilar ushbu misolni Rustam to'g'ri o'qishiga, Alisher esa to'g'ri yozib olishga yordam beringlar (Rustamning telefon orqali aytishdan boshqa imkoni yo'q)!

Javob: suratida ikki ko'paytirilgan "a" ning to'rtinchi darajasi qo'shilgan uch ko'paytirilgan "a" ning kubi qo'shilgan uch. Maxrajida esa qavs ichida "a" ning kvadrati ayrilgan "a" qo'shilgan bir, unga ko'paytirilgan qavs ichida ikki ko'paytirilgan "a" qo'shilgan uch. Ushbu kasrni qisqartiramiz?

Bu kabi topshiriqlar oddiy tuyilishi mumkin, lekin aksariyat o'quvchilar bunday vaziyatlarda to'g'ri o'qigan, tushungan, ko'z bilan ko'rib turgan matn, masalarini tinglovchiga to'g'ri tushuntirib berolmaydi. Bularni hal qilish uchun ona tili darsliklariga shu ko'rinishdagi mashq va topshiriqlardan nafaqat matematika, balki boshqa fanlardan ham kiritish lozim bo'ladi. Yana boshqa fan o'qituvchilari ham shunday vaziyatlarga o'quvchilarni tayyorlab borishi ona tili o'qituvchilari bilan uzviy hamkorlikda ishlashi lozim bo'ladi

3-topshiriq.

Safarda yurgan oila boshlig', er besh nafar qizlarining uyda nima yumush bilan bandligini bilish maqsadida ayoliga telefon orqali xabar yuboribdi. Ayoli esa quyidagicha xabar yuboribdi: "Aziza kitob o'qiyapti, Adiba shaxmat o'ynayapti, Asila ovqat qilyapti, Anora hovli supuryapti". Sizningcha, beshinchi qizi nima ish qilayotgan?

Javob: ayoli yuborgan xabar matniga e'tibor beradigan boo'lsak Adiba shaxmat o'ynayotganligini aytgan-u kim bilan ekanligi aytilmaydigan. Mantiqan olib qaralganda o'z-o'zidan beshinchi qizi Adiba bilan shaxmat o'ynamaoqda. Axir shaxmat ikki ikki kishi o'ynladigan o'yin

4-topshiriq.

Doktor bemorga tashqi ko‘rinishidan bir xil bo‘lgan to‘rt dona, har biridan ikkitadan bo‘lgan ikki xil dori berdi. Dorini ikki marta bo‘lib ichish kerak. Ertalab har bir turdan va bittadan kechqurun. Agar tartibni buzsa yoki dorini ichmay qolsa bemor vafot etishi mumkin. Ehtiyotsizlik natijasida dorilar aralashib ketdi. Qanday qilib dorilarini vaqtida ichib tirik qolishi mumkin? Albatta hayot-mamot masalasi bo‘lganligi uchun birinchi bo‘lib shifokorga borib dorini ichish tartibini qaytadan so‘rash kerak degan javob birinchi bo‘lib xayolga keladi. Biroq, ushbu dorilar dunyoda so‘nggi qolgan dori, yo bo‘lmasa shifokor sirli ravishda g‘oyib bo‘lgan deb faraz qilaylik.

Javob: har bir dorini ikki qismga bo‘lib olib, har bir yarimtani ertalab va kechqurun ichib olish lozim bo‘ladi.

Bu kabi topshiriqlar o‘quvchilarni o‘qib tushunish malakasini o‘stirishga, matndagi kerakli ma’lumolarni keraksizini ajratishga, e’tibordan chetda qolayotgan jihatlarga e’tibor qaratishga, matanda ifodlangan so‘zlarning lug‘aviy ma’nosi va kontestdagi ma’nosini solishtirish ko‘nikmasiga ega bo‘ladi. Bundan tashqari, kundalik ijtimoy hayotda uchraydigan muammolarni hal etishda mantiqiy tafakkurni ishga solib fikr yuritish (bunday vaziyatlar 2 – 4-topshiriqlar misolida ko‘rsatib o‘tildi) ko‘ratib o‘tildi.

Xulosa qilib aytganda, o‘quvchilarni nafaqat ona tili fanini balki, har qanday fan, matnlarni to‘g‘ri o‘qib tushunishi va shulardan olgan ma’lumotlarini og‘zaki va yozma bayon qilishi uchun o‘qib tushunish malakasini rivojlantirishimiz darkor. Bu o‘rinda yuqoridagi biz tavsiya etgan topshiriqlar va shu kabilar bizningcha muhim ahamiyat kasb etadi. Buning uchun ona tili darsliklarimizda ularning yoshi, qiziqishiga, psixologik holatiga, irodasiga tafakkur darajasiga mos o‘qib tushunishga taalluqli topshiriqlarni ko‘paytirishimiz, aniq, tabiiy fanlar bilan aloqani kuchaytirish lozim bo‘ladi. Chunki til ko‘nikmasi inson hayotining barcha sohalarida muhim ahamiyatga egadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azimova I. Ona tili ta'limida lisoniy malakani rivojlantirishning psixolingvistik asosi. Global ta'lim va milliy metodika. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – Toshkent, 2019.
2. A. G'ulomov, M.Qodirov. "Ona tili o'qitish metodikasi", Toshkent – 2001.
3. K. Mavlonova "Global ta'lim va milliy metodika taraqqiyoti" 149-150-betlar. Toshkent – 2020.
4. M. Sobirova. "Ona tili va o'qitish metodikasi", Namangan – 2011-yil
5. Sh.A. Alimov, O.R. Xolmuhamedov, M.A. Mirzaahmedov 8-sinflar uchun darslik "Algebra". O'qituvchi. Toshkent – 2019.

12. TEACHING LANGUAGE FOR SPECIFIC SOCIAL CONTEXTS

Akhmedova Khalima Tukhtaevna

Senior teacher of the "Interfaculty Foreign Languages" department,
Termiz State University

Language is not only a tool for communication, but also a reflection of social norms, values, and expectations. As teachers, you have the responsibility to help your students develop not only their linguistic skills, but also their sociolinguistic competence. This means that they can use language appropriately in different social contexts, such as formal and informal situations, academic and professional settings, and diverse cultures and communities. In this article, you will learn some strategies to teach your students how to use language appropriately in different social contexts. Language is a cultural element. It is immersed in the culture of its' indigenous people. It reflects certain community social behavior, thinking, social and communication styles, as well as a social-natural environment. Learning a foreign language also means understanding when the native people use the language in a specific context [Suryani Adi, 2020].

Teaching language for specific social contexts is crucial for helping students navigate professional environments effectively. Here's how educators can approach this:

- **Identifying Social Contexts:** Introduce students to various professional social contexts such as networking events, business meetings, conferences, and professional gatherings.
- **Language and Expressions:** Teach students the language, vocabulary, and expressions commonly used in these social contexts. This includes greetings, introductions, small talk, expressing opinions, making suggestions, and closing remarks.
- **Politeness and Etiquette:** Emphasize the importance of politeness, etiquette, and cultural appropriateness in professional interactions. Teach students how to address others respectfully, use appropriate titles and forms of address, and observe cultural norms of communication.
- **Role-plays and Simulations:** Organize role-plays and simulations to allow students to practice using language in specific social contexts. Provide scenarios based on real-life situations and encourage students to respond appropriately.
- **Cultural Sensitivity Training:** Provide cultural sensitivity training to help students understand and navigate cultural differences in professional settings. Teach them how to communicate effectively with colleagues and clients from diverse cultural backgrounds.

- **Interactive Activities:** Engage students in interactive activities such as group discussions, debates, and problem-solving tasks related to professional social contexts. This allows them to practice using language in a dynamic and engaging way.
- **Feedback and Reflection:** Provide students with feedback on their language use in different social contexts. Encourage them to reflect on their communication strategies and identify areas for improvement.
- **Real-world Application:** Encourage students to apply what they have learned in real-world situations. This could include attending networking events, participating in mock interviews, or observing professional meetings.

Conclusion. By teaching language for specific social contexts and emphasizing the importance of politeness, etiquette, and cultural appropriateness, educators can help students develop the language skills and cultural competence they need to succeed in professional environments. These skills are essential for building relationships, networking, and advancing in their careers.

References:

1. Suryani, Adi & Soedarso, Soedarso & Diani, Kurnia & Rosmawati, Rosmawati. (2020). ENGLISH TEACHING IN SOCIAL AND CULTURAL CONTEXTS: LANGUAGE TEACHERS AS CULTURAL MANAGERS. *LLT Journal: A Journal on Language and Language Teaching*. 23. 273-292. 10.24071/llt.v23i2.2470.
2. Akhmedova, Khalima. "MODERN METHODS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO STUDENTS OF NON-PHILOLOGICAL HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS." *Interpretation and researches* 1.20 (2023).
3. Xalima, Ahmedova. "TEACHING COMPETENCIES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN HIGHER EDUCATION SYSTEM." *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies* 2.11 (2022): 49-52.
4. Ахмедова, Халима. "Use of innovative approach techniques in improving the pedagogical skills." *Гуманитарный трактат* 98 (2020): 12-14.
5. Xalima, Axmedova. "COMMUNICATIVE ACTIVITIES IN UZBEK EFL CLASSES AND THE SPEAKING SKILLS OF UZBEK PUPILS." *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies* 3.12 (2023): 07-12.
6. Karshiyeva, B. (2023). Solving complex communicative-knowledge tasks based on integrated bilingual education in English. *Interpretation and Researches*, 1(18). <https://interpretationandresearches.uz/index.php/iar/article/view/1538>

7. Karshieva Bogdagul Faxriddinovna, . (2023). Theoretical views of teaching English to engineering students. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 5(12), 113–116. <https://doi.org/10.37547/tajssei/Volume05Issue12-15>
8. Karshieva B.F. (2023). A component of professional communicative competence in English is professional engineering knowledge. *Journal of Universal Science Research*, 1(12), 257–261. Retrieved from <https://universalpublishings.com/index.php/jusr/article/view/3290>
9. Kenjabayeva Dilafrō‘z Abdisalimovna, . (2023). PROVERBS AND SAYINGS ARE AN INEXHAUSTIBLE WEALTH IN THE LIFE. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 3(12), 184–189. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/eijmrms/article/view/27737>
10. Кенжабаева, Д. (2023). ДЕОНТОЛОГИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ СОВРЕМЕННОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ В УСЛОВИЯХ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ. *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари / Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук / Actual Problems of Humanities and Social Sciences.*, 3(11). <https://doi.org/10.47390/SP1342V3I11Y2023N71>
11. Faxriddinovna, Karshieva Bogdagul. "THEORETICAL VIEWS OF TEACHING ENGLISH TO ENGINEERING STUDENTS." *The American Journal of Social Science and Education Innovations* 5.12 (2023): 113-116.
12. Karshieva, B. “PROFESSIONAL ENGINEERING KNOWLEDGE AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL COMMUNICATIVE COMPETENCE IN ENGLISH”. *Educational Research in Universal Sciences*, vol. 1, no. 6, Nov. 2022, pp. 425-8, <http://erus.uz/index.php/er/article/view/590>.

13.THERETICAL APPROACH OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Alaudinova Dilnoza Rustam qizi

Doctor of philosophy on pedagogical sciences, PhD.,

Termez State University

The education, closely connected with other countries all over the globe, gives a lot to our country. People became much more educated and aware of the latest innovations in all spheres of life. And to get the best education, a person must be able to understand and to communicate with the best experts and professors of the world. Thus, there is a need in widespread language education in our society in order to reach even more progress in social development of Uzbekistan.

Of course, there is a necessity to learn many foreign languages but the role of English is different. English being internationally spoken language and the language of many international organizations has a dominating position in the list of required foreign languages. A person who speaks English can virtually communicate with every educated person of the world.

Teaching a particular language involves teaching its various skills. The major language skills include: reading, listening, speaking, and writing. The first two are referred to as receptive skills, while the last two are known as productive skills.

Receptive skills (listening and reading): As learners receive language and understand it, they do not need to produce it. Receptive skills are also known as passive skills.

Productive skills (speaking and writing): As they both require some form of language output, learners produce language. Productive skills are also referred to us as active skills.

By the notions productive of reproductive skills we understand speaking and writing, because learners doing these need to produce language. They are also known as active skills. They can be compared with the receptive skills of listening and reading. They are considered as main skills for developing communicative competence of learners.

The origins of Communicative Language Teaching are to be found in the changes in the British language teaching tradition dating from the late 1960s. The writings of D.Wilkins, H. Widdowson, C. Candlin, C. Brumfit, K. Johnson and other British applied linguists on the theoretical basics for a communicative or functional approach to language teaching; the rapid application of these ideas by textbook writers; the equally rapid acceptance of these new principles by British Language teaching specialists, curriculum development centers, and even governments gave prominence nationally and internationally to what came to be referred to as the Communicative Approach.

The concept of **communicative competence**, as developed in linguistics, originated in response to perceived inadequacy of the notion of linguistic competence. That is, communicative competence encompasses a language user's grammatical knowledge of syntax, morphology, phonology and the like, but reconceives this knowledge as a functional, social understanding of how and when to use utterances appropriately.

When person participates on activity, he/she will show participation not only physically but also psychology such as emotion. For instance, people who attend the football match on stadium would wear costume or same uniform and make some noise to support their favorite team. From that situation can be assumed that those people participate on football match as supporters. Similarly when people hold demonstration about certain problem, they get own role on that demonstration. Someone can be the narrator, field coordinator, and people who bring banners or flags. They create long march and gather in the place having been determined. Through involving themselves on that activity means that those people are participant in demonstration.

Likewise, on classroom activity is filled with participation from learning subject—the whole of students—who involve themselves on every activities of classroom such as giving opinion toward certain topic to be discussed. Classroom is a built-in environment where formal learning process takes place. It is an important context where both students and instructor come into contact to share information in their quest for knowledge (Abdullah et al., 2012:516). For instance, teacher delivers teaching material and students are expected to listen, understand, and participate on learning activities.

Those activities are taken place in a classroom. Through involving in classroom activities, they can be called as participant on teaching learning processes. By engaging or involving themselves on teaching learning activity, students move their senses. They move their hand on writing activity, their mouth on speaking activity, their eyes on reading activity, their ears on listening activity, and other senses on other activities. It can be assumed that learning activity is process where students are able to respond the stimulus comes to them as mention on behaviorist theorist that there is change of behavior caused by interaction between stimulus and response on teaching learning activity (Aqib, 2013:66). The result of their response toward stimulus would create activity on classroom. In addition, basic of studying is association between sense impression and impulse (stimulus) to get action. In other words, learning is formation of association between stimulus and response, between action and reaction (Sardiman, 2016:33).

From students' activity occurring can be called as their participation on lesson. According to Petress (2006) in Czekanski and Wolf (2013:3), class participation includes three evaluative dimensions: quantity, dependability and quality. He pointed out common distracting classroom behaviors and alternatives: long-winded contributions (answers, questions and expressions of

support for classmates need to be concise, specific and as relevant as possible), repetitive responses (students should be attentive and not go over old ground), participation mobilizes (students encourage low frequency contributors) and responses that discourage others from contributing (signs of impatience, boredom or superiority expressed verbally or nonverbally). Students characterized as participation-dependable attended class regularly and did not chat privately, come to class late, early or unprepared or fail to pull their weight with classmates.

Weaver and Qi in Warayet (2011:42) said that classroom participation as involvement matters and it is usually a concern to both instructors (teachers) and students. Students will get much benefit from participating actively in classroom discussion. Thus, it seems that the more students actively participate in the teaching learning process, the more they learn.

In addition, students' attitude gives effect on their activity. According to Aidinlou & Ghobadi (2012:133) said that studies has displayed that learners are more willing to make easy and thus contribute more in group dialogues compared to in whole-class discussions. However, students' activity shows active classroom participation which takes crucial role in improving the process of education as well as students' personal development (Tatar in Warayet, 2011:42). Participation enables students to achieve their aims by active interaction rather than merely being passive listeners. Therefore, classroom participation decides whether the educational purpose on teaching learning process can be reached or not.

The classroom participation was categorized by Lee in Aidinlou & Ghobadi (2012:132) into two parts; oral participation and non-oral participation where oral participation tends show students' speaking activity, while non-oral participation show students' activity without using speaking sense. In case of oral participation shows students' speaking activity such as speak in the class, answer and ask questions, make comments or opinion, and take part in discussions activity (Lee in Aidinlou & Ghobadi, 2012:132). Thus their speaking participation on lesson creates learning situation which involve students' role in classroom.

Basically students' activity can be looked at based on the interactional activity which occurs. The interesting concern is in analyzing classroom participation for educational reasons related to the teacher's teaching and the students' learning, yet in this research was focus on students' learning. Their oral or speaking activity will be prior thing in this research. Concept of Speaking Activity in English Subject Based on the above discussion, the present study aims to extend existing knowledge about students' speaking activity by describing what is actually going on in classroom. According to Sardiman (2016:111), students are one of human components that place in central position on teaching and learning process. Yet not all of the students in classroom participate on learning activity. Tepfenhart (2011:5-6) said that a recent study on Chinese EFL (English as a Foreign Language) students found that students were least likely to participate in oral

activities in class that required them to respond to teachers' questioning. They were much more likely to participate if it involved working in a pair with a peer (Liu & Jackson in Tepfenhart, 2011:6). Thus, students' activity has relationship with the way how teacher manages classroom activity.

Used literature

1. Rustamovna A. D. Technology of Teaching Languages //JournalNX. – 2020. – С. 180-183.
2. Алаудинова Д. Theoretical approach of oral communication competency //Общество и инновации. – 2022. – Т. 3. – №. 3/S. – С. 147-151.
3. Rustamovna A. D., Xasanovna A. S. MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES AS A MEANS OF IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION //Zbiór artykułów naukowych recenzowanych. – С. 176.
4. Алаудинова Д. Theoretical approach of oral communication competency //Общество и инновации. – 2022. – Т. 3. – №. 3/S. – С. 147-151.
5. Kuvanchieva M. D., Jumayev U. N., Alaudinova D. R. FEATURES OF LAND AS CAPITAL AND THE IMPACT AND MECHANISM OF AGRICULTURAL CAPITALIZATION //Научные горизонты. – 2019. – №. 12. – С. 52-56.
6. Alaudinova D. R., Mamatqulova N. X., Erdonova M. H. USE OF PHRASAL VERBS IN TESTS ON MEDICAL DISCIPLINES //ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ НАУКИ И ОБЩЕСТВА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ. – 2019. – С. 106-
7. Rustamovna A. D. Technology of Teaching Languages //JournalNX. – 2020. – С. 180-183.
8. PEDAGOGICAL PRACTICE-TEST RESULTS ASSESSMENT CRITERIA, QUANTITY AND QUALITY MULTIPLIER ANALYSIS DR. ALAUDINOVA ЭКОНОМИКА И СОЦИУМ 8 (8), 7-10, 2022

14. SOCIAL LINGUISTIC PROBLEMS OF TEACHING VOCABULARY FOR ESP STUDENTS

Arapov Gayrat Namozovich

Doctor of Philosophy in Philology (PhD), senior teacher of the Interfaculties department of

Foreign Languages,

Termez State University

e-mail: gayratarapov@gmail.com

As the world becomes increasingly globalized and English continues to solidify its position as a global lingua franca, the methods and objectives of English language instruction have shifted from primarily focusing on EFL/ESL to now placing a strong emphasis on ESP.

Sociolinguistics is a field in social science that studies the effect of society on language use and language form. This is particularly important to language teaching as knowledge of where, when, and to whom a particular language is used is important in selecting the register, or form of language to be taught. Register is a particular variety of language used for a particular purpose or in a particular social setting. This term is also used to talk about language variation in general, but in this study, special emphasis will be placed on the relationship between language form and cultural/social factors. The term 'register' will also be used to cover specific ESP vocabulary items, up to technical jargon used in a specific discipline or profession.

The second type of error, known as "differentiation" errors, is more relevant to higher-level learners. It occurs when the learner realizes that a word or phrase he is using is not the most appropriate one for the context and attempts to find a more suitable alternative. In considering the social context of language, the learners need to understand the social variables of the lexemes they are differentiating between in order to decide which is the most appropriate in a given situation. Differentiation errors are developmental since learners will at some stage replace the word or phrase they are attempting to differentiate with a more appropriate one. This process is positive in that it reflects an increasing command of the language and openness to learn new words, but it can cause frustration to the learners in ESP who do not wish to spend time learning words that are not directly relevant to their immediate communicative needs. It seems that there are currently no studies that attempt to distinguish between errors in the use of lexemes and the use of grammar or other linguistic items, despite the fact that the two are often interdependent.

Low-level learners can often use words they have learned with only one grammatical or lexical meaning in situations where a different use is required, leading to interlingual errors (Corder cited in Meara, 1980: 149). Translations from the mother tongue are also sources of error in these cases.

Intralingual errors, which originate in the misuse of words due to the learners' lack of knowledge of their precise meanings in the second language. Such errors may continue to be made by learners at an advanced level.

The problems ESL learners can encounter in the vocabulary process can be divided into two aspects:

Hill and Laufer (2003) in Dr. Hani Rispartiadh pointed out that there are 2 reasons why vocabulary learning is difficult. Firstly, ESP texts are compiled of technical terms and formal words that are often not in the student's general vocabulary. Dr. Hani recalls that in order to enable the students of ESP for Medicine Faculty of University of Indonesia to understand the technical terms and formal words in health and medicine, the students are encouraged to learn vocabulary from English-Indonesian medical textbooks. However, since the range of vocabulary the students can find is still limited, this affects their comprehension.

The Used literature:

1. Southwood, F., White, M. J., Brookes, H., Pascoe, M., Ndhambi, M., Yalala, S., & Alcock, K. (2021). Sociocultural factors affecting vocabulary development in young South African children. *Frontiers in Psychology*, 12, 642315. [frontiersin.org](https://www.frontiersin.org)
2. Sari, B. T., Chasiotis, A., van de Vijver, F. J., & Bender, M. (2020). The importance of language vocabulary and language usage for sociocultural adjustment among Indonesian adolescents from three bilingual ethnic groups. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 41(6), 531-546. [tandfonline.com](https://www.tandfonline.com)
3. Li, H., Han, Y., Xiao, Y., Liu, X., Li, A., & Zhu, T. (2021). Suicidal ideation risk and socio-cultural factors in China: a longitudinal study on social media from 2010 to 2018. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(3), 1098. [mdpi.com](https://www.mdpi.com)
4. Arapov G.N. (2024). ACQUISITION LAYER OF COMPUTER LEXICON. *World Bulletin of Social Sciences*, 32, 39-40. Retrieved from <https://scholarexpress.net/index.php/wbss/article/view/3916>.
5. Namozovich, A. G. (2023). Expression of Ethnocultural Realia in the Lexicon of Light Industry in English, Uzbek and Russian.
6. Namozovich, A. G., & Qizi, A. M. O. (2024). THE ROLE OF THE BODY LANGUAGE IN HUMAN LIFE AND ITS IMPORTANCE IN ORAL TRANSLATION. *World Bulletin of Social Sciences*, 32, 11-13.
7. Ачилдиева, Н. (2023). МНОГОЗНАЧНОСТЬ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ: КОНТЕКСТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ И СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ. *Innovations in Technology and Science Education*, 2(15), 741-746.

8. Ачилдиева Н.Б. ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ДЕМОГРАФИИ // Экономика и социум. 2023. №3-1 (106). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/istoriya-formirovaniya-demografii> (дата обращения: 22.04.2024).
9. Ачилдиев, Н. (2023). Омонимия демографической лексики в русском языке: многозначность и контекстуальные особенности. Традиции и инновации в исследовании и преподавании языков, 1(1), 103-113.
10. Karshiyeva, B. (2023). Solving complex communicative-knowledge tasks based on integrated bilingual education in English. *Interpretation and Researches*, 1(18). <https://interpretationandresearches.uz/index.php/iar/article/view/1538>
11. Karshieva Bogdagul Faxriddinova, . (2023). Theoretical views of teaching English to engineering students. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 5(12), 113–116. <https://doi.org/10.37547/tajssei/Volume05Issue12-15>
12. Karshieva B.F. (2023). A component of professional communicative competence in English is professional engineering knowledge. *Journal of Universal Science Research*, 1(12), 257–261. Retrieved from <https://universalpublishings.com/index.php/jusr/article/view/3290>
13. Kenjabayeva Dilafrō'z Abdisalimovna, . (2023). PROVERBS AND SAYINGS ARE AN INEXHAUSTIBLE WEALTH IN THE LIFE. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 3(12), 184–189. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/eijmrms/article/view/27737>
14. Кенжабаева, Д. (2023). ДЕОНТОЛОГИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ СОВРЕМЕННОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ В УСЛОВИЯХ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ. *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари / Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук / Actual Problems of Humanities and Social Sciences.*, 3(11). <https://doi.org/10.47390/SP1342V3I11Y2023N71>
15. Faxriddinova, Karshieva Bogdagul. "THEORETICAL VIEWS OF TEACHING ENGLISH TO ENGINEERING STUDENTS." *The American Journal of Social Science and Education Innovations* 5.12 (2023): 113-116.
16. Karshieva, B. "PROFESSIONAL ENGINEERING KNOWLEDGE AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL COMMUNICATIVE COMPETENCE IN ENGLISH". *Educational Research in Universal Sciences*, vol. 1, no. 6, Nov. 2022, pp. 425-8, <http://erus.uz/index.php/er/article/view/590>.
17. Kenjaboyeva D.A. Xorijiy til o'qituvchilarida deontologiya va kasbiy kompetentlikni shakllantirishning ilmiy-pedagogik asoslari // Xalq ta'limi ilmiy-metodik jurnal. – Toshkent., -2021, -6-son, B.57-60.

18. Kenjabayeva Dilafro‘z Abdisalimovna,. (2023). PROVERBS AND SAYINGS ARE AN INEXHAUSTIBLE WEALTH IN THE LIFE. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 3(12), 184–189. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/eijmrms/article/view/27737>
19. Кенжабаева, Д. (2023). ДЕОНТОЛОГИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ СОВРЕМЕННОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ В УСЛОВИЯХ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ. *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари / Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук / Actual Problems of Humanities and Social Sciences.*, 3(11). <https://doi.org/10.47390/SP1342V3I11Y2023N71>
20. Kenjaboeva, D. (2023). TA'LIM BERISH JARAYONIDA O 'QITUVCHI DEONTOLOGISI VA KOMPETENTLIGI VA UNING KO 'RSATKICHLARI. *Interpretation and researches*,1(19).

15. SÖZLÜKBİLİM ÇALIŞMASI VE İLKOKUL SÖZLÜKLERİNİN DÜNYA SÖZLÜKBİLİMİNDEKİ ROLÜ

Barnoyeva Zarina Saifiddinovna,

BuxDU stajyer-araştırmacısı

barnoyevazarina072@gmail.com

Soyut. Bu makalede, Rus dilbiliminde ilkokul öğrencilerine yönelik eşanlamlılardan oluşan bir söz dağarcığı oluşturma çalışması yer almaktadır. Dilbilim tarihinde sözlük oluşturma geleneklerinden söz edilir. Makale, ilkokul öğrencilerinin kelime dağarcığını zenginleştirmeye yönelik pedagojik koşulları analiz ediyor. Eğitim, dil sözlükleri ile çalışmanın organizasyonu, bunların pratik uygulamaları, gençlerle çalışmada kullanılması temelinde gerçekleştirilir. Okul çocukları için eşanlamlıların eğitici sözlüğü, sözlükbilimsel çalışmanın verimliliğini artırır, öğrencilerin kelime dağarcığını geliştirir.

Anahtar kelimeler: Kelime hazinesi zenginleştirme, aktif kelime hazinesi, kelime eşanlamlıları, kelime zıt anlamlıları, eğitsel kelime hazinesi, ortaokul öğrencisi.

Изучение лексикографии и роль словарей начальной школы в мировой лексикографии.

Аннотация. В данной статье в русском языкознании изучается создание словаря синонимов начальных классов. В истории языкознания ведутся разговоры о традициях создания словаря. В статье анализируются педагогические условия обогащения словарного запаса учащихся младших классов. Обучение осуществляется на основе организации работы с лингвистическими словарями, их практического применения, использования в работе с молодежью. Учебный словарь синонимов для школьников повышает эффективность лексикографической работы, развивает словарный запас учащихся.

Ключевые слова: Обогащение словарного запаса, активный словарный запас, лексические синонимы, лексические антонимы, учебная лексика младшего школьника.

The study of lexicography and the role of elementary school dictionaries in world lexicography

Abstract. In this article, the creation of a vocabulary of synonyms for primary grades is studied in Russian linguistics. In the history of linguistics, there is talk about the traditions of creating a dictionary. The article analyzes the pedagogical conditions for enriching the vocabulary

of elementary school students. Training is carried out on the basis of organization of work with linguistic dictionaries, their practical application, use in working with young people. The educational dictionary of synonyms for schoolchildren increases the efficiency of lexicographic work, develops the vocabulary of students.

Key words: Vocabulary enrichment, active vocabulary, lexical synonyms, lexical antonyms, educational vocabulary, junior school student.

Dünya dil biliminde anlambilim olgusunun terminolojik yorumlanmasına ilişkin tartışmalar, bu tuhaf dil olgusuna yaklaşımların yeni bir düzeye yükseltilmesi, araştırma alanının genişletilmesine yönelik araştırmalar D. Kruz, A.A. Bragina, V.A. Grechko, V.D. G. Belyaevskaya, N.F. Alefirenko, Yu.D. Apresyan, P. Violi, O.V. Cherneyko, A. Smits, S.B. Lebedova, Rus dilbilimcilerin araştırmalarında yaygın olarak bulunmaktadır.

Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının 20 Ekim 2020 tarih ve PF-6084 sayılı Kararı "Ülkemizde Özbek dilinin daha da geliştirilmesi ve dil politikasının iyileştirilmesine yönelik tedbirler hakkında" ve ayrıca eğitimsel sözlük bilimi araştırmalarının geliştirilmesine ilişkin karar (P.N. Denisov, L.A. Novikov, V.V. Morkovkin, L.V. Malakhovsky, V.G. Gak, O.M. Karpova, M.A. Marusenko, V.A. Balzamov) eş anlamlılığın geliştirilmesinde de yeni bir dönem başlattı.

P.S. Aleksandrov, S.F. Levchenko, Yu.N. Denisov, A.Yu. Mashkovtseva, Yu.V. Voloshina, O.I. Nedostup, N.M. Merkureva, L.V.

Özbek dil biliminde geleneksel yöntemlerle eş anlamlılar (F. Kamolov, Z. Marufov, Ya. D. Pinkhasov, S. Usmonov, U. Tursunov, S. Isamuhammedova, M. Rahmatullaeva, A. Doniyorov, A. Hojiev, I. Kochkortoiev, M. Askarova, T. Toychiboev, A. Berdaliev, SH. Rakhmatullaev, H. Jamolkhanov, R. Yunusov, S. Giyosov, Yo. Tojiev, M. Mirtojiev, her ikisi de modern yöntemlerle (H Ne'matov, R. Rasulov, M. Mirtojiev, I. Siddikova, H. Shamsiddinov, A. Sobirov, M. Vafoeva, R. Safarova, Sh. Orifjonova, G' Rahmonov, M. Hakimova).

Dilbilimimizde eşanlamlıların sözlükbilimsel yorumuna, özellikle geleneksel ve elektronik sözlüklerde eşanlamlıların sağlanmasına ilişkin bazı çalışmalar yapılmıştır. Özellikle son yıllarda bu alanda gerçekleştirilen iki çalışma bulunmaktadır: B. Doniyorov'un Özbek dilinin sözlüksel eşanlamlılarının dilbilimi, konuşma oluşumu ve sözlükbilimsel sorunları üzerine doktora tezi ve A. Eshmo'minov'un Özbek dilinde eşanlamlıların sınıflandırılması sorunları üzerine tezi. Özbek dilinin ulusal külliyatında onun tezlerini öne çıkarmak yerinde olacaktır. Özbekçe dil biliminde eş anlamlı eğitici açıklamalı sözlükler bugüne kadar özel olarak araştırılmamıştır. Bağımsızlığın ilk yıllarında Akademisyen A. Hojiev'in rehberliğinde I. A. Siddikova, adayının eğitim sözlüklerinde kaliteli eşanlamlıların sunumu konusundaki tezini savundu. Ancak eski Şura döneminde millî dil bilimindeki eğitim söz varlığının, egemen ideolojinin dili olan Rus dilinin öğretilmesi esas alınarak, esas olarak iki dilli söz varlığı şeklinde geliştirildiği bilinmektedir. Bu alanda yapılan

çalışmalar, özellikle M.Kh. Tokhtakho'jaeva, M.M. Abdurakhimov, B.T. Hayitov, T.A. Bushuy, G.A. Kallibekova, G.I. Boboeva'nın araştırmaları da buna bir nesne olarak Rusça konuşan kullanıcılara yöneliktir. araştırma.

Rus dil biliminde eşanlamlı sözlüklerin oluşumu çok eskilere dayansa da bu kategorideki ilk sözlüklere ancak 18. yüzyılın sonlarında rastlanabilmektedir. Bu sözlüklerin ortaya çıkışı, imparatorluğun devlet dili olan Rus dilinin zengin olanaklarını ortaya çıkaran ve edebi dilin gelişimine olan ilginin arttığı Rusya'da bilimin gelişme dönemine denk gelmektedir. Rus dilinde oluşturulan eşanlamlı sözlüklerin geliştirilmesinde dört aşama vardır:

1. Bir eşanlamlı grubu oluşturmaya dayanan ilk sözlükler. Aşağıdaki sözlükler bu aşamaya dahil edilebilir: 1) D.I. Fonvizin'in 1783 yılında "Sobesednik lyubiteley Rossiyskogo slova" dergisinin I, IV ve X sayılarında yayınlanan "Opyt rossiyskogo soslovnika" sözlüğü. Bu sözlük, sözlükbilimsel bir yayından ziyade gazetecilik rehberine daha yakındır. Sözlüğün külliyatı alfabetik olmayan sıraya göre düzenlenmiş 32 eşanlamlıdan oluşur. 1866'da ayrı bir kitap olarak yayımlandı; 2) P.F. Kalaidovich tarafından 1818'de Moskova'da yayınlanan 77 eşanlamlı satırdan oluşan "Opyt slovary russkikh sinonimov" kitabının ilk bölümü; 3) Psikolog ve filozof A.I.'nin editörlüğünde 1840 yılında yayınlanan "Slovar russkikh sinonim ili soslovov" sözlüğünün ilk bölümü. Sözlük 226 sözlük maddesinden oluşmakta olup, eş anlamlı kelimeler ayrıştırılmış, eş anlamlıların etimolojisi, kullanım yerleri ve üslup özellikleri açıklanmış; 4) N. Abramov'un 1890'da yayınlanan, "Slovar russkikh sinonimov i skhodnyx po skhodnykh vyrajeniy" başlıklı, anlamca çok büyük olmayan eş anlamlılar ve ifadeler sözlüğü. Bu sözlüğün sonraki baskıları 1900, 1911, 1915'te yeniden basılmıştır. Sözlük, gruplara ayrılmış basit eşanlamlı listelerinden derlenmiştir, ancak zamanında daha kapsamlı bir kılavuzun bulunmaması nedeniyle, N. Abramov'un bu eşanamlılar ders kitabı birkaç kez ve uzun yıllar boyunca yeniden basılmıştır (1915'ten 1994'ten 1994'e) Eğitim kurumlarında ana rehber olarak görev yaptı.

2. Okul çocukları için oluşturulmuş, tamamen eğitici nitelikteki eşanlamlı sözlükler. 20. yüzyılın başından itibaren Rus dilinin eşanlamlı sözlüklerinin gelişiminde önemli bir değişim gözlenmeye başlandı. Çalışma rehberi olarak üç özel okul sözlüğü yayınlanmaktadır: 1) V.D. Pavlov-Shishkin ve P.A. Stefanovsky'nin "Rus Edebiyat Dilinin Eşanamlıları" 2) V.N. Klyueva'nın "Rus Dilinin Kısa Sözlüğü". 5-7. sınıflar için N.P. Kolesnikov, V.I.

3. Büyük akademik eğitim eşanlamlı sözlükleri. Bu tür sözlükler genellikle üniversite öğrencilerine, özel alanların temsilcilerine - yazarlara, gazetecilere, çevirmenlere yöneliktir ve yüksek düzeyde mükemmellik nedeniyle bu türdeki diğer sözlüklerden farklılık gösterir. Bunların arasında en ünlüsü, şimdiye kadar birkaç kez yayınlanan Z.E. Aleksandrova'nın "Rus Dili Eşanamlılar Sözlüğü"dür. Sözlük gazetecilere, TV sunucularına ve yaratıcılara yöneliktir ve anlam bakımından yakın olan eş anlamlılar açıklama yapılmadan düzenlenmiştir. İlk üç baskıda

yaklaşık 9.000 eşanlamlı satır tahsis edildi ve sonraki baskılarda yaklaşık 11.000 eşanlamlı satır tahsis edildi.

1970-71'de, A.P. Yevgeneva liderliğindeki Rusya Bilimler Akademisi Rus Dili Enstitüsü çalışanlarından oluşan bir ekip, ilk kez modern Rus edebi dilinin eş anlamlılarını, özelliklerini, kullanım yerlerini tam olarak ele aldı. Rusça edebi konuşmada anlatılan 2 ciltten oluşan "Rus dilinin eş anlamlıları sözlüğü" yayınlandı. Önceki sözlüklerden farklı olarak bu sözlükte eş anlamlı kelimeler gruplara ayrılmış, her kelime için resim ve sanat eserlerinden örnekler verilmiştir. Açıklamalar, kelimenin anlamsal özellikleri, duygusal-ifade edici rengi ve üslup özellikleriyle ilgili farklı yönlerini yansıtır. 1975 yılında A.P. Yevgeneva'nın editörlüğünde "Eş anlamlılar sözlüğü. Eğitim referans kitabı" yayımlandı. Yukarıdaki iki ciltlik sözlüğe dayanarak, sanat eserlerinden resimler çıkarılarak özetlenerek tek kitap halinde yayınlanacaktır.

4. Modern eğitimsel eş anlamlı sözlükler. 1997 yılında, Rusya Bilimler Akademisi V.V. Vinogradov'un adını taşıyan Rus Dili Enstitüsü'nde Yu.D. Apresyan'ın öncülüğünde yeni bir açıklamalı Rus dili eşanlamlıları sözlüğü yayınlandı. Sözlük, dilin bütünsel tanımı (dilbilgisi ve kelime dağarcığının tutarlı tanımı) ilkelerine göre derlenmiştir ve "dünyanın en basit dilsel manzarasını" yansıtmayı amaçlamaktadır. Sözlükte eşanlamlıların anlamsal, faydacı, iletişimsel, diğer benzer ve farklı yönleri ve bu farklılıkların tamamen veya kısmen yumuşatılmasına ilişkin bilgiler eksiksiz olarak yer almaktadır.

Sözlükler öncelikle nesneleri ve ilişkileri bilmenin aktif bir yolunu ifade eder. Genç öğrenciler, sözlüğün şu veya bu biçiminde sunulan kelimeleri inceleyerek, dilin sözcük birimleri sistemindeki kelimenin anlamı, oluşumu, kullanımı ve özellikleri hakkında temel bilgilerle çevrelerindeki dünyayı tanırlar. nasıl çalıştığına dair ilk fikre sahip olun.

Bugün bilgi akışının arttığı bir çağda yaşıyoruz. Modern toplumda her insanın ihtiyaç duyduğu bilgi miktarı artmaktadır. Bunları en küçük okul çağından ve daha erken yaştaki öğrencilerde sürekli doldurma ihtiyacını bilmek önemlidir. Bilgi, yeni bilgilere göre hareket etme, çözüm için gerekli bilgileri seçme yeteneği, eğitimsel veya yaşamla ilgili bir görevdir. Sözlükler en önemli dilsel ve metodolojik araçlardır. Genç bir okul öğrencisinin kelime dağarcığının geliştirilmesi ve sistemleştirilmesi için zengin materyaller sağlıyorum.

Bir ilkokul öğretmeni kelime dağarcığını düzenleme ihtiyacının bilincinde olmalıdır.

eğitim sözlüklerinin sözlükbilimsel materyallerine dayanarak üç yönde çalışır: 1) sözlüksel kavramların açıklığa kavuşturulması ve daha fazla oluşturulması;

2) zihinsel ustalık açısından analiz, sentez, genelleme, sınıflandırma ve diğer işlemler;

3) öğrenilen kelimeler, ifadeler, cümle, metinlerle çalışmak.

Kelime girişlerinin dikkatli okunması, öğrenme, problem çözme ve kelime dağarcığının sözcüksel içeriğine dayalı yaratıcı görevler, daha derin anlamaya katkıda bulunur. İlkokul

öğrencilerinin dildeki kelimelerin anlamları ve karşılıkları arasındaki ilişkiyi, fonetik ve gramer ve yazım özelliklerini anlamaları biraz daha zor olacaktır.

Ünlü Rus Metodist A. A. Bragina'nın [1] formülasyonunda, ilkökul öğretmenine iki ana görev verilmiştir: 1) ilkökul öğrencilerine akademik sözlükleri kullanmayı öğretmek; bir sözlük girişinin yapısını anlamak ve belirli bir dildeki kelimeler hakkında gerekli bilgileri çıkarmak;

2) Sözlüklerin eğitimsel ve günlük etkinliklerde kullanılma amacı.

İlkokulun sonunda öğrenciler kelimelerle ilgili ne gibi yararlı bilgileri bilmelidirler. Açıklayıcı sözlükteki, yazım sözlüğündeki, etimolojik sözlükteki sözlük girişinden çıkarılabilir.

Açıklayıcı sözlükler evrensel referanslar olmasına rağmen bir kelimenin nerede olduğu, anlamı, telaffuzu ve kullanımına ilişkin en kapsamlı bilgileri içerir. Dilbilgisel formlar ve üslup özellikleri, eşanlamlıların eğitim sözlükleri, gençlerin kelime dağarcığının geliştirilmesinde, düzenlenmesinde, zenginleştirilmesinde ve açıklığa kavuşturulmasında önemli bir rol oynamaktadır. Eşanlamlı sözlüklerin çok yönlülüğü, eşanlamlılığın dilsel doğasıyla açıklanmaktadır. Herhangi bir anadil konuşmacısının konuşmasının gelişiminde sözcüksel eşanlamlıların rolü büyüktür; konuşmanın doğruluğu, uygunluğu, imgeleri ve ifade edilebilirliği ve daha geniş anlamda çeşitlilik ve mecazi konuşma çok önemlidir.

Lise öğrencileri için ilk yazım sözlüğünü oluştururken P.A. Grushnikov, sınıfta bir sözlükle çalışmanın iki ana şekilde düzenlenmesi gerektiğini yazdı:

"Birincisi sözlüğü özel bir referans olarak kullanmak. İkincisi, sözlüğü belirli bir dil ders kitabı olarak kullanmaktır. Eşanlamlıların çalışma sözlüğü, her iki yönü de karşılıklı bağımlılık içinde gerçekleştirmenize olanak tanır. İlk olarak, okul çocukları sözlükte kelimelerin anlamlarını ortaya çıkaran ek sözcük birimleri bulabilirler. İkinci olarak, öğretmen sözlüğü zengin didaktik materyaller içeren bir ders kitabı olarak kullanır ve buna dayanarak çocuklara sözcüksel nitelikte görevler sunar.

M. R. Lvov ve diğer yerel Metodistler ve filologlar, genç okul çocuklarının stokunu belirleyecek.

1) kelimenin anlamlandırılması (sözcüksel anlamın yorumlanması);

2) gerçekleştirme (bağlamsal kullanım);

3) Kelimeyi harekete geçirme (kelimenin öğrencinin kendi konuşmasında kullanılması) [2. 235].

Bir okul öğrencisinin aktif kelime dağarcığına bir kelimeyi dahil etmek, anlamsal tanımı ve bağlamsal analizi, anlamını ve başkalarıyla uyumluluk özelliklerini ortaya çıkarmaya yardımcı olur. Eşanlamlı kelimelerin kelime dağarcığının hangi sınıfta tanıtılacağına, öğretmen iki tanesine karar vermelidir. Ortaokul öğrencilerine sözlüğü referans olarak kullanmayı öğretmek için rehber ve ders kitabı (kelimleri alfabetik sıraya göre bulma yeteneği vb.); Sözlük girişinin yapısını ve

içeriğini anlamayı öğretmek (sözlük açıklamasından eş anlamlılar hakkında hangi bilgilerin öğrenilebileceği).

Bir dizi eşanlamlı sözcükle çalışmak, her üç aşamadaki ustalığı derinleştirmeye yardımcı olur, çünkü eşanlamlıların her biri, tek başına değil, benzerleriyle ilişkili olarak analiz edilir.

Soloveitchik, kelime sevgisi "yasaklanmamalı", sözlüklerle çalışma "geliştirilmeli". Yakın veya (nadiren) aynı anlama gelen eşanlamlılarla çalışmamak. Çok anlamlılığa dayalı zıt anlamlı çiftleri analiz etmek, zıt sözcük anlamlarına sahip kelimeleri karşılaştırmak, öğrencilerin eş anlamlılık olgusunun özünü anlamalarına yardımcı olur. Aynı zıtlıklarla karakterize edilen eşanlamlı dizideki tüm kelimeleri karşılaştırmayı öğrenin.

En karmaşık dil materyali olarak karmaşık görevlere dayanmaktadır. Eşanlamlı-zıt anlamlı ilişkiler. M. R. Lvov'un "Eş anlamlılar ve zıt anlamlılar sözlüğü" de kullanışlıdır.

Kelime materyallerine dayalı çalışmaları önden ve bireysel olarak düzenleme yeteneği sınıfta ve ödev hazırlarken uygundur.

Öğrencilere yönelik ödevler, kelime girişlerinin mevcut olmasına rağmen, yazarların isteği üzerine öğretmen kendi ödevlerini sunabilir.

İlkokul öğrencileri henüz çok çeşitli dilsel terminolojiye hakim olmadıklarından, minimum sayıda terminolojik tanım içeren bir sözlükle çalışabilmeniz çok önemlidir.

Kelime hazinesi zenginleştirme açısından bakıldığında, küçük okul öğrencilerinin müfredata dayalı çalışma verimliliği çok büyüktür. Önemli olan ortaokul öğrencilerinin pratik olarak birbirlerini tanımalarıdır.

1) kelimenin sesinin ve anlamının sabitliği; 2) bir kelimenin bir veya daha fazla sözcüksel anlama sahip olma yeteneği; 3) kelimelerin çok anlamlılığı olgusu ile kelimelerin doğrudan ve türetilmiş (taşınabilir) anlamları arasındaki ilişki; 4) sözcüksel fenomenle eş anlamlılar; 5) zıt anlamlılarla; 6) eş anlamlı ve zıt anlamlı çizgilerle ilgili olarak; 7) eşanlamlı ve zıt anlamlı ilişkilere girme yeteneğine sahip çok anlamlı bir kelimenin her anlamı; 8) kelimelerin anlam tonlarına sahip olma yeteneği ile: anlamsal, üslupsal, duygusal-değerlendirici; Belirtilen karakterin artış veya azalış derecesine göre ayarlanır.

Sonuç olarak, herhangi bir binanın temeli sağlam bir şekilde inşa edilirse tüm yapının güçlü ve dayanıklı olacağı not edilebilir. İlmin yolu binadır, temeli ise ilköğretimdir. Bağımsız bir devletin temel kural ve gereksinimlerinin uygulanması, ilköğretim genel eğitiminin eğitim standardı açısından, son on yılın bilimsel-teorik çalışmalarının ve uygulamaya yönelik yayınların yazarları bu fikre defalarca değinmektedir. Ana dili öğretimi biliminin acil sorunlarından biri, genç okul çocuklarının kelime dağarcığının zenginleştirilmesi, kelime bilgisi becerilerinin oluşturulması konusunda etkili çalışmalar yapmaktır.

Her millet kendi dil yeteneklerine göre sözlükler oluşturur. Dil bilimimiz Sovyet döneminde Rus dil bilimi esas alınarak oluşturulduğundan onların sözlük bilimi alanındaki araştırmalarını inceleyip gerekli olanları dilimize uygulamak faydalı olacaktır.

Referans listesi

1. Bragina A.A. Eşanlamlılık ve edebi dil. - Moskova: Nauka, 1986. - 127 s
2. Denisov P. N. Rus sözlükbilimi ve eğitimsel sözlükbilimi üzerine bir deneme. - Moskova: Izd-vo Mosk. un, 1974. – 255 s.
3. Denisov P.N. Eğitimsel sözlükbilim: itogi ve perspektif // Problem uchebnoy sözlükbilimi. - Moskova, 1977. - S 4-22.
4. Mirtojiev M.M. Özbek dilinin sözlükbilimi ve sözlükbilimi. Çalışma Rehberi. - Taşkent: UzMU yayınevi, 2007. - 79 s.
5. Özbek dilinin sözlükbilimi. Sorumlu editörler: A. Hojiev, A. Akhmedov. - Taşkent: Bilim, 1981. - 316 s.

16. EQUIVALENCE ISSUES OF ENGLISH AND UZBEK PROVERBS WITH MEDICAL TERMS.

Chorieva Iroda Kurbonboevna

Teacher of Denau institute of entrepreneurship and pedagogy,

iroda.chorieva@inbox.ru

i.chorieva@dtpi.uz

Annotation

This article considers the issues of mutual equivalence of English and Uzbek proverbs, in particular, samples of folk art containing medical terms.

In this, research was conducted on medical content equivalents, both medical and figurative equivalents, only figurative equivalents, and non-equivalent proverbs.

Keywords: Proverbs, equivalents, figurative meaning, comparison, culture, language, metaphor.

TIBBIY TERMINLI INGLIZ VA O‘ZBEK MAQOLLARINING EKVIVALENTLIK MASALALARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek maqollari, xususan, tibbiy terminlarni o‘z ichiga olgan xalq og‘zaki ijodi namunalarining o‘zaro ekvivalentlik masalalari ko‘rib chiqilgan.

Bunda tibbiy mazmundagi ekvivalentlar, ham tibbiy, ham ko‘chma ma‘nodagi ekvivalentlar, faqat ko‘chma ma‘nodagi ekvivalentlar hamda ekvivalentsiz maqollar haqida izlanishlar olib borilgan.

Kalit so‘zlar: Maqollar, ekvivalentlar, ko‘chma ma‘no, qiyoslash, madaniyat, til, metafora.

ВОПРОСЫ ЭКВИВАЛЕНТНОСТИ АНГЛИЙСКИХ И УЗБЕКСКИХ ПОСЛОВИЦ С МЕДИЦИНСКИМ ТЕРМИНАМИ

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы взаимной эквивалентности английских и узбекских пословиц, в частности, образцов народного творчества, содержащих медицинские термины.

При этом были проведены исследования эквивалентов медицинского содержания, как медицинских, так и образных эквивалентов, только переносных эквивалентов и без эквивалентных пословиц.

Ключевые слова: Пословицы, эквиваленты, переносное значение, сравнение, культура, язык, метафора.

INTRODUCTION:

If we pay attention to the construction of the language of all nations, we can see that proverbs have a special place. “The term “proverb” is derived from the Arabic word “qavmun” (to say, to speak), and it means the meaning of a well-spoken word, sentence or phrase that has become a term of one of the aphoristic genres, which is an example of folk wisdom” [F.Раҳимов, 2016: 122]. The unique feature of proverbs is related to its semantics, because two different meanings collide in it, that is, the original meaning and the figurative meaning. It is this aspect that causes problems in translating proverbs into another language. If proverbs containing medical terms are used in their original meaning, their alternative in the second language will be very similar to it, because the medical views of all nations are close to each other. But if such proverbs have figurative meaning, some problems may arise in its.

MAIN PART

It should be noted that when translating various sources from one language to another, it is necessary not only to know linguistic issues, but also to be aware of the lifestyle, customs, traditions, clothing and even food culture of the representatives of both languages.

Proverbs containing medical terms themselves often have a medical meaning, such as health care proverbs:

The proverb “**An apple a day keeps the doctor away**” [Jennifer Speake, 2017: 28] was created taking into account the useful elements of apples in maintaining human health. That is, the main message of this proverb is to convey the beneficial properties of apples. There are several proverbs with the same meaning in the Uzbek language. That is, there are proverbs with the names of health-promoting products, but the medicinal properties of other fruits and vegetables are taken into account: **Bir anor ming dardga davo**” [K.M. Karamatova, H.S.Karamatov, 2000: 11], **“Sarimsoq, sarimsoq yeganning tani sog”** [T.Mirzayev, B.Sarimsoqov, 1988: 23]. As can be seen in the above examples, the word “**doctor**” in the English proverb does not exist in the Uzbek equivalents of this proverb, however, the equivalents in both languages are relatively close.

The next proverb is “**Death defies the doctor**” [Martin H. Manser, 2002: 52], in which the word “**doctor**” is not found in Uzbek equivalents, but in terms of meaning and content, they

correspond to each other. The same content can be expressed through Uzbek folk proverb **“O‘limdan qochib bo‘lmas”** [T. Mirzayev, B. Sarimsoqov, 1988: 237] and **“O‘lim – haq, meros – halol”** [T. Mirzayev, B. Sarimsoqov, 1988: 237]. Proverbs in both languages speak of the fact that man does not live forever, and death will eventually overtake him, and that no reason can protect him when death approaches.

If we talk about the proverb **“Old age is a disease that you die from”** [9], it is possible to show the Uzbek proverb **“Qarilik – davosiz dard”** [T. Mirzayev, B. Sarimsoqov, 1988: 262] as its equivalent. It can be seen that the translation of the term **“disease”** in it is also available in the Uzbek proverb, expressed by the word **“dard”**. These two proverbs are completely compatible both lexically and semantically.

The English proverbs listed above include medical terms, particularly medical professions, as well as medical content. But the following proverbs have figurative meaning and also their own meaning. Therefore, we will consider both cases.

For example, the English people have a proverb **“Prevention is better than cure”** [Jennifer Speake, 2017: 406]. It points out that the most effective way to maintain health is to prevent the disease, because it is much easier to prevent a disease than to treat it. The proverb **“Dardingning vaqti o‘tsa, Tabibdan o‘pkalama”** [K.M. Karamatova, H.S. Karamatov, 2000: 284] that expresses this meaning is used a lot among the Uzbek people. In addition, the above proverb may have a meaning not related to medicine, in this regard, another Uzbek proverb may be equivalent to **“Prevention is better than cure”**: **“Ehtiyoting bo‘lsa, ehtiyojning bo‘lmas”**, [K.M. Karamatova, H.S. Karamatov, 2000: 36] though it has **“cure (davo)”** which is considered as a medical term. It warns about the need to take precautionary measures before any danger occurs.

The proverb **“A green wound is soon healed”** [Henry G. Bohn, 1899: 24] has a figurative meaning as well as a medical one. Its medical equivalent is **“Dardingning vaqti o‘tsa, Tabibdan o‘pkalama”** [K.M. Karamatova, H.S. Karamatov, 2000: 284], which means that pain should be treated in time rather than late. In addition, there are variants of the proverb **“A green wound is soon healed”** in the Uzbek language that express a completely different meaning, which suggest that everything new is better: **“Eski paxta chit bo‘lmas, Azal dushman do‘st bo‘lmas”** [T. Mirzayev, B. Sarimsoqov, 1988: 182] and **“Yangi ko‘za suvi sovuq, Eski ko‘za bo‘yni siniq”** [T. Mirzayev, B. Sarimsoqov, 1988: 200].

There are also English proverbs that contain medical terms, but their Uzbek counterparts have no medical meaning at all. It should be noted that there are many proverbs belonging to this group, and we will consider a few of them below:

The proverb **“After death the doctor”** [Martin H. Manser, 2002: 5] can be equivalent to Uzbek proverbs such as **“Vaqt o‘tgandan keyin xina ne kerak”** [T.Mirzayev, B.Sarimsoqov, 1987: 114], **“Vaqt o‘tgandan keyin qilichingni toshga chop”** [T.Mirzayev, B.Sarimsoqov, 1987: 115], **“Suv peshanaga chiqqandan keyin pushaymondan foyda yo‘q”** [T.Mirzayev, B.Sarimsoqov, 1988: 40], **“Hayitdan keyin arafa”** [T.Mirzayev, B.Sarimsoqov, 1988: 314] and **“To‘ydan keyin nog‘ora”** [K.M.Karamatova, H.S.Karamatov, 2000: 6] which are used when it is no longer useful to do something, it is too late to do it.

Although **“Call not a surgeon before you are wounded”** [Henry G. Bohn, 1899: 335] contains medical terms such as **“surgeon”, “wound”**, is expressed by totally another proverb in Uzbek language, i.e. **“Podadan oldin chang chiqarma”** [T.Mirzayev, B.Sarimsoqov, 1988: 8]. It refers to an action that is not yet certain to happen.

If we look at another English proverb, the phrase **“foot ache”** mentioned in it is expressed as **“weak point”** in Uzbek equivalents. According to this feature, Uzbek proverbs **“Dushmanga joningni bersang ham, siringni berma”** [T.Mirzayev, B.Sarimsoqov, 1987: 136] and **“Sir bermagin dushmanga, So‘ngra qolma pushmonga”** [T.Mirzayev, B.Sarimsoqov, 1988: 33] are used parallel to the proverb **“Never tell your enemy that your foot aches”** [Mohammed Attia, 2004: 138]. In general, examples of these proverbs show that it is a mistake to show weakness to the enemy.

Finally, the last group has English but no Uzbek alternatives. It is possible to know in what sense they are used, but there are no proverbs with this meaning in the Uzbek language:

“The doctor is often more to be feared than the disease” [Martin H. Manser, 2002: 58] – Kasallikdan ham ko‘ra ko‘proq doktordan qo‘rqishadi.

“Three diseases without shame: love, itch, and thirst” [10] – Uch xastalikning uyati yo‘q: sevgi, qichishish va tashnalik.

“Medicines are not meat to live by” [Mohammed Attia, 2004: 130] – Dori yashash uchun ozuqa bo‘lolmaydi.

“He is the wretch that does the injury, not he that endures it” [Henry G. Bohn, 1899: 378] – Zarar ko‘rgan emas, aslida zarar bergan ga‘ribu bechoradir and others.

CONCLUSION: Proverbs, which are rare examples of every nation's culture, express a complete thought aimed at advice on every aspect of life. In particular, proverbs containing medical terms sometimes have a medical meaning. Sometimes it is used in both medical and other senses. In other cases, they are used for an unexpected purpose. And at the same time, proverbs that exist in one language may not have an alternative version at all in another language. For this

reason, studying them in an in-depth manner will lead to a better organization of intercultural communication.

Literature:

1. Ғ.Раҳимов. Таржима назарияси ва амалиёти: 5220100 – «Филология»; 5120201 – «Таржима назарияси ва амалиёти (тиллар бўйича)» йўналишлари учун ДАРСЛИК-МАЖМУА. – Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2016.
2. Jennifer Speake. The Oxford Dictionary of Proverbs: Fifth edition. – USA.: Oxford University Press, 2007.
3. К.М. Karamatova, H.S. Karamatov. Proverbs/Maqollar/Пословицы. – Toshkent: Mehnat, 2000.
4. T. Mirzayev, B. Sarimsoqov. O‘zbek xalq maqollari: II-tom. – T.: O‘zbekiston SSR “Fan” nashriyoti, 1988.
5. Martin H. Manser. The facts on file dictionary of Proverbs: Second edition. – New York: Facts on File an imprint of Infobase publishing, 2002.
6. Henry G. Bohn. A Handbook of Proverbs. – London: George Bell and Sons. 1899.
7. T. Mirzayev, B. Sarimsoqov. O‘zbek xalq maqollari: I-tom. – T.: O‘zbekiston SSR “Fan” nashriyoti, 1987.
8. Mohammed Attia. Dictionary of Common English Proverbs. 2004.
9. Karshiyeva, B. (2023). Solving complex communicative-knowledge tasks based on integrated bilingual education in English. Interpretation and Researches, 1(18). <https://interpretationandresearches.uz/index.php/iar/article/view/1538>
10. Karshieva Bogdagul Faxriddinovna, . (2023). Theoretical views of teaching English to engineering students. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 5(12), 113–116. <https://doi.org/10.37547/tajssei/Volume05Issue12-15>
11. Karshieva B.F. (2023). A component of professional communicative competence in English is professional engineering knowledge. Journal of Universal Science Research, 1(12), 257–261. Retrieved from <https://universalpublishings.com/index.php/jusr/article/view/3290>
12. Kenjabayeva Dilafro‘z Abdisalimovna, . (2023). PROVERBS AND SAYINGS ARE AN INEXHAUSTIBLE WEALTH IN THE LIFE. European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies, 3(12), 184–189. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/eijmrms/article/view/27737>

13. Кенжабаева, Д. (2023). ДЕОНТОЛОГИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ СОВРЕМЕННОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ В УСЛОВИЯХ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари / Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук / Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 3(11). <https://doi.org/10.47390/SP1342V3I11Y2023N71>
14. Kenjaboeva, D. (2023). TA'LIM BERISH JARAYONIDA O 'QITUVCHI DEONTOLOGISI VA KOMPETENTLIGI VA UNING KO 'RSATKICHLARI. Interpretation and researches,1(19).
15. <https://www.inspirationalstories.com/proverbs/t/german-on-age>
16. <https://www.idlehearts.com/316361/three-diseases-without-shame-love-itch-thirst>

17. LINGUACULTURAL ANALYSIS OF WOMEN'S JEWELRY LEXICON IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Kayumova Shaxnoza Kobiljonovna,

PhD, TerSU

Abstract. This thesis conducts a comprehensive linguacultural analysis of women's jewelry lexicon in English and Uzbek languages, exploring the semiotic, cultural, and semantic dimensions of adornment. Through a comparative examination of jewelry terminology, this study aims to elucidate the intricate interplay between language and culture in the representation of women's adornment practices.

Key words: linguacultural analysis, jewelry lexicon, semantics, cultural studies.

Introduction: The adornment of women with jewelry holds deep cultural significance across various societies, serving as a means of self-expression, social identification, and cultural representation. This introduction provides an overview of the research focus, outlining the significance of analyzing women's jewelry lexicon through a linguacultural lens. By investigating how language reflects and shapes cultural perceptions of adornment, this study aims to contribute to our understanding of the dynamic relationship between language and culture in the domain of personal adornment.

Literature review:

The literature review examines previous research on women's jewelry lexicon, with a particular emphasis on studies exploring semiotic, cultural, and semantic aspects of adornment terminology. Drawing on interdisciplinary scholarship from linguistics, cultural studies, anthropology, and sociology, this section synthesizes existing knowledge to establish a theoretical framework for the linguacultural analysis of women's jewelry lexicon. Additionally, it identifies gaps in the literature and highlights the significance of conducting a comparative analysis of jewelry terminology in English and Uzbek languages.

Methodology:

As is known culture has various manifestations; it is reflected in paintings, music, literature, architecture, language, etc. However, it is acknowledged that the most significant means of expressing culture is language because it is tightly interlinked with culture, it grows within culture and represents it.

The methodology begins with the compilation of a corpus of women's jewelry names in English and Uzbek languages. This corpus will consist of a diverse range of jewelry terms, including necklaces, bracelets, earrings, rings, and other adornments commonly worn by women

in both linguistic contexts. As W. Humboldt states: “A language being a universal form of initial conceptualization of the world, can be perceived as a component of culture, or a tool of culture”¹⁸.

Data collection methods may include mining linguistic resources, consulting dictionaries, analyzing cultural texts, and conducting interviews with native speakers to gather authentic examples of jewelry terminology. A corpus of women's jewelry names in English and Uzbek languages will be compiled from various sources, including linguistic databases, dictionaries, literature, and cultural texts¹⁹. For example, in English, terms such as “necklace,” “bracelet,” “earrings,” and “ring” will be collected, while in Uzbek, equivalents like “marjon (bo‘yin taqinchog‘i),” “bilaguzuk,” “sirg‘a,” and “uzuk” will be gathered. The semantic analysis may reveal that the English term “bracelet” is associated with concepts of adornment and fashion, while its Uzbek counterpart “bilaguzuk” may also carry cultural associations related to marriage and family.

The semantic analysis will be contextualized within the cultural frameworks of English and Uzbek societies, considering historical, social, and religious influences on jewelry terminology²⁰.

A comparative linguistic analysis will be conducted to compare the lexical structures, metaphorical expressions, and cultural connotations of women's jewelry names between English and Uzbek languages. For instance, the metaphorical usage of jewelry terms in English literature may differ from that in Uzbek poetry, reflecting distinct cultural perceptions of adornment and beauty.

An interdisciplinary approach will be adopted, drawing insights from linguistics, cultural studies, anthropology, and sociology to enrich the analysis of women's jewelry lexicon²¹. For example, sociolinguistic theories may be used to analyze how social factors influence the usage and perception of jewelry terminology in different cultural contexts. The findings of the analysis will be validated through peer review, consultation with experts in linguistics and cultural studies, and feedback from native speakers²².

Interpretation of the results will involve critically analyzing the implications of the findings for understanding the relationship between language and culture in the representation of women's adornment practices.

¹⁸ Маслова В. А. Лингвокультурология. – М.: Академия, 2007.

¹⁹ Oxford English Dictionary, “Jewelry”.

²⁰ Geertz C. The Interpretation of Cultures. Basic Books, 1973.

²¹ Kroskrity P. V. (Ed.). Regimes of Language: Ideologies, Politics, and Identities. School of American Research Press, 2000.

²² Lincoln Y. S., Guba E. G. Naturalistic Inquiry. Sage Publications, 1985.

Conclusion:

In conclusion, this thesis underscores the importance of understanding women's jewelry lexicon as a dynamic reflection of cultural values, social practices, and linguistic conventions. Through a linguacultural analysis, this study has elucidated the multifaceted meanings embedded in jewelry terminology, shedding light on the semiotic, cultural, and semantic dimensions of adornment in English and Uzbek cultures. By bridging the gap between language and culture, this research contributes to a deeper appreciation of the intricate relationship between human expression and societal norms in the realm of personal adornment.

REFERENCES:

1. Маслова В. А. Лингвокультурология. – М.: Академия, 2007.
2. Oxford English Dictionary, “Jewelry”.
3. Geertz C. The Interpretation of Cultures. Basic Books, 1973.
4. Kroskrity P. V. (Ed.). Regimes of Language: Ideologies, Politics, and Identities. School of American Research Press, 2000.
5. Lincoln Y. S., Guba E. G. Naturalistic Inquiry. Sage Publications, 1985.
6. Karshiyeva, B. (2023). Solving complex communicative-knowledge tasks based on integrated bilingual education in English. *Interpretation and Researches*, 1(18). <https://interpretationandresearches.uz/index.php/iar/article/view/1538>
7. Karshieva Bogdagul Faxriddinovna, . (2023). Theoretical views of teaching English to engineering students. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 5(12), 113–116. <https://doi.org/10.37547/tajssei/Volume05Issue12-15>
8. Karshieva B.F. (2023). A component of professional communicative competence in English is professional engineering knowledge. *Journal of Universal Science Research*, 1(12), 257–261. Retrieved from <https://universalpublishings.com/index.php/jusr/article/view/3290>
9. Kenjabayeva Dilafrō‘z Abdusalimovna, . (2023). PROVERBS AND SAYINGS ARE AN INEXHAUSTIBLE WEALTH IN THE LIFE. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 3(12), 184–189. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/eijmrms/article/view/27737>
10. Кенжабаева, Д. (2023). ДЕОНТОЛОГИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ СОВРЕМЕННОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ В УСЛОВИЯХ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ. *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари / Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук / Actual Problems of Humanities and Social Sciences.*, 3(11). <https://doi.org/10.47390/SP1342V3I11Y2023N71>
11. Faxriddinovna, Karshieva Bogdagul. "THEORETICAL VIEWS OF TEACHING ENGLISH TO ENGINEERING STUDENTS." *The American Journal of Social Science and Education Innovations* 5.12 (2023): 113-116.
12. Karshieva, B. “PROFESSIONAL ENGINEERING KNOWLEDGE AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL COMMUNICATIVE COMPETENCE IN ENGLISH”. *Educational Research in Universal Sciences*, vol. 1, no. 6, Nov. 2022, pp. 425-8, <http://erus.uz/index.php/er/article/view/590>.

18. MENTAL KATEGORIYALARINING TIL BIRIKMALARIDA VOQEALANISHI

Mamaraimova O'g'iloy

Termiz davlat universiteti.

Fakultetlararo chet tillari kafedrası O'qituvchi.

ANNOTATSIYA. Mediamatnlarda so'z birikmalari matnning milliy spetsifiklik belgilari namoyon qiladi. Shuning bilan birga mental leksik birliklarni ham. Mentallikni aks ettiruvchi so'z birikmalarining ortida turuvchi madaniy axborotni aktuallashtirish matnda uning turiga bog'liq bo'lib, mediamatnda madaniy axborotni aktuallashtirish usullari tushunchalarni izohlovchi birikmalarni o'z ichiga oladi. Mentallik va til o'zaro bog'liq bo'lib, o'zaro bir birini to'ldira oladi: mentallik tilga ta'sir ko'rsatadi, va til mentallikning shakllarini rivojlantiradi. Mentallikning asosiy birligi (aynan mentallikning, mentalitetning emas) konseptdir, va u tilda namoyon bo'lib, tilning mental reprezentantidir.

Kalit so'zlar: mediamatn, elektron gazeta, mentallik, aksiologiya, til birligi, media tili, diskurs

Mentalitet nazariyasi jamoaviy ongning muayyan guruhlardan tashqarida bo'lgan hodisalarini tahlil qilish natijasida vujudga keladi. U ijtimoiy ongning shakllanish jarayonlarini o'rganish, turli madaniyatlar o'rtasidagi o'zaro aloqa va tushunishni o'rganish imkonini beradi. Bu tilshunoslikda til va madaniyat o'rtasidagi munosabatga qaratilgan yangi tadqiqotlarni yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Anglashiladiki, qadriyatlar, madaniy tushunchalar va munosabatlar tilda kundalik hayotning mental modellari shaklida aks etadi va saqlanadi. Binobarin, madaniy an'analarni o'zida aks ettiruvchi tilda dunyoga milliy qarash va uni anglash shakllanadi.

Lingvistik semantikada integral yoki differensial semalar yordamida kognitiv-mental belgilar tilning semantik kontekstini tuzishda muhim rol o'ynaydi va so'z ma'nosini tahlil qilishda aniqlanishi mumkin. Zero, har qanday borliq hodisasi lisoniy idrok etilmas ekan, uning ongda mustahkam o'rin egallaganligiga ishonch hosil qilish mumkin emas. Bu esa borliq hodisasining ijtimoiy va shaxsiy ongda qay darajada konseptuallashtirilganligi bilan bog'lanadi. Konseptosferaning inson ongida yaxlit sistema sifatida shakllanishi tushunchaning yorqinligi va shaffofligiga, tushunchaning ayni holati esa ifoda zamiridagi ma'noning mukammalligi, to'liqligi va izchilligiga olib keladi.

Madaniy-mental so'z birikmalarining tabiati ikkita yoki undan ortiq mustaqil ma'noga ega bo'lgan so'zlarning birikishi yo'li bilan sintaksik kontruksiyalar turiga ko'ra hosil bo'ladigan mental tuzilmagan ega leksik birliklarning birlashishi natijasida hosil bo'ladi. Mental ma'noni anglatuvchi so'z birikmalarining muhim belgisi ularning leksik ma'nosida milliy-madaniy

komponent ishtirokida namoyon bo‘ladi. Darhaqiqat, mentallik ijtimoiy ong mahsulini sifatida qaralishi uning mohiyatini ifoda etuvchi va tushunchalarni tadqiqiga alohida e‘tibor qaratilganimiz bejis emas. Shuning bilan birga mentallikni ifodalovchi tushunchalarni elektron gazetalar matnlari asosida tahlili *mentallik* kategoriyasining qanchalik ahamiyatga molik ekanligini ko‘rsatadi.

Gazeta matnida birikma holatidagi birliklarning sodda va murakkab bolatidagi birliklar kuzatildi:

a) sodda birikma holatidagi birliklar: millat yaxlidligi, mehr va muhabbat, iymon va insof, mahalla hamjihatligi kabi.

b) murakkab birikma holatidagi birliklar: qalb, qo‘rg‘oni, iymon o‘chog‘i, yurt ertasi, go‘zal qiyofa, g‘ururlanishga arzirli, mehr daftari, mehru oqibat kaliti kabi.

c) birikma iboralar: vatan ichra vatan, mehr bermoq kabi.

Mentallikni mass-media diskursi doirasida aksiologik tadqiqiga qiziqish, bir nechta salmoqli sabablar bilan shartlashgan:

birinchidan, «OAVsi diskursi jamiyatning til va madaniy holati ushbu ongli kesimini namoyon qiladi, chunki o‘zining tabiatiga ko‘ra sotsiumning ham tilga oid, ham madaniy status-kvo holatini aks ettiradi». Boshqacha qilib aytganda, mass-mediaga taalluqli bo‘lgan matn madaniy mavjudlikning o‘ziga xos aks ettirilishidir.

ikkinchidan, mass-media diskursi ma‘lum bir madaniy kontekstda tegishli matnlarning tug‘ilish jarayonini ko‘zda tutadi.

uchinchidan, «mass-media matnida u yoki boshqa lingvomadaniy hamjamoada mazkur mahsulot tug‘ilishi vaziyatining tashqi shartlariga mos keladigan nutq mahsulotini yaratishga qo‘yiladigan talab va ko‘rsatmalar amalga oshirilishini bildiradi».

Mentallikni aksiologik tadqiqi, mentallikning ba‘zi xususiyatlari ya‘ni, mentalitet o‘zida onglilik va ongsizlik, ratsional va emotsional, jamoaviy va individual, fikrlash va xulq-atvor, ishonch va hayot tarzini mujassamlantirishi; evolyutsion jihatdan turli xil xalq vakillari o‘rtasidagi farqli va o‘xshash jihatlari ularning ma‘naviy xulq atvor spetsifikligini hosil qilishi va h.k.

Anglashiladiki, aynan shu xislatlar hisobiga u yoki boshqa hamjamiyatning o‘z o‘zini identifikatsiyalashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Bu borada mentallik pozitsiyalarda, qadriyatga oid oriyentatsiyalarda, dunyoqarashga oid va xulq-atvor stereotiplarida, tarixiy an‘analarda, insonlarning hayot tarzi va tartibida tilda namoyon bo‘lishini kuzatamiz.

Darhaqiqat, mentallik kommunikatsiya jarayonida mediamatn tuzishda bosh omil bo‘lib xizmat qiladi. Kommunikatsiya yoki muloqot deganda shunday bir insoniy integratsiya turi tushuniladiki, muloqot chog‘ida til vositalari yoki umuman belgili sistema vositalari yordamida

muayyan relevant kognitiv-amaliy vazifalarni hal qilish maqsadida ikki tomonlama axborot almashinuvi sodir bo'ladi.

Ma'lum bir millatning tili va OAV shu tilda so'zlashuvchilar hayotining keng madaniy va ommaviy konteksti aks ettiradi, shuningdek ularning o'z-o'zligini bilish va dunyoqarashlarini shakllantirish va rivojlantirishga yordam beradi, deb taxmin qilishimiz mumkin. Til tizimi va mediada butun insoniyatga xos bo'lgan umumiy qadriyatlar ham, aniq bir millatga xos bo'lgan atrof-muhit va uni tadqiqot qilishga oid noyob bilimlar, tushunishlar, dunyoqarashlar ham aks ettiriladi. Tilni va uning dunyoni tasavvur qilish usullarini tadqiqot qilishda tilning asosi bo'lgan va milliy-madaniy tafakkur yordamida shu tilga mansub bo'lganlar orqali shakllantiriladigan asoslanishni yoritish muhimdir.

Mentallik xalqning ongi va madaniy stereotiplarga singdirilgan dunyoqarashlar tizimi, qadriyatlarga oid oriyentatsiyalar, yakunlovchi fikrlar va xulq-atvorga oid xususiyatlardir. Mentalitet bir turdagi umumiyliklarni boshqa turlaridan farqlaydi. Har bir xalq olamga nisbatan o'zining noyob munosabatini ishlab chiqadi va bu jarayon uning ona tilida sodir bo'ladi va aytarli darajada tildan foydalangan holda sodir bo'ladi. Mentalitet madaniyatning xususiyatlari bilan aniqlanadi va dunyo haqidagi tasavvurlar, qadriyatlar tizimi va xulq-atvor meyorlarini shakllantirish uchun asos bo'lgan tilda namoyon bo'ladi. Til mentalitet mavjud bo'lgan va namoyon bo'ladigan muhitdir. Zamonaviy o'zbek va ingliz xalqlarining milliy tili bo'lib, o'zbek milliy madaniyatining shaklidir.

Адабиётлар рўйхати:

1. Антропова В.В. Современные печатные СМИ как источник исследования ментального пространства «духовность» (к постановке вопроса). file:///C:/Users/ACER/Downloads/sovremennye-pechatnye-smi-kak-istochnik-issledovaniya-mentalno-go-prostranstva-duhovnost-k-postanovke-voprosa.pdf.
2. Иванова, С. В. Политический медиадискурс в фокусе лингвокультурологии / С. В. Иванова // Политическая лингвистика. – Вып. 1(24). – Екатеринбург, 2008.
3. Кремер И.Ю. Лингвистическая репрезентация Ментальности автора критического текста. Вестник Московского лингвистического университета. Серия. 560. – М., 2004.
4. Тешабаева Д.М. Оммавий ахборот воситалари тилининг нутқ маданияти аспектида тадқиқи (Ўзбекистон Республикаси ОАВ мисолида): Филол.фан.д-ри. дисс. – Тошкент, 2012.
5. Холмуродова М.А. Абдулла қодирий насрида қўлланган “маънавият” тушунчаси ифодаловчиларининг инглиз тилида берилиши. Филол. фан. ... фалсафа док. (PhD) дис. –Тошкент, 2023.

6. Karshiyeva, B. (2023). Solving complex communicative-knowledge tasks based on integrated bilingual education in English. Interpretation and Researches, 1(18). <https://interpretationandresearches.uz/index.php/iar/article/view/1538>
7. Karshieva Bogdagul Faxriddinovna, . (2023). Theoretical views of teaching English to engineering students. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 5(12), 113–116. <https://doi.org/10.37547/tajssei/Volume05Issue12-15>
8. Karshieva B.F. (2023). A component of professional communicative competence in English is professional engineering knowledge. Journal of Universal Science Research, 1(12), 257–261. Retrieved from <https://universalpublishings.com/index.php/jusr/article/view/3290>
9. Faxriddinovna, Karshieva Bogdagul. "THEORETICAL VIEWS OF TEACHING ENGLISH TO ENGINEERING STUDENTS." The American Journal of Social Science and Education Innovations 5.12 (2023): 113-116.
10. Karshieva, B. "PROFESSIONAL ENGINEERING KNOWLEDGE AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL COMMUNICATIVE COMPETENCE IN ENGLISH". Educational Research in Universal Sciences, vol. 1, no. 6, Nov. 2022, pp. 425-8, <http://erus.uz/index.php/er/article/view/590>.
11. Kenjabayeva Dilafrō'z Abdusalimovna, . (2023). PROVERBS AND SAYINGS ARE AN INEXHAUSTIBLE WEALTH IN THE LIFE. European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies, 3(12), 184–189. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/eijmrms/article/view/27737>
12. Кенжабаева, Д. (2023). ДЕОНТОЛОГИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ СОВРЕМЕННОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ В УСЛОВИЯХ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари / Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук / Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 3(11). <https://doi.org/10.47390/SP1342V3I11Y2023N71>
13. Kenjaboeva, D. (2023). TA'LIM BERISH JARAYONIDA O 'QITUVCHI DEONTOLOGISI VA KOMPETENTLIGI VA UNING KO 'RSATKICHLARI. Interpretation and researches, 1(19).
14. Abdusalimovna, Kenjabayeva Dilafrō'Z. "PROVERBS AND SAYINGS ARE AN INEXHAUSTIBLE WEALTH IN THE LIFE." European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies 3.12 (2023): 184-189.
15. Kenjaboyev, A., and D. Kenjaboyeva. "Pedagogik deontologiya va kompetentlik." TerDU nashriyoti (2022).

19. LINGVOKULTUROLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI VA TADQIQ USULLARI

Muqimova Gulnora Rashidovna

Buxoro viloyat PYMO‘MM tillarni

o‘qitish metodikasi kafedrası dotsenti, f f f doktori (PhD)

Til hodisalarini yangi aspektlarda o‘rganish va uning xalq madaniyati bilan munosabati va aloqadorligini yoritishga jahon falsafasidagi til olamni anglashda asosiy omil ekanligi xususidagi ilmiy-nazariy qarashlar zamin yaratdi. Shu sabab XXI asrda lisoniy hodisalarni uning yaratuvchi sub’ekti va xalq madaniyati bilan bevosita bog‘liq tarzda o‘rganishga katta e’tibor qaratildi. Tilga lingvokulturologik, psixolingvistik, sotsiolingvistik voqelik cifatida baho berilishi natijasida tilshunoslikning yangi paradigmasi – antropotsentrik tilshunoslik shakllandi, lisoniy hodisalarni qiyosiy-tarixiy va sistem-struktur paradigmadan farq qiluvchi metodlar bilan o‘rganishga kirishildi, olamning lisoniy tasvirini yaratishga harakat qilindi.

Jahon tilshunosligida bu borada keyingi davrlarda ko‘plab tadqiqotlar yaratildi. Til va tafakkur, til va madaniyat, olamning lisoniy tasviri xususidagi qarashlar dastlab Aristotel, Mahmud Koshg‘ariy, Alisher Navoiy, V.fon Gumboldt, L.Vaysgerber, A.A.Potebnya kabilarning asarlarida ilgari surilgan bo‘lsa, keyinchalik bu borada E.Sepir, Yu.D.Apresyan, G.V.Kolshanskiy, V.V.Vorobev, V.A.Maslova, V.V.Kрасных, S.V.Ivanova, N.F.Alefirenko, N.D.Arutyunova, G.V.Kolshanskiy, T.B.Yevsyukova, Z.K.Sabitova kabilar jiddiy tadqiqotlarni amalga oshirishdi.

O‘zbek tilshunosligida lingvokulturologiya yo‘nalishida N.Mahmudov, E.Begmatov, A.Nurmonov, D.Xudoyberganova, D.Lutfullaeva va boshqalarning ahamiyatli ishlari mavjud. Ular o‘z tadqiqotlarida antropotsentrizm, chunonchi, lingvokulturologiyaning shakllanishi, umumnazariy masalalari, asosiy tushunchalari, tadqiq metodologiyasi va usullari bo‘yicha ayrim nuqtayi nazarlarini bayon etishgan.

Insoniyatni boshqa jonzotlardan ajratib turadigan o‘ziga xos alohida belgisi bu – madaniyatdir. Inson madaniyati ijtimoiy hayotda turli yo‘llar bilan namoyon bo‘ladi va aksariyat hollarda til orqali amalga oshadi. Shunga ko‘ra til va madaniyat inson va jamiyat hayotida muhim o‘rin tutadi. Lingvokulturologiya – til va madaniyatning o‘zaro aloqasi, o‘zaro ta’siri haqidagi ilmiy bilimlarning murakkab yo‘nalishidir. Tilning ko‘plab aspektlarini tushunish uning ijtimoiy antropologik tabiatini o‘rganish bilan bog‘liq.

Saper Vorf madaniyat va tilning o‘zaro aloqasi va ta’sirini yaxlit tizim sifatida o‘rganishni lingvomadaniyatshunoslikning asosiy obyekti, milliy shakllarni ushbu fanning predmeti sifatida

belgilab, jamiyatning tillar tizimi madaniy qadriyatlar asosida qayta ishlab chiqishini dunyoviy lingvistik manzarasi tashkil etish deb izohlaydi.

Y.E. Yurkova lingvomadaniyatshunoslikka “dunyoning milliy qiyofasi deb ta’rif beradi. Lingvokulturologiyaning tadqiqot obyekti til va madaniyat bo‘lib, mavzusi esa til va madaniyat o‘rtasidagi aloqaning o‘zgaruvchan tomoni bilan bog‘liq asosiy masalalarni tadqiq etishdir.

Aytilganidek, lingvokulturologiya tilshunoslikning nisbatan yangi yo‘nalishi bo‘lib, uning asosiy maqsadi tilda xalq madaniyati va tafakkurining aks etishini tadqiq etishga qaratiladi. Mazkur yo‘nalishning o‘ziga xos jihati shundaki, unda tildagi barcha birliklar emas, faqat madaniy axborot tashuvchi til birliklari tahlilga tortiladi. Shunga ko‘ra uning obyekti til va madaniyat bo‘lsa, predmeti esa madaniy mazmunga ega til birliklari (lingvomadaniy birliklar)dir. Bunday birliklar jumlasiga o‘xshatishlar, metafora, ramz, frazeologik birliklar, lakunalar, stereotiplar, nutqiy etiket kabilarni aytib o‘tish mumkin.

Lingvomadaniy birliklarni fanda nazariy asoslangan turli ilmiy metodlar bo‘yicha o‘rganish mumkin. Bu metodlar orasida eng ko‘p qo‘llaniladiganlari jumlasiga diaxron, sinxron, tarixiy-genetik, tipologik, struktur-funksional, qiyosiy-tarixiy, etimologik, leksik-grammatik kabi tadqiq metodlarini aytib o‘tish mumkin. Diaxron (yunoncha so‘z bo‘lib *vaqt*, *davr*dir) metod orqali uzoq yoki qisqa tarixiy davr mobaynida lingvomadaniy birliklarda yuz bergan turli lingvistik o‘zgarishlar o‘rganiladi.

“O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da *sinxron* so‘zi *ikki yoki bir nechta hodisa, jarayon va shu kabilarning o‘zaro mos ravishda ayni bir vaqtda, bab-baravar sodir bo‘lishi* deb izohlangan Mazkur metod vositasida muayyan tilning ma’lum bir davriga xos lingvomadaniy birliklar tadqiq etiladi.

Ayonki, muayyan tildagi har bir lingvomadaniy birlik ma’lum ijtimoiy-tarixiy davrda shakllanadi va taraqqiy etadi. Uning kelib chiqishi, paydo bo‘lish tarixi, keyingi davrlarda til tizimi va madaniyatdagi o‘rni, iste’mol doirasi va semantik ma’nosida yuz bergan turli xil o‘zgarishlar hamda rivojlanish bosqichlariga xos xususiyatlar tarixiy-genetik metod orqali aniqlanadi.

Tipologik metod vositasida turli lingvomadaniy birliklardagi o‘xshashlik, yaqinlik kabi jihatlar aniqlanadi, bunda bir-biriga nisbatan yaqin, o‘zaro aloqada bo‘lgan yoki bo‘lmagan lingvomadaniy birliklarga e’tibor qaratiladi, ularning strukturasi, semantikasi va vazifasidagi o‘xshash, umumiy va farqli xususiyatlar o‘rganiladi.

Aksariyat fanlarda universal metod sifatida qo‘llaniladigan metodlardan biri qiyosiy-tarixiy metoddir. Mazkur metod eng qadimgi va eng ko‘p qo‘llaniladigan metod sifatida e’tirof etiladi. Til hodisalari ushbu metod orqali dastlab Mahmud Koshg‘ariy tomonidan o‘rganilgan. Qiyosiy-tarixiy metod vositasida lingvomadaniy birliklarning dastlabki genetik manbalari

o'rganiladi, ulardagi o'xshash va farqli jihatlarining kelib chiqish sabablari aniqlanadi, shularga ko'ra ularning hozirgi lingvomadaniy holati, darajasi va o'rni belgilanadi.

Hozirga qadadar lingvomadaniy birliklar diaxron, sinxron, tarixiy-genetik, tipologik, struktur-funksional, qiyosiy-tarixiy, etimologik, leksik-grammatik, vizual (tasviriy), psixologik, antropolingvistik kabi nisbatan mustaqil tadqiqot metodlari bo'yicha o'rganilib kelinmoqda. Biroq tilshunoslikda haligacha lingvokulturologiyaning metodologik asoslari va tadqiq metodlari bo'yicha aniq to'xtamli ilmiy fikr shakllanmaganligini alohida ta'kidlab o'tish o'rinlidir. Ushbu vazifani amalga oshirish tilshunoslik fani uchun dolzarb va ahamiyatli bo'lib turibdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абдуллаева Л. Лексическая стилистика узбекской художественной литературы. –Т.: Фан, 1979.
2. Махмудов Н., Худойберганаева Д. Ўзбек тили ўхшатишларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Маънавият, 2013. – Б. 3-10.
3. Миртожиев М. Ўзбек тили семасиологияси. –Тошкент.: Фан,2010. -288 б.
4. Мукаррамов М. Ўзбек тилида ўхшатиш. –Т.: Фан, 1976. 13-б.
5. Нурмонов А. Ўзбек тилшунослиги тарихи. –Т.: Ўзбекистон, 2002. 101 б.
6. Orzibekov R. O'zbek adabiyoti tarixi. –Т.: Adabiyot, 2006. –В. 9.
7. Сайфуллаева Р., Менглиев Б., Боқиева Г., Курбонова М., Юнусова З., Абузалова М. Хозирги ўзбек адабий тили. –Тошкент: Фан ва технология, 2009. -415 б.
8. Содиқов Қ. Тарихий лексикография / Ўқув қўлланма. –Т.: Тошкент давлат Шарқшунослик институти, 2012. –Б. 11.
9. Усмонова Ш. Лингвокультуроология/ Дарслик.–Т.:2019. –245б.
10. Хасанов Б.Р. Принципы составления рукописных словарей к произведениям Навои: АДД. -Т.: 1989. -С. 4.
11. Ўринбоев Б., Қўнғуров Р., Лапасов Ж. Бадиий текстнинг лингвистик таҳлили. –Т.: Ўқитувчи, 1990. -Б. 29-30.

20. SOCIOLINGUISTIC PROBLEMS OF TEACHING VOCABULARY FOR ESP STUDENTS

Arapov Gayrat Namozovich

Doctor of Philosophy in Philology (PhD), senior teacher of the
Inter-faculties department of Foreign Languages,
Termez State University

As the world becomes increasingly globalized and English continues to solidify its position as a global lingua franca, the methods and objectives of English language instruction have shifted from primarily focusing on EFL/ESL to now placing a strong emphasis on ESP.

Sociolinguistics is a field in social science that studies the effect of society on language use and language form. This is particularly important to language teaching as knowledge of where, when, and to whom a particular language is used is important in selecting the register, or form of language to be taught. Register is a particular variety of language used for a particular purpose or in a particular social setting. This term is also used to talk about language variation in general, but in this study, special emphasis will be placed on the relationship between language form and cultural/social factors. The term 'register' will also be used to cover specific ESP vocabulary items, up to technical jargon used in a specific discipline or profession.

The second type of error, known as "differentiation" errors, is more relevant to higher-level learners. It occurs when the learner realizes that a word or phrase he is using is not the most appropriate one for the context and attempts to find a more suitable alternative. In considering the social context of language, the learners need to understand the social variables of the lexemes they are differentiating between in order to decide which is the most appropriate in a given situation. Differentiation errors are developmental since learners will at some stage replace the word or phrase they are attempting to differentiate with a more appropriate one. This process is positive in that it reflects an increasing command of the language and openness to learn new words, but it can cause frustration to the learners in ESP who do not wish to spend time learning words that are not directly relevant to their immediate communicative needs. It seems that there are currently no studies that attempt to distinguish between errors in the use of lexemes and the use of grammar or other linguistic items, despite the fact that the two are often interdependent.

Low-level learners can often use words they have learned with only one grammatical or lexical meaning in situations where a different use is required, leading to interlingual errors (Corder cited in Meara, 1980: 149). Translations from the mother tongue are also sources of error in these cases.

Intralingual errors, which originate in the misuse of words due to the learners' lack of knowledge of their precise meanings in the second language. Such errors may continue to be made by learners at an advanced level.

The problems ESL learners can encounter in the vocabulary process can be divided into two aspects:

Hill and Laufer (2003) in Dr. Hani Rispartiadh pointed out that there are 2 reasons why vocabulary learning is difficult. Firstly, ESP texts are compiled of technical terms and formal words that are often not in the student's general vocabulary. Dr. Hani recalls that in order to enable the students of ESP for Medicine Faculty of University of Indonesia to understand the technical terms and formal words in health and medicine, the students are encouraged to learn vocabulary from English-Indonesian medical textbooks. However, since the range of vocabulary the students can find is still limited, this affects their comprehension.

The used literature:

1. Southwood, F., White, M. J., Brookes, H., Pascoe, M., Ndhambi, M., Yalala, S., & Alcock, K. (2021). Sociocultural factors affecting vocabulary development in young South African children. *Frontiers in Psychology*, 12, 642315. [frontiersin.org](https://www.frontiersin.org)
2. Sari, B. T., Chasiotis, A., van de Vijver, F. J., & Bender, M. (2020). The importance of language vocabulary and language usage for sociocultural adjustment among Indonesian adolescents from three bilingual ethnic groups. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 41(6), 531-546. [tandfonline.com](https://www.tandfonline.com)
3. Li, H., Han, Y., Xiao, Y., Liu, X., Li, A., & Zhu, T. (2021). Suicidal ideation risk and socio-cultural factors in China: a longitudinal study on social media from 2010 to 2018. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(3), 1098. [mdpi.com](https://www.mdpi.com)
4. Arapov G.N. (2024). ACQUISITION LAYER OF COMPUTER LEXICON. *World Bulletin of Social Sciences*, 32, 39-40. Retrieved from <https://scholarexpress.net/index.php/wbss/article/view/3916>.
5. Namozovich, A. G. (2023). Expression of Ethnocultural Realia in the Lexicon of Light Industry in English, Uzbek and Russian.
6. Namozovich, A. G., & Qizi, A. M. O. (2024). THE ROLE OF THE BODY LANGUAGE IN HUMAN LIFE AND ITS IMPORTANCE IN ORAL TRANSLATION. *World Bulletin of Social Sciences*, 32, 11-13.
7. Ачилдиева, Н. (2023). МНОГОЗНАЧНОСТЬ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ: КОНТЕКСТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ И СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ. *Innovations in Technology and Science Education*, 2(15), 741-746.

8. Ачилдиева Н.Б. ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ДЕМОГРАФИИ // Экономика и социум. 2023. №3-1 (106). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/istoriya-formirovaniya-demografii> (дата обращения: 22.04.2024).
9. Ачилдиев, Н. (2023). Омонимия демографической лексики в русском языке: многозначность и контекстуальные особенности. Традиции и инновации в исследовании и преподавании языков, 1(1), 103-113.

21. CORPUS CONCEPT AND CORPUS LINGUISTICS ANALYSIS

Voxitov Ibrohim Sodiq o'g'li,

Teacher of department pedagogy,

Psicology and sport,

Bukhara University of Innovation

Corpus linguistics, rooted in the systematic study of language through corpora, has become a pivotal approach in linguistics research. A corpus, in this context, is a structured collection of texts that serves as a representative sample of a language or a specific domain. The utilization of corpora in linguistic analysis allows researchers to investigate language phenomena in a data-driven manner, leading to more accurate and insightful observations. The primary objective of this article is to explore the foundational concepts of corpora and their application in corpus linguistics analysis. By delving into the intricacies of linguistic patterns and structures, we aim to highlight the crucial role corpora play in advancing our understanding of language evolution, usage variations, and the nuanced meanings of words in different contexts.

A corpus is a diverse collection of texts, carefully selected to represent a specific language or linguistic phenomenon. It may consist of written or spoken language, making it a comprehensive source for linguistic investigation. Corpora serve as the raw data for corpus linguistics analysis, enabling researchers to draw meaningful conclusions about language usage.

Corpus linguistics employs various methodologies to analyze linguistic data within corpora. Frequency analysis, concordance analysis, and collocation analysis are among the key techniques. These methods help identify recurring patterns, relationships between words, and the contextual nuances that shape language. By quantifying linguistic elements, researchers gain insights into language usage trends and syntactic structures. Corpora provide a historical record of language evolution, allowing linguists to trace shifts in vocabulary, syntax, and usage over time. Analysis of historical corpora helps uncover linguistic trends and understand how language adapts to societal changes. Additionally, corpora assist in studying regional and social variations in language usage, shedding light on the diverse ways communities communicate.

One of the significant contributions of corpus linguistics is its ability to analyze language in context. Corpora enable researchers to examine how words acquire different meanings based on their surrounding words and phrases. Semantic analysis within corpora facilitates a deeper understanding of the multifaceted nature of language, emphasizing the importance of context in interpreting linguistic expressions.

In conclusion, corpora and corpus linguistics analysis play a pivotal role in advancing our understanding of language. The systematic examination of linguistic data within corpora allows researchers to uncover patterns, track language evolution, and discern contextual meanings. Corpus linguistics contributes valuable insights into language variations, enabling a more nuanced comprehension of how language is used across different domains and over time. As technology continues to evolve, the future of corpus linguistics holds exciting possibilities. The integration of advanced computational tools and artificial intelligence in linguistic analysis may open new avenues for exploring larger and more complex corpora. This, in turn, promises to deepen our insights into language structure, usage, and evolution.

References:

1. McEnery, T. (2006). *Corpus Linguistics*.
2. Sinclair, J. (2004). *Trust the Text: Language, Corpus, and Discourse*.
3. Baker, P., Hardie, A., & McEnery, T. (2006). *A Glossary of Corpus Linguistics*.
4. Biber, D., Conrad, S., & Reppen, R. (1998). *Corpus Linguistics: Investigating Language Structure and Use*.
5. Kennedy, G. (1998). *An Introduction to Corpus Linguistics*.
6. Hunston, S., & Francis, G. (2000). *Pattern Grammar: A Corpus-Driven Approach to the Lexical Grammar of English*.

22. АДАПТАЦИЯ УЗБЕКСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЙ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Сандыбаева Нуржамал , к.ф.н., доцент

Южно-Казахстанский педагогический университет

г. Шымкент

Nurjamal_2007@mail.ru

Любой язык, проходя закономерные стадии своего развития на протяжении сотен и тысяч лет, неизменно обрывает включения, пришедшими в него из других наречий. Естественно, это произошло и с русским, и с узбекским языком, носители которого проживали на пересечении множества цивилизаций, контактировали и продолжают взаимодействовать с представителями сотен языков и десятков языковых групп.

Плотное взаимодействие, особенно в последние 50-100 лет, носителей русского и узбекского языков не могло не привести к взаимопроникновению немалого количества слов в оба языка.

Заемствованная лексика в любом языке является наиболее красноречивым свидетелем исторического диалога культур народов. Известно, что появление иноязычных слов – естественный и необходимый процесс языкового развития, способствующий обогащению лексического состава и совершенствованию языка. Лексические заимствования являются результатом контактирования не только языков, но и различных этнических общностей, каждая из которых характеризуется своеобразием культуры. Лексика чутко реагирует на все культурные изменения, поскольку ее предназначение – номинация явлений и предметов данной культуры. Заимствование происходит практически на любом пласте существования языка. И взаимодействие между народами достаточно легко проследить именно через призму отслеживания реалий, которые находят свое отражение в языке. Особенно это касается тюркоязычных заимствований, ведь взаимодействие русского и тюркских народов происходит на протяжении свыше тысячи лет. Как следствие, активно пополнялся общий словарный запас языков. Тюркские слова настолько прочно вошли в словарный состав языка, что часто не воспринимаются как заимствования.

К настоящему времени в отечественной лингвистике накоплен обширный материал по изучению роли и места тюркизмов в словарном составе русского, и др. языков. В результате разносторонних связей с ближними и дальними соседями словарный состав русского языка пополнялся иноязычными словами. Но при этом сохранялась основная

лексика и грамматический строй русского языка. Например, такие тюркизмы, как *боярин, богатырь, жемчуг, кумыс, телега, орда*, проникали в русский язык благодаря соседству Киевской Руси с такими тюркскими, как племенами – булгарами, половцами, печенегами.

Но теперь часто происхождение тюркизмов, проникших в русский язык, русизмов, проникших в узбекский язык, обнаруживается только с помощью этимологического анализа.

В узбекском языке имеется немало слов, заимствованных из русского языка и через русский. В бытовой узбекской разговорной речи (особенно в крупных городах) употребляется большое количество русских слов, например: *театр, вокзал, билет, пальто, костюм, телефон, лампочка, автобус, кино, сумка, метр, кило, консерва, грамм, стол, стул, шкаф, стакан, банка, булка, печенье, помидор, конфет, магазин* и многие другие. Немало русских слов вошло в обычную устную и письменную речь (*парта, доска, резинка, карта, перо, ручка, линейка, циркуль, арифметика, география, спорт, футбол, волейбол, зал, буфет, портфель, папка* и т. д.).

[Фасмер, 2004.]

Слова, очень давно вошедшие из русского языка в узбекский, подверглись сильной фонетической ассимиляции и по своей звуковой структуре мало отличаются от узбекских слов, например: *чўтка—щётка, адёл — одеяло, талинка — тарелка, чўт—счёты, қулуннай— клубника, саллот — солдат; валет, кармон— кошелёк, бумажник, ром—рама, калиш — галоши, черков — церковь*. [Джусупов, 2016: 17]

Ряд чисто узбекских слов (а также тюркских, иранских и арабских слов, вошедших в словарный состав узбекского языка) употребляется в русском языке и, таким образом, является «общим» для обоих языков. Эти слова часто встречаются в русских газетах, журналах, книгах и официальных документах, причем не только в Узбекистане, но и за его пределами. Примеры таких слов: *арык, базар, кишлак, урюк, инжир, арбуз, бахча, карагач, саксаул, саман, плов* и т. п. Немало подобных слов широко употребительны в бытовой разговорной речи русского населения Узбекистана и в местной прессе, а также в произведениях русских писателей республики. Например: *дувал* (глинобитный забор), *дутар* (струнный музыкальный инструмент), *гузапая* (стебель хлопчатника), *маш* (мелкий горошек), *манты* (крупные узбекские пельмени), *ганч* (местный алебастр), *пиала* (маленькая чашка без ручки), *каса* (большая чашка), *казан* (чугунный котёл), *алыча* (мелкая слива), *сюзьма* (откидное кислое молоко), *той* (свадьба или семейный праздник с угощением), *чайхана* (чайная), *карнай* (большая труба — узбекский музыкальный инструмент)

Значение некоторых русских слов, вошедших в словарный состав узбекского языка, не совпадает с их значением в узбекском языке (обычно в узбекском языке их значение суживается). Так, например, слово *стол* в русском языке обозначает 4 понятия [Евгеньева, 1999: 325], а в узбекском – 1. [Узбекский толковый словарь]?

При этом некоторые из подобных слов в узбекском языке имеют не такой смысл, какой они выражают в русском языке. Так, *доска* в узбекском языке значит только классная доска; *олча* (русс. алыча) означает не алычу, а вишню; слово *кармон* (русс. карман) значит вовсе не карман, а кошелёк, бумажник и т. п. Некоторые русские слова, заимствованные узбекским языком, приобрели в нем дополнительное значение, например:

слово *самовар* в узбекском языке, кроме самовара, означает также чайхану;

слово *резинка* имеет в узбекском языке еще смысл резина, резиновый (*резинка этик* — резиновые сапоги).

Вкрапления языковых единиц из одного языка в другой в условиях Узбекистана (как и в других странах СНГ) имеют двусторонний характер: русские заимствования в узбекском языке; тюркские (узбекские) заимствования в русском языке. Первое доминирует. Второе характеризуется меньшим объемом. Ниже мы продемонстрируем тюркские (узбекские) речевые элементы в русской речи узбекистанцев (как генетических носителей русского языка, так и русскоязычных инофонов: и узбекско-русских, и русско-узбекских билингов.

Русская речь с узбекскими лексическими вкраплениями.

I. - *Покупаем...* - *Да, давай самсу.... Самсу так самсу.*

II. - *Поехали...* - *Хоп...* - *Куда?* - *На Чор-су.* - *Хоп, согласен.* Узбекское многозначное слово *хоп* в данном диалогическом контексте означает «ладно, согласен». Вкрапление в русскую речь тюркских (узбекских) лексических единиц в Ташкенте обычное явление. Эти лексические вкрапления не нарушают структуру и семантику русского предложения и в целом высказывания. Они придают речи особый региональный колорит, усиливают информативную и волюнтативную функцию высказывания. С позиции русского или русскоязычного индивида и социума в условиях тюркского мира Центральной Азии такая ситуативная русская речь является нормальной, так как она соответствует нормам современного русского литературного языка.

С позиции же русскоговорящего индивида, например, москвича или жителя Рязани, такая русская речь кажется странной, то есть для них такая русская речь – это поток варваризмов.

Словообразовательный аспект узбекского лексического материала в русской речи.

I. - *Бери самсушку... - Беру..., она горячая.* Лексема *самсушка* образована от слова *самса* присоединением русского суффикса, который придает слову уменьшительно-ласкательное значение, как в русских словах типа *поле – полюшко*, *дед – дедушка*, *тетя – тетушка*

II. - *Кызымка, почем? - Сто сумов.* *Кызымка* образовано от общетюркского слова *кыз* – ‘девушка, девушка’. *Кыз+ым* – ‘моя девушка (дочь)’. (По правилам узбекской орфографии эти слова пишутся через: *кыз*, *кизим*). *Кызым+к+а* – образовано посредством суффикса русского языка и окончания женского рода. Словоформа *кызымка* употребляется в русской речи русских и русскоязычных жителей Узбекистана, хотя само слово *кыз* является общетюркским.

III.- *Ма, кто там? - Да, какая-то кишлачница. - Кто? - Да, кишлачка.* Слово *кишлок* в узбекском языке означает узбекский сельский населенный пункт, то есть деревню. *Кишлачница* – досл.: ‘жильница *кишлака*’. Но в региональной русской речи это слово приобретает такое же стилистически сниженное значение, как в русском языке, когда слова *деревня*, *деревенщина* в речи городских жителей используется с оттенком насмешливости.

По аналогии образовано и слово *кишлачник*, обозначающее жителя *кишлака* мужского пола и имеющее такое же уничижительное значение. В зависимости от контекста, от интонации речи слова *кишлачница* и *кишлачник* могут иметь и положительную семантико-стилистическую окраску.

Отрицательное значение в этих словах, образованных посредством суффиксов русского языка на основе узбекского слова, появилось как под влиянием русского языка, так и узбекского:

В узбекском языке словами *кишлок* (деревня), *кишлоки* (деревенский) «обзывают» неотесанных городских жителей, людей, недавно переселившихся из *кишлака* в город, то есть человека, у которого еще полностью не сформирован городской лоск; неопытного, в той или иной степени растяпу, слишком доверчивого. Новообразованные региональные русские слова *кишлачник*, *кишлачница*, *кишлачка* характеризуются такими же переносными значениями, которые свойственны словам узбекского языка *кишлок*, *кишлоки*.

IV. – *Ты будешь лагманчик или пловешник? – Я, маставушку.* Слово *лагман* (узб. *лағмон*) китайского происхождения, *Лагманчик* – уменьшительно-ласкательное название этого блюда в русскоязычной речи определенной части узбекистанцев. *Плов* (узб. *палов*) – слово, заимствованное из фарси, национальное блюдо не только узбеков, но и таджиков, каракалпаков, казахов и т.д. К плову отношение особое: торжественное, уважительное как в обычной семейной обстановке, так и на торжествах, банкетах и т. п. Поэтому, как правило,

по отношению к плову в русской речи используется суффикс, указывающий на его особенную национальную колоритность, то есть пловешник, а не пловчик. Конечно же, слово лагман в русской речи можно произнести и с другим (увеличительным) суффиксом – *лагманище*. Но от этого лагман как блюдо не может занять место плова (пловешника) в иерархии узбекских национальных блюд.

В русской речи слово плов иногда используют, произнося с уменьшительно-ласкательным суффиксом – *пловчик*. Это ситуативное использование, которое обозначает умиление, большое желание есть плов. Такие русские новообразования несут в себе те же семантические и стилистические значения, которые свойственны и новообразованиям, созданным на основе русской лексики.

Таким образом, русский язык в Узбекистане – это литературный русский язык, выполняющий (после государственного – узбекского языка) свои образовательные (в школе и в вузе), межнациональные (средство межнационального общения), научные и другие функции, то есть русский язык в жизни узбекистанцев выполняет полисоциальные функции. В условиях контактирования языков осуществляется процесс заимствования. Одни из заимствований уже стали достоянием языка-реципиента, другие являются фактом сегодняшнего дня, а их будущую жизнь в языке, в который они вошли, покажет время.

Список использованной литературы

- 1 Джусупов М. К вопросу об официальном и образовательном статусе русского языка в современном мире / Вестник МАПРЯЛ, 2003. – № 41.
- 2 Джусупов М. Тюркофонное пространство СНГ: русский язык с региональными тюркоязычными компонентами // Филология и культура. Philology and Culture. 2012. – № 2(28).
- 3 Словарь русского языка: В 4-х т. / РАН, Ин-т лингвистич. исследований; Под ред. А. П. Евгеньевой. – 4-е изд., стер. – М.: Рус. яз.; Полиграфресурсы, 1999.
- 4 Фасмер М. Этимологический словарь русского языка // Перевод и дополнения О. Н. Трубачёва. – 4-е изд., стереотип. – М.: Астрель – АСТ, 2004.

23. СЛОЖНОЕ СИНТАКСИЧЕСКОЕ ЦЕЛОЕ (ССЦ) В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Умида Тоджибоевна Рузиева

Старший преподаватель кафедры Языков,

Чирчикское высшее танковое
командное инженерное училище

Быстрое развитие современной методики в обучении русскому языку как неродному расценивается как её качественное изменение, так и на её направленность к стабильности, не исключающей формирования методики «в рамках традиций» (М.Н.Вятютнев).

По нашему мнению, тенденция к стабильности выражается, прежде всего в национальной ориентированности методики - принцип учёта родного языка обучаемых, являющимся одним из ведущих принципов методической науки. При определении грамматической основы в решении той или иной проблемы, чаще всего используется сравнительно-типологический анализ, который показывает одностороннюю фиксацию интерференции, возникающей на основе разнотипности языков, в частности русского и узбекского. Более перспективным нам представляется выявление в родном языке учащихся скрытых резервов, способных сыграть роль положительных факторов в овладении неродным (русским) языком.

Исходя из этого, мы можем утверждать, что «родной язык представляет собой опору, из которой исходит учащийся, когда знакомится с новыми для него иностранными средствами и способами выражения мыслей. Если они совпадают, происходит положительный перенос знаний, умений и навыков, а если расходятся - интерференция, т.е. отрицательное «наложение» форм и значений родного языка на иностранный, сравнение иностранного языка с родным». [1]

Иными словами, современная коммуникативно-ориентированная методика обучения учебной дисциплине направляет не на преодоление, а скорее на осмысленное использование родного языка. В связи с этим наиболее важными при обучении выступают принципы сознательности коммуникативности.

Итак, сопоставление двух языковых систем в сознании обучаемого является действительным моментом, который в любом случае обнаруживается и поэтому должен учитываться в процессе обучения. Ввиду этого он выступает как объективная закономерность самого педагогического процесса и находит отражение в используемых способах и приемах обучения, отборе материала. Такая закономерность, зависящая от

психологических и лингвистических закономерностей, так или иначе связана и с социальным заказом общества, и с организацией процессов усвоения, а именно сознательностью обучения и т.д. Эта закономерность действует не только в пределах содержания и структуры учебного материала, но и в области педагогического процесса, методов и средств обучения. [1]

Так как, русский язык при изучении его учащимися с узбекским языком обучения выступает как неродной, а мышление учеников тесно связано с родным языком, то в результате образуется устойчивая «картина мира». Поэтому в практике обучения нецелесообразно обходиться без этой «непосредственной действительности мысли», т.е. без учёта родного языка обучаемых.

Данная проблема затрагивается и в статье А.А. Реформатского «Фонология на службе обучения произношению неродного языка». А.А. Реформатский писал, что основная трудность при обучении произношению чужого языка «не овладение чужим, а борьба со своим». [2]

Иноязычные учащиеся (с узбекским языком обучения) пока не овладеют русским языком, будут испытывать влияние своего родного языка. Классическими в этом плане, считаются работы Л. В. Щербы, который считал, что можно изгнать родной язык учащихся из учебников, но его нельзя изгнать из голов учащихся. Он писал: «Мы должны признать раз и навсегда, что родной язык учащихся участвует в наших уроках иностранного языка, как бы мы ни хотели его изгнать. И поэтому мы должны из врага превратить его в друга». [3]

Исходя из этого, мы пришли к выводу, что усвоение любого другого языка может происходить только при условии взаимодействия родного (узбекского) и неродного (русского) языков. И только в результате преодоления этого необходимого взаимодействия неродной язык превращается в самостоятельное средство общения, происходит, по словам Л.В.Щербы, «преодоление родного языка, выход из его магического круга» (с.5).[4]

При обучении иноязычных учащихся (с узбекским языком обучения) построению ССЦ мы считаем, что нужно учитывать не только данные общего языкознания и лингвистических исследований по современному русскому языку, но и результаты сопоставительного анализа русского и родного (узбекского) языков на материале текста. По данному вопросу мы опирались на труды учёных С.И. Гиндина, Г.А. Золотовой, Л.М. Лосевой, А.И. Новикова, И.А.Фигуровского и других работавших над разработкой в русском языкознании теории текста.

Основой при составлении ССЦ являются словосочетания и предложения, и, из-за этого, учителям неродного (русского) языка необходимо уделять большое внимание

данным темам, так как без прочного усвоения законов оформления типов связи слов и построения типовых конструкций русских предложений невозможно научиться конструированию ССЦ, а значит и связного текста.

В русском языке допускаются различные варианты расположения всех членов предложения. Но, некоторые учёные В.В. Виноградов, А.Н. Кононов, А.В. Миртов, О.Б. Сиротинина и другие особо отмечают, что в предложениях по русскому языку абсолютной свободы порядка слов нет, русский язык более гибкий, в нём имеются определённые нормы положения членов предложения, соответствующие подчинительной связи, которые расположены препозитивно или постпозитивно вокруг главных слов, в зависимости от способа связи.

1. В узбекском языке порядок слов ясный и стабильный, [5] а также расположение некоторых членов предложения фиксированное, можно выделить следующие специфические правила расположения слов в предложении:

Расположение слов в русском и узбекском языках

№	В узбекском языке	В русском языке
1.	Сказуемое всегда занимает последнее место в предложении. Другими словами, простое предложение имеет следующую синтаксическую структуру: подлежащее – дополнение – сказуемое. Например: Men seni sevaman	В зависимости от главного слова. Я тебя люблю. – Я люблю тебя. – Тебя я люблю.
2.	Прилагательное в предложении ставится перед тем существительным, к которому оно относится. Например: U chiroyli qiz. -	Зависит от согласования и контекста Она красивая девочка. - Девочка красивая
3.	Наречие ставится в предложении перед глаголом. Например: Bola tez ketdi.-	Мальчик быстро ушел. - Мальчик ушёл быстро
4.	Предлоги используются почти всегда так же, как и в английском языке. Например: Ular asal haqida gapirdilar.	Они о меде говорили. - Они говорят про мёд. Используются предложно-падежные конструкции
5.	Вопросительное слово повторяется и в вопросительном предложении, и в ответе. Например: Bu kim? Bu Masha.	Используется и вопросительное слово, и интонация (Это кто? Это Маша. Кто? – Маша?).

6.	Множественное число образуется простым добавлением к основному слову суффикса множественного числа «lar». Например: «quloq» - «ухо» - «quloqlar» - «уши».	Изменяется форма слова человек – люди

При обучении учащихся школ с нерусским языком обучения построению ССЦ учителю следует максимально учитывать совпадения и различия в качестве исходной опоры на выработку в двух языках соответствующих умений и навыков. Здесь особенно ценен принцип переноса умений и навыков, называемый в методике транспозицией. Отметим также еще одну особенность, связанную с тем, что в русском языке местоимения-заместители согласуются с существительными предыдущих предложений в роде и числе. В узбекском же языке категории рода отсутствуют, а значит и согласование в роде. Поэтому при обучении нерусских учащихся механизму замены существительных местоимениями следует обращать внимание на эту особенность. Кроме того, в узбекском языке гораздо реже по сравнению с русским языком встречаются ССЦ такие средства связи, как синтаксический параллелизм конструкций и пропуск одного из главных членов предложения. И эта особенность построения микротекста в русском и узбекском языках должна быть в поле зрения учителя. [6]

Все вышесказанное дает нам возможность сделать следующие выводы:

1. На современном этапе система образования в Республике Узбекистан ориентирует на всесторонне развитие личности обучаемых, важный компонент которой - языковая культура, грамотное владение родным и неродными языками, в частности, русским. Языковая подготовка включает, в выработку прочных навыков и умений связной (монологической) речи, базовой структурой которой является сложное синтаксическое целое (ССЦ).

2. Анализ лингвистической литературы позволяет установить разнообразие подходов учёных к оценке ССЦ, богатство и своеобразие этого явления с точки зрения формы, значения и функционирования, а также указывает на исключительно важную роль в процессе коммуникации, что обуславливает необходимость формирования и развития соответствующих речемыслительных действий и операций.

3. Природа ССЦ как единицы речи характеризуется комплексом составляющих, главными из которых являются смысловое единство, структурная организация (композиционная оформленность, синтаксические особенности) и необходимые, разграничительные признаки.

Список использованной литературы

1. Халилзадех Аминиян Захра. «Принцип учета особенностей родного языка при создании учебника русского языка для иранской аудитории» Полилингвильность и транскультурные практики, №. 3, 2014, С. 172-176.
2. Дэн Дзе. "Слоговая «Призма» родного языка как фактор фонетической интер - ференции в русской речи китайцев" Вестник Московского университета. Серия 9. Филология, по. 4, 2010, pp. 101-108.
3. Осинцева-Раевская Екатерина Анатольевна. «Роль и место родного языка при изучении русского языка как иностранного» Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. Серия: Филология, педагогика, психология, № 5, 2014, стр. 96-102.
4. Харисов Фираз Фахразович. Лингвистические и психолого-педагогические основы начального обучения татарскому языку в школах с русским языком обучения. Тема Автореферат на...доктора педагогических наук Казань 2000 – 48 с.
5. <https://word-house.ru/yazyki-perevoda/uzbekskiy-yazyk/grammaticheskie-osobennosti-stroeniya-uzbekskogo-yazyka/>
6. <http://izvestia-ippo.ru/n-n-kakharova-obuchenie-studentov-inof/>

24. АВТОРСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ НАИМЕНОВАНИЙ В ГАЗЕТНОЙ РЕЧИ

Хасанова З.Ш.,

доц. кафедры русской филологии БухГУ

Газетная речь – достаточно своеобразное явление, которое стоит несколько особняком в ряду других видов текстов. Даже на поверхностный взгляд специфика её совершенно очевидна, ведь в газете собран самый разнообразный материал в области политики, экономики, культуры. Многожанровость газеты позволяет авторам включать речевые образования разного характера, и в их числе – трансформации известных наименований. Подобные индивидуально-авторские преобразования придают газетному тексту определённую воздействующую силу, помогают создавать специфическую образность, способны не только выразить соответствующую мысль более ёмко, но и передать отношение, оценку. В данной статье мы анализируем результат газетной выборки с трансформированными наименованиями. В качестве объекта наблюдения избраны газетные заголовки в российской газете «Аргументы и факты» (2022-2023 гг).

Под трансформированными наименованиями мы понимаем известные названия литературных произведений, художественных и документальных фильмов, телепередач, географических и исторических наименований т.п., которые подверглись авторской обработке в стилистических целях и вынесены автором в качестве нового названия того или иного газетного материала. Например, название статьи *«Кому на Чечне жить хорошо»* создано с опорой на известную поэму Н.А. Некрасова «Кому на Руси жить хорошо». Автор явно рассчитывает на узнаваемость таких заголовков, ведь они интригуют читателя, дают возможность сопоставить известное название с изменённым, заранее прогнозируют содержание всей публикации.

Лингвисты давно обратили внимание на явление трансформации в языке. Так, в научной литературе известны исследования по индивидуально-авторской интерпретации фразеологизмов (В.В. Горлов[1], Б.В. Кривенко[2], Р.Н. Попов[4], А.М. Маматов[3], и др.). Все авторы сходятся в одном: при видоизменении устойчивых оборотов речи наиболее частотным явлением становится замена компонента или вставка нового компонента. Р.Н. Попов[4, с.78], предлагает 3 вида трансформации: замена, вставка и усечение. В.В. Горлов[1, с.36], и Б.В. Кривенко [2, с.46], считают, что способ структурного расширения состава и аллюзия обязательно должны присутствовать в классификации любых речевых трансформаций. А.М. Маматов [3, с. 68], предлагает учитывать и приём конвергенции,

когда для достижения большего стилистического эффекта писатели и журналисты совмещают два и более стилистических приёма. Из того, что предлагают учёные, мы выбрали наиболее оптимальный вариант для классификации индивидуально-авторских интерпретаций наименований: 1. Добавление новых слов (вставка, вклинивание). 2. Парономазия. 3. Пропуск элементов (усечение, сокращение) 4. Изменение состава на противоположный смысл. 5. Замена слов-компонентов или же перестановка их. Рассмотрим указанные приёмы на примерах.

1. Вставка или вклинивание - один из распространённых приёмов авторской трансформации: «*Полёт кукушки над **пустым** гнездом*» (название х/ф «Полёт кукушки над гнездом»); «*Прерванный полёт с **12 этажа***» (книга М.Влади «Прерванный полёт»).

2. Парономазия основана на использовании при лексической трансформации паронимов - слов, близких по звучанию, либо отдалённо связанных, либо вовсе не связанных по смыслу: «*Дороги, которые нас **обирают***» (х/ф «Дороги, которые мы **выбираем**»); «*Джинн из **Бутырки***» (мультфильм «Джинн из бутылки»).

3. Пропуск компонента (возможен с заменой другого компонента): «*Зачем вы, девушки?*» (песня «Зачем вы, девушки, красивых любите?»); «*Высокий блондин в **бусах***» (х/ф «Высокий блондин в чёрном ботинке»)

4. Изменение состава на противоположный смысл: «*Повесть о **ненастоящем** человеке*» («Повесть о **настоящем** человеке» Б.Полевого); «*В **круге последнем***» (роман А.Солженицына «В **круге первом**»).

5. Замена слов-компонентов или же перестановка их: «***Оксана** из Зазеркалья*» (название книги «**Алиса** из Зазеркалья»); «*Развод **по-казански***» (х/ф «Развод **по – итальянски**»); «*Особенности национального **боления***» (х/ф «Особенности национальной охоты»); «*В бой идёт **счётная палата***» (х/ф «В бой идут **одни старики**»); «*Леди Макбет **Сызранского** уезда*»(повесть Н.Лескова «Леди Макбет **Мценского** уезда») ; «*По ком звонит **сотовый***»(роман Э.Хемингуэя «По ком звонит **колокол**»).

Разумеется, задача журналиста – найти точное, яркое слово – была бы чрезвычайно простой, если бы все приёмы можно было бы использовать механически. Каждое слово в составе изменённых названий – новых наименований - в той или иной степени изменяет смысл, привносит новую семантику. Отметим, что при трансформациях может происходить замена типов синтаксической связи. Зачастую такие речевые преобразования сродни каламбуру, словесной игре, шутке: «*Что ищет **Бони** в стране далёкой?*» (строка из стихотворения «Парус» М.Ю.Лермонтова: «Что ищет **он** в стране далёкой?»).

Из 121 примера, зафиксированного нами в ходе газетной выборки, более 50% созданы как замена слов-компонентов. Таким образом, живые речевые эксперименты

авторов газетных публикаций вносят новые краски в палитру средств выразительности, заставляют читателей находить новые смыслы в известных наименованиях.

Литература:

1. Горлов В.В. Фразеологизмы как средство выразительности на страницах газеты. /Жур. Русский язык в школе, 1992, №5 -6.- С.35-37.
- 2.Кривенко Б.В. Фразеология и газетная речь./Жур. Русская речь, 1993, №3. – С. 44 – 49.
- 3.Маматов А. М. К вопросу о трансформации фразеологизмов узбекского языка./Жур. Преподавание языка и литературы, 1999, №5-6. – С. 66-69.
4. Попов Р.Н. Использование «старых» фразеологических единиц в качестве образца для построения новых. /Жур. « Русский язык в национальной школе», 1984, №3. – С.77-80.

25.UZLUKSIZ TA'LIMDA AL-HAKIM AT-TERMIZIY TA'LIMOTIDAN FOYDALANISH

Nuriddin Abdugafforovich Achilov,

pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),

dotsent, Termiz davlat universiteti

Ijtimoiy fanlar fakulteti dekani

Maqolada uzluksiz ta'lim jarayonida jumladan, maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim va oliy ta'lim muassasalarida al-Hakim at-Termiziy pedagogik ta'limotidan foydalanish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, alloma asarlarining mazmuni va mohiyati, hozirgi kunda o'quvchi-yoshlar tarbiyasida alloma merosidan foydalanish hamda ta'lim tizimi jarayoniga tadbqiq etish o'rin olgan.

Tayanch so'zlar: tarbiya, ilm, nur, ma'rifat, ma'rifatparvarlik, bilim, ma'naviyat.

Mamlakatimizdagi tub islohtlar xalqimiz manfaatlari va yurtimizning porloq istiqboli hamda inson qadri uchun xizmat qilmoqda. Bu esa yana bir muhim uyg'onish davri – Uchinchi Renessansni barpo etishga zamin hozirlamoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” to'g'risidagi farmonida: **“buyuk ajdodlarimizning boy ilmiy merosini chuqur o'rganish va keng targ'ib etish”** [Farmon, 2022;6] masalasi qo'yilgan. Shu maqsaddan kelib chiqqan holda, ushbu maqola Qadimiy Termiz shahridan yetishib chiqqan alloma al-Hakim at-Termiziy pedagogik ta'limotidan uzluksiz ta'lim jarayonida foydalanish imkoniyatlariga bag'ishlanadi.

Al-Hakim at-Termiziyning yo'li ilm yo'li bo'lib, asarlarining bosh g'oyasi shaxsni ilimli, ma'rifatli bo'lishidir. Uning kitobi va risolalarining ko'pchiligi tasavvuf ilmiga oid bo'lib, ular mutasavvufning eng katta va salmoqli kitoblaridan, deb e'tirof qilinadi. Alloma avvalgi asrlarda o'tgan bo'lsa ham, mazkur kitob va risolalariga so'fiylar, tasavvufni o'rganuvchi ilmiy xodimlar katta e'tibor nazari bilan qaraganlar. Chunki, ajdodimiz har bir asarida ilmga alohida e'tibor berib, uni egallash yo'llari va vositalarini pedagogik jihatdan ochib beradi. Ilmga nur, deb ta'rif beradi va shu nur insonni Alloh vasliga olib boruvchi asosiy vosita ekanligini uqtirib, umri davomida shu g'oya yo'lida fidoyilik ko'rsatgan [N.Achilov, 2020:24].

Tadqiqotimiz jarayonida maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim va oliy ta'lim muassasalarining kutubxona hamda axborot resurs markazlari bilan tanishib chiqdik. Biroq, kutubxonalarda al-Hakim at-Termiziy ilmiy merosiga oid bo'lgan kitoblarni uchratmadik. Faqat, Termiz davlat universitetining Axborot resurs markazida alloma merosiga oid bo'lgan bir qancha

kitoblar borligini guvohi bo'ldik. Tadqiqotimiz jarayonida maktab darsliklar ham tahlil qilindi. Biroq, darsliklarda alloma merosiga oid ma'lumolar deyarli uchramadi. Natijada, ta'lim tashkilotlarida faoliyat yuritib kelayotgan pedagoglar bilan suhbatlar uyushtirdik. Ularga al-Hakim at-Termiziy ma'naviy merosi haqida batafsil ma'lumotlar berildi. Olib boriladigan har bir mashg'ulotda alloma merosidan foydalanish uchun namunalar, hikmatlaridan parcha, asarlaridan havolalar berib borish kerakligi ta'kidlanib, ularga alloma merosiga oid materiallar taqdim qilindi. Masalan, allomaning bolalik va yoshlik yillari haqidagi quyidagi ma'lumotni uzluksiz ta'limning barcha bosqichlarida foydalanish mumkinligi ta'kidlandi. Alloma: “sakkiz yoshga kirganimda barchaning shafqatli va mehriboni bo'lgan Alloh taolo o'z inoyatini mendan darig' tutmadi. Shayx menga ilm sirlarini o'rgatib, tinmay ilm olishni targ'ib qilar edi. Bu ish shu darajaga yetib bordiki, hatto butun vujudim bilan dars olishga intildim. Go'daklik paytimdanoq o'yin o'rnini kitob mutolaa qilish mashg'uloti egalladi. Shu asnoda yoshlikdan ilm ul-osor (hadis ilmi)ni hamda ilm ul-roy (hanafiy fiqh)ni o'rganishni boshladim”– deydi [R.Abdullaev 2016: 10.]. Bundan tashqari onani e'zozlash haqidagi: “bu saodatli marhamat va barcha yaxshiliklarni onamni rizosidan topdim”, kitobga mehr haqidagi: “eng qiynalgan vaqtlarimda kitoblarim menga tasalli berar edi” yoki “davr shiddatlari kuchli zarba berganida, o'z kitoblarimga suyanar edim” kabi qimmatli hikmatlari o'quvchi-yoshlarni yoshlikdan bilim sirlarini egallashi, vaqtni bekorga sarflamaslik, ota-onani ulug'lash va uning qadriga etish, kitob-tuganmas xazina ekanligi, undan olgan bilimlarni inson umrning oxirigacha ham sarflay olmasligini, o'quvchi-yoshlarni kitobga mehr-muhabbatni oshirish, unga qiziqtirish va e'tiborini oshirishga xizmat qiladi [S.Tursunov va boshq., 2016; 60].

Uzluksiz ta'lim jarayonida al-Hakim at-Termiziyning pedagogik ta'limotidan foydalanish yuzasidan ta'lim tashkilotlarida faoliyat yuritadigan tarbiyachi va pedagoglarga quyidagi taklif va tavsiyalarni bermoqchimiz:

- oilada olib borilayotgan ilk tarbiya jarayonida ota-onalar tomonidan al-Hakim at-Termiziyning bilim olish, ota-onaga mehr va kitobga muhabbat kabi hikmatlari ertak tarzida aytilib, odatlantirib boriladi. Natijada, farzandlarning ongida bolalikdan bilim olishga bo'lgan qiziqish va ehtiyoj, ota-onaga muhabbat va kitobga bo'lgan mehr kabi fazilatlar shakllanadi;

- maktabgacha ta'lim muassasalarida olib borilayotgan mashg'ulotlar jarayonida Sharq allomalari rasm va video roliklar namoyishi asosida tanishtirilib boriladi. Allomaning hikmatli so'zlari va “Ona duosi”, “Kiobning qudrati” nomli hikoyalari ertak asosida rolli o'yinlar asosida tarbiyalanuvchilar bilan birgalikda ijro qilinib, ular ongiga ota-onani e'zozlash va kitobga mehr qo'yish singdiriladi. Natijada, tarbiyalanuvchilarda allomaning ibratli hayoti, ota-onani e'zozlash va kitobga bo'lgan sadoqat kurtaklari shakllantirilib boriladi;

- umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchilarida dars va darsdan tashqari tarbiyaviy mashg'ulotlarda al-Hakim at-Termiziy hayoti va faoliyati Vatanimiz miqiyosida o'rganiladi va tahlil qilinadi. "Nafs odobi", "Kasb odobi" asalaridan namunalar keltirilib, ularda keltirilgan insoniylik fazilatlarini tahlil qilinadi. Natijada, o'quvchilar allomaning hayoti va faoliyati, nafs tarbiyasi tushunchasi, kasbni tanlash odobini o'rganadi;

- oliy ta'lim muassasalari talabalari bilan auditoriya va auditoriyadan tashqari tashkil etiladigan tarbiyaviy mashg'ulotlar jarayonida al-Hakim at-Termiziy merosi o'rganiladi. Allomaning "Ma'rifat ul-asror", "Navro'znoma" asarlari talabalar tomonidan mustaqil topshiriqlar asosida qiyosiy tahlil qilinadi. Natijada, talabalarda alloma merosini dunyo miqiyosida o'rganilishi tahlil qilinib, ularda ilm va ma'rifatga erishish bosqichlari haqidagi kompetensiyalar hosil qilinadi.

Albatta, al-Hakim at-Termiziy ilmiy-ma'naviy merosini o'rganish jarayonida alohida bir xususiyat namoyon bo'ladiki, bu ham bo'lsa uning asarlaridagi ma'lumotlarning xilma-xilligi va boyligi, muallif madaniy-ma'rifiy salohiyatining keng ko'lamligidir. Alloma: "yo'qotilgan narsaga emas, niyatning yo'qolishiga qayg'urish kerak, zero hech bir ezgu ish niyatsiz bo'lmas", "Alloh senga ilm, aql, hidoyat berdi, sen uning taqdiriga rozi bo'l, qismatingdan nolima, o'zingning yomon nafsingdan o'pkalan", "ma'rifat qalbning til bilan iqror bo'lgan holdagi tasdig'idir" - deydi [Z.Choriyev va bosh. 2008: 58.]. Alloma asarlari sahifalarida singdirilgan bunday donishmandona hikmatlar va ular tashigan g'oyalar, ilgari surgan muddaolarning o'zi alohida mavzu, chunki bu donolik namunalari insonlarni hamisha ezgulik sari da'vat etadi.

O'tmish ajdodlarimizning ibratli hayot yo'li va serqirra ilmiy-diniy faoliyati milliy qadriyatlarimiz hamda ma'naviyatimizni teran boyitgan bebaho xazinadir. Shu maqsadda uzluksiz ta'lim jarayonida al-Hakim at-Termiziy pedagogik ta'limotidan foydalanishni o'rganish va bebaho asarlarini tahlil qilish natijasida quyidagicha **xulosalarga** kelindi:

- al-Hakim at-Termiziyning ilmiy pedagogik merosi inson kamolotida muhim ahamiyat kasb etib, asarlaridagi ilm, ma'rifat kabi fazilatlar o'quvchi-yoshlarni insoniylik fazilatlarini o'rganishda muhim bilim manbai bo'lib xizmat qiladi;

- alloma pedagogik ta'limotini o'quvchi-yoshlarimiz chuqur va tizimli o'zlashtirishiga ajdodlarimiz merosining munosib davomchilari ekanliklarini teran his qiladilar hamda alloma merosini har tomonlama o'rganish ko'nikmalari hosil qilinadi;

- al-Hakim at-Termiziyning pedagogik ta'limotini uzluksiz ta'limning barcha bosqichlarida oiladan boshlab, maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim va oliy ta'lim tizimida dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarda o'rganish va tahlil qilish asosida o'quvchi-yoshlarda ota-

onaga muhabbat, ezgulik, kitobga mehr, iymon, e'tiqod kabi ma'rifatparvarlik fazilatlarini shakllanadi;

- allomaning ilmiy merosini vatanimiz hamda dunyo miqyosida o'rganish va keng targ'ib qilish xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimizni chin insoniy fazilatlar sohibi etib tarbiyalashda xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. - Toshkent sh., 2022-yil 28-yanvar.
2. Achilov N.A. Al-Hakim at-Termiziy asarlari vositasida talabalarda ma'rifatparvarlik fazilatlarini rivojlantirish texnologiyasi. Ped. fan. bo'y. fal. dok. ... diss. - Termiz, 2020. - 173 b.
3. Baduv ush-sha'n yoxud Hakim Termiziyning o'zi haqida yozganlari. [Tarjimon R.Abdullaev]. - T.: "Mumtoz so'z", 2016. -100 b.
4. Tursunov S., Murtazoev B., Termiziylarning ilmiy tafakkuri. – T. "O'zbekiston", 2016. - 280 bet.
5. Choriyev Z. va boshqalar, Al-Hakim at-Termiziy. - T.: "Yangi asr avlodi", 2008. – 150 b.

26.KAR BOLALAR MAKTABIDA YAKKA MASHG‘ULOTLARDA QO‘LLANUVCHI INTERFAOL USULLAR FOYDALANISH TAMOIYILLARI.

Abdullayeva Nargiza O‘ktamovna

Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti

Pedagogika-psixologiya fakulteti,

Maxsus-pedagogika kafedrası stajyor o‘qituvchi

Karlar maktabi - tug‘ma kar yoki yoshligida eshitish qobiliyatini yo‘qotgan bolalar (**Karlik**) uchun ochilgan internat maktab tipidagi maxsus ta‘lim-tarbiya muassasasi. Karlar va zaif eshituvchilar internat maktabga bo‘linadi. O‘zbekistonda birinchi marta 1920 yilda nogiron (kar, ko‘r, aqli zaif) bolalar internat maktabi sifatida tashkil etilgan. Karlar internat maktabiga mutlaqo eshitmaydigan va gapirmaydigan, shuningdek, eshitish qobiliyatidan 75 dB dan ortiq darajada mahrum bo‘lgan, kuchli ovozdan ta‘sirlanadigan va ba‘zi nutq tovushlarni qisman farq qiladigan bolalar qabul qilinadi. Maktabgacha tarbiya muassasasiga olinmagan 6-7 yoshdagi bolalar internat maktabning tayyorlov sinfiga qabul qilinadi. Zaif eshituvchilar internat maktabiga nutq, eshitish qobiliyatidan 30 dan 75 dB gacha darajada mahrum bo‘lgan, nutq (oddiy ovoz bilan aytiladigan so‘z va gaplar)ni 3 metr masofadan tushunadigan hamda eshitish qobiliyati yetarli bo‘lmaganligi sababli nutqi turli darajada rivojlanmay qolgan, shuningdek, maktabgacha tarbiya va maktab yoshida kar bo‘lib qolib, nutqi saqlangan bolalar qabul qilinadi. Kar va zaif eshituvchi bolalar respublika, viloyat, shahar xalq ta‘limi boshqarmalari tomonidan tashkil etilgan tibbiy psixologik-pedagogik komissiyalar tomonidan ko‘rikdan o‘tkaziladi va o‘qishga yo‘llanma beriladi. Kar va zaif eshituvchi bolalar uchun maxsus ta‘lim-tarbiya „Ta‘lim to‘g‘risida“gi O‘zbekiston Respublikasi qonuni (1997-yil 29-avgust) asosida amalga oshiriladi. Karlar maktabi O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta‘limi vazirligi tizimiga kiradi. Karlar internat maktabida ta‘lim 2 bosqich — boshlang‘ich ta‘lim (1 — 5-sinf), tayanch ta‘lim (6-11-sinf) dan, zaif eshituvchilar internat maktabida 2 bo‘lim (10-sinfgacha va 11-sinfgacha) dan iborat. Karlar maktabining boshlang‘ich sinflarida o‘qish maxsus reja, dastur, darslik va o‘quv qo‘llanmalari asosida, yuqori sinflarda normal maktablarning 5-9-sinflar darsliklaridan foydalanib olib boriladi. Har bir sinfda o‘quvchilar soni 8-10 tadan oshmasligi kerak. O‘quv rejasi, dasturi, darsliklar va o‘quv qo‘llanmalari O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta‘limi vazirligi Ta‘lim markazining maxsus ta‘lim bo‘limi tomonidan bolalarning eshitish va nutq taraqqiyotidagi kamchiliklari nazarda tutilgan holda tuziladi. 2000-2001 o‘quv yili boshi O‘zbekiston Respublikasida 13ta karlar internat maktabi (2956 o‘quvchi) va 5 ta zaif eshituvchi bolalar maxsus internat maktabi (1051 o‘quvchi) ish faoliyatini yuritadi.

Kar bolalar ta'lim olish uchun **audiogramma** yoki kasallik tarixi aniqlangan bo'lishi zarur. Eshitish qobiliyatini yo'qotish, odatda, odam chastotalar intensivligini qanchalik yaxshi eshitganiga qarab, yengil, o'rtacha, og'ir yoki chuqur deb ta'riflanadi. Kar deb topilgan bolalarning atigi 5 foizi ota-onalari kar bo'lganligi sababli ushbu nuqson bilan dunyoga kelgan. Eshitmaydigan talabalarning ushbu foizi, birinchi tilga ko'proq ta'sir qilishi sababli, ta'lim tizimiga kirishda lingvistik ustunlikka ega bo'lishi mumkin.

Tug'ma eshitish qobiliyatini yo'qotish (tug'ilishdan eshitish qobiliyatini yo'qotish) holatlarida, ota-onalar yangi tug'ilgan chaqaloqni uch oylikgacha eshitishlari buzilganligini aniqlashlari mumkin bo'ladi. Agar bola to'satdan baland tovushlarga javob bermasa, bu eshitish nuqsoni mavjudligiga dalolat beradi. Bolaning qariyb to'rtinchi oydan sakkizinchi oygacha o'sishi boshlanganda, ularning boshlari tovush chiqadigan tarafga qarab burishlari zarur bo'ladi. Taxminan bir yildan 16 oygacha, agar ular so'zlarni to'g'ri talaffuz qilmasa yoki umuman gapirmasa, bu ham ko'rsatma bo'lishi mumkin. Bularning barchasi tug'ma eshitish qobiliyatini yo'qotish ko'rsatkichlari, ya'ni bola tug'ma kar tarzda tug'ilganligiga dalolatdir.

O'rta quloq infeksiyasi, og'ir bosh jarohati, uzoq vaqt davomida baland tovushlarga ta'sir qilish va boshqa ko'plab sabablarga ko'ra bola yoshligida eshitish qobiliyatini yo'qotishi mumkin. Agar bu sodir bo'lsa, tug'ma eshitish qobiliyatini yo'qotish bilan bir xil alomatlar paydo bo'lishi mumkin. Agar bu bola kattaroq bo'lsa, kichiktoy yoki maktabgacha yoshda bo'lsa, ko'proq belgilarni izlash kerak. Belgilari bolani ismini aytganda javob bermasligini o'z ichiga olishi mumkin. Bola so'zlarni boshqa tengdoshlariga qaraganda boshqacha talaffuz qilishi mumkin. Agar bola televizorni nihoyatda baland ko'tarsa yoki juda yaqin o'tirsa, bu ham ko'rsatma bo'lishi mumkin. Bolaning eshitish qobiliyatini yo'qotishi mumkin bo'lgan eng katta ko'rsatkichlardan biri shundaki, ular odam bilan suhbatlashayotganda nima deyayotganini tushunish uchun odamning lablariga va yuz ifodalariga qattiq e'tibor berishadi. Agar bolada bunday belgilar mavjud bo'lsa, eshitish qobiliyatini yo'qotish uchun skrining olish keyingi qadam bo'ladi.

Bolalar karlardan ta'lim olish uchun nomzod sifatida aniqlanishi mumkin **audiogramma** yoki kasallik tarixi. Eshitish qobiliyatini yo'qotish, odatda, odam chastotalar intensivligini qanchalik yaxshi eshitganiga qarab, engil, engil, o'rtacha, og'ir yoki chuqur deb ta'riflanadi. Kar deb topilgan bolalarning atigi 5 foizini karlar ota-onalari tug'adilar. Eshitmaydigan talabalarning ushbu foizi, birinchi tilga ko'proq ta'sir qilish sababli, ta'lim tizimiga kirishda lingvistik ustunlikka ega bo'lishi mumkin.

Tug'ma eshitish qobiliyatini yo'qotish (tug'ilishdan eshitish qobiliyatini yo'qotish) holatlarida, ota-onalar yangi tug'ilgan chaqaloqni uch oylikgacha eshitishlari bilanoq, bolalaridagi farqlarni sezishlari mumkin. Agar bola to'satdan baland tovushlarga javob bermasa, bu ko'rsatkich bo'lishi mumkin. Bolaning qariyb to'rt oydan sakkiz oygacha qarishi boshlanganda, ular

boshlarini tovush chiqadigan joyga burishlari kerak. Taxminan bir yildan 16 oygacha, agar ular soʻzlarni toʻgʻri talaffuz qilmasa yoki umuman gapirmasa, bu ham koʻrsatma boʻlishi mumkin.^[4] Bularning barchasi tugʻma eshitish qobiliyatini yoʻqotish koʻrsatkichlari, yaʼni bola shu tarzda tugʻilgan.

Oʻrta quloq infeksiyasi, ogʻir bosh jarohati, uzoq vaqt davomida baland tovushlarga taʼsir qilish va boshqa koʻplab sabablarga koʻra bola yoshligida eshitish qobiliyatini yoʻqotishi mumkin. Agar bu sodir boʻlsa, tugʻma eshitish qobiliyatini yoʻqotish bilan bir xil alomatlar paydo boʻlishi mumkin. Agar bu bola kattaroq boʻlsa, kichkintoy yoki maktabgacha yoshda boʻlsa, koʻproq belgilarni izlash kerak. Belgilari bolani ismini aytganda javob bermasligini oʻz ichiga olishi mumkin. Bola soʻzlarni boshqa tengdoshlariga qaraganda boshqacha talaffuz qilishi mumkin. Agar bola televizorni nihoyatda baland koʻtarsa yoki juda yaqin oʻtirsas, bu ham koʻrsatma boʻlishi mumkin. Bolaning eshitish qobiliyatini yoʻqotishi mumkin boʻlgan eng katta koʻrsatkichlardan biri shundaki, ular odam bilan suhbatlashayotganda nima deyayotganini tushunish uchun odamning lablariga va yuz ifodalariga qattiq eʼtibor berishadi. Agar bolada bunday belgilar mavjud boʻlsa, eshitish qobiliyatini yoʻqotish uchun skrining olish keyingi qadam boʻladi.

AQSh Milliy Sogʻliqni Saqlash Instituti maʼlumotlariga koʻra 1990 yillarda boʻlgani kabi soʻnggi yillarda Qoʻshma Shtatlarda koʻplab ota-onalar farzandlari oʻrtacha 2,5 yoshdan 3 yoshgacha kar boʻlganligini bilishmagan. Bundan ham yomoni, boshqa koʻplab bolalar 5 yoki 6 yoshga toʻlgunga qadar eshitish qobiliyatiga ega emasligi aniqlanmagan. 1993 yilda Sogʻliqni saqlash milliy institutlarining Eshitish qobiliyatini yoʻqotishni erta aniqlash boʻyicha konsensusni ishlab chiqish boʻyicha konferentsiyasi avvalgi xavf-xatarlarga asoslangan baholashning etarli emasligi va barcha chaqaloqlar tugʻruqdan keyingi kasalxonaga yotqizilishidan oldin eshitish tekshiruvlaridan oʻtishlari kerak degan xulosaga kelishdi. Ushbu qaror qabul qilingan paytda, Eshitishni baholash va boshqarish milliy markazining maʼlumotlariga koʻra, faqat 11 ta kasalxonada tugʻilgan chaqaloqlarning 90 foizida skrining tekshiruvi oʻtkazilgan. Oʻshandan beri eshitishning universal skriningi erta aniqlashni ancha yaxshiladi.

Tilni mahrum qilish bolaning aniq besh yoshga yaqinlasha boshlagan tili taʼsir qilish uchun oʻta muhim davrda tilga kirish imkoniyatining etishmasligi deb taʼriflanadi. Boshqa har qanday aholidan farqli oʻlaroq, kar va eshitish qobiliyatiga ega bolalarning aksariyati erta bolalik davrida ushbu turdagi cheklangan taʼsirga ega boʻlish xavfi ostida. Tilni mahrum qilish va erta yoshdagi bolalarni tilni mahrum qilishning oldini olish boʻyicha choralar boʻyicha tadqiqotlar jadal rivojlanmoqda. Eshitmaydigan bolalar uchun tillar tengligi va sotib olish (**LEAD-K**), Masalan, Amerika Qoʻshma Shtatlaridagi DHH bolalari bolalar bogʻchasiga tayyor boʻlishi uchun zarur boʻlgan erta til asoslarini olishlarini taʼminlashga qaratilgan milliy kampaniya.

D / HH o'spirinlari va kattalar uchun tilni o'rganish uchun juda muhim davrni boshdan kechirgan va tilni mahrum qilishni boshdan kechirganlarning oqibatlari juda katta. Birinchi tilni egallash yoshining kechikishi sintaktik, leksik, fonologik qiyinchiliklarga qadar, tilni qayta ishlashning barcha darajalariga zararli ta'sir ko'rsatadi. kognitiv kechikishlar, ruhiy salomatlikdagi qiyinchiliklar, hayotning past darajasi, yuqori travma va sog'liq bo'yicha cheklangan savodxonlik haqida gapirmasa ham bo'ladi. Bundan tashqari, erta hayotda to'liq kirish imkoniga ega bo'lgan tilni (ya'ni tabiiy ishora tilini) kechiktirish nafaqat bunday imo-ishora tilini keyinchalik hayotda egallash qobiliyatiga ta'sir qiladi, balki "keyinchalik o'rganilgan barcha tillarni to'liq o'zlashtirmasligiga olib keladi". Tilni mahrum etishning ta'siri juda og'ir va kar va eshitish qobiliyati past bolalarni erta aniqlashda, shuningdek, aralashuvda e'tiborga olinishi kerak.

«Aqliy xujum»

Mazkur metod muayyan mavzu yuzasidan berilgan muammolarni hal etishda keng qo'llaniladigan metod sanalib, u mashg'ulot ishtirokchilarini muammo xususida keng va har tomonlama fikr yuritish, shuningdek, o'z tasavvurlari va g'oyalardan ijobiy foydalanish borasida ma'lum ko'nikma hamda malakalarni xosil qilishga rag'batlantiradi. Ushbu metod yordamida tashkil etilgan mashg'ulot jarayonida ixtiyoriy muammolar yuzasidan bir necha original yechimlarni topish imkoniyati tug'iladi. «Aqliy xujum» metodi tanlab olingan mavzular doirasida ma'lum qadriyatlarni aniqlash, ayni vaqtda ularga muqobil bo'lgan g'oyalarni tanlash uchun sharoit yaratadi.

Mashg'ulotlar jarayonida «Aqliy xujum» metodidan foydalanishda bir necha qoidalarga amal qilish talab etiladi. Ushbu qoidalar quyidagilar:

1. Mashg'ulot ishtirokchilarini muammo doirasida keng fikr yuritishga undash, ular tomonidan kutilmagan mantiqiy fikrlarning bildirilishiga erishish.
2. Har bir ta'lim oluvchi tomonidan bildirilayotgan fikr yoki g'oyalar miqdori rag'batlantirilib boriladi. Bu esa bildirilgan fikrlar orasidan eng maqbullarini tanlab olishga imkon beradi. Bundan tashqari fikrlarning rag'batlantirilishi navbatdagi yangi fikr yoki g'oyalarning tug'ilishiga olib keladi.
3. Har bir ta'lim oluvchi o'zining shaxsiy fikri yoki g'oyalarga asoslanishi hamda ularni o'zgartirishi mumkin. Avval bildirilgan fikr (g'oya)larni umumlashtirish, turkumlashtirish yoki ularni o'zgartirish ilmiy asoslangan fikr (g'oya)larning shakllanishiga zamin hozirlaydi.
4. Mashg'ulotlar jarayonida ta'lim oluvchilarning har qanday faoliyatlarini standart talablar asosida nazorat qilish, ular tomonidan bildirilayotgan fikrlarni baholashga yo'l qo'ymaydi. Agarda

ularning fikr (g'oya)lari baholanib, boriladigan bo'lsa, ta'lim oluvchilar o'z diqqatlarini, shaxsiy fikrlarini himoya qilishga qaratadilar, oqibatda ular yangi fikrlarni ilgari surmaydilar. Mazkur metodni qo'llashdan asosiy maqsad ta'lim oluvchilarni muammo xususida keng va chuqur fikr yuritishga rag'batlantirish ekanligini etibordan chetda qoldirmagan holda ularning faoliyatlarini baholab borishning har qanday usulidan voz kechish maqsadga muvofiqdir.

«Fikriy hujum» metodi

Bu metod o'quvchilarning mashg'ulotlar jarayonida faolliklarini ta'minlash, ularni erkin fikr yuritishga rag'batlantirish hamda bir xil fikrlashdan ozod etish muayyan mavzu yuzasidan rang-barang g'oyalarni to'plash, shuningdek, ijodiy vazifalarni hal etish, yechish jarayonining dastlabki bosqichida paydo bo'lgan fikrlarni yechishga o'rgatish uchun xizmat qiladi. «Fikriy hujum» metodi. A.F. Osborn tomonidan tavsiya etilgan bo'lib, uning asosiy tamoyili va sharti mashg'ulot (bahs)ning xar bir ishtirokchisi tomonidan o'rta tashlanayotgan fikrga nisbatan tanqidni mutlaqo ta'qiqlash, har qanday luqma va hazil-mutoyibalarni rag'batlantirishdan iboratdir.

Bundan ko'zlangan maqsad ta'lim oluvchilarning mashg'ulot (bahs) jarayonidagi erkin ishtirokini ta'minlashdir. Ta'lim jarayonida ushbu metoddan samarali va muvaffaqiyatli foydalanish o'qituvchining pedagogik mahorati va tafakkur ko'lamining kengligiga bog'liq bo'ladi. «Fikriy hujum» metodidan foydalanish chog'ida ta'lim oluvchilarning soni 15 nafardan oshmasligi maqsadga muvofiqdir. Ushbu metodga asoslangan mashg'ulot bir soat tashkil etilishi mumkin.

Bolalar mashg'ulotga qiziqib qatnashishlari va unda faol ishtirok etishlari uchun uning mazmuni va metodikasi yaxshilab puxta o'ylanib olinishi kerak. Bolalar o'quv faoliyatini qanchalik **puxta egallab olsalar**, tarbiyachining e'tibor bilan tinglab, o'yindan mashg'ulotga osonlik bilan o'tadilar.

Bolalarni uyushtirish. Tarbiyachi bolalarni yig'ib, ularning mashg'ulotga tayyorligini tekshiradi: tashqi ko'rinishi, joy-joyiga to'g'ri o'tirishganligi, diqqatini to'plaganini sinab ko'radi.

Mashg'ulot muvaffaqiyatli o'tishi uchun bolalar oldida turgan faoliyatga qiziqish uyg'otishi, buning uchun bolalarning yoshi, **qiziqishi**, faoliyatiga mos har xil usullarni qo'llashi kerak.

Kichik guruh bolalarida mashg'ulotga qiziqish uyg'otish uchun bolalarni qiziqtiradigan mazmundagi, kutilmagan, topishmoqli usullardan foydalanadi. «Kuloq **solinglar-chi**, kimdir eshik qoqyapti! Bu qo'g'irchoq biznikiga mehmonga kelibdi», - deb mashg'ulotni boshlash mumkin. Bolalarning narsalar va ularning nimaga ishlatilishi to'g'risidagi tasavvurini tartibga soluvchi mashg'ulot mana shunday boshlanadi.

Katta guruhlarda qanday mashg'ulot bo'lishini tarbiyachi bolalarga oldindan aytib qo'yadi. Bu bolalarning bo'lajak mashg'ulotga qiziqishini orttiradi. Masalan, mustaqillik maydoniga

ekskursiyaga borishni bolalarga bir hafta oldin aytib o'tadi va ularga rasmlarni ko'rishni, ota-onasi bilan sayr qilganda nimalarni ko'rganini eslashni taqlif etadi. Bolalar bu kunni zo'r qiziqish bilan kutishadi.

Katta va tayyorlov guruhlaridagi bolalar mashg'ulotning zarurligi va majburiyligini tushunishlari, unga ongli ravishda tayyorlanishlari zarur. Asosiy qism, mashg'ulotda bolalarga yangi bilim beriladi, topshiriqni bajarish yuzasidan yo'l-yo'riq, ko'rsatiladi, qiynalgan bolalarga yordam beriladi. Bolalar bilan bo'ladigan jamoachilik munosabatlarini alohida munosabat bilan qo'shib olib boriladi. Topshiriqni bajarishni hamma bolalar uddalay olishlari uchun tarbiyachi har xil metod va usullarni qo'llaydi.

Mashg'ulotning boshlanishidanoq bolalarning diqqatini tashkil eta bilish kerak. Bu bolalar oldiga qo'yilgan aqliy vazifaga bog'liq. Bolalarga qanday ishlar olib borish zarurligi ko'rsatiladi **va tushuntiriladi**, ularni ayrim bolalarga alohida takrorlash shart emas, balki hamma bolalarni e'tibor bilan eshitib o'tirishga o'rgatish kerak, zarurat tug'ilsagina takrorlash mumkin.

Bog'chadagi bolalar o'qish, yozishni bilmaganlari uchun o'tilgan materialni qaytarib mustahkamlay olmaydilar, shuning uchun bolalarga berilgan bilimni mustahkamlash uchun tarbiyachi takrorlash va mashq qildirish usullaridan foydalanadi. **Mexanik qaytarish**, yodlatishdan qochish kerak, chunki anglab olinmagan material tezda esdan chiqadi.

Qaytarish, mashq qildirishda tarbiyachi fikrlarni to'ldirib, tartibga solib boradi, bu bolalarda bilimga qiziqish uyg'otadi va shu narsa to'g'risidagi tasavvur va tushunchalarini chuqurlashtiradi. Mashg'ulotni dastur maqsadi va bolalar yoshiga qarab mustahkamlashning har xil usullari qo'llaniladi.

Bolalar o'zlashtirib olishi va javob qilishi kerak bo'lgan material so'z orqali amalga oshiriladi. SHuning uchun u yoki bu ishni bajarishda bolalardan uni qanday amalga oshirmoqchi ekanini so'z bilan tushuntirib berish talab etiladi (masalan, son-sanoqqa o'rgatishda, **qurish-yasashda**, rasm chizganda qanday qilishi, qanday tartib bilan bajarishi, buning uchun qanday materialdan foydalanishni tushuntirib berishi talab etiladi).

Mustahkamlash jarayonida didaktik material bilan bajariladigan mashq aqliy vazifani o'z **ichiga olsa**, bolalarda mustaqillikni tarbiyalashda katta ahamiyatga ega bo'ladi. Masalan, son-sanoq mashg'ulotida bolalar sanash material bilan o'zlari mashqlarni mustaqil bajarishadi: tarbiyachining topshirig'iga qarab narsalar sonini kamaytirishadi yoki ko'paytirishadi. Buning uchun o'yinchoqlardan ham foydalanish mumkin.

Mashg'ulot davomida pedagog hamma bolalar faol qatnashishini va ishni o'z vaqtida puxta amalga oshirishlarini nazorat qilib boradi. Agar mashg'ulot yakka tartibda olib boriladigan bo'lsa (rasm, loy va plastilindan narsalar yasash, qurish-yasash, konstruksiyalash), bolalar ishni har xil

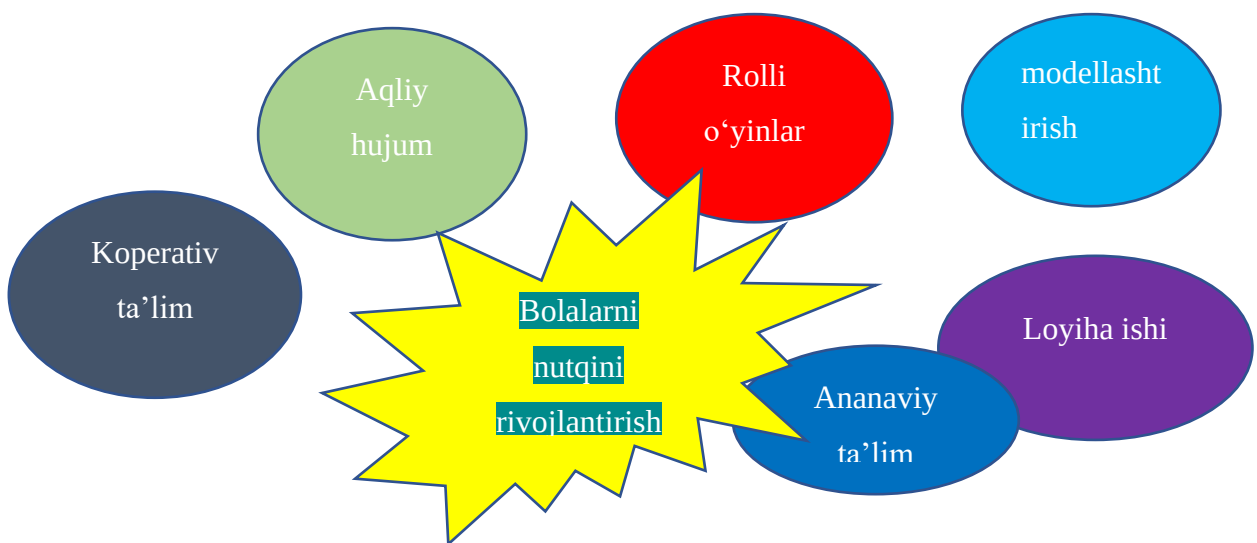
vaqtda bajarganliklari uchun tarbiyachi mashg'ulot tugashiga bir necha daqiqa qolganda mashg'ulotni tugatish kerakligi to'g'risida ularni ogohlantiradi.

Mashg'ulotni tugatayotib, tarbiyachi o'tkazilgan mashg'ulotga yakun yasaydi: bajarilgan ishni bolalar **bilan birgalikda baholaydi**, bolalarning mashg'ulotda qatnashganini gapiradi, ba'zan kelgusi mashg'ulotda nimalar o'tishlarini aytadi.

Bolalar uchun nafas olish mashqlari qanchalik foydali bo'lsa, shuncha foydali. Ular nafaqat bolalarga his-tuyg'ularini yaxshiroq boshqarishlariga yordam berishadi, balki ularning diqqat va e'tiborini yaxshilaydilar. Nafas olish mashqlari, shuningdek, bolalarni o'zlarini yanada yaxshiroq his qilishlariga yordam beradi, chunki ular o'z tanalarini yaxshiroq anglay oladilar va hatto ularning talaffuzi va muloqot usullarini yaxshilashga yordam beradi.

Bir qarashda, bu ba'zilar juda bema'ni tuyulishi mumkin. Dunyoga bolalar allaqachon qanday nafas olishni bilmaydilar? Albatta ular qiladilar. Nafas olish va nafas olishning biomekanikasi avtomatik jarayonlardir buni biz hammamiz qilamiz va hech kim bizga o'rgatishi shart bo'lmagan. Biroq, bizni oddiy aks ettirishga undashi kerak bo'lgan savol: biz hammamiz qanday nafas olishni bilamiz, ammo, buni yaxshi qilamizmi?

"Nafas olish mashqlari bolalarning konsentratsiyasini yaxshilash va stress ta'sirini kamaytirish uchun ularning miya rivojlanishini optimallashtiradi".

Bolalar nutqini rivojlantirish. Bosqichlar

Fonemik idrokni to'laqonli shakllantirish uchun nutqning tovush madaniyati ustida ish olib borilmoqda. Fonemik idrokning rivojlanishida u 6 bosqichga bo'linadi:

1-bosqich: nutqiy bo'lmagan tovushlarni tanib olish bilan boshlanadi. Eshitish xotirasi va eshitish diqqatini rivojlantirish bilan birga, ularni tanib olish va farqlashni o'rganishlari kerak.

2-bosqich: o'qituvchi bolaga bir xil tovushlar, iboralar birikmalari, individual so'zlarni o'z ichiga olgan o'yinlar va mashqlar yordamida ovozning balandligi, kuchi, tembrini farqlashni o'rgatadi.

3-bosqich: nutq terapevti tovush tarkibiga yaqin bo'lgan so'zlarni farqlashni o'rganishga yordam beradi.

4-bosqich: o'qituvchi bo'g'inlarni to'g'ri farqlashni tushuntiradi.

5-bosqich: o'qituvchi bolalarni fonemalarni (tovushlarni) farqlashga o'rgatadi, tovushlar unli va undoshlarga bo'linishini tushuntiradi. Birinchidan, unli tovushlar o'rganiladi, keyin ular undoshlarga o'tadi.

6-bosqich: so'zlarni bo'g'inlarga ajratishni o'z ichiga olgan eng oddiy tovush tahlili ko'nikmalarini rivojlantirish vaqti keldi. Nutq terapevti bolalarga kaftlari yordamida bo'g'inlar qanday hisoblanishini ko'rsatadi, urg'u berilgan bo'g'in ta'kidlanadi.

Bosqich unli tovushlarni, keyin undoshlarni tahlil qilish bilan davom etadi, shuning uchun fonematik idrok va tovush tahlili rivojlanadi.

Maktabgacha yoshdagi davrda bolaning ruhiyati, nutqi, kognitiv rivojlanishi uchun poydevor qo'yiladi. Shuning uchun fonemik idrokning rivojlanishi ketma-ketlik bilan sodir bo'lishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

- Abdullayeva N.O: Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan ishlashda og‘zaki nutqni rivojlantirishda arifmetik amallarning ahamiyati KASB-HUNAR TA’LIMI Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma’rifiy jurnal 2023-yil, 6-son
- Alimxujayeva F. Zaif eshituvchi bolalar eshitish qobiliyatini rivojlantirishda didaktik materiallardan foydalanish. p.f.n. diss... avtoref. Moskva.-1992. 18
- Alimxujayeva F. Zaif eshituvchi bolalar eshitish qobiliyatini rivojlantirishda didaktik materiallardan foydalanish. p.f.n. diss... avtoref. Moskva.-1992. 18 6.
- Bikbayeva N.U., Sidelnikova P.I., Adambekova G. A. Boshlangich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi. T., «O‘qituvchi», 1996 y.
- F.F. Paramonova F.J. Alimxo‘jayeva .Z.A.Sharipova “O‘zbekiston Karlarining imo-ishora nutqi” Toshkent <ZAR QALAM> 2005.
- N. Abdullayeva O‘zbek imo-ishora nutqi Jiizax DPU Pedagogika-psixologiya Maxsus pedagogika kafedrası stajyor o‘qituvchisi.
- O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi “Ta’lim tarbiya tizimini takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-4884 sonli qarori. <https://lex.uz/docs/5085887/>
- O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 29 oktyabrdagi “Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-6097-son Farmoni. <https://lex.uz/docs/5073447/>
- Yunusov, M. (2021). ESHITISH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH DARSLARIDA MULTIMEDIA VOSITALARIDAN FOYDALANISH METODIKASI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, (1). извлечено от <https://journal.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/1190>

27.PEDAGOGIK JARAYONNI BOSHQARISHDA KASBIY MADANIYAT VA PEDAGOGIK DEONTOLOGIYA

Abdisalim Erkaboyevich Kenjaboyev

Termiz davlat universiteti

“Pedagogika va ijtimoiy ish” kafedrası

dotsenti.p.f.n.

Mamlakatimiz mustaqilligini qo‘lga kiritgandan so‘ng erkin fikrlaydigan, o‘z-o‘zini anglaydigan, jamiyat manfaatlarini tushunib yetadigan, har tomonlama yetuk komil insonni tarbiyalash vazifasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi qilib belgilandi. Uni amalga oshirish esa, eng avvalo tarbiyalanuvchilarning ichki ruhiy ma‘naviyatini boyitish va mustaqil dunyo qarashini shakllantirishni taqozo etadi. Har qaysi davlat, har qanday xalq intellektual salohiyati, yuksak ma‘naviyati bilan qudratlidir”.

Ma‘naviyat ko‘p qirrali tushunchadir. U inson faoliyatining barcha qirralarini, uni yaqqol ko‘zga tashlanuvchi zoxiriy va yashirin, ichki ruhiy botiniy tomonlarini ham qamrab oladi. Ma‘naviyat o‘zi nima? degan savolga aniq va lo‘nda javob topish qiyin. “Ma‘naviyat” tushunchasi va uning tamoyillariga o‘ziga xos izoh va ta‘riflar berib kelinmoqda. Bunga sabab “Ma‘naviyat” tushunchasi keng ma‘noda jamiyat hayotidagi g‘oyaviy, mafkuraviy, ma‘rifiy, madaniy, diniy va axloqiy qarashlarni o‘zida to‘la mujassam etgan ijtimoiy-ma‘naviy hodisa ekanligidir. Aslida ma‘naviyat insonni jamiki boshqa mavjudotlardan ajratib turadigan eng baquvvat ma‘naviy ruhiy omil hisoblanadi. Birinchi prezidentimiz I.A.Karimov “Yuksak ma‘naviyat yengilmas kuch” asarida: “Ma‘naviyat insonni ruhiy poklanish, qalban ulg‘ayishga chorlaydigan, odamning ichki dunyosi, irodasini baquvvat, imon-e‘tiqodini butun qiladigan, vijdonini uyg‘otadigan beqiyos kuch, uning barcha qarashlarining mezonidir”, -deb ta‘riflagan edi. Ma‘naviyat har doim ma‘rifat bilan ya‘ni bilim bilan uyg‘un holda rivojlanib boradi. Har ikkalasining uyg‘unlugiga erisha olsakkina yoshlarimizning ma‘naviy barkamol, imon e‘tiqotli, vatanparvar, insonparvar, vijdonli, diyonatli, or-nomusli, halol va pok isonlar bo‘lib tarbiya topishlariga erisha olamiz. Ma‘naviy va ma‘rifiy qashshoqlik bilan hech bir millat u yashayotgan mamlakat hech qachon iqtisodiy va ijtimoiy siyosiy taraqqiyotning yuksak cho‘qqilariga erisha olmaydi. Biz yuqorida berilgan ma‘naviyat sohasidagi fikrlarga tayanib, bugungi kunda mamlakatimiz taraqqiyotida o‘zlarining bilimdonligi, odobi, axloqi bilan faoliyat olib boradigan kompetentli kasb egalari ma‘naviyati haqida fikr olib borishni maqsad qildik. Jamiyat taraqqiyotida faoliyat olib borayotgan har bir kasb egasi o‘zining kasbiy sohasida ma‘naviyatiga, odobiga, axloqiga, bilimdonligiga, malaka va ko‘nikmasiga ega bo‘lishi zarurligini anglatadi.

Kasbiy madaniyatning yuksakligi o'qituvchi kasbida har tomonlama namoyon bo'ladi. O'qituvchi shaxsida mavjud kasbiy fazilatlar jamiyatida shakllanadi, o'zgaradi, zaiflashadi yoki mustahkamlanadi. Bu jarayonda o'qituvchi bir vaqtning o'zida o'zi egallagan kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan fazilatning tashuvchisi va dirijyori hisoblanadi. Rus pedagogi V.A.Slastenin o'qituvchi shaxsining asosiy xususiyatlarini quyidagicha ifoda etgan:

1. Fuqorolik faolligi va ijtimoiy ma'suliyati. Bunda o'qituvchi mamlakat ishlariga, na bolalar taqdiriga befarq bo'lmaydi. Uning faoliyatining asosiy yo'nalishi-bu yuqori professional burchdir. U o'z ishini va boshqalarning faoliyatini tanqidiy baholashga qodir, u vijdon bilan shartnoma tuzmaydi.

2. Talabalarga bo'lgan muhabbat, ularga qalbingizni berish, ehtiyoji va qobiliyatidir. Bolalarni sevadigan va tushunadigan o'qituvchi ular ota-onalar va hamkasblar bilan pedagogik hamkorlik qilishga qodir, u hayotning asosiy mazmunini o'sib kelayotgan shaxsning shaxsini shakllantirishda ko'radi. Bunday o'qituvchi kamchilik va illatlarni yo'q qilmaydi, balki o'quvchi shaxsini diagnostikasiga tayanib, uni rivojlantirish strategiyasi va taktikasini belgilaydi.

3. Haqiqiy aql, ma'naviy madaniyat boshqalar bilan birgalikda ishlash istagi va qobiliyati. U o'zining kuch va qobiliyatlari va jamoaviy pedagogik ijodga to'g'ri qo'llashni topa oladi. U mayda shikoyatlar, ambisiyalar va ehtirolardan ustun turadi, jamoada qulay axloqiy va psixologik muhitni yaratishga hissa qo'shadi. Bunday o'qituvchi bolalarga o'rnak bo'ladi.

4. Yuqori kasbiy mahorat, ilmiy pedagogik fikrlashning yangicha uslubi, yangi qadriyatlarni yaratishga va ijodiy qarorlar qabul qilishga tayyorligi davomi har qanaqa vaziyatda mustaqil qaror chiqara olishi kerak. O'qituvchi ijodkor u doimo rivojlanib boradigan shaxsga nisbatan nostandart yondashuvlarni doimiy ravishda izlaydi.

Yuqorida ta'kidlangan ilmiy nazariy fikrlarga tayanib bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy madaniyati haqida fikr yuritmoqchimiz.

Kasb (lotincha: professio-rasmiy ko'rsatilgan mashg'ulot, ixtisoslik)-maxsus nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalar majmuiga ega tajribali shaxsning turi hisoblanadi. Kasb bu juda keng qamrovli tushuncha bo'lib uni turlicha ta'riflash mumkin. Ba'zi olimlar uni inson ijtimoiy-iqtisodiy faoliyati turi bo'lib, moliyaviy to'qlik yoki yetishmovchilik uning natijasidir deb, fikr berishadi.

O'zbekiston respublikasi yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi (2022-2026 yillar) O'zbekiston respublikasi 2030-yilgacha strategiyasida va boshqa qaror va farmonlarda "Uzluksiz ta'lim tuzilishini yanada rivojlantirish, sifatli ta'lim hujjatlari imkoniyatlari xizmatlarini oshirish, mehnat bozoriga mos malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish" ta'lim va fan sohasini rivojlantirish muammolarini ko'ndalang qo'yishgan. O'z davrining buyuk allomasi A.Navoiy o'zining "Mahbub ul-qulub" nomli didaktik asarida o'qituvchining xalq oldida obro'ga,

xurmat va izzatga sazovor bo'lishi kerakligi, u xalq g'ami bilan yashashni, xalqga berishni aytadi. Nodon, mutassib johil muddarislarni tanqid qilib, muddaris orasidagi eng sara malak qiyofali kishi bo'lishi ya'ni sof ko'ngilli, pok qalbli, insofli, odobli yaxshi kishilarni odobini o'zida aks ettirish lozim"-deb, aytib o'tgan.

Bu yuqoridagi qabul qilingan strategiyasi ham A.Navoiyning bildirgan fikrida o'qituvchining kasbiy ma'naviyati, axloqi, burchi va vijdoni haqida fikrlar bayon etilgan. Jumladan, professor M.Ochilov, o'zining "Muallim-qalb me'mori" monografiyasida, dotsent A.Kenjaboyev Pedagogik deontologiya va kompetentlik "o'quv qo'llanmasida ham, o'qituvchining kasbiy ma'naviyati, yosh avlodga ta'lim tariya berish sohasidagi o'z burchini zo'rlik tufayli yuklatilgan majburiyat emas balki, o'z hayotining ma'nosi, ishonch va vijdon da'vati deb, hisoblaydilar. Fuqorolik burchini his etmoq uchun butun xalq va O'zbekiston davlatining buyuk kelajagi to'g'risida g'amho'rlik qilishni taqozo etadi".

Mamlakatimiz fuqorolarining ma'naviy qiyofasini belgilovchi fazilatlar vatanparvarlik, insonparvarlik, milliy g'urur, mehnasevarlik, baynalminalchilik kabilar o'qituvchi orqali talabalarga singdiriladi. Shuning uchun avvalambor o'qituvchining o'zida umuminsoniy milliy qadriyatlar puxta o'zlashtirib olinishi, amaliy ishda ibrat namuna bo'lishi lozim. Bu o'z navbatida o'qituvchining o'z sohasida kasbiy ma'naviyatini namoyish etadi. O'zbekiston respublikasida uzluksiz ta'lim tizimida kadrlarning ma'naviy qiyofasi axloqiy salohiyati hamda kasbiy mahoratiga, nisbatan jiddiy talablar qo'yilmoqda. O'zbekiston respublikasi prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2023-yil 26-avgustda "Maktabgacha va maktab" sohasida faoliyat olib borayotgan o'qituvchi va murabbiylar bilan olib borgan telemuloqotda ham, o'qituvchi kasbiga hurmat bilan e'tibor berishni va O'zbekistonning kelajak taraqqiyotida bu kasb egalari mehnati juda muhim ekanligini ta'kidlab o'tdilar. Jamiyatimizda o'qituvchilik kasbi bilan bir qatorda ko'plab kasb egalari o'zlarining kasbiy ma'naviyatiga ega bo'lgan fidoyilik bilan O'zbekiston taraqqiyotiga hissa qo'shmoqdalar. Jumladan, medisina xodimlari, qishloq xo'jalik xodimlar, ishlab chiqarishda sanoat sohasida ko'plab vatandoshlarimiz O'zbekistonning yangi davrda rivoji uchun hissa qo'shmoqdalar. Bizning nazarimizda bugungi kasbiy madaniyatli o'qituvchi tomonidan quyidagi zarur burch, vazifa, ma'suliyat, odob, axloq normalari asosida bajarilishi lozim:

1. O'qituvchi jamiyat hayotida ro'y beradigan islohatlarni bajarilishi lozim bo'lgan strategiyani mohiyatini anglashi va yosh avlod tarbiyasiga e'tibor berishi lozim;
2. Yuksak ma'naviyatli o'qituvchi ma'rifatni o'zida shakllantirish asosida ilm-fan, texnika va texnologiya yangiliklarini ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llay olishi;

3. Zamonaviy ma'naviyatli kasb egasi (o'qituvchi) pedagogika, psixologiya, tarbiyaviy ishlar metodikasi va texnologiya fan yutuqlari bo'yicha kompetensiyaga ega bo'lishi va yosh avlod tarbiyasiga qo'llay bilishi;

4. Zamonaviy kasb egasi ijodkor, tashabbuskor va tashkilotchilik kompetentligiga ega bo'lishi, ma'naviy-ma'rifiy ishlarda bosh-qosh bo'lishi lozim.

5. O'z sohasini mukammal egallagan o'qituvchi murabbiy xorijiy mamlakatlar tajribalari asosida milliy ta'lim-tarbiya rivojiga e'tibor berishi lozim.

“Zamonaviy o'qituvchining kasbiy faoliyati kompetentligida boshqarishning o'ziga xos xususiyatlari mavjud:

- loyihalashtirish;
- tashkillashtirish;
- tahlil etish;
- nazorat qilish;
- motivasiya berish;

Yuqorida bayon etilgan pedagogik kadrlarning kasbiy kompetentlari pedagogning yutuqlarini kafolaydigan omillar hisoblanadi”.

1. Ta'lim –tarbiya jarayonini tashkil etish prinsiplari ichida nazariya va amaliyot birligi muhim o'rin tutadi, shuni hisobga olgan holda o'quv maqsadlaridan tinglovchilarning o'zlashtirgan nazariy bilimlarini amaliyotga qo'llash imkoniyatini yaratish lozim;

2. O'qituvchi o'quv topshiriqlarini tuzishda tinglovchilarning o'zlashtirgan nazariy bilimlarini yangi kutilmagan vaziyatda qo'llashni nazarda tutishi lozim;

3. Berilgan topshiriqlarni bajarish jarayonida o'qituvchi o'quv materialini qayta ishlashi, moslashtirishi, loyihalashi, modellashtirishi qayta ishlab berishi talab etiladi.

4. O'qituvchining kasbiy ma'naviy deontologik tayyorgarligi ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini yanada oshiradi;

5. O'qituvchilar o'z faoliyatini deontologik asosida tashkil etishi va o'zida mavjud bo'lgan kompetentlikka tayanib, har tomonlama barkamol avlodni voyaga yetkazadi;

6. O'qituvchining kasbiy burch va ma'suliyatini bajara olishi uning pedagogik mahoratini yanada takomillashtirishni talab etadi”.

Demak, o'qituvchi pedagoglarga xos kasbiy madaniyatga, kasbiy mahoratga, o'qituvchilik odobiga, ma'suliyatli va burchiga ega bo'lgan pedagogik jarayonning ehtiyojlarini ob'ektiv ravishda bajarayotgan shaxs bo'lishi lozim. O'qituvchi o'z burchini, mehnatini xalq oldidagi, Vatan oldidagi vazifalarini refleksiya (tahlil) qilib berishi lozim”.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.O‘zbekiston respublikasi prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-26 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” PF-60 son farmoni.
- 2.Sh.M. Mirziyoyev “Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan quramiz”,Toshkent.2017.
- 3.I.A.Karimov “Yuksak ma’naviyat yengilmas kuch”T.Ma’naviyat 2008.
- 4.A.Navoiy “Maxbub ul-qulub” o‘n tomlik T.Badiy adabiyot 1966.13 t.192-193 bet.
5. M.Ochilov “Muallim-qalb me’mori”.Toshkent.O‘qituvchi 2008 yil.34-35bet
- 6.V.A Slastenin “Professionalnoye samoobrazovaniye uchitelya”. Moskva. 2000g.
- 7.A.E.Kenjaboyev Pedagogik deontologiya va kompetentlik.Termiz DU nashriyoti 2022 yil
- 8.A.E.Kenjaboyev Pedagogik deontologiya va o‘qituvchining kasbiy kompetentligi. Zamonaviy ta’lim .jurnali2021 y №4 15-b
9. A.E.Kenjaboyev O‘qituvchining kasbiy mahorati va refleksiya .Zamonaviy ta’lim .jurnali2021 y №8 34-b
10. Kenjaboyeva D.A. Xorijiy til o‘qituvchilarida deontologiya va kasbiy kompetentlikni shakllantirishning ilmiy-pedagogik asoslari // Xalq ta’limi ilmiy-metodik jurnal. – Toshkent., - 2021, -6-son, B.57-60.
11. Kenjabayeva Dilafro‘z Abdisalimovna, . (2023). PROVERBS AND SAYINGS ARE AN INEXHAUSTIBLE WEALTH IN THE LIFE. European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies, 3(12), 184–189. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/eijmrms/article/view/27737>
12. Кенжабаева, Д. (2023). ДЕОНТОЛОГИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ СОВРЕМЕННОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ В УСЛОВИЯХ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари / Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук / Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 3(11). <https://doi.org/10.47390/SP1342V3I11Y2023N71>
13. Kenjaboeva, D. (2023). TA’LIM BERISH JARAYONIDA O ‘QITUVCHI DEONTOLOGISI VA KOMPETENTLIGI VA UNING KO ‘RSATKICHLARI. Interpretation and researches,1(19).

14. Karshiyeva, B. (2023). Solving complex communicative-knowledge tasks based on integrated bilingual education in English. Interpretation and Researches, 1(18). <https://interpretationandresearches.uz/index.php/iar/article/view/1538>
15. Karshieva Bogdagul Faxriddinovna, (2023). Theoretical views of teaching English to engineering students. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 5(12), 113–116. <https://doi.org/10.37547/tajssei/Volume 05 Issue12-15>
16. Karshieva B.F. (2023). A component of professional communicative competence in English is professional engineering knowledge. Journal of Universal Science Research, 1(12), 257–261. Retrieved from <https://universalpublishings.com/index.php/jusr/article/view/3290>

28.BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA TANQIDIY FIKRLASH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Alimova Mavluda Adiz qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti,

boshlang‘ich ta‘lim kafedrası

tayanch doktoranti

email: mavludaalimova0307@gmail.com,

alimovamavluda@buxdpi.uz.

Hozirgi kunda mamlakatimizda ta‘lim tizimini tubdan isloh qilish, o‘qitish sifatini oshirish, milliy o‘quv dasturini joriy etish va darsliklarni yangilashga qaratilgan islohotlar bosqichma-bosqich, tizimli ravishda amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich sinfdagi ona tili va o‘qish savodxonligi darsliklarida bu narsaga alohida e‘tibor qaratilgan bo‘lib, ularda bolalarning erkin fikrlashlariga juda katta imkoniyatlar yaratilgan.

Ko‘pchilik tanqidiy fikrlash deganda muammoning ikkala tomonini ko‘rish deya izoh beradi. Uni biror bir narsani tanqid qilish va undan kamchilik qidirish deb hisoblaydiganlar ham yo‘q emas. Aslida esa tanqidiy fikrlash tafakkur qilishning eng yuqori bosqichi bo‘lib, insonning aniq va oqilona fikrlashidir. U fikrlar va g‘oyalar o‘rtasidagi mantiqiy bog‘liqlikni aniqlash, ularning dolzarbligini tushunish, baho berish, muammolarga izchil va mufassil yondashish demakdir. Mustaqil fikrlash, yangi g‘oyalarni izlab topish amalda qo‘llanilayotgan milliy o‘quv dasturi asosida ishlab chiqilgan boshlang‘ich sinf ona tili va o‘qish savodxonligi darsliklarining oldiga qo‘yilgan asosiy vazifalaridan biri hisoblanib, unda tanqidiy fikrlash ko‘nikmasini rivojlantirishga dolzarb masala sifatida alohida qaralgan.

Hozirgi kundagi amalda qo‘llanilayotgan ona tili va o‘qish savodxonligi darsliklarida beriladigan har bir matndan so‘ng o‘quvchini fikrlashga undovchi savol va qiziqarli topshiriqlar mavjud bo‘lib, aynan mana shu mashqlar berilgan matnning mohiyatini anglashga yo‘naltirilgan, o‘z-o‘ziga savol berish, vaziyatni tahlil qilishga qaratilgan bo‘ladi.

Bundan tashqari tanqidiy fikrlash til ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam berishga tayangan bo‘lib, bunda o‘quvchilar o‘zlarining g‘oya va fikrlarini aniq va tizimli fikrlash orqali bayon etishlari osonlashadi. Ifoda uslubining yaxshilanishi esa bevosita kichik yoshdagi bolalarning til imkoniyatlaridan samarali foydalanishlarini ta‘minlaydi.

Misol uchun 1-sinf Ona tili va o‘qish savodxonligi (1-qism) darsligidagi ushbu she‘rga to‘xtaladigan bo‘lsak:

Mehribon kelinoyi

Men hech qachon darsimni
Dadamga qildirmayman.

Bajarolmay qiynalsam,
Ayamga bildirmayman.

Qiyin masalalarni
Yechib bermaydi akam.

“O‘zing bajar”, - deb mendan
Nari qochadi opam.

Vazifamni-chi doim
Qilib berar...kelinoyim.

Xudoyberdi Komilov

Ushbu she‘r ham o‘quvchilarni tanqidiy fikrlashga undaydi. She‘rda muammoli vaziyat yaratilgan, ya‘ni asarning bosh qahramoni bolakay uyga vazifalarini qilishda qiynaladi. Albatta, bu tabiiy holat. Ko‘pincha o‘quvchilar o‘zlariga berilgan uyga vazifani tushunmasalar, ota-onalaridan yoki bo‘lmasa uydagi yaqin qarindoshlaridan uy vazifasini bajarish uchun yordam so‘raydilar. Demak, bu bola ham o‘ziga topshirilgan vazifani bajara olmaydi va hattoki bu narsani ota-onasiga bildirmaydi. Akasi esa unga yordam berishni istamaydi. Xuddi shunday opasi ham “Uy vazifangni o‘zing bajar” deya undan qochadi. Oxirida esa bosh qahramon kelinoyisining oldiga boradi va kelinoyisi esa uning o‘rnidan uyga vazifalarni bajarib beradi. She‘rning qisqacha mazmuni shundan iborat bo‘lib, undan so‘ng esa kitobda savol va topshiriqlar keltirilgan.

1. Bu she‘rda qanday voqea haqida so‘z boradi?
2. She‘rdagi voqealarni so‘zlab berayotgan bolani tasvirlab bering.
3. Sizningcha, bu bola maktabda qanday bahoga o‘qiydi?
4. O‘zining uy vazifasini boshqalarga bajartirishga qanday qaraysiz?

Ko‘rinib turibdiki, she‘r xulosalanmagan, ya‘ni bu bolaning ishi to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri ekanligi haqida hech qanday izoh yo‘q. Lekin undan keyin berilgan savollar esa bolalarni tanqidiy fikrlashga va bu vaziyatni tahlil qilishga undaydi. She‘r bilan tanishish orqali bolada fikrlash qobiliyati, vaziyatga nisbatan shaxsiy fikr hamda to‘g‘ri va noto‘g‘ri bo‘lgan ishning farqiga borish kabilar shakllanadi.

Yuqorida berilgan savollar orqali bola she‘rning mazmun mohiyatini anglashni va tahlil qilishni boshlaydi. Bu savollarga o‘qituvchi quyidagicha qo‘shimcha qilishi mumkin:

- Uy vazifasini boqshqalarga bajartirgandan so‘ng sinfda qaytib shunga o‘xshagan biror bir topshiriqqa duch kelib qolsangiz, uni mustaqil bajara olasizmi?

- Uy vazifani bajara olmasangiz, buni ota-onangizdan yashirishingiz kerakmi?

- Uyda berilgan topshiriqlarni bajarishda qiynalsangiz, ota-onangiz sizga qanday yordam berishlari mumkin?

- Sizningcha bolakay to‘g‘ri ish qilyaptimi?

- Bu bolaning kelinoyisi chindan ham mehribonmi?

- Uning o‘rnida siz nima qilgan bo‘lar edingiz?

O‘quvchi yuqoridagi savollarga javob bergandan so‘ng, she‘rdagi fikrlar va g‘oyalar o‘rtasidagi mantiqiy bog‘liqlikni aniqlaydi, bu hodiasaga mustaqil baho beradi, muammolarga izchil va mufassil yondashishni o‘rganadi. O‘quvchilar bu bola to‘g‘risidagi o‘zlarining shaxsiy fikrlarini bildirganlaridan keyin o‘qituvchi javoblarni umumlashtirib, bolalar bilan birgalikda ushbu she‘rga xulosa yasaydilar.

Quyidagi keltirilgan keyingi 1-sinf Ona tili va o‘qish savodxonligi kitobidan olingan matnni ham ko‘rib chiqsak. “Shaxmat o‘ynaylik” matni darslikning “Kun tartibi” bo‘limidan olingan bo‘lib, bu matnning asosiy mazmuni vaqtni bekorga sarflamaslik, undan oqilona foydalanishdir.

Shaxmat o‘ynaylik

- Rustam, ertalab biznikiga chiq, shaxmat o‘ynaymiz.

- Doniyor, chiqolmayman. Saharda bobom bilan dehqon bozoriga bormoqchimiz.

- Unda tushdan keyin chiq. Shomgacha mashq qilamiz.

- Tushlikdan keyin daraxtlarni payvandlamochi edik-da.

- Eh, musobaqaga tayyorlana olmas ekanmiz-da?

- Dadam ruxsat bersa, kechqurun chiqaman.

Bu yerda ikki do‘st, Rustam va Doniyorning suhbatlari aks ettirilgan. Ular yaqinlashib kelayotgan shaxmat musobaqasiga tayyorlanishlari kerak. Doniyor Rustamga birgalikda shaxmat o‘ynab musobaqaga tayyorgarlik ko‘rishni taklif qiladi. Ko‘rinib turganidek, Rustam o‘zining vaqtini hech bekorga sarflamas ekan. U o‘zining bo‘sh vaqtini oila a‘zolariga yordamlashishga sarflaydi. Suhbat so‘ngida esa ikki o‘rtoq kechqurun agar Rustamning otasi ruxsat bersa, Doniyorlarning uyiga chiqib shaxmat o‘ynashishga kelishishadi.

1. Doniyor Rustamga qanday taklif berdi?

2. Rustam nima uchun taklifga rozi bo'lmadi?
3. Rustam tushlikdan keyin Doniyornikiga chiqishga rozi bo'ldimi?
4. Doniyor bilan Rustam shaxmat musobaqasiga tayyorlanishga vaqt topa oldimi?
5. Daraxt qanday payvand qilinadi?

Ushbu savollar matndan keyin keltirilgan bo'lib, o'qituvchi ularga quyidagicha qo'shimcha qilishi mumkin:

- Rustam o'z vaqtidan qanday fodalana ekan? Doniyorchi?
- Sizningcha ulardan qaysi biri ko'proq o'z oila a'zolariga yordam beradi?
- Uydan chiqishdan avval ota-onamizdan ruxsat so'rashimiz kerakmi?
- Rustamning otasi ruxsat bermasa, u do'stinikiga chiqa oladimi?
- Sizningcha hikoya qanday tugashi mumkin?

Yuqorida keltirilgan namunalar orqali tanqidiy fikrlash ko'nikmasini shakllantirishning ayrim usullarini ko'rib chiqdik. Unutmaslik kerakki, hozirgi globallashuv jarayonida mustaqil fikrlaydigan, o'zining shaxsiy fikriga ega bo'lgan o'quvchilarni tarbiyalash davr talabidir. Mana shunday kichik-kichik mashqlar orqali bolalar vaziyatga to'g'ri baho berishni, uni xulosalashni hamda g'oya ortida yashiringan yana bir g'oyani anglab yetishni sekin-asta egallab boradilar.

Adabiyotlar

1. Sh.M. Mirziyoyev «Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak». Toshkent, 2017-y.
2. D.B. Shovqiyeva, F.A. Djumayev. "Ta'lim jarayonida o'quvchi yoshlarda tandiqiy fikrlashni shakllantirish omillari" "Science and Education" Scientific Journal. Volume 1 Issue 4. 149-155. 2020-y.
3. Iroda Azimova va boshqalar. 1-sinf Ona tili va o'qish savodxonligi darsligi Toshkent, 2021-y.

29.KICHIK YOSHDAGI BOLALARNING NUTQINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Arifova Nargiza Jaxangirovna

Buxoro viloyati Buxoro shahri 13-

DMTT tarbiyachisi

Bola ulg‘ayar ekan, unda so‘zlashishga ehtiyoj paydo bo‘la boshlaydi, - deydi Farahnoz Begmurodova. - Dastlab atrofdagilarini taniydi, eshitgan so‘z va jumllarini asta-sekinlik bilan o‘zlashtiradi. Tilga kirgach esa uning so‘z boyligi jadal o‘sadi. Oddiy so‘zlar, keyinchalik sodda gaplardan va to‘liq, yoyiq gaplardan foydalanadi. Dialogik nutq oilada, ota-ona, aka-opalar davrasida vujudga keladi. O‘ziga kerakli narsani so‘rash uchun harakat qiladi, muloqotga kirishadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini o‘stirishda oldindan tayyorlangan mavzularda suhbatlar, teatrlashtirish usullari, sahnalashtirish o‘yinlari, savol-javoblar juda foyda beradi. Ta’kidlash joizki, bola uchun katta yoshli odam savollarga javob topishning yagona vositasi, qiziqarli taassurotlar manbai hisoblanadi. Bola kattalar bilan dialogga kirishishga, narsalar va o‘yinchoqlarga egalik qilishga intilarkan, u ushbu maqsadlarga erishish uchun so‘zdan foydalanishga ehtiyoj sezadi, ba’zida o‘zi tashabbus ko‘rsatib, fikr bildiradi. Katta yoshli odam bola bilan dialogga kirishish jarayonida bolaning bir so‘zli fikrlarini grammatik jihatdan to‘liq shakllantirilgan so‘zlarga aylantirish orqali uning kamchiliklarini tuzatadi. Bola o‘rganganlarini faol o‘zlashtiradi va undan o‘z nutqida foydalanadi. Shuning uchun maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda uning ota-onasi, aka-opalari va tarbiyachilarining hissasi katta. Nutq o‘stirishdagi metodlar va innovatsion texnologiyalar Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish “Ilk qadam” Davlat o‘quv dasturida belgilangan bolalarga ta’lim berishda kompetentsiyaviy yondashuvning muhim qismi sanaladi. 6-7 yoshli bolaning umumiy muhim kompetentsiyalari sifatida birinchi navbatda, kommunikativ kompetentsiya, ya’ni muloqot vositalaridan turli vaziyatlarda foydalana bilish ko‘nikmasini shakllantirish belgilangan. Demak, tarbiyalanuvchilarning o‘yin, bilish va ijtimoiy kompetentsiyasi qatorida muloqot kompetentsiyasi asosiy o‘rinni egallaydi. Shunday ekan, MTTda har bir ta’limiy faoliyat mazmunida bolaning nutqini o‘stirish va muloqotchanlik ko‘nikmalarini shakllantirish asosiy vazifa hisoblanadi. Bola yangi bilimlarni o‘yinlar va didaktik vositalar asosida o‘zlashtirganida samaradorlik yuqori bo‘ladi. Ya’ni badiiy adabiyotni oddiy o‘qib berishdan ko‘ra innovatsion ta’lim texnologiyalarini qo‘llagan holda faoliyatga tatbiq etish har bir bolaning nutqini rivojlantirish jarayonini ta’minlaydi, tezlashtiradi va shu bilan ta’lim sifatini oshirishga yordam beradi. Buning uchun maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning yangi texnologiyalarini ishlab chiqish va jarayonda faol qo‘llash talab etiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini shakllantirish muhim

va qiyin vazifadir. Ushbu muammoni muvaffaqiyatli hal qilish ham bolalarni yaqinlashib kelayotgan maktabga tayyorlash uchun, ham boshqalar bilan qulay muloqot qilish uchun zarurdir. Bolalar nutqini rivojlantirish bo'yicha yurtimiz va MDH davlatlari pedagoglari qator izlanishlar olib borishganki, xususan, R. Inog'omova, L. Mo'minova, V.Gerbova, M.Konin, G.Lyamina, O.Ushakovalarning pedagogik xazinasidan foydalanib MTTda nutq o'stirish ishlarini mazmunli tashkil etish mumkin. Innovatsion texnologiyalar - bu pedagogik faoliyat natijasiga samarali erishishni ta'minlaydigan tarbiyachi va tarbiyalanuvchilar o'rtasidagi o'zaro ta'limiy munosabatlarning yangi usullari va uslublaridir. Bunday ta'limiy muhit zamonaviy sharoitlarda bolaning shaxsiy rivojlanishidagi dinamik o'zgarishlar tufayli ijobiy natijaga erishishga qaratilgan ta'limiy usullar, metodlar, vositalarni o'z ichiga oladi. Aynan MTTda nutq o'stirish jarayonida badiiy adabiyotning o'rni beqiyosligini e'tirof etgan holda, badiiy asarlarni yangi texnologiyalar vositasida bolalarga o'rgatishning samaradorligi yuqori ekanligini kuzatdik. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish ko'p jihatdan quyidagilarning to'g'ri hal etish bilan bog'liq: - nutqni rivojlantirishga doir didaktik materiallar tarkibiga ota-onalar, tarbiyachining ma'lum maqsadga qaratilgan nutqi, bolalarga o'qib yoki aytib beriladigan ertak, she'r, qo'shiqlar, hikoyalar muntazam kiritilishi; - ta'limning didaktik materiallarni foydalanadigan tarzda zamonaviy tashkil etilishi; - ta'limiy o'yinlarda bolalarning faol nutqiy muloqotda bo'lishini ta'minlash. Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisi bolalarning nutq qobiliyatini shakllantirishda quyidagi qiyinchiliklarga duch kelmoqda: - har bir bolaning individual qobiliyatlarini aniqlash va mos ravishda rivojlantirish; - hamkorlikka asoslangan ta'lim munosabatlarida bolani faollashtirish; - nutqiy qobiliyati yashirin bolalar bilan olib boriladigan alohida o'yinli vaziyatlar yaratish. Olib borilgan tajriba Shunday qilib, an'anaviy ravishda badiiy asarlarni o'qib berishdan ko'ra innovatsion shaklda badiiy asar bilan tanishtirishning amaliy afzalliklarini tasniflaymiz. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun an'anaviy ta'limiy faoliyat tarbiyachining hikoya qilib berishi, o'qib berishi va takrorlatgan holda yod oldirishini tan oladi. Ammo tajriba shuni ko'rsatadiki, bolalar tarbiyachining hikoyasini kichik o'zgarishlar bilan takrorlaydilar, hikoyalar kambag'al so'zlar vositasida talqin qilinadi xolos. Shuning uchun, hikoyani o'qib berish jarayni nihoyasiga yetgach, bolalardan qayta hikoya qilib berish emas, shu hikoya asosidagi aralash kartinkalarni magnitli doskaga o'z o'rniga ko'ra terib chiqishini talab etadigan "Rasmlarning o'rnini top" o'yini bolalarni faol nutqiy vaziyatga undaydi. Ular voqealar ketmaketligiga ko'ra rasmlarni izlab topish jarayonida nafaqat nutqi balki, diqqati, kuzatuvchanligi, mantiqiy fikrlashi rivojlanadi.

O'zlari hosil qilayotgan hikoya kompozitsiyasini kuzatish tarbiyalanuvchilarni faollashtiradi va yangi so'zlar bilan tasvirlashga urinadi. Ushbu faoliyat bolalarni zerikishdan himoya qiladi, butun guruhni qayta hikoya qildirishga imkon bo'lmagan taqdirda, bu usul vositasida barcha

bolalar ish jarayoniga jalb etiladi. Ayniqsa tarbiyachi asosiy ijrochi roldan kuzatuvchi darajasiga statusini o'zgartirishi bolalarga erkinlik beradi. Pedagogning ijrochi-bolalar xatti-harakatlarini rag'batlantirishi esa nutqiy faollikka yo'l ochadi. Shu kabi innovatsion texnologiyalarni tanlashda quyidagi talablarga e'tibor qaratish kerak: - texnologiyani o'qib berish emas, balki bolalarning muloqot qobiliyatini rivojlantirishga, nutq madaniyatini tarbiyalashga yo'naltirish; - har bir bola uchun uning yoshi va individual xususiyatlarini inobatga olgan holda har xil faoliyat turlarida faol nutq amaliyotini tashkil etish. Zamonaviy amaliyotda maktabgacha ta'limni maktabgacha ta'lim chiqishi masalalarni talab qiladigan bir qator muammolarni amalga oshirmoqda. Yaqinda nutqni buzgan bolalar soni sezilarli darajada oshadi, miqdori va sifatli o'zgarishlar, ularning rivojlanishida kuzatilmoqda. O'qituvchilar tomonidan maktab va bolalar bog'chalari terapevtlarining so'zlariga ko'ra, maktabgacha bolalarning 58 foizi va birinchi sinf o'quvchilarining 56 foizi nutqni rivojlantirishda qat'iylik mavjud. Shuni ham ta'kidlash kerakki, vakolatli nutq uning ahamiyatini yo'qotadi, chunki Zamonaviy bolalar (televidenie reklama, zamonaviy multfilmlar, ijtimoiy tarmoqlarda aloqa va boshqalar) tomonidan boshqa nutqning boshqa standartlari mavjud. Zamonaviy jamiyat tilining til rivojlanishi tendentsiyasi - bu biantualizm va ko'p tillovualizm (ikki tilli va polibinevmizm). Maktabgacha tarbiyachining nutqini rivojlantirish darajasi maktabning etishmovchiligiga olib keladi, chunki Xulosa Maktabgacha yoshdagi nutqning tarkibiy qismlari - bu nutqning tarkibiy qismlari va aqliy funktsiyalarning tarkibiy qismlari ularning maksimal safarbarligini talab qiladigan yangi maktab sharoitida eng zaif bo'lgan. Hozirgi bosqichda an'anaviy o'rganish usullari samarali emas va davlat va jamiyatning zamonaviy talablariga javob bermaydi. Naviyat sharoitida, minimal muddati tugagandan so'ng, o'qituvchi oldida, o'qituvchining oldida yangi vazifalar sonini hal qilish kerak, logop yangi usul va texnologiyalardan foydalanish zarur. Zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish maktabgacha yoshdagi yosh kamerali ta'lim va o'qitish uchun yangi imkoniyatlarni ochmoqda. Haqiqatan ham innovatsion texnologiyalar dastlab vakolatlar yondashuvida qurilganligi va o'quvchining kelajagi uchun trening natijalariga qaratilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Nishonova Z., Alimova G. Bolalar psixologiyasini va uni o‘qitish metodikasi. Toshkent “O‘zbekiston Yozuvchilari uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi” 2006-B.68.
2. Babayeva D.R. Nutq o‘stirish nazaryasi va metodikasi. Toshkent-2018
3. Yusupova, Z., Saminov, A., & Sayramov, F. (2022). SALVIA-L MARMARAK TURKUMI VAKILLARINING O‘ZBEKISTONDA TARQALISHI, HAYOTIY SHAKLLARI VA ISHLATILISHI. Science and innovation, 1(D6), 13-19.
4. Haydarov, M., Yusupova, Z., Sayramov, F., & Rahmonova, O. (2022). LAMIACEAE OILA VAKILLARINING BIZ BILGAN VA BILMAGAN DORIVORLIK XUSUSIYATLARI. Science and innovation, 1(D7), 89-94.
5. Baratjon ogli, S. F. (2022). REPRESENTATIVES OF THE LAMIACEAE FAMILY PRODUCE ESSENTIAL OILS AND MEDICINAL AND HERBAL REMEDIES CONTAINING MONOCYCLIC MONOTERPENES. IJODKOR O‘QITUVCHI, 2(23), 267-271.

30.O‘SMIRLIK DAVRIDA SHAXSNING RIVOJLANISHI VA SHAKLLANISHI. (HARBIY AKADEMIK LITSEYI O‘QUVCHILARI MISOLIDA)

Bekmatov Ibrat Quadrat o‘g‘li,

Jamoat xavsizligi universiteti, 1-kurs
kursanti.

O‘smirlar bilan ishlaganda ularning yosh va shaxsiy xususiyatlarini, bu yoshning asosiy psixologik yangilanishini inobatga olish zarur.

O‘smirlik davrida “Men” kontseptsianing shakllanishini ko‘rib chiqish, bizning fikrimizcha, nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, shaxsni shakllantirish mexanizmlariga chuqurroq kirib borishga imkon beradi.

Shaxs tushunchasi «yuz», «soxta qiyofa» so‘zlaridan kelib chiqadi. Qadimgi rus tilida «soxta qiyofa» so‘zi «rol», ya‘ni, odam boshqalar bilan muloqotda bo‘lganida kiyib oladigan biror-bir ijtimoiy niqob ma‘nosini anglatuvchi «rol»ni bildirar edi.

J. Godfruaning fikricha, shaxs umumiy holda ham irsiy, ham ijtimoiy-madaniy ta’sirlar bilan belgilanadi. «Shaxs» tushunchasi o‘z ichiga tabiiy xossalar (jins, temperament va h.k.) asosida ijtimoiy muhit (oilal, maktab, «boshqa ahamiyatlilar») va faoliyat (o‘yin, bilish, mehnat) bilan faol o‘zaro ta’sirlar jarayonida hosil bo‘lgan individga xos bo‘lgan ijtimoiy sifatlar yig‘indisini birlashtiradi.

O‘smirlik davriga ko‘pincha hayotda o‘z o‘rnini topishga intilish kasb-hunar o‘rganish, ixtisoslikni tanlash, istiqbol rejasini tuzish, kelajakka jiddiy munosabatda bo‘lishni keltirib chiqaradi. Biroq bu davr kuch-gayrat, shijoat, qaxramonlik ko‘rsatishga urinish, jamoat, jamiyat va tabiat xodisalariga romantik munosabatda bo‘lish bilan boshqa yosh davrlaridan keskin farqlanadi.[1, 65 b]

Bundan tashqari “Temurbeklar maktabi” harbiy akademik litseyi yani yopiq ta’lim muassasida ta’lim oladigan o‘smirlarning shaxsiy rivojlanishida qanday psixologik o‘zgarishlar bo‘lishini ham ko‘rib o‘tsak.

O‘smir harbiy maktabga qabul qilingandan so‘ng harbiy ta’limiy tayyorgarlik, o‘smirning da’volari, kutishlari, yangi rollarga bo‘lgan talablari o‘rtasida ziddiyatlar yuzaga keladi va konfliktologik vaziyatlar hal etilmasa, qarama-qarshiliklar va ichki zo‘riqlashlarning ortib borishi natijasida noto‘g‘ri moslashuv hodisalari uchray boshlaydi.[2, 80-b]

Yuqori sinf o‘quvchilarining harbiy xizmatga psixologik tayyorgarligini oldindan shakllantirishning ahamiyati V.N.Loskutov tadqiqotida o‘rganilgan bo‘lib, muallif tomonidan psixologik tayyorgarlik va harbiy xizmat shartlariga moslashish muvaffaqiyati-ularning harbiy

jamoalarga eng tez kirishini belgilaydigan murakkab, tizimli shaxsiy-funksional neoplazma sifatida tavsiflanadi. Bu ijtimoiy-mafkuraviy; axloqiy va siyosiy tuyg'ular; zarur va yetarli bilim, ko'nikma, qobiliyat, tajriba va odatlar, shuningdek, xarakter xususiyatlari kabi tuzilmalarni o'z ichiga oladi.[3, 133 b]

O'smirlarning o'z-o'zini anglashi sifat jihatidan o'zgaradi. O'zi haqida uylash, o'zini boshqalar bilan taqqoslash o'smirning xususiyatidir. O'smir o'z kamchiligi ustida uylaydi, o'zidan qoniqmaslik hissi paydo bo'ladi. Ko'pchilik o'smirlar kattalarga o'xshaydigan o'z tenglashlariga o'xshashga harakat qiladilar. [4, 14-15 b]

Psixologlar (avvalo L.I.Bojovich va uning xodimlari) bola va maktab o'quvchisining shaxsini tarkib toptirishda uning faoliyatini to'g'ri tashkil qilish, uning to'g'ri xulq-atvor tajribasini orttirishigina emas, balki uning xulq-atvorining (ma'lum harakatga undovchi fikrlari, his-tuyg'ulari, maqsadlari sistemasini) to'g'ri motivlarini tarbiyalash ham hal qiluvchi narsa ekanligini ko'rsatib beradilar.

Demak o'smirlar shaxsning rivojlanishida ular yashayotgan muhit bilan bog'liqligi va ularga bo'lgan munosabat, e'tibor katta ahamiyatga ega hisoblanadi. O'quvchi-yoshlar shaxsining harbiy xizmatga psixologik moslashuvining ushbu tarkibiy qismlari tuzilishi shaxsning harbiy xizmatga qo'yiladigan talablar va aniq vaziyatni hal qilish jarayonida harbiy ijtimoiy muhitga moslashish potentsialini faollashtirishni ta'minlaydi deb hisoblaymiz.

O'smir shaxsining harbiy ta'lim sharoitiga ijtimoiy-psixologik moslashishi o'quvchilarning kognitiv-intellektual rivojlanishining umumiy darajasi, kommunikativ qobiliyatlarga egaligi hamda psixologik tayyorgarligi bilan bevosita bog'liq. Ushbu nazariy tahlillarga asoslangan holda, "Temurbeklar maktabi" harbiy akademik litseyida tarbiyalanuvchi o'quvchilarning adaptiv potentsialini quyidagicha ifodalaymiz.

O'smir shaxsining adaptiv potentsialini belgilab beruvchi omillar

1-jadval

O'smir shaxsining adaptiv potentsialini belgilab beruvchi omillar:	Motivatsion-ehtiyojning mavjudligi. neyropsixik barqarorlik; muloqotga oid qobiliyatlarning mavjudligi; xatti-harakatlarning tartibliligi; axloqiy me'yoriylik; kommunikativlik; shaxsning o'zini o'zi qadrlashi; konfliktga bardoshlilik darajasi; mavjud xulq-atvor normalariga yo'nalganligi; jamoaning talablariga ijobiy munosabat;

	tashqi ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning mavjudligi; ijtimoiy-mafkuraviy, axloqiy va siyosiy tuyg'ular; bilim, ko'nikma, qobiliyat, tajriba va odatlarning shakllanganligi; xarakter xususiyatlari; intellektual xususiyatlarning mavjudligi.

Yuqoridagilardan xulosa qilishimiz mumkinki, ijtimoiy moslashish jarayonining psixologik mazmuni-bu guruh va undagi shaxsning maqsadlari va qadriyat yo'nalishlari, me'yorlar, an'analar, guruh madaniyatini o'zlashtirish, hamda guruhning rolli tuzilishiga faol kirisha olishni anglatib, moslashuv natijasi uzoq muddatli ichki va tashqi qarama-qarshiliklarning kuzatilmasligi, jamoadagi psixologik qulaylik, o'zini o'zi tasdiqlash va o'z qobiliyatlarini erkin ifodalash darajasi va usullarining minimal talablarga (kutishlarga) muvofiqligidir.[6, 104]

Harbiy akademik litseyi o'quvchilarda o'smirlik davrda o'z-o'zini anglash darajasi ko'tariladi va unda o'zi, boshqa odamlar, olam haqidagi bilimlari chuqurlashadi. O'yin faoliyati asta-sekin kamayib, yangi faoliyatlar yuzaga kela boshlaydi. Psixik rivojlanishning yangi bosqichi boshlanadi. O'smirlik davrida o'z faoliyatini nazorat etish rivojlana boshlaydi va o'zini-o'zi boshqarishga intilishi kuchayadi. Bir so'z bilan aytganda o'smirlik davri psixik rivojlanishda keskin burilish davri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Xolnazarova M.X. Guliston davlat universiteti. "Yosh va pedagogik psixologiya", qo'llanma-2016 yil.
2. Dursunova A.I., L'dokova G.M. Osobennosti adaptatsii podroستkov v usloviyax kadetskogo korpusa // international journal of experimental education №6, 2014. -80 str.
3. Zaxarov V. P., Xryasheva N. Yu. Sotsialno psixologicheskiy trening: uchebnoe posobie. -L.: LGU, 1989.-133 s.
4. Xalilova M.R. "Yosh va pedagogik psixologiya" fanidan ma'ruzalar matni Navoiy-2005 yil. ©Navoiy davlat pedagogika institute-2005.
5. Dauletova G.M. "O'smirlik yoshida shaxsning rivojlanishi", Вестник КГУ им. Бердаха. № 4(63) 2023, 104-b

31. TALABALARNING KREATIV QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHDA MASOFAVIY TA'LIMNING O'RNI

Beknazarova Dilafruz Amirovna

Buxoro davlat universiteti stajyor

tadqiqotchisi

Mamlakatimizda olib borilayotgan ta'lim sohasidagi islohotlarni nazarda tutgan holda ta'limni yanada takomillashtirish, uni jadal suratlar asosida yuqori darajaga olib chiqish dolzarb muammolardan biridir. Ushbu muammolarni bartaraf etish asosida hukumatimiz tomonidan qo'yilayotgan vazifalar yechimi buning yuksak dalili desak mubolag'a bo'lmaydi. Zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalari vositalarini ta'lim jarayoniga kirib kelishi an'anaviy o'qitish usullariga qo'shimcha ravishda yangi o'qitish shakli - masofaviy o'qitish yaratilishiga omil bo'ldi. Ko'pgina mamlakatlar ta'lim tizimida sifatli kadrlar tayyorlash uchun o'qish jarayoni zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalarga asoslangan masofaviy ta'lim shaklini qo'llashadi. Ta'lim tizimi tajribalari ko'rsatmokedaki, o'quv jarayonida internet tizimi va axborot texnologiyalarga asoslangan yangi bilimlarni egallash, saqlash, uzatish hamda amaliy qarorlar qabul qilish vositasiga aylantirish hisobiga kadrlarning sifat darajasini tubdan yaxshilashning imkoniyatlari tobora kengayib bormoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-son Farmonida ijtimoiy soha va iqtisodiyotning barcha tarmoqlari mutaxassislari uchun uzluksiz malaka oshirish va qayta tayyorlash tizimlarini joriy etishning me'yoriy-huquqiy va o'quv-metodik asoslarini takomillashtirib borish, bu borada masofaviy ta'lim imkoniyatlaridan keng foydalanish vazifalari belgilab qo'yilgan [1]. Kontsepsiya O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni rivojlantirishning strategik maqsadlari, ustuvor yo'nalishlari, vazifalari, o'rta va uzoq muddatli istiqboldagi bosqichlarini belgilaydi hamda sohaga oid dasturlar va kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqish uchun asos bo'ladi. Shu o'rinda ta'lim jarayonlariga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etish bo'yicha zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ta'lim texnologiyalarining mustahkam integratsiyasini ta'minlash, bu borada pedagog kadrlarning kreativ fikrlash qobiliyatlarini uzluksiz rivojlantirib borish uchun qo'shimcha sharoitlar yaratish, ta'lim jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida individuallashtirish, masofaviy ta'lim xizmatlarini rivojlantirish bilan birga masofaviy ta'lim dasturlarini tashkil etish maqsadga muvofiq sanaladi.

Talabalarni bir zumda o'ziga jalb qiladigan masofaviy onlayn ta'lim berish platformasi bo'lib, bugungi kunda AQShning 50% dan ortiq universitetlarida faol qo'llaniladi. 150 dan ortiq

mamlakat professor-o'qituvchilari mazkur onlayn platformadan foydalanishni afzal ko'rishadi [2. 11 b].

Masofaviy ta'lim – masofadan turib o'quv axborotlarini almashuvchi vositalarga asoslangan, o'qituvchi maxsus axborot muhit yordamida, aholining barcha qatlamlari va chet ellik ta'lim oluvchilarga ta'lim xizmatlarini ko'rsatuvchi ta'lim majmuasidir. Ushbu elektron ta'lim turli geografik mintaqalarda joylashgan o'qituvchi va talabani bog'lovchi jarayon bo'lib, o'zaro aloqalar maxsus texnologiyalar yordamida amalga oshiriladi. O'zaro aloqalarni amalga oshirishda turlicha usullar qo'llaniladi: pochta yoki telefaks orqali bosmaxona materiallarini almashish, audiokonferentsiya, videokonferentsiya, kompyuter orqali virtual konferentsiya kabilardir. Masofaviy ta'limdan foydalanish bo'yicha tadqiqotchi olimlarni izlanishlariga nazar solsak, S.B.Lazutinning fikriga ko'ra masofaviy ta'lim o'qituvchi va talabalarning o'zaro ta'siri, birlarini masofadan turib, o'quv jarayoniga xos bo'lgan komponentlar (maqsadlar, mazmun, usullar, tashkiliy shakllar, o'quv qo'llanmalari) va internet-texnologiyalarning maxsus vositalari yoki ta'minlaydigan boshqa vositalar yordamida amalga oshiriladi [5. 162 b]. Tadqiqotchi olim Ye.R.Orlova masofaviy ta'limning bir qancha muammolarini aytib o'tgan.

- Masofaviy ta'lim texnologiyalarini joriy etishni kengaytirish;
- masofaviy texnologiyalar va subsidiyalar sifati;
- talabalarni masofaviy ta'lim kurslari mavjudligi to'g'risida xabardor qilish;
- axborotdan foydalanishda o'qitish tizimlarining yetishmasligi [6. 12 b].

A.N.Bitchenko va S.A.Miyasnikovlar tadqiqotlarida masofaviy o'qitishning bir qancha afzalliklarini ifodalaganlar:

- uzoqda yashaydiganlar uchun ta'lim olish imkoniyati eng yaqin ta'lim muassasasidan, tanlov geografiyasini kengaytirish;
- vaqtni tejash, belgilangan vaqtdan unumli, oqilona foydalanish;
- har bir talaba uchun individual o'quv rejasining mavjudligi;
- o'rganish ketma-ketligini mustaqil tanlash imkoniyatining mavjudligi;
- o'quv materiallaridan elektron formatda cheksiz foydalanishni ta'minlash [4. 35 b].

Masofaviy o'qitish texnologiyalari deganda asosan talabalar va o'qituvchilar o'rtasida bilvosita (masofadan turib) o'zaro ta'sirga ega axborot va telekommunikatsiya tarmoqlaridan foydalangan holda amalga oshiriladigan ta'lim texnologiyalari tushuniladi [3. 6 b]. Yuqoridagilarni tahlili sifatida aytish mumkinki, masofaviy ta'lim o'qitishning an'anaviy

usullaridan foydalanish, turg'un sharoitda o'qish imkoniyatiga ega bo'lmagan, imkoniyatlari tibbiy shart-sharoitlar tufayli chegaralangan shaxslar, shuningdek, bo'lajak mutaxassislarni va xorijiy mamlakatlarning ta'lim muassasalarida o'qitish istagida bo'lgan abituriyentlar, ikkinchi mutaxassislikni egallashni xohlovchi kadrlarga juda qulay sharoitni yaratib beradi.

Masofaviy o'qitishning ta'lim tizimida bir-biridan farqlanuvchi model va shakllari mavjud bo'lib, ular quyidagi qo'llanish shartlari bilan farqlanadi:

- geografik shartlar (masalan, mamlakat territoriyasi, markazdan uzoqlikda joylashuvi, iqlimi);
- mamlakatning axborotlashuvi va kompyuterlashtirish umumiy darajasi;
- kommunikatsiya va transport vositalarining rivojlanish darajasi;
- ta'lim jarayonida axborot va kommunikatsiya texnologiyalari vositalarining qo'llanish darajasi;
- ta'limda qo'llaniladigan an'analari;
- masofaviy o'qitish tizimi uchun ilmiy pedagog kadrlar mavjudligi va ularning salohiyati va boshqalar. Umuman olganda masofaviy ta'limning maqsadiga quyidagilar kiradi:

- Mamlakat miqyosidagi barcha hududlar va chet eldagi barcha o'quvchilar, talabalar, ta'lim olishni xohlovchilarga birdek ta'lim olish imkoniyatini yaratib berish.

Masofaviy o'qitishning ta'lim tizimida bir-biridan farqlanuvchi model va shakllari mavjud bo'lib, ular quyidagi qo'llanish shartlari bilan farqlanadi.

1. Geografik shartlar (masalan, mamlakat territoriyasi, markazdan uzoqlikda joylashuvi, iqlimi).
 2. Mamlakatning axborotlashuvi va kompyuterlashtirish umumiy darajasi.
 3. Kommunikatsiya va transport vositalarining rivojlanish darajasi.
 4. Ta'lim jarayonida axborot va kommunikatsiya texnologiyalari vositalarining qo'llanish darajasi.
 5. Ta'limda qo'llaniladigan an'analari.
 6. Masofaviy o'qitish tizimi uchun ilmiy pedagog kadrlar mavjudligi va ularning salohiyati va boshqalar. Umuman olganda masofaviy ta'limning maqsadiga quyidagilar kiradi:
- ✓ mamlakat miqyosidagi barcha hududlar va chet eldagi barcha o'quvchilar, talabalar, ta'lim olishni xohlovchilarga birdek ta'lim olish imkoniyatini yaratib berish;
 - ✓ axborot kommunikatsiya texnologiyalari ta'lim jarayonida (xususan, masofaviy ta'lim jarayonini) q'llash asosan ikki xil ko'rinishda amalga oshiriladi. Birinchi sharti bu texnik jihozlar bo'lsa, ikkinchisi sharti esa maxsus dasturiy ta'minotlar bilan ta'minlanganligidir.

1. Texnik jihozlar bilan ta'minlanganlik: kompyuterlar, tarmoq qurilmalari, yuqori tezlikdagi internet tarmoqlari, video konferentsiya jihozlari va hakazo.
2. Dasturiy ta'minotga: mavjud qurilmalarni ishlatadigan dasturiy ta'minotlardan tortib shu soha uchun mo'ljallangan dasturlar to'plami kiradi.

Masofaviy ta'lim an'anaviy ta'lim turidan quyidagi xarakterli xususiyatlari bilan farqlanadi.

Moslashuvchanlik – ta'lim oluvchiga o'ziga qulay vaqt, joy va tezlikda ta'lim olish imkoniyatining mavjudligi.

Modullilik – bir biriga bog'liq bo'lmagan mustaqil o'quv kurslari to'plamidan - modullardan individual yoki guruh talabiga mos o'quv rejasini tuzish imkoniyati mavjudligi.

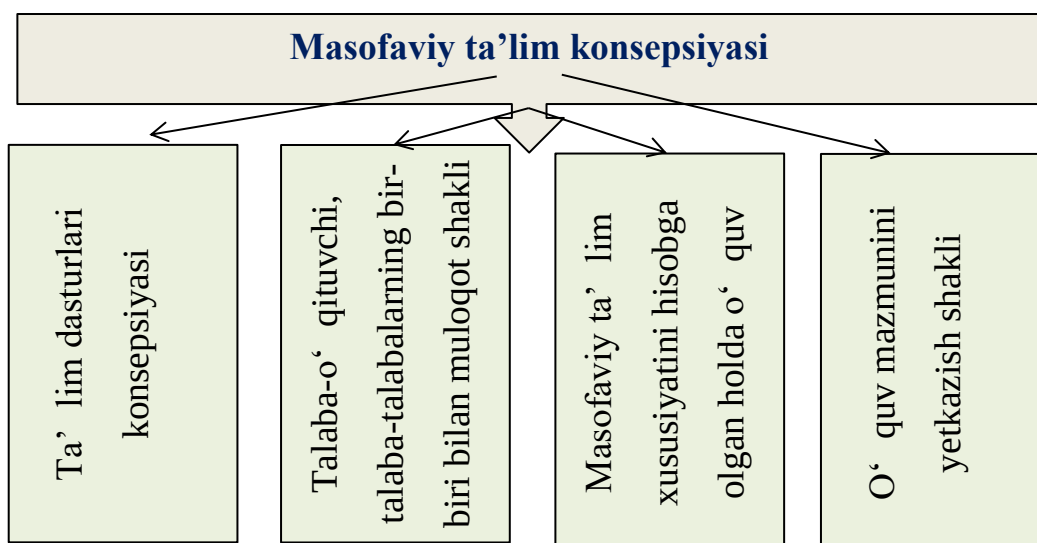
Paralellik – o'quv faoliyatini ish faoliyati bilan birga parallel ravishda, ya'ni ishlab chiqarishdan ajralmagan holda olib borish imkoniyati mavjudligi.

Keng qamrovlilik – ko'p sonli talabalarning bir vaqtning o'zida katta o'quv (elektron kutubxona, ma'lumotlar va bilimlar bazasi va boshqalar) zahiralarga murojaat qila olish imkoniyati. Bu ko'p sonli talabalarning kommunikatsiya vositalari yordamida o'zaro va o'qituvchi bilan muloqotda bo'lish imkoniyatining mavjudligidir.

Iqtisodiy tejamkorlik – o'quv maydonlari, texnika vositalari, transport vositalari va o'quv materiallaridan samarali foydalanish, o'quv materiallarini bir joyga yig'ish, ularni tartiblangan ko'rinishga keltirish hamda ulardan ko'p sonli foydalanuvchilarni tashkil qilish imkoniyati.

Ijtimoiy teng huquqlilik – ta'lim oluvchining yashash joyi, sog'lig'i va moddiy ta'minoti darajasidan qat'iy nazar hamma qatori teng huquqli ta'lim olish imkoniyati.

Internatsionallilik – ta'lim sohasida erishilgan jahon standartlariga javob beradigan yutuqlarni import va eksport qilish imkoniyati.

Masofaviy ta'lim konsepsiyasi tuzilmasi

Yuqoridagi kontsepsiyaga asosan masofaviy o'qitish barcha ta'lim olish istagi bo'lganlarga o'z malakasini uzluksiz oshirish imkonini yaratadi. Bunday o'qitish jarayonida ta'lim oluvchi interaktiv rejimda mustaqil o'quv-uslubiy materiallarni o'zlashtiradi, nazoratdan o'tadi, o'qituvchining bevosita rahbarligida nazorat ishlarini bajaradi va guruhdagi boshqa "vertikal o'quv guruhi" ta'lim oluvchilari bilan muloqotda bo'ladi. Masofaviy o'qitishda turli xil axborot va kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalaniladi. Masalan, an'anaviy bosma usuliga asoslangan o'qitish vositalari (o'quv qo'llanma, darsliklar) talabalarni yangi material bilan tanishtirishga asoslansa, interaktiv audio va video konferentsiyalar ma'lum vaqt orasida o'zaro muloqotda bo'lishga, elektron pochta to'g'ri va teskari aloqa o'rnatishga, ya'ni xabarlarini jo'natish va qabul qilishga mo'ljallangan. Oldindan tasмага muhrlangan video ma'ruzalar ta'lim oluvchilarga ma'ruzalarni tinglash va ko'rish imkonini bersa, faksimal aloqa, xabarlar, topshiriqlarni tarmoq orqali tezkor almashinish ta'lim oluvchilarga o'zaro teskari aloqa orqali o'qitish imkonini beradi.

Masofaviy ta'limning maqsadiga quyidagilar kiradi:

- Mamlakat miqyosidagi barcha hududlar va chet eldagi barcha o'quvchilar, talabalar, ta'lim olishni xohlovchilarga birdek ta'lim olish imkoniyatini yaratib berish.
- Yetakchi universitetlar, akademiyalar, institutlar, tayyorlov markazlari, kadrlarni qayta tayyorlash muassasalari, malaka oshirish institutlari va boshqa ta'lim muassasalarining ilmiy va ta'lim berish potentsiallaridan foydalanish evaziga ta'lim berishning sifat darajasini oshirish.
- Asosiy ta'lim va asosiy ish faoliyati bilan parallel ravishda qo'shimcha ta'lim olish imkoniyatini yaratib berish.
- Ta'lim oluvchilarni ta'lim olishga bo'lgan ehtiyojini qondirish va ta'lim muhitini kengaytirish.
- Uzluksiz ta'lim imkoniyatlarini yaratish.
- Ta'lim sifatini saqlagan holda yangi printsipal ta'lim darajasini ta'minlash.

Ta'kidlab o'tilgan barcha fikrlardan kelib chiqib, masofaviy o'qitishning ta'lim tizimida ustunliklari quyidagilardan iborat: masofaviy o'qitish ochiq hisoblanadi, hamma xohlaganlarga ta'lim olish imkoniyatlarini beradi:

- masofaviy o'qitish turli xil darajadagi o'quv dasturlaridan foydalanish imkonini beradi;
- ta'lim oluvchining bilim olishga bo'lgan ehtiyojini qondirishga, ularning intellektual salohiyatini oshirishga xizmat qiladi;
- individuallashtirilgan va differentsiatsiyalashgan o'qitishning vazifalarini yechishga imkoniyat yaratadi;

- ta'lim oluvchiga yashash joyini o'zgartirmasdan, ishdan ajralmagan holda o'qish imkoniyatini yaratadi;
- kadrlarni tayorlashdagi ustunligi, tyutorning kasbiy mahorati darajasini oshirishga imkoniyat yaratadi, xodimlarning yetishmasligini kompensatsiya qilish va o'quv kursining davrli takrorlanishini qisqartirish imkonini beradi;
- mahalliy va xorijiy elektron ta'lim resurslaridan keng foydalanish imkoniyatini yaratadi;
- uzluksiz ta'lim tizimining barcha bo'g'inlari va haёт muammolarini hal qilishga ёrdam beradigan bilimlarni uzluksiz egallash imkoniyatini beradi;
- o'ziga qulay bo'lgan vaqtda va istalgan joyda mustaqil ravishda o'rganishini tashkil etish va o'ziga zarur bo'lgan ta'lim vositalarini erkin tanlash, olish imkoniyatini yaratadi;
- o'quv jarayonini mustaqil ravishda uzluksiz yoki vaqti-vaqti bilan ta'lim olish ehtiyojini boshqarish imkoniyatini beradi;
- ta'lim oluvchining qanday yoshda bo'lishiga qaramasdan, turli xil ta'limga oid manbalardan cheksiz foydalanish imkoniyati yaratiladi;
- ta'lim muassasalarida shakllantirilgan noyob o'quv dasturlarini birlashtirish imkoniyatini beradi.
- ta'lim sifati va jamiyatning ta'lim olish darajasini oshirish imkonini yaratadi;
- malakali va sifatli mutaxassislarni tayёрlashga bo'lgan ehtiёjni qondirish imkoniyatlari kengayadi;
- aholining ijtimoiy va kasbiy moslashuvchanligi, uning tadbirkorlik va ijtimoiy faolligi bo'yicha ongini va mustaqil fikrlash qobiliyatini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda ta'limda zamonaviy onlayn platformalardan foydalanish ta'lim sohasida professor-o'qituvchilarning malakali kasbiy tajribasini o'zlashtirish orqali ta'lim sifatini oshirish va talabalarning ijodiy savodxonligini ta'minlashning muhim shartlaridan biridir. Masofaviy ta'limning afzalligigi shundaki, dars jadvalni qulayligi – ta'lim oluvchi o'ziga ma'qul bo'lgan vaqtda o'quv jarayoniga qatnashishi mumkin, qulay foydalanish manzillari - internet kafe, uy, mehmonxona, ish joyida va boshqa joylardan o'quv jarayoniga qatnashishi mumkin, qulay o'qish tempi - ta'lim, ta'lim oluvchilar yangi bilimlarni tushunish tempida o'tkaziladi, qulay o'quv reja – o'quv rejani talabalarga individual va davlat ta'lim talablariga mos holatda tashkil qilish mumkin.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-son Farmoni
2. Abdullajonovna N.N., Ximmataliev D.O. Integratsiyalashgan axborot-ta'lim muhitida bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini pedagogik faoliyatga tayyorlash metodikasini takomillashtirish. Monografiya. NamMQI 2020.-126-bet.
3. Rashidov J., Xurramov M., Xolmirov B. Ta'lim jarayonida onlayn platformalardan foydalanish [Matn] : metodik qo'llanma / – Toshkent: “Sano-Standart”, 2023. – 32 b.
4. Битченко А.Н., Мясников С.А. Дистанционное обучение. Определение, преимущества, проблемы внедрения // Проблемы инженерно-педагогического образования. - 2008. - № 20. - С. 94-100. – 2008. – № 20. – С. 94–100.
5. Лазутин, С.Б. Новые информационные технологии в системе дистанционного обучения // Вестник Тамбовского 97 университета. Серия: Естественные и технические науки. 2012. №1 С. 161-164.
6. Орлова Е.Р. Проблемы развития дистанционного обучения в России / Е.Р. Орлова // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. 2013. № 23. С. 12-20.

32.SOME INTERACTIVE ACTIVITY IDEAS FOR TEACHING ENGLISH

Bobokulova Dilnoza Baxtiyor qizi

Lecturer,

Department of Interfaculty foreign languages,

Termez State University

Intercultural exchanges and collaborative projects are excellent ways to help learners develop their language skills and interpersonal competence while also fostering intercultural understanding. Here's how educators can organize such activities:

➤ Pen Pal Programs:

Pair students with peers from different cultural backgrounds and encourage them to communicate through letters, emails, or online messaging platforms.

Provide discussion prompts or topics related to cultural differences, traditions, and daily life to facilitate meaningful exchanges.

➤ Virtual Exchange Programs:

Collaborate with educators from other countries to organize virtual exchange programs where students can interact with peers through video conferences, online forums, or collaborative projects.

Encourage students to discuss cultural similarities and differences, share their perspectives, and collaborate on projects related to shared interests.

➤ Collaborative Projects:

Assign collaborative projects that require students to work together with peers from different cultural backgrounds. Projects could include research assignments, presentations, creative projects, or problem-solving tasks.

Encouraging students to communicate and collaborate effectively, taking into account cultural differences in communication styles and work habits.

➤ Cultural Exchange Events:

Organizing cultural exchange events where students from different cultural backgrounds can share aspects of their culture, such as food, music, dance, art, and traditions.

These events provide opportunities for students to learn from each other, celebrate diversity, and develop a deeper understanding and appreciation of other cultures.

➤ Language Exchange Programs:

Facilitating language exchange programs where students can practice their language skills with native speakers of the language they are learning.

Pair students based on their language proficiency levels and interests, and provide guidelines for language practice sessions that encourage cultural exchange and mutual learning.

➤ **Interdisciplinary Projects:**

Designing interdisciplinary projects that incorporate language learning with other subjects such as history, geography, literature, or social studies.

Encourage students to explore cultural aspects of different countries and regions through research, presentations, and collaborative activities.

➤ **Reflective Activities:**

Incorporating reflective activities into intercultural exchange and collaborative projects, such as journaling, group discussions, or online forums.

Encourage students to reflect on their experiences, challenges, and insights gained from interacting with peers from different cultural backgrounds.

Conclusion. By organizing intercultural exchanges and collaborative projects, educators can provide valuable opportunities for students to practice their language skills, develop interpersonal and intercultural competence, and foster a deeper appreciation of cultural diversity. These experiences not only enhance language learning but also promote global citizenship and intercultural understanding.

References:

1. Dilnoza B. The four skills of learning //European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2022. – T. 2. – №. 11. – С. 122-125.
2. Bobokulova, Dilnoza. "Use of interactive methods in english lessons." Academic research in educational sciences 2.9 (2021): 771-775.
3. Bobokulova, D. "Pedagogical principles of forming saving and economic education in primary class students." Science and innovation 2.B2 (2023): 516-519.
4. Bobokulova Dilnoza. (2023). LINGUISTIC-COMMUNICATIVE TEACHING OF ENGLISH LANGUAGE TO ARCHITECTURE STUDENTS. *Journal of Universal Science Research*, 1(12), 576–579. Retrieved from <https://universalpublishings.com/index.php/jusr/article/view/3622>
5. Karshieva B. F. Methodology and pedagogical practice-test result of organization of pedagogical training //Экономика и социум. – 2022. – №. 12-1 (103). – С. 135-138.

6. Fakhriddinovna K. B. The current state of teaching english to technical students, methodological approaches: the current state of teaching english to technical students, methodological approaches // “Qurilish va ta'lim” ilmiy jurnali. – 2023. – T. 4. – №. 4.1. – C. 368-374.

33. “TEMURBEKLAR MAKTABI” HARBIY AKADEMIK LISEYI O‘QUVCHILARNI HARBIY-VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASH MASKANI.

Dauletova Go‘zal Muratbayevna

Qoraqolpoq davlat universiteti

“Pedagogika va psixologiya”

kafedrası o‘qituvchisi

Yuksak intellektual salohiyatga, zamonaviy fikrlash hamda dunyoqarashga ega, davlatimiz manfaatlari va suverenitetini fidokorona himoya qilishga tayyor bo‘lgan har tomonlama kamol topgan, jismonan sog‘lom va ma‘naviy etuk yosh avlodni tarbiyalash tizimini yaratishga qaratilgan davlat siyosatini faol va izchil amalga oshirishni ta‘minlash maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Mudofaa, Ichki ishlar, Favqulodda vaziyatlar vazirliklari, Davlat xavfsizlik xizmati, Milliy gvardiyasi tarkibida prinsipial yangi “Temurbeklar maktabi” harbiy-akademik liseylari tashkil etildi [1] va “Temurbeklar maktabi” harbiy akademik liseyi to‘g‘risidagi Nizomning 2-bobida (“Temurbeklar maktabi”ning maqsad va vazifalari) “O‘quvchilarni ma‘naviy-axloqiy va harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirish, mamlakatimiz suvereniteti va mustaqilligini ta‘minlash uchun mas‘uliyat hissini oshirish, shuningdek, ularning huquqiy bilim va madaniyatini, O‘zbekiston Respublikasiga sodiq fidoyi fuqarolarni aniq maqsadli va tizimli tayyorlash samaradorligini takomillashtirish “Temurbeklar maktabi” faoliyatining maqsadi” [2] etib belgilab berilganligini ko‘rishimiz mumkin.

“Temurbeklar maktabi”ning maqsadi o‘quvchilarni ma‘naviy-axloqiy va harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirish, mamlakatimiz suvereniteti va mustaqilligini ta‘minlash uchun mas‘uliyat hissini oshirish, shuningdek, ularning huquqiy bilim va madaniyatini, O‘zbekiston Respublikasiga sodiq fidoyi fuqarolarni aniq maqsadli va tizimli tayyorlash samaradorligini takomillashtirish “Temurbeklar maktabi” faoliyatining maqsadidir.

“Temurbeklar maktabi”ning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: o‘quvchilarda xalqimizning ma‘naviy-ma‘rifiy qadriyatlariga, uning madaniyati va urf-odatlariga chuqur hurmatni, ularda halollik, vijdoniylik, vatanparvarlik, sadoqat, fidokorlik singari shaxs sifatlarini, shuningdek, milliy g‘urur tuyg‘ularini shakllantirish; xalqimizning tarixi va boy madaniyati, buyuk ajdodlarimizning, eng avvalo Amir Temurning bebaho merosi, Vatan ozodligi va farovonligi yo‘lida o‘zini qurbon qilgan zamondosh vatandoshlarimizning qahramonligi asosida, O‘zbekiston xalqiga sodiq, qat‘iy hayotiy qarashlar va faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo‘lgan o‘quvchilarni tarbiyalash; o‘quvchilarda keng dunyoqarash, intellektual salohiyat, ijodiy va tahliliy fikrlashni rivojlantirish, tabiiy va aniq fanlar, xorijiy tillar va zamonaviy axborot

texnologiyalari bo'yicha mustahkam bilimlarni shakllantirish, shuningdek, ularga harbiy ishdagi boshlang'ich bilimlarni singdirish; notiqlik va yetakchilik xislatlariga ega, jismonan rivojlangan, chidamli, mard va jasur Vatan himoyachilarini, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari va davlat xizmati uchun kadrlar rezervini shakllantirish maqsadida respublikaning oliy, oliy harbiy va ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalariga o'qishga kirishi uchun munosib nomzodlarni tayyorlash.[3, 2]

Temurbeklar maktabida ta'lim olishni davom ettirish o'smir uchun bir qator qiyin vazifalar va yangi turmush sharoitiga moslashishni talab qiladi. O'smir oldida turgan eng muhim muammolardan biri yangi, qat'iy va murakkab tashkil etilgan sharoit va talablarga moslashish muammosidir. Shuning uchun asosiy nazariy konstruktsiya sifatida moslashuv tushunchasini ijtimoiy-psixologik yondashuv nuqtai nazaridan tahlil etamiz. Ushbu jarayon odatiy ijtimoiy shart-sharoit va talablar o'zgarganida yoki shaxsning tanish muhit bilan o'zaro munosabati mazmunida o'zgarish kuzatilganida o'zini namoyon qiladi.

Tadqiqot ishimiz doirasida o'smirlarni harbiy akademik lisey hayotiga moslashishining ijtimoiy-psixologik asoslarini tadqiq etishda, avvalo, o'smir shaxsining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari mazmunini ifodalovchi moslashish fenomenining mazmunini, tuzilishini, tarkibiy qismlarini tahlil etishni joiz deb hisoblaymiz.

Ensiklopedik lug'atda adaptasiya (lot.), biologiyada – organizmlar (va ularning gruppalari) tuzilishi va funksiyalarining yashash sharoitiga moslashuvi. Fiziologiya va medisinada ko'nikish jarayonini bildiradi.[4, 244]

Shuningdek, pedagogik-psixologik adabiyotlar va psixologik tadqiqotlarda ijtimoiy-madaniy moslashuv tushunchasi ham qo'llanilib, ijtimoiy-madaniy (yoki madaniyatlararo) moslashuv ijtimoiy moslashuvning bir turi sifatida ajratib ko'rsatiladi. Ijtimoiy-madaniy moslashuv sosial-madaniy farqlarga, ya'ni ma'naviy ne'matlar va xizmatlarni taqsimlash va ulardan foydalanish imkoniyati, ularni iste'mol qilish darajasi, madaniy faoliyatning tabiati va mazmuni, sub'ektning ijtimoiy-madaniy o'zaro faolligi darajasidagi farqlarga asoslanadi.[5, 398] L.L.Shpakning ta'kidlashicha, sosial-madaniy moslashuv "aniq adaptiv vaziyatlarda ma'naviy-amaliy imkoniyatlar va faoliyat natijalarini almashish asosidagi sub'ekt va sosial-madaniy muhitning o'zaro moslashuv shaklidir".

O'smir uchun eng dolzarb guruh tengdoshlari kompaniyasidagi muloqot bo'lib, guruhdagi "jahldorlik" darajasi shaxslararo o'zaro munosabatlar uslubini ham, shaxsiy rivojlanish yo'nalishini ham belgilashga xizmat qiladi. Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, Muloqotdagi qiyinchiliklarning sabablari, muloqotning individual psixologik xususiyatlari, shu jumladan shaxsning intellektual, irodaviy, shaxsiy ko'rinishlari bo'lishi mumkin [6, 76].

Psixolog E. G'oziev "o'smirlar bilan munosabatda ularning mustaqilligi, faolligi, tashabbuskorligi, o'zini boshqarishini hisobga olib, ortiqcha homiylik, g'amxo'rlik qilmaslik ijobiy samaralar berishini ta'kidlab o'tadi. [7, 189]

Yuqorida keltirilgan nazariyalardan maxsus yopiq ta'lim muassasalari pedagogik muhitida sub'ekt-sub'ekt muloqoti empatik tajribalarni rivojlantirishni ifodalab, shaxsning o'zini o'zi anglashiga yordam beradi, o'zaro tushunishni shakllantiradi deb xulosa qilishimiz mumkin. Shuningdek, shaxsiy munosabatlar tizimida noqulaylik his etadigan o'smirlar tengdoshlari bilan muloqot qilishda qiyinchiliklar, janjalkashlik, jahldorlik, qo'pollik, yolg'izlik, takabburlik, dangasalik kabi o'xshash xususiyatlarga egaligi bilan ajralib turadi va o'smirning muloqoti asosan uning kayfiyatining o'zgaruvchanligi bilan xususiyatlanadi. Shaxsning moslashuvchanligini rivojlantirishda ushbu sabab va individual xususiyatlarni inobatga olish ijobiy samara beradi deb hisoblaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 28 июндаги ПҚ-4375-сон қарори. (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 29.06.2019 й., 07/19/4375/3424-сон; 27.02.2021 й., 07/21/5010/0180-сон; Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 28.08.2021 й., 07/21/5235/0840-сон; 15.01.2022 й., 06/22/52/0029-сон; 03.08.2022 й., 07/22/344/0704-сон) Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 28 июндаги ПҚ-4375-сон қарoriga 3-ИЛОВА.
2. "Темурбеклар мактаби" ҳарбий академик лицейи тўғрисида НИЗОМ. (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 29.06.2019 й., 07/19/4375/3424-сон; 27.02.2021 й., 07/21/5010/0180-сон; Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 28.08.2021 й., 07/21/5235/0840-сон; 15.01.2022 й., 06/22/52/0029-сон; 03.08.2022 й., 07/22/344/0704-сон)
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 28-iyundagi PQ-4375-son qaroriga 3-ilova "Temurbeklar maktabi" harbiy akademik litseyi to'g'risida Nizom, 2-bet
4. Dauletova G.M. Moslashish fenomeni ijtimoiy-psixologik tadqiqotlar predmeti sifatida. ("Темурбеклар мактаби" ҳарбий академик лицейи мисолида). "Psixologiya" ilmiy jurnali. 2023 №2, 244-b.
5. Шпак Л.Л. Социокультурная адаптация: сущность, направление, механизмы реализации: Дис. ...д-ра социол. наук. Кемерово, 1992. 398 с.
6. Ковалев Г.А. О возможностях «активной» коррекции межличностных отношений. Семья и формирование личности. – М., 2013. – 319 с. – 76 стр.
7. G'oziev Ergash. Ontogenez psixologiyasi: nazariy-eksperimental tahlil. T.: Noshir,. 2010. 360 b. – 189 bets.

34.MEDIA COMPETENCE IN EDUCATION

Fayziyeva Dildora Khayotovna

PhD student of Bukhara state university

What is important in modern pedagogy is that in the educational process, that is, in education, the teacher prepares a wide variety of resources, combining his subject with audio, video, digital media and photographic materials in the teaching process.

Media competence is the ability to create a variety of resources by combining audio, video, digital media, and photographic materials.

Media competence in education encompasses the knowledge, skills, and abilities necessary to critically engage with various forms of media in order to access, analyze, evaluate, and create media content.[1, P.59] In today's digital age, where technology and media play a significant role in our daily lives, it is crucial for students to develop media competence to navigate the vast amount of information available to them.

Media competence in education goes beyond simply understanding how to use media devices or software – it involves a deeper level of understanding and critical thinking about the messages and implications of media content. [1, P.61] Students who are media competent are able to question and challenge the information presented to them, identify bias and misinformation, and make informed decisions about the media they consume and create.

At its core, media competence encompasses a range of abilities and knowledge areas, including:

1. **Media Literacy:** Media literacy involves the capacity to access, analyze, evaluate, and create media content across different formats, including text, images, audio, and video. It encompasses skills such as identifying biases, understanding media ownership, and discerning between reliable sources and misinformation.
2. **Digital Literacy:** Digital literacy extends beyond traditional media to encompass the ability to navigate digital technologies, platforms, and tools effectively. This includes skills such as using search engines, evaluating online sources, protecting personal information, and understanding digital citizenship.
3. **Critical Thinking:** Media competence fosters critical thinking skills, enabling individuals to question, analyze, and interpret media messages critically. It involves evaluating the credibility of information, recognizing persuasive techniques, and understanding the socio-cultural contexts in which media are produced and consumed.

4. **Creative Expression:** Media competence empowers learners to express themselves creatively through various media forms. This includes skills such as digital storytelling, multimedia production, graphic design, and video editing, allowing students to communicate ideas and concepts in engaging and innovative ways.
5. **Ethical Considerations:** Media competence emphasizes the importance of ethical considerations in media production and consumption. It involves understanding issues such as copyright, plagiarism, privacy, and digital rights, as well as promoting responsible and ethical behavior when using media platforms.

In the context of education, media competence plays a vital role in enhancing teaching and learning experiences. Educators must incorporate media literacy skills into the curriculum to equip students with the tools they need to navigate the vast array of media they encounter both inside and outside the classroom.

Integrating media competence into education involves:

- Incorporating media literacy instruction across subject areas, teaching students to critically evaluate and analyze media content related to their academic studies.
- Using multimedia resources and digital tools to enhance learning experiences, such as interactive simulations, educational videos, and online collaborative platforms.
- Encouraging students to create their own media projects, fostering creativity, self-expression, and digital storytelling skills.
- Providing guidance and support to help students navigate ethical issues related to media use, including citing sources, respecting copyright, and safeguarding personal information.
- Collaborating with parents, caregivers, and community stakeholders to promote media literacy skills beyond the classroom and address broader societal challenges related to media consumption.

Incorporating media competence into the curriculum can benefit students in numerous ways. By developing media literacy and digital citizenship skills, students can become more critical thinkers, effective communicators, and responsible digital citizens. [5, P.49] Media competence also prepares students for the demands of the 21st-century workforce, where digital literacy and media skills are increasingly important for success. Additionally, by teaching students how to create their own media content, educators can empower students to express themselves creatively and share their ideas with a wider audience.

In conclusion, media competence in education is a critical skill set that empowers students to navigate the vast and complex world of media and technology. By developing media literacy, digital citizenship, and media creation skills, students can become critical thinkers, responsible digital citizens, and effective communicators. Educators play a vital role in fostering media

competence in students, ensuring that they are equipped with the knowledge and skills necessary to succeed in a media-saturated world.

By promoting media competence in education, schools and institutions can empower students to become informed, critical, and responsible media consumers and creators, equipping them with essential skills for success in the digital age.

References:

1. Fayziyeva D.KH. Role of practical tasks in the development of media competence of students. Journal “Pedagogik mahorat” 2023, № 11
Page: 59-63
2. Fayziyeva D.KH. Ustanovleniye razgovornogo trakta v IP-telefonii // Molodoy uchenyy. 2017. №4. S. Page:113-114
3. Fayzieva D.Kh. Using software for teaching foreign language using software for teaching foreign languages. Academy 2020. № 9 (60). Page:13-17
4. Fayzieva D.Kh. About the theory of multiple intelligence. Vestnik nauki i obrazovaniya 2020. № 19 (97), Part 2. Page:85-88
5. D.KH Fayziyeva. SH.T. Yakhyayeva. Vliyaniye tsifrovogo obrazovaniya na uspekhi uhashchikhsya //Universum: tekhnicheskkiye nauki 2022. // № 5 (98) — P. 48-51
6. D.KH Fayziyeva. B.N. Takhirov. Z.M. Adizova. Obucheniye programmirovaniyu s pomoshch'yu geymifikatsii//Vestnik nauki i obrazovaniya 2022 //№ 6 (126). Part 2. P.33-37
7. D.KH Fayziyeva, G.KH. Turayeva. Artificial intelligence in modern projects //Universum: tekhnicheskkiye nauki 2023. // № 4 (109) — P. 52-54

35. BOSHLANG‘ICH SINF MQTEMATIKA DARSLARIDA “HARAKATGA” DOIR MASALALAR YECHISH METODIKASI

Djumayeva Xulkarxon Muxammadjonovna

Termiz davlat universiteti,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD),

Arifmetik amallarning mazmunini, amallar orasidagi bog‘lanishlarni, amal komponentlari bilan natijalari orasidagi bog‘lanishlarni ochib berishda, har xil miqdorlar orasidagi bog‘lanishlar bilan tanishishda mos sodda masalalardan foydalaniladi (yechilishi uchun bitta amal bajarish talab qilinadigan masalalar sodda masalalar jumlasiga kiradi). Sodda masalalar o‘quvchilarni matematik munosabatlar bilan tanishtirishning muhim vositalaridan biri bo‘lib xizmat qiladi. Sodda masalalardan ulushlar, qator geometrik tushunchalar va algebra elementlarini o‘rganishda ham foydalaniladi.

Mashqlarni yecha olish qator o‘zaro aloqador va uzviy bog‘langan qator xususiy (alohida) ko‘nikmalarni o‘z ichiga oladiki ularni quyidagicha ta’kidlab o‘tish mumkin;

1. Mashqni o‘qib chiqib, uni tushunish, ya’ni har bir iboraning ma’nosiga yetib, unda tasvir etilgan holatni ko‘z o‘ngida gavdalandira olish;
2. Mashqdagi shart va savol, ma’lum va noma’lum narsalarni ajratib ola bilish;
3. Mashqdagi shart va savol, berilgan va izlanayotgan ma’lumotlar o‘rtasidagi aloqani aniqlay olish, ya’ni mashq matnini tahlil eta bilish va uning natijasi o‘laroq, mashqni yechish uchun arifmetik amallarni tanlab olish;
4. Mashqning yechimi va javobini yoza olish. [M.Jumayev, 2016: 344]

“Harakat”ga doir masala deb, tarkibiga harakatni harakterlovchi miqdorlar, ya’ni tezlik, vaqt va masofa kirgan masalalarni atash mumkin. “Harakat” so‘zi har xil tipdagi masalarda: oddiy uchlik qoidaga doir masalalarda, ikki ayirma bo‘yicha noma’lumni topishga doir masalalarda va boshqa xil masalalarda uchraydi. Ammo bu masalalar harakatga doir masalalar turiga kirmaydi. Matematika o‘qitish metodikasida harakatga doir masalalar jumlasiga harakatni harakterlovchi uchta miqdor tezlik, vaqt va masofa orasidagi bog‘lanishlarni topishga doir masalalar kiritiladi, bu masalalarda aytilgan miqdorlar yo‘naltirilgan miqdorlar sifatida qatnashadi.

Xususan, quyidagi masalalar harakatga doir masalalar jumlasiga kiradi:

- a) bir jism harakatiga doir hamma sodda va murakkab masalalar.
- b) uchrashma harakatga doir masalalar;
- v) ikki jismning qarama-qarshi yo‘nalishdagi harakatlariga doir masalalar;
- g) ikki jismning bir yo‘nalishdagi harakatiga doir masalalar.

Masala. Toshbaqa 4 m/min tezlik bilan harakatlandi. U 3 minutda qancha masofani bosib o‘tadi?

Yechish: 4 m/min. x 3 min. = 12 m.

Javob: Toshbaqa 3 minutda 12 m masofani bosib o‘tadi.

Masala. Ikki qishloqdan bir vaqtda bir-biriga qarab ikki piyoda yo‘lga chiqdi va 3 soatdan keyin uchrashdi. Ulardan biri 3 km/h tezlik bilan, ikkinchisi 4 km/h tezlik bilan yurdi. Qishloqlar orasidagi masofa qancha?

Yechish: 1-usul

$$3 \text{ km/h} + 4 \text{ km/h} = 7 \text{ km/h}$$

$$7 \text{ km/h} \times 3 \text{ h} = 21 \text{ km}$$

2-usul

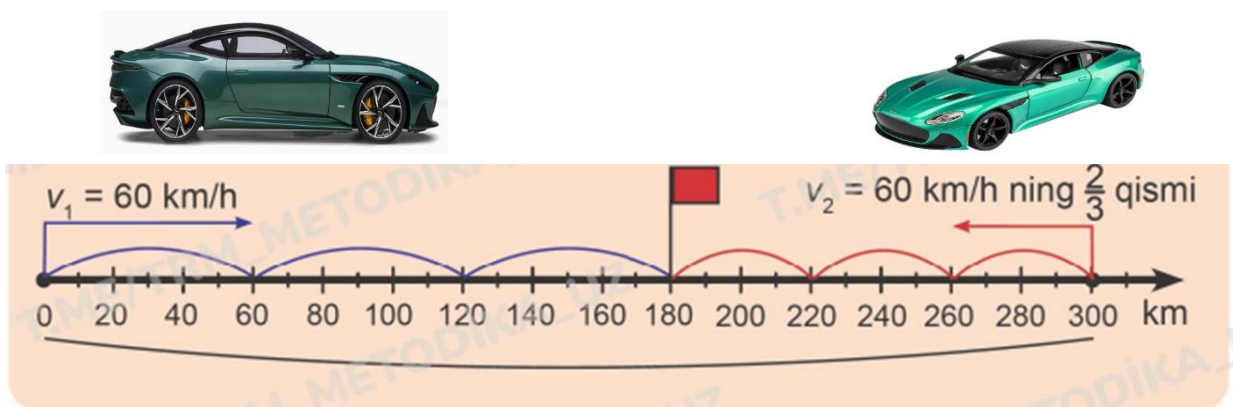
$$3 \text{ km/h} \times 3 \text{ h} = 9 \text{ km}$$

$$4 \text{ km/h} \times 3 \text{ h} = 12 \text{ km}$$

$$12 \text{ km} + 9 \text{ km} = 21 \text{ km}$$

Javob: Qishloqlar orasidagi masofa 21 km.

Masala. Ikki shahardan bir-biriga tomon ikkita avtomobil yo‘lga chiqdi. Birinchi avtomobilning tezligi 60 km/h, ikkinchisining tezligi esa birinchi avtomobil tezligining $\frac{2}{3}$ qismiga teng. Agar dastlab avtomobillar orasidagi masofa 300 km bo‘lgan bo‘lsa, ular necha soatdan keyin uchrashadi? [Repyova, 2023: 90]

Yechish:

1) $60 : 3 \times 2 = 20 \times 2 = 40 \text{ (km/h)}$ Ikkinchi avtomobilning tezligi

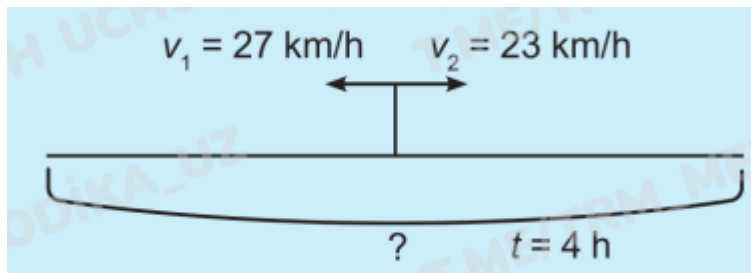
2) $60 \text{ km/h} + 40 \text{ km/h} = 100 \text{ km/h}$

3) $300 \text{ km/h} : 100 \text{ km/h} = 3 \text{ h}$

Javob: Ikkita avtomobil 3 soatdan keyin uchrashadi.

Quyidagi masala ikki jismning qarama-qarshi yoʻnalishdagi harakatlariga doir masalaga misol boʻladi.

Masalani sxema boʻyicha yeching.

Masala. Bir qishloqdan ikki velosipedchi qarama-qarshi tomonga yoʻlga chiqdi. Birinchi velosipedchining tezligi 27 km/h, ikkinchi velosipedchining tezligi 23 km/h boʻlsa, 4 soatdan keyin ular orasidagi masofa qancha boʻladi? [Repyova, 2023: 48]

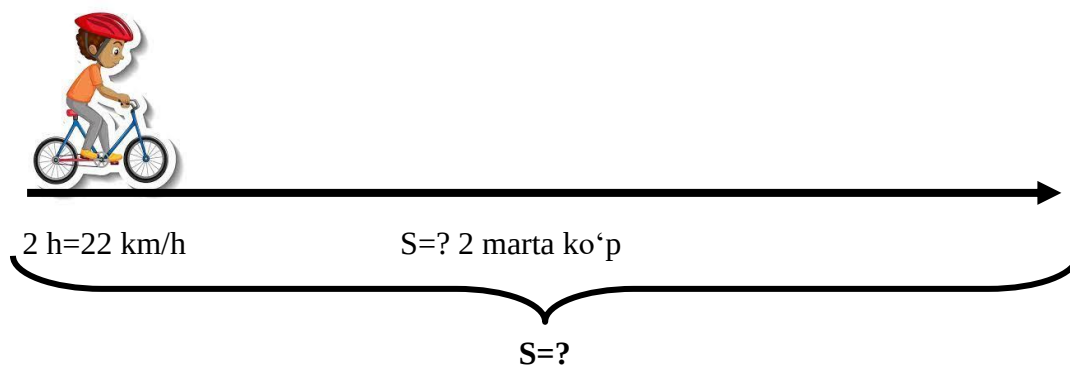
Yechish: 1-usul

- 1) $27 \text{ km/h} \times 4 \text{ h} = 108 \text{ km}$
- 2) $23 \text{ km/h} \times 4 \text{ h} = 92 \text{ km}$
- 3) $108 \text{ km} + 92 \text{ km} = 200 \text{ km}$

2-usul.

- 1) $27 \text{ km/h} + 23 \text{ km/h} = 50 \text{ km/h}$
- 2) $50 \text{ km/h} \times 4 \text{ h} = 200 \text{ km}$

Masala. Velosipedchi 2 soat 22 km/h tezlik bilan yurdi. U yana bosib oʻtgan yoʻlidan 2 marta koʻproq yoʻlni bosib oʻtishi kerak. Butun yoʻlning uzunligini toping [Repyova, 2023: 48].

Yechish: $22 \text{ km} \times 2 = 44 \text{ km}$

$22 \text{ km} + 44 \text{ km} = 66 \text{ km}$

Javob: Butun yoʻlning uzunligi 66 km.

Hozirgi kunda boshlangʻich taʼlim matematika darslarida shunga oʻxshash masalalarni yechishda oʻquvchilarga bitta masalani har xil usullarda ishlashni oʻrgatish lozim. Oʻquvchilar masalalar yechish orqali tanqidiy, tahliliy fikrlashga kreativ yondashishga oʻrganadilar hamda kelajakda har qanday muammoga oson yechim topa oladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Jumayev M.E. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi. (Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalari uchun darslik.) Toshkent. "Bayoz", 2022 yil. 272 b.
2. Jumayev M.E. Matematika o'qitish metodikasi. (OO'Yu uchun darslik.) Toshkent. "Turon-Iqbol", 2016 yil. 426 b.
3. Repyova I.V., Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 4-sinf matematika darsligi. Toshkent. Novda, 2023 yil.
4. Джумаева, Х. (2024). Методика обучения единицам длины и измерения поверхности в начальном образовании. Interpretation and researches, 2 (24).
5. Jumayeva, H. (2023). Boshlang'ich ta'limda massa, sig'im va vaqt o'lchov birliklariga doir masalalar yechish metodikasi. Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования, 2 (13), 21-24.
6. Djumayeva, X. M. (2024). Invariantiv tahdidlar va ularning ko'rinishlari. Inter education & global study, (2), 71-78.
7. Djumayeva, X. M. (2024). Talabalarni variativ tahdidlardan himoyalash mezonlari va ko'rsatkichlari. Innovative Development in Educational Activities, 3(5), 65-69.
21. Karshiyeva, B. (2023). Solving complex communicative-knowledge tasks based on integrated bilingual education in English. Interpretation and Researches, 1(18). <https://interpretationandresearches.uz/index.php/iar/article/view/1538>
22. Karshieva Bogdagul Faxriddinovna, . (2023). Theoretical views of teaching English to engineering students. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 5(12), 113–116. <https://doi.org/10.37547/tajssei/Volume05Issue12-15>
23. Karshieva B.F. (2023). A component of professional communicative competence in English is professional engineering knowledge. Journal of Universal Science Research, 1(12), 257–261. Retrieved from <https://universalpublishings.com/index.php/jusr/article/view/3290>
24. Kenjabayeva Dilafruz Abdusalimovna, . (2023). PROVERBS AND SAYINGS ARE AN INEXHAUSTIBLE WEALTH IN THE LIFE. European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies, 3(12), 184–189. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/eijmrms/article/view/27737>
25. Кенжабаева, Д. (2023). ДЕОНТОЛОГИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ СОВРЕМЕННОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ В УСЛОВИЯХ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари / Актуальные

- проблемы социально-гуманитарных наук / Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 3(11). <https://doi.org/10.47390/SP1342V3I11Y2023N71>
26. Faxriddinova, Karshieva Bogdagul. "THEORETICAL VIEWS OF TEACHING ENGLISH TO ENGINEERING STUDENTS." The American Journal of Social Science and Education Innovations 5.12 (2023): 113-116.
27. Karshieva, B. "PROFESSIONAL ENGINEERING KNOWLEDGE AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL COMMUNICATIVE COMPETENCE IN ENGLISH". Educational Research in Universal Sciences, vol. 1, no. 6, Nov. 2022, pp. 425-8, <http://erus.uz/index.php/er/article/view/590>.
28. Kenjaboyeva D.A. Xorijiy til o'qituvchilarida deontologiya va kasbiy kompetentlikni shakllantirishning ilmiy-pedagogik asoslari // Xalq ta'limi ilmiy-metodik jurnal. – Toshkent., -2021, -6-son, B.57-60.
29. Kenjabayeva Dilafrō'z Abdisalimovna, . (2023). PROVERBS AND SAYINGS ARE AN INEXHAUSTIBLE WEALTH IN THE LIFE. European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies, 3(12), 184–189. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/eijmrms/article/view/27737>
30. Кенжабаева, Д. (2023). ДЕОНТОЛОГИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ СОВРЕМЕННОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ В УСЛОВИЯХ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари / Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук / Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 3(11). <https://doi.org/10.47390/SP1342V3I11Y2023N71>

36.UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTABLARIDA MATEMATIKA FANINING O‘QITILISHINING ASOSIY MAQSADLARI

Faxridinova Mehribon Faxridin qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti

Matematika va informatika ta’lim yo‘nalishi

1-kurs talabasi

Ushbu ishda maktablarda matematika fanining o‘qitilishining asosiy maqsadlari va muammolari yoritilib berilgan. Ta’lim maqsadlari, o‘quv jarayonlari, pedagogik texnologiyalar. Matematikani o‘qitish muammosi barcha davrlarda dolzarb bo‘lib kelgan. Bugungi kunda ham, ayniqsa matematik savodxonlik layoqatini shakllantirish, matematik tafakkurni shakllantirish, fanlararo bog‘liqliklarni ta’minlash dolzarbligicha qolmoqda. Bu muammolarni qanday qilib yechish mumkin, degan savolga albatta har bir darsni maqsadli tarzda soddadan hayotiylikka qarab harakatlantirish kerak. Maktab matematikasining maqsadi o‘quvchilarning psixologik xususiyatini hisobga olgan holda matematik bilimlar sistemasini maqsadlarini umumiy holda quyidagi ikkita omil bilan belgilash mumkin.

1. Matematika o‘qitishning umum ta’limiy maqsadi.

2. Matematika o‘qitishning amaliy maqsadi

1. Matematika o‘qitishning umum ta’limiy maqsadi o‘z oldiga quyidagi vazifalarni qo‘yadi:

a) O‘quvchilarga ma’lum bir dastur asosida dastur talablariga javob bera oladigan matematik bilimlar sistemasini berish. Bu bilimlar majmuasi matematik layoqatni shakllantira oladigan sifat darajasiga ega bo‘lishi, O‘quvchilarni matematika fanining yuqor bilimlarini o‘rganishga tayyorlashi kerak. Bundan tashqari, o‘quvchilar olgan bilimlarini o‘zlari tahlil qila olishlari va mustaqil ravishda isbotlash malakalariga ega bo‘lishlari lozim.

b) O‘quvchilar matematika qonuniyatlar asosida real haqiqatlarni bilishga o‘rgatish. ya’ni o‘quvchilarga real olamda yuz berayotgan eng sodd hodisalardan tortib to murakkab hodisalargacha hammasining fazoviy formalarining, ular orasidagi miqdoriy munosabatlarni tushunishga imkon beradigan hajmda bilimlar berish ko‘zda tutilgan Bunday bilimlar berish orqali o‘quvchilarning real hayotdagi hodisalarni tasavvur qilishlari shakllanadi hamda mantiqiy tafakkur qilishlari yanada rivojlanadi.

2. Matematika o‘qitishning amaliy maqsadi o‘z oldiga quyidagi vazifalarni qo‘yadi:

a) Matematika kursida olgan nazariy bilimlarni kundalik hayotda, kasb-doirasida uchraydigan sodd masalalarga qo‘llay olish malakasini shakllantirish. Bunda asosan o‘quvchilarning nazariy bilimlarini amaliyotda qo‘llay olishga o‘rgatish, ularda turli sonlar va matematik ifodalar ustida

amallar bajarish malakasini shakllantirish va ularni mustahkamlash uchun maxsus tuzilgan amaliy masalalarni hal qilishga o'rgatish.

b) Matematika o'qitishda texnik vositalar ko'rgazmali qurollardan foydalanish malakalarini shakllantirish. Bunda o'quvchilarning matematika darslarida texnika vositalaridan, multimedia darsliklari, kompyuterdan, matematika ko'rgazmali qurollari, jadvallar va hisoblash vositalaridan foydalana olish malakalarini tarkib toptirishdir.

c) O'quvchilarning mustaqil ravishda matematik bilimlarni egallashga o'rgatish. Bunda asosan o'quvchilar o'quv darsliklaridan, test to'plamlaridan va ilmiy ommaviy matematika kitoblaridan mustaqil foydalanish malakasini shakllantirishdir. Biz bilamiz, matematika fanining o'rganadigan narsasi hayotimizdagi mavjud narsalarning fazoviy shakllari va ular orasidagi miqdoriy munosabatlardan iboratdir. Maktab matematikasi asosan elementar matematika bo'lib oliy matematikaning turli tarmoqlaridan, ya'ni nazariy arifmetika, sonlar nazariyasi, algebra, matematik analiz va geometriyaning mantiqiy kursida olingan elementar ma'lumotlar asosiga qurilgandir. O'quvchilarning ilmiy dunyo qarashlarini matematik tafakkurini, matematikaga bo'lgan qiziqishlarini hamda matematik madaniyatlarini shakllantirish uchun, albatta matematika darslarida o'rganiladigan har bir matematik tushunchalar va ular orasidagi qonuniyatlarni atroflicha o'rgatish lozim bo'ladi. Matematika kursidagi har bir matematik xulosa qat'iyatlikni talab qiladi, bu esa o'z navbatida juda ko'p matematik tushuncha va qonuniyatlarni bosqichma - bosqich o'rganishlari davomida ilmiy mantiqiy tafakkur qilishlar rivojlanadi. Matematik xulosa chiraqish madaniyatlari rivojlanadi. O'quvchilar biror matematik qonuniyatni ifoda qilmoqchi bo'lgan fikrlarini belgilar bilan to'g'ri ifodalay olishlari va aksincha belgi shaklida ifoda qilingan matematik qonuniyatni o'z ona tillaridan ifoda qila olishlariga o'rgatish orqali ularda matematik madaniyat shakllantiriladi. Matematika darslarida misol va masalalarning bajaradigan funksiyalari muhim o'rinni egallaydi. Matematika fanini o'qitish jarayonida masala va misollarning roli va o'rnini quyidagi uchta bosqichda olib borish maqsadga muvofiqdir.

- 1) Matematika fanining nazariy qismlarini o'rganishni matematik masalalarni yechish orqali amalga oshirish.
- 2) Matematika fanini o'rgatishda matematika masalalarni yechish bilan birgalikda olib boorish.
- 3) Matematikani o'rganishni misol va masalani yechish orqali amalga oshirish.

Oddiy qilib aytganda o'quvchilarning matematik savodxonligini oshirish uchun ularga har bir mavzuni iloji boricha kundalik hayotdagi voqealar bilan bo'g'lab tushuntirilsa o'quvchi uchun mavzu yanada qiziqarli boladi. Keyinchalik, o'quvchining eslab qolish darajasi yuqori bo'ladi.

Xulosa qilib aytgan matematikaning o'rni hayotimizda juda muhim. Bunga misol tariqasida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev: "Matematikani yaxshi bilgan bola aqlli, keng tafakkurli bo'ladi va istalgan sohada ishlab ketadi" degan fikrlari buning yaqqol misolidir [1-14].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Educating teachers of science, mathematics, and technology : new practices for the new millennium / Committee on Science and Mathematics. Copyright 2001 by the National Academy of Sciences. Constitution Avenue, N.W. Washington
2. Djurayev R.X va boshqalar. Pedagogik atamalar lug‘ati. –T.: “Fan nashriyoti”, 2008 yil. – 94-bet
- 3.A. Sh. Rashidov Matematika darslarida ta’limning shaxsga yo ‘naltirilgan texnologiyasi. Центр научных публикаций. 2021 yil. 3-son. 68-72 bet
- 4.A.Sh. Rashidov Ijtimoiy-gumanitar ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun matematik fanlar bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlarni o‘tkazish. Science and Education №9. С 283-291
- 5.О.О.Халлоқова А.Рашидов Пороговое собственное значение модели Фридрихса. Молодой ученый, 2015 №15. С. 1-3
- 6.A. Sh. Rashidov Interaktivnyye metody pri izuchenii temy "Opredelennyy integral i yego prilozheniya". Nauchnyye issledovaniya. № 34:3. С 21-24
- 7.A. Sh. Rashidov Yoshlar intellektual kamolotida ijodiy tafakkur va kreativlikning o‘rni. Pedagogik mahorat 2021 yil №7. 114-116 bet.
- 8.A.Sh. Rashidov. Matematika fanlaridan talaba yoshlar ijodiy tafakkurini rivojlantirish. Fan va jamiyat №3. С 45-46
- 9.A.Sh. Rashidov замонавий таълим ва инновацион технологиялар соҳасидаги илмий тажрибалар. Центр научных публикаций. 2021 yil. 3-son. 68-72 bet 8-14
10. A.Sh.Rashidov. M.F.Faxridinova. O‘quvchilarning bilimini baholashda xalqaro baholash dasturlari. “Fizika, matematika va informatsion texnologiyalarning innovatsion rivojlanishdagi o‘rni” mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman. Buxoro. 222-227 bet.
11. A.Sh.Rashidov. S.A.Mehmonova. Matematik analiz fanini o‘qitishda interfaol metodlar: “KEYS-STADI” metodi “Fizika, matematika va informatsion texnologiyalarning innovatsion rivojlanishdagi o‘rni” mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman. Buxoro. 165-169 bet.
12. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot o‘g‘li Options for Working with Files in the Python Programming Language International Interdisciplinary Research Journal Volume 2 Issue 3, Year 2023 ISSN: 2835-3013 c. 371-375.
13. Hasanov Behzod Normurot o‘g‘li Matritsa ustida amallar bajarish metodlari Educational research in universal sciences, 2024/3/3 c.38–45.
14. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot o‘g‘li Python dasturlash tilini o‘qitishda funksiyalardan foydalanish metodikasi Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali 2023 Tom 1. №18 c. 15-19

37.DEVELOPMENT OF ARTISTIC AND AESTHETIC CULTURE OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS IN FINE ARTS CLASSES

Firuz Fayzulloevich Nurillayev

Bukhara University of Innovation

Introduction. The concept of the development of the higher education system of the Republic of Uzbekistan until 2030 (hereinafter referred to as the Concept) is to ensure the strong integration of science, education and production, based on the needs of the social sphere and economic sectors of the higher education system. on the basis of improving the quality of education, training competitive personnel, effectively organizing scientific and innovative activities, developing international cooperation, as well as the President of the Republic of Uzbekistan dated July 11, 2019 PQ-4391 "Higher and secondary special education It was developed in connection with the implementation of the decision on measures to introduce new principles of management into the lim system. As time progresses, so does the demand for quality education. This, in turn, increases the demand for teachers with high pedagogical skills. Accordingly, along with the creation of programs, textbooks, teaching-methodical manuals for each educational subject, the technology, didactics and methodology of their teaching will be developed.

Research object and used methods. The specific features of teaching visual arts in primary classes, first of all, the content of education in these classes depends on the youth characteristics and psychology of children of junior school age, their interest, their existing knowledge, skills and abilities. is determined. It is known that children's enthusiasm for visual activities, especially drawing, begins very early. It is known from history that it starts at the age of 2-3 years. It is characteristic that children like to draw more than reading and writing. It is known from the experience of educational theory that the main stage of general education is the period of elementary grades (1-4 grades). lib, in which the child is formed. Because the child develops very quickly both physically, mentally and spiritually. During this period, children incorporate all the ground of knowledge and receive basic information in general subjects. During this period, children learn to see and observe the material world, and check the impressions they get from them. These qualifications are implemented on the basis of the lessons of academic subjects studied in primary grades. Therefore, a great responsibility is placed on the academic subjects taught in primary classes. Fine art, which is studied in primary grades, is of incomparable importance in the educational and educational spheres of our children today. The science of fine arts taught at school gives children the first understanding of the laws of nature and society, their

form, structure, color, and interdependence. This forms their materialistic worldview from a young age and develops it. It is known that any subject in school does not teach students nature and its elements in terms of form, structure, color and content. This is done only by the visual arts subject. Therefore, starting from the youth of children, fine art reveals to them the secrets of its educational and educational spheres. Visual arts for 1st graders: what is a simple line, how to draw it, what is a shape, how is it depicted, how to take the shape from nature and put it on the surface of the notebook, leaf, plant, trees, bird and animals, their structure and provides preliminary scientific information about colors. They get information about things and events that the child does not yet know, such as seeing objects, similarities and differences in the shapes of objects, their formation and development, colors, similarities in colors, their emergence and development. This process grows, improves and develops in the 2nd-3rd and finally the 4th grades.

The obtained results and their analysis. The program of fine arts in elementary grades includes such types as drawing according to the object itself, working on thematic compositions, artistic-practical art, sculpture, perception of works of art. However, the program does not provide a separate lesson for the study of works of art for grades 1-2. This is very true, because the main task in the elementary school is to form and improve the skills of working with pencils and paints.

In the new program:

1. Conversation.
2. Painting.
3. Graphics (pen drawing).
4. Sculpture.
5. Architecture.

6. It is planned to provide knowledge and skills in six directions, consisting of practical and design. The educational task of these directions:

1. Basics of art studies (from its activities).
2. Visual activity (from nature drawing and drawing based on imagination).
3. It consists of composition activity (thematic and decorative composition). The fulfillment of these tasks is expressed in the content of painting, drawing (graphic), sculpting classes.

Although in the 1st and 2nd grades of primary education, there is no separate lesson on the study of works of art, several works of art are analyzed in the drawing lessons. 2 hours of conversation is given in the 3rd grade. The topics "Color, types of colors, cold and warm colors in art", "Depicting life events in art" will be studied. In these classes, the teacher chooses works of art according to the children's knowledge and age. It analyzes the works created by famous artists in the genre of landscape, portrait, and life. In the conversation, information will be given about color in nature, their types, warm and cold colors, their role in the creation of a work of art, as well

as the division of works of art into genres and types, the structure of a work created in the genre of life, and the use of colors in it.

Regardless of the use of different methods in the organization of fine arts classes, it is always based on the principles of educational didactics, such as educational, scientific, consistency, sequence, demonstrability, unity of theory and practice. Because all teaching methods are based on teaching didactics. Didactics is the scientific basis of the class-lesson system, and a lesson that does not meet the requirements of didactics cannot achieve its goal and does not fulfill its task. Also, each lesson of visual arts works on the principle of connecting subjects. The connection between subjects ensures the scientificity, consistency, and practicality of the lesson. Cross-curricular connections connect the lesson and its learning materials with other academic subjects. teaches students to use the knowledge and skills they have acquired from other subjects in fine arts classes. Based on this connection, they learn the lesson material more easily. The teacher's correct choice of the teaching method and effective use of it creates an easier environment for him and conveys the educational material to the student in an easy, short, scientifically based and understandable manner.

The method of teaching visual arts in school is expressed in the content of the teacher conveying the lesson material to the students more easily and showing and explaining the lesson material to the students. Therefore, the teacher hesitates to use the methods of "Oral presentation" of the lesson material, conversation, story, lecture, and question-and-answer methods to place the educational material in the minds of the students. Pedagogical technology situations during the course of the lesson determine which of these methods to use. Therefore, the visual arts teacher creatively uses the methods of "Oral presentation", "Visual teaching" and "Practical works" according to the pedagogical technology and psychological situation in the lesson. Because in the lesson, he explains the material of the new lesson (topic) in the "Oral presentation" method. During this interview, the teacher also uses the method of demonstration teaching. Because the teacher explains every piece of information on the basis of the exhibition material. That is why it is not for nothing that one of the famous pedagogues said that there is a subject that cannot be taught at school without an exhibition, and this subject is fine art. In fact, every lesson of visual arts requires visual teaching. Exhibition materials for teaching visual arts at school are divided into two types:

- natural - appearance of objects in their natural state;
- visual exhibitions, which are prepared in factories, workshops and workshops. Natural exhibitions are natural elements, household and household items, trees, their leaves, flowers, branches, fruits, household items, work, educational tools, sports, art. They are collected by the teacher and students and are included in the fund. Natural exhibitions - the exhibition serves as a

material for explaining the lesson material. Also, these exhibitions serve as didactic material for the organization and conduct of classes.

"Visual teaching method" includes seeing, observing, perceiving, working with illustrations, showing reproductions, viewing with screen devices, trips to the field, factories, exhibition halls, museums, architectural monuments (operates on the basis of methods such as excursions). Another type of exhibition is visual exhibitions, which are prepared in factories, art workshops and workshops. This type of exhibition includes: geometric shapes made of plaster, rosettes, flower branches, images of fruits, perfume and fruit and vegetable models cast from plaster, bird and poultry costumes, printed posters made based on the stages of painting compositions and other exhibitions. This type of exhibition also includes reproductions of works of fine art, posters, albums, folders, slides, films, film fragments, film slides. Both types of exhibitions are the most important means of increasing the effectiveness of the lesson. You just need to know how to use these exhibitions at the right time and in the right place.

Some of the most useful types of visual teaching are pictures that prepare the teacher for creating a lesson outline and draw pictures on the classroom board during the explanation of the lesson material. In general, the effectiveness of visual education depends, first of all, on the presence of a specialist artist-pedagogue with higher education in the school and the organization of a visual arts cabinet. The method that is regularly used in the teaching of visual arts at school is the method of practical work, and this method is used in all types of activities of visual arts. It is known that in the art teaching technology at school, after the teacher explains the material of a new subject, the lesson is divided into special parts (25-30 minutes) to test the knowledge and skills acquired by students on this subject. is separated. During this period, practical tasks assigned to students on a new topic are performed. During the period of practical work, students draw and create compositions. He is engaged in the practice of sculpture and construction, as well as the analysis of works of art and architecture. The method of practical work - control over the students' work, correcting the mistakes and shortcomings of the students, individual support, rewarding good practitioners, reprimanding those who work poorly, and writing down the ways to eliminate their shortcomings in a separate notebook or on one side of the student's notebook. It is expressed in the process and content of such methods as showing, correcting the deficiency under the supervision of the teacher, showing on the blackboard the place where most students are struggling.

Summary. Controlling and evaluating the knowledge and skills of primary school students, so that the knowledge and skills given to the students are comprehensively based and come to the state of skills is the main and main factor. The great Czech pedagogue Y.A. Comensky also emphasized the importance of regularly reviewing the knowledge and skills of students. Even

today, this issue is the most urgent task of teachers, and it remains important to monitor that the knowledge and skills of students are at the level of modern requirements. Teaching of visual arts at school and control of students' knowledge - assessment uses the control methods of pedagogy related to oral inquiry, written (visual) and practical work. Oral control is mainly conducted in the form of questions and answers. This control takes more time. That is why the visual arts teacher also uses rating and test methods of verbal control. Oral supervision is carried out on the basis of art theory, art history and the scientific basis of visual activity.

List of used literature

1. Abdirasilov S.F., Tolipov N.Kh. Fine art teaching methodology. - T., "Alokhachi", 2007.
2. Abdiraulov S.F. Fine art methodology. -T., "Ilm-Ziya", 2006.
3. Basic textbooks and training manuals I. Abdullayev N. History of art, volume 2, volume 2/1. - T., 2001.
4. Boymetov B.B., Abdirasilov S.F. Draftsman. -T., "Gafur Ghulam", 2004.
5. G‘aforovna J. H. INTERFAOL METODLAR YORDAMIDA BOSHLANG ‘ICH SINF O ‘QUVCHILARINING IJODIY QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISH //PEDAGOGS jurnali. – 2023. – T. 1. – №. 1. – C. 666-666.
6. G‘aforovna J. H. The Importance of Project Education in Improving the Creative Activity of Students in Primary Grade Mother Tongue Education //American journal of science and learning for development. – 2022. – T. 1. – №. 2. – C. 203-206.
7. Hamroyev A., Jumayeva H. Effectiveness criteria and experimental results of designing students' creative activities in primary class mother tongue education //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2023. – T. 420. – C. 10007.
8. Jumayeva H. G. BOSHLANG ‘ICH SINF ONA TILI TA’LIMIDA O ‘QUVCHILARNING IJODIY QOBILIYATINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI //Новости образования: исследование в XXI веке. – 2023. – T. 1. – №. 6. – C. 45-47.
9. Nabiyeu M.N. Color science. T., "Teacher", 1995
10. Oripov B. Fine art and its teaching methodology. - T.:
11. R. Hasanov. "Methodology of visual art teaching at school" Tashkent. -"Fan". 2004
12. S. Abdiraulov Fine art terms. Tashkent- 2003

38.BOSHLANG‘ICH TA‘LIM JARAYONIDA O‘QUVCHILARDA EKOLOGIK TARBIYANI RIVOJLANTRISH

G‘aniyev Farrux G‘aybullayvich

Shaxrisabz

“Temurbeklar maktabi” HAL avtotransport
vositalari xaydovchilarni tayyorlash fani
o‘qituvchisi

2017 — 2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasida belgilangan vazifalarni so‘zsiz amalga oshirish, respublika hududlaridagi ekologik muammolar yechimiga ta‘lim tizimini joriy qilish bilan hissa qo‘shish, o‘shib kelayotgan yosh avlodning ekologik savodxonligini oshirish, ekologik ongi va ekologik madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish, ekologik ta‘lim va tarbiya jarayonini samarali tashkil etish maqsadida Vazirlar Mahkamasi qaror qildi. “Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi qonunlariga muvofiq uzluksiz ta‘lim tizimida ekologik bilim va ekologik tarbiyaga oid tamoyillarni belgilash muhim strategik vazifaga aylantirildi.

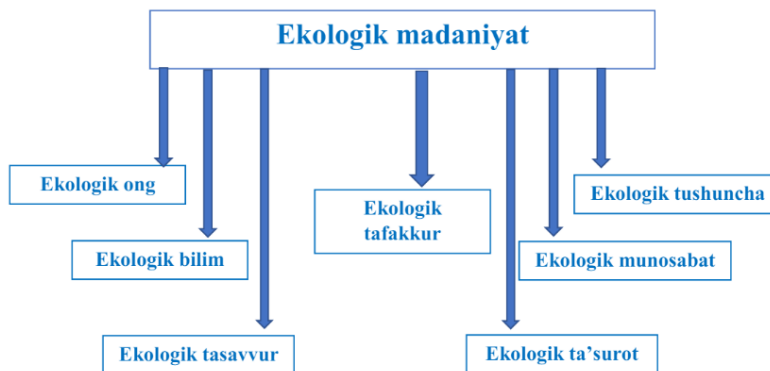
Ta‘lim jarayonida ijtimoiy hodisalar negizida shaxsni tarbiyalashning eng ommabop vositasi, shubhasiz ekologik tarbiyadir. O‘quv mashg‘ulotlari jarayonida bola shaxsining ijtimoiy dunyoqarashini shakllantirish, atrof- muhit tushunchasini rivojlantirishda ekologik tarbiyaning o‘ziga xos jihatlari bor. Ekologiya atamasi yaqin vaqtlargacha faqat mutaxassislarga ma‘lum bo‘lib, uni fanga 1866-yili nemis olimi E.Gekkel kiritgan. „Ekologiya”so‘zi „eko”-uy, turar joy”, „logos”-fan so‘zlarini anglatib, u atrof-muhitning buzilishi va bunga sabab bo‘lgan omillar, muhit halokatining oldini olish, chora -tadbirlarini ishlab chiqish borasidagi bilimlarni targ‘ib etishdagi nazariyalarni ham O‘rta Osiyoda yashab ijod etgan olimlardan Muso al-Xorazmiy, Abu Nassr farobiy Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino kabi allomalar tabiat fanlariga katta hissa qo‘shganlar. Jumladan, g‘arb madaniyatining ajralmas qismi sifatida ekologik omil va tarbiyaning o‘rni beqiyos. Buyuk yunon faylasufi Arastu barcha fanlarni tabiat va fizikaga ajratishi ham ularning tabiat sirlarini bilishga katta qiziqish bilan qaraganidan dalolat beradi. Qadimgi yunon tafakkurida, oldingi sahifalarda qayd etilganidek, „kullura” tushunchasining „yerga ishlov berish”, „yerni qayta ishlash” ma‘nosida qo‘llanilishi ham qadimgi yunonlar ta‘savvurida ma‘naviy madaniy hayotni va tabiatning o‘zaro bog‘liq ekanligini ifodalaydi. Hozirgi vaqtda o‘quvchilarda ekologik bilim (ta‘lim) va ekologik madaniyat (tarbiya) ning dolzarb pedagogik muammolardan biridir. Jumladan bugungi mavzuyimiz ekologik tarbiya ekan, demak biz ekologik bilimda keying jarayonga aloqador bilimlarni almashamiz. Ekologik tarbiya-ekologik bilim mahsuli ya‘ni

ekologik nazariyaning amaldagi ko‘rinishini axloqiy jihatdan shakllantirish me‘yori. Bu izoh natijasida ekologik madaniyat atamasi vujudga keladi. Shuni aytish joizki, ekologik tarbiyaga ega bo‘lgan shaxsda ekologik madaniyat yuksak ko‘rsatkichga yetishi tabiiy holdir. Shu o‘rinda mashhur g‘arb olimi V.A.Suxamlinskiy talqini juda o‘rinlidir. V.A.Suxamlinskiy shunday deydi: „tabiatni inson tushungandagina tabiat uning tarbiya manbasi bo‘lib qoladi“.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisida ekologik tarbiyani shakllantirish bevosita atrofmuhitni o‘rgatish bilan aloqadordir. Pedagogik izlanishlar natijasida o‘quvchilarda ekologik tarbiyani shakllantirishning metodlari, usul va uslublari aniqlangan. O‘quvchilarda tarbiya turini shakllantirishda pedagogik kuzatuv, suhbat va savol-javob metodlari muhim o‘rin tutadi.

1. Pedagogik kuzatuv–mazkur metod o‘quvchi shaxsini tabiiy holda hamda maxsus tashkil etilgan sharoitlarga o‘rganish uning ruhiy-irodaviy, intellektual irodaviy hamda emotsional xususiyatlarini aniqlash, ularga tayangan holda o‘quvchiga muayyan ta’sir ko‘rsatish xususida umumiy ta’savvurni hosil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mening nazdimda ushbu metodning ekologik tarbiyani shakllantirishdagi boshlang‘ich metod sifatida qaralsa o‘rinli bo‘ladi. Kuzatish metodi orqali o‘quvchi shaxsining tabiat va undagi muammolarga qarashini, savol-javob yoki hikoya vaqtida, muzokaralar jarayonidagi talqinini o‘rganishga foyda beradi.

2. Suhbat metodi: mazkur metod bevosita kuzatish metodi bilan uyg‘undir. Suhbat

metodi orqali o‘quvchi shaxsida ekologik tarbiyani shakllantirishning og‘zaki usulidan foydalanilib, bu metod orqali ekologik tarbiyani turli hikoyalar, rivoyatlar, xalq og‘zaki ijodi namunalari, jumladan maqollar orqali, tanqid va tahlil yuzasidan olib boorish o‘rinlidir. Suhbat metodida o‘quvchi shaxsiga hamda pedagog zimmasiga to‘siqlar qo‘yilmay, aksincha, erkin muloqot qurish tarbiyaning yetarlicha nuqtaga chiqishiga yordam beradi deb hisoblayman. Jumladan, o‘rtaga tashlangan mavzu yoki muammoga ekologik bilimlarni ishga solgan holda fikr bildirish, jamoa bilan yohud pedagog orqali xato talqinlar va qarashlarga barham berish yoki ijobiy fikrlarni ekologik madaniyat darajasida shakllanishiga ko‘maklashish mazkur metod faoliyatida amalga oshiriladi.

3. Savol-javob metodi. Mazkur metod suhbat metodining tub mohiyati asnosida shakllanadi. Savol-javob usuli pedagog va o'quvchi shaxsida faol muloqotni yuzaga keltiruvchda bir qator imkoniyatlarga ega. Bu metoddan samarali foydalanishning ham bir qancha vositalariga e'tibor qaratish joiz. Ya'ni: -pedagog tomonidan ishlab chiqilayotgan savollarning o'quvchi yoshiga va psixologik holatiga mosligi; -savollarning muayyan mavzu yoki holat mazmunining tahlil etishga yo'naltirilganligi; -savollarning bir-birini mantiqiy to'ldirib borishi, ular o'rtasida o'zaro aloqadorlik, izchillik hamda uzviylikka erishish; -savollarga to'la qonli javob berish uchun o'quvchilarga imkoniyat yaratish. Pedagog sifatida ekologik tarbiyani shakllantirar ekanmiz, albatta qadriyatlarga, urfodatlarga, ilmiy va badiiy adabiyotlarga tayanib mulohaza yuritish darkor. Bugungi kunda kuchli fuqarolik jamiyati qurish arafasida turgan davlat ekanmiz, pedagoglar zimmasiga o'quvchi shaxsini komil shaxs sifatida komol toptirish vazifasi kuchaytirildi. Jumladan komil shaxs dunyoviy va diniy bilimlarni egallagan barkamol shaxs ekan, demak biz pedagoglar ta'lim tarbiya jarayonida, ayniqsa tarbiya nuqtayi nazarida ham diniy, ham dunyoviy manbalar negizida uzluksiz jrayonni olib borishimiz darkor. Jumladan, Qur'oni Karim, hadislar, qadimgi diniy manbamiz bo'lmish, Avesto", qolaversa zamonaviy adabiyot namoyondalari asarlaridan suhbat va savol-javob metodlarimizdan foydalanishimiz o'rinli. Bugungi zamon hamnafasi bilan aytadigan bo'lsak, dunyo hamjamiyatlarida aynan ekologik tarbiyaga qanday yechimlar topilayotgani, bartaraf etilayotgani, usul va uslublaridan ham yetarlicha o'rganib, uni boshlang'ich sinf ishlanmalarimizga qo'shishimiz darkor. Jumladan rus pedagogikasidagi ekologik tarbiya yondashilgan usul samaralidir. Rus pedagogikasi uchun bolalarning tabiat bilan yaqin aloqasini shakllantirish maqsadida ekskursiyalar sonini ko'paytirish. Ushbu yondashuv bir tomondan bolada axloqiy tamoyillarni rivojlantirish, tabiatning go'zalligini ko'rish, uni his qilish va tushunish qobiliyatini, boshqa tomondan, bilim qiziqishini rivojlantirish, tabiatni bolani o'qitishning universal obyekti sifatida ko'rib chiqishni nazarda tutgan. Buning natijasida aqliy va axloqiy-estetik rivojlanish uchun tabiatdan foydalanishning katta imkoniyatlarini ta'kidlanadi. Bu metod orqali bolaning tabiat haqidagi bilimlarini va tabiat bilan aloqani kengaytirishni tavsiya qilaman.

Muhtasar aytganda, boshlang'ich ta'lim yoshidagi bolalarning ilmiy va kabiyl bilimlarini rivojlantirishda ekologik tarbiyadan foydalanish bugungi kunning muhim vazifaalrdan sanaladi. Ta'lim jarayonida ekologik tarbiyani asosan amaliy jihatdan olib borilishi samarali usul deb hisoblayman. Shu asosda bolaning ekologik madaniyatini shakllantirishda yuzaga chiqarish mumkun bo'lgan natijaga erishiladi.

REFERENCES

1. <https://lex.uz/docs/-4354743>.
2. Pedagogika. 1-qism (M. To‘xtaxo‘jayeva, S. Nishonova) Toshkent 2020
3. N. Isakulova. Sinfdan tashqari o‘quv jarayonida o‘quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishning pedagogic shart-sharoitlari’ Toshkent-2012
4. <https://voilokmaikop.ru/uz/istoriya-ekologicheskogo-obrazovaniya-kratkoekologicheskoe-obrazovanie-v.html>

39.EKVIVALENTLIK MUNOSABATI MAVZUSINI O‘QITISH METODIKASI

Hamroyeva Dilnoza Tohir qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti

“Matematika va informatika” yo‘nalishi

3-bosqich talabasi

e-mail:dilnozahamroyeva07@gmail.com

Ushbu ishda jadal rivojlanayotgan matematika sohasida mavzu intizomiga oid muhim kontsepsiyalardan, masalan, "ekvivalentlik", va "faktor to‘plam" tushunchalaridan foydalanilgan. Muqobil, shu tushunchalar ustida amaliy misollar keltirilgan va ularga bog‘liq savollar berilgan. Maqolada qanday qilib ekvivalentlik munosabatlarni, ularning rivojlanishi va ularga oid amaliy savollar to‘g‘risida ko‘rsatmalar mavjud.

1-ta’rif. A to‘plamida R –binar munosabat berilgan bo‘lsin,

a) Agar $\forall a \in A$ uchun $(a, a) \in R$ bo‘lsa, R –binar munosabat refleksiv munosabat deyiladi;

b) Agar $(a, b) \in R$ bo‘lishidan $(b, a) \in R$ bo‘lishi kelib chiqsa, ya’ni $R^{-1} = R$ shart bajarilsa, R -simmetrik munosabat deyiladi;

c) Agar $\forall (a, b) \in R$ va $(b, a) \in R$ bo‘lishidan $(a, c) \in R$ bo‘lishi kelib chiqsa, ya’ni $R \circ R \subset R$ shart bajarilsa, R -tranzitiv munosabat deyiladi;

d) refleksiv, simmetrik va tranzitiv bo‘lgan binar munosabat ekvivalentlik munosabati deyiladi.

Ekvivalentlik munosabati ba’zan $\equiv, \sim, \simeq$ kabi ko‘rinishlarda ham belgilanadi.

1-misol. Tekislikdagi barcha to‘g‘ri chiziqlar to‘plamida to‘g‘ri chiziqlarning parallel bo‘lishi munosabati ekvivalentlik munosabatidir.

2-ta’rif. A to‘plamda aniqlangan R -ekvivalentlik munosabati berilgan bo‘lsin. $\forall a \in A$ uchun $\bar{a}$ orqali A to‘plamning a ga ekvivalent bo‘lgan barcha elementlarini belgilaymiz va to‘plamni a element yaratgan ekvivalentlik sinfi deb ataymiz. Ekvivalentlik sinfining ixtiyoriy elementi shu sinfnin vakili deyiladi.

2-misol. Tekislikdagi barcha uchburchaklar to‘plamida uchburchaklarning o‘xshashlik munosabati ekvivalentlik munosabatidir.

3-ta’rif. Bo‘sh bo‘lmagan ixtiyoriy R ekvivalentlik munosabati berilgan bo‘lsin, u holda shu R ekvivalentlik munosabati bo‘yicha aniqlangan barcha ekvivalent sinflari to‘plami A to‘plamning R ekvivalentlik munosabati bo‘yicha faktor- to‘plami deyiladi.

3-misol. Z -butun sonlar to‘plamida 3 modul bo‘yicha taqqoslash munosabati berilgan bo‘lsin, u holda $\bar{0} = \{3z / z \in Z\}$ $\bar{1} = \{3z + 1 / z \in Z\}$ $\bar{2} = \{3z + 2 / z \in Z\}$. Bu ekvivalentlik sinflari 3 modul bo‘yicha chegirmalar sinflari deyiladi.

4-ta’rif. A to‘plamning bo‘sh bo‘lmagan to‘plamlaridan tuzilgan $B = \{A_\alpha / \alpha \in \Omega\}$ to‘plam berilgan bo‘lsin. Agar B ixtiyoriy ikkita elementining kesishmasi bo‘sh to‘plamdan iborat bo‘lib, B ning barcha elementlarining yig‘indisi A ga teng bo‘lsa, u holda B to‘plam A to‘plamning bo‘laklangani deyiladi.

4-misol. A va B to‘plamlari berilgan shartlarni qondiradigan to‘plam sifatida hisoblanadi. A va B to‘plamlarining barcha elementlarining yig‘indisi bo‘sh to‘plam elementlarining yig‘indisiga tengdir.

Yuqoridagi ma’lumotlarni qanchalik tushunib o‘rganganingizni bilib olish uchun “**Aqliy hujum**” metodidan foydalanib bilimimingizni tekshirib oling. Bunda ikki guruhga bo‘liniladi va tezkor savollar beriladi. Bu usul guruhning har bir a’zosi fikrini tezda yig‘ish va umumlashtirish imkonini beradi.

Savollar:

1. Refleksiv munosabatni ta’riflang.
2. Simmetrik munosabat ta’riflang.
3. Ekvivalentlik munosabati ta’riflang.
4. Ekvivalentlik sinfi deganda nimani tushunasiz?
5. Faktor-to‘plamni tushuntiring.

Ilmu fan taraqqiyoti ko‘z ilg‘amas darajada tezlashgan davrda fanlararo integratsiya uzluksiz ta’limni yo‘lga qo‘yishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etmoqda. Ta’lim integratsiyasining bosh maqsadi - shaxsni har tomonlama kamol topishini ta’minlashning muhim prinsipi sifatida namoyon bo‘ladi. Integratsiyalashgan ta’lim shaxsni intellektual va madaniy rivojlantirishning bosh omili hisoblanadi.

Fanlarni integratsiya qilib dars o‘tilganda quyidagilarga e’tibor berish kerak.

-har bir dars muayyan maqsadga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak;

-fanlararo aloqalarga oid tanlangan qo‘shimcha material o‘tiladigan mavzu bilan bog‘lanishi shart;

-dars faqat ta’limiy bo‘lib qolmasdan, o‘quvchilarni insonparvarlik jihatlarini tarbiyalashga qaratilgan bo‘lishi zarur.

Mavzu mazmunidan kelib chiqqan holda, tabiat, jamiyat, inson tafakkuri, taraqqiyoti haqidagi bilimlar respublikamiz kelajagiga ishonch va e’tiqodni shakllantirishga qaratilgan bo‘lishi kerak.

Bu esa o'quvchi dunyoqarashini kengaytiradi. Umuman olganda integratsiya darsi bir- biriga mos kelishi (mavzu jihatdan) va puxta reja asosida tuzilgan bo'lishi zarur [1-13].

Hozirgi kunda har bir sohada chet tilini bilish dunyo talabiga aylanib boryapti, shu sababdan ham mavzuga oid atamalarni chet tili, ingliz tilida qanday bo'lishini ko'rib chiqing va ularning izohiga alohida to'xtalib bilimingizni mustahkamlab oling.

Terms	Atamalar	Izoh
symmetric relationship	<u>Simmetrik munosabat</u>	Agar $(a,b) \in R$ bo'lishidan $(b,a) \in R$ bo'lishi kelib chiqsa, ya'ni $R^{-1} = R$ shart bajarilsa, R-simmetrik munosabat deyiladi;
equivalence relation	Ekvivalentlik munosabati	Refleksiv, simmetrik va tranzitiv bo'lgan binar munosabat ekvivalentlik munosabati deyiladi.
Factor set	Faktor-to'plam	Bo'sh bo'lmagan ixtiyoriy R ekvivalentlik munosabati berilgan bo'lsin, u holda shu R ekvivalentlik munosabati bo'yicha aniqlangan barcha ekvivalent sinflari to'plami A to'plamning R ekvivalentlik munosabati bo'yicha faktor-to'plami deyiladi.
set	to'plam	To'plam– matematikaning boshlang'ich tushunchasidir.
matrix	matritsa	Matritsa deb m ta satr va n ta ustunga ega bo'lgan qavslar ichiga olingan to'rtburchakli sonlar jadvaliga aytiladi.

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Kurosh A.G. Oliy algebra kursi, Toshkent, «O'qituvchi». 1975y.
2. R.N. Nazarov, B.T. Toshpo'latov, A.D.Dusumbetov, Algebra va sonlar nazariyasi 1qism, 2 qism, 1993y., 1995y
3. Nozimbek Zaripov, Behzod Hasanov. Python dasturlash tilida ma'lumot to'plamlari va turlari. Interpretation and researches. 2023/5/27 Tom 1 . №1 c.
4. Nozimbek Zaripov, Behzod Hasanov. Python dasturlash tilini o'qitishda funksiyalardan foydalanish metodikasi. Talqin va tadqiqotlar. 2023/2/27 Tom 1. №18 c.
5. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot o'g'li. Python dasturlash tilini o'qitishda funksiyalardan foydalanish metodikasi. Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali. 2023 Tom 1. №18 c. 15-19
6. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot o'g'li. Options for Working with Files in the Python Programming Language International Interdisciplinary Research Journal. Volume 2 Issue 3, Year 2023 ISSN: 2835-3013 c. 371-375.
7. Hasanov Behzod Normurot o'g'li. Matritsa ustida amallar bajarish metodlari. Educational research in universal sciences. 2024/3/3 c.38–45.
8. Nozimbek Zaripov, Yorqinjon Protasov, Behzod Hasanov. Scratch dasturlash muhitida tarmoqlanuvchi bloklar bilan ishlash. Евразийский журнал академических исследований. 2023/6/6. Tom 3. №6 c.98-101
9. Hasanov Behzod Normurot o'g'li. Kompyuter tarmoqlari haqida umumiy tushunchalar.“Ilm-fan va ta'lim” ilmiy jurnali. 2024/4/14| <https://ilmfanvatalim.uz/> | № 5(20) c. 221-226
- 10.О.О.Халлоқова. А.Рашидов Пороговое собственное значение модели Фридрихса. Молодой ученый, 2015 №15. С. 1-3
- 11.A. Sh. Rashidov Interaktivnyye metody pri izuchenii temy "Opredelennyy integral i yego prilozheniya". Nauchnyye issledovaniya. № 34:3. С 21-24
- 12.A. Sh. Rashidov Yoshlar intellektual kamolotida ijodiy tafakkur va kreativlikning o'рни. Pedagogik mahorat 2021 yil №7. 114-116 bet.
- 13.A.Sh. Rashidov.Matematika fanlaridan talaba yoshlar ijodiy tafakkurini rivojlantirish. Fan va jamiyat №3. С 45-46

40. “NATURAL KO‘RSATKICHLI DARAJANING ARIFMETIK ILDIZI VA UNING XOSSALARI” MAVZUSINI O‘QITISHNING O‘ZIGA XOS USULLARI

Hamroyeva Mohinur Rashid qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti

Matematika va informatika ta’lim yo’nalishi

3-kurs talabasi; Buxoro shahar 30-maktab

matematika fani o’qituvchisi

Matematika fanida turli – tuman qiyinlikda masala va misollar o’quvchilarning yoshiga mos ravishda berib boriladi va bu masala, misollar o’quvchilarning dunyoqarashini o’stiribgina qolmay, ularning hayotning turli jabhalarida uchraydigan masalalarning yechimi bo’yicha aniq va to’g’ri qaror qabul qilishga o’rgatadi. Shu bois maktab matematika darslarini sifatli tashkil etish, o’quvchilarning fanga bo’lgan qiziqishlarini oshirish, ularning matematik tasavvurlarini yanada boyitish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bizga maktab matematika kursidan ma’lumki “Natural ko’rsatkichli darajaning arifmetik ildizi va uning xossalari” mavzusidan oldin o’quvchilar bilishi kerak bo’lgan bir necha mavzular bo’ladi. Jumladan eng avvalo o’quvchilar natural son, daraja, arifmetik ildiz tushunchalarini bilishi kerak. Shundagina o’quvchilar “Natural ko’rsatkichli daraja va uning xossalari” mavzusini tushunishga qiyinchiliklarga uchramaydi.

Maktab darsliklarida mavzular bir-biriga bog’liq holatda olib boriladi. Eng avvalo o’quvchilar o’zlashtirishi oson bo’lgan mavzular bo’lib yuqori sinfga o’tgan sari mavzular qiyinlashib boradi.

Har dars yangi mavzu boshlanishidan oldin 5-8 daqiqa davomida o’tgan mavzuni takrorlash lozim. Buning uchun o’qituvchi turli xil metodlardan foydalansa bo’ladi. Masalan, “Aqliy hujum metodi”.

“Aqliy hujum” metodi. Ushbu metodlardan foydalanish uchun sinf o’quvchilarini 2 guruhga bo’lib olamiz.

1-guruh: “Beruniy”

2-guruh: “Pifagor”

“Aqliy hujum” metodida o’tgan mavzular bo’yicha o’quvchilar hisoblashlari oson bo’lgan misollardan yoki tushunchalar, ta’riflardan savollar berishimiz mumkin.

O’tilgan mavzuni o’quvchilarning tushungan yoki tushunmaganligini bilib olish maqsadida guruhlar kesimida har bir guruhga 5 tadan misol beriladi. Takrorlashga 5-8 daqiqa vaqt ajratiladi,

uni o'tkazib olgandan so'ng o'quvchilarning yangi mavzuni o'zlashtirishiga tayyorligiga ishonch hosil qilinib, yangi mavzu bayonini boshlasak bo'ladi.

1-ta'rif. a nomanfiy sonning $n \geq 2$ natural ko'rsatkichli arifmetik ildizi deb, n darajasi a ga teng bo'lgan nomanfiy soniga aytiladi. a son n -darajasi arifmetik ildizi $\sqrt[n]{a}$ kabi belgilanadi va u " a son n –ildiz ostida" deb o'qiladi. Agar $n = 2$ bo'lsa, u holda $\sqrt{a}$ bo'ladi.

2-darajali ildiz: kvadrat ildiz

3-darajali ildiz: kub ildiz

n -darajali ildiz: n darajali ildizi deyiladi.

Masalan: $\sqrt[3]{64} = 4$, chunki $4 > 0$ va $4^3 = 64$.

Ta'rifdan foydalanib $\sqrt[n]{a}$ ning b ga tengligini isbotlash uchun: $b \geq 0$ va $b^n = a$ ekanligini ko'rsatish kerak.

2-ta'rif. Arifmetik ildizning ta'rifidan, agar $a \geq 0$ bo'lsa, u holda $(\sqrt[n]{a})^n = a$, $\sqrt[n]{a} = a$ bo'lishi kelib chiqadi.

1-masala. $x^3 = -8$ tenglamani yeching. $x = -\sqrt[3]{8} = -2$

Kvadrat ildizga misollar: $\sqrt{4}$, $\sqrt{9}$, $\sqrt{16}$.

Kub ildizga misollar: $\sqrt[3]{8}$, $\sqrt[3]{27}$, $\sqrt[3]{64}$.

Yangi mavzu bayoni berilgan, bu vaqt davomida ba'zi o'quvchilar zerikib qolishi mumkin. O'quvchilar diqqatini jamlash maqsadida yangi mavzuga bog'liq holatda "Zanjir" metodidan foydalanib, mavzuga oid bir qator misollar yechiladi.

"Zanjir" metodidan foydalanish tartibi. Bu metodda o'quvchilarga kartatekalar tarqatiladi. Har bir kartateka ikki "javob" va "savol" qismlaridan iborat bo'ladi. Zanjir boshidagi kartatekada esa faqatgina "savol" qismi, oxirdagi kartatekada esa faqatgina "javob" qismi bo'ladi. Zanjir boshi ya'ni birinchi kartateka o'qituvchida bo'lib, o'qituvchi o'zining kartatekasidagi savolni o'qib eshittiradi va bu savolning javobi qaysi o'quvchining qo'lidagi kartatekada berilgan bo'lsa, u savolga javob berishi va o'zining kartatekasidagi savolni o'qib eshittiradi va bu savolning javobi qay bir o'quvchining kartatekasida bo'lsa u savolga javob beradi va o'zining kartatekasidagi savolni o'qiydi. Shu tariqa jarayon bir necha qadamda amalga oshiriladi va eng oxirgi savolga kartatekasida faqatgina "javob" yozilgan o'quvchi javob beradi.

Endi ushbu "Zanjir" metodini "Natural ko'rsatkichli daraja va uning xossalari" mavzusi uchun qo'llash bo'yicha tavsiya berib o'tamiz.

Tuziladigan kartatekalarda quyidagi savol va javoblardan foydalanish tavsiya etiladi:

Savol. Hisoblang: $\sqrt[6]{36^3}$

Javob. 6

Savol. Hisoblang: $\sqrt[12]{64^2}$

Javob. 2

Savol. Hisoblang: $\sqrt[4]{(\frac{1}{25})^2}$

Javob. 0,2

Savol. Hisoblang: $\sqrt[3]{27}$

Javob. 3

Savol. Hisoblang: $\sqrt[4]{625}$

Javob. 5

Maktab o'quvchilariga Matematika kursining "Natural ko'rsatkichli darajaning arifmetik ildizi" mavzusini o'qitish jarayonida maqolada keltirilgan ma'lumotlardan foydalanish orqali darsning o'tilgan mavzuni takrorlash, yangi mavzuni bayon qilish, mavzu bo'yicha olingan bilimlarni mustahkamlash qismlarini samarali tashkil etish mumkin. Umuman darsni yanada samarali, natijador va qiziqarli qilib tashkil qilishda ta'limning turli interfaol usullaridan foydalanish mumkin [1-11].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Курбонов Г.Г. Интерактивные методы обучения аналитической геометрии: метод case study. Наука, техника и образования. 2020. №8(72). стр 44-47.
2. Kurbonov G.G., Istamova D.S. The Role of Information Technology in Teaching Geometry in Secondary Schools. Scientific progress. 2:4 (2021), Pp. 817-822.
3. Рашидов А.Ш. Замонавий таълим ва инновацион технологиялар соҳасидаги илғор тажрибалар. Илм сарчашмалари. 2020, №10, 83-86 б
5. Rashidov A.Sh. Using of problem educational technologies in the development of students' creative and logical thinking skills. Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities. 2022, no. 2. P. 262-274.

6. Rashidov A.Sh. Ta'lim tizimida smart-auditoriyadan foydalanib o'quv mashg'ulotlari samaradorligini oshirish. Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar, 2022. №3. 134-137 b.
7. Rashidov A.Sh. Matematika fanlaridan talaba yoshlar ijodiy tafakkurini rivojlantirish. Ilm fan va ja'miyat 2021. №2. 45-46 b.
8. Rashidov A.Sh. Development of creative and working with information competences of students in mathematics. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. 2020., vol. 8., no. 3, pp. 10-15.
9. Qurbonov G.G., Shadmanova Sh.R. Matematika fanini masofadan o'qitish tizimining asosiy tamoyillari va texnologiyalari. Science and education. 2:11 (2021), Pp. 667-677.
10. Мамуров Б.Ж., Жураева Н.О. О роли элементов истории математики в преподавании математики. Scientific achievements of modern society, 25.5, 2020. Стр. 701-702.
11. Hodjiyev S., Juraeva N.O. Methodical recommendations on solving text problems during the work. XII, 2021. Electronic journal of actual problems of modern science, education and training. Pp. 31-36.

41.BINAR MUNOSABATLAR O‘QITISH METODIKASI**Hasanov Behzod Normurot o‘g‘li**

Buxoro davlat pedagogika instituti

“Matematika va informatika” yo‘nalishi

3-bosqich talabasi

e-mail:hasanovbehzod5@gmail.com

Ushbu ishda matematikada munosabat tushunchasini o‘rganish masalasini ko‘ramiz. Tartiblangan juftliklar to‘plami munosabat sifatida qaraladi. Tartiblangan juftliklar munosabatlarni o‘rganishda fundamental ahamiyatga ega.

1-ta’rif. $A \times B$ to‘plamning qism to‘plamiga A to‘plam B to‘plamga *binar munosabatda* yoki R *munosabatda* deyiladi.

$A \neq \emptyset$ to‘plam berilgan bo‘lsin. A^n ning ixtiyoriy ρ to‘plamostini A to‘plamda aniqlangan n -binar yoki n -o‘rinli munosabat deyiladi. Hususan A^2 ning ixtiyoriy to‘plamostisi A to‘plamida berilgan binar munosabat deyiladi. Agar (a, b) juftliklar ρ binar munosabatga tegishli bo‘lsa, $a \rho b$ deb belgilaymiz.

1-misol. N^2 ning $\{(1, 1), (2, 2), (3, 3), (4, 4), \dots\}$ to‘plamostisi natural sonlar to‘plamida aniqlangan tenglik munosabatidir.

2-misol. N^2 ning $"<" = \{(1, 2), (1, 3), \dots, (2, 3), (2, 4), \dots, (3, 4), (3, 5), \dots\}$ to‘plamostisini qaraylik. Bu munosabat tengsizlik munosabati bo‘lib $(a, b) \in "<"$ bo‘lishi $a < b$ orqali belgilanadi va a kichik b deb o‘qiladi. 5.5-ta’rifdan ko‘rinib turibdiki, A da - 0 o‘rinli munosabat, bu $A^0 = \{\emptyset\}$ to‘plamning to‘plamostilari bo‘lib, faqat $\emptyset \in \{\emptyset\}$ to‘plamlardan iboratdir.

Bir o‘rinli munosabat esa A ning ixtiyoriy to‘plamostisi bo‘lar ekan. Bir o‘rinli munosabat unar munosabat deyiladi[1,2].

3-misol. $A = \{a, b\}$ to‘plamda aniqlangan barcha unar munosabatlar

$\emptyset, \{a\}, \{b\}, \{a, b\}$ to‘plamlardan iborat.

Binar munosabatlar matematikada ko‘p uchraydigan munosabatlardan biri bo‘lganligi uchun u bilan to‘liqroq tanishib chiqamiz.

2-ta’rif. Agar R - A to‘plamda berilgan binar munosabat bo‘lsa, u holda binar munosabatga tegishli barcha juftliklarning, barcha birinchi koordinatalaridan tuzilgan to‘plam $Dom R$ orqali,

barcha ikkinchi koordinatalaridan tuzilgan to‘plam esa $\text{Im } R$ orqali belgilanad. Ular mos ravishda R munosabatning **aniqlanish** va **o‘zgarish** sohalari deyiladi.

3-ta’rif. Agar R – ikki o‘rinli, ya’ni binar munosabat bo‘lsa, u holda $\{(a,b)/\forall(b,a)\in R^1\}$ munosabat R^1 -munosabatga teskari munosabat deyiladi va R^{-1} orqali belgilanadi. R^{-1} munosabat R ning inversiyasi deyiladi.

4-ta’rif. R – A to‘plamni B to‘plamga munosabat va S – B to‘plamni C to‘plamga munosabat bo‘lsin. U holda R va S munosabatlarning *kompozitsiyasini* $R\circ S$ kabi belgilaymiz va hosil bo‘lgan A to‘plamni C to‘plamga munosabat quyidagicha aniqlanadi: $x(R\circ S)y$ agar, barcha $x\in A, y\in C$ lar uchun shunday $z\in B$ topilib xRz va zSy o‘rinli bo‘lsa.

Hozirgi kunda har bir sohada chet tilini bilish dunyo talabiga aylanib boryapti, shu sababdan “Tushunchalar ta’rifi” metodidan foydalansak. Uning maqsadi o‘quvchilar tomonidan nazariy bilimlarni puxta o‘rganilishini aniqlash, ularda akademik tushunchalarni shakllantirishdan iborat. Metod yordamida, shuningdek, o‘quvchilar tomonidan “mavzuga doir tayanch tushunchalar mazmunining qanchalik darajada anglanganligi aniqlanadi [3-13].

Terms	Atamalar	Izoh
<u>n-oredered relation</u>	<u>n-o‘rinli munosabat</u>	$A \neq \emptyset$ to‘plam berilgan bo‘lsin. A^n ning ixtiyoriy ρ to‘plamostini A to‘plamda aniqlangan <u>n-ar</u> yoki <u>n-o‘rinli munosabat</u> deyiladi.
Unar relation	Unar munosabat	Bir o‘rinli munosabat <u>unar munosabat</u> deyiladi.
Inverse relation	Teskari munosabat	Agar R – ikki o‘rinli, ya’ni binar munosabat bo‘lsa, u holda $\{(a,b)/\forall(b,a)\in R^1\}$ munosabat R^1 -munosabatga teskari munosabat deyiladi
The composition of relations	Munosabat lar <u>kompozitsiyasi</u>	P va Q binar munosabatlar bo‘sh bo‘lmagan A to‘plamda berilgan bo‘lsin. U holda $P \circ Q = \{(a,c) \exists b \in A, (a,b) \in Q \wedge (b,c) \in P\}$ to‘plam P va Q binar munosabatlarning <u>kompozitsiyasi</u> deyiladi.
Reflexive relation	Refleksiv munosabat	Agar $\forall a \in A$ uchun $(a,a) \in R$ bo‘lsa, R –binar munosabat <u>refleksiv</u> munosabat deyiladi

Krossvord metodi orqali o‘z bilimigingizga qanchalik qat’iyatli ekaningizni tekshirib olasiz. Krasvord medotida mavzuga oid “OBRAZ” so‘zi krasvordning asosiy diagonal so‘zi sifatida tanlab olingan.

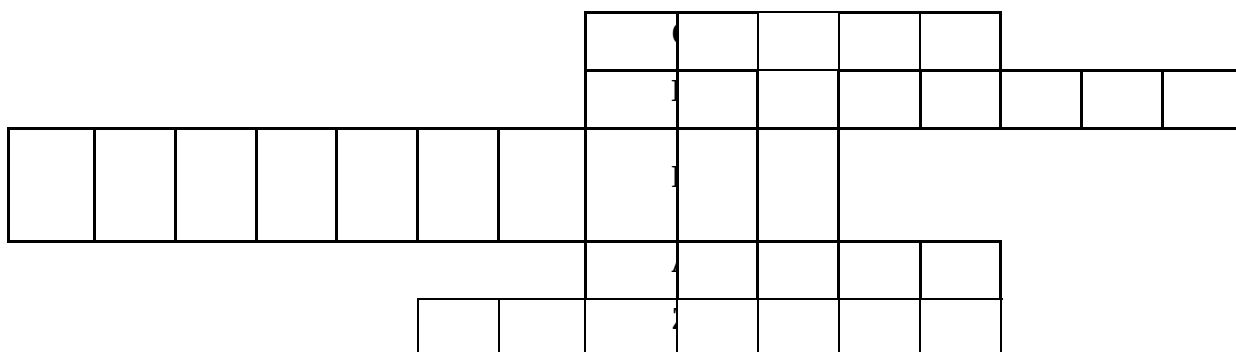
1. $f(x) \in B$ elementlar to‘plamiga f akslantirishning I deyiladi.?

2. Bir vaqtning o‘zida ham suryektiv ham inyektiv bo‘lgan akslantirish qanday akslantirish deyiladi?

3. Agar A va B to‘plamlar teng bo‘lsa, f akslantirishga nima deyiladi?

4. $e = e_a : A \rightarrow A$ akslantirishga qanday akslantirish deyiladi?

5. $f: A \rightarrow B$ akslantirish uchun $x_1 \neq x_2$ dan $f(x)_1 \neq f(x)_2$ kelib chiqsa

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Kurosh A.G. Oliy algebra kursi, Toshkent, «O‘qituvchi». 1975y.
2. R.N.Nazarov, B.T. Toshpo‘latov, A.D.Dusumbetov, Algebra va sonlar nazariyasi 1qism, 2 qism, 1993y., 1995y
3. Nozimbek Zaripov, Behzod Hasanov. Python dasturlash tilida ma’lumot to‘plamlari va turlari. Interpretation and researches. 2023/5/27 Tom 1. №1 c.
4. Nozimbek Zaripov, Behzod Hasanov. Python dasturlash tilini o‘qitishda funksiyalardan foydalanish metodikasi. Talqin va tadqiqotlar. 2023/2/27 Tom 1. №18 c.
5. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot o‘g‘li. Python dasturlash tilini o‘qitishda funksiyalardan foydalanish metodikasi. Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali. 2023 Tom 1. №18 c. 15-19
6. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot o‘g‘li. Options for Working with Files in the Python Programming Language International Interdisciplinary Research Journal. Volume 2 Issue 3, Year 2023 ISSN: 2835-3013 c. 371-375.
7. Hasanov Behzod Normurot o‘g‘li. Matritsa ustida amallar bajarish metodlari. Educational research in universal sciences. 2024/3/3 c.38–45.
8. Nozimbek Zaripov, Yorqinjon Protasov, Behzod Hasanov. Scratch dasturlash muhitida tarmoqlanuvchi bloklar bilan ishlash. Евразийский журнал академических исследований. 2023/6/6. Tom 3. №6 c.98-101
9. Hasanov Behzod Normurot o‘g‘li. Kompyuter tarmoqlari haqida umumiy tushunchalar.“Ilm-fan va ta’lim” ilmiy jurnali. 2024/4/14| <https://ilmfanvatalim.uz/> | № 5(20) c. 221-226
- 10.О.О.Халлоқова. А.Рашидов Пороговое собственное значение модели Фридрихса. Молодой ученый, 2015 №15. С. 1-3
- 11.A. Sh. Rashidov Interaktivnyye metody pri izuchenii temy "Opredelenny integral i yego prilozheniya". Nauchnyye issledovaniya. № 34:3. С 21-24
- 12.A. Sh. Rashidov Yoshlar intellektual kamolotida ijodiy tafakkur va kreativlikning o‘rni. Pedagogik mahorat 2021 yil №7. 114-116 bet.
- 13.A.Sh. Rashidov.Matematika fanlaridan talaba yoshlar ijodiy tafakkurini rivojlantirish. Fan va jamiyat №3. С 45-46

42.KASB-HUNAR MAKTABLARIDA AXBOROT-KOMMUNIKATSION TEXNOLOGIYALARI FANINI O‘QITISHNING O‘ZIGA XOS METODLARI

Hasanova Dilafró‘z Bo‘ronovna

Buxoro davlat pedagogika instituti “Aniq fanlar” kafedrası o‘qituvchisi

Bugungi kunda har birimizga ayonki, davlatning kelajakdagi ravnaqi fuqarolarning kuchli bilimi, intellektual salohiyati va axloqi bilan uzviy bog‘liq. Zero, jamiyatimizni ma‘nan rivojlanishi, davlatimizning rivojlangan mamlakatlar qatoridan joy egallashi bevosita kadrlar tayyorlash tizimimizga borib taqaladi. Azaldan ilmiy salohiyati yuksak va milliy qadriyatlari boy bo‘lgan xalqimizni bugungi zamonaviy axborot-kommunikatsion texnologiyalardan foydalangan holda mukammal bo‘lim salohiyatiga ega bo‘lgan kadrlarni tayyorlash O‘zbekiston Respublikasining taraqqiyot strategiyalardan biridir. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947- sonli Farmonida ta’kidlaganlaridek, “axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini iqtisodiyotga, ijtimoiy sohaga va boshqarish tizimiga keng tadbiiq qilish kerak”. Shu munosabat bilan keng jabhalarda, shu o‘rinda ta’lim tizimida ham axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy qilish va samarali tadbiiq qilishga qaratilgan sa’y-harakatlar joriy qilinmoqda.

O‘z o‘rnida kasb-hunar maktablarida Informatika va axborot texnologiyalari fanini o‘qitish nafaqat o‘qitish, balki fan dasturlarini shunday tuzish kerakki, kasb-hunar maktab o‘quvchilari maktabda o‘zlashtirgan axborot texnologiyalari sohasidagi bilimlarini asosida kasbiy faoliyatga mos mavzular bilan o‘rganib va ularni real hayotga tadbiiq qilishlari, o‘ylaymanki, asosiy biz kutgan natijalarga olib keladi.

Bugungi kunda bu fanni (faqat informatikadan ko‘ra kengroq IT mavzularini o‘z ichiga oladi) o‘qitishda keng tarqalgan xato yoki kamchiliklarimiz sifatida quyidagilarni sanab o‘tishimiz mumkin:

1. Nazariya o‘qitishga ko‘proq e’tibor.(Shu o‘rinda ta’kidlashimiz kerakki, haliyam ba’zi kasb-hunar maktablarida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarni mavjud emasligi yoki talab darajasida emasligi judayam og‘riqli jarayon) Darsliklarni o‘rganish va eslab qolishga juda ko‘p tayanish talabalarni IT ish joylarining amaliy voqeliklariga tayyor bo‘lmasligi mumkin.

2. Cheklangan loyiha doirasi: Loyihalar real dunyo stsenariylarini yetarlicha taqlid qilmasligi mumkin, bu esa murakkab AT muammolarini hal qilish uchun zarur bo‘lgan muammolarni hal qilish va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga to‘sqinlik qiladi.

3. Eskirgan o'quv dasturlari va texnologiyalari: Sanoat standartlaridan orqada qolish: Kasbiy dasturlar IT vositalari va texnologiyalarining tez evolyutsiyasiga mos kelmasligi mumkin. Talabalar eskirgan yoki hozirgi sanoat talablariga mos kelmaydigan ko'nikmalarga ega bo'lishlari mumkin.

4. Rivojlanayotgan texnologiyalarga cheklangan ta'sir: o'quv dasturlari IT sohasida tobora muhim ahamiyat kasb etayotgan sun'iy intellekt, bulutli hisoblash yoki kiberxavfsizlik kabi rivojlanayotgan texnologiyalarni qamrab olmasligi mumkin.

5. Tashkiliy ko'nikmalarni rivojlantirishga e'tibor bermaslik: Faqat texnik ko'nikmalarga e'tibor qaratiladi: o'quv dasturi muloqot, hamkorlik, jamoada ishlash va muammolarni hal qilish kabi muhim yumshoq ko'nikmalarga urg'u bermasdan, dasturlash tillari yoki dasturiy ta'minotdan foydalanish kabi texnik ko'nikmalarga ustunlik berishi mumkin.

6. Cheklangan mijozlarga xizmat ko'rsatish bo'yicha trening: Ba'zi kasbiy dasturlar uchun (masalan, IT-rekonstruksiya) talabalarni mijozlarga xizmat ko'rsatish ko'nikmalariga o'rgatishni e'tiborsiz qoldirish ularning mijozlar bilan samarali muloqot qilish va muammolarni bartaraf etish qobiliyatiga to'sqinlik qilishi mumkin.

7. Ta'lim berish mos kelmasligi: O'qituvchi va talabalarga yo'naltirilgan ta'lim: An'anaviy ma'ruza uslubidagi o'qitishga katta e'tibor berish barcha ta'lim uslublariga mos kelmasligi mumkin. Talabalar faol ishtirok etish, izlanish va mustaqil o'rganishni rag'batlantiradigan talabaga asoslangan yondashuvdan ko'proq foyda olishlari mumkin.

8. Cheklangan individual e'tibor: Katta sinf o'lchamlari yoki cheklangan resurslar o'qituvchilarga muayyan tushunchalar bilan kurashadigan yoki qo'shimcha yordam talab qiladigan talabalarga shaxsiy e'tibor berishni qiyinlashtirishi mumkin.

9. Noto'g'ri baholash usullari: Ko'p tanlovli testlarga ortiqcha e'tibor berish: Faqat bir nechta tanlovli imtihonlarga tayanish talabaning bilimlarini real vaziyatlarda qo'llash yoki murakkab muammolarni bartaraf etish qobiliyatini to'g'ri baholamasligi mumkin.

10. Loyihaga asoslangan baholashlarning yo'qligi: Loyiha asosidagi baholashlardan cheklangan foydalanish talabaning IT sohasida muvaffaqiyatga erishish uchun muhim bo'lgan tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va jamoada ishlash ko'nikmalarini baholashga to'sqinlik qilishi mumkin.

Ushbu keng tarqalgan xato va kamchiliklarni tan olgan holda, kasb-hunar maktablari informatika uchun yanada samarali o'quv muhitini yaratishga harakat qilishlari muhim. Bu o'quv dasturlarini yangilash, loyihaga asoslangan ta'limni o'z ichiga olish va texnik va tashkiliy

ko'nikmalarni rivojlantirishga urg'u berish, talabalarni dinamik va doimiy rivojlanayotgan axborot texnologiyalari dunyosiga tayyorlashni o'z ichiga olishi mumkin.

Kasb-hunar maktablarida ayniqsa samarali bo'lgan, amaliy qo'llash va ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan informatika fanini o'qitish va o'rganishning ba'zi o'ziga xos usullari:

1. Loyihaga asoslangan ta'lim:

Haqiqiy dunyo muammolariga e'tibor qaratish: talabalar kelajakdagi martabalarida duch kelishi mumkin bo'lgan haqiqiy IT stsenariylarini taqlid qiluvchi loyihalarni loyihalash. Bu mahalliy korxonalar uchun veb-saytlar yaratish, jamoa ehtiyojlarini qondirish uchun mobil ilovalarni ishlab chiqish yoki kichik tashkilotlar uchun tarmoqlarni sozlashni o'z ichiga olishi mumkin.

2. Jamoaviy ish va hamkorlik: Jamoaviy ish va hamkorlikni talab qiladigan tuzilmaviy loyihalar. Bu talabalarga muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish, loyiha boshqaruvini mashq qilish va jamoaviy muhitda vazifalarni samarali topshirishni o'rganish imkonini beradi.

3. Gamifikatsiya va amaliy laboratoriyalar: Interfaol ta'lim platformalari: Codecademy (<https://www.codecademy.com/>), coursera.org (<https://www.coursera.org/>) yoki Codewars (<https://codewars.com/>) kabi onlayn platformalardan foydalanish. Qiyinchiliklar, ochkolar va peshqadamlar jadvalini taklif qilish orqali o'quv jarayonini yanada qiziqarli va rag'batlantiradi.

4. Interaktiv laboratoriyalar: bosqichma-bosqich ko'rsatmalar bilan an'anaviy laboratoriyalardan tashqariga o'ting. Talabalar simulyatsiya qilingan muammolarni hal qiladigan yoki turli kodlash yondashuvlari bilan tajriba o'tkazadigan, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rag'batlantiradigan ochiq laboratoriyalarni qo'shing.

5. Sanoat-standart asboblari va texnologiyalar: Amaliy ko'nikmalarga e'tibor qaratish: Talabalar kelajakdagi martabalarida foydalanishi mumkin bo'lgan eng yangi sanoat standartidagi vositalar va texnologiyalar bilan o'qitishga ustuvor ahamiyat bering. Bu kasbiy dasturga tegishli maxsus dasturlash tillaridan (masalan, ma'lumotlar fanlari uchun Python, veb-ishlab chiqish uchun Java), sanoat standartidagi dasturiy paketlardan yoki bulutli hisoblash platformalaridan foydalanishni o'z ichiga olishi mumkin.

6. Mehmon ma'ruzalari va sanoat bo'yicha murabbiylik: Tegishli sohalardagi IT mutaxassislarini mehmon ma'ruzalarini o'qish yoki murabbiylik dasturlarida ishtirok etish uchun taklif qiling. Bu talabalarga CS kontseptsiyalarining real dunyo ilovalari haqida qimmatli tushunchalar beradi va ularni potentsial martaba yo'llariga ochib beradi.

7. Aralashtirilgan ta'lim va teskari sinf yondashuvi: O'z-o'zidan o'rganish modullari: Oldindan yozib olingan video ma'ruzalarni yoki talabalar darsdan tashqarida o'z tezligida foydalanishlari mumkin bo'lgan onlayn modullarni o'z ichiga oling. Bu o'qituvchilarga darsda ko'proq vaqtini amaliy mashg'ulotlarga, shaxsiy yo'l-yo'riq va loyiha ishlariga sarflash imkonini beradi.

8. Sinfga teskari yondashuv: talabalar asosiy tushunchalar va nazariy materiallarni onlayn manbalar yoki oldindan yozib olingan ma'ruzalar orqali mustaqil ravishda o'rganadigan "aylantirilgan sinf" yondashuvini ta'kidlash. Keyin dars vaqtini amaliy qo'llash, guruh ishlari, kodlarni ko'rib chiqish va o'qituvchi bilan chuqur muhokamalarga bag'ishlash mumkin.

9. Baholash va fikr-mulohazalar: Loyihaga asoslangan baholash juda muhim. Loyiha taqdimotlari, kodlarni ko'rib chiqish va funktsionallikni tekshirish orqali talabalarning o'rganishini baholang. Bu talabaning CS tushunchalarini real muammolarni hal qilishda qo'llash qobiliyatini yanada yaxlit baholash imkonini beradi.

10. Tengdoshlarning fikr-mulohazalari va kodlarni ko'rib chiqish: loyiha ishiga tengdoshlarning fikr-mulohazalarini va kodlarni ko'rib chiqish seanslarini qo'shing. Bu o'quvchilarga bir-birining yondashuvidan o'rganish, xatolarni hamkorlikda aniqlash va tuzatish, tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi.

Ushbu usullarni birlashtirgan holda, kasb-hunar maktablari talabalarni AT ishchi kuchida muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan amaliy ko'nikmalar va sanoat bilimlari bilan jihozlaydigan CS uchun dinamik va qiziqarli o'quv muhitini yaratishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. N.N. Azizxo'jayev. Pedagogik texnologiyalar va pedagogic mahurat. O'quv qo'llanma-T. O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti.
2. R.R. Majidov "Informatika fanini o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. Toshkent-Iqtisodiyot.2019
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 07.02.2017 yildagi PF-4947-son
4. D.Tojiboyeva. Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi-T.2019
5. A.R. Maraximov. Internet va undan foydalanish asoslari. O'quv qo'llanma-T.2014

43.MUSTAQILLIK YILLARIDA DONLI EKINLAR TARIXI**Hasanova Nishona Normurotovna**

Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti

(PhD)

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgan dastlabki kunlarda yurtboshimiz xalqimizning non va non mahsulotlariga bo'lgan talabini qondirish nihoyatda dolzarb vazifa ekanligini alohida ta'kidlagan edilar. Davlatimiz rahbarining oqilona siyosati natijasida nihoyatda qaltis vaziyatlardan chiqib, xalqimiz bugun g'alla to'kin-sochinligiga erishdi. Donli ekinlarga asosan bug'doy, sholi, makkajo'xori, arpa, javdar, sulji jo'xori, tariq va boshqa ekinlar kiradi. Jahon bo'yicha ekiladigan ekinlarning asosiy qismini (70%) donli ekinlar tashkil qiladi. Xalqimizning asosiy ozuqa manbai bo'lgan bug'doy ekini qishloq xo'jalik sohasining asosiy yo'nalishlaridan biridir. G'alla bu oziq-ovqat xavfsizligi masalasida birinchi o'rinda turgan yurtimiz tinchligi, xalqimiz farovonligi bilan bevosita bog'liq bo'lgan ne'matdir. G'alladan yuqori va sifatli hosil yetishtirishning asosiy omillaridan biri bu mineral o'g'itlardan samarali foydalanishdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. 1991-yil respublikada barcha don ekinlarida jami 940 ming tonna yetishtirilgan bo'lsa, endilikda g'allakorlarimiz yiliga 7-8 mln tonnalik xirmonlarni ko'tarmoqdalar. Bu ulkan yutuqlarda g'allachilik ilmi fidoiylarining ham munosib hissasi bor albatta. 1998-yil 7-avgustdan prezidentimiz tashabbusi bilan Don va dukkakli ekinlar ilmiy tadqiqot instituti sug'oriladigan yerlarda yuqori va sifatli don beradigan qattiq, bahorgi bug'doy yangi navlarini yaratish, sohadagi ilmiy tadqiqotlar darajasi va sifatini tubdan oshirish, ixtisoslashgan ilmiy tadqiqot muassasalari, markazlar va stansiyalar faoliyatini tashkil etishni takomillashtirish vazifasi yuklatildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2014-yil 10-fevraldagi "O'zbekiston qishloq xo'jalik ilmiy ishlab chiqarish markazi faoliyatini takomillashtirish to'g'risida"gi qarori qabul qilinib" uning 3-bandida O'zbekiston qishloq xo'jaligi ilmiy ishlab chiqarish markazi tarkibidagi yetakchi ilmiy tadqiqot institutlaridan bosh tashkilotlar shakllantirildi. Jumladan don va dukkakli ekinlar ilmiy tadqiqot instituti respublikada g'allachilikni rivojlantirish yo'nalishida bosh tashkilot sifatida faoliyat ko'rsatib kelmoqda. O'tgan yillar mobaynida institut dunyoning g'allachilik fani bo'yicha yetuk ilmiy tadqiqot dargohlari bilan aloqa o'rnatib, seleksiya ishlarida foydalanish uchun 8 mingdan ortiq navlar kolleksiyasini jamlashga erishdi. Shuningdek, institut va uning viloyat filiallari hamda ilmiy tajriba stansiyalari seleksioner olimlari shu kungacha kuzgi yumshoq va qattiq bug'doyning Chillaki, Andijon 2, Andijon 4, Bobur, Yaksart, kabi ellikdan ortiq yangi navlarni yaratishdi.

MUHOKAMA. O‘zbekiston Respublikasining “Seleksiya yutuqlari to‘g‘risida” va “Urug‘chilik to‘g‘risida”gi qonunlari va Vazirlar Mahkamasining urug‘chilikni rivojlantirish va takomillashtirish borasidagi qarorlari qishloq xo‘jalik ekinlari nav va urug‘larga bo‘lgan talablarga aniqlik kiritish hamda malum bir darajada xalqaro talablarga uyg‘unlashtirishni taqazo etadi. Hozirgi paytda respublikamizda bug‘doyning 93 ta navi turli tuproq iqlim sharoitlarida ekilmoqda. Shundan 42 ta nav mustaqillik yillarida ishlab chiqarishga tadbiq etildi. Mustaqillik yillarida don hosildorligi ko‘payish bilan birgalikda uning sifati ham ancha yaxshilandi. Shu bilan bir qatorda, barqaror, yuqori va sifatli hosil beradigan atrof-muhitning noqulay sharoitlariga bardoshli, kuchli va qimmatli texnologik sifatlarga ega bo‘lgan mahalliy bug‘doy navlarini yaratish ularning birlamchi va ommaviy urug‘chiligi hamda urug‘shunoslik usullarini takomillashtirish bugungi kunda ustuvor masalalardan hisoblanadi. Bugungi kunda boshqoli don ekinlarining aksariyat urug‘lik jamg‘armasining navdorlik va ekinboplik sifatlari belgilangan talablarga to‘liq javob beradi deb bo‘lmaydi. Shu sababli aksariyat navlari hosildorligi past, urug‘lik sarfi esa xorij mamlakatlar ko‘rsatgichlaridan birmuncha yuqori bo‘lmoqda. Yuqoridagi muammoning sabablarini o‘rganish va ularni hal etish uchun boshqoli don ekinlari urug‘larining sifat ko‘rsatgichlarini tahlil qilish maqsadga muvofiqdir. Yana bir asosiy donli ekinlardan biri bu sholi hisoblanadi. Tarixiy manbaalarda yozilishicha sholining vatani bu - Xitoy o‘lkasidir. Bugungi kunda bizda sholining 19 navi yetishtiriladi. Ulardan: Avangard, Alanga, Guliston, Lazurniy, Jayhun, Mustaqillik, Gulzar kabi nomlar bilan ataladi. Makkajo‘xori ham donli ekinlar sirasiga kirib, bir yillik o‘simlik hisoblanadi. Issiqsevar, yorug‘sevar, qurg‘oqchilikka ancha chidamli bahorgi ekin hisoblanadi.

XULOSA. Mamlakatning barcha viloyatlarida ekish uchun tavsiya qilingan bo‘lib, uning O‘zbekiston 420VL, O‘zbekiston 320VL, Donana, Maksima, Delitop F1, Qorasuv 350AMV va boshqa navlari yetishtiriladi. Yana bir boshqodoshlar oilasiga mansub o‘simlik suli hisoblanadi. Suli 1980-yildan respublikaning barcha sug‘oriladigan yerlariga kuzgi muddatda ekiladi. Hozirgi kunda O‘zbekistonda sholining 4 xil navi yetishtiriladi. Tariq-boshqodoshlar oilasiga mansub bir yillik o‘simlik turidir. Bugungi kunda tariqning bizda 1 xil navi yetishtiriladi. Mamlakatimiz fermer xo‘jaliklari va soha mutaxassislarining bugungi kundagi asosiy maqsadi boshqoli don ekinlari ekilgan har bir gektar yerdan yuqori va sifatli hosil yetishtirishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. Babajanov. “Yer resurslaridan samarali foydalanishni barqaror rivojlantirish muammolari” Agroilm N:5.2019.
2. Tohir Daliyev. “Ezgu maqsadlar, ulkan rejalar agrar soha istiqbolini belgilaydi” O‘zbekiston Qishloq xo‘jaligi. N:2. 2018.
3. Babajanov. “Yer resurslaridan samarali foydalanishni barqaror rivojlantirish muammolari” Agroilm N:5.2019.
4. Obidov A. “Qishloq xo‘jalik ishlab chiqarishini mexanizatsiyalashtirish” Darslik -Toshkent: «O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati» nashriyoti, 2018 - 184 bet.
5. Tursunov S. “Dala ekinlari mahsulotlarini yetishtirish texnologiyasi” Toshkent. 2013.
6. Салиев А., Файзуллаев М. Социально-экономическое развитие Республики Узбекистан за годы независимости. //Вестник ассоциации Российских географов-обществоведов. Научный журнал. – 2013. – № 2.– С. 102–110.
7. World Development Report (2008). Agriculture and Economic Growth.
8. O‘zbekiston Respublikasi Ensiklopediya. T. «O‘zbekiston». 1997.
9. Ражабов Ф.Т. Фермерские хозяйства Узбекистана: развитие и региональные особенности. //Материалы международной научной конференции (Пятая Ежегодная научная Ассамблея АРГО). – Санкт-Петербург, 29–30 августа 2014 г. – С. 120–129.

44.FUNKSIYA MAVZUSINI INTERFAOL METODLAR YORDAMIDA O‘QITISH

Ibodullayeva Farangiz Sheraliyevna

Buxoro davlat pedagogika instituti

“Matematika va informatika” yo‘nalishi

3- bosqich talabasi

Hasanov Behzod Normurot o‘g‘li

Buxoro davlat pedagogika instituti

“Matematika va informatika” yo‘nalishi

3-bosqich talabasi

e-mail:hasanovbehzod5@gmail.com

Ushbu ishda funksiyalarni o‘rganish, mustaqil ta’limning samaradorligi va ularni ilmiy izlanishlarda qo‘llanilishi yoritilgan. O‘quv mashg‘ulotlari jarayonida talabalarning bilish faoliyatini faollashtirish, ta’lim jarayonini o‘yin, mehnat faoliyati bilan uyg‘unlashtirish, shuningdek, ta’lim jarayonini umumiy kasb mahoratini shakllantirishga yo‘naltirilgan fanlararo modullardan foydalangan holda tashkil etish haqida fikr yuritilgan. ”Funksiya” mavzusi ”Elementar funksiyalar” bobining birinchi mavzusi bo‘lib, bobining birinchi mavzusi bo‘lib, o‘quvchi bu bobgacha progressiyalar, trigonometrik ayniyatlar tushunchalari bilan tanishib o‘tgan. Yangi mavzu bayonini boshlashdan oldin o‘tgan bobda o‘tilgan mavzularni takrorlab olamiz. Bunda “Qoidani to‘g‘ri ayt” metodidan (1-rasm) foydalanamiz.

Quyidagi 1-rasmda ko‘rsatilgan kartochkalarda qoidalar nomi yozilgan o‘quvchilar shu qoidalarni to‘g‘ri aytib berishlari kerak [1,4].

Savollar:

- 1) Kvadrat funksiya–
- 2) Kvadrat funksiyaning xossalari–
- 3) Tengsizlik yechimi–
- 4) Asosiy trigonometrik ayniyatlar –
- 5) Arifmetik progressiya xossalari –
- 6) Geometrik progressiya xossalari – .

1-rasm

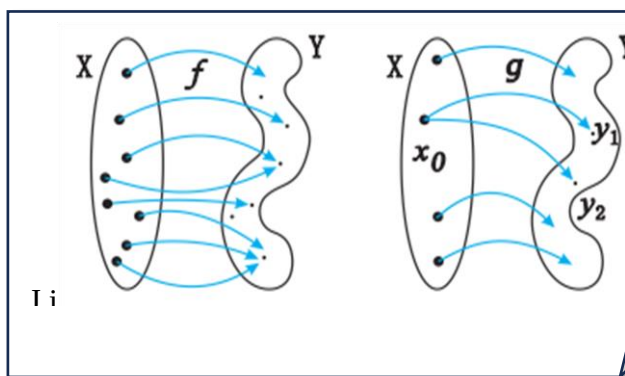
O'qituvchi o'quvchilarning yangi mavzuni o'zlashtirishga tayyor ekanligiga ishonch hosil qilgach, yangi mavzu bayoniga o'tishi mumkin.[4-6]

Yangi mavzu bayoni:

Tabiat, ishlab chiqarish, iqtisodiyot va boshqa sohalarda ayrim miqdorlar orasidagi bog'lanishlarni o'rganishda funksiya tushunchasi muhim ahamiyatga ega. X va Y sonli to'plamlar bo'lsin. Har bir $x \in X$ nuqtaga yagona $y \in Y$ nuqtani mos qo'yuvchi qonuniyat *funksiya* deyiladi.

Funksiyani aniqlovchi qonuniyatlar $f, g, \dots$ harflari orqali belgilanadi. $y = f(x)$ yozuv f – qonuniyat $x \in X$ nuqtaga $y \in Y$ nuqtani mos qo'yganini anglatadi va bu holda X to'plamning nuqtalarini Y to'plamning nuqtalariga mos qo'yuvchi f funksiya berilgan deyiladi. Bunda, x erkli o'zgaruvchi yoki argument, y esa erksiz o'zgaruvchi yoki funksiya deb yuritiladi. f funksiya odatda $y = f(x)$ yoki $f(x)$ ko'rinishlarda ifodalanadi.

Quyida ayrim funksiyalar keltirilgan:

1) chiziqli funksiya: $y = kx + b$

2) kvadrat funksiya:

$$y = ax^2 + bx + c$$

3) darajali funksiya: $y = x^n$

4) kasr darajali funksiya:

$$y = \sqrt[n]{x^m}$$

f qonuniya
funksiya bo'ladi
 X ning har bir
elementiga Y da
yagona y elemen

g qonuniya
funksiya emas:
 $x_0 \in X$ elementga
ikkita $y_1, y_2 \in Y$
elementlar mos

5) *teskari proporsionallik*

$$\text{funksiyasi: } y = \frac{k}{x}$$

(bu yerda $k \neq 0$)

6) *modulli funksiya:* $y = |x|$

Funksiya bo'ladigan (f) va funksiya bo'lmaydigan (g) qonuniyatlar

Funksiyalar quyidagi usullarda berilishi mumkin:

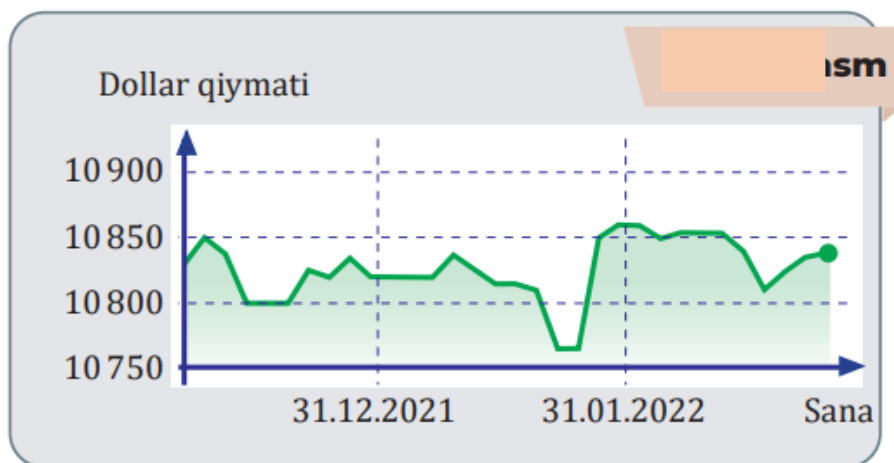
1. Funksiya berilishining analitik usuli. Agar funksiya bitta yoki bir nechta formula yoki tenglamalar bilan berilgan bo'lsa, u holda bu funksiya *analitik usulda* berilgan deyiladi. Masalan, moddiy nuqtaning harakat tenglamasi $S = 20 - 5t + \frac{1}{4}t^2$ analitik usulda berilgan funksiya misol bo'la oladi.

2. Funksiya berilishining *jadval usuli* odatda amaliy tajribalarda o'zgaruvchilar orasidagi o'zaro bog'liqlikni ifodalaydi. Masalan, haroratning kunlik o'zgarishi jadval usulida berilishi mumkin. Bu yerda kunlar erkli o'zgaruvchi (ya'ni argument), harorat esa erksiz o'zgaruvchi (ya'ni funksiya) bo'ladi. Toshkent shahrida 2022-yil 20–26-yanvar kunlari havo haroratining haftalik o'zgarishi quyidagi jadvalda keltirilgan:

1-jadval

Sana		20.01	21.01	22.01	23.01	24.01	25.01	26.01
Harorat, t °C	Kunduzi	13	9	3	4	6	7	8
	Kechasi	-2	-3	-1	-2	-3	-4	-3

3. Ayrim amaliy ishlarda o'zgaruvchilarning bog'liqligi *grafik usulda* beriladi. Masalan, dollarning so'mga nisbatan qiymatining oylik, yillik o'zgarishi grafik usulda ifodalanishi mumkin. Bu yerda sanalar argument, dollarning so'mga nisbatan qiymati esa funksiya bo'ladi.

2-rasm

4. Funksiya *matn usulida* berilishi ham mumkin. Masalan: 4 nafar a'zosi bor oila osh pishirish uchun 1 kg guruch sarflaydi. Uyg'a 2 nafar mehmon kelganda osh pishirish uchun necha kg guruch kerak bo'ladi? Bu masalada oshdagi guruch miqdori uydagi kishilar soniga bog'liq bo'lib, kishilar soni argument, guruch miqdori funksiya bo'ladi.

Mavzuga oid quyidagi kartatekalar bilan dars yakunida o'quvchilar bilimini qisqa muddatda baholashda foydalanish mumkin [7-14].

3-rasm

Savollar

1. Matn bilan berilgan funksiyaning analitik ko'rinishini yozing. Masalan, "argumentning kvadratidan 5 ni ayiring" deyilishi quyidagi funksiyaning beradi: $f(x) = x^2 - 5$.

- argumentni 3 ga ko'paytirib, undan 5 ni ayiring.
- argumentning kvadratiga 2 ni qo'shing.

- c) argumentdan 1 ni ayirib, keyin kvadratga ko'taring.
- d) argumentga 1 ni qo'shing, keyin kvadrat ildizini topib, 6 ga bo'ling
- 2. Matn usulida berilgan funksiyaning analitik, jadval va grafik ko'rinishini toping:
 - a) $f(x)$ ni topish uchun argumentni 3 ga bo'ling, keyin 23 ni qo'shing.
 - b) $g(x)$ ni topish uchun argumentdan 4 ni ayiring, keyin 34 ga ko'paytiring.
 - c) $T(x)$ funksiya x so'mga sotib olingan mahsulotning soliq miqdori funksiyasi bo'lsin, soliq miqdorini topish uchun mahsulot narxining 8% ini hisoblang.
 - d) $V(d)$ funksiya d diametrli sharning hajmini topish funksiyasi bo'lsin, hajmni topish uchun diametrning 3-darajasini π ga ko'paytirib 6 ga bo'ling.

Foydalaniladigan adabiyotlar ro'yxati

1. Kurosh A.G. Oliy algebra kursi, Toshkent, «O'qituvchi». 1975y.
2. R.N.Nazarov, B.T. Toshpo'latov, A.D.Dusumbetov, Algebra va sonlar nazariyasi 1qism, 2 qism, 1993y., 1995y
3. Nozimbek Zaripov, Behzod Hasanov Python dasturlash tilida ma'lumot to'plamlari va turlari Interpretation and researches 2023/5/27 Tom 1 . №1 c.
4. Nozimbek Zaripov, Behzod Hasanov Python dasturlash tilini o'qitishda funksiyalardan foydalanish metodikasi Talqin va tadqiqotlar 2023/2/27 Tom 1. №18 c.
5. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot o'g'li Python dasturlash tilini o'qitishda funksiyalardan foydalanish metodikasi Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali 2023 Tom 1. №18 c. 15-19.
6. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot o'g'li Options for Working with Files in the Python Programming Language International Interdisciplinary Research Journal Volume 2 Issue 3, Year 2023 ISSN: 2835-3013 c. 371-375.
7. Hasanov Behzod Normurot o'g'li Matritsa ustida amallar bajarish metodlari Educational research in universal sciences, 2024/3/3 c.38–45.
8. Behzod hasanov. Kompyuter tarmoqlari haqida umumiy tushunchalar. Ilm-fan va ta'lim 2024/4/14. 5 (20) c.221-226.
9. Hasanov Behzod Normurot o'g'li Zaripov Nozimbek Nayimovich. Pythonda masalalarni dasturlash va ularni o'qitish metodikasi. Ta'lim tizimida zamonaviy axborot texnologiyalari resurslaridan foydalanish istiqbollari". 2023/5/30.c. 462-464.

10. Hasanov B.N Zaripov N. N. Python dasturlash tilida ma'lumot to'plamlari va turlari. Lm-fan muammolari tadqiqotchilar talqinida ilmiy konferensiya ". 2023/5/20.c. 275-277.
11. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot O'G'Li. Python dasturlash tilini o'qitishda funksiyalardan foydalanish metodikasi. Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali. 2023. Tom 1 №1 c. 15-19.
12. Hasanov B.N Zaripov N. N.. Python dasturlash tilida foydalanuvchi grafik interfeysi imkoniyatlari. Математик моделлаштириш ва ахборот технологияларининг долзарб масалалари» халқаро илмий-амалий анжуман. 2023/5/2. Том 3 №3 с. 455-457.
13. Hasanov behzod normurot o'g'li zaripov nozimbek nayimovich. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida dasturlash tillarini o'qitish metodikasi. Boshlang'ich ta'limda xalqaro tajribalar: yangi avlod darsliklari, milliy dastur va raqamli texnologiyalar integratsiyasi. 2023/5/19. C. 791-793.
14. Nozimbek Zaripov, Behzod Hasanov. Scratch dasturlash muhitida tarmoqlanuvchi bloklar bilan ishlash. Евразийский журнал академических исследований. 2023/6/6. Том 3. №6 с.98-101.

**45. XORIJIY TILLARNI
TEKNOLOGIYALAR****O‘QITISHDA****PEDAGOGIK****Ibodullayeva Farida Tolliboy qizi**

Toshkent davlat pedagogika universiteti

Xorijiy tillar fakulteti Ingliz tili yo‘nalishi talabasi

E-mail: Ibodullayevafarid@gmail.com

Bugungi kunda xorijiy tillarni o‘rganish yoshlar orasida eng ko‘p targ‘ib etilayotgan sohalardan biri hisoblanadi. Tillarni o‘qitish jarayonida pedagogik texnologiyalarning to‘g‘ri joriy qilinishi pedagogning bu jarayonda eng muhim vazifani bajarishiga olib keladi. Bu esa o‘qituvchilardan yetarlicha malaka va o‘quvchilar bilan yaxshi muloqotni talab etadi. Jumladan, talabaning yoki o‘quvchining ehtiyojidan kelib chiqqan holda kelajakdagi maqsadlariga yo‘naltirish va ularda qiziqish uyg‘otish uchun turli pedagogik metodlardan foydalanish o‘qituvchining eng asosiy vasifasi hisoblanadi.

2012-yil 10-dekabrda birinchi prezidentimiz I.A.Karimov tomonidan chet tillarni yanada takomillashtirib o‘qitish yuzasidan PQ-1 875 ya’ni "Chet tillarni o‘rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi qarori qabul qilindi. Bu qarorga ko‘ra chet-tili o‘qituvchilariga zamonaviy pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda o‘qitishning ilg‘or uslublarini joriy etish va o‘sib kelayotgan yosh avlodni chet tillarda erkin so‘zlasha oladigan qilib tayyorlash ma’suliyati yuklatildi.

Chet tillarini o‘rganish tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi prezidentining qarori: “Qayd etib o‘tilsinki, mamlakatda O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunini hamda Kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirish doirasida chet tillarga o‘qitishning kompleks tizimi, ya’ni uyg‘un kamol topgan, o‘qimishli, zamonaviy fikrlovchi yosh avlodni shakllantirishga, respublikaning jahon hamjamiyatiga yanada integratsiyalashuviga yo‘naltirilgan tizim yaratildi” Zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda o‘qitishning ilg‘or uslublarini joriy etish yo‘li bilan, o‘sib kelayotgan yosh avlodni chet tillarga o‘qitish, shu tillarda erkin so‘zlasha oladigan mutaxassislarni tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish hamda buning negizida, ularning jahon sivilizatsiyasi yutuqlari hamda dunyo axborot resurslaridan keng ko‘lamda foydalanishlari, xalqaro hamkorlik va muloqotni rivojlantirishlari uchun shart-sharoit va imkoniyatlar yaratish maqsadida respublikaning barcha hududida chet tillarni, asosan, ingliz tilini o‘rganish umumta’lim maktablarining birinchi sinflaridan o‘yin tarzidagi darslar va og‘zaki nutq darslari shaklida, ikkinchi sinfdan boshlab esa, alifbo, o‘qish va grammatikani o‘zlashtirishdan bosqichma-bosqich boshlanadi.

Maktab va oliy ta'lim muassasalarida chet tili darslarida qo'llanilishi muhim bo'lgan

3 ta interfaol usul:

- 1. Audio-visual usul:** Video darslar, audio darslar va interaktiv o'quv materiallar orqali chet tillarini o'rganish mumkin. Bu usulda o'quvchilarga mavzu tushuntirilib bo'lganidan so'ng ular mavzuga doir turli videolar tomosha qilib va interaktiv o'quv qo'llanma mashqlarini bajarishadi.
- 2. O'zlashtirilgan o'quv texnologiyalari:** Chet tillarini o'rganish uchun maxsus o'zlashtirilgan dasturlar va texnologiyalar orqali o'quv jarayoni olib boriladi.
- 3. Interaktiv darslar:** Chet tillarini o'rganish uchun interaktiv darslar, veb-saytlar, onlayn testlar va o'quv o'yinlari orqali o'quv jarayoni olib boriladi. Talaba va o'quvchilar darsni qay darajada o'zlashtirganligini aniqlash uchun mavzu doirasida turli test va o'yinlar tashkil qilish.

Chet tili darslarida qo'llanilishi muhim bo'lgan 3 ta interfaol usul:

1. Audio-visual usul	<i>O'quvchilarga mavzu tushuntirilib bo'lganidan so'ng ular mavzuga doir turli videolar tomosha qilib va interaktiv o'quv qo'llanma mashqlarini bajarish</i>
2. O'zlashtirilgan o'quv texnologiyalari	<i>maxsus o'zlashtirilgan dasturlar va texnologiyalar orqali o'quv jarayoni olib borish</i>
3. Interaktiv darslar	<i>vab-saytlar, onlayn testlar va o'quv o'yinlari orqali o'quv jarayoni olib borish</i>

Pedagogik psixologiyalar asoslari va ilmiy yondashuvlar kurslarda va o'quv dasturlarda talablariga javob beradigan muhim komponentlardir. Pedagogik mahorat ta'lim berish, o'qitish va pedagogik rivojlanish ishlarini aks ettiruvchi va tanqidiy yondashuvni nazarda tutadi. Bundan tashqari, pedagogik mahorat ta'lim sohasidagi chuqur, keng va dolzarb bilimlarga, shuningdek, talabalarining o'rganishi qanchalik tez va sekin ekanligi ham deyarli 50% pedagoglar tajriba va mahoratiga bog'liq. Pedagogik mahorat muvaffaqiyatli o'qitish va o'qitishni shakllantirish, baholash va o'quvchilarning xulqi va psixologiyasini o'rganish orqali namoyon bo'ladi.

Shunday qilib, pedagogik mahorat talabalarining o'rganishi bo'yicha ham psixologik, ham fanga oid bilimlarda chiqish nuqtasi bilan ta'lim va o'qitishni rejalashtirish, boshlash, boshqarish va rivojlantirish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Pedagogik mahoratga o'qitishni qiziqitirgan mavzudagi tadqiqot bilan bog'lash qobiliyati ham kiradi. Jumladan, ba'zi o'quvchilar xorijiy tillarni yomon ko'rishi mumkin. Bu vaqtda pedagogik mahoratni ishga tushirgan holda uning yoqtirgan yo'nalishiga bog'lab dars olib borilishi zarur. Pedagogik qobiliyatni rivojlantirish fan didaktikasi va oliy ta'lim muassasalarida o'qitish va o'qitish masalalari bo'yicha universitet ichidagi va undan tashqaridagi ishtirokchilar bilan uzluksiz o'zaro hamkorlikni talab qiladi. Shunday qilib, shaxsning pedagogik mahorati boshqalarning pedagogik amaliyotini

rivojlantirishga hissa qo'shishi mumkin. Pedagogik mahorat bilan bir qatorda pedagogic texnologiyakar ham dars jarayonida juda muhim sanaladi.

Chet tillarini o'qitishda pedagogik texnologiyalarni rivojlantirish uchun o'qituvchilar bir biri bilan fikr almashishi va o'qitishning bir qancha usullari va jarayonlari va sinfdagi bilimlarni o'z ichiga olgan holda darsni olib borishi zarur. Pedagoglardan talab etiladigan bir qancha vazifalar: Darsni boshqarish nafaqat xorijiy til pedagoglari balki barcha fan o'qituvchilari avvalo dars uchun reja tuzib olishi zarur .Chunki dars vaqtlarini to'g'ri taqsimlay olish darsni oson va to'g'ri boshqarishga yordam beradi. Talabalarni o'rganish: Muayyan texnologiyadan foydalangan holda, talabarning xulq atvorini aniqlash va ularni darsga jalb eta olish har bir pedagogning eng asosiy vazifalaridan biri. To'g'ri baholash: tegishli pedagogik usullar va texnologiyalardan foydalangan holda talabalarning dars mobaynida faolligiga qarab baholash. O'qituvchilarning bilim va tajribasi dars jarayonida qanday ishlaydi? O'qituvchilarning o'quv mutaxassisi sifatidagi bilimlarini o'quvchilarga o'rgata olish, ta'lim-tarbiya jarayonida bilim funktsiyalari; aniqrog'i, o'qituvchilar mahoratini ochib berishi ular qaror qabul qilishida bilim va ko'nikma hosil qiladi. Tadqiqotlar majmuasi o'qituvchilik kasbini "klinik amaliyot kasbi" sifatida kontseptsiyalashtiradi va uni tibbiyot kasbi bilan taqqoslaydi. Ba'zilarining ta'kidlashicha, qaror qabul qilish aslida asosiy ta'limdir Talabaning tushunchasini oshirish uchun o'qituvchilarning qaror qabul qilish jarayonini tavsiflovchi turli modellari mavjud hisoblanadi. O'qituvchilarning qarorlari talabalar, ta'limning tabiati kabi oldingi shartlarni o'z ichiga oladi.To'g'ri pedagogik qarorlar qabul qilish uchun o'qituvchilar o'z qarorlarini tahlil qila olishi kerak.

Xulosa qilib aytish mumkinki, xorijiy tillarni o'qitishdagi pedagogik texnologiyalar o'quvchilar oldiga qo'ygan maqsad va kutayotgan natijalariga erishishga o'qituvchilar tomonidan juda katta ko'mak bo'la oladi . Shuni ta'kidlash joizki, yuqorida takidlab o'yilgan pedagogik metod va interfaol usullardan foydalanish orqali darsni olib borish samarali hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Xalq so'zi" gazetasi, 11.12.2012-y., 240 (5660)-son;
- 2.Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 05.07.2019-y., 06/19/5759/3385-son;
- 3.Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK): Denise A.Schmidt Evrim Baran Ann D.Thompson.
- 4.The model builds on theories on the Scholarship of Teaching and Learning, (Å Ryegård, K Apelgren och T Olsson, 2010:118).
- 5.Teachers' Pedagogical Knowledge and the Teaching Profession Project Lead:Sonia Guerriero, PhD (Sonia.Guerriero@oecd.org)

46. JAHONNING RIVOJLANGAN DAVLATLARIDA VA MAKTABLARIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR HAMDA UNING INSON TAFAKKURIGA TASIRI

Ibrohimova Mohichehra Furqat qizi

Buxoro Davlat Universiteti o'qituvchisi

O'zbekistonda Mustaqillikning dastlabki yillaridayoq ta'limga e'tibor, ta'lim sifatini tubdan isloh qilishga juda kata e'tibor berilgan bunga sabab yosh avlodga jahon andozalariga mos sharoitlarda bilim olishini, ma'nan yetuk inson bo'lib yetishishi uchun yetarli imkoniyatlar yaratish maqsadida ko'plab islohotlar olib borilgan va olib borilmoqda.

Jamiyat hayotida, jumladan yosh bolalardan keksa insonlarning hayotigacha raqamli texnologiyalar kirib ulgurdi. Kundalik turmushning har jabhasida raqamli texnologiyalar kirib ulgurdi. Shu sababli ilm-fan taraqqiylashib inson hayotini yanada yengillashtirib borayotgani hech kimga sir emas. Inson hayotida "Sun'iy intellect" tushunchasi kirib ulgurdi. Dunyoning ko'plab mamlakatlarida sun'iy intellektdan foydalanish, inson mehnati o'rniga robotlardan foydalanish ko'payib bormoqda. Bu shu yo'sinda davom etadigan bo'lsa, inson kelajagi yaqin kelajakda falokatga sabab bo'lishi yoki, aksincha bo'lishi ham mumkin. Inson hayotida raqamli texnologiyalar kirib kelib ko'plab qulayliklar yaratiladi, ammo bu ko'plab insonlarning yashash sharoitini ham og'irlashtiradi desak mubolag'a bo'lmaydi. Masalan, moshina ishlab chiqaradigan korxonalar robotlarni ishga yollab, 5000 dan ortiq insonni ishsiz qoldirdi. Bu korxonadagi holat. Bunday holatlar jahon miqyosida yetarlicha.

Bunday salbiy holatlarni oldini olish, inson hayotini yaxshilash maqsadida qanday ishlarni amalga oshirish kerak?

Buning yechimi inson miyasi mahsuli bo'lmish tafakkurning rivojlanishi sun'iy ong va shu kabilardan yuqoriroq fikrlashidir. Buning uchun albatta barcha insonlar, jumladan, ta'lim sohasida ham tub burilish yasash kerak. Barcha harakatni insonlar tafakkurini robot va texnologiyalardan ko'ra aqlliyoq bo'lishi uchun harakat qilish kerak. To'g'ri sun'iy intellect, raqamli texnologiyalar inson miyasi mahsuli. Ammo ulardan to'g'ri maqsadda ham noto'g'ri maqsadda ham foydalanayotganlar mavjud. Ta'lim jarayonini yanada isloh qilish, mantiqiy fikrlash jarayonini tezlashtirish jarayonini kichik maktab yoshidan boshlash maqsadga muvofiqdir.

Jahonning ko'plab mamlakatlari, jumladan, Buyuk Britaniya, AQSh, Koreya, Yaponiya, Xitoy kabi mamlakatlarda har bir sinf xonalariga zamonaviy texnologiyalar kirib borgan. O'zbekistonning ham ko'plab maktablarida an'anaviy darslardan farqli o'laroq raqamlashtirilgan darslar ham har bir maktabga kirib bordi desak mubolag'a bo'lmaydi. Chunki har bir maktab zamonaviy jihozlandi, kerakli texnologiyalar bilan boyitildi. Ana endi shu zamonaviy

auditoriyalardan to'g'ri va foydali maqsad uchun foydalanish bosqichiga keldi. Bu o'rinda albatta o'qituvchining mahorati, raqamli texnologiyalardan foydalanib o'quvchilarning mantiqiy tafakkurini keng rivojlantirish kabi muhim masala o'rta chiqadi. Aynan shu jarayonda o'qituvchi ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalardan to'g'ri foydalanish, turli o'yinlar, o'quvchilar uchun qiziqarli o'yinlar, obrazli timsollar orqali o'quvchiga qiziq bo'lgan topshiriqlarni tuzish va bundan ta'lim jarayonida foydalanish muhim hisoblanadi.

Ta'lim jarayoni ham zamonaviylashib borayotgan dunyodek yangilanib bormoqda. Kuni kecha ta'limda yangilik sifatida fanga kirib kelgan pedagogik texnologiyalar bugunga kelib o'z o'rnini raqamli texnologiyalar bilan foydalanish uchun xizmat qilmoqda. Sho' o'rinda IT, kompyuter dasturlaridan keng foydalanib ta'limda innovatsiyalar kiritish uchun yanada ko'plab imkoniyatlar yaratildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Jonpulatovna S. M., Qizi I. M. F. An integrated approach to the use of pedagogical technologies in primary school mathematics //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – T. 8.
2. Ibrohimova M. BOSHLANG'ICH SINFLARDA MATEMATIKA DARSLARINI O'QITISHDA "DAY GAME" DAN FOYDALANISH //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – T. 3. – №. 3. 3.
3. Ibrohimova M. F. IMPROVING INTEGRATION IN TEACHING ARITHMETIC PRACTICES IN PRIMARY SCHOOL MATHEMATICS //УЧЕНЫЙ XXI ВЕКА. – С. 31.
4. Jonpulatovna S. M., Qizi I. M. F. Improve Pupils' Knowledge and Personal Qualities Through Educational Tools in Elementary Mathematics Classes //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – T. 5. Ibrohimova M. Boshlangich matematika darslarida arifmetik amallarni qollashda talim texnologiyalaridan foydalanish metodikasi //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – T. 8. – №. 8.
6. Ibrohimova Mohichehra Furqat qizi. Problems That Arise In the Classroom in the Educator and Their Optimal Solutions . European Journal of Innovation in Nonformal Education (EJINE) Volume 2 | Issue 2 | ISSN: 2795-8612
7. Ibrohimova, M. (2023). USE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF LOGICAL THINKING IN ELEMENTARY GRADES. *Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences*, 2(17), 129-133.
8. Ibrohimova M. BOSHLANG'ICH SINFLARDA MANTIQUIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHDA GRAFIK VA JADVAL KORINISHIDAGI TOPSHIRIQLARDAN FOYDALANISH //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2023. – T. 28. – №. 28.
9. Ibrohimova Mohichehra, F. Q. (2022). Development of Logical Thinking in Elementary Mathematics Classes. *International Journal of Trend in Scientific Research and Development*, 6(6), 1446-1450.

47.IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYA QILISH SHAROITIDA KORXONALAR FAOLIYATINI BOSHQARISHNING MAZMUNI VA MOHIYATI

D.O.Shokirova Ijtimoiy

iqtisodiy fanlar

kafedrası assistent o'qituvchisi

Umrzoqov Jonibek Baxtiyor o'gli

Toshkent kimyo-texnologiya instituti

Shahrisabz filali 2-kurs talabasi

O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligiga erishgach, mamlakat hayotida ishlab chiqarish kuchlarini yanada rivojlantirish, fan-texnika taraqqiyotini jadallashtirish, aholining turmush tarzini yaxshilashga qaratilgan ulkan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar ro'y berdi va ro'y bermoqda. Bunga iqtisodiyotga kiritilgan yangi investitsiyalar va mavjud moddiy-texnika asosini modernizatsiya qilishdan tashqari boshqaruvning demokratik tamoyillarini kuchaytirish, korxona, firma va ularga tenglashtirilgan ishlab chiqarish tuzilmalarining xo'jalik faoliyati bilan bog'liq mustaqillik doirasini kengaytirish, siyosatning iqtisodiyotdan ustunligiga barham berish, inson faoliyatining barcha soha va tarmoqlarida tashabbuskorlik, izlanish va hokazolarning rivojlanishi ham keng imkoniyatlar yaratmoqda.

Mustaqillik hamda barcha xo'jalik yuritish tizimining bozor munosabatlariga o'tishi iqtisodiyotning asosiy bo'g'ini hisoblanuvchi korxona maqomining sezilarli ravishda o'zgarishiga hamda milliy iqtisodiyotimizda miqdor va sifat o'zgarishlariga sabab bo'ldi. Bugungi kunda mamlakatimiz iqtisodiyoti jamiyatni demokratiyalashtirish, iqtisodiyot salohiyatlarini mustahkamlash va mamlakatni rivojlangan davlatlar qatoriga kiritishga yo'naltirilgan, bozor munosabatlariga o'tishning mamlakatimiz uchun maxsus ishlab chiqilgan modeli asosida rivojlanib bormoqda. Bu model iqtisodiyotni islohot qilishning beshta muhim tamoyiliga asoslangan hamda xo'jalik faoliyati yurituvchi sub'ektlarning erkinligi, xususiy mulkchilik va tadbirkorlikni himoya qiluvchi zaruriy qonun hujjatlari bilan belgilab berilgan.

Iqtisodiyotning rivojlanishi uchun talab qilinuvchi ushbu vazifalarning amalga oshirilishida korxonalarga katta rol ajratilib, ular iqtisodiyotning asosiy ishlab chiqarish bo'g'ini bo'lish bilan birga mahsulot ishlab chiqarish, aholiga xizmat ko'rsatish tufayli iste'molchilarning talablarini ham qondiradilar.

Korxona – ijtimoiy ishlab chiqarishning bosh bo'g'ini bo'lib, unda ilmiy iqtisodiyotning asosiy iqtisodiy masalalari hal etiladi.

Mahsulotlar yaratish va xizmatlar ko'rsatish muayyan texnologik jarayonlar, mehnat materiallari, odamlarning bilimi va ko'nikmalari ijtimoiy mehnat taqsimoti va kooperatsiyalashga asoslangan holda mustaqil amalga oshiriladigan tizimga aytiladi. Korxona ish o'rinlarini beradi, ish haqi to'laydi, soliqlar to'lash yo'li bilan davlat va ijtimoiy dasturlarni amalga oshirishda qatnashadi.

Aynan korxonada mahsulot ishlab chiqarish jarayonlari va ishchini ishlab chiqarish vositalari bilan o'zaro aloqasini amalga oshiriladi. Korxona o'z faoliyatini o'zi boshqaradi, ishlab chiqarilgan mahsulotni olingan sof foydani soliq va boshqa to'lovlarni to'lagandan so'ng qolgan qismini tasarruf etadi. Korxonada ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar hajmi va assortimenti, xilma-xilligi, xom ashyo yetkazib beruvchilar va haridorlar baholarini shakllantirish, resurslardan tejimli foydalanish, kadrlarni qo'llash, yuqori unumli texnika va texnologiyadan foydalanish masalalari hal etiladi.

Ma'lumki korxona faoliyatining samaradorligi ishlab chiqarishni quydagicha tashkil etish shakllariga ega:

- konsentratsiyalash, bir joyga jamlash; - ixtisoslashtirish;
- kooperatsiyalash;
- ishlab chiqarishni murakkablashtirish kabi usullardan foydalanishga bog'liq;

O'zbekiston Respublikasi qonunchiligiga asosan, korxona bu - huquqiy shaxs maqomiga ega, mustaqil ravishda xo'jalik faoliyati yurituvchi sub'ekt bo'lib, o'ziga tegishli bo'lgan mol-mulkidan foydalanish asosida iste'molchilar (xaridorlar) talabini qondirish va daromad (foyda) olish maqsadida mahsulot (ish, xizmat) ishlab chiqaradi va sotadi yoki ayirboshlaydi.

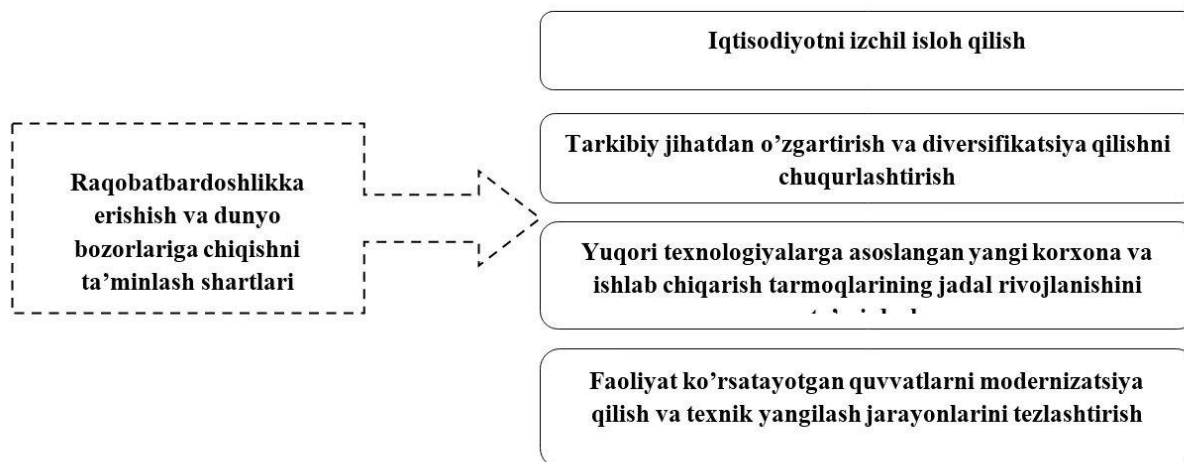
Korxona – ijtimoiy talablarni qondiruvchi vas of foyda olish maqsadida mahsulot ishlab chiqaruvchi, xizmat ko'rsatuvchi, mustaqil xo'jalik yurituvchi iqtisodiyot subyektidir.

Har bir mamlakat sanoatining quvvati hamda fan-texnika taraqqiyoti va iqtisodiyotni modernizatsiyalash ko'rsatkichlarini birinchi o'rinda yirik korxonalar belgilab beradi. Shu bilan birga yangi korxonalarni tashkil etish orqali raqobatbardosh mahsulotlarni ishlab chiqarishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Mamlaktimiz iqtisodiyotining raqobatdoshligini oshirmasdan, raqobatdosh iqtisodiyot, pirovard natijada esa raqobatdosh mamlakatni barpo etmasdan turib, o'rta muddatli istiqbolda mamlakatimiz iqtisodiyotini rivojlangan demokratik davlatlar darajasiga olib chiqishdek strategik vazifani amalga oshirish mumkin emas.

Mamlakat iqtisodiyotini izchil ravishda isloh qilish, tarkibiy jihatdan o'zgartirish va diversifikasiya qilishni chuqurlashtirish, yuqori texnologiyalarga asoslangan yangi korxona va ishlab chiqarish tarmoqlarining jadal rivojlanishini ta'minlash, faoliyat ko'rsatayotgan

quvvatlarni modernizasiya qilish va texnik yangilash jarayonlarini tezlashtirish orqaligina ta'minlanishi mumkinligini ilg'or davlatlar tajribasi ko'rsatib turgani ahamiyatlidir (1.1-rasm).

1.1-rasm. Mamlakatimiz iqtisodiyotining raqobatdoshligini ta'minlash shartlari

Bozor iqtisodiyoti korxonlar faoliyatini erkinlashtiradi, ularning mustaqilligini mustahkamlaydi hamda ishlab chiqarishni tashkil va rentabellikning yuqori ko'rsatgichlarni erishishga keng imkoniyatlar yaratdi, deb hisoblanadi. Balki haqiqatdan ham shundaydir. Biroq korxona ayniqsa, davlatga tegishli bo'lgan korxona qanday ishlashi, uning jamiyatga keltiruvchi foydasi, rentabellik darajasi, xodimlarning bandligi qanday bo'lishi faqat korxonlarga katta imkoniyatlar yaratib berish bilan birga ularni belgilangan tartibda nazorat qilib ham boradi.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatdiki, bozor iqtisodiyoti sharoitlarida barcha korxonalar ham raqobatchilikni yengib, samarali ishlab keta olmaydi hamda daromad yoki foyda ololmaydi. Natijada minglab korxonlar tashkil qilinib, xo'jalik faoliyati doirasiga qo'shiladi va deyarli shunchasi turli sabablarga ko'ra tugatiladi.

Shu sababli bankrotlik korxonalarning tugatilishi bozor iqtisodiyot sharoitlarida odatiy hol bo'lib, bu ahvolga tushib qolishdan ehtiyot bo'lish kerak bo'lsada, lekin bundan fojea ham yasash kerak emas. Tadbirkorlarni oldiga turgan asosiy vazifa korxonani bankrot bo'lishiga olib kelmaslik, uning iqtisodiy mustaqilligi, mehnat qobiliyati va daromadligi milliy iqtisodiyotga qo'shiladigan hissa bo'lishidan tashqari respublikamizda tobora ko'payib borayotgan aholini ish bilan ta'minlashda ham ahamiyat kasb etishini unutmaslik muhim. Ko'rinib turibdiki, istalgan korxonaning milliy iqtisodiyotdagi o'rni va ahamiyati ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar, olinadigan foyda yoki daromad miqdoridan tashqari bu korxonaning aholini ish bilan ta'minlashdagi ishtirokiga ham bog'liq bo'ladi.

Aholini ish bilan ta'minlar ekan, koroxnlar o'zlarining bevosita ishlab chiqarish funksiyalarini bajarishdan tashqari ishsizlikning kamayishiga, ya'ni, mehnat faolligining ortishi va ijtimoiy ahvolning yaxshilanishiga ham sababchi bo'ladi.

O'zbekistonda ko'plab kichik, mikro va yirik ishlab chiqarish korxonalari faoliyat ko'rsatayotgan bo'lib, ular iqtisodiyotning deyarli barcha tarmoqlarini – og'ir sanoatdan engil sanoatgacha, qishloq xo'jalik mahsulotlarini qayta ishlashdan ilmiy ishlab chiqarishgacha qamrab olgan. Ular o'z faoliyatida ishlab chiqarishning barcha omillaridan - yer, tabiiy va mehnat resurslari, texnika va texnologiyalar, investitsiyalar, hozirgi zamon fani tomonidan ishlab chiqarishning asosi yoki mamlakatning milliy boyligi deb ataluvchi zamonaviy axborot tizimidan foydalanadi. Ma'lumki, boylik yoki salohiyat bir nechta avlod va butun jamiyatning xatti-harakatlari evaziga yaratiladi. Korxonalarning vazifasi ushbu boylikni asrab-avaylash va undan samarali foydalanishda ifodalanadi.

Zamonaviy korxona - mustaqil xo'jalik yurituvchi sub'ekt bo'lib, ularning ishlab chiqarish vositalari va boshqa mulklari rejali iqtisodiyot sharoitlaridagidek davlatning o'zigagina tegishli bo'lmaydi. Shu sababli korxonalar mulkchilik shakliga ko'ra, davlat va nodavlat, tarmoq belgilariga ko'ra, mashinasozlik, energetika, metallurgiya, neft va gaz sanoati, qurilish kompleksi, oziq-ovqat, engil sanoat, savdo va hokazolar, ishlab chiqarish miqyosi va xodimlar soniga ko'ra, yirik, mikrofirm va kichik, faoliyat yuritish muddatiga ko'ra, uzluksiz, mavsumiy va uzlukli korxonalarga bo'linadi.

Biroq ushbu belgilardan qat'i nazar, deyarli har bir korxona Nizom asosida faoliyat yuritadi. Nizomda korxonaning nomi, manzilgohi, yuqori turuvchi organi va bu organning nomi, Nizom jamg'armasi, bank muassasalaridagi rekvizitlari, korxona rahbariyatining lavozimlari, rahbar shaxslarning majburiyatlari, tuzilmaviy bo'linmalar ro'yxati, hisobot tartibi va hokazolar ko'rsatilgan bo'ladi.

Amaldagi qonunchilikka asosan korxona davlat ro'yxatidan o'tganidan keyingina huquqiy shaxs sifatida tan olinadi.

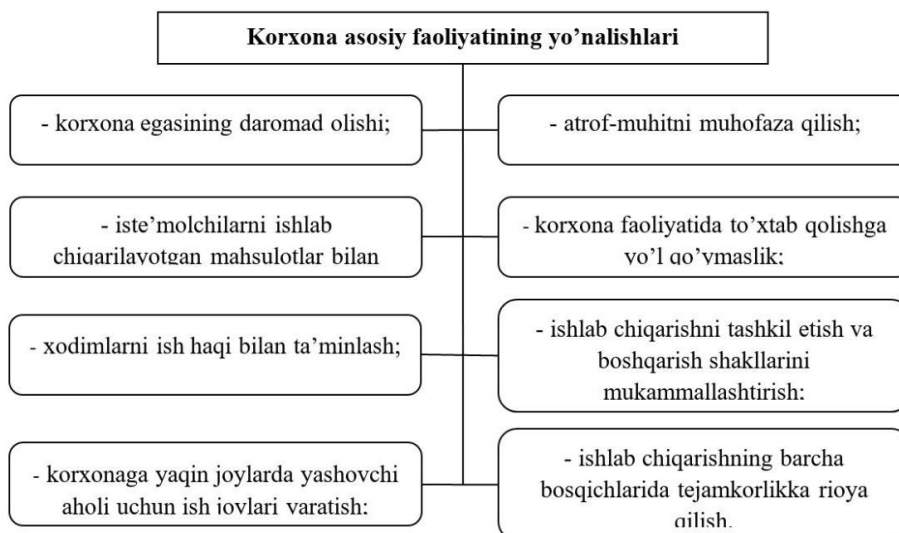
Korxonalar faoliyati samaradorligini aniqlab beruvchi tashqi muhit – bu, birinchi o'rinda mahsulot iste'molchilari, xom ashyo va boshqa material etkazib beruvchilar, shuningdek davlat organlari hamda korxonaga yaqin joyda yashovchi aholi hisoblanadi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitlarida korxonalar faoliyatining asosiy yo'nalishlari quyidagilar hisoblanadi:

- bozor va uning rivojlanish istiqbollarini kompleks ravishda o'rganish yordamida, xaridorlarning mahsulot va xizmat turlariga mavjud va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan talablarini aniqlash;

- mahsulotning yangi modellari va namunalarini yaratish bo'yicha ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkil qilish;
- xaridorlar talablariga mos keluvchi tovarlarni ishlab chiqarish;
- ishlab chiqarishni rejalashtirish, dasturlash, muvofiqlashtirish va moliyalashtirish;
- mahsulotni taqsimlash va sotish tizimini tashkil qilish va uni mukammallashtirish;
- korxonaning barcha faoliyatini, jumladan, ishlab chiqarish, sotish, reklama, texnik xizmat ko'rsatish va hokazolarni boshqarish.

Albatta, zamonaviy korxonalarning ko'p qirrali faoliyati yuqorida sanab o'tilgan yo'nalishlar bilangina cheklanib qolmaydi. Amaliyotda ular fan-texnika taraqqiyoti va davlat tomonidan amalga oshirilayotgan iqtisodiy siyosatning yangi talablari bilan to'ldirilishi mumkin. Biroq, yuqorida aytib o'tilganlardan qat'iy nazar, xo'jalik rivojlanishining har bir bosqichida korxonalar faoliyati qator vazifalarni bajarishga qaratilishi zarur (1.2-rasm).

1.2-rasm. Korxona asosiy faoliyatining yo'nalishlari

Xo'jalik faoliyatining joriy va istiqboldagi vazifalarini bajarish korxonalardan quyidagi funksiyalarni amalga oshirishni talab qiladi:

- ishlab chiqarish va shaxsiy iste'mol uchun mahsulotlarni tayyorlash;
- mahsulotlarni iste'molchilarga yetkazib berish va sotish;
- sotuvdan keyin xizmat ko'rsatish;
- ishlab chiqarishning moddiy-texnika asosini ta'minlash;
- xodimlar mehnatini tashkil qilish va boshqarish;
- soliqlarni to'lash, byudjetga to'lanuvchi ixtiyoriy yoki majburiy badal va to'lovlarni amalga oshirish;

- amaldagi standartlar, normativlar va davlat tomonidan chiqarilgan qonun-qoidalariga rioya qilish.

Bu funksiyalar korxonalarning hajmi, qaysi tarmoqqa mansubligi, ijtimoiy infratuzilmaning mavjudligi, mahalliy hokimiyat idoralari bilan munosabatlarga asoslanib aniqlashtiriladi. Bugungi bozor iqtisodiyoti va fan-texnika taraqqiyoti korxonalarning amalga oshiruvchi funktsiyalarini kengaytirishi hamda ularning faoliyatidagi ishlab chiqarish ko'rsatkichlarini yanada yaxshilash uchun yangi vazifalar belgilab berishi mumkin.

Har qanday tadbirkorlik faoliyatining muvaffaqiyati ko'proq xorijiy biznesda menejmentning tarkibiy elementi bo'lgan korxona (bunda korxona ostida firma, konsern, kompaniya, aksiyadorlik jamiyati, kooperativ, ijara, kichik korxona va biznesning boshqa birliklari tushuniladi) xodimlarini boshqarishning to'g'ri tanlangan strategiyasiga bog'liq.

Strategiyani tanlash o'z navbatida bir necha omillarga bog'liq: korxona salohiyati qanday hajmga ega; korxona salohiyatining raqobatbardoshligi darajasi qanchalik yuqori; bozordagi uning ulushi qanday va u yetakchimi, raqibmi yoki orqada qoluvchimi; korxona o'zining oldiga qanday maqsadlar qo'ygan – yetakchilikni mustahkamlash, yetakchilar safiga kirish, "o'rtada" mustahkamlanish yoki inqirozdan qochish. Korxona qo'yilgan maqsadlarga ko'ra bozordagi hulqning u yoki bu strategiyasini tanlaydi. Bunda korxona salohiyatini boshqarish texnologiyasining o'zi quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- Korxona salohiyatidan foydalanish dinamikasi va samaradorligining tuzilishini, uning bozordagi ulushini baholash;
- korxona salohiyati raqobatbardoshligini baholash;
- korxona salohiyati rezervlari va yo'qotishlarini tahlil qilish;
- korxona salohiyati raqobatbardoshligini oshirish bo'yicha strategiya va taktikani tanlash;
- tanlangan strategiya va taktikadan kelib chiqqan holda korxona salohiyatining raqobatbardoshligini oshirish bo'yicha tadbirlarni o'tkazish.

Shunday qilib, bozor sharoitlarida korxona salohiyatni boshqarish, mohiyatiga ko'ra, uning raqobatbardoshligini boshqarish (korxona salohiyati raqobatbardoshligini oshiruvchi yoki pasaytiruvchi omillarni baholash va tahlil qilish, u yoki bu mo'ljallangan maqsadga erishish uchun tegishli strategiya va taktikani tanlash) dan iborat bo'ladi.

To'g'ri strategiyani tanlash uchun menejerga hammadan avval iqtisodiy salohiyat nimadan iborat ekanligini bilish darkor.

Har qanday korxonaning iqtisodiy salohiyati – bu korxona ixtiyorida bo'lgan resurslar (mehnat, moddiy, nomoddiy, moliyaviy va boshqalar)ning majmuasi va uning xodimlari va menejerlarining tovarlar, xizmatlarni yaratish va kattaroq daromad olish maqsadida resurslardan

foydalanish qobiliyatidir. Korxonaning iqtisodiy salohiyati to'rtta asosiy alomatlar bilan ta'riflanadi.

Birinch alomat. Korxonaning iqtisodiy salohiyati – uning iqtisodiy faoliyatning u yoki bu sohasidagi haqiqiy imkoniyatlari bilan belgilanadi. Buning ustiga nafaqat amalga oshirilgan, balki qandaydir sabablar bo'yicha amalga oshirilmagan imkoniyatlar ham.

Ikkinchi alomat. Har qanday korxonaning imkoniyatlar ko'proq unda mavjud bo'lgan resurslar va ishlab chiqarishda ishga tushirilmagan rezervlar (iqtisodiy, ijtimoiy)ga bog'liq. Shuning uchun korxonaning salohiyati yana ham ishlab chiqarishga jalb qilingan va ham jalb qilinmagan, ammo unda foydalanish uchun tayyorlangan resurslar va rezervlarning hajmi bilan belgilanadi.

Uchinchi alomat. Shaxsiy va xorijiy tajriba bizni ishonitirishicha, har qanday biznesda muvaffaqiyat uchun resurslarga ega bo'lish zarur, ammo hali bu etarli emas.

Menejer shuni esdan chiqamasligi kerakki, korxonaning salohiyati nafaqat unda mavjud bo'lgan imkoniyatlar va resurslar bilan, balki uning ulardan tovarlar, xizmatlarni yaratish va kattaroq foyda olish maqsadida foydalanish qobiliyatilari bilan ta'riflanadi.

To'rtinchi alomat. Korxona salohiyatini amalga oshirishning darajasi va natijalari (yaratilgan mahsulotlar va daromadlarning hajmi) yana tanlangan tadbirkorlikning shakli va korxonaning unga mos keluvchi tashkiliy tuzilmasi bilan belgilanadi. Masalan, IBM 1981 yilda mavjud tashkiliy tuzilma o'zini ko'rsatib bo'lganligi tushunib, markazlash-tirilganlikni tugatgan. Natijada belgilangan tijorat doirasida bir birlari bilan haqiqatdan ham raqobatlashuvchi 14 mustaqil birliklar – kompaniyalar vujudga kelgan. Bu firma ichidagi tadbirkorlikni rivojlanishi va umuman IBMning foydasini ko'payishiga olib kelgan. Uning bo'linmalari endi nafaqat “foйда markazlari” sifatida, balki “yangilik kiritishlar markazi” sifatida faoliyat yuritmoqdalar, bu natijada ham IBMga va ham undan ajrab chiqqan 14ta kompaniyalardan har biriga muvaffaqiyat keltirmoqda.

Har qanday korxonaning iqtisodiy salohiyati modeli quyidagicha belgilaniladi:

- unda mavjud bo'lgan resurslarning hajmi va sifati bilan (asosiy ishlab chiqarish va noishlab chiqarish fondlarida band bo'lganlarning soni, aylanma fondlar va moddiy zaxiralar, moliyaviy va nomoddiy resurslar – patentlar, litsenziyalar, axborotlar, texnologiyalar bilan);

- xodimlar (mutaxassislar, ishchilar, yordamchi xodimlar) ning qandaydir mahsulotni yaratishga qobiliyatlari, boshqacha qilib aytganda ularning ma'lumotli, malakali, psixofiziologik va undovchilik salohiyatlari bilan;

- menejering korxonadagi mavjud resurslardan muvofiq foydalanishga qobiliyati (menejering tayyorgarligi, ist'edodi va kasbiy moslashganligi, korxona tashkiliy tuzilmasini yaratish va yangilashni bilishi) bilan;

- innovatsion qobiliyatlari bilan (ya'ni korxonani ishlab chiqarishlarni yangilash, texnologiyalarni almashtirish va h.k.ga qobiliyatlari bilan);
- axborotli qobiliyatlari bilan (ya'ni axborotlarni ulardan ishlab chiqarishda foydalanish uchun ishlab chiqish va "qo'shimcha ishlov berish" usuli);
- moliyaviy qobiliyatlari (korxonaning raqobatbardoshligi, moliya sohasidagi ichki va tashqi qarzдорligi) va boshqalar bilan.

Yig'ilgan holda ular korxonaning yig'ma (iqtisodiy va sotsial) qobiliyatini tashkil qiladilar, u xuddi shunday, masalan boshqa korxonaning qobiliyati bilan solishtirilganda uning raqobatbardoshligi darajasini aks ettiradi.

Shunday qilib, korxona salohiyatining raqobatbardoshligi – uning muhim parametrlari holatini qandaydir tanlab olingan standartlarga nisbatan kompleks baholashdan iborat bo'lgan salohiyatining solishtirma ta'rifidir.

Umuman, korxona salohiyati raqobatbardoshligini o'zgarishi – bu uning tijorat sirining o'zagidir. Shuning uchun ham bunday baholashning eng muhim va batafsil usullarini korxona menejerlari sir tutishga harakat qiladilar. Yetakchi indikatorlarning aniq miqdorlari va ularni boshqarish strategiyasi odatda korporatsiyalar uchun maxfiy bo'ladi. Shunga qaramasdan biznes bo'yicha g'arb adabiyotlarini ko'rib chiqqan turib, bozorning holati va korporatsiyalarning iqtisodiy holqining orqasidan kuzata turib, eng ahamiyatli va ko'proq foydalaniladigan standartlarni, korxonalar faoliyati natijalari va resurslari harakatini ularning raqobatbardoshligi ostida yotuvchi indekslarini ajratish mumkin.

Korxonaning raqobatbardoshligi salohiyati standartlari iqtisodiy va sotsiallarga bo'linadi. Ular odatda sinchiklab tanlab olinadilar, ular etarlicha ko'p yoki nisbatan kam bo'lishi mumkin. Bu o'tkazilayotgan tadqiqotning kengligiga bog'liqdir. Bizning minimum korxona salohiyati-ning iqtisodiy raqobatbardoshligini baholashga imkon beruvchi beshta indikatorlar bilan belgilanadi. Ya'ni: ashyoviy va axborat resurslari, iqtisodiy kenglik, vaqt, texnologiyalar, daromadlar darajasidan foydalanishning samaradorligi.

Ushbu maqsadlar uchun hammadan avval me'yoriy ko'rsatkichlar va korxona raqobatbardoshligining darajalarini ajratish zarur.

Xulosa

Iqtisodiy boshqaruv usullarining asosiy vazifasi ishlab chiqariladigan mahsulot (xizmat) birligiga sarflanadigan xarajatni kamaytirishga imkon beruvchi xo'jalik mexanizmlarining yangi usullarini, shuningdek, manfaatdorlik muhitini vujudga keltirish va ulardan samarali foydalanishdir

Iqtisodiy manfaatlar - iqtisodiy faoliyat ishtirokchilari (iqtisodiy sub'ektlar)ning uzlari tomonidan anglangan va ularni faoliyatga undovchi hayotiy ehtiyojlari, iqtisodiy faoliyatni

harakatlanti-ruvchi kuch. Shu bilan birga iqtisodiy metodlar shunday tanlanishi va qo'llanilishi kerakki, bunda jamoalar va har bir xodimning manfaatlarigagina emas, balki butun jamiyat manfaatlariga rioya qilinadigan bo'lsin. Bir korxona uchun foydali tadbir davlatga ham foydali bo'lsin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Maxmudov E.X. (2006). Korxona iqtisodiyoti , Toshkent
2. O'zbekiston respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi toshkent davlat iqtisodiyot... <http://uz.denemetr.com/docs/768/index-32600-1.html?page=2>
3. Iqtisodiyot nazariyasi (2/4) <http://akadmvd.uz/wp-content/uploads/2013-qobilov-iqt-naz-lot.pdf#2>

48.ALGEBRAIK KASRLARNI KO‘PAYTIRISH VA BO‘LISH MAVZUSINI O‘QITISH

Ismatova Donoxon Furqat qizi

BuxDPI 3-bosqich talabasi

Maktab matematika kursidan yaxshi ma’lumki, “Algebraik kasrlarni ko‘paytirish va bo‘lish”, “ Algebraik kasrlarni qo‘shish va ayirish” mavzusidan keyin keladigan mavzu bo‘lib, o‘quvchi algebraik kasrni ayirish va qo‘shish haqida batafsil ma’lumotga ega bo‘lsagina algebraik kasrlarni ko‘paytirish va bo‘lish mavzusini tushunishda, o‘zlashtirishda qiyinchilikka uchramaydi. Bunda yangi mavzu bayoniga o‘tishdan oldin o‘tilgan darsni o‘quvchilar bilan takrorlab olgan ma’qul. O‘tilgan mavzuni takrorlashda dars davomida olib boriladigan qiziqarli metodlar uchun sinf o‘quvchilari ikki guruhga ajratiladi.

1-guruh “ Matematiklar” ,

1-masala. $\frac{a-b}{a+b}, \frac{2a-b}{a+b}, \frac{a-2b}{a+b}$

kasrlarni qo‘shing.

2-masala. $\frac{a^2}{a+b}$ va $\frac{b^2}{a+b}$

kasrlarning ayirmasini toping.

3-masala. $\frac{1}{a^3}, \frac{1}{2a^2b}$ va $\frac{1}{3ab^2}$

kasrlarni qo‘shing.

4-masala. $\frac{a}{3b^2c}$ va $\frac{c}{15ab^2}$

kasrlarning ayirmasini toping.

2-guruh “Bilimdonlar”

1-masala. $\frac{a}{a+b}, \frac{3a-b}{a+b}, \frac{a-3b}{a+b}$

kasrlarni qo‘shing..

2-masala. $\frac{3}{a^2+a}, \frac{5a}{ab+b}$

kasrlarning ayirmasini toping.

3-masala. $\frac{1}{a^2-a}, \frac{1}{a^2-1}$

kasrlarni qo‘shing.

4-masala. $\frac{7}{5a+5}$ va $\frac{3}{10a+10}$

kasrlarning ayirmasini toping.

O‘tilgan mavzuni o‘quvchilarning tushungan yoki tushunmaganligini bilib olish maqsadida guruhlar kesimida har bir guruhga 4 tadan misol berildi. Takrorlashga 5-8 daqiqa vaqt ajratiladi, uni o‘tkazib olgandan so‘ng o‘quvchilarning yangi mavzuni o‘zlashtirishga tayyorligiga ishonch hosil qilinib, yangi mavzu bayonini boshlasak bo‘ladi.

Algebraik kasrlarni ko‘paytirish va bo‘lish ham oddiy kasrlarni ko‘paytirish va bo‘lish qoidalari bo‘yicha bajariladi.

$$\frac{a}{b} * \frac{c}{d} = \frac{ac}{bd}$$

$$\frac{a}{b} : \frac{c}{d} = \frac{a}{b} * \frac{d}{c} = \frac{ad}{bc}$$

1-misol. Kasrlarni ko‘paytiring;

$$\frac{1}{2xy} * \frac{4x^2y^3}{5z} * \frac{10z^2}{3x^3} = \frac{1*4x^2y^3*10z}{30x^4yz} = \frac{4y^2z}{3x^2}$$

2-misol. Kasrlarni bo‘ling;

$$\frac{m+n}{9m^2n^3} ; \frac{m^2-n^2}{27mn^2}$$

$$\frac{m+n}{9m^2n^3} : \frac{m^2-n^2}{27mn^2} = \frac{(m+n) \cdot 27mn^2}{9m^2n^3(m^2-n^2)} = \frac{(m+n) \cdot 3}{mn(m-n)(m+n)} = \frac{3}{mn(m-n)}$$

3-misol. Kasrlarni ko'paytirib;

$$\frac{x-y}{x^2+xy} ; \frac{y^2+xy}{(x-y)^2}$$

$$\frac{x-y}{x^2+xy} * \frac{y^2+xy}{(x-y)^2} = \frac{y(x-y)(x+y)}{x(x+y)(x-y)^2} = \frac{y}{x(x-y)}$$

4-misol. Kasrlarni bo'ling;

$$\frac{5m}{m^2-n^2} ; \frac{15m^3}{m-n}$$

$$\frac{5m}{m^2-n^2} : \frac{15m^3}{m-n} = \frac{5m * (m-n)}{(m+n)(m-n) * 15m^3} = \frac{1}{(m+n) * 3m^2}$$

Yangi mavzu o'quvchilarga bayon qilib bo'lgach o'quvchilarning olgan bilimlarini mustahkamlash uchun "Kungaboqar" metodini qo'llash samarali foyda beradi. Bu metodni qo'llashda sinf o'quvchilari 3 yoki 4 guruhga bo'linadi. O'qituvchi fanning mavzusidan kelib chiqib har bir guruhga savol tashlaydi. Har bir guruh kungaboqar yasab, doira ichiga guruh savollarini yozadilar. Ajratilgan vaqt ichida guruh a'zolari birgalikda fikrlarini bargga yozib gulag joylashtiradilar. Bu usuldan o'tilgan mavzuni tushuntirish, uni mustahkamlash va takrorlash hamda o'quvchilar egallagan bilimlarini foydalanish mumkin.

1-rasm:Kungaboqar metodi uchun rasm

Savol:"Algebraik kasrlarni ko'paytirish va bo'lish"

Javob:1) Bir xil songa ko‘paytirib bo‘lish mumkin.

2) Kasrlarni qisqartirish mumkin.

3) Qisqa ko‘paytirish formulalaridan foydalanish mumkin.

4) Darajaga ko‘tarish mumkin.

5) Ko‘paytiruvchilarga ajratish mumkin.

O‘quvchilarni bilimini mustahkamlash.

Ko‘rsatilgan amallarni bajaring.

$$1) \frac{25a^2}{(7b)^2} * \frac{14b^2}{25a^3}$$

$$6) \frac{2a^2}{5b^2} : \frac{12a^2}{15b^2}$$

$$2) \frac{7-x}{a+b} * \frac{a-b}{7-x}$$

$$7) \frac{3a^3}{7b} : \frac{9a^4}{21b}$$

$$3) \frac{3x^2y}{4a^2b} * \frac{4a^2b}{xy}$$

$$8) \frac{16x^2y}{7z} : \frac{20xy^3}{21z^2}$$

$$4) \frac{7-x}{a+b} * \frac{a-b}{7-x}$$

$$9) \frac{7b^4}{9c^5y} : \frac{35b^4c^2}{18c^4y^2}$$

$$5) \frac{x-y}{2a} * \frac{4b}{x-y}$$

$$10) \frac{c+d}{c-d} : \frac{c}{c-d}$$

Maktab o‘quvchilariga Matematika kursining “Algebraik kasrlarni ko‘paytirish va bo‘lish” mavzusini o‘qitish jarayonida maqolada keltirilgan ma’lumotlardan foydalanish orqali darsning o‘tilgan mavzuni takrorlash, yangi mavzuni bayoni qilish, mavzu bo‘yicha olingan bilimlarni mustahkamlash qismlarini samarali, natijador va qiziqarli qilib tashkil qilishda ta’limning turli interfaol usullaridan foydalanish mumkin [1-9].

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Boboyeva M.N. Maktablarda “matematika” fanini o'qitish va takomillashtirish istiqbollari. Science and Education. 2:8 (2021), 486-495 betlar.
2. Kurbonov G.G. Istamova D.S The Role of Information Technology in Teaching Geometry in Secondary Schools. Scientific progress. 2:4 (2021), Pp. 817-822.
3. Курбонов Г.Г. Интерактивные методы обучения аналитической геометрии: метод case statdy. Наука техника и образования 2020.№8(72).стр 44-47ю
4. Rashidov A.SH. Ta'lim tizimida smart-auditoriyadan foydalanib o'quv mashg'ulotlari samaradorligini oshirish. Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar, 2022.№3. 134-137 b.
5. Rashidov A.SH.Ijtimoiy-gumanitar ta'lim yo'lanilishi talabalari uchun matematik fanlar bo'yicha amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish. Science and Education 2(9) (2021), 283-291 b.
6. Рашилов А.Ш. Масофавий таълим моделлари ва уларни такомиллаштириш истикболларини эксперт баҳолаш усули оркали аниқлаш. Педагогик маҳорат, 2020.№2 163-171 б.
7. Rashidov A.SH. Development of creative and working with information competences of students in mathematics. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. 2020. Vol. 8., no. 3, pp. 10-15.
8. Rashidov A.SH. Use of differentiation technology in teaching mathematics. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. 2020. Vol. 8, no. 7. pp. 163-167.
9. Rasulov T.H. Rasulova Z.D. Organizing educational activities based on interactive methods on mathematics subject. Journal of Research in Mathematical Achieves, 6:10 (2019), pp. 43-45.

49.NATURAL SONLAR VA NOL MAVZUSINI O‘QITISHDA INTERFAOL METODLAR.

Jo‘rayeva Salomat To‘ra qizi

Buxoro Davlat Pedagogika instituti

3-bosqich talabasi

Bizga maktab kursidan ma’lumki “Natural sonlar va nol” mavzusi yil boshidagi ilk yangi mavzu hisoblanadi. o‘quvchilar oldingi sinflarida mavzu bo‘yicha qisqa bo‘lsa ham o‘rganishgan. Sonlar, raqamlar ustida doimiy amaliy ko‘nikma hosil qilishgan. Shunga ko‘ra darsni o‘zlari tushunadigan usullarda, mukkamal va qiziqarli o‘tish lozim.

Darsda yangi mavzuni boshlashdan oldin 5-8 daqiqa davomida o‘quvchilarning shu paytgacha o‘rganib kelgan mavzularni takrorlashi va dars jarayoni qiziqarli va samarali olib borilishi kerak. Buning uchun o‘qituvchi turli xil metodlardan foydalansa bo‘ladi. Masalan “Mosini birlashtirish metodi”.

“Mosini birlashtirish metodi”. Ushbu metoddan foydalanish uchun sinfdagi o‘quvchilar partalar qatori bo‘yicha bo‘linishadi. Guruhlarda bittadan sardor tayinlanadi ya’ni tayyor javobni shovqinsiz topshirish va o‘sha o‘quvchi masuliyatni his qilishi uchun.

Bu metod bo‘yicha tayyorlangan kartatekalar topshiriladi, 3 minut vaxt davomida o‘quvchilar savollar javobini topib birlashtiradi. Natijada o‘quvchilar yil davomida o‘tilgan mavzularni takrorlab, yangi mavzu bo‘yicha qiziqishlari ortadi. Va darga masuliyat bilan e’tibor berib borishadi va faol bo‘lishadi.

Mavzuni mustahkamlash uchun mavzu doirasida turli intellektual metodlardan foydalanish lozim. O‘quvchilarning dars davomida olgan bilimlarini sinab ko‘rish hamda, umumlashtirish maqsadida yana bir-ikki metodlardan foydalanamiz.

“Matematik bozor” metodi. Bu mashg‘ulotni odatda biror katta bo‘lim yoki bobning oxiridagi takrorlash darslarida o‘tkazish mumkin. Biror bob yakunlangandan keyin o‘qituvchi shu bobda o‘rganilgan materiallarga taalluqli misollarni kartochkalarga yozib tayyorlaydi. Har bir kartochkada 2-3tadan turli qiyinlikdagi misollar yoziladi va har bir misolga qiyinlik darajasiga qarab “narx” belgilanadi (masalan. 1000 so‘m, 2000 so‘m, 3000so‘m,...). Kartochkalar soni sinfdagi o‘quvchilar soniga qarab tuziladi. O‘quvchilar 2 tadan qilib guruhlariga bo‘linadi. Masalan savollardan namuna keltirsak:

- 1) Natural sonlar qatorida eng kichik natural son qaysi? 1000 so‘m.
- 2) Sonlar 10 ta raqam yordamida yozishning bunday usuli nima deyiladi? 2000 so‘m.
- 3) $97 < 85$ qanday tengsizlik? 3000 so‘m.

Bu metodda qaysi guruh ko‘proq pul yig‘sa shu guruh g‘olib hisoblanadi.

“Matematik mantiqiy savollar metodi”. Bu metod asosida o‘quvchilar mavzudan lirik chekinish qilishadi. Dars davomida toliqib qolishlaridan kelib chiqqan holda ularga aqliy-mantiqiy savollarga yo‘naltiramiz. Meeodimiz bo‘yicha savollardan misollar keltiramiz:

1) Qiz bola o‘zining ismidagi har bir harf o‘rniga uning alifbodagi tartib raqamini qo‘ydi va 1114111 sonini hosil qildi. Qizning ismi nima?

Savolning javobi: Lola

2) Siz musobaqada ishtirok etmoqdasiz va ikkinchi o‘rinda yugurayotgan kishidan o‘zib ketdingiz. Siz hozir nechanchi o‘rindasiz?

Savolning javobi: Siz ikkinchi yugurayotgan kishidan o‘zib ketdingiz va uni o‘rnini egalladingiz, demak siz ikkinchi o‘rindasiz

3) Bitta birga bitta uch Yopishibdi qolibdi. Har ikkisi sarflab kuch, bitta bosh harf bo‘libdi?

Savolning javobi: B harfi

4) Qayin daraxtining 8 ta shoxi bor, har bir shoxida 8 tadan shoxcha, har bir shoxchada yana 8 tadan shoxcha bor va har bir shoxchada 8 tadan olma bo‘lsa, hammasi bo‘lib nechta olma bor?

Savolning javobi: Qayin olma solmaydi

5) Bitta tayoqning 2 ta uchi bo‘lsa, 1 yarimta tayoqning nechta uchi bo‘ladi?

Savolning javobi: 4 ta

Maktab o‘quvchilariga matematika kursining “Natural sonlar va nol” mavzusini o‘qitish jarayoni maqolada keltirilgan ma‘lumotlardan foydalanish orqali darsning oldingi mavzuni ya‘ni, oldingi yilgi umumiy bilimlarini takrorlab olish, yangi mavzuni to‘liq yoritib berish, mavzu bo‘yicha olingan bilimlarini mustahkamlash qismlarini samarali tashkil etish mumkin. Umuman darsni yanada qiziqarli qilish uchun o‘quvchilarga turlicha interfaol usullaridan foydalanish mumkin [5-14].

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. M. A. Mirzaaxmedov, A. A. Raximqoriyev, 5- sinfda matematika, o‘qituvchilar uchun qo‘llanma, Toshkent, «O‘zbekiston ensiklopediyasi» 2007.
2. M. A. Mirzaaxmedov, A. A. Raximqoriyev, Matematika – 5, masalalar to‘plami, Toshkent, «O‘zbekiston ensiklopediyasi», 2007.
3. Saitov Yo. «Matematika va matematiklar haqida». Toshkent. «O‘qituvchi», 1992.
4. Yosh matematik qomusiy lug‘ati. Toshkent. «O‘zbekiston ensiklopediyasi», 1991.
5. О.О.Халлоқова. А.Рашидов Пороговое собственное значение модели Фридрихса. Молодой ученый, 2015 №15. С. 1-3

- 6.A. Sh. Rashidov Interaktivnyye metody pri izuchenii temy "Opredelennyy integral i yego prilozheniya". Nauchnyye issledovaniya. № 34:3. С 21-24
- 7.A. Sh. Rashidov Yoshlar intellektual kamolotida ijodiy tafakkur va kreativlikning oʻrni. Pedagogik mahorat 2021 yil №7. 114-116 bet.
- 8.A.Sh. Rashidov. Matematika fanlaridan talaba yoshlar ijodiy tafakkurini rivojlantirish. Fan va jamiyat №3. С 45-46
- 9.A.Sh. Rashidov замонавий таълим ва инновацион технологиялар соҳасидаги илғор тажрибалар. Центр научных публикаций. 2021 yil. 3-son. 68-72 bet 8-14
10. A.Sh.Rashidov. M.F.Faxridinova. Oʻquvchilarning bilimini baholashda xalqaro baholash dasturlari. "Fizika, matematika va informatsion texnologiyalarning innovatsion rivojlanishdagi oʻrni" mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman. Buxoro. 222-227 bet.
11. A.Sh.Rashidov. S.A.Mehmonova. Matematik analiz fanini oʻqitishda interfaol metodlar: "KEYS-STADI" metodi "Fizika, matematika va informatsion texnologiyalarning innovatsion rivojlanishdagi oʻrni" mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman. Buxoro. 165-169 bet.
12. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot oʻgʻli Options for Working with Files in the Python Programming Language International Interdisciplinary Research Journal Volume 2 Issue 3, Year 2023 ISSN: 2835-3013 c. 371-375.
13. Hasanov Behzod Normurot oʻgʻli Matritsa ustida amallar bajarish metodlari Educational research in universal sciences, 2024/3/3 c.38–45.
14. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot oʻgʻli Python dasturlash tilini oʻqitishda funksiyalardan foydalanish metodikasi Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali 2023 Tom 1. №18 c. 15-19

50.POSSIBILITIES OF FORMING PRAGMATIC CONCEPTS IN STUDENTS

Karshieva Bogdagul Faxriddinovna

Associate Professor, Termez State University,

Doctor of Philosophy in Education (PhD)

Learners learn how to build relationships and establish rapport with individuals from different cultural backgrounds. They develop the skills needed to connect with others on a personal and professional level, fostering trust and mutual understanding. Y.T. Umarova studied the possibilities of forming pragmatic comprehensions among students, the researcher developed a didactic mechanism for the development of pragmatic comprehensions, and scientific and methodical recommendations were given in his research on the prevention of mistakes and shortcomings in this regard [Umarova, 2020]. In the research work of Editor-in-chief F. Rashidova on the topic "Improving the concerto-methodical foundations of the implementation of CEFR in the continuous education system of Uzbekistan (as an example of the English language)", a methodology for ensuring the integration of Foreign language specialties was developed by means of educational and methodological resources [Rashidova, 2017].

Forming pragmatic competence in students involves helping them develop the ability to use language appropriately and effectively in different social contexts. Here are some possibilities for forming pragmatic concepts in students:

➤ **Contextualized Language Learning:** Providing students with authentic language use examples in various real-life situations. This could include role-plays, simulations, and authentic materials such as videos, podcasts, or texts.

- **Explicit Instruction on Pragmatic Concepts:** Teaching students about pragmatic concepts such as speech acts (requests, apologies, invitations), politeness strategies, conversational implicate, and cultural differences in communication norms.
- **Interactive Activities:** Engaging students in interactive activities that require them to use language in context, such as problem-solving tasks, discussions, debates, and presentations. Encourage them to apply pragmatic concepts they have learned.
- **Feedback and Error Correction:** Providing students with feedback on their language use, focusing not only on grammar and vocabulary but also on pragmatic aspects such as appropriateness and effectiveness of communication. Offer guidance on how to improve.
- **Role-plays and Simulations:** Organizing role-plays and simulations that mimic real-life communication situations, such as job interviews, customer service interactions, or negotiations. This allows students to practice using language appropriately in different contexts.
- **Cultural Awareness Activities:** Helping students develop awareness of cultural differences in communication norms and styles. Discuss cultural differences in politeness, indirectness, and conversational topics, and how these can affect communication.
- **Collaborative Learning:** Encouraging collaborative learning activities where students work together to solve problems, complete tasks, or achieve goals. This allows them to practice using language in a social context and learn from each other.
- **Reflection and Metacognition:** Encouraging students to reflect on their own language use and communication strategies. Help them develop metacognitive awareness of their strengths and weaknesses and set goals for improvement.
- **Authentic Communication Opportunities:** Providing students with opportunities for authentic communication, such as interacting with native speakers, participating in language exchange programs, or engaging with real-world texts and media.
- **Incorporating Technology:** Using technology to provide students with additional opportunities for language practice, such as online forums, language learning apps, or virtual reality simulations.

Conclusion. By incorporating these possibilities into language learning activities, educators can help students develop pragmatic competence and become more effective and confident communicators in real-life situations.

References:

1. Umarova Y.T. Til ta'limida matn tahlili orqali talabalarda pragmatik kompetensiyani rivojlantirish. Ped.f.f.dok.(PhD) diss.avtoref. -Namangan. 2020.-53 b.
2. Rashidova F.M. O'zbekiston uzluksiz ta'lim tizimida CEFRni tatbiq etishning konseptual-metodik asoslarini takomillashtirish (ingliz tili misolida). Avtoref. ped. fan. dokt. (DSc) – T.: 2017. –67 b.
3. Karshiyeva, B. (2023). Solving complex communicative-knowledge tasks based on integrated bilingual education in English. *Interpretation and Researches*, 1(18). <https://interpretationandresearches.uz/index.php/iar/article/view/1538>
4. Karshieva Bogdagul Faxriddinovna, . (2023). Theoretical views of teaching English to engineering students. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 5(12), 113–116. <https://doi.org/10.37547/tajssei/Volume05Issue12-15>
5. Karshieva B.F. (2023). A component of professional communicative competence in English is professional engineering knowledge. *Journal of Universal Science Research*, 1(12), 257–261. Retrieved from <https://universalpublishings.com/index.php/jusr/article/view/3290>
6. Kenjabayeva Dilafro'z Abdusalimovna, . (2023). PROVERBS AND SAYINGS ARE AN INEXHAUSTIBLE WEALTH IN THE LIFE. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 3(12), 184–189. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/eijmrms/article/view/27737>
7. Кенжабаева, Д. (2023). ДЕОНТОЛОГИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ СОВРЕМЕННОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ В УСЛОВИЯХ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ. *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари / Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук / Actual Problems of Humanities and Social Sciences.*, 3(11). <https://doi.org/10.47390/SP1342V3I11Y2023N71>
8. Faxriddinovna, Karshieva Bogdagul. "THEORETICAL VIEWS OF TEACHING ENGLISH TO ENGINEERING STUDENTS." *The American Journal of Social Science and Education Innovations* 5.12 (2023): 113-116.
9. Karshieva, B. "PROFESSIONAL ENGINEERING KNOWLEDGE AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL COMMUNICATIVE COMPETENCE IN ENGLISH". *Educational Research in Universal Sciences*, vol. 1, no. 6, Nov. 2022, pp. 425-8, <http://erus.uz/index.php/er/article/view/590>.

51. CROSS-CULTURAL COMMUNICATION COMPETENCE IN TEACHING ENGLISH

Kenjabaeva Dilafruz Abdisalimovna

Associate Professor, Termez State University,

Doctor of Philosophy in Education (PhD)

It is useful providing explicit instruction on cross-cultural communication strategies, such as adapting communication styles, understanding nonverbal cues, and overcoming language barriers. Encouraging learners to reflect on their own communication preferences and learn to navigate cultural differences effectively. In the context of fast growth of economic, social and cultural globalization, cross-cultural communication has attracted widespread attention from experts and scholars. The main subjects in the field of cross-cultural communication generally include cross-cultural awareness, cross-cultural sensitiveness and cross-cultural communicative skills [Chen G, 2014, 1]. Cross-cultural sensitiveness is the crucial factor in deciding success or failure of cross-cultural communication [Zhiping, 2020, 2]. Absolutely, cross-cultural communication competence is a critical skill that learners develop in ESP classes. Here's how learners acquire this competence:

1. **Understanding Cultural Differences:** Learners gain awareness of cultural differences in communication styles, norms, values, and behaviors. They learn to recognize and respect these differences, avoiding misunderstandings and misinterpretations.

2. **Adapting Communication Styles:** Learners acquire the ability to adapt their communication styles and behaviors to suit the preferences and expectations of diverse interlocutors. This may involve using appropriate language, tone, and nonverbal cues that are culturally relevant and effective.

3. **Overcoming Language Barriers:** Learners develop strategies to overcome language barriers and communicate effectively with speakers of other languages. This may include using simplified language, employing visual aids, or utilizing communication tools and technology.

4. **Building Relationships Across Cultures:** Learners learn how to build relationships and establish rapport with individuals from different cultural backgrounds. They develop the skills needed to connect with others on a personal and professional level, fostering trust and mutual understanding.

5. **Resolving Intercultural Conflicts:** Learners acquire conflict resolution skills that are essential for navigating intercultural interactions. They learn how to identify and address potential sources of conflict, negotiate differences, and find mutually acceptable solutions.

6. Promoting Cultural Sensitivity and Respect: Learners develop a deep respect for cultural diversity and an appreciation for different perspectives and ways of life. They learn to approach intercultural communication with empathy, humility, and an open mind.

7. Enhancing Intercultural Competence: Through exposure to diverse cultural contexts and real-life communication scenarios, learners continuously enhance their intercultural competence. They become more confident and effective communicators in multicultural environments.

By acquiring cross-cultural communication competence, learners in ESP classes become better equipped to communicate and collaborate with colleagues, clients, and partners from diverse cultural backgrounds. This skill is invaluable in today's globalized world, where intercultural communication is essential for success in various professional fields.

Formation of interpersonal and intercultural competence in English for Specific Purposes (ESP) classes is essential for preparing learners to effectively communicate and interact in diverse professional and cultural contexts. Here are some strategies to foster interpersonal and intercultural competence in ESP classes:

- Cultural Awareness and Sensitivity
- Collaborative Learning
- Role-Playing and Simulation
- Cross-Cultural Communication Skills
- Language for Specific Social Contexts
- Critical Thinking and Reflection
- Authentic Materials and Resources
- Feedback and Self-Assessment

By integrating these strategies into ESP classes, educators can help learners develop the interpersonal and intercultural competence needed to thrive in diverse professional environments and communicate effectively with colleagues and clients from different cultural backgrounds.

References:

1. Chen G. Problems and solutions in college English cross-cultural communication teaching (in Chinese). Shanghai International Studies University 2014.
2. Tao, Zhiping. (2020). On Cross-Cultural Communicative Competence in College English Teaching. *Learning & Education*. 9. 101. 10.18282/l-e.v9i2.1414.
3. Karshiyeva, B. (2023). Solving complex communicative-knowledge tasks based on integrated bilingual education in English. *Interpretation and Researches*, 1(18). <https://interpretationandresearches.uz/index.php/iar/article/view/1538>
4. Karshieva Bogdagul Faxriddinovna, . (2023). Theoretical views of teaching English to engineering students. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 5(12), 113–116. <https://doi.org/10.37547/tajssei/Volume05Issue12-15>
5. Karshieva B.F. (2023). A component of professional communicative competence in English is professional engineering knowledge. *Journal of Universal Science Research*, 1(12), 257–261. Retrieved from <https://universalpublishings.com/index.php/jusr/article/view/3290>
6. Kenjabayeva Dilafrō‘z Abdisalimovna, . (2023). PROVERBS AND SAYINGS ARE AN INEXHAUSTIBLE WEALTH IN THE LIFE. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 3(12), 184–189. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/eijmrms/article/view/27737>
7. Кенжабаева, Д. (2023). ДЕОНТОЛОГИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ СОВРЕМЕННОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ В УСЛОВИЯХ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ. *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари / Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук / Actual Problems of Humanities and Social Sciences.*, 3(11). <https://doi.org/10.47390/SP1342V3I11Y2023N71>
8. Kenjaboeva, D. (2023). TA’LIM BERISH JARAYONIDA O‘QITUVCHI DEONTOLOGISI VA KOMPETENTLIGI VA UNING KO‘RSATKICHLARI. *Interpretation and researches*, 1(19).

52.BOLANING RIVOJLANISH DAVRI PSIXOLOGIYASI.**Madaminova Sarvinoz Sa'dulla qizi**

Qoraqolpoq Davlat Universiteti Amaliy psixologiya

yo'nalishi 1-kurs talabasi

Bolaning chaqaloqlik davri jismoniy jihatdan juda tez rivojlanish davridir. Odatda odamning yoshi tug'ilgan kundan boshlab hisoblanadi. Lekin aslida odamning dunyoga kelishi, rivojlanishi tug'ilmasdan ilgarigi, ya'ni ona qornidagi davridan boshlanadi. Bola onaning qorndaligi davrida, ya'ni to'qqiz oy mobaynida juda tez va juda murakkab taraqqiyot davrini boshidan kechiradi, uning keyingi rivojlanishi ona qornidagi taraqqiyoti bilan uzviy bog'liqdir. Shuning uchun ham homiladorlik vaqtining har bir vaqti normada o'tsa va kerakli muolajalarni olib tursa chaqaloqlikning yaxshi rivojlanishini taminlaydi.

Yangi tug'ilgan va bir yoshgacha bo'lgan bolalarning tashqi qiyofalari katta odamlarning tashqi qiyofalaridan ancha farq qiladi. Yangi tugilgan bolaning boshi gavdasiga nisbatari juda ham katta (gavdasining to'rtidan bir qismiga barobar), bo'yin deyarli yo'q darajada qisqa, gavdasi uzun, oyoq-qo'llari gavdasiga nisbatan qisqa boiadi. Bu davrda bola parvarishga muhtoj bo'ladi hamda uning rivojlanishi shu davrga to'g'ri keladi. Psixolog olim D.B.Elkonin ta'kidlaganidek, "Bola jamiyat a'zosi va shaxs sifatida shakllanib borar ekan, uning psixikasi rivojlanib, olamni aks ettirish qobiliyati go'daklikdan yetuklik davrigacha murakkablashib va takomillashib boradi. Ushbu jaiayonning o'zigaxos xususiyatlari, uning qonuniyatlarini bolalar psixologiyasi tadqiq etadi".[1, 4-b].

Bolalar psixologiyasini o'rganishda bir qator psixolog olimlar tadqiqotlar o'tkazgan. Bulardan L.S. Vigotskiy, A.N. Leontyev va shu qatorda V.N. M yasishchev olimlarning tadqiqotlari bolalar psixologiyasini o'rganish uchun asos bo'ldi. L.S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy kansepsiyasi. Bu kansepsiya asosan bolalarning tarbiyasi va ta'limini oshirishga qaratilgan kansepsiyadir.

Bolaning ijtimoiy madaniy muhiti, xotira, diqqat, taffakur, nutq, sezgi kabi bilish jarayonlarning rivojlanishini L.S. Vigotskiy o'rgangan. Masalan: bola ijtimoiy muhit bilan rivojlanadi tashqi olamda bo'layotgan narsa hodisani ko'radi hamda eshitadi. Shu boisdan uning taffakuri rivojlana boshlaydi. Tashqi olamda qurollardan foydalanadi. Bola o'yinchoqlar o'ynaydi undan turli narsalar yasaydi. Hamda tashqi olamdagi bolayotgan voqea hodisalarni taffakuri orqali idrok qiladi.

Daraxtlarning qimirlashi, tovushlarni eshitishi orqali bolaning ongi rivojlana boshlaydi. Ranglarni ajratish hamda nutqini rivojlantirish ham ijtimoiy muhit bilan bogliq. Bolaning

rivojlanayotgan vaqtda unga juda etiborli bo'lish kerak. Agar bola tengdoshlariga nisbatan kamharakat hamda tovushlarni ajrata olmaslik, ranglarni ajrata olmaslik holatlari kuzatilsa uning psixologik jihatdan orqada qolmaganligi emas balki unga vaqtida psixologik qurollardan to'g'ri foydalanmaganligidir.

Bunga yana misol qilib bolaning kiyinishida to'g'ri ketma ketlikda kiyinganligini ham olsak bo'ladi. Bu ham psixologik orqada qolish emas, vaqtida psixologik qurollardan to'g'ri foydalanmaganligidir. Bola rivojlanishida psixologik qurollardan to'g'ri foydalanish uning miyasining rivojlanishiga yaxshi tasir ko'rsatadi. Masalan unga mazayka o'yinchoqlardan o'ynatish xotiraning hamda tafakkurning rivojlanishida katta ahamyatga ega.

"Ma'lum yoshdagi bolalarning psixologik xususiyatlarini bilmay turib, ularga maqsadga muvofiq ravishda ta'lim va tarbiya berib bo'lmaydi. Bolaning har bir yoshi o'z qiyinchiliklariga ega bo'ladi va o'ziga nisbatan maxsus munosabatda bo'lishni talab qiladi. Kichik maktab yoshidagi bolalarga nisbatan psixologik jihatdan to'g'ri keladigan va yaroqli bo'lgan narsa, ko'pincha o'smirlarga nisbatan yaroqsiz va xato bo'lishi mumkin. Biroq o'qituvchi, tarbiyachi shunchaki ma'lum yoshdagi o'quvchi bilan emas, balki konkret bir o'quvchi bilan, individual shaxs bio'lan ishlaydi. O'quvchining bilishi mutlaqo zarur bo'lgan individual farqlar bitta yosh doirasida nihoyat darajada katta bo'ladi." [2,11-b].

Bola tug'ilgandan keyin uning o'sish davrlari bir biridan bir muncha farq qiladi. Yangi tug'ilgan chaqoloq bilan 2-4 oylik chaqoloq orasida ham birmuncha farq bor. 1 yoshli bola bilan 2-3 yoshli bola orasida ham farq bor. Bola hayotining hat bir oyi uning psixik va fiziologik rivojlanishida muhim ahamyatga ega. Uning shu davrlar ichida psixologiyasi va xarakteri xulq atvori rivojlanishida davom etadi. Masalan bola tug'ilgandan keyin 3 oy o'tgach boshini ko'tarib qorni bilan yotib boshlaydi. 6 oylik vaqtda esa o'tiradigan bo'ladi. 1 yoki 2 oylikda yaqinlarini tanib boshlaydi. Begonalarni ko'rsa yotsiraydi. Psixologik va pedagogik tajribalardan malumki bola tug'ilgandan boshlab uning maktabga borguncha vaqti bir necha davrlarga bo'linadi. Bular quydagilar;

1. Tug'ilgandan bir yoshligacha; chaqaloqlik davri (hayotining birinchi oyi); hayotining birinchi yili - go'daklik davri.

2. Bir yoshdan uch yoshgacha: ilk bolalik davri.

3. Uch yoshdan yetti yoshgacha: maktabgacha bo'lgan davr.

Bola psixologiyasining bu davrlari tajribalar va kuzatishlar natijasida qabul qilingan bo'lsa ham lekin bu absalyut emas. Chunki bola yosh davrlarini ajratishda qat'iy chegara yo'q. Chaqoloqlik davrda bolaning eng psixologik va fiziologik jihatdan ancha rivojlanadigan davr bo'lib hisoblanadi.

Ikkinchi davrda esa unda yurish, gapirish o'yinchoqlarni taxlash kabi harakatlarni kuzatish mumkin. Uchinchi davrda bolada to'liq gapirish va narsalarni aniq tushuntirish hamda 1 va 2 davrlarga qaraganda yaxshi rivojlangan davr bolib hisoblanadi. Bolaning bu davrda rivojlanishida yaxshi ovqatlanish katta ahamiyatga ega. Taniqli psixolog olim bola rivojlanishida quyidagi fikrlarni aytib o'tgan:

"L.S. Vigotskiyning fikricha, psixik taraqqiyotning harakatlimtiruvchi kuchi ta'limdir. Ta'lim psixik taraqqiyotni o'z ortidan tortadi va uni tezlashtiradi. U kutilgan natijani berishi uchun taraqqiyotdan oldin bo'lishi, ya'ni rivojlanishning eng yaqin zonasiga mo'ljal olishi lozim".[3,23-b].

Ya'ni bunda bola rivojlanishida ta'limning o'rni katta. Bola maktabga bormasdan oldin unga uy sharoitida turli xil o'yinlar orqali ta'lim bersa uning psixologiyasining rivojlanishiga yaxshi natija beradi. Bog'chada esa hayvonlarning nomlarni va mazaykalardan foydalansa bolaning aqliy jihatdan faolyati ancha rivojlangan bo'ladi.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki inson tug'ilgandan keyin uning yashash tarzi va hayotining mukammal bo'lishida bolalik davri muhim ahamiyatga ega. Chunki inson o'qishda ta'lim olishi, tengdoshlariga nisbatan bir xil rivojlanishi, tashqi olamda bo'layotgan voqea hodisalardan xabardor bo'lishi, bularning hammasida bolalik davri muhim ahamiyatga ega. Agar bolaning tug'ilgandan keyin uning yetuklik yoshiga yetaman deguncha bo'lgan vaqtida unga yaxshi parvarish qilinmasa, to'g'ri ovqatlanmasa bola tengdoshlariga nisbatan psixologik va fiziologik jihatdan orqada qoladi. Tashqi olamdagi narsalarni to'g'ri idrok qila olmaydi. Uning psixologiyasi rivojlanishida xotira, idrok, tafakkur, nutq, diqqat kabi psixologik bilish jarayonlarining rivojlanishiga etibor berishimiz kerak.

Bolalarni ta'limga psixologik jihatdan tayyrolashda unga psixologik o'yinlar o'ynatish, diqqatini rivojlantirish uchun diqqatni tortadigan o'yinlar o'ynatish hamda xotirasini rivojlantirish uchun esa har xil rasmlardan foydalanish, rasmlarni ketma ketlikda taxlash ham xotira, diqqat va tafakkurning rivojlanishiga yordam beradi. Raqamlardan sanash bu ham bolaning psixologiyasining rivojlanishiga yaxshi natija beradi. Bola rivojlanishida uning xotira, diqqat, idrok bilish jarayonlarni aniqlashda psixologiyada bir qancha metodikalar bor.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Nishanova Z. va Alimova G.: "Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi": M; Toshkent-2006 yil: 4- bet.
2. Nishanova Z.T, Kamilova N.G, Abdullayeva D.U, Xolnazarova M.X.: "Rivojlanish psixologiyasi va pedagogik psixologiya". M: Toshkent-2018; 1-bet.
3. Nishanova Z.T; ALIMOVA G.F; Turg'unboeva A.G.; Asranboeva M.X. "Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostikasi" M: Toshkent-2017; 23 bet.

53.OLIY TA'LIM TIZIMIDA GENDER TENGLIK SIYOSATI**Mansurova Nigora**

Buxoro Davlat Universiteti, Tarix va Yuridik

fakulteti, Siyosatshunoslik yo'nalishi

1-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Respublikamizdagi ta'lim tizimi, unda olib borilayotgan ishlar samaradorligi, yoshlarni bilim saviyasi haqida ma'lumotlar keltiriladi. Shuningdek ta'lim tizimi sohasida ayniqsa, oliy ta'lim masalasiga to'xtalib, kadrlar tayyorlash bo'yicha qilinayotgan ishlar va ularning natijalari tahlil etiladi. Bular bilan bir qatorda, ta'lim tizimimizdagi gender tengligi masalasiga ham to'xtalib, bu tizimda xotin-qizlarga yaratib berilayotgan imkoniyatlar barchasi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Gender tenglik, standart, konsepsiya, ta'lim tizimi, kvota, mafkura, kontrakt, kredit.

Har bir rivojlangan mamlakat tarixida kuzatish mumkin bo'lgan narsa shuki, uning rivojlanishiga sabab juda ko'p hollarda ta'lim tizimiga, ilm-marifatga qaratgan e'tiboridir. Shunga ko'ra, yurtimiz ham rivojlanish sari dalil qadamlar bilan borayotgan ekan, undagi asosiy vazifalaridan biri ilm-fan va ta'lim tizimini takomillashtirish va jahon standartlariga mos keladigan talablarni o'rnatish bo'ladi. Ta'lim tizimi nega bu qadar muhim? – deya savol berganda, shunday javob berish kerak: har bir mamlakatni rivojlantiruvchi asosiy kuch bu yoshlar bo'ladi. Agar ularga yetarli darajada ta'lim-tarbiya bera olinsa, yosh avlod taraqqiyot sari borib, rivojlanishni ta'minlay oladi.

Ta'lim tizimining har bir bosqichi juda muhimdir. Maktabgacha ta'lim, maktab ta'limi, oliy ta'lim, oliy ta'limdan keyingi ta'lim – bularning har biri juda muhim bosqichlar. Shunday ekan har biriga e'tibor qaratish va yangiliklarni joriy qilib, takomillashtirib borish kerak. Bu masalada o'nlab muhim farmonlar, qarorlar, qonun va konsepsiyalar qabul qilingan va hozir ham davom etmoqda. Prezidentimiz qabul qilgan Taraqqiyot strategiyasida ham shunga doir maqsadlar o'z aksini topgan. Xususan, maktablarda STEM dasturini tatbiq qilish bo'yicha 5 yillik dastur uchun Osiyo taraqqiyot bankidan 100 million AQSH dollari ajratilgan. Yurtimizda 217 ta "Barkamol avlod" maktablarini 2022-2026-yillar mobaynida rivojlantirish bo'yicha dasturlar reja qilingan. Bundan tashqari, bolalarni maktabgacha ta'lim bilan qamrab olish darajasini 2 barobarga oshirish va 80 foizga yetkazish mo'ljallangan.

Yana bir narsani aytib o'tish kerakki, yurtimizda oliy ta'lim tizimini rivojlantirishga katta ahamiyat berilib, yildan yilga yangi oliy o'quv yurtlari ochilmoqda. Ular bilan bir qatorda chet elning nufuzli oliygohlarining filiallari ochilmoqda, oliy ta'lim muassasalariga qabul kvotalari

oshtirilmoqda va yana juda ko‘plab yo‘nalishlarda sirtqi bo‘limlari ham tashkil etilib, faoliyat ko‘rsatmoqda. Mamlakatimizda yangi oliy ta‘lim muassasalari soni 200 taga yetkaziladi. Jumladan, Yangi O‘zbekiston Taraqqiyot strategiyasida ham oliygohlar bo‘yicha rejalar mavjud. Unga ko‘ra, Qoraqalpog‘istonda 5 ta nufuzli oliy ta‘lim muassasasi va xorijiy filiallar tashkil etish va 5 ming talabaga mo‘ljallangan Nurafshon davlat universitetini tashkil etish ko‘zda tutilgan. Huddi shunday Urganchda ham Toshkent axborot texnologiyalari universitetining filialini ochish, O‘zbekiston davlat xoreografiya akademiyasi filialini ochish va uni yonida boshlang‘ich raqs san’ati maktab-internati tashkil qilinishi ham asosiy rejalariga kiritilgan. Shuningdek, Samarqand shahrida 20 ming talabani qabul qila oladigan “Yoshlar shaharchasi” barpo etish, Andijonda 4 ta xususiy oliygoh, Namanganda kelgusi 5 yillikda 7 ta yangi oliygohlar tashkil qilish va bu tizimning o‘zagi sifatida Toshkent shahrida bunyod etilayotgan Yangi O‘zbekiston universiteti bularning barchasi o‘z mazmuniga ko‘ra ta‘lim tizimini isloh etish va takomillashtirishga xizmat qiladi.

“Kadrlar zaxirasini yaratish maqsadida “ta‘lim – ilm – tadqiqot” tamoyili asosida har bir oliygohning o‘quv dasturlari “yashil” va “raqamli” iqtisodiyotga yo‘naltirish uchun transformatsiya qilinadi”.[Mirziyoyev. 2022: 217]

Yurtimizda ta‘limning tarbiya bilan birgalikda olib borilishi, bu asosiy me‘zonlardan biri bo‘lib hisoblanadi. Bu masalalarda Abdulla Avloniyning so‘zlarini yodga olish o‘rinli bo‘ladi: “Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir”. Bu ayni haqiqat bo‘lib, yoshlar tarbiyasi, ularning ta‘limi bilan bir xilda muhimdir. “...biz ta‘lim-tarbiya tizimini takomillashtirish uchun “Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari” degan tamoyilga asoslangan holda, milliy g‘oya va uning mafkuraviy negizlarini puxta ishlab chiqishimiz kerak” [Mirziyoyev. 2020: 149] -deya davlatimiz rahbari ham bu soha bo‘yicha o‘z fikrlarini keltirganlar. Yoshlarda tarbiya, ta‘limni shakllantirishda albatta g‘oyalar va mafkuralar ham katta ta‘sir o‘tkaza oladi. Aynan shuning uchun ham milliylik har qachon birinchi o‘rinda bo‘lishi kerak. Shu o‘rinda ta‘lim va tarbiya masalalarida eskicha qarash bilan, eskicha bilim va tizim bilan yondashib bo‘lmaydi. Eng zamonaviy va ilg‘or tizim yaratmasdan turib maqsadlarga erish mushkul ishdur.

Mana endi ta‘lim sohasidagi gender masalalariga to‘xtaladigan bo‘lsak, bu borada quyidagicha fikrlarni keltira olamiz: “Xorijlik tadqiqotchilarning maxsus tadqiqotlarida garchand kreativlik qobiliyati sohasida yaqqol gender tafovutlar kuzatilmasligi aniqlangan bo‘lsa-da, ba’zi tadqiqotlarning natijalariga ko‘ra, o‘z innovatsion salohiyatini talaba yigitlar quyi kurslarda, talaba qizlar esa yuqori kurslarda namoyon etadilar.”[Xodjayeva. 2022: 75] Ya‘ni ta‘lim olish, aqliy salohiyat va qobiliyatlar jihatidan xotin-qizlar va erkak orasida katta tafovutlar mavjud emas. Faqat kutilgan natijaga erishgish uchun vaqt masalasida farqlar bo‘lishi mumkin. Shunday ekan, har bir sohada qilingani kabi ta‘lim, ilm-fan sohasida ham ayollarga keng imkoniyatlar yaratish va

e'tibor qaratish lozim. "Ta'limdagi o'quv dasturlari, darsliklar, o'quv qo'llanmalari, uslubiy qo'llanmalar, tarqatma materiallar va boshqa o'quv adabiyotlari bolalar dunyoqarashiga katta ta'sir etadi. Ularda gender tengligi tamoyillarining aks etishini tahlil qilish, ta'limda gender ekspertizani amalga oshirish jamiyatda gender tengligi ta'minlanishiga olib keladi." [Saydivaliyeva. 2022: 68]

"Bilim olishda, aynan oliy ta'lim bilan qamrab olishda teng imkoniyatlar yaratish va unda xotin-qizlar ulushini oshishida OTM tomonidan qo'shimcha kvotalar taqdim etish, sirtqi, kechki va masofaviy ta'lim olishga keng yo'l ochish; nogiron, ijtimoiy ko'makka muhtoj, boquvchisini yo'qotgan va kam ta'minlangan oila qizlariga alohida turdagi kvota ajratish. Darhaqiqat, oliy ta'limda o'qish ayollarni erkaklar bilan mehnat bozorida raqobatga kirisha olishiga imkon beradi va oila byujetiga o'z hissasini qo'shishiga xizmat qiladi..." [Gaffarova. 2020:131]

Demak, O'zbekistonda ta'lim sohasida xotin-qizlar uchun yaratilgan imkoniyatlar va imtiyozlar haqida so'z yuritsak, bular eng avvalo yurtboshimizning ulkan e'tiborlari natijasi ekanligini sezamiz. Zulfiya nomidagi Davlat mukofoti bilan turli soha va tarmoqlarda iqtidorini, faolligini va tashabbuskorligini ko'rsatayotgan qizlarning har yili rag'batlantirilishi esa ularning o'ziga bo'lgan ishonchini yanada oshiradi. Hozirgi zamonda ulg'ayayotgan yosh avlodni yurt ravnaqi uchun o'z hissasini qo'shadigan faol va izlanuvchan inson qilib tarbiyalashda bu mukofot sohibalarini o'rnatish sifatida ko'rsatish nihoyatda samarali. Zulfiya nomidagi Davlat mukofotini qo'lga kiritish deyarli har bir ilmga chanqoq qizning orzusi deya ayta olamiz. Bu mukofot har yili butun yurtimiz bo'ylab 28 nafar qizga Xalqaro xotin-qizlar kuni arafasida topshiriladi. Mukofotni olgan yosh qizlarimizga Oliy ta'limga kirishi uchun katta imtiyoz taqdim etiladi. Bunday qizlarning safimizda bo'lishi albatta qolganlarda ham havas va intilishni uyg'otadi.

BMT Bosh Assambleyasi 75-yubiley sessiyasida davlatimiz rahbarining qayd etganidek, "Biz uchun gender tenglik siyosati ustuvor masalaga aylandi. Xotin-qizlarning davlat boshqaruvidagi o'rni tobora kuchaymoqda. Yangi Parlamentimizda ayol deputatlar soni ikki barobarga ko'paydi" [Akmal Saidov.2022].

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan loyihalardan biri "Ayollar daftari" tizimi bo'lib, bunga kiritilgan xotin-qizlarga tibbiy, ijtimoiy-iqtisodiy, psixologik va huquqiy ko'mak berib kelmoqda. 2020-yillarning o'zidayoq qizlarga ta'lim kontraktlarini to'lash uchun ilk bora 7 yil muddatga foizsiz kredit berish tizimi joriy qilingan. Bu loyihalar uchun banklarga 1 trillion 800 milliard so'm mablag' ajratilgan va bu bilan cheklanib qolmasdan, keying yillar uchun ham 8 trillion so'm mablag' ajratilgan. Bular bilan bir qatorda, jamiyatimizda olima ayollarning ulushini sezilarli darajada oshirish uchun doktorantura yo'nalishida xotin-qizlar uchun har yili kamida 300 tadan maqsadli kvotalar ajratiladi.

Davlatimiz rahbari xotin-qizlar ta'limiga alohida e'tibor berib, bu sohada 2022-yilda "Oila va xotin-qizlarni tizimli qo'llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" farmoni qabul qilingan. Bu farmondan tarkibidan quyidagilar ham o'rin olgan:

➤ "xorijiy oliy ta'lim muassasalarining bakalavriat ta'lim dasturlari bo'yicha — 50 nafar, magistratura ta'lim dasturlari bo'yicha — 10 nafar xotin-qizlarga har yili "El-yurt umidi" jamg'armasi orqali qo'shimcha grantlar ajratib borilsin.

➤ har yili Oila va xotin-qizlar davlat qo'mitasining (keyingi o'rinlarda — Qo'mita) tavsiyalariga asosan Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari tomonidan 150 nafardan jami 2 100 nafar ijtimoiy ehtiyojmand oila vakillari, yetim yoki ota-onasining qaramog'idan mahrum bo'lgan talaba xotin-qizlarning ta'lim kontraktlari mahalliy budjetning qo'shimcha manbalari hisobidan qaytarish shartisiz qoplab borilsin.

➤ mutaxassisligi bo'yicha kamida 5 yil mehnat stajiga ega, lekin oliy ma'lumotga ega bo'lmagan 500 nafar xotin-qizlarni har yili Qo'mita tavsiyanomalariga asosan davlat oliy ta'lim muassasalarining bakalavriat ta'lim yo'nalishlariga umumiy qabul parametrlaridan tashqari alohida test sinovlari natijalariga muvofiq to'lov-kontrakt asosida o'qishga qabul qilish amaliyoti joriy etilsin." [Mirziyoyev.2022]

Mana shunday farmonlar va qarorlar asosida ta'lim tizimida xotin-qizlarga berilayotgan imtiyozlar va imkoniyatlar miqdori yildan-yilga oshirilib borilmoqda va bular o'z samarasini ko'rsatayotganligiga ham guvoh bo'lmoqdamiz.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, mamlakat kelajagi uchun uning kelgusidagi taraqqiyoti uchun ilm-fan va ta'lim o'ta muhim darajada turadi. Undagi kamchiliklarni aniqlab hal etish birinchi darajali vazifadir. Deylik, ta'lim sifati past darajada bo'lsa, bu ta'lim tizimi ko'rgan kadrlar saviyasi ham shunday past darajada bo'ladi. Eng muhim sohalar: iqtisod, siyosat, ishlab chiqarish kabilar sohalarda bu narsa yaqqol namoyon bo'lib, bunday kadrlar bilan mamlakatning jahon siyosatidagi va dunyo bozoridagi o'rni pasayib boradi. Tabiiy ravishda mav'qeyiga ham putur yetadi. Shunday ekan, ayni bu sohadagi kamchiliklarga ko'z yumib bo'lmaydi, ularni qanchalik tez aniqlab, bartaraf etilsa, shunchalik yaxshi samara bera oladi. Ilm-fan va ta'lim sohasida ham barcha sohalarda bo'lgani singari ijtimoiy tenglik juda muhim sanaladi. Gender tenglik bugungi hayotimizning barcha jabhalarida muhim darajaga chiqayotgan ekan, xotin-qizlar va erkaklarni bir xilda intellektual salohiyat jihatdan teng ekanliklarini hisobga olib, fan va ta'lim borasida imkoniyatlarni tenglashtirish va mehnat bozorida ham ularni teng darajada ko'rish kerak.

Xotin-qizlarga sifatli ta'lim berish juda muhimdir. Chunki yosh avlod tarbiyasi birinchi galda aynan ularga bog'liq. Yoshlarni barkamol avlod sifatida yurt tayanchi qilib tarbiyalamoqchi

ekanmiz, har yilgi davlat dasturlarida, byujetdan ajratiladigan mablag‘larni aynan ta’lim sohasiga yo‘naltirishimiz va nazoratni kuchaytirishimiz darkor. Bunga har birimiz e’tibor bilan yondashishimiz va o‘z mustaqil fikrlarimizni bildirishimiz kerak bo‘ladi. Va albatta hamisha ilm-fan va ta’limda yetakchilikni qo‘ldan bermasligimiz lozim!

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi”. –Toshkent: “O‘zbekiston”, 2022. 217-b.
2. Mirziyoyev Sh.M. “Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari”. –Toshkent: “O‘zbekiston”, 2020. 149-b.
3. Xodjayeva D.Dj. Iqtidorli talabalarning individual-tipologik xususiyatlari masalasining o‘zbek olimlari tomonidan o‘rganilganligi. “Markaziy Osiyoda jamiyat, gender va oila” xalqaro ilmiy jurnal. 2022/4 (5). 75-b.
4. Saydivaliyeva X.X. Gender tenglikka erishishda tahliliy usul va vositalarning ahamiyati. “Markaziy Osiyoda jamiyat, gender va oila” xalqaro ilmiy jurnal. 2022/1 (2). 68-b.
5. Gaffarova Sh.N. O‘zbekistonda xotin-qizlar va erkaklar teng huquqliligini ta’minlash. “Yurist Axborotnomasi” 3-son, 1-jild. Toshkent – 2020. 131-b.
6. <http://pravacheloveka.uz/oz/articles/ilm-fan-soasida-hotin-izlarning-rni-va-aamijati-manavijat-tinchlik-va-bunedkorlik-tushunchalari-talinida>
7. <https://lex.uz/docs/-5899498>

54.YOSHLARNING ETNIK O‘ZLIKNI ANGLASHINING TARKIBIY KOMPONENTLARI.

Maturazova Zulfiya Matiyazovna

Berdoq nomidagi Qoraqalpoq Davlat Universiteti
"Pedagogika va psixologiya" kafedrası o‘qituvchisi.

O‘zini va o‘zlikni anglash muammosi XXI psixologiya asrining dolzarb muammolaridan biri bo‘lib, demokratik jamiyat qurishda shaxsning ijtimoiylashish darajasidan qat’iy nazar o‘zini-o‘zi anglagan holda shaxslarora munosabatlar tizimida ishtirok etishini taqazo etadi.

O‘rganilayotgan muammoga doir ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bugungi kunda umuman insonning, xususan, yoshlarning etnik o‘zlikni anglashining tarkibiy komponentlari bo‘yicha olimlarning qarashlari keskin farq qiladi. Fikrimizni G.R.Xuzeyevaning so‘zlari tasdiqlaydi, unga ko‘ra, turli tadqiqotchilar etnik o‘zlikni anglash kontseptsiyasini ishlab chiqishda uning mazmunij jihatiga ko‘plab yangi tarkibiy elementlarni qo‘shishmoqda. Shu bilan birga, etnik o‘zlikni anglash strukturasieng eng yaxlit, keng qamrovli va mazmunij jihatdan to‘liq shakli quyidagi asosij tarkibij komponentlarda ifodalanishi mumkin:

etnik jamoa obrazi;

etnik jamoa a‘zosiga xos tipik belgilarning obrazi (etnik stereotip);

shaxsning etnik jamoa a‘zosi sifatida o‘z-o‘zini tarbiyalashi;

etnik muammolar haqida bilim;

etnik masalalarga hissiy va qadriyatlarga asoslangan munosabat;

o‘z etnik jamoasini bilish (tanish, anglash);

o‘zini etnik jamoaga nisbatan identifikatsiya qilish (mansubligini tan olish);

o‘z etnik jamoasiga hissiy va qadriyatlarga asoslangan munosabat;

boshqa etnik jamoalar haqida bilim;

boshqa etnik jamoalarga nisbatan hissiy va qadriyatlarga asoslangan munosabat. [4,101-109]

O.G. Lopuxovaning so‘zlariga ko‘ra, zamonaviy shaxsning etnik o‘zlikni anglashi, odatda, uchta asosij tarkibij komponentni o‘z ichiga oladi:

birinchisi, kognitiv komponent bo‘lib, tegishli bilimlar, shuningdek, o‘z etnik jamoasining xususiyatlari haqidagi g‘oyalar, o‘zini uning to‘liq a‘zosi sifatida anglashni bildiradi.

ikkinchisi, hissiy komponent bo‘lib, u o‘z etnik jamoasining fazilatlarini va unga a‘zolikning ahamiyatini baholashda aks etadi. Shaxsning etnik jamoaga munosabati etnik munosabatlarda namoyon bo‘ladi.

uchinchisi, xulq-atvor komponenti bo'lib, u turli etnik munosabatlarda tegishli muloqot va xatti-harakatlar tizimini ifodalaydi. Bu ko'pincha zamonaviy shaxsning o'zi tegishli bo'lgan etnik jamoaning ijtimoiy hayoti va madaniy amaliyotida ma'lum darajadagi ishtirokida namoyon bo'ladi va bu etnik o'zlikning ma'lum darajadagi ko'rsatkichi hisoblanadi. Shu bilan birga, zamonaviy shaxs o'zini kim deb bilishi va kundalik hayotiy vaziyatlarda o'zini qanday tutishi o'rtasida kuchli bog'liqlik mavjudligi hali ham shubha ostida qolmoqda. [3, 11-12]

E.A. Yeroxinaning so'zlariga ko'ra, o'zlikni anglash zamonaviy inson ongining ajralmas qismidir; shunga ko'ra, etnik o'zlikni anglash milliy ongning muhim tarkibiy qismiga aylanadi. Ko'pgina olimlar uchun bu tushunchalar o'rtasidagi munosabat butun-qism shaklidagi munosabatdir, aslida etnik o'zlik milliy ongning tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Shu bilan birga, etnik o'zlikni anglash etnik (milliy) munosabatlarni o'z-o'zini aks ettirish, ularda o'z o'rnini topish, shuningdek, o'z pozitsiyasini va millatlararo muloqot tizimiga munosabatini anglash bilan tavsiflanadi. Etnik o'zlikni identifikatsiya qilish etnik o'zlikni anglashning markaziy elementiga aylanadi.

Bundan tashqari, o'z shaxsiga baho berish ham etnik o'zlikni anglashning muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi, bu subyekt sanaluvchi shaxsning "o'zi mansub jamiyatning etnik qadriyatlari tizimini ifodalovchi ma'lum me'yorlarga (etalonlarga) xos sifat va xususiyatlarga ega ekanligi" haqidagi mulohazasi sifatida tushuniladi. Bular jamiyatning tipik etnik, milliy xususiyatlari, etnik guruh taqdiri uchun o'z mas'uliyatini anglash kabi qadriyatlar bo'lishi mumkin. Etnik o'zlikni anglash sohasidagi o'z-o'zini baholash, boshqa har qanday sohada bo'lgani kabi, adekvatlik, yuksaklik, barqarorlik va o'zini-o'zi tanqid qilish darajasi kabi parametrlar bilan tavsiflanishi mumkin.

Shuningdek, jamiyatdagi talablar ham etnik o'zlikni anglashning juda muhim tarkibiy qismi bo'lib xizmat qilishi mumkin, talablar deganda, shaxsning etnik, milliy qadriyatlar tizimi bilan belgilanadigan shaxsiy ahamiyatga ega maqsadlarni tanlash bo'yicha ko'rsatmalar tushuniladi, ana shu maqsadlarga erishish shaxsning bunday qadriyatlar miqyosida kerakli o'rinni egallash istagini qondiradi. O'zini etnik qadriyatlarning tashuvchisi sifatida anglagan va baholagan shaxs, mavjud mustaqil tanlov sharoitida o'ziga xos talablarga asoslanib, etnik qadriyatlar sohasidagi ko'rsatmalarga eng mos keladigan tanlovni amalga oshiradi. O'z shaxsiga baho berish kabi, insonning etnik qadriyatlar sohasidagi o'rni ham uchta asosiy parametrga ega: adekvatlik, balandlik va barqarorlik.

Etnik o'zlikni anglashning yana bir tarkibiy qismi ijtimoiy-psixologik umidlarni (kutish) ham o'z ichiga olishi mumkin. Bu insonning ma'lum etnik qadriyatlarga egalik darajasi bo'yicha boshqalar tomonidan qanday baholanishi va bu borada undan qanday xatti-harakatlar kutilishi haqidagi g'oyalari bilan xarakterlanadi. Ijtimoiy va psixologik umidlar, shuningdek, insonning

milliy xususiyatlari boshqa etnik guruhlar vakillari tomonidan qanday baholanishi haqidagi fikrlarni ham ifodalaydi.

G.U. Soldatova o‘z tadqiqotida etnik o‘ziga xoslikning etnik o‘zlikni anglashdagi va etnik jamiyat hayotidagi rolining ahamiyatiga e’tibor qaratadi. Muallifning fikricha, G‘arb ilm-fanida so‘nggi yillarda “yangi etniklik pozitsiyasi” kuzatilmoqda. Bu pozitsiyaning mohiyati shundan iboratki, etnik o‘ziga xoslik fenomeni siyosiy hayotning barcha qismlarigacha har tomonlama kirib boradi va bundan tashqari, istisnosiz barcha ijtimoiy jarayonlarga hal qiluvchi ta’sir ko‘rsatadi.

Bu jihatdan etniklik jamiyatni saqlash va rivojlantirishni harakatga keltiruvchi eng samarali formulaga aylanadi. Bundan tashqari, muallif etnik o‘zlikni anglashning tarkibiy qismi sifatida o‘sha xalqqa xos tilning muhimligini ta’kidlaydi. Olim tilni milliy ruhning ajralmas tarkibiy qismi sifatida talqin qiladi.

U etnik psixologiyaning chuqur qatlamlarida tilning hal qiluvchi o‘rnini, etnosning ma’naviy hayotini, uning etnik jamiyatning kelib chiqish birligi, tashqi tip va turmush tarzining o‘xshashligi, oziq-ovqat, kiyim-kechak, urf-odatlar va boshqalarning o‘ziga xosligi kabi xususiyatlarga nisbatan ustuvorligini asoslaydi. Muallifning fikriga ko‘ra, har bir etnik guruh psixologik jihatdan o‘z tilining doirasi bilan o‘ralgan bo‘lib, undan (tildan) faqat boshqasiga (boshqa tilga) o‘tish orqali halos bo‘lish mumkin. Muallif etnik o‘zlikni anglashning navbatdagi elementini ma’lum bir shaxsning o‘zi mansub bo‘lgan etnik jamoaning tipik xususiyatlarini bilishi deb belgilaydi. Ma’lumki, o‘z etnik jamoasining xususiyatlari to‘g‘risidagi bilimlar qanchalik to‘liq bo‘lsa, boshqa etnik jamoalarning xususiyatlari haqidagi bilimlar ham shunchalik to‘liq bo‘ladi. Shu sababli, o‘z etnik guruhining xususiyatlariga qiziqish bilan boshqa etnik jamoalarning xarakterli farqlariga qiziqish uyg‘unligi mutlaqo tabiiy hodisa bo‘lib, etnik o‘zlikni anglashi yuqori darajada rivojlangan shaxsga xosdir. Shuningdek, odamlarning o‘z etnik guruhining o‘ziga xos xususiyatlariga bo‘lgan qiziqishi, shuningdek, boshqa etnik guruhlarining xususiyatlari to‘g‘risidagi bilimlarga qiziqishi millatlararo munosabatlarni insonparvarlashtirishga, do‘stona munosabatlarni rivojlantirishga va millatlararo yakdillikka yordam berishi mumkin. Shu bilan birga, bu boshqa etnik guruhlarga hurmat bilan uyg‘unlashgan etnik o‘zlikni hurmat qilishning shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. [5, 189-196]

Shunday qilib, olimlarning yuqoridagi qarashlari, nazariy tahlil natijalariga asoslanib, biz yoshlarning etnik o‘zlikni anglashining tarkibiy qismlariga aylanishi mumkin bo‘lgan xususiyatlarning umumlashtirilgan ro‘yxati ishlab chiqdik va amalga oshirilgan faoliyat ekspert baholash natijalarini sharhlash imkonini berdi. Shunday qilib, ko‘p sonli mutaxassislarining fikriga ko‘ra, yoshlarining etnik o‘zlikni anglashining yuqori darajadagi tarkibiy qismlari o‘n ikkita xususiyat mutaxassislar tomonidan o‘rta va past darajadagi

muvofiglik darajasida baholandi. Shu bilan birga, ekspertlarning fikriga ko'ra, taqdim etilgan xususiyatlar ro'yxatida etnik o'ziga xoslikka mutlaqo mos kelmaydigan xususiyatlar mavjud emas. Ushbu fakt ijobiy bo'lib, nazariy tahlil natijalarining ishonchliligini tasdiqlovchi isbot sifatida talqin qilinishi mumkin.

Shunday qilib, yuqoridagilardan kelib chiqib, olimlarning qarashlarining nazariy tahlili natijalariga ko'ra, etnik o'ziga xoslikning umumlashtirilgan tarkibiy qismlarining ro'yxati aniqlandi degan xulosaga kelish o'rinlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Авксентьев В.А. Этнополитическая идентичность в постсоветской России как фактор конфликтогенности. // Вестник Северо-Кавказского государственного технологического университета. Серия: Философия. 2004. - №1. - С. 5-11.
2. Ерохина Е.А. Этническое самосознание: теоретический конструкт и ментальный феномен. // Новые исследования Тувы. - 2017. - №3. – С. 66-83.
3. Лопухова О.Г. Психология этнического самосознания и межкультурного общения. Учебное пособие. - Казань: Издательство «Бриг», 2015. – С. 11-12.
4. Хузеева Г.Р. Национальная культура как фактор формирования этнической идентичности подростков из малого поселения республики Татарстан. // Современная социальная психология: теоретические подходы и прикладные исследования. - 2011. - №4. - С. 101-109.
5. Солдатова Г.У. Этническое самосознание и этническая идентичность. Этническая психология: история и методы: Хрестоматия. Санкт-Петербург, Речь. - 2003. - С. 189-196.

55.AHASLIDES VA KAHOOT DASTURLARIDAN DARS O‘TISHDA FOYDALANISH

Mehmonova Sevara Asror qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti

Matematika va informatika ta’lim

yo’nalishi 1-kurs talabasi

Hozirgi rivojlangan texnika asrida internet axborot texnologiyalaridan unumli foydalanish kerak. Shu paytgacha test yaratuvchi dasturlar ustida olimlar ko‘plab ilmiy ishlar ustida ishlashgan va amalda sinab ham ko‘rishgan. Lekin mana qancha yillar o‘tib bu qo‘llanilgan metodika eskirmoqda va dars jarayonida bir xillik yuzaga kelmoqda. Buning natijasida Talabalarda darsda zerikish ularning fanga bo‘lgan qiziqish yo‘qligiga sabab bo‘lmoqda. Xulosa o‘rnida shuni aytib o‘tish lozimki, har ikkala ta’lim turi ham o‘ziga xos yaxshi tomonlari va kamchiliklarga ega. Qanday shakldagi ta’lim bo‘lmasin, o‘rganuvchida kuchli xohish va iroda bo‘lsa, albatta katta-katta yutuqlarga erishish mumkin.

Ta’lim jarayoni an’anaviy yoki masofaviy ta’lim bo‘lishidan qat’iy nazar talabalarning darsga qiziqishini orttirish ularni o‘z ustida ishlashlari uchun undash mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini shakllantirish zarur. Talaba dars jarayonida savolni javobini bilmasa qo‘rqib “bilmayman” deb emas aksincha shu savolni javobini qo‘rqmasdan katta qiziqish bilan “bilmayman” lekin bilishni hohlayman deb javob berishi kerak deb o‘ylayman nazarimda. Talabalar dars jarayonida bilim olishga bo‘lgan ishtiyoq, tirishqoqlik, qiziqish, dars jarayoni boshlanishini intizorlik bilan kutish ko‘nikmalarini shakllantirish kerak. Shundagina ta’limda ancha o‘sish va rivojlanish bo‘ladi. Shu sababli biz kelajakda barkamol yetuk shaxslarni tashkil toptiramiz.

Hozirgi fan texnika rivojlangan davrda dars jarayonida interaktiv test yaratuvchi onlayn platformalardan foydalanish talabalarning bilimini nazorat qilish, fanga bo‘lgan qiziqishini orttirish va dars jarayonining qiziqarli o‘tishini ta’minlaydi. AhaSlides va Kahoot platformalardan foydalanib talabalar bilimini nazorat qilish darsda interaktiv savol javob o‘tqazish talabalar qiziqishini orttirishi mumkin.

AhaSlidesdan foydalanish ancha(juda)osonroq. Interfeys avvval internetda ishtirok etgan har bir kishiga tanish, shuning uchun navigatsiya nihoyatda sodda. Ushbu dastur

Qachon yaratilgan?	2019
Qaysi davlatda ishlab chiqarilgan?	Singapur
Kim yaratgan?	Bosh direktor Deyv Bui
Oʻrtacha narxi?	Oyiga \$7.95 dan

Shuningdek ushbu dasturdan dunyo boʻylab 2000000 dan ortiq odam foydalanad. Undagi tashkilotlar 142000 tani tashkil qiladi.

Interaktiv taqdimot dasturlari provayderlari oʻrtasidagi raqobatda AhaSlides yorqin “nomzod” hisoblanadi. AhaSlides oʻzining shaxsiy foydalanuvchi tajribasi bilan ajralib turadi, dizayn va taqdimotning oʻziga xosligini va taqdimotlar, ish, taʼlim va oʻyin-kulgi kabi bir necha maqsadlar uchun juda foydali xususiyatlarni taʼkidlaydi.

AhaSlidesning bepul foydalanuvchilari taqdimotda foydalanishlari mumkin boʻlgan saytlar soni boʻyicha **cheklovsiz** barcha **18 slayddan** foydalanishlari mumkin. Albatt, AhaSlides Kahoot viktorinalariga ajoyib muqobildir.

Kahoot mumkin boʻlgan ajoyib aralashoʻrganish ilovasi viktorinalar, testlar, savollar va soʻrovlarni dinamik va qiziqarli tarzda yarating, asosan maktab yoshidagi bolalar va yoshlarga moʻljallangan ajoyib virtual oʻqitish taʼlim vositasidir. Kahoot 2012 –yilda tugʻulgan va uning rivojlanishi oʻyinlarga asoslangan edi, shuning uchun uning dizayni barcha yoshdagi ishtirokchilarning eʼtiʼorini tortadi, har qanday mavzuga javob berishi va ball toʻplashi mumkin.

Bogʻliq Klassik tartibiga 15 ta eng yaxshi alternativ uzoq vaqt davomida ushbu vosita oʻqituvchilarga nafaqat oʻqitish sifatida xizmat qiladi va shu bilan birga, baholash va oʻz-oʻzini baholashda xolisona yondashadi. bundan tashqari, shuni taʼkidlash kerakki, Kahootdan foydalanish uchun internetga ulanish va istalgan mobil qurilma yoki kompyuter boʻlishi kifoya.

Kahoot qachon yaratilgan	2013
Kahootda nechta variant bor	2-4
Kahootda 5 tavarant joylashtirib boʻladimi	Ha, lekin pullik
Kahoot kabi oʻyinlar, lekin bepul	AhaSlides

Kahoot juda katta sayt boʻlib, undan AQSH oʻqituvchilarining 50% va butun dunyo boʻylab 200 dan ortiq mamlakatlar foydalanadi.

Biroq, Kahootning bepul rejasi juda cheklangan va ularning pullik rejasi hatto ishbilarmonlar uchun ham qimmat!

AhaSlides va Kahootning farqli tomonlari

1.Kahoot cheklangan bepul reja faqat ikkita savol turiga ruxsat beradi.

a)ko‘p tanlovli savollar

b)to‘g‘ri va noto‘g‘ri

biroq,AhaSlidesning bepul foydalanuvchilari taqdimotda foydalanishlari mumkin bo‘lgan saytlar soni bo‘yicha **cheklovsiz** barcha **18 slayddan** foydalanishlari mumkin.Albatt, AhaSlides Kahoot viktorinalariga ajoyib muqobildir.

2. kahootda narxlash chalkash. U 22 ta rejani taklif qiladi,bu esa to‘g‘ri tanlashni qiyinlashtiradi.

Ammo, AhaSlides Kahoot Trivia Quizzes qilish uchun eng yaxshi alternativ bo‘lib, yiliga bepuldan \$ 190 gacha bo‘lgan 11 ta rejaga ega. Rejalar oylik yoki yillik asosda mavjud.

3. Kahoot eng past narxi 17 AQSH dollaridan boshlanadi, bir martalik tadbir 250 dollardan boshlanadi. Bu esa raqobatchilariga qaraganda 85 barobar qimmatroq ekanligini ko‘rsatadi.

AhaSlides dasturing narxi oyiga 7.95 dollardan boshlanadi va o‘qtuvchilar uchun rejalar standart o‘lchamdagi sinflar uchun oyiga 2.95 dollardan boshlanadi.

4. Cheklangan auditoriya raqamlari:uning eng yuqori rejasi faqat 2000 ishtirokchiga ruxsat beradi. Ko‘pchilik yetarli albatta, lekin katta tadbirkorlar tashkilotchilari Kahoot alternativalariga qarashlari kerak.

5. Kahoot serverlari: hech bir dasturiy ta‘minot 100% ish vaqtida ega deb davolmaydi, lekin biz ko‘plab o‘qtuvchilardan Kahoot muhim daqiqada ularni muvaffaqiyatsizlikka uchraganini eshitganmiz.

Xususiyatlar takliflari	4	4
Narxlar diapazoni	3	5
Rejaning moslashuvchanligi	2	5
Bepul reja takliflari	2	5
Foydalanuvchi uchun qulaylik	4	4
Umumiy reyting	15	23

Test yaratuvchi o‘yinli platformalarda elektron testlar kompleksini yaratish va uni ta’limda qo‘llash natijasida talabalarning bilim berish uchun onlayn platformalardan foydalanib dars samaradorligini oshirish hamda talabalarning mustaqil fikrlashini, darsga qiziqishini orttirish, o‘tilgan mavzuni o‘zlashtirish darajasi yuqori bo‘lishiga darsga bo‘lgan qiziqishi rivojlanishiga, darslikdan tashqari qo‘shimcha adabiyotlardan foydalanish ko‘nikma va malakalari shakllanishiga, o‘quvchilarni ilmiy izlanishga yo‘naltirishda shuningdek, talabalarga doimiy

ravishda bilim berib borishda interaktiv o‘yinli testlar yaratish va ulardan o‘quv jarayonida foydalanish lozimligi, shuningdek platformalarni yanada takomillashtirish va yangi loyihalarini yaratish bo‘yicha zaruriy bilimlar o‘rganildi [3-14].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Educating teachers of science, mathematics, and technology : new practices for the new millennium / Committee on Science and Mathematics. Copyright 2001 by the National Academy of Sciences. Constitution Avenue, N.W. Washington
2. Djurayev R.X va boshqalar. Pedagogik atamalar lug‘ati. –T.: “Fan nashriyoti”, 2008 yil. – 94-bet
3. A. Sh. Rashidov Matematika darslarida ta’limning shaxsga yo ‘naltirilgan texnologiyasi. Центр научных публикаций. 2021 yil. 3-son. 68-72 bet
4. A.Sh. Rashidov Ijtimoiy-gumanitar ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun matematik fanlar bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlarni o‘tkazish. Science and Education №9. C 283-291
5. O.O.Халлоқова. А.Рашидов Пороговое собственное значение модели Фридрихса. Молодой ученый, 2015 №15. С. 1-3
6. A. Sh. Rashidov Interaktivnyye metody pri izuchenii temy "Opredelenny integral i yego prilozheniya". Nauchnyye issledovaniya. № 34:3. C 21-24
7. A. Sh. Rashidov Yoshlar intellektual kamolotida ijodiy tafakkur va kreativlikning o‘rni. Pedagogik mahorat 2021 yil №7. 114-116 bet.
8. A.Sh. Rashidov. Matematika fanlaridan talaba yoshlar ijodiy tafakkurini rivojlantirish. Fan va jamiyat №3. C 45-46
9. A.Sh. Rashidov замонавий таълим ва инновацион технологиялар соҳасидаги илғор тажрибалар. Центр научных публикаций. 2021 yil. 3-son. 68-72 bet 8-14
10. A.Sh.Rashidov. M.F.Faxridinova. O‘quvchilarning bilimini baholashda xalqaro baholash dasturlari. “Fizika, matematika va informatsion texnologiyalarning innovatsion rivojlanishdagi o‘rni” mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman. Buxoro. 222-227 bet.
11. A.Sh.Rashidov. S.A.Mehmonova. Matematik analiz fanini o‘qitishda interfaol metodlar: “KEYS-STADI” metodi “Fizika, matematika va informatsion texnologiyalarning innovatsion rivojlanishdagi o‘rni” mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman. Buxoro. 165-169 bet.
12. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot o‘g‘li Options for Working with Files in the Python Programming Language International Interdisciplinary Research Journal Volume 2 Issue 3, Year 2023 ISSN: 2835-3013 c. 371-375.
13. Hasanov Behzod Normurot o‘g‘li Matritsa ustida amallar bajarish metodlari Educational research in universal sciences, 2024/3/3 c.38–45.
14. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot o‘g‘li Python dasturlash tilini o‘qitishda funksiyalardan foydalanish metodikasi Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali 2023 Tom 1. №18 c. 15-19

56.MALAKAVIY VA PEDAGOGIK AMALIYOT O‘QITUVCHI KASBIY TAYYORGARLIGINING YETAKCHI BO‘G‘INI SIFATIDA

Mirzakulova Nodira Ibragimovna

Buxoro davlat pedagogika instituti,

2-bosqich tayanch doktoranti

mirzakulovanodira@gmail.com

“Texnologik ta’lim” yo‘nalishida olib borilgan tadqiqotlar aksariyati amaliyotni o‘tash vaqti tuzilmasi va mazmuniga qo‘yiladigan talablarni ishlab chiqishga qaratilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi “2022-2026-yillarda xalq ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-134-son Farmoni hamda 2022-yil 21-iyundagi “Pedagogik ta’lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta’lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-289-son Qarorida belgilangan vazifalar ijrosini ta’minlash maqsadida amaliyot “4+2” (4 kun oliy ta’lim muassasasida, 2 kun (reja-grafik asosida) Buxoro viloyatida joylashgan umumta’lim maktablarida amaliyot o‘tash) tartibida tashkil etilishi belgilab qo‘yilgan.

Bugungi kunda oliy ta’lim muassasalarida taxsil olayotgan talabalar malakaviy va pedagogik amaliyotini o‘zlarining o‘qiyotgan yo‘nalishlari bo‘yicha ya’ni texnologik ta’lim yo‘nalishining tasdiqlangan ishchi o‘quv rejasiga muvofiq 2- va 3-kurs talabalarini 2 kun reja grafik asosida malakaviy pedagogik amaliyotiga yuboriladi. Talabalar amaliyot o‘tash obyektlari va amaliyot bo‘yicha guruh rahbarlari tarkibi oliy ta’lim muassasalari rektori tomonidan kafedra mudirining bildirishi asosida tasdiqlanadi.

Talabalarni malakaviy va pedagogik amaliyotga yuborish bo‘yicha texnologik ta’lim yo‘nalishida taxsil oluvchi talabalarga konferensiya o‘tkaziladi, ma’sul amaliyot raxbari malakaviy va pedagogik amaliyotni o‘tash mazmuni, shakllari va muddatlari hududiy sharoitlari, haftalar kesimida bajarilishi lozim bo‘lgan ishlar va tayyorlanadigan xujjatlar ketma-ketligi tushuntirilib amaliyotga yuboriladi.

Amaliyotchi talabalar o‘zlariga biriktirilgan maktab sharoiti va ichki qonun qoidalari hamda maktab rahbariyati, barcha fan o‘qituvchilari bilan tanishib, har bir amaliyotchi talabalar pedagogik faoliyatni o‘tash uchun alohida guruhlarlarga biriktiriladi.

Amaliyot davrining birinchi, ikkinchi haftasiga amaliyotchi talabalarga maktab me’yoriy hujjatlari bilan tanishish, biriktirilgan guruh rahbarining rahbarlik hujjatlarini to‘liq o‘rganib chiqish hamda guruh kesimida o‘quvchilar bilan ishlash to‘g‘risida metodik ko‘rsatmalar beriladi.

Ikkinchi hafta davomida rejaga muvofiq kundalik daftarlarning yuritilishi, tajribali o‘qituvchilarning darslarini kuzatish, ko‘rsatilgan talablar asosida darslarni pedagogik,

psixologik, didaktik hamda metodik jihatdan to'g'ri tahlil qilish usullari tushuntirildi va dars ishlanmalarini tuzishga metodik jihatdan ko'rsatmalar berildi. Ko'rsatmalar asosida talabalar berilgan topshiriqlarni bajarishga kirishishdi.

Amaliyotchi talabalar amaliyot o'tash davrida yetarlicha pedagogik bilim, ko'nikmalarga ega bo'ladilar.

Amaliyot davrining uchinchi haftasida amaliyotchi talabalarda pedagogik mahoratning anchagina tarkibiy qismlarining shakllangani va takomillashgani kuzatishlar jarayonida aniqlandi, chunki amaliyot davrining boshida yuzaga kelgan muammoli vaziyatlar, kamchiliklarning yuzaga kelishi va ularni bartaraf etishga bo'lgan munosabatlari darsni olib borish va jamoaviy ishlardagi yondashuvlarda ancha shakllandi. Muntazam ravishda amaliyotchi talabalar tomonidan o'tkazilgan darslar uslubiy kengash o'tkazish orqali tahlil qilib boriladi.

Malakaviy va pedagogik amaliyot - asosiy kompetensiyalarni shakllantirishda pedagogik faoliyat shakllari, vositalari va usullarini loyihalash, qo'llash va ishlab chiqish haqidagi pedagogik bilimlarning mustaqil tarmog'i:

- Axborot;
- Ijtimoiy va kommunikativ;
- O'z-o'zini tashkil qilish va muammolarni hal qilish;
- Muayyan pedagogik kompetensiyalar bilan bir qatorda:
- Kasbiy kompetentsiya
- Intellektual kompetentsiya

Amaliyotning o'ziga xos xususiyati shundaki, bo'lajak texnologiya fani o'qituvchi intizomning o'quv materiallari bilan ishlashni o'rganadi, malakali o'quvchi shaxsini shakllantirishning texnikasi va usullari, fanning mazmunini bilish umumiy ta'lim va umumta'lim maktablarining bo'lajak o'qituvchisi uchun zarur, lekin ta'lim jarayonini tashkil etish uchun o'quv jarayoni qonuniyatlarini, o'quvchilarning o'quv faoliyati psixologiyasini bilish talab etiladi..

O'qitish amaliyotining asosiy maqsadi - umumiy ilmiy, madaniy, psixologik va pedagogik va mutaxassislik fanlar bo'yicha bilimlarni mustahkamlash va chuqurlashtirish, shuningdek, kasbiy kompetensiyalarni, nazariy bilimlarni, pedagogik mahoratni va o'quv fanlarini o'qitish usullarini mustaqil ravishda ishlab chiqish qobiliyatini shakllantirishdir.

Malakaviy va pedagogik amaliyot o'qituvchi kasbiy tayyorgarligining yetakchi bo'g'ini sifatidagi asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- o'qituvchilik kasbiga barqaror qiziqish va uni tanlashning to'g'riligiga ishonchni shakllantirish;
- pedagogik faoliyatning yaxlit ilmiy mazmunini shakllantirish;

- barqaror rivojlanish va energiya samaradorligi masalalarini hisobga olgan holda yangi pedagogik tafakkurni shakllantirish;
- ta'lim jarayonini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur bo'lgan kasbiy ko'nikmalarni shakllantirish;
- o'z-o'zini tarbiyalash va takomillashtirishga bo'lgan ehtiyojni rivojlantirish kasbiy bilim va ko'nikmalar;
- ijodiy pedagogik faoliyat tajribasini shakllantirish, pedagogik jarayonga tadqiqotchi yondashuv;
- bo'lajak o'qituvchining kasbiy ahamiyatli shaxsiy fazilatlarini va uning faol pedagogik pozitsiyasini shakllantirish;
- muammolarni hal qilishda ta'lim muassasalariga yordam ko'rsatish talabalarni tarbiyalash.

Amaliyotning so'nggi beshinchi haftasining yakunida amaliyotchi talabalar fakultetga chaqirilib, mas'ul o'qituvchilar tomonidan talabalarning amaliyot mobaynida bajargan hujjatlari tekshirilib, mezonlar asosida baholanadi. Tayyorlangan albomlar, devoriy gazetalarning maxsus sonlarini, tarbiyaviy tadbirlarning eng yaxshi senariylari namuna sifatida talabalarga ko'rsatiladi.

Malakaviy va pedagogik amaliyot yakuniga bag'ishlangan konferensiya tashkil qilinadi va mas'ul o'qituvchilarlar, barcha amaliyotchi talabalar ishtirok etib, talabalarning fikr-mulohazalari tinglanib, amaliyotning samaradorligini oshiruvchi omillar to'g'risida bir qancha qo'shimcha takliflar berildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tolipov O'., Sharipov Sh., Xolmatov P. Darsdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish // Maktab va hayot. – Toshkent, 2004. –№ 2. – B. 17-35.
2. M.Barakayev, A.Jalilov, Q.Jumaniyozov, B.Xo'jayev, I.Rahmonov. Malakaviy amaliyot: uslubiy qo'llanma / —Toshkent: «Turon-Iqbol», 2015.-152 b.
3. Sh.Sh.Olimov, B.T. Juraev. Malakaviy amaliyot. Metodik ko'llanma. Buxoro, 2021. - 41 b.
4. Mirzakulova N. Oliy ta'lim muassasalarida o'qitish shakllarini modifikatsion yondashuv asosida takomillashtirish // MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS: a collection of scientific works of the International scientific conference (31st May, 2023) – England, London: "CESS", 2023. Part 1.
5. Sayfullayeva D., Mo'minova D. DIDACTICAL PRINCIPLES OF LABOR EDUCATION//Academicia Globe: Inderscience Research journal.2021. Noyabr.B-1-7.
6. Madina Buranovna Akobirova, Nodir Utkirovich Ziedulloev, Методы изготовления лекционных заданий. WORLD SCIENCE: PROBLEMS AND INNOVATIONS, 2018. S-51-53.

57.MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA AXLOQIY SIFATLARINI SHAKILLANTIRISHDA PSIXOLOGIK YONDASHUV**Mullaboyeva Diyoraxon Soib qizi**

Nizmoiy nomidagi TDPU

Umumiy psixologiya kafedra o'qituvchisi

Axloqiy me'yorlar har bir inson va jamiyat uyg'unlikda mavjud bo'la olishiga intilgan kishilik jamiyatining ko'p asrlik tajribasi natijasidir.

Insoniyat hamisha eng muhim maqsadlardan biri sifatida kishilarning hamkorlikdagi yashashida uyg'unlikka intilib kelgan. Axloq me'yorlari insonning yaxshilik va yomonlikni chegaralash, ezgulik nima ekanini aniqlashga intilishlari natijasida yuzaga kelgan. Axloq me'yor va qadriyatlardan iborat. Axloqning uchinchi elementi ideallarni esa, shaxs o'zida tarkib toptirishni xohlagan me'yor va sifatlar tarzida ajratib ko'rsatish mumkin. Me'yor – bir turdagi xulq-atvor, takrorlanadigan vaziyat, talab, standart, taqlid uchun misol, ijtimoiy fikr, did, qoida, urf-odat shaklidagi namuna. Me'yorlar ajdodlarning katta ijobiy ahamiyatga ega tajribasini o'zida mujassamlaydi, zero ularda u yoki bu xulq-atvorning ko'plab avlodlar tajribasida sinalgan maqsadga muvofiqligi aks etadi. Qadriyatlar – ijtimoiy munosabatlar va jamiyat a'zolarining ijtimoiy ahamiyatli fazilatlarini, moddiy va ma'naviy meros. Qadriyatlar xilma-xil tasnifga ega bo'lib, eng umumiy tarzda mutlaq va nisbiy qadriyatlar farqlanadi. Absolyut qadriyatlar, ya'ni umumahamiyatli (ob'ektiv) tavsifga ega bo'lib, ular o'zida shubhasiz asoslangan, istalgan nuqtai nazardan, turlicha munosabatlar va barcha sub'ekt uchun ijobiy xususiyatga ega. Ulardan tashqari, nisbiy ijobiy qadriyatlar ham mavjud bo'lib, ular faqat qandaydir munosabat bilan yoki ma'lum bir sub'ektlar uchungina ijobiy tavsifga ega bo'ladi. Axloqiy tarbiya yagona ijtimoiy tarbiya jarayonining tarkibiy qismi. Jamiyat tomonidan insonlar xulqining boshqarilishiga zarurat ikki o'zaro bog'liq vazifani shart qilib qo'yadi: birinchidan, jamiyat ongida me'yorlar, tamoyillar, ideallar, adolat, ezgulik va yovuzlik kabi tushunchalar ko'rinishida aks etadigan va asoslanadigan axloqiy talablarni ishlab chiqish; ikkinchidan, inson o'z xatti-harakatlarini yo'naltirishi va nazorat qila olishi, shuningdek, ijtimoiy xulqni boshqarishda ishtirok eta olishi, ya'ni boshqa kishilarga talab qo'ya bilishi va ularning xatti-harakatlarini baholay olishi uchun bu talablarni hamda ular bilan bog'liq tasavvurlarni har bir inson ongiga singdirish. Aynan shu ikkinchi vazifa insonda shaxsning tegishli e'tiqod, ma'naviy moyilliklar, his-tuyg'ular, odatlar, barqaror axloqiy sifatlarini shakllantirishdan iborat bo'lgan axloqiy tarbiya orqali hal qilinadi. U yoki bu jamiyatda axloqiy tarbiya jarayonining mazmuni uning maqsadlari bilan belgilanadi. Bu maqsadlar ijtimoiy munosabatlar tavsifi bilan belgilanadi. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni axloqiy tarbiyalash mazmuni bolaning ma'naviy dunyosini, uning ongini, axloqiy hislarini, shaxsiy sifatleri va xulqini

tarbiyalash hamda rivojlantirishni taqozo etadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni axloqiy tarbiyalashning asosiy vazifalariga quyidagilar kiradi: 1) bolalarda axloqiy his-tuyg'ular va xatti-harakat ko'nikmalarini shakllantirish; 2) xulq madaniyati va ijobiy his-tuyg'ularni tarbiyalash; 3) axloqiy xulq-atvor ko'nikmalarini rivojlantirish. MTMda axloqiy tarbiyani tashkil etishda quyidagi jihatlarga alohida e'tibor qaratish lozim:

- kichik, o'rta, katta guruh bolalari uchun sodda elementlar axloqiy tushunchalar xaqida ma'lumot berish;

- har bir o'rgatiladigan u yoki bu fazilatlarni rasmlar, mul'tik tasmlar, diopozitivlar va bolalarni jonli harakatlari orqali tushuntirish;

- bola doimiy ravishda "nima yaxshi-yu, nima yomon?" so'zining ma'nosini anglab o'z fikrini sodda bayon etishi"².

Axloqiy tarbiyaning asosiy tamoyillariga quyidagilar kiradi:

- axloqqa doir tarbiyaviy ishning ma'lum maqsadga qaratilganligi;
- ta'lim-tarbiya ishiga bola shaxsini hurmat qilgan holda yondashish;
- axloqiy tarbiya ishini hayot va amaliyot bilan bog'lab olib borish;
- bolalarning faolligi;
- jamoada tarbiyalash;
- tarbiyaviy ishning tizimliliigi va izchilligi;
- tarbiyaviy ishning ta'sirchanligi;
- oila, MTM, davlat va nodavlat tashkilotlar hamda kattalar tarbiyaviy ta'sirining birligi;
- boladagi ijobiy sifatlarga suyanish;
- bola shaxsini har tomonlama rivojlantirishni ko'zda tutish.

Tarbiyaning zamonaviy tamoyillari: tarbiyachi va tarbiyalanuvchi o'rtasida sub'ekt-sub'ekt munosabatlarining o'rnatilishi, dialog nuqtai nazariga muvofiq tarzda shunday xulosaga kelindiki, axloqiy tarbiyaning muvaffaqiyatli bo'lishi uchun psixik jarayonlarga (motivatsiya, anglash, interiorizatsiya va b.) tashqi ta'sirlar ichki, individual-shaxsiyga organik va mustahkam aylanadigan pedagogik shart-sharoitlarni yaratish zarur. Axloqiy tarbiyani amalga oshirishning pedagogik shart-sharoitlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. O'zaro to'g'ri munosabat uslubi:

- a) jamoaning katta a'zolari o'rtasida;

- b) pedagogik va ota-onalar jamoasi o'rtasida;

- v) kattalar va bolalar o'rtasidagi munosabat, kattalarning bolalarga munosabati.

Kattalar(pedagoglar)ning bolalarga nisba-tan insonparvarlik tamoyilida, o'zaro hamkorlik, o'zaro yordam, hurmat munosabatida bo'lishi eng muhim shart-sharoit hisoblanadi.

2. MTMda o'rnatilgan qat'iy kun tartibi.

3. MTMda o'z tengdoshlariga va boshqa kishilarga nisbatan ijobiy hissiy munosabatni yuzaga keltiruvchi muhit yaratish.

4. Bolalarni axloq me'yorlari va qoidalariga o'rgatish hamda shular asosida bola shaxsida ijobiy axloqiy his-tuyg'ularni tarbiyalash.

5. Jamoada hamma bolalar uchun teng sharoit yaratish va bolalar jamoasi o'rtasida to'g'ri munosabat o'rnatish.

6. Kun davomida bolalarning xilma-xil qiziqarli faoliyatlarini tashkil etish.

7. Bolalarni ijobiy axloqiy xulqini mashq qildiradigan shart-sharoit tug'dirish.

8. MTM bilan oilaning hamkorligi va boshqalar.

Axloqiy tarbiyaga zamonaviy (shakllantiruvchi, madaniyat-shunoslik, aksiologik, ijtimoiylashtiruvchi, germevntik, siner-getik, antropologik) yondashuvlar tahlili axloqiy tarbiyaning quyidagi pedagogik sharoitlarini samarali vositalar sifatida ko'rsatish uchun asos bo'ladi:

- o'yin, muloqot, faoliyat jarayonida tabiiy ijtimoiy-axloqiy moslashuv;
- psixologik muhitni yaratish;
- dialog, hamkorlik;
- axloqiy qoidalar, hodisalarga qadriyatli munosabatni shakllantirish;
- tarbiyalanuvchilarning mustaqil faoliyatini tashkil qilish;
- ijtimoiy ahamiyatli sifatlarini shakllantirish;
- axloqiy tarbiyaning harakatlantiruvchi kuchlari sifatida qarama-qarshiliklarni aniqlash va bartaraf qilish;
- emotsional kechinmalarni uyg'otish;
- tarbiyalanuvchilarning ichki potentsialini ochib berish;
- axloqiy o'zgarishlarni doimiy tashxislash.

Axloq va axloqiylik muammolari insonning ijtimoiy munosabatlarida muhim o'rin tutgani bois, bu masala azaldan yetuk faylasuflar, allomalarning diqqat-e'tiborida turgan. Chunonchi, o'z asarlarida inson axloq normalarini egallasagina ma'naviy kamolotga erishishi mumkinliini ta'kidlagan Abu Nasr Forobiy axloqiy kamolot shartlari va asoslarining sharhiga alohida to'xtalib, axloqiy kamolotga erishish, avvalo, shaxs jamiyat a'zolari bilan faoliyatda mushtarak-mutanosib bo'lsa, uning ongida nafaqat shaxsiy, balki ijtimoiy manfaatlarga ham moyillik yuzaga kelishi orqali amalga oshishini ko'p bor tilga oladi. Buyuk alloma Abu Rayhon Beruniy axloqiylik insonning kishilarga, jamiyatga va o'z-o'ziga real, amaliy munosabati asosida shakllanishini ta'kidlaydi. Beruniy insonni oliy mavjudot sifatida tavsif etar ekan, Alloh unga inoyat etgan aql-zakovatga munosib bo'lmog'i kerakligini bayon etib, insondagi noxush axloqsizlik, badfe'llik, avvalo, uning o'zi uchun, qolaversa, jamiyat uchun katta musibat keltirishini uqtiradi. «Muomala»

iborasi ijtimoiy taraqqiyotning deyarli barcha sohalarida insonning kundalik faoliyatida hamda insonlararo munosabatlarga nisbatan bevosita yoki bilvosita qo'llaniladi. Muomalaning «madaniyat» atamasi bilan bog'liqligi ham uning ma'naviy hayot sohasiga daxldorligidadir. Muomala — bu insonlar o'rtasidagi aloqalarning paydo bo'lishi va rivojlanishi hamda ularning hayot faoliyatidagi ehtiyojning murakkab jarayoni bo'lib, o'zga kishilar bilan ma'lumot almashish, ularni tushunish va idrok etishning hamkorlikdagi strategiyasidir. Muomala madaniyatida xushfe'llik, xushmuomalalik, hayoibolilik, beozorlik, shirinso'zlik, ochiqko'ngillik singari axloqiy me'yorlar muhim sanaladi. Muomala odobi boshqa kishilarning qadr-qimmatini, izzatini joyiga qo'yish bo'lib, ko'pchilik oldida bir kishiga aytiladigan gap boshqalarni noqulay ahvolga solib qo'yadi. So'zlash va tinglay bilish, suhbatlashish madaniyati muomalaning muhim jihatini tashkil etadi. Axloqiy qadriyatlarga insonparvarlik, jamoatchilik, adolat, qonuniylik, vatanparvarlik, xushmuomalalik va odoblilik, oddiylik va kamtarlik, halollik va rostgo'ylik, ochiq ko'ngillik va mardlik, saxiylik va muruvvatlilik, o'zaro hurmat, do'stona munosabat, samimiylik, sabr-qanoat, hayolilik va pokizalik, homiylik va saxovat, fidoyilik, sadoqat, mehr-muhabbat, mehnatsevarlik, sihat-salamatlik, jasurlik va boshqalar kiradi. Axloqiy qadriyatlarni quyidagicha tasniflash mumkin: Axloqiy qadriyatlarning mazmuniga ko'ra burch, or-nomus, vijdon, qadr-qimmat, sabr-qanoat, kamtarlik, sobitqadamlilik, rostgo'ylik va hokazolarga; shakliga ko'ra esa ijobiy yoki salbiy, ya'ni yaxshilik va yomonlik, adolat va adolatsizlik, baxt va baxtsizlik, hayo va behayolik kabilarga ajratish mumkin. Yangi axloqiy qadriyatlar yuzaga kelishi O'zbekistonda huquqiy demokratik davlatni qurish, fuqarolik jamiyatini shakllantirishda axloqiy qadriyatlar barcha fuqarolarni, millati, dini, tili, irqidan qat'i nazar o'zbek xalqi o'zining milliy axloqiy qadriyatlari — sabr-qanoat, jamoatchilik, o'zaro yordam, saxovat, tinchlikni ardoqlash, shukronalik kabi axloqiy fazilatlarini namoyish qilish orqali tinch-totuv yashashga chorlaydi va uni ta'minlaydi. Qadriyatlar tizimida diniy qadriyatlar ham muhim o'rin tutadi va ular axloq, axloqiy qadriyatlar bilan uzviy bog'liq. Diniy qadriyatlarning mavjudligi diniy ta'limotlarga asoslansada uning rivojlanishi jamiyat hayotidagi ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy-axloqiy taraqqiyoti bilan mustahkam bog'langan. Ular xalqimizning turmush tarzi va jamiyat hayoti uchun muhim ahamiyat kasb etmoqda. Kasb etikasi (odob-axloqi) — odamlarning kasbiy faoliyatidan kelib chiqadigan o'zaro munosabatlarning axloqiy yig'indisidir. Kasbiy odobning barcha uchun birdek taalluqli hisoblanmagan, balki muayyan kasb-kor egalarigagina mansub bo'lgan ijtimoiy xulq-atvor qoidalari, me'yorlari mavjuddir. «Kasb odobi» atamasi «kishilar o'rtasidagi kasb faoliyati bilan bog'liq munosabatlarga ma'rifiy tus beradigan xulq-atvor kodeksidir». Kasb axloqi kasb odobiga nisbatan keng tushuncha. Chunki kasb odobi kasb axloqi tarkibiga kirib unga shaxs xulq-atvori asos bo'lsa, kasb axloqi xulq-atvor bilan birgalikda, umuminsoniy axloqiy kasbiy me'yorlarga asoslanadi. Kasbiy axloq insonning kasbiy burchlari o'z kasbiga bo'lgan munosabatini

belgilaydigan axloqiy me'yorlar majmuyi bo'lib, u kishilarni u yoki bu kasbga mansubligiga qarab birlashtiradi. Masalan, rahbarlikning axloqiy jihatlari borasida ta'kidlash joizki, bu boradagi kasb odobi qonun-qoidalarini faqat kabinetlarda emas, balki, xalq bilan muloqot jarayonida shakllanadi. Rahbar xodimlar faoliyatidagi kamchilik sifatida O'zbekiston Prezidenti Sh.Mirziyoyev «Ayrim idoralar va ularning rahbarlari real hayotdan va xalq ehtiyojlaridan ma'lum darajada uzilib qolmoqda», — deya ta'kidlagani bejiz emas. Zero, kasbiy omilkorlik, o'z ishini yaxshi bilish, qaysi kasbdan qat'i nazar axloqiy me'yorlarning ibtidosidir. Kasb odobi me'yorlarining mazmuni, ularning amaliyligi u yoki bu masalalarni yechishda yordam beradi. Sog'lom turmush tarzining barkamol avlod axloqiy tarbiyasidagi ahamiyati. Jismonan sog', ma'nan barkamol, zararli ta'sirlardan, salbiy xislat, illatlardan xoli, toza, pok, sog'lom fikrli avlodni, sog'lom naslli, jismoniy baquvvat, ruhi tetik, fikri tiniq, iymone'tiqodli, ma'naviyatli, mard va jasur, vatanparvar shaxsni tarbiyalashda har bir jamiyat a'zosi olib borayotgan turmush tarzi juda katta rol o'ynaydi. Sog'lom bolaning tug'ilishi, eng avvalo, ota-onaning sog'lig'iga bog'liq. Sog'lom oila bo'lmasa, barkamol avlod ham, istiqboli porloq millat ham bo'lmaydi. Shuning uchun ham mamlakatimizda bu masalaga nihoyatda katta e'tibor berib kelinmoqda. Inson uzoq umr ko'rish va tinch hayot kechirish maqsadida sog'lom, tetik va baquvvat bo'lish, o'z yoshligi, husni va ishchanlik qobiliyatini saqlashga harakat qiladi. Bunga erishishning asosiy omillaridan biri jismoniy harakatdir. Sog'lom turmush inson farovon hayot kechirayotganidan dalolat beruvchi omillardan biridir. Chiniqish— bu organizmni suv, quyosh va havo ta'sirida sekin-asta moslashtirib borish mexanizmidir. Ma'lumki, har bir xalqning o'z afsonaviy qahramonlari, pahlavonlari bo'adi. Shu ma'noda xalq og'zaki ijodining noyob durdonasi bo'lmish «Alpomish» dostoni millatimizning o'zligini namoyon etadigan, avlodlardan avlodlarga o'tib ke- layotgan qahramonlik qo'shig'idir. Bu mumtoz asarda tarix to'fonlaridan, hayot-mamot sinovlaridan omon chiqib, o'zligini saqlagan, el-yurtimizning bag'rikenglik, matonat, olijanoblik, vafo va sadoqat kabi axloqiy fazilatlari o'z ifodasini topgan. Shu bois «Alpomish» dostoni bizga vatanparvarlik fazilatlari- dan saboq beradi. Abdulla Avloniyning «Turkiy guliston yoxud axloq» kitobining «Haqqoniyat» deb atalgan bobida rostlik va to'g'riso'zlikni insonning eng insoniy sifatlaridan biri deb hisoblaydi. U bola tarbiyasida o'sayotgan shart-sharoit va tarbiyaning roliga alohida e'tibor beriladi. A. Navoiy ijodida ham axloq-odob masalalariga katta ahamiyat berilgan. «Odobli inson barcha odamlarning yaxshisidir va barcha odamlar uchun yoqimlirog'idir» - deydi mutafakkir A. Navoiy. A. Navoiyning «Mahbub-ul qulub» asarida odob, axloqqa oid g'oyalar ilgari surilgan. Insonparvarlik g'oyalari ulug'langan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Dusmuxamedova Sh.A, Tillashayxova X.A, Baykunosova G.Yu, Ziyavitdinova G.Z.Umumiy psixologiya (yosh davrlari pedagogik psixologiya)2021 yil
2. Ivanov I., Zufarova M. Umumiy psixologiya O‘z.FMJ, 2008 yil.
3. Давлетшин М.Г., Мавлонов М.М, Тўйчиева С.М. Ўқув қўлланма Т.: ТДПУ 2008 yil.
4. Nishonova Z.T., Alimova G.K. Bolalar psixologiyasi va uni o‘qitish metodikasi. O‘quv qo‘llanma T.: TDPU, 2006
5. Сафаев Н.С., Мираширова Н.А. Одилова Н.Г. Умумий психология назарияси ва амалиёти Ўқув қўлланма. Т.: ТДПУ, 2013

58.SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA O'QUVCHILARNING O'QUV FAOLIYATINI FAOLLASHTIRISHNING SHAKL, METOD VA VOSITALARI

Mustafoyev O'tkirjon Rustamovich

Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch
doktoranti, Aniq fanlar kafedrası o'qituvchisi

Sun'iy intellekt (SI; ingl. artificial intelligence, AI) deb, sun'iy intellektual tizimlarning insonga xos bo'lgan ijodiy funksiyalarni bajarish xususiyatiga aytiladi (buni sun'iy ong bilan adashtirmaslik kerak). Sodda qilib aytganda, sun'iy intellekt dasturlar va tizimlarga xuddi odamlar kabi "o'ylash" va "xulosa chiqarish" imkonini beradigan kompyuter texnologiyasidir. Sun'iy intellekt muayyan ma'lumotlar asosida "o'rganish" va "qaror qabul qilish" uchun algoritmlar, matematik modellar va ma'lumotlar to'plamlaridan foydalanadi.

Sun'iy intellekt tizimlaridan ta'lim jarayonlarida foydalanish o'qitish sifatini oshirish hamda ta'limni personallashtirishda keng imkoniyatlarni yuzaga keltiradi. O'qitish jarayonida sun'iy intellektdan foydalanish bo'yicha bir qancha misollarni keltirish mumkin:

- **Adaptiv o'qitish.** SI ga asoslangan adaptiv o'qitish tizimlari o'quvchilar to'g'risidagi ma'lumotlar, ularning bilim va qobiliyatlarini o'rgangan holda ular uchun individual o'quv materiallari va topshiriqlarini taklif qilishi mumkin. Bu har bir o'quvchiga o'ziga mos bo'lgan sur'atlarda o'qish va sun'iy intellekt tizimidan yordam olish imkoniyatini beradi.

- **Topshiriqlarni avtomatik tekshirish.** SI dan topshiriqlar, jumladan testlar, masalalar, esse(insho)larni avtomatik tekshirishda foydalanish mumkin. Bu o'qituvchining vaqtini tejash va o'quvchi bilan tezroq qayta muloqot o'rnatishga yordam beradi. Shuningdek, SI o'quvchiga keyingi topshiriqlarni tayyorlashda u yo'l qo'yayotgan xatoliklar va o'quvchining zaif tomonlarini tahlil qilish hamda inobatga olish imkoniyatini beradi.

- **Virtual chat-botlar.** SI asosidagi virtual assistentlardan o'quvchilar bilan muloqot qilish hamda ularga zarur ma'lumotlarni berish, real vaqt rejimida qo'llab-quvvatlashda foydalanish mumkin. Virtual assistentlar savollarga javob berishi, qoidalarni tushuntirib berishi, o'quvchilarga topshiriqlarni eslatib turishi hamda o'quv jarayoni bo'yicha tavsiyalar berishi mumkin.

- **Ma'lumotlarni tahlil qilish va prognozlash.** SI ning katta hajmdagi ma'lumotlarni osongina qayta ishlay olishi o'qituvchiga va maktab ma'muriyatiga tahlillar asosida har bir o'quvchining o'zlashtirish darajasi dinamikasi, sinflardagi o'quv va tarbiya bo'yicha umumiy holat to'g'risida ma'lumotlarni olish, hamda o'quvchilarning keyinchalik erishishlari mumkin

bo'lgan o'quv yutuqlarini prognozlashtirishda qo'l kelishi mumkin. Bu o'quv jarayonini tashkil qilish bo'yicha to'g'ri qarorlar qabul qilish hamda o'quvchilarning ehtiyojlariga ko'ra o'zgartirishga yordam beradi.

- Virtual hamda to'ldirilgan reallik. Sun'iy intellekt asosidagi virtual reallik va to'ldirilgan reallikdan foydalanish ta'lim imkoniyatlarini birmuncha kengaytirish hamda o'quvchilar uchun samarali muhitni yaratishga yordam beradi.

Asosiy qism: Maktab fizika kursida 10-sinfda “Dinamika. Statika elementlari” bobi o'qitiladi. Mazkur bob 9 ta yangi mavzu, 4 ta masalalar yechish darslari, 1 ta laboratoriya ishi va 1 ta loyiha ishidan iborat. [1].

O'qituvchi yangi mavzularni tushuntirishda odatda darslikdagi materiallardan foydalanadi. Darslikdan tashqari ma'lumotlardan foydalanish mavzuni yanada qiziqarli bo'lishi hamda o'quvchilar faolligiga ijobiy ta'sir qilishi mumkin. Yangi mavzuni tushuntirish uchun o'quv materiallarini tayyorlashda o'qituvchi SI dasturlaridan g'oyalar so'rashi va tavsiya qilingan ma'lumotlardan foydalanishi mumkin. Masalan, Chat GPT dasturidan “Maktabda fizikadan “Kuchlarni qo'shish” mavzusini tushuntirishda qanday g'oyalardan foydalanish mumkin?”, deb so'ralganda sun'iy intellekt tomonidan quyidagi tavsiyalar beriladi:

1. O'yin faoliyati: o'quvchilarni guruhlarga bo'linib, ularni kuchlarni qo'shish tamoyilini ko'rsatadigan o'yin faoliyatida ishtirok etishga taklif qiling. Masalan, har bir guruhga turli kuchlarning rollarini (tortishish, ishqalanish va boshqalar) berishingiz va ob'ektga ta'sir qiluvchi aniq kuchni aniqlash uchun birgalikda ishlashni so'rashingiz mumkin. Bu o'quvchilarga kuchlar qanday o'zaro ta'sir qilishini va ularni qanday qilib qo'shish mumkinligini tushunishga yordam beradi.

2. Tasvirlar va namoyishlar: kuch qo'shish qanday ishlashini tasavvur qilish uchun rasmlar, diagrammalar yoki modellardan foydalaning. Misol uchun, siz ob'ektga ta'sir qiluvchi kuchlarni ko'rsatish uchun turli o'lchamdagi va yo'nalishdagi o'qlardan foydalanishingiz mumkin va keyin ularni vektor sifatida qanday qilib qo'shish mumkinligini tushuntirishingiz mumkin. Haqiqiy ob'ektga kuch qo'shish ta'sirini ko'rsatish uchun yuklangan ip yoki prujina yordamida ham namoyish qilishingiz mumkin.

3. Misol va masalalar yechish: Talabalarga kuchlar qo'shilishi bilan bog'liq misollar va masalalar yechishlarini so'rang. Kuchlar bir yo'nalishda harakat qiladigan oddiy vaziyatlardan boshlang va kuchlar bir-biriga burchak ostida harakat qiladigan vaziyatlarni o'z ichiga olgan holda murakkablikni asta-sekin oshiring. Muammolarni yechishda siz kuch diagrammasi yoki matematik formulalar yordamida hosil bo'lgan kuchni aniqlashingiz mumkin.

4. Virtual simulyatsiyalar: o'quvchilarga turli xil kuchlar birikmalari bilan tajriba o'tkazish va ularning ob'ektlarga ta'sirini kuzatish imkonini beruvchi virtual simulyatsiyalar yoki interaktiv dasturlardan foydalaning. Bu ularga kuchlarning qo'shilishi jismlarning harakati va muvozanatiga qanday ta'sir qilishini tasavvur qilish va tushunishga yordam beradi.

5. Amaliy tajribalar: O'quvchilar turli jismlarga ta'sir etuvchi kuchlarni kuzatishi va o'lchashi mumkin bo'lgan amaliy tajribalar o'tkazish. Masalan, kuchlanish prujinalari yoki dinamometrlar kuchni o'lchash uchun ishlatilishi mumkin. Keyin talabalar ma'lumotlarni tahlil qilishlari va kuchlar kombinatsiyasi tajriba natijalariga qanday ta'sir qilishini muhokama qilishlari mumkin.[2]

Bundan tashqari sun'iy intellektdan mavzuni tashkil etish bo'yicha ham yoki o'quvchilarga mavzu yuzasidan mustahkamlash uchun qo'shimcha savollar so'rash va yana shu mavzuga doir masalalarni ham so'rash mumkin. Masalan mavzuni tashkil etish bo'yicha, ya'ni darsni qanday tashkil etishni ko'rib chiqaylik. Bunda SI bizga quyidagi tavsiyalarini berdi.

1. Maqsad va mavzu belgilash: Darsni o'qituvchi o'quvchilarga maqsad va mavzuni tushunishini ta'minlashi kerak. Maqsadlar darsning umumiy maqsadini ifodalash va o'quvchilarga qaysi mavzulardan foydalanishni ko'rsatish orqali aniqlanishi mumkin.

2. Rejalashtirish: Darsni to'liq rejalashtirish juda muhimdir. Darsning boshlanishi, o'rtasi va oxirgi qismi uchun belgilangan vaqtlarni belgilash, faoliyat turlarini tartibga solish, o'quvchilarni qatnashishni va hamkorlik qilishlarini tashkil etishga intilish kerak.

3. O'quv materiallari: Dars davomida ishlatiladigan o'quv materiallarini tayyorlash va tashkil etish juda muhimdir. Bu o'quvchilarni qiziqitirish, o'rganishni oshirish va materialni qulaylik bilan o'rganishlarini ta'minlash uchun kerak.

4. Interaktivlik va amaliyotlar: Darslarning interaktiv va amaliyot asosida bo'lishi o'quvchilarning qatnashishini oshiradi. O'quvchilarning fikrlash, masalalar yechish, guruh ishlarida ishtirok etish vaqtlarini tashkil etish juda muhimdir.

5. O'quvchilarning baholash va ma'lumotlarni baholash: Darsning oxirida o'quvchilarni baholash, ma'lumotlarni qayta ko'rib chiqish va o'quvchilarga yordam berish uchun vaqt ajratish ham juda muhimdir. Bu, o'quvchilarning o'zlarining nima o'rganishlarini tushunish, qanday yordam kerakligini bilish va yuqori natijalarga erishishlariga yordam beradi.[3-5].

Xulosa: Shunday qilib maktab fizika darslarida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish bu o'quvchilarning har bir mavzu yuzasidan chuqur bilimga ega bo'lishini va bu bilimlarni qaysi sohalarda qo'llay olishini o'rgatishga turtki vazifasini bajaradi. O'qituvchilar uchun esa har bir sinflarda turli xil mavzularni chuqur o'rganib, o'quvchiga yetkazish va ularni bo'sh vaqtlaridan unumli foydalanishlari uchun ko'makchi vazifasini bajara oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Fizika. Umumiy oʻrta taʼlim maktablari uchun 10- sinf darslik/ K. A. Tursunmetov, Sh. N. Usmonov, J. A. Raxmatov, D. B. Xomidov T.: : Respublika taʼlim markazi, 2022. – 192 b
2. Mustafoev U.R., Narzullayev U.A. Comparative Analysis of 6th Grade Natural Science Textbooks of Uzbekistan and Turkey// International Journal of Formal Education 2:3 (2023), p. 114-120.
3. Mustafoev Oʻ.R. 6-sinf "Tabiiy fan" darsligida namoyishli tajribalarning oʻrni va roli//Innovations in technology and science education 2:17 (2023),p. 253-261.
4. Daminov M.I., Mustafoev Oʻ.R. Fizikadan maktab oʻquvchilari uchun zamonaviy darsliklar yaratishda xorij tajribasidan foydalanish//taʼlim sifatini oshirish: muammo, yechim va istiqbol1:1(2020), p. 683-685.
5. M.I. Daminov, S.K. Kakhkhorov, U.R. Mustafayev Studying the basis of nanotechnology in the school program physics// scientific reports of bukhara state university 3:4(2020), p. 320-324.

59.HARBIY TA'LIM SIFATI VA SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'NALISHIDA VUJUDGA KELAYOTGAN ZAMONAVIY TALABLAR.

Nazarov Tohir Toshpo'lotovich,

Buxoro davlat Pedagogika instituti Harbiy ta'lim
fakulteti Maxsus tayyorgarlik sikli o'qituvchisi,
dotsent.

Zaxiradagi leytenant.

Telefon:945407400

“Ta'lim to'g'risida”gi Qonunning qabul qilinishi va uning asosida amalga oshirilayotgan uzluksiz ta'lim tizimidagi islohotlar rivojlanishning bozor iqtisodiyoti sharoitida vujudga kelayotgan raqobat muhitida ustuvor ahamiyat kasb etib, ta'lim sifatini takomillashtirish borasida yangi talablarni yuzaga keltirdi.

Ta'lim tizimidagi islohotlar ta'lim jarayonlarini tashkil etish va boshqarish mexanizmlarini takomillashtirishni, ya'ni ta'lim sifati va samaradorligini oshirishning an'anaviy metodlaridan voz kechib, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishlar va zamonaviy talablarga mos va xos keladigan, demokratik tamoyillarga asoslangan ta'lim boshqaruvini shakllantirishni taqozo qilmoqda. Bu nafaqat boshqaruv muammolari, balki ta'lim jarayoni subektlari faoliyatini tashkil etish va ularni muvofiqlashtirish asosida, eng avvalo, ta'lim sifati boshqaruvini takomillashtirishning yo'l-yo'riqlarini aniqlash, kompetensiyaviy yondashuvlar asosida muvofiqlashtirish va amaliyotga joriy etish vazifalarini belgilab beradi.

Ta'lim o'z tarkibiga turli tashkil etuvchilarni qamrab olgan murakkab ijtimoiy tizim sifatida uni boshqarishga alohida yondashishni talab qiladi. Shu bilan birga, ta'lim jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy faoliyatining bir qismi sifatida, jamiyat boshqaruvining umumiy qoida va tamoyillarini ta'lim boshqaruvida ham qo'llash imkoniyatini rad etmaydi. Shuning uchun ham ta'lim tizimini boshqarishga doir tadqiqotlarda ijtimoiy sohalarni boshqarishni tahlil qilishda qo'llaniladigan metodologik yondashuvlardan foydalaniladi[1].

Oliy ta'lim tizimida ta'lim-tarbiya ishlarini rejalashtirishda talabalarning o'ziga xos xususiyatlarni inobatga olish mazkur davming muhim Shartlaridan biridir. Ayrim paytlarda ichki va tashqi vositalar, omillar ta'siri ostida uning ruhiy dunyosida umidsizlik, ruhiy parokandalik kayfiyati, istiqbolga ishonchsizlik, ikkilanish, hadiksirash kabi salbiy his-tuyg'ular namoyon bo'ladi. O'z shaxsiyatiga nisbatan ichki ishonchsizlik, o'qishga nisbatan esa salbiy munosabatning kelib chiqishi talaba ruhiyatida keskin tushkunlikni keltirib chiqarishi mumkin. Buning

oqibatida yoshlar o'ta zararli oqimlarga: aqidaparastlik, terrorchilik illatlariga qo'shilib ketishi, giyohvandlik, ichkilik, qimorbozlik, turli jinoyat ishlari kabi jirkanch yo'lga kirib qolishlari mumkin. Shu sababli pedagoglar, oila a'zolari, jamoat tashkilotlari va boshqa ijtimoiy institutlar o'spirinlikning ikkinchi pallasida turgan yoshlarni o'z vaqtida pedagogik tashxisdan o'tkazib turishlari, zarur bo'lsa korreksion metodikalardan foydalanishlari kerak[2].

Reyting nazorat tizimining asosida o'quv rejasiga kiritilgan har bir fan bo'yicha talaba o'zlashtirishining sifat ko'rsatkichlarini ballar bilan baholash yotadi.

Reyting tizimida testning o'mi qanday va uning qanday afzalliklari bor? Reyting nazoratida test ham samarali qo'llaniladi. Test deganda - aniq vazifani takomillashganligi darajasini aniqlashda, sifat va miqdoriy o'lchamlarda belgilash imkonini beradigan, faollikning biron shaklini qiziqtiruvchi biron aniq topshiriq shaklidagi sinov quroli tushuniladi.

Testning afzalligini quyidagicha baholash mumkin:

- nazorat uchun kam vaqt sarflanadi;
- nazariy va amaliy bilimlar darajasini obyektiv sharoitda aniqlash imkoniyatini beradi;
- ko'p sonli talabalar bilan bir vaqtning o'zida nazorat olib borish mumkin;
- bilim natijalari o'qituvchi tomonidan tezkorlik bilan tekshiriladi;
- barcha talabalariga bir xil qiyinchilikdagi savollar berilib, bir xil sharoitlar yaratiladi.

Nazorat jarayonini faollashtirish, kam vaqt ichida ko'p sonli talabalarni nazorat qilish uchun bir qancha ratsional uslublar, jumladan, texnik vositalaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir[3].

Ta'lim beruvchi (o'qituvchi, komandir, boshliq, instruktor) o'z bo'ysunuvchilarining bilimi, ko'nikmasi va malakalarini tekshirib borar ekan, avvalambor ularning faoliyatini nazorat qiladi: talabalar nimalarni va qanday o'rganayapdilar, qanday qiyinchiliklarga duch kelayapdilar, kim qanday yordamga muhtoj va hokazo. Shu bilan birga u tekshirish davomida ta'lim va tarbiya berishni davom ettiradi, ya'ni talabalarga bilimlarini chuqurlashtirish va mustahkamlashga, ko'nikma va malakalarini takomillashtirishga, tafakkurini va xotirasini rivojlantirishga, axloqiy-jangovar, hissiy-irodaviy xislatlarini mustahkamlashga va ma'naviy-ma'rifiy barkamolligini ta'minlashga yordam beradi.

Shu bilan bir vaqtda, shaxsiy tarkib tayyorgarligi darajasini tekshirish ta'lim beruvchiga o'z faoliyati natijasini tanqidiy baholash imkonini beradi. Talabalar ta'limi jarayonida yo'l qo'ygan xatolarini bilish, ularning sabablarini o'rganish va tuzatish choralari ko'rish kelajakda bo'linmaning jangovar va ijtimoiy-siyosiy tayyorgarligini yanada yuqori darajaga ko'tarishga imkon beradi.

Guruhning bilimi, ko'nikmasi va malakalarini tekshirish va baholashdan ko'zlangan maqsadlarga erishish uchun quyidagi pedagogik talablarga rioya qilish shart:

- birinchidan, tekshirish ma'lum tizim asosida, har bir mashg'ulotda amalga oshirishi lozim;
- ikinchidan, u bilish xarakteriga ega bo'lishi, barcha ta'lim oluvchilar uchun qiziqarli va foydali bo'lishi kerak;
- uchinchidan, yakka tartibdagi tekshiruv jamoa (bo'linma, ekipaj) tayyorgarligini tekshirish bilan muvofiqlashtirilishi zarur;
- to'rtinchidan, tekshirish har tomonlama, haqqoniy bo'lishi va turli metodlar bilan amalga oshirilishi muhimdir;
- beshinchidan, tekshirish jarayonida askarlarga nisbatan yuksak talabchanlik ko'rsatish va ularning shaxsiy qadriyatlarini hurmat qilish hamda amaliy yordam berish lozim[4].

Sanab o'tilgan talablar asosida o'tkaziladigan tekshirishlar talabalarni o'z-o'zini nazorat qilishga o'rgatadi. Ta'lim beruvchi tomonidan amalga oshiriladigan doimiy va ma'lum tizim asosidagi tekshirish ularni mashg'ulotlarga puxta tayyorlanishga, ko'proq mustaqillik va tashabbuskorlik ko'rsatishga, o'z harbiy mutaxassisligini ongli ravishda egallashga undab boradi.

Bilim, ko'nikma va malakalarni amalda qo'llash jarayoni ta'limning yakuniy mustaqilligini asta-sekin va izchillik bilan oshirib borishni talab qiladi. Ta'lim jarayonining bu ikki tomoni (o'qitish va o'qish) bir maqsad: ta'limning xilma-xil vositalari va metodlaridan foydalangan holda o'quv materialni egallab olinishi maqsadi bilan birlashgandir. Ofitser-o'qituvchining oqilona biror maqsadga qaratilgan rahbarligi va talabalarning esa faol ongli ishtirokisiz, ta'lim jarayonida ijobiy natijalar bo'lishi mumkin emas[Nazarov, 2023: 5].

Ta'limda tahsil oluvchining faoliyati haqida gap ketganda talabaning bilish faolligi tushunchasi alohida ahamiyat kasb qiladi. Talabaning bilish faolligi uning bilish jarayonidagi intellektual mulohazasida, umumiy va alohida topshiriqlarni bajarishida namoyon bo'ladi. Bu xususiyatlar talabalarning faqatgina yuqori darajadagi bilim olishini kafolatlab qolmay, balki uning hayotiy faoliyati, ya'ni talaba shaxsining shakllanishi, uning amaliyotga, hayotga bo'lgan faol munosabati uchun xarakterlidir. Shu sababli bilish faolligini oshirish insonning faol hayotiy qarashlarini shakllantirish deb bema'lol aytish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Abdullayeva A.Sh., Askarov A.D. Umumiy pedagogika. O‘quv qo‘llanma. Toshkent 2019. 243-bet.
2. Abdullayeva Sh.A., Ro‘ziyeva D.I. Pedagogik diagnostika va korrektsiya. Darslik. Toshkent 2018. 202-bet.
3. Abdullayeva Sh.A., Ibragimov X. Pedagogika nazariyasi. Darslik. Toshkent 2008. 247-bet.
4. Satibaldiyev A., Karimjonov A Harbiy pedagogika. O‘quv qo‘llanma. Toshkent 2004. 64-bet.
5. Yo‘ldashev J.O‘. Umumiy pedagogika. O‘quv qo‘llanma. Toshkent 2017. 342 b.
6. https://buxdu.uz/media/jurnallar/pedagogik_mahorat_5_2023.pdf

60.METHODS OF STUDYING SOCIO-PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF FOREIGN STUDENTS TO THE EDUCATIONAL SYSTEM OF UZBEKISTAN

Nazarova Manzura Mustaf o qizi.

Buxoro davlat universiteti

Psixologiya va sotsiologiya kafedrası tayanch doktoranti

Introduction: In modern psychology, great attention has been paid to the adaptation of personality to what is constantly changing, the socio-psychological adaptation of personality and the problem of factors determining this phenomenon. I.A. Mnatsakanian believes that cross-cultural socio-psychological adaptation is a relatively new concept. At the same time, a person's new cultural or ethnic environment based on definitions of socio-psychological adaptation the study of problems can serve as a solution to many issues. For this reason, in modern literature, the issue of intercultural adaptation is considered as a kind of socio-psychological adaptation. As synonyms for Intercultural adaptation, terms "ethno-cultural", "sociocultural", "intercultural", etc are often used in the literature. However, these terms, although belonging to one semantic field, do not fully reflect in themselves the essence of the phenomenon under study T.G. Stefanenko believes that intercultural socio-psychological adaptation should be understood as:

- the process of an individual entering a new culture;
- the phenomenon of the gradual assimilation of its norms, values, patterns of behavior.

At the same time, true adaptation involves achieving social and psychological integration without losing the wealth of their culture [Stefanenko, 2004, p.234]. Intercultural socio-psychological adaptation is a complex, multilateral process. When a person enters a new socio-cultural environment, he has to face such situations as mastering his norms, values, patterns of behavior, as a result of which mental health, emotional satisfaction, a sense of personal and cultural identity, participation in the socio-cultural life of a new group, effective cooperation with representatives of different cultures. E.D. Maksimchuk emphasized that the characteristic of the problem of intercultural adaptation is mainly studied in the field of Social Psychology and ethnopsychology. It also describes the principles of research aimed at identifying the main socio-psychological characteristics of intercultural adaptation of foreign students, testing the methods of studying these characteristics. E.D. Maksimchuk puts forward the idea that in order to study the socio-psychological characteristics of the intercultural adaptation of foreign students in the context of changing contacts, it is first necessary to study the changes in the composition of ethnic identity. Under various influences, human values, elements of a new culture, the possibilities of a person's attitude to tolerance towards representatives of other cultures, contacts in the conditions of a

multilingual environment, psychological aspects of international development questions such as in the study of adaptation processes remain relevant for foreign students who come to educational institutions of our country within the framework of international exchange programs. Foreign students, not only, need to adapt to the conditions of study at the university, life in the hostel, but also, living abroad, getting used to a different lifestyle, the need to communicate in another language, the absence of relatives, New weather conditions and other similar factors often turn out to be extreme for them. L.Ward proposed using the term "foreign student syndrome" as part of the problem under consideration. This syndrome is characterized by extensive complaints about physical condition, such as a passive and closed style of communication, an attempt to look frivolous. As a result, L. Ward writes that foreign students have depressive and "cultural shock".

Methods: The analysis of scientific research on the problems of adaptation of international students was widely discussed from 2000 to 2013. The most basic difficulties faced by foreign students are often associated with their national and religious characteristics. N.A.A survey conducted by jerlicina showed that socio-psychological adaptation problems of international students are the most common. As a result of the studies, 10% of respondents reported that they faced almost no serious difficulties in a foreign country. M.I.Vitkovskaya and I.V.According to scientific research by researchers such as Trotsuk, the following situations are more annoying for foreign students after arriving in a foreign country:

- weather-related cases (37% of respondents);
- to another lifestyle (37 %);
- to living conditions in the bedroom (45 %);
- the most difficult to get used to the need
- communication in another language (42 %);
- absence of loved ones (47%).

Other difficulties of studying at the University were found in 49% of respondents [Vitkovskaya, Trotsuk, 2004]. Thus, it is revealed that psychological support and support are needed for the adaptation process to be effective in most international students. According to the results of the theoretical analysis, the socio-psychological characteristics of the adaptation of foreign students are closely related to such concepts as cultural distance, cultural shock, ethnic identity, ethnic tolerance. V.G.Describes the following principles of ethnopsychological research by Krysko:

- * the principle of accounting for various factors of ethnic formation
- society and its psychology;
- * principle of analysis;
- national psychological characteristics;

- * the principle of taking into account the variety of manifestations of national-psychological characteristics of people in combination with the manifestation of other characteristics of representatives of a particular ethnic group;
- the principle of comparison in the analysis of national-psychological characteristics [Krysko,2002,161].

Foreign students in most cases have a positive attitude towards other nationalities and peoples, and it is also possible to observe in them such as readiness for Intercultural cooperation, expansion of the social circle, friendly relations with people of different nationalities. J.Finney pays special attention to measuring the two components of ethnic identity:

- cognitive (knowledge formation, level of awareness of ideas about the characteristics of their own ethnic group. Belonging to this group can be included signs based on the interiorization of ethno-differentiators);
- affective (connotation of the feeling of belonging to a group, assessment of its qualities, emotional side of the attitude towards membership).

Researcher I.A. Sholokhov also, through his author's survey, studies the methods used by international students to adapt to the environment of foreign culture, determine the level of comfort and freedom experienced by foreign students, aspects that please them in the host country, factors that help them to form a quick and easy adaptation, or what situations make it difficult for them to get used to The questionnaire contains the following questions:

- 1) determination of motivation to learn a foreign language to determine communication difficulties;
- 2) adaptation of students to a new life to identify a common subjective determination of terms;
- 3) assessment of the Society of foreign culture and their objective place in this society to determine the loyalty of students.

The results of the study conducted on this survey show that foreign students studying in a foreign country want to fully immerse themselves in the environment, if possible, the language environment. It is necessary to consider the behavior of foreign students in the educational process and their free time, take into account the socio-psychological characteristics of intercultural adaptation. The results of the analysis of literary sources on the problem of intercultural adaptation show that the intercultural psychological adaptation of international students is social and individual in nature, the following components of which can be listed:

I. Social:

1. The lack of formation of socio-domestic self-sufficiency skills in the new socio-cultural conditions, as well as the lack of skills in planning and organizing their activities.
2. Mutual cooperation partners-the presence of social distances with carriers of other language-speaking and other ethnic cultures.
3. Insufficient levels of intercultural competence.
4. Limited communication with a broad social environment.

II. Psychological:

1. Formation of a stable attitude to the future profession [Zimnaya, 2000, 183].
2. Constant interest in learning the language of the country where you live and study at the moment.
3. A state of psychological tension, uncertainty and despair.
4. Interrelated complex of ethnic tolerance and ethnic identity.
5. Need for communication

In conclusion, it can be said that various methods should be constantly used by foreign students, which will help to improve communication processes between representatives of different countries in the field of education, strengthen cross-cultural socio-psychological adaptation. For them, the most effective socio-cultural technologies used in the process of adaptation to a new cultural environment can be implemented by attracting creativity, tourism, sports, various types of health care.

Literature:

1. Ширкова Н.Н. Специфика межкультурной коммуникации иностранных студентов в системе высшего образования // Современная педагогика. 2015. № 12.
2. Тихомировой Е.И. Самореализация молодежи в социуме. Достижения. Проблемы. Перспективы. / Под ред. Самара. Изд-во АсГард, 2009.
3. Parigin B.D. Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории”. O‘quv qo‘llanma, M:1999 yil.
4. Pavlov I.D. “Новые направления исследований в психологии речи и психолингвистике Psixologiya jurnali. 2007yil. - 1. 2K, № 2.

61.YOSHLARNING ONGIGA SALBIY TA'SIR ETUVCHI G'OYALARGA QARSHI SAMARALI KURASH OLIB BORISHNING MA'NAVIY-MA'RIFIY USHLARI

Niyozova Shohista Nusratilloevna

Buxoro innovatsiyalar universiteti

Pedagogika nazariyasi va tarixi ta'lim yo'nalishi 1-

bosqich magistranti

Kirish. Muhtaram prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek "Bizni hamisha o'ylantirib keladigan yana bir muhim masala - bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so'z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog'liq. Bugun zamon shiddat bilan o'zgaryapti. Bu o'zgarishlarni hammadan ham ko'proq his etadigan kim-yoshlar. Mayli, yoshlar o'z davrining talablari bilan uyg'un bo'lsin. Lekin ayni paytda o'zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug' zotlarning avlodimiz, degan da'vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o'zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan"- deb aytganlar. Darhaqiqat tarbiya bu insonni toblaydigan uni mukammal qiladigan jarayondir.

XXI asr aql, zakovat ma'naviy-ma'rifiy,uzluksiz rivojlanib boruvchi asr desak adashmagan bo'lamiz.Jamiatimizni ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini jadallashtirish sharoitida barkamol inson omilini vujudga keltirish davr talabiga aylanadi.Barkamol inson o'zining ruhiy ma'naviy taraqqiyoti haqida g'amxo'rlik qilish - biz qurayotgan jamiyatning asosiy maqsadidir.

Bugungi davrda shaxs shakllanishida, uning tarbiyalanganlik darajasini ortishida oilaning ahamiyati kattadir. Har bir ota-ona uchun farzand tug'ilishi eng katta baxt, eng katta ne'matdir.., farzandining munosib inson sifatida kamol topishi esa undanda ortiqroq baxt, buni hech birimiz inkor etolmaymiz, ammo ko'z nurimiz, qalb qo'rimiz ila suyib katta qilgan dilbandimiz tarbiyasida adashsak-chi, unda biz bu ne'mat baxtliligini his etmay kuyunamiz....Ha, azizlar, tarbiya masalasi shunday ustivor masalaki, u har bir oila poydevorining mustahkam bandidir. Shuning uchun ta'lim-tarbiya, ma'naviyatga befarqligimiz bu fojeamizdir. Zero, inson zoti tug'ilibdiki, xato qiladi, tuzatadi, adashadi, ammo shunday xatolar bo'ladiki, ularni tuzatish mumkin emas, ular badalini to'lash mushkul. Bu oilamizda berilayotgan noto'g'ri tarbiyamiz, yoxud yoshlar kelajagiga befarqligimizdir. Keling, bir muddat bugungi O'zbekiston haqida, yoshlarga qaratilayotgan e'tibor haqida to'xtalsak....

-Men bugungi O'zbekistonni eng avvalo, jahon shohsupasida o'z bayrog'ini munosib ravishda o'rnatgan, kelajagi porloq, istiqboli farovon, yoshlari bunyodkor, xalqi sadoqatli bir

buyuk davlat sifatida tasavvur qilaman. Albatta, bugun barcha sohalarda ustivor bo'lib kelayotgan mustaqil yurtimni jahon tan olyapti, o'zbek yoshlariga bugun dunyo havas qilmoqda.

Darhaqiqat, tarixan qisqa davr mobaynida O'zbekiston mustaqil davlat sifatida jahon hamjamiyati safidan o'rin olishi, mamalakatimizda barcha sohalarning, ayniqsa, ta'lim tizimining tubdan isloh qilinishi "Milliy dastur", " Milliy tarbiya konsepsiyasi" va "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunning yangicha tizimda joriy etilishi, Davlat ta'lim standartlari asosida islohotlar olib borilishi, muallim va ustozlar zimmasiga ulkan vazifalarni yukladi. Bu davlat hujjatlarining mazmun-mohiyati, asl maqsadi, har tomonlama yetuk barkamol shaxsni voyaga yetkazish, salohiyatli, dunyoqarashi keng, iqtidorli o'quvchilarni kamol toptirishdan iborat. So'nggi yillarda ta'lim-tarbiya, ma'naviyat sohasiga qaratilgan yuksak e'tibor bu sohani eng ustivor vazifa sifatida qo'llab-quvvatlab, davlat siyosati darajasiga ko'tardi.

Haqiqatdan ham, ta'lim sohasiga e'tibor nafaqat maktabda, balki oiladan boshlab shakllantiriladi, bugun zamonaviy o'qituvchiga qo'yilgan talablarning eng asosiysi, mahalla-oila-maktab hamkorligini chuqur anglab, ana shu konsepsiyaga amal qilgan holda ta'lim-tarbiya sohasiga yondashmog'i lozim, bu har bir pedagog zimmasiga yuklatilgan ulkan mas'uliyatdirki, bu mas'uliyat zahirida xalqning taqdiri, yurtning ertangi kuni, vatan ravnaqi turibdi. 2021-yilning yurtboshimiz tomonidan "Uchinchi Renessans davri" deb e'lon qilinishi O'zbekistonimizning farovon kelajagiga qo'yilgan poydevordir, zero, farzandlari ilimli yurtgina kelajakda qudratli bo'lur, maktabda ham sog'lom ma'naviy muhit bo'lsa, unda haqiqiy komil farzandlar ulg'ayadi, o'zbek millatining ertasi gullab- yashnaydi, barkamol avlod vatan bayrog'ini ko'klarga olib chiqadi.

Bugun har bir o'qituvchi, har bir rahbar nafaqat bilimli o'quvchini kamol toptirishga intilishi, balki ma'naviy-axloqiy, jismoniy hamda har tomonlama barkamol avlodni voyaga yetkazishni bosh g'oya deb bilishi lozim, chunki bu davlat ahamiyatidagi eng dolzarb masaladir, bu ezgu maqsad ostidagi vazifani qat'iyat bilan, mas'uliyat bilan davom ettirish har bir pedagog uchun zarur deb o'ylayman. Xo'sh, ana shu yurtning ertasi bo'lmish o'zbek yoshlariga qanday ta'lim-tarbiya berilyapti...? Prezidentimiz tomonidan yoshlarga yaratilayotgan imkoniyatlardan qay darajada foydalanilayapti? Bugun bu savolnafaqat rahbarlarni, balki ta'lim sohasida faoliyat yuritayotgan, shu sharaflil kasbni nonini yeyayotgan har bir ustoz-murabbiyni o'ylantirishi kerak, uning dardiga, maqsadiga, maslagiga aylanishi kerak. Zero, yurtboshimiz ta'kidlaganlaridek: "Eng muhim vazifa-yosh avlodga puxta ta'lim berish, ularni ma'naviy yetuk insonlar etib tarbiyalashdir. Ta'lim-tarbiya maktab -ostonasidan boshlanadi"

Asosiy qism. Hozirgi kundagi global o'zgarishlar, fan - texnika va axborot - kommunikatsiya texnologiyalarining kun sayin rivojlanib borishi XXI asr o'qituvchisidan pedagogik mahoratni, o'tkir irodani, pedagogik - psixologik bilimlarni, o'z fanini chuqur bilishni

va yuksak tafakkurni, siyosiy savodxonlikni, fikrlash doirasi keng va mulohazali bo'lishni talab qiladi. Ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatayotgan o'qituvchilar o'qitish shakllarining optimal darajada tashkil etishni, barkamol shaxsni shakllantirish nazariyasini turli yangi g'oyalar bilan boyitishni puxta bilishi lozim. Zero, shaxsni har tomonlama barkamol inson darajasida tarbiyalash nihoyatda murakkab jarayon bo'lib, juda qadim zamonlardan buyon ushbu faoliyatga jamiyatning yetuk kishilari jalb etilgan. Mazkur holat yosh avlod tarbiyasi, uning tashkil etilishi, mazmuni nafaqat shaxs kamoloti, balki jamiyat taraqqiyotini ham belgilashda muhim ahamiyatga ega ekanligini anglatadi. Ushbu tajribalar o'qitish shakllarida foydalaniladigan o'qitish qonuniyatlari, prinsiplarini ijodiy qo'llashda, ilmiy bilishga doir g'oyalar, nazariyalar, qonuniyatlarni amaliyotga tatbiq etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, qadimdan buyuk allomalar vatani bo'lib kelgan O'zbekistonda yosh avlod tarbiyasi mutlaqo o'zgacha ma'no kasb etishi muqarrar. O'qituvchi - O'zbekistonning porloq kelajagini barpo etuvchi, dunyoga mashhur mutafakkir va olimlarning davomchisi bo'lgan yosh avlod ta'lim - tarbiyasi uchun javobgar shaxsdir. Shunday ekan, o'qituvchining mazkur talablarga muvofiq keluvchi qiyofasi, uning o'quvchilar, hamkasblar hamda ota - onalar o'rtasidagi obro' - e'tibori hozirgi zamon talablariga mos bo'lishi shart. O'qituvchi barkamol avlod ta'lim - tarbiyasi uchun javobgar shaxs bo'lib, nafaqat ma'naviy - axloqiy madaniyati bilan atrofdagilarga o'rnak bo'lishi, shu bilan birga, pedagogik mahoratini ham namoyon eta olishi, yetuk o'qituvchi sifatida malakali kadrlarni tayyorlash ishiga o'zining munosib hissasini qo'shishi zarur. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev mustaqillikning 30 yillik bayrami tantanalarida so'zlagan nutqida Taraqqiyot strategiyasi asosida barcha sohalarda keng ko'lamli o'zgarishlar amalga oshirilayotganini, ana shu islohotlarning muvaffaqiyati, mamlakatning dunyodagi rivojlangan, zamonaviy davlatlar qatoridan munosib o'rin egallashi avvalo ilm - fan va ta'lim-tarbiya sohasining rivoji bilan uzviy bog'liqligini ta'kidlab o'tdi. "Yangi O'zbekiston davlatini barpo etish, uni yanada taraqqiy ettirishga qaratilgan og'ir va mashaqqatli, shu bilan birga, g'oyat sharaflı mehnatingizni munosib qadrlash uchun Siz ustozlarga davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etishga tayyormiz" - deya va'da berdi. Bu o'qituvchiga e'tibor zamirida ulkan ishonch va ma'suliyat borki, qaysikim o'qituvchilardan katta mehnat, kasbiy bilimdonlik, jahon standartlari asosida doimiy o'z - o'zini rivojlantirib borish, pedagogik mahoratni oshirib borish kabi vazifalarni talab etadi.

Har bir rahbar uchun, jumladan men uchun ham, bugungi yoshlar tarbiyasiga salbiy ta'sir etayotgan omillarni shunchaki sanab o'tish mushkul, ming afsuski bugungi haqiqatlardan ko'z yumolmaymiz, agar raqamlarga e'tibor qaratsak, jinoyatchilik o'smirlar orasida, xususan, voyaga yetmagan maktab o'quvchilari o'rtasidan kundan kunga o'sib boryapti....Nega? degan savol siz kabi meni ham o'ylantiradi, chunki shuncha davlat rahbari tomonidan qaratilayotgan e'tibor, shuncha sharoit negizida ular qachon jinoyat qilishga ulguryapti... Bunday chuqur mulohaza

qilsak, hech bir farzand ota-onadan jinoyatchi bo'lib tug'ilmaydi, u farishtadek qalbi toza, beg'ubor go'dak timsolida gavdalanadi. Ammo u tarbiya olayotgan muhit, oila, maktab, mahalla-kuy qolaversa, bizning loqaydligimiz tufayli u yot g'oyalarga beriladi va jinoyat ko'chasiga kirib ketadi. Qachonki uni qora kursida ko'rsakkina, biz afsuslanamiz unda kech bo'lganini tushunib yetamiz...

Bugun yoshlar tarbiyasiga salbiy ta'sir qilayotgan illatlar sirasiga biz hech ikkilanmay ijtimoiy tarmoqlar, uyali aloqa vositalari, ommaviy madaniyat niqobi ostidagi turli xil yot g'oyali oqimlar, g'arb madaniyatiga taqlid va hokazolarni kiritishimiz mumkin. To'g'ri, bizni rivojlanayotgan internet tarmog'ini to'xtatishga yoki ta'qiq qo'yishga haqqimiz yo'qdir, lekin farzandimizda ma'naviy immunitet hosil qilishga, uni to'g'ri yo'lga solishga aqlimiz ham, salohiyatimiz ham, bilimimiz ham yetadi-ku...?! Bu muammolarga qarshi yakdil bo'lishimiz kerak, shunchaki bola bilan xo'ja ko'rsinga emas, haqiqiy ma'noda uni qalbiga yo'l topishimiz kerak, bugun qalbi kemptik bolalarimiz talaygina, chunki maktablar hisobotini varaqlab ko'rganimda deyarli har bir maktabdan 30-40 foiz ota-ona chet elda mehnat faoliyati bilan shug'ullanish maqsadida ketgan. Bu degani to'liqsiz oila farzandlari, nazoratsiz qolgan yoshlarimiz juda ko'p. Ana shu bo'shliqni biz bilan siz to'ldiramiz chunki ma'naviyat shiori ostida bayroqni biz ko'tarib turibmiz

Ularni to'garaklarga jalb etib, ko'nglimizga yaqin olib, kasbu-hunarni o'rgatsak mehr bersak, albatta, samarasini beradi. Men yoshlarimiz ongiga salbiy ta'sir etuvchi g'oyalarga qarshi samarali kurash olib borishning ma'naviy-ma'rifiy uslublari deganda, eng avvalo, bola psixologiyasini o'rganish, ular bilan maxsus treyninglar olib borish, "Sinf rahbar-oila-psixolog" uchlik hamkorligini tashkil etishni tavsiya etgan bo'lardim..

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, Maktablarda ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligi keng ko'lamda tashkil etish har birimizning oldimizdagi ustivor vazifa sanaladi. Oldimizda turgan maqsadimiz-kelajakda o'quvchilarimiz ma'naviyatli, ma'rifatli komil inson, harjihatdan yetuk, barkamol shaxs sifatida kamol toptirishdan iborat. Tarbiyaviy yo'nalishlarning barcha sohasida o'z hissamizni qo'shish, ana shu maqsad sari intilish esa - har bir fidoyi o'qituvchining shoriga aylanmog'i lozim. Prezidentimiz barkamol shaxsni kamol topishida eng avvalo, uni ma'naviy jihatdan to'g'ri tarbiyalash juda muhim ekanligini alohida uqtiradilar.

Prezidentimizning bizga bo'lgan bunday ishonchlariga javoban men ma'naviy-ma'rifiy sohada yanada ulkan yutuqlarga erishishga, yoshlarimizning har tomonlama ma'nan yetuk barkamol shaxs bo'lib kamol toptirishda tomchima-tomchi, zarrama-zarra fidoyilik ko'rsatishni astoydil maqsad qilib qo'ydim. Men ta'lim muassasalarda ma'naviy-ma'rifiy, ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlarni faqat raqamlarda yoxud ko'rsatkichlarda deb bilmayman, qo'limizda

tarbiyalangan har bir o'quvchi hayotda munosib o'rnini topib yurt kelajagi, millat ravnaqi yo'lida xizmat qila olsagina maqsadimga erishgan bo'laman.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI :

1. Milliy istiqlol g'oyasi, asosiy tushuncha va tamoyillar. T. O'zbekiston. 2000.
2. A. Aliyev. Ma'naviyat, qadriyat va badiiyat. T. O'zbekiston. 2003.
3. A.A. Axmedov. Ijtimoiy padagogika. Buxoro, 2003.

62.TALABALARDA – ALTRUIZM – O‘ZIGA XOS PSIXOLOGIK XUSUSIYATLAR

Nusratova Mexriniso Baxshilloeyvna

Buxoro innovatsiyalar universiteti

Pedagogika, psixologiya va sport kafedrası

o‘qituvchisi psixologiya fanlari bo‘yicha

falsafa doktori (Phd),

Kirish. Jahonda altruizm motivlarining kognitiv, affektiv, konativ komponentlarining shaxs xulq-atvoriga ta’sirini aniqlash, shaxslararo munosabatlarning turli ko‘rinishlarida altruistik pozitsiyani empatiyaviy yo‘nalganlik orqali rivojlantirish, ijtimoiy-psixologik omillarning shaxs axloqiy rivojlanishiga ta’sirini yoritib berish bilan bog‘liq yo‘nalishlardagi ilmiy tadqiqotlarga alohida e’tibor berilmoqda. Bu borada bo‘lajak psixologlarda altruistik xulqning motivlari va kognitiv determinantlarini ta’sir mexanizmlari tomonidan anglanilgan darajasini psixologik qayta tizimlashtirish, shaxslararo munosabatlardagi egoistik ustanovkalarni empatiyaviy yo‘nalganlikni kuchaytirishga muvofiq bartaraf etish, psixologik ta’sir usullarni milliy muhitga modifikatsiyalash masalalari bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Jahon miqyosidagi ilmiy tadqiqotlarda shaxsdagi altruistik xulqning rivojlanish muammolarini aniqlash bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar asosida, farzandning destruktiv xulq og‘ishini oldini olishda altruistik ustanovkalarni konstruktiv muloqot asosida kuchaytirish bo‘yicha dasturlar ishlab chiqilgan. Dunyoning barcha mamlakatlari qatori mamlakatimizda ham yoshlarning axloqiy rivojlanishi, ularni insonparvarlik g‘oyalari asosida milliy ruhda tarbiyalash masalasiga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Sharqona tarbiya bolaning milliy o‘z-o‘zini anglashi asosida shakllanadigan ajdodlar qoldirgan moddiy, ma’naviy merosdan, o‘z xalqining jahon sivilizatsiyasiga qo‘shgan hissasi, o‘zga millatlar oldidagi qadr-qimmatini, obro‘-e’tiboridan faxrlanish hissida namoyon bo‘ladi. Qolaversa, millatning yutuqlari, obro‘-e’tibori bilan faxrlanish, uning muammolariga befarq qarab turmaslik, o‘z eliga, millatiga jonkuyar bo‘lish, o‘z millatining moddiy, a’naviy merosini asrab-avaylash, xalq odatlari, an’analari, qadriyatlarini hurmat qilishi, ularni boyitishi va takomillashtirishi, o‘z millatiga mehr-muhabbatini amaliy faoliyatida namoyon etish har bir psixologiyada shaxs altruistik xulq-atvori motivlarini izohlab beruvchi turli konseptual yondashuvlar mavjud. Altruizm tushunchasiga olimlar turli izohlar berishgan.

Shaxsda altruizm motivlarini shakllanishiga qaratilgan tadqiqotlarning barchasida altruizm shaxs xulq-atvorini to‘liqligicha aks ettirsagina u anglangan qadriyatlar tizimiga aylanishi va

shaxsning hayoti mazmuniga singib ketishi mumkinligi asoslab berilgan. Altruizm kishilarning kundalik muloqot va faoliyatida ijtimoiy-psixologik voqelik sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Psixologik tadqiqotlari asosida altruizmga motivatsiyasini tadqiq etgan Mark Snayder, Allen Omoto va Djil Klerilar uning 4 ta umumiy qo'zg'atuvchi omilini aniqlaganlar:

Axloqiy omillar ya'ni, umuminsoniy, milliy qadriyatlarga va ijtimoiy me'yorlarga muvofiq harakatlanish istagi bilan bog'liq. Shaxsdagi altruizmning ontogenezda paydo bo'lishi va ifodalanishi masalasini L.Kolbergning axloqiy rivojlanish nazariyasi orqali tahlil etish mumkin. Bolada "yaxshi" va "yomon" orasidagi farqni anglash bilan bog'liq ravishda axloqiy tushunchalar shakllana boshlaydi. Bolalar psixologiyasidan ma'lumki, tarbiyada jazolash va rag'batlantirish bolaning axloqiy mushohadalariga o'z ta'sirini o'tkazadi. O'zgalarga yordam beradigan bola o'zgalarning his-kechinmalarini tushuna oladigan, o'zini boshqalar o'rniga qo'yib ko'ra oladigan bo'ladi. Masalan, o'zining sevimli o'yinchog'ini do'stiga o'ynashi uchun berib turgan bola do'stining aynan shu o'yinchoqni o'ynagisi kelayotganligi bilan bog'liq kechinmalarni his qila oladi.

Bolaning arzimagan ijtimoiy faolligini va mehribonchiligini rag'batlantirish ularning altruizmga moyilligini oshiradi. Ayniqsa, altruizmning ichki motivatsiyasi bo'lib xizmat qiladigan dispozitsion rag'batlantirishning o'рни alohida. Masalan, ota yoki ona bolani rag'batlantirish maqsadida "menga nonushta tayyorlashga yordam berganing uchun rahmat", "senga ishonish mumkinligini bilaman, chunki sen o'z vaqtida yordamga kelasan" kabi jumladan foydalansa, bolada ham altruizmga moyillik shakllanadi va shu bilan bir qatorda uning "Men siymosi" va o'z-o'ziga beradigan bahosining ortishiga sabab bo'ladi. Aynan mana shunday dispozitsion rag'batlantirish orqali bolada "jamiyatga keraklik, jamiyat uchun foydalilik hissi" shakllanib, "Men siymosining" ijtimoiy ma'qullangan jihatlari rivojlanib boradi va bolaning o'ziga ishonchi ortadi. Bola tarbiyasida dispozitsion rag'batlantirish orqali intensional tajriba shakllanib, endi altruistik xulq uning qadriyatlari, dunyoqarashiga singib ketadi. O'zbek xalqi tarbiyada doim shu narsaga e'tibor qaratgan.

Kognitiv omillar ya'ni, kishilarga yordam berish orqali ularning dunyoqarashi, bilimlarini o'rganish hamda shaxsiy malaka va tajribani orttirish bilan bog'liq omillar. Altruistik xulq-atvorni shakllanishida kognitiv omillarning o'rnini tushuntirishda Rauellom Xezmanning "Kognitiv ssenariy modeli"dan foydalanishimiz mumkin. Rauellom Xezmanning "Kognitiv ssenariy modeli"ga muvofiq bola qachonki altruistik xulq-atvor haqida tushunchaga ega bo'lsagina o'zgalarga yordam beradi. J.Piajening fikricha, bolalarning o'zgalarga beg'araz yordam bermasligining sababi, ular qanday qilib yordam berishni bilmasliklaridadir. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolaning xulq-atvori xarakter xususiyatlarini shakllanishida taqlidchanlik muhim ahamiyatga ega. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar bilan tabiiy eksperiment o'tkazilganda

bolalar o'z tengdoshlariga taqlid qilganlar. Masalan, boshqa tengdoshlarining bemorlarga qanday g'amxo'rlik qilayotganini yoki onasiga stol ustini yig'ishtirishga yordam berayotganini ko'rgan bolalarda altruistik xulq-atvorni amalga oshirishga moyillik yuqori bo'ladi. Ushbu kognitiv ssenariyda ota-ona va do'stlar asosiy model vazifasini bajaradilar. Masalan, o'zgalarga haqida qayg'urishni biladigan, ijtimoiy mas'uliyati yuqori bo'lgan onaning farzandida empatiya hissi yuqori darajada shakllanadi. Agar ona boshqalarga yordam berishga tashna bo'lsa, uning zuriyotida hamkorlik qilishga, o'zgalarga yordam berishga intilish hissi yuqori bo'ladi. Bizga ma'lumki, yuqori darajadagi empatiya hissi altruistik xulqning ichki motivatsiyasi bo'lib xizmat qiladi.

A.Banduraning "ijtimoiy o'rganish" nazariyasiga muvofiq esa, bolani kundalik ish vazifalariga o'rgatish orqali uning shaxsiy malaka va tajribani orttirish mumkin degan fikr ilgari suriladi. Ota-onalar o'z farzandlarini kundalik uy yumushlariga yordam berishga o'rgatish orqali ularda ijtimoiy ma'qullangan xulq-atvorni shakllantirishi mumkin. Oilaviy hayotda o'z yaqinlariga yordam berish ko'nikmasi shu tarzda shakllantiriladi va bunday oilada voyaga yetgan bolalarda altruizmga undovchi motivatsiya barqaror bo'ladi.

Ijtimoiy omillar jamiyat a'zosiga aylanish va guruhviy qo'llab-quvvatlashni his etish istagi bilan bog'liq omillardir. Shaxs va jamiyat hayotida ijtimoiy ta'sirlarning roli beqiyosdir. Aynan ijtimoiy ta'sirlar, ya'ni, ijtimoiy norma, sanksiya, ijtimoiy mas'uliyat hissi va ijtimoiy rollarning o'zaro ta'siri natijasida kishilar altruistik xatti-harakatlarni sodir etadilar.

Shaxs guruhviy qo'llab-quvvatlanishga erishish uchun ijtimoiy mas'uliyat va ijtimoiy kompetentlikka asoslangan altruizmga asoslangan xulq-atvorni sodir etadi. M.Snayder va boshqalarning tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, insonlar hech qanday manfaatlarsiz ham ijtimoiy mas'uliyat hissi ta'sirida o'z shaxsini sir tutgan holda yordam beradilar. Bu orqali inson o'z qadr-qimmatini, o'z "Men"iga beradigan bahosini ortishiga erishadi. Boshqachasiga aytganda, o'zida "Meni" haqidagi tasavvurlarini pozitiv tomonga o'zgarishiga sabab bo'ladi.

O'sib kelayotgan yosh avlodda ijtimoiy mas'uliyat hissinin tarkib toptirish muhim ahamiyatga ega. Bolada ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirish uchun quyidagi jihatlarga e'tibor qaratish lozim:

- bolaning guruhdagi pozitiv faolligini qo'llab - quvvatlash;
- bolaning ijtimoiy faolligini oshirish uchun uni jamoat ishlariga jalb qilish;
- shaxslararo muloqotga kirishish madaniyatini ya'ni, kommunikativ kompetentlikni, ijtimoiy persepsiyani shakllantirish;
- o'z-o'ziga beradigan bahoni oshirish;

- bolada “ijtimoiy keraklik hissini” tarbiyalash.

Shaxsdagi ijtimoiy mas’uliyatni oshirishda ijtimoiy kompetentlikning o’rni beqiyosdir. Bolada ijtimoiy kompetentlik hissi, ya’ni kimgadir qiyin vaziyatlarda qanday yordam berish ko’nikmasi mavjud bo’lsagina u altruizmni namoyon qiladi. Masalan, agar 5 sinf o’quvchisiga “jahon adabiyoti durdonalari” ruknida ma’lumot to’plash topshirig’i berilsa, bu holatda aynan shu mavzu bo’yicha ma’lumotga ega bo’lgan o’quvchigina qiynalayotgan sinfdoshiga yordam berishi mumkin. Shaxs kimgadir yordam berishidan oldin yordam berish usullaridan xabardor bo’lishi aynan ijtimoiy kompetentlikni belgilab beradi.

Psixologik omillar shaxsiy “Men”ni psixologik himoyalash (aybdorlik hissidan qutilish), o’z-o’ziga bahoning ortishi, o’zini-o’zi nazorat qilish, o’ziga ishonchning vujudga kelishi, shaxsiy qadr-qimmatni anglab yetish bilan bog’liq omillar majmuasidir. Jumladan, Z.Freydning konsepsiyasida altruizmni namoyon bo’lishi subyektning aybdorlik hissini susaytirishga bo’lgan nevrotik ehtiyoji yoki siqib chiqarilgan dastlabki egoizmni kompensatsiyalash sifatida ko’rib chiqilgan. Ushbu fikrni X.Xekxaufen ham ta’kidlab o’tgan, ya’ni aybdorlik hissi insonlarni altruizmga moyilligini oshiradi.

Altruizm – bu aybdorlik hissidan qochishning eng ishonchli usulidir, deb qaralgan. Bu borada Devid Mak-Millen va Djeyms Ostinlar ham tadqiqotlar olib borganlar. Tadqiqotlardan ma’lum bo’lishicha, shaxs o’z aybini anglaganidan so’ng iloji boricha atrofdagilarga, yaqinlariga beg’araz yordam berishga intilar ekan, go’yoki o’zgalarga yordam berish orqali o’z aybini yuvishi mumkindek o’zini his qilgan ekan.

Bolaning altruistik xulq-atvorini qo’llab-quvvatlash shaxsning o’z-o’ziga bahosini orttirishiga va shaxsiy qadr-qimmat hissini o’zgalarning e’tirofi orqali mustahkamlashga erishiladi. Har birimizda “ichki manometr” mavjud bo’lib, o’zimizni qanday baholashimiz, o’zimizni qanday his qilayotganimizni, o’zimizdan qoniqayotgan yoki qoniqmayotganimizni aniqlab beradi. O’z shaxsimizdan qoniqqanligimizning bahosini ahamiyati katta. Chunki, o’ziga adekvat baho beradigan shaxs biror qarorga kelsa, albatta o’ziga katta mas’uliyatni oladi. Natijada shaxsda ijtimoiy mas’uliyat, empatiya bilan birga altruistik xulq motivlari ham shakllanadi.

Umuman olganda, altruizmni namoyon qiluvchi yoki uning yuzaga chiqishiga to’sqinlik qiluvchi qator tashqi, ya’ni vaziyat, ijtimoiy muhit bilan bog’liq omillar mavjud-ki, ularning har biri insonlarni altruistik xatti-harakatni sodir etishida ma’lum ma’noda o’z o’rniga ega. Biroq, shaxsiy sifatlar deb atalmish altruizmning ichki omillarini (shaxs xususiyatlari, irodaviy sifatlarni) shakllanganligi altruistik xulq-atvorning barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Битянова М.Р. Социальная психология. 2е издание дополненное и переработанное. -М.: Питер. 2008, С.162-167.
2. Botirov B.M. “O‘zbek milliy xarakteri shakllanishiga qadriyatlar ta’sirining psixologik xususiyatlari” dis.avtoreferati. T.: TDPU 2011, B 6-8.
3. Креч Д, Кратчфилд Р, Ливсон И. Нравственность, агрессия справедливость // Элементы психологии. М: 1992.
4. Майерс Д. Социальная психология - СПб.: Питер. 2002, - 639 с.
5. Atabaeva N.B. Shaxsda altruizm namoyon bo‘lishining psixologik determinantlari // Markaziy Osiyoda jamiyat, gender va oila. – Toshkent, 2022/3. №4. 24-27.
6. Atabaeva N.B. Shaxsda altruizmnini shakllantirishning nazariy asoslari. // Pedagogika – Toshkent, 2022. №5. B. 98-101.

63.BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASH

O‘ktamova Mehriyoyo A`zamovna

Buxoro davlat Pedagogika instituti

Tayanch doktoranti,

mexriyoyouktamova@buxdu.uz

Kirish qismi. Respublikamizda 2020-yil 23-sentabrda yangi tahrirdagi “Ta’lim to’g’risida” gi qonunni qabul qilinganligi, maktab ta’lim tizimining ma’naviy - axloqiy tarbiyasida muhim ahamiyatga ega. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi 5712-son Farmonida 2030-yilga kelib xalqaro baholash reytingida jahonning birinchi 30 ta ilg‘or mamlakatlari qatoriga kirishiga erishish hamda xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish asosida o‘quvchilarning o‘qish, matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholashga yo‘naltirilgan ta’lim sifatini baholashning milliy tizimini yaratish vazifalari belgilangan Biz raqamli texnologiyalar asrida, ta’lim karyerada muvaffaqiyat qozonishning, turmush farovonligini oshirishning bosh omiliga aylangan davrda yashayapmiz. Zamonaviy ta’lim bizning nafaqat bilim va ko‘nikmalarimizni belgilab beruvchi mezon, balki bizning dunyoqarashimizni, bizning dunyo taraqqiyotiga qo‘shadigan hissamizni ham aks ettiruvchi muhim qadriyatdir.

Hozirda ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan, barcha islohotlarning mazmun-mohiyati bir narsaga, ya’ni ta’limning sifatini oshirish, dars jarayonida kam kuch sarflab, ko‘proq samaradorlikka erishishga qaratilgan. O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy ma’naviy sohalarida katta islohotlarning sodir bo‘lishi kelajak avlod tarbiyasi oldigamuhimvazifalarni qo‘ymoqda. Bu, avvalo, kelajak avlodning ana shu o‘zgarishlarga dadil moslashaoladigan yuksak bilim, mahorat, keng dunyoqarash va e’tiqodga ega bo‘lishini talabetadi. Vatan insonning ruhiyati, turmush tarzi, ongi va tafakkuri, o‘tmishi, buguni vakelajagimujassam bo‘lgan tushunchadir. Vatan ostonadan, o‘zi tug‘ilib o‘sgan go‘shadanboshlanadi. Shuning uchun bola o‘zi yashab, nafas olib turgan xonadonida ulg‘ayib voyaga yetishishidamuhitasham va qudratli makon bo‘lgan ona zaminiga mehr-muhabbat va sadoqati abadiybo‘lmog‘i zarur. Har bir insonning vataniga bo‘lgan muhabbati ona suti, ona allasi va ota-ona mehri bilanuning vujudiga singib boradi, ota-onasini avlod-ajdodlari, ularning an‘analari, urf-odatlarini, kasb-korlarini sevuvchi farzand o‘zgalarni ham sevadi. Millati, xalqi, adabiyoti, san’ati, dinivamadaniyatidan g‘ururlanib, o‘zi o‘sgan yurt tabiatidan ilhomlanib, uning muqaddastuprog‘iqadrini anglaydi.

Insondagi eng oliy tuyg‘u — Vatan tuyg‘usidir. O‘zi tug‘ilib-o‘sgan ona yurtini jonqadarsevadigan, o‘zga yurt tabiatidan o‘z yurti tabiatichalik zavq olaolmaydigan, diyoridagi katta-kichik yutuqlardan faxrlanadigan, hatto mitti chumoli harakatidan zavqlanadiganbutunaql-zakovati, qalb qo‘ri, kuch va imkoniyatini shu jamiyat va tabiat go‘zalligi, rivojiga bahshidaetaolgan insondagina bu tuyg‘u namoyon bo‘ladi. Yurtboshimizning vatanparvarligi, millatparvarligi evaziga 1991 yilning 31avgustidaO‘zbekistonning davlat mustaqilligi e‘lon qilingach, o‘zbek millatining qaddi tiklandi, Vatanqadri ortdi, zo‘rovonlik yo‘li bilan yo‘q qilingan milliy qadriyatlarimiz, dinimiz («Navro‘z»bayrami, Ramazon va Qurbon hayitlari va hokozo) xalqqa yana qaytarildi. Mazmun va mohiyatan tamomila yangi davlatimizning asosiy Qomusi — O‘zbekistanDavlatining Konstitutsiyasi qabul qilindi. Darhaqiqat, davlatimiz ramzlarida o‘zbek xalqi mentaliteti, g‘ururi, hissiyoti, tarixiyxotirasi,porloq turmushga intilishi mujassam bo‘lgan. Vatan, xalq bor joyda vatanparvarlik tuyg‘usi paydo bo‘ladi. Bu tuyg‘u insonni jasoratga,ezgulikka halol mehnatga da‘vat etadi. Millatni millat bo‘lib shakllanishida turli hayotto‘fonlaridan omon saqlab qoladigan ham vatanparvarlik tuyg‘usidir. Vatanparvarlik - kishining o‘zi tug‘ilib o‘sgan, kamol topgan joy, zamin, o‘lkagabo‘lganmehr-muhabbatini, munosabatlarini ifoda etadigan ijtimoiy va ma‘naviy ahloqiyxislatlari,fazilatlaridir. Vatanparvarlik — inson ma‘naviy yetukligining yuksak mezonlaridanistiqlolmafkrasining negizini tashkil etuvchi qadriyatli va his-tuyg‘ularidan biridir.

Tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar. Vatanparvarlik hissini o‘z farzandi qalbiga singdira olgan ota-onaning, shunday ruh, bilan yashaydigan xalqning kelajagi porloqdir. Vatanparvarlik — Vatan osoyishtaligi, ota-ona, El- yurt, jigargo‘shalar tinchliginisqalash, himoya qilish uchun jismoniy va ma‘naviy tayyor bo‘lish, harbiy vatanparvarliksir-asrori bilan puxta qo‘rollanish, bilim, malaka va ko‘nikmaga ega bo‘lishdir. Vatanparvarlik — halol mehnat qilish zamidamamlakatning ijtimoiy, iqtisodiyvamadaniy rivojlanishiga munosib ulush qo‘shish, el-yurt manfaatlarini o‘z manfaatlaridanyuqoriqo‘yish demakdir. Bolalarimiz qalbida vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirishni bolaningmaktabgacha yosh davridan boshlash ota-onaning, tarbiyachi-murabbiylarning, jamoatchilikningVatan oldidagi burchlaridir. Endilikda hayotimizning barcha sohalarida respublikaning milliy manfaatlaridankelibchiqqan holda, avlod ajdodlarimizning azaliy turmush tarzi, an‘analari, urf odatlarivako‘nikmalarini hisobga olib, bolalarimizda xalqimizga, o‘z vataniga mehr, samimiylik, histuyg‘ularini shakllantirish, ularni rivojlanitirish, tarbiya nazariyasi va amaliyotiga tadbqiq etish muhim dolzarb muammoga aylanmoqda. Vatanparvarlik, insonparvarlik va mehr-muruvvatlililigni shakllantirish tarbiyaningengmuhim qismlaridan biridir. Shuning uchun ham maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiyasidaengavvalo ularning ruhiy jarayonlarini o‘stirish, rivojlantirish va takomillashtirib borishgayordamberuvchi omillarni hisobga olish katta ahamiyatga ega. Shunday ekan, bolalar tarbiyasidaoliyhis-tuyg‘ularini

shakllantirib, o‘stirib borish–ularni ijtimoiy turmushning murakkabvaziyatlarigamoslashtirib boruvchi kelajakdagi barkamol shaxs tarbiyasi uchun zarur bo‘lganshart-sharoitlarni yaratish imkoniyatini beradi.

O‘quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda uyushtiriladigan sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy tadbirlar ma‘lum talablarga javob berishi lozim. Ya’ni;

- tarbiyaviy tadbirning rejali, maqsadli, izchil, sistemali o‘tkazilishi;
- tarbiyaviy tadbirni hamkorlik pedagogikasi asosida tashkil etish;
- o‘quvchi yoshlarni , psixologik va fiziologik xususiyatlarini hisobga olish;
- tarbiyaviy tadbirlarning o‘quvchilarning qiziqishi, mayli, intilishlariga javob berishi;
- hayotiy muammolarning yechimini topishga yo‘naltirilganligi;
- ta‘lim jarayonida olingan ahloqiy-ma‘naviy bilim, malaka va ko‘nikmalarni mustahkamlash, to‘ldirish va rivojlantirish;
- Vatan himoyachisi, oila boshlig‘i, jamiyatning faol fuqarosi bo‘lishga tayyor turish.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Mustaqil mamlakatimizda kechayotgan islohotlar samarasi o‘laroq, jamiyatimizning barcha jab-halarida munosib yutuqlar qo‘lga kiritilayapti. Aholining tinch, osuda va farovon hayot kechirishini ta‘minlash ana shu sa‘y-harakatlarning tub mohiyatini tashkil etadi. Tinchlik, osoyishtalik avvalo oiladan, mahalladan boshlanadi. Shu ma’noda, yurtimizdagi har bir aholi yashash joylarida ichki ishlar xodimlari, uchastka nozirlari, mahalla faollari, jamoat tashkilotlari vakillari ishtirokida fuqarolarni ogohlikka da‘vat etuvchi tadbirlar o‘tkazib kelinayotir. Tabiiyki, inson qayerda dunyoga kelsa, ana shu yer uning uchun qadrli Vatan hisoblanadi. Kindik qoni to‘kilgan joy inson uchun hech narsaga alishib bo‘lmaydigan, hamma narsadan ham qimmatli dargohdir. Rasululloh sallallohu alayhi vasallam hazrati Abu Bakr Siddiq raziyallohu anhu bilan Madinai munavvaraga hijrat qilib ketayotganlarida orqalariga o‘girilib, ya’ni Makkai mukarramaga qarab:«Agar qavmim meni Makkadan chiqib ketishga majbur qilmaganida, hecham o‘z ixtiyorim bilan uni tashlab ketmagan bo‘lar edim», – deganlar. Demak, vatanni sevis, uni sog‘inib yashash insoniyat fitratida mavjud bo‘lgan nozik hisdir. Biror sabab bilan vatanini tashlab, boshqa yurtlarga ketgan kimsa eng og‘ir damlarida uni qo‘msab, ko‘z oldiga keltirishi va tug‘ilib o‘sgan zamini haqida biror qayg‘uli xabar eshitganda qalban ezilishi, yutuqlaridan quvonishi ham vatanga bo‘lgan muhabbatning belgisidir. Tarixdan ma‘lumki, birorta millat boshqa bir millatni tahqirlamoqchi yoki oyoqosti qilmoqchi bo‘lsa, avvalo, uning vatanini bosib olib, vayron qilgan yoki vatanidan quvib chiqargan. O‘z vatanining dushmanlar qo‘lida qolganini ko‘rgan millat uchun bundan ortiq xo‘rlik va azob bo‘lmasa kerak. Zero, Vatan, millat, din tushunchalari inson uchun har narsadan aziz va muqaddasdir. Shuning uchun ham dinimiz ta‘limotida ona Vatan himoyasi, millat farovonligi haqida qayg‘urish Payg‘ambarimiz sallallohu alayhi vasallam hadislarida ham keng yoritilgan. Xalqning boshiga

og‘ir kun kelganda jonini saqlash uchun vatanni tashlab qochish insoniylikka to‘g‘ri kelmaydi. Xalqimizda «o‘zga yurtida shoh bo‘lganingcha o‘z yurtida gado bo‘l», degan hikmatli so‘z ham bor. O‘z huzur-halovatini o‘ylab, o‘zgalarni unutgan kishi hech qachon ona Vataniga, xalqiga nisbatan sadoqatli bo‘lolmaydi. Islomda Vatan tushunchasi keng qamrovli bo‘lib, avvalo u istiqomat maskani, ya‘ni uy-joy ma‘nosida ishlatiladi. Islom dini ta‘limotida inson o‘zi yashab turgan Vatanini, dinini, oila ahlini himoya qilishi eng ulug‘ amallardan ekanligi ta‘kidlangan. Vatan himoyasi uchun harbiylar safida turish ham dinimizda ulkan savobli amal sanaladi. Payg‘ambarimiz sallallohu alayhi vasallam: «Bir kecha kunduz «ribot», (ya‘ni dushman qarshisida turish) bir oy tutilgan nafl ro‘za va o‘qilgan tungi namozdan yaxshidir», – deb marhamat qilganlar (Imom Muslim rivoyati). Ulamolardan birlari aytgan edi: «Har bir kimsaga ma‘lumdirki, hayot olamida insonning eng sevgan, qadrlil, qimmatli to‘rt narsasi bordir. Bu to‘rt narsaga ega bo‘lmagan kishilar insonlik sharafigan mahrum bo‘lurlar. Ular: ozodlik va erkinlik, mehnat bilan topilgan molga o‘zi egalik qilmog‘i, tug‘ilib o‘sgan ona Vatani hamda asrlar bo‘yi asrab-avaylab kelayotgan muqaddas dini».

Hakimlar aytadilar: «Kishining vafodorligi uning o‘z vatani uchun qayg‘urishidan, birodarlarini sog‘inishidan va umrining zoye ketkazgan lahzalariga o‘kinib yashashidan bilinadi». Insonning o‘z xalqiga bo‘lgan sadoqati va fidoyiligi uni vatanini himoya qilishiga, taraqqiy topib, har tomonlama mustahkam va qudratli bo‘lishiga hamda xalqining tinch va farovon hayot kechirishiga imkoniyat darajasida hissa qo‘shishga undashi lozim. Vatanni turli g‘arazli oqimlar va yovuz kuchlardan himoya qilish yo‘lida diniy ekstremizm va uning turli ko‘rinishlariga qarshi kurashish, fuqarolar xavfsizligini ta‘minlash borasida olib borilgan tezkor-profilaktik tadbirlar o‘z samarasini berib, sezilarli darajada ijobiy ko‘rsatkichlarga erishildi. Mamlakatimiz mustaqillikka erishgan ilk kunlardan boshlab kelajagimiz egalari bo‘lgan yoshlarga e‘tibor kuchaytirildi. Yurtimizda amalga oshirilgan keng qamrovli ishlar kelajagimiz egalarini Vatanga, milliy istiqlol g‘oyalariga sadoqat ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu davrda yuksak maqsad – muddaolarga erishish uchun yurtimizda qonunchilik va huquq-tartibotni mustahkamlashning muhim bo‘g‘ini bo‘lgan Qurolli Kuchlar xodimlariga yuksak e‘tibor qaratildi, mazmun-mohiyatiga ko‘ra ulkan ishlar amalga oshirildi. Jonajon Vatanimiz tinchligi, osoyishtaligini ta‘minlashdek mas‘uliyatli, shu bilan birga, savobli ishlarni bajarishga posbonlarimiz kamarbasta. Ularda buning uchun matonat, mardlik va jasorat kabi fazilatlar yetarli. Zero, har bir oilada o‘g‘il farzand tug‘ilganda ota-ona bilan bir qatorda yurt – Vatan ham suyunib, shodu xurram bo‘lar ekan. Chunki o‘g‘il farzand nafaqat ota-onasi, oilasini, balki butun xalqini, Vatanini himoya qiladigan o‘g‘lon hisoblanadi. Yurtimiz tinchligi va barqarorligini saqlashda, mamlakatimiz hududini himoya qilishda harbiy xizmatchilarning xizmatlari beqiyosdir.

O'quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda uyushtiriladigan sinfdanvamahtabdan tashqari tarbiyaviy tadbirlar ma'lum talablarga javob berishi lozim. Ya'ni; - tarbiyaviy tadbirning rejali, maqsadli, izchil, sistemali o'tkazilishi; - tarbiyaviy tadbirni hamkorlik pedagogikasi asosida tashkil etish; - o'quvchi yoshlarni, psixologik va fiziologik xususiyatlarini hisobga olish; - tarbiyaviy tadbirlarning o'quvchilarning qiziqishi, mayli, intilishlariga javob berishi; - hayotiy muammolarning yechimini topishga yo'naltirilganligi; - ta'lim jarayonida olingan ahloqiy-ma'naviy bilim, malaka va ko'nikmalarni mustahkamlash, to'ldirish va rivojlantirish; A.Navoiy ijodidagi insonparvarlik g'oyalari insonni sevish, unga gamxo'rlik qilish g'oyasi barcha bunyodkor mafkuralarning asosini tashkil etadi. Navoiynazdida inson kalbi musulmon olami uchun eng muqaddas go'sha hisoblanib: Kimki bir ko'ngli buzukni xotirin shod aylagan Onga borki ka'ba vayron bo'lsa obod aylagaydeydi. Navoiyning insonparvarlik g'oyalari XIV-XV asr Markaziy Osiyoda ro'y bergan uyg'onish davrining ma'naviy asosi bo'lishi bilan buyuklik kasb etadi. Ma'naviyatimiz, milliy ruhimiz, urf-odatlarimiz va qadriyatlarimizga ko'rk bag'ishlovchi xususiyatdir» Pedagogika fanlari doktori, professor O.Musurmonova insonparvarlikka quyidagicha ta'rif beradi: «Insonparvarlik- insonning sharafi, vijdoni va imonining mahsuli» Insonparvarlikka ta'rif berish bilan birga O.Musurmonova insonparvarlikning tarkibiy qismlarini quyidagicha izohlaydi: insonparvarlik negizida mehr-shavqat, muruvvat va oqibat, saxiylik, saxovat, diyonat, qanoat, himmat, adolat, sabr-toqat, tavoze, mehribonlik, sofdillik, rostgo'ylik, hamfirklik, ziyraklik, xojatbarorlik kabi ma'naviy-axloqiy xususiyatlar o'z ifodasini topadi. O'quvchi shaxsida insonparvarlik his-tuyg'ularini shakllantirish orqali insonparvarlik tayanch fazilatlarini tarkib toptirishda pedagogikanazariyasining asosiy tushunchalaridan «ta'limni insoniylashtirish», «ta'limni insonparvarlashtirish», «ta'lim-tarbiya jarayonga insonparvaryondashuv», «hamkorik pedagogikasi» kabi tushunchalar nazariy asos hisoblanadi. Ta'limni insoniylashtirish- ta'lim jarayonida o'quvchi shaxsining ustuvor o'rin tutishi, uning shaxsi, xohish istak va qiziqishlarini hurmat qilish, qobiliyatlarini rivojlantirish, mustaqil hayotda o'z o'rnini topib olishi uchun sharoit yaratish. Ta'limni insonparvarlashtirish - bu o'qituvchi va o'quvchilarning O'zaro hurmatga asoslangan munosabatlari, har bir insonning huquqlarini hurmat qilish, uning salomatligini saqlash va mustahkamlash, shaxsiy muvaffaqiyatga erishish hissi, shaxsiy salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan ta'lim-tarbiya jarayoni. Ta'lim-tarbiya jarayoniga «insonparvarlik yondashuvi insonning onglitajribasi, uning yuksak qadriyatlarini ongli o'rganishga yo'naltirilgan. Shaxsning qiziqishlari, his-tuyg'ulari, kayfiyati, xarakteri, moyilliklarini hisobga olgan holda ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish mazkur yondashuvning asosini tashkil etadi» Hamkorlik pedagogikasi- insonparvar tarixiy g'oyalar asosida milliy pedagogikaning asosiy yo'nalishi, uning asosiy qoidalari quyidagilardan iborat: hamkorik munosabati, tarbiyalanuvchilar bilan birgalikdagi faoliyat, majburlashsiz o'rgatish,

erkin tanlov, yirik bloklarda o'qitish, o'z- o'zini tahlil qilish, o'z-o'zini baholash, shaxsiy yondashuv. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida insonparvarlik his-tuyg'ularini shakllantirish orqali ularda insonparvarlikfazilatlarini rivojlantirishda har bir o'quvchida shaxsiy qadr-qimmat tuyg'usini vujudgakeltirish, o'z kuchi va qobiliyatiga bo'lgan ishonchni mustahkamlash, o'quvchilik ijtimoiy maqomiga mas'uliyat bilan yondashuvi muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayonda o'quvchi sinfdoshlariga xayrixox bo'lib, ta'lim jarayonidagi o'quv topshiriqlarini puxta o'zlashtirishga, sidqidildan aqliy mehnat qilish orqali har bir o'quvchining o'qishdagi muvaffaqiyati sinf jamoasining muvaffaqiyatiga olib kelishini tushunib yetishga zamin yaratadi. Bu esa o'quvchilarda ta'lim jarayonida hamfikir bo'lish, qo'yilgan vazifa yechiminitopishda birgalikda qayg'urish, vazifa yechimini maqsadga muvofiq birgalikda ijod qilish malakasini topganidan huzurlanish, shakllantirishga imkon beradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini kuzatish shuni ko'rsatdiki, bu yoshda o'quvchilar juda qiziquvchan bo'lib, ularning bu qiziqishlari atrof olamni(ijtimoiy hayotni, tabiatni) undagi o'zgarishlarni idrok qilishga qaratilgan bo'lib, ushbu jarayonda ko'rgazmali obrazli tafakkur boshlang'ich sinf o'quvchisining tafakkurining asosiy turi ekanligi ta'kidlandi. Masalan, «Sen qanday insonni o'rtoq, do'st deb hisoblaysan» degan savolga o'quvchilar sinfdagi o'rtoqlarining ismini aytib javob berdilar. Shuning uchun boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'lim-tarbiya jarayonida ko'rgazmalilik, konkretlikka asoslanish zarur. Ayniqsa o'quvchilarda insoniylikka oid tushuncha va tasavvurlarni shakllantirishda hayotiy dalillar, asarqahramonlari, buyuk siymolar hayotidagi yorqin lavhalar, yoki ijtimoiy hayotimizda sodir bo'layotgan voqea-hodisalardan misollar keltirish orqali o'quvchi ongiga tushuncha va tassavurlarni yetkazish muhim hisoblanadi. Ayniqsa o'quvchining axloqiy-hissiy tuyg'usiga tasir etuvchi solishtirish, qiyoslash, tahlil qilish, sintez qilish orqali nafaqat o'quvchining axloqiyong va tushunchasini balki uning hissiy olamini hammaqsadga muvofiq shakllantirish mumkin. 1-sinfdagi «Tarbiya fani» darsligidagi rasm va illyustratsiyalarni mazmunini qiyoslash orqali o'quvchida rasm mazmunidan qoniqish, qoniqmaslik, kayfiyatni ko'tarish yoki kayfiyatni tushib ketishi, yaxshi kurish, nafratlanish, zavqlanish, hayron qolish, g'ururlanish, minnatdor bo'lish kabi ijobiy va salbiy emotsional hissiy holat ko'rinishlarini yuzaga kelishiga rag'batlantiradi, yo'naltiradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida insonparvarlik his-tuyg'ularini shakllantirishda sinf o'quvchilari jamoasidagi tenglikka asoslangan ijobiy muhit, ko'tarinki kayfiyat, o'zaro do'stona munosabat, muloqotgakirishuvchanlik, birbirini tushuna olish va kechira olish, toqatlilik, bag'rikenglik, qiyin daqiqalarda birbiriga ko'maklashish mas'uliyatilik, rahmdillik kabilarni kuzatildi. Bu esa boshlang'ich sinf o'quvchilarida bir-birlarini yaxshi bilib olishlariga, bir-biriga nisbatan xayrixox bo'lib o'zaro do'stlashishga, sinfdoshlarining o'zlariga bo'lgan munosabatlarini aniqlanishiga, o'zlariga tashqaridan baho berish imkoniyatiga ega bo'lishlariga, ijobiy hamkorik muhitiga ega

ekanliklariga, o'zlari vasindoshlariga nisbatan ishonch hissini tuyganliklarida namoyon bo'ladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilaridagi idrokning aniqligi, fahmningtezligi zukkolik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Bu xususiyat ularda atrofdagi voqea-hodisalarga faol munosabatda bo'lish, idrok qilinadigan narsalarni his-tuyg'u bilan, diqqat-e'tibor bilan qarash, taqlid qilish va tasavvur etish jarayonida shakllana boradi. Shuning uchun bu davrda bolalarning muloqotga bo'lgan ehtiyojini ijtimoiy ehtiyojga aylantirish ijobiy natijalarni kafolatlaydi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida insonparvarlik his-tuyg'ularini maqsadga muvofiq shakllantirishda o'qituvchi o'quvchilarning do'stlashishi, birbiritushunishi, ijobiy xulq-atvorga kirishishlari uchun zamin xozirlashi kerak. O'quvchilar o'zaro baland ovozda gapirmasliklari, bir-biriga nisbatan ijobiy munosabatda bo'lishlari, zarur vaziyatlarda o'zlarini tuta bilishlari va xatti-harakatlarini nazorat qilishni ta'minlashi muhim. O'quvchilarda hayotiy tajribaning yetishmasligi tufayli ular orasida ishchan, do'stona muloqot o'rnatish murakkab kechadi. Bunda o'qituvchi o'quvchilarni hamkorlikdagi faoliyatga jalb etish chora-tadbirlarini ishlab chiqishi va qo'llashi, ularning individual xususiyatlarini chuqur tahlil qilishi va har tomonlama o'rganish kerak. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida insonparvarlik his-tuyg'ularini shakllantirish orqali ularda insonparvarlik fazilatlarini rivojlantirishda har bir o'quvchida shaxsiy qadr-qimmat tuyg'usini vujudga keltirish, o'z kuchi va qobiliyatiga bo'lgan ishonchni mustakamlash, o'quvchilik ijtimoiy makomiga mas'uliyat bilan yondashuvi muhim ahamiyat kasb etadi.

. Vatanparvarlik - bu ona- Vatan, mustaqil O'zbekiston tushunchalarini o'z ongiga singdirish va unga sodiq bo'lishga erishish. Vatanparvarlik - bu Vatanimiz xalqiga, uning an'analariga, tili va madaniyatiga muhabbat va hurmat bilan qarash hamda uni rivojlantirishga o'z xissasini qo'shish, uning haqiqiy jonkuyari bo'lish. Vatanparvarlik – bu o'zbek xalqining qadim-qadimlardan Turon, Turkiston deb atab kelingan ko'xna zaminning tarixini bilishga erishish. Vatanparvarlik – bu o'zbek xalqining madaniy meroslari hisoblangan madaniyat, san'at, me'morchilik yodgorliklarini asrab –avaylash va ularning tarixi hamda bugungi kundagi ahamiyatni bilish. Vatanparvarlik - bu o'z millatiga, ona- yeriga, imoniga sodiqlikdir. Vatanparvarlik – bu sog'lom kuchlar, sog'lom tafakkur egalari, dini, imoni pokizalidir. Vatanparvarlik – bu Vatan oldidagi mas'uliyat, millat manfaati bilan yashash. Vatan taraqqiyoti, milliy obro'siga hissa qo'shish, foyda keltirish, fidoyilik, halollik bilan mehnat qilish, xalqning shon –shuxrati va manfaatini o'ylash, insonparvar bo'lish demakdir. Vatanparvarlik – bu har bir kishining o'z xalqiga bo'lgan fidoyiliklari va xalq dardini o'z dardlaridek o'ylab yashash, O'zbekistonning buyuk davlat bo'lishiga hissa qo'shishdir. Vatanparvarlik – shaxsni axloqiy shakllantirishning eng muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. SHuning uchun ham bolalarda vatanparvarlik tuyg'usi go'daklikdan boshlab shakllantirilsa, u so'nggi nafasgacha boqiy bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi “Ta’lim to‘g‘risida” gi qonuni. O‘RQ-637-son 23. 09. 2020. Ta’lim to‘g‘risida (lex.uz)
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash” to‘g‘risida 2019-yil 29-aprel, 5712-sonli Farmoni.
3. <https://elib.buxdu.uz/index.php/pages/referatlar-mustaqil-ish-kurs-ishi/item/12106-vatanparvarlik-fazilatlari>
4. <https://fayllar.org/1-vatanparvarlik-tarbiyasini-berishning-pedagogik-asoslari>.
5. Umarova Dilnoza Dilmurod qizi BOSHLANG‘ICH SINFLARDA VATANPARVARLIK HISSINI UYG‘OTISH.
6. Mukhtasar, M., Begyor, S., Aleksandr, K., Farrukh, D., Isroil, U., Sodiqjon, K., & Akbarjon, A. (2022). ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF THE DEVELOPMENT OF THE GERMAN EDUCATION SYSTEM IN OUR COUNTRY. Journal of new century innovations, 18(1), 168-173.

64.OLIY TA'LIMDA JISMONIY TARBIYA VA SPORT TURLARINI INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA RIVOJLANTIRISH STRATEGIYALARI

Saodat Baxriddinova

Buxoro innovatsiyalar universiteti
pedagogika, psixologiya va sport
kafedrası o'qituvchisi O'roqova

Umuminsoniy qadriyatlarning milliy mohiyati bo'lmish sport va jismoniy tarbiya davlat siyosatiga aylangan istiqbol zamonida sog'lom avlodni tarbiyalash va shakllantirish bosh vazifalardan hisoblanadi. Bu jismoniy tarbiya va sport borasidagi milliy konsepsiyasining asosiy mohiyatidir.

Jismoniy tarbiya va ommaviy sport turlarini innovatsion va zamonaviy metodlar asosida kengaytirish strategiyalari o'quv jarayonida harakat va sport sohasidagi yangiliklarni qo'llash, talabalarning salomatlik va sog'lom turmushga e'tibor berishni ta'minlash, ulardagi potentsialni rivojlantirish va sport kafedralari, maktablar va universitetlar orasidagi hamkorlikni oshirishni maqsad qiladi. Bu strategiyalar quyidagi yo'llanmalarga asoslanadi:

Innovatsion texnologiyalardan foydalanish: Jismoniy tarbiya va ommaviy sport turlarini o'rganishda innovatsion texnologiyalar, Ushbu texnologiyalar orqali talabalar o'zlarini sport turlarida his qilishlari va to'g'ri harakatlarini kuzatishlari mumkin bo'ladi. Buning uchun, o'qituvchilar va murabbiylar talabalarga bu texnologiyalar bilan ishlashni o'rganishlari va ularni amaliyotga tatbiq qilishlari kerak.

Hamkorlik va tajribali mutaxassislar bilan ishlash: Jismoniy tarbiya va ommaviy sport turlarini kengaytirishda sport kafedralari, maktablar va universitetlar, shuningdek, sport federatsiyalari, klublar va sport mashg'ulotlari bilan hamkorlik qilish muhimdir. Bunday hamkorliklar orqali talabalar va o'qituvchilar yanada keng imkoniyatlarga ega bo'ladi, masalan, sport obro'sini oshirish, yangi va

sog'lom sport turlarini o'rganish, xalqaro sport tadbirlarida qatnashish va boshqalar.

Individual va jamoaviy uslublarni birlashtirish: Har bir talabaning maxsus xususiyatlari va talabalarning jamoaviy hamkorlik ruhiyatini oshirish uchun, jismoniy tarbiyaning individual va jamoaviy uslublari birlashtirilishi kerak. Bunda, har bir talabaga o'ziga mos hisoblanadigan individual dasturlar tuzish, shuningdek, jamoaviy mashg'ulotlarga ham e'tibor berish va to'g'ri o'quvchilar guruhlarini tashkil etish muhimdir.

Tarbiyaviy tadbirlar va sport festival va tanlovlar: Jismoniy tarbiya va ommaviy sport turlarini kengaytirishda tarbiyaviy tadbirlar, sport festival va tanlovlar o'tkazish hamda sport tadbirlariga qatnashish ta'lim jarayoni ustidan qiziqish va qiziqarli o'tkazish uchun muhimdir.[1;7]

Bu tadbirlar talabalarning motivatsiyasini oshiradi, ularning o'zlarini solishtirishga, o'zaro hamkorlikni rivojlantirishga va sportni sevganliklarini oshirishga yordam beradi.

O'qitish uslublarini innovatsionlashtirish: Jismoniy tarbiya va ommaviy sport turlarini o'rgatishdagi o'qitish uslublarini ham innovatsion va zamonaviy qilish lozim. Murabbiylar va o'qituvchilar o'quvchilarni qiziqtirish, samaradorlik va kooperativlikka ilhom beruvchi uslublarni qo'llashlari kerak. Bunda, avvalgi uslublardan foydalanish, talabalar orasidagi raqobat harakatlarini oshiradi va ularga qiziquvchanlik hissini beradi.

Monitoring va baholash: Jismoniy tarbiya va ommaviy sport turlarini kengaytirish strategiyalarini amalga oshirish uchun monitoring va baholash tizimini qurish kerak. Bu, talabalarning rivojlanishini, sport mahoratlarini va salomatlik holatini baholashga imkon beradi. Baholash natijalariga asosan, o'qituvchilar va murabbiylar yangi usullarni identifikatsiya qilishi va o'quv jarayonini yaxshilashga yordam beradi.

Ilmiy tadqiqotlar va innovatsion loyihalar: Jismoniy tarbiya va ommaviy sport turlarini innovatsion va zamonaviy metodlar asosida kengaytirish uchun ilmiy tadqiqotlar va innovatsion loyihalar olib borish muhimdir. O'qituvchilar, murabbiylar va talabalar o'zlarini rivojlantirish uchun yangi ideyalar va yondashuvlar olib borishlari kerak[2;4]. Bunday loyihalar sportning turli sohalarida yangiliklarni olib chiqishga yordam beradi va jismoniy tarbiya va ommaviy sport turlarini kengaytirishga olib keladi.

Maqsad: Jismoniy tarbiya va ommaviy sport turlarini innovatsion va zamonaviy metodlar asosida kengaytirish strategiyalari bu sohada yangiliklarni olib chiqish, talabalarni qiziquvchanlik va motivatsiyasini oshirish, hamkorlikni rivojlantirish va salomatlikni ta'minlash kabi muhim maqsadlarga erishishga yordam beradi. Bu strategiyalar o'qitish uslublarini yanada yaxshilash, texnologik imkoniyatlardan foydalanish, hamkorliklarni oshirish va ilmiy tadqiqotlar yaratishni o'z ichiga oladi. Ommaviy sport haqida ma'lumot berishim mumkin. Ommaviy sport, ommaviylik yoki jamiyatning bir qismi tomonidan amalga oshirilgan sport turlari uchun ishlatiladigan umumiy tanlovdir. Bu sport turlari ommaviylikning bir qismi tomonidan qatnashuvchilarga yoqtirilgan va ularga ko'plab odamlar tomonidan qiziqish uyg'onadi.

Ommaviy sportning bir nechta turlari mavjud bo'lib, ulardan ba'zi mashhur sport turlari quyidagilardir:

Futbol: Futbol dunyoda eng mashhur va ommaviy sportlardan biridir. Uning oyinchilari 22 nafar bo'ladi va ular doirada yashil bilan ajratilgan maydon bo'ylab o'ynashadi. O'yin maqsadi qo'l to'plarini golga aylantirish va o'yin davomida ko'plab gollarni yig'ishdir.

Basketbol: Basketbolning ham dunyoda keng tarqalgan bir sport turi hisoblanadi. Uning oyinchilari oyoqda yurish orqali to'plarni ringga to'kib tashlashga harakat qiladi. Har bir jamoa 5 nafar oyinchidan iborat bo'ladi va o'yin maqsadi o'yin davomida ko'plab ballarni yig'ishdir.

Tenis: Tenis yalpi sport turlaridan biridir. Bu sportda maydon o'Ichami va qo'llaniladigan qo'l to'plari ishlatiladi. Oyinchilar o'z tomonlarida to'plarni o'zaro o'ynash va ularni qarshidagi maydonga yuborishga harakat qilishlari kerak. O'yin davomida o'z tomoniga ko'plab ballar yig'ish ham maqsadga muvofiqdir.

Kriket: sporti asosan Angliya va qadimgi Britaniya Imperiyasi mamlakatlarida mashhur bo'lgan bir sportdir. Uning o'yinchilari ikki jamoa holida o'ynaydi. O'yin maqsadi to'plarni maydonga to'kib, ularni olib tashlash va o'yin davomida ko'plab ballarni yig'ishdir[3;29].

Rag'bat:(beysbol) Amerika Qo'shma Shtatlarida ommaviylikning qismlaridan birida keng tarqalgan sport turi hisoblanadi. Uning oyinchilari ikki jamoa holida o'ynaydi. O'yin maqsadi to'plarni maydonga to'kib, ularni olib tashlash va o'yin davomida ko'plab ballarni yig'ishdir.

Xulosa.

Jismoniy tarbiya darslarida pedagogik texnologiyalarni qo'llash ko'p omilli xususiyatlarga ega bo'lib, mavjud adabiyotlar ushbu mavzuning mazmun – mohiyatini to'liq ochib bera olmaydi. Umuman olganda ushbu jarayon ko'p omilli xususiyatga ega bo'lib, o'qituvchi va sohada faoliyat yuritayotgan ilmiy xodimlardan esa doimiy ijodiy izlanishlarini taqazo etadi. Natijasida esa, jismoniy tarbiya darslarida pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali o'quvchilar nazariy bilimini oshirish va hayotda kerak bo'ladigan asosiy harakat ko'nikma va malakalarining kengayib borishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning "2017-2021-yillarda Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni rivojlantirish",3-iyundagi PQ-3031-son qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning "Mahallalarda yoshlarni ommaviy sportga jalb qilishni yangi bosqichga olib chiqish to'g'risidagi qarori"*Toshkent shahri,2022 yil 11 aprel*
3. M.K. Maxmudov. "Sport mahoratini oshirish (voleybol)" Darslik.Durdona nashriyoti.Buxoro-2022 y

65.TA'LIM JARAYONIDA SMART TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH METODIKASI

Qutliyev Nabi Bafoyevich

Buxoro innovatsiyalar universiteti

II bosqich magistranti

Hozirgi davr ta'lim taraqqiyoti uzluksiz ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarida innovatsion faoliyatni ta'lim jarayoniga kirib kelishiga sabab bo'ldi. Zero, ta'limning xalqaro standartlarga mosligini ta'minlash va yuqori malakali kadrlarni innovatsion faoliyatga tayyorlash ta'lim jarayonini takomillashtirishga xizmat qiladi. Halqaro hamjamiyatda pedagogik innovatsiyalar global miqyosda ahamiyatli ta'lim-tarbiya jarayonlarida insoniyat uchun serqirra imkoniyatlar ochib bermoqda. Bunday innovatsiyalar ta'limni yanada rivojlantirishning asosiy yo'nalishini belgilaydi, shuningdek axborotlashgan jamiyatda ilmiy-texnika jadal rivojlanishi va buning hayotimizdagi aks etayotganligi bilan bog'liq bo'lgan ko'plab muammolarni hal etish imkoniyatini beradi. Aqlli ta'lim yangi AKT orqali ta'limni o'zgartirishning eng ilg'or bosqichi hisoblanadi. Tadqiqotchilar doimiy ravishda ta'kidlaganidek, aqlli ta'lim, shubhasiz, ta'limni zamonaviy tezkor dunyo talablariga moslashtirishga va davom etayotgan texnologik inqilobdan omon qoladigan ta'lim tizimini yaratishga qaratilgan ta'lim tizimlarini modernizatsiya qilishning muhim istiqbolidir. Ko'pgina tadqiqotlar SMART treningining samaradorligi va jozibadorligini tasdiqlaydi [1]. Tegishli adabiyotlarni tahlil qilish intellektual ta'limni qo'llab-quvvatlovchi uchta asosiy pozitsiyani aniqlashga olib keladi:

1. Mobil texnologiyalar
2. Raqamli darsliklar
3. Bulutli texnologiyalar.

1. Mobil texnologiyalar SMART Learningning asosiy texnologiyasidir, chunki u o'quvchilarning shaxsiy xohishlariga ko'ra hamma joyda o'rganish strategiyasini ifodalaydi. Smartfonlar, planshetlar va boshqa ko'chma qurilmalardan foydalangan holda talabalar har qanday joyda, hatto an'anaviy maktab binosidan tashqarida ham o'quv topshiriqlarini bajarishlari mumkin. E. R. tomonidan olib borilgan tadqiqotlar. Syksom [2], ta'limda mobil qurilmalardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshirishini ko'rsatadi.

2. S. Djangning so'zlariga ko'ra, raqamli darslik «kelajakka yo'naltirilgan», texnologik jihatdan takomillashtirilgan va yanada jozibali darslik [3]. An'anaviy darslikning xususiyatlaridan tashqari, raqamli versiya o'z-o'zini o'rganish daftarchasi, ish daftarchasi va lug'at vazifasini ham bajaradi. Shuningdek, u turli xil innovatsion o'quv qo'llanmalarini o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, raqamli darslik video, animatsiya, virtual haqiqat yoki giperhavola kabi ilg'or texnologik

elementlardan foydalanadi. Raqamli darslik ham interaktiv bo‘lib, shu orqali har bir o‘quvchining qobiliyati, mahorati va darajasiga moslashadi. Raqamli darslik n-ekran deb ataladigan muhitda ishlaydi (ba‘zan uchta ekran deb ataladi, uchta asosiy foydalanish kontekstiga nisbatan: Internet, mobil telefon, televizor), shuning uchun uni har qanday ekranda – kompyuter, planshet, smartfon, televizorda ishlatish mumkin.

3. Bulutli texnologiya - bu keng qo‘llaniladigan atama bo‘lib, uning ta‘rifi bo‘yicha bir qator noaniqliklarni o‘z ichiga oladi. Bulutli texnologiya o‘zining eng oddiy shaklida har xil turdagi dasturlar yoki materiallarni shaxsiy kompyuter disklaridan tarmoqqa (bulutga) o‘tkazish strategiyasidir, shunda ular istalgan joyda va istalgan qurilmada ishlatilishi mumkin [4]. Ta‘lim nuqtai nazaridan, bulutli texnologiyalar, sodda qilib aytganda, o‘quv materiallarini turli formatlarda (matn, film, ovoz va boshqalar) saqlaydigan texnologik bulutdir. Ushbu bulutda ilovalar va ta‘lim dasturlari, shuningdek, ta‘lim sohasidagi turli manfaatdor tomonlar (talabalar, o‘qituvchilar, ota-onalar, ta‘lim muassasalari ma‘muriyati va boshqalar) tomonidan ishlatiladigan aloqa vositalari o‘rnatiladi. Texnologik nuqtai nazardan, bu bulut barcha qurilmalarda (smartfonlar, kompyuterlar, televizorlar va boshqalar) mavjud bo‘lib, o‘quv jarayonini hamma joyda va istalgan vaqtda taqdim etadi. A. Middleton [5] shuningdek, Smart Learning-ning o‘quvchilarga yo‘naltirilgan jihatlari va aqlli texnologiyalardan foydalanishning afzalliklarini ko‘rib chiqadi. Zamonaviy texnologiyalar o‘quvchilarni o‘rganishda ishtirok etishga va o‘z mustaqilligini yanada boy shaxsiy kontekst orqali yanada ochiq, bog‘langan va kengaytirilgan usullar bilan oshirishga undaydi. V. P. Tixomirov SMART-trening haqida barcha ta‘lim jarayonlarini, shuningdek, ushbu jarayonlarda qo‘llaniladigan usul va texnologiyalarni har tomonlama modernizatsiya qilishni o‘z ichiga olgan yangi tushuncha sifatida gapiradi. Ta‘lim nuqtai nazaridan SMART tushunchasi aqlli taxta, aqlli ekranlar, istalgan joydan Internetga kirish kabi texnologiyalarning paydo bo‘lishiga olib keladi. Ushbu texnologiyalarning har biri tarkibni ishlab chiqish, uni etkazib berish va yangilash jarayonini yangicha tarzda yaratishga imkon beradi [6]. Onlayn ravishda SMART metodidan foydalanish uchun esa rasmda keltirilgan shakilni to‘ldirish va uni tekshirish uchun yuborish mumkin bo‘ladi. Ushbu dasturdan foydalanishning yana bir qulayligi shundaki undag har bir ma‘lumot onlayn tartibda shakilantirilgan va bu nga agr o‘qituvchi hohlasa ma‘lumotlarni o‘zgartirish, yangi ma‘lumotlar qo‘shish yoki olib tashlash, dizayn borasida ishlash imkoniyatini beradi. Lekin talabalar dasturdan foydalanish uchun o‘sha bir marta tashlangan linkdan foydalanaveradilar. Dasturning bu imkoniyati testlardan foydalanishda hamqulay o‘qituvchi hohlas tes yoki anketa so‘rovnomasiga o‘zgaish kiritish orqali kerakli savollarni osonlikka qo‘shish yoki olib tashlashi mumki. Tizimning yana bir avzaligi shundaki unda aftomatik baholash va foydalanuvchularni ro‘yhatga olish funktsiyasi ham mavjud, bu esa o‘qituvchga ham o‘quvchiga ham bir munha qulayliklar yaratadi Talabalar bilimini nazorat

qilishda “SMART” texnologiyalardan foydalanish metodikas mavzusini o‘qitishda ishlab chiqilgan elektron resursning tajriba sinovida 48 ta talaba ishtirok etdi. Ular onlayn ravishda o‘z telefonlaridan men tomonimdan dasturga kirish huquqini beruvchi link orqali kirib dasturdan fodalandilar va unda berilgan SMART metodidan onlayn foydalanish imkoniyatidan foydalanib ko‘rdilar. SMART ta’limining tuzilishi shunday qilib, biz «SMART Learning» tushunchasini talqin qilishning turli xil variantlari mavjudligini ta’kidlashimiz mumkin, ammo ularning umumiy jihatlari juda ko‘p: SMART Learning axborot resurslari bilan boyitilgan va zamonaviy ta’lim texnologiyalariga kiritilgan o‘quv jarayonining mustaqil, motivatsion, moslashuvchan modeli sifatida belgilanadi.

Xulosa qilib aytganda, SMART Learning o‘quvchilarning ta’lim olish usullarida paradigma o‘zgarishini taklif qiladi. Talabalar va o‘qituvchilar tarkibini moslashish qobiliyati juda muhim bo‘lgan tez o‘zgaruvchan dunyoga to‘liq tayyorlash uchun zamonaviy aqlli texnologiyalardan foydalangan holda yaxlit o‘quv jarayonini ta’minlashga qaratilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.Тоҳиров, У. О., & Турсунов, Ж. Э. (2012). Вопросы формирования методологических, когнитивных и креативных качеств учащихся. In Педагогика: традиции и инновации (pp. 112-113).
- 2.Raxmonov, X. T. (2018). SUBSTANTIATING THE PARAMETERS OF CLOUDS-DESTRUCTING BODY OF THE INTEGRATED ASSEMBLY. Scientific-technical journal, 1(2), 127-130.
- 3.Sotvoldiyev, E., Khamdamova, V., Ibragimova, M., & Usmanova, M. (2020). PREPARING STUDENTS FOR BUSINESS ACTIVITY IN SCHOOL TECHNOLOGY CLASSES. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8(2), 1-4.
- 4.Ибрагимова, М., Усмонова, М., & Юсуфходжаева, Ф. (2022). This article discusses the idea that preparing students for work at the current stage of education is one of the most important issues in the education and upbringing of the younger generation. Texnologik ta’limni innovatsion tashkil etish. Общество и инновации, 3(5/S), 153-157.
- 5.MUBINAKHON, I., & ANASKHON, I. M. The Importance of Using the Ict to Increase the Efficiency of Education. JournalNX, 7(1), 106-108.
- 6.Юсуфходжаева, Ф. М. (2018). Тарбия усуллари тўғри танлашнинг таълим жараёнидаги аҳамияти. Современное образование (Узбекистан), (1), 52-59.
- 7.Sobirovna, U. M., & Irodaxon, T. (2022). TEXNOLOGIYA FANI MASHG‘ULOTLARINI SAMARALI TASHKIL ETISH METODLARI. PEDAGOGS jurnali, 21(1), 41-44.

66. NUQTANI KOORDINATALAR BOSHIDA BURISH MAVZUSINI O'QITISHDA INTERFAOL METODLAR

Rashidov Anvarjon Sharipovich

Buxoro davlat pedagogika instituti Aniq fanlar kafedrası dotsenti

Rajabov Mirabbos

Buxoro davlat pedagogika instituti 3-bosqich talabasi

Ushbu ishda biz “Trigonometriya elementlarini” xususiy holatda aytganda “Nuqtani koordinatalar boshi atrofida burish”ni ko'rganib chiqamiz. Bunda biz **Skarabey** («Skarabey» interaktiv texnologiya bo'lib, u o'quvchilarda fikriy bog'liqlik, mantiq, xotiraning rivojlanishiga imkoniyat yaratadi. «Skarabey» texnologiyasi har tomonlama bo'lib, undan o'quv materialining turli bosqichlarini o'rganishda foydalaniladi:

-boshida - o'quv faoliyatini rag'batlantirish sifatida («Aqliy hujum»);

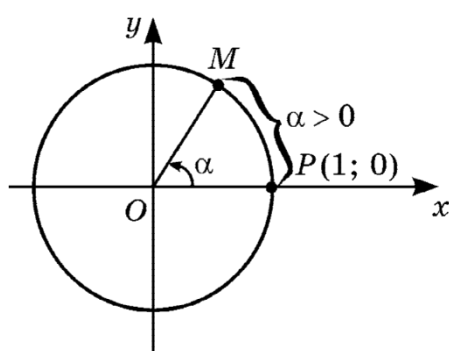
-mavzuni o'rganish jarayonida - uning mohiyati, tuzilishi va mazmunini belgilash; ular orasidagi asosiy qismlar, tushunchalar, aloqalar xarakterini aniqlash; mavzuni yanada chuqurroq o'rganish, yangi jihatlarini ko'rsatish;

-oxirida - olingan bilimlarni mustahkamlash va yakunlash maqsadida) texnologiyasidan foydalanamiz. “Skarabey” texnologiyasi o'quvchilar tomonidan oson qabul qilinadi. “Nuqtani koordinatalar boshi atrofida burish” mavzusidan oldinda trigonometriya elementlaridan “Burchakning radian o'lchovi” tushunchalari o'rgatilgan. Biz albatta bu mavzuni takrorlab olgandan keyin “Nuqtani koordinatalar boshi atrofida burish” mavzusi haqida “Skarabey” texnologiyasi orqali ma'lumotlarni taqdim etishni davom ettiramiz. Biz bu mavzuni taqdim etishda “Skarabey” texnologiyasi ichida **An'anaviy dars berish** metodidan ham foydalanamiz. (An'anaviy darsning asosiy maqsadi - dars mavzusining asosiy mazmunini, tushuncha va dalillarini o'qituvchi tomonidan o'quvchilarga yetkazish va tushuntirishdan iborat. Dars - oldin o'zlashtirilgan bilimlar bilan o'zlashtirilishi lozim bo'lgan bilimlar o'rtasida aloqa o'rnatilishidan boshlanadi.) Avvalgi paragrafda son to'g'ri chizig'ining nuqtalari bilan aylana nuqtalari o'rtasida moslik o'rnatish tushuntirilgan. Endi “Nuqtani koordinatalar boshi atrofida burish” qanday qilib haqiqiy sonlar bilan aylananing nuqtalari o'rtasida aylana nuqtasini burish yordamida moslik o'rnatish mumkinligini ko'rib o'tamiz. Koordinata tekisligida radiusi 1 ga teng va markazi koordinata boshida bo'lgan aylanani qaraymiz. U birlilik aylana deyiladi. Birlilik aylananing nuqtasini koordinata boshi atrofida a radian burchakka burish tushunchasini kiritamiz (bu yerda a - istalgan haqiqiy son).

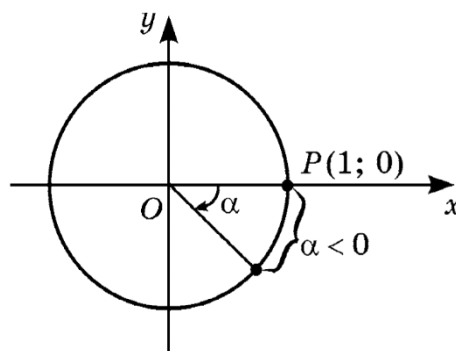
1. Aytaylik, $a > 0$ bo'lsin. Nuqta birlik aylana bo'ylab P nuqtadan soat mili yo'nalishiga qarama-qarshi harakat qilib, a uzunlikdagi yo'lni bosib o'tdi, deylik (1- rasm). Yo'lning oxirgi nuqtasini M bilan belgilaymiz. Bu holda M nuqta P nuqtani koordinata boshi atrofida a radian burchakka burish bilan hosil qilinadi, deb aytamiz.

2. Aytaylik, $a < 0$ bo'lsin. Bu holda a radian burchakka burish harakat soat mili yo'nalishida sodir bo'lganligini va nuqta $|a|$ uzunlikdagi yo'lni bosib o'tganligini bildiradi (2-rasm).

0 rad ga burish nuqta o'z o'rnida qolganligini anglatadi.

1-rasm

2-rasm

Shundan keyin misollarni birgalikda bajarishni boshlaymiz

Misollar:

1) $P(1; 0)$ nuqtani $\frac{\pi}{2}$ - rad burchakka burishda $(0; 1)$ koordinatali M nuqta hosil qilinadi (3- rasm).

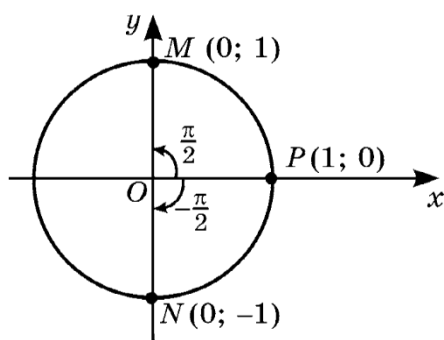
2) $P(1; 0)$ nuqtani $-\frac{\pi}{2}$ rad burchakka burishda $N(0; -1)$ nuqta hosil qilinadi (3- rasm).

3) $P(1; 0)$ nuqtani $\frac{3\pi}{2}$ rad burchakka burishda $K(0; -1)$ nuqta hosil qilinadi

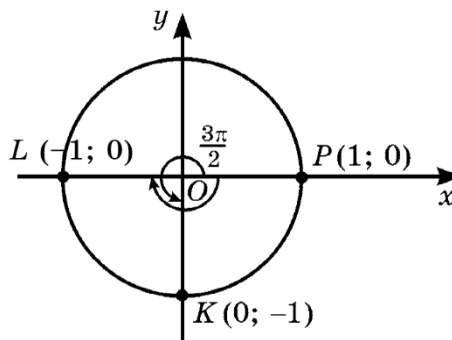
(4- rasm).

4) $P(1; 0)$ nuqtani $-\pi$ - rad burchakka burishda $L(-1; 0)$ nuqta hosil qilinadi

(4- rasm).

3-rasm

4-rasm

Misol 1:

Birlik aylananing $P(1; 0)$ nuqtasini:

- 1) 90° ; 2) $-\pi$; 3) 180° ; 4) $-\frac{\pi}{2}$; 5) 270° ; 6) 2π

burchakka burish natijasida hosil bo'lgan nuqtalarining koordinatalarini toping.

Misol 2:

Birlik aylanada $P(1; 0)$ nuqtani:

- 1) 3π ; 2) $\frac{7}{2}\pi$; 3) $-\frac{15}{2}\pi$;
4) 5π ; 5) 540° ; 6) 810° .

burchakka burish natijasida hosil bo'lgan nuqtaning koordinatalarini toping.

Maktab o'quvchilariga matematika kursining "Nuqtani koordinatalar boshida burish" mavzusini o'qitish jarayonida maqolada keltirilgan ma'lumotlardan foydalanish orqali darsning o'tilgan mavzuni takrorlash, yangi mavzuni bayon qilish, mavzu bo'yicha olingan bilimlarini mustahkamlash qismlarini samarali tashkil etish mumkin. Umuman darsni yanada samarali, natijador va qiziqarli qilib tashkil qilishda ta'limning turli interfaol usullaridan foydalanish mumkin [4-13].

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Algebra: Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 9- sinfi uchun darslik/Sh.A.Alimov, A.R.Xalmuxamedov, M.A.Mirzaxmedov. – 3-nashri. – T.: «O'qituvchi» NMIU, 2014. – 240 b.
2. Algebra: Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 9-sinfi uchun darslik/ Sh.A.Alimov, A.R.Xolmuxamedov, M.A.Mirzaxmedov. – 4-nashri. – Toshkent: „O'qituvchi“ NMIU, 2019. – 240b.
3. Тўлаганов Т. П.Элементар математика: Арифметика, алгебра: Пед. ин-тлари ва ун-тлар учун ўқув қўлланма. – Т.: Ўқитувчи, 1997. -272 б
4. Hasanov Behzod Normurot o'g'li Matritsa ustida amallar bajarish metodlari Educational research in universal sciences, 2024/3/3 c.38–45.
5. О.О.Халлоқова. А.Рашидов Пороговое собственное значение модели Фридрикса. Молодой ученый, 2015 №15. С. 1-3
6. A. Sh. Rashidov Interaktivnyye metody pri izuchenii temy "Opredelennyy integral i yego prilozheniya". Nauchnyye issledovaniya. № 34:3. С 21-24
7. A. Sh. Rashidov Yoshlar intellektual kamolotida ijodiy tafakkur va kreativlikning o'rni. Pedagogik mahorat 2021 yil №7. 114-116 bet.
8. A.Sh. Rashidov.Matematika fanlaridan talaba yoshlar ijodiy tafakkurini rivojlantirish. Fan va jamiyat №3. С 45-46
9. A.Sh. Rashidov замонавий таълим ва инновацион технологиялар соҳасидаги илмorf тажрибалар. Центр научных публикаций. 2021 yil. 3-son. 68-72 bet 8-14
10. A.Sh.Rashidov. M.F.Faxridinova. O'quvchilarning bilimini baholashda xalqaro baholash dasturlari. "Fizika, matematika va informatsion texnologiyalarning innovatsion rivojlanishdagi o'rni" mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman. Buxoro. 222-227 bet.
11. A.Sh. Rashidov. S.A. Mehmonova. Matematik analiz fanini o'qitishda interfaol metodlar: "KEYS-STADI" metodi "Fizika, matematika va informatsion texnologiyalarning innovatsion rivojlanishdagi o'rni" mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman. Buxoro. 165-169 bet.
12. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot o'g'li Options for Working with Files in the Python Programming Language International Interdisciplinary Research Journal Volume 2 Issue 3, Year 2023 ISSN: 2835-3013 c. 371-375.
13. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot o'g'li Python dasturlash tilini o'qitishda funksiyalardan foydalanish metodikasi Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali 2023 Tom 1. №18 c. 15-19

67.QAT'IIY VA NOQAT'IIY TENGSIZLIKLARNI O'QITISH

Rashidov Anvarjon Sharipovich

Buxoro davlat pedagogika instituti Aniq fanlar kafedrası dotsenti

Abduhamidova Oygul Askarovna

Buxoro davlat pedagogika instituti 3-bosqich talabasi

Ta'lim tizimli bilim olishning eng muhim va ishonchli usulidir. Ta'limga ikki tomonlama aloqa (ta'lim olish va ta'lim berish), shaxsni har tomonlama rivojlantirish va boshqa xususiyatlar xosdir. Ta'lim, shuningdek, o'ziga xos xususiyatlar ham ega. Ta'lim o'qituvchi tomonidan boshqariluvchi o'ziga xos anglash jarayonidir.

Ushbu ishda umumta'lim maktablarining Matematika kursidan ma'lum bo'lgan "Qat'iy va noqat'iy tengsizliklar" mavzusini o'qitish bo'yicha ayrim mulohazalar keltiriladi va uslubiy ko'rsatmalar beriladi.

O'quvchilar yangi mavzudan oldin "Sonli tengsizliklar" mavzusini o'zlashtirishgan. Bu mavzuni takrorlab olish uchun "Savol javob" metodidan foydalansak bo'ladi. O'quvchilarga "Savol javob" metodini qo'llasak quyidagi savollarni berishimiz mumkin:

Savollar.

1. sonlarni taqqoslash natijasida nima hozil bo'ladi?
2. a va b sonlarni qaysi ishoralar bilan taqqoslaymiz?
3. a- b ayirma musbat bo'lsa nima bo'ladi?
4. a-b ayirma manfiy bo'lsa nima bo'ladi?
5. $a > b$ tengsizlik geometrik nuqtai nazardan a nuqta son o'qida b nuqtadan qaysi tomonda joylashgan bo'ladi? o'ng yoki chap
6. a. Agar $a > b$ va $b > c$ bo'lsa nima bo'ladi

Izoh: O'quvchilar bergan javoblarini o'qituvchi tekshirib boradi.

$>$ (katta) va $<$ (kichik) ishorali tengsizliklar qat'iy tengsizliklar deyiladi.

Masalan, $a > b$, $c < d$ — qat'iy tengsizliklar

Qat'iy tengsizliklarning $>$ va $<$ ishoralari bilan bir qatorda $\geq$ (katta yoki teng) va $\leq$ (kichik yoki teng) ishorali tengsizliklardan ham foydalaniladi. Ular noqat'iy tengsizliklar deyiladi.

$a \leq b$ tengsizlik $a < b$ yoki $a = b$ ekanini, ya'ni a son b dan katta emasligini bildiradi.

Masalan, agar samolyotdagi joylar soni 134 ta bo'lsa, u holda a yo'lovchilar soni 134 tadan kam yoki unga teng bo'lishi mumkin. Bu holda $a \leq 134$ kabi yoziladi.

Shunga o'xshash, $a \geq b$ tengsizlik a son b dan katta yoki unga teng ekanini, ya'ni a son b dan kichik emasligini bildiradi.

$\geq$ ishorasi yoki $\leq$ ishorasi qatnashgan tengsizliklar noqat'iy tengsizliklar deyiladi. Masalan, $18 \geq 12$, $11 \leq 12$, $a \geq b$, $c \leq d$ — noqat'iy tengsizliklar.

Bunda, agar qat'iy tengsizliklar uchun $>$ va $<$ ishoralar qarama-qarshi ishoralar deb hisoblangan bo'lsa, noqat'iy tengsizliklar uchun $\geq$ va $\leq$ ishoralari qarama-qarshi ishoralar deb hisoblanadi.

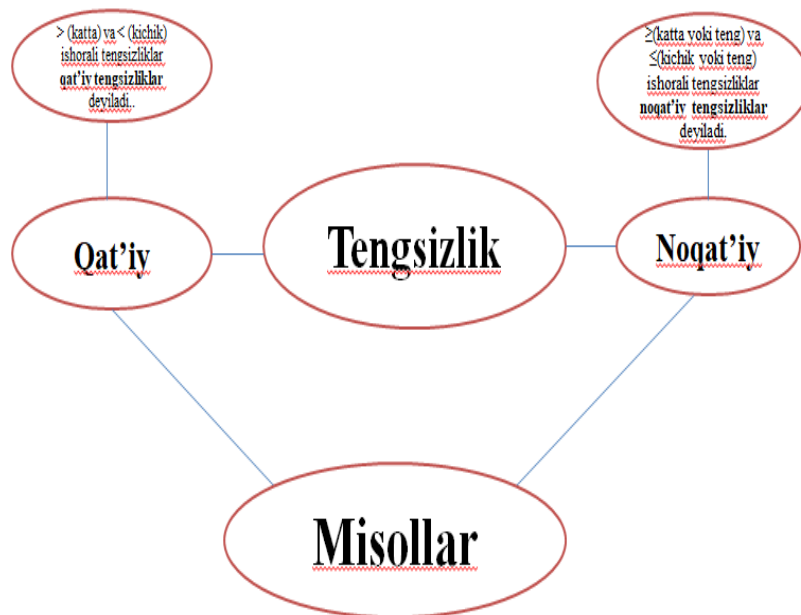
Masalan, noqat'iy tengsizliklar uchun bunday ifodalash mumkin: Agar $a \geq b$ bo'lsa, u holda istalgan c son uchun

$$a + c \geq b + c \text{ bo'ladi}$$

Haqiqatan ham, $a > b$ bo'lgan hol uchun bu teorema oldingi mavzularda isbotlangan, $a = b$ uchun esa bu tasdiq tenglikning bizga ma'lum bo'lgan xossasini ifodalaydi.

Yuqoridagi tushunchalarni mustahkamlash uchun “**Matematik klaster**” metodini qo'llaymiz (1-rasm).

“**Matematik klaster**” metodida har bir guruh o'quvchilariga mavzuning o'zak qismi ya'ni tengsizlik yozilgan varoq topshiriladi. O'quvchilar varoqdagi topshiriqni o'z tushunchalari bo'yicha boyitib boradilar. O'quvchilar bu metodning misollar bo'limida o'qituvchi tomonidan berilgan topshiriqlarni bajaradilar.

(1-rasm) “**Matematik klaster**” metodi

Javoblar: O'quvchilar bergan javoblari o'qituvchi tomonidan tekshirib boriladi.

Mustahkamlash uchun mashqlar: Endi o'quvchilarimiz berilgan tasdiqlarni tengsizliklar ko'rinishida yozishlari kerak bo'ladi.

- 1) x va 17 sonlarining yig'indisi 18dan katta ;
- 2) 13 va x sonlarining ayirmasi 2dan kichik ;
- 3) 17 va x sonlarining ko'paytmasi 3dan kichik emas ;

- 4) X va -3 sonlari yig'indisining ikkilangani 2 dan kata emas ;
- 5) X va 3 sonlari yig'indisining yarmi ular ko'paytmasidan katta emas ;
- 6) X va -4 sonlari ko'paytmasining ikkilangani ular ayirmasidan kichik emas ;

“Matematik bozor” metodi: Bu metodda o'quvchilardan tezkorlik talab qilinadi. Bunda guruh bo'yicha hamma birgalikda ishtirok etadilar. Har bir guruhga 20 ming so'mlik va 10 ming so'mlik savollar beriladi. Qaysi guruh javoblari to'g'ri bo'lsa, belgilangan pul miqdorini qo'lga kiritadilar. (2-rasm)

<u>Guruhlar</u>	<u>20 000 so'm</u>	<u>10 000 so'm</u>
1-guruh	$\frac{5x+3}{2} - 1 \geq 3x - \frac{x-7}{2}$	$5(x+2) + 2(x-3) < 3(x-1) + 4x$
2-guruh	$\frac{3x+2}{4} - 1 \leq 2x + \frac{x-5}{2}$	$3(2x-1) + 3(x-1) > 5(x+2) + 2(2x-3)$

(2-rasm) “Matematik bozor” metodi

Matematika kabi ilm-fan yordamida siz turli loyihalar va sizga yordam berishi mumkin bo'lgan maslahatlarga pul sarflashdan qochasiz. Xohlaysizmi yoki yo'qmi, matematika turli sohalarida tobora muhim omilga aylanib bormoqda. Bo'lajak jurnalistlar, siyosatchilar kamroq gapiradi, ko'proq tahlil qiladi. Kelajakdagi politsiya va harbiy xizmatchilar, albatta, olimlarning ixtiroi bo'lgan texnologiyalardan foydalanadilar. O'qituvchilar va hamshiralar ham raqamlar va texnologiyaga tayanadilar. Kelajakdagi mexaniklar va duradgorlar bolg'a va kalit kabi optimallashtirish elektronikasi va tahlildan foydalanadilar. Matematika kundalik hayotimizning katta qismini tashkil qiladi. Matematika aqlni o'stiradi, diqqatni riojlaniradi, maqsadga yetishish uchun o'zida iroda va qat'iyatni tarbiyalaydi shu sababli matematika har qanday kasb egasiga suv va havo kabi zarurdir [3-14].

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Educating teachers of science, mathematics, and technology : new practices for the new millennium / Committee on Science and Mathematics. Copyright 2001 by the National Academy of Sciences. Constitution Avenue, N.W. Washington
2. Djurayev R.X va boshqalar. Pedagogik atamalar lug'ati. –T.: “Fan nashriyoti”, 2008 yil. – 94-bet
3. A. Sh. Rashidov Matematika darslarida ta'limning shaxsga yo'naltirilgan texnologiyasi. Центр научных публикаций. 2021 yil. 3-son. 68-72 bet

4. A.Sh. Rashidov Ijtimoiy-gumanitar ta'lim yo'nalishi talabalari uchun matematik fanlar bo'yicha amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish. Science and Education №9. С 283-291
5. О.О.Халлоқова. А.Рашидов Пороговое собственное значение модели Фридрихса. Молодой ученый, 2015 №15. С. 1-3
6. A. Sh. Rashidov Interaktivnyye metody pri izuchenii temy "Opredelennyy integral i yego prilozheniya". Nauchnyye issledovaniya. № 34:3. С 21-24
7. A. Sh. Rashidov Yoshlar intellektual kamolotida ijodiy tafakkur va kreativlikning o'рни. Pedagogik mahorat 2021 yil №7. 114-116 bet.
8. A.Sh. Rashidov. Matematika fanlaridan talaba yoshlar ijodiy tafakkurini rivojlantirish. Fan va jamiyat №3. С 45-46
9. A.Sh. Rashidov замонавий таълим ва инновацион технологиялар соҳасидаги илмorf тажрибалар. Центр научных публикаций. 2021 yil. 3-son. 68-72 bet 8-14
10. A.Sh.Rashidov. M.F.Faxridinova. O'quvchilarning bilimini baholashda xalqaro baholash dasturlari. "Fizika, matematika va informatsion texnologiyalarning innovatsion rivojlanishdagi o'рни" mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman. Buxoro. 222-227 bet.
11. A.Sh.Rashidov. S.A.Mehmonova. Matematik analiz fanini o'qitishda interfaol metodlar: "KEYS-STADI" metodi "Fizika, matematika va informatsion texnologiyalarning innovatsion rivojlanishdagi o'рни" mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman. Buxoro. 165-169 bet.
12. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot o'g'li Options for Working with Files in the Python Programming Language International Interdisciplinary Research Journal Volume 2 Issue 3, Year 2023 ISSN: 2835-3013 c. 371-375.
13. Hasanov Behzod Normurot o'g'li Matritsa ustida amallar bajarish metodlari Educational research in universal sciences, 2024/3/3 c.38–45.
14. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot o'g'li Python dasturlash tilini o'qitishda funksiyalardan foydalanish metodikasi Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali 2023 Tom 1. №18 c. 15-19

68.TUB VA MURAKKAB SONLAR MAVZUSINI O‘QITISH

Rashidov Anvarjon Sharipovich

Buxoro davlat pedagogika instituti Aniq fanlar kafedrası dotsenti

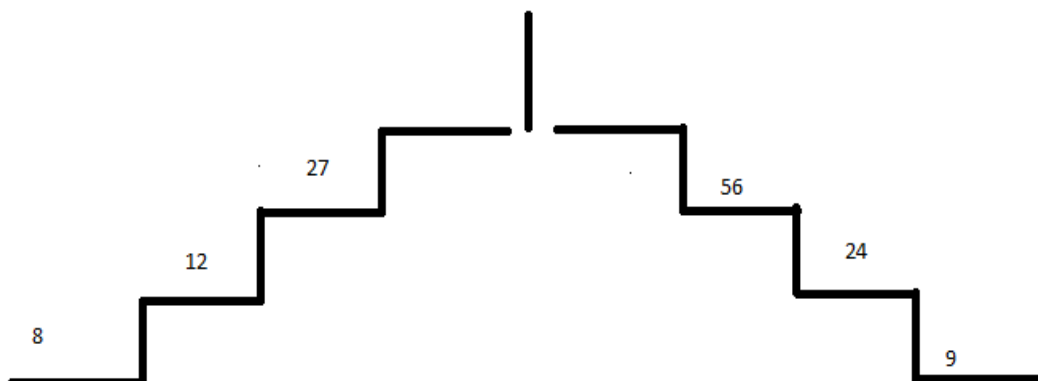
Rizayeva Mashhura Ergashevna

Buxoro davlat pedagogika instituti 3-bosqich talabasi

Bugungi kunga kelib ta’limni tashkil etishga qo’yiladigan talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni o’quvchilarga yetkazib berish, ularda ma’lum faoliyat yuzasidan ko’nikma va malakalarni hosil qilish, shuningdek, o’quvchilar faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko’nikma va malakalar darajasini baholash o’quvchilardan yuksak pedagogik mahorat hamda ta’lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi.

Ushbu ishda umumta’lim maktablarining Matematika kursidan ma’lum bo’lgan “Tub va murakkab sonlar “ mavzusini o’qitish bo’yicha ayrim mulohazalar keltiriladi va uslubiy ko’rsatmalar beriladi.

Maktab matematika kursidan bizga ma’lumki, “Tub va murakkab sonlar mavzusi Sonlarning bo’linish belgilari mavzusidan keyin kelib , o’quvchi har bir son qaysi sonlarga bo’linishini bilsagina yangi mavzuni o’zlashtirishda va tushunishda qiynalmaydi. Buning uchun yangi mavzuga o’tishdan oldin o’tilgan darsni o’quvchilar bilan takrorlab olgan ma’qul. O’tilgan mavzuni takrorlashda **“Zinama-zina”** metodidan foydalanamiz. Bu metod uchun va dars davomida olib boriladigan qiziqarli metodlar uchun sinf o’quvchilari ikki guruhga ajratiladi: 1-guruh Al-Xorazmiy , 2-guruh Al-Beruniy . **“ZINAMA-ZINA”** metodi uchun uyga vazifaga berilgan va kitobdagi ba’zi misollardan foydalaniladi. Har bir guruhga 3 tadan son beriladi, zinaning joylashgan o’rniga qarab sonlarning qiymati oshib boradi.

1-guruh

2-guruh

1-guruh javoblari:

1) 1;2;4;8 ga bo‘linadi 2) 1;2;3;4;6;12 ga bo‘linadi 3) 1;3;9;27 ga bo‘linadi (jami 3 ball)

2-guruh javoblari:

1) 1;3;9 ga bo‘linadi 2) 1;2;3;4;6;8;12;24 ga bo‘linadi 3) 1;2;4;7;8;14;28;56 ga bo‘linadi (jami 3 ball)

Takrorlashga 5 daqiqa vaqt ajratiladi, zinama-zina metodini o‘tkazib olgandan so‘ng o‘quvchilarning yangi mavzuni o‘zlashtirishga tayyorligiga ishonch hosil qilgach, yangi mavzu bayoniga o‘tish mumkin.

- 1 dan boshqa har bir natural sonning kamida ikkita bo‘luvchisi bo‘ladi. 2,3,5,7,11,13,17-sonlarining har biri 2ta bo‘luvchilarga ega: 1va shu sonning o‘zi. Xuddi shuningdek 4,6,8,12,25,28 sonlarining har birining ikkitadan ko‘p bo‘luvchisi bor. Agar natural son faqat ikkita bo‘luvchiga (sonning o‘zi va 1)ega bo‘lsa u tub son deyiladi.

Shu ta’rifga asosan 2,3,5,7,11,13,17 sonlari tub bo‘ladi.

- Agar natural son ikkitadan ortiq bo‘luvchiga ega bo‘lsa, bunday son murakkab son deyiladi.

Shu ta’rifga asosan 4,6,8,12,25,28 sonlari murakkab bo‘ladi.

- 1 – tub son ham murakkab son ham emas.

Birinchi – eng kichik tub son 2 ga teng. 2- juft tub son. Qolgan barcha tub sonlar toq sonlardir. Tub sonlar cheksiz ko‘p.

- Berilgan N sonini tub son ekanligini aniqlash uchun uni $\sqrt{N}$ sonigacha bo‘lgan tub sonlarga bo‘lib ko‘rish yetarli.

1-rasm.1 dan 1000 gacha bo‘lgan tub sonlar jadvali.

2	3	5	7	11	13	17	19	23	29	31	37	41	43
47	53	59	61	67	71	73	79	83	89	97	101	103	107
109	113	127	131	137	139	149	151	157	163	167	173	179	181
191	193	197	199	211	223	227	229	233	239	241	251	257	263
269	271	277	281	283	293	307	311	313	317	331	337	347	349
353	359	367	373	379	383	389	397	401	409	419	421	431	433
439	443	449	457	461	463	467	479	487	491	499	503	509	521
523	541	547	557	563	569	571	577	587	593	599	601	607	613
617	619	631	641	643	647	653	659	661	673	677	683	691	701
709	719	727	733	739	743	751	757	761	769	773	787	797	809
811	821	823	827	829	839	853	857	859	863	877	881	883	887
907	911	919	929	937	941	947	953	967	971	977	983	991	997

Tub sonlar jadvalini tuzish usullaridan eng soddasi va shu bilan birga eng

qadimiysi yunon matematigi Eratosfen taklif qilgan . Bunday usul bilan tuzilgan tub sonlar jadvali “Eratosfen g‘alviri “ nomi bilan ma’lumdir. Eratosfen tub sonlar jadvalini faqat 1000 gacha natural sonlar uchun keltirgan. Ushbu sonlarni 1-rasmda ko‘rishingiz mumkin:

Yangi mavzu qisqacha bayoni berilgach, bu vaqt davomida zerikib qolgan o‘quvchilarni (bilar asosan orqa partalarda o‘tirganlar bo‘ladi) darsga yana jalb qilish maqsadida **“DIQQATNI JAMLA”** o‘yinini o‘tkazamiz. Bunda doskada 5×5 jadvalda 25 ta son aralash holda yozilib joylashtiriladi. O‘quvchilardan 3 yoki 4 o‘quvchini navbat bilan chiqarib, 5 soniya doskadagi sonlarni va sonlarning o‘rnini ko‘rib olishi uchun vaqt beramiz va sonlar orasidan tub sonlarning joylashgan o‘rnini ko‘rsatishi kerakligini aytamiz, bunda o‘qituvchi vaqtga qarab o‘tirishi kerak bo‘ladi va oxirida o‘quvchiga necha soniya vaqt sarflaganini aytishi kerak bo‘ladi.

3	59	217	5	31
16	57	7	78	657
98	53	27	486	101
11	118	79	49	14
44	41	444	21	233

O‘quvchilar bilan qiziqarli metodni o‘tqazib oldik, endi yangi mavzuni keyingi qismini davom ettirsak ham bo‘ladi.

Maktab o‘quvchilariga matematika kursining” Tub va murakkab sonlar, O‘zaro tub son” mavzusini o‘qitish jarayonida ishda keltirilgan ma’lumotlardan foydalanish orqali darsning otilgan mavzuni takrorlash, yangi mavzuni bayon qilish, mavzu bo‘yicha olingan bilimlarni mustahkamlash qismlarini samarali tashkil etish mumkin. Umuman darsni yanada samarali, natijador va qiziqarli qilib tashkil qilishda ta’limning turli interfaol usullaridan foydalanish mumkin [3-14].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. M.A.Mirzaahmedov, A.A.Rahimqoriyev, SH.N.Ismailov, M.A.To‘xtaxodjayeva 6-sinf Matematika darsligi (2017-yil nashri)
2. Djurayev R.X va boshqalar. Pedagogik atamalar lug‘ati. –T.: “Fan nashriyoti”, 2008 yil. – 94-bet
3. A. Sh. Rashidov Matematika darslarida ta’limning shaxsga yo ‘naltirilgan texnologiyasi. Центр научных публикаций. 2021 yil. 3-son. 68-72 bet
4. A.Sh. Rashidov Ijtimoiy-gumanitar ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun matematik fanlar bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlarni o‘tkazish. Science and Education №9. C 283-291
5. O.O.Xalloqova. A.Рашидов Пороговое собственное значение модели Фридрихса. Молодой ученый, 2015 №15. С. 1-3
6. A. Sh. Rashidov Interaktivnyye metody pri izuchenii temy "Opredelennyy integral i yego prilozheniya". Nauchnyye issledovaniya. № 34:3. C 21-24
7. A. Sh. Rashidov Yoshlar intellektual kamolotida ijodiy tafakkur va kreativlikning o‘rni. Pedagogik mahorat 2021 yil №7. 114-116 bet.
8. A.Sh. Rashidov. Matematika fanlaridan talaba yoshlar ijodiy tafakkurini rivojlantirish. Fan va jamiyat №3. C 45-46
9. A.Sh. Rashidov замонавий таълим ва инновацион технологиялар соҳасидаги илмorf тажрибалар. Центр научных публикаций. 2021 yil. 3-son. 68-72 bet 8-14
10. A.Sh.Rashidov. M.F.Faxridinova. O‘quvchilarning bilimini baholashda xalqaro baholash dasturlari. “Fizika, matematika va informatsion texnologiyalarning innovatsion rivojlanishdagi o‘rni” mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman. Buxoro. 222-227 bet.
11. A.Sh. Rashidov. S.A. Mehmonova. Matematik analiz fanini o‘qitishda interfaol metodlar: “KEYS-STADI” metodi “Fizika, matematika va informatsion texnologiyalarning innovatsion rivojlanishdagi o‘rni” mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman. Buxoro. 165-169 bet.
12. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot o‘g‘li Options for Working with Files in the Python Programming Language International Interdisciplinary Research Journal Volume 2 Issue 3, Year 2023 ISSN: 2835-3013 c. 371-375.
13. Hasanov Behzod Normurot o‘g‘li Matritsa ustida amallar bajarish metodlari Educational research in universal sciences, 2024/3/3 c.38–45.
14. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot o‘g‘li Python dasturlash tilini o‘qitishda funksiyalardan foydalanish metodikasi Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali 2023 Tom 1. №18 c. 15-19

69.ARALASH SONLARNI QO‘SHISH VA AYIRISH MAVZUSINI O‘QITISHDA INTERFAOL METODLAR

Rashidov Anvarjon Sharipovich

Buxoro davlat pedagogika instituti Aniq fanlar kafedrası dotsenti

Beknazarova Gulshoda Yusufvna

Buxoro davlat pedagogika instituti 3-bosqich talabasi

Bugungi kunga kelib ta’limni tashkil etishga qo‘yiladigan talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni o‘quvchilarga yetkazib berish, ularda ma’lum faoliyat yuzasidan ko‘nikma va malakalarni hosil qilish, shuningdek, o‘quvchilar faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko‘nikma va malakalar darajasini baholash o‘quvchilardan yuksak pedagogik mahorat hamda ta’lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi.

O‘tilgan mavzularni qisqa takrorlab olish uchun “Uchta to‘g‘ri bitta noto‘g‘ri” metodidan foydalanamiz. Bu metod uchun va dars davomida olib boriladigan qiziqarli metodlar uchun sinf o‘quvchilarini 3 ta guruhga ajratiladi. Guruhlar dars mobaynida o‘zlarini baholab borishadi. Sinf guruhlarini quyidagicha nomlab olinadi.

1-guruh “To‘g‘ri kasrlar”,

2-guruh “Noto‘g‘ri kasrlar”,

3-guruh “Aralash sonlar”.

“Uchta to‘g‘ri va bitta noto‘g‘ri” metodi uchun har bir guruhdagi ishtirokchilar bir varaq qog‘ozga o‘rganilgan mavzu bo‘yicha uchta to‘g‘ri kasr va bitta noto‘g‘ri kasr sonni yozadi. Birinchi guruh ishtirokchilari yozgan varaqlar 2-guruhga, 2-guruh yozgan varaqlar 3-guruhga, 3-guruh yozgan varaqlar 1-guruhga beriladi va almashtiriladi. Keyin esa qays kasr noto‘g‘ri ekanligini guruhdagi ishtirokchilarning o‘zlari aniqlaydilar. Har bir topilgan natija uchun 1 balldan beriladi.(1-rasm)

1-rasm. “Uchta to‘g‘ri va bitta noto‘g‘ri ” metodi

Bu metodni afzalligi shundaki, o‘quvchilarning kuzatuvchanligini rivojlantiradi axborotni tanlab olish ko‘nikmasini ishlab chiqadi, bolalarni xato topish va fikrlarni ifodalashga o‘rgatadi, o‘qituvchiga o‘quvchilarning bilimlarini tekshirishga imkon beradi. Bu metoddan uy ishini tekshirish vaqtida va mavzuni mustahkamlashda foydalanish mumkin.

“Uchta to‘g‘ri va bitta noto‘g‘ri” metodi qo‘llanilganda o‘quvchi to‘g‘ri va noto‘g‘ri kasrlarni ajratib olishni takrorlab olishadi va bu yangi mavzu uchun tayanch bo‘lib xizmat qiladi. “Uchta to‘g‘ri va bitta noto‘g‘ri ” metodini o‘tkazib olgandan so‘ng o‘quvchilarning yangi mavzuni o‘zlashtirishga tayyorligiga ishonch hosil qilgach, yangi mavzu bayoniga o‘tish mumkin. **“Raketa”** metodi(2-rasm). Bu metodni qo‘llash uchun dastlab doskaga 3 ta raketa chizib olinadi yoki yasab yopishtiriladi.

2-rasm. “Raketa” metodi

Har bir raketa har bir guruh uchun hisoblanadi. Har bir raketa pastiga 10 tadan aralash sonlarni qo'shish va ayirish mavzusiga oid misollar yozilgan kartochkalar ilinadi. Raketa o'zga sayyoraga uchish uchun yuklardan xoli bo'lishi kerak. O'quvchilar 3 guruhga bo'lingan holda kartochkalardagi misollarni yechishni boshlashadi. (3-rasm)

3-rasm. . “Raketa” metodining raketa va kartochkalariga namunalari

Qaysi guruh o'quvchilari o'zining guruhiga tegishli raketadagi kartochkalardagi misollarni to'g'ri ishlasa va to'g'ri javob bersa kartochkalar olib tashlanadi. Noto'g'ri ishlangan kartochka raketada qoladi va ucha olmaydi. Raketani birinchi uchirgan guruh yutgan guruh hisoblanadi va eng yuqori 10 ball bilan baholanadi. Qolgan guruhlar ham shu tarzda baholanadi. Raketani uchirolmagan guruh jarima ball to'laydi. Bu o'yin yangi mavzuni amaliy qism sifatida qo'llash mumkin.

Raketalaridagi kartochklarga quyidagi misollardan kiritish mumkin:

1) $2\frac{3}{4} + 1\frac{1}{4}$	2) $6\frac{3}{10} + 2\frac{1}{10}$	3) $3\frac{1}{6} + 2\frac{2}{3}$	4) $1\frac{5}{16} + 8\frac{1}{2}$
5) $7\frac{5}{7} - 4\frac{5}{14}$	6) $2\frac{7}{8} - \frac{3}{16}$	7) $6\frac{7}{9} - 4\frac{4}{7}$	8) $1\frac{2}{5} - \frac{1}{5}$

Maktab o'quvchilariga matematika kursining “Aralash sonlarni qo'shish va ayirish” mavzusini o'qitish jarayonida maqolada keltirilgan ma'lumotlardan foydalanish orqali darsning o'tilgan mavzuni takrorlash, yangi mavzuni bayon qilish, mavzu bo'yicha olingan bilimlarni mustahkamlash qismlarini samarali tashkil etish mumkin. Umuman darsni yanada samarali, natijador va qiziqarli qilib tashkil qilishda ta'limning turli interfaol usullaridan foydalanish mumkin [3-14].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. M.A.mirzaahmedov,A.A.rahimqoriyev,SH.N.Ismailov, M.A.to‘xtaxodjayeva
“6-Matematika” «O‘qituvchi» nashriyot-matbaa ijodiy uyi toshkent – 2017-51-bet.
2. _Djurayev R.X va boshqalar. Pedagogik atamalar lug‘ati. –T.: “Fan nashriyoti”, 2008 yil. – 94-bet
3. A. Sh. Rashidov Matematika darslarida ta’limning shaxsga yo ‘naltirilgan texnologiyasi. Центр научных публикаций. 2021 yil. 3-son. 68-72 bet
4. A.Sh. Rashidov Ijtimoiy-gumanitar ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun matematik fanlar bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlarni o‘tkazish. Science and Education №9. C 283-291
5. O.O.Халлоқова. А.Рашидов Пороговое собственное значение модели Фридрихса. Молодой ученый, 2015 №15. С. 1-3
6. A. Sh. Rashidov Interaktivnyye metody pri izuchenii temy "Opredelennyy integral i yego prilozheniya". Nauchnyye issledovaniya. № 34:3. C 21-24
7. A. Sh. Rashidov Yoshlar intellektual kamolotida ijodiy tafakkur va kreativlikning o‘rni. Pedagogik mahorat 2021 yil №7. 114-116 bet.
8. A.Sh. Rashidov.Matematika fanlaridan talaba yoshlar ijodiy tafakkurini rivojlantirish. Fan va jamiyat №3. C 45-46
9. A.Sh. Rashidov замонавий таълим ва инновацион технологиялар соҳасидаги илғор тажрибалар. Центр научных публикаций. 2021 yil. 3-son. 68-72 bet 8-14
10. A.Sh.Rashidov. M.F.Faxridinova. O‘quvchilarning bilimini baholashda xalqaro baholash dasturlari. “Fizika, matematika va informatsion texnologiyalarning innovatsion rivojlanishdagi o‘rni” mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman. Buxoro. 222-227 bet.
11. A.Sh. Rashidov. S.A. Mehmonova. Matematik analiz fanini o‘qitishda interfaol metodlar: “KEYS-STADI” metodi “Fizika, matematika va informatsion texnologiyalarning innovatsion rivojlanishdagi o‘rni” mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman. Buxoro. 165-169 bet.
12. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot o‘g‘li Options for Working with Files in the Python Programming Language International Interdisciplinary Research Journal Volume 2 Issue 3, Year 2023 ISSN: 2835-3013 c. 371-375.
13. Hasanov Behzod Normurot o‘g‘li Matritsa ustida amallar bajarish metodlari Educational research in universal sciences, 2024/3/3 c.38–45.
14. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot o‘g‘li Python dasturlash tilini o‘qitishda funksiyalardan foydalanish metodikasi Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali 2023 Tom 1. №18 c. 15-19

70. INFORMATIKANI O‘QITISHDA DIDAKTIK TAMOYILLAR**Rashidov Anvarjon Sharipovich**

Buxoro davlat pedagogika instituti

“Aniq fanlar” kafedrası dotsenti

Informatika kursining mazmuni va tuzilishini aniqlashda, shuningdek, uni o‘qitish jarayonida umumiy didaktika (o‘qitish nazariyasi) tomonidan ko‘rsatilgan asosiy tamoyillarga rioya qilish zarur. Ana shu tamoyillardan biri ilmiylik tamoyilidir.

Ilmiylik, o‘rganilayotgan masalalarga yuzaki qarash yoki unga oid ma’lumotlar soni bilan emas, balki masalaning tub mohiyatiga chuqur kirib borish bilan belgilanadi. O‘quvchilarga yetkazilayotgan barcha bilimlar, ma’lumotlar to‘g‘ri bo‘lib, zamonaviy fan nazariyasiga muvofiq kelishi lozim. Informatika — tez rivojlanib borayotgan fan. Keyingi o‘n yil ichida informatikaga juda ko‘p yangi tushunchalar kiritildi, yangi nazariyalar paydo bo‘ldi, yangi EHM lar va ularning qurilmalari yaratildi. Shuning uchun o‘quv kursining mazmuni va tuzilishi doimo yangilab turilishi lozim. Informatika kursi qanchalik elementar bo‘lmasin, u doimo ilmiy bo‘lishi shart.

Progressiv didaktik sistemalar amaliyoti ilmiylik tamoyilini amalga oshirishning bir qator qoidalarini ishlab chiqishga imkon yaratadi. Bular quyidagilar:

- o‘quvchilarni informatikadagi yangiliklar bilan sistemali ravishda xabardor qilib borish;
- zamonaviy ilmiy atamalarni qo‘llash,
- o‘quvchilarni kibernetika va informatika sohasidagi olimlarning tarjimai holi, ularning fan rivojiga qo‘shgan hissalarini bilan tanishtirish imkoniyatlaridan keng foydalanish.

Informatikaning rivojlanish tarixi, uning asosiy g‘oya va usullarini shakllantirish jarayonlarini o‘rganish uchun tarixiy materiallardan foydalanish lozim. Shundagina informatika fani o‘quvchilar ko‘z o‘ngida qotib qolgan va shakllanib bo‘lgan fan sifatida emas, balki rivojlanishda, ijodiy yaratuvchanlik jarayonida namoyon bo‘ladi. Fan tarixi uning harakatlantiruvchi kuchini ko‘rish, ilmiy bilish va inson amaliy faoliyatining bir-biriga bog‘liqligini harakatda kuzatish imkonini beradi. Bu esa o‘quvchilarda didaktik-materialistik dunyoqarashni va ilmiy tafakkurni shakllantirishga yordam beradi.

Informatika mashg‘ulotlarida tarixiy materiallardan foydalanishning bir necha turlarini keltirib o‘tamiz.

1. Informatika tarixiga epizodik ekskurs.

Masalan, «EHM avlodlari» mavzusini o‘tganda o‘qituvchi O‘zbekistondagi «Algoritm» zavodida EHM ning 4- avlodini yig‘ish tarixi haqida o‘quvchilarga gapirib berishi foydadan holi bo‘lmaydi.

2. Akademiklar V.S Qobulov, F.B.Abutaliyev, M.M.Komilov, professor M.Z.Ziyoxo‘jayevlar misolida vatanimizdagi kibernetika va informatika sohasiga katta xizmat qilgan olimlarning hayoti hamda ijodi haqida ma’lumotlar berib borish.

3. Ma’lum davrlarda olingan, kashf qilingan tarixiy natijalar sharhi (kompyuterlar yangi turlarining paydo bo‘lishi, biror dasturlash atamasining paydo bo‘lishi va boshqalar). Masalan, dasturlash tilini o‘rganishda Ada Lavleys xonim haqida so‘zlab berish mumkin.

4. Ma’lum bir tarixiy mavzuni o‘rganish. Masalan, sanoq sistemalari tarixini o‘rganish (qadimiy bobilliklardan EHM largacha).

5. Buyuk olimlar va allomalarning (mutafakkirlarning) kibernetika, informatika va dasturlash haqidagi so‘zlari. O‘quvchilarda vatanparvarlik xislatlarini shakllantirish maqsadida ularni Qadimiy Sharqning

al-Xorazmiy, al-Beruniy kabi buyuk olimlarining ilmiy natijalari haqidagi materiallar bilan tanishtirib borish nihoyatda foydalidir.

Mavzuni ilmiy bayon qilish masalasi bilan uzviy bog‘liqlikda turgan masala mavzuni sistemali va izchil bayon qilishdir. Informatika o‘quv predmeti bir-biriga bog‘liq bo‘lmagan faktlar va ta’riflar yig‘indisidan emas, balki o‘quvchilar oldida aniq ketma-ketlikda ochib beriladigan bilimlar sistemasidan iborat bo‘lishi lozim. Ushbu tamoyil amaliyotda quyidagi asosiy qoidalar yordamida amalga oshiriladi:

1. Informatika kursidagi turli mavzularining o‘zaro aloqalarni ko‘rsatuvchi sxemalar, plakatlar, klasterlardan foydalanish.

2. O‘zlashtirilgan mavzularni takrorlash va takomillashtirish.

3. Oldingi o‘tilgan materialni batafsil takrorlash.

4. Yangi materialni tushuntirishda u bilan oddiy, sodda va tabiiy aloqada bo‘ladigan ma’lumotlardan boshqa ma’lumotlarni qo‘shmaslik.

5. O‘quvchilarning o‘z fikrini bayon qilish usul va shakllarini doimo kuzatib borish.

6. Har bir bo‘lim so‘ngida umumlashtiruvchi va sistemalashtiruvchi darslarni o‘tkazish.

Tushunarlilik tamoyili ko‘p asrlik o‘qitish amaliyoti davomida ishlab chiqilgan talablardan kelib chiqadi. Turli ilmiy materialni bayon qilishda o‘quvchining yoshi, rivojlanishi va mavjud vaqt budjeti qat’iy hisobga olinishi lozim. O‘quvchiga ta’limning har bir bosqichida shunday va shuncha material berilishi kerakki, u o‘zining rivojlanishi darajasiga ko‘ra ushbu materialni qamrab olishi va o‘zlashtirishi uchun imkon yarata oladigan bo‘lsin. Har bir bosqichdagi savollar doirasi qat’iy chegaralangan bo‘lishi shart.

Ko‘rgazmalilik tamoyili boshqa fanlarni o‘qitishdagi kabi, informatikani o‘qitish jarayonida ham asosiy va muhim hisoblanadi: ushbu tamoyil qadim zamonlardan beri qo‘llanib kelinayotgan mashhur o‘qitish tamoyillaridan biridir.

Mavzuning bayoni doskadagi va o'quvchilar daftaridagi yozuvlar bilan birgalikda olib boriladi. Doskada yozuv va rasmlar o'qituvchi tushintirayotgan paytda, o'quvchilar esa doska oldida javob berayotganda bajariladi. Doskadan foydalanish o'qitishdagi muhim bo'g'indir. Masala yechishda, takrorlashda, o'quvchilardan so'rashda, xullas, barcha hollarda to'la ko'rgazmalilik bo'lishi lozim. Doskadagi rasmlar bilan bir qatorda jadvallar, diapozitivlar, kinofilmlar, kodoskoplar, proyeksion apparatlar va boshqalar bilan namoyish etish ko'rgazmalilikni ta'minlaydi. Jadvalning roli ikki xil bo'lishi mumkin. Birinchidan, jadvaldan o'qituvchi dars jarayonida, sinf oldida mavzuni tushuntirish paytida foydalanishi mumkin. Bunda jadvallar o'qituvchining bayonini va yozuvlarni to'ldirib boradi. Ikkinchidan, jadvallarni ko'rinadigan joyga uzoq muddat ilib qo'yish mumkin. O'qituvchilarga diapozitivlar va proyeksion apparatlar uchun plyonkalardan foydalanish katta yordam beradi. Diapozitivlarni o'qituvchining o'zi kompyuterdan yoki printer uchun maxsus varaqlardan foydalanib tez va oson tayyorlashi mumkin. Diapozitivlar katta o'lchamdagi tasvirlarni hosil qilish imkonini beradi. Lekin, foydalanganda sinf xonalarini qorong'ilatish kerak. Bu esa ayrim noqulayliklarni keltirib chiqaradi. Agar epidiaskop bo'lsa, ekranga shaffof bo'lmagan tavsiflarni ham proyektsiyalash mumkin. Bunda kitob va jurnallardagi rasmlardan ham foydalansa bo'ladi. Hozirgi kunda zamonaviy multimediasiy video proyektorlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Ular tasvirni bevosita kompyuterdan katta ekranga proyektsiyalash imkonini beradi.

Bilimlarni mustahkam o'zlashtirish jarayoni juda murakkabdir. Shu sababli o'qituvchilarga qisqa, lezis shaklidagi tavsiyalar bilan cheklanamiz:

1. Zamonaviy o'qitishda tafakkur xotiraga nisbatan yuqoridir.
2. O'quvchilar ongli ravishda o'zlashtirgan bilimlarinigina eslab qolishlari kerak.
3. Eslab qolinishi kerak bo'lgan ma'lumotlar qatoridan o'quvchining o'zi keltirib chiqaradiganlarni chiqarib tashlash lozim.
4. Yangi bilimlarni o'rganishga kirishishdan oldin, ijobiy motivlar va stimullar bilan ta'minlash lozim.
5. O'rganilganlarni takrorlash va mustahkamlashni shunday o'tkazish kerakki, bunda o'quvchilarning faqatgina xotirasini faollashtiribgina qolmasdan, balki ularning tafakkurini va his tuyg'ularini ham faollashtirish lozim.

O'quvchilarning informatikani egallashlarida asosiy bilish manbayi bu amaliyotdir. Ushbu holat hozirgi jamiyatda har bir kishining hayotida EHMni amaliyotda qo'llashlari zaruratidan kelib chiqadi. O'quvchilarning dunyoqarashini rivojlantirish, tafakkurini shakllantirish informatika o'qitishda amaliyot va nazariyani to'g'ri uyg'unlashtirish, informatika tarixi bo'yicha ma'lumotlarni, qiziqarlilikni kiritish, nazariya hamda amaliyotning birligini ta'minlash orqaligina amalga oshirilishi mumkin.

Agar o'quvchilarning o'zlari faol ishtirok etsalar, informatika bo'yicha katta hajmli, murakkab va har xil material o'quvchilar tomonidan ongli ravishda o'zlashtirilishi mumkin. Bunga erishish uchun o'qituvchi o'quvchilar bilan ishlashning faol (interaktiv, progressiv) shakl va usullaridan foydalanishi lozim [3-9].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Educating teachers of science, mathematics, and technology : new practices for the new millennium / Committee on Science and Mathematics. Copyright 2001 by the National Academy of Sciences. Constitution Avenue, N.W. Washington
2. Djurayev R.X va boshqalar. Pedagogik atamalar lug'ati. –T.: “Fan nashriyoti”, 2008 yil. – 94-bet
3. A. Sh. Rashidov Matematika darslarida ta'limning shaxsga yo 'naltirilgan texnologiyasi. Центр научных публикаций. 2021 yil. 3-son. 68-72 bet
4. A.Sh. Rashidov Ijtimoiy-gumanitar ta'lim yo'nalishi talabalari uchun matematik fanlar bo'yicha amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish. Science and Education №9. C 283-291
5. О.О.Халлоқова А.Рашидов Пороговое собственное значение модели Фридрихса. Молодой ученый, 2015 №15. С. 1-3
6. A. Sh. Rashidov Interaktivnyye metody pri izuchenii temy "Opredelennyy integral i yego prilozheniya". Nauchnyye issledovaniya. № 34:3. C 21-24
7. A. Sh. Rashidov Yoshlar intellektual kamolotida ijodiy tafakkur va kreativlikning o'rni. Pedagogik mahorat 2021 yil №7. 114-116 bet.
8. A.Sh. Rashidov. Matematika fanlaridan talaba yoshlar ijodiy tafakkurini rivojlantirish. Fan va jamiyat №3. C 45-46
9. A.Sh. Rashidov замонавий таълим ва инновацион технологиялар соҳасидаги илмий тажрибалар. Центр научных публикаций. 2021 yil. 3-son. 68-72 bet 8-14

71.THE ROLE OF MODERNITY AND INNOVATION IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING

Rashidova Zulola

English teacher of TerSU

The modernization of higher professional education dictates the search for new methods, techniques and technologies that would contribute to the effective teaching of students, including foreign languages. Modern education in order to achieve high educational results should be characterized by constant information content of the content of education, activation of the pace of learning with the involvement of modern information technologies [Baio, 2018:23]. In modern scientific and methodological literature, more and more attention is paid by the authors to the justification of the high educational potential and the effectiveness of the use of innovative teaching technologies in the system of teaching English in higher education.

MATERIALS AND METHODS

At the present stage of development of higher professional education, there is a tendency to reduce the number of classroom hours and increase the hours allocated for independent work of students. In this regard, we can state the fact that today the role of the teacher in the educational process is being transformed. Until recently, the teacher was perceived as the main source of information, but today his role can be more fully characterized as the organizer and leader, expert and consultant of the educational and self-educational activities of future specialists.

RESULTS AND DISCUSSION

Such transformations became possible due to the emergence and widespread introduction of innovative and more effective technologies, forms and means of education into the educational process of higher education, which make it possible to optimize the process of professional training of future specialists as part of their studies at the university.

The high productivity and efficiency of innovative technologies in the context of training future specialists is justified by their multifunctionality. Thus, innovative pedagogical technologies perform the following functions in the educational process: informative; formative; motivating; systematizing; controlling [Hattier, 2014:46].

Innovative technologies and teaching methods make it possible to achieve the following goals: accessibility of the perception of educational material; systematization of knowledge; development of creative abilities of students; self-education; removing the psychological barrier (fear of communicating, making a mistake); comprehension of educational material, analysis of learned material.

To effective innovative pedagogical technologies that can be used in the system of teaching English in higher education with a high level of effectiveness in achieving educational results, researchers most often include interactive distance learning technologies (Skype, Viber, WhatsApp, e-mail, Internet chat, etc.). etc.), computer learning tools (electronic manuals, textbooks, sources of virtual libraries, educational portals, etc.), multimedia learning resources, training and testing and other latest information technologies.

Tangible progress regarding the effectiveness of teaching English both in the humanities and in technical universities, according to researchers, has been achieved through the widespread use of electronic learning tools in the educational process of higher education. These tools are used both in the classroom and extracurricular (distance) learning.

The didactic potential of electronic teaching aids in English classes lies in the fact that their use in the educational process contributes to [Ecker, 2017:28]:

- better assimilation of knowledge by students;
- the formation and development of various types of skills and abilities (listening skills based on adapted and authentic sound texts, the ability to reproduce monologue and dialogic speech, the skills and abilities of translation and summarizing texts, skills and reading skills with the direct use of materials from the Internet and local networks;
- increasing the informative richness and visibility of the lesson;
- expansion of active and passive dictionaries of students, familiarization with the vocabulary of modern English, which reproduces the culture of a certain country, its political and social structure;
- formation of creativity, development of creative activity of future specialists;
- the formation of motivation for the cognitive activity of students, the need to use a foreign language in interactive communication;
- strengthening the motivation of independent work of students;
- increasing the level of individualization and differentiation of students' activities;
- the ability to choose the pace and volume of educational material, the level of its complexity, to implement control with feedback and diagnostics, to increase the level of its objectivity.

The advantages of the Internet as an innovative learning tool are due to the fact that it is an unlimited source of information, which allows both the teacher and students to save time searching for the necessary material (theoretical, textual, sound, visual information, etc.); provides great opportunities for creativity in terms of developing didactic material, forms and types of work, individual and group tasks, projects; allows you to increase the effectiveness of teaching a foreign

language due to the possibility of total immersion in the language material and increasing the motivation of students to learn [Krashen, 2013:103].

In the context of building classes based on the use of innovative technologies and teaching aids, the type of activity and the nature of the relationship between the teacher and students are changing. The role of the student turns into an active cognitive position, while the teacher, in turn, acts as a coordinator, consultant, partner.

Teachers focus on conducting educational research by students, independently searching for information and planning, as well as on a deeper understanding of the topic under study (process, subject, phenomenon). Such learning can be self-directed (independent), since ideally this process is regulated by decisions made by students independently (with the support/guidance of the teacher) and is learner-centered [3].

Experiential learning allows you to organize a learning process with immersion in the phenomenon being studied; students learn based on their own experience, following 4 steps:

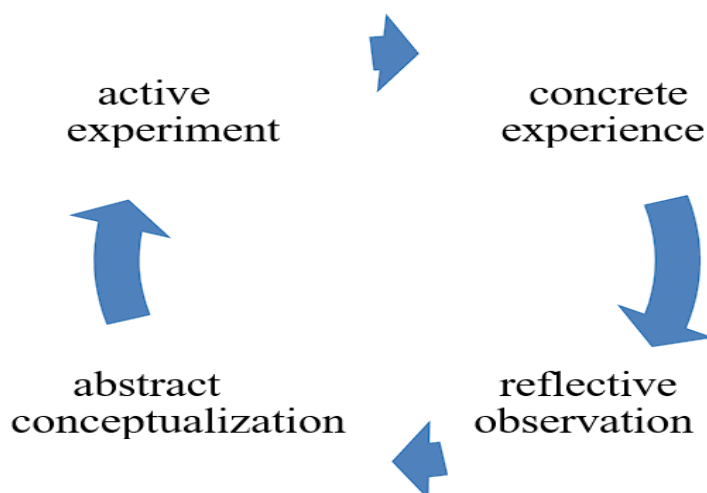

Figure 1. 4 steps of experiential learning (compiled by the author based on data from the source [4])

The key here is to plan your study carefully. It is necessary to teach how to correctly ask (formulate) scientific questions, draw up a research plan, give priority to evidence, formulate conclusions (explanation) and connect them with scientific knowledge.

CONCLUSION

Summarizing the above, we conclude that, along with the indicated advantages of the analyzed learning technologies, the importance of academic forms of obtaining knowledge and developing students' competencies should not be leveled. The use of modern technologies in English classes should not be an end in itself. These technologies should be perceived as effective didactic and technical teaching aids.

To conclude teaching a language can help in both your personal and professional life. It can boost other skills and improve your cultural understanding. Each student has unique talent, interest in learning a new language. So, a professional teacher should find the most suitable effective methods of teaching a foreign language according to student's own desire, capability and time.

REFERENCES

1. Baio J, Wiggins L, Christensen DL, Maenner MJ, Daniels J, Warren Z, et al. Prevalence of Autism Spectrum Disorder Among Children Aged 8 Years-Autism and Developmental Disabilities Monitoring Network, 11 Sites, United states, 2014. *MMWR Surveill Summ.* 2018;67(6):1–23. - PMC - PubMed
2. Hattier MA. Factor analysis and cut-off scores for the Autism Spectrum Disorder-Observation for children [dissertation] Louisiana State University; 2014.
3. Ecker C. The neuroanatomy of autism spectrum disorder: An overview of structural neuroimaging findings and their translatability to the clinical setting. *Autism.* 2017;21(1):18–28.
4. Karshieva B. F. Methodology and pedagogical practice-test result of organization of pedagogical training // *Экономика и социум.* – 2022. – №. 12-1 (103). – С. 135-138.
5. Fakhriddinova K. B. The current state of teaching english to technical students, methodological approaches: the current state of teaching english to technical students, methodological approaches // *“Qurilish va ta'lim” ilmiy jurnali.* – 2023. – T. 4. – №. 4.1. – С. 368-374.
6. Karshieva B. F. Methodology and pedagogical practice-test result of organization of pedagogical training // *Экономика и социум.* – 2022. – №. 12-1 (103). – С. 135-138.
7. Fakhriddinova K. B. The current state of teaching english to technical students, methodological approaches: the current state of teaching english to technical students, methodological approaches // *“Qurilish va ta'lim” ilmiy jurnali.* – 2023. – T. 4. – №. 4.1. – С. 368-374.
8. Karshiyeva, B. (2023). Solving complex communicative-knowledge tasks based on integrated bilingual education in English. *Interpretation and Researches*, 1(18). <https://interpretationandresearches.uz/index.php/iar/article/view/1538>
9. Karshieva Bogdagul Faxriddinova, . (2023). Theoretical views of teaching English to engineering students. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 5(12), 113–116. <https://doi.org/10.37547/tajssei/Volume05Issue12-15>
10. Karshieva B.F. (2023). A component of professional communicative competence in English

- is professional engineering knowledge. *Journal of Universal Science Research*, 1(12), 257–261. Retrieved from <https://universalpublishings.com/index.php/jusr/article/view/3290>
11. Kenjabayeva Dilafro‘z Abdisalimovna, . (2023). PROVERBS AND SAYINGS ARE AN INEXHAUSTIBLE WEALTH IN THE LIFE. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 3(12), 184–189. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/eijmrms/article/view/27737>
 12. Кенжабаева, Д. (2023). ДЕОНТОЛОГИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ СОВРЕМЕННОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ В УСЛОВИЯХ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ. *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари / Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук / Actual Problems of Humanities and Social Sciences.*, 3(11). <https://doi.org/10.47390/SP1342V3I11Y2023N71>
 13. Kenjaboeva, D. (2023). TA’LIM BERISH JARAYONIDA O‘QITUVCHI DEONTOLOGISI VA KOMPETENTLIGI VA UNING KO‘RSATKICHLARI. *Interpretation and researches*, 1(19).
 14. Stephen Krashen. Modern methods of Teaching Foreign Language. Pearson Longman, 2013
 15. SAT. The college entrance examination. -Board, 2003
 16. [fluentu.com](https://www.fluentu.com)
 17. artilekz.com

72.OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA TA'LIM OLUVCHI XORIJIY TALABALARNING MOSLASHUV JARAYONLARINING O'ZIGA XOS PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Sabrina Kamolova

Buxoro Davlat Universiteti Psixologiya
mutaxassisligi 2-bosqich magistranti
sabrina.kamalova99@mail.ru

KIRISH

Xorijiy talabalarning ijtimoiy-pedagogik moslashuvi muammosi uzoq vaqtdan beri ilmiy munozaralarda ham, ommaviy muhokama maydonchalarida ham muhokama qilinmoqda. Ijtimoiy moslashuv-individning ijtimoiy muhitga doimiy faol moslashish jarayoni va bu jarayonning natijasi. Ijtimoiy moslashuv uzluksiz xususiyatga ega ekanligiga qaramasdan uni odatda individning o'z faoliyatini va o'zini o'rab turgan ijtimoiy davrasini tubdan o'zgartirish davrlari bilan bog'laydilar. Moslashish jarayonining ijtimoiy muhitga faol ta'sir etish ko'rinishi va muhitdagi maqsad va qadriyatlarni kelishuvchanlik bilan, passiv qabul qilish ko'rinishi bo'ladi. Ijtimoiy moslashuv shaxs ijtimoiylashuvining asosiy ijtimoiy-psixologik omillaridan biridir. Ijtimoiy moslashuvning samaradorligi ko'p jihatdan individ o'zini va o'zining ijtimoiy aloqalarini qanchalik o'xshash anglashiga bog'liq. Biz ko'rib chiqayotgan muammoning dolzarbligi hozirda bir qancha omillarga bog'liq. Bir tomondan, kasbiy tayyorgarlikning turli yo'nalishlari va darajalari bo'yicha ko'plab takliflarni o'z ichiga olgan ta'lim xizmatlarining jahon bozori shakllanmoqda. Xorijiy talabalar oqimi jahon bozorida talab yuqori bo'lgan raqobatbardosh ta'lim tizimining muhim mezoni hisoblanadi. Ta'lim muhitidagi ijtimoiy harakatchanlik odamlar ta'lim olish uchun kelgan mamlakatning ijobiy qiyofasini shakllantirish vositasi bo'lib xizmat qiladi.

ASOSIY QISM

Shaxsiy darajada milliy ta'lim tizimlarini modernizatsiyalashuv jarayoni dunyoning turli mamlakatlarida yuqori sifatli ta'lim xizmatlarini olish uchun shart-sharoit yaratish talabini shakllantirishni taqazo qiladi. Shu bilan birga, tashqi bozorlarga muvaffaqiyatli chiqishning asosiy omili zamonaviy sharoitlarga moslashgan va jahon mehnat bozorida talabga ega bo'lgan bitiruvchilarni tayyorlashdir. Ushbu masalani rivojlantirishni kun tartibiga kiritgan davlatlar o'zlarining ta'lim maydonida xorijiy talabalar oqimini ko'paytirishga intilmoqdalar. O'zbekiston ham bundan mustasno emas, u ta'lim migratsiyasi siyosatini qo'llab-quvvatlash va rivojlantirishga intiladi. Jahon ta'lim xizmatlari bozoridagi muvaffaqiyatli raqobat muhim iqtisodiy samarani hisoblash imkonini beradi. Qolaversa, O'zbekistonga o'qish uchun kelganlar o'z-o'zidan behabar mamlakatimiz madaniy me'yorlari va an'analarning bevosita keng yoyilishiga hissa qo'shadilar,

bu esa “yumshoq kuch” shakllanishining ta’siri haqida gapirish imkonini beradi. Bundan tashqari, ta’lim eksporti mamlakatlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyalarida tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Jahon ta’lim bozori paydo bo’lishining obyektiv asosi ta’lim tizimining har tomonlama rivojlanishi va uning ahamiyatining ortishidir. Bu ta’lim va fan globallashtiruvining umumiy tendensiyasiga mos keladi. Boshqacha qilib aytadigan bo’lsak, globallashtiruv jarayonining sur’atlarini oshirish tendensiyasi mamlakatlararo ta’lim harakatchanligi ko’lamining kengayishi nuqtai nazaridan zamonaviy voqelik xorijiy talabalarning ijtimoiy-madaniy moslashuv mexanizmlari to’g’risida to’plangan bilimlarini qayta ko’rib chiqish zarurligini taqozo etmoqda. Bizning ishimizdan maqsad, tibbiyot universitetida tahsil olayotgan xorijiy talabalarning moslashuv darajasini o’rganish edi.

Talabalarning yangi sharoitlariga muvaffaqiyatli moslashtirishning muhim jihatlaridan biri bu ularning mahalliy aholi bilan aloqa qilish imkoniyati va bo’sh vaqtini tashkil etishdir. Birgalikda vaqt o’tkazish mezbon mamlakatning madaniy xususiyatlarini yaxshiroq tushunishga, shuningdek, tillarni progressiv o’rganishga yordam beradi. Shuni ta’kidlash kerakki, biz bu yerda o’zbek tili haqida aniq ijtimoiy-madaniy moslashuv prizmasi orqali, u yashash muhitida muloqot qilish usuli sifatida harakat qilganda gapiramiz. O’zbek tili bilan bog’liq qiyinchiliklar tufayli ko’pincha mudofaa reaksiyasi paydo bo’ladi, bu chet ellik talabalar nng universitet va mahalliy hamjamiyatning madaniy hayotida ishtirok etmasligida namoyon bo’ladi. Moslashuv jarayonining bunday rivojlanishi ichki his-tuyg’ularni, apatiyani va haqiqatni rad etishni keltirib chiqaradi. Ijtimoiy qo’llab-quvvatlash ham affektiv natijalarga ta’sir qiladi, garchi do’stlik tarmoqlari bo’yicha tadqiqotlar tarmoqlar sonidan ko’ra haqiqiy yordamning miqdori va sifatiga ko’proq e’tibor bersada. Ham mezbon, ham vatandoshlar tomonidan ijtimoiy qo’llab-quvvatlash talabalarning psixologik farovonligini oshirishga hissa qo’shishi mumkin.

Ma’lumki, turli millat va elatlarning urf-odatlar hamda xarakter xususiyatlari umuminsoniy ma’noda standartlar, stereotiplar to’plami bilan ifodalanadi. Stereotiplar-odamlarga, xususan, ularning asosiy psixologik xususiyatlariga yoki shaxsiy xususiyatlariga oid umumlashmalardir. Stereotiplar oddiy psixologik jarayonlarning muqarrar mahsulidir. Stereotiplar dunyo haqidagi ma’lumotlarni tartibga solishga yordam beradigan bebaho aqliy ko’mak hisoblanadi. Stereotiplar insonga uning atrof-muhitidagi boshqa odamlar bilan o’zaro munosabatda bo’lishga imkon beradi. Har bir xalq haqida o’rnatilgan fikrlar uning hayotga, ishga, sevgi va do’stlikka, o’ziga va atrofidagi dunyoga nisbatan bo’lgan munosabatiga asoslanadi. Ko’p hollarda, boshqa millat vakillarining, begona mamlakat odamlarining urf-odatlar, stereotiplari, ijtimoiy normalari, xulq-atvor, tarbiya haqidagi qarashlari boshqa birinikidan tubdan farq qiladi. Shuning uchun ham muloqotga yordam beradigan yoki to’sqinlik qiladigan stereotiplarni tushunish shaxslararo

munosabatlar muvaffaqiyatini ta'minlovchi omil sifatida xizmat qiladi, deyishimiz mumkin. Standartlar ma'lum milliy xususiyatlarni tushunishga yordam bersa, stereotiplar har doim ham bunday emas, chunki stereotiplar dinamik hodisa bo'lib, ularning tarkibiy qismlari o'zgarishi mumkin. Biz madaniyatning boshqalarga nisbatan bizning atributlarimizga qanday ta'sir qilishini bilish maqsadida odamlarning xatti-harakatlarini tahlil qilamiz. Biz, odatda, boshqa odamlarning ichki holati yoki kayfiyati haqida ularning xatti-harakatlariga qarab xulosa chiqaramiz. Ushbu moyillik "xato atributlar" deb ataladi. Madaniyat ichidagi muloqotda interaktsiya ishtirokchilari bir xil asosiy qoidalardan yashirincham foydalanadilar. Biz umumiy aloqalarni amalga oshirganimizda madaniy chegaralarning mavjudligiga, boshqa millat, madaniyat vakillarining qarshisida o'zimizni ijtimoiy jihatdan maqbul tarzda tutishimiz lozimligiga qat'iy amal qilishga intilamiz. Ammo madaniyat ichidagi vaziyatlarda ham, biz ko'rib chiqiladigan narsalardan tashqarida bo'lgan odamlar bilan o'zaro aloqada bo'lganimizda ham "normal" yoki "ijtimoiy jihatdan maqbul" ayrim qiyinchiliklarga duch kelamiz.

Odatda, boshqa millat, boshqa madaniyat vakillari yubormoqchi bo'lgan signallarni talqin qilganda ular biz o'z madaniyatimiz vakillaridan kutadigan madaniy qoidalarga mos kelmaydi. Biz, ko'pincha, bunday xatti-harakatlarga salbiy munosabatda bo'lamiz va ularni qabul qilishni istamaymiz. Ularni "yomon" deb hisoblab, "ahmoq", "yomon xulqli" yoki "aqlsiz"ga o'xshagan salbiy dispozitsion atributlarni ishlab chiqarishimiz mumkin. Madaniyatlararo interaktsiya tushunchasi mavjud bo'lib, bu jarayon ishtirokchilari ko'pincha muloqotda og'zaki tildan foydalanadilar, bu ulardan kamida bittasiga xos emas, ba'zan ikkalasi uchun ham tegishli bo'ladi.

XULOSA

Xorijiy talabalar uchun yangi sharoitlarga muvaffaqiyatli moslashishning eng muhim omillari til to'sig'ini bartaraf etish, o'zaro aloqaning qulay aloqa tizimini yaratish, O'zbekiston ta'lim tizimi sharoitlariga ko'nikish ekanligi aniqlandi. Respondentlarning aksariyati o'zbek madaniyatini yoqtirishga rozi bo'lishdi. Bu haqiqat o'zbek haqiqatiga muvaffaqiyatli moslashish uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Xulosa qilinadiki, moslashish jarayoni nafaqat shaxsning atrof-muhitni "moslastirish" harakatlari, balki atrof-muhitning shaxsni konfliktisiz o'zlashtirishga qaratilgan sa'y harakatlarini ham o'z ichiga oladi. Aynan shu asosni biz optimallashtirish uchun ta'lim faoliyatida qo'llashimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Беляков, С. А., Краснова, Г. А. (2016) Экспорт высшего образования: состояние и перспективы в России и мире // Университетское управление: практика и анализ. №106 (6). С.26–34.DOI: <http://dx.doi.org/10.15826/umj.2016.106.056>
2. Гусейн-Заде, Р. Г., Деревянченко, А. А. (2019) Экспорт образования в эпоху инноваций // Знание. Понимание. Умение. №4. С. 53–65. DOI: <http://dx.doi.org/10.17805/zpu.2019.4.4>
3. Клячко, Т. Л., Краснова, Г. А. (2015) Экспорт высшего образования: состояние и перспективы в мире и России // Экономика образования. Т. 1. №2. С. 102–108.
4. Ручкин, А. Б. (2019) Экспорт российского образования в страны Африки: вызовы и ресурсы развития // Знание. Понимание. Умение. №2. С. 21–32. DOI: <http://dx.doi.org/10.17805/zpu.2019.2.2>
5. Tanaka, T., J. Takai, T. Kohyama, T. Fujihara, and H. Minami. 1997. Effects of social networks in crosscultural adjustment. Japanese Psychological Research 39: 12– 24.
6. Hannigan, T. 1997. Homesickness and acculturation stress in the international student. In Psychological aspects of geographic movement, ed. M.A.L. Van Tilburg and A.J.J.M. Vingerhoets, 71–81. Tilburg: University of Tilburg Press. National University of Uzbekistan
Volume 4 | NUU Conference 3 | 2023 Quality education – the foundation of Uzbekistan's development Sifatli ta'lim – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori 277 May 6, 2023
<https://nuu.uz/> Republican Scientific and Practical Conference
7. Isyanova, A., & Usmanova, S. (2015, May). Structural Components of Creative Potential of University Pedagogical Personnel. In SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION. Proceedings of the International Scientific Conference (Vol. 1, pp. 176-185).
8. Baqoyeva Maftuna Shuxratovna., CHET TILINI O'RGANISHDA VA O'RGATISHDA PSIXOLINGVISTIK NAZARIYALAR VA METODLARNING O'RNI. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=JhjFwXUAAAAJ&citation_for_view=JhjFwXUAAAAJ:Tyk-4Ss8FVUC
9. Ibodova Gulimehr., TALABALARNI O'QITISHNING INTERAKTIV USULI SIFATIDA IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK TRENINGLARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI. <https://researchedu.org/index.php/re/article/view/3995>

73.RAQAMLI TA'LIM TEXNOLOGIYALARINI TA'LIM TIZIMLARIGA INTEGRATSIYA QILISH IMKONIYATLARI

Sadullayev Ibrat Shuxratovich,

Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti

Kirish. Axborot texnologiyalari rivojlanishda davom etar ekan, ularning ta'limdagi roli tobora ortib bormoqda. Sinfda raqamli vositalardan foydalanish nafaqat insonlarning qanday, qayerda va qachon o'rganishi haqidagi savollarga javob beribgina qolmay, balki o'qituvchilarni bilim yaratuvchisi, murabbiy va baholovchiga aylantiradi. So'nggi yillarda raqamli ta'lim texnologiyalarining integratsiyasi an'anaviy o'qitish usullarini ba'zi jihatlari bilan inkor qila boshladi. Biroq, bu o'tish davri to'siqlardan xoli emas. Bu muammolar o'qituvchining individual mas'uliyati (ichki) va institutsional (tashqi) ya'ni ta'lim muassasasida ta'lim jarayonining tashkil qilinishi bilan bog'liq. [Sadullayev, 2023:497]

Metodologiya. Ushbu tadqiqot tizimli tekshirish metodologiyasidan foydalangan. Tegishli akademik ma'lumotlar bazalari "raqamli ta'lim texnologiyalari", "tadbiq etish muammolari" va "ta'lim jarayoni" kabi kalit so'zlar yordamida qidirildi. So'nggi besh yil ichida chop etilgan tadqiqotlarda o'z aksini topgan joriy tendentsiyalar va tadqiqot natijalariga ustuvorlik berildi. Bundan tashqari, nufuzli ta'lim veb-saytlari va davlat idoralarining hisobotlari, amaliy qo'llanmalardan foydalanildi. Ushbu maqola ta'lim sohasidagi keyingi tadqiqotlar uchun xizmat qiladi. Kelajakdagi tadqiqotlar RTT talabalarning ta'lim natijalariga uzoq muddatli ta'sirini o'rganishi, o'qituvchilar uchun turli kasbiy rivojlanish modellarining samaradorligini o'rganishi va texnologiyaga asoslangan ta'limga moslashtirilgan innovatsion baholash amaliyotlarini o'rganishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, RTTlarini ta'lim jarayoniga integratsiya qilish jarayonidagi to'siqlar shartli ravishda ikkita darajaga ajratish mumkin:

Birinchi darajali to'siqlar (tashqi omillar). Birinchi darajali to'siqlar texnologiya integratsiyasiga ta'sir qiluvchi tashqi omillarga tegishli. Bunga quyidagilar kiradi:

- Texnologiyaga kirish: Qurilmalarga, internet tarmog'iga ulanishga va dasturiy vositalarga kirish imkoniyatlarining teng bo'lmashligi ta'lim samaradorligiga to'sqinlik qilishi mumkin. [Sadullayev&Abduahadov, 2021:72]
- Resurs cheklovlari: Texnologik infratuzilmani moliyalashtirish kabi cheklangan resurslar muvaffaqiyatli integratsiyaga to'sqinlik qiladi.

- Ta’lim va qo’llab-quvvatlash: yetarli darajada tayyorgarlik ko’rmaslik va texnik yordamning yetarli emasligi o’qituvchilarga raqamli vositalardan samarali foydalanishga to’sqinlik qiladi.
- Vaqt cheklovlari: mavjud o’quv dasturlari talablari bilan texnologiya integratsiyasini muvozanatlash qiyin bo’lishi mumkin.
- Ma’muriy qo’llab-quvvatlash: Ma’muriy yordamning yetishmasligi raqamli texnologiyalarni qabul qilishga ta’sir qiladi.

Ikkinchi darajali to’siqlar (ichki omillar). Ikkinchi darajali to’siqlar o’qituvchilar uchun ichki bo’lib, ularning munosabati, e’tiqodi va o’ziga ishonchi bilan bog’liq. Bunga quyidagilar kiradi:

- Texnologiyaga munosabat: Ba’zi o’qituvchilar o’zgarish qo’rquvi yoki notanish ta’lim muhiti tufayli texnologiyaga qarshilik ko’rsatishi mumkin.
- O’ziga ishonch: O’qituvchilarning texnologiyadan foydalanishga bo’lgan ishonchi uning muvaffaqiyatli integratsiyasiga sezilarli darajada ta’sir qiladi.
- Texnologiya haqidagi e’tiqodlar: Texnologiyaning ta’limdagi roli haqidagi oldindan o’ylangan va shakllangan tushunchalar uning qabul qilinishiga ta’sir qiladi.
- Texnologiyalardan noto’g’ri foydalanish: Raqamli vositalardan noto’g’ri foydalanish ta’lim natijalariga to’sqinlik qilishi mumkin.

Ushbu to’siqlar bartaraf qilish uchun quyidalarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

- ✓ Kasbiy rivojlanish: o’qituvchilarning raqamli vakolatlarini oshirish uchun doimiy treninglarga ustuvor ahamiyat berish.
- ✓ Teng kirish: Barcha talabalar va o’qituvchilar uchun texnologiyadan teng foydalanishni ta’minlash.
- ✓ Pedagogik tayyorgarlik: O’qituvchilar raqamli texnologiyalarni pedagogik maqsadlarga qanday moslashtirishni tushunishlari kerak.
- ✓ Qo’llab-quvvatlash tarmoqlari: hamkorlikni rivojlantirish uchun tengdoshlar tarmoqlari va murabbiylik dasturlarini o’rnatish.
- ✓ Qoidalar: Ta’limda texnologiyadan mas’uliyatli foydalanishga yordam beradigan aniq qoidalarni ishlab chiqish. [Oguzhan Atabek, 2019:3]

Tahlil va natijalar. Yig’ilgan ma’lumotlarni tahlil qilish orqali RTT larini joriy qilish bilan bog’liq bir qancha asosiy muammolarni aniqlandi:

Raqamli tafovutlar: texnologiyaga kirish imkoniyatlaridagi tengsizlik va ishonchli internet aloqasi muhim to’siq bo’lib qolmoqda. Kam ta’minlangan yoki chekka hududlarda istiqomat qiluvchi talabalar tegishli infratuzilma va jihozlarsiz ta’lim olish jarayonida noqulay ahvolga

tushib qolishlari mumkin. Bulardan tashqari talabalar va ta'lim muassasalari o'rtasida texnologiyadan foydalanish borasidagi nomutanosiblik ham ta'lim jarayoniga salbiy ta'sir qiladi.

O'qituvchilarning malakasini oshirish va qo'llab-quvvatlash: Ko'pgina o'qituvchilarda RTTlarni o'z dars rejalariga samarali integratsiya qilish uchun yetarli tayyorgarlik va doimiy qo'llab quvvatlash tizimi yo'q. Raqamli vositalardan samarali foydalanish uchun o'qituvchilar uchun yetarli tayyorgarlik va malaka oshirish imkoniyatlarini yaratish zaruriyati mavjud. Yangi texnologiyalarni o'rganish ko'p vaqt talab qilishi va qiyin bo'lishi mumkin, bu esa ularning ishonchi va samarali foydalanish qobiliyatiga salbiy ta'sir qiladi. [Sadullayev, 2022:36]

Texnik muammolar: Texnik nosozliklar, dasturiy ta'minotdagi nosozliklar va moslik muammolari o'rganish jarayonini sekinlashtirishi, o'qituvchilar va talabalar uchun umidsizlikni keltirib chiqarishi mumkin. Ta'lim muassasalarida internetga ulanish va texnologik resurslar kabi infratuzilmaning yetarli emasligi. Ta'lim tizimi to'g'ri ishlashni ta'minlash uchun samarali texnik yordam juda muhimdir.

Raqamli savodxonlik va xavfsizlik: Talabalar onlayn muhitda samarali harakat qilish uchun raqamli savodxonlik ko'nikmalarini to'g'ri shakllantirishlari kerak. Talabalar va o'qituvchilar o'rtasida raqamli savodxonlikning turli darajalari raqamli resurslardan samarali foydalanishga to'sqinlik qiladi. Bundan tashqari, kiberxavfsizlik muammolari va texnologiyadan foydalanish bilan bog'liq bo'lishi mumkin bo'lgan chalg'ituvchi omillarni hal qilish juda muhimdir.

Yechimlar va tavsiyalar. O'tkazilgan tahlillar asosida yuqorida aytib o'tilgan muammolarni hal qilish uchun quyidagi amaliy yechimlar va tavsiyalar taklif etiladi:

Raqamli bo'linishni bartaraf etish: Ta'lim muassasalari va davlat tashkilotlari o'quvchilarga texnologiya va internet ulanishlaridan teng foydalanishni ta'minlash uchun hamkorlik qilishi mumkin. Bu qurilmalarni kreditlash, kompyuter laboratoriyalarini tashkil etish va subsidiyalangan internet rejalarini taklif qilish kabi tashabbuslarni o'z ichiga olishi mumkin. Bunga qo'shimcha ravishda talabalar hamda ta'lim muassasalariga raqamli qurilmalar va internetga ulanishdan teng foydalanish imkoniyatini ta'minlash bo'yicha har qanday tashabbuslarni ijobiy qo'llab quvvatlash orqali texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish zarur.

Kasbiy rivojlanish: O'qituvchilar uchun keng qamrovli kasbiy rivojlanish dasturlariga sarmoya kiritish juda muhimdir. O'qituvchilarning raqamli ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanish bo'yicha malakasini oshirish uchun kompleks o'quv dasturlarini ishlab chiqish. Treninglarda asosiy e'tibor RTTni mavjud ta'lim tizimi bilan integratsiyalash, yangi vositalar va resurslarni o'rganish va texnik qiyinchiliklarni bartaraf etishga qaratilishi kerak. Bundan tashqari,

o'qituvchilar o'rtasida eng yaxshi tajribalarni baham ko'rishlari mumkin bo'lgan hamkorlik madaniyatini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Ishonchli texnik yordam: Ta'lim muassasalarida texnik muammolarni zudlik bilan hal qilish va RTTlarning uzluksiz ishlashini ta'minlash uchun maxsus IT- qo'llab quvvatlash xodimlarini talab qiladi. Ta'lim muassasalarida ishonchli internet aloqasi va tegishli texnologik resurslarni ta'minlash uchun infratuzilmani yangilashga sarmoya kiritishga e'tiborni jalb qilish zarur.

Raqamli savodxonlikni targ'ib qilish: O'quvchilar va o'qituvchilarda muhim raqamli savodxonlik ko'nikmalarini shakllantirish uchun raqamli savodxonlik ta'limini o'quv dasturiga integratsiyalash juda muhimdir. Bundan tashqari talabalarga onlayn tadqiqot ko'nikmalari va internetda bezorilikning oldini olish strategiyalari o'rgatilsa maqsadga muvofiq bo'ladi. [Senad Bećirović,2023:7]

Xulosa. Raqamli ta'lim texnologiyalarini ta'lim jarayoniga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi turli vazifalarni samarali hal qilish imkonini beradi hamda ta'lim tajribasini oshirish uchun ulkan imkoniyatlarni taqdim etadi. Biroq, bu jarayonda teng huquqli, samarali foydalanish va muvaffaqiyatli ta'lim natijalarini ta'minlash uchun yuqorida sanab o'tilgan muammolarini bartaraf etish juda muhimdir. Taklif etilgan yechimlar va tavsiyalarni amalga oshirish orqali o'qituvchilar va ta'lim muassasalari barcha talabalar uchun yanada qiziqarli va boyitilgan o'quv muhitini yaratish uchun raqamli ta'lim texnologiyalarning barcha imkoniyatlaridan foydalanishlari mumkin. Shunday qilib, raqamli ta'lim texnologiyalarini samarali joriy etish yaxlit yondashuvni talab qiladi. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, o'qituvchilar hamkorlik qilishi, moslashishi va raqamli ta'lim jarayonida mohirona harakat qilishi uchun doimiy ravishda o'rganib, o'z ustida ishlab borishi kerak. Shundagina, ta'lim dargohlari talabalarni raqamli asrga tayyorlaydigan inklyuziv va samarali ta'lim muhitini yaratish imkoniyatiga ega bo'lish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ibrat, S. (2023). OLIY TA'LIM MUASSALARI SIRTQI TA'LIM SHAKLIDA ELEKTRON TA'LIM TIZIMINI JORIY ETISH JTIMOIY-PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. *Innovations in Technology and Science Education*, 2(16), 497-504.
2. Садуллаев, И. Ш., & Абдурахмонов, А. А. У. (2021). ЭЛЕКТРОННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ РЕСУРСЫ КАК ФАКТОР ОБЕСПЕЧЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ. *Вестник науки и образования*, (8-3 (111)), 71-73.

3. Sadullayev, I. (2022). " TALIMDAXBOROT TEXNOLOGIYALARI" FANI AMALIY MASHGULOTLARINI OLIB BORISHDA UBIQUITOUS LEARNINGDAN FOYDALANISH. *Buxoro davlat universitetining Pedagogika instituti jurnali*, 2(2).
4. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-981-99-0444-0_10, Senad Bećirović, Challenges and Barriers for Effective Integration of Technologies into Teaching and Learning. pp 123–133.
5. <https://arxiv.org/abs/1904.06518> Information Technologies and Applied Sciences. Oguzhan Atabek. Challenges in Integrating Technology into Education

74.CONTRASTING APPROACHES IN TEACHING CADETS AND STUDENTS

Samadova Svetlana Jontoshevn

Chirchiq Davlat pedagogika universiteti

erkin tadqiqotchisi

John Dewey emphasized experiential learning and the importance of connecting learning to real-world experiences. His ideas about hands-on learning and active engagement can be valuable for teaching cadets' practical skills.

Lev Vygotsky's sociocultural theory highlighted the significance of social interaction in learning. His concept of the zone of proximal development (ZPD) suggests that learning is most effective when it occurs within the context of social collaboration. For cadets, this could mean emphasizing group activities and peer learning. [4]

Jean Piaget's constructivist theory focuses on the idea that learners construct knowledge through their experiences. For cadets, instructors can create learning environments that encourage exploration and problem-solving, allowing cadets to build their understanding through active engagement. [3]

David Kolb's experiential learning theory suggests that learning is a cyclical process involving concrete experience, reflective observation, abstract conceptualization, and active experimentation. Cadet training programs can incorporate Kolb's model by providing hands-on experiences, encouraging reflection, and allowing cadets to apply their knowledge in practical situations.

Benjamin Bloom's taxonomy of learning domains outlines different levels of cognitive learning, including knowledge, comprehension, application, analysis, synthesis, and evaluation. Instructors can use Bloom's taxonomy to design training activities that target various cognitive skills and promote deeper learning among cadets.

These are just a few examples of scientists and their ideas that can inform teaching practices for cadets. Incorporating principles from these educational theorists can help instructors develop effective training programs that cater to the unique needs of cadets.

When it comes to teaching students, numerous scientists and educational researchers have contributed valuable insights.

Jean Piaget's theory of cognitive development emphasizes the importance of adapting teaching methods to match the developmental stage of the learner. He suggested that students construct their understanding of the world through active engagement with their environment, which has implications for hands-on and experiential learning approaches. [3]

Lev Vygotsky's sociocultural theory highlights the role of social interaction and cultural context in learning. He proposed the concept of the zone of proximal development (ZPD), which refers to the gap between what a student can do independently and what they can achieve with the assistance of a more knowledgeable peer or instructor. Vygotsky's ideas underscore the importance of collaborative learning and scaffolding in teaching students. [4]

Howard Gardner's theory of multiple intelligences suggests that intelligence is not a single, fixed entity, but rather a combination of various abilities, such as linguistic, logical-mathematical, spatial, musical, bodily-kinesthetic, interpersonal, intrapersonal, and naturalistic intelligence. [2]

Carol Dweck's research on mindset theory explores the impact of students' beliefs about intelligence on their learning and motivation. She distinguishes between a fixed mindset, where individuals believe intelligence is static, and a growth mindset, where individuals believe intelligence can be developed through effort and persistence. Encouraging a growth mindset can promote resilience, motivation, and a willingness to embrace challenges among students. [1]

Daniel Willingham's work on cognitive psychology offers insights into how students learn and retain information. He emphasizes the importance of building background knowledge, providing explicit instruction, and fostering critical thinking skills. Willingham's research highlights the value of effective instructional strategies, such as spaced repetition, retrieval practice, and elaborative interrogation, in enhancing student learning. [5]

These works delve into various aspects of psychology, cognitive development, and education, providing valuable insights into teaching and learning processes. These scientists and their ideas provide a rich foundation for understanding how to effectively teach students across various domains and disciplines. By integrating principles from their research into teaching practices, educators can create engaging and impactful learning experiences for their students. Recognizing and accommodating these diverse intelligences can help educators tailor their teaching methods to better meet the needs of individual students. Having studied the opinions of scientists we wrote about the differences in teaching students and cadets.

In the realm of education and training, one size certainly does not fit all. This axiom is especially true when comparing the teaching methodologies employed for cadets versus those for traditional students. While both groups are learners seeking knowledge and skills, their environments, objectives, and even motivations differ significantly. Let's delve into the nuances of these two educational paradigms to understand the unique approaches tailored to each.

Understanding the Cadet's Journey: Cadets, whether in military academies or specialized training programs, embark on a unique educational journey distinct from that of traditional students. Their primary objective often extends beyond academic excellence; it encompasses the development of leadership, discipline, and resilience in high-pressure environments.

Practical Emphasis: Unlike traditional students whose education typically revolves around theoretical knowledge, cadets are immersed in hands-on training from the outset. Whether it's mastering combat tactics, navigating complex machinery, or honing survival skills, practical application takes precedence over abstract concepts.

Mental Conditioning: Cadets undergo rigorous mental conditioning to prepare them for the challenges they will face in real-world scenarios. This involves cultivating a mindset of adaptability, decisiveness, and composure under stress. Simulation exercises and role-playing scenarios are common tools used to instill these traits.

Emphasis on Teamwork: The military ethos places a strong emphasis on teamwork and camaraderie. Cadets learn to function as cohesive units, relying on each other's strengths and supporting one another through adversity. Group projects, team-building activities, and joint missions simulate the collaborative nature of military operations.

Ethical and Moral Education: In addition to technical skills, cadets receive comprehensive instruction in ethics, integrity, and moral reasoning. These principles form the bedrock of military conduct, ensuring that cadets uphold the values of honor, duty, and respect throughout their careers.

In contrast to the structured and regimented environment of military academies, traditional students pursue education in a more diverse range of settings, from elementary schools to universities. Their educational journey is characterized by academic exploration, personal growth, and the pursuit of individual interests and aspirations.

Curriculum Diversity: Traditional students have the freedom to choose from a wide array of academic disciplines and extracurricular activities. Whether studying liberal arts, STEM subjects, or vocational skills, they have the autonomy to tailor their education to their interests and career goals.

Critical Thinking and Inquiry: A hallmark of traditional education is the cultivation of critical thinking skills and intellectual curiosity. Students are encouraged to question, analyze, and evaluate information independently, fostering a deeper understanding of complex subjects and cultivating a lifelong love of learning.

Creative Expression: Traditional education places a premium on creativity and self-expression. Students have opportunities to engage in artistic pursuits, participate in debates, and express their ideas through writing, music, drama, and visual arts. This fosters innovation, imagination, and individuality.

Preparation for Diverse Careers: Unlike cadets who train for specific roles within the military, traditional students are prepared for a wide range of career paths in various industries and

sectors. They develop transferable skills such as communication, problem-solving, and adaptability, equipping them for success in an ever-changing job market.

While the approaches to teaching cadets and traditional students may seem worlds apart, there are valuable lessons to be gleaned from both paradigms. Educators and trainers can draw upon the strengths of each approach to create more holistic and effective learning experiences for all learners.

Blending Theory with Practice: Integrating hands-on, experiential learning opportunities into traditional academic curricula can enhance student engagement and retention. Likewise, incorporating theoretical concepts into practical military training scenarios can deepen cadets' understanding and application of complex principles.

Fostering Leadership and Collaboration: Regardless of their educational context, fostering leadership skills and promoting teamwork are essential for preparing learners to thrive in a collaborative global society. Implementing group projects, leadership development programs, and cross-disciplinary collaborations can nurture these competencies in both cadets and students.

Emphasizing Ethics and Values: While military academies explicitly teach ethical principles, traditional educational institutions can benefit from integrating moral education into their curricula. Emphasizing integrity, empathy, and social responsibility cultivates ethical leaders and responsible citizens capable of navigating ethical dilemmas with integrity.

Cultivating Lifelong Learning Habits: Whether in the military or civilian world, the ability to adapt, learn, and grow throughout one's life is paramount. Encouraging a growth mindset, promoting curiosity, and providing opportunities for continuous skill development empower learners to thrive in an ever-evolving landscape.

In conclusion, while the approaches to teaching cadets and traditional students may differ in structure, focus, and objectives, both share a common goal: to empower learners to succeed in their respective endeavors. By understanding and embracing the unique needs and characteristics of each group, educators and trainers can create enriching learning experiences that inspire, challenge, and prepare individuals for the challenges and opportunities that lie ahead.

References

1. Dweck Carol, "Mindset: The New Psychology of Success". 2006.
2. Gardner Howard, "Multiple Intelligences: New Horizons in Theory and Practice". 2006.
3. Piaget Jean, "The Construction of Reality in the Child". 1954.
4. Vygotsky Lev, "Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes". 1978.
5. Willingham Daniel, "Why Don't Students Like School? A Cognitive Scientist Answers Questions About How the Mind Works and What It Means for the Classroom". 2009.

75.INGLIZ TILI TA'LIMIDA AKT- QISQA VAQT ICHIDA NATIJAGA EGA BO'LISHNING BOSH OMILLARIDAN BIRI

Nargisa Ergashevna Saparova

Termiz shahar, TermDU o'qituvchisi

Har tomonlama rivojlangan barkamol avlodni tarbiyalash bugungi kundagi asosiy vazifalardan biridir. O'zbekiston Respublikasi kelajagi hisoblangan yoshlar bugungi kunda barcha sohalarda intellektual salohiyatga ega bo'lishlari zarur ya'ni zamonaviy bilim, malaka va ko'nikmaga ega bo'lishlari kerak.

So'nggi yillarda mamlakatimizda ta'lim -tarbiya jarayoniga tadbqiq etilgan islohatlar negizida, o'sib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama yetuk va bilimdon qilib tarbiyalash, ularni ilmi va zakovatli qilib voyaga yetkazishda, o'zbek farzandlarining jahon hamjamiyatidagi o'rnining salmoqli darajaga yetishida yetakchi omil bo'lib xizmat qilayotgan yangi innovasion pedagogik va axborot kommunikativ texnologiyalar aytish mumkinki, o'ziga xos progressiv o'zgarishlarni namoyon etmoqda.

Vatanimizda Ziyonet ta'lim tarmog'i va shu nomdagi portalning amalga kiritilishi, bu tarmoqqa yurtimizdagi barcha Oliy ta'lim muassasalarining to'liq ulanganligi. Respublika multimediali ta'limiy programmalar markazining Halq ta'limiga qarashli portal qoshida "Elektron maktab" loyihasining joriy etganligi, mamlakatimizdagi barcha ta'lim muassasalarining o'z elektron darsliklar bazasiga ega bo'lib ulgurganligi (birgina oliy ta'lim muassasalarida 6000 dan ziyod elektron darsliklarning qo'llanib kelinayotganligi qayt qilingan, Oliy ta'lim muassasalarida bir necha yillardan buyon virtual laboratoriyalarining faoliyat ko'rsatib kelinayotganligi, masofaviy ta'lim tizimining yo'lga qo'yilganligi - bularning barchasi o'zbek yoshlarining kelajagi haqida qayg'urib qilingan g'amxo'rlikning mislsiz ifodasi.

Binobarin, hozirgi zamon kishilik jamiyatining axborotlashuvi va u bilan uzviy bog'langan ta'lim faoliyatining barcha shakllaridagi axborotlashuv jarayoni zamonaviy AKT – Axborot va Kommunikativ Texnologiyalar (axborot – kompyuter texnologiyalari)ning ommaviy tarqalishi va takomillashuvi jarayonlari bilan xarakterlanadi. Bu jarayon ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi o'rtasidagi ochiq va masofaviy ta'lim tizimlari vositasida amalga oshadi.

Xususan, til o'rgatishda ta'limning interfaol usullaridan, axborot – kommunikatsiyalarining prezentasion, multimedia, elektron-didaktik texnologiyalardan keng foydalanish maqsadga muvofiq bo'lib, bular bugungi kunda ta'lim samaradorligini oshiruvchi eng muhim omillaridan biriga aylanib ulgurdi

Shuningdek, AKT darsni;

- Yuqori estetik saviyada,
- Ko‘rgazmalilik yordamida o‘tishga,
- Didaktik materialni katta qamrovda mujassamlashtirishda,
- Bajarilishi maqsad qilingan ish hajmini 1,5-2 baravarga oshirishga,
- Ta‘lim differensiatsiyasining yuqori natijasini olishga,
- O‘z ustida ishlashning imkoniyatlarini kengaytirishga,
- O‘quvchilar bilimni qisqa muddat ichida adolatli baholashga,
- O‘quvchilarni nazorat qilish va o‘z o‘zini nazorat qilish malakasini,
- Tadqiqotchilik ko‘nikmasini rivojlantirishga yordam beradi.

AKT ni elektron ma‘lumot tizimlari elektron kutubxonalar singari barcha axborot resurslariga kirishni ta‘minlagan holda ta‘lim sifatini oshirishda muhim vosita hisoblanadi.

Ingliz tili darslarida qo‘llanuvchi AKTning didaktik materiali asosan, reproduktsiyalar (fotosuratlar), videoroliklar va qo‘shiq kliplari musiqa va kuylar, muayyan mavzudagi prezentatsiyalar, rivojlantiruvchi testlardan iborat bo‘lib, AKTni darsda qo‘llash o‘quvchi fikrlash qobiliyatining kengayishi va undagi tafakkur faoliyati usullarining shakllanishiga olib keladi.

Kompyuter texnologiyalarini ingliz tili darslarida qo‘llash orqali o‘qituvchi va bir vaqtning o‘zida o‘quvchi ham taqdimot va ta‘limiy programmalarni, modellarni, o‘yinlarni yaratishi mumkin. Bu o‘quvchilardagi ta‘limga hamda til o‘rganishga nisbatan pozitiv munosabatni keltirib chiqaradi. O‘qituvchi esa, tushunchalarni sharhlash va xarakatlarning ichki rejasini tuzimsh malakasini o‘zida rivojlantirib boradi.

AKT yordamida darsga tayyorgarlik ko‘rayotgan o‘qituvchi faoliyatining bosqichlari:

1. Konseptual: bunda darsda AKTni qo‘llash zarurati asoslanadi (o‘quv manbalarning tanqisligi, noyob materiallarni (rasm, tasvir, qo‘lyozma, videotasvirlarni multimedia) ko‘magida namoyish eta olish imkoniyati), o‘rganilayotgan hodisalarni vizuallashtirish, ob‘yektlararo munosabatni ko‘rsatish, qisqa muddatda baholash talabi.
2. Texnologik: o‘qituvchi va o‘quvchi (talaba xamkorlikdagi faoliyatini loyihalashtirishda metodlarni tanlash.
3. Operativ: darsni bosqichli loyihalashtirish, o‘quv materiallarni tayyorlash (dars bosqichlarining vaqtga ko‘ra davomiyligi, o‘qituvchi-o‘quvchi xamkorligi, baholash bosqichlarini inobatga olgan holda).
4. Pedagogik: o‘qituvchining darsdagi o‘quv jarayonining menejeri va boshqaruvchi sifatidagi roli.

Xullas, til ta‘limida AKT -qo‘llayotgan “Pedagogik texnologiyaning asosiy negizi-o‘qituvchi va talaba (o‘quvchi) ning belgilangan maqsaddan kafolatlangan natijaga hamkorlikda

erishishlari uchun tanlangan texnologiyalariga bog‘liq” deb qaralayotgan davrda, qisqa vaqt ichida kafolatlangan natijaga ega bo‘lishning bosh omillaridan biri sifatida qabul qilinsa arziydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Raxmatullayev E. Pyat perspektivnykh proyektov dlya uchebnykh zavedeniy
2. Ishmuhammedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta’limda innovation texnologiyalar Toshkent, 2008
3. Saparova N.E “COMMUNICATIVE METHODS IN TEACHING ENGLISH” Nauchno-prakticheskiy jurnal «Enigma» Выпуск №54 (Fevral 2023).
4. Saparova N.E “PROCESS IN TRAINING SPECIAL SUBJECTS, TEACHING PROCESS, CONCEPT SYSTEM APPROACH “ European in International Journal of Multidisciplinary research and Management studies VOLUME 04, ISSUE 02 2024
5. Karshiyeva, B. (2023). Solving complex communicative-knowledge tasks based on integrated bilingual education in English. *Interpretation and Researches*, 1(18). <https://interpretationandresearches.uz/index.php/iar/article/view/1538>
6. Karshieva Bogdagul Faxriddinovna, . (2023). Theoretical views of teaching English to engineering students. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 5(12), 113–116. <https://doi.org/10.37547/tajssei/Volume05Issue12-15>
7. Karshieva B.F. (2023). A component of professional communicative competence in English is professional engineering knowledge. *Journal of Universal Science Research*, 1(12), 257–261. Retrieved from <https://universalpublishings.com/index.php/jusr/article/view/3290>
8. Kenjabayeva Dilafrō‘z Abdisalimovna, . (2023). PROVERBS AND SAYINGS ARE AN INEXHAUSTIBLE WEALTH IN THE LIFE. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 3(12), 184–189. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/eijmrms/article/view/27737>
9. Кенжабаева, Д. (2023). ДЕОНТОЛОГИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ СОВРЕМЕННОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ В УСЛОВИЯХ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ. *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари / Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук / Actual Problems of Humanities and Social Sciences.*, 3(11). <https://doi.org/10.47390/SP1342V3I11Y2023N71>
10. Faxriddinovna, Karshieva Bogdagul. "THEORETICAL VIEWS OF TEACHING ENGLISH TO ENGINEERING STUDENTS." *The American Journal of Social Science and Education Innovations* 5.12 (2023): 113-116.
11. Karshieva, B. “PROFESSIONAL ENGINEERING KNOWLEDGE AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL COMMUNICATIVE COMPETENCE IN ENGLISH”. *Educational*

- Research in Universal Sciences*, vol. 1, no. 6, Nov. 2022, pp. 425-8, <http://erus.uz/index.php/er/article/view/590>.
12. Kenjabayeva Dilafro‘z Abdisalimovna, . (2023). PROVERBS AND SAYINGS ARE AN INEXHAUSTIBLE WEALTH IN THE LIFE. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 3(12), 184–189. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/eijmrms/article/view/27737>
13. Кенжабаева, Д. (2023). ДЕОНТОЛОГИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ СОВРЕМЕННОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ В УСЛОВИЯХ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ. *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари / Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук / Actual Problems of Humanities and Social Sciences.*, 3(11). <https://doi.org/10.47390/SP1342V3I11Y2023N71>
14. Kenjaboeva, D. (2023). TA’LIM BERISH JARAYONIDA O‘QITUVCHI DEONTOLOGISI VA KOMPETENTLIGI VA UNING KO‘RSATKICHLARI. *Interpretation and researches*, 1(19).

76.GLOBALLASHUV DAVRIDA MILLIY O‘ZLIKNI SAQLASH SHART-SHAROITI.

Sh.B.Murtozayev

BuxDPI Ijtimoiy fanlar kafedrası dotsenti,

Sh.S.Safoyeva

1-kurs talabasi

BuxDPI Tarix yo‘nalishi

Vatanimizning mustaqillikka erishuvi butun insoniyat hayotida bexad murakkab muammolar ko‘ndalang bo‘lgan va tub burilishlar boshlangan juda murakkab davrga to‘g‘ri keldi. Tarixning kengroq vaqt o‘lchamida qaralsa, bu aslida XX asr avvalida boshlangan tarixda misli ko‘rilmagan siyosiy to‘ntarishlar, alg‘ov-dalg‘ovlar, xaddan ziyod tezkor ilmiy va texnologik olg‘a siljishlar, tabiatga qarshi ayovsiz “xujum”ning jadallashuvi, demografik portlash kabi ulkan va keng miqyosli o‘zgarishlarning tarkibiy qismlaridan biri bo‘ldi. Individual tasavvurga ko‘ra atigi yuz yil oldin bu o‘zgarishlarning ko‘pi tabiiy va progressiv deb hisoblangan, murakkabligi va salbiy tomonlari ko‘pchilikka ko‘rinmagan, ko‘ringanida ham insoniyatning ko‘pchilik qismi nazdida bu hol ularning shaxsiy hayotidan tashqarida, qaerdadir boshqa yoqlarda, ularga bog‘liq bo‘lmagan ob‘ektiv qonuniyatlar tufayli sodir bo‘lyotganday edi

Ulardan asosiy lari sifatida bugungi kunda quyidagilarni ajratib ko‘rsatish mumkin:

- xarbiy,
 - ijtimoiy,
 - iqtisodiy,
 - informatsion (axboriy),
 - mafkuraviy,
 - ilmiy,
 - madaniy,
- milliy xatarlarni ajratish mumkin. Biz o‘z ishimizda globallashuvning faqat ma‘naviyat bilan bog‘liq tomonlari haqida fikr yuritishni maqsad qilib olganimiz qolgan xatarlar masalasiga to‘xtalmaymiz.

Milliylikka tahdid. Yuqorida sanab o‘tilgan xatarlardan saqlanishning asosini milliy o‘zlikni anglash tashkil etadi. Zero, o‘zlikni bilmay o‘zlikni himoyalash ma‘noga ega emas (tavtologiya). Lekin hozirgi davrda o‘zlikni anglashning o‘zi ham oson kechmayapti. Chunki, atigi yigirmv olti yil oldin biz yagona sovet “oilasi” tarkibida edik, milliy o‘zligimiz uzoq “uyqu” holatida bo‘lgan edi. Endilikda o‘tgan 70 yil mobaynida unutgan milliy o‘zligimizni qayta kashf

etmoqdamiz. Bu oson va tez kechadigan jarayon emas. U katta ma'naviy va moddiy safarbarlikni taqozo etmoqda. Boz ustiga, yuqorida ta'kidlaganimizday, "ommaviy madaniyat" va globallashuv niqoblari ostida aslida milliy qadriyatlar tizimini o'zgartirish, ularni yo'qotish jarayonlari ham ketmoqda. Bu jarayonlarga qarshi turish borasida juda katta ishlar qilindi va qilinmoqda, O'zbekiston milliy uyg'onish dasturi amal qilmoqda. "Hayotimizning barcha sohalarida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlarimizning samaradorligi, - deb uqtiradi bu borada birinchi prezidentimiz I.A.Karimov, - avvalo xalq ma'naviyatining tiklanishi, boy tarixiy merosimizning chuqur o'rganilishi, an'ana va urf-odatlarimizning saqlanishi, madaniyat va san'at, fan va ta'lim rivoji eng muhimi, jamiyat tafakkurining o'zgarishi va yuksalishi bilan uzviy bog'liq"

Ammo hamon bajarilishi kerak bo'lgan ishlar miqyosi katta. Lekin, yuqorida aytganimizday, globallashuv jarayoni bizni kutib turmaydi, u har qanday millatni o'zlikdan judo qilib, uni ommaviy podaga aylanish yo'liga solmoqda. Bu, ayniqsa, hozirgi davrda keng avj olayotgan migratsiya jarayonlari munosabati bilan yaqqol namoyon bo'lmoqda. Vaholanki, aynan milliy o'zlik hozirgi davrda mamlakatni mamlakat qiladigan uch buyuk kuchdan, ya'ni pul, ijtimoiy fikr, millatdan biri, ularning eng asosiysi va ijtimoiy taraqqiyotning harakatlantiruvchi kuchidir. Zero, chinakam pulni (sof boylikni) ham millat ishlab topadi (yaratadi), ijtimoiy fikr ham aynan milliy o'zlikka bog'liq. Ayni milliy o'zlik tuyg'usining kuchi aholi ijtimoiy ongini inqirozdan, noob'ektiv informatsiya xataridan saqlaydi. "Shu boisdan ham, o'z haq-huquqini taniydigan, o'z kuchi va imkoniyatlariga tayanadigan, yon-atrofida sodir bo'layotgan voqea-hodisalarga mustaqil yondosha oladigan, ayni zamonda shaxsiy manfaatlarini mamlakat va xalq manfaatlari bilan uyg'un holda ko'radigan, har jihatdan barkamol insonlarni tarbiyalash vazifasi istiqlool yillarida biz uchun hal qiluvchi masalaga aylandi."

Ayni shuning uchun "Birinchi navbatda milliy madaniyatimiz, xalq ma'naviy boyligining ildizlariga e'tibor berish zarur. Bu xazina asrlar davomida misqollab to'plangan. Tarixning ne-ne sinovlaridan o'tgan. Insonlarga og'ir damlarda madad bo'lgan. Bizning vazifamiz — shu xazinani ko'z qorachig'imizdek asrash va yanada boyitish" bo'lishi kerakligi ravshan.

Milliy o'zlikning shakllanishi esa avvalo millat hayotiy faoliyatining maqsad va marralarini belgilaydigan o'z g'oyalari, mafkurasi, nazariy tilda aytsak, o'z konsepsiyasining shakllanishi bilan uzviydir [Кўчқоров Б, 2007: 87]. Rus faylasufi M.I.Belyaevning [Қахқорова. III: 2009: 44] fikriga ko'ra, butun insoniyat yaxlit organizmida har bir millatning o'z o'rnini belgilaydigan g'oyasi bo'lishi kerak va rus millatining g'oyasi davlat quruvchanlikdadir.

Bizningcha, bizning o'tmish ma'naviy qadriyatlarimizdan kelib chiqib hozirgi milliy g'oyamiz asosiga qo'yilgan "komil insonlar jamiyatini qurish" g'oyasi bundan ancha keng va chuqur. Vaholanki, komil inson o'zligini bilgan insondir! Ayni shu g'oya jamiyatimiz o'z mustaqilligining dastlabki kunlaridanoq to'g'ri tanlagan yo'limizdir. Ushbu o'zlikni bilish

konsepsiyasining eng oliy, keng qamrovli va teranligi esa uning inson uchun ham, millat uchun ham bosh oliy maqsad ekanida, qolgan barcha muhim va yuksak g'oyalarni ham, shu jumladan, davlat qurish dasturini ham o'z mazmuniga olishidadir. Zero, faqat o'zligini bila olmagan, ma'naviyati, ruhiyati tuban kishi va shunday kishilar jamiyatigina har kimning qo'lida qo'g'irchoq bo'lishi, turli shov-shuvlar qurboni bo'lishi mumkin.

To'g'ri, bu konsepsiya bizda hozircha tugal va keng quloch otganicha yo'q. Buning uchun avvalo biz shu kungacha tayanib kelgan, endilikda inqirozga uchragan dunyoqarashimizni o'zgartirishimiz (transformatsiyalashimiz) kerak. Chunki, biz shu kungacha tayanib kelgan ilmiy falsafiy (materialistik) dunyoqarash, garchi 70 yil mobaynida uning ilmiyligi, progressivligi, mutloq haqiqat ekani, boshqa ta'limotlardan afzalligi juda yaxshi singdirilgan esada, aslida u endilikda krizisga uchragan G'arb madaniyati, fani va falsafasi bag'rida shakllangan, undan oziqlangan va undan kelib chiqqan bir oqim edi. SSSRning parchalanishi uning inqirozining natijasi bo'ldi.

Endi biz o'z milliy dunyoqarashimizni qayta shakllantirishimiz kerak. Lekin biz hozircha o'z milliy dunyoqarashimiz rasmana va keng qad ko'tardi deya olmaymiz. Chunki bu nafaqat o'z o'tmish ma'naviy qadriyatlarimizni yaxshi eslab olish, ularning yo'qotilgan yoki buzilgan joylarini qayta tiklash, yangi hayotga tatbiqan qayta ishlovdan o'tkazish kabi murakkab va uzoq jarayonni va nafaqat XX asr G'arb falsafasi nima uchun inqirozga uchraganini hamda ushbu krizisning mohiyatini aniqlashni, balki madaniyat tarixida hikmat ilmi hisoblangan falsafiy, diniy, qolaversa, mifologik dunyoqarashlar mazmunini ham qayta tahlil etishni ham taqozo etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Отамуродов С. Глобаллашув ва миллат. Т. “Янги аср авлоди”. 2008. – 112 – 193.
2. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч.-Тошкент .: Маънавият. 2008.- Б. 76- 77.
3. Қўчқоров В. Миллий ўзликни англаш ва ижтимоий-сммёсий жараёнлар. Т., “Академия” 2007.
4. Қаҳҳорова.Ш. Глобаллашув Шароитида Инсон Ҳаёти Маъноси.-Тошкент.2009.-Б.44.

77.O‘QUVCHILARNI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHNING DIDAKTIK VA PEDAGOGIK TIZIMLARIDA AMALGA OSHIRILISHI

Sh.N. Abduraxmanov

Buxoro davlat pedagogika instituti

Harbiy ta’lim fakulteti uslubiy tayyorgarlik sikl boshlig‘i, dotsent

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev “O‘zbek mumtoz va zamonaviy adabiyotini xalqaro miqyosda o‘rganish va targ‘ib qilishning dolzarb masalalari” mavzusidagi xalqaro konferensiya ishtirokchilariga yo‘llagan tabrigida *“Adabiyot, san’at va madaniyat yashasa, millat va xalq, butun insoniyat bezavol yashaydi”* deb ta’kidlanganlari ham yoshlarimizni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalashda adabiyotga e’tibor qaratish muhim ijtimoiy masala ekanligidan dalolat beradi.

Vatanparvarlik tarbiyasining maqsadi - jamiyatda yuqori ijtimoiy faollik, fuqarolik javobgarligi, ma’naviyatni rivojlantirish, davlatni mustahkamlash, uning manfaatlarini va rivojlanishini ta’minlash. Maqsadga erishishda quyidagilarning rivojlanishi orqali vazifalar amalga oshiriladi: Fuqarolarni O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga va jamoaviy hayot normalariga hurmat ruhida tarbiyalashdir. Insonning konstitutsiyaviy huquqlari va uning burchlari amalga oshirilishini ta’minlash uchun sharoit yaratish ham shu jumladandir.

Yosh avlod talim-tarbiyasi haqida Abdurauf Fitrat: “Xalqning aniq maqsad sari harakat qilishi, davlatmand bo‘lishi, baxtli bo‘lib izzat-hurmat topishi, jahongir bo‘lishi yoki zaif bo‘lib xorlikka tushishi, baxtsizlik yukini tortishi, e’tibordan qolib, o‘zgalarga tobe va qul, asir bo‘lishi ularning o‘z ota-onalaridan bolalikda olgan tarbiyalariga bog‘liq”, -degan qimmatli fikrni keltiradi. Binobarin, bugungi kunda yon-atrofimizda diniy ekstremizm, terrorizm, giyohvandlik, odam savdosi, noqonuniy migratsiya, “ommaviy madaniyat” degan turli ruhiy immunitetga salbiy ta’sir qiluvchi xavflarning tobora kuchayib borayotganini hisobga olsak, bu so‘zlarning chuqur ma’nosi yanada ahamiyatlidir.

Darhaqiqat, hozirgi kunda yoshlar tarbiyasi biz uchun o‘z dolzarbligi va ahamiyatini hech qachon yo‘qotmaydigan masala bo‘lib qolmoqda. Biz bugungi kunda ta’lim va tarbiya tizimining barcha bo‘g‘inlarini zamon talablari asosida takomillashtirishni o‘zimizning asosiy vazifamiz deb bilamiz.

Bugungi tez o‘zgarayotgan dunyo insoniyat oldida, yoshlar oldida yangi-yangi, buyuk imkoniyatlar ochmoqda. Shu bilan birga ularni ilgari ko‘rilmagan turli yovuz xavf-xatarlarga ham duchor qilmoqda. Yovuz kuchlar sodda, ruhiy jihatdan passiv yoshlarni o‘z ota-onasiga, o‘z

yurtiga qarshi qilib, ularning hayotiga, umriga erta zomin bo‘lmoqda.

Bunday keskin va xavfli sharoitda ota-onalar, pedagoglar, ustozlar, jamoatchilik ahli va mahalla posbonlari bu masalada ogohlikni yanada oshirishi, yoshlarni “o‘zgalar” tarbiyasiga ishonib emas, aksincha, ularni asrlar osha sinovdan o‘tgan xalq pedagogikasi va zamonaviy ilg‘or metodikalar asosida tarbiyalanishiga e‘tibor qaratish kerak. Bu vazifalarni amalga oshirishda biz asrlar mobaynida shakllangan milliy an‘analarimizga, ajdodlarimizning boy merosiga tayanamiz. Farzandlarimiz, ayniqsa, endi hayotga kirib kelayotgan yoshlarni zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni, xorijiy tillarni egallashlari, har tomonlama sog‘lom va barkamol bo‘lib, hayotda munosib o‘rin egallashlari uchun barcha kuch va imkoniyatlarimizni ishga solishimiz lozim.

O‘quvchilarga ta‘lim berishda asosiy maqsad- ular ongiga fan asoslarini puxta singdirish orqali ularni diyonatli, e‘tiqodli qilib o‘stirish, ijtimoiy hayotdagi har bir hodisaga ongli yondashishni tarbiyalash, egallangan bilim va ko‘nikmalarni hayotga tatbiq etish qobiliyatini o‘stirishdir. Bu jihatdan ham adabiyot darsi yosh avlodi jamiyatimiz olg‘a surayotgan yuksak g‘oyalar ruhida tarbiyalash vositasi hisoblanadi. Talim-tarbiya tarixiga nazar tashlar ekanmiz, dastlabki xalq og‘zaki ijodi namunalaridan tortib, buyuk mutafakkirlar ijodigacha yoshlarni mehnat sevar bo‘lib yetishishi, kasb-hunar o‘rganish, mehnat ahlini hurmat qilish hamda mehnat insonni ulug‘lash masalalariga alohida e‘tibor berilganligiga guvoh bo‘lamiz.

Didaktik va pedagogik tizimlarda amalga oshiriladigan vatanparvarlik tarbiyasi

Didaktik tizimlar	Pedagogik tizimlar	Shakllar	Metodlar	Vositalar
Dars	Darsdan tashqari tadbirlar	Ma‘ruza Seminar Amaliy mashg‘ulot	Ko‘rgazmali Hikoya Suhbat	Elektron resurslar Tasvirlar Fotoalbomlar
Fakultativlar	Uchrashuvlar	Viktorina	Munozara Keyslar	Videoroliklar
Elektiv kurslar	Ma‘naviy-ma‘rifiy tadbirlar	Vebinar	Suhbat Ko‘rgazmali	Chelenjlar Ijtimoiy roliklar
Axborot soatlari	Pedagogik konsiliumlar	Konferensiya Amaliy mashg‘ulot	Bahs Munozara	Elektron proyektor
O‘quv tashkiloti yig‘ilishlari	Ota-onalar yig‘ilishi	Vebinar Dialogli suhbat	Debat Diskussiya Suhbat	Interfaol doska

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida vatanparvarlik tarbiyasi umumiy tarbiyaviy jarayonning ajralmas qismi bo'lib, maktab rahbariyati, pedagogik jamoa, o'quvchilarning ota-onalari, maktabning o'zini o'zi boshqarish organlari, qo'shimcha ta'lim muassasalarining bolalarda yuqori vatanparvarlik ongini shakllantirish bo'yicha tizimli va maqsadli faoliyatini ifodalaydi. va o'smirlarda o'z Vataniga sadoqat hissi, fuqarolik burchi va konstitutsiyaviy majburiyatlarini bajarishga tayyorlikni shakllantiradi.

Maktablarda vatanparvarlik tarbiyasi tizimi tarbiyaviy faoliyatning barcha darajalarini qamrab oladi va oila, o'qish, maktabdan tashqari ishlarda o'z ifodasini topadi. Bu maktab miqyosida, sinf guruhlarida tadbirlar tashkil etish va individual tarbiyaviy ishlarni olib borishni nazarda tutadi.

Vatanparvarlik tarbiyasi quyidagi didaktik tizimlarda, ya'ni, Chaqiriqqacha harbiy ta'lim, O'zbekiston Tarixi, Tarbiya, Geografiya, Adabiyot, O'zbek tili va boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlarda chuqur o'zlashtirishga asos bo'ladi. Ijtimoiy fanlarni o'zlashtirgan holda o'quvchilar tarixiy, ijtimoiy, geografik ma'lumotlarni oladilar, bu esa ularga shaxs, insoniyat tarixining asosiy bosqichlari, O'zbekistonning tarixiy rivojlanish qonuniyatlari, geografik muhit, asosiy yo'nalishlar to'g'risida bilimlarini boyitish imkonini kengaytiradi. Shuningdek, o'quvchilarda o'tmish, demokratik jamiyat qadriyatlari, shaxsning eng muhim fazilatlari: bag'rikenglik, fuqarolik, vatanparvarlik haqida tushunchalarini shakllantiradi, insoniy munosabatlar tajribasini shaxsiy va hissiy jihatdan tushunish imkonini beradi. Bundan tashqari "Diniy madaniyat va dunyoviy axloq asoslari", "Ma'naviy-axloqiy madaniyat", "Vatan tabiati", "Ona yurt bo'ylab", "O'lkamni o'rganaman", "Ona yurtim-jonu dilim" kabi Sinf soatlarining mavzularida yaqqol namoyon bo'ladi. Bundan shunday xulosa qilish mumkinki, mutaxassislar, mutasaddilar, pedagoglar va ota-onalar uchun mo'ljallangan korreksion trening mashg'ulotlarini tashkillashtirishga ijtimoiy talab mavjud. Adabiyotlarda ham ta'kidlanishicha, insonga yo'naltirilgan turli rasmiy me'yoriy-dasturiy topshiriqlarga qaraganda treninglar ancha kuchli va samarali imkoniyatlarga egadir.

Fuqarolik-vatanparvarlik ta'limining bunday shakllari maktab o'quvchilarini tarbiya fani va tarix fanlarida mustaqil izlanish ishlariga jalb qilishni o'z ichiga oladi. Maktabning ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarida ishtirok etish, tarixiy yodgorliklarni bilish va saqlash, himoya qilish bo'yicha o'z o'rnini egallash ham muhim hususiyatdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Adabiyot va san'at, madaniyatni rivojlantirish - xalqimiz ma'naviy olamini yuksaltirishning muhim poydevoridir. Prezident Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvdagi ma'ruzasi. "Xalq so'zi" gazetasi, 2017 yil, 4 avgust, 153-son.
2. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliy janob xalqimiz bilan birga quramiz T.: O'zbekiston, 2017. 242b.
3. Ahmedov B. Tarixdan saboqlar. - T.: O'qituvchi, 1994. -428 b.
4. Aminov B., Rasulov T. Vatan yurakdagi javohir. - T.: O'qituvchi, 2001. - 232 b.
5. Atadjanova Sh. Oilada o'spirin-yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda milliy qadriyatlardan foydalanishning pedagogik asoslari: ped.fan.nomz. dis-yasi. - T.: TDPU, 2001. -136 b.
6. Hasanboev J., Hasanboeva O., Turopova M. Ma'naviy-axloqiy tarbiya asoslari. –T.: Adabiyot va san'at nashriyoti, 2002. -112 b.
7. Ibragimova G.X. Kasb ta'limi tizimida talaba-yoshlar ma'naviyatini milliy istiqlol g'oyasi asosida shakllantirish. - T.: Fan, 2005. -159 b.

78.BO‘LAJAK INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANI O‘QITUVCHILARI UCHUN KOMPETENSIYAVIY YONDASHUVGA ASOSLANGAN O‘QITISHNING ASOSIY MOHIYATI

Sohibov Dilshod Becnazarovich

Buxoro davlat pedagogika instituti doktoranti (PhD)

Hozirgi kunda jamiyat axborot muhitining va mehnat bozorining jadal rivojlanishi natijasida, qaysi sohani olmaylik axborot texnologiyalarining o‘rni juda katta rol o‘ynaydi. Bugungi kunda olinayotgan ma‘lumotlarning keskin ko‘payib borayotganligi sababli, ayni zamon o‘qituvchilari bu ma‘lumotlarni qayta ishlab, undan foydalanish uchun yosh avlodga yetkazilishi kerak bo‘lgan bilimlar ham tabora ortib bormoqda. Bunda o‘qituvchi oldida dars soatlarini oshirmay turib, oldindan rejalashtirilgan bilimlar bilan bir qatorda eng yangi, oxirgi axborot va ma‘lumotlarni o‘quvchilarga yetkazib berishga ulgurish muammosi turibdi.

Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan o‘qitishning asosiy mohiyati kasbga yo‘naltiruvchi fanlardan tashkil qilingan ta‘lim-tarbiya jarayonida o‘quvchilar tomonidan egallangan bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘z shaxsiy hayoti davomida, shuningdek, kelgusi kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida qo‘llay olish kompetensiyalarini shakllantirishga yo‘naltirish sanaladi. O‘quvchilar kelgusi hayoti davomida shaxsiy, ijtimoiy, iqtisodiy va kasbiy munosabatlarga kirishishi, jamiyatda o‘z o‘rnini egallashi, mazkur jarayonda duch keladigan muammolarning yechimini hal etishi, eng muhimi o‘z sohasi, kasbi bo‘yicha raqobatbardosh bo‘lishi uchun zaruriy tayanch kompetensiyalarga ega bo‘lishi lozim.

Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta‘limdan ko‘zlangan maqsad shuki: o‘quvchini erkin va keng qamrovli fikr-mulohaza yuritadigan, muloqotga kirisha oladigan, ta‘lim jarayonida egallagan bilim, ko‘nikma va malakalarini o‘z shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatida qo‘llay oladigan barkamol shaxs qilib yetishtirishdir. Bugungi kunda umumta‘lim maktablari oldiga, bir tomondan, tevarak-atrofdan sodir bo‘layotgan jarayonlarni to‘g‘ri talqin qiladigan, atrofidagi hodisalarga befarq qaramaydigan, ikkinchi tomondan, jamiyat hayotida tutgan o‘rni bo‘lib, o‘z ijobiy ta‘sirini o‘tkaza oladigan har tomonlama mustaqil fikrga ega bo‘lgan, ziyoli shaxsni tarbiyalash vazifasi qo‘yilmoqda. Shu sababli bo‘lajak informatika va axborot texnologiyalari fani o‘qituvchilari oldiga muhim vazifa o‘z o‘zini idrok etish salohiyati, yangi intellektual darajaga ega bo‘lgan mustaqil fikrlovchi shaxsni shakllantirish asosiy vazifalardan biri qilib qo‘yilmoqda. Bunday tayyorlangan kadrlar nazariy tafakkur yuritish, ijodiy faoliyatni amalga oshirish, o‘z xatti-harakatlari va faoliyatini mustaqil boshqarish imkoniyatiga ega bo‘lishlari bilan birga o‘zining pedagogik faoliyatida kelajak avlodga ta‘lim berishda juda katta mas‘uliyat,

pedagogga xos bo'lgan umumiy psixologiya, umumiy pedagogika, ta'limda axborot texnologiyalari, o'qitish metodika va o'z kasbining mohir mutaxassisi bo'lishi lozim.

Ma'lumki, "Informatika va axborot texnologiyalari" fani o'z xususiyatiga ko'ra fanlararo xarakterga ham ega bo'lgan kompleksli ilmiy yo'nalish hisoblanib, boshqa ilmiy yo'nalishlarni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun u fan-texnika va ta'lim tizimlarida integrativ funksiyani bajaruvchi fan sifatida tan olinadi. Shu sababdan ushbu fan egalari zimmlarida juda katta mas'uliyat turibdi. Chunki ular ta'lim bergan har bir shaxs o'z faoliyatini yana ham kengaytirish uchun mustaqil izlanish moboynda har qanday hodisaga duch kelishlari mumkin.

Shuning uchun bugungi kunda ta'lim sohasida o'qitishni avtomatlashtirishga katta e'tibor berilmoqda. Chunki zamonaviy o'qitish texnologiyalaridan dars jarayonida foydalanish katta ijobiy natijalar beradi. O'qitishni avtomatlashtirish yoki axborot texnologiyalaridan foydalanish dasturiga quyidagilarni kiritish mumkin:

- 1) ta'lim tizimining barcha pog'onalarida axborotlashtirishning yetakchi bo'g'inligini ta'minlash;
- 2) barcha sohalar bo'yicha bilim berishda axborotlashtirishni rivojlantirishni loyihalash va yaratish;
- 3) axborotlashtirish sohalarida me'yoriy bazalarni yaratish;
- 4) texnik ta'minotni – kompyuterlar, axborot texnologiyasining boshqa qurilmalari, ularga xizmat ko'rsatish uchun kerakli materiallarni yaratish.

Axborot texnologiyalari industriyasi majmuini kompyuter, aloqa tizimi, ma'lumotlar ombori, bilimlar ombori va u bilan bog'liq faoliyat sohalarini tashkil qiladi. Axborot texnologiyalari sohasida bevosita ishlamaydigan odamlar ham kundalik ishlarida uning imkoniyatlaridan foydalanadi. Axborot texnologiyalari turmushning barcha sohalariga borgan sari ko'proq singib borib, uning harakatlantiruvchi kuchiga aylanmoqda.

Xulosa qilib aytganda yetishib kelayotgan yosh avlod bugungi rivojlanayotgan zamonda o'z o'rnini topishi va zamonaviy texnologik qurilmalardan bevosita to'la to'kis foydalanishlari uchun axborot texnologiyalar fani juda katta ahamiyat kasb etib, uni o'qitishda turli metodlar va zamonaviz texnologiyalardan foydalanish juda yaxshi samara beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. R.R. Majidov Informatika fanini o‘qitish metodikasi (o‘quv qo‘llanma) Toshkent – iqtisodiyot – 2019
2. Zaripov N. Informatika va axborot texnologiyalari fanini o‘qitishda webfreelance faoliyati //центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 3. – №. 3.
3. Зарипов Н. Н. Использование иностранного опыта в обучении информатике и информационным технологиям в школе //Проблемы современного образования. – 2020. – №. 6. – С. 213-218.
4. R.X. Alimov, G.T. Yulchiyeva, O.Q. Rixsimboyev, SH.A. Alishov “Axborot texnologiyasi va tizimlari”, Vorls-Nashriyot 141 Toshkent-2011.
5. S.S. G‘ulomov va boshqalar. Axborot tizimlari va texnologiyalari.Darslik. Toshkent, “Sharq”, 2000. http://el.tfi.uz/images/Axborot_tizimlari_va_tehnologiyalari_2000_29df7.pdf
6. M.Mamarajabov, S.Tursunov, Kompyuter grafikasi va veb-dizayn.Darslik. T.: “Cho‘lpon”, 2013y. 350 b.
7. S.Tursunov, I Nazarov, Ta’limda axborot texnologiyalari. Darslik.
8. Toshkent.: «Adabiyot uchqunlari», 2019. 1-tom.262b.
9. S.Tursunov, I Nazarov, Ta’limda axborot texnologiyalari. Darslik.
10. Toshkent.: «Adabiyot uchqunlari», 2019. 2-tom.300 b.

79.TALABALAR KREATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING MAVJUD HOLATI VA TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI

Rasulova Zilola Durdimurotovna

BuxDu Pedagogika kafedrası doktoranti, p.f.f.d (PhD), dotsent

Jahondagi globallashuv va ta’limning integrasiyalashuvi jarayonida bo’lajak pedagoglarning ongida milliy va umuminsoniy qadryatlarni qaror toptirish, kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish bugungi kunning dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Jamiyat taraqqiyotini ilm-fan rivojisiz tasavvur qilib bo’lmaydi. Chunki ilm-fan ishlab chiqarish, uning moddiy asosini yaratish, texnologik rivojlantirish va eng asosiysi ijodkor salohiyatga ega kadrlar bilan ta’minlash vazifalarini o’z zimmasiga oladi. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 – 2026 yillarga mo’ljallangan Yangi O’zbekistonning taraqqiyot strategiyasi, 2024 yil 2 fevraldagi “Ta’lim sohasidagi islohotlarni jadallashtirish bo’yicha qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risidagi PQ-54-sonli Qarorida ta’lim sifatini ilg’or xalqaro standartlarga muvoviqlashtirish, barqaror iqtisodiy o’sishga erishish borasidagi islohotlarni yangi bosqichga olib chiqish, ta’lim sohasidagi kadrlar salohiyatini oshirish, ta’lim tashkilotlarida o’quv jarayonlari va xizmatlar ko’rsatishni yangi tamoyillar asosida tashkil etish, kabi ustuvor vazifalar belgilab qo’yilgan [1, 2].

Bunday barqarorlikni amalga oshirishning maqbul yechimini topish va mas’uliyat bilan yondashish har bir pedagogning oldidagi burchidir. Oliy ta’lim bilan umumiy o’rta ta’lim va professional ta’lim o’rtasidagi aloqadorlik integratsiyasini vujudga keltirish, talabalarni ko’proq amaliy faoliyatga jalb qilish bilan ularda yuksak kreativlik, tizimli kompetentlik jihatlarini qaror toptirish zarur.

Kompetentlik borasida so’z borar ekan, “kompetentlik”, “kasbiy kompetentlik”, “kreativ kompetentlik” kabi tushunchalarning mazmunini anglamoq maqsadga muvofiq.

“Kompetentlik” (inglizcha “competence” “qobiliyat”) faoliyat jarayonida nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olishdir.

“Kasbiy kompetentlik” – mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo’lgan bilim, ko’nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo’llay olinishidir.

“Kreativ kompetentlik” – pedagogik faoliyatga nisbatan tanqidiy va ijodiy yondashish, o’zining ijodkorlik malakalariga egaligini namoyon eta olishdir.

Pedagog olimlar tomonidan o’qituvchilarning kasbiy hamda kreativ kompetentligini rivojlantirish borasida bir qancha tadqiqot ishlari amalga oshirilgan bo’lib, jumladan: N.A

Muslimov, M.H Usmonboyeva, D.M Sayfurov, A.B To‘rayevlar tomonidan “Pedagogik kompetentlik” tushunchasining mohiyati, pedagogga xos kompetentlik sifatleri, ularni rivojlantirish yo‘llari, pedagogik mahoratning tarkibiy asoslari, pedagogik kreativlikning o‘qituvchi faoliyatidagi ahamiyati mazmunan ochib berilgan [3. 4-b]. M.Urazova, N.Egamberdieva, E.Yuzlikaeva, Sh.Shodmonovalarning ilmiy izlanishlarida ta‘lim oluvchilarda kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishning bo‘lajak mutaxassislarni kasbiy-innovasion tayyorgarligini shakllantirishdagi o‘ziga xos jihatlari, kreativlik sifatlarini rivojlantirishga ta‘sir etuvchi ijtimoiy omillar, shaxsning faolliigi, kreativ tafakkurni shakllantirish yo‘llari va shakllari, shuningdek pedagogik kreativlik mazmuni yoritib berilgan.

A.V.Xutorskoy ta‘lim kompetentsiyasini alohida tuzilma sifatida va uni voqelik ob‘yektlariga nisbatan shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatga ega ishlab chiqarish faoliyatini amalga oshirish uchun zarur bo‘lgantalabaning o‘zaro bog‘liq semantik yo‘nalishlari, bilimlari, qobiliyatlari, ko‘nikmalari va tajribasi majmui sifatida belgilaydi. B.G.Ananyev, A.N.Leontiev, A.B.Petrovskiy, C.J.L.Rubinshteyn va boshqalar tadqiqotlarida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy ijodiy kompetentsiyasini rivojlantirishning psixologik mexanizmlarini aniqlash, shaxsni faoliyat sub’yekti deb hisoblaydilar [7. 60-b]. I.A.Zimnyaya 10 ta asosiy kompetensiyalarni (turlarini) aniqlaydi: shaxs sifatida shaxsning o‘zi, faoliyat sub’yekti, muloqot, o‘z-o‘zini takomillashtirish kompetensiyasi, kognitiv faoliyat kompetensiyasi, axborot texnologiyalari va hokazolar [5. 33-b]. U kompetensiya bilan ba‘zi ichki, potentsial, yashirin bilim, g‘oyalar, qadriyatlar tizimi keyin shaxsning malakasida o‘zini namoyon qiladi deydi.

Tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, kompetentsiyaga asoslangan yondashuv bilimga yo‘naltirilgan komponentdir, lekin yaxlit pedagogik tajribani nazarda tutadi. Zamonaviy ta‘limda kompetentsiyaga asoslangan yondashuv ta‘limni isloh qilishning yetakchi uslubiy asosi sifatida qaraladi. Kompetentsiyaga asoslangan yondashuvni amalga oshirishning yana bir jihatida talaba xarakteridagi umumlashtirilgan malakalarni shakllantirish, ularga muammoli vaziyatlar yechimlarini yechishdagi kreativlik qobiliyatini rivojlantirish nazarda tutiladi.

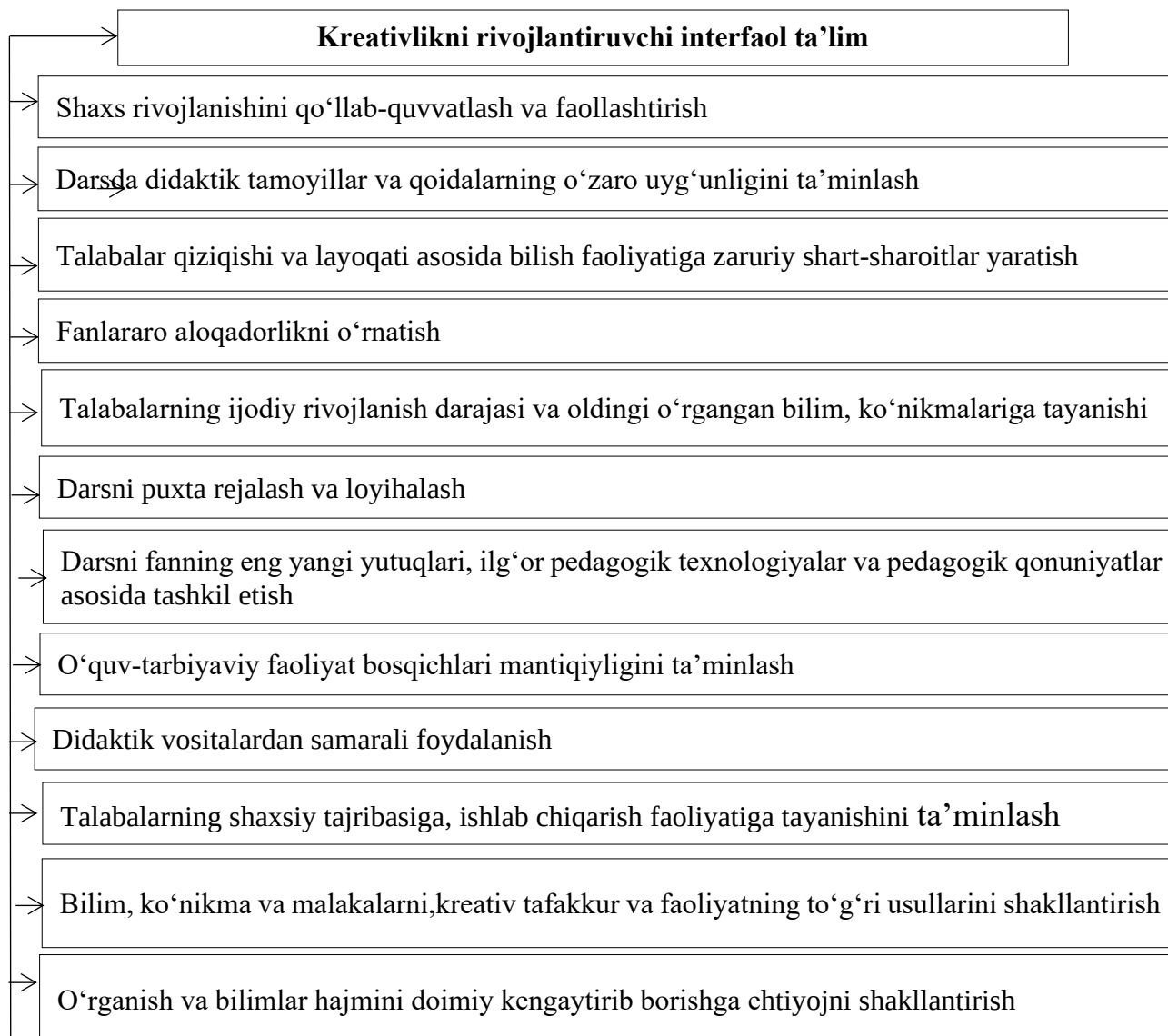
Kreativ kompetensiyaga asoslangan yondashuv talabaning ongliligini emas, balki qobiliyatini birinchi o‘ringa qo‘yadi va quyidagi holatlarda yuzaga keladigan muammolarni hal qilishga yordam beradi:

- ✓ voqelik hodisalarini bilish va tushuntirishda;
- ✓ zamonaviy texnika va texnologiyani o‘zlashtirganda;
- ✓ ta‘lim oluvchi va ta‘lim beruvchi o‘rtasidagi munosabatlarda;
- ✓ ijtimoiy rollarni bajarishda amaliy hayotda.

“Kreativ kompetensiya” egallagan bilimlar, bilimlar tizimini mustaqil ravishda to‘ldirish va o‘z-o‘zini takomillashtirish jarayoni. Talabalarda kreativlikni quyidagi yo‘llar orqali rivojlantirish mumkin:

1. Nazariy bilimlarni talaba ongiga chuqur singdirish.
2. Ularda amaliy kreativ faoliyat ko‘nikmalarini hosil qilish.
3. Faoliyat jarayonida kreativ g‘oyalarni amalga oshirishga yordam beruvchi metod va vositalardan foydalanishni tashkil etish.

Talabalar o‘zlarining kreativ qobiliyatlarini qachonki qulay o‘qitish muhiti yaratilgandagina namoyon eta olishadi. Bu uchun pedagoglar tizimli yondashuv tamoyillarini o‘zining pedagogik faoliyatida qo‘llay olish ko‘nikmasiga ega bo‘lishi, faoliyatni texnologiyalashtirish ijtimoiy zarurat ekanligini tushunishi, o‘quv jarayonidagi innovatsion metod va texnologiyalarning nazariy va amaliy asoslarini bilishi va ularni amaliy faoliyatda to‘g‘ri joriy qila olishi ko‘nikmasining mavjudligi. Asosiysi interfaol ta’limni tshkil etishi kerak.

Talabalarni kreativ fikrlashga undovchi zamonaviy dars jarayoni uslubi

Ko'pgina ilmiy tushunchalarda iqtidor va uning rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlar talabani ijodiy qobiliyatlari bog'liq bo'lib, kreativlik sifatida belgilanadi. Kreativlik fikrlash, muloqot va muayyan faoliyat turlarida o'zini namoyon qilishi mumkin. Bu shaxsni bir butunlik sifatida yoki uning individual qobiliyatlarini tavsiflashi mumkin. Shaxsning kreativlik xususiyatlari uning o'rganish qobiliyatiga bevosita bog'liq emas, ular har doim ham aql-idrokni ishlatish jarayonida aks etmaydi. Aksincha, ikreativlikni mavjud bilimlarning xilma-xilligi bilan emas, balki o'rnatilgan yangi g'oyalarni qabul qilish orqali rag'batlantirish mumkin. Ijodiy yechimlar ko'pincha talabalar erkin paytida paydo bo'ladi. Ijodiy xulq-atvor va o'zini namoyon qilishning ba'zi jihatlari va usullarini o'rgatish, turli faoliyat sohalarida ijodiy harakatlar va qobiliyatlarni modellashtirish tajribasi ijodiy fikrlash ko'rsatkichlarining sezilarli o'sishini, shuningdek, shaxsning bunday fazilatlarini paydo bo'lishi va mustahkamlanishini ko'rsatadi.

Ko'pgina psixologlar ijodiy fikrlashni rivojlantirishni rag'batlantiradigan shartlar orasida quyidagilarni ajratib ko'rsatishadi:

- qat'iy belgilangan va qat'iy nazorat qilinadigan holatlardan farqli ravishda to'liqlik yoki oshkorlik holatlari;
- turli muammolarni hal qilish va rag'batlantirish;
- keyingi faoliyat uchun uslublar, strategiyalar, vositalar, elementlarni yaratish va ishlab chiqish;
- masuliyat va mustaqillikni rivojlantirish;
- mustaqil ishlanmalarga, kuzatishlarga, his-tuyg'ularga, umumlashmalarga, taqqoslashlarga urg'u berish;
- dunyoning yanada xilma-xil ko'rinishini yaratadigan turli tilli tajribalar;
- atrofidagi ota-onalar tomonidan bolalarning manfaatlariga e'tibor [6. 93-b].

Talabalar kreativlik qobiliyatlari rag'batlantirilsa va samimiy muhit yaratilsagina, ular kreativ fikrlashni odatga aylantira oladilar. Kreativ muhitda o'qituvchi va talabalar boshqalarga nisbatan samimiy munosabatda bo'lish va ularning fikr mulohazalarini hurmat qilishni o'rganadilar. Xato qilish yoki muvaffaqiyatsizlikka uchrashdan qo'rqish, haddan tashqari baholarga e'tibor qaratish, boshqalardan ajralib turish mensimaslik va tanqidga uchrash, kamsitilishdan qo'rqish kabi hislatlar talabalarda kreativlikni shakllantirishga to'sqinlik qiladi. Har qanday ko'nikmani shakllantirish mumkin bo'lganiday, kreativ fikrlash qobiliyati yoki ko'nikmasini ham rivojlantirish mumkin. Bu talabalarga ham taalluqli bo'lib, kreativlik ustida ishlash talabalarga noodatiy tarzda fikrlashga yordam beradi. Biroq talabalarni ruhlantirish va kreativ bo'lishga

undash o'qituvchining qay darajada malakali ekanligiga bog'liq [4. 14-b].

Dars jarayonlarida talabalarni ijodiy fikrlashga o'rgatuvchi turli xil metodlar mavjud bo'lib, ularning ba'zilarini misol qilib ko'rsatish mumkin.

Ta'limning umumiy maqsadiga ko'ra ta'lim metodlaridan foydalanish samaraliroq sanaladi:

- ✓ bilimlarni egallash;
- ✓ malaka, ko'nikmalarni shakllantirish;
- ✓ yangi bilimlarni qo'llash;
- ✓ ijodiy faoliyat;
- ✓ mustahkamlash metodlari;
- ✓ bilim, malaka va ko'nikmalarni tekshirish metodlari.

Bilimlarni egallash metodida talabalarning mavzu bo'yicha to'liq nazariy ma'lumotlar, ilmiy qarashlar, metodologik asoslar bilan tasavvurlarini boyitish mumkin.

Malaka, ko'nikmalarni shakllantirish metodida talabalarni amaliy faoliyatga jalb qilish, ularning nazariy bilimlarini faoliyat jarayonida qay darajada to'g'ri qo'llay olish ko'nikmalarining shakllantirilishi, puxta malakaga ega bo'lishi.

Yangi bilimlarni qo'llash metodida egallangan bilimlarga qo'shimcha ravishda turli yangi ma'lumotlarni izlash, yangi metodik tavsiyalarni taqdim qilish, takomillashtirish.

Ijodiy faoliyat metodida talabalarning ko'proq mustaqilligini ta'minlash, ularni kreativ go'yalar sari yetaklovchi interaktiv, muammoli vaziyatlarni yaratish, ularning yechimini mustaqil oqilona topish ko'nikmalarini shakllantirish.

Mustahkamlash metodlari talaba qanchalik bilimlarni puxta o'zlashtirganlik darajasini aniqlash uchun mustahkamlovchi metodlardan foydalaniladi, ya'ni qayta takrorlashni muntazam amalga oshiruvchi test, yozma, og'zaki so'rov kabi usullar samaraliroqdir.

Bilim, malaka va ko'nikmalarni tekshirish metodlari bu metod ham mustahkamlovchi metodlar singari bir qancha interaktiv usullar yordamida talabalar bilimini nazorat qilish, ularni to'g'ri tashxislash va tuzatish kabi korreksion, diagnostik usullardan foydalanish demakdir.

Ta'limning “Binar” qo'shma dars tizimi va o'rganish metodlari

Dars berish metodlari		O'rganish metodlari
1	Axborot berish - bayon qilish	Ijro etish
2	Tushuntirish	Reproduktiv
3	Kursatma berish - amaliy	Produktiv - amaliy
4	Tushuntirish - ishonitirish	Qisman ijodiy
5	Ishontirish	Ijodiy

O'qitish metodlari bilimlarni berish usullari sifatida qaraladi va talabalarning ilmiy bilish faoliyatiga rahbarlik qilishga qaratilgan bo'ladi hamda o'quv jarayonida pedagogning talabalarga

ta'sir ko'rsatish usullarini shakllantiradi. Oliy ta'limdagi o'qitish metodlari tasnifiga didaktik yondashuvlar, umumdidaktik yondashuvlarga monelik qilmaydi, balki ularni rivojlantiradi. Ular oliy ta'lim tizimidagi o'quv jarayonining xususiyatlari, ularning didaktik vazifalari xarakteriga asoslanadi.

O'rganish metodlari bilim, malaka va ko'nikmalarni ijodiy egallashga hamda metodik va g'oyaviy-siyosiy e'tiqodlarni ishlab chiqishga qaratilgan talabalarning ilmiy bilish faoliyati usuli sifatida belgilanadi.

Yuqorida keltirilgan ta'lim metodlarining turlari ma'lum darajada shartli bo'lib, bu esa, har bir ta'lim metodi bir vaqtda bir nechta sifat va xususiyatlarga ega ekanligi bilan bog'liq.

Qo'shma binar darsning asosiy belgilari

- amaliy vanazariya ta'limning yagona qo'shma mashg'ulotda birlashuvi;
- maqsadning mavjudligi: bilimlarni o'zlashtirish va ularni amalda qo'llash;
- darsning nazariy va amaliy qismlari mazmunining uzviy bog'liqligi;
- bilimlarni o'zlashtirish va ilk ko'nikmalar shakllanishi jarayonlari va ularning o'zaro qo'shilishi;
- bilim va ko'nikmalar bir paytda o'zlashtirilishining moddiy-texnik va metodik ta'minlan-ganligi.

Xulosa. Talabalarni kreativ shaxs sifatida tarbiyalashning asosiy vazifalari o'qituvchi kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarini doimiy takomillashtirib borishi, faoliyatga tanqidiy, ijodiy yondashishi, kasbiy va ijodiy hamkorlikni yo'lga qo'yishi, ishchanlik qobiliyatini rivojlantirishi, salbiy odatlarni bartaraf qilib borishi va ijobiy sifatlarini o'zlashtirishi lozim. Bir so'z bilan aytganda kreativlik shaxs tafakkuri bilan bevosita bog'liq bo'lib, talabalarda ushbu ko'nikmani rivojlantirishda quyidagi pedagogik shart-sharoitlarga amal qilish ahamiyatlidir: ta'lim oluvchilarda kreativ faoliyatni egallash mayllarini qaror toptirish, bilish ehtiyojlarini shakllantirish va ta'lim jarayonida mustaqillikni namoyon qilish muhitini ta'minlash; talabalarning ijodiy faolliklarini muntazam rag'batlantirish, ularning ijodiy imkoniyatlarini kengaytirish, ularni muammolarni hal qilishda tayyor, standart yechimlar bilan birga nostandart yechimlar qabul qilishga undash va hokazo.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” to‘g‘risidagi PF-60-son Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 2 fevraldagi “Ta’lim sohasidagi islohotlarni jadallashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risidagi PQ-54-son Qarori.
3. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To‘rayev A.B. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari / Toshkent, 2015. – 120 b.
4. Muslimov N.A va boshqalar. Kasb ta’limi o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyalari / Monografiya. – T.: “Fan va texnologiya” nashriyoti”, 2013. – 14-bet.
5. Зимняя И.А. Ключевые компетенции новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. 2003. № 5. С. 32-34.
6. Торренс Э.П. Теоретические основы психологической диагностики креативности. - М.: 1998. – 91-92 с.
7. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образование // Народное образование. 2003 № 2 С. 58-64.

80. MATEMATIKA DARSLARIDA O‘QUVCHI FAOLLIGINI OSHIRISHGA YO‘NALTIRILGAN TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASH

Azimova Dilnoza Orifovna

Buxoro Davlat pedagogika instituti

Aniq fanlar kafedrası o‘qituvchisi

Bizga ma’lumki, ta’lim-tarbiya jarayonini pedagogik texnologiyalarni qo‘llash orqali, ya’ni avvaldan loyihalashtirilgan ta’lim jarayonini yaxlit tizim asosida, bosqichma-bosqich amalga oshirish, aniq maqsadga erishish yo‘lida muayyan metod, usul va vositalar tizimini ishlab chiqish, ulardan samarali, unumli foydalanish hamda ta’lim jarayonini yuqori darajada boshqarishni ifodalaydi.

Ta’lim jarayonida boshqarish – bu yo‘naltirish; vazifa qo‘yish; o‘rgatish; yordam berish; qo‘llab-quvvatlash; maslahat berish; rahbarlik qilish; kuzatish; talab qilish; ko‘rsatma berish kabi funksiyalarni amalga oshirishdir.

Mazkur vazifalarni hal etish uchun matematikadan uzviylashtirilgan Davlat ta’lim standarti talablari asosida har bir mavzuning pedagogik texnologiya asosida dars ishlanmasi – loyihasi “Dars muqaddas” tavsiyasining mantiqiy davomi bo‘lgan “O‘rgan-o‘rgat” tamoyili asosida yaratilmoqda va ta’lim-tarbiya jarayoni amalga oshirilmoqda. Matematika darslarida o‘quvchilarda ijodiy tafakkur etish ko‘nikmasini shakllantirish, matematikaga oid atama va tushunchalarning mazmun-mohiyati ko‘nikma va malaka darajasida o‘zlashtirilishi, olingan bilimlarni amaliyotga tatbiq etish darajasi yuqori bo‘lishi, ya’ni yuqori darajada tafakkur etish qobiliyati rivojlanishi uchun o‘qituvchidan 5-6- sinflarda matematika o‘qitish, 7-9-sinflarda algebra va geometriya kursini o‘qitish maqsadlari va mazmuniga mos ravishda texnologiyalarni tanlash hamda qo‘llash talab etiladi. Matematika darslarida uzviylashtirilgan Davlat ta’lim standarti talablariga erishish uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida o‘tilishi, shuningdek darslarda interfaol metodlarni tanlash va ularni qo‘llash uchun quyidagi tavsiyalarga rioya etilishi maqsadga muvofiqdir:

Har bir dars texnologiyasini ishlab chiqishda mavzu bo‘yicha o‘zlashtirilishi kerak bo‘lgan DTS talablari, dars maqsadlaridan kelib chiqib asosiy mazmunni tanlash, bunda o‘zlashtirilishi murakab bo‘lgan misol va masalalar, mavzuga oid qiziqarli tarixiy materiallarni kiritish va ularning o‘zlashtirilish uchun interfaol metodlarni tanlash zarur.

Ta'limning interfaol metodlari

O'quvchilarda mustaqil fikrlash va ijodkorlik ko'nikmalarining shakllanishi o'qituvchining ta'limdagi yangi usullardan qanchalik samarali foydalanayotganligiga bog'liq bo'lib qolmoqda. Ma'lumki, bunda o'quvchi darsda ko'proq o'ylaydi, fikr yuritadi, muhokama qiladi, o'z qiziqishlari, aqliy va ruhiy imkoniyatlarini yuzaga chiqarishga keng yo'l ochiladi.

Darslarda o'quvchi ijodkorligini rivojlantirishda eng yaxshi natija berayotgan interfaol o'qitish metodlaridan biri "Kichik guruhlar" bilan ishlashdir. Bunda o'quvchilar uchun bir-biridan o'rganish, o'rganganlarini o'z salohiyatlari doirasida baholash, turli vaziyatlarda to'g'ri xulosa chiqarishga imkon yaratiladi.

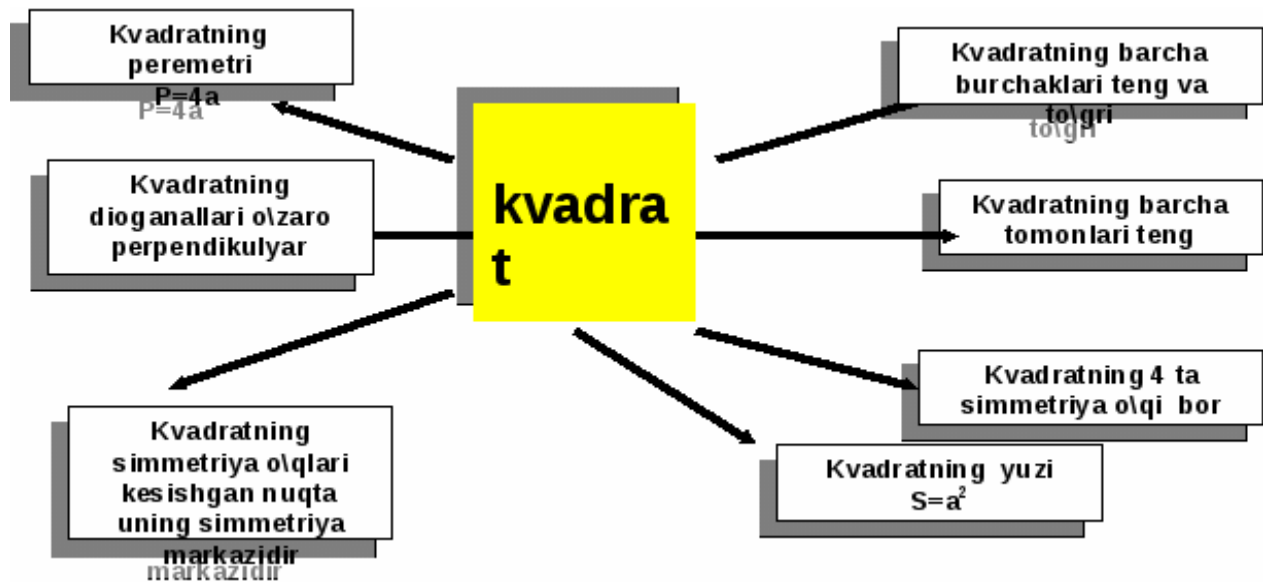
Interfaol metod - ta'lim jarayonida o'quvchilar hamda o'qituvchi o'rtasidagi faollikni oshirish orqali o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishini faollashtirish, shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Interfaol metodlarni qo'llash dars samaradorligini oshirishga yordam beradi. Interfaol ta'limning asosiy mezonlari: norasmiy bahs-munozaralar o'tkazish, o'quv materialini erkin bayon etish va ifodalash imkoniyati, ma'ruzalar soni kamligi, lekin seminarlar soni ko'pligi, o'quvchilar tashabbus ko'rsatishlariga imkoniyatlar yaratilishi, kichik guruh, katta guruh, sinf jamoasi bo'lib ishlash uchun topshiriqlar berish, yozma ishlar bajarish va boshqa metodlardan iborat bo'lib, ular ta'lim-tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishda o'ziga xos ahamiyatga ega.

Klaster metodi. Klaster inglizcha so'z bo'lib (kluster) bosh, bir shingil, popuk ma'nosini anglatadi. Klaster - bu ma'lum mavzu bo'yicha erkin va ochiq fikrlashning notekis shaklidir. 1 Qadam: Yangi mavzuning asosiy tushunchasi aylana (elips) shaklidagi chizma ichida yoziladi. Masalan yangi mavzu "Kvadrat" bo'lsa quyidagicha daftarlariga chizish va yozish taklif etiladi. 2 Qadam: o'quvchilarga kvadrat deganda ko'z oldingizga kelgan fikrlarni chiziqchalar yoniga yozish taklif etiladi. (Bunda o'quvchi rasmini chizsa ham ruxsat beriladi). 3 Qadam: Taqdimot o'tkaziladi. Bunda o'quvchilar tomonidan yozilgan fikrlar umumlashtirib aytib beriladi. (Guruhdan 1 o'quvchi spiker aytib beradi). Bu fikrlarni doskada bo'r yoki plakatda flomasterlar bilan yozish mumkin.

4.Qadam: Yangi mavzu o'rganiladi.

5. Qadam: Darsni mustahkamlash bosqichida o'quvchilarga quyidagi topshiriq beriladi. q-izil

rangli ruchkalarinigzni (yashil, qora bo'lsa ham bo'ladi) olib yangi o'rganilgan tushunchalar bilan boyiting.

6. Qadam: Guruhlar taqdimoti o'tkaziladi. Spikerlar qo'shimcha yozganlarni (o'qib) aytib beradilar. Dskada (boshqa rangli bo'r bilan) yoki plakatda boshqa rangli flolmasterlar bilan o'quvchilarning qo'shimcha aytgan fikrlari yozib boriladi.
7. Qadam: o'qituvchi umumlashtiradi qo'shimcha adabiyotlardan foydalangan holda klasterga yana qo'shimcha kiritishi mumkin. (Bu o'qituvchining mahoratiga bog'liq).

Klaster metodidan foydalanish quyidagicha amalga oshiriladi:

1. Nimani o'ylagan bo'lsangiz, shuni qog'ozga yozing. Fikringizning to'g'riligi yoki sifati to'g'risida o'ylab o'tirmay, ularni shunchaki yozib boring.
2. Yozuvning orfografiyasi, punktastiyasi yoki boshqa jihatlariga e'tibor bermang.
3. Belgilangan vaqt nihoyasiga yetmaguncha, yozishdan to'xtamang. Agar ma'lum muddatda biror-bir g'oyani o'ylay olmasangiz, u holda qog'ozga biror narsaning rasmini, tasvir yoki shakllar chiza boshlang. Bu harakatni yangi g'oya tug'ilguncha davom ettiring.
4. Muayyan tushuncha doirasida imkon qadar ko'proq yangi g'oyalarni ilgari surib, mazkur g'oyalar o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik va bog'liklikni ko'rsatishga harakat qiling

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, yangi pedagogik texnologiyaning afzalligi zamon sinovidan o'tib, interfaol darsning sifat va samaradorligin oshirishda muhim omil ekanligi o'z isbotini topmoqda. o'qituvchining intellektual salohiyati, ijodkorlik mahorati orqali matematikadan tashkil etiladigan dars jarayonida o'quvchilarning faol ishtiroklari, ijodiy bilim darajalari ortishiga va o'z navbatida, jamiyatimizning erkin, mustaqil fikrli, barkamol avlod vakili bo'lib shakllanishlariga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Barakayev M. Zamonaviylashuv sharoitida matematika fanini o'qitish texnologiyalari
2. To'laganov T. Matematika o'qitish metodikasi(ma'ruzalar to'plami)
3. Saydaliyeva F.X ; Eshpo'latov N.O. Matematika o'qitish metodikasidan laboratoriya mashg'ulotlari.

**81.KELAJAKDAGI MAQSADLARGA ERISHISHDA PSIXOLOGIK
MOTIVATSIYANING O‘RNI VA AHAMIYATI.****Uzaqbayeva Surayyo**

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti

Amaliy psixologiya mutaxassisligi

3-kurs talabasi

Insonlar mana shu yorug‘ dunyoda yashar ekan ehtiyoj, ishtiyoq, xohish, maqsad hech qachon tugamaydi. Bir maqsad amalga oshsa keyingisi paydo bo‘laveradi. Hayotda har xil vaziyat, qiyinchilik, to‘siqlar, mag‘lubiyat bo‘lishi mumkin. Mana shu to‘siqlarni yenga olgan insonlargina o‘z maqsadlariga erishadilar. Bu og‘iz bilan aytish oson amaliyotda qilish qiyin bo‘lgan holatlardir. Chunki bir narsa uchun qattiq harakat qilib, bor kuch va g‘ayratni sarf qilib, sizni qo‘llab-quvvatlab, ishonch berib turgan insonlar xohlagan natijani chiqara olmaslik nafaqat boshqalar uchun o‘zingiz uchun ham og‘ir holat hisoblanadi. Lekin buning ortida hikmat borligini ana shu paytda anglay olmaydi vaqt o‘tishi bilan tushunadi. Bu mag‘lubiyatlar ham aslida sizning o‘shishingiz, rivojlanishishingiz uchun bir sinov hisoblanadi. Shu maqsad orqali qancha tajriba, malaka, bilim, na‘muna oladi inson aslida mana shu narsalarga erishish ham katta yutuq inson uchun. Inson miyasiga fikr, maqsad shunchaki kelib qolmaydi shu o‘ylar paydo bo‘ldimi demak amalga oshirishingiz uchun bu bir ishora ana shu narsani amalga oshirish faqat sizning qo‘lingizdan keladigan imkoniyatdir. Odamlarni ilhomlantiradigan, maqsad sari harakatga undab turadigan bir kuch bor u motivatsiyadir.

Motivatsiya keng ma'noda inson hayotining (uning xulq-atvori, faoliyatining) murakkab kop qirrali boshqaruvchisi deb qaraladi.

Motivatsiya - insonni faoliyatga undashning murakkab, kop darajali tizimi bolib, u ozida ehtiyojlarni, motivlarni, qiziqishlarni, ideallarni, intilishlarni, ustanovkalarni, emotsiyalarni, normalarni, qadriyatlarni mujassamlashtiradi.

Motivatsiya - murakkab tuzilma, faoliyatni harakatlantiruvchi kuchlar majmuasi bolib, u ozini mayllar, maqsadlar, ideallar korinishida namoyon qiladi va inson faoliyatini bevosita aniqlab, boshqarib turadi.

Motivatsiya - odamni faol faoliyatga undovchi sabablar majmuidir. [1.292]. Motivatsiya shunday narsaki siz biror bir ishni amalga oshirishda ilohiy kuch keladi. Hamma har xil narsadan motivatsiya oladi. Kimdir biror insonlardan ularning erishgan yutuqlaridan, kimdirlar so‘zlardan

masalan ota-onasini bogʻ, yaqinlarining kimdirlar esa oʻzi yozib qoʻygan maqsadlar daftaridan. Insonlar hayotida baʼzan kuchli psixologik zarbalar boʻladi. Bunday paytda u inson na sizning oʻzingizni eshitadi na biror bir narsadan motivatsiya oladi hamma narsadan orzu, maqsad hattoki hayotdan umidini uzadi. Masalan yaqin insonlarini yoʻqotib qoʻysa, yoki bir bir biznes boshlab muvaffaqiyatsizlik bilan uyi, mashinasi hamma narsasidan ajralib qolsa odam miyasi tormaz boʻla boshlaydi oʻylashni yechim topishni xohlamay qoladi. Lekin vaqti oʻtib u insonga asta sekinlik bilan psixologik motivatsiya bera boshlash kerak. Hayotning qanchalar chiroyli ekanligi, oʻziga ishonish yana qaytadan oyoqqa turishi avvalgi oʻziga ishongan, muvaffaqiyatga erishuvchan, chaqqon hayotda kuchli energiya bilan harakat qiladigan avvalgi oʻzini qaytarish kerak. Oddiy soʻzdek tuyulgani bilan aslidan motivatsiya juda kuchli qudratga ega.

"Motivatsiya" odatda odamlar yoki hayvonlarning maʼlum bir vaqtda maʼlum bir xatti-harakatni boshlashi, davom ettirishi yoki tugatishini tushuntiradigan narsa sifatida aniqlanadi. Motivatsion holatlar turli darajadagi kuchlarda boʻladi. Daraja qanchalik baland boʻlsa, davlatning xulq-atvoriga taʼsiri shunchalik yuqori boʻladi. Bu koʻpincha maqsadli xatti-harakatlarga olib keladigan agentning ichidan harakat qiladigan kuchlar bilan bogʻliq. Motivatsiyani ichki kuchlar nuqtai nazaridan aniqlash bilan bogʻliq muammolardan biri shundaki, ularni oʻlchash juda qiyin, shuning uchun empirik fikrlaydigan nazariyotchilar koʻpincha kuzatiladigan xatti-harakatlar bilan chambarchas bogʻliq boʻlgan taʼriflarni afzal koʻradilar. Ichki motivatsiya va tashqi motivatsiya turlari mavjud. Bunda bu turi bunisidan kuchliroq deb aytib boʻlmaydi. Chunki uni qabul qiluvchi inson individualligidan kelib chiqib qabul qiladi bu degani kimlargadir tashqi motivatsiya taʼsir qilsa kimlargadir ichki motivatsiya kuchli taʼsir qiladi. Ichki motivatsiyada asosan inson oʻziga oʻzi vaʼda beradi ichki dunyosida harakat qilishi kerakligi, hali oldida qilishi kerak boʻlgan koʻplab ishlar borligini qayta-qayta takrorlab yuradi. Qanday sinov qiyinchilik boʻlmasin oʻziga ishonishi, albatta amalga oshira olishini eslatib turadi. Tashqi motivatsiyada esa kimdir aytib turishi kerak yoki boshqa bir inson hayotida yoki ishlaridan kuch olishi kerak boʻladi. Aslida nafas olib, har kuni ertalab turib ishga, oʻqishga ketishimiz, yaqinlarimiz yonida boʻlishi, sogʻ-salomat yurishning oʻzi katta motivatsiyadir.

Xulosa qilib aytganda inson oʻzidagi bor kuch va qobiliyatiga ishongan holda qanday qiyinchilik boʻlmasin dadil qadamlar bilan harakat qilishi kerak. Inson motivatsiyani oʻziga moslashtirgan holda qabul qila olishi kerak. Masalan biror yutuqqa erishsangiz kichkina yutuqqa erishsangiz ham oʻzingizni maqtashingiz yaʼni ragʻbatlantirishingiz kerak, tasavvur qila olish kerak oʻylagan maqsadingizga erishganingiz haqida oʻylaganingiz sari fikr kuchi sizni shu yoʻl tomon yoʻnaltiradi, oʻzingizni imkon qadar kuchlilar, muvaffaqiyatga erishgan insonlar qatoriga qoʻshing shunda sizda ham rivojlanish, oʻsish boʻla boshlaydi. Miyangizga kelgan gʻoʻyani

yo‘qotib yubormasdan unga erishish uchun harakat qiling uddalay olmasangiz ham hech bo‘lmasa harakat qilganingizning o‘zi boshqalarda yo‘q ijobiy fazilatlardan bo‘lib hisoblanadi. O‘zingizni hech qachon yerga urmang, past baho bermang har doim o‘zingizning kuchli, irodali ekanligingizni o‘zingizga tez-tez aytib turing, imkon qadar ijobiy fikrlang, muvaffaqiyatga erishgan insonlar hayoti bilan, yozgan kitoblari bilan ko‘proq tanishing. O‘zingiz yoqtirgan ish bilan shug‘ullaning, hamma narsaning eng yaxshisini o‘zingizga ravo ko‘ring. Mana shu xislatlar bilan o‘zingizga motivatsiyani moslashtirsangiz va shularga amal qilsangiz albatta hayotingiz o‘zingiz xohlaganday bo‘ladi. Hamma o‘ziga men eng yaxshisiga loyiqman deb harakat qilishi shart. Insonda maqsad bular ekan unga yarasha harakat qilar ekan demak go‘zal kelajak sari qadam qo‘yayotganini ko‘rishimiz mumkin. Hamma inson hayotga bir marta kelar uni imkoni boricha ajoyib, har lahzasidan lazzatlanib yashash kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘xati:

1. F.I. Xaydarov N.I. Xalilova Umumiy psixologiya (darslik) Toshkent -2009y.
- 2.<https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Motivatsiya>

82. TEXNOLOGIK TA'LIM O'QITUVCHILARINI TAYYORLASHDA MUSTAQIL TA'LIMNI TASHKIL QILISHNING INNOVATSION SHAKLI

Oygul Olimovna Xalloqova

Buxoro davlat pedagogika instituti

stajyor tadqiqotchisi

Ma'ruzalar va amaliy mashg'ulotlarning Texnologik ta'lim o'qituvchilarini kasbiy shakllantirishdagi didaktik imkoniyatlariga ega ekanligi barchaga ma'lum. Ma'ruza va amaliy mashg'ulotlarning ko'proq pedagogik ongning nazariy darajasini rivojlantirishga yo'naltirilganligi aksariyat hollarda ko'pincha, talabalarning bilimlari og'zaki xususiyatga ega bo'lishiga olib keladi. Texnologik ta'lim o'qituvchilarini kasbiy shakllantirishda mustaqil ish jarayonini tashkil qilish muhim o'rin tutadi.

Talabaning mustaqil ishi uning auditoriyada va undan tashqarida, o'qituvchi rahbarligida yoki o'qituvchi ishtirokisiz amalga oshiriladigan mustaqil ish majmuini anglatadi. Mustaqil ish qanday sharoitlarda amalga oshiriladi:

1. Bevosita auditoriyada - ma'ruza amaliy mashg'ulot, seminar yoki labora-toriya ishlari bo'yicha vazifalar berish jarayonida;
2. O'qituvchi bilan dars jadvalidan tashqari paytlardagi bevosita muloqot chog'ida maslahatlar berishda, ijodiy muloqotlar jarayonida, yakka topshiriq bajarishda va boshqalar.
3. Axborot resurs markazida, uyda, talabalar uylarida, kafedralarda talaba tomonidan o'quv yoki ijodiy topshiriqlarni bajarish jarayonida.

Mustaqil ish bo'yicha test savollari, topshiriqlar va mashqlar ustida ishlash asosan mustaqil bajariladi. Bu ish natijalari esa auditoriyada (amaliy va laboratoriya) mashg'ulotlarida o'qituvchi rahbarligida tahlil qilinadi va baholanadi.

Interaktiv metodlar – bu jamoa bo'lib fikrlash, o'zaro xarakat qilmoq deb yuritiladi, yani pedagog ta'sir etish usullari bo'lib, ta'lim mazmunining tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu metodlarning uziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va o'quvchi talabalarning birgalikda faoliyat ko'rsatishi orqali amalga oshiriladi.

Bunday pedagogik hamkorlik jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularga quydagilar kiradi:

- o'quvchi talabaning dars davomida befarq bo'lmasligi, mustaqil fikrlash, ijod etish va izlanishga majbur etishi;

- talabalarni o'quv jarayonida bilimga bo'lgan qiziqishlarini doimiy ravishda bo'lishini ta'minlashi;
- talabaning bilimga bo'lgan qiziqishini mustaqil ravishda har bir masalaga ijodiy yondoshgan holda kuchaytirish;
- pedagog va o'quvchi talabaning xamisha xamkorlikdagi faoliyatlarini takomillashtirish.

Mustaqil ish texnologiyasi va mustaqil ish sabablari bir-biri bilan bog'likdir: aniq natijaga erisha olishiga ishonmaslik talabani mustaqil ishlashdan har qanday boshqa sabablardan ko'ra ko'proq ko'nglini sovutadi. Mustaqil ish texnologiyasini yaratish bir necha alohida muammolarni hal etishni ko'zda tutadi. Ular orasida muntazam ishning maqsadini qo'yish muammosi alohida ajralib turadi. Agarda ta'lim olish umumiy rivojlanishni ta'minlashga xizmat qilsa, mustaqil ishning maqsadi esa - kasbiy shakllanish yoki kasbiy malakasini rivojlantirish, o'starish hisoblanadi.

Agar talabaga kutilmaganda yuqori darajadagi mustaqillikni namoyon etgan holda topshirikdarni bajarish talab etilsa, u holda talaba topshiriqlarni bajara olmasligi mumkin, natijada o'z kuchiga bo'ltan ishonchni yo'qotadi. Bunday holat sodir bo'lmasligi uchun dastlab topshiriqlarni shu taxditda berish kerakki, natijada sub'ekt topshiriqning biror qisminigina mustaqil bajarsin, so'ngra o'qituvchi bilan birgalikda natijalarining to'g'riligini tahlil qilib chiqsin. Topshiriqlarni bajarish jarayonida talabalarda sababiy- tashkiliy (o'quv faoliyatini mustaqil tashkil etishning yo'nalishlari, bilim, malaka va ko'nikmalari), mazmunli-protsessual (o'quv faoliyatining mohiyatini bilish va bu faoliyat muvaffaqiyatli bo'lishini belgalovchi shaxsiy sifatlarni rivojlantirish) va tekshirish-baholash (mustaqil ishda zarur sanalgan shaxs sifatlarni o'zi baholash) kabi ko'nikmalarning shakllanishi mustakil ish jarayonida majmuaviy ravishda shakllanib boradi. Mustaqil o'qishni tahlil qilish (bu mustaqil bilim olish emas) yuqorida ko'rsatilgan tarkibiy qismlarning talaba tomonidan tartibsiz, turlicha o'zlashtirilishini ko'rsatadi. Ulardan ba'zilari (masalan, tekshirish-baholash) ta'lim muassasalarida deyarli shakllantirilmaydi.

Mustaqil ishlarga tayyorgarlikning tashkiliy asoslari pedagogik- psixologik, texnik - texnologik tushunchalar hisoblanadi. Pedagogik-psixologik va texnik-texnologik tushuncha (kategoriya)lar sababiy va tekshirish-baholash tarkibiy qismlarining rivojlanishiga faol ta'sir ko'rsatadilar. Demak, mustaqil ishga tayerlash jarayonida talabalarda nazariy (tushunchali) fikrlash qobiliyatini rivojlantirish zarur.

Bunday tayyorgarlikni amalga oshirish bu barcha muhim bog'likliklar bilan tushunchalar ko'rinishida aks ettirilgan pedagogik va texnik-texnologik ishga o'rgatab borish, ya'ni, ma'lum intellektual harakatni amalga oshirish demakdir.

Ta'lim jarayonining umumiy mohiyatini yoritishda pedagogik adabiyotlarda "o'quv topshirig'i" tushunchasi bilan birga "masala" tushunchasi keng berilgan. Aksariyat holatlarda masalani hal

etish mavjud muammoning og‘zaki ifodasi sifatida e‘tirof etiladi. Masalada javobi topilishi zarur bo‘lgan shart va unga asoslangan muammoli savol beriladi.

Yuqorida o‘quv masalasini mustaqil ishning tashkiliy shakli sifatida belgiladik. Shunga asoslanib, o‘quv-pedagogik masalalar tizimiga qo‘yiluvchi talablarni ifoda etamiz. O‘quv-pedagogik masalalar to‘plami bu ma‘lum yaxlitlik bo‘lib, o‘qituvchi faoliyati asosida hal etiluvchi asosiy vazifalarni aks ettiradi.

O‘quv pedagogik masalalarni yecha bilish malakali shaxsning umumiy holati bilan ifodalanuvchi, uning ongi, fikrlash usuli, kasbiy nuqtai nazari va yo‘nalishini ko‘rsatuvchi umumkasbiy malakadir. Shaxsning yo‘nalganligi aniq voqelik sababiy-qadriyatli munosabat mazmunida namoèn bo‘ladi. Pedagogik hamda texnik-texnologik muammoli vaziyatli topshirikdarni hal etish asosida talaba bo‘lajak kasbiy faoliyat muammolarini hal etish usullarini egallaydi.

Pedagogik hamda texnik-texnologik muammoli vaziyatli topshiriqlar didaktikada mustaqil ish darajasini oshiruvchi boshqaruv, rag‘batlantirish, tashkil etash va nazorat vositalari sifatida qoraladi.

Talabaning o‘quv faoliyatiga nisbatan o‘qituvchi tomonidan muayyan talablarning qo‘yilishi ularning mazmunini boyitadi. Pedagogik hamda texnik-texnologik muammoli vaziyatli topshirikdarni berilish shakli esa oldin o‘zlashtirilgan namuna bo‘yicha xulosalar chiqarishni ko‘zda tutuvchi boshqaruv topshiriqlari va masalalarining bajarilishi sanaladi [3-9].

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Educating teachers of science, mathematics, and technology : new practices for the new millennium / Committee on Science and Mathematics. Copyright 2001 by the National Academy of Sciences. Constitution Avenue, N.W. Washington
2. Djurayev R.X va boshqalar. Pedagogik atamalar lug‘ati. –T.: “Fan nashriyoti”, 2008 yil. – 94-bet
3. A. Sh. Rashidov Matematika darslarida ta‘limning shaxsga yo‘naltirilgan texnologiyasi. Центр научных публикаций. 2021 yil. 3-son. 68-72 bet
4. A.Sh. Rashidov Ijtimoiy-gumanitar ta‘lim yo‘nalishi talabalari uchun matematik fanlar bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlarni o‘tkazish. Science and Education №9. С 283-291
5. О.О.Халлоқова А.Рашидов Пороговое собственное значение модели Фридрихса. Молодой ученый, 2015 №15. С. 1-3
6. A. Sh. Rashidov Interaktivnyye metody pri izuchenii temy "Opredelenny integral i yego prilozheniya". Nauchnyye issledovaniya. № 34:3. С 21-24
7. A. Sh. Rashidov Yoshlar intellektual kamolotida ijodiy tafakkur va kreativlikning o‘rni. Pedagogik mahorat 2021 yil №7. 114-116 bet.
8. A.Sh. Rashidov. Matematika fanlaridan talaba yoshlar ijodiy tafakkurini rivojlantirish. Fan va jamiyat №3. С 45-46
9. A.Sh. Rashidov замонавий таълим ва инновацион технологиялар соҳасидаги илғор тажрибалар. Центр научных публикаций. 2021 yil. 3-son. 68-72 bet 8-14

**83.FIZIKA DARSLARIDA TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA
FIZIKA VA INGLIZ TILI FANLARI INTEGRATSIYASINING ROLI****Xamrayeva Gulchehra Ibraximovna**

Buxoro davlat universiteti Ingliz
adabiyotshunoslik va tarjimashunoslik
kafedrası katta o'qituvchisi

Maxmudova Marjona Maxsud qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti Aniq
fanlar kafedrası o'qituvchisi

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6108-sonli farmonida ta'lim-tarbiya tizimining sifati va samaradorligini oshirish, ta'lim va tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan samarali foydalanishga, ta'lim tizimlari hamda ilm-fan sohasi o'rtasida yaqin hamkorlik va integratsiyani ta'minlashga jiddiy e'tibor qaratilishi lozimligi alohida qayd etilgan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2020-yil 29-dekabrdagi Oliy Majlisga Murojaatnomasida "Agar tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, dunyodagi deyarli barcha kashfiyot va texnologiyalarni yaratishda fizika fani fundamental asos bo'lganini ko'ramiz. Haqiqatan ham, fizika qonuniyatlarini chuqur egallamasdan turib, mashinasozlik, elektrotexnika, IT, suv va energiyani tejaydigan texnologiyalar kabi bugun zamon talab qilayotgan sohalarda natijaga erishib bo'lmaydi... Hozirgi davrda xorijiy tillarni mukammal o'rganmasdan turib, buyuk bobomiz aytgan ana shunday marralarga erishib bo'lmaydi, desak, adashmagan bo'lamiz. Bunday o'tkir talabga amal qilib, kelgusi yilda fizika va chet tillarini o'rganishni ustuvor yo'nalish etib belgilashni taklif etaman" deb alohida ta'kidlanganidek, nomutaxassis yo'nalishlarida ta'lim berayotgan turli fan o'qituvchilari, ayniqsa fizika fani o'qituvchilari oldida yuksak mas'uliyatni qo'ydi, bu mas'uliyat bugungi kun fizika fani o'qituvchisining o'z fanini puxta bilishi bilan bir qatorda chet tilini chuqur bilishi, o'z fani haqida chet tilida ma'lumotga ega bo'lishi, dars jarayonida fanlar aro bog'lanish, fanlararo integratsiyaga e'tibor qaratishi, xususan ingliz tili bilan integrallashgan darslar tashkil qilishi zarurligini talab qilayapti. Shu bilan birga O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-martdagi "Fizika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ 5032-sonli Qarorining qabul qilinishi bugungi kunda fizika fanini o'qitish sifatini oshirishga, ta'lim jarayoniga zamonaviy

o'qitish uslublarini joriy qilish, shuningdek, fizika fanini turli interfaol metodlar asosida o'qitishni tashkil qilishga bo'lgan e'tiborni yanada kuchaytirmoqda.

Ma'lumki, fizika kursi nazariy fan bo'lib, uning asosini fundamental nazariyalar, qonunlar, ilmiy tushunchalar tashkil etadi va uning asosiy vazifasi o'quvchilarni fizik hodisalar, kattaliklar, o'lchashlar, koinot tuzilishi va undagi hodisalar, fan-texnika taraqqiyotida fizikaning roli hamda fizik qonuniyatlarning amalga qo'llanilishi bilan tanishtirish, ularning ilmiy dunyoqarashini rivojlantirishdan iborat. Ilgari fizikani o'qitish an'anaviy ta'lim asosida olib borilib, talabalarni faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan, hozirgi kunda zamonaviy texnologiyalar asosidagi ta'lim ularni egallayotgan bilimlarni o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib tahlil qilishlariga, xatto xulosalarni o'zlari keltirib chiqarishlariga o'rgatadi. Pedagog bu jarayonga shaxsning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olish va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Tadqiqotlardan ma'lumki, talabalarning o'zlashtirish darajasiga o'qitish metodlarining ta'sir darajasi quyidagicha, ya'ni ma'ruza - eshitganimizning 5%, o'qish - o'qiganimizning 10%, videousul, namoyish - ko'rganimizning 20%, tajribani namoyish qilish - ko'rgan va eshitganimizning 30%, bahs-munozara - muhokama qilganimizning 40%, ishbop o'yin, kichik guruhlarda ishlash, loyihalash - mustaqil o'qiganimizning, tahlil va muhokama qilganimizning, himoya va namoyish qilganimizning 75% va muammoli vaziyat, keyslar orqali o'qitish - mustaqil o'rganganimiz, tahlil va muhokama qilganimizning 90% ni tashkil etadi. Bu ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, dars jarayonida fanlararo integratsiya asosida interfaol metodlarning qo'llanilishi talabalarning bilimlarni o'zlashtirish darajasi yanada ortib borishida muhim ahamiyat kasb etadi, shuningdek, talabalarning bilish imkoniyati rivojlanishi, mustaqil ishlashi, bilish faoliyatlarining izlanuvchan va ijodiy harakterga ega bo'lishiga zamin yaratayapti.

Zamonaviy o'qitish texnologiyalari, asosan, shaxsga yo'naltirilgan ta'limga asoslanadi va talabaning shaxsi-o'quv jarayonining markaziy figurasi hisoblanadi. Fanlar aro integratsiya esa shaxsga yo'naltirilgan ta'lim sifatida talabalarning bilim, ko'nikma, malaka va muayyan axloqiy sifatlarni o'zlashtirish yo'lidagi o'zaro harakatini tashkil etishga asoslanuvchi ta'lim bo'lib, o'qituvchi talabalarning aniq ta'limiy maqsadga erishish yo'lida o'zaro hamkorlikka asoslangan harakatlarini tashkil etish, yo'naltirish, boshqarish, nazorat va tahlil qilish orqali xolis baholash imkoniyatini qo'lga kiritadi. Ta'lim jarayonining samaradorligi uning shakligagina emas, balki qo'llanilayotgan metodlarga ham bog'liq, shuningdek, zamonaviy ta'lim sharoitida o'quvchida fikrlash va amaliy faoliyat orqali tahsil olish, tahlil qilish orqali ma'lumotni eslab qolish, mazmunini tushunish va amaliy faoliyatga bog'lash, amaliy mashqlar va tajribalar o'tkazib borish, mustaqil qaror qabul qilish, yangiliklar topish (izlanish) ko'nikmasiga ega bo'lishi kerak.

Fan o'qituvchisi o'quvchilarga dars davomida har bir mavzu mazmuni va mohiyatidan kelib chiqib, mavzuga oid fizik hodisalar, fizik kattaliklar va ularning o'lchov birliklari, fizik atama, tayanch so'z va iboralar ingliz tilida o'rgata borsa va darsning mustahkamlash jarayonida turli ta'limiy, interfaol va kommunikativ o'yinlardan foydalansa, kelgusida o'quvchilarning nafaqat fanni ingliz tilida o'rganishga bo'lgan ehtiyoji oshadi, balki shu sohada ingliz tilida tadqiqot ishlarini olib borayotgan olimlar faoliyatini yanada chuqur o'rganishga bo'lgan qiziqishi ortadi. Fizika darslarida mavzularni mustahkamlash jarayonida, shuningdek, o'tilgan mavzular bo'yicha takrorlash darslarida o'quvchilarning fizik atama va terminlarni ingliz tilida qanday o'zlashtirganligini, lug'at boyligini oshirish hamda ayrim so'zlarning internatsional so'zlar ekanligini anglagan holda tushunganlik darajasini aniqlash maqsadida quyidagi interfaol metodlardan foydalanish mumkin:

- ✦ So'zning mos tarjimasini toping (Matching the words with their translation)
- ✦ Texnik diktant (Dictation)
- ✦ Klaster/ idrok xaritasi (Cluster/mind-mapping)
- ✦ Krossvord (Crosswords/ word-searches)
- ✦ Fizik olimlarni toping (Guess the physicist/astronomer)

Bunday interfaol metodlar yordamida fizika darslarini ingliz tili bilan bog'lab olib borish va fizik atama va terminlarni o'rganish samarali natijalarni beradi. Bilimni bunday nazorat qilish metodlari tarqatma materiallar tarzida tuzilgan dasturga asoslangan bo'lib, bu materiallardan avval o'tilgan mavzular o'quvchilar tomonidan qanday o'zlashtirilganligini tekshirish uchun, shuningdek, yangi bayon qilingan mavzuni mustahkamlash va nazorat qilish uchun ham foydalanish mumkin.

Misol tariqasida quyidagi interfaol metodlarni tahlil qilsak:

▲ **Notanish so'zlarni top - Find odd words**

- a) mechanical motion, mechanical force, atomic energy, mechanical energy
- b) energy, light, heat, force, iron
- c) generator, mass, charge, power, energy

▲ **So'zlarni tarjimasini bilan moslashtir -Match the words with their translation**

Words- Physical terms in English		Translations- Physical terms in Uzbek	
1.	mechanical force	a.	atom massasi
2.	atomic mass	b.	quvvat
3.	electrical charge	c.	amper
4.	power	d.	harakat

5.	ampere	e.	mexanik kuch
6.	motion	f.	o'tkazgich
7.	electric conductor	g.	elektr zaryad

Xulosa qilib aytganda, o'qituvchi darsda fizika bilan ingliz tili fani orasida o'zaro bog'lanishni yo'lga qo'ysa, fizik atama va terminlarning ingliz tilida qanday ifodalanishi, qanday talaffuz qilinishi ustida izlansa, har bir mavzuga oid tayanch so'z va iboralarni muntazam ravishda ingliz tilida bayon etsa, o'quvchilarning nafaqat fanga bo'lgan qiziqishi, bilimi kuchayadi, balki fizikaga oid atama va ilmiy terminlarni ham o'zi o'rganadi, tahlil qiladi, ham o'quvchilarga o'rgatadi, bu esa o'z navbatida o'quvchilarning jahon sivilizatsiyasi yutuqlari hamda dunyo axborot resurslaridan keng ko'lamda foydalanishlari uchun keng imkoniyat yaratadi, shuningdek, fan-texnika sohasidagi xorijiy olimlarning tadqiqot ishlarini o'rganishga bo'lgan ishtiyoqini o'stiradi hamda fizika darslarida ta'lim samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6108-sonli farmoni
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2020-yil 29-dekabrdagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-martdagi "Fizika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ 5032-sonli Qarori
4. Khamrayeva G. I., Makhmudova M. M. (2021). Effective Methods of Teaching Physical Terms in English in Physics Classes. "TOPICAL ISSUES OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES" Republican scientific-practical online conference on March 17-19, 2021. Web: <https://econferenceglobe.com>
5. Gulchehra Ibraximovna Xamraeva, Zebiniso Ibrohimovna Bafoyeva, Marjona Maxsud qizi Maxmudova. (2023). Umumta'lim maktablarida ta'lim samaradorligini oshirishda interfaol ta'lim texnologiyalari roli. THEORETICAL ASPECTS IN THE FORMATION OF PEDAGOGICAL SCIENCES, 2(10), 58–61. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7882364>

84.TA'LIM JARAYONIDA VR VA AR TEXNOLOGIYALARINING O'RNI**Zaripov Nozimbek Nayimovich**Buxoro davlat pedagogika instituti
doktoranti (DSc), p.f.f.d. (PhD)., dotsent

Hozirgi kunda mamlakatimizda ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalarni keng joriy hamda kommunikatsion texnologiyalardan samarali foydalanish borasida bir qator islohotlar olib borilmoqda. Jumladan: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli Farmonida ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etish hamda oliy ta'lim muassasalarida ilmiy-tadqiqot ishlari natijadorligini oshirish, yoshlarni ilmiy faoliyatga keng jalb etish, ilm-fanning innovatsion infratuzilmasini shakllantirish ustuvor yo'nalishlar sifatida belgilangan. Shu boisdan ta'lim jarayoniga yangi raqamli texnologiyalardan foydalanish, virtual laboratoriyalar ishlab chiqish, elektron darslik va qo'llanmalar yaratish, dars jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi.

Virtual voqelik (ing. virtual reality – VR) – sezgi (ko'rish, eshitish va sezish) organlari orqali sun'iy dunyoni anglash axborot muhiti, axborotni foydalanuvchi ongiga yetkazish imkonini beruvchi dasturiy va texnik vositalar to'plami [2]. Inson miyasidagi neyronlar virtual elementlarga haqiqiy dunyo elementlariga javob bergani kabi javob beradi. Shuning uchun inson virtual muhitni idrok etadi va virtual olam ichra sodir bo'layotgan voqealarga haqiqatda sodir bo'layotgan voqealar singari munosabatda bo'ladi. Shuning bilan birgalikda immersivlik tushunchasi mavjud. Immersivlik bu insonning o'zini virtual voqelikda his qilishidir. To'liq immersiv virtual voqelik immersiv bo'lmagan virtual voqelikning aksi. Bunday voqelik haqiqiy virtual tajribani ta'minlaydi. Bunda odam o'zini virtual dunyoda jismonan mavjuddek, u yerda sodir bo'layotgan voqealarda ishtirok etayotgandek sezadi. Yarim immersiv virtual voqelik immersiv bo'lmagan va to'liq immersiv virtual voqelik o'rtasidagi jarayon. Kompyuter ekrani yoki VR ko'zoynaklaridan foydalanib, virtual muhitda harakat qilish mumkin, ammo vizuallikni yaxshilash uchun jismoniy hislar yetishmaydi (1-rasm).

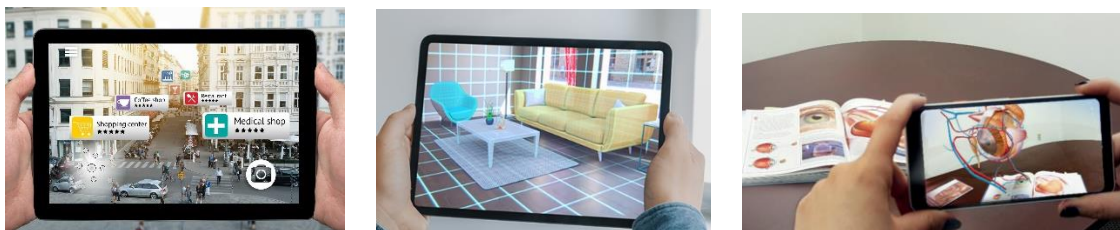

1-rasm. VR qurilmalar.

Ta'lim sohasida VR qurilmalar talabalarning bilim olish uslubini o'zgartiradi. Dars xonalarida VRdan foydalanish talabalarga bilimlarni yaxshiroq o'zlashtirish va qiyin tushunchalarni tasavvur qilish orqali o'rganishga yordam beradi.

Ilmiy tadqiqotlar sohasida ilgari mikroskoplar yordamida mikro darajadagi struktura tahlili o'tkazilar edi. Hozirda esa VR texnologiyasi yordamida tadqiqotchilar VR-shlem yordamida mikro tuzilmalarni tahlil qilishi mumkin.

AR (ing. Augmented reality – to'ldirilgan voqelik) – har qanday qurilma ekrani orqali har qanday raqamli axborot turlarini proektsiyalash [2]. AR virtual obyektlari real dunyoni ko'rish uchun kameradan olingan ma'lumot bilan bir vaqtning o'zida to'ldiriladi va kuzatiladi. Natijada, real dunyo sun'iy elementlar hamda yangi ma'lumotlar bilan to'ldiriladi. Bular odatiy smartfon va planshetlar, to'ldirilgan voqelik ko'zoynaklari, statsionar ekranlar, proyeksion moslamalar kabi texnologiyalar uchun dasturlar yordamida amalga oshirilishi mumkin. AR texnologiyalarda qo'llaniladigan yana bir element bu QR-kod. QR-kod orqali belgi (harf, raqam va maxsus belgi)lardan iborat axborotlarni kodlash mumkin. QR-skaner orqali skaner qilish bilan kod joylashgan sayt, buyum, reklama yoki biror narsa haqidagi ma'lumotni gipermurojaat orqali smart qurilma yordamida qidirib topish mumkin (2-rasm).

2-rasm. Zamonaviy to'ldirilgan voqelik texnologiyasi

AR texnologiyasining asosiy maqsadi virtual obyektlarni haqiqiy sahnalarga birlashtirish orqali fotorealistik tasvirlarni yaratishdan iborat. Bunday tasvirlar ilg'or modellashtirishdan foydalangan holda yaratiladi. Masalan: Kutubxonada foydalanuvchilar uchun ARga asoslangan maxsus ishlab chiqilgan ilovalardan foydalangan holda kutubxonalar bo'ylab yo'l-yo'riqli sayohatlar kutubxonachilarning yangi foydalanuvchilarni kutubxona bilan tanishtirish yukini yengillashtiradi.

VRda foydalanuvchilarning voqelikni idrok etishi butunlay virtual ma'lumotlarga asoslanadi. ARda esa foydalanuvchiga real hayotdan to'plangan ma'lumotlar doirasida kompyuter tomonidan yaratilgan qo'shimcha ma'lumotlar taqdim etiladi, bu esa ularning voqelikni idrok etishini kuchaytiradi. Masalan, arxitekturada VR yangi binoning ichki qismining o'tish

simulyatsiyasini yaratish uchun ishlatilishi mumkin va ARdan binoning konstruksiyalari va tizimlarini real hayot ko‘rinishiga qanday bo‘lishini ko‘rsatish uchun foydalanish mumkin.

To‘ldirilgan voqelik (AR) virtual voqelikdan (VR) farq qiladi, chunki ARda atrofdagi muhitning bir qismi “haqiqiy” va AR real muhitga virtual obyektlar qatlamlarini qo‘shadi. Shuningdek, VRda atrofdagi muhit butunlay virtual va kompyuter tomonidan yaratilgan. ARga doir obyektlarni real dunyoga qanday qatlamlashini ko‘rsatishni to‘ldirilgan voqelik o‘yinlarida ko‘rish mumkin. AR raqamli obyektlarni kiritish orqali atrofdagi dunyoni o‘zgartiradi, VR esa foydalanuvchilarni haqiqiy dunyodan ajratadi va ularni yangi joylarga olib boradi. Boshqacha qilib aytganda, inson AR bilan real tizimda qoladi, VR bilan virtuallikka o‘tadi.

ARning ishlash prinsipi umumiy ma’noda quyidagicha bo‘ladi: qurilmaning kamerasi haqiqiy tasvirni oladi; Maxsus belgilar va markerlar yordamida dastur virtual obyektning joylashishini va uning turini aniqlaydi; Virtual tasvir haqiqiy tasvirning ustiga qo‘yiladi va ekranda ko‘rsatiladi.

VR tizimlarining ishlash prinsipi insonning binokulyar ko‘rish qobiliyatiga asoslanadi. Linzalar foydalanuvchining ko‘zlari uchun displeydagi tasvirni virtual dunyoda mavjudlik effektini yaratadigan tarzda sozlash imkonini beradi.

Virtual voqelik (VR) - bu ta’lim sohasida mashhurlik kasb etayotgan texnologiya. Bu ta’lim jarayonini boyitish va ta’lim muhitini yaxshilash uchun noyob imkoniyatlar yaratadi. Ta’lim sohasidagi virtual voqelikning eng muhim afzalliklaridan biri bu talabalarning faolligini oshirish va ma’lumotni eslab qolish qobiliyatini rivojlantiradi. Dars mashg‘ulotlari davomida virtual voqelikdan foydalanish dars materiallarini talabalar ongiga singdirishga, o‘rganishni yanada chuqurroq va esda qolarli bo‘lishiga olib keladi. Ta’lim sohasida VR texnologiyalaridan foydalanishning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

- mavhum bo‘lgan bilimlarni aniqlashtirish;
- laboratoriya ishlarini tashkil etishda xavfsizlik;
- samarali masofaviy aloqa;
- vaqt tejamligi;
- istalgan muhitda ishlash.

Xulosa qilib aytganda, VR va AR texnologiyalaridan ta’lim jarayonida foydalanish dars sifatini yuqori bosqichga olib chiqadi. Ayniqsa, talabalar tasavvur qilishi murakkab bo‘lgan shakl, chizma, diagrammalar, jadvallar, jismlarni oson tushuntirish mumkin. Ba’zi bir laboratoriya jarayonlari inson sog‘lig‘i uchun xavfli bo‘lishi yoki juda ko‘p mablag‘ talab qilishi mumkin. Mana shunday muammolarni hal etishda VR hamda AR texnologiyalaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu, ayniqsa, an’anaviy ta’lim usullarida qiyinchiliklarga duch keladigan talaba yoshlar uchun foydali hisoblanadi. AR va VR texnologiyalarini o‘rganish talabalarning

faolligini oshiradi, murakkab tushunchalarni chuqurroq anglashga yordam beradi va ta'lim natijalarini yaxshilashiga olib keladi. Bugungi kunda ta'limda VR va ARni qo'llash talabalarni kelajakda o'z kasbini chuqur egallashga va ilg'or texnologiyalar bilan ishlash ko'nikmasini rivojlantirishga, zamon bilan hamnafas bo'lishga o'rgatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. D.Schmalstieg, and T. Höllerer, Augmented Reality. Boston: Addison Wesley, 2016.
2. N.S. Xaytullayeva, F.M. Fayziyeva, D.M. Sayfurov, S.A. va boshqalar. Informatika va axborot texnologiyalari”: Darslik: –Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2021. – 340 b.
3. M.Haberler, "Machbarkeitsstudie einer Augmented Reality App für die Hochschulbibliothek der Fachhochschule Burgenland". Bachelor thesis, University of Applied Sciences Burgenland, Austria, 2018.
4. https://en.wikipedia.org/wiki/Augmented_reality

85.BO‘LAJAK ZAXIRADAGI OFITSERLARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHGA TA’SIR ETUVCHI PEDAGOGIK OMILLAR

Anorboyev Abdulla Abduhakimovich,

Mirzo Ulug‘bek nomidagi

O‘zbekiston milliy universiteti Harbiy tayyorgarlik

o‘quv markazi katta o‘qituvchisi, dotsent, podpolkovnik

O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari mamlakat mudofaasini ta’minlash uchun tuzilib, uning soni, harbiy xizmatchilarining kasbiy tayyorgarligi, zamonaviy qurol-yaroq, jangovar texnika va texnologiya bilan ta’minlanganligi [Mirziyoyev, 2021], raqibga mudofaani ta’minlash yo‘lida munosib zarba bera olishi uni safida o‘z kasbining ustalari faoliyat yuritilayotganligini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Qurolli Kuchlar Oliy Bosh Qo‘mondoni Sh.M.Mirziyoyev Xavfsizlik kengashining kengaytirilgan yig‘ilishidagi nutqida “Biz yangi taraqqiyot bosqichiga qadam qo‘ymoqchi ekanmiz, bir joyda qotib, deysinib qola olmaymiz. Aksincha, doimo ishimizda ijobiy o‘zgarish qilib oldinga borishimiz, zamon bilan hamnafas bo‘lishimiz shart. Buning uchun, miliy manfaatlarimizni hisobga olgan holda, harbiy sohadagi etakchi xorijiy davlatlarning tajribasini doimiy ravishda chuqur o‘rganishimiz zarur” [Mirziyoyev, 2024].

Pedagogik tizimni ishlab chiqish harbiy tayyorgarlikning kontseptual qoidalarini, uning mazmuni va kompetensiya asosida belgilanadigan natijalarini, shuningdek, bo‘lajak zaxiradagi ofitserning texnologik kompetentlikni rivojlantirish jarayonini har tomonlama o‘quv-uslubiy ta’minlashni o‘z ichiga oladi.

Bo‘lajak zaxiradagi ofitserlarning harbiy tayyorgarlik fanlarini o‘zlashtirish jarayonida shakllangan bilim, ko‘nikma va shaxsiy fazilatlar tahlili bo‘lajak zaxiradagi ofitserning texnologik malakasini aniqlash imkonini beradi.

Bo‘lajak zaxiradagi ofitserlarda texnologik kompetentlikni rivojlantirish mexanizmlari quyidagi qoidalar bilan belgilanadi: oliy harbiy ta’lim muassasalarida harbiy tayyorgarlik mamlakatning harbiy tayyorgarlikdan o‘tgan zaxirasini tayyorlashning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, bunga ehtiyoj tarixiy tajriba va harbiy sohadagi jahon tendensiyalari bilan isbotlangan. Bu bo‘lajak zaxiradagi ofitserlarda samarali mexanizmlar asosida kasbiy faoliyatni amalga oshirishni ta’minlaydigan bilim, ko‘nikma va shaxsiy fazilatlarini shakllantirish hamda oliy harbiy ta’lim muassasalari bo‘lajak zaxiradagi ofitserlar o‘rtasida texnologik kompetensiyani rivojlantirish uchun harbiy tayyorgarlik salohiyatidan to‘liq foydalanish imkonini beradi.

Bo'lajak zaxiradagi ofitserlarda texnologik kompetentlikni rivojlantirish mexanizmlari quyidagilardan iborat:

a) harbiy tayyorgarlik jarayonida muammoli xarakteriga ega bo'lgan va bo'lajak zaxiradagi ofitserning kasbiy faoliyati turlarini modellashtiruvchi faol usullar va texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etish;

b) kompetensiya asosida o'quv-uslubiy majmualar yaratish, faol, jamoaviy o'qitish mexanizmlarini qo'llash, kursantlarni ilmiy-tadqiqot va tajriba-sinov ishlarini bajarishga jalb etish orqali bo'lajak zaxiradagi ofitserlarning mustaqil o'quv va ilmiy-tadqiqot ishlarini faollashtirish;

c) bo'lajak zaxiradagi ofitserlar tomonidan turli darajadagi murakkablikdagi tashkiliy vazifalarni amaliyot jarayonida hal qilish.

Texnologik kompetentlikni rivojlantirish yo'llarini amalga oshirish zamonaviy o'quv-uslubiy ta'minotni rivojlantirishni talab qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarini takomillashtirish sharoitida yuqori malakali harbiy mutaxassislar tayyorlash muammosini hal etish texnologik kompetentlikni amalga oshirish orqali o'quv jarayonini modernizatsiya qilishni taqozo etadi [Mirziyoyev, 2017]. Shu bilan birga, o'qitish maqsadlari mutaxassisning kasbiy tayyorgarligi sifati mezonlari sifatida umumlashtirilgan shaklda aniqlangan yaxlit kasbiy tayyorgarlik natijalari bilan bog'liq bo'lgan harbiy sohadagi ish beruvchilarning talablarini hisobga olgan holda, oliy harbiy ta'lim muassasasida yangilanishi kerak.

Harbiy tayyorgarlik bo'lajak zaxiradagi ofitserlarning texnologik kompetentlikni rivojlantirish mexanizmlarining samarali vositasi bo'lishi uchun quyidagilar zarur:

a) texnologik kompetentlikga muvofiq, shaxsiy va ko'p bosqichli vazifalarni ishlab chiqish va o'quv jarayoniga kiritish. Bo'lajak zaxiradagi ofitserlar uchun ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan yo'nalish, fanlararo xarakterga ega bo'lib, faoliyatning turli sohalarida texnologiyalarni bilishni talab qiladi. Bunday muammolarni hal qilishda bo'lajak zaxiradagi ofitserlarni jalb etish bo'lajak zaxiradagi ofitserlarning texnologik kompetentligi va muhim shaxsiy va kasbiy fazilatlarini rivojlantirish;

b) samarali o'qitish texnologiyalaridan foydalanish (vaziyatni tahlil qilish usuli, loyiha usuli), bo'lajak zaxiradagi ofitserlar va o'qituvchilarni qo'shma loyiha faoliyatiga jalb qilish, o'quv-moddiy bazadan keng foydalanish, bu esa, bo'lajak zaxiradagi ofitserlar uchun zarur bo'lgan turli xil tajribalarni rivojlantirishni ta'minlaydi va texnologik kompetentlikni rivojlantiradi;

c) o'quv-mashg'ulot yig'inini nafaqat rivojlanishga, balki oliy harbiy ta'lim muassasalari bo'lajak zaxiradagi ofitserlarning texnologik malaka darajalarini aniqlashga ham hissa qo'shadigan vosita sifatida ko'rib chiqish.

Yangi yuqori texnologiyali ishlab chiqarishlarni yaratish va jamiyat hayotining barcha jabhalariga innovatsion texnologiyalarni joriy etish bo‘lajak zaxiradagi ofitserlarda texnologik kompetensiyani rivojlantirish mexanizmlarini taqozo etadi, bu bugungi kunda har qanday mutaxassis, shu jumladan, bo‘lajak zaxiradagi ofitserning kasbiy tayyorgarligining ajralmas qismiga aylanib bormoqda va o‘z kasbiy faoliyatida turli shakl, uslub va usullarni amalga oshiruvchi vaziyatga mos o‘quv qurollardan foydalanish.

Bo‘lajak zaxiradagi ofitserlarning texnologik kompetentlikni rivojlantirish mexanizmlarining maqsadlari, tuzilishi va mazmunini ko‘rib chiqib, ularning o‘ziga xos faoliyati amaliy kasbiy faoliyatga tayyorgarlik ko‘rish va ilmiy o‘rganish predmeti bo‘lajak zaxiradagi ofitserlarning texnologik kompetentlikni rivojlantirish mexanizmlari jarayonidir.

Bo‘lajak zaxiradagi ofitserlarning texnologik kompetentlikning maqsadi ularning zamonaviy mexanizmlarni (pedagogik, tashkiliy, kommunikativ va boshqalar) egallashi, shuningdek, kasbiy fazilatlarining yuqori darajada rivojlanishini va rivojlangan texnologik fikrlashni nazarda tutadigan texnologik kompetentlikni shakllantirishdir.

Texnologik kompetentlik tuzilmasi bo‘lajak zaxiradagi ofitser o‘quv faoliyati davomida o‘zlashtirishi va kelajakdagi kasbiy faoliyatida ulardan foydalanishga tayyor bo‘lishi kerak bo‘lgan texnologiyalar turlarini aks ettiradi.

Bo‘lajak zaxiradagi ofitserlarning kasbiy jihatdan muhim mexanizmlari orasida quyidagilarni ajratib ko‘rsatish mumkin:

kasbiy faoliyatning o‘ziga xos xususiyatlariga mos keladigan asosiy texnologiyalar (ya’ni har qanday zamonaviy mutaxassis o‘zlashtirishi kerak);

hal etilayotgan vazifalarning o‘ziga xosligi (o‘quv, tarbiyaviy, uslubiy, tashkiliy va boshqalar) nuqtai nazaridan ham, o‘rganilayotgan fan yo‘nalishi bo‘yicha ham pedagogik faoliyat mazmuni bilan bog‘liq psixologik texnologiyalar;

bo‘lajak zaxiradagi ofitser uchun asbob-uskunalar va texnologiya bo‘lgan “O‘tish tayyorgarligi” fanini o‘rganish bo‘yicha maxsus texnologiyalar;

bo‘lajak zaxiradagi ofitserni tayyorlashni belgilaydigan didaktik texnologiyalar.

Hozirgi zamonda kasbiy faoliyatning o‘ziga xos xususiyatlariga mos keladigan tadqiqot faoliyati va boshqaruv texnologiyalarini loyihalash [Muslimov N.A. va boshq.].

Ushbu texnologiyalarni o‘zlashtirish texnologik tayyorgarlikning muhim vazifasi bo‘lib, u har qanday darajadagi kasbiy ta’limni olishda ham, oliy harbiy ta’limda ham amalga oshiriladi. Ushbu texnologiyalar ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan amaliy faoliyatda, shaxsiy darajada, bilim va individual operatsiyalar va harakatlarni bajarish qobiliyatidan texnologiyani har tomonlama tushunishga o‘tadi.

Bo'lajak zaxiradagi ofitser nafaqat kundalik kasbiy faoliyatda foydalanish uchun ularni uslubiy va texnologik darajada o'zlashtirishi, balki texnologiyani hamkasblariga o'tkazish usullarini ham o'zlashtirishi kerak.

Zamonaviy texnologik kompetentlik o'qituvchining mahorati faqat darslikda mavjud bo'lgan bilimlari bilan cheklanmasdan, bo'lajak zaxiradagi ofitserlarga mantiqan fikrlashga o'rgatishdir. Chunki globallashtirish jarayonida axborotlar oqimining tez sur'atlar bilan kengayib borayotgani va texnika taraqqiyotida bo'layotgan o'zgarishlar yangiliklar kursantlarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan savodxonlik darajasining oshirib borishi barcha ma'lumotlar faqat dars jarayonida ular ongiga singdirish imkoniyatini bermaydi, ushbu masalani optimal hal etishning asosiy shakli mustaqil ta'lim hisoblanadi. Shu jumaladan, eng asosiysi, bo'lajak zaxiradagi ofitserlarning texnologik kompetentligini oshirishda turli texnika va texnologiya vositalaridan bemalol foydalana olishlari uchun, avvalo, qulay sharoit hamda imkon yaratish, shuningdek, etarlicha bilim va ko'nikmalarini amalga oshirish muhim sanaladi.

Bo'lajak zaxiradagi ofitserning shakllanishiga tashqi va ichki, ijtimoiy va biologik omillar ta'sir ko'rsatadi. Omil – harakatlantiruvchi kuch, jarayon yoki hodisaning sababi hisoblanadi. Ichki omillarga bo'lajak zaxiradagi ofitserlarning ular tomonidan meros qilib olingan yoki shaxs shakllanishining dastlabki bosqichida olingan ruhiy holatlari kiradi. Irsiyat bo'lajak zaxiradagi ofitserning fiziologiyasi va psixikasining ota-onasining genlari tomonidan dasturlashtirilgan fazilatlari va rivojlanish xususiyatlarini belgilaydi. Barcha zarur va foydali intellektual fazilatlardan faqat moyillik ota-onadan meros bo'lib o'tadi. Tuzilishlar tananing fiziologik xususiyatlari bo'lib, ular muayyan faoliyatga moyillik uchun asosdir. Qobiliyatlar moyillik asosida rivojlanadi va takroriy takrorlash jarayonida yoki ta'lim natijasida faoliyat usullarini o'zlashtirish tezligi va ishonchliligida namoyon bo'ladi. Moyilliklar shaxsiy rivojlanish uchun muhim, ammo etarli shart emas, ular qulay sharoitlarda amalga oshirilishi mumkin bo'ladi, bunda moyillik talab qilinmaydi. Zamonaviy pedagogika aqliy rivojlanishdagi farqlarga emas, balki o'quvchilarning mavjud qobiliyatlarini rivojlantirish uchun sharoit yaratishga qaratilgan.

Irsiyatdan tashqari, shaxsning shakllanishi va rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan asosiy omil – bu shaxs mavjud bo'lgan muhitdir. Shaxs shakllanishining ijtimoiy asosi bo'lgan sobiq muhit o'zining aloqa tizimi, nizom tartibi va mavqei bilan harbiy muhitdan sezilarli darajada farq qiladi. Atrof-muhit va tarbiya bo'lajak zaxiradagi ofitser shaxsining shakllanishiga ta'sir qiluvchi ijtimoiy omillardir. Bo'lajak zaxiradagi ofitserning o'ziga xos ijtimoiy muhiti O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining tarixiy rivojlanishi, aniq harbiy qism tomonidan bajariladigan xizmat va jangovar vazifalarning xususiyatlari bilan belgilanadigan harbiy jamoa hayotini tashkil etishdir va bo'linmadagi nizomda belgilangan tartib va harbiy intizom holati. Harbiy guruhlardagi qat'iy tartibga solingan munosabatlar harbiy xizmatchilarning fe'l-atvorida

iz qoldiradi, bu harbiy muhitda aloqa qilish uchun zarur yoki foydali bo'lgan xarakter xususiyatlarini rivojlantirish yoki mustahkamlashda namoyon bo'ladi.

Shaxsiy rivojlanish uchun tegishli bo'lgan yana bir omil – bu muloqot bo'lib, bo'lajak zahiradagi ofitserlarda ma'lumot uzatish, bir-birining maqomini va o'zaro ta'sir qilish usulini aniqlashdir. Bo'lajak zaxiradagi ofitserlar, o'qituvchilar yoki komandirlar o'rtasidagi munosabatlar tarkibi O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Ustavi normalari bilan tartibga solinadi.

Bundan tashqari, bo'lajak zaxiradagi ofitserlarda texnologik kompetentlikni rivojlantirish mexanizmlarining dolzarbligi quyidagi omillar bilan belgilanadi:

texnologik evolyutsiyaning ayrim jihatlarining shaxs, jamiyat va davlatga salbiy ta'siri;
yangi yuqori texnologiyali ishlab chiqarishlar va iqtisodiyotning yuqori texnologik rejimlar tarmoqlarini yaratish;

jamiyat hayotining barcha jabhalariga innovatsion texnologiyalarni joriy etish.

Oliy harbiy ta'lim muassasasining bo'lajak zaxiradagi ofitserlarda texnologik kompetentlikni rivojlantirish mexanizmlari bo'yicha yuqori xalqaro tajribalarni o'rganish va milliy kadrlar tayyorlash tizimimizga implementatsiya qilgan holda joriy etish, bo'lajak zaxiradagi ofitserlarda texnologik kompetentlikni rivojlantirish mexanizmlarini tashkil etish bo'yicha ilmiy-metodik seminar, kurslar tashkil etish yuqori tajribalarni ommalashtirish maqsadga muvofiqdir.

Bo'lajak zaxiradagi ofitserlarda texnologik kompetentlikni rivojlantirish mexanizmlari mantiqiylik, erkinlik, faollik, izchillik, tashabbuskorlik, tizimlilik, tahlil, haqqoniylik, tolerantlik va qiziquvchanlik kabi tamoyillarga amal qilinishi o'zaro aloqadorlikni ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Муслимов Н.А. ва бошқ. Касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини ривожлантириш технологияси: Монография. – Т.: Фан ва технология, 2013.
2. Шавкат Мирзиёевнинг Хавфсизлик кенгашининг кенгайтирилган йиғилишидаги 2021 йил 12 январдаги нутқи. – Т.: Қуролли Кучлар Академияси, 2021.
3. Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 24 январдаги ПҚ-2738-сон “Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларини ислоҳ қилиш ва янада ривожлантириш вазифаларини амалга ошириш бўйича чора-тадбирлар дастури тўғрисида” қонуни.
4. Ўзбекистон Республикаси 2021 йил 30 сентябрдаги ЎРҚ-718-сон “Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги қонуни.

**86.ИННОВАЦИОН ПЕДАГОГИК
ПСИХОЛОГИК АСОСИ****ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ****Ахмедова Муяссар Хадиматовна**

ТДПУ Умумий психология кафедраси проф. в/б., психол.ф.д.

Жўраева Гулбека Эркин қизи

ТДПУ Педагогика ва психология факультети

амалий психология йўналиши талабаси

Жаҳон таълими тараққиёти тажрибаси шундан далолат берадики, жамият тараққиёти шу жараёнда жорий этилган таълим тизимининг ривож ва такомиллашуви билан чамбарчас боғлиқдир. Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаб ўтганидек: «Аслида таълим-тарбия соҳасидаги ислохотнинг чегараси йўқ. Токи ҳаёт давом этар экан, таълим ҳам, тарбия ҳам замон ўртага кўяётган янги-янги талабларга кўра мустақил равишда ўзгариб-янгиланиб бораверади» [Каримов И.А.2008].

Таълим тизимига кириб келаётган янгиланишлар унинг мазмунини, тузилишини, усуллари қайта кўриб чиқиш, мукаммаллаштириш заруратини юзага келтиради. Олий таълим соҳаси ҳам бундан мустасно эмас. Ҳозирги кунда олий таълим тизимида кенг қўлланилаётган модул тизими, рейтинг асосида баҳолаш, янги педагогик технологиялар, тест синовлари шулар жумласидандир.

Ахборот тезлиги ривожланган айни пайтда, XXI аср ёшларининг атроф-муҳит билан мулоқотга киришиши, билимларни ўзлаштириши ҳамда баркамол шахс бўлиб етишишида унинг психик жараёнлари билан бир қаторда психологик ҳолатларини бошқара олиши ҳам муҳим аҳамият касб этади. Шундай экан, ҳар бир психик жараён атроф-муҳитни англашга, шахснинг индивидуал психологик хусусиятларини шаклланишига таъсир этмасдан иложи йўқ. Ана шу қонуниятларни ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан когнитив психологияда таҳлил этилар экан, мазкур таҳлил асосида шахснинг индивидуал қирралари ўрганилиб борилади. Шу ўринда талаба ёшларга таълим-тарбия бериш, уларни маънавий-маърифий, ахлоқий, ақлий, жисмоний ҳамда психологик жиҳатдан ривожлантириш тизимини шакллантиришни тақозо этмоқда.

Таҳлил ва натижалар. Ҳозирги давр талабаси дунёкараши кенг, эркин фикрловчи, воқеликка адекват-тўғри баҳо бера олувчи, ўткир зеҳнли, мустаҳкам иродали, қисқа қилиб айтганда, юксак ителлуқтуал кучга эга бўлмоғи лозим. Бунинг учун эса таълим тизимида янги инновацияларни таъсис этиш зарур ва шартдир. Талаба пассив тингловчи объект бўлмай, таълим жараёнининг фаол иштирокчиси-субъектига айланиши зарур бўлади. Хўш,

ушбу жараёнда интеграцияларнинг роли қандай? Аввало, интеграция тушунчасининг моҳиятини кўриб чиқайлик. Психологик-педагогик нуқтаи назардан қараганда, интеграция ижтимоий-психологик аспект бўлиб, бирор-бир янгиликни ижтимоий соҳага тезкорлик билан тадбик этишда таълим жараёнини жадаллаштириш демакдир.

Инновациялар эса фаолият жараёнида турли ижтимоий-психологик тўсиқларни енгиш учун шарт-шароит яратиш боради. Бу жараёнда мақсади, вазифаси ва қизиқишларм турлича бўлган ижтимоий гуруҳлар иштирок этади. Мотивациялар характернинг типи ҳам инновацион фаолият мазмунига ва сифатига таъсир ўтказди. Бундаи ташқари, инновацияларни тадбик этиш жараёнида установкалар, шахснинг йўналиши ва маънавий-ахлоқий сифатлари ҳам маълум даражада аҳамият касб этади.

Ижтимоий ва профессионал жиҳатдан фаол шахсни тарбиялаш замонавий педагоглардан ўқув жараёнида энг аввало, ўқувчиларнинг билим олиш, мулоқот қилиш ва шахс сифатидаги фаолликларини ривожлантирувчи янги усуллар, технологияларни қўллашни талаб қилади [Ахмедова М.Х., Арипова М.Л. 2015.43].

В.И.Анташок фикрича, талабаларни янгиликлар қабул қилиш ва у билан иштирок этишга тайёргарллигини шакллантириш янгиликни қабул қилиш қобилиятини ўстириш мақсадида, билиш жараёнини фаоллаштирувчи ижтимоий-психологик усуллардан фойдаланиш лозим. Бундай усулларга психологик тренинглар, ролли ўйинлар ва бошқаларни мисол қилиб келтиришимиз мумкин.

Талабаларда ўзини-ўзи англаш, ўзини-ўзи тўғри баҳолаш, ўзини-ўзи бошқариш, ўзини-ўзи тарбиялаш, ижобий ва салбий ҳолатлани тўғри муносабат билдириш бугунги кундаги педагогика ва психология фани олдида турган долзарб (вазифадир) муаммолардан бири бўлиб қолмоқда. Таълим тизимига кириб келаётган янгиликлар эса унинг мазмунини, тузилишини. усулларини қайта кўриб чиқиш, мукаммаллаштириш заруратини юзага келтирмоқда. Олий таълим соҳасида ҳам бундан мутасно эмас. Шундай экан, Олий ва ўрта махсус таълим соҳасида олиб борилаётган бир қатор ишлар ва жорий қилипаётган янги йўналишларни таъкидлаб ўтиш жоиздир. Бу соҳада долзарб масалалардан бири бўлган таълим соҳасидаги давр талабларига жавоб бера оладиган дарсларни ташкил этиш ҳамда шу ўринда қандай ишлар қилинганлиги ёки қилиниши лозимлиги ҳақида тўхталиб ўтишни лозим деб топдик. Педагогик жараёнда кўплаб ишларни ошириш мақсадида турли хил усулларнинг пайдо бўлиш ёки педагогик инновацион технологияларни ҳаётимизга кириб келишини объектив баҳолашимиз ва улардан ҳар бир педагог унумли фойдаланиши мақсадга мувофиқ бўлади.

Ҳозирги кунда таълим тизимига киритилаётган янги педагогик технология жараёни ҳам инновациялар ва интеграцияларнинг ёрқин мисолидир.

Қўйилаётган мақсадлар, назорат топширқларини аниқ феълларда ифодаланиш талаба ақлий фаолиятининг режасининг яққол кўрсатади, ўз-ўзини бошқарилиш йўналишини белгилайди. Бу инновацион фаолликнинг аниқ кўринишига мисол бўла олади. Ақлий фаолиятни фаоллаштиришда шу йўналиш мақсадларни белгилашга ёрдам беради. Мақсаднинг аниқлиги эса, фаолиятнинг сермахсулликдир. Қачонки, фаолият ўзининг ижобий натижаларини берар экан. Аммо ушбу жараёнини кппкпд зшшда талабалар ўқув фаолиятига таъсир кўрсатувчи ижобий ва салбий омиллар туркуми мавжуддир:

-ўқув масканларида замонавий педагогик технологиялари воситалари ва асбобларининг мавжудлиги;

-турли хил тўғарак, секция, фаолиятлари кўрсатилиши ва уларда қатнашиш имкониятининг мавжудлиги;

-оила муҳитида яратилган моддий ва маънавий шарт-шароитлар ҳамда шахсларнинг рухий рағбатланиши йўлга қўйилганлиги;

-шахслар билан ўзаро мулоқотлар ўрнатилишининг узлуксизлиги ва оилада шахслараро ижобий психологик муҳитнинг ҳукм суриши;

-турли телевизион викториналар, баҳслар, тортишувлар, давра суҳбатлари, зукколик, ижодкорлик, тезкорлик бўйича мусобақалар уюштирилиши ва уларда қатнашиш, иштирок этиш имконияти яратилганлиги;

-ортиқча информация, хабарлар кўламини камайтириш (масалан, видеофильмлар, автомат ўйинлари ва бошқалар) ёшларни рўзғор ишлари билан банд қилиб қўйиш, оила муҳитида меҳнатнинг шахслараро оқилона тақсимланмаслиги ва шахсни мураккаб фаолият билан шуғулланишга мажбур этилганлиги;

-ҳозирги кунда айрим касбларнинг нуфузи камайиб кетаётганлиги талабаларнинг ўқув мотивларига кучли таъсир қилаётганлиги;

-ўғил ва қизларда ватанпарварлик ва миллий ифтихор туйғуларининг беқарорлиги ва уларнинг шаклланиб улгурмаганлиги;

-ёшлар ўртасида борлиққа, жамиятга, шахслараро муносабатга, исрофгарчиликка, фидоийликка нисбатан лоқайдликнинг мавжудлиги ва бошқалар.

Тавсия ва хулосалар. Шундай экан, юқоридаги ижобий омилларни кучайтириш, салбий омиллар таъсирини камайитириш ва йўқотиш чора-тадбирларини белгилаб бориш ва интеграцион жараёнда инновацион омилларга алоҳида эътибор бериш, психологик асосларини ўрганиш ҳамда таҳлил қилиб бориш зарурий шартдир.

Юқорида келтирилган мулоҳазалардан хулоса қилиб шуни айтиш мумкин-ки, инновацион педагогик технология таълим усулларининг барчаси ўқитувчи-педагогларнинг давр талаби даражасида дарсларни ташкил этиш, дарс сифатини янада ошириш, ўз

билимларини турли хил усуллар ёрдамида талабалар онгига сингдириш имкониятини яратади. Замонавий инновацион педагогик технологияларни ўзлаштириш, илм-фан ютуқларидан оқилона фойдаланиш талабаларимизни мустақил фикрлашга ўргатади, фаоллигини оширади ҳамда ҳамкорлигини таъминлайди. Демак, биз замон талабларига жавоб берадиган баркамол ёш авлод шахсини шакллантиришимиз учун авваломбор, таълим-тарбия жараёнида илғор инновацион педагогик технологиялардан фойдаланишни мукамал ўзлаштиришимиз муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ахмедова М.Х., Арипова М.Л. Таълим жараёнида ўйин усуллари кўллашнинг педагогик-психологик моҳияти // Замонавий таълим 2015. №8. Б. 33-37.
2. Ахмедова М.Х. Юксак маънавият – тил ва ахлоқ кўзгуси // Ёшларга ижтимоий-психологик хизмат кўрсатиш маркази. 2022. Б.344-347.
3. Ахмедова М.Х., Садриддинова М.Х. Чет тилини ўрганишда она тилининг психологик ўзига хослиги // International conference on modern development of pedagogy and linguistics Volume 01, Issue 01, 2024. 84-88.
4. Ahmedova M., Rahimjonova X. Bolalarga chet tilini o'rgatishning psixologik jihatlari // International conference dedicated to the role and importance of innovative education in the 21st century 2022/8. 151-154.
5. Каримов И.А. “Юксак маънавият - енгилмас куч”. Тошкент, “Маънавият” 2008 й.
6. “Менежмент психологияси”. Тошкент, Ўқитувчи, 2005 й.

87.MALAKALI KADRLAR TAJRIBASI ASOSIDA HARBIY AVIATSIYA MUTAXASSISLARINI TAYYORLASHNING KONSEPTUAL ASOSLARI

Ilyasov Botir Qodirovich

O‘zbekiston Milliy universiteti

Harbiy tayyorgarlik o‘quv markazi o‘qituvchisi, rezervdagi mayor

Bugungi kunda hayotimizning ko‘p jabhalarida aviatsiya mutaxassislari talab o‘tib borishi tufayli innovatsiya tizimini yaratishda aviatsiya mutaxassislari tayyorlashga qaratilgan, professor-o‘qituvchilar tarkibini, o‘quv bo‘linma komandirlarini va kursantlarni o‘quv-uslubiy va tarbiyaviy faoliyatini tizimli bog‘lagan holda, ushbu tizimni yaratishga va rivojlantirishga qodir oliy kasbiy ma‘lumot eng muhim omillardan biriga aylanmoqda.

Malakali mutaxassislarni tayyorlash parvoz xavfsizligining ta‘minlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Aviatsiya mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligi sifatining darajasiga ta‘sirli statistik ma‘lumotlar bilan tasdiqlangan.

Bugungi kunda boshqaruvni avtomatlashtirish bilan samolyotlarni ekspluatatsiya qilish darajasiga ta‘sirini kuchaytiradi va tashkil etish modelini modernizatsiya qilish bo‘yicha yangi vazifalarni shakllantirildi.

So‘ngi o‘n yilliklar davomida aviakompaniyalar va aviatsiya o‘quv markazlari malakali kadrlar tayyorlashni tashkil etishning innovatsion metodlaridan muvaffaqiyatli foydalanmoqdalar. Ushbu yondashuv, tegishli ta‘lim standartini shakllantirishga va uzluksiz ta‘lim sharoitida nazariy va parvoz mashg‘ulotlariga yo‘naltirilgan yuqori samarali ta‘lim resurslarini yaratishga imkon beradi [Bondar S., Demina O., 2005]. Hozirgi davrda ayrim davlatlarda me‘yoriy hujjatlari va o‘qitish dasturlarini tahlil qilish, tayyorgarlik bosqichlarining izchilligi yetarli emas degan xulosaga kelishimizga imkon beradi, bu esa, uzluksiz ta‘limning yagona tizimini shakllantirishni murakkablashtiradi.

Aviatsiya mutaxassislarni rivojlanishining asosiy yo‘nalishlari me‘yoriy hujjatlar bilan belgilanganiga qaramay, ularni amalga oshirish usullari ishlab chiqilmagan. Shu munosabat bilan, uzluksiz ta‘lim sharoitida kasbiy va ta‘lim standartlarini shakllantirish orqali muammoli yo‘naltirilgan ta‘lim resurslarini rivojlantirish asosida tashkil etish modelini yaratish dolzarb bo‘lib qolmoqda [Zaxarova, 2012]. Yaratilgan modelga muvofiq ta‘lim resurslarini loyihalashtirish va rivojlantirish, o‘quv jarayonini tashkil etish va o‘quv natijalari bilan ishlashga imkon beradigan kengaytirilgan avtomatlashtirilgan tizimni ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

Zamonaviy axborot texnologiyalardan keng foydalangan holda mashg‘ulotlarni tashkil etishning funksional modellari va vositalarini takomillashtirish asosida aviatsiya mutaxassislarni ishlash samaradorligini oshirishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi maqsadlari qo'yiladi:

yuqori darajadagi boshqaruvni avtomatlashtirishga ega uchish apparatlarini ekspluatatsiya qilish xususiyatlarini hisobga olgan holda, yuqori darajadagi boshqaruvni avtomatlashtirish bilan bog'liq uchish apparatlarining rivojlanish yo'nalishlarini o'rganish;

aviakompaniyalarning ilg'or metodologiyalarini tadqiq etish va tahlil qilish, kompaniyalarning funksional modelini ishlab chiqish;

ta'limga kompetensiyaga asoslangan yondashuvni amalga oshirish sifatida mavjud bo'lgan tahlilni o'tkazish;

kompaniyalarning rivojlantirish algoritmi va modelini ishlab chiqishni shakllantirish;

o'quv muassasalariga aviakompaniyalar va aviatsiya ishlab chiqarish korxonalari bilan birgalikda o'quv dasturlarini ishlab chiqishga ko'maklashish maqsadida kompaniyalarning dasturiy ta'minotiga talablarni shakllantirish;

o'rganishlar jarayonlarni modellashtirish usullari, kasbiy ta'lim tizimlarini shakllantirishning tarkibiy va funksional usuli, favqulotdagi vaziyatlarni tadqiqotlarni rejalashtirish usuli va favqulotdagi vaziyatlardagi natijalarni qayta ishlashning ehtimoliy va statistik usullari qo'llanilgan.

Aviatsiya mutaxassislarning malaka darajasiga ta'siri hisoblanadi, ayrim davlatlarda aviatsiya mutaxassislarni tayyorlash jarayoni ko'rib chiqamiz. Aviakompaniyalarning ilg'or metodlarini tahlilini o'rganamiz, bu ularning xususiyatlari va farqlarini aniqlashga, ushbu metodlarning sintezi asosida tashkil etish modeliga talablarni shakllantirishga imkon berdi.

Aviatsiya mutaxassislarning tayyorlash bo'yicha statistik ma'lumotlarni mahalliy va xorijiy mutaxassislar tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlar natijalarini o'rganish, samaradorligi yuqori bo'lgan uchish apparatlarini paydo bo'lishi bir qator omillarning kombinatsiyasi bilan bog'liq degan xulosaga kelishimizga imkon beradi va eng muhim omillardan biridir. Mutaxassislarni kasbiy faoliyatining o'zgartirish kompaniyalar tomonidan yuqori avtomatlashtirilgan samolyotlar yetkazib berishning ko'payishi ta'sirini oshiradi.

O'zbekiston Respublikasining davlat siyosatining tahlili davlatning kompetensiyaga asoslangan yondashuvga uzluksiz ta'lim tizimini yaratish orqali ta'limni isloh qilish istagini ko'rsatadi.

"Uchish apparatlarining ekspluatatsiya qilish" mutaxassisligi bo'yicha oliy ta'limning Davlat ta'lim standartini va aviatsiya qoidalarini (PF-5647 2019 yil) o'rganish, shuningdek, yondashuvni amalga oshirish muammolarini tahlil qilish.

Mashg'ulotlarning tashkil etishning funksional modeli keltirilgan. Modelda keltirilgan mashg'ulotlarning tashkil etish jarayonini avtomatlashtirish zarurati asoslanadi va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimiga qo'yiladigan talablar shakllantiriladi.

Mashg'ulotlarning tashkil etishning funksional modeli ISD metodologiyasini hisobga olgan holda FAA va ICAO metodologiyalarini sintez qilishga asoslangan bo'lib [Xolod, Demina, 2005], bu o'qitishning barcha bosqichlari uchun mashg'ulotlarni tashkil yetish imkoniyatini amalga oshirishga imkon berdi. Taklif etilgan modelni mavjudlaridan ajratib turadi. Modelning har bir bosqichi pastki bosqichining parchalanishi ularni elementar komponentlarga batafsil tavsiflash uchun amalga oshirildi.

Mashg'ulotlarning uzluksizligi kasbiy mahorat bilan belgilanishi isbotlangan, uning asosida ta'lim standarti shakllantiriladi.

Mashg'ulotlarda funksional modelidan foydalanish yo'nalishlari taklif etiladi. Xususan, oliy harbiy ta'limi doirasida ushbu model o'quv jarayonini kasbiy yo'naltirilgan o'quv va uslubiy ta'minotni rivojlantirish uchun ishlatilishi mumkin.

Modelni qo'shimcha kasbiy ta'lim doirasida amalga oshirish aviatsiya mutaxassislarning maxsus vaziyatlarga tayyorgarlik darajasini oshiradigan muammoli ta'lim yechimlarini ishlab chiqishga qaratilgan bo'lishi mumkin. Modelni uzluksiz kontekstida ishlatish natijalari mavjud fanni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar uchun asos sifatida ishlatilishi mumkin.

Modelda keltirilgan ta'lim dasturlarini tashkil etish jarayonini yaratilgan ta'lim yechimlarining to'liq ta'minlash bilan avtomatlashtirish zarurati asoslanadi.

Mashg'ulotning tashkil qilishning aviatsiya mutaxassislarga qo'yiladigan talablar shakllantirildi.

Aviakompaniyalar uchun shakllangan talablarga muvofiq ta'lim yechimlarining to'liq amalga oshirishning iloji yo'qligi to'g'risida xulosa chiqariladi.

Aviakompaniyalarning funksional modeli asosida o'quv yechimlarini ishlab chiqish uchun quyi tizimni, talabalar portfellarini saralash qobiliyati bilan to'ldirilgan elektron portfellarining quyi tizimini amalga oshirishdir.

Aviakompaniya ish beruvchilari mutaxassislari tomonidan ularning kasbiy va shaxsiy vakolatlarini, shuningdek, oflayn rejimda o'qitish imkoniyati bilan to'ldirilgan treningni tashkil etish uchun quyi tizimdan, foydalanuvchilarga internetdan foydalanmasdan ta'lim yechimi bilan ishlashga ruxsat berish.

Maqolada aviatsiya oliy ta'lim muassasalari va aviatsiya mutaxassislarning ta'lim yechimlarini ishlab chiqishda birgalikdagi ishtirokini ta'minlash maqsadidagi texnologiyalariga asoslangan. Mavjud versiyalarini tahlil qilish (xizmat sifatida dasturiy ta'minot har xil infratuzilmada ishlaydigan provayderga amaliy dasturiy ta'minotni taqdim yetish modelidir) treningni tashkil qilish uchun amalga oshiriladi.

Aviatsiya mutaxassislarining funksional modeli uchun mavjud aviatsiya talablarining munosabati bilan mustaqil ravishda muhitni yaratish to'g'risida qaror qabul qilindi. Aviatsiya mutaxassislarini tayyorlash o'quv dasturiy ta'minotiga qo'yiladigan talablar shakllantirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Bondar S., Demina O. Competency-based staff training system // Teachers' Professional Development addressing eLearning, Innovation and Quality in Schooling: conference book (Poitiers, France, 5-7 October, 2005). – The European Distance and E-Learning Network, 2005. – P. 107-110.
2. Захарова О.Г. Разработка модели процесса профессиональной подготовки авиационного персонала гражданской авиации Российской Федерации на основе компетентностного подхода и инновационных образовательных технологий // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. – С., 2012. – Т. 14. – № 4(2). – С. 613-619.
3. Холод А.Ю., Демина О.Г. Компетентностно-ориентированная система повышения квалификации преподавателей // Открытое образование и информационные технологии: Материалы Всероссийской научно-методической конференции. – Пенза, 2005.

88.ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОУЧ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИЕ КРЕАТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ

Жолдасбеков А.А.

Профессор Южно-Казахстанский университет
им.М.Ауэзова, г.Шымкент, Республика Казахстан

Мырзабеков Е.Е

Доктор PhD

Жолдасбекова Б.А.

Кандидат пед. наук, доцент,
Южно-Казахстанский университет
им.М.Ауэзова, г.Шымкент,
Республика Казахстан

Специалисты с высшим профессиональным образованием должны быть подготовлены к решению новых профессиональных задач, требующих нестандартных креативных решений. Решению данной проблемы может способствовать ориентированная на формирование креативности образовательная среда современного высшего учебного заведения.

Креативность является главной предпосылкой создания инноваций в различных сферах деятельности. Креативность – высшая форма интеллекта человека, характеризующая его способность к творчеству и созданию нового в различных областях деятельности. Креативность не тождественна интеллекту, она является его высшей частью. Креативность – это в первую очередь рождение новых идей. Креативность предполагает способность к синтезу. Результатом креативного синтеза могут быть изобретения, разработки теории, понимание проблемы, произведения искусства.

Изучение креативности важно не только по указанным выше причинам – научные исследования этого феномена демонстрируют также развитие психологии как эпистемологической области. В теоретическом плане работы, показывают необходимость рассмотрения креативности с разных точек зрения [1].

Особое значение в креативном обучении и воспитании приобретают современные педагогические технологии, методики, формы, методы и средства. Отмечается, что современному обществу необходима творчески активная личность, способная предлагать креативные идеи, неординарные проекты и программы.

Показано, что творческий потенциал личности проявляется в способности

самостоятельно видеть проблему или противоречие, находить для них адекватное решение; позволяет включить критическое и аналитическое мышление; внедрить способы учебной деятельности в новую ситуацию; дает возможность комбинировать и синтезировать ранее усвоенные способы деятельности в новые. Охарактеризованы интерактивные технологии и методы обучения (интерактивная лекция, работа в парах, работа в микро-группах, мозговой штурм, метод контрольных вопросов, тренинговые занятия, творческие задания, метод проектов, кейс-метод, технология Open Space), которые применяются как форма занятий, способствующих реализации креативности в учебно-воспитательном процессе[2].

Вопрос формирования креативности обучающихся особенно актуален для системы высшей школы при рассмотрении проблем образования таких как организация и управление процессом творческого обучения и воспитания и особенно получение результата – подготовка выпускника, обладающего новым типом мышления – креативным, в ходе которого развивается творческий потенциал личности и в целом креативность.

Вот почему сегодня так необходимо исследовать возможность развития креативности как личностной категории обучающегося в процессе обучения и воспитания. Формирование человека, обладающего креативным потенциалом, предполагает освоение им принципиально новой культуры мышления, суть которой заключается в развитии интеллекта человека с помощью современных педагогических технологий обучения.

В подобных технологиях акцент делается на порождение знаний, а не на их организацию и переработку. Образовательная деятельность в вузе культуры специфична, так как при подготовке студентов особое внимание уделяется формированию творчески способностей, находчивости, оригинальности в решении проблем, т. е. реализуется креативный подход к обучению, к организации познавательной деятельности[3].

В настоящее время исследователи активно решают проблемы, связанные с использованием коучинга в образовании. Коучинг - направлен на раскрытие способностей студента, чему способствуют установки на веру в свои силы и в свои возможности и входит в систему способов достижения намеченных целей.

Система образования ищет новые пути, методы, технологии, так как она не стоит на одном месте. Начались исследования применимости технологии обучения в этой системе. Коучинговая технология, в отличие от традиционных педагогических технологий помогает студентам и учителям раскрыть свои способности, внутренние ресурсы для развития личности, воспитывает их быть готовыми к изменениям и не заставляет «следовать за учителем», принимать его знания, умения и опыт.

Коучинг – это новый метод, создан на пересечении психологии, менеджмента, философии и логики, используется для улучшения продуктивности и обнаружения

способности человека для решения личных и профессиональных задач. Она широко используется в сфере управления человеческими ресурсами и распространена во всех экономически развитых странах [4] .

Этапы процесса коучинга:

постановка цели

осмысление реальности цели

анализ составляющих успеха

анализ имеющихся возможностей

определение путей достижения цели

выбор стратегии действий

контроль достижения цели

анализ результатов [5].

Следовательно, коучинговая технология является инновационной технологией повышения квалификации современных педагогов, и существует необходимость активного внедрения коучинговой технологии в образовательный процесс. Она поможет раскрыть личностный, интеллектуальный и творческий потенциал как студентов, так и преподавателей.

Во время эксперимента студенты и педагоги взаимодействовали через коучинг технологий. Коучинг технология использовалась в разных формах (индивидуальные, групповые, а также коллективные, парные, со сменным составом студентов), а также были различия коммуникативного характера между педагогом и студентами и между самими студентами (привлекательное по содержанию, творческое по характеру, социальное по направленности, толерантное по сути).

Была применена первичная психолого-педагогическая диагностика с применением метода устного опроса и интервью на этапе эмпирического исследования выявления наличия и уровня готовности будущих специальных педагогов к совершенствованию профессиональной деятельности. По данному методу группа является единицей исследования и представляет собой целенаправленную психолого-педагогическую групповую беседу.

На первом этапе научного эксперимента при проведении контрольной психолого-педагогической диагностики обучающихся был применен метод анкетирования. Сбор и обработка общей информации жизнедеятельности респондентов, анализа и подведения итогов по выявлению готовности обучающихся с применением инструмента «Колесо баланса» в коучинге является целью применения данного метода.

По итогам анализа количество студентов с низким и средним уровнем готовности к совершенствованию будущей профессиональной деятельности студентов, а также количество студентов, определяющих свою практическую непригодность к выполнению руководящих функций к концу обучения в высших учебных заведениях, уменьшилось. Значительное увеличение количества студентов с высоким уровнем подготовки привела к такому результату.

Результатом эксперимента было определение степени успешности каждого студента, решение проблемы правильного определения приоритетов в будущем и способов их реализации.

На данном этапе развития общества проблема формирования креативности студентов с использованием коуч технологий в процессе их социально-профессионального самоопределения, в педагогической теории и практике не является достаточно разработанной по оценке результатов данного эксперимента. Определены и описаны концептуальные пути изучения проблемы развития креативности студентов к совершенствованию своей профессиональной деятельности. Право принимать решения при организации их совместной деятельности и создании условий для конструктивного общения и обосновано важность методики с использованием коучинг-технологии признают за студентами, как авторитетным участником воспитательно-образовательного прогресса.

В связи с этим, целенаправленным педагогическим процессом с учетом создания определенных психолого-педагогических условий является подготовка и развитие студентов вуза с использованием коучинговой технологии. Правильно организованный педагогический процесс, эффективное использование инновационных форм и методов с использованием коучинговых технологий, задачей которых является воспитание подрастающего поколения с инновационным типом мышления, развитой мировоззренческой культурой, высокоразвитыми интеллектуальными и коммуникативными навыками и есть важный этап научных исследований по развитию креативности студентов.

На решение задачи подготовки тренеров-лидеров, которая предполагает овладение обучающим стилем руководства для использования в профессиональной деятельности может быть направлено дальнейшее изучение направлений и форм педагогического сопровождения формирования готовности будущих специалистов.

Литература

- 1.Философский словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://encdic.com/philosophy/Kreativnost-1154.html>
- 2.Kumar V.K., Kemmler D., Holman E.R. The creativity styles questionnaire – Revised. Creativity Research Journal, 10 (1). – P. 51-58.
3. Стернберг Р. Практический интеллект = Practical Intelligence in Everyday Life. – СПб.: Питер, 2002. — 272 с.
4. Оуэн Х. Технология «Открытое пространство»: Руководство для пользователя. – Новосибирск: Арт-Авеню, 2008. – 222 с.
5. Taruq A.M. Challenges of Inclusive Educational Reforms in Asian Countries. Asian Journal of Inclusive Education. – 2017. – № 5(1). – P. 1-4. Available at: http://ajie-bd.net/journal_year/july-2017 (accessed 18.03.2018). (In Eng.)

89.OLIY HARBIY TA'LIM MUASSASASI KURSANTLARIDA FUQAROLIK KOMPETENSIYASINI TAKOMILLASHTIRISHDA PEDAGOGIK JARAYONNING ZARURATI

Xaydarov Kozimbek Abdixakimovich

O'zbekiston milliy universiteti

Harbiy tayyorgarlik o'quv markazi boshlig'i, p.f.b.f.d. (PhD),

dotsent, polkovnik

O'z ona yurtini himoya qilishdek ulug'langan, olijanob, sharaflil va jasoratli kasb yo'qligini hammamiz juda yaxshi bilamiz. O'zbekistonimizning yanada rivojlanib gullab yashnashi, har bir sohalarda erishilayotgan muvaffaqiyatlarimiz, mamlakatimizning nufuzini yuksalib borishi, istiqloil g'oyalarining mustahkmlanib borishi, albatta, tinchlik tufaylidir. O'zbekistonimizning tinchligi yo'lida fidokorona xizmat qilayotgan harbiy vatanparvarlarimizning xizmatlari tahsinga loyiqdir. Bugungi kunga kelib respublikamizda qator oliy harbiy ta'lim muassasalari faoliyat yuritmoqda.

Harbiy sohada amalga oshirilayotgan tub islohotlarning asosiy maqsadi – dunyo hamjamiyatida raqobatbardosh, ham kuch-qudrat jihatdan kuchli intellektual salohiyatga ega bo'lgan milliy armiyamizni rivojlantirishdan iboratdir. Oldimizga qo'yilgan maqsadlarga yo'naltirilgan bunday harbiy islohotlar o'z-o'zidan har bir harbiy ta'lim muassasalari va uning pedagog ofitserlari hamda kursantlari oldiga dolzarb vazifalar yuklaydi.

Binobarin, oliy harbiy ta'lim muassasalari kursantlaridagi bilimdonlik, texnik va taktik jihatdan tayyorgarlik, maxsus qobiliyatlar, harbiy ma'suliyat kabi sifatarning ilmiy jihatdan o'rganilishi o'ta ahamiyatli ishlar turkumidan sanaladi. Avvalo, yuqoridagi masalalarning yechimini pedagogika fani orqali tadqiq etish, fuqarolik kompetensiyasi muammosi borasidagi ayrim dolzarb masalalarning ilg'or yechimlarini hal etish ham hisoblanadi. Bugungi kunda oliy harbiy ta'lim muassasasi kursantlariga judayam yuqori talablar qo'yilmoqda. Endi bugungi kun kursantlari nafaqat texnik va taktik tayyorgarlikka, balki, yuqori maxsus qobiliyatga ega bo'lishlari shart hisoblanadi. Bu holat muammoni tadqiq etishning o'ziga xos pedagogik jihatlarini o'rganishni yuzaga keltiradi.

Bugungi kunda respublikamizning oliy harbiy ta'lim muassasalari kursantlarini Umumharbiy nizomlarga tayangan holda bir-biriga nisbatan e'tiborli munosabatda bo'lishini mustahkamlash zarur. Zamonaviy sharoitda O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy va texnik-texnologik rivojlanishi eng dolzarb muammo hisoblanadi. Har bir davlat o'z fuqarolarida zamon talablariga mos sifatlar va jamiyat maqsadlariga mos qadriyatlarni qaror toptirishga harakat qiladi. Doimiy yuksalish haqida qayg'uradigan yetakchi davlatlarning bu boradagi tajribasi bilan

tanishish foydadan xoli emas. Shuning uchun oliy harbiy ta'lim muassasalari kursantlarida faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirishda taraqqiy etgan davlatlar tajribasini tahlil qilish maqsadga muvofiq bo'ladi. Xalqaro ta'lim muammolari tahlil markazining xulosalariga ko'ra, bo'lajak harbiy kadrlarning ijtimoiy faolligi va ularda faol fuqarolik sifatleri ehtiyojlar, qiziqishlar va adolatli ijtimoiy muhit ta'sirida yuzaga chiqadi. Xullas, AQSh ta'lim tizimida bo'lajak harbiy kadrlarda faol fuqarolik sifatlarini shakllantirishda ijtimoiy muhit ta'sirida va adolatli ijtimoiy siyosatni ta'minlash orqali ulardagi huquqiy va siyosiy bilimlarni o'stirishga alohida e'tibor qaratiladi. Ularning fikricha, zarur bilimlarni egallash, olingan bilimlarni e'tiqodga aylantirish juda muhim.

Oliy harbiy ta'lim tizimida yangi avlod kadrlarini tayyorlash ushbu muammoni hal etishning muhim yo'llaridan biridir. Bu vazifani muvaffaqiyatli amalga oshirish ularning fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish, oliy harbiy ta'lim muassasalarida o'qitiladigan fanlarni o'rganish jarayonida kursantlarni tayyorlashda innovatsion pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanishni taqozo etadi. Oliy harbiy ta'lim muassasalari kursantlarini tayyorlashda kompetensiyaga asoslangan yondashuv ularni jamiyatda to'liq ijtimoiylashuvi uchun bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirishga yordam beradi.

Fuqarolik kompetensiyasining ushbu funksiyalari ma'lum sharoitlarda ma'lum bir inson xatti-harakatlarini rivojlantirishga qaratiladi va bu uning fuqarolik kompetensiyasini pedagogik jihatdan ko'rib chiqish masalasining dolzarbligini asoslaydi.

Mamlakatimizda yoshlarga oid davlat siyosatini izchil amalga oshirish, ulg'ayib kelayotgan avlodning ongi, tafakkurini to'g'ri shakllantirish, yoshlarning bilim olishi, kasb-hunar egallashi uchun keng imkoniyatlar yaratish masalasiga ustuvor ahamiyat qaratilmoqda. "Inson qadri va sifatli ta'lim yili"da davlatimizda bu boradagi amaliy ishlarni zamon bilan hamnafas tashkil etish bo'yicha tizimli ishlar olib borilmoqda.

Xalqimizning hayot darajasini yanada yuksaltirish, harbiy ta'lim sifatini ilg'or jahon standartlariga muvofiqlashtirish, barqaror iqtisodiy o'sishga erishish borasidagi islohotlar yangi bosqichga ko'tarilmoqda. Prezidentimiz 2023 yil "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategisini "Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida"gi farmoni bu borada muhim dasturilamal hujjat bo'ldi [6]. Mazkur Davlat dasturida inson qadrini ulug'lash va erkin fuqarolik jamiyatini yanada mustahkamlash, adolat va qonun ustuvorligini ta'minlash, iqtisodiyotni jadallashtirish, adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish, mamlakatimiz xavfsizligini va mudofaa salohiyatini ko'chaytirish, ochiq, pragmatik va faol tashqi siyosat olib borishga qaratilgan yettita ustuvor yo'nalish o'rin olgan. Ularda o'z aksini topgan vazifalar ijrosi xalqimizga munosib hayot, jamiyatimizga ulkan qanot baxsh etadi.

Zamonaviy ta'lim muhim o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda, ular tashkiliy, boshqaruv, huquqiy, iqtisodiy sohalarida, zamonaviy jamiyatda sodir bo'layotgan o'zgarishlarga mos keladigan ta'limning yangi maqsadlarini belgilashda namoyon bo'lmoqda. Bu ta'lim jarayonining ta'lim salohiyatini kuchaytirish, fuqarolik tarbiyasining o'rni, oliy ta'lim tashkiloti hayotida demokratik tamoyillarni rivojlantirish va bo'lajak ofitserlarning ijtimoiy amaliyotini tashkil etishga xizmat qilmoqda. Dunyoning rivojlangan davlatlarining (Rossiya, Germaniya, Fransiya, Turkiya, Yaponiya, Janubiy Koreya) ta'lim muassasalarida bo'lajak ofitserlarning fuqarolik kompetensiyasi strategik xavfsizlik, tinchlik madaniyati, odamlar o'rtasidagi ochiq va samarali muloqotning muhim yo'nalishi sifatida qaralib, bu tizimga uzluksiz ta'lim maqsadli va izchil joriy etilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 20-dekabrda Oliy Majlisga va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasida talaba-yoshlarga ta'lim va tarbiya berishda "Avval – inson, keyin esa, – jamiyat va davlat" tamoyilini [7] olishimiz mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026-yillarda Yangi O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi to'g'risida"gi farmonida O'zbekistonni 5 yilga mo'ljallangan rivojlantirish yo'nalishlari, yani "2022-2026-yillarda Yangi O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi" va uni "Inson manfaatlarini ta'minlash va mahalla taraqqiyoti yili"da amalga oshirishga oid Davlat dasturi "Inson sha'ni va qadr-qimmatini ulug'lash orqali insonparvar davlat qurish" deb nomlangan yetti ustuvor yo'nalishning birinchisi sifatida va erkin fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish" ustuvor yo'nalish maqomida tanlandi [5].

Oliy harbiy ta'lim muassasalari kursantlarida fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish uchun, kasbiy harbiy ta'lim jarayonining boshlang'ich bosqichida kursantlarda fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish samaradorligini ta'minlaydigan quyidagi pedagogik shart-sharoitlar ta'minlanishi lozim: oliy harbiy ta'lim muassasalari kursantlarini shaxslararo va kasbiy zarur qadriyatlarni o'zlashtirishga va ularga moslashishga psixologik-pedagogik rag'batlantirish; pedagoglar tomonidan oliy harbiy ta'lim muassasalari kursantlariga ularning fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirishda yuqori talablar qo'yish; o'quv jarayoni mashg'ulotlarini o'tkazishning turli xil an'anaviy va interaktiv shakllarini (fakultativ kurslar, muammoli ma'ruzalar, matbuot anjumani ma'ruzalari, guruh va individual treninglar va maslahatlar, seminarlar, amaliyotga yo'naltirilgan mashg'ulotlar, ishbilarmon o'yinlar, amaliy ishlar) qo'llash.

Jahon hamjamiyatida ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish texnologiyalarini takomillashtirish oliy harbiy ta'lim muassasalari kursantlari uchun zamonaviy sharoitda intellektual va ijodiy salohiyatni shakllantirish omillarini ishlab chiqish bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

O.I.Petrich fuqarolik kompetensiyasini shaxsning integratsiyaviy omili sifatida tushunadi, u kognitiv, qadriyat, xulq-atvor va refleksiv tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi va Vatanni sevish, o'z Vatani manfaatlarini himoya qilish, ona tabiatni himoya qilish, milliy qadriyatlarni asrash va meros qilib olish, avloddan-avlodga o'tadigan qadriyatlar, madaniy urf-odatlar, o'z xalqining an'analari va boshqa xalqlarga nisbatan bag'rikenglik munosabatini rivojlantirish qobiliyatida namoyon bo'ladi [Petrich, 2011].

Ilmiy tadqiqotlarda fuqarolik kompetensiyasi g'oyalariga alohida e'tibor shaxsiy kompetensiyaning muhim qismi sifatida qaratiladi, u falsafa, siyosatshunoslik, tarix, pedagogika, psixologiya, sotsiologiya va boshqa fanlarda uslubiy rol sifatida qaraladi. Globallashtiruv va ta'lim tizimining xalqaro miqyosda o'zgarishi turli tendensiyalar doirasining kengayishi bilan tavsiflanadi: nizolar va inqirozli vaziyatlarni hal qilish, kuch ishlatish chegarasini pasaytirish, harbiylashtirish, xalqaro terrorizm va ekstremizmning kuchayishi, axborot va kibermakonda qarama-qarshilikning kuchayishi bilan bog'liq bo'lgan xalqaro va milliy xavfsizlik sohasidagi ishlarni e'tiborga olish. Aynan shuning uchun ham respublika rahbariyati davlatimizning mudofaa salohiyatiga alohida e'tibor qaratmoqda, bu esa, harbiy sohada milliy xavfsizlikka tahdidlarni oldini olish, zararsizlantirish va bartaraf etishning asosiy vositalaridan biri bo'lib qolmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Birlashgan Millatlar Tashkiloti, boshqa xalqaro tashkilotlar va institutlar faoliyatida faol ishtirok etadi, xalqaro xavfsizlikni ta'minlash va hamkorlikni rivojlantirish [1], strategik sheriklik munosabatlarini o'rnatish va qo'llab-quvvatlash to'g'risida va mustahkam o'zaro manfaatli davlatlararo aloqalarni yaratish manfaatdor davlatlar bilan O'zbekiston Respublikasi milliy xavfsizligining uzoq muddatli manfaatlaridan kelib chiqqan holda davlatimizning zamonamizning global muammolariga nisbatan bunday pozitsiyasi O'zbekiston Respublikasi fuqarolarini vatanparvarlik ruhida tarbiyalash borasida uzluksiz ishlarni olib borishni taqozo etadi, ularda Vatan taqdiri uchun mas'uliyat hissini kuchaytirish, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari shaxsiy tarkibini ma'naviy-ma'rifiy va psixologik jihatdan samarali tayyorlash, harbiy sohada respublika milliy xavfsizligini ta'minlash davlatning asosiy vazifalaridan biridir. Belgilangan vazifalarni hal qilish uchun fuqarolik kompetensiyasiga ega bo'lgan malakali kadrlarni doimiy ravishda tayyorlash juda muhimdir.

Respublikamizda o'quv-me'yoriy, moddiy-texnik va axborot bazasi yaratildi. So'nggi yillarda oliy ta'lim muassasalari soni 200 taga yetdi, shu jumladan, xorijiy oliy ta'lim muassasalari filiallari, shuningdek, xorijiy davlatlar bilan qo'shma oliy ta'lim muassasalari huzuridagi fakultetlar, 230 dan ortiq umumiy o'rta ta'lim maktablari qurildi, maktabgacha ta'lim muassasalari soni deyarli ikki barobar ko'paydi. Uzluksiz ta'limning barcha tuzilmalarida kadrlar tayyorlash dasturlari takomillashtirildi, oliy o'quv yurtlarida yangi o'quv fanlari joriy etildi, yangi o'quv-ishlab chiqarish maktablari va texnik sohaga ixtisoslashgan maktablar tashkil etildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 25 yilligiga bag‘ishlangan tantanali yig‘ilishdagi ma‘ruzasida “Asosiy e’tibor fuqarolarimizga o‘z huquqlarini amalga oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratishga qaratilayotgani” alohida ta’kidlandi [8].

Yangi O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasida “Inson huquqlarini ta’minlash, mas’uliyatni kuchaytirish bo‘yicha tizimli ishlar amalga oshirildi va davlat organlarining ochiqligi, fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari, aholining siyosiy faolligi va jamoat birlashmalarining rolini oshirish”ga e’tibor qaratildi [4].

Ye.V.Mitina fuqarolik kompetensiyasini shaxsning integral xususiyati sifatida ko‘rib chiqishni taklif qiladi, bu motivatsion-qiymatli, kognitiv, faollik va shaxsiy komponentlarning sintezi bo‘lib, o‘quvchilarning subyektiv tajribasi, tayyorligi va ijtimoiy ahamiyatga ega fuqarolik faoliyatini ongli va samarali amalga oshirish qobiliyatini aks ettiradi [Mitina, 2011].

So‘nggi yillarda respublikamizda qabul qilingan huquqiy-me‘yoriy hujjatlarda kompetensiyaga asoslangan yondashuv zarurligi ko‘rsatilgan bo‘lib, bu kasbiy vazifalarni muvaffaqiyatli hal etish imkonini beradigan ta’lim natijasida kompetensiyalarni majburiy shakllantirishni nazarda tutadi.

Oliy ta’limning takomillashtirilgan Davlat ta’lim standartlarida kompetensiya “bilim, ko‘nikma va amaliy tajribani muvaffaqiyatli faoliyat uchun qo‘llay olish qobiliyati”, – deb tushuniladi. Ma’lum bir hududda Davlat ta’lim standartlarining mazmuni kompetensiya asosida qurilgan bo‘lib, oliy ta’lim muassasalaridagi ta’lim faoliyatining konseptual asoslarini demokratik davlat va fuqarolik jamiyatida fuqaroni hayot uchun tarbiyalash sifatida belgilaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, oliy harbiy ta’lim muassasalari kursantlarida fuqarolik kompetensiyasini takomillashtirishda harbiy pedagogikaning roli va o‘rni juda muhim sanaladi. Mamlakatimizdagi tinch va osoyishta, xavf-xatardan holi hayot, ijtimoiy barqarorlik, hamjihatlik, to‘kislik va farovonlik, oqibat, o‘zaro mehr va muruvvat muhiti oliy qadriyat ekanligi, kursantlar qalbida sadoqat tuyg‘usini yanada yuksaltirish, uning uchun kerak bo‘lsa jon berishga shay turish, ota makon, ona yurtni ardoqlash va ulug‘lashga, uni ko‘z qorachigidek asrash kerakligini oliy harbiy ta’lim muassasalarida tashkillashtirilayotgan pedagogik jarayonlarda kursantlarning ongiga chuqur singdirib borish orqali ularda fuqarolik kompetensiyasini takomillashtirishga erishishimiz mumkin.

Adabiyotlar

1. Всемирный форум по образованию: Заключительный доклад 2000. Дакар, Сенегал. 26-28 апреля 2000 года. – Франция: ЮНЕСКО, 2000. – 84 с.
2. Митина Е.В. Становление гражданской компетентности старшеклассников в учебном процессе: на материале гуманитарных дисциплин: Дис. ... канд. пед. наук. – Тула, 2011. – 280 с.
3. Петрич О.И. Воспитание гражданственности у подростков в современных детских общественных объединениях: Дис. ... канд. пед. наук. – Пятигорск: ПГПУ, 2011. – 182 с.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 9 январдаги ПФ-5618-сон “Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги фармони: <https://lex.uz>
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПҚ-60-сон “Янги Ўзбекистонни 2022-2026 йилдаги ривожлантириш стратегияси” Фармони // Халқ сўзи. – Тошкент, 2022. – 29 январ. – Б. 1-2.
6. www.edu.uz
7. www.nutq.intal.uz
8. www.pedagog.uz

90.KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA BO‘LAJAK BOJXONA XIZMATI ORGANI XODIMLARINING KREATIV QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH AHAMIYATI

Rafikova Muattar Ravshanovna

Bojxona instituti

Umumhuquqiy fanlar kafedrası

katta o‘qituvchisi,

bojxona xizmati podpolkovniki,

pedagogika fanlari bo‘yicha

falsafa fanlari doktori(PhD)

Yurtimizda kadrlar tayyorlashning sifat darajasini oshirish, xalqaro standartlar asosida oliy malakali mutaxassislar tayyorlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, har bir oliy ta‘lim muassasasini jahonning yetakchi ilmiy-ta‘lim muassasalari bilan yaqin hamkorlik aloqalari o‘rnatish, ilmiy-pedagog kadrlarni zamonaviy kasbiy bilimlari va kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish masalalari oliy ta‘lim darajasini sifat jihatidan oshirish va tubdan takomillashtirishning asosiy vazifalari sifatida belgilandi.

Bojxona tizimiga bo‘lajak bojxona xizmati xodimlarini kasbiy faoliyatga tayyorlash sifatini oshirish, ya‘ni ularning kasbiy malakasini, kasbiy kompetensiyalarini zamon talablariga javob bera oladigan darajaga yetkazish, xalqaro-iqtisodiy munosabatlarning rivojlanish tendensiyalari va mamlakat investitsiyaviy jozibadorligining oshib borishini hisobga olgan holda, bo‘lajak bojxona xizmati xodimlarini kasbiy tayyorlash tizimini takomillashtirish maqsadida, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 2-noyabrdagi PQ-3995-sonli “O‘zbekiston Respublikasi bojxona organlari kadrlarini tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi Qarori qabul qilindi. Ushbu qarorga[1] muvofiq, kursantlarda tahliliy fikrlash, yangi bilimlarni mustaqil ravishda egallash va ularni amaliyotda qo‘llash ko‘nikmasini rivojlantirishga yo‘naltirish, o‘qitishning zamonaviy innovatsion shakl va usullari, pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida o‘quv jarayonini tashkil etish asosiy vazifalardan biri sifatida belgilandi.

Bojxona xodimi avvalo, xuquqni muhofaza etuvchi mas‘ul davlat xodimi, huquqiy munosabatlar ishtirokchisi hisoblanadi, shuning uchun ham bo‘lajak bojxona xizmati organi xodimlarini kasbiy faoliyatga tayyorlash dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Mazkur vazifa o‘quv jarayonida ta‘lim samaradorligini oshirishning pedagogik va metodik imkoniyatlarini topish va ularni takomillashtirishni taqozo qiladi.

Kreativlik - ta'lim jarayonini tashkillashtirishni o'zida mujassamlashtirib, kreativ ta'lim jarayonini qurish, ta'lim texnologiyalaridan ijodiy salohiyatni rivojlantirish, turli uslublar, bilim va ko'nikmalar muvozanatini rivojlantirishni o'z ichiga oladi.

Kreativlikning mohiyati - intellekt insonning aqliy salohiyati bo'lsa, kreativlik ana shu aqliy salohiyatni maqsadga yo'naltirilgan tarzda erkin ishlata olish qobiliyati hisoblanadi [2, 354 b.]

Bo'lajak bojxona xizmati xodimlarida kreativlikni rivojlantirish ta'lim mazmunini o'zlashtirishda ularning bilim saviyasi, o'zlashtirish darajasiga qarab, munosib ravishda o'qitish jarayonini tashkil etishni talab qiladi. Kreativ faoliyatni egallash mayllarini qaror toptirish, bilish ehtiyojlarini shakllantirish va ta'lim jarayonida mustaqillikni namoyon qilish muhitini ta'minlash, ijodiy fikrlash uchun qulay imkoniyat yaratish, kursantlar tomonidan bayon qilingan turli-tuman fikrlar va g'oyalarni bag'rikenglik bilan qabul qilish hamda ularning o'quv jarayonidagi faolligini ta'minlash hamda har bir kursantda uning ijodiy fikrlashga qodirligi haqidagi ishonchni qaror toptirish, ularning ijodiy faolliklarini muntazam rag'batlantirish kabi pedagogik shart-sharoitlarga amal qilish lozim bo'ladi.

Bo'lajak bojxona xizmati xodimlarida individual, kichik guruhlar va jamoada ishlash ko'nikmalarini shakllantirish, ularning ijodiy imkoniyatlarini kengaytirish, ularni muammolarni hal qilishda tayyor, standart yechimlar bilan birga nostandart yechimlar qabul qilish ham ahamiyatli bo'lib, bunda kreativ faoliyatni rivojlantirishning asosi bo'lgan kognitiv bilimlarni amalda qayta ishlab chiqish va takomillashtirish imkonini beradigan interfaol mashg'ulot shakllar, metodlarni tatbiq etish maqsadga muvofiq. Kursantlardagi kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishda interfaol ta'lim jarayoni muhim usullardan biri bo'lib, interfaol ta'lim – kursantlarning bilish faoliyatini faollashtirish ehtiyojlaridan kelib chiqib, o'quv jarayonini o'zaro hamkorlik asosida tashkil etilgan "sub'ekt-sub'ekt" munosabatlariga asoslangan o'qitish metodlari tizimidir. Bunda o'zaro harakat kursantlarning faollashuvi, guruh tajribasiga asoslanish, teskari aloqa o'rnatish kabi tamoyillarga tayanadi. Kursantlarda kreativlik qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladigan interfaol usullar sirasiga ijodiy topshiriqlarni bajarish, kichik guruhlarda ishlash, treninglar, videotreninglar, taqdimotlar, viktorinalar, master-klass, interfaol ma'ruzalar, vebinarlar davra suhbatlari shakllaridagi usullarni taklif qilish mumkin. Demak, interfaol o'qitish metodlari va texnologiyalari vositasida kursantlarda kreativlik qobiliyatlarni rivojlantirishning muhim sharti ta'lim jarayonida erkin, ijodiy muhitning yaratilishi, o'qituvchi va kursantlarning birgalikdagi munosabatlari va o'zaro hamkorlikdagi harakatiga asoslangan o'qitish jarayonini yo'lga qo'yishdan iborat.

Kursantlarda kreativlik qobiliyatlarini rivojlantiruvchi bir qator omillar mavjud bo'lib, bular:

- kreativ fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish, kreativ faollikni shakllantirish, o‘quv jarayonini izlanuvchilik hamda tadqiqotchilik yo‘nalishlarini kuchaytirish;
- kursantlarning muammolarni ijodiy yechish va yaratuvchilik faoliyatlarini rivojlantirish vaziyatlarini tashkil etish;
- kursantlarning kasbiy ko‘nikma va layoqatlarini rivojlantirish jarayonini interfaol metodlar va texnologiyalar ustida ishlash asosida rivojlantirishga yo‘naltirish, ularda mustaqil ijodiy faoliyat ko‘rsatish, mustaqil bilim olish, o‘z-o‘zini tarbiyalash;
- kursantlarning kreativ layoqatlarini namoyon qilishlari uchun qulay ijodiy-hamkorlik muhitini vujudga keltirishdan iborat.

Xulosa o‘rnida shuni aytish lozimki, kreativ ko‘nikmalarni bo‘lajak bojxona xizmati xodimlarida rivojlantirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan bo‘lib, interfaol ta‘lim metodlari va texnologiyalari kursantlarda kreativlik qobiliyatlarining shakllantirishda alohida ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, ularning kreativ faoliyatni tashkil etishida uchraydigan psixologik to‘siqlarni bartaraf etishning samarali yo‘llarini belgilash lozim bo‘ladi. Shundagina bo‘lajak bojxona xizmati xodimlarini ilg‘or pedagogik tajribalar asosida o‘qitish jarayonini tashkil etish kreativlikni rivojlantirishga nisbatan mazmunli-faoliyatli yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 2 noyabrdagi PQ-3995-sonli “O‘zbekiston Respublikasi bojxona organlari kadrlarini tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 05.11.2018 y., 07/18/3995/2155-son.
2. Siddikov B, Abdullaev E. Talabalarda kreativlik sifatlarini rivojlantirish// Jamiyat va innovatsiyalar. № 10. - S.354.
3. Toshtemirova S. A. (2020). Ta'lim sifati va uni demokratlashtirish ilmiy muammo sifatida // Uzluksiz ta'lim. № 1 (86). - S.5 2.

91.ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ В НАЦИОНАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАУКЕ

Медетова Раушан Мамадияровна,

заведующий отделом УзНИИПН,

д.п.н., старший научный сотрудник

Хусейнова Умедахон Умаровна,

преподаватель государственного образовательного учреждения «Ходжандский

государственный университет

имени академика Бабажана Гафурова»

Модернизация системы современного дошкольного образования в соответствии с усовершенствованным Государственным образовательным стандартом, Постановлением Президента Республика Узбекистан № ПП-4312 «Концепция развития системы дошкольного образования до 2030 года» от 8 мая 2019 года [1] и Постановлением Кабинета Министров Республики Узбекистан № 802 «Государственный стандарт дошкольного образования и обучения» от 20 декабря 2020 года [2] на основе доступности, качества, эффективности предъявляют повышенные требования к дошкольному образованию.

Учёт роста человеческого капитала связан с внедрением в систему дошкольного образования наукоёмких технологий. Нобелевский лауреат Джеймс Хакман утверждает, что инвестирование в образование детей младшего возраста с целью развития их познавательных способностей и социокультурных навыков, таких как устойчивость, уверенность, социальная устойчивость, приведет к более высокой социально-экономической отдаче, чем различные социальные программы, и даже к формированию общества в стране [Турдиева, 2021].

Исходя из этой точки зрения, считаем, что уровень развития ребенка становится мерой качества работы воспитателя и всей дошкольной образовательной системы в целом.

В связи с этим, проблема поисков инновационных подходов в профессиональной деятельности воспитателя, применение которых обеспечило бы решение задач всестороннего развития личности ребенка в дошкольном учреждении, является весьма актуальной и достаточно востребованной. Вот почему воспитателю дошкольного образования необходимо ориентироваться в широком спектре современных технологий на основе инновационного подхода, которые включают систему методов, способов, приёмов обучения и воспитательных средств, направленных на достижение позитивного результата

за счёт динамичных изменений в личностном развитии ребёнка в современных социокультурных условиях.

Инновационный подход в процессе воспитания и обучения способствует совершенствованию применяемых технологий, сочетая прогрессивные креативные методы с традиционными фундаментальными элементами образования, доказавшие свою эффективность в процессе профессиональной деятельности педагога. Этот процесс весьма важный и требует от воспитателя умений по учёту концептуальных основ воспитания, содержанию обучения, чёткой организации учебно-воспитательного процесса с использованием эффективных форм и методов учебно-когнитивной деятельности.

По мнению Г.К.Селевко, любая педагогическая технология должна удовлетворять некоторым основным методологическим требованиям (критериям технологичности): *концептуальность* предполагает опору на определенную научную концепцию, включающую философское, психологическое, дидактическое и социально-педагогическое обоснование достижения образовательных целей; *системность* включает наличие всех признаков системы: логики процесса, взаимосвязи всех его частей, целостности; *управляемость* дает возможность диагностического целеполагания, планирования, проектирования процесса обучения, поэтапной диагностики, варьирования средствами и методами с целью коррекции результатов; *эффективность* усматривает оптимальность по затратам, гарантию достижения определенного стандарта обучения; *воспроизводимость* подразумевает возможность применения (повторения, воспроизведения) педагогической технологии в других однотипных образовательных учреждениях, другими субъектами [Селевко, 1998].

На наш взгляд, наиболее эффективными педагогическими технологиями, применяемые в системе дошкольного образования, являются: технологии развивающего обучения, технологии проблемного обучения, игровые технологии, информационные технологии с использованием арт-терапии, глинолечения, музыкотерапии и терапии природными материалами.

Естественно, что последовательное и целенаправленное выдвижение перед детьми когнитивных задач, разрешая которые обучаемые активно усваивают знания, поисковые методы; постановка познавательных задач с использованием технологий развивающего обучения будет способствовать комплексному развитию ребёнка в нынешних условиях с использованием специальных технических информационных средств (планшет, ноутбук, аудио, видео).

Дошкольная педагогика в разработке теоретических и практических основ достигает определенных успехов в развитии проектных умений педагогов дошкольной образовательной организации.

В данное время современная система дошкольного образования нуждается в компетентных педагогах дошкольной образовательной организации, высококвалифицированных, способных осуществлять проектную деятельность в профессиональной деятельности.

К тому же сегодня уровень разработанности моделей развития проектной культуры дошкольных педагогов требует применения инновационных технологий и интегративных методик, эффективно повышающих процесс формирования и развития проектных умений, развивающих предметно-проектное мышление воспитанников.

Проектная деятельность – это всестороннее и глубокое изучение вопроса или проблемы как самостоятельно детьми, так и при поддержке педагога, родителей, она значима с педагогической точки зрения, обладает практической целенаправленностью действий и возможностью формирования собственного жизненного опыта ребенка.

В результате совместной работы у детей развиваются познавательные способности и творческое мышление; ребята учатся самостоятельно искать информацию и применять ее на практике.

Проект – означает замысел, идею, образ, план мероприятия с целью создания уникального продукта и представляет собой не только постановку умственной задачи, но и практическое ее выполнение посредством совокупности учебно-познавательных приемов, которые позволяют решить ту или иную проблему в результате самостоятельных действий детей с обязательной презентацией этих результатов.

Метод проектов предполагает совокупность исследовательских, поисковых, проблемных методов, творческих по самой своей сути. И для того, чтобы применять метод проектов в процессе профессиональной деятельности, воспитатель сам должен глубоко изучить проектную методику, которая включает проектировочные умения, владение творческими моделями действий в области формулирования образовательных задач и планирования содержания информации, деятельности воспитанников и своей деятельности, системы их отношений в соответствии с целями воспитания.

Метод проектов лежит в основе проектного обучения, направленного на самостоятельное освоение методов инновационной деятельности в процессе реализации проектов. Проектным обучением создаются условия для творческой самореализации дошкольников в когнитивной деятельности, повышается мотивация к обучению, которая утверждается в качестве смыслообразующего мотива деятельности, ускоряется развитие

интеллектуальных способностей, самостоятельности, ответственности, умений планировать, принимать решения, оценивать результаты на основе следующих целей и задач использования метода проектов: выработка у воспитанников дошкольной образовательной организации самостоятельного критического мышления; формирование навыков обработки информации; обучение размышлению с опорой на знания фактов, закономерностей педагогической науки, развитие умений делать обоснованные выводы; обучение принятию самостоятельных аргументированных решений; обучение работе в команде с выполнением разных социальных ролей.

Данный метод обладает отличительными чертами по сравнению с ролевыми и деловыми играми, дебатами, дискуссиями, которые предполагают распределение ролей в групповой работе с целью осуществления конкретных методических замыслов, а именно более лучшее усвоение учебного материала, стимулирование интереса и повышение мотивации к когнитивной деятельности дошкольников.

Перечисленные методические приемы могут включаться в работу при организации проектной деятельности, тем не менее, проектная методика всегда будет иметь отличия в ряде исследования проблемы, творческой поисковой деятельности, воплощенной в каком-либо конкретном примере.

В процессе проектной деятельности у детей дошкольного возраста развиваются учебно-когнитивные и творческие способности, поддерживаются мотивы познавательной деятельности, формируются коммуникативные умения, помогающие развивать критическое мышление, а также умения самостоятельно находить решения, отстаивать свою точку зрения, свои убеждения. Методом проектов подразумевается достижение обучающий цели через разработку проблемы.

На основании доминирующего в проекте метода происходит выделение исследовательских, творческих, ролевых, информационных, игровых, практико-ориентированных и познавательных видов проектов;

на основании предметно-содержательной области проекта можно выделить монопроекты и межпредметные проекты;

на основании характера координации происходит выделение проектов с открытой, явной и со скрытой координацией;

на основании способа преобладающей деятельности осуществляется выделение индивидуальных проектов и коллективных;

на основании характера контактов осуществляется выделение проектов по сравнению с другими методами обучения и воспитания дошкольников;

на основании уровня интеграции предполагается выделение проектов с привлечением только изучаемого предмета и межпредметных проектов;

на основании продолжительности проведения целесообразно выделение краткосрочных проектов, проектов средней продолжительности и долгосрочных;

на основании направленности происходит сбор информации о каком-то определенном объекте, конструировании процесса и явления в конкретных условиях, разработку проектов, которые направлены на решение глобальных проблем современности.

Организации проектов в значительной мере зависит от типа проекта, его темы и условий проведения. К примеру, исследовательский проект включает несколько этапов проведения. Успех такого проекта во многом зависит от правильно организованного процесса работы по отдельным этапам.

Исследовательскими проектами предполагается ориентация на решение научных проблем, которые включают процесс выявления актуальности темы исследования, определения задач, предмета и объекта исследования, определения совокупности методов исследования, путей решения проблемы оформления полученных результатов. Планируемые результаты могут проявляться в процессе организации праздника, написания эссе, создании видео, организации выставки рисунков, буклетов и т.д.

Значит, исходя из сказанного выше, считаем, что в процессе применения различных методов обучения на основе инновационного подхода, в том числе и проектного метода, способствующего активизации когнитивных знаний у детей дошкольного возраста к исследовательской деятельности развивается любознательность, критическое мышление, познавательный интерес и самостоятельность в творческой деятельности детей, умение применять полученные знания в различных ситуациях с самостоятельной постановкой задачи, учёта их разнообразия и возможности выбора.

Процесс развития проектных умений дошкольников будет тем эффективнее, чем более он направлен на созидание инновационной среды, т.е. условий для постоянного поиска, обновления приемов и способов творческой деятельности детей. Результатом инноваций должно быть использование теоретических и практических новшеств в педагогическом процессе.

Итак, учитывая сказанное выше, можно сделать вывод о том, что современные условия жизни диктуют инновационные подходы в образовании и воспитании дошкольников. Данные технологии целенаправленно развивают способности ребенка, готовят к взрослой жизни мыслящих, равнодушных детей, способных делать самостоятельный выбор и принимать условия современного общества.

Литература

1. 2020 yil 20 dekabrda 802-sonli O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standarti” qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi 2019 yil 8 maydagi PQ-4312-son “Maktabgacha ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”.
3. Морозова Л.Д. Педагогическое проектирование в ДОУ: от теории к практике. – М.: ТЦ Сфера, 2010.
4. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: учебное пособие. – М.: Народное образование, 1998. – 256 с.
5. Турдиева М.Д. Инновационный подход к дошкольному образованию // Проблемы науки. – М., 2021. – № 20. – С. 71-73.

92.THE IMPORTANCE OF INCREASING ENVIRONMENTAL EDUCATION AND THINKING OF THE YOUNGER GENERATION.

Rakhimova Makhliyo Akramovna

Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

In our republic, full-fledged practical work is being carried out in the field of ecology, rational use of natural resources, environmental protection, and environmental education. Article 49 of the Constitution of the Republic of Uzbekistan states: “Everyone has the right to reliable information about the environment and its condition”, Article 62 states that “Citizens are obliged to take care of the environment” [1], referred to as “Because the Laws “On Nature Protection” , “On Education” and other normative documents in this area constitute the legal basis of the environmental education system.

Currently, environmental knowledge in the field of education serves as the basis for environmental thinking, since environmental knowledge is knowledge about natural cause-and-effect relationships and laws. It is ecological knowledge that reveals the meaning of natural science and allows us to understand the processes occurring as a result of these processes, as well as the characteristics of living systems, and only from the point of view of ecological thinking can we perceive the world as a single whole. [3].

The history of ecology is inextricably linked with the stages of development of the natural sciences. The ancient Greek scientist Plato (Aristotle, 384-322 BC) reflected on the origin of the world and said that all creatures in nature are connected to each other. He wrote about the lifestyles of more than 500 species of animals and put forward many ideas on ecology. Hippocrates (460 – 370 BC) noted that water, air and the environment in which he lives have a great influence on human health [2].

“In the East, the first lessons about nature and man are given by the Zoroastrian sacred book “Avesta”. Its main content is that man is a unique being, created from natural elements, capable of understanding the consequences of his actions, and indifference to nature is considered indifference to man, non-recognition of the creator of nature and man.”[4]

In the teachings of Zoroastrianism, water is seen as a source of well-being, food, and prosperity. All creatures, animals and plants live with water. This is why hymns are sung to water, rivers, streams and canals and are considered sacred.

The ideas of Abu Ali ibn Sina about the influence of the external environment on the human body, his health, nutrition and personal hygiene are the main ideas of the work “Medical Laws” created by the scientist. One of the factors that causes diseases in the human body is associated with an

imbalance of water, land and air, cramped and insufficient cleanliness of living quarters, and the creation of favorable conditions for the rapid spread of infectious diseases (such as smallpox, cholera, pus, rashes). Research on the transmission of infectious diseases by airborne droplets and other factors in densely populated areas still has important socio-medical significance today. [5]

Environmental education becomes the basis of modern education and is the key to the restoration of modern systems and society as a whole. Thus, the role of environmental education as the foundation of a new ethics and the role of support in solving many issues in the practical life of people today is especially relevant. Due to the fact that environmental education of students is the most important task of the teacher, the relevance of this topic increases, as well as the peculiarities of the formation of love and respect for nature among students T.A. Bobyleva, L.D. Bobyleva, A.A. Pleshakova, L.P. Revealed in the works of Saleeva et al. These authors reveal the goals, objectives, principles, conditions of environmental education, including characterizing the means, forms and methods of environmental education by A.N. Zakhlebny, N.A. Gorodetskaya, A.A. We find this in the works of Pleshakov.

Based on a scientific understanding of the relationship between nature and society, it is a necessary condition for the development of environmental culture, improvement of appropriate means and methods at the level of the requirements of the time and their application in practice. For this, the harmonious development of all directions, methods and means of education is still relevant, therefore, the development of the intelligentsia of the population, industry specialists, students of higher educational institutions as environmentally competent, the content of educational goals. The identification of means and methods, the expansion of valeological and environmental knowledge is considered an urgent pedagogical task. development scientifically sound educational materials and aids and their implementation in teaching practice.

Environmental education and upbringing is one of the pressing problems of our time, because every person has the desire to protect the house, street, microdistrict, village and city in which he lives from pollution, decorate it, plant trees, and preserve the natural habitat in its original form. states and use them effectively., the formation of such qualities as the protection of the nature of our country is an integral part of environmental education.

Nurturing students' ecological thinking, rational attitude towards the environment, and developing a sense of preserving natural resources for future generations is one of the main factors in preventing anthropogenic impact. In this case, the importance of environmental education is extremely great, since environmental education is important for ensuring harmony between nature and society and preserving natural stability, and environmental education promotes young people's awareness of nature, its use and instilling a love for nature in their lives. hearts and teach frugality.

Environmental education means a system of knowledge that reflects the relationship between nature and man, which should be given to students. Nature protection, efficient use of its resources, and mastery of the principles of environmental education are of paramount importance in the formation of environmental education. To achieve environmental literacy, it is important to increase the level of environmental knowledge, understand the natural problems occurring in our country and in our environment, give an informed response to them, and provide information about the sources of pollution. environmental pollution. In environmental education, it is desirable to form a scientific worldview of the younger generation in relation to nature and society, express an attitude from an environmental point of view, and increase their environmental knowledge. It should be emphasized that if the ecological thinking of growing youth is not put at the forefront, then the future generation will not be fully provided with all the benefits of mother nature and the future of humanity will be under threat.

Environmental literacy and culture are implemented by state and non-state organizations, such as social educational institutions, manufacturing enterprises, trade unions, local governments, internal affairs officers, prosecutors, courts, and the media.

Ecological consciousness is inextricably linked with ecological thinking and ecological culture; ecological thinking - if it is formed in a student through specially organized educational activities, it becomes a tool that can be used and used by environmental consciousness. Ecological culture is a human virtue that arises thanks to environmental consciousness [5]

Environmental education is the education of a person's attitude towards the environment. Environmental education is a new form and component of general education, and it is planned to introduce it into the teaching of all subjects at school. The main goal of environmental education is to form in the younger generation a conscious attitude towards the environment and its problems. Environmental education and upbringing cannot be separated from each other; they always develop in interaction and form a person's human relationship with nature. It is necessary to implement the problem of environmental education in all educational institutions of the Republic of Uzbekistan through training and lessons, natural sciences. Basically they are carried out in two directions.

- creating a culture of environmental education in children, instilling in them a positive attitude towards nature and developing basic skills in the field of natural sciences.

- development of environmental awareness and culture of specialists training students.

In the conditions of modern globalization, the processes of integration of all levels of social consciousness and forms of culture within the framework of environmental interests are intensifying. In such a situation, it is appropriate to analyze two interrelated, but relatively independent directions in the process of development of environmental culture:

the first is to rationally organize the development of production, engineering and technology, which is the practical activity of mankind, which consists in changing and mastering nature, based on a complex of ecological theoretical knowledge;

the second is the development of environmental consciousness, thinking and worldview among people with the help of social institutions of environmental education and training based on historical environmental experience. The harmonious development of these areas on the basis of universal human interests plays a big role in the formation of an active environmental culture and their environmental activities.

In conclusion, it is advisable to provide theoretical environmental knowledge in the formation of environmental consciousness, thinking and worldview, culture, as well as to widely use all effective forms and methods of cultural and educational work. Giving messages about nature, earth, water, flora and fauna, natural resources, it should become the cradle of environmental education and upbringing in the minds of the younger generation in matters of rational use of natural resources. Acquiring environmental knowledge is necessary for each of us to ensure a sustainable balance between the daily growing needs of humanity and the diminishing capabilities of our planet, to protect nature.

List of used literature

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023-y., 03/23/837/0241-son).
2. P.S.Sultonov “Ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish asoslari” o‘quv qo‘llanma.T.”Musiq” nashriyoti 2007y.240b.6- b
3. Tojiboyeva S. Biologiya darslarida abu ali ibn sinoning tabiat va inson salomatligiga oid qarashlaridan foydalanish. Zamonaviy ta’lim jurnali. 2018-yil. 12-son. 43-bet.
4. A.S.To‘xtayev Ekologiya o‘quv qo‘llanma T.O‘qituvchi nashriyoti 1998-yil.188 bet.10 b
5. I.Hamdamiyov, Z.Bobomurodova, E Hamdamova Ekologiya o‘quv qo‘llanma T.-2009 y 178 b.7-8-b.

93.RAHBARLARNING NIZOLI VAZIYATLARNI HAL ETISHDAGI SAMARALI BOSHQARUV FAOLYATINI TAKOMOLLASHTIRISH

Qo‘ziyeva Sayohat Abdurasulovna

BuxIU 2-bosqich magistranti

Kirish. Ma'lumki, Rahbarlarning nizoli vaziyatlarni xal etishda jamoadagi muhim pedagogik-psixologik jihatlardan bir bu jamoa a'zolarining o'zaro hamjihatlikda samarali faoliyat olib borishlari bilan belgilanadi. Ayniqsa, pedagoglar jamoasidagi ziddiyatli holat ular faoliyatiga ham ta'sir qilmasdan qolmaydi. Bu esa ularning nafaqat faoliyat tizimlariga balki o'quvchi shaxsini ta'lim-tarbiya olishiga, kasbiy kamolotiga o'z ta'sirini o'tkazmasdan qolmaydi.

Boshqaruv - murakkab kasblardan biri bo'lib, u nafaqat iqtisodiy, ijtimoiy va psixologik bilimlarni nazariy jihatdan, balki amaliy jihatdan ham o'zlashtirgan holda yetarli tayyorgarlikka ega bo'lishlikni talab etadi. Bunda umumiy, texnik, iqtisodiy, tadbirkorlik va tashkilotchilik qobiliyatlariga ega bo'lish bilan birga, rahbar barcha haqiqatlarni tushunish orqali ko'p qirrali vaziyatlarda, sharoitlarda o'z qiyofasini amaliy tarzda to'g'ri ifoda eta olishni bilishi zarur.

Ma'lumki, rahbar shaxsi juda murakkab psixologik fenomen bo'lib, u rahbarning individual hayoti davomida ma'lum konkret omillarning ta'siri ostida asta-sekin tarkib topadi. Rahbarning ijtimoiy funksiyasi muayyan maqsadlarga va qadriyatlarga yo'nalganlik shaxsni faollashtiradi. Ijtimoiy maqom, rol, qadriyatga yo'nalganlik birlamchi rahbar xususiyatlarini tashkil etib, uning tuzilishida asos bo'lib xizmat qiladi. Rahbarning ta'rifi xulq motivatsiyasi xususiyati va ijtimoiy fe'l-atvor tuzilishini belgilab, uning tarkibidan ikkilamchi alomatlar sifatida joy egallaydi. Rahbarning maqsadga qaratilgan ijtimoiy foydali faoliyati jarayonida xayotiy deb ataladigan mexanizmlari va ongli faoliyatining funksional tizimi yuzaga keladi.

Pedagoglar jamoasidagi negativ ta'sirlardagi asosiy omil bu nizolardir.

Nizo - bu shaxsiy va ijtimoiy hayotdagi u yoki bu qarorlarni qabul qilishda yuzaga keladigan insonlar orasidagi qarama - qarshiliklardir. Biroq, har qanday qarama - qarshilik nizolarni keltirib chiqarmaydi. Insonlar turli qarashlarga ega bo'lishi mumkin, lekin bu ularning hamkorligiga xalal bermaydi. Agar qarama- qarshiliklar shaxs qiziqishlarini, mavqei, axloqiy qadriyatlar bilan bog'liq bo'lsa, nizolarni keltirib chiqaradi. Nizolar jamoada nosog'lom muhitni yuzaga keltirib chiqaradi hamda o'zaro munosabatlarni "aniqlashtirib olish"ni talab qiladi. Nizolar o'zning mohiyat mazmuniga ko'ra, *destruktiv* va *konstruktiv* turlarda namoyon bo'lishi mumkin.

Rahbarning amaliy faoliyati jarayonida kasbiy ijodkorligini rivojlantirish zarurati nafaqat butun tashkilot faoliyati samaradorligi, balki uning o'zi ham, xodimlarining rivojlanishi bilan ham belgilanadi. Bundan tashqari, jadal, tez o'zgarib turadigan jamiyat rahbardan o'zini rivojlantirish

va takomillashtirishni talab qiladi. Shuning uchun rahbarning kasbiy ijodkorligining akmeologik mezonlari va omillarini o'rganish va uni maqbul darajada rivojlantirish juda muhimdir.

boshqaruv faoliyatining ilmiy asosda tashkil etilmasligi hamda rahbarlarning e'tiborsizligi natijasida va quyidagi omillar ta'sirida nizoli vaziyatlar kelib chiqishi mumkin:

xodimlarning yoshi, bilimi, ko'nikma va malakasi hamda qobiliyatlari hisobga olinmasdan, imkoniyatlari darajasidan ortiqcha topshiriqlarning berilishi, bajarilgan topshiriqlar natijasining adolatli baholanmasligi;

xodimlarga o'zaro bog'liq bo'lmagan va ularning asosiy faoliyatlariga xalaqit ko'rsatadigan xilma - xil topshiriqlarning bir vaqtda, shoshilinch bajarilishi talab qilinishi va ma'lum vaqt o'tgandan keyin ularning e'tiborga olinmasligi;

rahbarlarning kelib tushgan asossiz, noto'g'ri axborotlarni o'rganmay tahlil qilmasdan ayrim xodimlarga nisbatan shubha bilan qarab, ko'pchilikning o'rtasida gumon qilinayotgan xodimlarga ochiqdan-ochiq tazyiqlar o'tkazilishi;

turli xil topshiriqlarni bajarishda tashkilotchilik, ta'lim-tarbiya jarayonini ilmiy asosda tashkil etishda faollik, dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarni tashkil etishda tashabbus ko'rsatib, innovatsion faoliyat yo'nalishida o'z takliflari bilan chiqayotgan xodimlarga nisbatan rahbarlar tomonidan xuddi ularning rahbarlik lavozimlarini talashayotgandek qarab turli xil qarshiliklarning ko'rsatilishi va h.k.

Rahbarlarining nizoli vaziyatlarni hal etishda konfliktologik kompetentligini rivojlantirish va uning samarali boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirishda ta'lim xizmatlari iste'molchilari (o'quvchi, talabalar, ota-onalar, jamoatchilik)ning ehtiyojlari va takliflaridan kelib chiqqan holda kompetensiyalar tizimini belgilash muhim o'rin tutadi.

Rahbar jarayonni tashkil qilish va boshqarishda nizolarni oldini olish faoliyatiga ko'proq e'tiborini qaratishi lozim. Nizolarning oldini olish bo'yicha rahbarning say'i-harakatlari quyidagilardan iborat bo'ladi:

jarayonni boshqarish bo'yicha qonun va qonunosti hujjatlari tizimida ish olib borish;

nizolar nazariyasi bo'yicha o'z strategiyasi va taktikasini ishlab chiqish (nizoning bosqichlari, xususiyatlari, sabablari, oqibatlari bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni ishga sola bilish, nizoga yechim topish usul, yo'l, vosita va shakllarini bilish va amalda qo'llay olish);

aniq bir nizoli vaziyatni mutanosib baholay olish va undan chiqib ketish usul va yo'llarini to'g'ri belgilay olish.

Shunday qilib, har bir rahbar turli xil nizolar nazariyasi va amaliyoti bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi, konfliktologik kompetentlikka ega bo'lishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Жумаев Р.З. Конфликтология асослари, асосий тушунча ва тамойиллари. Ўқув қўлланма. 2015.
- 2.3.Хужаниёзова, М.Дусметова, Д.Нафасов “Педагогик конфликтология” (Ўқув услубий қўлланма) Урганч – 2015 йил
3. М.Ахмедова “Педагогик конфликтология” Ўқув қўлланма Т 2016й
4. Мирсолиева М., Ишмухамедов Р., Акрамов А. Раҳбарнинг инновацион фаолияти. Ўқув-методик қўлланма. – Тошкент: Фан ва технология, 2019.

94. ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕНИЯ У БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА, ОСНОВАННОГО НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Сирожиддин Ширматов Таджидинович

Таможенный институт Таможенного Комитета
начальник кафедры «Узбекского и иностранных
языков», PhD по педагогическим наукам, доцент

Стратегия развития Республики Узбекистан на ближайшие 10 лет основана на идеи достижения уровня развитых стран мира во всех сферах общественной жизни. А это, в свою очередь, требует обратить особенное внимание на развитие культуры общения личности в семье и в системе образования. Если учесть тот факт, что в семьях практика общения на английском языке широко не распространена, то задачи по развитию культуры речи на этом языке возлагаются на учебные заведения. Но это не означает, что роль семьи в формировании и развитии культуры речи личности отрицается. Сущность языка, национального менталитета, образа жизни и межличностных отношений в процессе диалога могут быть отражены несколько по-другому, но в целом общее единство основ сохраняется.

Развитие культуры общения, основанного на английском языке, происходит на основе взаимной интеграции английской лингвистики, социологии, психологии и педагогики. Ознакомление с научной литературой по теме показало, что языковые особенности общения на английском языке, требования и правила ведения диалога хорошо и подробно изучены в английской лингвистике.

При развитии культуры общения на английском языке эффективными считаются следующие образовательные направления: целевое и системное обучение; самостоятельное образование (самостоятельное изучение); самоподготовка (работа над собой); участие в мероприятиях культурного назначения; активное участие в научных конференциях; взаимный обмен опытом. Далее рассмотрим содержание данных образовательных направлений, которые являются эффективными в развитии культуры общения на английском языке.

Целевое и системное обучение создает условия для эффективного использования образовательных возможностей. Обычно целевое обучение основывается на учебной программе. В свою очередь, отражение тем в учебной программе способствует развитию культуры общения на английском языке, ибо в любой программе темы расположены в

определенной последовательности и взаимосвязи. Кроме того, в учебной программе темы по развитию у личности культуры общения на английском языке даются во взаимосвязи с другими темами, образующими соответствующие знания, умения, навыки у обучающихся. Например, в учебной программе по дисциплине «Социальная лингвистика» тема: «Культура общения личности» может изучаться на основе профессионализмов, культуры речи (речь интеллигентов), публичной речи, официальной речи, неофициальной (разговорной) речи. Учебные программы разрабатываются с учетом потребностей, интересов и требований обучающихся, а также возможностей образовательного заведения. «Прежде всего, это укрепление и развитие материальной базы, выражающееся в постоянном наращивании основных фондов.» [2, с. 116]. В учебных программах, разработанных в целях развития культуры общения на английском языке, могут найти отражение такие темы, как: «Слова и выражения, используемые при приветствии», «Слова и выражения, используемые при утверждении (отрицании) мысли», «Слова и выражения, используемые при неофициальной речи». При целевом и системном обучении процесс основывается на учебной литературе: на учебниках, учебно-методических пособиях, словарях и дидактических материалах.

Самостоятельное образование (самостоятельное изучение). Еще одним эффективным способом развития у личности культуры общения является самообразование. Самостоятельное образование может обеспечить непрерывность образования, предоставляет возможность получения дополнительного образования, необходимого для осуществления профессиональной и иной деятельности. Самостоятельное обучение представляет собой модель обучения открытого типа - обучение с помощью автономных обучающих систем. Обучение в рамках подобных систем ведется целиком посредством телекоммуникаций, CD-ROM, Интернет.

«В методических указаниях по организации самостоятельной работы, выполняемой студентами в рамках самостоятельного образования, дается большой перечень разновидностей такой работы: самостоятельное усвоение некоторых тем обучаемого предмета по учебной литературе, ознакомление с учебными источниками; приготовление реферата по конкретной теме; выполнение курсовых работ или курсового проекта; выполнение расчетно-графических работ; работа над макетами, моделями, литературными или художественными произведениями; решение реально существующей проблемы; составление тестов, дискуссионных вопросов и задач; приготовление научных статей, тезисов и лекций; решение нестандартных задач практического характера и творческая работа; выполнение домашних заданий и др.» [1, с. 757-758].

Самостоятельное изучение имеет ряд преимуществ. Перечислим основные, а именно: знания, умения и навыки общения на английском языке студенты получают и усваивают в удобном для них месте, времени и условиях; пути, методы и способы, являющиеся эффективными при организации общения на английском языке, самостоятельно выбираются самим изучающим; лицо, изучающее язык самостоятельно, выбирает средства, помогающие эффективно усвоить знания, умения и навыки при организации общения на английском языке. Самостоятельное изучение считается значимым в связи с тем, что оно учитывает внутренние возможности, психологические и личные особенности лица, и основывается на принципах добровольности. Единственный недостаток самостоятельного изучения – непоследовательность и отсутствие системы в усвоении культуры общения на английском языке. Однако педагогический подход к развитию культуры общения на английском языке создает возможность устранения этого недостатка. Для этого у студентов нужно формировать навыки последовательного и системного самостоятельного изучения. В данном процессе работа студентов по «Индивидуальному плану развития» поможет добиться ожидаемых результатов. Как указано в одном из источников: «Программа индивидуального развития (ПИР) – это программа личного и практического характера, разработанная на основе потребностей формирования и развития у каждого лица или специалиста определенных качеств, ЗУН, профессиональной компетентности» [3,с.11]. Программа индивидуального развития отражает реальную степень овладения студентами культурой общения на английском языке и перспективные задачи. Поэтому в «Программе индивидуального развития» необходимо указать длительность и этапность формирования определенных качеств и навыков культуры общения, а также и механизм контроля успешности развития этих навыков.

Участие в мероприятиях культурного характера. Активное участие студентов в культурных мероприятиях на английском языке помогает эффективно развить культуру общения. Возможность включения в план работы высших учебных заведений и в план работы Республиканского молодежного движения и его областных, городских, районных отделов мероприятий, направленных на развитие культуры общения на английском языке, способствует достижению ожидаемых результатов. Проведение бесед, встреч, конкурсов, форумов, состязаний и фестивалей на такие темы, как: «Английский язык и межличностное общение», «Круг общения на английском языке», «Английский язык и online общение», «Расширяем круг друзей, общаясь на английском языке!», – считается целесообразным. Ориентированность таких мероприятий на развитие как устной, так и письменной речи способствует еще более эффективному развитию культуры общения на английском языке.

Активное участие в научных конференциях. Научные конференции, семинары и тренинги, организуемые при участии студентов, занимают особое место для эффективного развития культуры общения на английском языке. Эти конференции могут быть и международного значения, и регионального (в пределах республики, области, города, района, высшего учебного заведения). Основное внимание нужно обратить на организацию активного общения между участниками конференции.

Взаимный обмен опытом. Еще одним из эффективных путей развития культуры общения на английском языке -это взаимный обмен опытом, который, действуя по принципу «студент - студенту», служит усвоению знаний, умений и навыков. При этом важно наладить активный, непрерывный процесс общения между студентами зарубежных и действующих в Узбекистане высших учебных заведений с английским языком обучения со студентами других высших учебных заведений республики. С одной стороны, это создает благоприятные условия для глубоко изучения языка, а с другой стороны, обеспечивает овладение культурой общения. Развитие культуры общения на английском языке на основе взаимообмена опытом может происходить не только лично, но и через Online общение, что имеет одинаково важное значение.

Таким образом, в условиях глобальной информатизации развитие культуры общения считается актуальной педагогической задачей. Существует несколько путей успешного решения данной педагогической задачи. Целевое и системное обучение, самостоятельное образование (самостоятельное изучение), работа над собой, участие в мероприятиях культурного назначения, активное участие в научных конференциях, а также взаимообмен опытом- все это обеспечивают активное и эффективное изучение студентами культуры общения на английском языке.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Абдурахманов, Ш. Педагогическое проектирование процесса самостоятельного образования студента [Текст] / Ш. Абдурахманов, О.С. Абдуллаева // Молодой ученый. - 2014. - № 8. - Часть 8.
2. Атлуханов, А.А. Основные направления развития материально-технической базы образовательных учреждений в рамках стратегии социально-экономического развития РФ [Текст] / А.А. Атлуханов, М.Н. Агасиева // Креативная экономика. - 2014. - № 12 (96).
3. Основы педагогической компетентности и креативности [Текст] / Ред. Н.А. Муслимов, М.Х. Усманбаева, Д.М. Сайфуров, А.Б. Тураев - Ташкент: ТГПУ им. Низами, 2015.

95. АДАПТИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: БУДУЩЕЕ ОБУЧЕНИЯ?

Умид Исматович Хатамов

Ведущий преподаватель Бухарского налогового техникума

В сфере образования все чаще звучит термин "адаптивное обучение". Но что же это такое и чем оно отличается от традиционных методов обучения? Адаптивные образовательные платформы (АОП) — это системы, которые используют искусственный интеллект и другие технологии, чтобы подстраивать процесс обучения под индивидуальные потребности каждого ученика. Это означает, что АОП могут:

- Определять уровень знаний и навыков каждого ученика.
- Предлагать задания и упражнения, соответствующие его уровню.
- Обеспечивать учащихся индивидуальной обратной связью.
- Динамически менять траекторию обучения в зависимости от прогресса ученика.

Адаптивные образовательные платформы, находясь на стадии развития показали свою эффективность в повышении вовлеченности и успеваемости учащихся.

Преимущества АОП:

Персонализация обучения: АОП позволяют каждому обучающемуся учиться в своем темпе и по своему индивидуальному плану, раскрыть свой потенциал, сделать обучение более эффективным, увлекательным и соответствующим индивидуальным потребностям. Персонализация обучения, ключевая особенность адаптивных образовательных платформ, которая учитывает различные аспекты образовательного процесса каждого ученика, делая его максимально эффективным и увлекательным.

Повышение вовлеченности: АОП делают обучение более интересным и увлекательным, что повышает мотивацию учащихся. Это достигается путём использования широкого спектра учебных материалов, включая видео, игры, интерактивные упражнения, тексты, викторины, позволяющие ученикам выбирать форматы, которые им наиболее интересны и эффективны для усвоения информации. Использование различных форматов делает обучение более динамичным и менее монотонным, что помогает поддерживать интерес и мотивацию учащихся.

Геймификация: АОП могут использовать элементы геймификации, такие как очки, награды, рейтинги и уровни, чтобы сделать обучение более увлекательным и стимулирующим. Это особенно эффективно для учеников, которых традиционные методы обучения не мотивируют. Геймификация добавляет в процесс обучения элемент игры и

соревнования, что повышает вовлеченность и желание учащихся добиваться лучших результатов.

Обратная связь: АОП предоставляют учащимся персонализированную обратную связь, что помогает им понять свои сильные и слабые стороны, а также конкретные шаги, которые необходимо предпринять для улучшения. Такая обратная связь является важным фактором мотивации, поскольку она позволяет учащимся видеть свой прогресс и чувствовать свою значимость.

Чувство достижения: АОП разбивают процесс обучения на небольшие, достижимые цели, что позволяет учащимся чаще испытывать чувство достижения. Это чувство успеха мотивирует их продолжать учиться и добиваться новых целей.

Социальное взаимодействие: АОП могут создавать возможности для совместной работы и группового обучения, что позволяет учащимся делиться знаниями, поддерживать друг друга и развивать навыки сотрудничества. Социальное взаимодействие делает обучение более интересным и мотивирующим, поскольку оно позволяет учащимся чувствовать себя частью сообщества.

Доступность образования: АОП могут сделать образование более доступным для учащихся с ограниченными возможностями или тех, кто живет в отдаленных районах. Предоставление учебных материалов в различных форматах, включая видео с субтитрами, аудиозаписи, тексты с возможностью преобразования в речь и другие интерактивные элементы делают информацию доступной для учащихся с различными сенсорными ограничениями. Организация дистанционного обучения сделает образование доступным для учащихся, которые живут в отдаленных районах или не имеют возможности посещать традиционные учебные заведения. Это особенно важно для учащихся с ограниченной мобильностью или тех, кто проживает в местах с ограниченным доступом к образовательным учреждениям.

Адаптивные образовательные платформы могут быть использованы для создания индивидуальных учебных планов для каждого обучающегося. Они позволяют учитывать индивидуальные потребности и возможности каждого обучающегося, создавать уникальные и персонализированные образовательные маршруты, автоматически подбирать задания для каждого ученика, соответствующие его уровню знаний, подготовиться к экзаменам, идентифицируя их слабые стороны и предлагая упражнения для их устранения. Вот несколько примеров таких платформ:

EdApp: Платформа онлайн-обучения, которая предлагает мощные обучающие решения, такие как микрообучение, мобильное обучение и интервальное повторение. Инструмент EdApp для создания электронных учебных материалов методом

перетаскивания является ключевой особенностью, которая выделяет его среди конкурентов.

OpenLearning: Платформа онлайн-обучения, которая известна своими инструментами для создания и разработки курсов.

Blackboard: онлайн-платформа для обучения, которая оснащена мощным набором учебных инструментов и решений в области онлайн-преподавания и обучения.

TutorAI (Интеллектуальные системы обучения). Инструменты TutorAI для преподавателей и классных комнат относятся к типу интеллектуальной системы обучения (ITS), которая использует искусственный интеллект для обеспечения персонализированного обучения учащихся. Эти системы разработаны для имитации роли преподавателя-человека, предлагая индивидуальные инструкции и обратную связь.

ClassVR (VR и AR в образовании). Инструменты искусственного интеллекта ClassVR для преподавателей и классных комнат — это технологическая платформа, которая привносит виртуальную реальность (VR) и дополненную реальность (AR) в образовательные учреждения. Он предназначен для улучшения опыта преподавания и усвоения знаний за счет предоставления захватывающего и интерактивного контента.

Coursera. Онлайн-платформа, которая предоставляет доступ к курсам от университетов и организаций со всего мира. Искусственный интеллект на Coursera используется для создания персонализированных рекомендаций курсов, анализа прогресса студентов и оптимизации обучающих материалов.

Duolingo. Приложение для изучения иностранных языков. Искусственный интеллект в Duolingo используется для адаптации уроков под уровень знаний каждого пользователя, определения наиболее эффективных методов обучения и динамичного изменения сложности заданий.

Khan Academy. Некоммерческая образовательная организация, предлагающая образовательные ресурсы в виде видеоуроков, задач, тестов и многое другое. Искусственный интеллект на этой платформе помогает адаптировать программу обучения под потребности каждого ученика, предлагая персональные рекомендации.

Эти платформы предоставляют участникам образовательного процесса гибкие и инновационные инструменты для создания и выполнения индивидуальных учебных планов, что способствует более эффективному и персонализированному обучению. Несмотря на бурное развитие сферы образовательных технологий (EdTech), предлагающих услуги по адаптации обучения или разработке адаптивных курсов, адаптивное обучение еще не получило широкого распространения по ряду причин. Перечислим некоторые из них:

Ограниченность данных: Эффективность систем зависит от доступности и полноты данных обучающихся. Недостаточные или неполные данные могут приводить к неточным рекомендациям.

Ограниченность алгоритмов: Некоторые системы могут ограничиваться в использовании алгоритмов машинного обучения, что затрудняет их адаптацию к различным потребностям обучающихся.

Недостаточная персонализация: Системы могут предоставлять общие рекомендации, игнорируя индивидуальные предпочтения и потребности студентов.

Недостаток человеческого взаимодействия: Отсутствие личного общения может вызывать у студентов ощущение изоляции.

Сложность разработки и обслуживания: Создание и поддержка таких систем требует значительных ресурсов как технических, так и педагогических.

Проблемы конфиденциальности данных: Сбор и анализ данных могут вызывать вопросы о конфиденциальности.

Риск недостаточной разнообразности: Адаптивное обучение может сосредоточиться на определенных типах материала или методах, игнорируя другие.

Сложность оценки эффективности: Измерение эффективности таких систем сложно из-за множества факторов и субъективных оценок.

Кроме того, устаревшая инфраструктура образовательных учреждений, дефицит квалифицированных кадров, консервативность образовательной системы и финансовые ограничения препятствуют их широкому применению. Однако, несмотря на эти проблемы, развитие систем адаптивного обучения необходимо, чтобы соответствовать современным требованиям к образованию и повысить уровень знаний и навыков студентов. Поспособствовать развитию адаптивного обучения могут способствовать следующие факторы:

Технологический прогресс: Развитие новых технологий, включая искусственный интеллект и аналитику данных, может улучшить возможности адаптивных систем обучения.

Исследования и инновации: Проведение научных исследований и инновационные подходы к обучению могут способствовать улучшению методов адаптивного обучения.

Инвестиции и финансирование: Поддержка со стороны государства, частных инвесторов и образовательных организаций может обеспечить необходимые ресурсы для разработки и внедрения адаптивных систем обучения.

Обучение и подготовка кадров: Обучение преподавателей и специалистов по образованию в области использования адаптивных методик может способствовать их успешной реализации в практике.

Поддержка образовательных институтов: Поддержка со стороны учебных заведений в разработке и внедрении адаптивных систем обучения может сыграть важную роль в их развитии.

Социокультурные изменения: Изменения в общественном восприятии и подходах к образованию могут способствовать более широкому принятию и использованию адаптивного обучения.

Потребности и требования рынка труда: Соответствие образовательных программ потребностям современного рынка труда может стимулировать развитие адаптивного обучения, которое способствует развитию необходимых навыков у студентов.

В заключении хотелось бы сказать, что адаптивное образование — это будущее обучения. АОП имеют потенциал сделать образование более персонализированным, увлекательным и эффективным для всех учащихся. По мере развития этой технологии мы можем ожидать, что она окажет глубокое влияние на то, как мы учимся и обучаем.

Список литературы.

Статьи и исследования:

1. Адаптивное электронное обучение: концепция, методы, технологии / И. С. Мацкевич // Информатика и образование. - 2017. - № 11. - С. 62-69.
2. Перспективы применения адаптивных образовательных платформ в системе высшего образования / Н. В. Иванова, И. С. Мацкевич // Известия Уральского государственного университета. Серия: Педагогика. - 2018. - Т. 19. - № 11 (228). - С. 147-153.
3. Адаптивное обучение на основе больших данных: возможности и ограничения / А. А. Кузнецов, А. А. Силин // Вестник Удмуртского государственного университета. Серия: Информатика, вычислительная техника и математика. - 2020. - Т. 22. - № 4-2. - С. 84-93.
4. Использование адаптивных образовательных платформ для индивидуализации обучения в начальной школе / Е. А. Ковалева // Образование в XXI веке: проблемы и перспективы. - 2021. - № 3 (26). - С. 123-128.
5. Адаптивное обучение как фактор повышения качества образования / А. В. Сидорова // Известия Томского государственного педагогического университета. - 2022. - № 6 (260). - С. 128-134.

6. Сайты разработчиков образовательных платформ:

EdApp (<https://www.edapp.com/>)

OpenLearning (<https://www.openlearning.com/>)

Blackboard (<https://www.blackboard.com/>)

TutorAI (<https://www.tutorai.me/>)

ClassVR (<https://www.classvr.com/>)

Coursera (<https://www.coursera.org/>)

Duolingo (<https://www.duolingo.com/>)

Khan Academy (<https://www.khanacademy.org/>)

96.FAN, HARBIY TA'LIM VA INNOVATSIYALAR YORDAMIDA BO'LAJAK ZAXIRADAGI OFITSERLARNI MILLIY VA JANGOVAR RUHDA TARBIYALASH

Boboyev Xurshidbek Yusupovich,

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti

Harbiy tayyorgarlik o'quv markazi dotsenti, podpolkovnik

Ma'lumki, bugungi globallashuv va keskin raqobat davrida, dunyoning turli burchaklarida, jumladan, mintaqamizda yuz berayotgan qurolli mojarolar va qarama-qarshiliklar, yangi tahdid va xatarlar oldimizga kechiktirib bo'lmaydigan dolzarb vazifalarni qo'ymoqda. Aynan shunday sharoitda mamlakatimiz yoshlarini vatanparvarlik, shu jumladan, harbiy-vatanparvarlik, yuksak ma'naviy-axloqiy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, ularning ongiga tinchlik va totuvlikni ko'z qorachig'idek asrab-avaylash zarurligini chuqur singdirish, "Xalq va armiya – bir tanu, bir jondir!" degan ezgu g'oya asosida yoshlar tarbiyasiga mas'ul vazirlik va idoralarning kuch va imkoniyatlarini bir g'oya, bir maqsad asosida birlashtirish talab etilmoqda [7]. Fan, harbiy ta'lim va innovatsiyalar yordamida yurtimizda bugungi zamon talablariga javob beradigan, tezkor va harakatchan, tashkiliy jihatdan mukammal, zamonaviy qurol-yarog' va harbiy texnika bilan butlangan, professional milliy armiyani rivojlantirish, yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarga ega, o'z oldiga qo'yilgan vazifalarni so'zsiz va aniq bajara oladigan, turli yot g'oyalarlarga nisbatan immuniteti chuqur rivojlangan, dunyoqarashi keng, kreativ fikrlaydigan, or-nomusi yuqori, g'ururli, harbiy vatanparvar, xalqparvar, fidoyi, vijdonli, tashabbuskor, halol va jonkuyar hamda muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qiladigan, milliy va jangovar ruhi matonatli, sadoqatli, halol, milliy va jangovar ruhi rivojlangan, yuksak ma'naviyatli va faol hayotiy pozitsiyaga ega barkamol shaxs – harbiy vatanparvar posponlarini tarbiyalash, Qurolli Kuchlarda amalga oshirilayotgan islohotlarning va harbiy-vatanparvarlik ishlarning asosiy maqsadidir.

Fan, harbiy ta'lim va innovatsiyalar asoslanib bu maqsadlarga erishishda bo'lajak zaxiradagi ofitserlarni milliy va jangovar ruhda tarbiyalash alohida ahamiyat kasb etmoqda. Fan, harbiy ta'lim va innovatsiyalar asosida bo'lajak zaxiradagi ofitserlarni milliy va jangovar ruhda tarbiyalashda harbiy pedagogik sohaning qo'mondonlik taktik faoliyatida quyidagi qobiliyatlarga ega bo'ladilar: O'zbekiston Respublikasi Mudofaa doktrinasini, harbiy xizmat o'tash huquqiy bazasini va O'zbekiston Respublikasining boshqa me'yoriy-huquqiy aktlarining asosiy mazmunini bilish; harbiy xizmatning turli yo'nalishlarini tartibga soladigan O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining umumharbiy Nizomlari va boshqaruv hujjatlarini bilishi hamda o'z kasbiy faoliyatida ularni qo'llay olish; Vatanga Qasamyodga, Vatani, xalqi va Prezidentiga, O'zbekiston Respublikasi hukumatiga sodiq bo'lishi, davlat rahbariyati qarorlarini tushunishi va hayotga faol

tadbiq etish; milliy manfaatlarni himoya qilishi va davlatning milliy xavfsizligi, yaxlitligi va suverenitetini ta'minlashga tayyor bo'lish; davlat manfaatlarini himoya qilish yo'lida jonini fido qilishga tayyor bo'lishi hamda harbiy kasbning davlat va ijtimoiy mohiyati va ahamiyatini anglash; dunyoqarash bilan bog'liq tizimli bilimlarga ega bo'lish, gumanitar va tabiiy-ilmiy fanlar asoslarini, joriy davlat siyosatining dolzarb masalalarini bilish, ijtimoiy muammolar va jarayonlarni mustaqil tahlil qila olish; Vatan tarixini bilish, ma'naviy milliy va umuminsoniy qadriyatlar masalalari yuzasidan o'z fikrini bayon qila olish va ilmiy asoslay bilish, milliy istiqlool g'oyasiga asoslangan faol hayotiy nuqtai nazarga ega bo'lish; o'z ixtisosligi bo'yicha qo'shnlarning tashkillashtirilishi, qurollanishi va jangovar texnikasi, vazifalari, jangovar imkoniyatlari va jangovar qo'llanishining asosiy tamoyillarini hamda barcha turdagi jangovar harakatlarda ixtisosligidan kelib chiqqan holda bo'linmalarni boshqarishning asosiy metodlari, tamoyil va usullarini bilish, tez o'zgaruvchan taktik vaziyatda tezkorlik bilan nostandart va asoslangan qaror qabul qilishga tayyor bo'lish; O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tarkibi va tuzilishini, qo'shin va bo'linma turlarining jang olib borish taktikasini, ularning har tomonlama ta'minoti bo'yicha talablarni hamda ixtisosligiga muvofiq tegishli qurol-aslahava harbiy texnikadan amaliy foydalanishni bilish; tabiat va jamiyatda kechayotgan jarayon va hodisalar haqida yaxlit tasavvurga ega bo'lish, tabiat va jamiyat rivojlanishi haqidagi bilimlarni egallash hamda ulardan zamonaviy ilmiy asoslarda hayotda va o'z kasb faoliyatida foydalana bilish; insonning boshqa insonga, jamiyatga, atrof-muhitga munosabatini belgilovchi huquqiy va ma'naviy mezonlarni bilish, kasb faoliyatida ularni hisobga ola bilish; axborot yig'ish, saqlash, qayta ishlash va ulardan foydalanish usullarini egallagan bo'lish, o'z kasb faoliyatida mustaqil asoslangan qarorlar qabul qila olish; O'zbekiston Respublikasi davlat tilini bilish, boshqa davlatlar harbiy xizmatchilari bilan muloqotda bo'lish va zamonaviy kasbiy ma'lumotlarga ega bo'lishni ta'minlaydigan darajada xorijiy tillardan birini bilish; tegishli bakalavriat ta'lim yo'nalishi bo'yicha raqobatbardosh umumkasbiy tayyorgarlikka ega bo'lish, zamonaviy axborot-kommunikatsion texnologiyalaridan foydalangan holda yangi bilimlarni mustaqil o'zlashtira olish, xizmat faoliyatini me'yoriy-huquqiy hujjatlar asosida tashkil qila olish.

Fan, harbiy ta'lim va innovatsiyalarga tayanib bo'lajak zaxiradagi ofitserlarni milliy va jangovar ruhda tarbiyalashda harbiy pedagogik sohaning ilmiy-tadqiqot faoliyatida quyidagi qobiliyatlarga ega bo'ladilar: yangi bilimlarni mustaqil egallay olishi, o'z ustida ishlashi va mehnat faoliyatini ilmiy asosda tashkil qila olish; respublika va xorijda chop etilgan harbiy sohaga oid ilmiy-amaliy axborotlarning ilmiy manbalarini o'rganish; ilmiy-tadqiqot ishlarini bajarishda bevosita ishtirok etish; mavzu (topshiriq) bo'yicha ilmiy ma'lumotlarni yig'ishi, ishlov berishi, tahlil qilishi va olingan ma'lumotlarni tizimlashtirishda ishtirok etish; ilmiy-tadqiqot natijalarini va ishlanmalarini amaliyotga tadbiq etishda qatnashish; progressiv taktik usul va metodlarni tadbiq

qilish bo'yicha o'tkaziladigan maxsus-taktik o'quv va harbiy texnika, qurol-yarog' va vositalarini sinov va eksperimentlarida bevosita ishtirok etish; ilmiy-tadqiqot institutlari va ilmiy markazlarda eksperimental tadqiqotlar o'tkazishi, ularning natijalariga ishlov berishi, baholashi va boshqa kasbiy faoliyat turlarini bajarishda ishtirok etish; ilmiy-tadqiqot ishlanmalarini tayyorlashi, soha adabiyotlari ekspertizasini amalga oshirishda qatnashish; internet tarmog'ida sohaga tegishli eng Yangi ilmiy, texnologik yutuqlar haqidagi ma'lumotlarni maqsadga yo'naltirilgan holda qidirishi va topish; ilmiy seminarlar, ilmiy-amaliy anjumanlar tashkil etishda ishtirok etish; ilmiy-tadqiqot va ishlab chiqarish jamoasi tarkibida (tayyorlanganlik profiliga mos ravishda) kasbiy faoliyat masalalarini yechish.

Fan, harbiy ta'lim va innovatsiyalar yordami bilan bo'lajak zaxiradagi ofitserlarni milliy va jangovar ruhda tarbiyalashda harbiy sohadan tashqari pedagogik sohaning tashkiliy-boshqaruv faoliyatida quyidagi qobiliyatlarga ega bo'ladilar: menejment tarmoq va sohalariga tegishli texnologiya va texnik vositalardan foydalanishning samaradorlik ko'rsatkichlarini hisoblashi va baholash; ishlab chiqarish va ijtimoiy jarayonlarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan moddiy va mexnat resurslarini rejalashtirish; zamonaviy axborot texnologiyalar tizimlaridan foydalangan holda ishlab chiqarish jarayonlari monitoringi va sifatini baholash metodlari hamda mexanizmlarini ishlab chiqish; sohaga oid muammolarni echimini topish; birlamchi ishlab chiqarish bo'g'ini ishini tashkil qilishi va uni boshqarish; ishlab chiqarish jarayonlarining atrof-muhit muhofazasiga, yong'in, texnik va mehnat xavfsizligi talablariga mosligi monitoringini o'tkazishi va nazorat qilish; bajarayotgan faoliyati bo'yicha ish rejasini tuzishi va uni bajarishi, nazorat qilishi va amalga oshirgan ishining natijalarini baholash.

Fan, harbiy ta'lim va innovatsiyalarga tayanib bo'lajak zaxiradagi ofitserlarga milliy va jangovar ruhni singdirib borishda pedagogik jihatlarni rivojlanishiga bog'liq bo'lgan, nafaqat ahloqiy tarbiya, balki ijtimoiy bilimlar hamda harbiy vatanparvarlikni targ'ib qiluvchi pedagogik sifatlarni amaliyotda qo'llashning turli sohalaridagi murakkab vazifalarni yechishga tayyorlikni, balki mazkur masalalarni yechish qobiliyatlari rivojlanishining ma'lum darajasiga erishishni ham ifodalovchi subyektiv toifa sifatida bo'lajak zaxiradagi ofitserlarni milliy va jangovar ruhda tarbiyalash sifatlarini yuksaltirishda namoyon bo'ladi.

M.X.Umarova o'z tadqiqotlari doirasida yoshlar harbiy-vatanparvarlik tarbiyasining maqsadiga to'xtalib, Vatan mudofaasi yo'lida xizmat qilishga tayyorlik eng muhim omil sifatida qaraladi. Demak, olim o'z qarashlarida vatanparvarlikning maqsadini amalga oshirish yoshlarni Vatan himoyasi hamda mudofaaga tayyorlash, ularda favqulodda vaziyatlarda mudofaani to'g'ri tashkillash ko'nikma va malakalarini hamda yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirishni nazarda tutadi deb e'tirof etgan [Umarova; 2018].

Bugungi axborot xuruji, kiberterrorizm tahdidi yangi bosqichga ko'tarilgan davrda harbiy xizmatchilarning milliy va jangovar ruhini yuksaltirish, bu borada yangi mexanizmlarni yaratish hamda milliy mafkuraning tub mohiyatini ular ongiga singdirishning metodologik yondashuvlarini ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Siyosiy kurashlar, turli mafkuraviy tahdidlardan himoyalashda bo'lajak zaxiradagi ofitserlarning nafaqat jismoniy, balki ruhiy immunitetini rivojlantirish, dunyoning turli mintaqalarida sodir bo'layotgan harbiy-siyosiy vaziyatlardan kelib chiqib yuqori harbiy va maxsus tayyorgarlikka ega bo'lgan bo'lajak zaxiradagi ofitserlarning yangi avlodini tarbiyalashning zamonaviy usul va vositalarini yaratish ustuvor yo'nalishlardan biri sanaladi. Bo'lajak zaxiradagi ofitserlarni milliy va jangovar ruhda tarbiyalash mexanizmini rivojlantirish jarayonida bo'lajak zaxiradagi ofitserlar aniq faktlarga tayanish, ularni tahlil qilish ko'nikmalari hamda mustaqil o'z malakalarini oshirish imkoniga ega bo'ladilar.

A.Safarov yoshlarda vatanparvarlik tuyg'ularini yo'qotishga harakat qilayotgan shaxslar sifatida "insonlarga ta'sir kuchi va tahdidi jihatidan televideniya va ijtimoiy tarmoqlar yetakchi o'ringa chiqib oldi. Biroq undan ezgulik yo'lida emas, balki yovuzlik yo'lida foydalanish yildan-yilga kuchayib borayotganliklari eng achinarli holatdir" deb ta'kidlab, olim o'z fikrlarida vatanparvarlik tuyg'usini qalbdan shakllantirish eng muhim omildir deb e'tirof etib o'tgan [Safarov; 2019].

Jumladan, bugungi kunda g'arb ommaviy axborot vositalarining xalqlar o'rtasida milliy-etnik va diniy qo'zg'ash maqsadidagi bunday faoliyatiga bir necha bor tegishli baho berildi. Biroq axvol yaxshi tomonga o'zgarmayapti. Oqibatda "ommaviy axborot vositalarining bunday faoliyati jahondagi tinchlik va xavfsizlikka tahdid qilib bormoqdadir".

Fan, harbiy ta'lim va innovatsiyalarga tayanib bo'lajak zaxiradagi ofitserlarni milliy va jangovar ruhda tarbiyalash mexanizmini rivojlantirishning maqsadlari – bo'lajak zaxiradagi ofitserlarda o'zlikni anglash, harbiy vatanparvarlik, fidoyilik, shijoatilik, mas'uliyatlilik, sabr-bardoshlilik, faol hayotiy pozitsiyaga ega bo'lish kabi fazilatlarni tarbiyalash, ularda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sadoqat tuyg'ularini yuksaltirishdan iborat. Bo'lajak zaxiradagi ofitserlarni milliy va jangovar ruhda tarbiyalash mexanizmini rivojlantirish orqali bo'lajak zaxiradagi ofitserlarni milliy va jangovar ruhni rivojlantirishning asosiy omillari, yo'nalishlari, shakl va uslublari haqidagi bilimlar bilan qurollantirish, bu boradagi ishlarni sifatli rejalashtirish, tashkillashtirish va o'tkazish, harbiy jamoalarni jipslashtirish, bo'lajak zaxiradagi ofitserlarning jangovar ruhini yuksaltirishda buyuk ajdodlarimizning harbiy jasorati va qahramonliklari namunalaridan oqilona foydalana oladigan, har qanday sharoitlarda qo'yilgan jangovar vazifalarni muvaffaqiyatli bajarishga safarbar qila oladigan professional bo'lajak zaxiradagi ofitserlarni tayyorlashga erishiladi.

S.Nishonova ilmiy qarashlarida “hozirgi sharoitda yosh avlodda paydo bo‘layotgan negativ holatlarning oldini olishda ta’lim jarayonini madaniylashtirish orqali shaxs madaniyatini shakllantirish masalalari muhimligi bilan ajralib turadi deb o‘tadi. Olima, madaniyat tushunchasining talqiniga to‘xtalganda jamiyat taraqqiyotining tarixiy muhimlik darajasi, o‘zaro munosabatlarida hamda ular tomonidan yaratiladigan moddiy va ma’naviy qadriyatlarda namoyon bo‘lgan ijodiy kuch va qobiliyatni anglatadi, insoniyat hayotini tashkil etish turlari va shakllarida deb, harbiy vatanparvarlikni yaratishda madaniy jihatlarga urg‘u berib o‘tadilar [Nishonova; 2008].

F.Shermatov va A.Beknazarovlar yoshlarda harbiy vatanparvarlikni tarbiyalash masalalariga to‘xtalar ekan: “jangovar vaziyatlarda harbiy xizmatchilarda emotsional-psixologik zo‘riqlashlarning o‘sib ketishi, jangovar vaziyatlarning samarasi shaxsiy tarkib sog‘lig‘iga bog‘liqligi harbiy xizmatchilarning jangovar faoliyat jarayonida harbiy xizmatchilarning psixik faoliyati qonuniyatlarini chuqur o‘rganish masalalariga a’lohida e’tibor qaratish lozim”, – deb ta’kidlab o‘tgan [Shermatov, Beknazarov; 2023].

Sh.Durmenov yoshlarni harbiy-vatanparvarlik yo‘nalishida tarbiyalashning asosiy jihatlariga to‘xtalar ekan: “harbiy-vatanparvarlik tarbiyasining bosh vazifasi – mustaqil, o‘z yo‘lidan rivojlanayotgan Vatanimiz uchun, g‘urur, Qurolli Kuchlarga nisbatan muhabbat, jangovar va mehnat urf-odatlarimizga sadoqat, harbiy mehnatga hurmat hissini har taraflama rivojlantirish, ozodlik va mustaqilligimizni, qo‘limizdagi qurol bilan muhofaza qilishga doimiy tayyorlikni shakllantirish, o‘z fuqarolik burchini ado etishdir” [Durmenov; 2020], – deb ta’kilab o‘tadi. Demak, harbiy-vatanparvarlik tarbiyasining asosiy maqsadi Vatanni himoya qilish uchun tayyorlikni ta’minlaydigan fikr, ishonchi dunyoqarashni shakllantirish, unga bor kuchni kerak bo‘lsa o‘z hayoti ham berish, bo‘lajak jangchilar ma’naviy-jangovar xislatlarini tarbiyalash deb ifodalab o‘tgan.

1-rasmda fan, harbiy ta’lim va innovatsiyalarga asoslanib bo‘lajak zaxiradagi ofitserlarning milliy va jangovar ruhini rivojlantirish bo‘yicha quyidagicha qo‘llay olish qobiliyatiga va pedagogik bilimlarga ega bo‘lishlari ko‘rsatilgan.

**1-rasm. Fan, harbiy ta'lim va innovatsiyalarga asoslanib bo'lajak zaxiradagi
ofitserlarning milliy va jangovar ruhni rivojlantirish bo'yicha quyidagicha
qo'llay olish qobiliyatiga va pedagogik bilimlarga ega bo'lishlari**

N.Jabborov tadqiqotlari doirasida “hayot – insonga chinakam ma'rifatga, kamolotga erishmoq uchun berilgan imkonidir” deb ta'kidlaganlarida ham pumano fikrlar mavjud. Chunki, inson hayoti bamisoli daraxt uni qanday parvarishlash va ko'rk berish eng asosiy omil hisoblanadi [Jabborov; 2010].

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2022 yil 20 dekabr kuni Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga qilgan murojaatlarida [Mirziyoyev; 2022] “Ta'lim sifatini oshirish Yangi O'zbekiston taraqqiyotining yakkayu yagona yo'lidir” deb ta'kidladilar. Bu esa, bo'lajak zaxiradagi ofitserlarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda hamda ularning ichki dunyosi va axloqiy majburiyatini oshirishda alohida o'rin egallaydi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023 yil 29 iyundagi “Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ishlari samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi 267-sonli Qarorida [7] yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga doir ishlar samaradorligini yangi bosqichga olib chiqish, mazkur yo'nalishda davlat va nodavlat tashkilotlari hamda fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari faolligini yanada oshirish, yoshlar ongiga vatanparvarlik, mardlik tuyg'ularini singdirish, bugungi globallashuv va keskin raqobat davrida mamlakatimiz yoshlarini vatanparvarlik, shu jumladan, harbiy-vatanparvarlik, yuksak ma'naviy-axloqiy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, ularning ongiga tinchlik va totuvlikni ko'z qorachig'idek asrab-avaylash zarurligini chuqur singdirish, “Xalq va armiya – bir tanu, bir jondir!” degan ezgu g'oya asosida yoshlar tarbiyasiga mas'ul vazirlik va idoralarning kuch va imkoniyatlarini bir g'oya, bir maqsad asosida birlashtirish talab etilishi, mazkur g'oyaning asosiy mazmun va mohiyati o'sib kelayotgan avlodda buyuk tariximiz, azaliy qadriyatlarimizga hurmat va ehtirom bilan munosabatda bo'lish, milliy ruh va g'ururni yuksaltirish, bebaho boylik – tinchlik va osoyishtalikni asrash va himoya qilish zarurligi kabi fazilatlarni shakllantirish, zarurat bo'lganda, mamlakat suverenitetini himoya qilishga tayyor turish ruhida tarbiyalashdan iborat ekanligi alohida ta'kidlanadi.

2-rasmda fan, harbiy ta'lim va innovatsiyalarga tayanib bo'lajak zaxiradagi ofitserlarning milliy va jangovar ruhini rivojlantiruvchi tayyorgarlik ko'rsatilgan.

Bo'ljak zaxiradagi ofitserlarning milliy va jangovar ruhini rivojlantiruvchi tayyorgarlik	Jangchiga kerakli vaqtda jangovar vazifani o'ziga maksimal qaratishga imkon beruvchi o'zini-o'zi tartibga solish, o'zini-o'zi nazorat qilish va boshqa malaka
	Kuchli psixologik-jismoniy zo'riqish holatlarida ham aniq va qat'iyatli harakat qilish qobiliyatini rivojlantirish
	Kuchli ziddiyatli sharoitlarga qaramay qo'yilgan maqsadlarga erishishga imkon beruvchi iroda kuchini rivojlantirish
	Jangovar jamoada zarur psixologik muhitni yaratish, bilim, ko'nikma va malakalari bilan qurollantirish
	Jangovar texnika va qurol-yarog' bilan ishlashga psixologik tayyorgarlikni rivojlantirish

2-rasm. Fan, harbiy ta'lim va innovatsiyalarga tayanib bo'lajak zaxiradagi ofitserlarning milliy va jangovar ruhini rivojlantiruvchi tayyorgarlik

Binobarin, O'zbekiston manfaatlariga nafaqat harbiy sohada, balki hayotning barcha jabhalarida sadoqatli bo'lish, ularni himoya qilishga tayyor turish, yurt uchun fidoyi bo'lish – bularning barchasi bugungi kun talabi ekanini hayotiy misollar va ta'sirchan vositalar orqali yoshlar ongiga singdirib borish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, fan, harbiy ta'lim va innovatsiyalarga tayanib, yuksak estetik did va axloqiy meyorlarni shakllantirish, O'zbekiston halqining boy tarixi, madaniyati, an'nalari va urf-odatlarini chuqur o'zlashtirish, ko'rgazma chiqishlar, harbiy texnika namoyishlari, qo'shiq va musiqa orqali Vatanga muhabbat, harbiy kasbga faxr va g'urur tuyg'ularini oshirish, Vatan himoyachisiga bo'lgan havas va mehr-muhabbatni rivojlantirish bilan maqsadga erishishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Жабборов Н. Маърифат надир: Ўқув қўлланма. – Т.: Маънавият, 2010.
2. Дурменов Ш.Н. Ҳарбий тарих: Ўқув қўлланма. – Т., 2020.
3. Нишонова С. Ёшлар тарбиясининг маънавий илдизлари // Янги аср авлоди. – Т., 2008.
4. Сафаров А. Ахборот-психологик хуружлар ва маънавий таҳдидлар: Қўлланма. – Т., 2019.
5. Умарова М.Х. Теория и история педагогики: Учебное пособие. – Т., 2018. – 374 с.
6. Шерматов Ф., Бекназаров А. Жанговар стресс ва унинг психологик оқибатлари: Ўқув қўлланма: http://buxdu.uz/media/jurnallar/psixologiya/psixologiya_1_son_2023.pdf
7. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023 yil 29 iyundagi 267-sonli “Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ishlari samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori: <https://lex.uz/docs/-3645849>
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2022 yil 20 dekabrda 272-sonli Oliy Majlisga Murojaatnomasi.

97.ПРИЁМЫ ТРИЗ И РКМ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Хамидова Гулнора Юлдашбаевна

преподаватель кафедры «Методика преподавания языков» Бухарского областного
национального центра обучения педагогов новым методикам

**Будущее школы определяется не президентом...,
не министром образования и даже не учителем.
Но каждый участник образовательного процесса
сам решает, идти в ногу с будущим или
вышагивать пятками вперёд.
А.Гин.**

На сегодняшний день существует множество методик, технологий, с помощью которых можно корректировать процесс развития речи у детей. Важнейшим условием совершенствования речевой деятельности школьников является создание эмоционально благоприятной ситуации, речевой среды способствующей возникновению желания активно развивать свою речь и участвовать в речевом общении. Самая близкая, доступная и увлекательная деятельность школьников - игра. Между игрой и речью существует двусторонняя связь: с одной стороны речь ученика развивается и активизируется в игре, с другой сама игра совершенствуется под влиянием и обогащением речи.

В ТРИЗ-педагогике придается «встрече с чудом», под которой понимается получение сильного эмоционального впечатления при столкновении с загадкой, тайной, необычным явлением. Удивление, восторг, радость, испытанные при этом, пробуждают любознательность ребенка, оставляя след на всю жизнь.

Работу по активизации познавательной деятельности на уроках русского языка при изучении нового материала с использованием элементов технологии ТРИЗ можно строить по следующей модели:

1. Создание эмоционального настроения.
2. Повторение изученного.
3. Активизация полученных знаний.
4. Постановка проблемы урока.
5. Знакомство с новой темой.
6. Первичное закрепление нового материала.
7. Подведение итогов урока.

8. Рефлексия.

Для создания эмоционального настроения учащихся на уроке эффективно использование приема «Сужение поискового поля».

Игра «Да-нетка» относится к методу сужения поиска посредством постановки вопросов, на которые можно отвечать «да» или «нет». Главная задача заключается в том, чтобы задать вопрос, который отсекает половину всех остальных вопросов. Учитель может отвечать лишь фразами: «Да», «Нет», «Нет информации», «Не имеет значения». Игра развивает умения выделять различные признаки объектов, осуществлять классификации по различным основаниям, формирует умение систематизировать уже имеющуюся информацию, умение слушать и слышать друг друга. Использовать можно в разных областях знаний: загадывать часть речи, часть слова, писателя, произведение, значение незнакомого слова.

Комфортное начало урока способствует положительному эмоциональному настрою учащихся. Такое начало захватывает необычностью, яркостью, активизирует детскую познавательную потребность и активность. Каждый хочет угадать объект, который задумал учитель. Идет обмен репликами, вопрос одного ученика активизирует мысль другого, стимулирует активность. Например, при изучении правила правописания «Ь» после шипящих учитель загадывает слово, которое есть среди слов, записанных на доске. Отгадав его, учащиеся смогут узнать тему урока. Учитель помогает угадать слово, отвечая на вопросы, но отвечать он может только «да» или «нет».

На доске записаны слова:

беречь, туч, ключ, ночь, дочь, задач, свеч, вещь, лещ, мышь, карандаш, молодёжь, багаж, испечь, стеречь.

Возможные вопросы учащихся:

- о части речи?
- о наличии «Ь» на конце слова?
- о числе существительного?
- о роде существительного?
- о количестве слогов в слове?
- о лексическом значении предполагаемого слова?

При повторении изученного уместно применить еще один прием этой методики. Модель «Элемент – Имя признака – Значение признака». Она помогает организовать деятельность по постановке проблемы.

Модель «Элемент - имя признака - значение признака» эффективна для рассмотрения составных частей изучаемого явления и их значений (составление лексического значения слова, характеристики грамматических категорий частей речи).

Элемент - это все, что мы рассматриваем, анализируем, изучаем. Любой элемент можно описать через признаки (вопросы) и их значения (ответы).

Модель «Создай паспорт» целесообразно использовать для систематизации, обобщения полученных знаний; для выделения существенных и несущественных признаков изучаемого явления; создания краткой характеристики изучаемого понятия, сравнения его с другими сходными понятиями. Это универсальный прием составления обобщенной характеристики изучаемого явления по определенному плану. Может быть использован для создания характеристик частей речи, членов предложений, частей слова.

Благодаря этой модели, учащиеся составляют паспорт объекта. (Модель «Элемент - Имя признака - Значение признака»).

Я – часть речи интересная,
 Миру широко известная:
 Опишу любой предмет –
 В этом равных со мной нет.
 Речь со мною выразительна,
 И точна, и удивительна.
 Чтоб красиво говорить,
 Мною нужно дорожить!

Элемент (объект)	Имя признака	Значение признака
Имя прилагательное	Что такое имя прилагательное?	Часть речи
	Что обозначает имя прилагательное?	Признак предмета
	На какие вопросы отвечает?	Какой? Какая? Какое? Какие?
	Начальная форма	Ед.ч.,м.р.
	Изменяется по числам	Единственное число, множественное число
	Изменение по родам (в единственном числе)	Мужской род, женский род, средний род
	Изменение по падежам	И.п., Р.п., Д.п., В.п., Т.п.,П.п.

Для закрепления изученного материала учащимся предлагается составить алгоритм проверки написания слов. Используем модель: «Если..., то...». Указывается признак орфограммы и признак классификации.

Правильность составленного алгоритма проверяется в первичном закреплении изученного. Учащиеся работают в парах или индивидуально.

Таким образом, активизируя познавательную деятельность на уроке, учитель не объясняет учащимся новую тему, они сами должны увидеть проблему, понаблюдать и сделать выводы.

При подведении итогов урока учащиеся без особых затруднений делают вывод о том, что такое спряжение глагола, как отличить первое спряжение от второго, какие буквы нужно писать в окончаниях глаголов.

Можно предложить детям упражнение, в котором они попытаются узнать букву по ее образу. Например,

1. Эта буква - домохозяйка, у нее искривление позвоночника, поэтому она немного сутуловата. Ходит она, немного перекатываясь. Питается супом-рассольником, любит детей, обнимает их. Седая, почти без зубов, говорит шамкая, растягивая слова. Любит готовить, но ее блюда часто пересоленные. (буква - «С»)

2. Это веселая буква имеет два больших уха, тонкую талию, головы не обнаружено, рук нет, через уши проходит шея. Она очень гордится собой и считает себя фантастической буквой. На других планетах есть существа похожие на нее (буква – «Ф»)

Упражнение «Елочка ассоциаций» позволяет за короткое время активизировать словарный запас, случайные переключения дают возможность увеличивать количество ассоциаций, расширяя зону областей, из которых берутся активные слова.

Например, слово «ветка» может означать часть дерева - сад, цветение, плод, урожай, запах, пчела и так далее. А ветка железной дороги - это станция, пассажир, поезд, паровоз... Дальше можно предложить ребятам разделить слова на группы по различным признакам, составить предложение с одним или несколькими словами и даже составить небольшой рассказ, используя как можно больше слов. Также очень интересен прием

ИНСЕРТ – звуковой аналог условного английского сокращения в дословном переводе обозначает: интерактивная система записи для эффективного чтения и размышления (авторы – Воган и Эстес, 1986г; модификация Мередит и Стил, 1997г). Прием осуществляется в несколько этапов.

I этап: Предлагается система маркировки текста, чтобы подразделить заключенную в нем информацию следующим образом:

- V «галочкой» помечается то, что уже известно учащимся;

- - знаком «минус» помечается то, что противоречит их представлению;
- + знаком «плюс» помечается то, что является для них интересным и неожиданным;
- ? «вопросительный знак» ставится, если что-то неясно, возникло желание узнать больше.

II этап: читая текст, учащиеся помечают соответствующим значком на полях отдельные абзацы и предложения.

III этап: Учащимся предлагается систематизировать информацию, расположив ее в соответствии со своими пометками в следующую таблицу:

V	+	-	?

IV этап: Последовательное обсуждение каждой графы таблицы.

Предметная область использования: преимущественно научно-популярные тексты с большим количеством фактов и сведений.

Прием способствует развитию аналитического мышления, является средством отслеживания понимания материала.

Этапы ИНСЕРТА соответствуют трем стадиям: вызов, осмысление, рефлексия. Уместно на уроках использовать **Мозговую атаку**.

1 э т а п: Учащимся предлагается подумать и записать все, что они знают или думают, что знают, по данной теме;

2 э т а п: Обмен информацией.

Рекомендации к эффективному использованию:

1. Жесткий лимит времени на 1-м этапе 5-7 минут;
2. При обсуждении идеи не критикуются, но разногласия фиксируются;
3. Оперативная запись высказанных предложений.

Возможна индивидуальная, парная и групповая формы работы. Как правило, их проводят последовательно одну за другой, хотя каждая может быть отдельным самостоятельным способом организации деятельности. Примечание: парная мозговая атака очень помогает учащимся, для которых сложно высказать свое мнение перед большой аудиторией. Обменявшись мнением с товарищем, такой ученик легче выходит на контакт со всей группой. Разумеется, работа в парах позволяет высказаться гораздо большему числу учащихся.

Бортовые журналы – обобщающее название различных приемов, согласно которым, учащиеся во время изучения темы записывают свои мысли. В простейшем варианте учащиеся записывают в бортовой журнал ответы на следующие вопросы:

1. Что я знаю по данной теме?
2. Что я узнал нового из текста по данной теме?

Левая колонка бортового журнала заполняется на стадии вызова. При чтении, во время пауз и остановок, учащиеся заполняют правую колонку бортового журнала, исходя из полученной информации и своих знаний, опыта.

При изучении новой темы, я организую работу в группах: один из партнеров работает со списком в графе «Предположения», ставит знаки «+» и «-», в зависимости от правильности предположений, другой записывает только новую информацию. Результат работы группы зависит от индивидуальной работы каждого участника.

Все эти технологии служат для решения большого спектра проблем в образовательной сфере. Критическое мышление – это один из видов интеллектуальной деятельности человека, который характеризуется высоким уровнем восприятия, понимания, объективности подхода к окружающему его информационному полю. Критическое мышление, таким образом, - не отдельный навык, а комплекс навыков и умений, которые формируются постепенно, в ходе развития и обучения ребенка.

Список литературы

1. Хижнякова О.И. Современные образовательные технологии в начальной школе. Педагогический практикум для учителей начальных классов. Ставрополь СКИПКРО 2006.
2. Щукина Т.И. Актуальность проблемы активизации учебно-познавательной деятельности
3. Казакова А.Ф. Успех - важный стимул положительного отношения к деятельности
4. Кулыгина Л.С. Активизация учения: сущность и содержание
5. Окунева А.А. Спасибо за урок, дети!
6. Бобровская Г.В. Активизация словаря младших школьников. Журнал «Начальная школа» № 4. с. 47.
7. Степанова О.А. Игровая школа мышления. М.: Творческий центр, 2003.

98.QORAQALPOG‘ISTON RESPUBLIKASI TALABALARIDA EKOLOGIK ONGI VA MAS’ULIYATINI RIVOJLANTIRISHDA TABIYIY RESURLARDAN BARQAROR FOYDALANISHNING AXAMIYATI

Xusnetdinov Ulugbek Imametdinovich

Qoraqalpoq davlat universiteti Pedagogika va psixologiya kafedrası o‘qituvchisi

Qoraqalpog‘iston Respublikasi talabalarining ekologik ongi va mas’uliyatini rivojlantirishda tabiiy resurslardan barqaror foydalanish muhim ahamiyatga ega. Ushbu yondashuv suv, tuproq, o‘rmonlar va energiya kabi tabiiy resurslarni uzoq muddatli saqlash va ulardan samarali foydalanishni ta’minlashga qaratilgan. Bu talabalarining tabiiy resurslarga g‘amxo‘rlik qilish va ularning cheklovlarini tushunish zarurligi to‘g‘risida xabardorligini oshirishga yordam beradi. Resurslardan barqaror foydalanish bilan bog‘liq loyihalar va tashabbuslarda ishtirok etish talabalarga ekologik rejalashtirish ko‘nikmalarini rivojlantirishga, ongli qarorlar qabul qilishga va o‘z harakatlari uchun javobgarlikni olishga yordam beradi, jamiyatda ekologik ong va mas’uliyatni shakllantirishga hissa qo‘shadi.

Yangi O‘zbekistonni barpo etishda atrof muhitni muhofaza qilish konsepsiyasida belgilangan “Aholining ekologik madaniyatini oshirish, atrof muhitni muhofaza qilish sohasida davlat organlari faoliyatining oshkorlik darajasini oshirish va fuqarolik jamiyatining rolini kuchaytirish muhim ahamiyatga ega. Bu borada O‘zbekistonning iqlimi o‘zgarishi bo‘yicha Parij bitimini amalga oshirish bo‘yicha Harakatlar milliy rejasini ishlab chiqish va qabul qilish, 2019–2030 yillarda O‘zbekistonning «yashil» iqtisodiyotga o‘tish strategiyalari, 2030 yilgacha bo‘lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi ekologik halokatlarning oldini olish vazifalariga erishish kabi ulkan maqsadlar yo‘lida atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida yangi davlat boshqaruvi tizimini shakllantirish hamda ana shu maqsadga xizmat qiluvchi talabalarda ekologik madaniyatni shakllantirishni takomillashtirish zaruratini taqozo etadi.

Prezident Sh.M.Mirziyoev Tabiatimizni asrab-avaylash, suv, havo va atrof-muhitni toza tutish kelgusi yilda har bir mahalla aholisining madaniyati va amaliy harakatiga aylanishi kerak. Bu borada mavjud vaziyatni ijobiy tomonga o‘zgartirish uchun ekologiya va atrof-muhitni asrash bo‘yicha sa’y-harakatlarimizni, xususan, *“Yashil makon” umummilliy loyihasi* doirasidagi ishlarimizni kuchaytiramiz²³.

23 <https://president.uz/uz/lists/view/4057>. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi

XXI asrda insoniyat barqaror rivojlanishining asosiy tamoyillaridan biri, birinchi navbatda, jamiyatning barcha qatlamlari va yosh avlod uchun ekologik ta'limning ustuvor yo'nalishi deb hisoblanishi kerak. Uzluksiz ekologik ta'lim tizimining eng muhim bo'g'ini boshlang'ich maktab bo'lib, bu erda tabiiy muhitga ijtimoiy va shaxsiy qadriyat sifatida ongli va mas'uliyatli munosabatda bo'lish uchun asoslar yaratilishi kerak. Ammo bu faqat o'qituvchilar to'g'ri tayyorlangan taqdirdagina mumkin.

Shu munosabat bilan, Yurtboshimiz tashabbusi asosida “yashil iqtisodiyot”ni barpo etishda yoshlarni faol jalb etish bo'yicha Maxsus dasturni amalga oshirish taklif etilmoqda. Bu kelajakda “yashil”, ya'ni ekologik toza mahsulotlarni iste'mol qilish madaniyatini shakllantirishga katta imkoniyat yaratishi alohida ko'rsatib o'tildi²⁴.

Qoraqalpog'iston Respublikasi talabalarining ekologik ongi va mas'uliyatini rivojlantirishda tabiiy resurslardan barqaror foydalanishning ahamiyati borasidagi adabiyotlar tahlili talabalarda ekologik ong va mas'uliyatni shakllantirishda tabiiy resurslardan barqaror foydalanish muhimligini tasdiqlaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, barqarorlik tamoyillari va resurslardan barqaror foydalanish amaliyoti haqidagi bilimlar atrof-muhitga ongli munosabatda bo'lishga va uni saqlash uchun javobgarlikni shakllantirishga yordam beradi. Atrof-muhit muammolari bilan tanish bo'lgan va resurslardan barqaror foydalanish muhimligini tushunadigan talabalar ekologik loyihalar va tashabbuslarda faol ishtirok etishga ko'proq tayyor. Bundan tashqari, Qoraqalpog'iston viloyatida barqaror rivojlanish va resurslardan foydalanishning muvaffaqiyatli amaliyoti namunalarini o'rganish talabalarni o'zlarining ekologik loyihalarini ishlab chiqish va amalga oshirishga ilhomlantirishi mumkin. Shunday qilib, tabiiy resurslardan barqaror foydalanish Qoraqalpog'iston Respublikasida talabalarning ekologik ongi va mas'uliyatini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi talabalarining ekologik ongi va mas'uliyatini rivojlantirishda tabiiy resurslardan barqaror foydalanishning ahamiyatini o'rganishga qaratilgan tadqiqot metodologiyasi kompleks yondashuvni nazarda tutadi. Tadqiqotda adabiy sharh, ilmiy nashrlarni tahlil qilish, talabalar va mutaxassislar bilan suhbatlashish, shuningdek, ta'lim muassasalarida ekologik amaliyotni kuzatish kabi turli usullardan foydalaniladi. Adabiyotlarni ko'rib chiqish tabiiy resurslardan barqaror foydalanish va uning ekologik ong va mas'uliyatni shakllantirishga ta'siri bilan bog'liq mavjud nazariy va empirik tadqiqotlarni o'rganishga imkon beradi. Talabalar

²⁴O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoevning “Yashil o'sish va global maqsadlar uchun hamkorlik-2030” (P4G) ikkinchi xalqaro sammitidagi nutqi.// <https://uza.uz/uz/posts/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-yashil-osish-va-global-maqsadlar-uchun-hamkorlik-2030-p4g-ikkinchi-xalqaro-sammitidagi-nutqi> 271627

va mutaxassislar bilan suhbatlashish ularning bilimlari, fikrlari va ekologik tashabbuslardagi ishtiroki to'g'risida dastlabki ma'lumotlarni olish imkonini beradi. Shuningdek, u muvaffaqiyatli va innovatsion yondashuvlarni aniqlash uchun ta'lim muassasalarida resurslardan barqaror foydalanish amaliyotini nazorat qiladi. Ma'lumotlarning yakuniy tahlili Qoraqalpog'iston Respublikasi talabalarining ekologik ongi va mas'uliyatini rivojlantirishda tabiiy resurslardan barqaror foydalanishning ahamiyati to'g'risida xulosa chiqarish imkonini beradi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi talabalarining ekologik ongi va mas'uliyatini rivojlantirishda tabiiy resurslardan barqaror foydalanishning ahamiyati bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlar tahlili natijasida quyidagi natijalarga erishildi. Birinchidan, barqarorlik tamoyillari va tabiiy resurslardan barqaror foydalanish amaliyoti haqidagi bilimlar talabalarda ekologik ongni shakllantirishga yordam beradi. Cheklangan resurslar va ularning atrof-muhit uchun ahamiyatini biladigan talabalar tabiatni asrab-avaylash va uning kelajagi uchun mas'uliyatni o'z zimmlariga olishga katta qiziqish bildiradilar. Ikkinchidan, tadqiqot shuni ko'rsatdiki, talabalarining resurslardan barqaror foydalanish bilan bog'liq ekologik loyihalar va tashabbuslarda ishtirok etishi ularning ekologik muammolarga faol jalb qilinishiga va mas'uliyatli xulq-atvorni rivojlantirishga yordam beradi. Va nihoyat, Qoraqalpog'iston viloyatida resurslardan barqaror foydalanishning muvaffaqiyatli amaliyotini o'rganish talabalarni o'z ekologik loyihalarini ishlab chiqish va amalga oshirishga rag'batlantirishi, jamiyatda ekologik ongni izchil rivojlantirishga hissa qo'shishi ta'kidlandi. Ushbu natijalar Qoraqalpog'iston Respublikasi talabalarining ekologik ongi va mas'uliyatini shakllantirishda tabiiy resurslardan barqaror foydalanish muhimligini tasdiqladi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi talabalarining ekologik ongi va mas'uliyatini rivojlantirishda tabiiy resurslardan barqaror foydalanishning ahamiyati haqidagi tadqiqot asosida xulosa va takliflar bir qancha muhim jihatlardan dalolat beradi. Birinchidan, talabalarining resurslardan barqaror foydalanish tamoyillari va ularning atrof-muhitga ta'siri to'g'risida xabardorligini oshirishga qaratilgan ta'lim dasturlari va tashabbuslarini kuchaytirish zarur. Bunga tegishli mavzularni o'quv dasturlariga kiritish, ekologik seminarlar va tadbirlarni tashkil etish, shuningdek mahalliy ekologik tashkilotlar bilan hamkorlik qilish kiradi. Talabalarni resurslardan barqaror foydalanish bilan bog'liq ekologik loyihalar va tashabbuslarda faol ishtirok etishga undash muhimdir. Buni bunday loyihalarda ishtirok etish uchun mukofotlar, grantlar yoki akademik kreditlar kabi imtiyozlar yaratish orqali amalga oshirish mumkin. Shuningdek, talabalar o'zlarining ekologik tashabbuslarini amalga oshirishlari uchun zarur bo'lgan manbalar va ma'lumotlarga kirishni ta'minlash kerak. Tabiiy resurslardan barqaror foydalanish va uning talabalarining ekologik ongini rivojlantirish bilan bog'liqligi sohasidagi tadqiqotlar va monitoringni davom ettirish muhimdir. Bu talabalarining atrof-muhit muammolariga bo'lgan

munosabati va munosabatidagi o'zgarishlarni kuzatish va turli xil o'quv va amaliy yondashuvlarning samaradorligini aniqlash imkonini beradi.

Xulasa, Qoraqalpog'iston Respublikasi talabalarining ekologik ongi va mas'uliyatini rivojlantirish o'quv dasturlari, amaliy loyihalar va mahalliy ekologik tashkilotlar bilan hamkorlikni uyg'unlashtirgan holda tizimli yondashuvni talab etadi. Talabalar tabiiy resurslardan barqaror foydalanishda ishtirok etib, ular o'zgarishlarning faol agentiga aylanadilar va atrof-muhitni saqlash va Qoraqalpog'iston Respublikasining barqaror rivojlanishiga hissa qo'shadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2009. – 36 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2030 yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PF-5863-son farmoni Toshkent, 2019 yil 30 oktyabrg'.
3. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutqi. – Toshkent : O'zbekiston, 2016. - 56 b.
4. <https://president.uz/uz/lists/view/4057>. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi
5. Avezov Sh. Ekologik ma'rifiy texnologiyalar va ularning mohiyati / “Pedagogik va axborot texnologiya: yutuqlar va istiqbollari”, Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. - Toshkent: T.N.Qori-Niyoziy nomidagi O'zPFITI -2002. -B. 20-22.
6. Avezov Sh. Ekologik pedagogikaning mazmuni va mohiyati // “Xalq ta'limi”. –Toshkent. - 1998. - 1- son. -B.– 68–70.

99.KIMYO FANINI O‘QITISHDA NAZARIY BILIMLAR VA AMALIY KO‘NIKMALARNI SHAKLLANTIRISHNING METODOLOGIK ASOSLARI

Murodov Doston Muhsin o‘g‘li

Qurbonova Difuza Tohir qizi

Buxoro innovatsiyalar universiteti

Bugungi kunda maktab ta’limida kimyo fanini o‘qitish uzluksiz ta’lim tizimi xususan, o‘rta ta’limi oldiga qo‘ygan umumiy maqsadlarni amalga oshirishga yo‘naltiriladi. Maktabda o‘qitiladigan kimyo o‘quvchilarni o‘quv fani asoslari bilan bog‘liq bo‘lgan umumiy qonuniyatlar, nazariyalar, umumkimyoviy tushunchalar va atamalar bilan tanishtirish barobarida o‘quvchi shaxsining barkamolligini ta’minlashga muayyan hissa qo‘shadi va kurs mazmuni bilan bog‘lik holda o‘quv-tarbiyaviy jarayonlarni zamon talablariga mos holda tashkillantirish va boshqarish imkonini beradi. Maktabda kimyoni o‘qitish ta’lim mazmuni, o‘qitish shakllari, metodlari, vositalarini o‘zaro bog‘liq holda amaliyotga joriy etishni asosiy maqsad qilib qo‘yadi. Uzluksiz ta’lim tizimining o‘rta ta’limi turida ta’lim-tarbiya jarayoniga qo‘yilgan talablar tahsil oluvchilarning yosh va psixologik xususiyatlari hisobga olingan holda, ta’lim mazmuni, o‘qitish shakli, metodi va vositalarining uzviyligini ta’minlash masalasi dolzarb muammo sanaladi. Kimyo o‘qitish metodikasining asosiy vazifasi o‘quvchilarga kimyo o‘quv fanlari bo‘yicha DTS bilan me‘yorlangan bilim berish, rivojlantirish, tarbiyalash, ularning har tomonlama rivojlangan shaxs sifatida kamol topishi, mustaqil hayotga tayyorlashga ko‘mak beruvchi o‘quv fanlar mazmuni o‘qitish shakllari, vositalari va metodlarini ishlab chiqishdan iborat [1].

Maktabda kimyoni o‘qitishni takomillashtirish maqsadida quyidagi vazifalarni hal etish nazarda tutiladi:

1. Barkamol shaxsni kamolga yetkazish, o‘qitish, rivojlantirish va tarbiyalash jarayonida kimyo o‘quv fanining o‘rnini aniqlash va bu borada amalga oshirish lozim bo‘lgan tadbirlarni belgilash;
2. Maktabda kimyoni o‘qitishda dars, darsdan tashqari ishlar, sinfdan tashqari mashg‘ulotlar va ekskursiyalarning uzviyligini ta’minlash, bu jarayonda o‘quvchilarning mustaqil ishi va tahsilining ustuvorligini ta’minlash;
3. O‘quvchilarning bilim zaxirasi, yosh va psixologik xususiyatlariga mos ravishda o‘quv fanlarining mazmuni, undagi mavzularning o‘rganish izchilligi va mantiqiy bog‘lanishlarni belgilash;
4. Kimyo o‘quv fanlarining uziga xos xususiyatlarini e’tiborga olgan holda o‘qitish metodlari, vositalari va tashkiliy shakllarini ishlab chiqish;

5. O'qitish jarayonida qo'llash uchun zarur jihozlar, kimyo va laboratoriya xonasini o'qitish vositalari va reaktivlar bilan ta'minlash;
6. Kimyodan o'quvchilarning o'zlashtirgan bilim va ko'nikmalarini nazorat qilish va baholash reyting tizimining metodik ta'minotini ishlab chiqish;
7. Kimyoni o'qitish samaradorligini orttirishga imkon beradigan elektron darslik va kimyoviy jarayonlarni aks ettirgan animatsiyalar yaratish.

Maktabda kimyo fan o'qituvchisi dars o'tish jarayonida quyidagilarni amalga oshirishlari zarur.

1. Darslarga tayyorlanish jarayonida moddiy ta'minotni (kerakli reaktiv va jihozlar, asbob va materiallar) birinchi galdagi vazifa sifatida tan olish, oldindan tayyorlash, zararli moddalarni kam zararli yoki zararsiziga almashtirish, ularni oldindan sinab ko'rish hamda mahalliy materiallardan foydalangan holda laboratoriyasida bo'lmagan reaktivlar o'rnini to'ldirish.
2. O'quvchilarning salomatligi uchun doimiy g'amxo'rlik qilish, zarur bo'lganida ularga birinchi va tez yordam bera olish.
3. Tajribalar va amaliy ishlarni bajarish bo'yicha o'quvchilarga yo'riqnomalar tayyorlab berish hamda ularning to'g'ri bajarilishini uzluksiz nazorat qilish.
4. Kimyoviy eksperiment o'tkazish texnikasi va metodikasining zarur elementlarini o'quvchilar ongiga muntazam ravishda singdirib borish.
5. Yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan xato va kamchiliklarning oldini ola bilish.
6. Kimyo xonasining doimiy ozoda va sarishtaligiga erishish, sanitariya va gigiena qoidalariga qat'iy rioya qilish hamda ularga tegishli talablarning to'liq bajarilishiga erishish [2].

Shu bilan birgalikda demonstratsion tajribalarni ko'rsatish video usulda ham amalga oshirishligini quydagicha tahlil qilishimiz mumkin: axborotni ko'proq ko'rgazmali shaklda o'zlashtirishga yordam berishga asoslangan bo'lib, unda kineskop, kodoskop, proektor, kinoapparat, o'quv televideniyasi, videomagnitofon, axborotni displayda aks ettiruvchi kompyuterlardan foydalariiladi. O'quv jarayonida videousuldan foydalanish, ta'lim-tarbiyaviy vazifalarni samarali hal etishda qo'l keladi Bu usulda: yangi bilimlarni bayon etish, ya'ni juda sekin boradigan jarayonlar bilan tanishish, bevosita kuzatish mumkin bo'lmagan (suyuqlikda diffuziya hodisasi va h.k.), tez sodir boladigan jarayonlar (moddalarning kristallanishi, zanjirli reaksiyalar, atomda elektron harakati, yadro jarayonlari, ionlarning gidratlanishi). Organik kimyoda boradigan reaksiyalarning mexanizmlarida elektronlar xarakatini molekullarni gibritlanishini, kimyoviy bog'larni hosil bo'lishidagi va kimyoviy reaksiyalarni borishida ionlar almashinish jarayonlarini mohiyatini ko'rsatib berishda qo'llaniladi. Bu usulning samaradorligi

shaxsiy pedagogik mahoratga bog'liq emas, balki video qurollarining va qo'llanilayotgan texnik vositalarning sifatiga bevosita bog'liq. O'qituvchidan o'quvchilarni o'rganilayotgan muammolar doirasiga olib kirish, ularning aqliy faoliyatini to'g'ri yo'lga solish, umumlashtiruvchi xulosalar chiqarish, mustaqil ish jarayonida ularga alohida yordam berish talab etiladi.[3]

Metodist o'qituvchi demonstratsion tajribalarini ko'rsatishda texnologik xartaga etibor berishi kerak: texnologik xaritada jarayonning bosqichma-bosqich, izchillik bilan qo'llanigan vositalari ko'rsatib berilishi kerak. Bunda o'qitishning ko'rgazmali so'zlab berish usullari ichida eng muhimi kimyoviy tajribani namoyish qilishdan foydalanishdir. Tajriba va nazariyaga asoslangan kimyo fanini o'qitishda o'quv tajribalaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Chunki kimyoviy tajriba o'quvchilarga kimyoviy hodisalarni yaqindan tanishish imkoniyatini tug'dirib qolmasdan, balki kimyo fanining usullarini puxta egallashtirishga ham yordam beradi. Namoyish etiladigan (ko'rsatiladigan) tajribalar deganda dars jarayonida o'qituvchi, laborant yoki ba'zida o'quvchilarning birortasi mavzuga oid tajribalarni ko'rsatishi tushuniladi. Bu tajribalar dasturda ko'rsatilgan bo'ladi, lekin o'qituvchining o'z ixtiyorida undagi kerak reaktivlar bo'lmasa, kimyoviy va metodik jihatdan ularga ekvivalent bo'lgan boshqa tajribalar ko'rsatilishi mumkin. O'quvchilarda fanga bo'lgan qiziqishini uyg'otish ma'ruza bilimlarini, amaliy ko'nikmalar shakllantirish, kimyoviy asboblarni, idishlar va reaktivlar bilan tanishtirish maqsadida kimyoviy tajriba o'tkaziladi. Bunda xavfsizlik texnikasiga to'liq amal qilinadi. Masalan, qaldiraq gazining portlashi, natriyning suvga ta'siri, konsentrlangan sulfat kislotani suyultirish va boshqa tajribalar faqat o'qituvchi tomonidan bajariladi. Tajribalar o'tkazish uchun ko'proq miqdordagi reaktiv va eritmalaridan foydalanish reaktiv va metodik jihatdan afzal hisoblanadi. Metodist o'qituvchi ko'rsatiladigan tajribalariga qo'yiladigan talablarning to'liq nazariy asoslarini bilishlari kerak. O'tkazilgan tajribaning samarali chiqishiga erishish lozim. Aks holda o'qituvchilarda ishonchsizlik paydo bo'ladi. Laboratoriya darsida tajribalarni o'tkazish texnikasi, tajriba vaqti, tajribaning optimal sharoitini belgilash, qo'shiladigan reaktiv va eritmalarining miqdorini, tajriba o'tkazish joyini aniqlash uchun tajribani darsgacha o'qituvchi o'tkazib ko'rishi kerak. Agar tajriba chiqmay qolsa, qayta ko'rsatiladi. Metodist o'qituvchi o'tkaziladigan tajribani mohiyati tushuntirib o'tkazilsa, uni bilib olish qiymati yuqori bo'ladi. O'tkaziladigan tajribalar soni kam bo'lsa ham, u o'quvchilarga tushunarli bo'lishi kerak. Unga qo'yiladigan asosiy talablardan biri tajribani o'tkazish texnikasiga katta e'tibor berish zarurligidir. O'qituvchi tajribani bajarish texnikasidagi yo'l qo'ygan kichik xato o'quvchilarning tomonidan ko'p marta qaytarilishi mumkin. [4]

Kimyo o'qitish nazariy asoslariga asoslanib har qanday metodist o'qituvchiga ko'rsatiladigan tajribalarni o'tkazish uchun quyidagi metod taklif qilinadi.

Tajribani o'tkazish maqsad va vazifasini o'quvchilar to'liq tushinishlari hamda anglashlari, uning natijalarini bilishlari kerak.

Tajriba o'tkaziladigan asbobning tavsifi, tajriba o'tkazish sharoiti, kerakli reaktivlar va ulaming xossalari tushuntiriladi.

O'quvchilarning tajribani kuzatishlari tashkil qilinadi. Kuzatish davomida reaksiyaning tashqi belgilari aytib o'tiladi. Kimyoviy tajribani o'tkazishda o'quv jarayonining umumiy metodologiyasidan foydalaniladi: ta'lim, tarbiya va rivojlantirish. Bunda, ya'ni ta'lim jarayonida o'quvchilar kimyoviy hodisalarning amalga oshishi, ahamiyati to'g'risida axborot oladilar. Moddalarning fizik-kimyoviy xossalari va kimyo fanining usullarini o'rganadilar [7].

Hozirgi vaqtda ta'lim tizimida o'quvchilarning refleksiv qobiliyatlarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Amaliy mashg'ulotlar yetakchilik qiladigan tabiiy fanlarni o'qitishda nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalarni uzluksiz integratsiyasini ta'minlash alohida o'rin tutadi. Nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarning uzluksiz aloqadorligini ta'minlash o'quvchilarning ilmiy savodxonligi va amaliy kompetensiyalarini shakllantirish poydevori hisoblanadi. Bu borada eksperiment xulosalaridan ilmiy- nazariy tushunchalarga olib boruvchi induktiv mantiqiy fikrlashdan foydalanilgan bo'lsa, nazariy tushunchalar, qonunlar, nazariyalar, qoidalarni amalda eksperiment orqali isbotlashda deduktiv yondashuvdan foydalanilgan. Induktiv va deduktiv yondashuvlarga yo'naltiruvchi vosita sifatida kimyoviy eksperiment, eksperimental masalalar, differensial ko'rinishdagi topshiriqlardan foydalanildi. Materiallarning yetarli bo'lishi, ta'lim oluvchilarning yosh xususiyatlari, sarflandigan vaqt mezonlari jihatidan induktiv va deduktiv metodlar bir-biridan farqlanadi [5].

Mavzuni induktiv o'rganish, ayniqsa, material asosan faktik xarakterga ega bo'lsa yoki faqat induktiv fikrlash jarayonida aniq bo'lishi mumkin bo'lgan tushunchalarni shakllantirish bilan bog'liq bo'lsa foydalidir. Laboratoriya qurilmalari orqali kimyo sanoat qurilmalarini qiyosiy o'rganish, mavzularni muammoli vaziyat asosida tushuntirishda avval namoyishli tajribalardan foydalanish, kichik laboratoriya tajribalari o'tkazib, so'ngra qonunlar, qoidalar ular asosidagi formulalarni tushuntirishga o'tish induktiv yondashuvga misol bo'ladi. Ko'pchilik an'anaviy avval nazariy tushunchalarni, qonuniyatlarni reproduktiv o'rganib so'ngra amaliy mashg'ulotlar orqali ularni mustahkamlash va amaliy ko'nikmalarni hosil qilishda deduktiv yondashuv aks etadi [5].

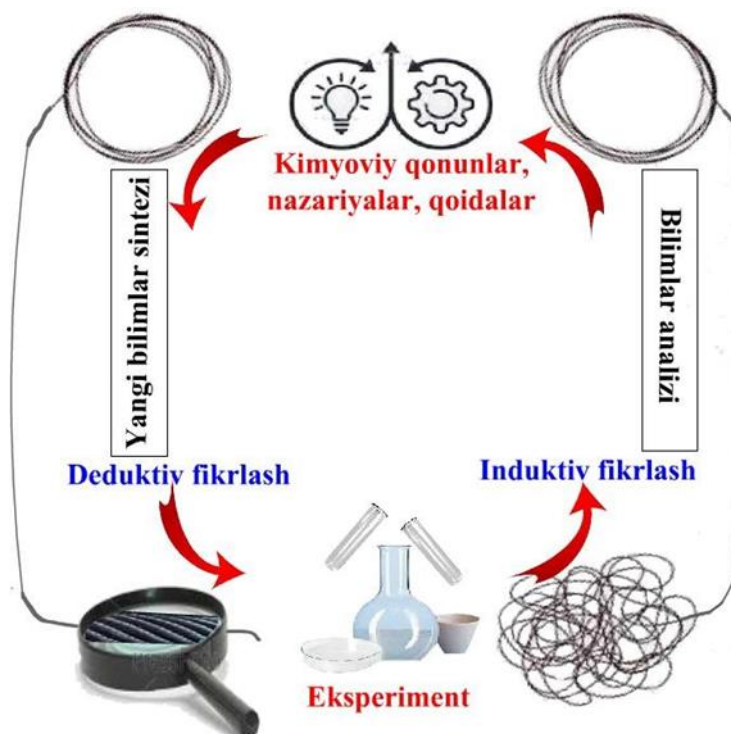
Deduktiv yondashuvda o'qituvchi avval umumiy qoida, formula, qonun haqida xabar beradi, so'ngra asta-sekin alohida holatlar, aniqroq vazifalarni keltira boshlaydi. O'quvchi umumiy qoidalarni, formulalarni, qonunlarni o'rganadi va keyin ulardan kelib chiqadigan oqibatlarni o'zlashtiradi. O'quvchilarning muammoni ko'ra bilish, yechimga doir gipotezalar berish, ular orasidan optimal variantlarni tanlay olish kabi ijodiy yondashuvga, tadqiqot

faoliyatiga tegishli bo'lgan qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Induktiv yondashuv o'quvchilarning nafaqat bilim olishlari uchun balki ularning qobiliyatlarini rivojlantirish borasida ham samarali ta'sir ko'rsatadi.

Induktiv o'qitish usulining kamchiligi shundaki, bu usul deduktiv usuldan ko'ra yangi materialni o'rganish uchun ko'proq vaqt talab etadi. Bu mavhum fikrlashni rivojlantirishga kamroq hissa qo'shadi chunki u aniq faktlar, tajribalar va boshqa ma'lumotlarga asoslanadi.

Deduktiv usul o'quv materialini tezda o'zlashtirishga yordam beradi, mavhum fikrlashni yanada faol rivojlantiradi. Nazariy materialni o'rganishda, ba'zi umumiy qoidalardan oqibatlarni aniqlashni talab qiladigan muammolarni hal qilishda uni qo'llash juda foydali. O'qituvchi va o'quvchilar faoliyatining yuqoridagi xususiyatlaridan ko'rinib turibdiki, deduktiv yoki induktiv o'qitish usullaridan foydalanish paytida og'zaki, vizual va amaliy usullar qo'llaniladi.

Induktiv va deduktiv mantiqiy yondashuv asosida fikr yuritishlar kimyo ta'limida nazariy ma'lumotlar o'zlashtirish (ilmiy savodxonlik) va eksperimentni tashkil etish (amaliy ko'nikmalar) jarayonlarini uzluksiz tizimli bog'lab turish imkonini beradi (1-rasm). Induktiv mantiqiy fikrlashni xususiydan umumiyga, voqea, hodisa, ularning belgilaridan qonuniyat, nazariyalargacha bo'lgan fikrlarni o'z ichiga olgan, bilimlar tahlili jarayoni deb qarash mumkin.

1-rasm. Kimyoviy eksperiment va nazariy tushunchalar orasidagi aloqadorlik

Tajribani rivojlantiruvchi funksiyasi esa o'quvchilarda sinchiklab kuzatuvchanlik, ishonuvchanlik, to'g'ri bajarilayotganlik hissiyotini oshiradi. Kuzatilgan hodisalarni tahlil qilish, o'rtoqlariga o'zlarining tanqidiy mulohazalari ko'nikmasini shakllantiradi. Xulosa

chiqarish va umumlashtirishni o'rgatish orqali kelajakda ushbu tajriba jarayonida ko'rsatilgan jixozlar va reaktivlar yordamida yangi kimyoviy moddalarning sentiz qilish malakalari shakllanishiga yo'naltirilishiga imkoniyatlar yaratiladi. Masalan asoslarning xossalarini o'rganishda quyidagi tajriba o'quvchilarda o'zgacha taassurot qoldiradi. Kaliy metalliga fenoltalein eritmasidan ozroq miqdorda quyganimizda rangsiz eritma pushti rangga kirishini ko'rishimiz mumkin. Xulosa, kaliy haqiqatda ishqoriy metall. Demak, darslarda nazariy bilimlar berish bilan bir qatorda amaliyotga ham alohida e'tibor qaratish o'quvchilarning amaliy ko'nikma va malakalarini rivojlantirib borish zarurdir.

Shuning uchun nazariy bilimlarni hayotda qo'llash uchun amaliy tajribalarni ahamiyati katta hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Omonov H.T. Kimyogarlik kasbi: yutuq va muammolar.// "Kasb ta'limi": muammolar va yechimlar" mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy seminari materiallari.–Toshkent: oshkent Moliya instituti, 2011. – 56-57 b.
2. Rahmatullaev N.G'., Omonov H.T., Mirkomilov Sh.M. Kimyo o'qitish metodikasi. Universitetlar va pedagogika oliy o'quv yurtlarining "Kimyo" mutaxassisliklari uchun darslik. –Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2013. -361 b.
3. Asamovich, K. M. (2023). Possibilities of wide use of practical methods in chemistry education. In Proceedings of International Conference on Educational Discoveries and Humanities (Vol. 2, No. 1, pp. 44-47).
4. Asamovich, K. M. (2023, January). Таълимда объект ва субъектлар орасидаги муносабатларнинг фаоллик даражасига кўра қўлланиладиган метод шакллари. In Proceedings of Scientific Conference on Multidisciplinary Studies (Vol. 2, No. 1, pp. 165-168).
5. Kuchkarov, M. (2023). Kimyodan nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalarni shakllantirishda turli mantiqiy yondashuvlardan foydalanish. Theoretical and Experimental Chemistry and Modern Problems of Chemical Technology, 1(01). Retrieved from
6. Rahmonova Umida Toshpulatovna, & Sultonov Marat Mirzayevich. (2021). Kimyoviy tajribalar asosida kimyo fanini o'qitishning metodologik asoslari. Журнал естественных наук, 1(1).
7. Murodov D. M., Sharopova Y. A., Ibragimov D. F. Noorganik birikmalarning asosiy sinflari mavzusida "charxpalak" metodini qo'llash //Educational Research in Universal Sciences. – 2022. – T. 1. – №. 3. – С. 4-7.

100. TA'LIM JARAYONIDA LOYIHA TEXNOLOGIYASINING QO'LLANILISHINING IJOBIY TOMONLARI

Mansurova Fotima G'iyozovna

BIU pedagogika nazariyasi va tarixi yo'nalishi 1- kurs magistranti

Dunyo miqyosida bugungi kunda bo'lajak mutaxassislar uchun sivilizatsiya yutuqlaridan keng foydalanish, xalqaro hamkorlik va muloqotni rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytirish, ta'lim mazmunini umum yevropa xalqaro standartlari asosida tashkil etish muhim o'rin egallamoqda. Xalqaro standartlariga asosan bo'lajak boshlang'ich ta'lim mutaxassislarini tayyorlashda malaka talablari asosida oliy ta'lim sifatini xalqaro darajaga ko'tarish, zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda o'qitishning ilg'or uslublarini joriy etish yo'li bilan bo'lajak o'qituvchilarini o'quv jarayonida loyiha texnologiyasidan foydalanishga o'rgatish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Pedagogik innovatsion jarayonlar mamlakatimiz mustaqilikka erishilganidan so'ng olimlar tomonidan maxsus o'rganila boshlandi. Jahon pedagogik-ilmiy jamoatchiligining mavzuga qiziqishi maxsus innovatsion xizmat, nashriyot, jurnallarda innovatsion maqolalar ko'rinishida bo'lyapti. XX asr boshlarida yangi bilim sohasi - yangiliklarni kiritish, qo'llash yuzaga keldi. U mahsulot ishlab chiqarish sohasida texnik yangiliklarni kiritish qonuniyatlarini o'rgana boshladi. Yangiliklarni kiritish haqidagi fan - innovatika - firmalarning yangi reja, xizmatlarni ishlab chiqish va tatbiq etish faoliyatiga talablarni keskin oshib borishi aks ettirilgan holda paydo bo'ldi. O'z davri uchun yangi bo'lgan pedagogik qarashlari keng tarqaldi. Mazkur jarayonlarda olimlar e'tibori quyidagi ikki asosiy yo'nalishga, ya'ni: 1) yangi pedagogik tizimlar va ularning elementlarini ta'lim amaliyotiga joriy etish; 2) ta'lim sohasida yangi boshqaruv texnologiyalarini va dasturlashgan tizimlarni joriy etishga qaratildi. Ta'lim oluvchilarni umum insoniy qadriyatlar, xalqimizning boy madaniyati bilan tanishtirish, ularda bilimlarni egallashga ko'nikma va malakalarini oshirishga bo'lgan talablarni shakllantirish, estetik tushunchalarni kamol toptirish, ta'lim oluvchilarning ijodkorligi va iqtidorini yuzaga chiqarish, ularni qo'llab-quvvatlash uchun shart-sharoit yaratishda ta'limiy texnologiyalarning o'rni beqiyos. Shu bois, bugungi tezkor o'zgaruvchan sharoit OTMlari bitiruvchisida kompetentlik, tashabbuskorlik, dinamiklik, konstruktivlik va yangilikka intiluvchanlik kabi sifatlarni shakllantirishni taqazo etadi. Pedagogika OTMlarida tayyorlanayotgan bo'lajak o'qituvchilar, shu jumladan, boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi butun hayoti davomida mustaqil ta'lim olishga intiluvchan, ilg'or texnologiyalarni egallagan va ulardan foydalanishni tushungan, mustaqil qaror qabul qila oladigan

ijtimoiy hamda bo'lajak kasbiy muhitga moslashuvchan, kutilmagan vaziyatlarga tayyor va ulardan tez chiqa oladigan bo'lishi lozim.

Loyiha texnologiyasining ta'lim jarayonida ta'minlanishi natijasida ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchi o'rtasidagi mahsuldor faoliyat sodir bo'ladi. Mazkur faoliyat natijasida ta'lim oluvchi o'z faoliyatidan qoniqish hissini boshidan kechiradi. Chunki loyiha ustida ishlash jarayonida ta'lim oluvchi o'z o'zining faoliyatini rejalashtirishga, tashkil qilishga o'rganadi, muvaffaqiyatni his etadi. Loyiha texnologiyasidan foydalanishga o'rgatish tahsil oluvchilar egallayotgan bilimlarni o'zlari qidirib topishlari, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga qaratilgan. O'qituvchi bu jarayonda shaxs va jamoaning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi, shu bilan bir qatorda, boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik vazifasini bajaradi. Binobarin, ta'lim muassasalarining o'quv-tarbiyaviy jarayonida loyiha texnologiyasini takomillashtirishga alohida e'tibor berilayotgani alohida dolzarblik kasb etib, ta'lim jarayoniga tizimli faoliyat yondashuvini keng joriy etish imkoniyatini kengaytiradi.

Har qanday pedagogik texnologiyaning o'quv-tarbiya jarayonida qo'llanilishi mashg'ulotlarni samarali tashkil etishga, yoshlarning muhim hayotiy yutuq va muammolariga o'z munosabatlarini bildirishlariga intilishlarini qondirib, ularni fikrlashga, o'z nuqtai nazarlarini asoslashga imkoniyat yaratadi

Pedagogik faoliyatda har qanday loyiha texnologiyaning tayanch nuqtasi hisoblanadi. Bugungi kunda boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi o'z pedagogik faoliyatini pedagogik innovatsiya asosida tashkil eta bilishi hamda boshqarishi, o'z pedagogik faoliyati uchun zarur bo'lgan pedagogik texnologiyalar va interfaol usullarni ishlab chiqqan bo'lishi, ularni kundalik faoliyatida ta'lim jarayoniga tatbiq eta olishi, pedagogik texnikaga ega bo'lishi, o'z faoliyatini loyihalashtira olishi, o'qitishning bosqichma-bosqich yaxlit modelini yarata olishi zarur. Demak, fan o'qituvchisi hamda boshlang'ich sinf o'qituvchilari zimmasiga yuklatilgan turli yangi mohiyatdagi vazifalar ko'lami keng bo'lib, ularning barchasini ilmiy-nazariy jihatdan asoslab berish lozim. O'zbekistonda ta'lim tizimining dunyoviy tavsifga ega ekanligi, bilimli bo'lish va shaxs iste'dodlarini rag'batlantirish kabi tamoyillar shuni taqazo etadi. Shunday kilib, bo'lajak fan o'qituvchisi hamda boshlang'ich sinf o'qituvchilarini o'quv jarayonida loyiha texnologiyasidan foydalanishga o'rgatish har jihatdan ularning kelgusi faoliyatlarida ilg'or, sermahsul ijodiy shaxs, keng qamrovli qiziqish, ichki dunyosi boy, pedagogik yangilikka o'ch bo'lishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-4947- son Farmoni. 2017 yil 7 fevral.
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. — T.: Uzbekiston, 1998.
3. Abdukarimov X., Innovatsion texnologiyalar va ularning pedagogik mohiyati // Uzluksiz ta'lim tizimida ma'naviy — kasbiy barkamol shaxs tarbiyasi: Respublika ilmiy-amaliy konferentsiyasi materiallari. — Guliston, 2007. — B. 67-69
4. Igna O.N. Razvitiye sotsiokulturnoy kompetentsii studentov na osnove autentichnix materialov priprofessionalno oriyentirovannom obuchenii inoyazuchnomu obsheniya diskand. ped. nauk. –Tomsk, 2003. –186 s. 5. Polat Ye.S. Metod proyektov naurokax angliyskogoyazika. <http://center/fio.ru/do/news.asp>. 6. John Dewey Experience and Education First Touchstone Edition 1997 published by Simon & Schuster New York, 1997. – p 95.

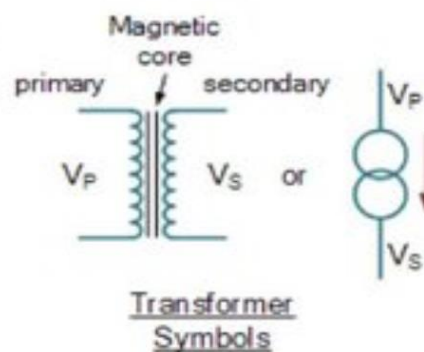
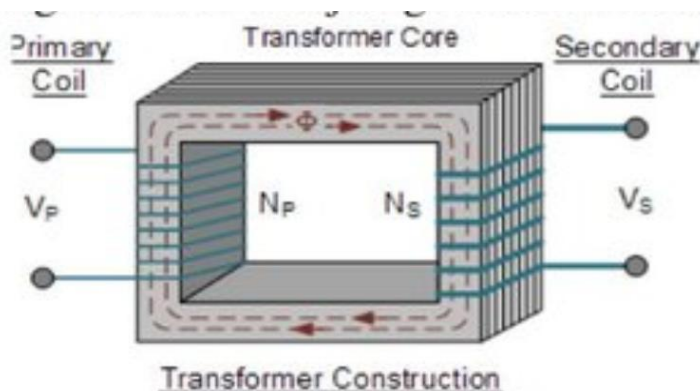
101. “ELEKTROTEXNIKA” FANIGA OID MOBIL DASTURIY TA’LIM VOSITASINI TAYYORLASH VA AMALIYOTDA QO’LLASH

Abdulloyev G’iyos G’ulomovich

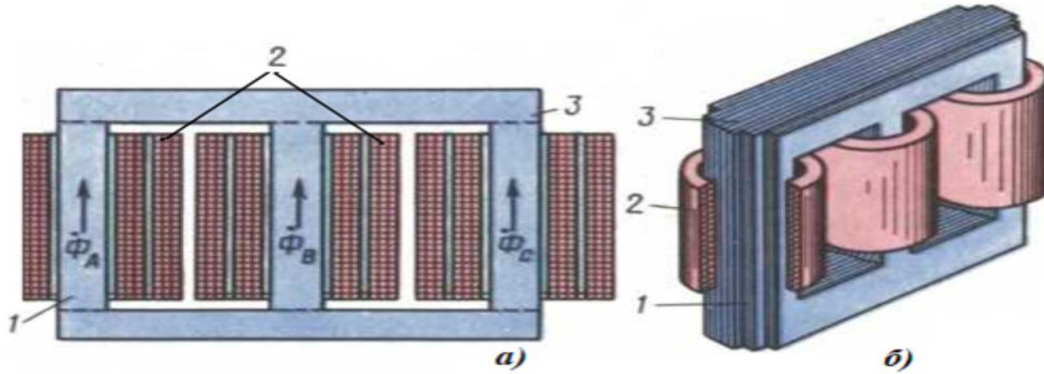
Buxoro davlat pedagogika instituti

Elektrotexnikaning asosiy vazifalaridan biri elektr energiyasini bir joydan ikkinchi joyga uzatishdir. Chunki elektr energiyasining iste’molchilari aksariyat hollarda yoqilg’i va gidroresurslar tabiiy joylashgan rayonlarga qurilgan elektr stansiyalaridan bir necha o’nlab va yuzlab kilometr masofalarda joylashadi. Elektr energiyasini uzatish liniyalarida esa quvvatning issiqlikka sarf bo’ladigan isrofi $\Delta P = I^2 \cdot R_{\text{li}}$ va kuchlanishning pasayuvi $\Delta U = I \cdot R_{\text{li}}$ doimo mavjuddir. Liniyaning uzunligi ortgan sari bu ko’rsatkichlar ham ortadi. Elektr tokining to’la quvvati $S = U \cdot I$ ni o’zgartirmagan holdi uni turli kuchlanish va tok bilan uzatish mumkin. Quvvat formulasidan ko’rinib turibdiki, uzatishda kuchlanish qanchalik yuqori bo’lsa $S = \text{const}$ tok kuchi shunchalik kichik bo’lib, u bilan bog’liq isroflar ham shunchalik kam bo’ladi. Tok kuchini kamaytirish uzatish simining k o’ndalang kesimini kichik olishga va rangli metallarni tejashga imkon beradi.

Hozirgi vaqtda o’zgaruvchan tokning 35, 110, 220, 500, 750, va 1150kV kuchlanishli uzatish liniyalari mavjud. Ammo o’ta yuqori kuchlanishlarni bevosita generatorlardan olib bo’lmaydi. Odatda, elektr stansiyalaridagi generatorlarning nominal kuchlanishi ko’pi bilan 21kVdan oshmaydi. Elektr energiyasining iste’molchilari esa 380/220; 220/127 V nominal kuchlanishlarga mos o’ljallangan. SHuning uchun generatorlar ishlab chiqaradigan elektr energiyasining nisbatan past kuchlanishli, ammo katta tok kuchiga ega bo’lgan quvvatini hozirgi vaqtda 150,300, 500, 800 va 1200 ming kVli generatorlar ishlab chiqariladi yuqori kuchlanishli va nisbatan kichik tok kuchiga ega bo’lgan quvvatga o’zgartirish kerak. Bu vazifa transformatorlar yordamida oddiygina hal etiladi.

Birinchi o'raladigan chulg'amning o'ralish yo'nalishi ixtiyoriy, ammo qolgan fazalarning chulg'amlari birinchi o'ralgan chulg'amning yo'nalishida o'ralishi kerak. Faqat shundagina ayrim fazalardagi toklarning va ularni hosil qilgan magnit oqimlari ($\vec{O}_A, \vec{O}_B, \vec{O}_C$) larning shartli musbat y o'nalishi ta'minlangan bo'ladi.

2.15-rasm. Transformator chulg'amlarining o'ralishi.

Bir xil chastotali o'zgaruvchan tok kuchlanishining qiymatini o'zgartirib beruvchi elektrostatik apparat transformator deyiladi.

Transformator bitta o'ramidagi EYuK ning amplituda qiymati $E_M = \omega \cdot \Phi_M$, amaliy qiymati.

$$E = \frac{E_M}{\sqrt{2}} = \frac{\omega \cdot \phi_M}{\sqrt{2}} = \frac{2\pi f \phi_M}{\sqrt{2}} = 4,44 \cdot \Phi_M \cdot f \quad (1)$$

Birlamchi va ikkilamchi cho'lg'amlar o'ramlar soni W_1 va W_2 teng. Cho'lg'amlardagi amaliy EYuKlar:

$$\begin{aligned} E_1 &= 4,44 W_1 f \Phi_M \\ E_2 &= 4,44 W_2 f \Phi_M \end{aligned} \quad (2)$$

Birlamchi va ikkilamchi cho'lg'amlar EYuKlarning yoki o'ramlar sonining bir-biriga nisbati transformatorning transformatsiyalash koeffitsienti deyiladi:

$$K = \frac{E_1}{E_2} = \frac{W_1}{W_2} \quad (3)$$

Toklar tenglamasi quyidagicha

$$I_x = I_1 + I_2 \frac{W_2}{W_1} \quad (4)$$

bunda I_x - transformatorning salt ishlash toki, I_1 va I_2 birlamchi va ikkilamchi cho'lg'amidagi o'ramlar soniga teskari proporsional.

$$\frac{I_1}{I_2} = \frac{W_2}{W_1} \quad (5)$$

Transformator iste'molchiga uzatayotgan R_2 quvvatning manbadan olayotgan R_1 quvvatiga nisbati transformatorning foydali ish ko'effitsienti deyiladi:

$$\eta = \frac{P_2}{P_1} \cdot 100\% \quad (6)$$

yoki

$$\eta = \frac{P_2}{P_1} = \frac{P_2}{P_2 + P_{\Sigma 1} + P_{\Sigma 2} + P_x} = 1 - \frac{P_{\Sigma 1} + P_{\Sigma 2} + P_x}{P_2 + P_{\Sigma 1} + P_{\Sigma 2} + P_x} \quad (7)$$

Bunda: R_2 - transformator iste'mol yuklamasining aktiv quvvati; R_1 -tarmoqdan transformatorning birlamchi cho'lg'amiga keluvchi aktiv quvvat;

R_q va R_s - qisqa tutashuv va soat ishlashdagi quvvat isrofi; R_1 va R_{e2} -birlamchi va ikkilamchi cho'lg'amdagi energiya isrofi;

Har qanday yuklamadagi f.i.k. quyidagi formula orqali aniqlash mumkin:

$$\eta = \frac{\beta S_{HOM} \cdot \cos \varphi_2}{\beta S_{HOM} \cdot \cos \varphi_2 + P + \beta^2 P} \quad (8)$$

bu yerda: $\beta = \frac{I_2}{I_{HOM}}$ - yuklama ko'effitsienti;

$S_{HOM} = U_{1HOM} \cdot I_{1HOM}$ - to'liq quvvat, $\cos \varphi_2$ - ikkilamchi cho'lg'amdagi quvvat ko'effitsient.

1-masala. Transformatorning birlamchi cho'lg'amiga berilgan o'zgaruvchan tok kuchlanishi $U=220V$, chastotasi $f=50Gs$. Transformator o'zagining aktiv kesim yuzasi $S=7,6 \text{ sm}^2$, magnit induksiyaning amplituda qiymati $V_m=0,95 \text{ tL}$, ikkilamchi cho'lg'am o'ramlari soni $W=40$. Transformatsiya ko'effitsientini aniqlang.

Yehish:

1. Quyidagi tenglamadan magnit oqimining amplituda qiymatini topamiz.

$$\Phi_M = B_M \cdot S \quad (9)$$

bunda: $S=7,6 \text{ cm}^2=7,6 \times 10^{-4} \text{ m}^2$ - o'zakning aktiv kesim yuzasi. Har qanday transformator o'zakning haqiqiy kesim yuzasidan taxminan 10% i o'sha o'zakning po'lat tunukalarning izolyasiyasidan iborat:

$$\Phi_M = 0,95 \cdot 7,6 \cdot 10^{-4} = 7,32 \cdot 10^{-4} \text{ B}\delta$$

2. Ikkilamchi cho'lg'amning EYuK:

$$E_2 = 4,44 f \cdot W_2 \cdot \Phi_M = 4,44 \cdot 50 \cdot 40 \cdot 7,32 \cdot 10^{-4} = 6,5B$$

3. Transformatsiya ko'effitsienti:

$$K = \frac{E_1}{E_2} = \frac{220}{6,5} = 34,4$$

bunda: $E_1 = U_1 = 220B$

2-masala. Quvvati $S = 15kB \cdot A$ bo'lgan transformatorning birlamchi cho'lg'ami kuchlanishi $U = 3V$ doimiy tok tarmog'iga ulangan. Bunda ampermetrning ko'rsatishi $I = 25A$. Keyin transformator kuchlanishi $220V$ va chastotasi 50 Gs bo'lgan o'zgaruvchan tok tarmog'iga ulandi. Bunda salt yurishda ampmetrning ko'rsatishi $I = 6A$, vattmetrniki $R_s = 90\text{ vt}$. Ikkilamchi cho'lg'amda kuchlanish $U_2 = 36\text{ V}$. Birlamchi va ikkilamchi cho'lg'amdagi isroflar bir-biriga teng: $\cos \varphi = 0,9$.

Quyidagilarni aniqlang:

- ✓ birlamchi cho'lg'amning aktiv qarshiligi;
- ✓ birlamchi cho'lg'amning to'la va induktiv qarshiliklari;
- ✓ foydali ish koeffitsienti.

Yechish:

1. Ω qonuni bo'yicha birlamchi cho'lg'amning aktiv qarshiligini topamiz:

$$R_1 = \frac{U}{I} = \frac{3}{25} = 0,12\text{ OM}$$

2. Birlamchi cho'lg'amning o'zgaruvchan tokka ko'rsatayotgan to'la qarashligi

$$Z_1 = \frac{U_1}{I_1} = \frac{220}{6} = 36,6A$$

3. Birlamchi cho'lg'amlarning induktiv qarshiligi:

$$X_1 = \sqrt{Z_1^2 - R_1^2} = \sqrt{(36,6)^2 - (0,12)^2} = 36,59\text{ OM}$$

4. Transformatorning salt yurishdagi birlamchi cho'lg'am isrofi:

$$P_c = I_c^2 \cdot R = 6^2 \cdot 0,12 = 4,3\text{ Bm}$$

5. O'zakdagi quvvat isrofi:

$$P_o = R_s - R_{1e} = 90 - 4,3 = 85,7\text{ Vm}$$

6. Elektr isroflar kam bo'lgani uchun ular hisobga olinmaydi va $R_o = R_s$ deb hisoblanadi.

7. Birlamchi cho'lg'amning nominal tokni:

$$I_{IH} = \frac{S_H}{U_H} = \frac{15000}{220} = 85,7\text{ A}$$

8. Transformatorning nominal yuklanishda birlamchi cho'lg'amning elektr isrofi:

$$P_{1H} = I_{1H}^2 \cdot R = (85,7)^2 \cdot 0,12 = 472\text{ Bm}$$

9. Masalaning sharti buyicha birlamchi va ikkilamchi cho'lg'amlardagi elektr isroflari bir-biriga teng: $R_{1N} = R_{2N}$. Shuning uchun transformatoridagi isroflar yig'indisi:

$$\Sigma P = P_{1H} + P_{2H} + P_y = 472 + 472 + 90 = 1034 \text{ Bm}$$

10. Nominal yuklama bilan yuklangan transformatorning foydali ish ko'effitsienti:

$$\eta_H = \frac{P_1 - \Sigma P}{P_1} = \frac{S_H \cdot \cos \varphi_H - \Sigma P}{S_H \cdot \cos \varphi_H} = \frac{15000 \cdot 0,9 - 1034}{15000 \cdot 0,9} = 0,902$$

Elektro texnika fanini rivojlantirish talabalarining bilim ko'ikmalarni rivojlantirish uchun mobil ilovaning o'rni ahamiyati haqida ma'lumotlar berib borildi

Talabalarining mobil ilova haqqida tushincha va uni amaliyotda taqbiq etish borasiqa yo'l xaritasi tuzilib olgan.

60112300-Texnologik ta'lim yonalishida o'qitiladigan umumkasbiy fanlar blogidagi Elektrotexnika fanini o'qitishda innovatsion ta'lim texnologiyalarining o'rni va roli aniqlanadi

Dasturiy ta'lim vositalaridan foydalanish sharoitida bo'lajak texnologiya fani o'qituvchisini innovatsion ta'lim berish va shu asosda ularni kompetentligini rivojlantirish jarayonida mobil ilova asosida o'qitish metodikasi takomillashtirildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduqudusov A.O, Mehnat ta'limi o'qituvchilarini tayyorlashda maxsus fanlardan talabalarining mustaqil ishlarini tashkil etish. - T. ТДПИ, 1992.
2. Асадов Ю.М. “Индивидуально-психологические особенности учителя как факторы развития профессионализма” Автореф.дисканд. Психол. наук. - Ташкент: «НУУз», 2007.- 25 с.
3. Babadjonov S.S. “Pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarining media kompetentligini rivojlantirish texnologiyasi (Informatika va axborot texnologiyalari fanini o'qitish misolida)”. 13.00.01 - Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta'limotlar tarixi (pedagogika fanlari). Falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi.-B.138 Бегимкулов У.Ш. “Педагогик таълим жараёнларини ахборотлаштиришни ташкил этиш ва бошқариш назарияси ва амалиёти”. Пед.фан.доктдисс. автореф. - Т. 2007. - 37 б.
4. Буренкова Д.Ю. Формирование и использование комплекта учебно методических и электронных средств для развития коммуникативных умений иноязычного общения (на примере английского языка): автореф. Дис. канд. пед. наук: 13.00.02.- М, 2008, -С.19.

102. MAKTABDA TURLI YOSH GURUHLARI VA O'QUV FANLARI UCHUN ONLAYN RESURLARNI TANLASH VA MOSLASHTIRISHNI TAHLIL QILISH VA OPTIMALLASHTIRISH

A.K.Turayev

Shahrisabz “Temurbeklar maktabi” harbiy-
akademik litseyi oliy toifali informatika va axborot
texnologiyalari fani o'qituvchisi

Hozirgi vaqtda biz ta'lim sohasida global axborotlashtirishni boshdan kechirmoqdamiz. Ta'limni axborotlashtirish - ta'lim va ta'limning pedagogik va psixologik maqsadlariga erishishga qaratilgan zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanishni ta'minlash jarayoni bo'lib, ularni amalga oshirish uchun onlayn ta'lim resurslari paydo bo'lgan va ulardan muvaffaqiyatli foydalaniladi. Ushbu resurslar o'quv jarayoniga faol integratsiyalashgan va an'anaviy o'qitish usullarini foydali tarzda to'ldiradigan multimedia va kommunikatsiya texnologiyalarini kiritish bilan birga keladi. Ko'pincha “Internet-resurs” tushunchasi “onlayn resurs” tushunchasi bilan sinonimdir, natijada biz ta'rif beramiz.

Internet-resurs - bu birlashtirilgan texnik, apparat va dasturiy vositalar, shuningdek, Butunjahon Internet tarmog'ida nashr etish uchun mo'ljallangan ma'lumotlar to'plami. Internet-resurs matn, grafik va multimedia ko'rinishidagi ma'lumotlarni o'z ichiga olishi mumkin.

Asosiy qism: Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ta'lim, fan va madaniyat masalalari bo'yicha YUNESKO tashkiloti uslubiy maqsadlariga ko'ra ochiq ta'lim onlayn resurslarining quyidagi tasnifini taklif qiladi:

1. Simulyatorlar - ko'nikmalarni mashq qilish va olingan bilimlarni mustahkamlash uchun ishlatiladi;
2. O'qitish - bilim berish va ko'nikmalarni shakllantirish;
3. Axborot qidirish va ma'lumotnoma - so'rov bo'yicha ma'lumot berish;
4. Nazoratchilar - olingan bilim va ko'nikmalarni tekshirish uchun mas'uldirlar;
5. O'yin - reaksiya, mantiqiy fikrlash, xotira va boshqa qobiliyatlarni rivojlantirish uchun bo'sh vaqtni tashkil qilish;
6. Calculation – hisob-kitoblarni avtomatlashtirish uchun foydalaniladi;
7. O'yin shaklida o'rganish uchun o'quv va o'yin dasturlari;
8. Namoyish – maksimal ravshanlikka erishish uchun axborot, hodisa va jarayonlarni vizual tarzda aks ettirishga xizmat qiladi;
9. Laboratoriya – masofaviy tajribalar uchun resurslar;

10. Simulyatsiya va modellashtirish - uning tomonlarini o'rganish uchun haqiqatni simulyatsiya qilish.

Ta'lim jarayonida onlayn resurslardan quyidagi maqsadlarda foydalaniladi.

1. Darsda ushbu texnologiyadan foydalanish. O'quvchilar o'qituvchining savollariga javob berish uchun elektron pochta, qidiruv tizimi bilan ishlashni va Internetda ma'lumot topishni o'rganadilar. Shunday qilib, o'quvchilar Internetdan

foydalanishning asosiy ko'nikmalariga ega bo'ladilar va o'z ehtiyojlari uchun ba'zi telekommunikatsiyalarni o'zlashtiradilar.

2. O'qituvchi o'z darsini g'ayrioddiy va qiziqarli o'tkazishga intiladi. Dars davomida onlayn material namoyish etiladi va multimedia fayllari ijro etiladi. Masalan, atrofdagi dunyo haqidagi darslarda vulqon otilishi yoki quyosh tutilishini ko'rsatish. Internet texnologiyalari tufayli sinfda ko'rish qobiliyati oshadi.

3. Kamroq konservativ o'qituvchilar o'quvchilarga onlayn resurslardan foydalangan holda ta'lim muammolarini hal qilish imkonini beradi.

4. Hozirgi vaqtda ta'lim muassasalari elektron ta'limdan foydalanishga majbur. Ta'lim dasturini amalga oshirish uchun hozirgi ta'lim muammolarini hal qilish uchun onlayn resurslardan foydalanish kerak.

Onlayn manbalar quyidagi funksiyalarga ega:

1. Diagnostika funksiyasi. Bu funksiya talabaning ko'nikma, qobiliyat va bilim darajasini aniqlash imkonini beradi. Onlayn ta'lim vositalarining didaktik imkoniyatlari o'quvchilar bilimidagi kamchiliklarni topish va bartaraf etish imkonini beradi.

2. Tarbiyaviy funksiya. Bu funksiya shundan iboratki, onlayn resurslardan foydalanish ma'lum bir fanni o'zlashtirishda talabaning ishini tashkil qilish imkonini beradi. O'zining ta'lim funksiyasini bajarishda onlayn resurs talabaga bir xil turdagi guruh yoki bir xil qiyinchilik darajasidagi topshiriqni qayta hal qilish imkoniyatini beradi.

3. Tarbiyaviy funksiya. Onlayn manbalar kabi zamonaviy o'quv vositalari o'quvchilar faoliyatini tartibga soladi va ularning o'zini o'zi tashkil etishiga yordam beradi. Ushbu vositalar bilan ishlashda maktab o'quvchilarida mas'uliyat, mustaqillik va tashabbuskorlikni rivojlantirish istagi paydo bo'ladi.

Konservativ fikrlaydigan o'qituvchilar o'quv jarayonini amalga oshirishda onlayn resurslardan foydalanishdan qochishadi, ulardan foydalanishning maqsadga muvofiqligi va foydaliligi yo'q deb hisoblaydilar va quyidagi onlayn resurslardan foydalanishning afzalliklarini unutadilar:

1. Taqdim etilgan materialning istalgan vaqtda mavjudligi. Elektron texnologiyalar uzluksiz o'qitishni tashkil etish imkonini beradi. Ta'lim jarayoni ishtirokchilari istalgan vaqtda topshiriq yoki manbalardan foydalanishlari mumkin.

2. Mobillik. Internet mavjud bo'lgan har qanday joydan bilim olishning mavjudligi.

3. Taqdim etilgan ma'lumotlarning kengligi. Internet muhitida bo'lgan talaba bevosita o'qituvchi tomonidan taklif qilingan material ustida ishlash jarayonida istalgan dunyo manbalariga murojaat qilishi mumkin.

4. Axborotning tezkorligi. An'anaviy ta'limda axborot manbai kitob yoki darslik hisoblanadi. Qog'oz yozuvlari kamdan-kam yangilanadi, chunki maktablar zarur moliyaviy yordamga ega emas. Internet resurslari har qanday ma'lumotni yangilash va dolzarb ma'lumotlardan foydalanish imkonini beradi.

5. O'quv jarayonini avtomatlashtirish. O'qituvchiga topshiriqlarning ko'p o'xshash variantlarini tuzish va qayta ishlash kerak emas. Tizim natijalarni mustaqil ravishda tekshiradi va saqlaydi.

6. Multimedia. Onlayn resurslardan foydalanish multimediadan foydalanishni o'z ichiga oladi, bu materialni idrok etishni yaxshilaydi. Ayniqsa, boshlang'ich maktabda, chunki o'quvchilar vizual-majoziy fikrlashdan og'zaki-mantiqiy fikrlashga o'tishning o'tish bosqichida.

7. Zamonaviy informatsion texnologiyalarini egallash ta'lim muassasasi bitiruvchisining kompetensiyalaridan biridir.

Onlayn resurslardan foydalanishning quyidagi kamchiliklari mavjud. Bularga quyidagilar kiradi:

1. Kompyuter savodxonligiga bo'lgan ehtiyoj. Onlayn ta'lim resurslari bilan ishlash imkoniyati bo'lmasa, ulardan foydalanish samarasiz bo'ladi.

2. Emotsional ishtirokning pastligi. Darsdagi harakatlar uchun hissiy mustahkamlashning yo'qligi ma'lumotlarning esda qolishini pasaytiradi.

3. Nazoratning zaif darajasi. Darslarda onlayn testlardan foydalanish mumkin. O'quvchi aldash, ma'lumotni uchinchi tomon manbalaridan topish imkoniyatiga ega, bu esa o'quv materiallarini o'zlashtirish darajasini shubha ostiga qo'yishi mumkin.

Ammo bu kamchiliklar AKT kompetensiyasi bo'yicha malaka kurslarini o'tash, onlayn resurslardan foydalanishda o'qituvchining ko'proq hissiy ishtiroki va ta'lim faoliyatida nazoratni kuchaytirish orqali osongina qoplanadi.

Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligida Xalq ta'limi vazirligi tomonidan o'quvchilar uchun elektron resurslarni ishlab chiqish bo'yicha ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda.

Xalq ta'limi vazirligi huzuridagi "Innovatsiya, texnologiya va strategiya markazi" DUK tomonidan foydali onlayn resurslar, platforma va portallar uchun qo'shimcha elektron kontentlar ishlab chiqildi hamda keng ommalashtirish bo'yicha ijtimoiy tarmoqlarda targ'ibot-tashviqot ishlari amalga oshirilmoqda. Jumladan, o'quvchilar darslarni o'zlashtirishi va takrorlashi uchun qo'shimcha sharoitlar yaratish, shuningdek maktabdan tashqari ta'lim resurslaridan foydalanish imkoniyatini oshirish maqsadida **Maktab.uz** masofaviy ta'lim platformasi ishlab chiqilgan.

Bugungi kunda Maktab.uz portaliga Xalq ta'limi vazirligi uchun "Onlayn maktab" telekanallari uchun ishlab chiqilgan 1-11 sinflarga mo'ljallangan 7 ming 500 dan ortiq maktab o'quv dasturi bo'yicha tayyorlangan videodarslar hamda ularning 2 ming 400 dan ortiq taqdimotlari yuklangan.

Bundan tashqari 2021 yil davomida 1-4 sinflar uchun 7 ta fandan jami 84 ta animatsion videodars ko'rinishidagi resurslar, 5-8 sinflar uchun 5 ta yo'nalish bo'yicha 100 dan ortiq, 9-11 sinflar uchun 12 ta yo'nalish bo'yicha 250 dan ortiq videodarslar maktabdan tashqari ta'lim kontenti sifatida ishlab chiqilgan va Maktab.uz portaliga bosqichma-bosqich joylanmoqda. Shuningdek, portalda hamkor

tashkilotlar tomonidan taqdim etilgan qo'shimcha elektron ta'lim resurslari ham joylashtirib borilmoqda.

O'quvchilarda kitobxonlikni yanada ommalashtirish maqsadida Kitob.uz portalini targ'iboti natijasida joriy yil yanvar oyida portalga tashrif buyuruvchilar soni 16 mingtani tashkil qildi, ularning 93 foizi yangi tashrif buyuruvchilar hisobiga to'g'ri keladi. Kitob.uz – 4000 taga yaqin elektron va audio kitoblarni o'z ichiga olgan bepul onlayn kutubxona hisoblanadi. Shuningdek, kitob.uz portali mobil ilovalarning yuklab olishlar sonida ham keskin ko'tarilishlar yuz berib, Android va iOS mobil versiyalari hisobida umumiy yuklab olishlar soni qariyb 20 ming martani tashkil qilmoqda.

"EduKids" loyihasi doirasida yaratilgan 100 dan ortiq ilmiy-ommabop animatsion dayjestlarni keng ommaga targ'iboti natijasida telegram ijtimoiy tarmog'idagi sahifasida joylashtirib borilayotgan dayjestlarning o'rtacha ko'rilish soni 50 mingtani tashkil qilmoqda.

"EduKids" – o'quvchi-yoshlar uchun mo'ljallangan bo'lib, yosh avlodni kelajakda muvaffaqiyatga erishish va o'z ustida ishlashga chaqirish, shuningdek o'quvchilarda ma'lum bir mavzular bo'yicha aniq tasavvurini shakllantirish, unda ota-onalar, jamiyat va o'qituvchilarning rolini yanada oshirishni maqsad qilgan 100 dan ortiq ilmiy-ommabop animatsion dayjestlar to'plamidir.

"Smartland" ta'lim platformasi mobil ilovalarini qishki ta'til davrida yuklab olishlar soni 5 ming 774 tani (Google Play) va 100 tani (App Store) tashkil etadi. "Smartland" loyihasi 15 ta fan bo'yicha rus va o'zbek tillaridagi 136 ta o'yin hamda 2008 ta mashqlarni o'z ichiga olgan

interaktiv virtual ta'lim platformasi hisoblanadi. Mazkur ta'lim platformasining iOS va Android operatsion tizimlari uchun mo'ljallangan mobil ilovasi ishlab chiqilgan.

Maktablarda o'quvchilar tomonidan foydalanilyotgan ta'limga oid internet resurslari

Barcha uchun ochiq onlayn kurslar

Barcha uchun ochiq onlayn kurslar (BUOOK) kompyuter va internet yordamida o'rganuvchilarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytirdi. Bu kurslardan yuqori sinflardagi maktab o'quvchilari ham foydalanishlari mumkin. Turli manbalardagi kurslarni taklif qiluvchi mashhur tijorat va notijorat tashkilotlariga Academic Earth, edx, Class Central, Udacity, Coursera, Udemy va FutureLearn kabilarni misol keltirishimiz mumkin.

Edukids

EduKids - o'quvchi-yoshlar uchun mo'ljallangan bo'lib, yosh avlodni kelajakda muvaffaqiyatga erishish va o'z ustida ishlashga chaqirish, shuningdek o'quvchilarda ma'lum bir mavzular bo'yicha aniq tasavvurni shakllantirishga qaratilgan 100 dan ortiq ilmiy-ommabop animasion dayjestlar to'plamidir.

Uzbekcoders.uz

Dasturlashni o'rganish uchun ochiq va bepul onlayn platforma. Ushbu onlayn portal 4 ta yo'nalish (ma'lumotlar tahlili (Data analysis), android ilovalar (Android), Front-End, Full-Stack) bo'yicha istagan kishiga IT-mutaxassisliklarni mutlaqo bepul o'rganish imkoniyatini beradi.

Idea.uzedu.uz

Mazkur platforma o'quvchi-yoshlarning xalq ta'limi tizimini rivojlantirish bo'yicha g'oya va takliflarini shakllantirish va ularni qo'llab-quvvatlashga mo'ljallangan. Ushbu platformaning maqsadi foydalanuvchilarning taklif va g'oyalarini yig'ish, saralash va amaliyotga joriy etishga yo'naltirish, innovatsiyalarni joriy etishda fuqarolarning ishtirokini ta'minlashdan iborat.

Smartland

Interfaol virtual ta'lim platformasi. Ushbu ta'lim platformasi orqali bolalar bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazishlari uchun interaktiv ko'rinishdagi mantiqiy o'yinlar to'plamidan foydalanishlari mumkin.

Olympiad.uzedu.uz

Fan olimpiadalarining onlayn platformasi bo'lib, onlayn olimpiadalar tashkil etish va iqtidorli o'quvchilar bazasini shakllantirish axborot tizimi. Ushbu tizim orqali 4-11-sinf o'quvchilari masofadan turib 6 ta fandan olimpiadalarda ishtirok etish imkonini beradi.

Skillshare

Skillshare — milliondan ortiq o'rganuvchi va o'qituvchilarni birlashtiruvchi bilim yoyish jamiyati. Bu saytda yo'riqnomalarga amal qilgan holda istagan inson hunarmandchilik, pazandalik,

suratkashlik, texnologiya yoki yozish kabi darslarni (odatda 30 daqiqadan 1 soatgacha bo‘lgan) o‘tishi mumkin. Bu loyihalarga asoslangan darslarni (masalan, 3D grafika) ko‘rish uchun yaxshi manbadir. Bundan tashqari, mavzu bo‘yicha guruhlangan treklar ham mavjud. Saytda 300 dan ortiq dars bepul, 3 000 tadan ortiq dars jamlangan kutubxonadan foydalanish uchun esa obuna bo‘lishingiz kerak bo‘ladi.

Reddit

Reddit uning foydalanuvchilari tomonidan taqdim etiladigan san’at va kompyuter fanlari kabi standart fanlarni, shuningdek, “ko‘ngilochar o‘yinlar”ni (StarCraft II strategiyasi kabi) qamrab oladi.

Khan Academy

Khan Academy’da hozirgi vaqtda 38 milliondan ziyod onlayn o‘rganuvchi mavjud. Khan Academy’da qiziqarli videodars va interaktiv kurslar mavjud.

iTunes U

IOS, Mac yoki Windows uchun ishlab chiqilgan iTunes U ilovasi nafaqat yetakchi maktablar va boshqa manbalar taqdim etayotgan kurslardan foydalanish, shuningdek, kurs topshiriqlarini bajarish va har bir dars uchun eslatma qoldirish imkonini beradi. Katalog turli mavzular bo‘yicha yuz minglab manbalarni o‘z ichiga oladi. Ushbu saytda bularning barchasi sizning qo‘lingiz ostida jam bo‘ladi.

Open Culture

Open Culture —saytda 2 300 ta bepul onlayn kurs, 1 150 ta bepul kino, 700 ta bepul audio kitob, 800 ta bepul kitob, 200 ta bepul darslik, 300 ta bepul til darsi, 150 bepul biznes kursi va boshqalar keltirilgan.

Xulosa: Hozirgi vaqtda ta’lim tizimini onlayn resurslarsiz tasavvur qilish qiyin. Chunki onlayn resurslar ko‘pincha multimedia ko‘rinishida tashkil etilganligi uchun undan ma’lumotlarni o‘zlashtirish o‘quvchilar uchun oson bo‘ladi. O‘quvchilarning yosh toifalariga ko‘ra ham, internetda turli resurslar mavjud. O‘z bilimini mustaqil tarzda oshirmoqchi bo‘lgan o‘quvchilarga bu resurslar juda qo‘l keladi. Onlayn resurslar orqali o‘quvchilar bepul onlayn kurslar, audio va video ko‘rinishidagi kitoblar, elektron darsliklar va kitoblarni topishlari mumkin. Bu resurlar shiddat bilan rivojlanayotgan hozirgi zamonda o‘quvchilarning katta hajmdagi ma’lumotlarni qisqa vaqtda o‘rganishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. https://uza.uz/oz/posts/maktab-oquvchilari-uchun-qanday-elektron-platformalar-bor_352370
2. <https://oliygoh.uz/post/free-online-courses>
3. <https://havola.uz/sources/online-course?sort=-title>
4. Использование интернет ресурсов в реализации комплексной дополнительной общеобразовательной общеразвивающей уровневой программы художественной направленности [Электронный ресурс] – URL: <https://multiurok.ru/files/ispolzovanie-internet-resursov-v-realizatsii-kompl.html>
5. О проблемах использования интернет-ресурсов современной системе общего образования [Электронный ресурс] – URL: <https://scienceforum.ru/2017/article/2017035170>
6. Преимущества и недостатки электронного обучения [Электронный ресурс] – URL: https://studbooks.net/2090977/informatika/preimuschestva_nedostatki_elektronnogo_o_bucheniya

103. BIR XIL MAXRAJLI KASRLARNI QO'SHISH VA AYIRISH METODIKASI

Rashidov Anvarjon Sharipovich

Buxoro davlat pedagogika instituti Aniq fanlar kafedrası dotsenti

Qodirova Norjon Zokir qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti 3-bosqich talabasi

Maktab matematika kursidan bizga yaxshi ma'lumki, "Bir xil maxrajli kasrlarni qo'shish va ayirish" mavzusi "To'g'ri va noto'g'ri kasrlar" mavzusidan keyin keladigan mavzu bo'lib, o'quvchi kasr tushunchasi, kasrlarni taqqoslash haqida batafsil ma'lumotga ega bo'lsagina bir xil maxrajli kasrlarni qo'shish va ayirish mavzusini tushunishda, o'zlashtirishda qiyinchilikka uchramaydi. Bunda yangi mavzu bayoniga o'tishdan oldin o'tilgan darsni o'quvchilar bilan takrorlab olgan ma'qul. O'tilgan mavzuni takrorlab olamiz va yangi mavzuni boshlaymiz, dars davomida olib boriladigan qiziqarli metodlar uchun sinf o'quvchilari ikki guruhga ajratiladi. 1-guruh "Al-Xorazmiy", 2-guruh "Al-Beruniy".

O'tilgan mazuni takrorlash uchun o'quvchilarga "Kichik guruhlarda ishlash" metodi uchun uyga vazifaga berilgan va kitobdagi ba'zi misollardan foydalaniladi. Har bir guruhga misol beriladi, qaysi guruh misollarni 1-bo'lib to'liq va to'g'ri bajarib ko'rsatsa o'sha guruh g'olib deb e'lon qilinadi.

Misollar:

1. Quyidagi kasrlardan qaysi biri to'g'ri, qaysi noto'g'ri kasr ekanligini aniqlang:

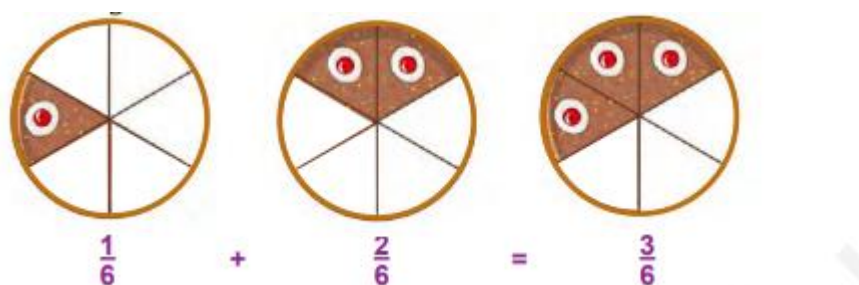
$$\frac{1}{4}, \frac{5}{3}, \frac{3}{4}, \frac{17}{12}, \frac{4}{6}, \frac{8}{8}, \frac{23}{22}, \frac{209}{999}$$

2. Maxraji 11bo'lgan 3ta to'g'ri va 3ta noto'g'ri kasr yozing.

Takrorlashga 5 daqiqa vaqt ajratiladi, uni o'tkazib olgandan so'ng o'quvchilarning yangi mavzuni o'zlashtirishga tayyorligiga ishonch hosil qilgach, yangi mavzu bayoniga o'tish mumkin.

Yangi mazu bayoni:

1

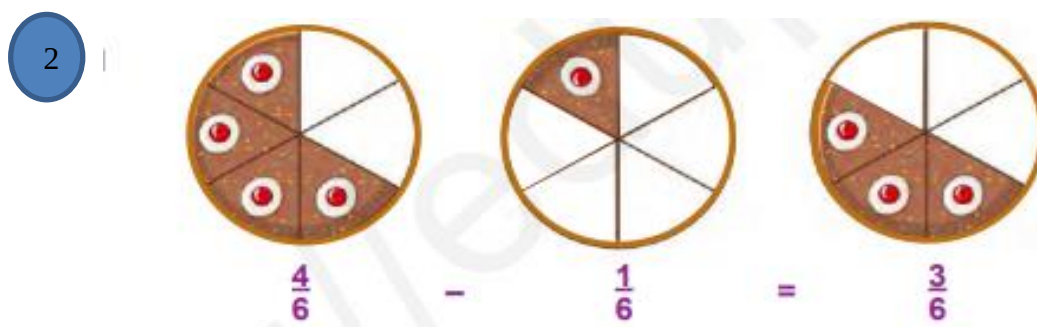

1-rasmda tort 6 ta teng bo'lakka bo'lingan. Tort bo'laklarining bittasi ($\frac{1}{6}$ qismi) olinib, unga bu bo'laklarning ikkitasi ($\frac{2}{6}$ qismi) qo'shilsa, tortning uchta bo'lagi ($\frac{3}{6}$ qismi) hosil bo'ladi. Bu quyidagicha yoziladi:

$$\frac{1}{6} - \frac{2}{6} = \frac{1-2}{6} = -\frac{1}{6}$$

Bir xil maxrajli kasrlarni qo'shishda, qo'shiluvchilarning suratlari qo'shib, natija yig'indining suratiga, maxraji esa o'zgarishsiz qoldirilib, yig'indining maxrajiga yoziladi:

$$\frac{a}{b} + \frac{c}{b} = \frac{a+c}{b}$$

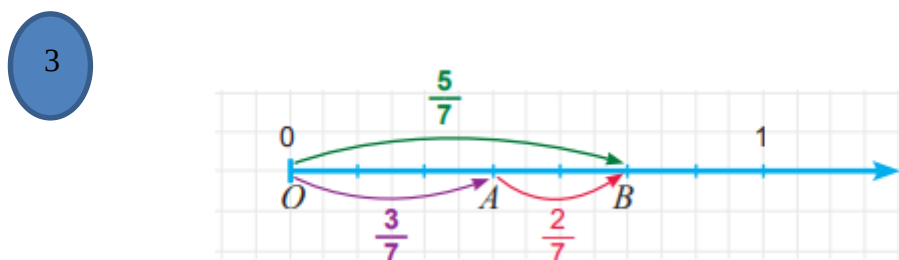

2-rasmda tort bo'laklarining ($\frac{4}{6}$ qismi) olinib, undan bu bo'laklarning bittasi ($\frac{1}{6}$ qismi) ayirilsa, tortning uchta bo'lagi ($\frac{3}{6}$ qismi) qoladi. Bu quyidagicha yoziladi.

$$\frac{4}{6} - \frac{1}{6} = \frac{4-1}{6} = \frac{3}{6}$$

Bir xil maxrajli kasrlarni ayirishda, kamayuvchining suratidan ayiriluvchining surati ayrilib, natijani ayirmaning suratiga, maxraj esa o'zgarishsiz qoldirilib, ayirmaning maxrajiga yoziladi:

$$\frac{a}{b} - \frac{c}{b} = \frac{a-c}{b}$$

3-rasmda $AO = \frac{3}{7}$, $AB = \frac{2}{7}$ va $OB = \frac{5}{7}$ ga teng.

Ma'lumki, kesmalarining xossalari ko'ra: $OB = OA + AB$.

Demak, $\frac{5}{7}$ kasr $\frac{3}{7}$ va $\frac{2}{7}$ kasrlarning yig'indisidan iborat bo'ladi va bu

$$\frac{3}{7} + \frac{2}{7} = \frac{5}{7} \text{ ko'rinishida yoziladi.}$$

$$OA = OB - AB \text{ tenglikda } \frac{5}{7} - \frac{2}{7} = \frac{3}{7},$$

$$AB = OB - OA \text{ tenglikdan esa } \frac{5}{7} - \frac{3}{7} = \frac{2}{7} \text{ ga ega bo'lamiz.}$$

Yangi mavzudan foydalanib darslikda keltirilgan misollar tahlil qilinadi. Bunda ham darslikdagi misollardan foydalangan holda ba'zi metodlarni qo'llaymiz. Mustahkamlashda qo'llagan birinchi metodimiz “**Matematik guldona**” metodi, bunda 1-va 2- guruhlardan bittadan o'quvchilar chiqadilar. Harbir o'quvchiga matematik guldona va gullari beriladi. Guldonga o'quvchilar sariq gullarga bir xil maxrajli kasrlarni qo'shishga misol yozishadi, qizil rangli gullarga esa bir xil maxrajli kasrlarni ayirishga misollar yozishadi.

2-metodimiz “Juftini top” bu metodda ikkala guruhga ham misollar va ularning javoblari beriladi o'quvchilar buni ishlab to'g'ri javoblaerini topishlri kerak.

SAVOLLAR.

JAVOBLAR

1. $\frac{3}{10} + \frac{4}{10}$	a) $\frac{4}{9}$
2. $\frac{5}{11} + \frac{2}{11} + \frac{3}{11}$,	b) $\frac{10}{12}$
3. $\frac{5}{9} - \frac{1}{9}$,	c) $\frac{10}{11}$
4. $\frac{9}{17} - \frac{4}{17}$	d) $\frac{5}{17}$
5. $\frac{9}{12} + \frac{1}{12}$,	e) $\frac{28}{39}$
6. $\frac{15}{39} + \frac{13}{39}$,	f) $\frac{21}{27}$
7. $\frac{13}{17} - \frac{2}{17} + \frac{3}{17}$,	g) $\frac{7}{10}$
8. $\frac{19}{27} + \frac{5}{27} - \frac{3}{27}$,	h) $\frac{14}{17}$

Javoblari:1-g; 2-c; 3-a; 4-d; 5-b; 6-e;7-h; 8-f.

Maktab o'quvchilariga matematika kursining "Bir xil maxrajli kasrlarni qo'shish va ayirish" mavzusini o'qitish jarayonida maqolada keltirilgan ma'lumotlardan foydalanish orqali darsning o'tilgan mavzuni takrorlash, yangi mavzuni bayon qilish, mavzu bo'yicha olingan bilimlarini mustahkamlash qismlarini samarali tashkil etish mumkin. Umuman darsni yanada samarali, natijador va qiziqarli qilib tashkil qilishda ta'limning turli interfaol usullaridan foydalanish mumkin [1-14].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Educating teachers of science, mathematics, and technology : new practices for the new millennium / Committee on Science and Mathematics. Copyright 2001 by the National Academy of Sciences. Constitution Avenue, N.W. Washington
2. Djurayev R.X va boshqalar. Pedagogik atamalar lug'ati. –T.: "Fan nashriyoti", 2008 yil. – 94-bet
3. A. Sh. Rashidov Matematika darslarida ta'limning shaxsga yo'naltirilgan texnologiyasi. Центр научных публикаций. 2021 yil. 3-son. 68-72 bet
4. A. Sh. Rashidov Ijtimoiy-gumanitar ta'lim yo'nalishi talabalari uchun matematik fanlar bo'yicha amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish. Science and Education №9. С 283-291
5. О.О.Халлоқова. А.Рашидов Пороговое собственное значение модели Фридрихса. Молодой ученый, 2015 №15. С. 1-3
6. A. Sh. Rashidov Interaktivnyye metody pri izuchenii temy "Opredelenny integral i yego prilozheniya". Nauchnyye issledovaniya. № 34:3. С 21-24
7. A. Sh. Rashidov Yoshlar intellektual kamolotida ijodiy tafakkur va kreativlikning o'рни. Pedagogik mahorat 2021 yil №7. 114-116 bet.
8. A. Sh. Rashidov. Matematika fanlaridan talaba yoshlar ijodiy tafakkurini rivojlantirish. Fan va jamiyat №3. С 45-46
9. A. Sh. Rashidov замонавий таълим ва инновацион технологиялар соҳасидаги илғор тажрибалар. Центр научных публикаций. 2021 yil. 3-son. 68-72 bet 8-14
10. A. Sh. Rashidov. M. F. Faxridinova. O'quvchilarning bilimini baholashda xalqaro baholash dasturlari. "Fizika, matematika va informatsion texnologiyalarning innovatsion rivojlanishdagi o'рни" mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman. Buxoro. 222-227 bet.
11. A. Sh. Rashidov. S. A. Mehmonova. Matematik analiz fanini o'qitishda interfaol metodlar: "KEYS-STADI" metodi "Fizika, matematika va informatsion texnologiyalarning innovatsion rivojlanishdagi o'рни" mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman. Buxoro. 165-169 bet.

12. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot o'g'li Options for Working with Files in the Python Programming Language International Interdisciplinary Research Journal Volume 2 Issue 3, Year 2023 ISSN: 2835-3013 c. 371-375.
13. Hasanov Behzod Normurot o'g'li Matritsa ustida amallar bajarish metodlari Educational research in universal sciences, 2024/3/3 c.38–45.
14. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot o'g'li Python dasturlash tilini o'qitishda funksiyalardan foydalanish metodikasi Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali 2023 Tom 1. №18 c. 15-19

104. PIFAGOR TEOREMASI VA UNING TURLI ISBOTLARI

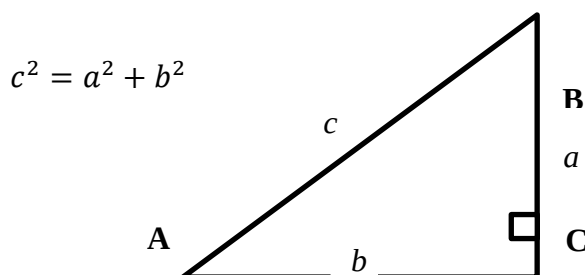
Abdugʻofforova Muxlisa Akmaljon qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti 3-bosqich talabasi

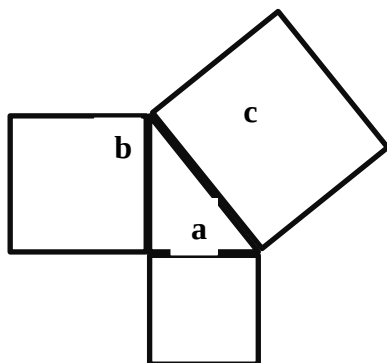
Maktab geometriya kursida eng asosiy teoremlardan biri bu – Pifagor teoremasidir. Pifagor teoremasi – bu toʻgʻri burchakli uchburchakning tomonlari orasidagi munosabatni oʻrnatadigan Yevklid geometriyasining asosiy teoremlaridan biridir. Oʻquvchilarda bu teorema boʻyicha bilimlarni shakllantirish uchun albatta ularda uchburchak, toʻgʻri burchakli uchburchak, toʻgʻri toʻrtburchak shakllari boʻyicha bilimlarni ham tekshirib koʻrish kerak. Mavzuni oʻqitishda oʻquvchilarga albatta geometrik shakllarni yasash bilan tushuntirish yaxshi natijalar berishi aniq.

Pifagor teoremasi maktab geometriyasining ilk bosqichlaridan oʻrganish boshlanadi va ushbu teoremadan keyingi oʻquv bosqichlarining barchasida foydalaniladi. Demak Pifagor teoremasini soddadan qiyin, qiyindan murakkabgacha boʻlgan barcha bosqichlarda birdek foydalaniladi. Bir soʻz bilan aytganda bu teoremani toʻgʻri burchakli uchburchaklar uchun universal teorema deyish mumkin. Maktab fizika kursida ham Pifagor teoremasidan juda koʻp masalalarda foydalaniladi.

Oʻquvchilarga oʻtilgan mavzuni takrorlash uchun **“A4 format”** metodidan foydalanamiz. Bu metod uchun va dars davomida olib boriladigan metodlar uchun oʻquvchilarni guruhlariga ajratib olamiz. Oʻquvchilarni uch guruhga boʻlib olamiz. Uchta qator oʻquvchilarini uch guruhga boʻlamiz. **“A4 format”** metodi uchun bizga boʻsh list kerak boʻladi. Har bir guruhga yaʼni qatorlarga bittadan list beramiz. Ular oʻtilgan mavzu yuzasidan oʻzlashtirgan bilimlarini listga yozib chiqishadi. Har bir oʻquvchi bittadan maʼlumot yozib, orqasida oʻtirgan oʻquvchiga listni beradi. Oxirgi partadagi oʻquvchiga yetguncha maʼlumot yozilib, oxirgi oʻquvchi oʻz maʼlumotini yozib, qolgan oʻquvchilarning maʼlumotlarini oʻqib beradi. Shu orqali oʻqituvchi oʻquvchilarning maʼlumotlarini tekshirib oladi. Bu metod orqali oʻqituvchi oʻquvchilarni oʻtilgan mavzuni qanday oʻzlashtirganini bilib olish bilan birga, qolgan oʻquvchilarni ham qayta mavzuni takrorlashiga yordam beradi. Pifagor teoremasining asosiy koʻrinishi quyidagicha taʼriflanadi: toʻgʻri burchakli uchburchakda katetlar kvadratlari yigʻindisi gipotenuzaning kvadratiga teng.

Ushbu teoremani shakllar orqali tushuntiradigan bo'lsak, gipotenuzaga qurilgan kvadrat yuzasi, katetlarga qurilgan kvadratlar yuzalari yig'indisiga tengdir. Ko'rinib turibdiki ushbu chizmada Pifagor teoremasining eng sodda isbotlaridan biri keltirilgan. Maktab o'quvchilarida shbu teoremani o'rgatishda kvadratlar yuzasi orqali aniqlashdan boshlash maqsadga muvofiqdir. Chunki o'quvchilarga misol va masalalarni yechish formulalaridan ko'ra shakllarga qarab aniqlash qisqaroq va samaraliroq yo'ldir.

Pifagor teoremasining o'quv adabiyotlaridagi eng mashhur isbotlaridan biri bu uchburchaklar o'xshashligi texnikasi yordamida isbotidir. Uchburchaklar o'xshashligi orqali isbot to'g'ridan to'g'ri aksiomalardan kelib chiqadi va shakl yuzasi tushunchasidan foydalanilmaydi. Pifagor teoremasi isbotlarining ko'pchiligi shakllar yuzasi orqali isbotlangan. Ularning ko'pchiligining ko'rinishi soddaligiga qaramay, ushbu isbotlarda shakllar yuzalari xossalardan foydalaniladi va bu xossalari Pifagor teoremasi isbotidan qiyin hisoblanadi.

O'quvchilarga Pifagor teoremasini o'rgatish doirasida albatta Pifagor sonlari deb ataluvchi sonlar ketma ketligiga duch kelamiz. Ushbu sonlar to'g'risida o'quvchilarda tushuncha hosil qilish uchun

$$a^2 + b^2 = c^2$$

tenglamaga murojaat qilamiz. **Pifagor sonlari** deb, ushbu tenglamani qanoatlantiradigan sonlar uchligiga aytiladi. Masalan, 3,4 va 5 sonlari Pifagor sonlarining eng mashhuri desak ham bo'ladi. Uchburchak o'xshashligi xossalardan foydalanib, yuqoridagi tenglikni qanoatlantiradigan juda ham ko'p sonlar uchligini yaratsak bo'ladi.

4	3	5	14	48	50
6	8	10	16	63	65
8	15	17	18	80	82
10	24	26	20	99	101
12	35	37	22	120	122

Yuqorida berilgan jadval orqali o'quvchilar Pifagor sonlari uchligi haqida yanada ko'proq

axborotlarga ega bo'lishlari mumkin. Pifagor sonlari uchligini o'quvchilarning o'zlari mustaqil aniqlashlari uchun beriladigan topshiriqlar albatta ularda topqirlik va izlanuvchanlikni oshirishga xizmat qiladi.

Yangi mavzu bayoni berilgach, zerikib qolgan o'quvchilarni diqqatini jamlash maqsadida **“Diqqatni jamlar”** o'yinini o'tkazamiz. Buning uchun o'qituvchi tarqatma materialiga matematikaga oid termin, sonlarni yozib keladi. Har bir guruhdan bittadan o'quvchi tanlab olinadi. So'ngra ularga tarqatma material ko'rsatiladi. O'quvchilar diqqat bilan ularni birin ketinlikda eslab qolishga harakat qilishadi 10 soniya ularni ko'rishib, so'ngra yozib berishadi. Misol uchun Rim raqamlarini yozib, o'quvchilarga ko'rsatamiz

	1-son	2-son	3-son	4-son	5-son
1-o'quvchi	V	L	XIX	D	VII
2-o'quvchi	C	XL	VIII	XXV	IV
3-o'quvchi	X	III	IV	XX	XII
4-o'quvchi	XXI	IX	IL	C	VI
5-o'quvchi	III	CI	M	XIX	L
6-o'quvchi	LI	XXIX	C	XVII	VII

Dars davomida o'quvchilarni yangi mavzudan olgan bilimlarini va shu mavzugacha olgan bilimlarini bilib olish uchun **“To'g'ri va noto'g'ri”** metodidan foydalanamiz. Bu metodda o'tilgan mavzular yuzasidan turli xil matematik fikrlar beriladi va bu savollarning to'g'ri yoki noto'g'ri ekanligini o'quvchilar aytishi lozim. O'quvchi xato yoki to'g'ri javoblariga ko'ra rangli kartochkalar orqali baholanadi.

Namunaviy savollar:

1-guruh:

- Katetlari 4 va 3 ga teng bo'lgan to'g'ri burchakli uchburchakning gipotenuzasi 5ga teng. (To'g'ri).
- To'g'ri burchakli uchburchakning gipotenuzasi 10, kateti 8ga teng bo'lsa, ikkinchi kateti 5 bo'ladi. (Noto'g'ri).

2-guruh:

1. Katetlari 2 va 8 ga teng bo'lgan to'g'ri burchakli uchburchakning gipotenuzasi 5ga teng. (Noto'g'ri).
2. To'g'ri burchakli uchburchakning gipotenuzasi 17, kateti 8ga teng bo'lsa, ikkinchi kateti 15 bo'ladi. (To'g'ri).

3-guruh:

.Katetlari 4 va 6 ga teng bo'lgan to'g'ri burchakli uchburchakning gipotenuzasi 7ga teng. (Noto'g'ri).

1. To'g'ri burchakli uchburchakning gipotenuzasi 10, kateti 8ga teng bo'lsa, ikkinchi kateti 6 bo'ladi. (To'g'ri).

Maktab o'quvchilariga 8-sinf matematika kursining “ Pifagor teoremasi va uning turli isbotlari “ mavzusini o'qitish jarayonida maqolada keltirilgan ma'lumotlardan foydalanish orqali darsning o'tilgan mavzuni takrorlash, yangi mavzuni bayon qilish, mavzu bo'yicha olingan bilimlarni mustahkamlash qismlarini samarali tashkil etish mumkin. Darsni samarali va qiziqarli qilib tashkil qilishda ta'limning turli interfaol usullaridan, qiziqarli o'yin va metodlardan foydalanish mumkin [3-14].

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Educating teachers of science, mathematics, and technology : new practices for the new millennium / Committee on Science and Mathematics. Copyright 2001 by the National Academy of Sciences. Constitution Avenue, N.W. Washington
2. _Djurayev R.X va boshqalar. Pedagogik atamalar lug'ati. –T.: “Fan nashriyoti”, 2008 yil. – 94-bet
- 3.A. Sh. Rashidov Matematika darslarida ta'limning shaxsga yo 'naltirilgan texnologiyasi. Центр научных публикаций. 2021 yil. 3-son. 68-72 bet
- 4.A.Sh. Rashidov Ijtimoiy-gumanitar ta'lim yo'nalishi talabalari uchun matematik fanlar bo'yicha amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish. Science and Education №9. C 283-291
- 5.O.O.Xаллоқова. А.Рашидов Пороговое собственное значение модели Фридрихса. Молодой ученый, 2015 №15. С. 1-3
- 6.A. Sh. Rashidov Interaktivnyye metody pri izuchenii temy "Opredelenny integral i yego prilozheniya". Nauchnyye issledovaniya. № 34:3. C 21-24
- 7.A. Sh. Rashidov Yoshlar intellektual kamolotida ijodiy tafakkur va kreativlikning o'rni. Pedagogik mahorat 2021 yil №7. 114-116 bet.
- 8.A.Sh. Rashidov.Matematika fanlaridan talaba yoshlar ijodiy tafakkurini rivojlantirish. Fan va jamiyat №3. C 45-46

- 9.A.Sh. Rashidov замонавий таълим ва инновацион технологиялар соҳасидаги илғор тажрибалар. Центр научных публикаций. 2021 yil. 3-son. 68-72 bet 8-14
10. A.Sh.Rashidov. M.F.Faxridinova. O‘quvchilarning bilimini baholashda xalqaro baholash dasturlari. “Fizika, matematika va informatsion texnologiyalarning innovatsion rivojlanishdagi o‘rni” mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman. Buxoro. 222-227 bet.
11. A.Sh.Rashidov. S.A.Mehmonova. Matematik analiz fanini o‘qitishda interfaol metodlar: “KEYS-STADI” metodi “Fizika, matematika va informatsion texnologiyalarning innovatsion rivojlanishdagi o‘rni” mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman. Buxoro. 165-169 bet.
12. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot o‘g‘li Options for Working with Files in the Python Programming Language International Interdisciplinary Research Journal Volume 2 Issue 3, Year 2023 ISSN: 2835-3013 c. 371-375.
13. Hasanov Behzod Normurot o‘g‘li Matritsa ustida amallar bajarish metodlari Educational research in universal sciences, 2024/3/3 c.38–45.
14. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot o‘g‘li Python dasturlash tilini o‘qitishda funksiyalardan foydalanish metodikasi Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali 2023 Tom 1. №18 c. 15-19

105. VEKTORLAR MAVZUSIGA DOIR MASALALAR YECHISH MAVZUSINI O‘QITISH XUSUSIYATLARI

Abdukarimova Rayhona Akmalovna

BuxDU fizika-matematika fakulteti 3 bosqich talabasi

Buyuk alloma Abu Rayhon Beruniy aytganidek: “Doim bir xil narsaga qarayverish malollik va sabrsizlikka olib keladi. Ta’lim har xil usullarda uyushtirilganda o‘quvchi turli gularllar ochilgan bog‘da yurganga o‘xshaydi, ular qiziqadi, ko‘rishni istaydi.”

Dars bosqichlari:

- 1.Tashkiliy qism.
- 2.Klaster usuli.
- 3.Tezkor savol - javob.
- 4.Matematik damino.
- 5.Test.
- 6.Uyga vazifa.
- 7.Xulosa.

1.Tashkiliy qism.

O‘quvchilar bilan salomlashgach sinf xonasining darsga tayyorligi kuzatuladi navbatchidan davomat olinadi. Uy vazifasi so‘raladi va o‘quvchilar tushunmagan savollar tushuntiriladi.

2.Klaster usuli.

Klaster usuli yordamida o‘tilgan mavzular so‘raladi.Bunda o‘quvchilar ikki guruhga bo‘linadi.Har guruhga 1 tadan plakat beriladi.Ular plakatlarga vektorlar haqida ma’lumotlarni, formulalarni yozishadi.5 minut vaqt beriladi.Vaqt tugagach plakatlar doskaga osiladi.Ulardagi xato,kamchiliklar bo‘lsa tuzatiladi.

3.Tezkor savol – javoblar.

- 1.Nol vektor nima?
- 2.Qanday vektorlar uchburchak qoidasiga asosan qo‘shiladi?
- 3.Qanday vektorlar kollinear deyiladi?
- 4.Ikki vektorning kollinearlik sharti nimadan iborat?

5. Koordinatalari bilan berilgan vektirlarni qo'shish.
6. Koordinatalari bilan berilgan vektorlarni songa ko'paytirish.
7. Birlik vektor deb nimaga aytiladi?
8. Birlik vektor koordinatalari.
9. Ikki vektorning o'zaro perpendikulyarlik sharti?
10. Vektorning uzunligi qanday topiladi?

4. Matematik domino.

masala	Masalaning yechimi
aria nt	
$\vec{b}(0;-2)$ va $\vec{c}(-3;4)$ vektorlar berilgan. $\vec{a}=3(0;-2)-2(-3;4)=(0;-6)-(-6;8)=(6;-14)$ $\vec{a} = 3\vec{b} - 2\vec{c}$ vektorning koordinatalarini toping.	
Agar $\vec{p}(2,5;1)$ va $\vec{q}=(-2;2)$ bo'lsa, $\vec{m}=4(2,5;1)+2(-2;2)=(10;4)+(-4;4)=(6;8)$ 6;- $\vec{m} = 4\vec{p} + 2\vec{q}$ vektorning uzunligini 14) toping.	$ \vec{m} = \sqrt{36 + 64} = 10$
N ning qanday qiymatida $\vec{a}(n;-2;4)$ 0 va $\vec{b}(n;4n;4)$ vektorlar perpendikulyar bo'ladi?	$\vec{a} \cdot \vec{b} = 0$ $\vec{a} \cdot \vec{b} = n^2 - 8n + 16 = 0$ $(n - 4)^2 = 0$ $n - 4 = 0$ $n = 4$
$ \vec{a} =3$, $ \vec{b} =4$ $\vec{a}$ va $\vec{b}$ orasidagi burchak 60° ga teng. π ning qanday qiymatida $\vec{p}(\vec{a} - \pi\vec{b})$ va $\vec{a}$ vektorlar perpendikulyar bo'ladi?	$\vec{a} \cdot \vec{b} = 3 \cdot 4 \cos 60^\circ = 6$ $(\vec{a} - \pi\vec{b}) \cdot \vec{a} = 0$ $\vec{a}^2 - \pi\vec{a}\vec{b} = 0$ $9 - \pi 6 = 0$ $\pi = 1,5$

5. $|\vec{a}| = 3$, $|\vec{b}| = 4$, $\vec{a}$ va $\vec{b}$ vektorlar orasidagi burchak 60° ga teng. $\vec{c} = 3\vec{a} + 2\vec{b}$ vektorning uzunligini toping.

$\sqrt{217}$ Agar $\vec{a}$ va $\vec{b}$ birlik vektorlar bo'lib, $(\vec{a} \wedge \vec{b}) = 90^\circ$ bo'lsa, $2\vec{a} - \vec{b}$ va $2\vec{a} + \vec{b}$ Vektorlar orasidagi burchak φ ni toping.

90° n ning qanday qiymatlarida $\vec{a}(2; n; 6)$ va $\vec{b}(1; -2; 3)$ vektorlar kollinear bo'ladi?

4 $\vec{x} = 2\vec{i} + 5\vec{j} - \vec{k}$ va $\vec{y} = \vec{i} - \vec{j} - 3\vec{k}$ vektorlar orasidagi burchak kosinusini toping.

$$\vec{a} \cdot \vec{b} = 3 \cdot 4 \cos 60^\circ = 6$$

$$|\vec{c}| = \sqrt{(3\vec{a} + 2\vec{b})^2} = \sqrt{217}$$

$$\vec{a} \cdot \vec{b} = 0, |\vec{a}| = 1, |\vec{b}| = 1$$

$$\cos \varphi = \frac{(2\vec{a} - \vec{b})(2\vec{a} + \vec{b})}{|2\vec{a} - \vec{b}| |2\vec{a} + \vec{b}|} = 0$$

$$\varphi = 90^\circ$$

$$\frac{2}{1} = \frac{n}{-2} = \frac{6}{3} \Rightarrow n = -4$$

$$\vec{x}(2; 5; -1), \vec{y}(1; -1; -3)$$

$$|\vec{x}| = \sqrt{4 + 25 + 1} = \sqrt{30}$$

$$|\vec{y}| = \sqrt{1 + 1 + 9} = \sqrt{11}$$

$$\vec{x} \cdot \vec{y} = 2 - 5 + 3 = 0$$

$$\cos \alpha = \frac{0}{\sqrt{30} \cdot \sqrt{11}} = 0$$

$$\alpha = 90^\circ$$

5. test.

1. $\vec{a}(1; 1; -1)$ va $\vec{b}(2; 0; 0)$ vektorlar berilgan bo'lsa, $2\vec{a} + 3\vec{b}$ vektorning uzunligini toping.

A) $4\sqrt{3}$ B) $4\sqrt{2}$ C) $5\sqrt{3}$ D) $6\sqrt{2}$ E) 12

2. $\vec{a}(3; 1; -2)$ va $\vec{b}(-2; 3; 4)$ vektorlar orasidagi burchakni toping.

A) $\pi - \arccos \frac{3}{\sqrt{29}}$ B) $\pi - \arccos \frac{11}{\sqrt{406}}$ C) $\pi - \arccos \left(\frac{11}{12}\right)$ D) 75° E) 45°

3. Agar $\vec{a}(-2; 3; 4)$, $\vec{a} \cdot \vec{b} = 29$ va $\vec{a}$ va $\vec{b}$ vektorlar kollinear bo'lsa, $\vec{a}$ vektorning uzunligini toping.

A) $\sqrt{23}$ B) $\sqrt{29}$ C) $\sqrt{25}$ D) $\sqrt{27}$ E) $\sqrt{22}$

4. $\vec{a} = 2\vec{i} + m\vec{j} - 3\vec{k}$ va $\vec{b} = \vec{i} - 2\vec{j} + \vec{k}$ vektorlar perpendikulyar ekanligi ma'lum bo'lsa, m ning qiymatini toping.

$$A)\frac{3}{4} \quad B)\frac{1}{4} \quad C)-\frac{1}{3} \quad D)\frac{2}{5} \quad E)-\frac{1}{2}$$

5. $|\vec{a}| = 2$, $|\vec{b}| = 1$ va ular orasidagi burchak $\varphi = \frac{\pi}{3}$ bo'lsa, $\vec{c} = 2\vec{a} - 3\vec{b}$ vektorning uzunligini toping.

$$A)\sqrt{10} \quad B)\sqrt{7} \quad C)7 \quad D)\sqrt{13} \quad E)\sqrt{15} \quad [\text{Rahimqoriyev, 2019: 89}].$$

6.Uyga vazifa.

1. $|\vec{a}| = 2$, $|\vec{b}| = 1$, $(\vec{a} \wedge \vec{b}) = 60^\circ$ berilgan bo'lsa, $\vec{a} + \vec{b}$ va $\vec{a} - \vec{b}$ vektorlar orasidagi burchak kosinusini toping.

2. Uchlari $A(-6;1)$, $B(4;-3)$, $C(-1;-4)$ bo'lgan ABC berilgan. Uchburchak medianasi CK da yotgan. CK vektorning koordinatalarini toping.

3. $\vec{a}(-1;3)$ vektorga kollinear bo'lgan va $\vec{a} \cdot \vec{b} = 30$ shartni qanoatlantiruvchi $\vec{b}$ vektorni toping [Rahimqoriyev, 2019: 92].

7.Xulosa.

O'quvchilarning darsga ishtirokiga qarab ular baholanadi. Oqituvchining faol, samarali faoliyati ta'lim oluvchi o'quvchi yoki talabalarga nisbatan yo'naltirilgan bo'lib ularning shaxsiy, shuningdek o'qituvchi bilan birgalikdagi faoliyatini hisobga olgan holda, o'quv materiallarini o'zlashtirishga qaratilgan. Pedagogik texnologiyaning markaziy muammosi talaba shaxsini rivojlantirish orqali ta'lim maqsadiga erishishni ta'minlashdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Fedorko V.N, Safarova N.I, Ismatova J.A, Nazaralieva E. Y, Geometriya: 10-sinf uchun darslik – 2022.
2. Isroilov I, Pashaev I. Geometriya. Darslik. -T.: O'qituvchi, 2011.
3. Mirzaaxmedov M.A. va boshqalar. Matematika. 1-2 qismlar, 10-sinf. Darslik – T.: MChJ “Yeekstremumpress”, 2017.
4. Mirzaaxmedov M.A. va boshqalar. Matematika. 1-2 qismlar, 11-sinf. Darslik – T.: MChJ “ZAMIN NASHR”, 2018
5. Pogorelov V.A. Geometriya.7-11. – Toshkent: O'qituvchi, 2001.
6. Rahimqoriyev A.A, Toxtaxodjayeva M.A. Geometriya. 8-sinf. Darslik - Toshkent.: “O'zbekiston”, 2019. 78-100 bet
7. Xaydarov B, Toshtemirova N, Asrorov U, Geometriya: 10-sinf uchun darslik – 2022.

106. KO‘PHAD REZULTANTINING TENGLAMALAR SISTEMASINI YECHISHGA TADBIQLARI

Abdullayev Sarvar Anvar o‘g‘li

Buxoro davlat Pedagogika instituti o‘qituvchisi

Muzaffarova Dilshoda Mehriddin qizi

Buxoro davlat Pedagogika instituti

2-bosqich talabasi

Kompleks sonlar maydonida bir o‘zgaruvchili ikkita ko‘phad berilgan bo‘lsin

$$f(x) = a_0 + a_1 * x^{n-1} + a_2 * x^{n-2} + \dots + a_n$$

$$g(x) = b_0 * x^m + b_1 * x^{m-1} + b_2 * x^{m-2} + \dots + b_m \quad (a_0 \neq 0, b_0 \neq 0)$$

bu ko‘phadlarning ildizlari mos ravishda $\alpha_1, \alpha_2 \dots \alpha_n$ va $\beta_1, \beta_2 \dots \beta_m$ bo‘lsin.

Ta’rif: Ushbu $R(f, g) = a_0^m * g(\alpha_1) * g(\alpha_2) * \dots * g(\alpha_n)$ ko‘rinishidagi ifoda $f(x)$ va $g(x)$ ko‘phadlarning rezultanti deb ataladi.

$$R(f, g) = a_0^m * g(\alpha_1) * g(\alpha_2) * \dots * g(\alpha_n)$$

$$R(g, f) = b_0^n * f(\beta_1) * f(\beta_2) * \dots * f(\beta_m)$$

Misol-1: $F(x) = x^3 - 6x^2 + 11x - 6$ va $G(x) = x^3 + 6x^2 + 11x + 6$ ko‘phadlarning ildizlari mos ravishda $\pm 1; \pm 2; \pm 3$ bo‘lsa, bu ko‘phadlarning $R(F, G)$ rezultanti topilsin.

$$R(F, G) = 1^3 * g(1) * g(2) * g(3) = 24 * 60 * 120 = 172800$$

$$R(G, F) = 1^3 * f(-1) * f(-2) * f(-3) = -172800$$

Ta’rif: $f(x)$ va $g(x)$ ko‘phadlarning rezultanti uchun ushbu tenglik o‘rinlidir.

$$R(g(x), f(x)) = (-1)^{mn} * R(f(x), g(x))$$

Misol-2: $f(x) = x^2 - 3x + 2$ va $g(x) = x^2 + x - 2$ ko‘phadlarning ildizlari mos ravishda 1;2 va 1;-2 bo‘lsa $R(f, g)$ ni toping.

$$R(f, g) = 1^2 * g(1) * g(2) = 0$$

$$R(g, f) = 1^2 * g(1) * g(-2) = 0$$

Ta’rif: Agar $f(x)$ va $g(x)$ ko‘phadlar umumiy ildizga ega bo‘lsa bu ko‘phadlarning rezultanti nolga teng bo‘ladi.

Endi $f(x)$ va $g(x)$ ko‘phadlarning bosh koeffitsientlari qanday bo‘lishini e’tiborga olmay turib, rezultantga tarif beraylik.

Ta’rif: $f(x)$ va $g(x)$ ko‘phadlarning $R(f, g)$ rezultanti deb

$$R(f, g) = \begin{vmatrix} a_0 & a_1 & a_2 & \dots & a_n & \dots & 0 & \dots & 0 \\ 0 & a_0 & a_1 & \dots & a_{n-1} & a_n & \dots & 0 & 0 \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ b_0 & b_1 & b_2 & \dots & b_m & \dots & 0 & \dots & 0 \\ 0 & b_0 & b_1 & \dots & b_{m-2} & b_{m-1} & b_m & \dots & 0 \end{vmatrix}$$

Silvester determinantiga aytiladi.

Misol-3: Quyidagi tenglamalar sistemasini rezultant yordamida yechamiz

$$\begin{cases} x^3 + y^3 = 35 \\ x + y = 5 \end{cases}$$

Berilgan tenglamalar sistemasini quyidagicha yozib olamiz $\begin{cases} x^3 + y^3 - 35 = 0 \\ x + y - 5 = 0 \end{cases}$ bu sistemaning har bir tenglamasini x o'zgaruvchining ko'phadi deb qarab ko'phad koeffitsiyentlaridan Silvester determinantini tuzib olamiz

$$\begin{vmatrix} 1 & 0 & 0 & y^3 - 35 \\ 1 & y - 5 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & y - 5 & 0 \\ 0 & 0 & 1 & y - 5 \end{vmatrix} = 1 \cdot (-1)^2 \begin{vmatrix} y - 5 & 0 & y^3 - 35 \\ 1 & y - 5 & 0 \\ 0 & 1 & y - 5 \end{vmatrix} = 0$$

$$(y - 5)^3 + (35 - y)^3 = 0$$

$$y^3 - 15y^2 + 75y - 125 + 35 - y^3 = 0$$

$$y^2 - 5y + 6 = 0$$

$$(y - 3) * (y - 2) = 0$$

Oxirgi tenglamadan $y = 3$ $y = 2$ larni aniqlab bularni sistemaga qo'yib $(3; 2)$ $(2; 3)$ yechimlarni olamiz.

Misol-4: Yana bir tenglamalar sistemasini ko'rib chiqamiz $\begin{cases} x^2 + 2y^2 - 17 = 0 \\ 6x^2 - xy - 12y^2 = 0 \end{cases}$

$$\begin{vmatrix} 1 & 0 & 2y^2 & 0 \\ 0 & -1 & 0 & 2y^2 \\ 6 & -y & -12y^2 & 0 \\ 0 & 6 & -y & -12y^2 \end{vmatrix} = 0$$

$$1 \cdot (-1)^2 * \begin{vmatrix} 1 & 0 & 0 \\ -y & -12y^2 & 2y^2 \\ 6 & -y & -12y^2 \end{vmatrix} + 6 * (-1)^4 * \begin{vmatrix} 0 & 2y^2 & 0 \\ 1 & 0 & 2y^2 - 17 \\ 6 & -y & -12y^2 \end{vmatrix} = 0$$

$$144y^4 + 2y^4 - 17y^2 + 144y^4 - 1224y^2 + 6(6((2y^2 - 17)^2)) + 144y^4 - 1224y^2 = 0$$

$$578y^4 - 4913y^2 + 10404 = 0$$

$$y^4 - \frac{17y^2}{2} + 18 = 0$$

$$2a^2 - 17a + 36 = 0$$

$$D = 289 - 4 * 2 * 36 = 1$$

$$a_1 = \frac{9}{2} \quad a_2 = 4$$

$$y^2 = \frac{9}{2} \quad y^2 = 4$$

$$y = \frac{3}{\sqrt{2}}; \frac{-3}{\sqrt{2}} \quad y=2;-2$$

Xulosa qiladigan bo'lsak, bazi bir tenglamalar sistemasini resultant yordamida yechish ancha qulay bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. A.G.Kurosh Oliy algebra kursi. Toshkent “O‘qituvchi” 1976
2. Uzoqboyev, A., Abdullayev, S., & Abriyev, N. (2023). Robototexnik mexanizmlarning maxsusliklarini izlashda matritsaviy usulning qo'llanishi. *Евразийский журнал математической теории и компьютерных наук*, 3(1), 92-100.
3. Abdullayev S . Qisqartma konuslarini topish. *Innovations in Technology and Science Education*, 2(11), 90-93. (2023)
4. Abdalimovna, B. M. Abdullayev Sarvar Anvar o'g'li. Uchburchakli gidrosilindirlik mexanizimni holat funksiyasining maxsus nuqta atrofida asimtotik tasvirlanishi *Международный научно-образовательный электронный журнал «ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ*, (21).

107. O‘TA O‘TKAZUVCHANLIK ENERGETIKASI.**Ahadov Abdullo Amrullojon o‘g‘li**

Buxoro davlat tibbiyot instituti,

“Biofizika, tibbiyotda axborot texnologiyalari” kafedrası assistenti.

O‘ta o‘tkazgichlar katta energiya manbai bo‘lib, ularning turli sohalarda tatbig‘ini [3-13] ko‘rish mumkin. Masalan, ular elektr dvigatellari generatorlarida va elektr motorlarda magnit maydonlarini hosil qilib, ularni oddiy mashinalarga qaraganda ancha samaraliroq natijaga erishtiradi. O‘ta o‘tkazuvchanlik fizikasida o‘ta o‘tkazgichlarning xossalari bo‘yicha umumiy nazariya mavjud emas va har bir o‘ta o‘tkazgichdan foydalanish shu o‘ta o‘tkazgich ustida o‘tkazilgan ko‘plab tajribalarga asoslanadi. Quyida o‘ta o‘tkazuvchanlikning energetikasi bo‘yicha ba’zi misollarni ko‘rib chiqamiz.

MATERIALLAR VA METODLAR.

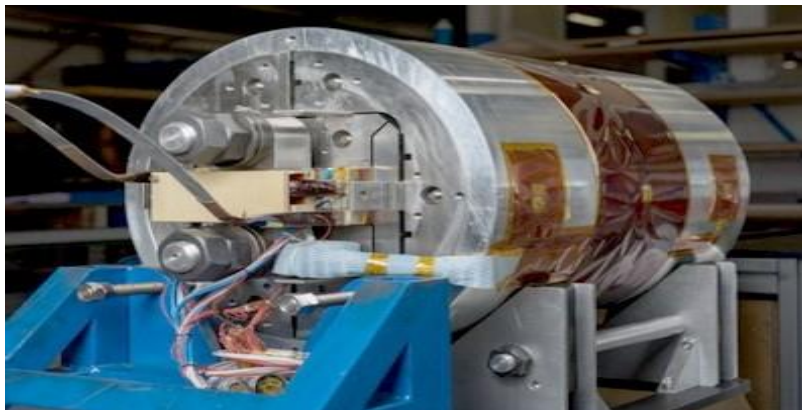
Termoyadro energiyasining magnitogidrodinamikasida elektr energiyasini saqlash o‘ta o‘tkazuvchi magnitlardan foydalanish imkoniyatlari mavjud. Ishlab chiqarish bo‘yicha 2005 – yilda Siemens yuqori haroratli kuchli generatorni yaratganini e‘lon qildi. Generatorning quvvati 4000 kWt. Ularning narxi juda qimmat, ammo o‘ta o‘tkazuvchanlikdan foydalanish (hisob-kitoblari shuni ko‘rsatadiki, avvalo, cheklangan o‘lcham sharoitida, masalan kemalarda foydalanish) foydali bo‘ladi. O‘ta o‘tkazuvchi generatorlarning afzalliklari aniq: uning vazni va geometrik o‘lchamlari shunga o‘xshash quvvatga ega an‘anaviy generatorlardan ikki barobar kam. Yuqori haroratli o‘ta o‘tkazuvchi generatorlar yuk o‘zgarishiga nisbatan yuqori kuchlanish barqarorligini va reaktiv quvvat sarfi jihatidan yuqori ko‘rsatkichlarni ko‘rsatadi.

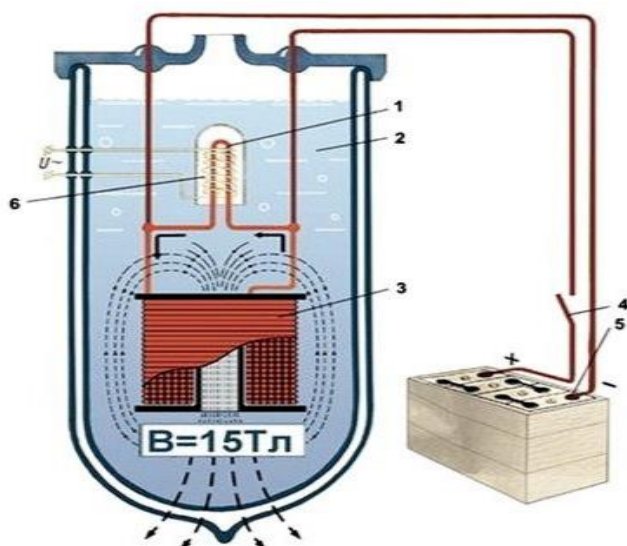
1– rasm. Siemens kontsernining yuqori haroratli o‘ta o‘tkazgichli generator va Elektromash ilmiy tadqiqot institutida tayyorlangan generator [3].

O‘ta o‘tkazuvchi magnitlarning ishlash prinsipi bilan tanishib chiqaylik. Nol qarshilikni saqlashning asosiy sharti haroratni ma’lum bir qiymatga tushirishdir, bu esa o‘ta o‘tkazgichlarga o‘raladigan materiaiga bog‘liq. Buning uchun elektromagnit suyuq geliy bilan to‘ldirilgan dyuar

idishga joylashtiriladi. Gaz bug‘lanishini minimallashtirish uchun idish boshqa dyuar idish ichida bo‘ladi, bu vazifani suyuq azot amalga oshiriladi (2-rasm).

2-rasm. O‘ta o‘tkazgichli magnit.

3-rasm. Dyuar idishlar: 1-tarmoq; 2- suyuq geliy; 3 – solenoid; 4-kuchli elektr toklarini ulash va uzish uchun xizmat qiladigan moslama; 5-doimiy tok manbai; 6-isitish uchun spiral.

Bunday sharoitda o‘ta o‘tkazuvchi magnitning o‘ragichi nol qarshilikka ega. Agar u mahkam yopilgan bo‘lsa ham, unga berilgan elektr toki biz xohlagan vaqtgacha oqadi. Tok susaymasligi va to‘lqinlanmasdan o‘ragichda aylanishi sababli, magnit maydon bir xil bo‘lib, bu turli ilmiy tadqiqotlar uchun maqbul sharoit yaratishga imkon beradi. O‘ta o‘tkazuvchi magnit katta kuchga ega, shu tufayli diamagnit materiallar o‘z maydonida havoda suzishni boshlaydi. Oddiy magnit tomonidan jalb qilinmaydigan qo‘rg‘oshin ham o‘ta o‘tkazuvchi qurilmalarga ta’sir qiladi. Buning yordamida hatto yengil organik narsalar ham havoda suzishni boshlaydi. O‘ta o‘tkazuvchi magnit bilan o‘tkazilgan tajribalarda kichik massali jismlar magnit maydon ta’sirida havoga ko‘tarilishi kuzatilgan, bunda levitatsiyasini ta’minlash uchun 16 Tesla induksiyali maydon yetarli.

O'ta o'tkazuvchi magnitlar ishlashi uchun maxsus startap kerak. Birinchidan, ular ichida maxsus isitgich yoqiladi, u yopilish o'ragichida joylashgan. U simning harorati uning kritik haroratiga ko'tariladi va shu bilan zanjir o'ta o'tkazuvchanligini yo'qotadi. Kerakli tokka yetgandan so'ng isitgich o'chiriladi. Bundan tashqari, elektrod sovutiladi va o'ta o'tkazgich xususiyatlariga ega bo'ladi. Kerakli past haroratga erishilgandan so'ng, quvvat manbai nolga tushadi, shu bilan birga o'ta o'tkazuvchi magnitning o'ragichida sirkulatsiya boshlanadi va so'nmas tok aylana boshlaydi (4-rasm).

4-rasm. O'ta o'tkazgichli quvvat mabayi.

5-rasm. TOKOMAK qurilmasi.

Yana bir misol: katta energiya manbasi va o'ta o'tkazgichli TOKAMAK da (magnit plazmadagi kamerada) 600 MJ energiya to'planadi, bu 166 kVt. ITER xalqaro eksperimentlar termoyadroviy reduktorining loyihasi yuqori ko'rsatgichga ega, unda 11000 kVt to'plangan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA.

Quyidagi jadvalda amaliyotda keng qo'llaniladigan 1-tur va 2-tur o'ta o'tkazuvchan materiallarning kritik harorati va kritik magnit maydoni qiymatlari aks etgan.

KRITIK HARORAT VA MAGNIT MAYDONI

Materiallar	Kritik harorat, K	Kritik magnit maydoni (0 K haroratda), Gs	
1-tur oʻta oʻtkazgichlar			
Rodiy	0.000325	0.049	
Titan	0.39	60	
Kadmiy	0.52	28	
Sink	0.65	55	
Galliy	1.08	59	
Talliy	2.37	180	
Indiy	3.41	280	
Qalay	3.72	305	
Simob	4.15	411	
Qoʻrgoshin	7.19	603	
2-tur oʻta oʻtkazgichlar	H_{c1}	H_{c2}	
Niobiy	9.25	1738	4040
Nb_3Sn	18.1	-	220000
Nb_3Ge	23,2	-	400000
$Pb_1 Mo_{5,1}S_6$	14,4	-	600000
$YBa_2Cu_3O_7$	90-100	1000	1000000
Absolyut nolga ekstrapoliyatsiyalangan			

1-jadval. 1-tur va 2-tur o'ta o'tkazuvchan materiallarning kritik harorati va kritik magnit maydoni qiymatlari [13].

XULOSA.

O'ta o'tkazuvchi magnitlar doimo takomillashib boradigan istiqbolli qurilmalardir. Ularni yaratishda toboro ko'proq o'ta o'tkazgichlar ishlatiladi, ular olimlar tomonidan eksperimental ravishda yaratiladi. Bu magnitlarning o'zlarini quvvatlantirish uchun energiya sarfini kamaytirishga, shuningdek, moslamalarning kichraytirilgan o'lchamlari bilan yuqori quvvatga erishish imkonini beradi. Hozirda mavjud bo'lgan qurilmalar katta og'irligi va hajmi, shuningdek ishlab chiqarishning yuqori narxi bilan ajralib turadi, shuning uchun ular asta-sekin kundalik hayotga tadbiiq etilmoqda. Ayniqsa, boshqa enegiya manbalaridagi muammolarni yechishda o'ta o'tkazuvchanlik effektivlikka ega [1,2].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

- 1.Djurayev D.R., Ahadov A.A. Hydrogen energy: advantages and disadvantages, problems of using. "Zamonaviy mikroelektronikaning rivojlanishida fan, ta'lim va innovatsiya integratsiyasi" Respublika ilmiy-uslubiy anjumani, 243-246 b., "Andijon nashriyot-matbaa" MCHJ. 2020.
2. Джуряев Д.Р., Ахадов А. А. Проблемы водородной энергетики и их решения. "Zamonaviy mikroelektronikaning rivojlanishida fan, ta'lim va innovatsiya integratsiyasi" Respublika ilmiy-uslubiy anjumani, 243-246 b., "Andijon nashriyot-matbaa" MCHJ. 2020.
3. D.R.Djurayev, A.A. Ahadov. Vodorod energiyasi va o'ta o'tkazuvchanlik. "Tafakkur va talqin" mavzusida Respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman to'plami. 34-38 b, Buxoro. 2021-y.
4. Djuraev D.R., Ahadov A.A. Physical properties of magnesium diboride superconductor and its role in hybrid energy transfer. European multidisciplinary journal of modern science,5, 222-229. 2022.
5. Djurayev D.R., Ahadov A.A. The interrelationship of hydrogen energy and superconductivity is a new area research. Science and education, volume 3, issue 4. 272-281. 2022.
6. Djurayev D.R., Ahadov A.A. Existing problems and solutions in hydrogen energy and superconductivity. "Tafakkur va talqin" mavzusidagi Respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman to'plami (II qism), 456-460. Buxoro, 2022.
7. Ahadov A. A. "Importance of hydrogen energy and some methods of its production". Buxoro davlat universiteti ilmiy axboroti. 54-61, 2022/4 (92).
8. Ahadov Abdullo Amrullojon o'g'li. (2023, March 12). Physical interpretation of efficiency in the use of hydrogen energy. Problems and scientific solutions, Australia, Melbourne. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7735710>

9. Ahadov Abdullo Amrullojon o'g'li. (2023, March 15). The practical significance use of superconductivity. Innovative development in the global science, Boston, USA. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7748988>
10. Ahadov Abdullo Amrullojon o'g'li. Practical aspects of superconductivity in solving problems of hydrogen. Eksperimental tadqiqotlar jurnali: 3 pp. 20-24 (3). 2023. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7766286>
11. Ahadov Abdullo Amrullojon o'g'li. (2023). Hydrogen energy in solving problems of superconductivity. GOLDEN BRAIN, 1(10), 25-32. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7832956>
13. D.R. Djurayev "O'ta o'tkazuvchanlik fizikasi". Toshkent: Dizayn-press,2013.

108. O‘TA O‘TKAZGICHLARNING AMALIYQO‘LLANILISHI.**Ahadov Abdullo Amrullojon o‘g‘li**

Buxoro davlat tibbiyot instituti,
“Biofizika, tibbiyotda axborot texnologiyalari” kafedrası assistenti.

O‘ta o‘tkazuvchanlikning qo‘llanilish sohasi shunchalik kengki, ular juda kichik o‘lchamlardagi SKVID qurimlaridan tortib ulkan magnit va elektromagnit qurilmalarini o‘z ichiga oladi [3-13].

O‘ta o‘tkazgichlarning amaliyotda qo‘llanilishi bilan u yaratilgan birinchi kunlardan boshlab shug‘ullanish boshlangan bo‘lishiga qaramasdan hozirgi kungacha uni kengaytirish imkoniyatlarini harorat chegaralab kelmoqda. Qarshilikning bo‘lmasligi birinchi navbatda enegetika sohasida [1-2] muammolarni yechishda, elektrotexnikada qo‘llash katta samara beradi. Keyinchalik o‘ta o‘tkazgichlarda kuzatilgan o‘ziga xos xususiyatlar (Meyssner effekti, tunnellanish hodisasi, Jozefson effektlari va boshqalar) undan keng miqyosda foydalanish imkoniyatlarini yaratdi. Ushbu faqatgina o‘ta o‘tkazgichlarga xos xususiyatlardan insoniyat uchun juda katta misli ko‘rilmagan darajadagi samara beradigan asbob-uskunalar va qurilmalar yaratish ustida jahonning turli rivojlangan mamlakatlar laboratoriyalarida va sinov maydonlarida tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Yuqori haroratli o‘ta o‘tkazgichlarning kashf etilishi esa ushbu yo‘nalishdagi ishlarni yanada jadallashtirib yubordi.

O‘ta o‘tkazgichlardan foydalanish sohalaridan ba’zilari bilan tanishib chiqamiz.

Dastlab tibbiyot sohasida o‘ta o‘tkazgichlarning qo‘llanilishini ko‘rib chiqamiz. 1980-yillarda, o‘ta o‘tkazgichlarning elektromagnit maydonlaridan foydalangan holda magnit-rezonans tomografiya (MRT) (1-rasm) kompyuter tomografiyasi texnologiyasi va eski rentgen nurlariga qaraganda ancha aniqroq diagnostika berishi mumkinligi aniq bo‘ldi [5,9]. O‘z navbatida birgina MRT da o‘ta o‘tkazgichlarni qo‘llash uchun ko‘plab izlanish o‘tkazildi va ma’lum yutuqlarga erishildi.

1-rasm. MRT ning dastlabki

2-rasm. Og‘ir zarrachal terapiya

ko‘rinishi [9].

apparati [9].

Zamonaviy tibbiy asboblarning gibridda aylanmoqda: ular nafaqat tashxis qo‘yish bilan, balki, og‘ir zarrachalardan foydalangan holda terapiya moslamalarini ham qo‘llaniladi (2-rasm) [9]. Ularning mohiyati shundaki, ular og‘ir zarrachalarning tezlashtirilgan harakati bilan nurlarni hosil qiladi, ular inson tanasidagi o‘smalarga yo‘naltirilgan. Bunday zarrachalarning nurlarini aniq yo‘naltirish uchun kuchli magnit maydon talab qilinadi. Ilgari, bunday mashinalar allaqachon ishlatilgan, ammo ular hosil bo‘lgan zarralar yo‘lini boshqara olmaydilar, shuning uchun bemorlar tananing ta’sirlangan qismlarini nurlanish ta’sirida ushlab turish uchun doimo o‘z pozitsiyasini o‘zgartirib turishi kerak edi, bu esa saratonga o‘xshash kasalikka bemorlar ishlashda juda noqulay edi. Keyin muhandislari o‘ta o‘tkazuvchan magnitlarni tibbiyot texnikalariga moslashtira boshladilar. Bu texnikalarda magnit maydonlarning kuchini tezda o‘zgartira oladi. Bu nurlarni aniqroq yo‘naltirishga imkon berdi va apparatlar harakati bemorlarga terapiya paytida tinch turishga imkon berdi.

O‘ta o‘tkazuvchanlikning transport sohasida qo‘llanilishi tadqiq qilaylik. Temiryo‘l muhandislari uzoq vaqtdan beri o‘ta o‘tkazuvchilar (magnit levitatsiya) tomonidan yaratilgan ulkan magnit maydonlarni qanday ishlatish mumkinligi haqida izlanishgan. Harakatlanuvchi magnit o‘rtasida harakatlanuvchi magnit orasidagi yo‘naltiruvchi o‘tkazgichda paydo bo‘lgan oqim bilan o‘zaro itarishish kuchlari tufayli poyezd shovqinsiz va ishqalanmasdan silliq harakatlanib, juda yuqori tezlikka erisha oladi. Yaponiya temir yo‘lda o‘ta o‘tkazuvchanlikni qo‘llash sohasida yetakchi hisoblanadi. Yaponiyada ushbu yo‘nalishni rivojlantirish taxminan 20 yildan beri davom etmoqda, shu vaqt ichida poyezdlarning 10 ga yaqin modifikatsiyasi ishlab chiqarilgan [3-rasm].

3-rasm. Yamanashi MLX01 poyezdi harakatlanotgandagi surati (Yaponiya).

Maglevni yoki magnit levitatsiyani tushuntirish qiyin, sababi bu hodisasi asosi bo‘lmish o‘ta o‘tkazuvchanlikni o‘zi biror nazariya bilan mukammal tushuntirilmagan. Ammo bu effektdan unumli foydalanish allaqachon yo‘lga qo‘yilgan.

Maglev yostig'ida harakatlanadigan poyezdlarning afzalliklari:

1. Magnit yostig'ida harakatlanadigan poyezdlar odatdagi poyezdlarga nisbatan tezlikni oshirish mumkin. Bu yo'lovchilarning ham vaqtini tejaydi.
2. Magnit yostig'ida harakatlanadigan poyezdlari odatdagi poyezdlarga nisbatan kam tovush chiqaradi.
3. Magnit yostig'ida harakatlanadigan poyezdlar atmosferani kam darajada ifloslantiradigan elektr energiya manbalaridan foydalanadi.
4. Tezlikni oshirishdagi ulkan imkoniyatlar, reaktiv aviatsiyadagi tezlikka nisbatan ko'p marta oshirish imkoniyatimavjudligi. Bunday tezlikka aerodinamik qarshilikni kamaytirish yo'li orqali erishiladi, ya'ni poyezd yuqori vakuumli tunnelga joylashtiriladi.

Magnit yostig'ida harakatlanadigan poyezdlarning kamchiliklari:

1. Magnit yostig'ida harakatlanadigan poyezdlarning narxi odatdagi poyezdlarga qaraganda qimmatroq.
2. Magnit yostig'ida harakatlanadigan poyezd xodimlarini maxsus o'qitish talab etiladi.
3. O'ta o'tkazuvchan magnit yostig'ida harakatlanadigan poyezdlarga levitatsiya hosil qilish uchun relslarga joylashgan elektromagnitdan foydalaniladi. Bunda yo'lovchilarning kuchli magnit maydoni ta'siridan himoyalash, ya'ni ekranlash masalasi paydo bo'ladi.
4. Kuchli yon tomondan esgan shamol ham poyezd harakatiga ta'sir qilishi mumkin. Relsdagi qor yoki muz ham muammo keltirib chiqarishi mumkin.
5. To'satdan kuchlanishning kamayishi o'ta o'tkazuvchan magnit yostig'ida harakatlanadigan poyezd vagonlarining relsga tushishiga olib keladi. Katta tezlikda harakatlanganda, bu juda xavfli bo'lishi mumkin.

Maglev poyezdi 2003-yilda boshqarilgan sinovda 581 km/soat tezlikni qayt etgan, bu o'sha paytgacha qayt etilgan dunyodagi eng tez temiryo'l tezligi edi. Rekord hozirda 603 km/soat ni tashkil qilmoqda, bunga 2015- yilda erishilgan.

Hozirda jadallik bilan rivojlanib borayotgan o'ta o'tkazuvchanlik fizikasi o'zining ko'pgina sohalarda, jumladan, tibbiyotda va transport sanoatida muhim ahamiyatga ega. Yuqoridagi misollar asosida bu jihatlar ko'rsatilib o'tildi. Shuningdek, o'ta o'tkazgichlarning o'zgaruvchan fizik parametrlarni va uzluksiz energiya ta'minotini talab etadigan tibbiyot va transport tizimlarida qo'llash bo'yicha izlanishni rivojlantirish kerak ekanligi qayd etamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. Djurayev D.R., Ahadov A.A. Hydrogen energy: advantages and disadvantages, problems of using. “Zamonaviy mikroelektronikaning rivojlanishida fan, ta’lim va innovatsiya integratsiyasi” Respublika ilmiy-uslubiy anjumani, 243-246 b., “Andijon nashriyot-matbaa” MCHJ. 2020.
2. Джураев Д.Р., Ахадов А. А. Проблемы водородной энергетики и их решения. “Zamonaviy mikroelektronikaning rivojlanishida fan, ta’lim va innovatsiya integratsiyasi” Respublika ilmiy-uslubiy anjumani, 243-246 b., “Andijon nashriyot-matbaa” MCHJ. 2020.
3. D.R.Djurayev, A.A. Ahadov. Vodorod energiyasi va o‘ta o‘tkazuvchanlik. “Tafakkur va talqin” mavzusida Respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman to‘plami. 34-38 b, Buxoro. 2021.
4. Djuraev D.R., Ahadov A.A. Physical properties of magnesium diboride superconductor and its role in hybrid energy transfer. European multidisciplinary journal of modern science, 5, 222-229. 2022.
5. Djurayev D.R., Ahadov A.A. The interrelationship of hydrogen energy and superconductivity is a new area research. Science and education, volume 3, issue 4. 272-281. 2022.
6. Djurayev D.R., Ahadov A.A. Existing problems and solutions in hydrogen energy and superconductivity. “Tafakkur va talqin” mavzusidagi Respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman to‘plami (II qism), 456-460. Buxoro, 2022.
7. Ahadov A. A. “Importance of hydrogen energy and some methods of its production”. Buxoro davlat universiteti ilmiy axboroti. 54-61, 2022/4 (92).
8. Ahadov Abdullo Amrullojon o‘g‘li. (2023, March 12). Physical interpretation of efficiency in the use of hydrogen energy. Problems and scientific solutions, Australia, Melbourne. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7735710>
9. Ahadov Abdullo Amrullojon o‘g‘li. (2023, March 15). The practical significance use of superconductivity. Innovative development in the global science, Boston, USA. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7748988>
10. Ahadov Abdullo Amrullojon o‘g‘li. Practical aspects of superconductivity in solving problems of hydrogen. Eksperimental tadqiqotlar jurnali: 3 pp. 20-24 (3). 2023. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7766286>
11. Ahadov Abdullo Amrullojon o‘g‘li. (2023). Hydrogen energy in solving problems of superconductivity. GOLDEN BRAIN, 1(10), 25-32. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7832956>
12. D.R. Djurayev “O‘ta o‘tkazuvchanlik fizikasi”. Toshkent: Dizayn-press, 2013.

109. SLINDRIK KOORDINATALAR SISTEMASI VA DEKART KOORDINATALAR SISTEMASI ORASIDAGI BOG‘LIQLIKNI IFODALASH MASALASI.

Bekmurodova Manzura Bahodir qizi

Buxoro davlat universiteti doktoranti

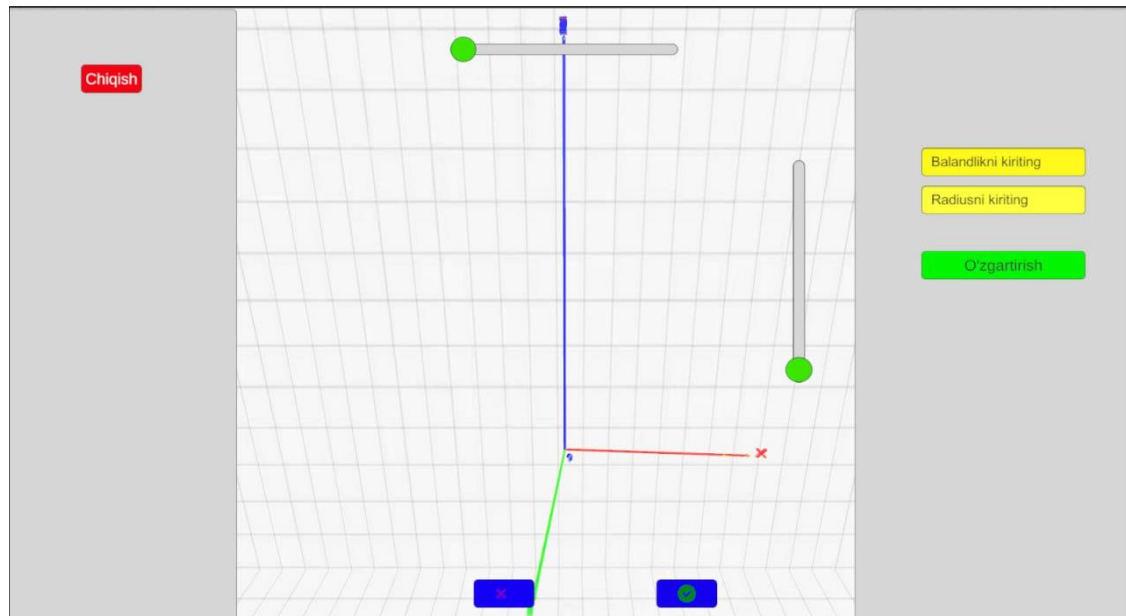
Bugungi davrning zamonaviy pedagog xodimlardan talabi mamlakatimizda dunyo bozorida raqobatlasha oladigan kadrlarni yetkazib berishdan iborat. Bunday kadrlar yetkazish uchun har bir talaba, har bir o‘quvchi tasdiqlandan dasturdagi barcha fanlarni yetarli darajada kuchli o‘zlashtira olishi kerak. Bunda eng asosiy rolni talaba bilan birgalikda pedagog xodim o‘ynaydi. Chunki har bir fanning o‘ziga yarasha qiyin o‘zlashtiriladigan yoki bo‘lmasa diqqatni qaratish juda muhim bo‘lgan mavzulari, tushunchalari mavjudki bu tushunchalarni talaba o‘zlashtirmay turib fandagi boshqa mavzularni o‘zlashtira olmaydi. Nazariy mexanika fani nuqtai nazaridan qaraydigan bo‘lsak bu fanda juda ko‘plab mavzular koordinatalar sistemasi, ular orasidagi bog‘lanishlar, tezlik, tezlanish, radius vektor kabi tushunchalarga borib taqaladi. Misol tariqasida slindrik koordinatalar sistemasi va dekart koordinatalar sistemasi orasidagi bog‘lanishlar nazariy mexanikadagi impuls momenti vektorini ifodalashda va nazariy mexanika fanining eng asosiy funksiyasi bo‘lgan Lagranj funksiyasini turli koordinatalar sistemasi uchun ifodalashda asosiy o‘rinni egallaydi. Shuning uchun ham ushbu mavzu fanning eng asosiy tushunchalaridan biri desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Ammo bu ikki koordinatalar sistemasi orasidagi bog‘lanishni tushunish uchun talabada vektorlar haqida va hosila haqida to‘laqonli tushuncha shakllangan bo‘lishi kerak. Bundan tashqari bu bog‘liqlikni to‘laqonli talabaga tushuntirish uchun “matreshka” metodi va dasturiy ta’lim vositalaridan foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Chunki an’anaviy usulda dars olib borilsa talabalarda ushbu mavzu bo‘yicha bo‘shliqlar paydo bo‘lishi mumkin. Ko‘p hollarda talabalar ushbu mavzuning ma’ruza mashg‘ulotida ikkita koordinatalar sistemasining ustma-ust chizilishini tushunishda qiyinchilikka duch kelishadi. Chunki bu chizma o‘ta aniqlikda chizilishi talab etiladi va chizmada barcha kerakli vektorlar aniq ko‘rinib turishi kerak. Shu muammoni hal qilish uchun dasturdan foydalanish o‘zlashtirish ko‘rsatkichini oshiradi.

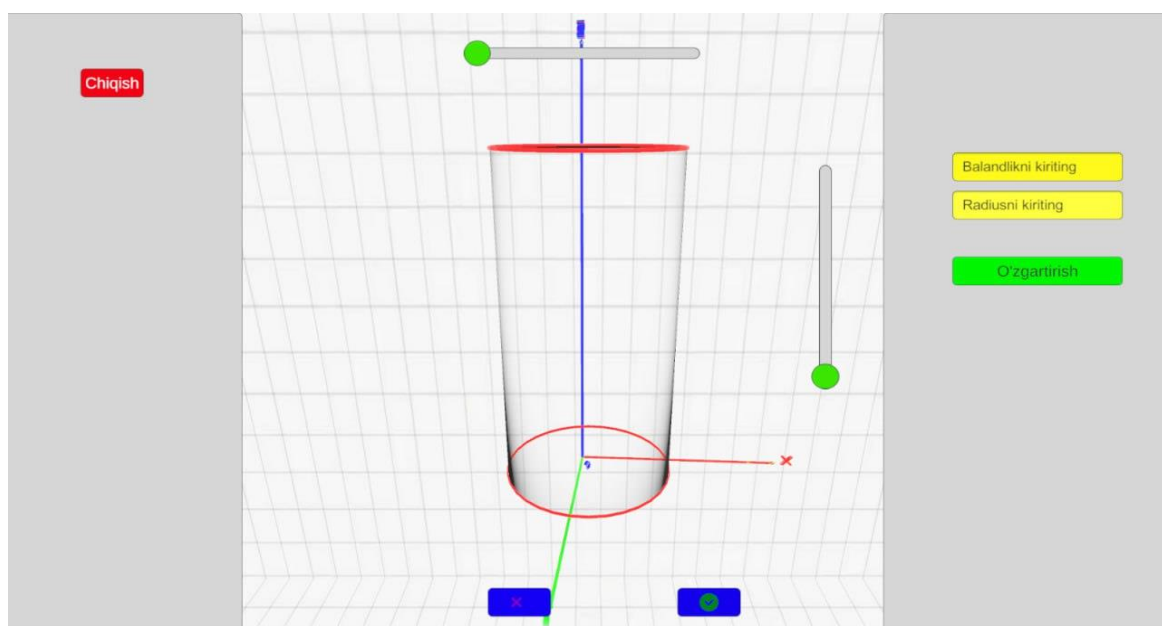
Ushbu muammoli vaziyatni hal etish uchun ma’lum bir dasturlash tili yordamida aynan shu ikkita koordinatalar sistemasini ustma-ust chizish dasturini yaratish maqsadga muvofiq deb topdim. Ushbu dasturda har bir koordinatalar sistemasi, kerakli vektorlar va kerakli belgilashlar ma’lum ketma-ketlikda ya’ni tushunishni osonlashtiruvchi ketma-ketlikda hosil qilinadi. Bundan tashqari har bir koordinatalar sistemasiga taaluqli chiziqlar va kerakli belgilashlarning ranglari farq

qiladi. Bu esa o'z navbatida bu ikki koordinatalar sistemasi orasidagi bog'lanishlarni oson va tushunarli ifodalash uchun imkon yaratadi.

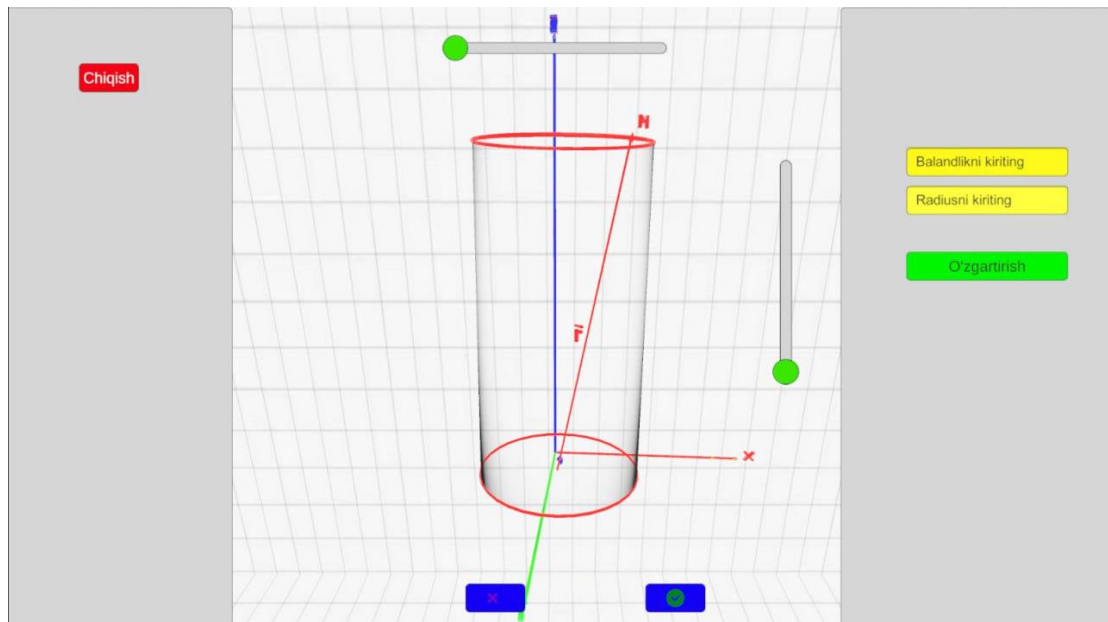
Dastlab talabalarda dekart koordinatalar sistemasi haqida tushunchalar shakllangan bo'ladi. Shuning uchun ham dasturda dastavval dekart koordinatalar sistemasi hosil qilinadi va o'qlardagi koordinatalar x, y, z deb belgilab olinadi va koordinata boshi ham kiritiladi. Oynada to'liq holatda Dekart koordinatalar sistemasi hosil bo'ladi. Shu ko'rinish talabalarga tushuntiriladi.

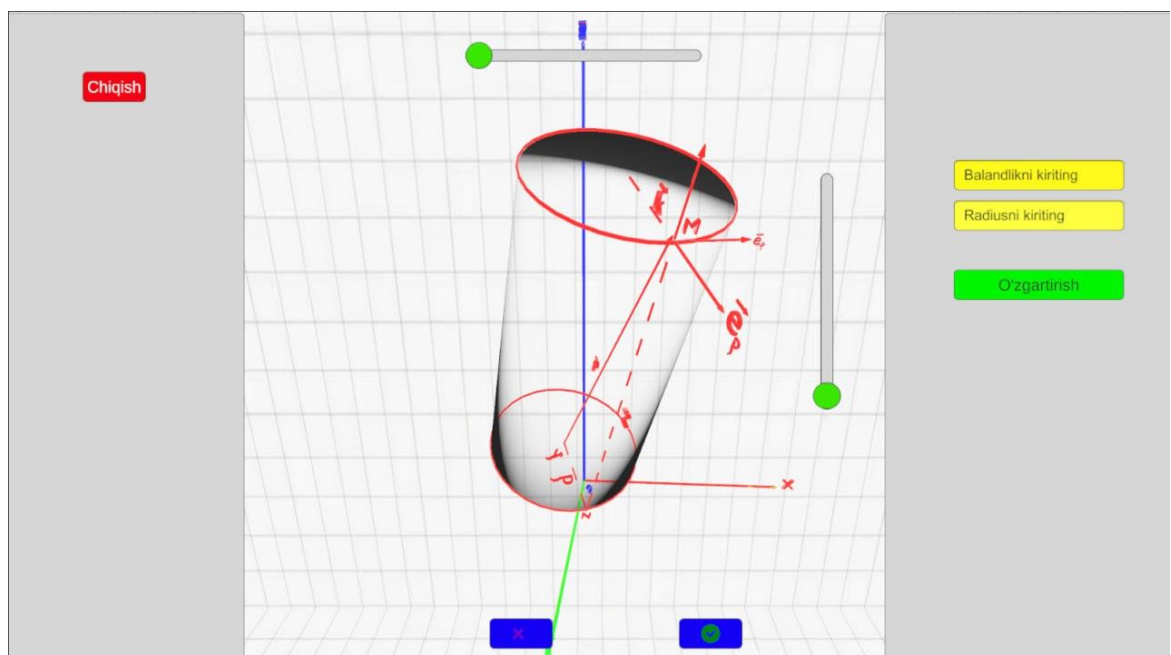
Keyingi ish esa Dekart koordinatalar sistemasining koordinata boshiga mos keluvchi slindrik koordinatalar sistemasini chizishdan iborat. Ikkala koordinatalar sistemasi ikki xil rangda chiziladi dasturda.

Har ikkala koordinatalar sistemasi hosil qilingach ushbu chizmada harakatlanuvchi nuqtasini kiritamiz. So'ngra shu nuqtaga mos keluvchi radius vektorni kiritamiz.

Silindrik koordinatalar sistemasida M nuqtaning holati ρ , φ , z koordinatalar bilan aniqlanadi. Shuning uchun endi dastur yordamida ushbu parametrlarni chizmada hosil qilamiz va chizma quyidagi ko'rinishga keladi. Dekart koordinatalar sistemasi va slindrik koordinatalar sistemasi orasidagi bog'lanishlarni ifodalashda asosiy o'rinni ikkala koordinatalar sistemasining ortlari o'ynaydi. Endi biz chizmada slindrik koordinatalar sistemasining ortlarini hosil qilamiz.

Dasturda ko‘rishimiz mumkinki slindrni bemalol holatini o‘zgartirishimiz mumkin. Chizma dastur yordamida to‘liq hosil qilingach matematika qoidalarini asosida quyidagicha bog‘lanishlar hosil qilinadi.

$$x = \rho \cos \varphi, \quad y = \rho \sin \varphi, \quad z = z \quad (1)$$

$$\vec{r} = \rho \cdot \vec{e}_\rho + z\vec{k}, \quad r = \sqrt{\rho^2 + z^2}, \quad \rho = \sqrt{x^2 + y^2} \quad (2)$$

Silindrik koordinatalar sistemasining $\vec{e}_\rho, \vec{e}_\varphi$ ortlari bilan $\vec{i}, \vec{j}$ Dekart ortlari orasidagi bog‘lanishni topish uchun $\vec{r}$ radius-vektor har ikkala sistemadagi (2) ifodalarini o‘zaro tenglashtiramiz va (1) ni inobatga olgan holada tezlik va tezlanish uchun quyidagi natijalarga ega bo‘lamiz:

$$\vec{v} = \dot{\rho} \cdot \vec{e}_\rho + \rho \cdot \dot{\varphi} \cdot \vec{e}_\varphi + \dot{z}\vec{k}, \quad (3)$$

$$\vec{a} = (\ddot{\rho} - \rho \dot{\varphi}^2) \vec{e}_\rho + (2\dot{\rho}\dot{\varphi} + \rho \ddot{\varphi}) \vec{e}_\varphi + \ddot{z}\vec{k} \quad (4)$$

Bir so‘z bilan aytganda koordinalar sistemalari orasidagi bog‘lanishlarni to‘g‘ri ifodalashning eng birinchi sharti ulaning koordinata boshlari ustma-ust tushadigan chizmani to‘g‘ri tushunishdir. Yuqoridagi tuzilgan dastur bu mammoni yechishga yaxshi ko‘makchi bo‘ladi. Talabalar ushbu dastur yordamida yuqoridagi mavzuni o‘rganishsa yuqori o‘zlashtirish ko‘rsatkichi qayd etishadi va eng muhimi o‘rganilgan tushunchalarni kerakli o‘rinlarda to‘g‘ri qo‘llay olishadi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Saidov.Q.S., Bekmurodova.M.B. Complex movement of object // International Scientific Journal 85:5 (2020), pp. 316-322
2. Saidov.Q.S. , Bekmurodova.M.B. The problem of teaching heat transfeer and heat exchange in schools and lyceums // JournalNX-A Multidisciplinary Peer Reviawed Journal 6:9 (2020), pp. 176-183
3. Саидов К. С., Бекмуродова М. Б. К. Проблема преподавания теплопроводности и теплообмена в школаХ //Наука, техника и образование. – 2021. – №. 2-1 (77). – С. 38-41.
4. S Qurbon, B Manzura nuqtaning impuls momentini slindrik koordinatalar sistemasida isodalashning yangi pedagogik usullari //Involta Scientific Journal,1:6 (2022), s.113-119
5. S.K. Sayfulloevich , M.B.Bekmurodova. Using the methods of" matryoshka" and" consecutive contraction" to explain the theory of motion of a material point//Open Access Repository 8:04 (2022) pp.67-70.

6. Saidov.Q.S. , Bekmurodova.M.B. He problem of teaching heat transfeer and heat exchange in schools and lyceums // JournalNX-A Multidisciplinary Peer Reviawed Journal 6:9 (2020), pp. 176-183
7. M.B.Bekmurodova, Maddalarning tuzilishiga oid tushunchalarni yoshga xos xususiyatlarni hisobga olgan holdainterfaol metodlar yordamida tushuntirish, Центр научных публикаций (buxdu. uz): Том 1 № 1 (2020)
8. M.B. Bekmurodova Issiqlik uzatilishi va issiqlik almashinuvi jarayonlarini o‘qitish metodikasi, Центр научных публикаций (buxdu. uz),Tom 1 № 1 (2020)
9. S Qahhorov, M Bekmurodova . Use of interactive methods in expressing motion equations in different coordinate systems// Science and innovation 2:A6 (2023), pp.19-24
10. Kakhkharov S.K., Juraev K.O., JamilovY.Y., Xudoyberdiyev S.B. // Journal of Contemporary Issues in Business and Government (2021) 27 PP 744-751.
11. Kakhkhorov S.K, Juraev H.O Modeling of heat-physical processes in solar dryers// journal of critical reviews. vol 7, issue 17, (2020) pp 9-15
12. Каххоров С.К., Рахматов И.И., Мухаммедов Ш.М. Особенности построения образовательного процесса на основе модульных технологий обучения в узбекистане // Вестник науки и образования (2020) № 18(96) Часть 2 С 33-36.
13. Muhammadova D.A. Development of Students' competence in working with information in physics lessons. // A German Journal World Bulletin of Social Sciences An International Journal Open Access Peer Reviewed scholarexpress.net ISSN (E): 2749-361X Journal Impact Factor: 7.545. VOLUME 20, March, 2023,35-39.

110. XOTIRA VA AXBOROTNI SAQLASH QURILMALARI**Hamroyeva Dilnoza Tohir qizi**

Buxoro davlat pedagogika instituti

“Matematika va informatika” yo‘nalishi

3-bosqich talabasi

e-mail:dilnozahamroyeva07@gmail.com

Hasanov Behzod Normurot o‘g‘li

Buxoro davlat pedagogika instituti

“Matematika va informatika” yo‘nalishi

3-bosqich talabasi

e-mail:hasanovbehzod5@gmail.com

Bugungi kunda kompyuter yoki mobil qurilmalar haqida so‘z yuritilganida, eng avvalo, ularning xotira hajmi, ulangan qurilmalar imkoniyatlari haqida ma'lumot olinadi.

Kompyuterda axborotni saqlashning 3 turi mavjud:

- 1) birlamchi saqlash - xotira komponenti;
- 2) ikkilamchi saqlash axborotni saqlash qurilmalari;
- 3) oflayn saqlash tashqi saqlash qurilmalari.

XOTIRA KOMPONENTI

Kompyuterda bajaradigan vazifalariga ko‘ra: doimiy xotira, tezkor xotira, kesh-xotira, asosiy xotira, tashqi xotira kabi xotira turlari mavjud. Xotira hajmi axborot o‘lchov birliklari yordamida o‘lchanadi.

Doimiy xotira qurilmasi (ingl. ROM - Read-Only Memory; rus. ПЗУ Постоянное Запоминающее Устройство), odatda, asosiy platada joylashadi. Kompyuter ishga tushishi bilan dastlab ushbu xotiradagi axborotlar yuklanadi. Bu xotirada BIOS (basic input-output system) kiritish-chiqarishning asosiy tizimi haqidagi doimiy axborot saqlanadi [1-5].

Tezkor xotira qurilmasi (ingl. RAM Random Access Memory; rus. ОЗУ Оперативное Запоминающее Устройство)) kompyuter ish jarayonida axborotlarni protsessorga berishga va protsessordan olingan axborotlarni vaqtincha saqlashga mo‘ljallangan qurilma. Tezkor xotira qurilmasi tizimli platadagi maxsus slotga o‘rnatiladi. Kompyuter ishi tugaganida, tezkor xotiradagi axborotlar o‘chib ketadi.

AXBOROTNI SAQLASH QURILMALARI

Qattiq disk (ing. HDD - hard disk drive) - yuqori tezlikda aylanuvchi magnit disk yoki plastinalardan tashkil topgan saqlash qurilmasi. Asosiy vazifasi ma'lumotlarni qattiq diskka yozish, o'qishni boshqarish orqali ma'lumotlarni doimiy saqlashdan iborat. Qurilma SATA slotiga tizimli platadagi maxsus shleyflar orqali ulanadi.

Mustahkam disk (ing. SSD solid-state drive) - ma'lumotlarni saqlash uchun maxsus tranzistorlardan foydalaniladigan qurilma. HDDga qaraganda kam quvvat sarflagani uchun, ko'proq mobil qurilmalarga mos keladi.

Portativ qattiq disk (ing. External (portable) hard drives] - kompyuter korpusidan tashqarida ishlovchi qurilma. Uni USB ulagichlar orqali turli xil kompyuterlarga ulash va katta hajmdagi ma'lumotlarni uzatish mumkin.

USB flash xotira (ing. Flash drives) ma'lumotlarni SSD usuliga o'xshash usulda saqlovchi o'ta kichik, ko'chma saqlash qurilmasi. Ushbu USB portiga ulanadi, bunday holat ma'lumotni qurilmalar o'rtasida tez uzatishni ta'minlaydi.

SD/Xotira kartalari (ing. SD/MEMORY CARDS especially MicroSD cards) mitti elektron saqlash qurilmalari. O'lchamlari kichik bo'lgani uchun, SD- kartalar ko'pincha smartfon, planshet, kamera kabi ko'chma qurilmalarda qo'shimcha xotira sifatida ishlatiladi.

CD disk (ing. Compact disk kompakt disk) portativ xotira bo'lib, uni maxsus CD disk yurituvchi yordamida o'qish mumkin. Disk ma'lumotni optik tarzda saqlaydi, ya'ni axborotni elektromagnit to'lqinlar yordamida yozadi.

DVD disk (ing. Digital Versatile Disc raqamli universal disk) tomon va qatlamlari soniga qarab nomlanadi. Disk nomidagi 5, 9, 10, 14, 18 sonlari diskda qancha Gb ma'lumot saqlanishini ko'rsatadi. DVDga ma'lumot sektorlar bo'ylab yoziladi, bunda bitta sektorga 2048 bayt ma'lumot yoziladi.

HD DVD disk (ing. High Definition Digital Versatile Disc- yuqori aniqlikdagi raqamli universal disk) o'zida DVD disklarga qaraganda 5 marta ko'p axborot saqlaydi. HD DVD diskdagi axborot bir qatlamli diskda 15 Gb ni, ikki qatlamli diskda esa 30 Gb ni tashkil qiladi.

Blu-ray Disc (BD) (ing. blue ray disc - havorang nurli disk) optik ma'lumot tashuvchi bo'lib, raqamli axborotlarni hamda yuqori aniqlikdagi videomateriallarni katta zichlikda yozish imkonini beradi. BDdagi axborotlarni o'qishda qisqa to'lqinli lazer (405 nm) dan foydalaniladi.

Informatika fani inson faoliyatining turli jabhalarida axborotlarni izlash va undan foydalanish masalalari bilan shug'ullanuvchi fan hisoblanadi. Umumiy informatika fanini mustahkamlash sifatida "Tezkor testlar" sinovi berilgan [6-14].

Testlar

1. Slayddagi matn va tasvirlarga qo‘shish mumkin bo‘lgan turli harakatlar nima deyiladi?
 - A) Multimedia
 - B) Animatsiya
 - C) Effektlar
 - D) Trigger
2. Bir slayddan keyingi slaydga o‘tish uchun foydalaniladigan animatsiya nima deb ataladi?
 - A) Effektlar
 - B) Trigger
 - C) Animatsiya
 - D) O‘tish effekti
3. Slaydlarga vaqt va audio qo‘shish dasturning qaysi menyusi orqali bajariladi?
 - A) Transitions
 - B) Animations
 - C) Slide Show
 - D) Insert
4. Qaysi parametr animatsiya avtomatik ravishda avval o‘rnatilgan animatsiya bilan boshlanishini bildiradi?
 - A) Add Animation
 - B) On click
 - C) After Previous
 - D) With Previous
5. O‘tish effekti davomiyligini o‘zgartirish uchun qaysi maydonga vaqtni kiritamiz?
 - A) Sound
 - B) After
 - C) Duration
 - D) Advance Slide

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Oliy va O'rta maxsus ta'lim vazirligi Begbo'tayev A.E., Yusupov I.M. tarmoq texnologiyalari o'quv qo'llanma toshkent «tafakkur» nashriyoti 2020
2. Nozimbek Zaripov, Behzod Hasanov. Scratch dasturlash muhitida tarmoqlanuvchi bloklar bilan ishlash. Евразийский журнал академических исследований. 2023/6/6. Том 3. №6 с.98-101.
3. Nozimbek Zaripov, Behzod Hasanov Python dasturlash tilida ma'lumot to'plamlari va turlari Interpretation and researches 2023/5/27 Tom 1 . №1 с.
4. Nozimbek Zaripov, Behzod Hasanov Python dasturlash tilini o'qitishda funksiyalardan foydalanish metodikasi Talqin va tadqiqotlar 2023/2/27 Tom 1. №18 с.
5. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot o'g'li Python dasturlash tilini o'qitishda funksiyalardan foydalanish metodikasi Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali 2023 Tom 1. №18 с. 15-19.
6. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot o'g'li Options for Working with Files in the Python Programming Language International Interdisciplinary Research Journal Volume 2 Issue 3, Year 2023 ISSN: 2835-3013 с. 371-375.
7. Hasanov Behzod Normurot o'g'li Matritsa ustida amallar bajarish metodlari Educational research in universal sciences, 2024/3/3 с.38–45.
8. Behzod hasanov. Kompyuter tarmoqlari haqida umumiy tushunchalar. Ilm-fan va ta'lim 2024/4/14. 5 (20) с.221-226.
9. Hasanov Behzod Normurot o'g'li Zaripov Nozimbek Nayimovich. Pythonda masalalarni dasturlash va ularni o'qitish metodikasi. Ta'lim tizimida zamonaviy axborot texnologiyalari resurslaridan foydalanish istiqbollari". 2023/5/30.с. 462-464.
10. Hasanov B.N Zaripov N. N. Python dasturlash tilida ma'lumot to'plamlari va turlari. Lm-fan muammolari tadqiqotchilar talqinida ilmiy konferensiya ". 2023/5/20.с. 275-277.
11. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot O'G'Li. Python dasturlash tilini o'qitishda funksiyalardan foydalanish metodikasi. Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali. 2023 . Tom 1 №1 с. 15-19.
12. Hasanov B.N Zaripov N. N.. Python dasturlash tilida foydalanuvchi grafik interfeysi imkoniyatlari. Математик моделлаштириш ва ахборот технологияларининг долзарб масалалари» халқаро илмий-амалий анжуман. 2023/5/2. Том 3 №3 с. 455-457.
13. Hasanov behzod normurot o'g'li zaripov nozimbek nayimovich. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida dasturlash tillarini o'qitish metodikasi. Boshlang'ich ta'limda xalqaro tajribalar: yangi avlod darsliklari, milliy dastur va raqamli texnologiyalar integratsiyasi. 2023/5/19. С. 791-793.

111. MAVZU: LOKAL KAMPYUTER TARMOG‘IGA KIRISH.**Hasanov Behzod Normurot o‘g‘li**

Buxoro davlat pedagogika instituti

“Matematika va informatika” yo‘nalishi

3-bosqich talabasi

e-mail:hasanovbehzod5@gmail.com

Bunday olib qaralganda, ma’lumotlarni uzatish protokollari juda ko‘p. Biz eng asosiylari haqida gapiramiz.

IP — Internet Protocol

Bu protokol birinchi bo‘lib shaxsiy kompyuterlarni yagona tarmoqqa birlashtirdi. Aytishimiz mumkinki, bu protokol eng oddiy. Va shuning uchun ham ishonchsizdir, chunki u paketlarni qabul qiluvchiga yetkazib berishni tasdiqlamaydi va ma’lumotlarning yaxlitligini nazorat qila olmaydi. Ma’lumotlar ulanishni o‘rnatmasdan IP protokoli orqali uzatiladi [1-5].

IP -ning asosiy vazifasi ma’lumotlarni yo‘naltirishdir, ya’ni biz tarmoq tugunlari orqali ma’lumotlarning yo‘lini aniqlash haqida gapiramiz. Bugungi kunga qadar eng mashhur versiya 4 bitli manzillarga ega IPv4 s 32 edi. Ammo, siz bilganingizdek, 4,29 milliard IPv4manzillari juda ko‘p, ammo uzoq vaqt davomida yetarli emas. Shuning uchun, manzilni to‘ldirish muammosini hal qilish uchun mo‘ljallangan IPv6 mavjud.

TCP/IP — Transmission Control Protocol/Internet Protocol

Bu allaqachon TCP va IP protokollari to‘plami. TCP ma’lumotlar uzatilishini ta’minlaydi va boshqaradi, ishonchliligi va yaxlitligini nazorat qiladi. IP marshrutlash uchun javobgardir. TCP protokoli ko‘pincha boshqa murakkab protokollar tomonidan qo‘llaniladi [5-9].

UDP — User Datagram Protocol

Ular o‘rtasida dastlabki aloqani yaratmasdan ma’lumotlarni uzatishni ta’minlaydi. UDP yetarlicha ishonchli emas deb hisoblanadi, chunki paketlar nafaqat yetib bormasligi, balki takrorlanishi yoki ma’lumotlarning uzatilish tartibi buzilishi ham mumkin.

Ammo afzallik tomoni ham bor: Bu ma’lumotlarni yetkazib berish tezligining kattaligi. Shuning uchun UDP ko‘pincha tarmoq kechikishlariga ayniqsa sezgir bo‘lgan dasturlarda qo‘llaniladi. [2-6]

FTP — File Transfer Protocol

U fayllarni uzatish uchun ishlatiladi. Ushbu protokol yangi emas-u IP paydo bo‘lishidan ancha oldin muvaffaqiyatli ishlatilgan. U bugungi kunda ham xosting xizmatlariga masofadan kirishni tashkil qilishda foydalanilmoqda.

Bu ishonchli, ma'lumotlarni uzatishni kafolatlaydi va mijoz-server arxitekturasini prinsipi asosida ishlaydi. Serverning fayl tizimi bilan ishlash uchun foydalanuvchi avval autentifikatsiya qilinadi (anonim variant ham bulishi mumkin), shundan so'ng foydalanuvchi tarmokga kirish huquqiga ega bo'ladi.

DNS (Domain Name System)

DNS nafaqat domen nomlari tizimi. Bundan tashqari, bu protokol bo'lib, bu bo'lmagan holda ushbu tizim ishlay olmaydi. Protokol mijoz kompyuterlariga DNS-serverdan saytning IP - manzilini so'rashga imkon beradi, shuningdek DNS-serverlar o'rtasida ma'lumotlar bazalarini almashishga yordam beradi. Tizim shuningdek TCR va UDP protokollaridan foydalanadi.

HTTP — HyperText Transfer Protocol

Avvaliga bu HTML hujjatlarini uzatish protokoli edi. Endi u tarmoqdagi istalgan tartibdagi ma'lumotlarni uzatish uchun ishlatiladi. Bu oraliq holatni saqlamasdan mijoz-server aloqa protokoli hisoblanadi. Mijoz odatda veb-brauzerdir, garchi u qidiruv roboti ham bo'lishi mumkin. Ma'lumot almashishda HTTP protokoli ko'pincha TCP/IP dan foydalanadi.

HTTP protokoli shifrlashni qo'llab-quvvatlaydigan HTTPS kengaytmasiga ega. Unda ma'lumotlar allaqachon TLS kriptografik protokoli orqali uzatiladi.

NTP — Network Time Protocol

Aslida, barcha uzatish protokollari klassik turdagi ma'lumotlarni almashish uchun ishlatilmaydi. NTP protokoli qurilmaning mahalliy soatini global/lokal tarmoqdagi vaqt bilan sinxronlashtirish uchun ishlatiladi. NTP Marzullo algoritmidan foydalanadi, buning natijasida yeng aniq vaqt manbai tanlanadi. Va NTP ham UDP ustida ishlaydi, bu esa ma'lumotlarni uzatishning maksimal tezligiga erishishga imkon beradi. Umuman olganda, protokol global/lokal tarmoqdagi kechikishlarning o'zgarishiga juda chidamli. [3-9]

SSH — Secure Shell

TCP yordamida masofaviy OS boshqaruvini ta'minlaydi. SSH shifrlash algoritmini tanlash qobiliyatini saqlab, barcha trafikni shifrlaydi. Bu parollar va boshqa muhim ma'lumotlarni uzatish uchun kerak.

Va SSH boshqa har qanday ma'lumotlarni uzatish protokollarini qayta ishlashga imkon beradi. Shunday qilib, kompyuterni masofadan boshqarishdan tashqari, ushbu protokol orqali istalgan fayllarni yoki hatto audio/video oqimlarni o'tkazib yuborishga imkon beradi [10-13].

SSH odatda xosting xizmatlari bilan ishlashda qo'llaniladi (mijoz serverga masofadan ulanish va u bilan ishlash imkoniyatiga ega bo'ladi).

Foydalaniladigan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Oliy va O'rta maxsus ta'lim vazirligi Begbo'tayev A.E., Yusupov I.M. tarmoq texnologiyalari o'quv qo'llanma toshkent «tafakkur» nashriyoti 2020
2. Nozimbek Zaripov, Behzod Hasanov. Scratch dasturlash muhitida tarmoqlanuvchi bloklar bilan ishlash. Евразийский журнал академических исследований. 2023/6/6. Том 3. №6 с.98-101.
3. Nozimbek Zaripov, Behzod Hasanov Python dasturlash tilida ma'lumot to'plamlari va turlari Interpretation and researches 2023/5/27 Tom 1 . №1 с.
4. Nozimbek Zaripov, Behzod Hasanov Python dasturlash tilini o'qitishda funksiyalardan foydalanish metodikasi Talqin va tadqiqotlar 2023/2/27 Tom 1. №18 с.
5. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot o'g'li Python dasturlash tilini o'qitishda funksiyalardan foydalanish metodikasi Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali 2023 Tom 1. №18 с. 15-19.
6. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot o'g'li Options for Working with Files in the Python Programming Language International Interdisciplinary Research Journal Volume 2 Issue 3, Year 2023 ISSN: 2835-3013 с. 371-375.
7. Hasanov Behzod Normurot o'g'li Matritsa ustida amallar bajarish metodlari Educational research in universal sciences, 2024/3/3 с.38–45.
8. Behzod hasanov. Kompyuter tarmoqlari haqida umumiy tushunchalar. Ilm-fan va ta'lim 2024/4/14. 5 (20) с.221-226.
9. Hasanov Behzod Normurot o'g'li Zaripov Nozimbek Nayimovich. Pythonda masalalarni dasturlash va ularni o'qitish metodikasi. Ta'lim tizimida zamonaviy axborot texnologiyalari resurslaridan foydalanish istiqbollari". 2023/5/30.с. 462-464.
10. Hasanov B.N Zaripov N. N. Python dasturlash tilida ma'lumot to'plamlari va turlari. Lm-fan muammolari tadqiqotchilar talqinida ilmiy konferensiya ". 2023/5/20.с. 275-277.
11. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot O'G'Li. Python dasturlash tilini o'qitishda funksiyalardan foydalanish metodikasi. Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali. 2023 . Tom 1 №1 с. 15-19.
12. Hasanov B.N Zaripov N. N.. Python dasturlash tilida foydalanuvchi grafik interfeysi imkoniyatlari. Математик моделлаштириш ва ахборот технологияларининг долзарб масалалари» халқаро илмий-амалий анжуман. 2023/5/2. Том 3 №3 с. 455-457.
13. Hasanov behzod normurot o'g'li zaripov nozimbek nayimovich. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida dasturlash tillarini o'qitish metodikasi. Boshlang'ich ta'limda xalqaro tajribalar: yangi avlod darsliklari, milliy dastur va raqamli texnologiyalar integratsiyasi. 2023/5/19. С. 791-793.

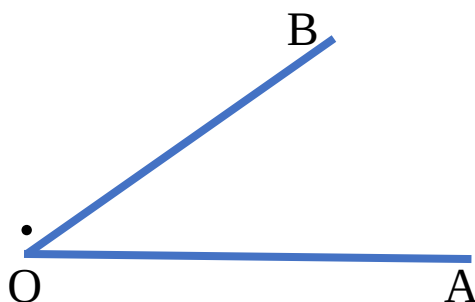
112. BURCHAKNING RADIAN O‘LCHOVI

Ibrohimov Farhod O‘ktam o‘g‘li

Buxoro davlat pedagogika instituti

Matematika va informatika yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Har qanday burchakni nurni o‘zining boshlang‘ich nuqtasi atrofida aylanishi natijasi deb qarash mumkin. Masalan, nurni O nuqta atrofida boshlang‘ich vaziyat OA dan OB holatgacha burib, OAB burchakni hosil qilamiz (1 – rasm)

1 – rasm

Odatda burchak kattaligining o‘lchov birligi sifatida to‘la aylanishning $1/360$ ulushi qabul qilingan bolib, bu birlik gradus deb ataladi va 1° kabi belgilanadi.

1-Ta’rif: Bir gradusli burchak shunday burchakki, bu burchakni nur o‘zining boshlang‘ich nuqtasi atrofida soat mili yo‘nalishiga teskari yo‘nalishda to‘la aylanishning $1/360$ qismiga burilib hosil qiladi.

Gradusning $1/60$ ulushi minut deyilib, $1'$ kabi belgilanadi, minutning $1/60$ ulushi esa sekund deb atalib, $1''$ kabi belgilanadi.

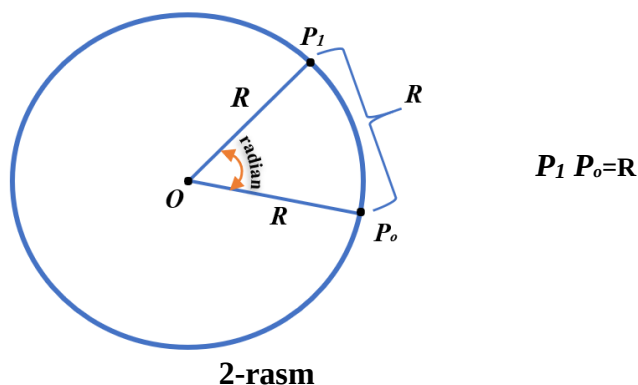
Burchaklarning ishoralari tushunchasi.

Ba’zan nurning qaysi yo‘nalishida burilishini aniq ko‘rsatish ahamiyatga ega bo‘ladi. Odatda, nur soat mili harakati yo‘nalishiga teskari yo‘nalishda bo‘lsa, burchakning o‘lchovi musbat deb, aks holda manfiy deb qabul qilinadi.

Burchakning radian o‘lchovi.

Trigonometriyada burchaklarning gradus o‘lchovi bilan bir qatorda radian o‘lchovi deb ataladigan o‘lchov ham ishlatiladi.

2-Ta’rif: Uzunligi aylana radiusiga teng bo‘lgan yoyga tiralgan markaziy burchak 1 radian burchak deyiladi (2 – rasm).

Uzunligi πR (yarim aylana) bo'lgan yoy 180° li markaziy burchakni tortib turganligi uchun uzunligi R bo'lgan yoy π marta kichik bo'lgan burchakni tortib turadi, ya'ni

$$1 \text{ rad} = \frac{180^\circ}{\pi}$$

$\pi \approx 3,14$ bo'lgani uchun $1 \text{ rad} \approx 57,3^\circ \approx 57^\circ 17' 45''$, 180° li burchakka $\pi \text{ rad}$ mos kelganligidan

$$1^\circ = \frac{\pi}{180^\circ}$$

bo'ladi

Agar burchak a radiandan iborat bo'lsa, u holda uning gradus o'lchovi

$$\alpha \text{ rad} = \left(\frac{180}{\pi} \alpha \right)^\circ \quad (1)$$

bo'ladi

Agar burchak a gradusdan iborat bo'lsa, u holda uning radian o'lchovi

$$\alpha^\circ = \frac{\pi}{180} \alpha \text{ rad} \quad (2)$$

bo'ladi [1-2].

Yangi mavzu bayoni berilgach, bu vaqt davomida zerikib qolgan o'quvchilarni (asosan orqa partalarda o'tirganlar o'quvchilar zerikib qolgan bo'ladi) darsga yana jalb qilish maqsadida "Gugurt donalar" metodidan foydalanamiz. Ushbu metod o'quv materialining qay darajada egallanganini aniqlash maqsadida o'tkaziladi va u o'quvchilarga o'quv materialining turli muammoli masala yoki vaziyatlarini ajratib olish, ularni izohlash, tahlil qilish, ta'riflashlarida yordam beradi. Shuningdek, mashgulot davomida har bir o'quvchiga turli topshiriqlarni individual bajarishi, mavzu ustida mustaqil ishlashiga imkon berish ham mumkin. O'tkazilishi:

O‘quvchilarga qutidan gugurt donalarini tanlash taklif etiladi. (Nechta olish ularning o‘z xohishi, oldindan shartlar e‘lon qilinmaydi). O‘quvchi tanlagan har bir gugurt donasi soniga qarab shuncha tushunchani ta‘riflashi shart. Gururt donalari sonining ortib borishiga ko‘ra tushunchalar soni va ularga beriladigan ta‘riflar miqdori ham ko‘payib boradi.

“Xulosalash” metodi: Ushbu mavzu orqali o‘quvchilar nimalarni tushunganligi, turmush tarzida “Burchakning radian o‘lchovi” mavzusi nimaga kerak bo‘lishi mumkinligi haqidagi tushunchalar so‘ralib “Xulosalash” metodidan foydalaniladi. Bunday metodlarni nafaqat dars jarayonida, balki qo‘shimcha mashg‘ulotlarda ham foydalanilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi.

O‘tilgan mavzuni so‘rab o‘quvchilarni baholash metodi:

- 1) 45 gradusli burchakning radian o‘lchovi nimaga teng?
- 2) Radiusi 3 cm bo‘lgan aylananing gradus o‘lchovi 150° bo‘lgan markaziy burchagi tiralgan yoy uzunligini toping
- 3) Radiusi 6 sm bo‘lgan aylanada $\frac{4\pi}{5}$ radianga teng markaziy burchak tiralgan yoy uzunligini toping.
- 4) Yoyining gradus o‘lchovi 150° , radiusi 6 sm bo‘lgan doiraviy sektorning yuzini toping.

Maktab o‘quvchilariga matematika kursining “Burchakning radian o‘lchovi” mavzusini o‘qitish jarayonida maqolada keltirilgan ma‘lumotlardan foydalanish orqali, darsning o‘tilgan mavzuni takrorlash, yangi mavzuni bayon qilish, mavzu bo‘yicha olingan bilimlarni mustahkamlash qismlarini samarali tashkil etish mumkin. Umuman darsni yanada samarali, natijador va qiziqarli qilib tashkil qilishda ta‘limning turli interfaol usullaridan foydalanish mumkin. Eng asosiysi dars mashg‘ulotlarida passiv o‘tmaydi, dars savol javob tarzida olib borilib o‘quvchilarning hayotida ko‘rib yurgan jarayonlaridan misollar keltirilib amaliy ko‘nikmalarini shakllantirish bilan bir qatorda, mustaqil qaror qabul qilishi rivojlantiradi [3-14].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.B. Xaydarov, E. Sariqov, A. Qo‘chqorov. Umumiy o‘rta ta‘lim maktablari uchun 9-sinf Geometriya darsligi Toshkent-2019.
2. _Djurayev R.X va boshqalar. Pedagogik atamalar lug‘ati. –T.: “Fan nashriyoti”, 2008 yil. – 94-bet
- 3.A. Sh. Rashidov Matematika darslarida ta‘limning shaxsga yo‘naltirilgan texnologiyasi. Центр научных публикаций. 2021 yil. 3-son. 68-72 bet

- 4.A.Sh. Rashidov Ijtimoiy-gumanitar ta'lim yo'nalishi talabalari uchun matematik fanlar bo'yicha amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish. Science and Education №9. C 283-291
- 5.O.O.Халлоқова. А.Рашидов Пороговое собственное значение модели Фридрихса. Молодой ученый, 2015 №15. С. 1-3
- 6.A. Sh. Rashidov Interaktivnyye metody pri izuchenii temy "Opredelenny integral i yego prilozheniya". Nauchnyye issledovaniya. № 34:3. C 21-24
- 7.A. Sh. Rashidov Yoshlar intellektual kamolotida ijodiy tafakkur va kreativlikning o'ri. Pedagogik mahorat 2021 yil №7. 114-116 bet.
- 8.A.Sh. Rashidov. Matematika fanlaridan talaba yoshlar ijodiy tafakkurini rivojlantirish. Fan va jamiyat №3. C 45-46
- 9.A.Sh. Rashidov замонавий таълим ва инновацион технологиялар соҳасидаги илмorf тажрибалар. Центр научных публикаций. 2021 yil. 3-son. 68-72 bet 8-14
10. A.Sh.Rashidov. M.F.Faxridinova. O'quvchilarning bilimini baholashda xalqaro baholash dasturlari. "Fizika, matematika va informatsion texnologiyalarning innovatsion rivojlanishdagi o'ri" mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman. Buxoro. 222-227 bet.
11. A.Sh.Rashidov. S.A.Mehmonova. Matematik analiz fanini o'qitishda interfaol metodlar: "KEYS-STADI" metodi "Fizika, matematika va informatsion texnologiyalarning innovatsion rivojlanishdagi o'ri" mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman. Buxoro. 165-169 bet.
12. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot o'g'li Options for Working with Files in the Python Programming Language International Interdisciplinary Research Journal Volume 2 Issue 3, Year 2023 ISSN: 2835-3013 c. 371-375.
13. Hasanov Behzod Normurot o'g'li Matritsa ustida amallar bajarish metodlari Educational research in universal sciences, 2024/3/3 c.38–45.
14. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot o'g'li Python dasturlash tilini o'qitishda funksiyalardan foydalanish metodikasi Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali 2023 Tom 1. №18 c. 15-19

113. FAZODA TO‘G‘RI CHIZIQLAR VA TEKISLIKLAR.**Ibrohimov Farhod O‘ktam o‘g‘li**

Buxoro Davlat Pedagogika Instituti

Matematika va informatika yo‘nalishi

3-bosqich talabasi

e-mail: farhodibrohimov606@gmail.com

Annotatsiya: Fazodagi asosiy geometrik shakllar: nuqta, to‘g‘ri chiziq va tekislikdir. Tekislikni stol usti kabi tekis sirt deb tasavvur qilamiz. Tekislik ham to‘g‘ri chiziq kabi cheksizdir. Tekislikning faqat bir qisminigina (odatda parallelogramm shaklida) tasvirlaymiz. Lekin uni hamma tomonga cheksiz davom etgan deb tasavvur qilamiz va chizmada parallelogramm shaklida tasvirlaymiz. Tekisliklarni α, β, γ ... grek harflari bilan belgilaymiz.

Tayanch so‘zlar: to‘g‘ri chiziq, tekislik, burchak, og‘ma, perpendikular to‘g‘ri chiziqlar, perpendikular tekisliklar.

Kirish. Stereometriya geometriyaning fazoviy shakllarini o‘rganadigan qismi bo‘lib, uning o‘ziga xos aksiomalari mavjud. Bu aksiomalar quyidagilardan iborat:

1. Tekislik qanday bo‘lmasin, shu tekislikka tegishli nuqtalar va unga tegishli bo‘lmagan nuqtalar mavjud.
2. Agar ikkita turli tekislik umumiy nuqtaga ega bo‘lsa, ular to‘g‘ri chiziq bo‘yicha kesishadi.
3. Agar ikkita turli to‘g‘ri chiziq umumiy nuqtaga ega bo‘lsa, ular orqali bitta va faqat bitta tekislik o‘tkazish mumkin.

Bu aksiomalardan va planimetriyaning ayrim aksiomalarini mulohaza qilgan holda quyidagi natijalar kelib chiqariladi:

Asosiy qisim.

1 –Ta’rif: Agar fazoda berilgan ikki to‘g‘ri chiziq orasidagi burchak 90° ga teng bo‘lsa, ular o‘zaro perpendikular to‘g‘ri chiziqlar deyiladi. a va b to‘g‘ri chiziqlarning perpendikularligi $a \perp b$ ko‘rinishda yoziladi.

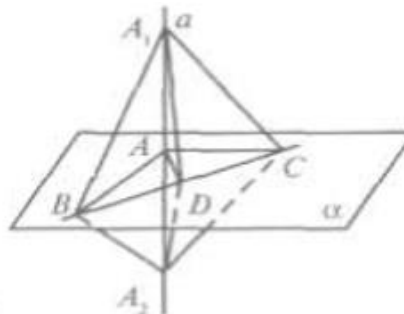
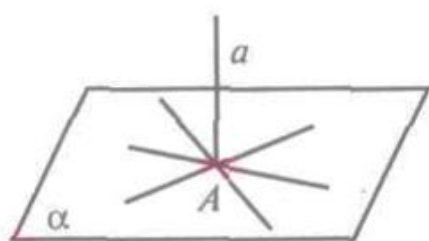
Ta’rifdan perpendikular to‘g‘ri chiziqlarning o‘zaro kesishuvchan, shuningdek, ayqash bo‘lishi ham kelib chiqadi.

2 –Ta’rif: Agar a to‘g‘ri chiziq, α tekislikdagi, u bilan kesishish nuqtasi A orqali o‘tuvchi ixtiyoriy to‘g‘ri chiziqqa perpendikular bo‘lsa, a to‘g‘ri chiziq α

tekislikka perpendikular deyiladi. (1 – rasm).

1 – Teorema (To‘g‘ri chiziq va tekislikning perpendikularlik alomati).

Agar a to‘g‘ri chiziq, uning α tekislik bilan kesishish nuqtasi orqali o‘tuvchi ikkita to‘g‘ri chiziqqa perpendikular bo‘lsa, a to‘g‘ri chiziq α tekislikning o‘ziga ham perpendikular bo‘ladi.

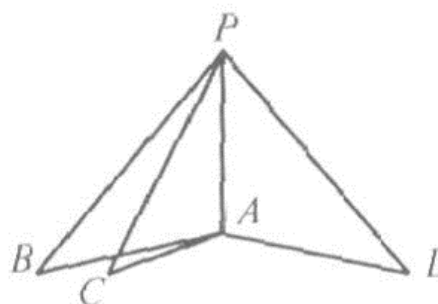
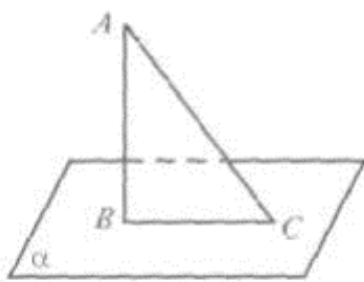
3 – Ta’rif: 1 – rasm 2 – rasm
Tekislikni kesib o‘tib, unga perpendikular bo‘lmagan to‘g‘ri chiziq, bu tekislikka og‘ma deyiladi.

Berilgan A nuqtadan α tekislikka AB perpendikular va AC og‘ma o‘tkazilgan bo‘lsin (3 – rasm). Perpendikular va og‘malar tekislikni kesib o‘tadigan B va C nuqtalarni tutashtirib, a tekislikka AC og‘maning proyeksiyasi deb ataladigan BC kesmani hosil qilamiz va quyidagicha yozamiz:

$$\text{pr}_{\alpha} AC = BC$$

2 – teorema. Agar tekislikdan tashqarida yotuvchi P nuqtadan bu tekislikka PA perpendikular va $PB, PC, \dots$ og‘malar o‘tkazilgan bo‘lsa;

- 1) proyeksiyalari teng og‘malar teng bo‘ladi;
- 2) ikkita og‘madan qaysi birining proyeksiyasi katta bo‘lsa, o‘sha og‘ma katta bo‘ladi.

Izoh. **3 – rasm** **4 – rasm**
 PA – to‘g‘ri burchakli uchburchakning kateti, $PD, PB, PC, \dots$ gipotenuzalardan iborat (4-chizma), shuning uchun PA kesmaning uzunligi shu P nuqtadan o‘tkazilgan ixtiyoriy og‘maning uzunligidan kichik bo‘ladi.

4 – Ta’rif: P nuqtadan α tekislikkacha bo‘lgan masofa deb, P nuqtadan α tekislikka o‘tkazilgan perpendikularning uzunligiga aytiladi.

$P(x_0y_0z_0)$ nuqtadan $\alpha: Ax + By + Cz + D = 0$ tekislikkacha bo'lgan masofa

$$d = \frac{|Ax + By + Cz + D|}{\sqrt{A^2 + B^2 + C^2}}$$

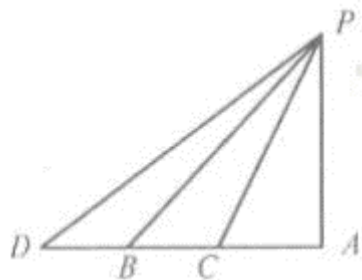
kabi yoziladi.

Planimetriyadagi kabi, teskari tasdiqlar ham bajariladi.

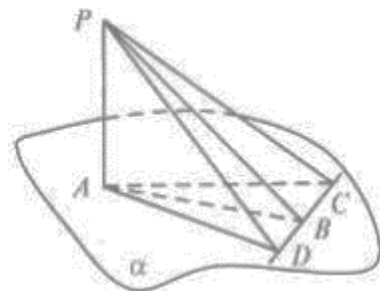
3 – teorema. (Teskari teorema). Agar berilgan P nuqtadan α tekislikka PA perpendikular va $PB, PC, \dots$ og'malar o'tkazilgan bo'lsa;

- 1) teng og'malar teng proyeksiyalarga ega bo'ladi;
- 2) ikkita proyeksiyadan qaysi biri katta og'maga mos kelsa, o'sha proyeksiya katta bo'ladi.

4 – teorema. (Uch perpendikular haqida). Tekislikda og'maning asosi orqali uning proyeksiyasiga perpendikular ravishda o'tkazilgan to'g'ri chiziq og'maning o'ziga ham perpendikular bo'ladi.

tasdiqqa teskari teoremani ham
5 – rasm
isbotlash mumkin.

Yuqoridagi chizmadan foydalanib, isbotlangan

6 – rasm

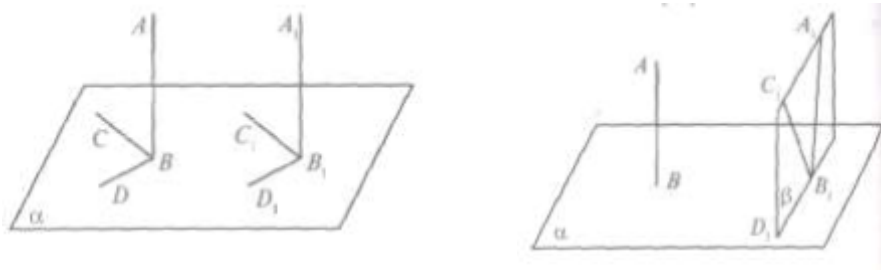
5 – teorema. (Teskari teorema). Tekislikda PB og'maning asosi orqali og'maga perpendikular ravishda o'tkazilgan CD to'g'ri chiziq og'maning AB proyeksiyasiga ham perpendikular bo'ladi.

Isbotini mustaqil ravishda amalga oshirish tavsiya qilinadi.

Endi to'g'ri chiziqlar hamda tekisliklarning parallelligi va perpendikularligi orasidagi bog'lanishni ifodalovchi ba'zi tasdiqlarni qaraymiz.

6 – teorema. Agar α tekislik o'zaro parallel AB, A_1B_1 to'g'ri chiziqlarning bittasiga perpendikular bo'lsa, u to'g'ri chiziqlarnirig ikkinchisiga ham perpendikular bo'ladi.

7 – teorema. (Teskari teorema). Agar ikkita (AB va A_1B_1) to'g'ri chiziq bitta tekislikka perpendikular bo'lsa, ular o'zaro parallel bo'ladi.

O‘tilgan mavzuni so‘rab o‘quvchilarni baholash uchun savollar

1. Asosiy ko‘pyoqlaming ta’riflari, elementlarining nomlari va turlarint ayting.
2. Muntazam ko‘pyoq deb nimaga aytiladi va uning qanday turlari bor?
3. Aylanish shakllari deb nimaga aytiladi, ulaming qanday turlari bor?
3. Asosiy elementlarining nomlari va xossalarini ayting.
4. Ko‘pyoqlar uchun Eyler teoremasini ayting, uni misollar bilan izohlang.

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, maktab o‘quvchilariga matematika kursining “Fazoda to‘g‘ri chiziqlar va tekisliklar.” mavzusini o‘qitish jarayonida maqolada keltirilgan ma’lumotlardan foydalanish orqali, darsning o‘tilgan mavzuni takrorlash, yangi mavzuni bayon qilish, mavzu bo‘yicha olingan bilimlarni mustahkamlash qismlarini samarali tashkil etish mumkin. Umuman darsni yanada samarali, natijador va qiziqarli qilib tashkil qilishda ta’limning turli interfaol usullaridan foydalanish mumkin. Eng asosiysi dars mashg‘ulotlarida passiv o‘tmaydi, dars savol javob tarzida olib borilib o‘quvchilarning hayotida ko‘rib yurgan jarayonlaridan misollar keltirilib amaliy ko‘nikmalarini shakllantirish bilan bir qatorda, mustaqil qaror qabul qilishi rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun 9-sinf Geometriya darsligi B. Xaydarov, E. Sariqov, A. Qo‘chqorov Toshkent-2019.
2. F.R. Usmonov, R. D. Isomov, B. O. Xo‘jayev “Matematikadan qo‘llanma” 1-qism kitobi Toshkent “Yangi asr avlodi” 2006.
3. M.A. Mirzaahmedov, Sh.N. Ismailov, A.Q. Amanov. “Algebra va analiz asoslari” Toshkent 2017.

114. UCHBURCHAKLI PANJARADA ANIQLANGAN DISKRET SHRYODINGER OPERATORINING CHEGARALANGANLIGI

Gulasal Sultonovna Jabborova

Buxoro davlat pedagogika instituti

aniq fanlar kafedrası o'qituvchisi.

Annotatsiya. Ushbu ilmiy izlanishda chegaralangan operatorning ta'rifi hamda uchburchakli panjarada aniqlangan diskret Shryodinger operatori haqida ma'lumotlar keltirilgan. Tegishli shartlar ostida o'rganilayotgan Shryodinger operatorining chegaralangan bo'lishi isbotlangan.

Kalit so'zlar. chegaralangan operator, additiv operator, chiziqli operator, fazo, norma, Shryodinger operatori.

Eng avvalo maqolada foydalanilgan ta'riflarni keltiramiz. Agar H_1 fazoning har bir elementiga H_2 fazoning yagona elementi mos qo'yilgan bo'lsa, bu moslik operator deyiladi va $A: H_1 \rightarrow H_2$ yoki $y = Ax$ kabi belgilanadi. Agar H_1 va H_2 lar chiziqli fazolar bo'lib, istalgan $x \in H_1$ va $\lambda \in \mathbb{C}$ uchun $A(\lambda x) = \lambda Ax$ munosabat bajarilsa, A operator bir jinsli deb ataladi. Agar istalgan $x, y \in H_1$ uchun $A(x + y) = Ax + Ay$ munosabat bajarilsa, u holda A operator additiv deb ataladi.[1,2].

1-ta'rif. Bir jinsli additiv operator chiziqli operator deb ataladi.

Demak biror operatorni chiziqlilikka tekshirish uchun uni additivlik va bir jinslilikka tekshirish lozim bo'ladi. Chiziqli operatorning ta'rifiga ekvivalent quyidagi ta'rifni ham keltirib o'tish foydali bo'ladi:

2-ta'rif Agar ixtiyoriy $x, y \in H_1$ va $\alpha, \beta \in \mathbb{C}$ lar uchun

$$A(\alpha x + \beta y) = \alpha Ax + \beta Ay$$

tenglik bajarilsa, u holda A operator chiziqli deb ataladi.

3-ta'rif. H_1 va H_2 Hilbert fazolari va $A: H_1 \rightarrow H_2$ chiziqli operator bo'lsin. Agar biror $M > 0$ son va istalgan $x \in H_1$ uchun

$$\|Ax\|_{H_2} \leq M \|x\|_{H_1}$$

tengsizlik bajarilsa, A chegaralangan operator deyiladi. Agar istalgan M soni uchun shunday $x_M \in H_1$ element mavjud bo'lib, $\|Ax_M\|_{H_2} > M \|x_M\|_{H_1}$ munosabat o'rinli bo'lsa, A chegaralanmagan operator deyiladi.

Agar A operator chegaralanmagan bo'lsa, uning normasi ∞ ga teng deb qabul qilamiz.

4-ta’rif H_1 va H_2 Hilbert fazolari va $A: H_1 \rightarrow H_2$ chiziqli operator bo‘lsin. Istalgan $x \in H_1$ uchun $\|Ax\|_{H_2} \leq M \|x\|_{H_1}$ munosabat bajariluvchi $M > 0$ sonlarning aniq quyi chegarasi A operatorning normasi deyiladi va $\|A\|$ kabi belgilanadi.

Lemma. H - chegaralangan operator.

Bu lemmaning isboti uchun biz H operator uchun quyidagi tenglik o‘rinli ekanligini ko‘rsatishimiz yetarli bo‘ladi.

$$\exists M, M > 0, \quad \forall f \in L_2, \quad \|Hf\| \leq M \|f\|.$$

$$Hf(x_1, x_2) = -\frac{1}{3}(\cos x_1 + \cos x_2 + \cos(x_1 - x_2))f(x_1, x_2)$$

$$\begin{aligned} Vf(x_1, x_2) = & \mu_1 \int_{T^2} f(s_1, s_2) d(s_1, s_2) + \\ & + \mu_2 \left[\int_{T^2} \cos(x_1 - s_1) f(s_1, s_2) d(s_1, s_2) d(x_1, x_2) \right. \\ & \left. + \int_{T^2} \cos(x_2 - s_2) f(s_1, s_2) d(s_1, s_2) d(x_1, x_2) \right] \end{aligned}$$

$H = H_0 + V$ operatorning chegaralangan ekanligini ko‘rsatishda hisoblashlarni soddalashtirish maqsadida H operatorni bir necha qismlarga bo‘lib uning chegaralangan operator ekanligini ko‘rsatamiz.

$$H = H_0 + V$$

$$V = V_1 + V_2 + V_3$$

$$1) \quad (H_0 f)(x_1, x_2) = -\frac{1}{3}(\cos x_1 + \cos x_2 + \cos(x_1 - x_2))f(x_1, x_2)$$

$$\|H_0 f\|_{x_1, x_2}^2 = \int_{T^2} \frac{1}{9} |\cos x_1 - \cos x_2 - \cos(x_1 - x_2)|^2 |f(x_1, x_2)|^2 d(x_1, x_2)$$

$$\leq 1 \int_{T^2} |f(x_1, x_2)|^2 d(x_1, x_2) = \|f\|^2 \Rightarrow \|f\| \leq \|f\|$$

Bundan H_0 chegaralangan ekanligi kelib chiqadi.

$$2) \quad V_1 f = \mu_1 \int_{T^2} f(s) ds$$

$$\|V_1 f\|^2 = \int_{T^2} \left\{ \int_{T^2} \mu_1^2 |f(s_1, s_2)|^2 d(s_1, s_2) \right\} d(x_1, x_2) =$$

$$\begin{aligned}
&= \int_{T^2} \mu_1^2 \left\{ \int_{T^2} |f(s_1, s_2)|^2 d(s_1, s_2) \right\} d(x_1, x_2) = \\
&= \int_{-\pi}^{\pi} \mu_1^2 \left\{ \int_{-\pi}^{\pi} dx_1 \right\} dx_2 \|f\|^2 = \mu_1^2 \int_{T^2} \left\{ \int_{T^2} dx_1 \right\} dx_2 \|f\|^2 = \\
&= 4\pi^2 \mu^2 \|f\|^2 \leq M^2 \|f\|^2
\end{aligned}$$

Bundan ko'rinadiki, $M = 2\pi\mu$ $\|V_1 f\| = M\|f\|$

Oxirgi tengsizlikdan V_1 ni chegaralanganligi kelib chiqadi.

$$3) V_2 f = \mu_2 \int_{T^2} \cos(x_1 - s_1) f(s_1, s_2) d(s_1, s_2)$$

$$\begin{aligned}
\|V_2 f\|^2 &= \int_{T^2} \left\{ \int_{T^2} \mu_2^2 |\cos(x_1 - s_1)|^2 |f(s_1, s_2)|^2 d(s_1, s_2) \right\} d(x_1, x_2) \leq \\
&\leq \int_{T^2} \mu_2^2 \left\{ \int_{T^2} |f(s_1, s_2)|^2 d(s_1, s_2) \right\} d(x_1, x_2) = \\
&= \int_{T^2} \mu_2^2 \|f\|^2 d(x_1, x_2) = \mu_2^2 \int_{T^2} \left\{ \int_{T^2} dx_1 \right\} dx_2 \|f\|^2 = \mu_2^2 4\pi^2 \|f\|^2 \leq M \|f\|^2
\end{aligned}$$

Bundan ko'rinadiki, $M = 2\pi\mu$ $\|V_1 f\| = M\|f\|$

Oxirgi tengsizlik V_2 ni chegaralangan ekanligini ko'rsatadi.

$$3) V_3 f = \mu_2 \int_{-\pi}^{\pi} \cos(x_2 - s_2) f(s_1, s_2) d(s_1, s_2)$$

$$\begin{aligned}
\|V_3 f\|^2 &= \int_{T^2} \left\{ \int_{T^2} \mu_2^2 |\cos(x_2 - s_2)|^2 |f(s_1, s_2)|^2 d(s_1, s_2) \right\} d(x_1, x_2) \leq \\
&\leq \int_{T^2} \mu_2^2 \left\{ \int_{T^2} |f(s_1, s_2)|^2 d(s_1, s_2) \right\} d(x_1, x_2) = \\
&= \int_{T^2} \mu_2^2 \|f\|^2 d(x_1, x_2) = \mu_2^2 \int_{T^2} \left\{ \int_{T^2} dx_1 \right\} dx_2 \|f\|^2 = \mu_2^2 4\pi^2 \|f\|^2 \leq M^2 \|f\|^2
\end{aligned}$$

Bundan ko'rinadiki, $M = 2\pi\mu$ $\|V_1 f\| = M\|f\|$

Oxirgi tengsizlik V_3 ni chegaralangan ekanligini ko'rsatadi.

1),2),3),4)-larning chegaralangan ekanligi H operatorni chegaralangan ekanligini ko'rsatadi. Bundan lemma isboti kelib chiqadi.[3-6]

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Jabborova G.J. “Vektor fazolarda operatorlar va ularning asosiy xossalari haqida” SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL ISSN 2181-0842 VOLUME 3, ISSUE 11 NOVEMBER 2022 <https://journal.buxdu.uz/>
- 2.Jabborova G.J. ”Uchburchakli panjarada aniqlangan diskret Shryodinger operatorining chiziqliligi” “Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar, nazariy va amaliy strategiyalar tadqiqi” mavzusida Respublika ko‘p tarmoqli, ilmiy konferensiya №3,. Noyabr 2022.
- 3.Jabborova G.J. Mustafoev O‘.R.”Uchburchakli panjarada aniqlangan diskret Shryodinger operatorining invariantligi” “Zamonaviy ta’lim tizimini rivojlantirish va unga qaratilgan kreativ g‘oyalar, takliflar va yechimlar” nomli konfrensiya Farg‘ona 2023.
- 4.Jabborova G.J. Hayitova X.G‘.”Uchburchakli panjarada aniqlangan diskret Shryodinger operatorining xossalari” Tadqiqotlar jahon ilmiy – metodik jurnali.
5. Mustafoev U.R., Narzullayev U.A. Comparative Analysis of 6th Grade Natural Science Textbooks of Uzbekistan and Turkey// International Journal of Formal Education 2:3 (2023), p. 114-120.
- 6.Mustafoev O‘.R. 6-sinf "Tabiiy fan" darsligida namoyishli tajribalarning o‘rni va roli//Innovations in technology and science education 2:17 (2023),p. 253-261.

115. THE PLACE AND IMPORTANCE OF THE ENGLISH LANGUAGE IN THE FIELD OF PROGRAMMING, ONE OF THE MODERN PROFESSIONS

Kenjabaeva Dilafruz Abdisalimovna

Associate Professor,

Termez State University,

Doctor of Philosophy in Education (PhD)

Manobov Javokhir

Information systems and technologies 2nd year student

Annotation. In this article modern from professions one in the "Programming" field English language place and importance discussion does In an article in the area of " Programming ". English language What is the importance? For programmers English language learn need english language know them How possibilities give English language studying How to achievements achieve highlighted

Keywords: programming, programmers, websites, Python, Java, JavaScript, if, else, for, while, def, import, from, as, with, try, except, private, class, interface, extends, implements, new, catch, throw, throws, function, var, let, constant.

Computer programming information again work, count and control do for teams give art Considered Digital in the century programming innovation to the base turned. Programmers, software supply peace architects our lives formation applications, websites And systems Create For from code they use in our pocket from smartphones because, social networks to algorithms programming our work, communication do And around us world With mutually our relationship fundamentally changes. This is a profession world following methods with to revolution take coming:

1. The youth for Opportunities: Programming, youth. For new and effective profession study chance I'll give. They are them scientific, social or cultural Problems solution do help provision programs create capable

2. Technologies and innovation: Programming, technology in development important role plays It's mobile from applications remote medical to services, digital from marketing artificial to intellect before every How in field displayed.

3. To the economy Influence: Programming, Economics big Effect shows. Programming systems, corporations, governments and society for effective and effective solutions create opportunity I'll give.

4. Job Locations: Programming field, often grow going a lot new Job places creates This profession is high profitable and are in demand on the world market from professions one It is considered

5. Problems solution do: Programming, problems solution do effective method creature, this Problems technological or Social be maybe programmers, problems solution do for algorithmic approaches Job they go out.

So programming world to revolution take approaching and in future too much this trends continue achieve expected.

Programming difficult characters And mysterious teams images cause release possible although this modern in the profession surprisingly , however important player yes This is English this is a language this is a language programmers around us digital world dry For Very necessary language Considered English language , programming in field Very important And solution doer from the role one This field is considered in accordance with a lot of textbooks , information basics , programming languages documentation And team Job platforms English in the language written That's why for English language With habitual be programmers For big benefit brings Below English language programming in field role I emphasize :

1. To resources input: English language, programmers for majority a lot of sources And help Resources access give an opportunity I'll give. It's online from guides to video tutorials and blog posts a lot of Resources own V takes

2. Team With Productivity: Lots programming teams And projects English in the language communication does that's why for English language With habitual be programmers For team Job And their their work world team present achieve opportunity I'll give .

3. Documentation and programming Languages: Many programming languages English in the language written and their documentation also in English in the language there will be That's why for English language, programmers for new languages education and they are with Job for important

4. International scale job: English language, programmers for International Scale Job opportunity I'll give. This is international in companies Job or International Clients with work own V takes

English language programming fields surprising, but the solution doer from the role one It is considered

Programming languages esoteric mathematician characters' similarity waiting but it's possible not so much is not. Amazing such as Python, Java and JavaScript a lot of famous programming languages in fact English key words, functions And in syntax to orders relies on

That's all means English language understand programmers For code effective write For necessary. Like Python, Java and JavaScript famous programming languages English in the language key words, functions and from the teams wide used. This is for developer's code reading and in writing help I'll give. Come on, that's it languages some of them seeing let's go to:

1. **Python:** Python Programming language English in the language key words uses, for example: if, else, for, while, def, import, from, as, with, try, except, etc. These are words code compound defines And programmers code in understanding help I'll give.

2. **Java:** Java is also an English language. in the language key words uses, for example: public, private, class, interface, extends, implements, new, try, catch ch, throw, throw, etc. These words represent Java code compound and his Job order defines

3. **JavaScript:** JavaScript programming language is also English in the language key words uses, for example: function, var, let, const, if, else, for, while, try, catch, throw and etc. These words represent JavaScript code compound and his Job order defines

English language code understand and write help I'll give. This language learn programmers for important makes it theirs code read, understand and write ability increases.

Programming one research is not. He's in collaboration develops often geographical from the borders outside comes out here English language superiority I'll give. English language know for example Stack Overflow and GitHub for developer's Online communities live to the world access give an opportunity I'll give. Stack Overflow, developers For intended wide volume question and answer Forum Problems eliminate knowledge exchange and from others education For priceless source Considered the same So, GitHub, versions manage and cooperation platform, whole world through software supply in projects team work provides. English language Understood without programmers this Online in communities effective participation They have to When help ask, have knowledge their enrichment and International Teams with constantly cooperation do can this global connection them new software supply Create and programming in field geographical differences eliminate achieve opportunity I'll give.

Summary by doing so to speak programmers programming technologies those. programming from their languages except English language they know Necessarily and necessary Above tell how we got through big in projects at work, necessary information when we are looking and in international IT companies our work need When English language we know big important has from this except programming languages like "if, else, elif, int, float" inside and etc. conditions English in the language The fact is that us English language study forced does.

REFERENCES:

1. Javlon Abdulla " Perfect " programming “Book 1, 2nd edition”, Tashkent “ Akademnashr ” 2022.
2. Anvar Narzullaev in Python programming basics , 4th edition, Tashkent “ Akademnashr ” 2023
3. Mark J. Johnson A Concise Introduction to Python Programming, Second Edition
4. Karshiyeva, B. (2023). Solving complex communicative-knowledge tasks based on integrated bilingual education in English. *Interpretation and Researches*, 1(18). <https://interpretationandresearches.uz/index.php/iar/article/view/1538>
5. Karshieva Bogdagul Faxriddinovna, . (2023). Theoretical views of teaching English to engineering students. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 5(12), 113–116. <https://doi.org/10.37547/tajssei/Volume05Issue12-15>
6. Karshieva B.F. (2023). A component of professional communicative competence in English is professional engineering knowledge. *Journal of Universal Science Research*, 1(12), 257–261. Retrieved from <https://universalpublishings.com/index.php/jusr/article/view/3290>
7. Kenjabayeva Dilafrō‘z Abdisalimovna, . (2023). PROVERBS AND SAYINGS ARE AN INEXHAUSTIBLE WEALTH IN THE LIFE. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 3(12), 184–189. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/eijmrms/article/view/27737>
8. Кенжабаева, Д. (2023). ДЕОНТОЛОГИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ СОВРЕМЕННОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ В УСЛОВИЯХ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ. *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари / Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук / Actual Problems of Humanities and Social Sciences.*, 3(11). <https://doi.org/10.47390/SP1342V3I11Y2023N71>
9. Kenjaboeva, D. (2023). TA’LIM BERISH JARAYONIDA O‘QITUVCHI DEONTOLOGISI VA KOMPETENTLIGI VA UNING KO‘RSATKICHLARI. *Interpretation and researches*, 1(19).
10. <https://www.w3schools.com/python/> net website
11. Uzbekistan Republic Digital technologies Ministry net website <https://mitc.uz>
12. <https://kompy.info> net website
13. <https://wikipedia.org> net website

116. ALGEBRAIK KASR. KASRNI QISQARTIRISH MAVZUSIDA MATEMATIKA O'QITISH METODIKASI

Norqulova Lola Temir qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti

Matematika va informatika yo'nalishi

3-boshqich talabasi

“Fikr tarbiyasi eng kerakli, ko‘p zamonlardan beri taqdim qilinib kelgan muallimlarning diqqatiga suygan muqaddas bir vazifadir”-degan edi A.Avloniy. Darhaqiqat, biz pedagoglarning oldimizda mashaqqatli va sharaflı vazifalar turganligini, xalqning kelajagi ertangi kunining taqdiri bizga bog‘liq ekanligini yanada his qilishimiz kerak.

Ulug‘ o‘zbek shoiri va mutaffakkiri Alisher Navoiy hazratlari o‘qituvchilik murrabbiylik faoliyatini eng murakkab va mas‘uliyatli, hamisha e‘tiborga sazovor ishlardan biri dep hisoblaganla.

Psixologik jihatdan olib qaraganda faol o‘qitish metodlarida fazoviy joylashuvlariga qarab o‘quvchilarning psixologik holati har xil bo‘ladi.

Surat majraji algebraik ifodalar bo‘lgan kasr algebraik kasr deyiladi. Agar algebraik kasrga kiruvchi harflar o‘rniga biror sonlar qo‘yilsa, u holda zarur hisoblashlar bajarilgandan keyin shu algebraik kasrning son qiymati hosil bo‘ladi.

1-masala. Katerning turg‘un suvdagi tezligi soatiga a kilometrğa teng, daryo oqimining *tezligi soatiga b kilometrğa teng*. Katerning daryo oqimi *bo‘yicha* harakat tezligi uning daryo oqimiga qarshi harakat tezligidan necha marta ortiq?

Katerning daryo oqimi bo‘yicha tezligi $(a+b)$ kilometrğa teng; oqimga qarshi tezligi soatiga $(a-b)$ kilometrğa teng. Shuning uchun daryo oqimi bo‘yicha harakat tezligi oqimga qarshi harakat tezligidan

$$\frac{a+b}{a-b}$$

marta ortiq bo‘ladi.

$\frac{a+b}{a-b}$ ifoda algebraik kasr bo‘ladi. Bu kasrning surati $a+b$, maxraji esa $a-b$.

Algebraik kasrlarga doir yana bir necha misollar keltiramiz:

$$\frac{a}{b}; \frac{2}{x+y}; \frac{a-b}{c}; \frac{x(b+c)}{y(a-c)}$$

Agar algebraik kasrga kiruvchi harflar o‘rniga biror sonlar qo‘yilsa, u holda zarur hisoblashlar bajarilgandan keyin shu algebraik kasrning son qiymati hosil bo‘ladi.

Masalan, $a=10$, $b=8$ bo'lganda $\frac{a+b}{a-b}$ algebraik kasrning son qiymati $\frac{10+8}{10-8} = \frac{18}{2} = 9$ ga teng bo'ladi.

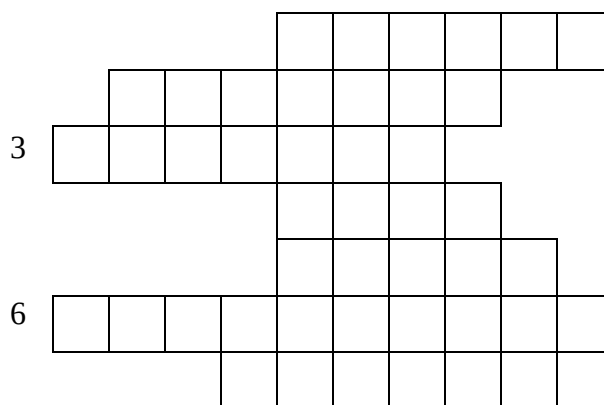
$\frac{a+b}{a-b}$ algebraik kasrda a va b o'rniga o'zaro teng bo'lmagan ($a \neq b$) istalgan sonlarni qo'yish mumkin, chunki $a=b$ bo'lganda kasrning maxraji nolga aylanadi, nolga bo'lish esa mumkin emas.

Bundan keyin algebarik kasrga kiruvchi harflar yo'l qo'yiladigan (joiz) qiymatlarnigina, ya'ni shu kasrning maxraji nolga teng bo'lmaydigan qiymatlarnigina qabul qiladi, deb shartlashamiz.

Masalan, $\frac{a}{a(a-b)}$ kasr uchun yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan qiymatlar a ning $a=0$ va $a=1$ dan boshqa qiymatlari bo'ladi.

O'quvchilarni fanga bo'lgan qiziqishlarini oshirish maqsadida "Krossvord" metodidan foydalanish yaxshi natija beradi.

1. Algebraik amallardan biri?
2. Noma'lum qatnashgan tenglik?
3. Buyuk allomalardan biri?
4. Sonlarning eng katta umumiy bo'luvchisi nima deyiladi?
5. Kasr qaysi amal belgisini ifodalaydi?
6. Algebra fani asoschisi kim?
7. Sanashda ishlatiladigan sonlar?

Kasrning asosiy xossasini quyidagicha ifodalash mumkin:

$$\frac{a}{b} = \frac{ma}{mb}$$

bu yerda $b \neq 0$, $m \neq 0$.

Bu xossa kasrning surat va maxrajini bir xil algebraik ifodaga ko'paytirilsa yoki bo'linsa, unga teng kasr hosil bo'lishini bildiradi, masalan:

$$\frac{3}{4} = \frac{3 \cdot 5}{4 \cdot 5} = \frac{15}{20}$$

$$\frac{a+b}{b} = \frac{(a+b) \cdot c}{bc}$$

Kasrning asosiy xossasidan foydalanib, algebraik kasrni surat va maxrajga bir vaqtda kiruvchi umumiy ko'paytuvchiga qisqartirish mumkin, masalan:

$$\frac{a(b+c)}{a(b-c)} = \frac{(b+c)}{(b-c)}; \quad \frac{(a+b)c}{(b-c)d} = \frac{c}{d}$$

Kasrlarni soddalashtirish uchun avval ularning surat va maxrajining umumiy ko'paytuvchisini ajratib olish kerakligiga doir misollar keltiramiz.

Kasrlarni qisqartiring:

$$1) \quad \frac{12a^2}{4ab^2} \quad 2) \frac{m^2 - n^2}{m^2 - mn}$$

1) $12a^2b$ va $4ab^2$ birhadlar $4ab$ umumiy ko'paytuvchiga ega.

Kasrning surat va maxrajini $4ab$ ga bo'lamiz:

$$\frac{12a^2b}{4ab^2} = \frac{4ab \cdot 3a}{4ab \cdot b} = \frac{3a}{b}$$

2) $m^2 - n^2$ va $m^2 + n$ ko'phadlar $m+n$ umumiy ko'paytuvchiga ega, chunki $m^2 - n^2 = (m+n)(m-n)$, $m^2 + mn = m(m+n)$. Kasrning surat va maxrajini $m+n$ ga bo'lamiz:

$$\frac{m^2 + n^2}{m^2 + mn} = \frac{(m+n)(m-n)}{m(m+n)} = \frac{m-n}{m}$$

Kasrlarni qisqartirish uchun bu kasrlarning surat va maxrajini ularning umumiy ko'paytuvchisiga bo'lish kerak.

$\frac{a}{b}$ kasrning surat yoki maxrajidagi ishora kasrimizning surati ham maxrajiga tegishli hisoblanadi.

$$\frac{-a}{b} = -\frac{a}{b} \quad \frac{a}{-b} = -\frac{a}{b}$$

$$\frac{-a}{1-a} = -\frac{a}{1-a} = \frac{a}{a-1}$$

$$\text{Masalan, } \frac{-3}{7} = -\frac{3}{7} \quad \frac{-a}{1-a} = -\frac{a}{1-a} = \frac{a}{a-1}$$

2- masala $\frac{3a(y-x)}{a^2(x-y)}$ kasrni qisqartiring:

$$\frac{3a(y-x)}{a^2(x-y)} = \frac{-3a(y-x)}{a^2(y-x)} = \frac{-3}{a}$$

O‘quvchilarni aqliy faoliyatini oshirish maqsadida “To‘g‘ririsini top” metodidan foydalanamiz. Bunda o‘quvchilar kasrlarni qisqartirib tog‘ri javobini topishadi.

	$\frac{18ab^4c^3}{54a^3bc}$	a) $\frac{3b^5}{4ac^2}$
	$\frac{42a^3b^2}{63a^7b}$	b) $6a^6b^2c^4$
	$\frac{24b^9c}{32ab^3c^4}$	c) $\frac{b^3c^2}{3a^2}$
	$\frac{72a^7b^3c^5}{12abc}$	d) $\frac{3a}{5b^2c}$
	$\frac{a^2bc^39}{15b^3ac^4}$	e) $\frac{2b}{3a^4}$

Javoblar:

1-c; 2-e; 3-a; 4-b; 5-d;

Darsda o‘quvchilar zerikib qolmasliklari uchun qiziqarli savol javoblar o‘tqazamiz.

1)Al-Xorazmiy asos solgan fan. (Algebra)

2) Eng kichik tub son. (Ikki)

3) Birning ikkiga bo‘linmasi. (Yarim)

4) Yoyiq burchak necha gradus (180)

5)Tekislikdagi jismlari qaysi fan o‘rganadi. (Planimetriya)

Maktab o‘quvchilariga matematika kursing “algebraik kasr, kasrni qisqartirish, mavzusini o‘qitish jarayonida maqolada keltirilgan ma’lumotlardan foydalanish orqali darsning o‘tilgan mavzuni takrorlash, yangi mavzuni bayon qilish, mavzu bo‘yicha olingan bilimlarni mustahkamlash qismlarini samarali tashkil etish mumkin.Umuman darsni yana samarali, natijador va qiziqarli qilib tashkil qilishda ta’limning turli interfaol usullaridan foydalanish mumkin [3-14].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. A.Akmalov, J.Saparboyev, D.Boytilayev, E.Karimov, M.Xodjanizayov 7-sinf matematika darslik..
2. Djurayev R.X va boshqalar. Pedagogik atamalar lug‘ati. –T.: “Fan nashriyoti”, 2008 yil. – 94-bet
3. A. Sh. Rashidov Matematika darslarida ta’limning shaxsga yo ‘naltirilgan texnologiyasi. Центр научных публикаций. 2021 yil. 3-son. 68-72 bet
4. A.Sh. Rashidov Ijtimoiy-gumanitar ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun matematik fanlar bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlarni o‘tkazish. Science and Education №9. С 283-291
5. О.О.Халлоқова. А.Рашидов Пороговое собственное значение модели Фридрихса. Молодой ученый, 2015 №15. С. 1-3
6. A. Sh. Rashidov Interaktivnyye metody pri izuchenii temy "Opredelennyy integral i yego prilozheniya". Nauchnyye issledovaniya. № 34:3. С 21-24
7. A. Sh. Rashidov Yoshlar intellektual kamolotida ijodiy tafakkur va kreativlikning o‘rni. Pedagogik mahorat 2021 yil №7. 114-116 bet.
8. A.Sh. Rashidov. Matematika fanlaridan talaba yoshlar ijodiy tafakkurini rivojlantirish. Fan va jamiyat №3. С 45-46
9. A.Sh. Rashidov замонавий таълим ва инновацион технологиялар соҳасидаги илмorf тажрибалар. Центр научных публикаций. 2021 yil. 3-son. 68-72 bet 8-14
10. A.Sh.Rashidov. M.F.Faxridinova. O‘quvchilarning bilimini baholashda xalqaro baholash dasturlari. “Fizika, matematika va informatsion texnologiyalarning innovatsion rivojlanishdagi o‘rni” mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman. Buxoro. 222-227 bet.
11. A.Sh.Rashidov. S.A.Mehmonova. Matematik analiz fanini o‘qitishda interfaol metodlar: “KEYS-STADI” metodi “Fizika, matematika va informatsion texnologiyalarning innovatsion rivojlanishdagi o‘rni” mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman. Buxoro. 165-169 bet.
12. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot o‘g‘li Options for Working with Files in the Python Programming Language International Interdisciplinary Research Journal Volume 2 Issue 3, Year 2023 ISSN: 2835-3013 с. 371-375.
13. Hasanov Behzod Normurot o‘g‘li Matritsa ustida amallar bajarish metodlari Educational research in universal sciences, 2024/3/3 с.38–45.
14. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot o‘g‘li Python dasturlash tilini o‘qitishda funksiyalardan foydalanish metodikasi Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali 2023 Tom 1. №18 с. 15-19

117. MAKTABDA VEKTOR VA VEKTOR MIQDORI TUSHUNCHALARI HAQIDA

Salomova Zaynab Jamol qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti

Matematika va informatika yoʻnalishi talabasi

Fizika va matematika boʻyicha maktab kurslari oʻrtasidagi yaqin aloqa anʼanaviydir. Bu fanlarni oʻqitishni tubdan qayta qurish natijasida ular oʻrtasidagi bogʻliqlik mustahkamlandi, biroq uzluksizlik nuqtai nazaridan ayrim nomuvofiqliklar ham mavjud. Ular unchalik ahamiyatli emas, lekin bizning fikrimizcha, ularning bilimi va chuqur tushunchasi fizika yoki matematika oʻqituvchisiga oʻz fanini oʻqitishni yanada samaraliroq tuzish imkonini beradi. Ushbu ishda biz ushbu muammoning deyarli yarim asr oldin aniqlangan, ammo hali ham dolzarbligini saqlab qolgan bir tomoniga toʻxtalamiz. Gap matematikada vektor va fizikada vektor miqdori tushunchalari hamda vektor algebrasi elementlari oʻrtasidagi bogʻliqlik haqida bormoqda. Maktab geometriya oʻquv dasturida vektor tushunchasi 8-sinf oxirida kiritilgan [1, 129-bet; 2, p. 189]. Bu holda vektor yoʻnaltirilgan segment sifatida tushuniladi. Fizika nuqtai nazaridan, ikkinchi yondashuv toʻliq toʻgʻri boʻlmasa ham, maqbulroqdir. Gap shundaki, “vector” va “vektor miqdori” tushunchalari bir-biri bilan chambarchas bogʻliq, ammo bir xil emas. Fizika fazodagi oʻlcham va yoʻnalishni koʻrsatish orqali koʻrsatilgan vektor miqdorlari bilan ishlaydi. Shuning uchun yoʻnaltirilgan segment (vektor) faqat vektor miqdorining qulay vizual tasviridir. Vektorli miqdor tananing, hodisaning, jarayonning haqiqatda mavjud boʻlgan har qanday xususiyatini tavsiflaydi; uni oʻlchash mumkin. “Vektor oʻlchovi” tushunchasi mavjud emas. Maktab fizikasi kursida vektor miqdori tushunchasi kuchni oʻrganishda 7-sinfda allaqachon paydo boʻladi, yaʼni matematikada vektor tushunchasidan oldinroq. Taʼkidlanganidek, “kuch - bu jismoniy miqdor, demak, uni oʻlchash mumkin”. Yana bir muhim jihat shundaki, geometriya erkin vektorlar bilan shugʻullanadi. Geometrik vektor fazoning istalgan nuqtasiga uzatilishi mumkin. Jismoniy vektor kattaliklarni bu qadar erkin boshqarish mumkin emas. Masalan, bir xil kuch, lekin tananing turli nuqtalarida qoʻllaniladi, butunlay boshqa mexanik taʼsirlarni keltirib chiqaradi.

Agar tana mutlaqo mustahkam boʻlsa, unda kuch oʻtkazilishi mumkin, lekin faqat uning harakat chizigʻi boʻylab. Shuning uchun, xususan, barcha kuchlarning geometrik yigʻindisi va ularning natijasi, umumiy holatda, turli xil tushunchalardir. Matematikada vektor algebrasini oʻrganishda vektorlarni qoʻshish va ayirish, vektorni songa koʻpaytirish, vektorlarning skalyar koʻpaytmasi batafsil koʻrib chiqilishiga alohida eʼtibor qaratish lozim. Biroq vektorning oʻqqa proyeksiyasi kabi fizika uchun zarur boʻlgan tushuncha umuman koʻrib chiqilmaydi. Koʻp sonli

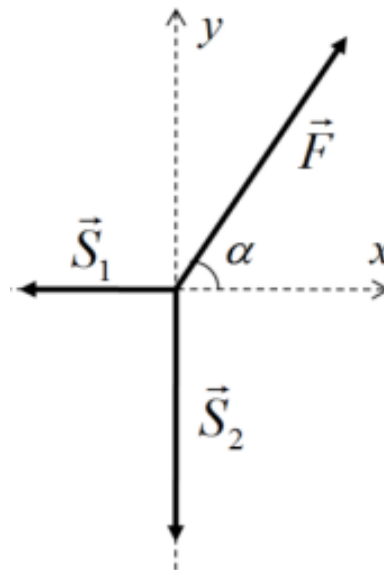
fizik muammolarni hal qilishda vektor tenglamalari va qonunlaridan skalyar ifodalarga o'tish kerak. Odatda, bu tanlangan koordinatalar tizimining o'qiga vektor tenglamalarini proyeksiya qilish orqali amalga oshiriladi. Shuning uchun vektor proyeksiyasi tushunchasini kiritish va turli vektorlarning proyeksiyalarini topish ko'nikmalarini mashq qilish kerak.

Biroq, boshqa, sof geometrik usullar haqida unutmasligimiz kerak. Keling, buni bir qator statik muammolarga olib keladigan klassik vaziyat misolida ko'rsatamiz. Bu uchta kuch ta'sirida muvozanat nuqtasi. Masalan, F kuchning kattaligini va α burchakni hisobga olsak, S ni topish kerak bo'lsin S_1 va S_2 (bu tayanchlarning reaksiya kuchlari, novdalar, iplarning kuchlanishi va boshqalar bo'lishi mumkin). Keling, avval an'anaviy tarzda qilaylik. Vektor muvozanat shartini yozamiz

$$\vec{F} + \vec{S}_1 + \vec{S}_2 = 0.$$

O'qlarni noma'lum kuchlar bo'ylab yo'naltiruvchi koordinatalar tizimini tanlaymiz va koordinata o'qlariga vektor tenglamasini proyeksiyalaymiz (1-rasm).

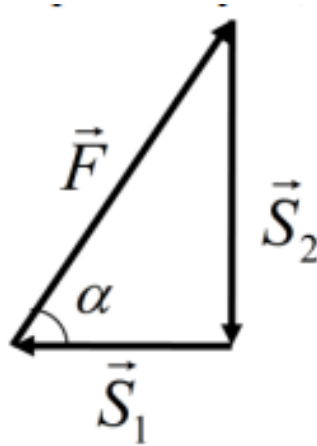
$$Ox: F \cos \alpha - S_1 = 0, Oy: F \sin \alpha - S_2 = 0.$$

1-rasm

Hosil bo'lgan tenglamalar tizimini yechish orqali noma'lum miqdorlarni topamiz. Endi geometrik mulohazalardan foydalanamiz. Agar vektorlar yig'indisi nolga teng bo'lsa, u holda bu vektorlarda tuzilgan sinik chiziqni yopish kerak. Bu holda shunday to'g'ri burchakli uchburchak bo'ladi, undan noma'lum miqdorlar darhol topiladi (2-rasm).

$$S_1 = F \cos \alpha, S_2 = F \sin \alpha.$$

2-rasm

Keling, yana bir muhim jihatga to'xtalib o'tamiz. Fizika kurslarida aslida geometrik ma'noga ega bo'lgan skalyar iboralar mavjud. Bunga ham alohida e'tibor qaratish lozim. Masalan, mexanik ish quyidagi formula yordamida kiritiladi

$$A = FScos\varphi.$$

Darhaqiqat, ish kuch va joy almashish vektorlarining skalyar mahsulotidir, bu formula yordamida hisoblanadi. Ko'rib chiqilgan misollardan fizika va matematika o'rtasidagi fanlararo aloqalar qanchalik ko'p qirrali va chuqur bo'lishi aniq. Zamonaviy o'qituvchi ularni bilishi, tushunishi va o'z fanini o'qitish jarayonida foydalanishi kerak. Amaliyotimizda ularni faollashtirish va fizika va matematika bo'yicha maktab o'quv dasturlaridagi ayrim nomuvofiqliklarni bartaraf etish uchun biz ko'pincha integratsiyalashgan darslardan foydalanamiz, shuningdek, universitet elektron ta'lim resurslariga murojaat qilamiz. Xulosa qilib shuni ta'kidlaymizki, fizika va matematika o'rtasidagi bog'liqlikning bir qator xususiyatlari va ko'rinishlari to'plamlar, funktsional bog'liqliklar, funktsiyalar grafiklari, differentsial va integral hisoblar sohasida yotadi [3-14].

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Lerner Ya.F. O'rta maktab mexanikasi kursidagi vektor miqdorlari // Maktabda fizika. – 1971. – 2-son. – 36–39- betlar.
2. Pogorelov A.V. Geometriya: darslik. 7-9 sinflar uchun. umumiy ta'lim muassasalar. - 8-nashr. – M.: Ta'lim, 2007. – 224 b.
3. A. Sh. Rashidov Matematika darslarida ta'limning shaxsga yo'naltirilgan texnologiyasi. Центр научных публикаций. 2021 yil. 3-son. 68-72 bet
4. A.Sh. Rashidov Ijtimoiy-gumanitar ta'lim yo'nalishi talabalari uchun matematik fanlar bo'yicha amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish. Science and Education №9. С 283-291

5. O.O.Xalloqova. A.Rashidov Пороговое собственное значение модели Фридрихса. Молодой ученый, 2015 №15. С. 1-3
6. A. Sh. Rashidov Interaktivnyye metody pri izuchenii temy "Opredelennyy integral i yego prilozheniya". Nauchnyye issledovaniya. № 34:3. С 21-24
7. A. Sh. Rashidov Yoshlar intellektual kamolotida ijodiy tafakkur va kreativlikning oʻrni. Pedagogik mahorat 2021 yil №7. 114-116 bet.
8. A.Sh. Rashidov. Matematika fanlaridan talaba yoshlar ijodiy tafakkurini rivojlantirish. Fan va jamiyat №3. С 45-46
9. A.Sh. Rashidov замонавий таълим ва инновацион технологиялар соҳасидаги илғор тажрибалар. Центр научных публикаций. 2021 yil. 3-son. 68-72 bet 8-14
10. A.Sh.Rashidov. M.F.Faxridinova. Oʻquvchilarning bilimini baholashda xalqaro baholash dasturlari. “Fizika, matematika va informatsion texnologiyalarning innovatsion rivojlanishdagi oʻrni” mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman. Buxoro. 222-227 bet.
11. A.Sh.Rashidov. S.A.Mehmonova. Matematik analiz fanini oʻqitishda interfaol metodlar: “KEYS-STADI” metodi “Fizika, matematika va informatsion texnologiyalarning innovatsion rivojlanishdagi oʻrni” mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman. Buxoro. 165-169 bet.
12. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot oʻgʻli Options for Working with Files in the Python Programming Language International Interdisciplinary Research Journal Volume 2 Issue 3, Year 2023 ISSN: 2835-3013 c. 371-375.
13. Hasanov Behzod Normurot oʻgʻli Matritsa ustida amallar bajarish metodlari Educational research in universal sciences, 2024/3/3 c.38–45.
14. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot oʻgʻli Python dasturlash tilini oʻqitishda funksiyalardan foydalanish metodikasi Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali 2023 Tom 1. №18 c. 15-19

118. UMUMLASHGAN FRIDRIXS MODELI KVADRATIK SONLI TASVIRINING KOMPONENTLARI VA XOS QIYMATI

Ne'matova Shohida Bobojon qizi

Buxoro innovatsiyalar universiteti,
pedagogika, psixologiya va sport kafedrası
o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Umumlashgan Fridriks modeli uchun kvadratik sonli tasvirni hisoblash formulalari keltirilgan. Kvadratik sonli tasvir komponentalari chegaralari uchun topilgan baholashlar umumlashgan Fridriks modeli xos qiymatlarining joylashuv o'rnini aniqlash imkonini bergan.

Kalit so'zlar: operatorli matritsa, sonli tasvir, kvadratik sonli tasvir, komponenta, spektr, nuqtali spektr, umumlashgan Fridriks modeli.

Аннотация. В данной статье приведены формулы для вычисления квадратичной числовой областью значений для обобщенной модели Фридрикса. Найденные оценки границ компонент квадратичной числовой областью значений позволили определить расположение собственных значений обобщенной модели Фридрикса.

Ключевые слова: операторная матрица, числовой областью значений, квадратичная числовая областью значений, компоненты, спектр, точечный спектр, обобщенная модель Фридрикса.

Annotation. In this paper the notion of formulas for the quadratic numerical range of the generalized Friedrichs model are given. The estimates for the boundaries of the components of the quadratic numerical range allowed us to determine the location of the eigenvalues of the generalized Friedrichs model.

Key words: operator matrix, numerical range, quadratic numerical range, component, spectrum, point spectrum, generalized Friedrichs model.

Faraz qilaylik, H - kompleks Gilbert fazosi va $A: H \rightarrow H$ - chiziqli operator bo'lib, $D(A) \subset H$ uning aniqlanish sohasi bo'lsin. Ushbu

$$W(A) := \{(Ax, x): x \in D(A), \|x\| = 1\}$$

to'plamga A operatorning sonli tasviri deyiladi. Bu yerda $(\cdot, \cdot)$ va $\|\cdot\|$ orqali mos ravishda H Gilbert fazosidagi skalyar ko'paytma va norma belgilangan.

Sonli tasvir tushunchasi dastlab [1] maqolada sonli matritsalar uchun kiritilgan bo'lib, matritsaning sonli tasviri uning barcha xos qiymatlarini saqlashi isbotlab o'tilgan. [2] ishda esa $W(A)$ to'plamning qavariq to'plam ekanligi isbotlangan. Keyinchalik [3] ishda chiziqli

chegaralangan operator ham bunday xossaga ega bo'lishi va uning spektri sonli tasvir yopig'i $\overline{W(A)}$ to'plamda yotishi bayon qilingan.

Ish davomida $\sigma(A)$ va $\sigma_p(A)$ orqali A chiziqli operatorning mos ravishda spektri va nuqtali spektri belgilangan.

Faraz qilaylik, H_1 va H_2 lar Gilbert fazolari uchun $H = H_1 \oplus H_2$ va $A \in L(H)$ bo'lsin. U holda A operatorni hamisha

$$A = \begin{pmatrix} A_{11} & A_{12} \\ A_{21} & A_{22} \end{pmatrix} \quad (1)$$

2-tartibli blok operatorli matritsa ko'rinishida tasvirlash mumkin [5], bu yerda, $A_{ij}: H_j \rightarrow H_i$, $i, j = 1, 2$ matritsaviy elementlar chiziqli chegaralangan operatorlar.

Endi A operatorning kvadratik sonli tasvirining ta'rifini keltiramiz.

1-ta'rif. Quyidagi

$$A_f := \begin{pmatrix} (A_{11}f_1, f_1)_1 & (A_{12}f_2, f_1)_1 \\ (A_{21}f_1, f_2)_2 & (A_{22}f_2, f_2)_2 \end{pmatrix}, \quad f = (f_1, f_2) \in H$$

matritsaning barcha xos qiymatlari to'plamiga $A \in L(H)$ blok operatorli matritsaning (1) ko'rinishiga mos kvadratik sonli tasvir deyiladi va $W^2(A)$ kabi belgilanadi, bunda $\|f_i\|_i = 1$, $i, j = 1, 2$, ya'ni

$$W^2(A) := \bigcup_{\|f_i\|_i=1, i,j=1,2} \sigma_p(A_f), \quad f = (f_1, f_2) \in H$$

Kvadratik sonli tasvir tushunchasi dastlab [4] ishda kiritilgan bo'lib, keyinchalik ko'plab mualliflar tomonidan o'rganilgan.

Kvadratik sonli tasvirning asosiy xossalaridan biri

$$W^2(A) \subset W(A)$$

munosabatdir. Demak aniqlanishiga ko'ra (1) ko'rinishidagi blok operatorli matrisaning kvadratik sonli tasviri sonli tasvirga nisbatan kichikroq to'plam ekan. Bundan tashqari, agar $A \in L(H)$ bo'lsa, u holda

$$W^2(A) = \{\lambda \in \mathbb{C}: |\lambda| \leq \|A\|\}$$

ya'ni A chiziqli chegaralangan operatorning kvadratik sonli tasviri kompleks tekislikdagi markazi koordinata boshida, radiusi $\|A\|$ teng yopiq doirada saqlanadi. Bundan, $\dim H < \infty$ bo'lsa, $W^2(A)$ yopiq to'plam bo'ladi.

Yana bir muhim jihati A chiziqli chegaralangan operatorning $W^2(A)$ kvadratik sonli tasviri uchun xuddi sonli tasvir kabi spektral munosabatlar deb ataluvchi xossa o'rinalidir:

$$\sigma_p(A) \subset W^2(A), \quad \sigma(A) \subset \overline{W(A)}.$$

T^1 -bir o'lchamli tor, $L_2(T^1)$ esa T^1 da aniqlangan kvadrati bilan integrallanuvchi (kompleks qiymatli) funksiyalarning Gilbert fazosi bo'lsin. H orqali $H_1 := C$ va $H_2 := L_2(T^1)$ fazolarning to'g'ri yig'indisini belgilaymiz, ya'ni $H = H_1 \oplus H_2$.

H Gilbert fazoda umumlashgan Fridriks modeli deb ataluvchi quyidagi

$$A = \begin{pmatrix} A_{11} & A_{12} \\ A_{21}^* & A_{22} \end{pmatrix}$$

2×2 blok operatorli matritsani sifatida qaraymiz.

Uning $A_{ij}: H_j \rightarrow H_i$, $i, j = 0, 1$ matritsaviy elementlari

$$A_{11}f_1 = \varepsilon f_1, \quad A_{12}f_2 = \int_{T^1} \sin t f_1(t) dt,$$

$$(A_{22}f_2)(x) = (\varepsilon + 1 - \cos x)f_2(x), \quad f_i \in H_i, \quad i = 1, 2$$

kabi aniqlangan. Bu yerda $\varepsilon > 0$, A_{21}^* operator esa A_{12} operatorga qo'shma operator. Funksional analiz elementlaridan foydalanib, yuqoridagi kabi aniqlangan A umulashgan Fridriks modeli chiziqli chegaralangan va o'z-o'ziga qo'shma ekanligini ko'rsatish mumkin.

Quyidagicha belgilashlarni kiritamiz:

$$\Lambda_- := \bigcup_{\|f_2\|_2=1} \left\{ \min\{\varepsilon, (uf_2, f_2)_2\} - |(v, f_2)_2| \operatorname{tg} \left(\frac{1}{2} \frac{2|v, f_2|_2}{|\varepsilon - (uf_2, f_2)_2|} \right) \right\};$$

$$\Lambda_+ := \bigcup_{\|f_2\|_2=1} \left\{ \max\{\varepsilon, (uf_2, f_2)_2\} + |(v, f_2)_2| \operatorname{tg} \left(\frac{1}{2} \frac{2|v, f_2|_2}{|\varepsilon - (uf_2, f_2)_2|} \right) \right\}.$$

Bu yerda yozivni qisqartirish uchun $v(t) = \sin t$ va $u(t) = \varepsilon + 1 - \cos t$ belgilashlar olingan.

U holda A operatorning kvadratik sonli tasviri uchun $W^2(A) = \Lambda_- \cup \Lambda_+$ tenglik o'rinli bo'ladi [5].

Endi quyidagi tasdiq orqali umumlashgan Fridriks modeli kvadratik sonli tasvir komponentalari chegaralari uchun baholashlar topilgan.

1-tasdiq. $\Lambda_{\pm}$ to'plamlarning chegaralari uchun

$$\varepsilon - \frac{\pi\sqrt{\pi}}{4} \leq \inf \Lambda_- \leq \varepsilon, \quad \sup \Lambda_- \leq \varepsilon;$$

$$\inf \Lambda_+ \geq \varepsilon, \quad \varepsilon + 2 \leq \sup \Lambda_+ \leq \varepsilon + 2 + \frac{\sqrt{\pi}}{2} \operatorname{arctg} \sqrt{\pi}$$

baholashlar o'rinli bo'ladi.

Bizga yaxshi ma'lumki A umulashgan Fridriks modelining muhim spektri uchun $\sigma_{ess}(A) = [\varepsilon; \varepsilon + 2]$ tenglik o'rinlidir.

$C \setminus [\varepsilon; \varepsilon + 2]$ sohada analitik bo'lgan

$$\Delta(z) := \varepsilon - z - \int_{T^1} \frac{\sin^2 t dt}{\varepsilon + 1 - \cos t - z}$$

funksiyani qaraymiz. Odatda $\Delta(\cdot)$ funksiyaga A umulashgan Fridriks modeliga mos Fredholm determinanti deyiladi va

$$\sigma_{disc}(A) = \{z \in \mathbb{C} \setminus [\varepsilon; \varepsilon + 2]; \Delta(z) = 0\} \quad (2)$$

tenglik o‘rinlidir.

Dastlab $\Delta(\varepsilon)$ ni hisoblaymiz:

$$\Delta(\varepsilon) = \varepsilon - \varepsilon - \int_{T^1} \frac{\sin^2 t dt}{\varepsilon + 1 - \cos t - \varepsilon} = - \int_{T^1} \frac{1 - \cos^2 t dt}{1 - \cos t} = - \int_{T^1} (\cos t + 1) dt = -2\pi < 0.$$

Agar $\Delta(\varepsilon) < 0$ bo‘lsa $\lim_{z \rightarrow -\infty} \Delta(\varepsilon) = +\infty$ hamda $\Delta(\cdot)$ funksiyaning $(-\infty; \varepsilon)$ oraliqda uzliksiz monoton kamayuvchi ekanligini inobatga olsak, u holda (1)-tenglikka ko‘ra A umulashgan Fridriks modeli $(-\infty; \varepsilon)$ oraliqda yotivchi yagona E_1 xos qiymatga ega bo‘lishi kelib chiqadi.

Endi $W^2(A) = \Lambda_- \cup \Lambda_+$ va $\sigma_p(A) = W^2(A)$ hamda $\inf \Lambda_- \geq \varepsilon - \frac{\pi\sqrt{\pi}}{4}$ ekanligidan E_1 xos qiymat uchun

$$\varepsilon - \frac{\pi\sqrt{\pi}}{4} \leq E_1 < \varepsilon$$

baholashni hosil qilamiz.

Xuddi shuningdek $\Delta(\varepsilon + 2)$ ni hisoblaymiz:

$$\Delta(\varepsilon + 2) = \varepsilon - \varepsilon - 2 - \int_{T^1} \frac{\sin^2 t dt}{\varepsilon + 1 - \cos t - \varepsilon - 2} = -2 + \int_{T^1} \frac{\sin^2 t dt}{1 + \cos t} = -2 + 2\pi > 0.$$

$\Delta(\cdot)$ funksiya $(\varepsilon + 2; -\infty)$ oraliqda uzliksiz, monoton kamayuvchi, $\Delta(\varepsilon + 2) = 2\pi - 2 > 0$ va $\lim_{z \rightarrow \infty} \Delta(\varepsilon) = -\infty$ ekanligidan, (2)-tengsizlikka ko‘ra A umulashgan Fridriks modeli $(\varepsilon + 2; -\infty)$ oraliqda yagona E_2 xos qiymatga ega bo‘ladi. $\sigma_p(A) \subset W^2(A) = \Lambda_- \cup \Lambda_+$ va $\sup \Lambda_+ \leq \varepsilon + 2 + \frac{\sqrt{\pi}}{2} \arctg \sqrt{\pi}$ munosabatlardan E_2 xos qiymat uchun

$$\varepsilon + 2 < E_2 \leq \varepsilon + 2 + \frac{\sqrt{\pi}}{2} \arctg \sqrt{\pi}$$

baholashni hosil qilamiz.

XULOSA. Yuqorida keltirilgan fikr va mulohazalarga tayangan holda A umulashgan Fridriks modeli spektri bilan bog‘liq quyidagi tasdiqlarni bayon qilish mumkin. A umulashgan Fridriks modeli spektri uchun $\sigma(A) = \{E_1\} \cup [\varepsilon; \varepsilon + 2] \cup \{E_2\}$ tenglik o‘rinli bo‘lib, $E_1 \in (-\infty; \varepsilon)$ va $E_2 \in (\varepsilon + 2; +\infty)$ sonlari A operatorning oddiy xos qiymatlari bo‘ladi.

Bundan tashqari E_1 va E_2 xos qiymatlar uchun

$$\varepsilon - \frac{\pi\sqrt{\pi}}{4} \leq E_1 < \varepsilon, \quad \varepsilon + 2 < E_2 \leq \varepsilon + 2 + \frac{\sqrt{\pi}}{2} \arctg \sqrt{\pi}$$

baholash o‘rinlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Toeplitz O. Das algebraische Analogon zu einem Satze von Fejer. Math. Z., 2:1-2 (1918), pp. 187-197.
2. Hausdorff F. Der Wertvorrat einer Bilinearform. Math. Z., 3:1 (1919), pp. 314-316.
3. Wintner A. Zur Theorie der beschränkten Bilinearformen. Math. Z., 30:1 (1929), pp. 228-281.
4. Langer H., Tretter C. Spectral decomposition of some nonselfadjoint block operator matrices. J. Oper. Theory, 39 (1998), pp. 339-359.
5. Tretter C. Spectral Theory of Block Operator Matrices and Applications. Imperial College Press, 2008, P. 297.
6. Расулов Т.Х., Дилмуродов Э.Б.. Бесконечность числа собственных значений операторных (2×2) -матриц. Асимптотика дискретного спектра. ТМФ. 205:3 (2020), С. 368-390.

119. PANJARADAGI KO‘PI BILAN BITTA FOTONLI SPIN-BOZON MODEL

Jumayeva Dilrabo

Buxoro davlat universiteti, Buxoro, O‘zbekiston

Annotatsiya. Ushbu ishda panjaradagi ko‘pi bilan bitta fotonli spin-bozon modeli qaralgan. Bu model chiziqli, chegaralangan va o‘z-o‘ziga qo‘shma operator bo‘lib, ikkinchi tartibli blok operatorli matrisa ko‘rinishga ega. Qaralayotgan model uchun adabiyotlar tahlili keltirilgan. Uning muhim va diskret spektri tavsiflangan, mos Fredgolm determinanti qurilgan, diskret spektri aniqlangan.

Kalit so‘zlar: panjara, foton, spin-bozon modeli, blok operatorli matrisa.

$\mathbb{T}^1 = (\pi; \pi]$ to‘plamni qaraymiz. $\mathbb{T}^1$ to‘plamda qo‘shish va songa ko‘paytirish amallari haqiqiy sonlarni 2π modul bo‘yicha qo‘shish va songa ko‘paytirish sifatida kiritiladi, bu amallarni quyidagi misollarda tushuntiramiz:

$$\frac{\pi}{2} + \pi = \frac{3\pi}{2} = -\frac{\pi}{2} \pmod{2\pi},$$

$$6 * \frac{\pi}{5} = 2\pi - \frac{4\pi}{5} = -\frac{4\pi}{5} \pmod{2\pi}.$$

Ushbu to‘plamga **bir o‘lchamli tor** deb ataladi. $\mathbb{T}^d$ orqali d o‘lchamli torni, ya‘ni $\mathbb{T}^d = \mathbb{T}^1 \times \mathbb{T}^1 \times \dots \times \mathbb{T}^1$ Dekart ko‘paytmani belgilaymiz.

$m = 1, 2, 3, \dots$ uchun $L_2((\mathbb{T}^d)^m)$ orqali $(\mathbb{T}^d)^m$ to‘plamda aniqlangan kvadrati bilan integrallanuvchi (umuman olganda kompleks qiymatli) funksiyalarning Hilbert fazosini belgilaymiz hamda quyidagi Hilbert fazolarni kiritamiz:

$$\mathcal{F}(L_2(\mathbb{T}^d)) := \mathbb{C} \oplus L_2(\mathbb{T}^d) \oplus L_2((\mathbb{T}^d)^2) \oplus \dots;$$

$$\mathcal{F}^{(1)}(L_2(\mathbb{T}^d)) := \mathbb{C} \oplus L_2(\mathbb{T}^d);$$

$$\mathcal{H}^{(1)} := \mathbb{C}^2 \otimes \mathcal{F}^{(1)}(L_2(\mathbb{T}^d)).$$

$\mathcal{F}(L_2(\mathbb{T}^d))$ Hilbert fazosiga $L_2(\mathbb{T}^d)$ fazo yordamida qurilgan Fok fazosi deyiladi, $\mathcal{F}^{(1)}(L_2(\mathbb{T}^d))$ Hilbert fazosiga esa Fok fazosining ikki zarrachali qirg‘ilgan qism fazosi deyiladi.

Ta‘rifga ko‘ra $\mathcal{H}^{(1)}$ Hilbert fazosining ixtiyoriy F elementi $F = \{f_0^{(s)}, f_1^{(s)}, s = \pm\} \in \mathcal{H}^{(1)}$ ko‘rinishda bo‘lib uning normasi

$$\|F\|^2 = \sum_{s=\pm} (|f_0^{(s)}|^2 + \int_{\mathbb{T}^d} |f_1^{(s)}(k_1)|^2 dk_1)$$

formula orqali aniqlanadi.

$\mathcal{H}^{(1)}$ Hilbert fazosida ta'sir qiluvchi quyidagi ikkinchi-tartibli operatorli matrisani qaraymiz:

$$\mathcal{A}_1 := \begin{pmatrix} A_{00} & A_{01} \\ A_{01}^* & A_{11} \end{pmatrix}.$$

Ta'kidlash joizki, $\mathcal{A}_1$ operatorli matrisa $\mathcal{H}^{(1)}$ Hilbert fazosida chiziqli, chegaralangan va o'z-o'ziga qo'shma bo'ladi. Bunda

$$A_{00}f_0^{(s)} = s\varepsilon f_0^{(s)}, \quad A_{01}f_1^{(s)} = \alpha \int_{\mathbb{T}^d} v(t)f_1^{(-s)}(t)dt,$$

$$(A_{11}f_1^{(s)})(k_1) = (s\varepsilon + w(k_1))f_1^{(s)}(k_1)$$

kabi aniqlangan. Bu yerda $\{f_0^{(s)}, f_1^{(s)}, s = \pm\} \in \mathcal{H}^{(1)}$; A_{01}^* orqali A_{01} operatorga qo'shma operator belgilangan, $v(\cdot)$, $w(\cdot)$ funksiyalar T^d torda aniqlangan haqiqiy qiymatli va uzluksiz funksiyalar hamda

$$\min_{k \in T^d} w(k) = 0,$$

$\alpha > 0$ esa “ta'sirlashish parametr”. $\mathcal{A}_1$ operatorli matrisa $\mathcal{H}^{(1)}$ Hilbert fazosidagi chiziqli chegaralangan va o'z-o'ziga qo'shma ekanligini tegishli ta'riflar va Koshi-Bunyakovskiy tengsizligidan foydalanib ko'rsatish mumkin.

R^d Yevklid fazosidagi soni saqlanmaydigan chekli sondagi zarrachalar sistemalari ko'plab ishlarda, xususan [1], [2] kabi ishlarda o'rganilgan. [1] maqolada R. Minlos va H. Spohnlar tomonidan bitta atom va ko'pi bilan ikkita foton bo'lgan holda uch zarrachali radioaktiv sochilish masalasi o'rganilgan. Bu maqola mualliflari tomonidan chekli (0, 1 yoki 2) sondagi fotonli spin-bozon modelining standart uch zarrachali masala analogi ekanligini ko'rsatilgan. Standart sochilishlar nazariyasi texnikasidan foydalanib ta'sirlashish parametrining yetarlicha kichik qiymatlarida to'lqin operatorlarining mavjud va to'la bo'lishi isbotlashgan. Shu bilan bir qatorda berilgan Hamiltonian spektrining absolyut uzluksiz qismidan tashqarida yotuvchi yagona asosiy holatga ega ekanligi va singulyar uzluksiz spektrning bo'sh to'plam bo'lishi isbotlangan.

[2] maqola mualliflari tomonidan qo'zg'almas atomga va ko'pi bilan uchta fotonli spin-bozon modeli o'rganilgan hamda to'lqin operatorlarining mavjud va asimptotik to'la bo'lishi isbotlashgan. Yuqorida sanab o'tilgan natijalarni isbotlashda Hamiltonianlar rezolventasini tadqiq qilish muhim ahamiyat kasb etgan.

[3] maqolada $\alpha > 0$ tasirlashish parametrining ixtiyoriy qiymatida dispersiya funksiyasi chegaralangan holda R^d Yevklid fazodagi ko'pi bilan ikki fotonli spin-bozon modelining spektri o'rganilgan. Mazkur holda model muhim spektrining aniq ko'rinishi topilgan hamda muhim spektrning ikki va uch zarrachali tarmoqlari aniqlangan. Shu bilan birga, muhim spektrning bitta kesmadan yoki ko'pi bilan oltita kesmalar birlashmasidan iborat bo'lishi isbotlangan.

[4] maqolada $\alpha > 0$ ta'sirlashish parametrining ixtiyoriy qiymatlari uchun R^d Yevklid fazosida ko'pi bilan ikki fotonli spin-bozon modeliga mos keluvchi operator spektri o'rganilgan. Maqolada qaralgan model operator diskret spektrining chekli to'plam bo'lishi, muhim spektrining quyi chegarasi esa sodda Nevanlinna funksiyasining noli bo'lishi isbotlangan.

[5] maqola mualliflari tomonidan panjaradagi ko'pi bilan ikki fotonli spin-bozon modelining spektral tahlilida ko'p ishlatilgan operatorli matrisaning spektri tadqiq qilingan. Xususan, uning muhim spektri topilgan. Bundan tashqari, muhim spektrdan chapda yotuvchi xos qiymatlar sonining chekli bo'lish shartlari topilgan.

[6] maqolada bir o'lchamli holda panjaradagi ko'pi bilan bitta fotonli spin -bozon modeli $\mathcal{A}_1$ qaralgan. Dastlab chekli o'lchamli qo'zg'alishlarda muhim spektrning o'zgarmasligi haqidagi Veyl teoremasidan foydalanib uning muhim spektri aniqlangan. Diskret spektrni topish maqsadida Fredgolm determinanti qurilgan. Fredgolm determinantining nollari to'plami $\mathcal{A}_1$ operatorli matrisaning diskret spektri bilan ustma-ust tushishi ko'rsatilgan. $\mathcal{A}_1$ operatorga mos qo'zg'alish determinantining ko'rinishi aniqlangan. α ta'sirlashish parametrining barcha qiymatlarida $\mathcal{A}_1$ operator o'zining muhim spektridan chapda kamida bitta xos qiymatga ega bo'lishi isbotlangan. Bu xos qiymatga mos xos vektor funksiya koordinatalarining aniq ko'rinishi topilgan. Shuningdek, bu maqolada panjaradagi ko'pi bilan ikki fotonli spin-bozon modeli $\mathcal{A}_2$ ning muhim spektri tavsiflangan. Muhim spektrning ikki zarrachali va uch zarrachali tarmoqlari ajratilgan. $\mathcal{A}_2$ operatorli matrisa muhim spektrining ikki zarrachali tarmog'i quyi chegarasi uch zarrachali tarmog'i quyi chegarasidan har doim chapda yotishi isbotlangan. Bundan tashqari α ta'sirlashish parametrining barcha qiymatlarida $\mathcal{A}_2$ operatorli matrisa muhim spektridan chapda ko'pi bilan chekli sondagi xos qiymatlarga ega bo'lishi isbotlangan.

[7] maqolada panjaradagi ko'pi bilan bitta va ko'pi bilan ikkita fotonli spin-bozon modellari ixtiyoriy o'lchamli panjarada tahlil qilingan. Ushbu ishda $\mathcal{A}_1$ operatorli matrisa xos qiymatlarining soni va joylashuv o'rni aniqlangan hamda mos xos vektorlari o'rganilgan. $\mathcal{A}_1$ operatorli matrisa muhim spektri bo'shlig'ida xos qiymatning mavjud emasligi ko'rsatilgan. Shuningdek, muhim spektr ichida joylashgan xos qiymatning mavjudligi isbotlangan. Bu maqolaning ikkinchi qismida panjaradagi ko'pi bilan ikki fotonli spin-bozon modeli $\mathcal{A}_2$ ning muhim spektri joylashuv o'rni tavsiflangan. Muhim spektr to'plam sifatida ko'pi bilan oltita kesmalarning birlashmasidan iborat ekanligi izohlab berilgan. Buning uchun $\mathcal{A}_2$ operatorli matrisa xos vektor funksiyalariga mos Faddeyev tenglamasi qurilgan hamda Veyl mezoni bo'yicha ortonormal funksiyalar ketma-ketligi qurilgan. Bundan tashqari, $\mathcal{A}_2$ operatorli matrisa muhim spektrini tashkil qiluvchi kesmalarning strukturasi tahlil qilingan.

[8] maqolada panjaradagi ko‘pi bilan ikki fotonli spin-bozon modeli $\mathcal{A}_2$ qaralgan. $\mathcal{A}_2$ operatorli matrisaga mos λ spektral parametrdan bog‘liq $S_1(\lambda)$ birinchi Shur to‘ldiruvchisi qurilgan. $\mathcal{A}_2$ operator uchun $S_1(\lambda)$ operatorli matrisaga nisbatan Birman-Shvinger prinsipi isbotlangan. $S_1(\lambda)$ operatorning $\mathcal{A}_2$ operatorli matrisa xos qiymatlari soni bilan bog‘liq muhim xossalari T^d torning barcha d o‘lchamlari va ixtiyoriy α ta’sirlashish parametridan bog‘liq ravishda o‘rganilgan.

Chekli o‘lchamli qo‘zg‘alishlarda muhim spektrning o‘zgarmasligi haqidagi Veyl teoremasiga ko‘ra $\mathcal{A}_1$ operatorli matrisaning muhim spektri uchun

$$\sigma_{\text{ess}}(\mathcal{A}_1) = [-\varepsilon, -\varepsilon + M] \cup [\varepsilon, \varepsilon + M]$$

tenglik o‘rinli. Bunda

$$M := \max_{k \in \mathbb{T}^d} w(k).$$

$\mathbb{C} \setminus [-s\varepsilon, -s\varepsilon + M]$ sohada regulyar bo‘lgan ushbu

$$\Delta_1^{(s)}(z) := s\varepsilon - z - \alpha^2 \int_{\mathbb{T}^d} \frac{v^2(t)dt}{-s\varepsilon + w(t) - z}$$

funksiyani qaraymiz. $\Delta_1(z) := \Delta_1^{(+)}(z)\Delta_1^{(-)}(z)$ funksiyaga $\mathcal{A}_1$ blok operatorli matrisaga mos Fredholm determinanti deyiladi. Uning nollari to‘plami $\mathcal{A}_1$ blok operatorli matrisaning diskret spektri bilan ustma-ust tushadi, ya’ni

$$\sigma_{\text{disc}}(\mathcal{A}_1) = \left\{ z \in \mathbb{C} \setminus \sigma_{\text{ess}}(\mathcal{A}_1) : \Delta_1^{(+)}(z)\Delta_1^{(-)}(z) = 0 \right\}$$

munosabat o‘rinli bo‘ladi. Aniqlanishiga ko‘ra $\Delta_1^{(s)}(\cdot)$ funksiya $R \setminus \sigma_{\text{ess}}(\mathcal{A}_1)$ to‘plamda monoton kamayuvchi, shu sababli $\mathcal{A}_1$ blok operatorli matrisa muhim spektridan tashqarida yotuvchi ko‘pi bilan 4 ta oddiy xos qiymatga ega bo‘ladi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki, panjaradagi ko‘pi bilan ikki fotonli spin-bozon modelining spektral xossalarini o‘rganishda [6-8] uchinchi tartibli operatorli matrisalarning muhim va diskret spektrlari haqidagi ma’lumotlar [9,10] muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Minlos R.A., Spohn H. The three-body problem in radioactive decay: the case of one atom and at most two photons Topics in Statistical and Theoretical Physics, AMS Transl.–Series 2, 177 (1996), 159–193.
2. Жуков Ю.В., Минлос Р.А. Спектр и рассеяние в модели “спин-бозон” с не более чем тремя фотонами. Теор. и матем. физика, 103:1 (1995), 63–81.
3. Ibrogimov, O.O. Spectral analysis of the spin-boson Hamiltonian with two bosons for arbitrary coupling and bounded dispersion relation. Reviews in Mathematical Physics, 2020, 32(6), 2050015
4. Ibrogimov O.O. Spectral Analysis of the Spin-Boson Hamiltonian with Two Photons for Arbitrary Coupling. Annales Henri Poincare, 2018, 19(11), pp. 3561-3579
5. Ibrogimov O.O., Tretter, C. On the spectrum of an operator in truncated Fock space Operator Theory: Advances and Applications, 2018, 263, pp. 321–334
6. Muminov M., Neidhardt H., Rasulov T. On the spectrum of the lattice spin-boson Hamiltonian for any coupling: 1D case J. Math. Phys., 56 (2015), 053507.
7. Расулов Т.Х. О ветвях существенного спектра решетчатой модели спин-бозона с не более чем двумя фотонами Теор. и мат. физ., 186:2 (2016), С. 293–310.
8. Rasulov T., Dilmurodov E. The first Schur complement for a lattice spin-boson model with at most two photons. Nanosystems: Phys. Chem. Math., 2023, 14 (3), 304–311.
9. Расулов Т.Х., Дилмуродов Э.Б. Бесконечность числа собственных значений операторных матриц. Асимптотика дискретного спектра. Теоретическая и математическая физика. 205:3 (2020), С. 368-390.
10. Rasulov T.H., Dilmurodov E.B. Analysis of the spectrum of a 2×2 operator matrix. Discrete spectrum asymptotics. Nanosystems: Physics, Chemistry, Mathematics. 11:2 (2020), P. 138–144.

120.PARAMETRLI CHIZIQLI TENGLAMALARGA KELITIRILADIGAN INTEGRAL TENGLAMALAR

Husenova Jasmina To‘lqinovna

Buxoro davlat universiteti, Buxoro, O‘zbekiston

Annotatsiya. Ushbu ishda funksional tenglamalarning muhim sinflaridan biri bo‘lgan integral tenglamalarni parametrli chiziqli tenglamalarga keltirish orqali yechish usuli bayon qilingan. Bunda parametrli chiziqli tenglamaning yechimga ega bo‘lmashlik, yagona yechimga ega bo‘lish yoki cheksiz ko‘p yechimga ega bo‘lish shartlaridan foydalanilgan.

Kalit so‘zlar: parametr, chiziqli tenglama, integral tenglama, yechim, usul.

Funksiyalardan tashkil topgan to‘plamga funksional to‘plam deyiladi. $[a, b]$ kesmada aniqlangan barcha uzluksiz funksiyalar to‘plami, $[a, b]$ kesmada aniqlangan barcha chegaralangan funksiyalar to‘plami, $[a, b]$ kesmada aniqlangan barcha monoton funksiyalar to‘plami, $[a, b]$ kesmada aniqlangan barcha integrallanuvchi funksiyalar to‘plami funksional to‘plamlarga misol bo‘la oladi. Agar funksional to‘plamda berilgan tenglamada noma’lum funksiyadan iborat bo‘lsa bu tenglamaga funksional tenglama deyiladi. Funksional tenglamalarni yechish umuman olganda juda qiyin bo‘lishi mumkin, lekin bunday tenglamalarni yechishning ba’zi umumiy usullari mavjuddir. Xususan, amaliyotda keng qo‘llaniladigan usullar sifatida o‘zgaruvchilarni almashtirish usuli, noma’lum koeffitsientlar usuli, Koshi usuli, o‘rniga qo‘yish usullarini sanab o‘tish mumkin [Botirov, Rasulov, 2013: 39]. Funksional tenglamalarning muhim sinflaridan biri bu integral tenglamadir. Agar funksional tenglamada noma’lum funksiya integral ostida bo‘lsa, u holda tenglamaga integral tenglama deyiladi [Abdullayev va boshqalar, Toshkent: 396]. Masalan,

$$\varphi(x) = \int_a^b K(x, t)g(\varphi(t), t)dt$$

tenglamaga φ ga nisbatan integral tenglamadir, $K(\cdot, \cdot)$ va $g(\cdot, \cdot)$ – berilgan funksiyalar.

Ushbu ishda parametrli chiziqli tenglamalarga keltiriladigan integral tenglamalar haqida fikr va mulohazalar yuritimiz. Ma’lumki, umumta’lim maktablari, akademik litsey va kasb-hunar maktablari matematika kursida parametr qatnashgan ifodalar, parametr qatnashgan tenglamalar, parametr qatnashgan tenglamalar sistemasi, parametr qatnashgan tengsizliklar va parametr qatnashgan funksiyalar o‘rganiladi.

O‘quvchiga qulaylik uchun parametrli chiziqli tenglamalar va ularning yechimga ega bo‘lish shartlari haqida qisqacha ma’lumot beramiz.

$ax = b$ ko‘rinishdagi tenglamaga parametrli chiziqli tenglama deyiladi. Bunda a va b parametrlar haqiqiy sonlar, x esa no‘malum (izlanayotgan o‘zgaruvchi). Parametrli tenglamalarni

yechish usullarini tadqiq qilish algebraning ko‘p o‘rganilayotgan ob‘yektlaridan biri hisoblanadi. Buyuk alloma yurtdoshimiz Abu Abdulloh Muhammad ibn Muso al-Xorazmiyning “Al-jabr val-muqobala” asarida tenglamalarni yechish usullari to‘liq bayon qilingan. “Algebra” so‘zi asar nomidagi “al-jabr” so‘zidan vujudga kelgan. Chiziqli tenglamalar bilan bog‘liq qiziqarli masalalar umumta’lim maktablarining 5-sinf [Xaydarov, 2020: 34] va 6-sinf [Sh.Ismailov va boshqalar, 2022: 205] darsliklarida ko‘p uchraydi. Parametrli chiziqli tenglamalarni yechish bilan bog‘liq masalalarni esa oliy ta’lim muassasalariga kirish test sinovlarida uchratish mumkin.

Quyida parametrli chiziqli tenglamaning yechimga ega yoki ega emasligini a va b parametrlarga bog‘liq ravishda tahlil qilamiz.

- 1) Agar $a = b = 0$ shart bajarilsa, u holda $ax = b$ tenglama cheksiz ko‘p yechimga ega.
- 2) Agar $a \neq 0$ bo‘lsa, u holda $ax = b$ tenglama yagona yechimga ega bo‘lib, bu yechim $x = \frac{b}{a}$ ko‘rinishda bo‘ladi.

- 3) Agar $a = 0$, $b \neq 0$ bo‘lsa, u holda $ax = b$ tenglama yechimga ega bo‘lmaydi.

Endi parametrli chiziqli tenglama yechimining mavjudlik shartlardan foydalanishga oid masalalarga to‘xtalib o‘tamiz.

1-masala. Ushbu

$$\varphi(x) - \gamma(1+x) \int_0^1 t\varphi(t)dt = 1 - x^2 \quad (1)$$

integral tenglama $\gamma \in C$ parametrning qanday qiymatlarida yechimga ega, qanday qiymatlarida yechimga ega emas, qanday qiymatlarida yechim cheksiz ko‘p. Yechim mavjud bo‘lgan hollarda yechimni toping.

Berilgan (1) integral tenglamani yechish maqsadida

$$I = \int_0^1 t\varphi(t)dt \quad (2)$$

belgilash kiritamiz hamda $\varphi(x)$ uchun

$$\varphi(x) = \gamma(1+x)I + 1 - x^2 \quad (3)$$

ifodani hosil qilamiz. $\varphi(x)$ uchun topilgan (3) ifodani (2) belgilashga qo‘yamiz:

$$\begin{aligned} I &= \int_0^1 t(\gamma(1+t)I + 1 - t^2)dt; \\ I &= \int_0^1 t(1+t)\gamma dt \cdot I + \int_0^1 t(1-t^2)dt; \\ I &= \left(\frac{1}{2} + \gamma\frac{1}{3}\right)I + \frac{1}{2} - \frac{1}{4}; \end{aligned}$$

$$\frac{3-2\gamma}{6} \cdot I = \frac{1}{4};$$

$$(3-2\gamma)I = \frac{3}{2}.$$

γ parametriga nisbatan hosil bo'lgan parametrli chiziqli tenglamani tahlil qilamiz.

Agar $\gamma = \frac{3}{2}$ bo'lsa, u holda berilgan integral tenglama yechimga ega bo'lmaydi.

Aksincha, agar $\gamma \neq \frac{3}{2}$ bo'lsa, u holda

$$I = \frac{3}{2(3-2\gamma)}$$

bo'lib, berilgan integral tenglama yagona yechimga ega hamda bu yechim

$$\varphi(x) = \frac{3\gamma(1+x)}{2(3-2\gamma)} + 1 - x^2$$

ko'rinishda bo'ladi.

2-masala. Ushbu

$$\varphi(x) - \gamma \sin x \int_0^{\pi/2} \cos t \varphi(t) dt = 1 \quad (4)$$

integral tenglama $\gamma \in C$ parametrning qanday qiymatlarida yechimga ega, qanday qiymatlariga yechimga ega emas, qanday qiymatlarida yechim cheksiz ko'p. Yechim mavjud bo'lgan hollarda yechimni toping.

2-masalada berilgan (4) chiziqli integral tenglamada

$$I = \int_0^{\pi/2} \cos t \varphi(t) dt \quad (5)$$

kabi belgilash kiritamiz hamda izlanayotgan $\varphi(x)$ funksiya (yechim) uchun

$$\varphi(x) = \gamma I \sin x + 1 \quad (6)$$

ifodani hosil qilamiz. izlanayotgan $\varphi(x)$ yechim uchun topilgan (6) ifodani (5) belgilashga qo'yamiz hamda sodda hisoblashlarni amalga oshiramiz:

$$I = \int_0^{\pi/2} (\gamma I \cos t \sin t + \cos t) dt;$$

$$I = \gamma \int_0^{\pi/2} \cos t \sin t dt \cdot I + \int_0^{\pi/2} \cos t dt;$$

$$I = \gamma \cdot \frac{1}{2} \cdot I + 1;$$

$$(2 - \gamma)I = 2. \quad (7)$$

Hosil bo'lgan γ parametrga nisbatan (7) parametrli chiziqli tenglamani tahlil qilamiz.

Ko'rinib turibdiki, agar (7) tenglamada $\gamma = 2$ bo'lsa, u holda berilgan integral tenglama yechimga ega bo'lmaydi.

Aksincha, agar (7) tenglamada $\gamma \neq 2$ bo'lsa, u holda

$$I = \frac{2}{2 - \gamma}$$

bo'lib, berilgan integral tenglama yagona yechimga ega hamda bu yechim

$$\varphi(x) = \frac{2\gamma \sin x}{2 - \gamma} + 1$$

ko'rinishda bo'ladi.

O'quvchilar mustaqil yechishlari uchun quyidagi masalalarni tavsiya qilamiz.

3-masala. Ushbu

$$\varphi(x) - \gamma(1 - x) \int_0^1 (1 + t)\varphi(t)dt = x^2 + 1$$

integral tenglama $\gamma \in \mathbb{C}$ parametrning qanday qiymatlarida yechimga ega, qanday qiymatlariga yechimga ega emas, qanday qiymatlarida yechim cheksiz ko'p. Yechim mavjud bo'lgan hollarda yechimni toping.

4-masala. Ushbu

$$\varphi(x) - \gamma(x^2 - 2) \int_0^1 (5 + t^2)\varphi(t)dt = x + 4$$

integral tenglama $\gamma \in \mathbb{C}$ parametrning qanday qiymatlarida yechimga ega, qanday qiymatlariga yechimga ega emas, qanday qiymatlarida yechim cheksiz ko'p. Yechim mavjud bo'lgan hollarda yechimni toping.

Xuddi shuningdek, chiziqli integral tenglamaning xususiyatidan kelib chiqib uni parametrli tenglamalar sistemaning yechimga ega bo'lish shartlaridan foydalanib yechish mumkin [Abdullayev va boshqalar, 2016: 190].

Xulosa. Ushbu ishda o'quvchilarga qulaylik uchun parametrli chiziqli tenglamaning yechimga ega bo'lmasligi, yagona yechimga ega bo'lishi, cheksiz ko'p yechimga ega bo'lish shartlari keltirilgan. Ular yordamida yechiladigan chiziqli integral tenglamalardan namunaviy masalalar yechib ko'rsatilgan. Shuningdek, ikkita integral tenglamalar o'quvchilar mustaqil tahlil qilishlari uchun taklif qilingan.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. J.I.Abdullayev, R.N.G'anixo'jayev, M.H.Shermatov, O.I.Egamberdiyev. Funksional analiz va integral tenglamalar. Darslik. Toshkent. El Press – 2013.
2. J.I.Abdullayev, Yu.X.Eshqobilov, I.A.Ikromov, R.N.G'anixo'jayev. Funksional analiz (misol va masalalar yechish). II qism. O'quv qo'llanma. Toshkent-2016.
3. G.I.Botirov, T.H.Rasulov. Funksional tenglamalar. Fizika, matematika va informatika. 2013 yil, 3-son, 39-46 betlar.
4. Sh.Ismailov va boshqalar. Matematika. 6-sinf [matn]: darslik. Toshkent, Respublika ta'lim markazi, 2022, - 240 b.
5. B.Q.Xaydarov. Matematika. 5-sinf, I qism [matn]: umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik. Toshkent, 2020, - 144 b.

121.KO‘P O‘LCHAMLI TORDA ANIQLANGAN FUNKSIYALAR

Norqulova Gulbodom Oybek qizi

Buxoro davlat universiteti, Buxoro, O‘zbekiston

Annotatsiya. Ushbu ishda ko‘p o‘lchamli torda aniqlangan funksiyalarning ayrim turlari, xususan, odatdagi juft funksiya, odatdagi toq funksiya, L -juft funksiya, L -toq funksiya, S -juft funksiya, S -toq funksiya tushunchalari bayon qilingan va ularga misollar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: panjara, tor, juft, toq, L -juft, L -toq, S -juft, S -toq funksiyalar.

Panjaradagi ko‘p zarrachali sistemalar Hamiltonianlarini tadqiq qilishda panjara va tor tushunchasi keng o‘rganiladi. Tor tushunchasiga ta’rif beramiz. Ushbu $\mathbb{T}^1 = (\pi; \pi]$ to‘plamni qaraymiz. $\mathbb{T}^1$ to‘plamda qo‘shish va songa ko‘paytirish amallari haqiqiy sonlarni 2π modul bo‘yicha qo‘shish va songa ko‘paytirish sifatida kiritiladi, bu amallarni quyidagi misollarda tushuntiramiz:

$$\frac{\pi}{2} + \pi = \frac{3\pi}{2} = -\frac{\pi}{2} \pmod{2\pi},$$

$$6 * \frac{\pi}{5} = 2\pi - \frac{4\pi}{5} = -\frac{4\pi}{5} \pmod{2\pi}.$$

Ushbu to‘plamga **bir o‘lchamli tor** deb ataladi. $\mathbb{T}^d$ orqali d o‘lchamli torni, ya’ni $\mathbb{T}^d = \mathbb{T}^1 \times \mathbb{T}^1 \times \dots \times \mathbb{T}^1$ Dekart ko‘paytmani belgilaymiz.

$\mathbb{T}^d$ – d o‘lchamli torda aniqlangan, Haar ma’nosida o‘lchovli va

$$\int_{\mathbb{T}^d} |f(q)|^2 dq < \infty$$

shartlarni qanoatlantiruvchi barcha $f: \mathbb{T}^d \rightarrow \mathbb{C}$ funksiyalarning chiziqli fazosini $L_2(\mathbb{T}^d)$ orqali belgilaymiz. Bu fazoning elementlari $\mathbb{R}^d$ to‘plamda aniqlangan va har bir o‘zgaruvchi bo‘yicha 2π davrga ega bo‘lgan funksiya. Masalan, $\sin x \in L_2(\mathbb{T}^1)$, $\sin x + \cos y \in L_2(\mathbb{T}^2)$.

$L_2(\mathbb{T}^d)$ fazo chiziqli normalangan fazo bo‘lib, bu fazodan olingan ixtiyoriy f elementning normasi

$$\|f\| = \left(\int_{\mathbb{T}^d} |f(x)|^2 dx \right)^{\frac{1}{2}}$$

tenglik orqali aniqlanadi.

Xuddi shuningdek, $L_2(\mathbb{T}^d)$ fazo Yevklid fazosidir. Bu fazodan olingan ixtiyoriy f va g elementlar uchun ularning skalyar ko‘paytmasi

$$(f, g) = \int_{\mathbb{T}^d} f(x) \overline{g(x)} dx$$

kabi aniqlanadi.

Agar $\mathbb{T}^d$ torda Haar o'lchovidan boshqa biror sanoqli additiv μ o'lchov kiritilgan bo'lsa, u holda hosil bo'lgan fazo $L_2(\mathbb{T}^d, d\mu)$ kabi belgilanadi.

$L_2(\mathbb{T}^d)$ fazoda

$$\varphi_n(x) = \frac{1}{(2\pi)^{d/2}} e^{i(n,x)}, \quad x \in \mathbb{T}^d, \quad n \in \mathbb{Z}^d, \quad (n, x) = \sum_{k=1}^d x_k n_k$$

ortonormal sistema bazisni tashkil qiladi. Ixtiyoriy $f \in L_2(\mathbb{T}^d)$ funksiyaning ushbu bazisdagi Fur'ye koeffisientlari quyidagicha hisoblanadi:

$$\hat{f}(n) = \frac{1}{(2\pi)^{d/2}} \int_{\mathbb{T}^d} e^{-i(n,x)} f(x) dx.$$

$L_2^e(\mathbb{T}^d)$ orqali $\mathbb{T}^d$ to'plamda aniqlangan va modulining kvadrati bilan integrallanuvchi hamda ixtiyoriy $x \in \mathbb{T}^d$ element uchun

$$f(-x) = f(x)$$

shartni qanoatlantiruvchi funksiyalar fazosini, ya'ni juft funksiyalar fazosini belgilaymiz.

1-tasdiq. $L_2^e(\mathbb{T}^d)$ fazo $L_2(\mathbb{T}^d)$ Hilbert fazosining yopiq qism fazosi bo'ladi.

$L_2^o(\mathbb{T}^d)$ orqali $\mathbb{T}^d$ to'plamda aniqlangan va modulining kvadrati bilan integrallanuvchi hamda ixtiyoriy $x \in \mathbb{T}^d$ element uchun

$$f(-x) = -f(x)$$

shartni qanoatlantiruvchi funksiyalar fazosini, ya'ni toq funksiyalar fazosini belgilaymiz.

2-tasdiq. $L_2^o(\mathbb{T}^d)$ fazo $L_2(\mathbb{T}^d)$ Hilbert fazosining yopiq qism fazosi bo'ladi.

Faraz qilaylik, $L \in \mathbb{T}^d$ biror fiksirlangan element bo'lsin.

Ta'rif. Agar $f \in L_2(\mathbb{T}^d)$ funksiya ixtiyoriy $x \in \mathbb{T}^d$ element uchun

$$f(L - x) = f(x) \tag{1}$$

munosabatni qanoatlantirsa, u holda f funksiyaga $L_2(\mathbb{T}^d)$ fazodagi **L – juft funksiya** deyiladi.

$L_2(\mathbb{T}^d)$ fazodagi barcha L – juft funksiyalar to'plamini $L_{2,L}^e(\mathbb{T}^d)$ orqali belgilaymiz, ya'ni

$$L_{2,L}^e(\mathbb{T}^d) = \{f \in L_2(\mathbb{T}^d) : f(x) = f(L - x)\}.$$

L – juft funksiyaga misol keltiramiz.

1-misol. $L_2(\mathbb{T}^1)$ fazoda $f(x) = \cos x + \cos(L - x)$ funksiya (1) munosabatni qanoatlantiradi:

$$f(L - x) = \cos(L - x) + \cos(L - L + x) = \cos(L - x) + \cos x = f(x).$$

Demak, $f(x) = \cos x + \cos(L - x)$ funksiya L –juft funksiya bo‘ladi. ▲

Ta’rif. Agar $f \in L_2(\mathbb{T}^d)$ funksiya ixtiyoriy $x \in \mathbb{T}^d$ element uchun

$$f(L - x) = -f(x) \quad (2)$$

munosabatni qanoatlantirsa, u holda f funksiya $L_2(\mathbb{T}^d)$ fazoda **L – toq funksiya** deyiladi.

$L_2(\mathbb{T}^d)$ fazodagi barcha L – toq funksiyalar to‘plamini quyidagicha belgilaymiz:

$$L_{2,L}^o(\mathbb{T}^d) = \{f \in L_2(\mathbb{T}^d): f(x) = -f(L - x)\}.$$

L – toq funksiya misol keltiramiz.

2-misol. $L_2(\mathbb{T}^1)$ fazoda $f(x) = \sin x$ funksiya $L = 2\pi$ bo‘lganda (2) munosabatni qanoatlantiradi:

$$f(2\pi - x) = \sin(2\pi - x) = -\sin x = -f(x).$$

Demak, $f(x) = \sin x$ funksiya 2π –toq funksiya bo‘ladi.

Tarif. Agar $f \in L_2(\mathbb{T}^d)$ funksiya biror $S \in \mathbb{Z}^d$ uchun barcha $x \in \mathbb{T}^d$ nuqtalarda

$$f(-x) = e^{-i(S,x)} f(x)$$

munosabatni qanoatlantirsa, u holda f funksiya S -juft funksiya deyiladi. S -juft funksiyalar fazosi yopiq qism fazoni tashkil qiladi. Bu qism fazoni $L_{2,S}^e(\mathbb{T}^d)$ orqali belgilaymiz.

Tarif. Agar $f \in L_2(\mathbb{T}^d)$ funksiya biror $S \in \mathbb{Z}^d$ uchun barcha $x \in \mathbb{T}^d$ nuqtalarda $f(-x) = -e^{-i(S,x)} f(x)$ shartni qanoatlantirsa, bunday funksiya S -toq funksiya deyiladi. Barcha S -toq funksiyalar to‘plamini $L_{2,S}^o(\mathbb{T}^d)$ orqali belgilaymiz. $L_{2,S}^o(\mathbb{T}^d)$ yopiq qism fazoni tashkil qiladi.

Faraz qilaylik, H_1 va H_2 ixtiyoriy ikkita Hilbert fazolari bo‘lsin.

Tarif. Agar H_1 fazoni H_2 fazoga o‘zaro bir qiymatli akslantiruvchi shunday $\mathcal{U}$ chiziqli akslantirish topilib, ixtiyoriy $x, y \in H_1$ elementlar uchun

$$(\mathcal{U}_x, \mathcal{U}_y)_{H_2} = (x, y)_{H_1}$$

tenglik bajarilsa, u holda H_1 va H_2 Hilbert fazolariga izomorf fazolar deyiladi va $H_1 \cong H_2$ kabi belgilanadi.

Fur’ye almashtirishi deb ataluvchi quyidagi operatorni qaraymiz:

$$F: \ell_2(\mathbb{Z})^d \rightarrow L_2(\mathbb{T}^d), (F\hat{f})(x) = \frac{1}{(2\pi)^{d/2}} \sum_{n \in \mathbb{Z}^d} \hat{f}(n) e^{i(n,x)}.$$

Bu operator $\ell_2(\mathbb{Z})^d$ va $L_2(\mathbb{T}^d)$ fazolari orasidagi izomorfizm bo‘ladi, ya’ni $\ell_2(\mathbb{Z})^d \cong L_2(\mathbb{T}^d)$ xuddi shuningdek $L_2^o(\mathbb{T}^d) \cong \ell_2^o(\mathbb{Z})^d$.

$L_2^e(\mathbb{T}^d) \cong \ell_2^e(\mathbb{Z})^d$, $L_{2,L}^o(\mathbb{T}^d) \cong \ell_{2,L}^o(\mathbb{Z})^d$, $L_{2,L}^e(\mathbb{T}^d) \cong \ell_{2,L}^e(\mathbb{Z})^d$ munosabatlar o‘rinlidir.

Yuqoridagi tenglik yordamida aniqlangan Fur’ye almashtirishi panjaradagi zarrachalar sistemasi Hamiltonianlarini (diskret Shryodinger operatorlari deb ataluvchi operatorlarni)

koordinata ko‘rinishidan impuls ko‘rinishga keltirishda muhim ahamiyatga ega [Albeverio, Lakaev, Muminov, 2004: 745], [Lakaev, Muminov, 2003: 851], [Muminov, 2010: 48], [Muminov, Rasulov, 2015: 282], [Abdullaev, Khalkhuzhaev, Rasulov, 2023: 12].

Xulosa. Mazkur ishda ko‘p o‘lchamli torda aniqlangan juft, toq, L -juft, L -toq, S -juft va S -toq funksiyalarning ta’riflari keltirilgan hamda bir nechta misollar bayon qilingan. Juft va toq funksiyalar fazosi yopiq qism fazolar bo‘lishi izohlab berilgan. Panjaradagi ko‘p zarrachali sistemalar mos keluvchi Shryodinger operatorlarni tahlil qilishda koordinata ko‘rinishidan impuls ko‘rinishga o‘tkazishda muhim hisoblangan Fur’ye almashtirishi keltirib o‘tilgan. Bunda ishlatiladigan bir nechta Hilbert fazolarining izomorf ekanligi shu Fur’ye almashtirishi orqali o‘rnatilishi izohlab berilgan. Ta’kidlash joizki, diskret Shryodinger operatorining spektral xossalari o‘rganishda uning impuls ko‘rinishidan foydalanish qulay hisoblanadi. Sistemaning to‘la kvaziimpulsini ajratgach L -juft va L -toq funksiyalardan foydalanish zarurati paydo bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. S. Albeverio, S. N. Lakaev, Z. I. Muminov. Schroedinger operators on lattices. The Efimov effect and discrete spectrum asymptotics. Ann. Henri Poincare, 5 (2004), pp. 743-772.
2. S. N. Lakaev, M. E. Muminov. Essential and discrete spectra of the three-particle Schrodinger operator on a lattices. Theor. Math. Phys., 135:3 (2003), pp. 849-871.
3. M. E. Muminov. Formula for the number of eigenvalues of a three-particle Schrodinger operator on a lattice. Theor. Math. Phys., 164:1 (2010), pp. 46-60.
4. M.I. Muminov, T.H.Rasulov. Universality of the discrete spectrum asymptotics of the three-particle Schrodinger operator on a lattice. Nanosystems: Physics, Chemistry, Mathematics, 6:2 (2015), pp. 280-293.
5. J. I. Abdullaev, A. M. Khalkhuzhaev, T. H. Rasulov. Existence condition of an eigenvalue of the three particle Schrödinger operator on a lattice. Izv. Vyssh. Uchebn. Zaved. Mat., 2023, no. 9, pp. 3-19.

122. O‘NLI KASLARNI QO‘SHISH VA AYIRISH

Xojiyev Amal

Buxoro davlat pedagogika instituti

Matematika-Informatika yo‘nalishi talabasi

Mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev “Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma’naviy salohiyatga ega bo‘lib, dunyo miqyosida o‘z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo‘sh kelmaydigan insonlar bo‘lib kamol topishi, baxtli bo‘lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz” degan da’vatlari ta’limning sifatli va samarali tashkil etilishini, ayniqsa, boshlang‘ich sinflardan boshlab o‘quvchilarni mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma’naviy salohiyatga ega shaxs sifatida tarbiyalash bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.[1]

O‘tilgan mavzuni takrorlashda “Matematik bozor” metodidan foydalanamiz. Bu metod uchun va dars davomida olib boriladigan qiziqarli metodlar uchun sinf o‘quvchilarini guruhlariga ajratamiz. Bu o‘yin metodida o‘tilgan mavzularga oid savollar “kartochka”larga yoziladi va uning orqa tomoniga ma’lum summalar yoziladi(masalan: 1500 so‘m, 2000so‘m va hk)

Savollardan namunalar:

1. O‘nli kasrlar qanday kasrlardir? (1000 so‘m)
2. 8,52 soni qanday o‘qiladi? (1200 so‘m)
3. 4kg 565gramm ni kg da ifodalang. (1500 so‘m)
4. 8m 52sm ni metrda ifodalang. (2000 so‘m)
5. 23,54 va 16,9 sonlarini taqqoslang (1800 so‘m)

Maxraji 10, 100, 1000 va hokazo sonlardan iborat bo‘lgan kasrlar o‘nli kasrlar deb ataladi.

1-misol. 4,5 va 1,451 o‘nli kasrlarni qo‘shaylik.

Oldin ularning verguldan keyingi raqamlari sonini tenglashtiramiz. Buning uchun ulardan birinchisining o‘ng tomoniga ikkita nol yozamiz: $4,5 = 4,500$.

So‘ng ularni aralash son ko‘rinishida yozamiz va qo‘shamiz:

$$4,500 = 4 \frac{500}{1000}, \quad 1,451 = 1 \frac{451}{1000},$$

$$4,5 + 1,451 = 4 \frac{500}{1000} + 1 \frac{451}{1000} = 5 \frac{500+451}{1000} = 5 \frac{951}{1000} = 5,951.$$

Demak, 4,5 va 1,451 o‘nli kasrlarning yig‘indisi 5,951 ga teng.

2-misol. Endi shu sonlarning ayirmasini ham topsak.

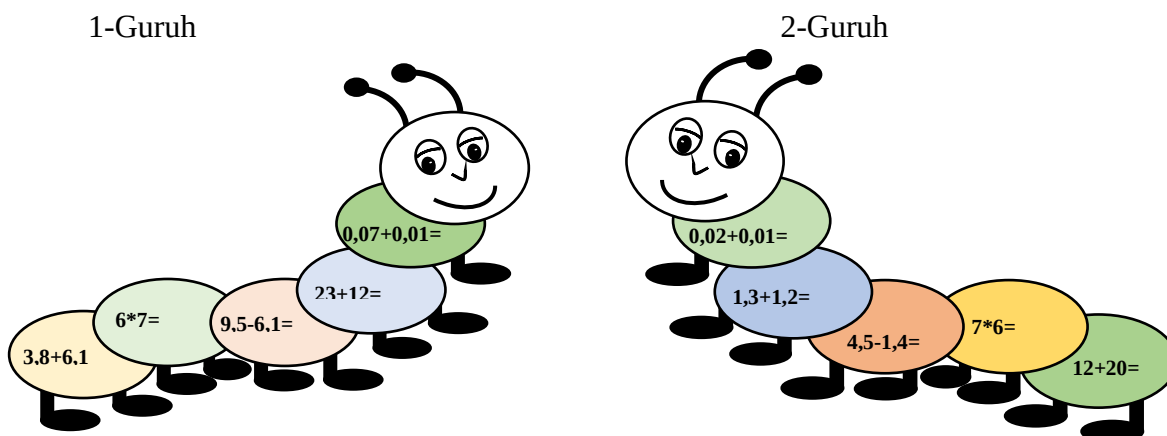
$$4,5 - 1,451 = 4 \frac{500}{1000} - 1 \frac{451}{1000} = 3 \frac{500 - 451}{1000} = 3 \frac{49}{1000} = 3,049$$

Oʻnli kasrlarni qoʻshish (ayirish) uchun

- oldin ularning verguldan keyingi raqamlari soni nollar qoʻyib tenglashtiriladi;
- soʻng ular “ustun” qilib, vergul vergulning tagiga tushadigan qilib yoziladi;
- vergulga eʼtibor bermasdan qoʻshish (ayirish) bajariladi
- hosil boʻlgan songa tepadagi oʻnli kasrlar vergullari tagiga tushadigan qilib vergul qoʻyiladi.

Aytish joizki, oʻnli kasrlarni ularning verguldan keyingi raqamlarini nollar qoʻyib tenglashtirmasdan ham qoʻshish va ayirish mumkin. Bu holda, nollar yozilmasa-da, ular boʻsh oʻrinlarda turibdi deb hisoblanadi.

“Zinama-Zina” metodiga oʻxshash “Qirqoyoq” metodidan mavzu tushuntirish davomida oʻquvchilarning zerikib qolmasliklari uchun foydalanamiz. Bu metodda maxsus A3 oʻlchamdagi qogʻozga qirqoyoq rasmi chiziladi va qirqoyoqqa misollar yoziladi va 2 guruhdan har bir misol uchun 1tdan oʻquvchi chiqib misollarni ishlaydi. Qaysi guruh chaqqon va misollarni aniq ishlasa har bir toʻgʻri misol uchun ragʻbat kartochka beriladi. Namuna:

Toʻgʻri va notoʻgʻri metodi orqali oʻquvchilarning yangi mavzudan olgan bilimlarini va shu mavzugacha olgan bilimlarini bilib olish mumkin. Bu metodda turli xil matematik savollar beriladi va ular bu savollarning toʻgʻri yoki notoʻgʻri ekanligini farqlashlari lozim. Oʻquvchi xato yoki toʻgʻri javoblariga koʻra rangli kartochkalar orqali baholanadi.

Namunaviy savollar:

1-GURUH

- 1) 3,5 soning butun qismi 2 ga teng.(Noto‘g‘ri)
- 2) 8,7 ning kasr qismi 0,7 ga teng.(To‘g‘ri)
- 3) 12,7 sonidagi 1 raqami o‘nlar xonasiga tegishli. (To‘g‘ri)

2-GURUH

- 1) 3,5 soning butun qismi 3 ga teng.(To‘g‘ri)
- 2) 10,5 ning kasr qismi 0,7 ga teng.(Noto‘g‘ri)
- 3) 32,7 sonidagi 2 raqami o‘nlar xonasiga tegishli.(No‘g‘ri)

Ushbu ishda keltirilgan ma`lumotlarni shakllantirishda 5-sinf darsligidan foydalanildi. Bugungi kunda bir qator rivojlangan mamlakatlarda ta`lim-tarbiya jarayonining samaradorligini kafolatlovchi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo`llab quvvatlash borasida katta tajriba asoslarini tashkil etuvchi usullar interfaol metodlar nomi bilan yuritilmoqda.

Maktab o‘quvchilariga matematika kursining “O‘nli kasrlarni qo‘shish va ayirish” mavzusini o‘qitish jarayonida maqolada keltirilgan ma`lumotlardan foydalanish orqali darsning o‘tilgan mavzuni takrorlash, yangi mavzuni bayon qilish, mavzu bo‘yicha olingan bilimlarni mustahkamlash qismlarini samarali tashkil etish mumkin va bundan tashqari o‘quvchilarni fanga qiziqtirish uchun turli xil interfaol metodlardan foydalanish maqsadga muvofiq [4-14].

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

- 1.Mirziyoyev Sh. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2016. -488 b.
- 2.O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida" 2018-yil 8-dekabrdagi 997-sonli qarori
- 3.Xaydarov B. Q. Matematika 5-sinf: umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik, 2-qism / B. Q. Xaydarov. – qayta ishlangan va to‘ldirilgan uchinchi nashri. – Toshkent:, 2020.
- 4.A.Sh. Rashidov Ijtimoiy-gumanitar ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun matematik fanlar bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlarni o‘tkazish. Science and Education №9. С 283-291
- 5.О.О.Халлоқова. А.Рашидов Пороговое собственное значение модели Фридрихса. Молодой ученый, 2015 №15. С. 1-3
- 6.A. Sh. Rashidov Interaktivnyye metody pri izuchenii temy "Opredelemnnyy integral i yego prilozheniya". Nauchnyye issledovaniya. № 34:3. С 21-24

- 7.A. Sh. Rashidov Yoshlar intellektual kamolotida ijodiy tafakkur va kreativlikning oʻrni. Pedagogik mahorat 2021 yil №7. 114-116 bet.
- 8.A.Sh. Rashidov. Matematika fanlaridan talaba yoshlar ijodiy tafakkurini rivojlantirish. Fan va jamiyat №3. C 45-46
- 9.A.Sh. Rashidov замонавий таълим ва инновацион технологиялар соҳасидаги илғор тажрибалар. Центр научных публикаций. 2021 yil. 3-son. 68-72 bet 8-14
10. A.Sh.Rashidov. M.F.Faxridinova. Oʻquvchilarning bilimini baholashda xalqaro baholash dasturlari. “Fizika, matematika va informatsion texnologiyalarning innovatsion rivojlanishdagi oʻrni” mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman. Buxoro. 222-227 bet.
11. A.Sh.Rashidov. S.A.Mehmonova. Matematik analiz fanini oʻqitishda interfaol metodlar: “KEYS-STADI” metodi “Fizika, matematika va informatsion texnologiyalarning innovatsion rivojlanishdagi oʻrni” mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman. Buxoro. 165-169 bet.
12. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot oʻgʻli Options for Working with Files in the Python Programming Language International Interdisciplinary Research Journal Volume 2 Issue 3, Year 2023 ISSN: 2835-3013 c. 371-375.
13. Hasanov Behzod Normurot oʻgʻli Matritsa ustida amallar bajarish metodlari Educational research in universal sciences, 2024/3/3 c.38–45.
14. Sh.T.Yaxyayeva. A.Yu.Xojiyev. Microsoft power point dasturi orqali giperssilkanidan foydalanib kollokvium va interaktiv testlar tayyorlashning afzalliklari. “Fizika, matematika va informatsion texnologiyalarning innovatsion rivojlanishdagi oʻrni” mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman. Buxoro. 243-247 bet.

123. TIRIGONOMETRIK AYNİYATLAR HAQIDA BOSHLANG‘ICH TUSHUNCHALAR**Xolmatov Ozodbek Nutfullo o‘g‘li**

Buxoro davlat pedagogika instituti

“Matematika va informatika” yo‘nalishi

3-bosqich talabasi

e-mail:ozodbekxolmatov0835@gmail.com

Hasanov Behzod Normurot o‘g‘li

Buxoro davlat pedagogika instituti

“Matematika va informatika” yo‘nalishi

3-bosqich talabasi

e-mail:hasanovbehzod5@gmail.com

Annotatsiya: Trigonometrik ayniyatlar trigonometriyani o‘rganishda sinus, kosinus, tangens kabi trigonometrik funktsiyalar va ularning o‘zaro munosabatlarini ta’minlovchi asosiy vositadir. Ushbu ayniyatlar ifodalarni soddalashtirish, tenglamalarni echish va matematikaning va fizikaning turli sohalarida teoremlarni isbotlash uchun juda muhimdir. Trigonometrik ayniyatlar asosida sinus va kosinus funktsiyalarining kvadratini bir-biriga va 1 ga bog‘laydigan Pifagor ayniyatlari yotadi. Ushbu identifikatorlar boshqa ko‘plab trigonometrik identifikatorlar uchun asos bo‘lib, Pifagor teoremasidan olingan. Pifagor ayniyatlaridan tashqari, ko‘plab boshqa ayniyatlar mavjud, jumladan, summa va farq ayniyatlari, ikki burchakli identifikatorlar, yarim burchakli ayniyatlar va mahsulotdan yig‘indiga identifikatorlar va boshqalar. Ularning har biri trigonometrik ifodalarni soddalashtirish yoki trigonometrik tenglamalarni echishda ma’lum bir maqsadga xizmat qiladi. Trigonometrik ayniyatlarni tushunish asosiy trigonometrik funktsiyalar, algebraik manipulyatsiya va geometrik talqinlar bilan tanishishni talab qiladi. Ushbu o‘ziga xosliklarni o‘zlashtirish matematiklar va olimlarga tovush to‘lqinlari, yorug‘lik to‘lqinlari va tebranish harakati kabi davriy hodisalarni tahlil qilish va modellashtirish imkonini beradi.

Tayanch iboralar: Trigonometrik funktsiyalar, Pifagor ayniyatlari, summa va farq identifikatorlari, ikki burchakli ayniyatlar, yarim burchak ayniyatlari, mahsulotning yig‘indisi ayniyatlari, o‘zaro ayniyatlar, asosiy ayniyatlar, soddalashtirish texnikasi, algebraik manipulyatsiya, geometrik talqinlar, davriy hodisalar, fizika va muhandislik sohasidagi dasturlar, trigonometrik tenglamalar, trigonometrik isbotlar, birlik doirasi, burchak qo‘shish formulalari, birgalikda funktsiya ayniyatlari, trigonometrik nisbatlar, hisoblashda trigonometrik ayniyatlar.

Kirish: Trigonometrik ayniyatlar trigonometriyaning asosi bo'lib, ifodalarni soddalashtirish, tenglamalarni echish va turli trigonometrik funktsiyalar o'rtasidagi munosabatlarni tushunishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Pifagorning asosiy identifikatorlaridan murakkab summa va farq formulalariga qadar bu ayniyatlar sof matematikadan muhandislik va fizikaga qadar bo'lgan sohalarda matematik fikrlashning asosini tashkil etadi.

Pifagor ayniyatlari: 1-rasm. Trigonometrik ayniyatlarning markazida Pifagor ayniyatlari yotadi. Ushbu fundamental munosabatlar sinus va kosinus funktsiyalarining kvadrat qiymatlarini bir-biriga va doimiy 1 ga nisbatan ifodalaydi. Pifagor identifikatorlari Pifagor teoremasidan kelib chiqadi va boshqa ko'plab trigonometrik ayniyatlarni olish va tushunish uchun asos yaratadi [1,2].

$$\sin^2\alpha + \cos^2\alpha = 1$$

1-rasn trigonometriyaning asosiy ayniyati

Summa va farq formulalari: Trigonometriyadagi yana bir muhim identifikatsiya to'plami bu summa va farq formulalari. Ushbu formulalar ikkita burchak yig'indisi yoki farqining sinusi, kosinusi va tangensini alohida burchaklarning sinusi, kosinusi va tangenslari bo'yicha ifodalashga imkon beradi. Ular trigonometrik ifodalarni soddalashtirishda va trigonometrik tenglamalarni echishda bebahodir.

Ikki burchakli va yarim burchakli ayniyatlar: Ikki burchakli va yarim burchakli ayniyatlar trigonometrik soddalashtirish va ikki yoki ikki baravar kamaytirilgan burchaklarni o'z ichiga olgan trigonometrik tenglamalarni echish uchun muhim vositadir. Ushbu ayniyatlar ikki yoki yarim burchakning sinus, kosinus va tangensini navbati bilan asl burchakning sinus, kosinus va tangens jihatidan ifodalaydi [3,4].

Sinus (sin), kosinus (cos), tangens (tan), va kotangens (cot) qiymatlari koordinatalar jadvalida trigonometrik funktsiyalarni ifodalaydi. Agar sizning maqsadingiz ularni hisoblash bo'lsa, siz jadvalga e'tibor berishingiz kerak bo'ladi. Internetda, matematika darslarida, yoki trigonometriya kitoblari va veb-saytlarida, kengaytirilgan jadval topishingiz mumkin. Bu jadvallar yaxshi ko'rsatmalar beradi va kerakli qiymatlarni aniqlashda yordam beradi.

градусы	0^0	30^0	45^0	60^0	90^0	120^0	135^0	150^0	180^0	270^0	360^0
радианы	0	$\frac{\pi}{6}$	$\frac{\pi}{4}$	$\frac{\pi}{3}$	$\frac{\pi}{2}$	$\frac{2\pi}{3}$	$\frac{3\pi}{4}$	$\frac{5\pi}{6}$	π	$\frac{3\pi}{2}$	2π
Sin x	0	$\frac{1}{2}$	$\frac{\sqrt{2}}{2}$	$\frac{\sqrt{3}}{2}$	1	$\frac{\sqrt{3}}{2}$	$\frac{\sqrt{2}}{2}$	$\frac{1}{2}$	0	-1	0
Cos x	1	$\frac{\sqrt{3}}{2}$	$\frac{\sqrt{2}}{2}$	$\frac{1}{2}$	0	$-\frac{1}{2}$	$-\frac{\sqrt{2}}{2}$	$-\frac{\sqrt{3}}{2}$	-1	0	1
tg x	0	$\frac{1}{\sqrt{3}}$	1	$\sqrt{3}$	–	$-\sqrt{3}$	-1	$-\frac{1}{\sqrt{3}}$	0	–	0
ctg x	–	$\sqrt{3}$	1	$\frac{1}{\sqrt{3}}$	0	$-\frac{1}{\sqrt{3}}$	-1	$-\sqrt{3}$	–	0	–

Ilm-fan va muhandislik sohasidagi dasturlar: Trigonometrik ayniyatlar fan va muhandislikda keng ko‘lamli dasturlarni topadi. Ular fizika kabi sohalarda qo‘llaniladi, bu erda ular to‘lqin hodisalari, optika va tebranish harakatlarini tahlil qilishga yordam beradi. Muhandislikda trigonometrik ayniyatlar tuzilmalarni loyihalash, zanjirlarni tahlil qilish va mexanika va suyuqlik dinamikasidagi muammolarni hal qilish uchun juda muhimdir[5,14].

Mavzuni mustahkamlash uchun “Qisqa savollar” metodidan foydalanamiz. Berilgan misollarni bajarishda yuqoridagi jadval yordam beradi.

1. $\sin 60^0 = ?$

Javob: _____

2. Hisoblang: $\frac{\sin 30^0 - \cos 30^0}{\operatorname{tg} 60^0 \cdot \operatorname{ctg} 60^0}$

Javob: _____

3. $\frac{\pi}{5}$ radian necha gradusga teng?

Javob: _____

4. Soddashtiring: $\sin^2 x + \cos^2 x + \operatorname{tg}^2 x$

Javob: _____

5. $\left(\frac{\sin x}{\cos x} + \frac{\cos x}{\sin x} \right) : \frac{\operatorname{tg} x}{\sin x}$ ni soddashtiring

Javob: _____

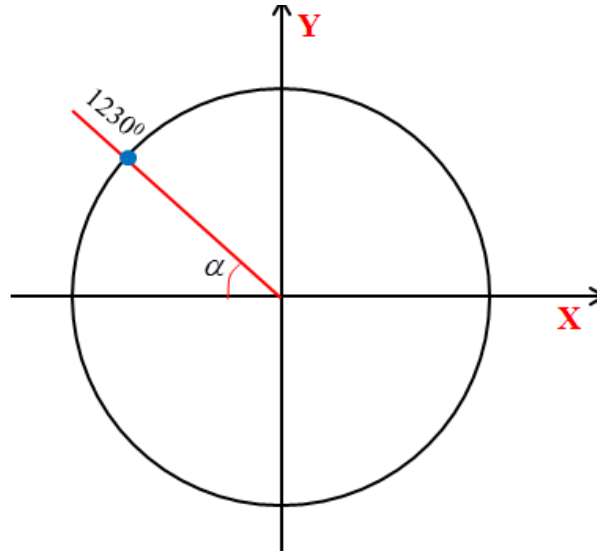
6. $a = \sin 30^0$, $b = \cos 30^0$, $c = \operatorname{tg} 30^0$, $d = \operatorname{ctg} 30^0$ sonlarni o‘shish tartibida yozing?

Javob: _____

7. Agar $0 < \alpha < \frac{\pi}{2}$ va $\sin \alpha = \frac{3}{5}$ bo'lsa, $\cos \alpha + \operatorname{tg} \alpha$ ni toping?

Javob: _____

8. Rasmga ko'ra $\frac{\sin \alpha}{\cos \alpha}$ ning qiymatini toping?

Javob: _____

9. $\sin \alpha + \cos \alpha = k$ bo'lsa,
 $\sin^6 \alpha + \cos^6 \alpha = ?$

Javob: _____

10. $\sin \alpha = 0,6$ bo'lsa, $\cos(3,5\pi + \alpha)$ nimaga teng?

Javob: _____

Xulosa: Trigonometrik ayniyatlar matematikada va uning turli sohalarida keng qo'llaniladigan kuchli vositalardir. Trigonometrik ifodalarni soddalashtirishdan tortib, Real hodisalarni modellashtirishgacha, bu ayniyatlar burchaklar va davriy funktsiyalar bilan ishlaydigan har bir kishi uchun ajralmas hisoblanadi. Matematiklar, olimlar va muhandislar trigonometrik ayniyatlarni o'zlashtirish orqali atrofimizdagi dunyo haqida yangi tushunchalarni ochib, inson bilimlari va innovatsiyalari chegaralarini oshirishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Тўлаганов Т. П. Элементар математика: Арифметика, алгебра: Пед. ин-тлари ва ун-тлар учун ўқув қўлланма. – Т.: Ўқитувчи, 1997. -272 б
2. Hasanov behzod normurot o'g'li zaripov nozimbek nayimovich. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida dasturlash tillarini o'qitish metodikasi. Boshlang'ich ta'limda xalqaro tajribalar: yangi avlod darsliklari, milliy dastur va raqamli texnologiyalar integratsiyasi. 2023/5/19. С. 791-793.
3. Nozimbek Zaripov, Behzod Hasanov. Scratch dasturlash muhitida tarmoqlanuvchi bloklar bilan ishlash. Евразийский журнал академических исследований. 2023/6/6. Том 3. №6 с.98-101.
4. Nozimbek Zaripov, Behzod Hasanov Python dasturlash tilida ma'lumot to'plamlari va turlari Interpretation and researches 2023/5/27 Том 1 . №1 с.
5. Nozimbek Zaripov, Behzod Hasanov Python dasturlash tilini o'qitishda funksiyalardan foydalanish metodikasi Talqin va tadqiqotlar 2023/2/27 Том 1. №18 с.
6. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot o'g'li Python dasturlash tilini o'qitishda funksiyalardan foydalanish metodikasi Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali 2023 Том 1. №18 с. 15-19.
7. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot o'g'li Options for Working with Files in the Python Programming Language International Interdisciplinary Research Journal Volume 2 Issue 3, Year 2023 ISSN: 2835-3013 с. 371-375.
8. Hasanov Behzod Normurot o'g'li Matritsa ustida amallar bajarish metodlari Educational research in universal sciences, 2024/3/3 с.38–45.
9. Behzod hasanov. Kompyuter tarmoqlari haqida umumiy tushunchalar. Ilm-fan va ta'lim 2024/4/14. 5 (20) с.221-226.
10. Hasanov Behzod Normurot o'g'li Zaripov Nozimbek Nayimovich. Pythonda masalalarni dasturlash va ularni o'qitish metodikasi. Ta'lim tizimida zamonaviy axborot texnologiyalari resurslaridan foydalanish istiqbollari". 2023/5/30.с. 462-464.
11. Hasanov B.N Zaripov N. N. Python dasturlash tilida ma'lumot to'plamlari va turlari. Lm-fan muammolari tadqiqotchilar talqinida ilmiy konferensiya ". 2023/5/20.с. 275-277.
12. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot O'G'Li. Python dasturlash tilini o'qitishda funksiyalardan foydalanish metodikasi. Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali. 2023 . Том 1 №1 с. 15-19.
13. Hasanov B.N Zaripov N. N.. Python dasturlash tilida foydalanuvchi grafik interfeysi imkoniyatlari. Математик моделлаштириш ва ахборот технологияларининг долзарб масалалари» халқаро илмий-амалий анжуман. 2023/5/2. Том 3 №3 с. 455-457.

124. MATEMATIKA DARSLARIDA SONNING QISMINI TOPISH**Fayziyeva Yulduz Kamtarin qizi**

Buxoro davlat pedagogika instituti

“Matematika va informatika” yo‘nalishi

3-bosqich talabasi

Bugungi kunga kelib ta'limni tashkil etishga qo'yiladigan talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni o'quvchilarga yetkazib berish, ular ma'lum faoliyat yuzasidan ko'nikma va malakalarni hosil qilish, shuningdek, o'quvchilar faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko'nikma va malakalar darajasini baholash o'quvchilardan yuksak pedagogik mahorat hamda ta'lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi.

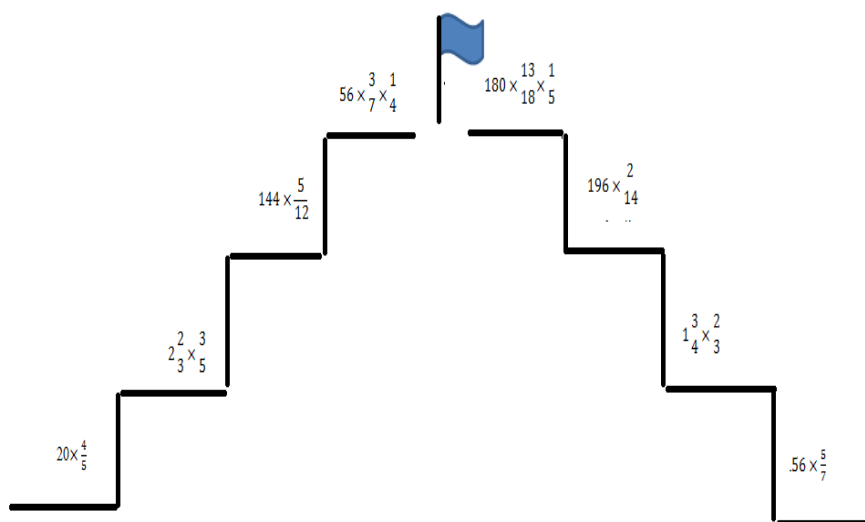
Ushbu ishda umumta'lim maktablarining Matematika kursidan ma'lum bo'lgan “Sonning qismini topish” mavzusini o'qitish bo'yicha ayrim mulohazalar keltiriladi va uslubiy ko'rsatmalar beriladi.

Maktab matematika kursidan bizga yaxshi ma'lumki, “Sonning qismini topish” mavzusi “Aralash sonlarni ko'paytirish” mavzusidan keyin keladigan mavzu bo'lib, o'quvchi son, kasr, aralash son, aralash sonlarni noto'g'ri kasrga aylantirish, kasrlarni va kasrni songa ko'paytirish qoidasi haqida batafsil ma'lumotga ega bo'lsagina sonning qismini topish mavzusini tushunishda va o'zlashtirishda qiyinchilikka uchramaydi. Bunda yangi mavzu bayonig' ao'tishdan oldin o'tilgan darsni o'quvchilar bilan takrorlab olgan ma'qul. O'tilgan mavzun itakrorlashda “Zinama-zina” metodidan foydalanamiz. Bu metod uchun va dars davomida olib boriladigan qiziqarli metodlar uchun sinf o'quvchilari ikki guruhga ajratiladi.

1-guruh “Chaqqonlar”

2-guruh “Topqirlar”

“**Zinama-zina**” metodi uchun uyga vazifaga berilgan va kitobdagi ba'zi misollardan foydalaniladi. Har bir guruhga 4ta misol beriladi, zinaning joylashgan o'rniga qarab misollar darajasi ortib boradi. Oxirida qaysi guruh birinchi bayroqqa borsa, o'sha guruh g'olib bo'ladi.

1-rasm. Zinama-zina metodi

Yangi mavzu bayoni berilgach, bu vaqt davomida zerikib qolgan o‘quvchilarni (asosan orqa partalarda o‘tirgan bo‘ladi) darsga yana jalb qilish maqsadida **“Uchta to‘g‘ri va bitta noto‘g‘ri”** o‘yinini o‘tkazamiz. Har bir guruh qog‘ozga o‘rganilayotgan va o‘rganilgan mavzu bo‘yicha uchta to‘g‘ri fikr va bitta noto‘g‘ri fikr yozadi. Guruhlar o‘zaro qog‘ozlarni almashadilar va qaysi fikr noto‘g‘ri bo‘lgan ekanligini aniqlaydilar. Bu metod bolalarni xato topish va fikrlarni ifodalashga o‘rgatadi.

Masalan: 1. Aralash sonlarni ko‘paytirish uchun ular noto‘g‘ri kasrga aylantiriladi va kasrlarni ko‘paytirish qoidasiga amal qilinadi.

2. Sonning berilgan qismini topish uchun shu sonni qismini ifodalovchi kasrga bo‘lish kerak.

3. Aralash sonlarni qismini topish uchun ular noto‘g‘ri kasrga aylantiriladi va kasrlarni ko‘paytirish qoidasiga amal qilinadi.

4. 56ning $\frac{3}{7}$ qismining $\frac{1}{4}$ qismi 6ga teng.

Javob: 2-fikr noto‘g‘ri fikr

Yangi mavzudan foydalanib darslikda keltirilgan misollar tahlil qilinadi. Bunda ham darslikdagi misollardan foydalangan holda ba’zi metodlarni qo‘llaymiz. Mustahkamlashda qo‘llagan birinchi metodimiz **“SAVOL-JAVOB”** metodi, bunda har bir guruh a’zosiga savol tariqasida misollar beriladi. Misollarni birinchi ishlab bo‘lgan guruh g‘olib bo‘ladi.

1-guruh

1. $20 \times \frac{3}{4} = ?$ javob: 15

2. $2 \frac{2}{3} \times \frac{3}{5} = ?$ javob: $1 \frac{3}{5}$

3. $12 \times \frac{3}{8} = ?$ javob: $4 \frac{1}{2}$

2-guruh

1. $7 \times 1 \frac{2}{14} = ?$ javob: 8

2. $6 \frac{3}{7} \times \frac{7}{9} = ?$ javob: 5

3. $72 \times \frac{5}{18} = ?$ javob: 20

$$4. 2\frac{5}{6} \times \frac{12}{17} = ? \quad \text{javob:} 2$$

$$4. 3\frac{2}{5} \times \frac{9}{17} = ? \quad \text{Javob:} 1\frac{4}{5}$$

$$5. 2\frac{3}{5} \times \frac{15}{39} = ? \quad \text{javob:} 1$$

$$5. 144 \times \frac{5}{12} = ? \quad \text{Javob:} 60$$

Dars oxirida kelganda mavzuni takrorlab olish uchun “SINKVEYN” metodidan foydalanamiz. Sinkveyn (5 qatorli she’r) metodi o’quvchidan o’rganilgan mavzu yoki ma’lumot haqida o’z fikrini lo’nda va qisqa iboralar yordamida bayon qilishga o’rgatadi.

Albatta, matematikadan tuzilgan sinkveyn to’la qonli 5 qatorli she’r bo’lmaydi. SHunday bo’lsada, bunday she’rlarni yozish qoidasi matematika fanidan turli tushunchalarni har tomonlama tavsiflashda qo’l keladi. Sinkveyn 5 qatordan iborat bo’lib, uning qatorlari quyidagi qoida asosida yoziladi.

- 1- Qator: she’r (ya’ni mavzu) mazmunini ifodalovchi bitta o’zak so’z (tushuncha).
- 2- Qator:bu tushunchani xarakterlovchi ikkita sifat (2 ta so’z).
- 3- Qator:bu tushunchaning harakati yoki ta’sirini ifodalovchi 3 ta fe’l.
- 4- Qator:sinkveyn tuzuvchining bu tushunchaga bo’lgan munosabatining bir nechta so’z bilan ifodasi.

- 5- Qator:shu tushuncha bilan bog’liq tasavvur, o’xshatish (bitta so’z bilan)

Masalan:

1→ sonning qismi

2→ butun, kasr

3→o’sadi, kamayadi, o’zgarmaydi

4→sonning berilgan qismini topish uchun kasrlarni ko’paytirish qoidasiga amal qilish kerak

5→ulush

Ishda keltirilgan ma’lumotlarni shakllantirishda 6-sinf darsligidan foydalanildi. Bugungi kunda bir qator rivojlangan mamlakatlarda ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligini kafolatlovchi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo’llab quvvatlash borasida katta tajriba asoslarini tashkil etuvchi metodlar interfaol metodlar nomi bilan yuritilmoqda. Interfaol ta’lim metodlari hozirda eng ko’p tarqalgan va barcha turdagi ta’lim muassasalarida keng qo’llanilayotgan metodlardan hisoblanadi. Shu bilan birga, interfaol ta’lim metodlarining turlari ko’p bo’lib, ta’lim-tarbiya jarayonining deyarli hamma vazifalarini amalga oshirish maqsadlari uchun moslari hozirda mavjud. Amaliyotda ulardan muayyan maqsadlar uchun moslarini ajratib tegishli qo’llash mumkin. Bu holat hozircha interfaol ta’lim metodlarini ma’lum maqsadlarni amalga oshirish uchun to’g’ri tanlash muammosini keltirib chiqargan [3-14].

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- 1.F.R. Usmonov, R.D. Isomov, B.O.Xo'jaev. "Matematikadan qo'llanma". "Yangi asr avlod", 2006-yil.
- 2.Djurayev R.X va boshqalar. Pedagogik atamalar lug'ati. –T.: "Fan nashriyoti", 2008 yil. – 94-bet
- 3.A. Sh. Rashidov Matematika darslarida ta'limning shaxsga yo'naltirilgan texnologiyasi. Центр научных публикаций. 2021 yil. 3-son. 68-72 bet
- 4.A.Sh. Rashidov Ijtimoiy-gumanitar ta'lim yo'nalishi talabalari uchun matematik fanlar bo'yicha amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish. Science and Education №9. С 283-291
- 5.О.О.Халлоқова. А.Рашидов Пороговое собственное значение модели Фридрихса. Молодой ученый, 2015 №15. С. 1-3
- 6.A. Sh. Rashidov Interaktivnyye metody pri izuchenii temy "Opredelennyy integral i yego prilozheniya". Nauchnyye issledovaniya. № 34:3. С 21-24
- 7.A. Sh. Rashidov Yoshlar intellektual kamolotida ijodiy tafakkur va kreativlikning o'rni. Pedagogik mahorat 2021 yil №7. 114-116 bet.
- 8.A.Sh. Rashidov. Matematika fanlaridan talaba yoshlar ijodiy tafakkurini rivojlantirish. Fan va jamiyat №3. С 45-46
- 9.A.Sh. Rashidov замонавий таълим ва инновацион технологиялар соҳасидаги илмий тажрибалар. Центр научных публикаций. 2021 yil. 3-son. 68-72 bet 8-14
10. A.Sh.Rashidov. M.F.Faxridinova. O'quvchilarning bilimini baholashda xalqaro baholash dasturlari. "Fizika, matematika va informatsion texnologiyalarning innovatsion rivojlanishdagi o'rni" mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman. Buxoro. 222-227 bet.
11. A.Sh.Rashidov. S.A.Mehmonova. Matematik analiz fanini o'qitishda interfaol metodlar: "KEYS-STADI" metodi "Fizika, matematika va informatsion texnologiyalarning innovatsion rivojlanishdagi o'rni" mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman. Buxoro. 165-169 bet.
12. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot o'g'li Options for Working with Files in the Python Programming Language International Interdisciplinary Research Journal Volume 2 Issue 3, Year 2023 ISSN: 2835-3013 c. 371-375.
13. Hasanov Behzod Normurot o'g'li Matritsa ustida amallar bajarish metodlari Educational research in universal sciences, 2024/3/3 c.38–45.
14. Zaripov Nozimbek Nayimovich, Hasanov Behzod Normurot o'g'li Python dasturlash tilini o'qitishda funksiyalardan foydalanish metodikasi Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali 2023 Tom 1. №18 c. 15-19

125. “TA’LIMNI SHAXSIYLASHTIRISH VA MAKTABLARDA QAROR QABUL QILISHNI QO’LLAB QUUVATLASH UCHUN SUN’IY INTELEKT VA MA’LUMOTLAR TAHLILIDAN FOYDALANISH”

Murtazoyeva Mohigul Sunnatillo qizi

Buxoro Innovatsiyalar Universiteti

“Ta’limda axborot texnologiyalari” yo‘nalishi ta’labasi

mohigulmurtazayeva21091993@gmail.com

ANNOTATSIYA.

Sun’iy intellekt (SI) turli sohalarni o‘zgartiradi va ta’lim ham bundan mustasno emas. SI texnologiyasidagi tezkor yutuqlar o‘qituvchilar va ta’limni baholash bo‘yicha mutaxassislar uchun o‘qitish va o‘rganish tajribasini yaxshilash uchun zarur bo‘ldi. SI asosidagi ta’limni baholash vositalari ko‘plab afzalliklarni beradi, jumladan, baholashning aniqligi va samaradorligini oshirish, o‘quvchilar uchun shaxsiy fikr-mulohazalarni yaratish va o‘qituvchilarga har bir talabaning o‘ziga xos ehtiyojlarini qondirish uchun o‘z o‘qitish strategiyalarini moslashtirish imkonini beradi. Shu sababli, SI ta’limni taqdim etish va baholash usulini inqilob qilish potensialiga ega va natijada talabalar uchun yaxshi ta’lim natijalariga olib keladi. Ushbu ilmiy ishda ta’limni o‘lchash va baholashda SI vositalarining turli xil qo‘llanilishini o‘rganadi.

Kalit so‘zlar: Katta ma’lumotlar, Big data va ma’lumotlar tahlili. Ma’lumotlar davri.

Katta ma’lumotlar - bu nafaqat ma’lumotlarning o‘zi, balki ularni qayta ishlash va ishlatish texnologiyalari, kerakli ma’lumotlarni katta massivlarda topish usullari. Katta ma’lumotlar muammosi hali ham ochiq va har qanday tizim uchun o‘nlab yillar davomida turli xil ma’lumotlarni to‘plagan. Bir ibora ushbu atama bilan bog‘liq "Hajm, tezlik, turli-tumanlik" - katta ma’lumotlar bilan ishlash tamoyillari. Bu to‘g‘ridanto‘g‘ri ma’lumotlar miqdori, ishlov berish tezligi va ma’lumotlarning xilma-xilligi bir qator saqlanadi. Yaqinda ular uchta asosiy printsipga yana birini qo‘shishni boshladilar – qiymati degan ma’noni anglatadigan ma’lumotlarning qiymati. Ya’ni, uni saqlash va qayta ishlash xarajatlarini oqlaydigan nazariy yoki amaliy jihatdan foydali va zarur bo‘lishi kerak. Katta ma’lumotlarning odatiy manbasiga misol ijtimoiy tarmoqlardir - har bir profil yoki jamoat sahifasi tuzilmagan ma’lumot okeanidagi bir tomchi. Bundan tashqari, ma’lum bir profilda saqlanadigan ma’lumotlarning hajmidan qat’i nazar, foydalanuvchilarning har biri bilan o‘zaro aloqa imkon qadar tez bo‘lishi kerak. Katta ma’lumotlar doimiy ravishda inson

hayotining har qanday sohasida to‘planadi. Bunga insonning o‘zaro aloqasi yoki hisoblash bilan bog‘liq har qanday soha kiradi. Bular ijtimoiy media, tibbiyot va bank ishi, shuningdek, kunlik hisob-kitoblarning ko‘plab natijalarini beradigan qurilmalar tizimlari. Masalan, astronomik kuzatishlar, meteorologik ma’lumotlar va Yerni ovoz chiqaradigan qurilmalardan olingan ma’lumotlar. Turli kuzatuv tizimlaridan olingan ma’lumotlar real vaqt rejimida ham kompaniya serverlariga keladi. Televizion va radio eshittirishlar, uyali aloqa operatorlarining qo‘ng‘iroq bazalari - har bir shaxsning ular bilan o‘zaro ta’siri minimal, ammo jami bu barcha ma’lumotlar katta ma’lumotlarga aylanadi. Katta ma’lumotlar texnologiyalari tadqiqot va tijoratning ajralmas qismiga aylandi. Bundan tashqari, ular davlat boshqaruvi sohasini qamrab olishni boshlamoqdalar - va hamma joyda axborotni saqlash va boshqarish uchun tobora samarali tizimlarni joriy etish talab etiladi.

. Big data va ma’lumotlar tahlili Katta hajmli ma’lumot (inglizcha: Big Data) — katta hajmdagi ma’lumotlarga nisbatan qo‘llanadigan termin hisoblanadi (odatda terabayt, ekzabayt va petabaytlar darajasida). Ushbu ma’lumotlarni amaldagi va yangi yaratilayotgan texnologiyalar yordamida to‘plash, taqsimlash, o‘zgartirishlar kiritish, tahlil qilish, saqlash va vizual shaklda tasvirlash imkoni bo‘lishi kerak. Ma’lumotlar miqdorining tez o‘sishiga so‘nggi yillarda kuzatilayotgan texnologik taraqqiyot va buning natijasi hisoblanmish mashina tomonidan yaratilayotgan ma’lumotlarning ko‘payib borishi sababchidir. RFID-texnologiyasining keng tarqalishi, elektron tranzaksiyalarning moliya sohasida keng qo‘llanilishi, ilmiytadqiqot muassasalarining to‘plagan natijalari, web-texnologiyalarining keng tarqalishi, telekommunikatsion tizimlardagi protokollar shular jumlasidandir. Big Data aslida ilmiy-tadqiqotga aloqador sohalarda avvaldan ham mavjud bo‘lgan bo‘lsa-da, lekin so‘nggi yillardagina ushbu fenomen ko‘proq tilga olinadigan bo‘ldi. Buning sababi shundaki, katta miqdordagi ma’lumotlarni tahlil qilish endi iqtisodiy tashkilotlar tomonidan ham keng qo‘llanila boshlanishi va buning oqibatida ma’lumotlar tahlilining raqobatbardoshlikni oshirish va samaradorlikni kuchaytirish kabi muhim masalalarda asosiy o‘rinni egallaganidir. Big Data odatiy Bosh Informasion Mutaxassis (Chief Information Officer - CIO) uchun qo‘shimcha vazifalar va talablar yaratishdan tashqari, yangi Ma’lumot Boshqaruvchisi (Data Steward) va Ma’lumot bo‘yicha mutaxassis (Data Scientits) kabi kasblarning paydo bo‘lishiga olib keldi. Yangi texnologiyalar, qurilmalar va aloqa vositalarining tezkor rivojlanishi, ijtimoiy tarmoqlarning keng miqyosda yoyilishi ta’sirida insoniyat tarafidan ishlab chiqilayotgan ma’lumotlar miqdori keskin tarzda oshib bormoqda. Insoniyat yaralgan vaqtdan 2003-yilgacha to‘plangan ma’lumotlar 5 milliard gigabayt miqdoriga teng deb hisoblanadi va bu ma’lumotlar diskka yozilgan holatda butun bir futbol maydonini egallashi mumkin bo‘ladi [1-3]

Katta hajmli ma'lumotlar (Big Data) davri

Ushbu miqdordagi ma'lumotlar 2011-yilda har ikki kunda yaratilgan bo'lsa, 2013-yilga kelib, insoniyat tomonidan 5 milliard gigabayt ma'lumot har 10 daqiqada yaratilmoqda. Bu o'z navbatida, fanda yangi atama — katta hajmli ma'lumotlar (Big Data) tushunchasining yaralishiga sabab bo'ldi. Bu turdagi katta hajmli ma'lumotlar bilan ishlashda, hozirda yangidan-yangi algoritmlar va texnologiyalar ishlab chiqilmoqda va amaliyotda keng qo'llanilmoqda [4-7]. Atrofimizdagi milliardlab to'planib qolgan ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash va ulardan samarali foydalanish orqali ma'lum holat yoki obekt to'g'risida tarixiy, joriy va kelajak vaqt uchun muhim bo'lgan bilimlarga ega bo'lishimiz mumkin. Buning uchun dastlab, ushbu ma'lumotlarning manbasini aniqlash muhim amallardan biri hisoblanadi. «Katta hajmli ma'lumotlar» tushunchasi katta o'lchamdagi ishlarni bajara oladigan operatorlarga nisbatan ishlatiladi. Bu asrlar davomida o'rnatilgan tartibni o'zgartirib yuboradi va bizning fundamental bilimlarimizni, qaror qabul qilishni shubha ostiga qo'yadi. Haqiqiy evolyutsiya bu ma'lumotlarni chiqarib beradigan kompyuterlarda emas, balki, ma'lumotlarning o'zlarida va biz ularni to'g'ri qo'llay olishimizdadir. Google bir kunda bir petabaytdan ortiq ma'lumotlarni qayta ishlaydi. Ushbu ko'rsatkich AQSh kongressi kutubxonasida nashr qilinadigan materiallardan 100 barobar ko'proq. Atiga 10 yil avval mavjud bo'lmagan kompaniya — Facebook, soatiga 10 milliondan ortiq 8 yangi rasmlar joylanishi bilan faxrlanishi mumkin. 800 millionta Googlening YouTube xizmati foydalanuvchilari oyiga har soniyada bir soatdan ko'p videolar joylashtiradi. Bizni o'rab turgan ma'lumotlar haqiqiy hajmining jadalligini, o'sishini hisoblashni ko'p odamlar baholashga harakat qilishgan. Har xil narsalarni hisoblashgani uchun, ular har xil muvaffaqiyatlarga erishishdi. Eng to'liq tadqiqotni Annenberg nomidagi Janubiy Kaliforniya universiteti qoshidagi kommunikatsiyaga ixtisoslashgan maktabdan Martin Gilbert olib bordi. U hamma ishlab chiqilgan, saqlangan, yuborilgan narsalarni hisoblashga harakat qildi. Bu faqat kitoblar, rasmlar, elektron xatlar, raqamli musiqa va videolar emas, balki video o'yinlar, qo'ng'iroqlar va avtomobil navigatsion tizimlari hamdir. Undan tashqari u ommaviy axborot vositalari, televideniya va

radioning auditoriya kattaliklarini ham hisobga olgan. Uning hisoblariga ko'ra, 2007-yilda qariyb, 2,25 zettabayt ma'lumot yuborilgan va saqlangan. Bu ko'rsatkich 20 yil avvalgisidan (435 ekzabayt) 5 barobar ko'proq.

Agar ommaviy axborot vositalaridan tashqari saqlanayotgan ma'lumotlar ko'rib chiqilsa, qiziq tendensiyalar paydo bo'ladi. 2007-yilda 300 ekzabayt saqlangan ma'lumotlarning 7% analog formatda (qog'oz hujjatlar, kitoblar, fotosuratlar), qolganlari esa raqamli formatda bo'lgan. 2000-yilda bo'lsa raqamli formatda saqlanadigan ma'lumotlar soni dunyodagi saqlanadigan ma'lumotlarning atiga bir chorak qismini 9 tashkil etar edi. Qolgan 3 chorak ma'lumotlar esa qog'oz hujjatlarda, plyonkalarda, plastinkalarda, magnit plastinkalarda va boshqa tashuvchilarda bo'lgan. 2013-yilga kelib, butun dunyoda saqlanayotgan ma'lumotlar 1.2 zettabaytni tashkil etdi va ulardan sonli bo'lmagan ma'lumotlar atiga 2 foizni tashkil etdi. Dunyoda katta ma'lumotlardan katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish, ba'zi hollarda esa hammasini qayta ishlash mumkin. Hamma ma'lumotlardan foydalangan holda biz aniq natijaga ega bo'lishimiz mumkin va kichik hajmdagi ma'lumotlar chegaralangandagi kamchiliklarini ko'rishimiz mumkin. Tanlash yo'li bilan baholab bo'lmaydigan katta ma'lumotlar detallarning segmentlarini va toifalari haqida aniq tasavvurga ega bo'lish mumkin. Katta hajmdagi ma'lumotlarga etibor qilgan holda aniqlikka bo'lgan qarashlarimizni kamaytirishimiz mumkin. Yaqingacha, barcha sonli qurilmalar aniqlikka asoslangan edi. Bizda barcha elektron jadval ustunlari ma'lumotlar tizimi bazasi sonlari singari bizning talablarga mos ko'rinishda yozilgan degan tushuncha shakllangan edi. Bunday fikr usuli «kichik ma'lumotlar» ustida qo'l keladi. Iloji boricha, hamma yozilgan ma'lumotlarni aniqroq hisoblash uchun kam ko'rsatkichlar o'lchanar edi [8-10]. Aniqlik ma'lumotlarning qattiq tekshiruvini talab qiladi. U kichkina hajmdagi ma'lumotlar uchun mos keladi va ba'zi hollarda u juda kerak (masalan, chek yozish uchun bank hisobida etarli miqdorda pul bor yoki yo'qligini tekshirish uchun). Lekin ma'lumotlar olamida 100% aniqlilik bo'lishi mumkin emas va kerak ham emas. Agar biz ma'lumotlarning ko'p qismi doim o'zgaradigan ma'lumotlar bilan ishlasak, aniqlilik ikkinchi o'ringa tushib qoladi. Katta hajmli ma'lumotlar — inson hayoti uchun dunyoni

qurshab olish va hisoblashlardagi harakatlar borasidagi katta olgʻa qadamdir. Katta hajmli maʼlumotlar haqida yangicha tushunchalarni shakllantirish uchun 3 ta asosiy holatni sanab oʻtsak boʻladi, bu holatlar bir-biriga bogʻlangan va bir-birini toʻldirib turadi. 1-barcha maʼlumotlardan qismlab yoki statik tanlanmadan ularni analiz qilish. 2-aniqlikka putur etkazgan holda betartiblik bilan ishlashga tayyor boʻlish. 3-fikrlashni oʻzgartirish: qiyin sababiyatdan koʻra korrelyasiyalarga ishonish. Tanlanma tushunchasi minimum materialdan maksimum foydalisini tanlab olish, eng kam berilganlardan katta hajmli tahlil qilishni koʻzlashdir. Endi esa tanlanma eski tushuncha deb qabul qilamiz va katta berilgan maʼlumotlar bilan ishlaymiz. Betartiblik — katta maʼlumotlarning ichki tavsifi emas, balki ishimiz bogʻlangan obektiv reallikdir. Material obektlar singari, maʼlumotlar bahosining isteʼmol qilinishi kichiklashmaydi. Maʼlumotlarni qayta va qayta ishlash mumkin. Ular, iqtisodchilar tili bilan aytganda «taqqoslanmaydigan» tovarlar qatoriga kiradi. Shuningdek, moddiy egaliklardan farqli oʻlaroq, maʼlumot ishlatilishdan toʻxtamaydi. Maʼlumotlarning asl bahosi — xuddi okeandagi aysberglardek. Bir qarashda faqat kichik qism koʻrinadi, ayni paytda qolgan qismi suv tagida yotadi, yani maʼlumotlar qimmatligini faqat yuzaki emas, balki har tomonlama qarash kerak. Katta hajmli maʼlumotlar atrofimiz haqida ancha aniqroq prognozlar bera olishni taʼminlaydi. Biz bunday prognozlarga tayyor boʻlmasligimiz mumkin. Chunki bizning dunyoqarashimiz va tizim muassasalarimiz bunday koʻp maʼlumotlarga emas, balki kam maʼlumotlarga moslashtirilgan [11-12]. Katta hajmli maʼlumotlar ularni tahlil qilgan, saqlagan va ularni ikkinchi bor ishlatganlarga yangiliklarni ochib beradi. Chunki saqlanishlar qiymati ham shu darajada tushib ketadi, tahlil vositalari esa, kuchliroq, oʻlcham va masshtab yigʻindisi kunma-kun, soatma-soat oʻsaveradi. Agar Internet xavfsizlik tizimini xavf ostida qoldirgan boʻlsa, katta maʼlumotlar uchun bu masalani yechish imkoni bormi? Bu ularning qorongʻu tomoni emasmi? Yana shunday bir xavf borki, biz axborot boshqaruvchilar qurbonlari boʻlishga tavakkal qilayapmiz. Bunda biz maʼlumotlarga va ular toʻgʻrisida chiqayotgan tahlillarga sigʻinishni boshlaymiz va oxir-oqibatda, ularni haddan tashqari koʻp ishlatishni boshlaymiz. Agar ulardan oqilona foydalanilsa, katta maʼlumotlar ratsional masalalar yechimi uchun yaxshi vosita hisoblanadi. Agarda ulardan aql bilan foydalanilmasa, u insoniyatning retsesiyasiga hissa qoʻshishi, yaʼni mijozlar va ishchilarga noqulayliklar yaratishi yoki odamlarga ziyon etkazishi mumkin [13-15]. Dunyo katta maʼlumotlar asri tomon suzayotgani uchun, aholi oʻsha «tektonik» silkinishga yaqin yurmoqda. Katta maʼlumotlar bizning fundamental tasavvurlarimizni, oʻzgartirishga majbur qilmoqda. Ular bizning yashash tarzimizga kirib borayotgani sababli ularning qanday oʻsishini va potensial ziyonini boshqarishni oʻrganishimizga toʻgʻri kelayapti. Vaholangki, bunga asrlar emas, bir necha yillar qolgan boʻlishi ham mumkin. Shaxsiy hayot va maʼlumotlar xavfsizligini taʼminlash barchamizning oʻz zimmamizda. Bizga oʻz majburiyatlarimiz 11 va huquqlarimizni bilib yurish zimmamizga yuklanadi. Boshqalarning

qiziqishlarini nazorat qilish, bulardan ziyon ko'rmalik maqsadida qiyin algoritmlarni tuzish uchun yangi muassasalar va ekspertlar kerak bo'ladi. Gap o'zgarishlarga ko'nikishda emas, balki yangi o'zgartirishlar kiritilishidadir. Katta ma'lumotlar aqlbovar qilmaydigan masalalarni yecha oladigan texnologiya deb tushuniladi, lekin yangilari undan ham hayron qoldiradi. Katta ma'lumotlar hayotimizni, ishimizni, fikrlashimizni o'zgartirish imkoniga ega.

«Big Data» istiqbollari Salmoqli ma'lumotlar aslida ilmiy-tadqiqotga aloqador sohalarda avvaldan ham mavjud bo'lgan bo'lsa-da, lekin so'nggi yillardagina ushbu fenomen ko'proq tilga olinadigan bo'ldi. Bunga sabab bugungi kunda yangi texnologiyalar, qurilmalar va aloqa vositalarining tezkor rivojlanishi, ijtimoiy tarmoqlarning keng miqyosda yoyilishi ta'sirida insoniyat tomonidan ishlab chiqilayotgan ma'lumotlar miqdori keskin tarzda ortib borishidir [16-17]. Hozirgi kunda insoniyat tomonidan ma'lumot har 10 daqiqada yaratilmoqda. Bu turdagi katta hajmli ma'lumotlar bilan ishlashda yangidan-yangi algoritmlar va texnologiyalar ishlab chiqilmoqda va amaliyotda keng qo'llanilyapti. Atrofimizdagi milliardlab to'planib qolgan ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash va ulardan samarali foydalanish orqali ma'lum holat yoki ob'ekt to'g'risida tarixiy, joriy va kelajak vaqt uchun muhim bo'lgan bilimlarga ega bo'lishimiz mumkin. Buning uchun dastlab ushbu ma'lumotlar manbaini aniqlash muhim amallardan biri hisoblanadi. 12 Salmoqli ma'lumot tushunchasi katta o'lchamdagi ishlarni bajara oladigan operatorlarga nisbatan ishlatiladi. Misol uchun, «Facebook» kompaniyasi soatiga 10 milliondan ortiq yangi rasmlar joylashi bilan faxrlanishi mumkin. «Google» kompaniyasining 800 million nafar «Youtube» xizmati foydalanuvchilari oyiga har soniyada bir soatdan ko'p videolar joylashtiradi. Bundan ko'rinib turibdiki, hozirgi davrda salmoqli ma'lumot vazifasi o'ta muhim ahamiyatga ega. Katta miqdordagi ma'lumotlarni tahlil qilish inson his etish imkoniyatidan tashqarida bo'lgan qonuniyatlarni aniqlashda yordam beradi. Bu esa kundalik hayotimizdagi barcha sohalar – hukumatni boshqarish, tibbiyot, telekommunikatsiya, moliya, transport, ishlab chiqarish va boshqa sohalarni yanada yaxshilash, ularning imkoniyatlarini oshirish, muammolarga muqobil yechimlar izlab topish imkonini yaratadi. Bugungi kunda salmoqli ma'lumotlarni moliyaviy tashkilotlar ham

keng qo'llay boshlashi natijasida ma'lumotlar tahlilining raqobatbardoshligini oshirish va samaradorlikni kuchaytirish kabi muhim masalalar o'z yechimini topmoqda [18]. Salmoqli ma'lumotlardan foydalanish axborot mutaxassisi uchun qo'shimcha vazifalar va talablar yaratishdan tashqari, yangi ma'lumotlarni topish (Data mining) va ma'lumot bo'yicha mutaxassis (Data scientits) kabi kasblarning paydo bo'lishiga olib keladi. «Data mining» – biron qonuniyatni topish maqsadida ma'lumotlarni tahlil qilishga aytiladi [19]. «Data science» tushunchasiga ma'lumotlar omborini loyihalash va raqamlangan ma'lumotlarni qayta ishlashning barcha metodlari kiradi. «Data science» salmoqli ma'lumotning biznes nuqtai nazaridan hozirgi zamonaviy o'rindoshi hisoblanadi. Bugungi kunda elektron hukumat tizimi butun dunyoda, shu jumladan, O'zbekistonda keng rivojlanayotgan tizim hisoblanadi. Bu tizim fuqarolar, tadbirkorlik sub'ektlari va davlat hokimiyati organlariga avvaldan shakllangan davlat xizmatlarini ko'rsatishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishni ko'zda tutadi. Mamlakatimizda interaktiv davlat xizmatlarini jismoniy va yuridik shaxslarga davlat organlarining veb-saytlari va Hukumat portali orqali taqdim etish uchun axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish keng yo'lga qo'yilgan. Hozirgi kunga qadar elektron hukumat tizimining bir qancha loyihalari samarali amalga oshirildi. 13 Yuqorida ta'kidlaganidek, hukumatni boshqarishda salmoqli ma'lumotlar keng imkoniyatlar ochib beradi. Elektron hukumatda xalqaro standartlar talablariga mos keladigan «Big Data», «Data mining» va «Artificial intelligence» kabi zamonaviy texnologiyalarga asoslangan sifatni boshqarishning zamonaviy avtomatlashtirilgan tizimini yaratish sifat darajasi o'sishini amalga oshirib, bir qancha muammolarni yechishga imkon beradi [20]. Ayni damda «Elektron hukumat» tizimining axborot-resurslarini rivojlantirish departamentida aynan salmoqli ma'lumotlar bilan ishlash, unga butun tashkilotlarni jalb qilish rejalari ishlab chiqilmoqda. Salmoqli ma'lumotlarni qayta ishlash natijasida muqobil yechim izlash, ya'ni «Business intelligence» (biznes-intellekt) orqali kelajakda kelib chiqadigan natijalardan ham xabardor bo'lishimiz mumkin. Ma'lumot o'rnida: IBS ma'lumotiga ko'ra, 2003-yili dunyoda 5 eksabayt (1 EB = 1 mlrd. gigabayt) ma'lumot to'plangan. 2008-yilga kelib bu hajm 0,18 zettabayt (1 ZB = 1024 eksabayt)ga, 2011-yili – 1,76 zettabaytgacha, 2013-yili esa 4,4 zettabaytgacha o'sgan. 2015-yilning mayida ma'lumotlarning global miqdori 6,5 zettabaytga ko'tarilgan. Taxminlarga ko'ra, 2020-yilga borib, insoniyat 40-44 zettabayt axborot ishlab chiqadi. «The Data Age»ning IDC kompaniyasi tahlilchilari tomonidan tayyorlangan hisobotida aytilishicha esa 2025-yilgacha bu miqdor 10 baravar o'sadi. Salmoqli ma'lumot uchun Meta Group kompaniyasi 2001-yildayoq ishlab chiqqan «Uch V» an'anaviy xususiyatlar ahamiyatlidir [21-22]: 1. Volume – ma'lumotlar hajmining kattaligi. 2. Velocity – ma'lumotlar o'sish tezligi va natijaga erishish uchun ularni tez qayta ishlash. 3. Variety – turli

ma'lumotlarni bir vaqtning o'zida qayta ishlash imkoniyati. Katta ma'lumotlarni tahlil qilish usullari. Big Data - Katta ma'lumotlar tizimlari nima

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Dwyer, E. A. (2015). Price, Perceived Value and Customer Satisfaction: A Text-Based Econometric Analysis of Yelp! Reviews. Scripps Senior Theses. Paper 715. http://scholarship.claremont.edu/scripps_theses/715. Accessed 2 September 2016.
2. Garcia-Castro (2016). R. Example of creating n-gram clouds. https://rstudio-pubsstatic.s3.amazonaws.com/118348_a00ba585d2314b3c937d6acd4f4698b0.html. Accessed 20 January 2016.
3. Gartner Group (2016). Dark Data. <http://www.gartner.com/itglossary/dark-data/>. Accessed 3 September 2016.
4. Gregory, A., Parsa, H. G., & Terry, M. (2011). Why Do Restaurants Fail? Part III: An Analysis of Macro and Micro Factors. University of Central Florida, The Dick Pope Sr. Institute for Tourism Studies UCF Rosen College of Hospitality Management.
5. Halevy, A., Norvig, P., & Pereira, F. (2009). The Unreasonable Effectiveness of Data. IEEE Intelligent Systems, 24(2), 8– 12.

126. MAKTAB FIZIKA TA'LIMIDA SUN'IY INTELLEKTDAN FOYDALANISH BO'YICHA XORIJ TAJRIBASI VA ASOSIY YO'NALISHLAR**M.Daminov** – BIU prorektori,

p.f.d., dos.,

O'.Mustafoev – BuxDPI doktoranti

Sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta'lim tizimini, jumladan, fizika kabi ayrim fanlarni o'qitishni takomillashtirishda yangi imkoniyatlar ochadi. Fizika o'quv fani maktabda tabiiy yo'nalishdagi asosiy fanlardan biri sifatida qaraladi. Ushbu o'quv fanini o'zlashtirish o'quvchilardan olimning fizik manzarasi, fundamental tushuncha va konsepsiyalarini atroflicha anglash, fizik masalalarni yechish, maktab laboratoriya tajribalarini o'tkaza olish ko'nikma va malakalarini shakllantirish va rivojlantirishni taqozo qiladi. Fizika darslarida sun'i'y ta'lim texnologiyalaridan foydalanish ushbu fanni o'qitish samaradorligini sezilarli darajada oshirishi, o'quv jarayonini interfaol, individual yo'naltirilgan va ilg'or fan yutuqlariga asoslangan holda takomillashgan ko'rinishga keltirishi mumkin. Bir qancha xorijiy davlatlarda maktab fizika ta'limiga sun'iy intellektni qo'llash borasida qimmatli tajriba to'plangan bo'lib, undan fizikani o'qitishdagi ko'plab metodik muammolarni samarali hal qilishda foydalanilmoqda [Abbas et al., 2023: 36], [Adiguzel et al., 2022: 429]. Mazkur maqola maktablarda fizika o'qitishda sun'iy ta'limdan foydalanish bo'yicha ilg'or xorijiy tajribani har atroflicha o'rganish, tahlil qilish va umumlashtirishga bag'ishlangan. Uning maqsadi asosiy yo'nalishlarni, muvaffaqiyatli amaliyot va tendensiyalarni aniqlash, shuningdek, fizika o'qitishni takomillashtirish uchun bu kabi tajribalarni mahalliy shart-sharoitga moslashtirish istiqbollarini aniqlashdan iboratdir.

Sun'iy intellekt informatikaning muayyan sohasi bo'lib, u odatda inson aqlini talab qiladigan vazifalarni bajarishga qodir aqlli mashinalarni yaratish bilan shug'ullanadi. Bu vazifalar muammoni hal qilish, nutqni anglab yetish, qaror qabul qilish va o'rganish kabilarni o'z ichiga oladi. SI tizimlari ma'lumotlarni tahlil qilish va sharhlash, qonuniyatlarni aniqlash va to'plangan ma'lumotlar asosida bashorat yoki tavsiyalar berish uchun mo'ljallangan.

Ta'limda sun'iy intellektning roli o'quvchiga shaxsiy yondashuv va moslashtirilgan tavsiyalar berish asosida uning o'rganish tajribasini oshirishdan iborat. Sun'iy intellektga asoslangan tizimlar o'quvchining individual kuchli va zaif tomonlarni baholashi, uning muayyan ehtiyojlarni qondirish uchun darslarni moslashtirishi va real vaqt tartibida mulohaza va tavsiyalarni taqdim etishi mumkin. Bunday shaxsga yo'naltirilgan yondashuv o'quvchilarda murakkab tushunchalarni yanada samaraliroq va o'ziga mos sur'atda o'zlashtirishga yordam beradi.

Fizika ta'limi kontekstida SI mavhum va murakkab tamoyillarni tushunishni osonlashtirishda hal qiluvchi rol o'ynashi mumkin. Mashinali o'rganish algoritmlaridan foydalangan holda SI tizimlari o'quvchilarning o'zlashtirishi bilan bog'liq bo'lgan katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlashi va shu asosda kuzatuvchi-pedagog darhol anglashi qiyin bo'lgan qonuniyatlarni aniqlashi mumkin. Bu esa o'quvchilarga fizika qonunlari va ularning qo'llanilishi haqida tushunchalarni to'g'ri va to'liq yetkazish imkonini beradi.

So'nggi yillarda xorijiy tadqiqotlarda maktab fizika ta'limida sun'iy intellektdan foydalanish bo'yicha quyidagi asosiy tendensiyalar kuzatiladi:

- virtual laboratoriyalar: maktab o'quvchilari tajribalar o'tkazishi va fizik hodisalarni kuzatishi mumkin bo'lgan interfaol virtual laboratoriyalarni yaratish uchun sun'iy intellektli simulyatsiyalaridan foydalanish. Bu kabi virtual laboratoriya ishlari murakkab yoki xavfli fizikaviy jarayonlarni bexatar o'rganish imkonini beradi.

- vizuallashtirish va modellashtirish: fizikaviy ob'ektlar harakati, elektromagnit maydonlar va kvant hodisalari kabi fizik tushunchalarni dinamik vizuallashtirish va 3D modellarini yaratish uchun suno'iy intellekt generatorlarini qo'llash. Ushbu yo'nalish o'quvchilarga abstrakt fizik tamoyillarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

- interfaol o'qitish tizimlari: o'quvchilarning fizikani o'zlashtirish dinamikasini kuzatib boruvchi, undagi muammolarni aniqlaydigan hamda shaxsiy tushuntirish va amaliy topshiriqlarni taklif qiluvchi moslashuvchan sun'iy intellekt tizimlarini ishlab chiqish. Bunday tizimlar o'quvchilarga bilimlarni mustahkamlash va fizik muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda qo'l keladi.

- baholashni avtomatlashtirish: Fizik hisoblashlar, laboratoriya hisobotlari va yozma ishlarni avtomatik tekshirish hamda baholash uchun sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish. Bu o'qituvchilarga o'quvchilar faoliyatini muntazam baholab borishga kamroq vaqt sarflash va ularni individual qo'llab-quvvatlashga ko'proq e'tibor qaratish imkonini beradi.

- boshqa ta'lim texnologiyalari bilan integratsiyalash: Sun'iy intellekt tizimlarini kengaytirilgan reallik, virtual simulyatorlar va bulutli hisoblash kabi boshqa ta'lim texnologiyalari bilan kombinatsiyalash. Bu fizikani o'qitish samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan keng qamrovli raqamli ekotizimlarni yaratishga yordam beradi [Bartolacci, 2020:87].

Yuqorida ko'rib o'tilgan tendensiyalar sun'iy intellekt maktablarda fizika o'qitishning zamonaviy, ajralmas qismiga aylanib borayotganini ko'rsatigan holda, fizik qonuniyat, hodisa va jarayonlarni o'rganishni yanada interfaolligini ta'minlash, individuallashtirish va boshqa texnologiyalarga moslashtirishga ko'maklashadi.

So‘nggi yillarda maktabda fizika o‘qitishda sun‘iy intellektni qo‘llash bo‘yicha tadqiqotlar quyidagi Amerika Qo‘shma Shtatlari, Xitoy, Buyuk Britaniya, Yaponiya, Germaniya kabi mamlakatlarda faol olib borilmoqda. Bu mamlakatlarda fizika o‘qitishda SI dan foydalanish maktablarda ushbu fanni o‘qitish sifati va samaradorligini oshirish yo‘lidagi muhim qadam sifatida qaradi.

Ilg‘or xorijiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, fizika ta‘limiga sun‘iy intellekt texnologiyalarini integratsiyalash an‘anaviy o‘qitish va o‘qitish usullarini isloh qilish uchun keng imkoniyatlarga ega. Ilmiy adabiyotlarni keng qamrovli o‘rganish fizika ta‘limida sun‘iy intellektning foydalanishning afzalliklari, muammolari va istiqbolli yo‘nalishlarini belgilash imkonini beradi [Chan et al., 2020: 265].

Intellektual repetitorlik tizimlari va moslashtirilgan o‘quv platformalari kabi sun‘iy intellekt asosida ishlaydigan vositalar o‘quvchilarning individual ehtiyojlari va o‘rganish uslublariga moslashtirilgan individual ta‘lim olish imkonini beradi. Ushbu individuallashtirish o‘quvchilarga fizikaviy qonuniyatlarni o‘rganishdagi to‘siqlarni yengib o‘tishga hamda ularni chuqurroq anglab yetishga yordam beradi. Bundan tashqari, sun‘iy intellektning real vaqt rejimida fikr-mulohaza va baho berish imkoniyatlari o‘quvchilarni baholash samaradorligini oshiradi. Avtomatlashtirilgan baholash tizimlari o‘quvchilar faoliyatini tahlil qiladi, o‘zlashtirishdagi yutuqlarini kuzatib boradi, mavjud muammoli joylarni aniqlaydi, o‘z vaqtida aralashuvni osonlashtiradi va o‘qituvchilar tomonidan maqsadli yordam berish imkoniyatini kengaytiradi. Shuningdek, SI fizika o‘quv fanini ijtimoiy o‘zaro ta‘sir va hamkorlikda o‘rganishga yordam beradi [Chassignol et al., 2018:136].

Intellektual agentlar, chatbotlar va virtual repetitorlar qiziqarli va interfaol ta‘lim muhitini targ‘ib qilib, o‘quvchi-tengdoshlar orasidagi bahs-munozara, muhokamalarni rag‘batlantiradi. Biroq, fizikani o‘qitishda SI ni muvaffaqiyatli tatbiq etish ham o‘ziga yarasha murakkabliklari mavjud. Ta‘lim muassasalarida sun‘iy intellekt texnologiyalarini joriy etishda texnik infratuzilmaning mavjudligi, maxfiylik va ma‘lumotlar xavfsizligini ta‘minlash muhim ahamiyatga ega. SI ilovalarini ishlab chiqishda yoki o‘quv jarayonida foydalanish uchun saralashda ma‘lumotlar himoyasi, xavfsizligi va algoritmik tarafkashlik kabi masalalarni ehtiyotkorlik bilan ko‘rib chiqish, bunda o‘quvchi manfaatlari ustuvorligiga alohida e‘tibor qaratilishi lozim.

Fizikani o‘qitishga sun‘iy intellekt texnologiyalarini joriy etish avvalambor, bu borada SI, undan o‘quv jarayonida foydalanish usullari bo‘yicha bilim va malakalarga ega bo‘lgan o‘qituvchilarni tayyorlash, malakasini oshirish lozim bo‘ladi. Ushbu jarayonlarida zarur zamonaviy bilimlarni bo‘lajak o‘qituvchi hamda pedagoglar diqqat-e‘tiboriga yetkazish bilan bir qatorda mazkur yo‘nalishlarda faoliyat ko‘rsatadigan tadqiqotchilar, ta‘lim boshqaruvi idoralari,

pedagoglar va boshqa manfaatdor tomonlar hamkorligini ta'minlash muhimdir. Zarur bo'lganda huquqiy-normativ bazaga zarur qo'shimcha va o'gartirishlar kirishga to'g'ri keladi.

Hozirgi vaqtda sun'iy intellekt sohasi hali o'z rivojlanishining ilk pallasida deyishimiz mumkin. Shunday ekan, ilm, fan va texnikaning mazkur yutug'i salohiyatidan fizika ta'limini ijobiy tomonga o'zgartirish, o'quvchi ta'lim va tarbiyasi hamda jamiyat manfaatlari yo'lida foydalanish uchun qo'shimcha tadqiqotlar va keng hamkorlik zarur bo'ladi.

Fizika ta'limiga sun'iy intellektni joriy qilish yo'nalishidagi kelgusi tadqiqotlarda SI ga asoslangan innovatsion ilovalarni har tomonlama o'rganishga alohida e'tibor qaratish lozim. Bunda sun'iy intellektning o'quvchilar ta'lim olishiga uzoq muddatli ta'siri bo'yicha tadqiqotlar, o'qituvchilarni tayyorlash va qayta tayyorlash, ularning malakasini oshirish, texnik va metodik qo'llab-quvvatlashning samarali strategiyalarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, sun'iy intellektga asoslangan individual ta'lim yondashuvlarining o'quvchilarning akademik o'zlashtirishiga, fizikani konseptual tushunishi, uzoq muddatli xotira, eslab qolish ko'nikmalariga ta'sirini o'rganish SI vositalarining barqarorligi va samaradorligi to'g'risida qimmatli ma'lumotlarni taqdim qilishi mumkin. Bundan tashqari ta'limda sun'iy intellektidan foydalanish ko'lamining tobora ortib borayotganligini inobatga olgan holda axborot xavfsizligi va axloqiy oqibatlar bo'yicha tadqiqotlar o'tkazish muhim ahamiyatga ega. Sun'iy intellekt algoritmlarida maxfiylik, shaffoflik va adolatni o'rganish, sun'iy intellektga asoslangan o'qitish tizimlarida noxolislik, potensial kamsitish ta'sirini yumshatish yuzasidan ilmiy izlanishlar olib borish SI dan barcha teng foydalanishini ta'minlash uchun zarurdir. Sun'iy intellektga asoslangan moslashuvchan ta'lim va individual yondashuvlar samaradorligiga turli madaniyatlar, yosh guruhlari, o'quv muhiti, ta'lim sharoitlarining ta'sir o'rganish ham muhim ilmiy metodik muammolar sanaladi. Shu jihatdan kelgusida bizni sun'iy intellektidan maktab ta'limida, jumladan, fizikani o'qitishda foydalanish bo'yicha ko'plab tadqiqotlar kutib, turibdi, deyish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abbas, N., Ali, I., Manzoor, R., Hussain, T., & Hussaini, M. H. A. L. (2023). Role of ArtificialIntelligence Tools in Enhancing Students' Educational Performance at HigherLevels. Journal of Artificial Intelligence, Machine Learning and Neural Network(JAIMLNN) ISSN: 2799-1172, 3(05), 36–49.
2. Abdullah, D., Poetri, A. L., Saputra, N., & Al Haddar, G. (2023). The role of parent-teachercommunication in improving children's achievement. Cendikia: Media JurnalIlmiah Pendidikan, 13(3), 482–488.

3. Adiguzel, T., Kaya, M. H., & Cansu, F. K. (2023). Revolutionizing education with AI: Exploring the transformative potential of ChatGPT. *Contemporary Educational Technology*, 15(3), ep429.
4. Chan, L., Hogaboam, L., & Cao, R. (2022). Artificial intelligence in education. In *Applied Artificial Intelligence in Business: Concepts and Cases* (pp. 265–278). Springer.
5. Jia, F., Sun, D., & Looi, C. (2023). Artificial intelligence in science education (2013–2023): Research trends in ten years. *Journal of Science Education and Technology*. <https://doi.org/10.1007/s10956-023-10077-6>
6. Bartolacci, F., Caputo, A., & Soverchia, M. (2020). Sustainability and financial performance of small and medium-sized enterprises: A bibliometric and systematic literature review. *Business Strategy and the Environment*, 29(3), 1297–1309.
7. Chassignol, M., Khoroshavin, A., Klimova, A., & Bilyatdinova, A. (2018). Artificial Intelligence trends in education: a narrative overview. *Procedia Computer Science*, 136, 16–24

127.UZBEKISTAN'S INNOVATION JOURNEY - A LOOK THROUGH THE LENS OF THE GII: ANALYZING UZBEKISTAN'S PERFORMANCE BASED ON GLOBAL INNOVATION INDEX

Janitha Amarasena

Vice Rector- International Cooperation,
Bukhara University of Innovation

Abstract:

This study examines Uzbekistan's progress in innovation using the Global Innovation Index (GII) as a benchmark. By analyzing Uzbekistan's performance on the GII, the paper explores the effectiveness of the country's ongoing innovation reforms. It identifies areas where Uzbekistan excels and highlights aspects that require further development. The research also discusses the potential for Uzbekistan to join the ranks of the top 50 innovative economies by 2030. This analysis provides valuable insights for policymakers aiming to strengthen Uzbekistan's innovation ecosystem and drive economic growth.

Introduction:

Innovation is widely recognized as a critical driver of economic growth and societal well-being. In this context, Uzbekistan has embarked on a significant journey to foster a more innovative environment. This paper delves into Uzbekistan's progress on this path, utilizing the Global Innovation Index (GII) as a key analytical tool.

The GII, published annually by the World Intellectual Property Organization (WIPO), is a comprehensive framework for assessing a nation's innovation capabilities. By analyzing Uzbekistan's performance across the GII's various indicators, we gain valuable insights into the strengths and weaknesses of the country's innovation ecosystem.

Uzbekistan's position and trends within the GII framework, this study aims to achieve the following:

- Evaluate the effectiveness of Uzbekistan's ongoing innovation initiatives.
- Identify areas of strength where Uzbekistan excels in innovation.
- Highlight aspects that require further development to enhance the country's innovation ecosystem.
- Analyze the potential for Uzbekistan to join the ranks of the top 50 most innovative economies by 2030.

This research offers valuable insights for policymakers and stakeholders invested in propelling Uzbekistan's innovation journey. By understanding the country's current standing and pinpointing

areas for improvement, we can contribute to fostering a robust and dynamic innovation ecosystem that fuels economic growth and societal advancement in Uzbekistan.

Literature Review:

Innovation is critical for a country's success. Studies have shown it to be a benchmark for competitiveness (Pudelko & Mendenhall, 2009; Quitzow, 2013) and economic growth (Sekuloska, 2015). The **Global Innovation Index (GII)**, created by a team including Cornell University, INSEAD, and the World Intellectual Property Organization, measures how well different countries foster innovation (Cornell University et al., 2020). Since its launch, the GII has become a popular tool for comparing national innovation capabilities (Sohn et al., 2016; Carpita & Ciavolino, 2017; Jankowska et al., 2017; Reis et al., 2018; Pençe et al., 2019; Yu et al., 2022).

In the realm of innovation, Schumpeter (1939, 1962) posited that organizations drive profit growth through successful innovation. Additionally, Schumpeter was among the first economists to link innovation with entrepreneurship, highlighting its role in fostering economic expansion.

In a separate study, Unlukaplan (2009) delved into the dynamics within European Union (EU) member countries, seeking to unveil the interplay among economic development, competitiveness, and innovation. Employing canonical correlation analysis, Unlukaplan observed a significant correlation between economic advancement and attributes related to innovation competitiveness.

The GII has two main parts: Innovation Input and Innovation Output. Each part is made up of several indicators. **Innovation Input** considers five factors: 1) Institutions, 2) Education and Research, 3) Infrastructure, 4) Market Development, and 5) Business Development. **Innovation Output** focuses on two areas: 1) Knowledge and Technology Creation, and 2) Creative Industries.

Methodology

The methodology section of this research paper outlines the approach taken to analyze Uzbekistan's progress in fostering an innovative environment, utilizing the Global Innovation Index (GII) as a key analytical tool. The methodology includes the following steps:

1. Selection of the Global Innovation Index (GII) as the Analytical Tool: The GII, published annually by the World Intellectual Property Organization (WIPO), was chosen as the primary tool for assessing Uzbekistan's innovation capabilities due to its comprehensive framework and wide acceptance in the field of innovation studies.

2. Data Collection: Data for Uzbekistan's performance in the GII was collected from the latest available reports and datasets published by WIPO. This included data on various indicators such as institutions, human capital and research, infrastructure, market sophistication, business sophistication, and creative outputs.
3. Data Analysis: The collected data was analyzed to evaluate Uzbekistan's performance across the different indicators of the GII. This analysis involved comparing Uzbekistan's scores to those of other countries and identifying trends and patterns in Uzbekistan's performance over time.
4. Evaluation of Effectiveness of Innovation Initiatives: The analysis also included an evaluation of the effectiveness of Uzbekistan's ongoing innovation initiatives, based on the country's performance in the GII indicators related to policy and institutional support for innovation.
5. Identification of Strengths and Weaknesses: The analysis aimed to identify areas of strength where Uzbekistan excels in innovation, as well as aspects that require further development to enhance the country's innovation ecosystem. This involved comparing Uzbekistan's performance to that of other countries and benchmarking against best practices.
6. Projection of Future Performance: Based on the analysis of Uzbekistan's current standing in the GII, the methodology included a projection of the country's potential to join the ranks of the top 50 most innovative economies by 2030. This projection was based on trends in Uzbekistan's performance and an assessment of the country's innovation potential.
7. Limitations: The methodology also acknowledged any limitations in the analysis, such as data availability and reliability, and the potential for bias in the selection and interpretation of data.
8. Ethical Considerations: The research adhered to ethical guidelines, ensuring that the analysis was conducted with integrity and transparency, and that the findings were reported accurately and impartially.

Overall, the methodology employed a systematic approach to analyze Uzbekistan's progress in fostering an innovative environment, providing valuable insights for policymakers and stakeholders invested in the country's innovation journey.

Results: Uzbekistan's Innovation Performance in GII 2023

Uzbekistan has been steadily improving its innovation ecosystem over the past four years, as indicated by its performance in the Global Innovation Index (GII) 2023. The GII ranks Uzbekistan 82nd out of 132 economies, positioning it as the 4th highest-ranking lower-middle-income economy in Central and Southern Asia.

Trend in Rankings:

	GII Position	Innovation Inputs	Innovation Outputs
2020	93rd	81st	118th
2021	86th	75th	100th
2022	82nd	68th	91st
2023	82nd	72nd	88th

Uzbekistan’s Innovation Compared to Other Economies

GII Pillar	Uzbekistan Score	Top 10 Average Score	Difference
Institutions	54.75	80.09	25.34
Human Capital and Research	125.22	319.24	194.02
Business Sophistication	25.54	60.79	35.25
Infrastructure	38.52	63.33	24.81
Knowledge and Technology Outputs	Not shown	504.29	Not applicable
Creative Outputs	14.56	66.13	51.57
Market Sophistication	33.94	54.74	20.80

The above table shows Uzbekistan’s performance on the Global Innovation Index (GII) 2023, benchmarked against other country groupings. The GII, published by the World Intellectual Property Organization (WIPO), assesses a nation’s capability for and results of innovation. The table focuses on seven pillars that make up the GII framework.

Comparative Performance:

- **Upper Benchmark (Top 10 Economies):** Uzbekistan performs below the top 10 economies across all GII pillars.
- **Regional Benchmark (Central and Southern Asia):** Uzbekistan outperforms the regional average in four areas, including Business Sophistication, Market Sophistication, Human Capital and Research, and Institutions.
- **Income Group Benchmark (Lower-Middle-Income Economies):** Uzbekistan performs above the lower-middle-income group average in Knowledge and Technology Outputs, Business Sophistication, and Market Sophistication.

Uzbekistan's Innovation Capabilities by Pillar

The following table that shows Uzbekistan's performance on the seven pillars of the Global Innovation Index (GII) 2023, published by the World Intellectual Property Organization (WIPO). The GII assesses a nation's capability for and results of innovation.

Uzbekistan's Performance

GII Pillar	Score	Rank
Institutions	54.75	55
Human Capital and Research	25.22	89
Business Sophistication	25.54	78
Infrastructure	37.99	73
Knowledge and Technology Outputs	19.33	78
Market Sophistication	33.94	69
Creative Outputs	14.56	93

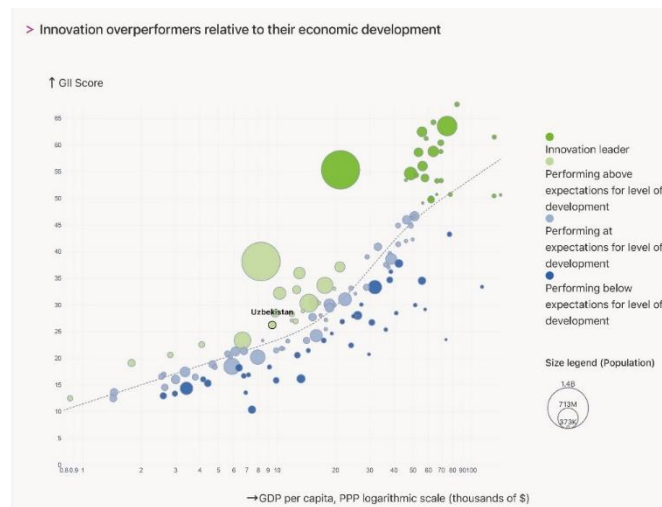
Strengths

- **Market Sophistication (Score: 33.94):** This score suggests that Uzbekistan has a moderately developed domestic market that can absorb some innovation.
- **Infrastructure (Score: 37.99):** This score suggests that Uzbekistan has a decent level of infrastructure to support innovation activities.

Weaknesses

- **Institutions (Score: 54.75):** This score suggests that there is room for improvement in the political and regulatory environment to better support innovation.
- **Human Capital and Research (Score: 25.22):** This score suggests that Uzbekistan may be lagging behind in its investment in education, research and development, and knowledge creation.
- **Business Sophistication (Score: 25.54):** This score suggests that Uzbekistan's business environment may not be well-developed to support the creation and commercialization of new ideas.
- **Knowledge and Technology Outputs (Score: 19.33):** This score suggests that Uzbekistan's output of knowledge and intangible assets is relatively low.
- **Creative Outputs (Score: 14.56):** This score suggests that Uzbekistan's creative industries are not yet well-developed.

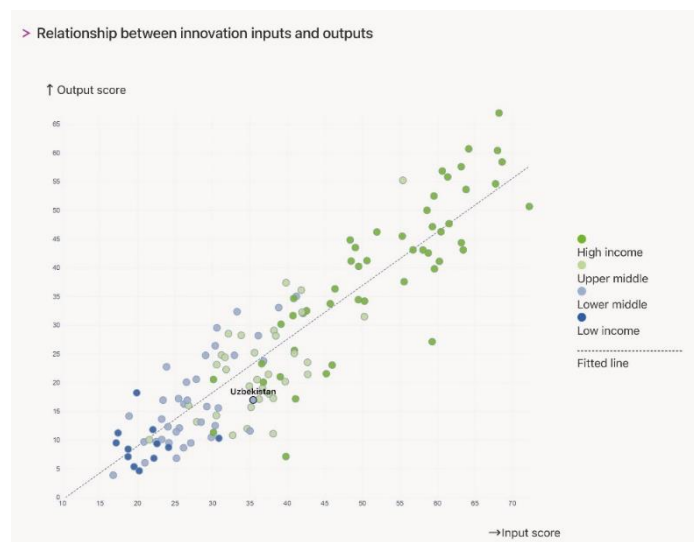
Expected vs. Observed Innovation Performance

Uzbekistan's Performance

The chart highlights Uzbekistan's performance on the GII 2023. Uzbekistan is a lower-middle-income economy located in Central Asia. The bubble for Uzbekistan is positioned above the trend line. This indicates that Uzbekistan is performing **above expectations** for its level of development according to the GII 2023

Effectively translating innovation investments into innovation outputs

Uzbekistan's Performance

The chart illustrates Uzbekistan's location relative to the fitted line. While the exact placement isn't provided, the image suggests Uzbekistan falls **below the line**. This suggests that relative to its level of investment in innovation, Uzbekistan produces less innovation outputs.

Other Key Indicators:

- **Expenditure on education:** 4.62% of GDP in 2021, ranking 52nd.
- **Graduates in science and engineering:** 32.79% of total tertiary graduates in 2021, ranking 12th.
- **Researchers:** 523.38 FTE/mn pop. in 2021, ranking 69th.
- **Gross expenditure on R&D:** 0.132% of GDP in 2021, ranking 99th.
- **QS World University ranking (top 3 universities):** Average score of 0 in 2022, ranking 71st.
- **ICT access score:** 8.61 in 2021, ranking 75th.
- **Production and export complexity:** -0.255 in 2020, ranking 72nd.
- **High-tech exports:** 19,668,992 USD in 2021, ranking 122nd.
- **Cultural and creative services exports:** 20,219,000 USD in 2021, ranking 88th.

Discussion & Suggestions:

Uzbekistan's performance in the Global Innovation Index (GII) 2023 reflects a mixed picture, with notable strengths in certain areas but significant weaknesses in others. The country excels in institutions, indicating a supportive political and regulatory environment for innovation. This is a crucial foundation for fostering innovation-driven growth. Additionally, Uzbekistan performs well in market sophistication, indicating a relatively developed market, and infrastructure, which is essential for facilitating innovation activities.

However, Uzbekistan faces challenges in creative outputs and human capital and research. These areas are crucial for sustaining long-term innovation capabilities. Creative outputs, including industries like advertising, design, and fashion, play a significant role in driving cultural and economic innovation. Human capital and research are fundamental for generating new ideas and knowledge that drive innovation forward.

In terms of overall ranking, Uzbekistan ranks 82nd out of 132 economies, indicating room for improvement. The country's strengths in gross capital formation, labor productivity growth, and the percentage of graduates in science and engineering fields are promising. These strengths suggest a solid foundation for innovation-driven growth, but they need to be complemented by improvements in areas like internet entrepreneurship, high-tech exports, and scientific research.

To improve its innovation performance, Uzbekistan could consider the following strategies:

1. **Enhancing Creative Outputs:** Uzbekistan could focus on developing its creative industries by providing support for artists, designers, and creative entrepreneurs. This could include funding programs, incubators, and initiatives to promote creativity and innovation in these sectors.

2. Investing in Human Capital and Research: Uzbekistan could strengthen its education system to produce a skilled workforce with a strong foundation in science and engineering. Additionally, increasing investment in research and development (R&D) could help generate new knowledge and technologies.

3. Promoting Internet Entrepreneurship: To improve its ranking in generic top-level domains (TLDs) per 100,000 populations, Uzbekistan could create a more conducive environment for internet entrepreneurship. This could involve improving access to high-speed internet, providing support for tech startups, and fostering a culture of innovation and risk-taking.

4. Boosting High-Tech Exports: Uzbekistan could focus on developing its high-tech sector and encouraging companies to export high-tech products. This could involve providing incentives for companies to invest in R&D, improving access to funding for high-tech startups, and promoting collaboration between universities and industry.

5. Strengthening Scientific Research: To increase the number of scientific and technical articles published, Uzbekistan could invest in research institutions and create incentives for researchers to publish their work. This could include funding for research projects, providing access to research facilities and equipment, and promoting collaboration between researchers.

By addressing these areas, Uzbekistan could improve its innovation performance and create a more competitive economy in the global marketplace.

Reference:

1. Carpita, M., Ciavolino, E. A generalized maximum entropy estimator to simple linear measurement error model with a composite indicator. *Adv Data Anal Classif* 11, 139–158 (2017). <https://doi.org/10.1007/s11634-016-0237-y>
2. Cornell University, INSEAD, and WIPO (2019); *The Global Innovation Index 2019: Creating Healthy Lives, The Future of Medical Innovation*, Ithaca, Fontainebleau, and Geneva.
3. Cornell University, INSEAD, and WIPO (2020). *The Global Innovation Index 2020: Who Will Finance Innovation?* Ithaca, Fontainebleau, and Geneva.
4. Kun-Huang Huarng, Tiffany Hui-Kuang Yu (2022), *Analysis of Global Innovation Index by structural qualitative association, Technological Forecasting and Social Change*, Volume 182.
5. Markus Pudelko, Mark E. Mendenhall (2009), *The contingent nature of best practices in national competitiveness: The case of American and Japanese innovation processes*, *European Management Journal*, vol. 27, Issue 6, p 456-466.
6. Marta Götz & Barbara Jankowska (2017): *Clusters and Industry 4.0 – do they fit together?* *European Planning Studies*, DOI: 10.1080/09654313.2017.1327037

7. Rainer Quitzow (2015), Dynamics of a policy-driven market: The co-evolution of technological innovation systems for solar photovoltaics in China and Germany, *Environmental Innovation and Societal Transitions*, vol 17, 2015, p 126-148.
8. WIPO (2021). *Global Innovation Index 2021: Tracking Innovation through the COVID-19 Crisis*. Geneva: World Intellectual Property Organization.
9. World Intellectual Property Organization (WIPO) (2022). *Global Innovation Index 2022: What is the future of innovation-driven growth?* Geneva: *WIPO*. DOI 10.34667/tind.46596
10. World Intellectual Property Organization (WIPO) (2023). *Global Innovation Index 2023: Innovation in the face of uncertainty*. Geneva: *WIPO*. DOI:10.34667/tind.48220

128. TA'LIMDA ZAMONAVIY MEDODLARDAN FOYDALANISHNING KREATIV USULARI

Haydarov Orifjon Rustamovich

Buxoro davlat pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy ta'limning interfaol usullarida foydalangan holda yoshlarimiz tafakkurini ma'naviy va kreativ o'qitish orqali pedagogikaning innovasion medotlaridan qo'llash mumkin bo'lgan ba'zi bir treninglar (texnologiyalar)ga tavsiflar berib o'tilgan, ushbu texnologik treninglarni dars jarayonida qo'llash talaba-yoshlarni yangi g'oya yangi fikr hamda bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etishda ta'limni o'rganish usulini qo'llash ochib berilgan.

Kalit so'zlar: metod, usul, pedagogika, texnologiya, o'qituvchi, mavzu, talaba, dars, tarmoq, fikr, g'oya, ta'lim, shaxs, trener, vazifa, ma'naviyat, muloqot.

Аннотация: В статье описаны некоторые тренинги (технологии), которые могут быть применены из инновационных методов педагогики через духовно-творческую тренировку мышления нашей молодежи с использованием интерактивных методов современного образования, применение этих технологических тренингов в ходе урока, применение Раскрыто метод обучения студентов и молодежи в содержательной организации их свободного времени и новых идеях.

Ключевые слова: метод, метод, педагогика, технология, учитель, предмет, ученик, урок, сеть, мысль, идея, образование, человек, тренер, задача, духовность, общение.

Abstract: The article describes some trainings (technologies) that can be applied from innovative methods of pedagogy through spiritual and creative training of the thinking of our youth using interactive methods of modern education, these technological trainings application in the course of the lesson, the application of the method of learning to students and young people in the meaningful organization of their free time and new ideas has been revealed.

Key words: method, method, pedagogy, technology, teacher, subject, student, lesson, network, thought, idea, education, person, trainer, task, spirituality, communication.

Milliy istiqlol o'zbek xalqiga nafaqat siyosiy va iqtisodiy mustaqillik bag'ishladi, balki milliy o'zlikni anglash va eng muhimi, uni jahonga yoyib, o'z san'atidagi shuhrati-yu an'anasini sharaf bilan davom ettirish imkoniyatini ham berdi. O'zbek millatining ko'p ming yillik tarixida keyingi o'n yillikda erishilgan yutuqlarimiz alohida o'rin tutadi. Mustaqillik necha asrlar davomida yaratilgan boy ma'naviy-ma'rifiy merosimizni nafaqat o'rganish, balki uni davr talablari asosida qaytadan idrok etish va milliy manfaatimizga xizmat qildirish vazifasini oldimizga qo'ydi. Boy

tajribalarimiz negizida milliy istiqlol mafkurasining yangicha tamoyillari yaratildi. Ilg'or texnologiyalar asrida ma'lumot va axborot yetkazishda metodlarning o'rni beqiyos. Shu jumladan, quyida biz bir qator metodlarning Afzal xususiyatlariga to'xtalib tahlil qilib o'tamiz. **“TARMOQLAR” metodi** – o'quvchi – talabani mantiqiy fikrlash, umumiy fikr doirasini kengaytirish, mustaqil ravishda adabiyotlardan foydalanishni o'rgatishga qaratilgan. **“Blits o'yin” metodi** - harakatlar ketma-ketligini to'g'ri tashkil etishga, mantiqiy fikrlashga, o'rganayotgan predmeti asosida ko'p, xilma-xil fikrlardan, ma'lumotlardan kerakligini tanlab olishni o'rgatishga yo'naltirilgan. **“Intervyu” texnikasi o'quvchi** - talaba savol berish, eshita olish, to'g'ri javob berish, savolni to'g'ri tuzishni o'rgatishga qaratilgan. **“Ierarxiya” texnikasi** – oddiydan murakkabga, murakkabdan oddiyga o'tish usullarini qo'llash orqali ularni mantiqiy, tanqidiy, ijodiy fikrlashga o'rgatishga qaratilgan. **“Bumerang” texnikasi** - o'quvchi –talabalarni dars jarayonida, darsdan tashqarida turli adabiyotlar, matnlar bilan ishlash, o'rganilgan materialni yodida saqlab qolish, so'zlab bera olish, fikrni erkin holda bayon eta olish hamda bir dars davomida barcha o'quvchi – talabalarni baholay olishga qaratilgan. **“Talaba” treningi** – o'quvchi – talabalar bilan individual holda ishlash o'qituvchi va talaba o'rtasidagi to'siqni yo'q qilish, hamkorlikda ishlash yo'llarini o'rgatishga qaratilgan. **“O'qituvchi shaxsi” treningi** - o'qituvchining innovatsion faoliyatini ochib beruvchi “o'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan talablar” mavzusidagi mustaqil fikrlashga, ijodiy insho orqali fikrlarni bayon qilishga qaratilgan. **“Muloqot” texnikasi** o'qituvchilarni auditoriya diqqatini o'ziga jalb etish, dars jarayonida hamkorlikda faoliyat ko'rsatishga, uni tashkil etishni o'rgatishga qaratilgan. **“BOSHQARUV” texnikasi** o'qituvchilarni auditoriyani boshqarishdagi usullari hamda o'quvchi – talabalarni ish jarayonida usullar bilan tanishtiruvchi va shunga o'rgatishga qaratilgan.

Blits – o'yin texnologiyasi. Ushbu texnologiya o'quvchi o'quvchilarni harakatlar ketma ketligini to'g'ri tashkil etishga, mantiqiy fikrlashga, o'rganayotgan predmeti asosila ko'p, xilma xil fikrlardan, ma'lumotlardan kerakligini tanlab olishni o'rgatishga qaratilgan. Ushbu texnologiya davomida o'quvchi o'quvchilar o'zlarining mustaqil fikrlarini boshqalarga o'tkaza oladilar, chunki bu texnologiya shunga to'liq sharoit yaratib beradi.

Maqsad: Ushbu texnologiya tinglovchilarga tarqatilgan qog'ozlarda ko'rsatilgan harakatlar ketma ketligini avval yakka holda mustaqil ravishda belgilab, so'ngra o'z fikrini boshqalarga o'tkaza olish yoki o'z fikrida qolish, boshqalar bilan hamfikir bo'la olishga yordam beradi. Ushbu texnologiya bir necha bosqichda o'tkaziladi.

1- bosqich. Trener ushbu trening bir necha bosqichda o'tkazilishi haqida tinglovchilarga (o'quvchi o'quvchilarga) tushuncha beradi. Har bosqichdagi vazifani bajarishga aniq vaqt berilishi, tinglovchilar esa shu vaqtdan unumli foydalanishlari kerakligi haqida ularni ogohlantiradi;

-Trener hamma tinglovchilarga alohida alohida tarqatma material beradi va tinglovchilardan ushbu materialni sinchiklab o'rganishlarini so'raydi;

-Trener tarqatma material mazmuni va bajariladigan vazifani tushuntiradi, ya'ni tarqatma materialda berilgan 13 ta harakatni ketma ketligini to'g'ri belgilash kerakligi, beligini esa qog'ozdagi alohida ajratilgan bo'limga raqamlar bilan belgilash kerakligini tushuntiradi;

-Qo'yilgan vazifa avval yakka tartibda bajarilishini aytadi.

2- bosqich. Trener birinchi berilgan vazifani har bir tinglovchi tomonidan yakka tartibda bajarilishini kuzatadi, qiynalganlarga yordam beradi, yoki qaytadan tushuntiradi:

Har bir tinglovchi tarqatma materialdagi —YAKKA BAHO bo'limiga shu yerda berilgan harakatlardan o'zining shaxsiy fikri asosida mantiqiy ketma ketligini raqamlar Bilan belgilab chiqadi, ya'ni berilgan 13 harakatdan, uning fikricha qaysi biri, birinchi bo'lishi, qaysi biri esa ikkinchi bo'lishini va hokazo. Bu vazifani bajarish uchun trener tinglovchilarga 10 daqiqa vaqt beradi.

-trener tinglovchilardan 3 kishidan iborat kichik guruhlar tashkil etishlarini so'raydi. 3 kishilik guruhlar tinglovchilarning xoxishlariga qarab yoki raqamlar bo'yicha tashkil etilishi mumkin:

-kichik guruhlardagi tinglovchilarning har biri o'z qog'ozidagi yakka baho bo'limida belgilangan harakatlar ketma ketligi Bilan bir birini tanishtiradilar, keyin 3 kishidan uch xil bo'lgan ketma ketlikni birlashib, bir birlari Bilan tortishib, bahg'ilashib, bir bilariga ta'sir o'tkazib, o'z fikrlariga ishonirib kelishgan holda bir muqimga kelib ularga tarqatilgan qog'ozdagi —GURUH BAHOSI bo'limiga raqamlar bilan belgilab chiqadilar.

-Trener kichik guruhdagi tortishuvlarda ishtirok etmaydi, faqat kichik guruhlar va har bir tinglovchi faoliyatini kuzatadi. Bu vazifani bajarish uchun 20 daqiqa vaqt beriladi.

Izoh: Bajarilgan vazifani baholashning Yana bir turi, quyidagicha: tinglovchilarning javoblari trener tomonidan berilgan —TO'G'RI JAVOBning yarmida ko'piga to'g'ri kelgan bo'lsa, demak, —qoniqarli 75% to'g'ri kelgan bo'lsa – yaxshi, 100% to'g'ri kelgan bo'lsa – a'lo deb belgilash mumkin.

“blits”¹ o'yin texnologiyasi ni — bolalar uchun operalarda qo'llaymiz.

Avaz Mansurovning B.Isroil va F.Safarov librettosiga yozilgan – “Hayvonlar sultoni” operasining mazmunini bilan tanishtiriladi o'qib beriladi. O'quvchilarga tarqatma materiallar tarqatiladi.

Ushbu texnologiya o'quvchi – talabalarni ketma – ketligini to'g'ri tashkil etishga, mantiqiy fikrlashga, o'rganayotgan predmeti asosida ko'p, xilma – xil fikrlardan, ma'lumotlardan kerakligini tanlab olishni o'rgatishga qaratilgan. Ushbu texnologiya davomida o'quvchi – talabalar

o‘zlarining mustaqil fikrlarini boshqalarga o‘tkaza oladilar, chunki bu texnologiya shunga to‘liq sharoit yaratib beradi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017.
2. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni. 1-ilova: “2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi”. Xalq so‘zi gazetasi. 2017-yil 8-fevral soni va Internet resurs: www.lex.uz.
3. J.G‘.Yo‘ldoshev, S.A. Usmonov. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent: “O‘qituvchi”. 2004 yil.
4. K.Tolipov, M.Usmonboyeva. Pedagogik texnologiyalarning tadbiqiy asoslari. – Toshkent: “Fan”, 2006 yil.
5. R.J.Ishmuxammedov. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta’lim samaradorligini oshirish yo‘llari. T.Nizomiy nomidagi TDPU, 2004 yil.

129. МЎЎТАБАР АЁЛНИ ЭЪЗОЗЛАЙЛИК**Болтаева Матлюба Очиловна**

Бухоро инновациялар Университети доценти,

Фалсафа фанлари номзоди.

Болтаева Ферангизбону Собировна

7 ИДУМ ўқитувчиси

Аннотация: Мазкур мақолада оиланинг муқаддаслиги, аёлнинг мўътабарлиги, Қуръони Карим, ҳадисларда, аёлларга юксак эҳтиром эътироф этилганлиги, илм ҳақида фикрлар баён этилган.

Калит сўзлар: Мўътабарлик, улуғворлик, ҳаёт шукроналиги, Қуръони Карим, ҳадислар.

В данной статье раскрывается вопрос о женщине, матери о ее святости, о роли ее воспитания.

Ключевые слова: святость, благодарность, величество матери.

*“Аёлни эъозлаш, аёлга эҳтиром**кўрсатиш халкимизга хос**олийжаноб қадрият ҳисобланади”***SH.Mirziyoyev**

Аёл ким, у мўътабар зот. Унинг мўътабарлиги унда жамики инсоний фазилатлар мужассамлашганлигидандир.

Қуръони Каримда аёл гўзаллиги унинг оналигида, маърифати, ўқимишлилиги, донолиги, нозиклиги, меҳр ибосида дейилган.

Маълумки, мустақил Ўзбекистонимиз аёллар нуфузини кўтарган, юқори даражада кадрлаган юрт ҳисобланади. Зеро, аёлнинг юксак маънавий фазилатларга эгалиги ҳар қандай оиланинг бахтли бўлиши учун хизмат қиладиган муҳим омил. Оиланинг муқаддаслиги, аёлнинг мўътабарлиги ҳақида Қуръони Каримда шундай фикрлар баён этилган: “Ўз жинсларингиздан сизлар учун жуфти ҳалоллар яратиб берди, токи улар билан ҳаловатли турмуш қургай сизлар. Ўрталарингизда меҳр-муҳаббат туйғусини пайдо қилди. Бу эса Аллохнинг биру борлигини нишонларидандир.

Ақл-идрокли фикр юритувчилар учун бунда кўп ишора ва аломатлар бордир.”

Зеро, аёл меҳрибонлик тимсоли. Аёлнинг мўътабарлиги, донолиги унинг илмлимлигидадир. Ислом дини аёл кишини илмли, маърифатли бўлишга буюрган. Чунки

у келажак авлод тарбияловчиси. Шунинг учун аёл кишига катта масъулият юклатилган. Ислом раҳнамолигида аёллар илм ва маданиятнинг энг юқори даражасига кўтарилганлар.

Зеро, аёллардан машхур, фозила аёллар, табиблар, олималар, муҳаддислар ҳам бўлган. Пайгамбаримиз Мухаммад саллолоҳу алайҳи вассаллам “Илм олиш мўмин ва мўминага фарздир” дейишлари бежиз эмас. Чунки, дунёда иззат топган мўътабар аёлларимизга илм олишни даъват этиб келажакда, юртимиз равнақи йўлида хизмат қиладиган, буюк аждодларимизга хос ва мос авлодлар етиштириб беришдек катта масъулият юклатилганлиги бежиз эмас.

Ана энди фикрларимизни фалсафий мушоҳада қиладиган бўлсак, оналар мўътабарлиги, ундаги шукроналик ҳисси нималарга олиб келади. У тараққиётни тезлатади. Ғоявий маънавий поклик, бағрикенгликни инсон қалбига жо қиладди. Ахир буларнинг ҳаммаси янги Ўзбекистон ёшларининг фаровон турмуши, эркин ҳаёти, маънавий -ахлоқий камол топиши учун катта имконият манбаи эмасми?. Маълумки, исломда шукроналик олий даражадаги фазилят ҳисобланади. Бу ҳақида Абдуллоҳ ибн Аббос шундай деганлар. ”Шукр қилишлик иймоннинг ярмидир”.

Қаффоли Шоший ўзининг машхур “Жавоми ул Карим” китобида Пайгамбаримиз Мухаммад саллолоҳу алайҳи вассалламнинг “Неъматлар ҳақида гапиришлик, шукр қилишлиқдир.” Шукроналик ҳисси инсоннинг ботини ва зоҳирида намоён бўлишидадир. Биз Янги Ўзбекистон қуряпмиз. Ёшлар маълумки, жамиятнинг энг катта ва ҳаракатчан кучи шунинг учун ҳам ёшларни доим кузатиб, назорат қилиш масалалари, мўътабар аёллар, оналар, биз ўқитувчи, устозларнинг долзарб вазифасига киради. Ёшлар тарбиясига қандай омиллар таъсир қиладди. Уларнинг маънавиятига интернет, кино, сериаллар, мусиқа, рақснинг таъсири борми? Албатта бор.

Бизнинг ёшлар юксак маънавиятли, ғоявий онгли, маънавий баркамол бўлишлари учун ҳар томонлама интеллектга бой бўлишларига эътибор қаратишга масъулмиз. Шунинг учун уларни Янги Ўзбекистонимизнинг талабларига жавоб берадиган, мустақил дунёқарашга эга бўлган баркамол авлодни, шукроналик руҳида тарбиялашда катта эътибор қаратишимиз лозим.

Юксак маънавиятли кадриятларни эъзозлаган ёшлар ҳам жамиятимиз таянчи. Чунки кадриятлар эҳтиёж, ҳиссиёт соҳасида ва субъект шахс фаолиятида ўзлаштирилган, эътироф этилган намоён бўлган ҳолда шахснинг касб соҳасини янада чуқур ўзлаштиришига бевосита таъсир кўрсатади. Аёлни эъзозлаш ҳам миллий кадрият ҳисобланади. Чунки ёшлар бундай миллий кадриятни чуқур англаши, миллий ғурурга эга бўлиши, иймонли, инсофли, меҳнатсевар бўлишида, ҳаётида берилган бундай

неъматларга нисбатан эътибори асосида шукроналик ётади ва у ҳар томонлама камол топгандагина бундай фазилатларни қадрига етган бўлади. Биламизки, қадриятлар анъаналарда қарор топган. Шунинг учун биз ёшларда, олий ўқув-юртларида ёшларни маънавий -ахлокий инсонийлик руҳида тарбиялашда бу туйғуларнинг ҳаётимизда сингиб боришида бизнинг ким эканлигимизни кўрсатишимиз керак.

Инчунин, ҳозирги даврда ёшларимизнинг, қизларимизнинг саломлашиш одобига бир назар ташланг. Саломлашишдаги миллий қадриятни сезасизми, ёки кузатганмисиз? Саломлашишдаги гўзаллик, нафосат, одоб-ҳаёни сездингизми? Э-хе бунда қанчалик фазилатлар мужассам.

Демак, инсонда доимо ҳаётга эътибор, ахлокий қадриятлар туйғуси, онанинг, аёлнинг мўътабарлиги, шукроналик туйғуси бўлиши керак.

Зеро, мухтарам юртбошимизнинг саъй ҳаракатлари билан маънавий қадриятларга эътибор қаратилишини билишимиз керак.

Биз шундай фаровон юртда яшаётган эканмиз, юқорида эътироф этилган фикрларга амал қилмоғимиз, ҳаётимиз давомида инновацион фаолиятимизни янада юксаклаштиришимиз мақсадга мувофиқдир.

АДАБИЁТЛАР.

- 1.Мирзиёев Ш.М. “Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга кураимиз.” Тошкент 2017
- 2.Мирзиёев Ш. “Янги Ўзбекистон стратегияси.” Тошкент Ўзбекистон 2021.
297 бет
- 3.Қуръони Карим “Иброҳим сураси 7- оят.” Тошкент 2001

130. MEDIA TA'LIM VOSITALARI ORQALI O'SMIRLARNI KREATIV FIKRLASHGA O'RGATISH MEXANIZMLARI.

Mavlonov Dilmurod Murtazoyevich

Buxoro Inovatsiyalar universiteti, 2-kurs magistr, pedagogika nazariyasi va tarixi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada media-ta'lim vositalari orqali o'smirlarni ijodiy fikrlashga o'rgatish mexanizmlari o'rganilgan. Biz qo'llanilgan usullarni o'rganamiz, ushbu yondashuvlarning natijalarini taqdim etamiz, ularning oqibatlarini muhokama qilamiz va o'spirinlarda ijodiy fikrlashni yanada rivojlantirish bo'yicha takliflar bilan yakunlaymiz.

Kalit so'zlar:Media ta'limi, ijodiy fikrlash, o'smirlar, Media savodxonligi, tanqidiy fikrlash, raqamli media, vizual hikoyalar.

Bugungi raqamli asrda ommaviy axborot vositalari bizni o'rab oladi, hayotimizga turli yo'llar bilan ta'sir qiladi. O'smirlar, xususan, ijtimoiy tarmoqlardan video oqim platformalariga qadar raqamli media dunyosiga sho'ng'ishadi. Ta'lim vositasi sifatida ommaviy axborot vositalarining imkoniyatlaridan foydalanish uchun o'spirinlarga ushbu raqamli landshaftda ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatini kuchaytirish zarur. Ushbu maqolada media-ta'lim vositalari orqali o'smirlarni ijodiy fikrlashga o'rgatish mexanizmlari o'rganilgan. Biz qo'llanilgan usullarni, kuzatilgan natijalarni va o'spirinlarda ijodiy fikrlashni rivojlantirishning oqibatlarini ko'rib chiqamiz.

Media Savodxonligi Dasturlari: Media savodxonligi dasturlari o'spirinlarga media tarkibini tanqidiy tahlil qilish va baholashni o'rgatish uchun mo'ljallangan. Ushbu dasturlarga ko'pincha noaniqliklarni aniqlash, targ'ibotni tan olish va ommaviy axborot vositalarining jamiyatga ta'sirini tushunish uchun komponentlar kiradi.

Vizual hikoyalar ustaxonalari: Vizual hikoyalar ustaxonalari o'spirinlarni ommaviy axborot vositalari orqali hikoya yaratish san'atiga ta'sir qiladi. Ushbu seminarlar ularga fotografiya, kino yaratish va grafik dizayn bilan tajriba o'tkazish, ijodkorlikni rivojlantirish va o'z g'oyalarini samarali etkazishga undash imkonini beradi.

Virtual haqiqat (VR) tajribalari: Virtual haqiqat tajribalari o'spirinlarni turli xil muhitlarga olib borishi, ularni kundalik hayotida duch kelmasligi mumkin bo'lgan vaziyatlarni tasavvur qilishga va ular bilan o'zaro aloqada bo'lishga undashi mumkin. Ushbu immersiv texnologiya ijodiy fikrlashni tarbiyalash uchun kuchli vosita bo'lishi mumkin.

Onlayn Munozarali Forumlar: O'smirlarni ommaviy axborot vositalari bilan bog'liq onlayn munozarali forumlarga jalb qilish tanqidiy fikrlash va ijodiy ifoda etishga yordam beradi.

Ushbu platformalar ularni o'z g'oyalarini bayon qilishga, boshqalarga javob berishga va ishonarli dalillarni ishlab chiqishga undaydi.

Media ta'lim vositalari orqali o'smirlarni ijodiy fikrlashga o'rgatish ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatini, media savodxonligini va ijodkorligini oshirishning samarali usuli bo'lishi mumkin. Bunga erishish uchun ba'zi mexanizmlar va strategiyalar:

- Media savodxonligi o'quv dasturi: media savodxonligini maktab o'quv dasturiga Qo'shish. Talabalarga media tarkibini tanqidiy tahlil qilishni, tarafkashlikni tan olishni va reklama va yangiliklar hisobotida qo'llaniladigan ishonitirish usullarini tushunishni o'rgatadigan modullarni ishlab chiqing.
- Media tahlil ustaxonalari: o'smirlar ommaviy axborot vositalarining turli shakllarini (teleko'rsatuvlar, filmlar, reklama, yangiliklar maqolalari) tahlil qilishlari va etkazilayotgan xabarlarni, shuningdek, qo'llaniladigan ijodiy usullarni muhokama qilishlari mumkin bo'lgan seminarlarni tashkil qiling.
- Media yaratish loyihalari: talabalarni qisqa metrajli filmlar, bloglar yoki podkastlar kabi o'zlarining media tarkiblarini yaratishga undash. Ushbu amaliy yondashuv ularga ijodiy jarayonni tushunishga va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.
- Hikoya qilish va ijodiy yozish: ijodiy yozish va hikoya qilishni ilhomlantirish uchun media vositalaridan foydalaning. Mashhur teleko'rsatuvlar, filmlar va kitoblarning hikoya tuzilmalarini tahlil qiling, so'ngra talabalarga o'z hikoyalarini yarating.
- Tanqidiy ko'rish: o'smirlarni ommaviy axborot vositalarida ko'rgan va eshitgan narsalarini so'rashga o'rgating. Ularni: "ushbu tarkibni kim yaratgan va nima uchun?" Bu ularga media xabarlariga tanqidiy nuqtai nazarni rivojlantirishga yordam beradi.
- Media ishlab chiqarish ustaxonalari: video tahrirlash, grafik dizayn va ovoz muhandisligi kabi media ishlab chiqarish texnikasi bo'yicha seminarlar tashkil etish. Ushbu ko'nikmalar talabalarga o'z ijodlarini ommaviy axborot vositalari orqali ifoda etish imkoniyatini beradi.
- Munozaralar va munozaralar: talabalarni soxta yangiliklar, ijtimoiy tarmoqlarning ta'siri va media ishlab chiqarish etikasi kabi zamonaviy media muammolari bo'yicha munozaralar va munozaralarga jalb qilish. Bu tanqidiy fikrlash va media savodxonligini oshiradi.
- Hamkorlikdagi loyihalar: o'smirlarni hamkorlikdagi media loyihalar ustida ishlashga undash. Jamoaviy ish ijodkorlikni rag'batlantirishi va ularga muzokaralar olib borish va samarali muloqot qilishni o'rgatishi mumkin.
- Mehmon ma'ruzachilar va Ekskursiyalar: media mutaxassislarni, jurnalistlarni, kinoijodkorlarni va boshqa mutaxassislarni talabalar bilan suhbatlashish yoki media ishlab

chiqarish ob'ektlariga ekskursiyalarni tashkil etishga taklif qiling. Bu o'spirinlarni media-ta'limning haqiqiy dasturlariga ta'sir qiladi.

- Madaniy va tarixiy kontekst: talabalarga turli media shakllarining tarixiy va madaniy kontekstini tushunishga yordam bering. Vaqt o'tishi bilan ommaviy axborot vositalari qanday rivojlanganligini va uning jamiyat va madaniyatga ta'sirini tahlil qiling.
- Axloqiy va axloqiy munozaralar: media-kontent bilan bog'liq axloqiy va axloqiy masalalarni o'rganing. Talabalarni media yaratuvchilari va iste'molchilarining vazifalari haqida fikr yuritishga undash.
- Media tanqidi va sharhlari: talabalarga media-kontent haqida tanqidiy sharhlar yozishlarini so'rang, bu ularga tahliliy va yozish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi va ommaviy axborot vositalari bilan mulohazali aloqalarni rag'batlantiradi.
- Texnologiya va raqamli savodxonlik: talabalarga kontent yaratish va tahrirlash uchun turli xil media vositalari va dasturlardan qanday foydalanishni o'rgating. Media ortidagi texnologiyani tushunish ularning ijodiy imkoniyatlarini oshirishi mumkin.
- Baholash va aks ettirish: talabalarni o'zlarining media loyihalarini baholashga va o'rgangan narsalarini aks ettirishga undash. Bu jarayon ularga ijodiy fikrlash qobiliyatlarini takomillashtirishga yordam beradi.
- Baholash va fikr-mulohaza: talabalarining media tushunchalari haqidagi tushunchalarini muntazam ravishda baholang va ularni yaxshilashga yordam berish uchun konstruktiv fikr bildiring.

Ushbu mexanizmlarni amalga oshirish orqali o'qituvchilar o'spirinlarda ijodiy fikrlash va tanqidiy media savodxonligi ko'nikmalarini rivojlantirib, ularga yanada zukko va ijodiy iste'molchilar va media-kontent ishlab chiqaruvchilari bo'lish imkoniyatini berishlari mumkin.

Media-ta'lim vositalari orqali ijodiy fikrlashni rivojlantirish o'smirlar hayotidagi ommaviy axborot vositalarining murakkab tabiatiga qaratilgan ko'p qirrali yondashuvdir. Ularning media savodxonligini oshirish orqali biz ularga har kuni duch keladigan ko'plab xabarlarni hal qilish imkoniyatini beramiz. Bir vaqtning o'zida ularni vizual hikoyalar va VR tajribalari orqali ijodiy faoliyatga jalb qilish ularga muhim ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Onlayn munozarali forumlar o'spirinlarga o'zlarini ifoda etishlari, fikr almashishlari va tanqidiy va ijodiy fikrlashlarini keskinlashtirishlari uchun platforma yaratadi.

Xulosalar:

O'smirlarni ijodiy fikrlashga o'rgatish uchun media-ta'lim vositalaridan foydalanish natijalari istiqbolli. Ular media savodxonligi, vizual hikoyalar, VR tajribalari va onlayn munozarali forumlarni ta'lim strategiyalariga kiritish orqali biz o'spirinlarga raqamli dunyoni boshqarish uchun yanada kengroq ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beramiz.

- Maktablar va ta'lim muassasalarida media-ta'lim vositalarini o'quv dasturiga kiritish.
- Ota-onalar va vasiylarni o'smirlar bilan media savodxonligi va ijodiy fikrlashni muhokama qilishda faol bo'lishga undash.
- Media-ta'lim vositalarining samaradorligini doimiy ravishda takomillashtirish va yaxshilash uchun uzoq muddatli ta'siri bo'yicha tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash.
- O'smirlar bilan rezonanslashadigan qiziqarli va ma'lumotli kontent yaratish uchun media mutaxassislari va tashkilotlari bilan hamkorlik qilish.

Xulosa qilib aytganda, media-ta'lim vositalari o'spirinlarda ijodiy fikrlashni rivojlantirish, ularni ommaviy axborot vositalarida to'yingan dunyoda rivojlanish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar bilan jihozlash va ular duch keladigan tarkib bilan tanqidiy va ijodiy shug'ullanish uchun qimmatli vositalarni taklif etadi.

Adabiyotlar.

1. Gafforov Ya. X. (2020). Methods for developing a system of teaching history and increasing the effectiveness of history teaching. Индия. EPRA International Journal of Multidisciplinary Research. 2020, 108.
2. Ғаффоров. Я.Х. Мактаб ислоҳати ва ўқитиш методларини такомиллаштириш. Science and education. Scientific Journal. 2020, 482.
3. Toshtemirova S. A. (2020). Ta'lim sifati va uni demokratlashtirish ilmiy muammo sifatida // Uzluksiz ta'lim. № 1 (86). - S.5
4. Gafforov Ya.X. Toshtemirova. S. (2020). Ways to increase the effectiveness of education in an integrated environment. International Journal of Current Research and Review. India.
5. Gafforov Ya. X. (2019). THE STATE OF HISTORICAL EDUCATION IN UZBEKISTAN DURING WORLD WAR II. USA(Philadelphia) .2019. 173-175.
6. Gafforov Ya. X. (2019). Technical approach in the education system. International journal on Integrated Education. England. 2019. 40-41.
7. Ҳайдаров С. Ўзбекистон тарихи фани дарслари самарадорлигини оширишда тасвирий санъат воситаларининг роли. "Science and Education" Scientific Journal September 2020/Volume 1 Issue 6. Page 174-179.

131. ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLIGINI O'QITISH JARAYONIDA O'QUVCHILARGA QO'YILADIGAN TALABLAR VA ULARNI SHAKLLANTIRISH OMILLARI

Alimova Mavluda Adiz qizi

Buxoro innovatsiyalar universiteti,

Pedagogika, psixologiya va sport

kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Yangi o'quv darsliklarining amalda joriy qilinishi o'quvchilar hamda o'qituvchilar zimmasiga yana yangi vazifalar, mas'uliyatlarni yukladi. Ona tili va o'qish savodxonligi fani ham mana shu yangi darsliklar orasidan joy olgan bo'lib, haligacha bu darsni o'tishda pedagoglar ayrim qiyinchiliklarga duch keladi. Ushbu maqolada bu darsni o'qitish jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning oldiga qo'yiladigan vazifalar va talablar aniq ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: darslik, milliy o'quv dastur, pedagog, o'quvchi, og'zaki nutq, malaka, lingvistik ko'nikmalar, boshlang'ich sinf, ona tili va o'qish savodxonligi.

Guvohi bo'lganimizdek, ta'lim sohasida juda ko'plab islohotlar olib borilmoqda. Ayniqsa, milliy o'quv dasturining joriy qilinishi e'tiborga molik samarali ishlardan biri bo'ldi. Pirovar maqsad esa bitta: o'quvchilarni rivojlanib borayotgan dunyoga raqobatbardosh kadrlar qilib tayyorlash. Texnika asri rivojlanib ketayotgan bir davrda milliy o'quv dasturining joriy qilinishi, fanlarning takomillashishi o'quvchilar uchun ayni muddao bo'ldi.

Shu o'rinda aytish mumkinki, Ona tili va o'qish savodxonligi fanining o'quv dasturiga kiritilishi boshlang'ich ta'lim sohasidagi eng katta burilishlardan biri bo'ldi. Bundan oldin boshlang'ich ta'limda ona tili va o'qish fanlari alohida qilib o'tilgan. Ular bir-biri bilan qanchalik bog'liq bo'lmasin, fanlar o'rtasidagi uzilishlar yaqqol ko'rinib, bilinib turardi. Yangi joriy etilgan bur darslikda mana shu kabi uzilishlarni bartaraf etishga harakat qilingan.

Biz bilganimizdek, Ona tili va o'qish savodxonligi darsligi fanini o'qitishda e'tibor qaratiladigan asosiy 4 jihat bor: o'qib tushunish, tinglab tushunish, nutq so'zlash va yozish, grammatik savodxonlikni shakllantirish. Mana shu xususiyatlar bu fanni o'zlashtirish jarayonida asta-sekin shakllanadi. Ta'lim jarayonida o'quvchilarni voqea-hodisalarni kuzatish, anglash, qiyoslash, analiz va sintez qilishga o'rgatish orqali ijodiy va tanqidiy tafakkurini, fikrlash doirasini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Ona tili va o'qish savodxonligi fani ushbu maqsadlarni amalga oshirishga xizmat qiladi

Ona tili va o'qish savodxonligi fanini o'qitishda quyidagi tamoyillarga tayaniladi:

1. Ta'lim berishda kommunikativ yondashuv, ya'ni tilning muloqot vazifasi birlamchidir. Shuningdek, integrativ, faoliyatga yo'naltirilgan, onglilik, kashfiyotchilik, farqli va tanqidiy yondashuvlar e'tiborda bo'lishi lozim.

2. Tilni amaliyotda qo'llash, ya'ni matnni o'qish orqali ham grammatika, ham uning qo'llanishini o'rgatishga asoslaniladi.

3. Grammatik savodxonlik doirasida o'quvchining so'z boyligini oshirish, so'zlarning ma'no nozikliklari, farq va o'xshashliklarini his qilish va anglab yetish, bexato talaffuz qilish va yozish, so'zlarni bog'lab gap, gaplardan esa matn tuza olish, birikmalardagi ma'noviy va grammatik, matndagi mantiqiy xatoliklarni topish va tuzatish, o'zgalar fikrini to'g'ri anglash, bir fikrni turli shaklda ifodalash, uzilgan fikrning davomini tiklash kabi qator mantiqiy operatsiyalarni bajarish, nutq vaziyatini to'g'ri baholash va til imkoniyatlaridan unga mos ravishda foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish va malakasini o'stirishga e'tibor qaratiladi.

4. O'qish savodxonligi doirasida o'quvchida to'g'ri, tez, ongli, ifodali o'qish malakalarini shakllantirish, ularni oddiy kitob o'quvchidan chuqur mulohaza yurituvchi, ijodkor kitobxon darajasiga ko'tarish; o'qish orqali tevarak-atrof, borliq haqidagi bilimlarini kengaytirish, ularning dunyoqarashini boyitish; tafakkurida elementar adabiy tushunchalarni shakllantirish; har qanday uslubdagi matnni o'qish va uni anglash, tanqidiy va kreativ fikrlash ko'nikmasini oshirish nazarda tutiladi.

5. Barcha uslubdagi turli sohalarga oid matnlar bilan tanishish barobarida mashq va topshiriqlar orqali fanlararo integratsiya amalga oshiriladi.

6. O'quvchining o'qib, eshitib tushunish, og'zaki va yozma nutq malakasini umumiy holda rivojlantirish maqsadida ularning har biriga alohida e'tibor qaratiladi.

7. Badiiy matn ustida ishlash jarayonida o'quvchilarning yosh xususiyatlari, qiziqishlari, tilning ifoda imkoniyatlarini tushunishi va his eta olishi, "so'zni hazm qila olish" imkoniyatlari e'tiborga olinadi.

8. Ta'lim jarayonida o'quvchilarni voqea-hodisalarni kuzatish, anglash, qiyoslash, analiz va sintez qilishga o'rgatish orqali ijodiy tafakkuri, fikrlash doirasi shakllantirib boriladi.

9. Yozma nutq bilan bog'liq beriladigan topshiriqlarda yozish strategiyalari taqdim etiladi. (Odatda bolaning bog'lanishli nutqini o'stirish, matn yaratish ko'nikmasini rivojlantirish maqsadida savollar, rasmlar yoki kuzatuvlar asosida matn tuzish bilan bog'liq mashq va topshiriqlar berib boriladi, ammo bu jarayonda qanday qilib yozish masalasi e'tibordan chetda qoladi. "Ona tili va o'qish savodxonligi" darsligida ushbu jihatlarga e'tibor qaratilgan: noto'liq matnni to'ldirish, berilgan namuna asosida yozish, taqdim etilgan tanlovlar asosida yozish; savollarga ketma-ketlikda javob yozish; syujetli rasmlar asosida matn yozish kabi).

10. Har bir mashg'ulot tilni o'zlashtirishning tabiiy laboratoriyasi sifatida tashkil etiladi.

Insonning til malakasi ogʻzaki nutqni tushunish, yozma nutqni tushunish, fikrni ogʻzaki va yozma ifodalash orqali shakllanishi ilmiy isbotlangan. Ana shundan kelib chiqib, ushbu darslikni yaratishda grammatik bilim alohida emas, nutqiy vaziyat ichida berilishi haqidagi qarash asos qilib olingan. Bunda til oʻqitishga kommunikativ yondashuvdan samarali foydalanilgan. Kommunikativ yondashuvning mohiyati real vaziyatdan nutqni tushunish va oʻz nutqini toʻgʻri ifodalashga oʻrgatishdir. Til koʻnikma va malakalarini insonning farovon yashashini taʼminlashga xizmat qiladigan boshqa koʻnikmalardan ayri tasavvur qilib boʻlmaydi. Shuning uchun ham ularni rivojlantirishda inson hayotda uchraydigan vaziyatlardan foydalanishi muhim. Bu, birinchidan, oʻquvchida dars jarayoniga nisbatan qiziqish va ragʻbatni kuchaytiradi; ikkinchidan, foydalanilgan nutq vaziyatning ichida boʻlgani uchun insonning xotirasida yaxshiroq saqlanib qolad. Ayni ana shu nutq esa oʻzida har doim qandaydir grammatik bilimni ham tashiydi.

Avval grammatik qoidani berib, keyin mashq bajarish usuli uzoq yillardan beri ona tili oʻqitishda qoʻllanib kelingan. Uning asosiy kamchiligi amaliyotga yetarli darajada bogʻlanmaganidir. Mazkur usulda mavzuni oʻqigan bola nazariy jihatdan shunday ekanini biladi, yaʼni gapdagi egani, uning qoidasini aytib bera oladi, ammo shu qoida qayerda, qaysi vaziyatlarda qoʻllanishi haqida tasavvurga ega boʻlmaydi. Kommunikativ yondashuvda esa tilning muloqot vositasi sifatidagi vazifasi birinchi oʻringa qoʻyiladi. Maʼlum vaziyatda qanday gapirish toʻgʻri boʻladi, yaʼni qanday ifoda yordamida fikrni bexato yetkazish mumkin – shu masalani hal qilish orqali til qonuniyatlari tushuntiriladi. Oʻrganuvchiga ana shu bexato shakl asosida tilga oid qanday qoida borligi shu qoidaning bir necha xil vaziyatda aks etishi orqali tushuntiriladi. Yaʼni bir qoidani oʻzida tashigan turli vaziyatlar oʻquvchi koʻz oldiga olib kelinadi. Kommunikativ yondashuvga asoslangan darslarda faqat yozma matnlar bilan cheklanib qolinmaydi. Darslar davomida tilning ogʻzaki va yozma shaklidan baravar foydalaniladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Mavlonova K, Azimova I, Quronov S, Shokir Tursunva boshq. Ona tili va oʻqish savodxonligi. 1-2-qism: 2-sinf uchun darslik. – T.: “Respublika taʼlim markazi”, 2021. – 120
2. Azimova I, Mavlonova K, Azimova I, Quronov S, Shokir Tursun Ona tili va oʻqish savodxonligi 1-2-qism: 1-sinf uchun darslik. – T.: “Respublika taʼlim markazi”, 2021. – 104 b.
3. Mavlonova K, Azimova I, Quronov S, Shokir Tursun, Roʻzmetova Z Ona tili va oʻqish savodxonligi. 1-2-qism: 3-sinfi uchun darslik. – Toshkent: “Respublika taʼlim markazi”, 2022. – 144 b.
4. Azimova I, Mavlonova K, Azimova I, Quronov S, Shokir Tursun Ona tili va oʻqish savodxonligi 2-sinf oʻqituvchilar uchun metodik qoʻllanma. – T.: “Respublika taʼlim markazi”, 2021. – 128 b.

132. BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA TASVIRIY SAN'AT FANINI O'QITISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Nurullayev Firuz Fayzulloevich

Buxoro innovatsiyalar universiteti,

Pedagogika, psixologiya va sport

kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada tasviriyl faoliyat tushunchasi tub negizi, tasviriyl faoliyat turlari mazmun-mohiyati, boshlang'ich sinf o'quvchilarining shaxs sifatida badiiy-estetik madaniyati va ma'naviyatini yuksaltirishda tasviriyl faoliyatning tutgan o'rni haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: tasviriyl faoliyat, shaxs sifati, badiiy-estetik madaniyat, ma'naviyat, o'quvchilar, rasm chizish, boshlang'ich ta'lim.

Tasviriyl faoliyat - bu bolalarni o'z oldiga qo'ygan maqsadlarini bajarishda tinmay mehnat qilishga undovchi faoliyatdir. Tasviriyl faoliyat bolalarning voqelik haqidagi tasavvurlarining kengayish va mustahkamlanish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Taniqli psixolog V.M.Teplov idrokning alohida xarakterini quyidagi tasvir bilan bog'liq holda ta'kidlab o'tadi: «tasviriyl san'atda tasvir masalasi kuchli idrok qilishni talab etadi. Qurilgan narsaning tasvir masalasini yecha turib, bola har doim narsalarni yangicha tomondan anchagina tezroq, kuchliroq va aniqroq qurishni o'rganib boradi». Idrok etishning rivojlanishi tasviriyl faoliyatdan kelib chiqib, ikki maqsadni ko'zlaydi. Birinchidan, o'rab turgan voqelik bilan tanishish jarayonida bolaning bilish va estetik malakasi boyiydi, ikkinchidan, turli predmetlar haqidagi tasavvurlari aniqlashadi. Predmetlarning xususiyatlari va belgilarini idrok etish shu predmetlarning keyinchalik tasvirlay olishi bolalardan tekshirish vositalari orqali tanishishni talab qiladi. Tasviriyl faoliyatning turli ko'rinishlarida tekshiruv maqsadlari turlicha bo'ladi.

Boshlang'ich sinflarda tasviriyl san'atni o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari, avvalo bu sinflardagi ta'lim mazmuni kichik maktab yoshidagi bolalarning yoshlik xususiyatlari va psixologiyasi, qiziqishi, ulardagi mavjud bilim va qobiliyat hamda layoqatlariga qarab belgilanadi.

Ma'lumki, bolalarda tasviriyl faoliyatga, xususan rasm chizishga ishtiyoq nihoyatda erta boshlanadi. Uni 2-3 yoshlardan boshlanishi tarixdan ma'lum. Shunisi xarakterliki, bolalar o'qish va yozishdan ko'ra rasm chizishni juda yoqtiradilar. Biroq ular chizadigan rasmlarning davomiyligi juda qisqa bo'ladi, 1-2 minut, ko'pi bilan 4-5 minutda har qanday rasmni tugallab

qo'yadilar. Bolalar tomonidan chizilgan rasmlar savodli bo'lmasa-da, biroq mazmunan biron-bir ko'rinishni, voqeani yoki buyumni o'z iqtidorlariga yarasha, ularning xarakterli belgilarini tasvirlay oladilar. Bo'yoqlar bilan ishlash ularga ma'lum qiyinchiliklar tug'dirishi sababli ulardan foydalanishni aytarliq xush ko'rmaydilar. Lekin turli yorqin ranglar bilan bo'yalgan buyumlar bolalarda katta qiziqish uyg'otadi. Rasmlari yaxshi chiqmagan holda o'z ishlaridan ixloslari tez qaytadi. Bunday sharoitda o'qituvchining bolalarga tez yordam ko'rsatishi va kayfiyatini ko'tarishga harakat qilishi foydadan holi bo'lmaydi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tasviriy faoliyatlarining xarakterli jihatlaridan yana biri ularning chizadigan rasmlarini soddalashtirishga bo'lgan xarakatlaridir. Ular ayrim narsalarning oldi ko'rinishini (uy, odam, kitob, soat, portfel) ayrimlarini yon tomonidan (mashina, qayvonlar, qushlar, baliqlar, bayroqcha v.b.), yana boshqalarini ustki tomonidan (kapalak, barg, ninachi, qo'ng'iz v.b.) tasvirlaydilar. Bunga asosiy sabab bu yoshdagi bolalar hali narsalarni yorug' soya, perspektiv qisqarishi va ularning qoidalarini uncha tushunib yetmaganliklaridir.

Bolalar ijodiga xos yana bir jihat bor, u ham bo'lsa tasvirlarni (buyumlarni) birbirlarini to'sib turgan (yoki qisman) holda tasvirlanmasligidir. Chunki bolalar narsalarni doimo butun holda idrok etadilar. Yuqorida qayd qilingan tasviriy faoliyatlarning bu hususiyatlari bolalar tafakkurining konkret, obrazli va emotsional tarzda bo'lishligi bilan bog'lanadi. Endi boshlang'ich sinflarda tasviriy san'at darslarini o'tkazish metodikasining o'ziga xos xususiyatlari haqida to'xtaladigan bo'lsak avvalo uning quyidagi to'rt turi qayd qilinishi lozim:

1. Borliqni idrok etish.
2. Badiiy qurish-yasash.
3. Naturaga qarab tasvirlash (naturaga qarab rasm ishlash, naturaga qarab haykal ishlash).
4. Kompozitsion faoliyat.

Borliqni idrok etish mashg'ulotlari 1-4- sinf dasturida aks etgan bo'lib, uning maqsadi bolalarni o'rab olgan borliq haqida, ulardagi narsa va hodisalarning tuzilishi, shakli, rangi, o'lchovlari, o'lchov nisbatlari haqida tasavvur hosil qilishdir. Chunki, bolalar tevarak-atrofni, ya'ni tabiat, hayvonlar va qushlar olami, hashoratlar va baliqlar, odamlar, obi-havo, predmet va buyumlar, qurilish va transport vositalari haqida yaxshi tasavvurga ega bo'lganliklari taqdirdagina ularning rasmlarini aniq-ravshan tasvirlaydilar.

Borliqni idrok etish mashg'ulotlarining mazmunidan kelib chiqqan holda amaliyotda ularni o'rganishi kerak bo'lgan quyidagi yo'llar qo'llaniladi:

1. Buyumni, tabiatni o'ziga qarab kuzatish orqali o'rganish.
2. Borliq haqida o'qituvchining suhbatlari orqali o'rganish.
3. Savol-javob orqali o'rganish.
4. Borliqni rasmini chizish orqali o'rganish.

5. O'qituvchining pedagogik rasmi orqali o'rganish v.b.

O'qituvchilar uchun namoyish etiladigan narsalar va tasvirlar avvalo mashg'ulot mavzusi bilan bog'liq holda bo'lib, ular o'z tuzilishi, shakli, rangi, o'lchovlari bilan sodda, tushunarli, bolalarda his-hayajon uyg'otadigan bo'lishligi maqsadga muvofiqdir. Eng muhimi, bunday materiallar o'qituvchilarni o'ylashga majbur etadigan, bolalarni yangi tushunchalar bilan boyitadigan bo'lishligi muhim. Namoyish etiladigan narsalar, ularning tasvirlari haqidagi ma'lumotlarni bolalarga og'zaki yetkazishda ularning tahlili muhim ahamiyat kasb etadi. Bu tahlil bevosita narsalarning tuzilishi, shakli, rangi, o'lchovlari, ularning mohiyati haqida savol-javob tarzida o'tkazilishi maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Комарова Т.С. Методика обучения изобразительной деятельности и конструированию. М.: Просвещение, 1991.
2. Сакулина Н.П. Рисунок, аппликация, работа с глиной в детском саду. М.: Просвещение, 1993
3. O.Jamollidinova. «Katta bog'cha bolalarini xalq hunarmandchiligiga o'rgatish bo'yicha ish dasturi» T.: 1996.
4. Hasanboyeva O.U. va boshq. Oilada barkamol avlod tarbiyasi. T.: «Fan va texnologiya», 2010
5. M.Sh.Nurmatova, Sh.T.Hasanova "Rasm, buyum yasash va tasviriy faoliyatga o'rgatish metodikasi" Toshkent-2012.

133. TALABALARDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA O‘QITUVCHINING ESTETIK MAHORATI

Soibnazarova Nilufar Alijon qizi

Guliston shahar Buxoro innovasiyalar universiteti magistranti

Annotasiya: Talabalarda ekologik madaniyatni shakllantirishda o‘qituvchining estetik madaniyati, estetik ongi, nutq madaniyati, tilshunoslikning sohasi sifatida adabiy til me’rlari, nutqning estetik kommunikativ sifatlari, estetik nutq talaffuziga doir muammolar yuzasidan bahs yuritadi. O‘qituvchining estetik mahorati ko‘proq nutqning mazmun mohiyatiga, mantiqiy asoslariga va tuzilishiga e’tibor qaratadi. Shu bilan birga “Ekologiya”, “O‘qituvchi nutq madaniyati”, “O‘qituvchi estetik madaniyati”, “Tilshunoslik”, “Falsafa”, “Mantiq” kabi fanlardan olingan nazariy bilimlarga suyanan holda talabalarda ekologik madaniyatni shakllantiradi.

Kalit so‘zlar: o‘qituvchi, talaba, ekologik madaniyat, atrof muhit, estetik ma’naviyat, estetik madaniyat, nutq madaniyati, notiqlik, san’ati, notiqlik mahorati, qobiliyat, ijodkorlik.

Jahonda insonning tabiatga antropotexnogen ta’sirining chuqurlashuvi ilm-fan va innovation texnologiyalarga asoslangan jamiyatga munosabat, tabiatga nisbatan ekologik xavfsizlik tushunchalarining rivojlanishini taqozo etmoqda. Jamiyatimizda atrof-muhit ekologik madaniyatining shakllanishi, ekoturizm infratuzilmasining kengayishi va sohada xizmat turlarining ortib borishi insonda tabiatga nisbatan yangicha yondashuv shakllanayotganligini ko‘rsatadi.

Bugungi kunga kelib ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish masalalari tobora dolzarb ahamiyat kasb etuvchi muammolardan biriga aylandi. Inson qo‘li bilan yaratilgan tabiiy boyliklardan haddan tashqari ortiqcha foydalanish oqibatida sayyoramizning qiyofasi o‘zgarib bormoqda. Yashil o‘rmonlar siyraklashib, o‘simlik va hayvonot turlari kamayib foydali qazilmalar zaxirasi kamayib bormoqda. Suv havzalari va atmosfera havosining ifloslanishi, chiqindi moddalarning ortib borishi natijasida aholini oziq-ovqat bilan ta’minlash sifati, energiya va chuchuk suv muammolari borgan sari murakkablashmoqda.

Muammo echimlarini topish, tabiat va tabiiy zaxiralarni hozirgi hamda kelajak avlod manfaatlari uchun sof holda saqlab qolish va shu asosda

sayyoramizda sivilizasiyaning davom etishini ta’minlashning asosiy yo‘llaridan biri talaba-yoshlarga ekologik ta’lim-tarbiya berish, ularda ekologik madaniyatini shakllantirish va rivojlantirishdan iborat. O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi

(5-yoʻnalishi)da atrof-tabiiy muhit, aholi salomatligi va genofondiga ziyon etkazadigan ekologik muammolarni oldini olish ustuvor maqsad sifatida belgilangan boʻlib, bunday muammolarni faqat ma'muriy yoʻl bilan hal etib boʻlmaydi, bunga yosh avlod qalbida ona tabiatga mehr-muhabbat, unga daxldorlik hissini tarbiyalash orqali erishish mumkinligi ta'kidlangan. Ushbu zaruriyatdan kelib chiqib, Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2019 yil 27 mayda qabul qilingan “Ekologik ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi” da ham integrativ yondashuv asosida boshlangʻich sinf oʻquvchilarda ekologik xavfsizlik tushunchalarini shakllantirish, uning ilmiy-pedagogik shart-sharoitlari, ob'ektiv va sub'ektiv omillarini uygʻunlashtirish, ekologik madaniyat rivojining ijtimoiy makon integrativ xususiyatlarini aniqlashtirish vazifalari belgilandi. Shu bilan birgalikda talabalarda ekologik madaniyatni shakllantirishda oʻqituvchining estetik mahorati boʻlishi –jamiyatda ma'naviy muhitni paydo qilishga koʻmak beruvchi muhim unsur hisoblanadi. Talabaning ekologik madaniyatini shakllantiruvchi, rivojlantiruvchi hamda ana shu orqali talabani ekologik xavfsiz jamiyat qurishda asosiy yaqinlashtiruvchi kuchdir. Hozirda talaba bilan oʻqituvchi oʻrtasida estetik tarbiyaning koʻlami tobora kengaymoqda. Bugungi kunga kelib ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish masalalari tobora dolzarb ahamiyat kasb etuvchi muammolardan biriga aylandi. Inson qoʻli bilan yaratilgan tabiiy boyliklardan haddan tashqari ortiqcha foydalanish oqibatida sayyoramizning qiyofasi oʻzgarib bormoqda. Yashil oʻrmonlar siyraklashib, oʻsimlik va hayvonot turlari kamayib foydali qazilmalar zaxirasi kamayib bormoqda. Suv havzalari va atmosfera havosining ifloslanishi, chiqindi moddalarning ortib borishi natijasida aholini oziq-ovqat bilan ta'minlash sifati, energiya va chuchuk suv muammolari borgan sari murakkablashmoqda.

Muammo echimlarini topish, tabiat va tabiiy zaxiralarni hozirgi hamda kelajak avlod manfaatlari uchun sof holda saqlab qolish va shu asosda sayyoramizda sivilizasiyaning davom etishini ta'minlashning asosiy yoʻllaridan biri oʻquvchi-yoshlarga ekologik ta'lim-tarbiya berish, ularda ekologik xavfsizlik tushunchalarini shakllantirish va rivojlantirishdan iborat.

Talabalarda ekologik madaniyatni shakllantirishda oʻqituvchining nutq mahorati, estetik madaniyati auditoriyaga mos boʻlishi kerak. (auditoriya (tinglovchilar)ning, yoshi, kasbi, ma'lumoti, diniy e'tiqodi, qiziqish doirasi, daromadi u, yoki bu tashkilotga a'zoligi va h.k.larni bilish lozim). Talabalarning ekologik madaniyatini shakllantirishda oʻqituvchining estetik ma'naviyatiga, notiqlik san'atiga, mahoratiga koʻproq nutqning mazmuniga, mantiqiy asoslariga va tuzilishiga e'tibor qaratadi. Bundan tashqari “Oʻqituvchi nutq madaniyati”, “Oʻqituvchi estetik madaniyati”, “Tilshunoslik”, “Falsafa”, “Mantiq” kabi fanlardan olingan nazariy bilimlarga suyangan holda toʻgʻri, ta'sirli nutq tuzish yoʻllarini oʻrgatadi. “Markaziy Osiyo mintaqasida turli siyosiy, iqtisodiy, harbiy, transport va ekologiya muammolari toʻplanib qolgan. Mintaqada geosiyosiy muvozanat va barqarorlikni saqlagan taqdirdagina mazkur muammolarni hal etish

imkoniyati tug'iladi. Bu esa o'z navbatida yalpi xavfsizlikni ta'minlash muammolarini hal qilishga qo'shilgan salmoqli hissa bo'ladi". Ekologik xavfsizlik muammolarini anglash va ularni oldini olishda esa ekologik tarbiya, ekologik bilim, ekologik madaniyat, ekologik ma'naviyat, ekologik xavfsizlik tushunchalarini shakllantirish masalasi yotadi.

Ekologik tarbiya insonda tabiatga atrof-muhitga mehr uyg'otish, tejamkorlik xususiyatlarini shakllantirishga qaratilgan faoliyatdir. Ekologik tarbiya jarayonida yoshlar tabiat boyliklarini tejab-tergashga, tabiatni muhofaza qilishga o'rgatib boriladi. Ekologik tarbiyaning asosiy maqsadi insonni ekologik jihatdan savodxonligini, madaniyatini oshirish, tabiatni muhofaza qilish, ozoda, toza saqlash, hayvonot, qushlar, o'simliklarga mehr uyg'otish orqali tabiatga ongli munosabatni tarbiyalashdan iboratdir.

A.To'xtaev ilmiy tadqiqotlari natijasida «Ekologik tarbiya - axloqiy tarbiyaning ajralmas qismidir. Kishilarda ekologik ong va tafakkurni, ekologik dunyoqarashni hosil qilish tabiatni dialektik tushunishga yordam beradi. Hamma bosqichlarda ekologik ta'lim va tarbiyani talab etilgan darajada amalga oshirish uchun bu vazifaning muhimligini va mas'uliyatini yaxshi bilgan yoshlarni tayyorlash zarur », - degan xulosaga keladi

Amerika olimlarining fikricha, quyidagilar inson taqdirining fojiali bo'lishiga olib kelishi mumkin: havoning ifloslanishi; issiqxona effekti; ozon qatlamining buzilishi; zaharli moddalarning ko'payishi; kislotali yomg'irlar; suvning ifloslanishi; axlatlar va hokazo.

“O'zbekiston Respublikasida ekologik ta'limni rivojlantirish Konsepsiyasi”da ham xalqaro va hududiy ekologik muommolar asosida o'sib kelayotgan yosh avlodda ekologik bilim, ekologik ong va madaniyatni shakllantirishda ekologik ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish, shuningdek, ekologiya sohasidagi ilm-fanni jahonning ilg'or innovasion texnologiyalarini jalb etgan holda yanada takomillashtirishdan iborat maqsad va vazifalar belgilangan. Mazkur maqsad va vazifalardan kelib chiqib, integrativ yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekologik xavfsizlik tushunchalarini shakllantirishga qaratilgan tadqiqot ishimizda o'quvchilarda avvalo o'zi yashayotgan joyga, uning tabiiy boyliklariga, o'simlik va hayvonot dunyosiga ongli munosabatini tarkib toptirish, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik xavfsizlik tushunchalarini shakllantirishga ustuvorlik berilgan. Talabalarda ekologik ong va ekologik madaniyatining yuksalishi ekologik xavfsizlik tushunchalari shakllanganligidan dalolat beradi. Bunda talabalarning o'z ekologik xavfsizligini bilishga o'rgatish, unda burch, majburiyat hissini tarbiyalash o'ta muhim. Davlatimiz rahbari ta'kidlaganidek, ekologik tarbiyani maktabgacha ta'lim tizimidan boshlash, bu boradagi ilk ko'nikmalar ona allasi kabi farzandlarimiz qalbidan umrbod joy olishi darkor. Buning uchun ta'lim-tarbiyaning tizimli va uzviy ravishda olib borilishiga alohida e'tibor qaratish, maktabgacha ta'lim tizimidan boshlab ta'limning barcha bosqichlarida bolalarning ekologik xavfsizligini yuksaltirishga xizmat qiladigan, ilmiy asoslangan

dastur va darsliklar, qo‘llanmalar yaratilishi ularning tabiat va atrofimizdagi olam haqidagi bilimni bosqichma-bosqich egallab borish va unga amal qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1- jild. – Toshkent.: O‘zbekiston, 2017. B-570.
2. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob halqimiz bilan birga quramiz.-T.: O‘zbekiston 2017. –B. 102-103.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi 2017 yil 27 maydagi «O‘zbekiston Respublikasida Ekologik ta’limni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 434-son qarori QHMMB:09/19/434/3189-son 28.05.2019y. B. 6-7.
4. Abdulla Sher. Estetika. Darslik. –Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi matbaa-ijodiy uyi. 2014. –B. 327-328.
5. Aripova A. Notiqlik va uning lisoniy-uslubiy vositalari.Toshkent, Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti, 2007.
6. Musurmonova Sh.I. Eco-friendly environment - the foundation of a healthy generation // ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. ISSN: 2249:7137 Vol. 11, Issue 6, June 2021 Impact Factor: SJIF 2021 7.492. – B. 892–895.
7. A.Tuxtaev. Ekologiya. T.: O‘qituvchi, 1998, 156-b.

134. КРЕАТИВНО-ТВОРЧЕСКИЙ ПОДХОД СОТРУДНИКОВ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ.

Магзумова Л.Т., Рузиева Д.И.

Бухарский инновационный университет, г. Бухара, Узбекистан.

magzumovakama2005@gmail.com

Аннотация: Данная статья посвящается изучению креативно- творческого подхода сотрудников при работе со студентами высших образовательных учреждений.

Актуальность: Быстро меняющаяся действительность ориентирует современное общество, рынки труда и институты высшего образования на развитие дидактических систем предоставляющих качественных сотрудников и преподавателей, которые в свою очередь должны будут иметь такие качества как креативных подход при работе со студентами.

В последнее десятилетие с введением компетентностного подхода в ходе проводимых реформ высшего образования с целью решения определённых задач появилось много научных статей, а также диссертационных исследований, рассматривающих данный подход в отношении к разным педагогическим аспектам. Однако во многих исследованиях креативность рассматривают как компетентность что в частности не является таковым, так как поднимая тему креативности она говорит о личном подходе должностного лица к своим обязательствам, и к тому с какой стороны этот человек начнёт выполнять работу. Креативно? Муторно?

Анализ исследовательских работ показывает, что компетенции универсальны, так как являются результатом не только образования или тренинга, но подразумевают активное использование опыта человека, полученного в процессе жизнедеятельности. Следовательно, компетенции напрямую связаны с личностно-поведенческими навыками человека, а компетентность с техническими или функциональными умениями и навыками выполнения работы.

Современное развитие общества требует обновление системы высшего образования, которое сформировало бы у обучаемых способность к проективной детерминации будущего, ответственность за него, веру в себя и в свои профессиональные способности и тем самым влиять как на своё так и на будущее страны. Но образ это некий идеал, который ещё надо суметь воплотить в действительность.

Так С. И. Зиновьев, автор одной из первых монографий, посвящённых учебному процессу в высшей школе, ещё в 60 гг. писал, что принципами дидактики высшей школы являются: научность, связь теории с практикой, практического опыта с наукой. В высшем учреждении

изучаются не только основы наук, а сама наука в развитии, сближение самостоятельной работы студентов и научно исследовательской работы преподавателей. Поэтому требуется новый взгляд на роль, и место научного образования в системе профессиональной подготовки специалистов. Понимание роли и места научного образования в формировании креативности обучающейся личности- предпосылка к развитию профессиональной «креативности», чего часто не достаёт нашим выпускникам по окончании высшего учебного заведения.

Известный в мире футуролог Элвин Тоффлер обратил внимание на то, что сегодня появляются всё больше людей, которые ставят другие ценности помимо денег. Дело заключается в том что денежный стимул, оценка трудовой эффективности только в стоимостных показателях имеет свой предел, за которыми выступает в действие универсальная сущность человека- его свободная самостоятельность, увлечённость и радость от самого творческого процесса обновления общеинтересного дела, общественное признание и уважения за личностные качества человека.

Одним из самых сильных положений антропологии К. Маркса является высказывание «Человек не воспроизводит себя в какой либо одной только определённости, а производит себя во всей своей целостности, он не стремится оставаться чем то окончательно установившимся, а находится в абсолютном движении становления».

Личностная и социальная значимость умения мыслить творчески особенно возрастает в эпоху социальных изменений. Когда старые общественные системы рушатся, тогда люди должны продемонстрировать определённый уровень гибкости и творческой. Творчески мыслящие люди отличаются способностью переделывать, переопределять среду с тем, чтобы она соответствовала их интеллектуальным нуждам и потребностям.

Вывод: Таким образом, можно сделать вывод о том, что креативность не может быть компетенцией. Следовательно, отдельная модель поведения личности всегда представлена кластером или несколькими кластерами, состоящими из компетенций.

Список цитируемой литературы:

1. Якиманская И.С. Личностно-ориентированное обучение в современном ВУЗе. Москва: ВЛАДОС, 1996.
2. Выготский Л.С. Психология искусства. Москва: Издательство «Современное слово», 1998.
3. Шамаева Р.М. Реализация креативного цикла в образовании. Вестник Таджикского национального университета. Серия гуманитарных наук. Душанбе: Сино, 2014; 3/2 (132).

135. XALQARO VAZIYATLARNING MILLIY MA'NAVIYATGA TA'SIRI**Farmonov Doston Amon o'g'li**

Buxoro innovatsiyalar universiteti,

Pedagogika, psixologiya va sport

kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada hozirgi xalqaro vaziyatda milliy ma'naviyatimizga ta'sir etayotgan xavf-xatarlar va ularni bartaraf etish omillari to'g'risida so'z boradi. Ayni damda milliy ma'naviyatimiz himoyasi haqida tushunchalar yoritiladi.

Milliy g'oyada milliy va umuminsoniy qadriyatlar mushtarakligi. Milliy g'oya kabi milliy va umuminsoniy qadriyatlar tushunchalari ham mavhum narsalar emas. Umuman inson degan shaxs bo'lmaganidek, milliy qadriyatlarsiz umuminsoniy qadriyatlar ham bo'lmaydi. Umuminsoniy qadriyatlar milliy qadriyatlarning o'ziga xos majmuasidir. Masalan, har bir millat, xalqning asl fuqarosi o'z vatanini obod, xalqini farovon ko'rishni istaydi. Ma'lumki, bu milliy istiqlool g'oyasining bosh maqsadidir. Shu bois milliy va ma'naviy umuminsoniy qadriyatlar fuqarolik jamiyatining muhim zaminini tashkil qiladi. Umuminsoniy qadriyatlar o'zining mazmuni, mohiyati, keng miqyosda amal qilish, dunyodagi ko'plab xalqlar, elatlar, millatlarning o'tmishdagi, hozirgi davrdagi va istiqboldagi taraqqiyoti bilan uzviy aloqadorlikda ekanligi, o'zida jahon sivilizatsiyasining yaxlit va bir butunligini ifodalaganligi bilan mintaqaviy, milliy qadriyatlardan tubdan farq qiladi. Aytish joizki, milliy va umuminsoniy qadriyatlar bir – biri bilan bevosita bog'liq. Ularning har ikkalasi bir-biriga tasir etadi, biri ikkinchisini to'ldiradi, mazmunan va mohiyatan boyitadi. Umuminsoniy qadriyatlar barcha millatlar, elatlar va xalqlarning maqsad, intilishlarining yaxlitligi, umumiyligini ifodalaydi. Milliy qadriyatlarni umuminsoniy qadriyatlardan ajratib olib, o'z millatini maqtash, uning tarixi, madaniyatini ideallashtirish boshqa millat vakillarining milliy tuyg'ulari va nafsoniyatlariga birmuncha tegib ketadi. Bu milliy tuyg'ular millatchilik va "shovinistik" tuyg'ulariga aylanib ketishi mumkin. Shuning uchun ham, bu masalada hushyorlik, nazokat, insof, diyonat, kamtarlik, mehyordan chiqib ketmaslik, o'zga millat kishilari tili, madaniyati, tarixi, anhana va udumlarini astoydil hurmat qilish talab qilinadi. Zero, mamlakatimizda birona ham xalq va millat o'zidan boshqa xalqlar, millatlardan, umumiy jahon sivilizatsiyasidan ajralgan holdagi tarixga ega emas. Millatlar boshqa xalqlarning yutuqlaridan foydalanmay turib rivojlana olmaydilar. Barcha xalqlarning ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy, ma'naviy rivojlanish tarixi bir–biri bilan uyg'unlashib ketgan. Shuning uchun ham, har bir millat o'z doirasida cheklanib qolmay, boshqa millatlar va xalqlar bilan birgalikda taraqqiy

etadi. Agar biror millat boshqa millatlar bilan umumiy xususiyatlarga ega boʻlmaganda, iqtisodiy, madaniy, siyosiy aloqada boʻlmaganda, ulardan oʻrganmagan va oʻzidagi yutuqlarni boshqalar bilan baham koʻrmaganda edi, bunday millat jahon sivilizatsiyasining samaralaridan foydalana olmagan boʻlardi. Shavkat Mirziyoyev aytganidek: “Bizning milliy xususiyatlarimiz umuminsoniy qadriyatlar bilan bogʻlanib ketgan. Asrlar davomida xalqimiz umumbashariy, umuminsoniy qadriyatlar takomiliga ulkan hissa qoʻshgan. Turli millat vakillariga hurmat, ular bilan bahamjihat yashash, diniy bagʻrikenglik, dunyoviy bilimlarga intilish, oʻzga xalqlarning ilgʻor tajribalari va mada-niyatini oʻrganish kabi xususiyatlar ham xalqimizda azaldan mujassam”. SHu nuqtai nazardan qaraydigan boʻlsak, xalqlarning ulugʻvorligi milliy mahdudlikda emas, balki umuminsoniy xususiyatlarga ega ekanligida, jahon sivilizatsiyasiga qoʻshgan hissasidir. Milliy manfaatlarni, milliy qadriyatlarni umuminsoniy manfaatlar va qadriyatlarga qarama-qarshi qoʻyish, millatlararo munosabatlar taraqqiyotiga salbiy tasir oʻtkazadi. Bir millatning manfaat va qadriyatlari boshqa millatnikidan ajralmagan holda oʻrganilishi kerak. Mamlakatimizda yashovchi har bir millat va elat singari oʻzbek xalqining ham oʻziga yarasha ajoyib moddiy, maʼnaviy, tarixiy qadriyatlari bor. Ularni oqilona, xolisona oʻrganish Oʻzbekistonda demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatining shakllanishi iqtisodiy, madaniy, maʼnaviy taraqqiyotining asosiy shartlaridan va konstitutsiyaviy –huquqiy kafolatlaridan baridir. Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlariga mamla-katimizda yashayotgan barcha xalqlarning anhanalari va urf - odat-lari, dini, tili va madaniyati hurmat qilinadigan yagona mafkura, dunyoqarash hukmronlik qilmaydigan, soʻz va vijdon erkinligi, umuminsoniy qadriyatlar va insonparvarlik kafolatlanadigan, ilm- mahrifat va barkamol inson kamol topadigan demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyat qurishning demokratik qadriyatlar va tamoyillar shakllanishini tahminlaydigan qonun va qoidalarining kiritilishi Oʻzbekistonda fuqarolik jamiyatining kelajak maqsadlarini belgilab berdi. Zero, Oʻzbekistonda fuqarolik jamiyati sharoitida Markaziy Osiyoning suveren davlatlari oʻrtasida “Turkiston – umumiy uyimiz” gʻoyasiga asoslangan millatlararo munosabatlarda umuminsoniy va maʼnaviy qadriyatlardagi millatlararo totuvlik, erkinlik, inson salomatligi, ijtimoiy adolat, qonun oldi-da tenglik, ahil qoʻshnichilik, har bir shaxsning yashash, bilim olish, keksayganda ijtimoiy himoyalaniish imkoniyatlari va u haqda gʻamxoʻrlik qilish, mehnatsevarlik va har kim oʻz ijodiy imkoniyatlari-ni namoyon qilish imkoniyatlari, ezgulik, yaxshilik qilish, tinchlik, doʻstlik, halollik, vatanparvarlik, oʻzidan kattalarni, ota va onani hurmat qilish, farzandlar haqida gʻamxorlik qilish, vijdon, burch, baynalmilalchilik va boshqalar har bir xalq, millatning maʼnaviy qadriyatida oʻziga xos ravishda namoyon boʻlishini koʻramiz. Islom Karimov “Oʻzbekistonning oʻz istiqlol va taraqqiyot yoʻli” asarida shu masalaga toʻxtalib: “Milliy madaniyat-ning oʻziga xosligini tiklashga alohida ehtibor berilishi kerak. SHu bilan birga milliy oʻz – oʻzini anglashning tiklanishi jahon insonparvarlik madaniyati va umumbashariy qadriyatlari,

ideallaridan bizning ko‘p millatli jamiyatimiz anhanalaridan ajralib qolishi mumkin emas”, - deb tahkidlagan edi. Shunday qilib, umuminsoniy va milliy qadriyatlar O‘zbekistonda fuqarolik jamiyatining shakllanishi zamini, tayanchi va negi-zidir. Milliy istiqlol g‘oyasi hech qachon yakkahukmronlikka intil-maydi. Sobiq totalitar tuzimning yakkahukmron mafkurasi tahsiri natijasida kishilarimiz xarakteriga va ularni faollashtirishga putur yetgan edi. Haqiqatga ishonmaslik, o‘z ijodiy mehnati zavqini tuymaslik, loqaydlik, fikrsizlik, ruhsizlik kabi illatlar jamiyat-da ildiz otgan edi. Shuning uchun ham, mustaqillikka erishilgan dastlabki kundanoq, shaxsni tafakkur mustaqilligiga, o‘zini o‘z miya-sidagi totalitar sarqitlardan tozalashga asosiy ehtibor berildi. Yani inson mustaqil bo‘lmay turib faol, faolliksiz mustaqil bo‘lmaydi. Sh.Mirziyoyev O‘zbekiston Konstitutsiyasi kuni munosabati bilan: “jamiki dunyoviy nehmatalar orasida eng ulug‘i – inson degan fikrni ilgari surdik”, - deganda haqdir. Barchamiz bilamizki, fuqarolik jamiyati asoslarini barpo etishning eng muhim tarkibiy qismi – ma‘naviyat va ma‘rifat soha-sidagi, shaxsni muntazam kamol to‘tirish borasida uzluksiz ish olib borishdir. tomonidan har bir Yangi yilni inson va uning manfaatlari bilan bog‘liq. Buning siyosiy va ma‘rifiy ahamiyati shundan iboratki, yil davomida insonga alohida ehtibor qaratiladi va uning qadr-qimmatini e‘zozlanadi, odamlarning turmush farovonligini yanada yaxshilash, mehr – oqibatni kuchaytirish maqsadida ko‘pdan – ko‘p xayrli ishlar amalga oshiriladi. Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, bugungi kunda O‘zbekistonda adolatli, kuchli fuqarolik jamiyatini shakllantirishida, ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayotni qurishda, iqtisodiy islohotlarning samarali bo‘lishida inson omili muhim o‘rin tutadi. Zero, mamlakatimiz iqtisodiyoti rivojlanishini inson omilisiz tasavvur qilish qiyin. Inson omilining ham kasbiy, ham g‘oyaviy jihatdan kuchaytirilishi iqtisodiyotini yuksak darajaga ko‘taradi. Agarda inson kasbiy jihatdan yuksak malakali bo‘lsa-yu, g‘oyaviy jihatdan noqis bo‘lsa-chi? Bunda iqtisodiy jinoyatlar, poraxo‘rlilik, shartnomani bajarmaslik, soxta tenderlik, intizomsizlik, tashmachilik, ma‘suliyatsizlik, loqaydlik har qanday gullab yashnayotgan iqtisodiyotni kemirib tashlaydi. Demak, Vatan tinchligi, el farovonligida vijdoniylik, mashuliyatlilik, mehnatsevarlik, tashabbuskorlik, vatan‘arvarlik, halollik, intizomlilik nafaqat ma‘naviy, mafkuraviy, balki iqtisodiy omillar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ma‘lumki, ma‘naviyat, axloq – odob va mahrifat jamiyat tafakkuri, demokratik islohotlar samarasini belgilovchi, fuqarolik jamiyati asoslarini barpo etishining bosh omillaridan biridir. Ma‘naviyat, axloq – odob va ma‘rifat tushunchasi ilmiy talqin qilinsa, fuqarolik jamiyatini barpo etish doimiy tamoyilga, yaxlit tizimga aylanishi zarurligi ma‘lum bo‘ldi. Bu tizim markazida esa ma‘naviyat, axloq – odob va ma‘rifat kabi o‘lmas qadriyatlar yetakchilik qilmog‘i kerak. SHunday ekan, bugungi kunda fuqarolik jamiyati masalasini haqqoniy ravishda ma‘naviyat va ma‘rifat masalasi deyish mumkin. CHunki fuqarolik jamiyati – huquq, demokratiya, ma‘naviyat va ma‘rifat tantana qiladigan adolatli jamiyatdir. Milliy istiqlol g‘oyasi: ma‘naviyat va ma‘rifat. Shavkat Mirziyoyev asarlarida ilmiy

– nazariy va amaliy jihat-dan isbotlab berilganidek, ma`naviyat va mahrifat – millat, mamlakat, fuqarolik jamiyati taraqqiyotini belgilovchi omildir. Mah-naviyat va ma`rifat – shaxs va millatning “aqli qalbini” ifoda etadigan, tabiat, jamiyat va odamning insoniylashuv, mahrifatlashuv darajasini bildiradigan ruhiy – aqliy idrok olami hisob-lanadi. Ma`naviyat, axloq – odob va mahrifat mohiyatan mushtarak tushunchadir. Ma`naviyatni axloq – odobsiz va ma`rifatsiz, ma`rifatni esa ma`naviyatsiz va axloq – odobsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Ular o‘z tabiati va mohiyatiga ko‘ra botinan bir - biri bilan chambarchas uzviy bog‘liq hamda yaxlit tizimdir. Odob – axloq va m`hrifat, eng av-valo, sof ma`naviy tushuncha va aksincha, ma`naviyat – sof mahrifiy insoniy sivilizatsiyadir. Dunyoni ma`rifat qutqaradi, deganda shubhasiz, ma`naviyat nazarda tutiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Istiqlol va ma'naviyat. T.1994.
2. Karimov I.A. Ma'naviy yuksalish yo'lida. T.1998.
3. Abdurahmonov F. Mustaqillik va milliy manfaatlar. T.1994.
4. Abilov O'. Milliy g'oya. Ma'naviy omillar. T.“Ma'naviyat”1999.
5. Azizxo'jaev A. Davlatchilik va ma'naviyat. T. 2017.
6. Aminov B. Shodiev M . Rasulev T. SHarqona bozor fazilatlari. T.2017.
7. Boboev H., Normatov K. Milliy davlatchilik haqida. T. 2019.

136. UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTABLARIDA TARBIYA DARSLARIDA O‘QUVCHILARDA JAMOAVIYLIK SIFATLARINI SHAKLLANTIRISH.

Hoshimova Dilnora Samiyevna

Buxoro inavatsiyalar universiteti,

Fakultet.pedagogika nazaryasi va tarixi, Kursim 2-kurs magistr.

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarida tarbiya darslarida o‘quvchilarda jamoaviylikni rivojlantirish uchun qo‘llaniladigan tarbiya darslari haqida to‘liq ma’lumot berilgan. Insonning kelajakda muvaffaqiyatli inson bo‘lish eng avvalo to‘g‘ri maqsad qo‘yishga bog‘liq. Deyl Karnegi, Brayan Treysi kabi mashhur lektorning ta’limotiga ko‘ra, hayotda o‘z oldiga maqsad qo‘yish va unga erishishni o‘rganish ham aslida bir fan. “Tarbiya” fanining ahamiyatli jihati shuki, u bosqichma-bosqich bolada maqsad qo‘yish va unga intilish ko‘nikmasini shakllantirib boradi.

KALIT SO‘ZLAR: mas’uliyat, majburiyat, huquqiy ong va madaniyat, teran dunyoqarash, sog‘lom e’tiqodlilik, ma’rifatparvarlik, bag‘rikenglik, ma’naviy, g‘oyaviy, nafosat tarbiyasi.

Ilm-fan, ta’lim va ishlab chiqarish o‘rtasidagi o‘zaro integratsiya jarayonlarini rivojlantirish dolzarb masalalardan. Jumladan, tarbiyaviy ta’limni modernizatsiyalashda maktabgacha ta’lim tashkiloti, umumiy o‘rta ta’lim, professional ta’lim va oliy ta’lim tizimlarining o‘zaro integratsiya jarayonlarini bosqichma-bosqich, oddiydan-murakkabga qarab yo‘lga qo‘yilishi natijasida ishlab chiqarish sohalari uchun yetuk mutaxassis kadrlarni tayyorlashga erishiladi.

Naql qilishlaricha, bir donishmandning oldiga yosh ona go‘dagini bag‘riga opichlagancha kelib:

Aytingchi, farzandim uch yoshga kirdi, men unga necha yoshidan ta’lim-tarbiya bera boshlasam bo‘ladi?, - deb so‘rabdi. Shunda, - Donishmand: -Qizim, 3-4 yilga kechikibsan. Farzandingga ona qornidayoq tarbiya bera boshlash kerak edi, degan ekan. Ha, darhaqiqat inson onaning vujudida bunyod bo‘ldimi, unga onajonisining quyoshdanda qaynoq mehri, otasining onasiga nisbatan go‘zal muhabbati-yu, atrofdagi buvi-yu, bobo va qarindoshlarining girdikapalakdek g‘amxo‘rliklari, onaning halol luqma yeb, chiroyli o‘y-fikrlar qilishi, xushsurat, xushnavo dunyo ajoyibotlaridan zavqlanib, Alloh taolloga shukur qilib yashashi, bolasiga tunlari mayin ovozda aytib bergan allasi va eng muhimi bizning umr yo‘limizda bosh mayoq bo‘lgan yo‘riqnomamiz Qur’oni Karimdan 3-4 oyat tilovat qilib tursalar bormi, bunday farzand - Rustam-u Dostondek pahlavon, Alisher Navoiydek ulug‘ shoir, Zahiriddin Muhammad Boburdek adolatli va nozikta’b

podshoh, Farobiydek qomusiy olim, Ibn Sinodek tibbiyotning sultoni dunyoga kelishiga ishonchimiz komil. Avvalo, ta'lim-tarbiya oiladan boshlanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

O'quvchilarga bilim berishda ta'lim bilan tarbiyaning uyg'unligi nimada? O'quvchilarga ta'lim berishda ta'lim muassasalari pedagoglarining asosiy vazifalari "Ta'lim to'g'risidagi qonun", "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" mazmun-mohiyatidan kelib chiqib belgilanadi. Davlat dasturining muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun esa davlat va jamoat tashkilotlarining ishonchli va mustahkam hamkorligi, ta'lim muassasalari mutaxassislari, oilalar, mahalla faollarining uzviy aloqasi amaliy natija berishi aniq. Har bir o'quvchining botiniy ongida iqtidor, qandaydir bir istedod bor, uni shakllantirishda esa biz pedagoglardan ziyraklik va mahorat talab qilinadi. Darslarda ayniqsa, o'zbek tili darslarida STEAM yondashuv asosida mashg'ulotlarni tashkillashtira olsak, bu bizning ulkan muvaffaqiyatimiz bo'la oladi. Sababi STEAM yondashuv asosida ta'lim berish bolada aqliy mehnatni amaliy ko'nikma asosida rivojlantirish, ularda borliqni anglab tushunish va fanlar o'rtasida o'zaro bog'liqlikni his etish kabi malakalarni shakllantiradi. Ta'limga bunday yondashuvda o'quvchi mavzuni nafaqat tabiiy fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematikaga kabi fanlar bilan o'zaro bog'lagan holda o'rganadi, balki olgan bilimlarining hayotdagi in'ikosining guvohi bo'ladilar. Yangi darslikning avvalgilaridan farqi nimada?

1. "Tarbiya" darsligi "Odobnoma", "Vatan tuyg'usi", "Milliy istiqlol g'oyasi va ma'naviyat asoslari" hamda "Dunyo dinlari tarixi" fanlarini birlashtirdi.
2. 1-9-sinflarda - 2020/2021-o'quv yilidan, 10-11-sinflarda esa 2021/2022-o'quv yilidan boshlab amaliyotga joriy etiladi.
3. Darsliklarini tayyorlashda Yaponiyaning "Axloq ta'limi", Singapurning "Fe'l-atvor va fuqarolik ta'limi", Buyuk Britaniyaning "Tafakkur", "Xulq ta'limi" fanlari va darsliklari yaqindan o'rganildi.
4. Ilk marotaba darsliklarda 21-asr ko'nikmalari deb nom olgan "yumshoq ko'nikmalar" joriy qilindi. Darslik orqali o'quvchida bilim berishdan tashqari ko'nikma shakllantiriladi.
5. Yangi fan darsliklaridagi amaliyotga yo'naltirilgan mashg'ulotlar va mavzular o'quvchida muvaffaqiyat motivlarini uyg'otadi. Faol fuqarolik pozitsiyasi shakllantiriladi.

6. O'quv fani mohiyati 50% nazariy, 50% amaliy asosga qurilgan.

7. "Tarbiya" darsliklarida "role-model", ya'ni "namuna keltirish" zamonaviy pedagogik metodidan unumli foydalanilgan. Unda milliy va xalqaro miqyosda yuksak natijaga erishgan insonlar yutuqlari tahlil qilinadi.

8. Bu yil sinov tariqasida 1-9 sinfgacha bo'lgan darslik ustida bitta ijodiy jamoa ishladi. Bu har bir sinf darsligi o'rtasidagi tafovut va takrorlanishlarni oldini oldi va bir butun, izchillikdagi darslik yaratilishi ta'minlandi.

9. Darslik yorqin, rangli, illyustratsiyalarga boy va har bir bo'limi o'ziga xos fon, milliy va umuminsoniy xulq, ijtimoiy malakani ifoda etgan rasmlar bilan ta'minlangan. Har bir darslik uchun video, audio, media materiallar jamlashgan disk beriladi.

Aslini olib qaraganda, davlatimiz rahbarining ta'lim borasida qilgan eng katta islohotlaridan biri umumta'lim maktablarida "Tarbiya" fani joriy etilishi bo'ldi desak adashmaymiz. Real hayotdagi muammolar va virtual olamning ta'siri doirasida inson shaxsi psixikasi katta sinovlar oldida turgan bir paytda hattoki ko'pgina rivojlangan mamlakatlarda ham yoshlar orasida jiddiy muammolar uchrayapti. Virtual hayotdagi "olomonlashuv" holatlari real hayotga ham ko'chmoqda. Achinarlisi, ba'zan bu "xislat"lar yosh tanlamayapti.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tarbiya — shaxsda muayyan jismoniy, ruhiy, axloqiy, ma'naviy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan amaliy pedagogik jarayon; insonning jamiyatda yashashi uchun zarur bo'lgan xususiyatlarga ega bo'lishini ta'minlash yo'lida ko'riladigan chora-tadbirlar yig'indisi. Tarbiya insonning insonligini ta'minlaydigan eng qadimiy va abadiy qadriyatdir. Tarbiyasiz alohida odam ham, kishilik jamiyati ham mavjud

bo'la olmaydi. Chunki odam va jamiyatning mavjudligini ta'minlaydigan qadriyatlar tarbiya tufayligina bir avloddan boshqasiga o'tadi.

Tarbiya — ish, hunar, odob-axloq o'rgatishga va umuman kishining g'oyaviy va ma'naviy qiyofasini shakllantirishga qaratilgan ta'lim sistemasi. Shunday ta'lim sistemasi natijasida singdirilgan xislat, fazilat, odob-axloq ("O'zbek tilining izohli lug'ati").

Shu o'rinda Abdulla Avloniyning tarbiya borasidagi qiymati o'lchanmas fikrini isbot o'rnida keltirmoqchiman: "Tarbiya biz uchun yo hayot — yo mamot, yo najot — yo halokat, yo saodat — yo falokat masalasidir". Ma'lumki, ta'lim va tarbiyaning o'rtasida ochiq-oydin farq bor. "Ta'lim"— arabcha so'z, o'zagi ilm, tarbiyaning bir qismidir. Tarbiya esa ta'limni o'z ichiga oladi, aksincha emas. Demak, tarbiya o'z -o'zidan ta'limga nisbatan keng qamrovlidir. Jamiyatda har taraflama komil inson shaxsiyatini barpo qilish zaruriyat, va albatta, bu tarbiya ruhiy, aqliy va jismoniy taraflarni o'z ichiga oladi. Tarbiyaning makoni qalb bo'lib, inson qalbiga ta'sir etuvchi manbalardan foydalangan holda tarbiyaviy ishlar yo'lga qo'yilmog'i lozim. Ha aytgancha, adabiyot (odob) o'qitishning bosh maqsadi ham komil shaxsni shakllantirish! Adabiyot darslarida hadislar, adiblar, ularning ijod namunalari, asar qahramonlari va ular tahlili jarayonida o'quvchi ruhiy va aqliy kamoloti bilan shug'ullaniladi. Asar qahramonlari ruhiyatiga kirish jarayonida o'quvchilar albatta o'zlariga xos tuyg'ularni his qilishadi. Birgina A.Qodiriyning "O'tkan kunlar" asarida Kumushning o'lim to'shagida yotgan holatda bo'lsa-da, Yusufbek hojiga hurmat ko'rsatib o'rnidan turishga intilishining o'zidayoq tarbiyaviy jihatlar o'rgatilayotganini kim rad etoladi?! Adabiyot darslarida o'g'rilik va to'g'rilik, qo'rqqoqlik va uning badali, hissiyotlar ifodasi, vatanparvarlik, oilaga sadoqat, xiyonat, oqibat kabi insonga xos hislar o'rgatiladi va bu orqali o'quvchi tarbiyalanadi. Albatta, natija o'qituvchi mahoratiga ham bog'liq. Ishonavering, adabiyot darslari o'quvchilarni katta hayotga adiblar va ularning asarlari orqali tarbiyalab, tayyorlaydi. Ta'lim — komil tarbiyaning bir juz'idir. U esa aqlni rivojlantiradi va sayqallashtiradi. Natijada u o'z hayotida kerak bo'ladigan ilm-u ma'rifatni, ashyolar to'g'risidagi turli ma'lumotlarni, kasbiy mahoratni yoki kasb va hunarlarga tegishli bo'lgan fanlarni o'rganadi. Lekin tarbiyaga o'xshab keng qamrovli bo'la olmaydi. Chunki ta'lim insonning ruhiy, aqliy va jismoniy taraflarini birdek qamrab ololmaydi. Shuning uchun ham ta'lim va tarbiya doimo birga bo'lishi talab etiladi. Bu haqiqatni esa Rasululloh sollallohu alayhi vasallamning quyidagi hadisi shariflari orqali ham bilib olishimiz mumkin. Abu Muso roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi: "Rasululloh sollallohu alayhi vasallam: "O'lloh taolo Men orqali yuborgan hidoyat va ilmning misoli yerga yoqqan yomg'ir kabi ir.

Yerning ba'zi joyi yaxshi ekan, suvni qabul qilib, ko'plab nabotot va o'simliklarni o'stiribdi. Uning ba'zi joylari qattiq ekan, suvni tutib qolibdi. Bas, u bilan O'lloh odamlarga manfaat beribdi. Ular undan ichibdilar, sug'oribdilar va ekin ekibdilar. Yerning ba'zi joylari silliq ekan. Suv tutmas va ekin ham o'stirmas ekan. Ana o'sha xuddi O'llohning dinida faqih bo'lgan kishiga o'xshaydi. O'lloh men ila yuborgan narsa unga manfaat beribdi. O'zgalarga o'rgatibdi. Boshqasi o'sha narsaga e'tibor bermagan kishiga o'xshaydi. Yana biri esa, men ila yuborilgan O'llohning hidoyatini qabul qilmagan odamga o'xshaydi, "dedilar".

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 29.04.2019 dagi "O'zbekiston respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 08.12.2018 dagi Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 997-son qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida" 187- son qarori.
4. Toshtemirova, S.A. (2019). Klaster yondashuvi asosida mintaqaviy ta'lim tizimini boshqarish. NamDU ilmiy axborotnomasi, 1(11), 361-367.
5. Toshev S. (2020). TARIX FANINI O'QITISHNDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR. Science and Education, 1(Special Issue), 6
6. Toshtemirova Saodat Abdurashidovna. Ta'lim sifati va uni demokratlashtirish ilmiy muammo sifatida // Uzluksiz ta'lim.-2020. - № 1 (86). - S.5
7. Gafforov Ya. X. (2019). THE STATE OF HISTORICAL EDUCATION IN UZBEKISTAN DURING WORLD WAR II. USA(Philadelphia) . -P. 173-175.
8. Toshtemirova, S.A. (2020). The quality of education is a pedagogical problem. Актуальные вопросы современной науки Материалы VI международной научно -практической конференции, Саратов. 1(1), 39-40.
9. Абдурахманова, Ж.Н., Тоштемирова, С.А. (2020). Инновацион технологиялар ва ахборот маданиятини шакллантириш педагогиканинг долзарб масалаларидан бири. Science and Education, 1(Issue 7), 436-442.
10. Shukurullo Mardonov (2020) Art Pedagogical and art therapeutic technologies in the art classes International Journal of Research in Economics and Sosial Sciences. 10 (Issue 6), 26-36.
11. Тоштемирова С.А. (2020) "Мактаб-лаборатория" инновацион тажриба-синов майдончаларида "И^тидор" лойихдсини шакллаштириш механизмлари // МуФаллим х,эм Узликсиз билимлендириу, Нукус. -Б. 46-52.

**137. UMUMIY O‘RTA TA‘LIM MAKTABLARIDA TARBIYA DARSLARIDA
O‘QUVCHILARDA JAMOAVIYLIK SIFATLARINI
SHAKLLANTIRISH.****Hoshimova Dilnora Samiyevna**

Buxoro inavatsiyalar universiteti,

Fakultet.pedagogika nazaryasi va tarixi, Kursim 2-kurs magistr.

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida tarbiya darslarida o‘quvchilarda jamoaviylikni rivojlantirish uchun qo‘llaniladigan tarbiya darslari haqida to‘liq ma‘lumot berilgan. Insonning kelajakda muvaffaqiyatli inson bo‘lish eng avvalo to‘g‘ri maqsad qo‘yishga bog‘liq. “Tarbiya” fanining ahamiyatli jihati shuki, u bosqichma-bosqich bolada maqsad qo‘yish va unga intilish ko‘nikmasini shakllantirib boradi.

KALIT SO‘ZLAR: mas‘uliyat, majburiyat, huquqiy ong va madaniyat, teran dunyoqarash, sog‘lom e‘tiqodlilik, ma‘rifatparvarlik, bag‘rikenglik, ma‘naviy, g‘oyaviy, nafosat tarbiyasi.

АННОТАЦИЯ: В данной статье представлена полная информация об учебных уроках, используемых для развития командной работы учащихся учебных классов в общеобразовательных школах. Стать успешным человеком в будущем зависит от постановки правильных целей. Важным аспектом науки «воспитание» является то, что она постепенно развивает у ребенка способность ставить цель и стремиться к ней.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: ответственность, целеустремленность, правосознание и культура, глубокое мировоззрение, здоровая вера, просвещение, толерантность, нравственное, идеологическое, утонченное воспитание.

ABSTRACT: This article provides full information about educational lessons used to develop teamwork among students in education classes in general secondary schools. Becoming a successful person in the future depends on setting the right goals. An important aspect of the science of "education" is that it gradually develops the ability to set a goal and strive for it in a child.

KEY WORDS: responsibility, commitment, legal consciousness and culture, deep worldview, healthy faith, enlightenment, tolerance, moral, ideological, sophistication education.

Ilm-fan, ta‘lim va ishlab chiqarish o‘rtasidagi o‘zaro integratsiya jarayonlarini rivojlantirish dolzarb masalalardan. Jumladan, tarbiyaviy ta‘limni modernizatsiyalashda maktabgacha ta‘lim tashkiloti, umumiy o‘rta ta‘lim, professional ta‘lim va oliy ta‘lim tizimlarining o‘zaro integratsiya jarayonlarini bosqichma-bosqich, oddiydan-murakkabga qarab yo‘lga qo‘yilishi natijasida ishlab chiqarish sohalari uchun yetuk mutaxassis kadrlarni tayyorlashga erishiladi.

Naql qilishlaricha, bir donishmandning oldiga yosh ona go‘dagini bag‘riga opichlagancha kelib:

Aytingchi, farzandim uch yoshga kirdi, men unga necha yoshidan ta'lim-tarbiya bera boshlasam bo'ladi?, - deb so'rabdi. Shunda, - Donishmand: -Qizim, 3-4 yilga kechikibsan. Farzandingga ona qornidayoq tarbiya bera boshlash kerak edi, degan ekan. Ha, darhaqiqat inson onaning vujudida bunyod bo'ldimi, unga onajonisining quyoshdanda qaynoq mehri, otasining onasiga nisbatan go'zal muhabbati-yu, atrofdagi buvi-yu, bobo va qarindoshlarining girdikapalakdek g'amxo'rliklari, onaning halol luqma yeb, chiroyli o'y-fikrlar qilishi, xushsurat, xushnavo dunyo ajoyibotlaridan zavqlanib, Alloh taolloga shukur qilib yashashi, bolasiga tunlari mayin ovozda aytib bergan allasi va eng muhimi bizning umr yo'limizda bosh mayoq bo'lgan yo'riqnomamiz Qur'oni Karimdan 3-4 oyat tilovat qilib tursalar bormi, bunday farzand - Rustam-u Dostondek pahlavon, Alisher Navoiydek ulug' shoir, Zahiriddin Muhammad Boburdek adolatli va nozikta'b podshoh, Farobiydek qomusiy olim, Ibn Sinodek tibbiyotning sultoni dunyoga kelishiga ishonchimiz komil. Avvalo, ta'lim-tarbiya oiladan boshlanadi.

O'quvchilarga bilim berishda ta'lim bilan tarbiyaning uyg'unligi nimada? O'quvchilarga ta'lim berishda ta'lim muassasalari pedagoglarining asosiy vazifalari "Ta'lim to'g'risidagi qonun", "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" mazmun-mohiyatidan kelib chiqib belgilanadi. Davlat dasturining muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun esa davlat va jamoat tashkilotlarining ishonchli va mustahkam hamkorligi, ta'lim muassasalari mutaxassislari, oilalar, mahalla faollarining uzviy aloqasi amaliy natija berishi aniq. Har bir o'quvchining botiniy ongida iqtidor, qandaydir bir istedod bor, uni shakllantirishda esa biz pedagoglardan ziyraklik va mahorat talab qilinadi. Darslarda ayniqsa, o'zbek tili darslarida STEAM yondashuv asosida mashg'ulotlarni tashkillashtira olsak, bu bizning ulkan muvaffaqiyatimiz bo'la oladi. Sababi STEAM yondashuv asosida ta'lim berish bolada aqliy mehnatni amaliy ko'nikma asosida rivojlantirish, ularda borliqni anglab tushunish va fanlar o'rtasida o'zaro bog'liqlikni his etish kabi malakalarni shakllantiradi. Ta'limga bunday yondashuvda o'quvchi mavzuni nafaqat tabiiy fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematikaga kabi fanlar bilan o'zaro bog'lagan holda o'rganadi, balki olgan bilimlarining hayotdagi in'ikosining guvohi bo'ladilar. Yangi darslikning avvalgilaridan farqi nimada?

1. "Tarbiya" darsligi "Odobnoma", "Vatan tuyg'usi", "Milliy istiqlol g'oyasi va ma'naviyat asoslari" hamda "Dunyo dinlari tarixi" fanlarini birlashtirdi.
2. 1-9-sinflarda - 2020/2021-o'quv yilidan, 10-11-sinflarda esa 2021/2022-o'quv yilidan boshlab amaliyotga joriy etiladi.
3. Darsliklarini tayyorlashda Yaponiyaning "Axloq ta'limi", Singapurning "Fe'l-atvor va fuqarolik ta'limi", Buyuk Britaniyaning "Tafakkur", "Xulq ta'limi" fanlari va darsliklari yaqindan o'rganildi.
4. Ilk marotaba darsliklarda 21-asr ko'nikmalari deb nom olgan "yumshoq ko'nikmalar" joriy qilindi. Darslik orqali o'quvchida bilim berishdan tashqari ko'nikma shakllantiriladi.

5. Yangi fan darsliklaridagi amaliyotga yo'naltirilgan mashg'ulotlar va mavzular o'quvchida muvaffaqiyat motivlarini uyg'otadi. Faol fuqarolik pozitsiyasi shakllantiriladi.
6. O'quv fani mohiyati 50% nazariy, 50% amaliy asosga qurilgan.
7. "Tarbiya" darsliklarida "role-model", ya'ni "namuna keltirish" zamonaviy pedagogik metodidan unumli foydalanilgan. Unda milliy va xalqaro miqyosda yuksak natijaga erishgan insonlar yutuqlari tahlil qilinadi.
8. Bu yil sinov tariqasida 1-9 sinfgacha bo'lgan darslik ustida bitta ijodiy jamoa ishladi. Bu har bir sinf darsligi o'rtasidagi tafovut va takrorlanishlarni oldini oldi va bir butun, izchillikdagi darslik yaratilishi ta'minlandi.
9. Darslik yorqin, rangli, illyustratsiyalarga boy va har bir bo'limi o'ziga xos fon, milliy va umuminsoniy xulq, ijtimoiy malakani ifoda etgan rasmlar bilan ta'minlangan. Har bir darslik uchun video, audio, media materiallar jamlashgan disk beriladi.

Aslini olib qaraganda, davlatimiz rahbarining ta'lim borasida qilgan eng katta islohotlaridan biri umumta'lim maktablarida "Tarbiya" fani joriy etilishi bo'ldi desak adashmaymiz. Real hayotdagi muammolar va virtual olamning ta'siri doirasida inson shaxsi psixikasi katta sinovlar oldida turgan bir paytda hattoki ko'pgina rivojlangan mamlakatlarda ham yoshlar orasida jiddiy muammolar uchrayapti. Virtual hayotdagi "olomonlashuv" holatlari real hayotga ham ko'chmoqda. Achinarlisi, ba'zan bu "xislat"lar yosh tanlamayapti.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tarbiya — shaxsda muayyan jismoniy, ruhiy, axloqiy, ma'naviy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan amaliy pedagogik jarayon; insonning jamiyatda yashashi uchun zarur bo'lgan xususiyatlarga ega bo'lishini ta'minlash yo'lida ko'riladigan chora-tadbirlar yig'indisi. Tarbiya insonning insonligini ta'minlaydigan eng qadimiy va abadiy qadriyatdir. Tarbiyasiz alohida odam ham, kishilik jamiyati ham mavjud

bo'la olmaydi. Chunki odam va jamiyatning mavjudligini ta'minlaydigan qadriyatlar tarbiya tufayligina bir avloddan boshqasiga o'tadi.

Tarbiya — ish, hunar, odob-axloq o'rgatishga va umuman kishining g'oyaviy va ma'naviy qiyofasini shakllantirishga qaratilgan ta'lim sistemasi. Shunday ta'lim sistemasi natijasida singdirilgan xislat, fazilat, odob-axloq ("O'zbek tilining izohli lug'ati").

Shu o'rinda Abdulla Avloniyning tarbiya borasidagi qiymati o'lchanmas fikrini isbot o'rnida keltirmoqchiman: "Tarbiya biz uchun yo hayot — yo mamot, yo najot — yo halokat, yo saodat — yo falokat masalasidir". Ma'lumki, ta'lim va tarbiyaning o'rtasida ochiq-oydin farq bor. "Ta'lim" — arabcha so'z, o'zagi ilm, tarbiyaning bir qismidir. Tarbiya esa ta'limni o'z ichiga oladi, aksincha emas. Demak, tarbiya o'z -o'zidan ta'limga nisbatan keng qamrovlidir. Jamiyatda har taraflama

komil inson shaxsiyatini barpo qilish zaruriyat, va albatta, bu tarbiya ruhiy, aqliy va jismoniy taraflarni o'z ichiga oladi. Tarbiyaning makoni qalb bo'lib, inson qalbiga ta'sir etuvchi manbalardan foydalangan holda tarbiyaviy ishlar yo'lga qo'yilmog'i lozim. Ha aytgancha, adabiyot (odob) o'qitishning bosh maqsadi ham komil shaxsni shakllantirish! Adabiyot darslarida hadislar, adiblar, ularning ijod namunalari, asar qahramonlari va ular tahlili jarayonida o'quvchi ruhiy va aqliy kamoloti bilan shug'ullaniladi. Asar qahramonlari ruhiyatiga kirish jarayonida o'quvchilar albatta o'zlariga xos tuyg'ularni his qilishadi. Birgina A.Qodiriyning "O'tkan kunlar" asarida Kumushning o'lim to'shagida yotgan holatda bo'lsa-da, Yusufbek hojiga hurmat ko'rsatib o'rnidan turishga intilishining o'zidayoq tarbiyaviy jihatlar o'rgatilayotganini kim rad etoladi?! Adabiyot darslarida o'g'rilik va to'g'rilik, qo'rqqoqlik va uning badali, hissiyotlar ifodasi, vatanparvarlik, oilaga sadoqat, xiyonat, oqibat kabi insonga xos hislar o'rgatiladi va bu orqali o'quvchi tarbiyalanadi. Albatta, natija o'qituvchi mahoratiga ham bog'liq. Ishonavering, adabiyot darslari o'quvchilarni katta hayotga adiblar va ularning asarlari orqali tarbiyalab, tayyorlaydi. Ta'lim — komil tarbiyaning bir juz'idir. U esa aqlni rivojlantiradi va sayqallashtiradi. Natijada u o'z hayotida kerak bo'ladigan ilm-u ma'rifatni, ashyolar to'g'risidagi turli ma'lumotlarni, kasbiy mahoratni yoki kasb va hunarlarga tegishli bo'lgan fanlarni o'rganadi. Lekin tarbiyaga o'xshab keng qamrovli bo'la olmaydi. Chunki ta'lim insonning ruhiy, aqliy va jismoniy taraflarini birdek qamrab ololmaydi. Shuning uchun ham ta'lim va tarbiya doimo birga bo'lishi talab etiladi. Bu haqiqatni esa Rasululloh sollallohu alayhi vasallamning quyidagi hadisi shariflari orqali ham bilib olishimiz mumkin. Abu Muso roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi: "Rasululloh sollallohu alayhi vasallam: "Oллоh taolo Men orqali yuborgan hidoyat va ilmning misoli yerga yoqqan yomg'ir kabi d ir.

Yerning ba'zi joyi yaxshi ekan, suvni qabul qilib, ko'plab nabotot va o'simliklarni o'stiribdi. Uning ba'zi joylari qattiq ekan, suvni tutib qolibdi. Bas, u bilan Oллоh odamlarga manfaat beribdi. Ular undan ichibdilar, sug'oribdilar va ekin ekibdilar. Yerning ba'zi joylari silliq ekan. Suv tutmas va ekin ham o'stirmas ekan. Ana o'sha xuddi Oллоhning dinida faqih bo'lgan kishiga o'xshaydi. Oллоh men ila yuborgan narsa unga manfaat beribdi. O'zgalarga o'rgatibdi. Boshqasi o'sha narsaga e'tibor bermagan kishiga o'xshaydi. Yana biri esa, men ila yuborilgan Oллоhning hidoyatini qabul qilmagan odamga o'xshaydi, "dedilar".

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 29.04.2019 dagi "O‘zbekiston respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida"gi PF-5712-son Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 08.12.2018 dagi Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi 997-son qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limining davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida" 187- son qarori.
4. Toshtemirova, S.A. (2019). Klaster yondashuvi asosida mintaqaviy ta’lim tizimini boshqarish. NamDU ilmiy axborotnomasi, 1(11), 361-367.
5. Toshev S. (2020). TARIX FANINI O‘QITISHNDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR. Science and Education, 1(Special Issue), 6
6. Toshtemirova Saodat Abdurashidovna. Ta’lim sifati va uni demokratlashtirish ilmiy muammo sifatida // Uzluksiz ta’lim.-2020. - № 1 (86). - S.5
7. Gafforov Ya. X. (2019). THE STATE OF HISTORICAL EDUCATION IN UZBEKISTAN DURING WORLD WAR II. USA(Philadelphia) . -P. 173-175.
8. Toshtemirova, S.A. (2020). The quality of education is a pedagogical problem. Актуальные вопросы современной науки Материалы VI международной научно -практической конференции, Саратов. 1(1), 39-40.
9. Абдурахманова, Ж.Н., Тоштемирова, С.А. (2020). Инновацион технологиялар ва ахборот маданиятини шакллантириш педагогиканинг долзарб масалаларидан бири. Science and Education, 1(Issue 7), 436-442.
10. Shukurullo Mardonov (2020) Art Pedagogical and art therapeutic technologies in the art classes International Journal of Research in Economics and Sosial Sciences. 10 (Issue 6), 26-36.
11. Тоштемирова С.А. (2020) "Мактаб-лаборатория" инновацион тажриба-синов майдончаларида "И^тидор" лойихдсини шакллаштириш механизмлари // МуФаллим х,эм Узликсиз билимлендириу, Нукус. -Б. 46-52.

138. PEDAGOGIKA NAZARYASI TARIXI VA RIVOJLANISHI**Hoshimova Dilnora Samiyevna**

Buxoro inavatsion universiteti,

Fakultet.pedagogika nazaryasi va tarixi, Kursim 2-kurs magistr.

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada pedagogika nazariyasi tarixi va uning rivojlanish davri haqida to'liq ma'lumotga ega bo'lishimiz mumkin. Pedagogika fanining nazariy-metodologik asoslarini ochib berish, bolajak pedagoglar tomonidan ularning chuqur o'zlashtirilishiga erishish, talabalarda pedagogik faoliyatni muvaffaqiyatli tashkil eta olish ko'nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat.

KALIT SO'ZLAR: Pedagogika; ta'lim-tarbiya, diagnostic; prognostik; diyalektik; metodologiya.

Pedagogika (yun. paidagogike) — tarbiya, ta'lim hamda ma'lumot berishning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganuvchi fanlar majmuasi. Ped. institutlari va ayrim boshqa o'quv yurtlarida mutaxassislik dasturi asosida o'rganiladigan o'quv predmeti ham pedagog deb yuritiladi. Pedagogika fan sifatida bola tarbiyasining nazariy asoslari bilan shug'ullangan. Zamonaviy pedagog bolalar bilan birgalikda kattalarning ham o'quv-tarbiyaviy, madaniy hamda ma'naviy-ma'rifiy tarbiyasi bilan shugullanishni ko'zda tutadi. O'zbekiston Respublikasida Pedagoglarga barkamol shaxs ma'naviyatini shakllantirishning asosiy vositasi sifatida yondashiladi.

Pedagog tarbiya jarayonining qonuniyatlari, tarkibi va uni tashkil etish mexanizmlarini tadqiq etadi, tarbiyaviy va o'quv ishlarining mazmuni, tamoyillari, ularni tashkil etish shakl, usul hamda yo'sinlarini belgilab beradi.

Shaxsni tarbiyalash, o'qitish va shakllantirish Pedagogning asosiy funksiyasi hisoblanadi. Shaxsni tarbiyalash Pedagogikanidagi asosiy tushuncha sanalib, oila va jamiyatning barkamol shaxsni shakllantirishga yo'naltirilgan birgalikdagi faoliyatini anglatadi. Tarbiya yordamida inson shaxsining ma'naviy jihatlarini qaror toptirish ko'zda tutiladi. Dunyoqarash, e'tiqod, ezgulik, go'zallik, yaxshilik, adolatga doyr qarash va ko'nikmalarning shaxs sifa-tiga aylantirilishi tarbiya yordamidagina amalga oshiriladi. Insonlar ora-sida yashash, hayotda turmush kechirish va faoliyat ko'rsatish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar yig'indi-sini o'zlashtirishga qaratilgan faoliyat o'qitish tushunchasini ifoda etadi. O'qitish natijasida shaxs zaruriy bilimlar bilan ta'minlanib, kelgusida turli darajadagi maxsus ma'lumotni olish imkoniga ega bo'ladi. Tarbiyalash va o'qitish natijasida odamda muayyan shaxs sifatlari shakllantiriladi. Shaxe tarbiyalash va o'qitish orqali o'zida oldin bo'lmagan ma'naviy-intellektual sifatlarga ega bo'ladi. Bu hol shaxsning umri mobaynida uzluksiz davom etadi va uning rivojlanishiga omil bo'ladi.

Inson va uni shakllantirishga doir fan sifatida Pedagogika falsafa, etika, estetika, madaniyatshunoslik, psixologiya, iqtisodiyot, siyosatshunoslik, demografiya, tarix, adabiyot, tibbiyot, mat. va boshqa fanlar bilan uzviy bog‘liq. Pedagogika fani va amaliyoti taraqqiyotida bu fanlarning nazariy asoslari, tadqiqot metodlari, ilmiy xulosalarni aniqlash, taxlil qilish hamda umumlashtirish usullaridan foydalanadi.

Pedagogikada ta’lim va tarbiya jarayonlarining qaysi jihatlarini o‘rganishdan kelib chiqadigan bir qancha soha va bo‘limlar mavjud. O‘qitishning maqsadi, vazifalari, tamoyillari, usullari bilan shug‘ullanadigan sohasi didaktikadir. Shaxsning axloqiy sifatlarini tarkib toptirish, unda e’tiqod, dunyoqarash, axloq singari ma’naviy jihatlarni shakllantirish masalalarini pedagogikaning tarbiya nazariyasi va amaliyoti tarmog‘i o‘z ichiga oladi. Ta’lim-tarbiyani tashkil etish, uyushtirish va uni boshqarish singari tashkiliy-pedagogik ishlar qonuniyati pedagogikaning maktabshunoslik sohasi tomonidan ishlab chiqiladi. pedagogika hamisha muayyan yoshdagi, ma’lum hayotiy va akliy tajribaga ega bo‘lgan kishilar bilan ish ko‘radi. Shuning uchun ham pedagogikaning qonuniyatlarini belgilashda ta’limtarbiya oluvchining yosh xususiyatlarini hisobga olish hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘ladi.

Ayrim o‘quv fanlarini o‘qitish qonuniyatlari va usullarini o‘rgatuvchi metodika (tadris) fanlari ham pedagogikaning sohalari hisoblanadi. Bularga nisbatan didaktika umumiy metodika hisoblanadi va har bir alohida predmeti metodikasi xususiy didaktika sanaladi. Ammo bu xil chegaralanish anchagina shartlidir. Chunonchi, adabiyot o‘qitish metodikasi didaktikaga nisbatan xususiy didaktika hisoblanadi, ayni vaqtda, u mumtoz adabiyot tarixini o‘rganish metodikasi, chet el adabiyotini o‘rganish metodikasi, xalq og‘zaki ijodini o‘rganish metodikasiga nisbatan umumiy metodika vazifa-sini bajaradi. Xususiy metodikalar umumiy didaktikaga tayangan va uning nazariy umumlashmalariga asoslangan holdagina rivojlana oladi. Ayni vaqtda, har bir aniq fanga tatbiq etilgan didaktik qonuniyatlar o‘sha o‘quv predmetini o‘qitish tajribasidagi o‘ziga xoslik bilan boyitiladi, umumiy jihatlarni konkretlashtiradi, har bir o‘ziga xoslikda o‘qitishning universal jihatlarni namoyon etadi.

Pedagogika fani shaxsni rivojlantirishning ikki muhim jihati - uni o‘qitish va tarbiyalashga asosiy e’tiborni qaratganligi bois didaktika (ta’lim nazariyasi) va tarbiya nazariyasi fanning muhim tarkibiy qismlari hisoblanadi. Ko‘p sonli fanlarning ta’limni o‘rganishdagi ijtimoiy fenomeni sifatidagi hissiy shubhasiz bebaho va zarurdir. Biroq bu fanlar insonning kundalik o‘sishi va rivojlanish jarayoni bilan bog‘liq bo‘lgan, o‘qituvchi bilan o‘quvchining o‘z rivojlanish davridagi o‘zaro munosabatlari va unga mos institutaviy struktura bilan bog‘liq ta’limning tub jihatlariga daxl qilmaydi. Va bu tamomila haqqoniy, chunki maxsus jihatlarni o‘rganish obyekt (ta’lim) ning shunday qismini aniqlaydiki, buni maxsus fan pedagogika o‘rganishi kerak. Pedagogika - bu aniq

maqsadlar asosida maxsus ijtimoiy institutlar (oilalar, ta'lim va madaniy tarbiyaviy muassasalar) da tashkil etilgan aniq yaxlit pedagogik jarayon sifatidagi ta'limdir.

Pedagogika bu holda o'zini pedagogik jarayon (ta'lim)ning mohiyati, qonuniyatlari, tendensiyalari va rivojlanish istiqbollari o'rganuvchi fan sifatida namoyon etadi. Shu asosda pedagogika uni tashkil etishning nazariya va texnologiyalarini, pedagog faoliyati (pedagogik faoliyat) ning shakli va rivojlantirish metodlarini va o'quvchilarning turli ko'rinishdagi faoliyatlarini, shuningdek ularning o'zaro munosabatlaridagi strategiya va usullarini ishlab chiqadi.

Pedagogika fani shaxsni shakllantirishdek ijtimoiy buyurtmani bajarish asosida jamiyat taraqqiyotini ta'minlashga alohida hissa qo'shadi. Pedagogika fani maqsadi va vazifalarining belgilanishida ijtimoiy munosabatlar mazmuni, davlat va jamiyat qurilishi, uning hayotida yetakchi o'rin tutuvchi g'oyalar mohiyati muhim ahamiyatga ega.

Pedagogikaning fan sifatidagi vazifalari uning predmetlariga bog'liq. Bular nazariy va texnologik vazifalar bo'lib, ular uzviy ravishda amalga oshiriladi. Pedagogikaning nazariy vazifalari uch xil darajada amalga oshiriladi:

- Tavsiflash yoki tushuntirish - ilg'or va novatorlik pedagogik tajribalarni o'rganish;
- Diagnostik - pedagogik hodisalarning holatini, pedagog va o'qituvchi faoliyatining muvaffaqiyati yoki samaradorligini aniqlash, ularni ta'minlovchi shart va sabablarini o'rganish;
- Prognostik- pedagog faoliyatlarini ilmiy tadqiqotlar orqali o'rganish va ular asosida bu faoliyatni o'zgartirish modulini qurish. Nazariy vazifalarni prognostik darajasi pedagogik hodisalarning mohiyatini ochish, pedagog jarayonlaridagi teran hodisalami topish, taxmin qilingan qisqarishlarni ilmiy asoslash bilan bog'liq. Bu darajada ta'limiy amaliyotdan oldin turuvchi ta'lim tarbiya nazariyasi va pedagogik tizim modeli yaratiladi.

Fan faqat u yangidan yangi bilimlar bilan olib borilgan holdagina rivojlanishi mumkin. O'z navbatida, ularni to'plash va talqin qilish uchun ilmiy asoslangan izlanish kerak bo'ladi. Oxirgisi o'z bog'lanishlarini fansunoslikda metodologik nomini olgan nazariy prinsiplar majmuasidan topadi. Nafaqat pedagog amaliyotchilar, balki tadqiqotchilar ham ko'pincha "metodologiya" tushunchasi ortida real hayotdan va ta'limiy amaliyotdan uzoqda bo'lgan (qandaydir abstrakt) narsani ko'radilar.

- bu "nazariy va amaliy faoliyatlarini tashkil etish va qurishning prinsip va usullari tizimidir"¹. Psixolog S.L.Rubinshteyn "Katta nazariyalar savollari, bu ish bilan birga katta ahamiyatga ega bo'lgan amaliy savollar hamdir. Yirik nazariy muammolarni haqiqatdan ko'rish bu ularning hayotning aniq masalalari bilan munosabatda ko'rish demakdir".

Pedagog kasbiy tayyorgarligining yuqori darajasi unda metodologik madaniyatning mavjudligidan iborat. Bu madaniyatning asosiy alomatlarini quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- falsafa kategoriyalari bilan pedagogik fanlarning kontseptual qobigini tashkil etuvchi asosiy tushunchalar bilan "mustahkamlangan" jarayonlarni tushunish;
- Ta'limni turli tushunchalarini abstraktlikdan konkretlikkacha ko'tarilib borish pog'onalari sifatida anglash;
- anglash faoliyati metodida pedagogik nazariyalarni qayta o'zgartirishni o'rganish
- pedagog tafakkurining pedagogik shakllariga genezisiga yo'nalganligi va ularning "to'la yasovchi" xossasi;
- pedagogning tushunchasi atamalar tizimida ta'lim amaliyotini amalga oshirish ehtiyoji;
- pedagogik bilimlarning tarixiy rivojlanish davridagi yaxlitligi va izchilligini aniqlashga intilish;
- "o'z-o'zidan ko'rinib turgan" vaziyatlarga odatdagi pedagogik ong tekisligida yotuvchi dalillarga nisbatan tanqidiy munosabat;
- shaxsiy bilish faoliyati jarayoni va natijalariga, shuningdek, pedagog jarayonining boshqa qatnashchilari fikrlari harakatiga dastlabki shart-sharoitlar bo'yicha refleksiya;-insonni bilish sohasidagi ilmga qarshi pozitsiyalarni asosli inkor etish;
- pedagogikaning dunyoqarashlik, insonparvarlik funksiyalarini tushunish. Metodologiyani o'rganish bilan o'qituvchi uning prinsiplariga suyanganda holda fikrlay boshlaydi va prinsipial bo'lib boradi. Xususiyl ilmiy metodologiya darajasida ta'lim va ijtimoiy siyosatning yagonaligi, yondashuvning bir butunligi, ta'limning birlikdagi subyekting kengayishi yaxlit pedagogik jarayonda tarbiyaviy maqsadlarning ustivorligi prinsiplarini o'zlashtirish, ayniqsa muhim ahamiyatga ega. Dastlabki maktablar qadimgi Sharqda (Vavilon, Misr, Hindistonda) paydo bo'lib, ularda bolalarga ma'muriy-xo'jalik boshqaruvi asoslari o'rgatilgan. Antik davrda maktablar Sparta, Afina va Rim tarbiya tizimining muhim tarkibiy qismi sifatida faoliyat olib borganlar.

Qadimgi Yunonistonda bunday joylar akademiva deb nomlangan. «Akademiya» so'zi afsonaviy qahramon Akadema nomidan kelib chiqqan. Eramizdan avvalgi IV asrda Afina yaqinidagi Akadema nomi bilan nomlanuvchi joyda Platon o'z shogirdlariga ma'ruzalar o'qigan bo'lib, keyinchalik ta'lim tashkil etiluvchi maskan ham shunday nom bilan atala boshlagan. Qadimgi Rim va Yunonistonda bolalarga bilim berish faylasuflar zimmasiga yuklatilgan.

Jamiyatning tabaqalanishi natijasida, quldorlik tuzumida bolalarni ta'lim maskanlariga olib borish va olib kelish vazifasini qullar bajarishgan va ular «pedagog» deb nomlanganlar. Ushbu tushunchaning ma'nosi «bola yetaklovchi» demakdir.

Tarixiy taraqqiyotning keyingi bosqichlarida bolalarga tizimli bilimlarni berish bilan doimiy shug'ullanuvchi kishilar aynan shu nom bilan atala boshlaganlar.

Feodalizm davrida aksariyat maktablar masjid (musulmon mamlakatlarida) yoki ibodatxonalar (Hindiston) qoshida tashkil etilgan. Bunday maktablarda yoshlarga diniy bilimlar bilan birga dunyoviy bilimlar ham o'rgatilgan.

O'rta asrlar davrida, Sharqda akademiya ko'rinishidagi ta'lim muassasalari ham faoliyat yuritgan bo'lib, ular «Donishmandlar uyi» (IX asr, Bag'dod), «Ma'mun akademiyasi» (XI asrboshlari, Xorazm), observatoriyalar qoshidagi jamiyatlar (XV asr, Samarqane) tarzida nomlangan. Akademiyalarga turli fan yo'nalishlari bo'yicha kuchli bilimga ega bo'lgan qomusiy olimlar jalb etilgan bo'lib, ular tomonidan matematika, geodeziya, mineralogiya, meditsina, astronomiya kabi yo'nalishlarda keng ko'lamli tadqiqotlar olib borilgan.

O'rta asrlar hamda kapital ishlab chiqarishiga asoslangan jamiyatlarda akademiya (Sharqda madrasa)lar ko'rinishidagi maktablarda ma'naviy-axloqiy jihatdan yetuk, turli sohalar bo'yicha mukammal bilimga ega pedagoglarning faoliyat yuritishlariga alohida ahamiyat qaratilgan. Chunonchi, Muhammad Tarag'ay Ulug'bek tomonidan barpo etilgan madrasalarda o'z davrining taniqli olimlari — Ali Qushchi, Taftazoniy, Qozizoda Rumiy, Mavlono Muhammad, G'iyosiddin Jamshid Koshiy, Muiniddin Koshiy hamda Mansur Koshiylar talabalarga ta'lim berganlar.

XIX asr oxiri hamda XX asr boshlarida yuzaga kelgan jadidizm harakatining asoschilari, taniqli ma'rifatparvarlar — Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvar Qori, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Abdulla Avloniy, Abduqodir Shakuriy, Ismatulla Raxmatullayev, Abdurauf Fitrat, Isohxon Ibrat va boshqalar aholi orasida nafaqat murabbiy, balki ma'naviy yetuk inson sifatida ham nom qozondilar. Insoniyatning yashash uchun kurashish va turli tabiiy ofatlardan himoyalaniish yo'lida olib brogan harakatlari tarbiya g'oyalarining shakllanishiga asos bo'lib xizmat qilgan. Ibtidoiy jamoa tuzumida odamlarning guruh-guruh bo'lib hayot kechirishi sababli bo'jalarga tirikchilik o'tkazish yo'lidagi faoliyat (o'simlik mevalari, ildizlarini terish, hayvonlarni ovlash)ni tashkil etish borasidagi tajribalarni o'rgatish guruh a'zolari tomonidan birdek amalgam oshirilgan. Bilimlar, aksariyat hollarda, mehnat va o'yin jarayonlarida o'zlashtirilgan. Mehnat faoliyatini tashkil etish jinsiy xarakterga ega bo'lganligi bois o'g'il va qiz bolalarni tarbiyalashda o'ziga xos jihatlar ko'zga tashlangan. Oila, xususiy mulk va davlatning paydo bo'lishi ijtimoiy tarbiya mazmunida ham tub o'zgarishlarning sodir etilishi, quldorlarning paydo bo'lishiga olib keldi. Aynan mana shu davrdan tarbiya jamiyatning ijtimoiy talab va ehtiyojlari asosida yo'lga qo'yila boshladi. Erkin fuqarolarni tarbiyaning maqsadi, vazifalari, mazmuni va vositalari borasidagi fikrlar Demokratik, Platon va Aristotellarning asarlarida muhim o'rin egallagan. Mutafakkirlarning asarlarida ushbu fikrlar mustaqil pedagogik nazariya sifatida emas, balki falsafiy qarashlar yoki jamiyatni tashkil etish loyihasining muhim komponenti tarzida bayon etilgan. Ushbu davrda tabiiy-ijtimoiy fanlar tizimi shakllanishi uchun boshlang'ich asoslar qo'yildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикасини ялада ривожлантириш буйнча ХАракатлар стратегияси тугрисидаги /Расмий нашр/ Ўзбекстон Республикаси ДДпия вазирлиги - Тошкент *1Адолат"2017-йил, 25-бет
2. KadrSar tayyorlash mffliy dasturi //Oliy ta'lim: me'yoriy hujjatlar to'plami. -Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati.
- 3.<https://jspi.uz/wp-content/uploads/2021/04/Umumiy-pedagogika-Mavlonova-R.A..pdf>

139. PEDAGOGIKA SOHASIDAGI SIFATLI TA'LIMNI SHAKLLANTIRISH.**Hoshimova Dilnora Samiyevna**

Buxoro inavatsiyalar universiteti,

Fakultet.pedagogika nazaryasi va tarixi, Kursim 2-kurs magistr.

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada pedagogik sohadagilarning yangi texnologiyalardan foydalanishi va ular ta'lim shaklini rivojlantirishi haqida to'liq ma'lumotlar berilgan. Ta'lim sifati va uni belgilovchi omillar hamda uni amalga oshrishda o'qituvchi-pedagoglarning asosy vazifalari haqidagi fikrlar yoritib berilgan.

KALIT SO'ZLAR: kasb faoliyati, kasbiy sifati, o'qituvchining kasb faoliyati strukturasi, ta'lim sifati, ta'lim sifatini belgilovchi omillar.

Pedagogik va psixologik adabiyotlarda o'qituvchining kasb faoliyati strukturasi uning kasbiy sifatlari yoki kasb qobiliyatlari deb ham sanaladi. Bu struktura asosida o'qituvchining yuzlab kasb sifatlari va fazilatlari aniqlangan. Jumladan, 200 ga yaqin ijobiy sifatlar, ya'ni qobiliyatlar va 60 dan ortiq salbiy kasb sifatlari o'rganilgan. O'qituvchining kasb faoliyati strukturasi quyidagicha tavsiflash mumkin: 1. Tarbiyachilik qobiliyati - tarbiyachilik - bu yuksak darajadagi san'at bo'lib, shaxsni ijtimoiy hayot talablariga javob bera olish qobiliyatini bildiradi. Tarbiyachilik qobiliyati shaxsni tarbiyalashga emas, o'z-o'zini tarbiyalay olishga yo'naltira bilishda qaror topadi. Bugungi tarbiyaning maqsadi ham aynan mustaqil fikrlay oladigan va o'zini-o'zi tarbiyalash qobiliyatiga ega bo'lgan shaxslarni shakllantirishga qaratilgan.

2. Tashkilotchilik qobiliyati - ta'lim-tarbiya ishini samarali yo'lga qo'yishda o'qituvchining tashkilotchilik qobiliyati alohida ahamiyatga ega bo'ladi. Bunda sinf yoki guruh jamoasini uyushtira olish, har bir o'quvchi yoki talaba bilan individual shug'ullanish uchun ularni yosh, jins hamda yakka tartibdagi xususiyatlarini bilish, o'quvchi-talabalarni hohish istaklari, muammolarini eshitish va ularning echimini topishda ko'maklashish, qo'shimcha darslar, to'garaklar, tarbiyaviy darslar o'tkazishga oid tegishli shart-sharoitlar yaratish kabi ishlar kiradi.

3. Kommunikativ qobiliyat - "O'qituvchi-o'quvchi", ota-onalar, jamoatchilik, mahalla va boshqa tashkilotlar bilan to'g'ri munosabat hamda kasbiy-madaniy aloqalar o'rnatishga qaratilgan.

4. Pertseptiv qobiliyat - o'quvchi va talabaning qalbiga yo'l topa olish, o'z navbatida uni qalban his etib, o'zining o'rniga qo'yib ko'ra bilish, yoshlarni ruhiy-ma'naviy olamini o'rganish, unga ob'ektiv baho berish, bolani psixologik xususiyatini bilgan holda uning kayfiyati, hissiyoti, diqqati va boshqa psixik jarayonlarini o'rganib borish o'qituvchining pertseptiv qobiliyatini tashkil etadi.

5. Informatsion qobiliyat - o'quv-tarbiya jarayonining boshi, ya'ni boshlanishi hisoblanib, o'qituvchining qanchalik axborot ola bilish qobiliyati, uni atroflicha o'rganib, tahlil etib, o'quvchi va talabaning yoshi, ongi, dunyoqarashiga mos ravishda etkazib bera olishida o'z ifodasini topadi. Bunda qaytar aloqa va uning samaradorligi o'qituvchining informatsion qobiliyati darajasini belgilaydi.

6. Didaktiv qobiliyat - o'quvchi va talabani bilim olishga bo'lgan qiziqishlarini aniklash, mustaqil fikri, mantiqiy va analitik tafakkuri asosida egallayotgan bilim, ko'nikma va malakalarini o'rganib borishi, bu jarayonda egallayotgan bilimlar qay darajada ko'nikma va malakalarga aylanayotganligi muhimdir. O'qituvchning yana bir didaktiv qobiliyatiga uning dars jarayonini kuzata bilish va tahlil qila olishi kiradi. Didaktiv qobiliyatning yana bir o'ziga xos xususiyati o'qituvchining bilimdonligi, zehning o'tkirligi, ijodkorligida ko'rinadi. Didaktiv qobiliyat o'qituvchining informatsion qobiliyati asosida rivojlanib boradi.

7. Yo'naltiruvchi qobiliyat - motivlar va motivatsiya bilan bog'liq bo'lib, erkin fikr, qiziqish, havas, intilish va orzu bilan uyg'un holda bo'ladi.

8. Rivojlantiruvchi qobiliyat - ta'lim-tarbiya rivojining uygunligida amalga oshib, bunda o'qituvchi o'quvchini hissiy-irodaviy, didaktiv yo'naltiruvchi, safarbar etuvchi, yangilikka intiluvchanlik va ilmiy-ijodkorlik qobiliyatlarini aniq sistemada maqsadli ravishda rivojlantira olish qobiliyati bilan ifodalanadi.

9. Kreativ qobiliyat - bu o'qituvchining alohida o'ziga xos qobiliyati bo'lib, o'z ongida yangi tushunchalarni o'rganish, uni tahlil etishdan boshlanib, yangilikka intilish, o'z sohasi bo'yicha axborotlarni to'plash, uni alohida dastur holiga keltirib, ta'lim va tarbiya jarayoniga tatbiq eta olish bilan belgilanadi.

10. Gnostik (tadqiqotchilik) qobiliyat - o'qituvchining izlanishga, ijodiy mehnatga, ilm-fanga qiziqishga, muammolar echimida maqsad va vazifalar qo'ya bilishga, ahamiyatiga qarab ilmiy-amaliy faktlarni to'shlay olishga, muayyan ilmiy faraz echimini topishga, ilmiy tadqiqotchilik ishi bilan shug'ullanishga, ilm asosida bilim berish printsipi asosida faoliyat yuritishga undaydi.

Bugungi kunda jahonda texnologiyalar va axborotlashtirish jarayonlarining rivojlanishi davrida maktabgacha ta'limni isloh qilish, komil insonni tarbiyalash, ularga zamonaviy ta'lim berish masalalari birinchi navbatda hal qilinishi kerak bo'lgan muammo hisoblanadi. Aynan, maktabgacha ta'limni isloh qilishda bolaning maktabga tayyorgarligi bilan belgilanuvchi ta'lim sifatini oshirish muhim va zaruriy bo'lib hisoblanadi.

Shu jihatdan olganda, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim sifatini ta'minlashda zamonaviy yondashuvlar, boshqaruv, innovatsiya va axborot texnologiyalarini ta'lim-tarbiya jarayoniga joriy etishda rahbarlik layoqatini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur vazifani amalga oshirishda maktabgacha ta'lim tashkilotlari rahbar xodimlarining har biridan yuksak kasbiy salohiyat va insoniy sifatlarga ega bo'lish talab etiladi. «Avvalambor, uning vatanparvar va yurtparvarlik fazilatlariga ega bo'lishi, ona yurtini chin qalbidan sevishi va ardoqlashi, el-yurti uchun o'zini ayamasi, kerak bulsa, bu yo'lda jonini ham fido qilishiga tayyor bo'lishini, o'z kasb-korining ustasi, shu ishning chinakam bilimdoni, bu borada boshqalarga o'rnak bo'lishini kutadi. Jamoatchilik, halq rahbar shaxsning mustaqil dunyoqarashi, keng fikrlashi, uzoqni ko'ra bilish qobiliyati bilan boshqalardan ajralib turishini, imon-e'tiqodi mustahkam, irodasi baquvvat, or-nomusli, harom-xarish ishlardan hazar qiladigan, izlanuvchan, tashabbuskor, tadbirkorlik fazilatiga ega bo'lishini, tashkilotchi, talabchan va qat'iyatli bo'lishini istaydi» [4; 201-b.].

O'zbekiston Respublikasining mustaqillikka erishishi maktabgacha ta'lim tashkilotlarining oldiga - yangi demokratik davlatning fuqarolarini shakllantirishdek muhim vazifani qo'ydi. Bu esa hozirgi vaqtda maktabgacha ta'lim tizimida davr talabiga javob beradigan mutaxassislarni nazariy bilimlar bilan bir qatorda jahon andozalariga mos holatda tayyorlash, ularning malakasini oshirish zaruriyatini keltirib chiqaradi. SHu bilan birga maktabgacha ta'limni isloh qilishning asosiy shartlaridan biri - buyuk ma'naviy fazilatlariga ega, insoniy fazilatlarini o'zida mo'jassamlashtirgan, yetuk kadr sifatida faoliyat yuritayotgan mutaxassislar avlodini yetishtirishni talab etadi. Hozirgi davrning bu talabi - maktabgacha ta'lim tarbiyalanuvchilarini axloqan va ma'nan yetuk, komil insonlar qilib tarbiyalash vazifalarini bajarishni talab etadi. MTT rahbarlari va pedagog kadrlari oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biri - erkin fuqaro ma'naviyatini, ozod shaxsni shakllantirish masalasidir. Boshqacha aytganda, o'z xaq-huquqlarini taniydigan, o'z kuchi va imkoniyatlarini anglagan, atrofda sodir bo'layotgan voqea va hodisalarga mustaqil munosabat bilan yondashgan, ayni zamonda shaxsiy manfaatlarini mamlakat va xalq manfaatlari bilan uyg'un xolda quradigan erkin, har jihatdan barkamol insonlarni tarbiyalash lozim. Shu jihatdan olganda, barkamol insonni tarbiyalash avvalo, pedagoglardan ulkan mahorat va mas'uliyatni talab qiladi. Ustozlik mahorati va tarbiyachilik san'atining tayyor andozasi yoki qolipi mavjud emas. Ushbu san'atni egallash uchun insondan katta kuch, ijodkorlik va ko'p yillik tajriba talab etiladi.

O'zbekistonda maktabgacha ta'limni isloh qilishning asosiy omillaridan biri komil inson tarbiyasida "shaxs manfaatlari va ta'lim ustuvorligi" masalalari borasida bir qator olimlar izlanish olib bormoqdalar. Bular R.H. Djuraev, J.G'. Yo'ldoshev, S.Turg'unov, R.Safarova, M. Yuldashev, SH.A. Abdullaeva, Y. M. Asadovlardir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimini tubdan isloh qilish bo'yicha keng miqyosdagi ishlarning amalga oshirilishi natijasida bugungi kunda mamlakatimiz maktabgacha ta'lim

tashkilotlarida ilmiy va pedagogik tarkib tubdan o'zgardi, zamonaviy o'quv-dasturiy asosga, moddiy-texnik bazaga ega bo'lgan ta'lim maskanlari sifatida samarali faoliyat ko'rsatmoqda.

Maktabgacha ta'lim tizimi faoliyatining pedagogik-psixologik asoslari, davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari hamda ularning muqobil turlarini tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlari, maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini tashkil etishning xukukiy-me'yoriy asoslari, boshqarishda jahon tajribasi va unita'lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etish texnologiyalarini o'rganish va shu asosda chora-tadbirlarni belgilash, amaliyotga joriy qilish ishlari jadallashmoqda

REFERENCES

1. Hoshimov K va boshqalar. Pedagogika tarixi //Pedagogika oliy o'uv yurtlari va dorilfununlar talabalari uchun O'quv qo'llanma. - Toshkent, O'qtuvchi, 1996, - 301-bet.
2. Mahkamov U, Tillaboeva N, Tillaboeva SH. Pedagogik mahorat. O'quv qo'llanma. T.: 2003y
3. Uljaevna, U. F. (2020). Didactic games in preschool educational system. Проблемы современной науки и образования, (4-2 (149)), 27-29.
4. Uljaevna, U. F., & Shavkatovna, S. R. (2021). Development and education of preschool children. ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL, 11(2), 326-329.
5. Uljaevna, U. F., & Shavkatovna, S. R. DOI: 10.5958/2249-7137.2021. 00358. X "Development and education of preschool children" ACADEMICIA. An International Multidisciplinary Research Journal.(Double Blind Refereed & Peer Reviewed Journal). ISSN, 2249-7137.
6. O'rinova, F. (2019). REPORT ON PROBLEMS IN THE PRE-SCHOOLS OF ORGANIZATIONAL PREVENTIVE CENTERS. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(11), 311-315. Не можете найти то, что вам нужно? Попробуйте сервис подбора литературы.
7. Oljayevna, O., & Shavkatovna, S. (2020). The Development of Logical Thinking of Primary School Students in Mathematics. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8(2), 235-239.
8. Уринова, Ф. У., & Эркинова, Ш. Ё. (2013). Значение инновационной индивидуальной работы в повышении эффективности самостоятельной учебной деятельности студентов. Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, (12-2).
9. Usmonova Shaxnoza Yoqubjon qizi. THE CONCEPT OF COSMONICS AND ITS NATURE". International Conference on Studies in Humanity, Education and Sciences Helsinki, Finland.ISSN: 2249-7137 Vol. 11, Issue 2, January 10th 2022

10. Usmonova Shaxnoza Yoqubjon qizi. BASICS OF COMPARATIVE STUDY OF COSMONIMS (SUN,MOON ...) IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES. British Journal of Global Ecology and Sustainable Development. Volume-02, March, 2022 ISSN (E): 2754-9291
11. Usmonova Shaxnoza Yoqubjon qizi. Comparative Study of Cosmonims (Sun, Moon ...) In Uzbek and English. In volume 7, of Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences April, 2022.
12. Usmonova Shaxnoza Yoqubjon qizi. INGLIZ VA O‘ZBEK TILIDA LANDSHAFT SO‘ZLARINING QIYOSIY TAHLILI VA FRAZEALOGIYA". Uzbek Scholar Journal Volume- 04, May, 2022 www.uzbekscholar.com
13. Shaxnoza, Usmonova. "INGLIZ VA O‘ZBEK TILIDA LANDSHAFT SO‘ZLARINING QIYOSIY TAHLILI VA FRAZEALOGIYA." Uzbek Scholar Journal 4 (2022): 53-55.
14. Shaxnoza, Usmonova. (2022, January). THE CONCEPT OF COSMONICS AND ITS NATURE. In Conference Zone (pp. 132-133).

140. BOSHLANG‘ICH SINIF JISMONY TARBIYA DARSLARIDA O‘QUVCHILARNI SOG‘LOMLASHTIRISH VA SALOMATLIGINI MUSTAHKAMLASH MALAKALARIGA O‘RGATISHNING PEDAGOGIK JIHATLARI.**Sh.I.Davronov,**

Buxoro innovatsiyalar universiteti o‘qituvchisi

Respublikamiz mustaqilligining xalqimizga bergan eng buyuk ne‘matlaridan biri yoshlar o‘rtasida jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishga berilayotgan katta e‘tibordir.

Maktabda jismoniy tarbiyaning xilma-xil shakllari mavjud. Afsuski, boshlang‘ich sinflarda faqat dars shaklini tashkil qilish va o‘tkazish bilan cheklanib qolinmoqda. Bu esa o‘quvchilarda harakatga bo‘lgan talablarini qoniqtirmaydi.

Bundan tashqari darslarni metodik jihatdan to‘g‘ri tashkil qilinmasligi (ko‘pchilik maktablarda boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan jismoniy tarbiya darsini mutaxassis bo‘lmagan o‘qituvchilar tashkil qiladi va o‘tkazadilar), o‘quvchilarning yosh xususiyatlari va jismoniy rivojlanishini hisobga olmagan holda mashqlar tanlanishi natijasida o‘quvchilarda jismoniy sifatlarni tarbiyalash, harakat malakalarini shakllantirish yetarli darajada emas.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarni jismoniy rivojlantirish uchun zarur va faol dam olishiga qaratilgan tadbirlar: mashg‘ulotgacha o‘tkaziladigan gimnastika, katta tanaffuslarda qiziqarli harakatli o‘yinlar, umumta‘lim darslar jarayonida o‘tkaziladigan quvnoq daqiqalar va boshqa tadbirlarni tashkil qilishiga e‘tibor berilmay qoldi. Natijada o‘quvchilarning harakat faolligi, ishchanligi tez pasayib boradigan bo‘ldi.

Yangilanayotgan O‘zbekiston Respublikasining strategik vazifalaridan biri – kelajakdagi barcha ezgu ishlarni amalga oshirishga qadar bo‘lgan jismoniy sog‘lom va ma‘naviy barkamol shaxsni voyaga yetkazishdan iborat.

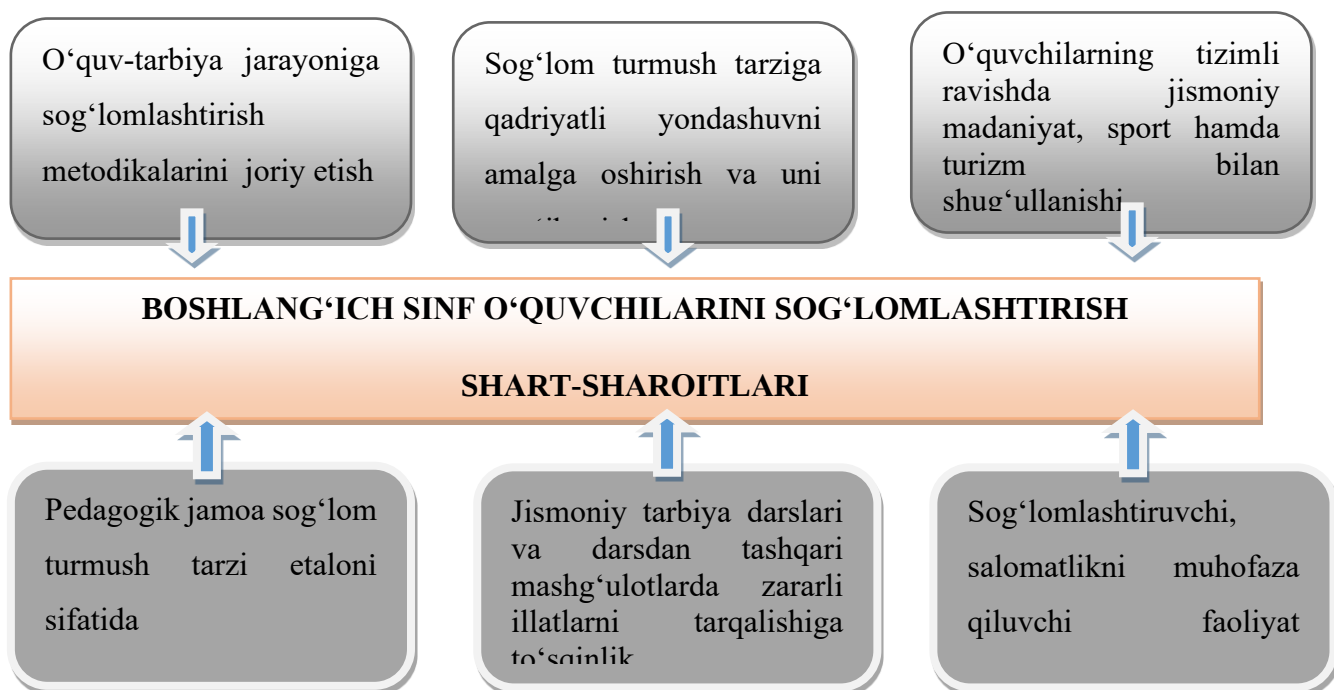
Bu vazifalarni amalga oshirish uchun o‘quv ishlarni rejalashtirishda va samarali olib borishda yangicha hamda ijodiy qarashimiz lozim, ishga tashabbuskorlik bilan yondashishmog‘imiz kerak.

Demak, maktabgacha va maktab yoshidagi bolalar jismoniy tarbiya tizimini rivojlantirish va salomatligini mustahkamlash zarur, bolalarni harakat mahoratini oshirish chora-tadbirlarini ishlab chiqish kerak.

Maktabgacha va maktab yoshidagi bolalarning tarbiyasida, ularni jismonan baquvvat, aqlan barkamol bo‘lib yetishishlarida jismoniy tarbiya yetakchi rolni o‘ynaydi. Bu muammolarni hal etishda asosiy o‘rin bolalar orasida, o‘qituvchilar, ota-onalar o‘rtasida organizmni chiniqtirish, gigienik qoidalari va talablarini o‘rgatish va tarbiyalash, sog‘lom turmush tarzini targ‘ib etish egallaydi. Shu sababli birinchi navbatdagi vazifa bolalarni har tomonlama to‘liq rivojlanishiga

yordam berish, salomatligini mustaxkamlash, hayotga va mehnatga tayyorlash, yetuk shaxs bo'lishiga hissa qo'shishdir.

Jismoniy tarbiya jarayonida ham ta'lim ham tarbiya amalga oshiriladi. Bunda o'rgatishning asosiy predmeti bo'lib o'zaro bog'langan harakat tizimini o'z ichiga oluvchi oqilona harakat faoliyatlari hisoblanadi. Biror bir harakatga o'rgatish shug'ullanuvchilarning jismoniy rivojlanishi, funksional imkoniyatlarini oshirish va rivojlantirish sog'likni mustaxkamlash va hokazolar bilan bog'liqdir, hamda jismoniy sifatlarini oshirish sodir bo'ladi.

1-rasm. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini jismoniy tarbiya darslarida sog'lomlashtirish shart-sharoitlari

Harakat faoliyatlariga turli va konkret vazifalarni hal Etgan holda o'rgatiladi. Ko'pgina holda quyidagilarga olib kelinadi:

1. Harakatning dastlabki maktabini ta'minlash, ya'ni harakat faoliyatini murakkab shakllari uchun dastlabki bazani yaratgan harakat apparatining asosiy bo'g'inlarida oddiy harakatlarni boshqarishga o'rgatish; Misol: yuqori startdan chiqish.
2. "Yordamchi" mashqlar yangi yoki ayrim jismoniy sifatlar qobiliyatlarni rivojlanishiga ta'sir Etuvchi vositalar sifatida foydalaniladigan harakatlarga o'rgatish; Masalan: perekidnoy usulida sakrash, plankasiz oyoqlarni har xil ketma-ketligi harakatlari.
3. Kundalik hayotda, faoliyatning mehnat, sport va boshqa soxalarda zarur bo'lgan asosiy harakat ko'nikma va malakalarni shakllantirish hamda takomilashtiruvning kerakli darajagacha olib borish: Misol: har xil sport turlarida.

Bu vazifalarning xarakteriga va o'rganilayotgan harakat faoliyatlarining xususiyatlariga bog'liq holda o'qitish jarayoni bir qator xususiyatlariga Egadir. Ma'lumki, vazifalarning qiyinligiga qarab ularga sarf bo'ladigan vaqtlar ham turlichadir. Masalan: bir-ikki bo'g'inli gimnastika harakatlariga o'rgatish ma'lum holatlarda nisbatan tezroq bo'ladi, lekin ularni o'zlashtirish hamda murakkab harakat faoliyatlarni yuqori darajaga oshirishga ba'zan yillar ketadi. ("shest" bilan sakrash). Bunday holda o'rgatish metodikasi ham farq qiladi.

Harakat faoliyatining tuzilish murakkabligi ma'lum darajaga harakatga dastlabki harakatda asosiy metodlarni tanlashni oldindan aniqlaydi.

Oddiy harakatlarga o'rgatishda butunligicha o'rgatish qo'llanilsa, murakkab mashqlarda Esa qismlab o'rgatish qo'llaniladi. Harakatning tayyorlov, asosiy, yakuniy vazifalari orasida bog'lanish muhim ahamiyatga va xususiyatlarga Egadir. Ba'zan hollarda o'rgatishning asosiy fazalaridan foydalanilsa (masalan, sakrashda, depsinish), boshqa hollarda Esa tayyorlov fazalaridan foydalaniladi. (Masalan tebranish va Engashgan holda tayanch holatiga o'tish), ayrim hollarda yakuniy fazasidan o'rgatish lozim (Masalan: bolalarga sakrashda yumshoq qo'nishni o'rgatish). Harakatlarga o'rgatish umumiy didaktik prinsipilariga asoslanadi, bu prinsiplar jismoniy tarbiya soxasida o'z spesifik ifodasini topadi. Bu spesifika harakati ko'nikmalari va malakalarini hosil qilish qonuniyatlaridan kelib chiqadi.

Boshlang'ich ta'limda jismoniy harakat ko'nikmalari va malakalari. Har xil mashqlarni harakat ko'nikmasi va harakat malakasi bo'lgan taqdirdagina bajarish mumkin. Bu ko'nikma va malakalar harakatlarni bajarishning muayyan usullarni ifoda etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисидаги ПФ-60-сон Фармони.
2. Abdullaev A., Sh.Xonkeldiev. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. Darslik - T.: 2013 yil. 462 b.
3. Axmedov F., Atamurodov Sh., Boshlang'ich sinflarda jismoniy madaniyat darslari. Uslubiy qo'llanma. T.: Turon zamin ziyo 2017. – 140 b.
4. Maxkamjonov K., Xo'jaev F., Jismoniy tarbiya. 4-sinf o'quvchilari uchun o'quv qo'llanma. T.: 2017. -173 b.

141. ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ УМЕНИЙ И НАВЫКОВ УЧИТЕЛЯ РУССКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ УЗБЕКСКОЙ ШКОЛЫ

Рузиева Дилфуза Норсаидовна

Преподаватель русского языка и литературы

Бухарского университета инноваций

Аннотация: В научной статье рассматривается вопрос о социальной значимости русского языка и возрастании требований к подготовке учителя русского языка для узбекской школы. Раскрывается вопрос подготовки учителя русского языка из выпускников национальных школ с определенными трудностями.

Ключевые слова: значимость, фактор, обучение, навык, методика.

Проблема профессиональной подготовки учителя русского языка в школах с узбекским языком обучения разных является одной из наиболее важных в педагогическом образовании. Возрастающая социальная значимость русского языка как одного из факторов воспитания подрастающего поколения в духе интернационализма и нерушимой дружбы народов нашей страны требует дальнейшего совершенствования его преподавания в национальной школе. Как отметил Президент нашего государства Ш.Мирзиёев: «Великая русская культура всегда была и будет неотъемлемой частью духовной жизни узбекского общества».

В Узбекистане русский язык является средством межнационального общения и сотрудничества, действительно с каждым годом растет его значение и следовательно, повышается интерес к его изучению. Соответственно возрастают и требования к подготовке учителя русского языка для узбекской школы. "Русский язык -это язык великого Пушкина. Это язык современной науки, техники и культуры. Русское слово – связывает наше многонациональное государство с людьми всей планеты. В целях потребностей страны в квалифицированных специалистах перед высшей школой ставятся новые задачи, связанные с повышением профессионального уровня выпускников. В применении к педагогическим вузам это означает: перестройку системы обучения и воспитания студентов в таком направлении, чтобы будущие специалисты глубоко владели не только теорией своего предмета, но и методикой его преподавания, содержанием и структурой школьных программ и учебников, навыками и умениями обучения учащихся.

Деятельность учителя — это постоянное усовершенствование накопленных знаний, процесс их осмысления, обобщения и умелого применения на практике. "Говорят, что учиться нужно всю жизнь. Эта старая истина применима ко всем. Но, скорее более всего

она относится к тем, кто учит других. Вот почему необходимо заботиться о подготовке учителей, улучшать деятельность педагогических учебных заведений".

Проблема профессиональной подготовки учителя русского языка в национальных школах включает широкий круг вопросов, наиболее важным из которых является практическое овладение методическими приемами реализации полученных теоретических знаний в процессе педагогической деятельности. Подготовка учителя русского языка для национальной (узбекской) школы в условиях языкового вуза складывается из трех частей: общественно-политической, лингвистической и профессионально-педагогической. Важным в профессионально-педагогической подготовке учителя является его методическая эрудиция, поскольку успех работы во многом зависит от умения организовать учебный процесс, выбрать оптимальные методы и приемы работы с учетом психологических закономерностей овладения неродным языком. Необходимые профессионально-педагогические умения и навыки учительского труда формируются на занятиях по педагогике, психологии, современному русскому языку и методике его преподавания и закрепляются в процессе педагогической практики. Весь учебный процесс должен строиться с учетом профессиональной направленности в обучении. Наиболее важным требованием, способствующим совершенствованию профессионализации преподавания лингвистических дисциплин, входящих в учебный план филологических факультетов, является такая организация учебных занятий, которая строится с учетом школьных программ, что позволяет эффективнее использовать возможности процесса обучения в решении проблемы, поставленной перед педагогическими вузами.

Процесс обучения курса современного русского языка главным образом направлен на усвоение и анализ теоретического материала при недостаточном внимании к его практическому применению в школе. Основными видами учебной деятельности студентов в процессе самостоятельной работы является чтение и реферирование спецлитературы с последующим воспроизведением прочитанного на занятиях.

Так, на практических занятиях по курсу "Современный русский язык" студенты освещают некоторые разделы теории, а затем выполняют тренировочные упражнения, направленные на закрепление теоретического материала по грамматике. На практических занятиях по методике преподавания русского языка студенты знакомятся с построением школьных программ и учебников, разрабатывают некоторые моменты урока, составляют схематичные планы-конспекты уроков по различным грамматическим темам школьного курса согласно образцу, предложенному преподавателем, посещают уроки школьных учителей и выполняют другие виды работ. Подобные занятия, безусловно, имеют определенное практическое значение для выработки у студентов необходимых умений

анализа лингвистического материала и некоторых методических навыков в составлении плана-конспекта урока по шаблону. Однако недостаточно тесная связь между этими профилирующими дисциплинами (занятия по современному русскому языку определяются только теорией языка и лингвистическими умениями, а занятия по методике преподавания русского языка в основном нацелены на формирование методических навыков, почти не затрагивая лингвистических особенностей вузовского и школьного курсов русского языка) мешает более эффективной подготовке учителя русского языка для национальной (узбекской) школы.

Подготовка учителя русского языка из выпускников национальных школ сопряжена с определенными трудностями, Главными из которых являются: а) разносистемность русского и узбекского языков, что осложняет не только усвоение теории русского языка, но и формирование практических умений и навыков; б) несвободное владение студентами русским языком как средством общения; в) специфика методических приемов при обучении русскому языку нерусских. Проблема профессионально-педагогической подготовки учителя относится к числу наиболее важных и трудных в педагогическом образовании. Одним из решающих признаков профессиональной компетенции учителя на протяжении многих веков считалась глубина его специальной подготовки. Известный педагог и ученый Я.А.Коменский, считал профессию учителя самой почетной и прекрасной на земле, писал; "Никто не может сделать людей мудрыми, кроме мудрого, никто - красноречивыми, кроме красноречивого, никто - математиками, естественниками или метафизиками, кроме сведущих в этих науках.

Одним из главных задач учебных заведений является "подготовка высококвалифицированных специалистов» владеющих глубокими теоретическими и практическими навыками по специальности".

Нужно отметить, что с возрастанием объема необходимых человеку знаний в современных условиях нельзя делать основную ставку только на усвоение учащимися определенного количества знаний, а следует прививать им навыки самостоятельного приобретения и совершенствования своих знаний, способствовать формированию умений ориентироваться в постоянно растущем потоке научной, технической и политической информации, что возможно осуществить лишь при условии улучшения подготовки учителей и приведения самих методов обучения в соответствие с требованиями времени. Профессиональная квалификация учителя определяется не только знанием преподаваемого предмета, но и умением организовать процесс обучения с использованием разнообразных приемов и методов руководства познавательной деятельностью учащихся. Как писал К.Д.Ушинский, не всякий, знающий предмет способен стать хорошим учителем,

учительская должность требует большой энергии и умений добросовестного выполнения ее. В связи с важностью профессиональной квалификации учителя перед педагогическими вузами страны поставлены задачи, требующие постоянного совершенствования учебного процесса, обновления его форм, приемов и методов в улучшении теоретической и практическом вооруженности студентов. Поэтому в последние десятилетия профессиональной подготовке учителя посвящен ряд исследований, в которых рассматриваются различные аспекты этой проблемы. Поскольку профессионально-педагогическая подготовка учителя многоаспектна, то и исследования, посвященные ей, рассматривают широкий круг вопросов. Вопросам педагогического призвания и формирования различного рода умений педагогического труда посвящены исследования Б.Р.Айт-мамбетовой, Б.Д.Красовского, А.П.Черных, Г.А.Засобиной и других. В вышеперечисленных исследованиях, несмотря на широкий круг рассматриваемых в них вопросов, можно проследить единую цель-подготовку квалифицированного учителя, способного осуществить поставленные перед ним задачи. В большинстве перечисленных выше работ освещается подготовка учителя, в том числе и учителя русского языка, с точки зрения формирования общепедагогических умений, необходимых каждому учителю.

Однако среди перечисленных выше работ не встретилось специальных исследований, посвященных проблеме подготовки учителя русского языка для узбекской школы из выпускников нерусских школ. Причем все вышеупомянутые исследователи связывают вопрос формирования различных умений с педагогической практикой или методикой преподавания русского языка и не освещают проблемы формирования профессионально-педагогических умений и навыков в связи с изучением теоретического и практического курса современного русского языка во взаимосвязи с методикой его преподавания.

Делая вывод можно сказать, анализ специальной литературы показал, что проблема профессиональной подготовки учителя русского языка для национальной (узбекской) школы из выпускников нерусских школ не получила еще широкого освещения в научных исследованиях. Большая значимость русского языка как средства межнационального общения выдвинула необходимость дальнейшего улучшения его преподавания в национальной школе и, следовательно, совершенствования подготовки учителей русского языка в школах с узбекским языком обучения.

Опыт моей многолетней работы в вузе и, в частности, специально проведенные эксперименты в национальных группах факультета русского языка и литературы убедили меня в том, что профессиональная подготовка учителя должна осуществляться комплексно, т.е. в непосредственной и постоянной связи накопления лингвистических знаний и формирования профессиональных умений и навыков. Ориентация на связь современного

русского языка и методики его преподавания в процессе их изучения отражает наше стремление совершенствовать профессиональную подготовку учителя и не противоречит основным принципам теории обучения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ :

1. Алексич А.Г. Организация педагогического процесса на уроках русского языка. М.'»Учпедгиз,144 с.
2. Бельдиян В.М. Научно-методические проблемы обучения фонетикесовременного русского языка. Ташкент; ФАН' , 1980, 148 с.
3. Баринова Е.А., Боженкова А.Ф., Лебедев В.И. Методика русского языка. М.; Просвещение, 1974, 367 с.
4. Выготский Л.С. Избранные психологические произведения.
5. Вопросы русского языка и методики его преподавания в вузе и в школе,- Сб,вып.1-3, Красноярск, с.5-64.
6. Валгина Н.С., Розенталь Д.Э., Фомина М.И., Цапкевич В.В.
7. Ильенко С.Г. Преподавание русского языка в педагогическом институте.- В сб. научных трудов ЛГПИ им.Герцена. "Идейная и профессиональная направленность курса "Современный русский язык".- Л., с.П-14.

Javobgarlik

To'plamda keltirilgan konferensiya materiallarining palgiatlikka yo'l qo'yilmaganligi, mazmuni, aniqligi va havolalarning to'g'riligi uchun mualliflarning o'zi javobgardir. Konferensiya tashkiliy qo'mitasi bu haqda mualliflarning har birini ogohlantirganligini ma'lum qiladi.

Responsibility

The Conference Organizing Committee acknowledges that the authors of the materials listed in this collection are solely responsible for the originality, content, accuracy, and validity of the links included within their respective submissions. The Committee has informed all authors of this responsibility.

